KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 367.

נמצאת ביד הרלוין / חביבס כוף: כ"ק אבקת רוכל N. 23
Eaubi s. RES 10,97 n.r.

M.T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

Caftor wa-pherach

auctore

Pharchi (Parchi).

liber, in quo

de ritibus Terram Sanctam spectantibus

nec non de

Geographia, Antiquitatibus, Nummis etc. eodem pertinentibus agitur.

Denuo edidit, textum ex codicc. manuscr. Bibl. Bodlej. emendavit, introductionem variique generis annotationes

adjecit

HIRSCH EDELMANN.

Berolini, 1852.
Typis Julii Sittenfeld.
Vendunt A. Asher et Soc.

1127305

ספר

כפתור ופרח

מאת

חכם קדמון נודע לשם איש לבית פרחי

מדבר על ריני ארץ ישראל וירושלים ובהמ"ק בישוביהם ובחורבנם ומכל גבולותיהם — מבית חוני ובית פגי והר סיני — ועל המשקלות והמדות והמטבעות והנצנים והצמחים הנאכרים לרז"ל — ובדיני וענייני הכותים והצדוקים הנמצאים בגלילות ההם — ומזכרון קשת הראיה באופק ירושלים וזמן השמיטות וחשבון השטרות. —

ושארי פרטי עניניו ימצאו בסימני פרקיו ובהקדמות המוציאו לאור כהיום.

נדפס ראשונה שנת ש"ט מאשר נמצא בגנזי הגאון נגיד ומצוה במצרים מ' יצחק כהן שולל ז"ל ע"י הבחור מאיר בן יעקב איש פרענץ בעיר ווניציאה

וכהיום שנית בהוספות רבות בקונטרסים מיוחדים,

על ידי

הק' צבי הירש עדלמאן איש חן טוב.

פה ברלין קרית רב מלך פרייסן ירום הודו - שנת תר"יא לפ"ק.

בדפוס האדון יוליוס זיטטענפעלד.

M. T. AKADÉMIA
KÖNYV-
TÁRA

לזכר עד

לאדם חרוץ יקר מחרוץ

על המדינות בו יאמר:

*) לו צדקה תהי לעין הוא יהיה לה בת (א)
עם כל נדיב לוג מהחסד ועמו בת (ב),

כ״ש כה״ר דוד בהן בארנעט נ״י.

ארץ ליטא הרה וילדה בריטאניה גדלה פרי שעשועים בירמנגהאם העיר תענה, בה כלי חמדה נתונה.

ולתת מהלליו כדרכי מפעליו
אחרי בשערים יענו המשוררים
למננצח בצדקותיו
דוד ברבבותיו

זאת לו לאות אהבת ברית עולם, חלף חסדיו הנאמנים, לכל דורש ומבקש;

מאת המוציא לאור.

---

*) כדבר משרור קדמוני ר״מ ן׳ עזרא בספרו התרשיש בשינוי לשון מעט: לו הומן תהי כו׳ עם כל איש לוג מהחן כו׳.

(א) מלשון אשון בת עין (ב) מלשון אלפים בת יכיל.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Verzeichniss der Herren Subscribenten.

Berlin.

Herr Dr. M. Sachs . . .	1	Exempl.
- A. Asher	5	-
- Dr. Biesenthal . . .	3	-

Birmingham.

Rev. Dr. M. Raphall . . .	1	Exempl.
D. Barnet Esq.	1	-
J. C. Cohn Esq.	1	
S. K. Marks Esq.	1	-
S. Newstadt Esq.	1	-
N. C. Spyers Esq.	1	-

Bresslau.

Herr Dr. A. Geiger . . .	1	Exempl.
- M. Tiktin, Rabbiner .	1	-
- Abba Freund . . .	1	-
- Jacob Freund . . .	1	-
- Dr. Friedenthal . . .	1	-
- M. B. Friedenthal . .	1	-
- J. Margolis	1	-
- S. Rokech	1	-
- M. Schreiber	1	-
Der jüdische Leseverein . .	1	-
Die Frankl'schen Curatoren .	1	-

Edinburgh.

Jacob Ashenheim Esq. . .	1	Exempl.

Frankfurt a. M.

Herr Leop. Stein, Rabbiner	1	Exempl.
Herr Dr. Jost	1	Exempl.
- Beer Adler	1	-
- Samuel Bamberger .	1	-
Gebrüder Bass	1	-
Herr Markus H. Bass . .	1	-
- Phil. Abraham Cohn .	1	-
- A. Doctor	1	-
- B. L. Dann	1	-
- Dr. Feibel	1	-
- Gustav H. Flesch . .	1	-
- Aron Moses Fuld . .	1	-
- Mair Bend. Goldschmid	1	-
- E. M. Kann	1	-
- J. H. Kann	1	-
- J. M. Kann	1	-
- J. Kaufmann . . .	1	-
- R. Kirchheim . . .	1	-
- J. M. Kulp	1	
- M. L. Mainz	1	-
- Ralph Moses . . .	1	-
- B. Niederhofheim . .	1	-
- H. Niederhofheim . .	1	-
- M. H. Oppenheim . .	1	-
- S. D. Oppenheim . .	1	-
- Leopold Rapp . . .	1	-
Gebrüder Rindskopf . . .	1	
Herr Bar. Ans. v. Rothschild	2	-
- - Wil v. Rothschild	2	-
- David Schames . . .	1	-
- J. Scheyer	1	-
- Schwabacher	1	-
- A. J. Schwarzschild .	1	-
- Dr. Scheyer	1	-
Frau Wittwe Wallach . .	1	-
Herr L. M. Zuntz . . .	1	-

Leipzig.

Herr J. Bodek	1	Exempl.
- M. Ellisen	1	-
- Dr. Julius Fürst . .	1	-
- A. Jellinek	1	-
Gebrüder Kallir	5	-
Herr J. Mandelstamm . .	1	-
- J. Mendelson	1	-
- J. J. Schik	1	-

Liverpool.

Revd. D. J. Isaacs . . .	1	Exempl.
M. Stern Esq.	1	-

London.

Rev. Dr. N. Adler . . .	1	Exempl.
Rev. B. H. Asher	1	-
Rev. A. L. Barnet . . .	1	-
Dr. A. Benisch	1	-
Benj. Elkin Esq.	1	-
Francis Goldschmied Esq. .	1	-
Hyam Guedalla Esq. . .	2	-
Michael Josephs Esq. . .	1	-
S. A. Keyser Esq. . . .	1	-
Rev. J. L. Lindenthal . .	1	-
D. A. Lindo Esq.	1	-
Rev. A. Löwy	1	-
Dr. L. Löwe Esq.	1	-
Sir Moses Montefiori F. R. S.	2	-
Lady Montefiori	2	-
Samuel Moses Esq. . . .	1	-
Morris Moses Esq . . .	1	-
L. A. Moses Esq.	1	-
Henry Moses Esq. . . .	1	-
Rev. D. N. Marks	1	Exempl.
Moses Mokatto Esq. . . .	2	-
Michael Mayer Esq. . . .	1	-
Barnet Mayer Esq. . . .	1	-
Sir Antony de Rothschild .	2	-
David Salomon, Alderman .	2	-
Samuel Bensusan Esq. . .	1	-
A. Samson Esq.	2	-
Denis Samuel Esq. . . .	1	-
S. M. Samuel Esq. . . .	1	-
Rev. J. De Sola	1	-
S. L. De Symons Esq. . .	1	-
Dr. S. Schiller	1	-

Manchester.

M. Frankel Esq.	1	Exempl.
M. Goldston -	1	-
Israel Jacob -	1	-
S. Joseph -	1	-
Rev. Kantrowitz	1	-
Rev. J. Lewy	1	-
S. Philips	1	-
Philip Salomon Esq. . .	1	-
Rev. M. H. Symonson . .	1	-
T. Theodor Esq.	1	-

Paris.

Herr Dr. Albert Cohn . .	1	Exempl.
- S. Munk	1	-
Baronesse James v. Rothschild	2	-

Stettin.

Herr Dr. M. Meisel, Rabbiner	2	Exempl.

מאמר בקורת

כולל

דברי גדולי וחכמי בני עמינו, בתהלת המחבר וספרו, דבר בשם אומרו.

בשו"ת רב בצלאל אשכנזי דף מ"ט כתב עליו: ואני אומר כי זה החכם החסיד מרוב חביבותיה בארץ ישראל ובמצותיה כו'.

במאור עינים לר"ע מהארומים פרק נ"ו בסופו, ז"ל: והחי אשר יתן אל לבו לדעת בדיוק כל המשקלים דאורייתא ודרבנן, השעורים למיניהם בלח וביבש, יבקש לו ספר כפתור ופרח פרק י"ו כי הרבה לדקדק ולפרש אותם לפי כל הדעות שנמצאו.

בתוספות יום טוב מס' שביעית פרק ו' משנה ה' ז"ל: והמחברו כאשר העיד על עצמו הוא עד וראה שאמר בזה הלשון: הן הייתי בשני שנים בגליל דורש וחוקר, ועוד חמש שנים בשאר ארצות השבטים לא מנעתי עצמי שעה אחת מרגל הארץ ברוך העזר. וכל דבריו ז"ל בחקירה רבה כאשר אמר וכמבואר בספרו שבחפוש רב בדק המקומות עד שידע אנה הם אחת לאחת וכו'.

בשו"ת חות יאיר לר' חיים יאיר בכרך דף ד': והנה מקרוב נודמן אלי ספר הקדמון שמו כפתור ופרח הביאו הרמ"א בין"ד סימן של"א ס"ט, זכרו בשו"ת רדב"ז כו'. חברו גדול מופלג אחד מבני ארץ ישראל, והאריך מאד מעניני המשקלות ומטבעות שבארץ פראנציא ופרובינציא, כי היה מבני גרוש בשנת נ"ו לאלף השישי כו'. (והוא מטעות הדפוס שם נ"ו וצריך להיות ס"ו).

בשו"ת שאילות יעב"ץ ח"ב סימן ל': ועכשיו זיכני השית"ב לראות שכוונתי לדעת הגדולים הקדמונים בשבוע הלז כו' קנו לי ספר אחד ישן נקרא כפתור ופרח אשר לא ראיתיו עד הנה וראה פניו לא פללתי כו' ובהיותי משוטט בו לרוב חשקי כי חדת הוא לי וקדמון.

עור בהכ"ל תשובה צ"ט, חדוש גדול נמצא בספר כפתור ופרח הקדמון וישוב הגון כו' שוב זיכני השית"ב שבא לידי ספר כפתור ופרח זה ומצאתי ראיתי כו'.

בבאורי החכם החוקר ר"מ דעסויא המכונה **הרמבמ"ן** במדבר ל"ד ה', ז"ל בספר כפתור ופרח שהיה מגורשי צרפת בשנת ס"ו לאלף השישי כמו שכתב כו', ומדבר מבנין ירושלים והמקדש והעיירות שבארץ ישראל ומשעורי המדות והמטבעות והרבה טרח הרב ועבר ארכת ישראל, עלה הרים וירד בקעות לדעת ענינים, והחבור ההוא יקר עד מאד, לא ראיתי כי אם בבית הספר של מורי הגאון מוהרצ"ה אב"ד בקהלתינו, ונמצא ממנו כתב יד באוצר כו'.

בספר המסעות רבי בנימין מטודילא רפוס בדלין ולונדון דברי חכם חוקר זמנינו ראקטאר צונץ, אשר דבר על המחבר וספרו בארוכה, הנה זה בא באחרונה: (מועתק מתכלית דבריו שם בשפת ולשון בריטאניה) עם הערות אחדות אחריו נוספות ממני הבאים מוסגרים בין שני חצאי סוגר:

העתק דבריו על הסדר, וזה תוכן אמריו: —
אישתורי הפרחי בעל המחבר ספר היקר מאד כפתור ופרח אשר חיה בזמן המחבר מאנדעווילי, לו משפט הבכורה במחקרי הארץ הקדושה. אבותיו היו מעיר פלאָרענצא אשר בארץ אנדלוסיא בנוכר בספרו זה דף קי"ט א', ואת אשר הסיב שם משפחת אבותיו פרחי ר"ל פרחים באור, בלעז (פלאָרעס). המחבר החכם הזה היה אמון על ברכי הלמודים המושכלים ונוסף על כחו בתלמוד היה למוד בשארי חכמות, כמו חכמת הרפואה ולשון ערבית ושארי מדעים. וגם אביו ר' משה הפרחי היה איש חכם ונבון כנוכר בספרו זה דף זה"ן ב'. נ"ה א'. [ובזה הדף נראה שחבר אביו פירוש למדרש חזית ועוד נוכר דף ז' ב'. ט' ב'. נ"ב א'. ונראה שם שחבר ס' כולל חדושי מסכתות או דינים, ע"ו א'. ק"ו ב'.] וכן אבי אביו ר' נתן מטרינקטילא כנוכר בספרו זה דף ה' א'. קכה ב'. [ועוד נוכר דף ל"ן ב'. ושם נראה שחבר פירוש על התורה, ודף נ"ן ב'.] ומבריאו ס' התרומה דפוס ווינציאה דף מ"ה א', נ"ן ב', רפ"ג א', ש"ן א', שי"ג ב'. הוא כתב ס' שער התפיסה כמבואר בספר התרומה הנוכר דף נ"ן ב', ויעוין באורענבט משנת 1840 בליטעראטו בלאטש דף 705 שמביאו המאירי. ואבי זקינו ר' מאיר מקרקסאנא חיה בשנת ד אלפים תתק"ס. וגם הוא והנוכרים הקודמים כולם היו אנשים חכמים ונבונים נודעים לשם ולתהלה בחבורים ולמודים, יעוין המאירי בלב"ל הנ"ל וס' שערי ציון לר"י דלטאש כת"י מאוצר ס' המנוח מהור"ח מיכאל מהמבורג נו' 823, ובשלשלת הקבלה דף נ"ד ב', ובשם הגדולים ח"ב דף ס"ה, ובועד דף ל"ד ושם יתוקן מה שנחשב לטעות לס' כ"פ הזה בל"ב הנ"ל. ונוכר בספר זה דף ה' א', ח' ב', י"א ב', צ"ו ב'. ועוד דף ל"ו ב', נ"ו ב', ס"א ב', ע"ו א', צ"ג ב', ק"ו ב'. ובשפתי ישנים ושלשלת הקבלה וסדר הדורות ושם הגדולים נוכר בשם ר' מאיר מטרונקטילא והוא חבר ס' העזר, ובס' וועד לחכמים הנדפס מחדש בפ"פד"ט נמצא שם דף 280 הערה בשם הרב הגדול מהר"א פולדא ז"ל שמביאו המאירי בהקדמה לספרו על אבות שחברו הרב הנ"ל מגדולי משפחתו, והוא ליישב השגות הרמ"ה על הרי"ף והיה תלמיד חבר להראב"ד]. ורבו של הפרחי הזה היה ר' אליענר בן ר' יוסף דשינון הקדוש אשר נהרג על קדוש י"י כנוכר בס' זה דף ל"ן ב' ובאיזה מקומות זולת זה [שם דף הנוכר נאמר שהיה מהנשרפים על קדוש י"י יום שני אל הכסא, ונוכר עוד דף ה' א', ז' ב', ח' ב', י"א ב', י"ו ב', ס"ט ב', ק"א ב'. ולדעת הרב מהר"א פולדא ז"ל הנוכר אולי הוא הרב ר' אליעזר דגינן הנוכר בתשובות הרשב"א ח"ג סימן ז'. ועוד נוכר בס' זה דף פ"ד ב', ס"ה א', מורו הרבי אשר ז"ל, ובנראה כוונתו אל האשר"י שהיה בימיו בפלארענצא, ובנמצא בספרו בטקומות רבות אמרות שלימות מדברי האשר"י ז"ל בלי שנות מאומה: גם את קרובו אבן תיבון שיתבאר עוד מוכירו בשם מורו]. גם היה ממשפחתו החכם הנודע לשם ולתהלה ר' יעקב בן מכיר אבן תיבון ממונטפישלייר, ונוכר בספרו זה דף נ"ן ב' שני פעמים שם, ודף קי"ג ב', [ומזכירו בשם מורו ז"ל שם, וזה לשונו: וכמו שבאר קרובי מורי הר"ר יעקב כו' במאמר עקר הדחיות, ושם שנית קבלתי מקרובי מורי הנ"ל, והוא החכם הנוכר בס' מנחת קנאות דף 70. 84 שהתרים נגד הרב אבא מארי והרשב"א וזלה"ה. עיין מלא חפנים דף 55 ודברי הרב מהר"א פולדא ז"ל במקום הנוי וס' היונה להחכם ר' שניאור וקש דף 37 בהערה]. ההכם הפרחי הזה בעודו צעיר לימים גלה מעל אדמתו צרפת עם יתר אחיו כי גורשו מהארץ הואת ברשעת המלך פיליפ האכזר ביום עשירי לחודש אב ביום עש"ק בשנת ס"ו לאלף הששי (22 יולי משנת 1306), יעוין בהקדמת ספרו ובדף קי"ג ב' וזהוא עבר דרך פרפנייאן לברצולנא, כנוכר בס' מנחת קנאות דף קע"ט אגרת ק', ושם העתיק ספר רפואות שחברו החכם ארמענגאב באלדא*) ממונטפישלייר ללשון עברי כנוכר בקובצי דע ראספי שמ"ן בי', ושם יכנהו אשתודי, ולא ידע כי אישתורי הוא, והוא בעל כפתור ופרח. וכשבע שנים אחר זה נסע לארץ מצרים והיה בעיר קיירא בשנת ע"ג לאלף הששי (1313) ומשם נסע מהרה לארץ הקדושה, וישם־את משכנו בבית שאן (סציטאפאלים) כנוכר בהקדמתו ודף כ"א ב'. ושהיה בארץ מצרים נוכר בס' זה דף י"ב ב', וראה שם ה"ר שמואל אחד מבני בניו של הרמ"בם, ושהיה שם שנת ע"ג נזכר דף י"ג ב', ושנתיהדו שם קהל קראים ע"י רבינו חנגיד ר' אברהם ועין בביאורים והגהות לדף זה מה שהבאתי שם בשם הקורא הדורות שהביא דברי הרדב"ז בזה ומה שהשיגו שם, ויתר הדברים מה שנוגעים לבקורת. ומרוב תשוקתו וחבתו לארץ הקדושה וחפץ לבו לדעת כל המקומות אשר נזכרו בכתבי הקודש על מכונם: הקדיש שבע שנים שלטים לעבור את הארץ הזאת לאורכה ולרחבה, כנוכר בהקדמתו. שתי שנים הקדיש לעבודת אדמת הגליל, וחמש שנים בשאר ארצות השבטים, כנוכר בדף מ"ו ב' בספר זה. ובשקידה עצומה אזן וחקר להסכים את אשר ראו עיניו עם כל אשר נאמר לחכמי ישראל הקדמונים חכמי התלמוד. והנה קרא את

*) או בלאזיום והוא פי' לשיר אבן סינה ברפואה והוא המאמר ברפואה הנוכר למטה מכו"פ דף י"ח. (הערת הק' משה שטיינשניידער.)

ספרו זה בשם כפתור, על שמו: אישתור: ופרח, על שם משפחתו. והשלים אותו בשנת פ"ב לאלף הששי, כנזכר דף ק"ב ב'. וספרו זה כולל כל הלמודים והדינים הנהוגים בארץ הקדושה, וכן כלולי בו המקומות אשר ראו עיניו: והכתירם בזר תפארת הבקור והחקירה על גבולותיה ועל מצביהם ומרחקם זה מזה, וכן אזן וחקר שאר למודי (הגעאגראפיע) הנוגעים לארץ הזאת וידבר גם על העצים והאבנים והצמחים (באטאניק) בארץ הזאת. [והעלה בדיוק כל שעורי המטבעות והמשקלות דאורייתא ודרבנן אשר גם החכם החוקר הזה הוכיר מדבריו בספרו: צור געשיכטע אונד ליטעראטור דף 536. והמדות בלח וביבש, ומנין השמיטות וחשבון השטרות: ונפוץ למרבה אחת הנה ואחת הנה על פני ספרו המחקר והבקורת לכמה ענינים נפלאים.] ספר יקר המציאות הזה נדפס בווינציאה שנת ש"ט לאלף הששי, והוא מחזיק קפ"ג דפים (קוואַרט) משני עבריהם, ובדפום נרשם בטעות תמ"ח ונתחלק לששים פרקים. ומעטים המה חכמי זמנו (ר"ל ומן הדפסתו) אשר ידעו ממנו ואשר העלו שמו לזכרון: והמה הרבה"ו בתשובותיו חלק א': סימן ע"ג, רכ"ט, תקס"ג. ובחלק ב': סימן תרל"ג, תרנ"ט, תרס"ח, תרצ"א, תשל"א, תשצ"ו. ובחלק ג': סימן ל', ר"ט, רצ"ו. ובחלק ד': סי' תקל"א. ובחלק ה': שני אלפים ר"ו ורע"ו. הרלב"ח בשו"ת מהר"ם מטראני חלק א' תשובה כ"א, ר' מנחם הבבלי בשו"ת מהר"י קארו תשובה י"וד, אבן שושן בספר עבור שנים דף ה'. ר' עזריה האדומי מאור עינים פרק [כ"ג דף צג, ב. ועין ליטבל. 1841 דף 457] נ"ו בסופו, התוספת יום טוב שביעית פרק ו' בתחילתו, חלה פרק ד' משנה יו"ד, פסחים פרק ג' משנה ח'. ועוד בא זכרו למרן הבית יוסף בביאוריו להרמב"ם בכסף משנה פרק ד' מהלכות שמיטה ויובל הלכה ד', ושם הלכה כ"ט, ופרק יוד שם הלכה כ"ט, ובביאוריו לטור יורה דעה בבית יוסף סימן של"א, עוד בתשובה והיא במהר"י מטראני חלק א' סימן מ"ב. הרמ"א בדרכי משה לטור יורה דעה סימן הנזכר, ובהגה"ה ליורה דעה סימן של"א סעיף י"ט, ובמהר"ם מטראני תשובה י"ב דף ג' ב', תשובה כ"א דף ז' ב, ודף ח' ב', תשובה ל"ז דף י"ט, תשובה מ"ט דף כ"ה ודף כ"ו. ורובם מחקודמים ראוהו כתיבת יד, והר"ט מטראני ראוהו כתב יד בידי הרלב"ח כשהלך לירושלים תוב"ב ומצא שם בצידו הג"ה ושפט בצדק כי דברי בעל ההגהה לחוד מאיש אחר, והב"י בתשובות הנ"ל במהר"י מטראני כתב שחושב שהיא לבעל הכו"פ בעצמו, והנה כאשר לא נמצאה זאת ההגהה לא בס' הנדפס אח"כ וגם לא בס' כתב יד הנמצא פה בעקד הספרים אשר הוא לנגד עיני, הדבר נראה בעליל שהדין עם מהר"ם מטראני, ועין בהגהות ובאורים לדף ק"ה ב'. הר"י מטראני עוד חלק ב' סיכני מ"ב, מ"ג, מ"ו: המב"ט חלק ב' סימן ס"ח. תשובות רב בצלאל דף ד', י"ד א', י"ד ב', ט"ו ב', מ"ח ב', מ"ט ב'. התוספות יום טוב עוד מס' גיטין פרק א' משנה ב' ד"ה מן הרקם ובד"ה מרקם למזרח, ובמס' סוטה פרק א' משנה ה'.] ואחר כך נשכח כמעט זכרו, וגם שמו לא נודע על מכונו, ורק ר' דוד קונפורטי בעל ס' קורא הדורות דף כ"ב כתב שמו כהוגן, ווולתו טעו בשמו בעל שפתי ישנים ובעל סדר הדורות והרבה חכמי הנוצרים [עין באורים והגהות לדף כ"א]. אך בימינו אלה ומעט שנים לפנינו שב להאיר אל עבר פנינו, יעב"ץ בשאילות תשו' למ"ד, צ"ט, ובבאור ר' משה דעסויא במדבר ל"ד, ובוועד חכמים דף ל"ד, וראפאפורט ובונץ, [ובתשובות חות יאיר דף ד', ובמור וקציעה ליעב"ץ חלק ב' דף י"ד א' ושם ב', ודף ק"סב בהשמטות ולוח התקונים לספר זה, ובס' לחם רב למהריק"ש, ובס' זכור לאברהם דף רנ"א ב', ובס' ברכי יוסף להגאון אוולאי, וס' פאת השולחן דיני א"י, וס' שערי צדק להרב בעל חיי אדם, ובס' תבואות הארץ לר' יהוסף שווארץ הנדפס מחדש.] ורבים מהחכמים אשר בימינו אלה שמו מגמת פניהם וחקירתם להספר היקר הנשכח הזה. ומחבוריו נודעים עוד ספר בתי הנפש ספר מוסר, ספר שושנת המלך ולפי הנראה הוא ס' כולל חכמה ולמודים הנזכרים בתלמוד, [ספרו בתי הנפש נזכר דף י"ג א' ודף ס"ט ב', והוא נראה משם כולל תוכחה ומוסר על כמה איסורין שבני אדם מקילין בהם הנזכרים בס' זה פרק ה' ופרק יו"ד, וספרו שושנת המלך נזכר דף י"ו ב', ועוד דף צ"ח ב', ושם מבואר איכותו, וו"ל: והאמת שכל מה שימצאון בו' חבמות כו' קצת מהם ימצא מכונם בחכמת התלמד חלק ידוע מכנו שהם ע"ה היו בקיאין בהם בכולם כו', וכבר חזרנו הרבה מזה בס' שושנת המלך עכ"ל.] ועוד מזכיר דף כ"ח ב' ס' שער השמים שחברו, עין ליט. בל. 1841 דף 457 בהגהה. [ולפי הנראה הוא כולל דינים והוראה או באורי מס', ועוד מזכיר דף י"ח א', מאמר בבאור איזה ענין לדברי הרופא אבן צינא עין שם.] ועוד נודעים לנו אנשי שם חקרי לב מתשפחתו כמו ר' יו"ט פרחי מקלעת איוב שנת תק"מ, ר' יצחק אבן פרחי שנת ר"צ, ר' יוסף בן אליהו פרחי שנת רצ"א, ר' שמואל פרחי שפ"ו, ר' יצחק פרחי תקפ"ב, וכן ר' יצחק אבן פרח ר"ם*), ר' יוסף פרח שי"א, והמה כולם מדרי ארץ הטורקי. [והמקומות שבאו זכר קרובין אלו נתבאר באורך שם בדברי החכם חוזיר אה הרואה משם.]

*) צ"ע אם הוא ר' יצחק שני בן אליה ב"ה ספר מאה שערים הנדפס בסלוניק שנת ש"ג ואם הוא ר"י ן' פרחי הנ"ל. (הערת הק' מישה שטיינשניידער.)

וס' כפתור ופרח זה נדפס כהיום שנית מחדש על ידי החתום למטה ברב פאר והדור והוספות חמודות רבות, ולמלאות רצון השואלים נדפס גוף הספר בלי שנות כל מאומה מהנדפס מקודם בצלמו ותבניתו, כולו עם זכרון שם המגיהו בראשונה והנוסף ממני שמתי מדור לחם בפני עצמם בקונטרסים מיוחדים, והקונה ישים מקום להם כטוב בעיניו לפנים או לאחור. וזה דבר ההוספה: —

א) **מאמר בקורת** הזה על דבר המחבר וספרו.

ב) **הקדמה ארוכה מאתי** ועל פיה יהי נשלם לדעתי בפרטות באיזה מהמקומות יד המחקר והבקורת חכמה ומוסר ומושכלת שלטת אשר לא נתבאר מקומן וערכן בלוח סימנים הקדום.

ג) **לוח ציונים ומראה מקומות** למאמרי התלמוד אשר מובאים בספר זה אשר המחבר היקר הזה בתקקו בספר מיליו בעוד לא היתה מלאכת מציאת הדפוס נודעת בעולם, לא היה יוכל לבאר מקומם על פי הסדור הנמצא כהיום בינינו, והמדפים הראשון לא שת לבו לזה להשלים מלאכתו לתת לציונים מהלכים בספרו.

ד) **באורים והגהות והערות ותקוני שגיאות** מפי עצמי ומפי אחרים אשר אמנם עם העמל במלאכתי בא לידי הס' כפתור ופרח שהיה בידי החכם המבאר רט"ד, ועליו הגהות והערות אחדות מהגאון מהרצ"ח מברלין זצ"ל, והערה אחת להחכם ר"ש דובנא, ובן הס' כו"פ הנמצא ת"ר הגאון יעב"ץ ואחריו בידי החכם רוי"ה, ובו הגהות והערות אחדות, (והוא מעזבון המנוח החכם ר"ח מיכל מהמבורג) והעתקתי דבריהם. וכן נתתי אל לבי להעתיק הגהות והערות להחכם החוקר ד"ר צונץ הנ"ל, מהנמצא מאתו בס' המסעות ר"ב הנ"ל, ועוד שמתי עיני אל הספר כתב יד הנמצא לפני פה אוקספארד בבית עקד הספרים ואתבונן בספרים שונים, ובקשתי למצוא עד מקום שידי נגעת הנוגע אל הספר הזה. וגם עלי היתה יד י"י למצוא פשר דבר לפעמים, ויבואו הדברים על סדר הדפים ויבואר דבר בשם אומרו, וכל מאמר בלתי מיוחס לאיש ידע הרואה כי אך לי הוא אשר חנן י"י אותי לב לדעת ולהשכיל.

ה) **מאמר זברון שם** יכיל שמות החכמים והספרים הנזכרים בספר זה. ויודע אני עד מה לא השלמתי המלאכה באשר יכולתי להוסיף עוד לפאר ולהשלים, ובהקדמת דברי יראה הרואה וידע בצדק לשפטני, ובזה תם ונשלם מאמר הבקורת דבר בשם אומרו ע"ד המחבר וספרו, ערוך ומסודר מאתי המוציא לאור

הירש ערעלמאן איש חן טוב.

הקדמת המוציא לאור

בשם ר"י אקרא, וממנו אשאלה מענה לשון, הוא ישים דבר בפי, ויהיו אמרי לרצון בעיני אלקים ואדם, ואען ואומר: תכלית הנרצה בהקדמת מחבר הבאה לראש ספרו יכיל חמשת ענינים א יגיד בו שיחו לשאת את שמו, למען דעת ערך הספר, כי לפי ערך מחברו וחכמתו יהי הספר טוב או להפך. ב יקרא בשם יכנהו את ספרו כי אם לא ידעו בני האדם מה שמו, כאשר ירצה האחד לומר דבר מדבריו, בל יוכל לומר באיזה ספר הוא, ובזה יכלול ויעיר טעמו ונימוקו לקרוא הספר בשם זה. ג יענה קבל עם מה ראה על כבה ומה הגיעו ולמה חברו. ד יבאר בטוב טעם ודעת באיזה מן החכמות ידבר בו. ה יוסיף דעת לבאר ולפרש באיזה ענין מן החכמה יכלכל דבריו בפרטי מקומות תוך הספר כי לא יתכן דבריו בחכמה אשר ארוכה מארץ מדה ללמדה על הגל אחת, וזה יכריח לתת דבריו לפעמים ועמים. וזכה אין מקום לכל אלה לאיש המביא על מכבש הדפוס שנית ספר אשר כבר היה לעולמים, ובו מלתו ושיחו של המחבר כבר אמורה מראש ומקדם ערוכה בהקדמתו לספרו, ומזה יתן ומה יוסיף אחרון אמרים המוציאו לאור שנית, אבל בכל זאת, ובשגם כי הקדמתי תחלה להקדמתי מאמר בקורת בארוכה על דבר המחבר הזה וספרו, ובו נאמר מה שיש בו די לידיעת חמשת פרטים אלו, בכל אלה עוד בעורת החונן לאדם דעת נשאר עמדי לכלכל דבר על איזה מהם, אשר יאמר ממני כי הוא זה: בהנוגע לפרט הא', מכל מה שקדם להמחבר לא מצאנוה מספיק לידיעת שמו בבירור, כי בראש ספרו פתח השער העלימו, ומהקדמתו לא נמצא לפנינו לדון עליו רק ממה שאמר בראשיתה, "אמר העבד העברי איש תורי בר"מ הפרחי, אשר החכם החוקר צונץ החליט מזה לומר כי זה היה שמו, (אישתורי,) ואמנם לבבי לא כן יחשוב, ועל דעתי המחבר העלימו מענוות רוח; ושעם אלו הדברים, להיות מדרכי היראים לקרוא בשם ר"י על כל החלם לעשות, וכן מדרכם נוהרים לבלתי באר שם ר"י בכתבי גליונות ובאגרות ובמגילות שסופן להיות מושלכים לדוכן על פני השדה, ויבואו לידי מחיקת השם, כמבואר לדין בש"ע יו"ד סימן רע"ו, ורבים התחכמו לשאת השם בציוני ראשי תיבות ד' מלות ראשונות בהקדמתם, וגם בזאת לא בחר המחבר החסיד הזה, ועל כן למען דעת כי את אלקי השמים הוא אלקי הארץ הוא ירא וכי איש ישראלי הוא ממקבלי תורת ר"י הוא, בחר לתומו לפתוח אמריו לאמר: אמר העבד העברי איש תורי, למטרת המבוקש הזה, ונמצא כן לרבים זולתו, ומהם בס' חי בן יקטן סוף חלק א': "אמר המחבר, אני אספר לך ספור חי בן יקטן, ובספורים יחמדהו בעלי הלבבות וזכרון למי שהיה לו לב או האזין לשמוע והוא איש תורי", וביאר ע"ז ר' משה נרבוני, בפירושו שם ז"ל: "ורצה בזה כי התוריי יאמין באפשרות כו'," ועינינו הרואות כי ישאו המחברים מלות אלו להוראה זאת ולא למטרה אחרת. והדבר נראה בעליל כי כן הוא ממה שסמך המחבר שלפנינו לדבריו אלו לאמר שם תורה צוה לנו משה בדקדוקין ובמסורת כו', ואם גם הרב בעל קורא הדורות כתב זה לשונו, "וגם בזמן ההוא היה הרב בעל כפתור ופרח המכונה איש תורי", לא החליט עוד בזה, כי זה היה שמו, רק כאשר לא נדע זולתו לבנותו בשם, על כן אמר עליו כן; ואין דברים אלו עוד מכריעים כדברי החכם החוקר הזה. ולדעת אוהבי חמופלג המפורסם הגביר מוהר"ב נידערהאפהיים מפסד"ט הוא כי יתכן היות שמו יוסף, ובאשר נדע על המחבר הזה כי נהדף גלה מסקום מולדתו, וירד ראשונה מצרימה, ושם החל רוח ר"י לפעמו, לעלות לשכון כבוד בארץ

הקדושה, ושם שם על לבו לסדר ספרו זה הנוגע רובו בידיעת דיני הארץ ההיא, וע"כ מצא מוסכם ונאות בעיניו, כי ישא על עצמו תואר זה „העבד העברי" הנאמר בתורה על מי ששמו כשמו מבני עמו שהורד ראשונה שמה ולהורות עליו מה שנוסף בו היותו מזרע מי שקבלו אח"כ את התורה במעמד הנבחר הוסיף לומר איש תורי. אמנם ראה זה מצאתי כן גם מחברים אחרים הקדימו עליהם תואר זה ובתוכם ר' יצחק לופים בעל מחבר ס' כור מצרף האמונות ומראה האמת, הנה גם הוא בפתיחתו יענה ויאמר: „אמר העבד העברי", ומספענח צפונות יודע תעלומות בני האדם.*) ואמנם כן בהנוגע לפרט

הב' בידיעת טעם שם ספרו כן, אשר החכם החוקר הזה כנשען על יסוד בנינו הקדום כי היה שמו איש תורי, ההליט לומר אשר על כן קראו כפתור על שמו ופרח על שם משפחתו, ובהיות נפרץ ונהרס יסודו זה לפי דברינו, ואין מקום אליו, באמת גם כן לבבי לא כן יחשוב, ואפס רק בעבור כי ספרו יכיל ידיעת תיקון תרומות ומעשרות ודמאי וגבולי המדות והמטבעות ושארי ענינים מתוקנים, בחר לקרוא את ספרו בשם זה, כנשען על דברי רז"ל במדרש בראשית רבה פרשה צ"א, הנאמר שם ר"ח ור' מרינוס תרווייהון אמרי בשם אבא נהוראי בשעה שהיה אדם אומר דבר מתוקן לפני ר' טרפון היה אומר כפתור ופרח ובשעה שהיה אומר דבר של בטלה היה אומר לא ירד בני עמכם, ושם במ"כ פירש: נאים ועגולים הדברים ככפתור ויפים כפרח, ולא ירד בני עמכם דרש מלשון בינה כלומר בינה שלי והסכמתי או בניני, ולא רחוק הדבר אשר על כן נקרא בשם זה, ובין כה וכה הנה זה שמו, והוא נאה לשמו ושמו נאה לו. וכמו כן בפרט

הג' מה ראה ומה הגיעו לחבר הספר הזה, אף כי המחבר לא הרחיב אמרותיו הוא דבר המוכן מאליו כי כאשר נתן ללבבו לשכון בכוד בארץ הקדושה חל עליו חובת חבור ספר זה, ספר כולל בידיעות גבולי הארץ ודינים הנהוגים בתוכה בישובה ובחורבנה, וידיעת גבול המדות והמטבעות הנזכרים בתורה ולרז"ל התלים ונלוים בדינים הנהוגים בה, ולדעת קשת הראיה באופק ירושלים ומנין השנים לדעת שנות השמיטות ואביוריהם, אשר כל זה נכלל ברוב מעניני הספר, ורק בדרך העברה ישא לפעמים דברותיו ברוחב חכמתו ובקיאותו בתורה וחכמה לדלג מענין לענין, מצאוהו ישר בענינו להעיר עליו. ואפס בפרט

הד' לדעת מאיזה חכמה ידבר הספר לא נשאר עוד לפנינו להוסיף דבר ממה שנתבאר ענין הספר בקצרה, בהקדמת המחבר ונוסף כבר ביתר שאת בבאור ענין זה במאמר בקורת הארוך שהקדמנו אל הספר, והוא יספיק לרוות צמאון החפץ לדעת אלה. ואולם בפרט

הה' לדעת מאיזה ענין מהחכמה ידבר בפרטי פרקיו, אם אמנם הושם גם מפתח הפרקים מהמחבר לבאר תכלית ידיעה זאת, הנה דבר אמת תעמוד לעד, כי לא נשלם הכל בבאור מספיק; כי נמצאו ענינים נכבדים רבים נעלמו מלהציב ציונים להם בלוח המפתח הזה. ואני אעיר הקורא בדרך כללי ולא פרטי, כי בפרק החמישי ופרק השישי ופרק השביעי ופרק העשירי ופרק האחד עשר ופרק השנים עשר ופרק ארבעה עשר ופרק ששה עשר ופרק ארבעים ואחד בסופו ופרק ארבעים וארבעה ופרק ארבעים ושבעה ופרק חמשים ואחד, כם ימצא הרואה חמודות דרושים לבעלי המחקר והמושכלות והבקורת אשר אין להגיד ולבאר יקר ערכם; ובם שם לו המחבר חק ומשפט להרחיב אמריו בכמה ידיעות יקרות והערות חמודות אשר לא נתבאר שמץ מנהם במפתח הפרקים הללו.

ואמנם גם מידי ומעני הצעיר הלא באו איזה הוספות חמודות קונטרסים אחדים שמתים לחמשת חלוקות ומאמרים כמבואר במאמר הבקורת, וחל גם עלי לחקדים עליהם ידיעת ה' ענינים הנוברים, ואמנם כן אענה ואומר לכל פרט ופרט.

א כל קבל די ליח בי רוח ענוה יתירה לא אעלים את שמי ולא אכסהו, ובחתימת הקדמתי יתבאר לעין הרואה, ואשר קבצתי פנימה תוך דברי מפי אחרים מסופרים וספרים, הלא אשא עליהם שמות הבעלים והאדונים אשר מטקור גויתם רדיתי דבשם, ורק לאשר לא יזכר למו שם בעלים ידע הקורא כי מאתי הוא. ולמטרת הפרט הזה כאשר אנני רב ומורה באחת הגבולות, וחכים לא אתקרי בשם דוקטור, ע"כ הנני מציב לי יד בכלות ההוספות להשלמת הספר הזה, איזה מהמכתבים מרובי גאוני הזמן וחכמיהם אשר דברו מובה עלי ועל מחברות אחדות חברתים לפנים בישראל, וכי בעודי צעיר ליטים נודעתי בשם, כד הוינא זוטרא לגברא וכד

---

*) בענין שם אישהורי יש להעיר כי לא יתכן כנוי איש הורי (כפי"ח יודי"ן, כמ"ש הנרבוני) בס' רפואות; ובכ"י די רוספי, אשר קרא Astodi, בהכרח נכתב אשהורי, מלה אחת, וכבר העיר הח' הכולל עוזין שבן גילו של הפרחי נקרא בכ"י די רוספי 140 יהוספיה בן Astor, אשר על כרחך נכתב אשתור וצריך להקרא Esthor, ואיך יתכן כנוי איש הורי במקום שם האב? ושניה לה איך יקולקלו מלות עבריות מובנות איש הורי להיות אשתורי ואשתור! ע"כ מסתברה לי דעת הח' עוזין שהוא שם נודע נוצרי הנכתב אשתור או באות הקריאה אישתור כמו הרבה כיוצא בו, וכותבי כ"י כו"פ בזמן מאוחר דרשוהו וחלקוהו לשנים (אם לא נאמר שהמחבר הליץ על שמו בהלצה עברית). וכן הרבה מבני גילו היה להם שם נצרי ונחלקלק כמו פריפוט שצ"ל פרופיאט וכדומה לו הרבה, אשר לקטם הח' הנזכר בספרו צור געשיכטע דף 461. — (הערת הק' משה שטיינשניידער.)

קשישנא לא לדרדקי, ככוחי אז וכן עתה חילי לאורייתא ולהוסיף יש כדחו"ל, לא עזבתי תורת ה' היא שיחתי כל היום לרבות הלילות, ועד אחרית מות כל היום אשר לא אמות כי אחיה, היא תהיה חשקי ומגמתי, כי טוב לי סחרה מכל מקנה וקנין אשר לא מטה ידי מידיעת פרטית דרכי המפחור אפס באחת היא עמדי הקדשתי חלבי ודמי ובל תנובות וחמודות בני אדם להעלותם אשה כליל על מזבח המדע והתושיה, אף כי אדע אשר לא יוכל איש לענות בעתותינו אלה כדבר המלך החסיד לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי — בכל זאת בחרתי באשר בחרתי והיהפוך כושי עורו, ובאשר אבדתי אבדתי,

ב אם אמנם ההוספות ממני יכילו די מחברת אחת קטנה לעצמן לא בחרתי לשום להם שם כללי פרטי רק יחדתי חלוקתם גלוה אל הספר, ובכ"ז לא יבצר גם כן מהרואה דברי להזכירם בשם לציינם בדרך דמיון אם במאמר הבקורת או בהקדמתי או בלוח הציונים ומראה מקומות או בבאורים והגהות או בקונטרים

זכרון שם, וזה יספיק לפרט זה. ג כי ישאלני איש לאמר מה ראיתי על ככה ומה הגיעני, אשיב גם אם באמת נודע לכל כי ספר קדמון הוא ויקר הערך למאד, והראשונים ספו תמו מן בלהות ולא ימצא אף בדמים יקרים, בכל אלה אמנם שאלה גדולה היא, ואני אבוא אחריה ואמלא את דבריה, אעובה עלי שיחי ואדברה במר נפשי להיות גלוי וידוע ביום, כי לא כימים הראשונים הימים האלה עמדי היום, אשר מהון ועושר בביתי נרצתי להיות צדקתי עומדת לעד כדחו"ל, לשום לכסף מוצא בהעתקת ספרים והדפסתם, כי נפרץ מצבי והצלחתי נעדרה, ועד למאד כבדה עלי להביא כסף מוצא ההדפסה הנכבדה הזאת, וכי גם כן לא מעשה אבות ירשו בנים, מאשר היה נהוג לפנים בישראל מאבותינו המאושרים, כי הקצינים הזילו וחב מכיסם לזכות לנפשם בהדפסת ספרים, לשום לכסף מוצא לכל איש אשר נדבה לבבו להעלות ספר על מכבש הדפוס, ולא לבד אל ההדפסה לא נושעתי כל מאומה, אף כי ביטי עמלי להשלים מלאכתי בנפשי חבאתי לחמי וחיי היו תלוים לי מנגד, ואם מאז ומקדם לחוק היה בישראל בכל תפוצות הגולה, לאיש אחז בקרנות מזבח המדע והתושיה ושם עמלו באוהלו של תורה, לתת לו מחיה ומדור מטה שולחן ומנורה, לא כן עתה באיזה מהסביבות, רובי קצינו בני עמינו לאיש אשר אלה לו יקראו סורה טמא סורה; ומראות פניו יתחבאו ודלתי ביתם בעדו סגורה, גם מאלה אשר עשות שם בארץ להם יגדילו, ותורת מה להם אלפי זהב וכסף, אשר על כן בל יפלא בעיניך הקורא אם לא נשלם מלאכתי בערך הראוי לאיש כגילי, כי אם ידעת את צערי ועטלי ומלאכתי הכבודה לרגלי מלאכת י"י יומם בהעתקות חמודות באוצר הכתבי יד הגדול ומהולל פה אוקספארד; וכי המובא לפניך מאתי הוא גנובתי לילה לגזול שנתי, והיה לי גם היום גם הלילה למלאכה בהחיותי את נפשי בדרכה של תורה, בי בטח לבי כי ילך גם לבבך לדוני לזכות, ואמנם חי אני אומר ידעתי גם ידעתי כי כמו בזרעי בדמעה כן גם ברינה לא אקצור, ועיניך תראנה מספר החתומים אשר מלאו את ידם לקחת הספר בצאתו לאור כי מעטים המה, ולא אכוב כי אומר לך, בין אלה אשר קדוש יאמר להם יחפוצו, ובין יודעי התורה והוגיה יחשבו למו, גם מהם רבים לא יאספו אל ביתם גם ס' כולל בתורה וחכמה ויראת י"י אשר אמנה בגלילות האלה במקהלה גדולה, מפי איש הנודע מחלקת מחליקי לשון בשם הירא י"י בעמו, עשיר כביר, איש פלוני ובהן שמעו אזני בני אדם מול פני הספר היקר הזה, ענה קבל עם ואמר: אוי לאונים שכך שומעות, על הראשונים אנו מצתערים וזה בא להוסיף עליהם. ואתה תשפוט בצדק, קורא נעים, כי המה הספרים הראשונים לספר קדמון כזה אם לא ספרי הרי"ף והרמב"ם וכללית תורה שבע"פ המסורה אל אחד אמרה מרועה אחד ניתנה להיות תאומות אחיות היא ותורת משה הכתובה. וכמו כן וידעת היום והשבות אל לבבך כי לא נפתה לבבי לחשוב בקרבי אשר אחרי צאת הס' לאור, ואשלחהו ליחידי הרוונים שרידים, כי מידם יהיה לי מה ברכה, והמה יעניקוני תמור עטלי ופזרוני, ידעתי את אשר ידעתי, כבוד אלקים הסתר דבר. ואף גם זאת זעק והיליל כי היא היתה גם ביחידי נשיאי בני עמי המורים בעם, אשר אין להם תואר ודמות להקודמים אשר הם המה היו בעודי ותומכי כל נפש יקרה וכל עושה טוב בעמו; ולא כן עתה אשר בהם מהמהם ומהמונם אשר אין ידם ולבם לאל אמונה לחלוק לאיש כבוד בערכו, ומשפט אחד להם לתת הנקלה כנכבד, והנכבד כנקלה למנוע להגיד לאדם ישרו, להקים כבודם מאשר לא יודע בקהל עם נכבד הערך זולתם. ירא י"י וירחם. ואני נשבע לך קורא נעים בימיני, כי אני בתומי אדבר ולא מרוע לבב, ואם אויה כי אומר וכי אדבר כן אויה אם לא אומר מכל אשר עיני הרואות באיזה מהגלילות, מקום יהודה וישראל ישכונו לבטח שלוים ושקטים ולהם ברכת י"י הון ועושר, ויסף י"י להיטיב לכללית בני עמו ולא יצטרכו זה לזה, הנה התורה נעזבה פסו דורשיה ומכבדיה והוגיה, קלון ולא כבוד ינחלו מאתם, אשר לא כן חלקת כל אומה ולשון כהיום — ותחת אשר היה לפנים בישראל מעטה תהלה וכבוד נגד כל הגוים בכמו אלה, בצדק יאמר האומר עליהם היום כדבר הנביא יחזקאל ה' ז' וכדבריו י"א י"א וכהכרעת והערת רז"ל סנהדרין דף ל"ט ע"ב על זה: כמתוקנים שבהם לא עשיתם כמקולקלים שבהם עשיתם — ואני אמנה ידעתי כי בצדק ישא משלו המשורר הקדמוני ר' יהודה הלוי ז"ל באחת מקובצין הנמצאים פה לפני, ובואת דבריו, „בעור איש יהלוך כרצון בני איש אזי לא ימצאו עליון תנואות, „ואם ירף כרגע מרצונם יעטוהו מעיל מום וחטאות," וכן היא עדות לרז"ל

בהאי צורבא מרבנן דמרחמו ליה אינשי ודסנו ליה כנודע — וידעתי באמת כי רק בהחליק איש בדבר שפתים להגדיל כבוד מי שאינו ראוי אליו ימצא חן וחסד, והסר מרע משתולל, והמקנא לאלקיו וקנאת האמת, אם לא את בני העורבים יצוה יוצרו לכלכלו לחם וטים, לא ימצא מבני האדם חנינה, בכל אלה נאמנה לאל רוחי, ואהבת האמת נתנני, לפרוע אהבת בני עמי להגיד להם דרכם נוכח פניהם· כי אמנם כן האמת עד לעצמו בלב כל איש מישראל רחמים וחמלה, וכל הפרעות האלה הוא בבלי דעת, מאין איש יעצור בם, יעור על האמת ועל הצדק כחק דת ואשמם בראשיהם כדח"ול· ומי יתן והיו הדברים האלה היוצאים בתומם מלבי ויכנסו בלבב הרואים, ויתגלגל זכות על ידי זכאי המחבר החכם החסיד הזה בעל ספר כפתור ופרח, כי יעשו הדברים רושם לטובה להשיב לב אבות על בנים· ועתה אתה קורא נעים שא נא באהבת האמת גם אתה אם העתרתי לך עד כה ברוב דברים ובואת תדע ובחנת ויאמנו דברי בעיניך לתשובתך בשאלתך הגדולה הזאת, כי לא למען בצוע בצע ולמצוא הרוחה נגשתי אל ההדפסה הזאת, ומי יתן והיה אשר בשנים רבות אקבץ כסף פזרוני — אך ורק עד בשחק נאמן, כי היא היא בגלל ולטען כי העבד העברי הנרצע והנרצה לאהבת המדע והתושיה הנני גם אני, ועל כן נשאתיה ועד וקנה ושיבה אני אשא ואסבול; והיו דברי אלה המועטים נספיקים לתשובת שאלתך הגדולה הזאת· — והנה עוד לי אך להשלים להגיד לך בהנוגע לפרט **הר'** מאיזה מהחכמה יכיל דברי, ובהנוגע לפרט **הר'** מסדורי העניינים מדברי, ובואת דבר שפתים מאתי אך למחסור, אחרי כי שמתי את דברי רק נוספות על הספר הזה ערוך ומסודר למנין דפי הספר, והם יכלכלו רק למלאות דבריו; ובכל מקום אשר תראה עיניך תחונה משרים מה הן המה דברי המחבר ועניניו, ולפיהן יסוב דברי ועניני, ואני גם בראש במאמר הבקורת לא בסתר דברתי לך מכל פועלי ועמלי, וזה יספיק לפניך בכל אשר חל עלי חובה להודיעך מצדי· ואמנם אדע גם אני כי לא השלמתי מלאכתי לעשות אשר היה מוטל עלי עוד לעשות, והוא היה הכרחי להעלות סדור גבולי המקומות על פי אלפא ביתא, ולתת עמם מפת ציור הגבולים ההם ומרחקם זה מזה כפי דעת המחבר ולציין גם כנגדם דברי הפונים מדבריו; גם לבקש איש מבין בלשון ערבי לבאר המלות הזרות מלשון זה הבאים בתוכו, וכבר הבטיחני ע"ו החכם החוקר ד"ר יאסט מפפד"מ· אפס אני נסגר בחיום פה עושה מלאכת שמים להציל חמודות כתבי יד מבית האוצר הגדול אשר בזה כנוכר למעלה, ואין לדחות מפני זה מה שיהיה ספוק לקיים ביום מחר, יש מחר לאחר זמן אם יגזור י"י בחיים לעשותה, מה שאינו אלא במועדו וזמנו בעודי פה, כי מי יודע מה יולד יום, כתי אבוא ואראה שנית פני ארץ האי הזאת, וגם זה למצוה וצדקה יחשב לי, אשר היא בכלל אין משנין כו' כדחו"ל, בשגם כבר החילותי בהדפסה ולא יכלתי להשלימה עד עתה, ויכבד בעיני לאחרה עוד· ואני מבטיח להקונים אשר חבמה ישכילו זאת יבינו, כי לא הגדלתי כחיר דמי הספר היקר הזה בערכו, וכל איש משכיל יודה וידע כי הוספתי עליו חמודות נגד ההדפסה הראשונה, אשר ברצות י"י ולא אמות כי אחיה בהניח לי מעט מעצבוני, עוד אשא ידי שנית לבקרו ולהשלים המלאכה, וכל אשר תמצא ימיני להשיג על הספר הזה מכל איש חכם ומבין יכלכל בדעת אמריו וכן מאוהבי הגאון השלם ש"יר מפראג, אשר הבטיחני לשלוח דברים לי אודותו, מהצפון עמו באוצרי רוחב תבוניו בכמו אלה, להביא זאת על מכבש הדפוס ולחלקם במחיר מועט מאד, או גם חנם אין כסף אם לא ירב ההוצאה ע"ז· ובואת נשלם הקדמת דברי, — הגדתי היום לפניך ככל אשר היה עם לבבי לאהבת האמת, ואמיים בשבח מטיבי יחידי השרידים מערי הסביבות פה אשר עליהם אשא מליצתי צדק ילין ב"ם (ר"ת שמות שני העיירות בירמינגהאם מאנשעסטער) כי מידם היתה לי עזרה לבוא עד הלום לעסוק במלאכתי מלאכת שמים· ואני בעודי חי עוד איש איש מהם בערבו הנכבד ישא מטני שלטי תודה בכל אשר תמצא ימיני, גם עמית בתורה גאון אבד"ק לונדון זכור לטוב אם כי לא השלים חובתו מצד נשיאותו אמנה מצידו לא מנע חסד ואמת וגם השתדלות ביטי חליי בגבולו, וכרה אלקים לטובה לטובים וישרים, אשר המה חיים בחיים, וגם נפש המת אשר במיתתו קרוי חי, הרב הגדול ישר באדם מו"ה אהרן פולה זלח"ה מפפד"מ אשר ביטי חיין נפלאה לי אהבתו מאהבת דוד ויהונתן, וכידו היה הספר כפתור ופרח הישן, אשר לא צלחתי להשיגו בכל מחיר, לי למנה, ועל פיו נתעוררתי בהדפסתו וע"י נתגלגל זכות הדפסתו, תנצב"ה, זצ"ל· וגם זכרי יעלה לטוב ועטלי יהיה לרצון בעיני יוצרי ומחוללי, והוא יעזרני ע"ד כבוד שמו להיות מעוסקי תורתו מתוך הרחבה, ויתנני עוד לדבר טובה שלום וברכה על עמו כאשר עם לבבי מעודי ועד היום, וביטי וביטיהם יושע יהודה וישראל בכל מקומות פזוריהם, ומלאה הארץ רוח חכמה ודעת ויראת י"י, וכבוד התורה אשר פנה, תשוב על מכונה, כרצון האדון י"י צבאות ויראו, וחמץ העבד העברי הנרצע ונרצה לאהבת התורה והאמת, הק' **צבי הירש** בהרב מוהר"מ איש **חן טוב ערלמאן** בקוראי שמו·

לוח הציונים ומראה מקומות עפ"י סדר הדפים.*)

דף		עמוד	
ג	—	א	— דאמר שמואל ע"ז עג ב. פרק ג"ה חולין ק ב. אמר ליה (להם) הממונה יומא כח ב.:
—	—	ב	— המוכר את הספינה בבא בתרא פד ב. יבמות פט ב. האיש מקדש קדושין מו א. יש נוחלין ב"ב קכא ב. סוף מס' משקין. מועד קטן כח א. כריתות ד ב. אלו הן הלוקין מכות טו ב. קדושין לו ב. האשה נקנית קדושין מ ב.:
ד	—	א	— המדיר כתובות עב א. הגוזל קמא בבא קמא קי ב. ע"ז עג ב. כריתות ו א.:
—	—	ב	— חגיגה ג ב. מגילה נקראת מגילה יוד א. ידיעות המומאה שבועות יד א. אתמר שם טו א. זבחים ס ב. ערכין לב ב. הנוקן גיטין סב א. הנודר מן הירק נדרים נה א. כיצד מברכין ברכות לו א. ראש השנה יב א.:
ה	—	א	— האומר גיטין סה א. השולח גיטין מז א. הקומץ רבה מנחות לא א.:
—	—	ב	— בכורות יא א. סוטה מח א. מנחות סו ב.:
ו	—	ב	— בכורות יא א. בבא מציעא קא א. רבי ישמעאל מנחות סו א. ערכין ו א.:
ז	—	א	— בשלהי השולח גיטין מז א. ע"ז כ ב. השולח גיטין מג ב. השואל ב"מ קא א. המוכר את הספינה ב"ב פא א.:
—	—	ב	— חוקת הבתים ב"ב נד ב. שור שנגח ששה"י ב"ק לו ב. מי שמת ב"ב קן ב. בכורות יא א. ר' ישמעאל מנחות סו ב.:
ח	—	א	— בשלהי השולח גיטין מז א. רבי ישמעאל מנחות סו ב. מי שהוציאוהו ערובין מו ב. בשלהי השולח שם. בכורות יא א.:
—	—	ב	— בכורות שם. השוכר ב"מ פ"ח א. האומר גיטין סה א. זבחים צד ב.:
ט	—	א	— דאמרינן התם זבחים צה א. תנו רבנן שם צו א. יבמות פ א.:
—	—	ב	— החיא דפסחים מד א. מגילה יוד א. כתובות נה ב. מי שאחזו גיטין עו ב. בכל מערבין ערובין לב א. השוכר ב"מ פד ב. שנים אוחזין ב"מ ז א. יש בערכין ערכין טז ב. מקום שנהגו פסחים נא א. אלו דברים שם סו א.:
י	—	א	— א"ל הממונה יומא לה ב. בא לו כ"ג שם עא ב. אמר ר"י בן נורי ערכין טז ב. יבמות קכא א. הנושא כתובות קג ב. חולין ז א. אם אינם מכירים ראש השנה כה א. יש בערכין ערכין טז א.:
—	—	ב	— כאמרם ז"ל חולין ו ב. הבא ע"י יבמות נט ב. בכל מערבין ערובין לו ב. שבת לד א. מפנין שם קכו ב.:
יא	—	א	— ברכות נג א. כמו שאמרו שם מה א. שור שנגח ב"ק לח ב. פ' כלל גדול במס' שביעית פרק ח':
—	—	ב	— נדה לא ב. מי שהוציאוהו ערובין מו ב. אין מעמידין ע"ז כו ב. הקומץ רבה מנחות מב א. (אבל אינו בפרק זה רק בפרק התכלת) יומא סט א.:
יב	—	א	— היה קורא ברכות כד א. (ואינו פרק זה רק פ' תפילת השחר) ר"ה כב א. הדר ערובין סח ב. לא יחפור ב"ב כה א. הנוקן גיטין מה ב. (ואינו שם רק

*) ואת לדעת: המחבר הזה פעמים יזכיר שם הפרק ולא המסכתא, ופעמים המס', לבד ולא הפרק, ופעמים רק שם האומר ולא הפ' ולא המס'; וזה פרי מפעלי: במקום שנאמר הפ' בזה הדף אני מוסיף את"ו המס' והדף, וכן במקום שנא' שם האומר לבד — ובמקום שנזכר המס' הוספתי אחר זה מקום הדף ובזה ימצא הרואה כל מבוקשו.

דף	עמוד		
			בפ' השולח) חולין ו א. חגיגה כד ב. דם הנדה נדה נו א. הכל שוחטין חולין ד א. ג' שאכלו ברכות מז ב. ברכות נג א. כל הצלמים ע"ז מא א. השוכר את הפועלים שם סה א. (ומלת הפועלים הוא בטעות וצ"ל הפועל):
—	—	ב	— האיש מקדש קדושין מא א. הבא ע"י יבמות סד א. ע"ז ו א. וכן לא כו' שם כ א. מרובה ב"ק פב ב. שבת יט א. האיש מקדש קדושין מד א.:
יג	—	א	— אלמנה ניזונת כתובות קא א. בטה טומנין שבת נ א. אין מעמידין ע"ז לט ב. ביצה שנולדה ביצה ה א. אין מעמידין ע"ז לד ב. יום טוב ביצה כא ב.
—	—	ב	— הדר ערובין סח ב. בנות כותים נדה לג ב. חולין ה א. כל הבשר שם קיג א. תמורה טו א. זבחים קיח ב.
יד	—	א	— זבחים קיח ב. איזהו מקומן שם נד א. מגילה כו א. זבחים פ' בתרא קיב ב. עוד זבחים כו' שם. אלו הן הנחנקין סנהדרין פו ב. מגילה יוד א. החליל סוכה נא ב. האיש מקדש קדושין מט ב. כתובות קי ב. יומא ט א. כתובות קיא ב.:
—	—	ב	— יומא סח א. זבחים קה ב. מי שהיה נשוי כתובות צג ב. וכדאמרינן שם צד ב. מרובה ב"ק פב ב. ערכין לב א. מגילה כו א. יומא יב א. כדאמרינן מגילה שם. כיצד צולין פסחים עה ב. סוטה מה ב. ערובין ה א. ושם פרק בתרא קא א. המוכר את הספינה ב"ב עה ב.:
טו	—	א	— תענית ה א. שבועות טו ב. המודר אין בין כו' נדרים לט ב. זבחים קו ב. השוחט ומעלה זבחים קה ב. הקומץ רבה מנחות כז ב. מכות יד ב. ידיעות הטומאה שבועות יד ב. תמורה יד א. פסחים עט א. יומא ו ב. יבמות ז ב. ואמרו חכמים מגילה כח א.:
—	—	ב	— השוחט ומעלה זבחים קו ב. הרואה ברכות נד א. יבמות ו ב. הערל שם עט ב. משקין מועד קטן ט א. יומא נג ב. טרף בקלפי שם לט ב. פסחים עב ב. דתניא יבמות פט ב. אלמנה ניזונת (אינו בפרק זה והוא בפרק הנושא) כתובות קג ב. פסחים ע ב. סנהדרין ה א. האשה שנתארמלה כתובות כז א. פסחים סב ב. תענית יז א.:
טז	—	א	— עד כמה בכורות ל ב. איזהו מקומן זבחים נו א. מנחות צח א. איזהו מקומן זבחים נה ב.:
—	—	ב	— הקומץ רבה מנחות כז ב.:
יז	—	א	— כיצד צולין פסחים פה ב. עוד שם פו א. ירושלמי מס' ערובין פ' כיצד מעברין.:
—	—	ב	— סוכה פ"ק (טעות וצ"ל בתרא) נא ב. שתי הלחם מנחות צו ב. סוטה ז א. תפילת השחר ברכות ל א. יומא נג ב. ערובין יט א. זבחים נד ב. יומא לא א. מנחות פ' קדשי הקדשים (בטעות הוא מלת מנחות וצ"ל זבחים ועיין באורים והגהות לדף זה —) סב ב. ארבעה נדרים נדרים כב ב.:
יח	—	א	— אלו הן הנחנקין סנהדרין פו א. גיטין ח א. סנהדרין ו א. המוכר את הספינה ב"ב עה ב. דרישה וחקירה (הוא פרק אחד דיני ממונות וא' דיני נפשות בדרישה וחקירה) סנהדרין לז א. בכורות ח ב. שאמרו פסחים צד א. מי שהיה טמא פסחים שם.:
—	—	ב	— סוטה ט א. אלו מגלחין ט"ק כו א. פרק זה שנית שם.:
יט	—	א	— דאמרינן נדרים נד ב. שבועות שתים שבועות כ א. נדרים יב א. חוקת הבתים ב"ב ס ב. עגלה ערופה סוטה מט א. יומא עז ב. אין בערכין (נערכין צ"ל) ערכין יוד ב. הכונס ב"ק נט ב. גיטין ז א.:
—	—	ב	— סוטה נח א. אין עומדין ברכות לא א. לא יחפור ב"ב כה ב. תענית ל ב. אלו קשרים שבת קטו א. וכמו שאמרו בערובין סא א. כל כתבי שבת קיט ב.:
כ	—	א	— באלה שמות רבה פרשה יב (עיין באורים תקון שגיאה וחסרון שורה אחת בדברי המחבר) יומא יוד א. מנחות קט א. מגילה יוד א. מנחות צו א. פסחים צא א. ערובין סא ב. (עיין באורים תקון טעות) יומא כח א. אמר ר' עקיבא שבת פט א. שור שנגח ב"ק לח א.:

דף	עמוד		
—	ב	—	ע"ז ב כ. וכן תירצו בתוס' ב"ק לח א. בכורות נד ב. מגילה ו א. הרואה ברכות נד א.:
כא	א	—	חולין ו ב. הקורא מגילה כד ב. ע"ז יב ב. רבי ישמעאל שם ס ב. סוף כתובות קיב א. פרקי ד"ר"א פרק טו (עיין באורים והגהות תקון טעות וחסרון דברים כאן) נדרים כב א. הבונה שבת קד א. המוכר את הספינה ב"ב עד ב.:
—	ב	—	ערבי פסחים קיח ב. י"ט פרק קמא ביצה ח א. ערובין יט א. וכרנוה פרק שלפני זה דף טו א. יבמות עא ב. סוף כתובות קיב א. מנחות סד ב. כל הקרבנות שם פג ב. גיטין ב א.:
כב	א	—	בן סורר ומורה סנהדרין עא א. גיטין עו א. ריש ההיא מסכתא ז א. נערה שנתפתתה כתובות נב ב. ברכות ח א. סוף סוטה מט א. מאימתי קורין ברכות ח א. בני העיר מגילה כו א. מי שהפך מועד קטן יג א. ב"ק פא ב. מרובה שם.:
—	ב	—	מגילה ו א. ע"ז יוד א. כירה שבת מ א. החביות שם קט א. שמונה שרצים שם קמז א. כירה שם. שור שנגח ב"ק נ ב. כיצד משתתפין ערובין פז ב. כל הבשר חולין קה א. ברכות פרק אלו דברים אתמר חמי האור כו' (אינו בסמ' זאת אבל הוא בסמ' חולין קו א. ורק הריי"ף הביא וסדר הדין הזה בברכות פרק אלו דברים וזה שגרם להמחבר דרהט ליה תלמודיה לייחס אותו במקום שאינו באמת ותמצא רבות כאלה שהערתי בבאורים והגהות):
כג	א	—	כל שעה פסחים מא א. כירה שבת מ א. השותפין ב"ב טו א. הבא ע"י יבמות סב ב. ראש השנה לא א.:
—	ב	—	במה מדליקין שבת לה א. ערכין לב א. מגילה ד א. ואמרינן שם יוד א. ערכין שם (והוא בפרק המוכר שדהו ובטעות ציין מקומו לפרק אין נערכין) ידיעות הטומאה שבועות טו א.:
כד	א	—	יש נוחלין ב"ב קלג א. גיטין פ"ק (אינו שם ועיין באורים והגהות) מי שמת ב"ב קמט א. מס' תענית (אינו בסמ' תענית מתלמוד בבלי שלנו ואולי כוונת המחבר על מגילת תענית המובא לרז"ל שכן תמצא זה גם בתלמוד בבלי סנהדרין בשם מגילת תענית ואפשר טעם זה קורא המחבר במקומות רבות מס' תענית בשם פרקי דחסידי להפריש בין מס' תענית שבתלמוד ובין מגילת תענית — וטעם פרקי דחסידי עיין באורים והגהות). חלק סנהדרין צא א. גיטין ח א.:
—	ב	—	המוכר פירות ב"ב צה ב.:
כה	א	—	האשה שנתארמלה כתובות כו ב. סנהדרין יד א.:
—	ב	—	ברכות מד א. כל הבשר חולין קו א. וכן נמי כו' ברכות מ ב. ג' שאכלו שם מח ב.:
כו	א	—	יומא פא ב. חקומץ רבה מנחות כו ב. כל שעה פסחים כו א. יבמות ז ב. הוריות ג א. המוכר את הספינה ב"ב צ ב.:
—	ב	—	תנו רבנן ב"ב צ ב. שנית שם צא א. לא יחפור שם יט א. שבת עג ב. מנחות (וטעות הדפוס מה שכתוב פרק ב' וצ"ל בתרא) קי א. משקין מועד קטן ד א. גיטין ד ב.:
כז	א	—	כל הגט גיטין כט א. ב"ק טו ב. הגוזל עצים ב"ק צה ב. אלו נערות כתובות מא ב.:
—	ב	—	נזיר יט ב. ב"מ לד א. סוכה לו א. (ושם ירושלמי ברכות פ' מי שמתו אינו רק בס' היח קורא):
כח	א	—	ע"ז כא א. פסחים ו א. המקבל ב"מ קח ב. לפני אידיהן ע"ז כא ב. השולח גיטין מד א. שלחי פרק זה שם מז א. הכל שוחטין חולין ז א.:
—	ב	—	כעגין רבא ע"ז סה א. הרואה ברכות נח ב. דתניא ע"ז כ א. ששנינו חולין צג ב. השותפין ב"ב יג ב. ערכין כט א. המקבל ב"מ קיא א. ברכות סא ב. התכלת מנחות מד א. הנודר נדרים נג א. פסחים ח א. כירה שבת מא א. ראשית הגז חולין קלו א. סוף כתובות קיא א.:
כט	א	—	לא יחפור ב"ב כו א. ב"מ קו ב. תענית יוד א. משקין מ"ק ה ב. האשה כתובות כ ב. נזיר סה א. נגמר הדין סנהדרין מז ב. ערובין יא א. חקומץ רבה מנחות לב ב. מרובה ב"ק פג א. סוטה מט ב.:

דף	עמוד		
—	ב	—	התמיד פסחים סא א. סוף סוטה מט ב. כתובות קי ב. הכותב שם פה א. המפקיד ב"מ לט ב. עוד פ' הכותב שם. הבא ע"י יבמות סד א.:
ל	א	—	נערה שנתפתתה כתובות מח א. המדיר שם ע א. וגרסינן שם עז א. אף על פי כתובות סג ב.:
—	ב	—	והיינו מעשה כו' כתובות סג ב. דיניי גזירות שם קי ב. ערכין ג א. הבא ע"י יבמות סד א. מרובה ב"ק פ א. רבי אליעזר נדרים סו ב. תענית יוד א.:
לא	א	—	מקום שנהגו פסחים נד ב. ת"ר עד מתי תענית כה ב. חוני המעגל שם יט א. סדר תענית שם כב ב. הנודר (אינו שם אבל הוא בפרק קונם יין) נדרים סב ב. החובל ב"ק צא ב. במה מדליקין שבת ל ב. מי שמת ב"ב קנח ב. הלוקח בכורות כה ב. דרישה וחקירה (הוא פ' א' דיני ממונות כנזכר כבר) סנהדרין לה ב. גיד הנשה חולין צא ב. האיש מקדש קדושין מט ב. תמורה כט א. יום טוב ביצה יד ב. שבת ט ב. ב"ק עט ב.:
—	ב	—	זה בורר סנהדרין כה ב. ובדאמרינן ב"ק פ א. ואלו טרפות חולין נד ב. חוקת הבתים ב"ב לו א. גיטין ו א. בכל מערבין ערובין כח ב. ב"מ ה ב. תמורה טו ב. ב"ק פ א.:
לב	א	—	הגוזל ומאכיל (טעות וצ"ל הגוזל עצים) ב"ק קג ב. ובגמרין תניא שם פ א. ומה שאירע שבת יב ב. תענית כא א. ב"ק פ ב. גיטין ח ב. ב"מ קא א. ב"ב קו ב. חוקת הבתים שם נו א. ערובין כב א.:
—	ב	—	כיצד מעברין ערובין סא א. אלו מגלחין מ"ק יח א. סדר תעניות תענית כ א. ראש השנה כא ב. אם אין מכירין שם כב ב. כל כתבי שבת קכא ב. חלק סנהדרין קא א. גיטין מד ב.:
לג	א	—	ודיניהם קדושין מדף יד ב, עד כב ב. ודיניו ערכין מדף כט ב, עד לג א. ב"ב כז ב. ברכות נד א. פסחים קיג א. כתובות קיא א. קדושין מט ב. יום טוב ביצה כז א. כתובות קיב א. סנהדרין כד א. גיטין מד א. חוקת הבתים ב"ב לח א.:
—	ב	—	ע"ז ו א. אמר שמואל שם ז ב. שזכרנוהו פרק ח' יב א. יבמות מו ב. בהחוא פרקא שם מח ב. גיטין נו א. ערכין טו א. חולין צב א. אלו טריפות חולין סג ב. מגילה כט א. סנהדרין צד א. עוד באותו פרק שם שם: —
לד	א	—	סוטה לו ב. רבי אומר סנהדרין קי ב. מגילה יד ב. ערכין לג א. חולין ס ב. ברכות ח א. ב"מ נח ב. קדושין עא ב. ערובין כא א. ברכות ג' שאכלו (אינו שם והוא בכיצד מברכין) מא ב. נדה נא ב. זבחים קיג א. יומא נד א. שבועות מז ב. אין בין המודר נדרים מ א. ברכות יוד ב.:
—	ב	—	סנהדרין צח ב. כתובות נב ב. ערכין לב ב. פסחים קיט ב. ראש השנה כד ב. מס' כתובות בסיפא (אינו שם אבל הוא בספרי פ' ראה וילקוט שמעוני רמז תתפ"ה ולא נודע לי מקום אחר מזה בבבלי):
לה	א	—	ע"ז יג א. קדושין לא ב. אמר ר' אלעזר כתובות קיא ב. ב"ב ק ב. כתובות קיא א.:
—	ב	—	סנהדרין טו ב. ב"ב צא א. כתובות קיא א.:
לו	א	—	סנהדרין ח א. חולין יג ב. יבמות יו א. כיצד יבמות כג א.:
—	ב	—	אין מעמידין ע"ז כו ב. הוריות יא א. בן סורר סנהדרין עד א. סוף כתובות קי ב. ב"ב טו א. תענית יוד א.:
לו	א	—	סוטה פ"ק (אינו בבבלי אבל הוא בירושלמי פ"ק בסופו) יש נוחלין ב"ב קיב א. סוטה יד א. ב"מ קא א. נזהות סד א.:
—	ב	—	ערובין ט א. ערכין כט א. ערבי פסחים פסחים קה א. ב"ב קו ב. אמאי כו, אמר רבה שם קיט ב. עוד בהחוא פרקא שם קכא ב. המוכר פירות שם ק א. פרק חלק (אינו שם ועיין רמב"ם פ"ה מה' מלכים הלכה ז' שם בכסף משנה שהוא בשם ירושלמי ועיין הגהות מייטוני שם) תענית יוד א.:
לח	א	—	הנזקין גיטין נו ב. שני שעירי יוה"כ יומא סו ב. מגילה יוד א. ערכין לב ב. סוף פדיון בערכין (הוא פ' אין נערכין ואין טעם לכינוי זה ואולי הוא באמת טעות סופר) שם יג א. מה שאמרו ז"ל מגילה ב א.:

דף	עמוד		
—	ב	—	יש נוחלין ב"ב קמב א. חגיגה כה א. גיטין ח א:
לט	א	—	השותפין ב"ב טו א. יומא ט ב. השולח גיטין לו א. אין נערכין ערכין יוד ב. מגילה יד א. כתובות קיב א:
—	ב	—	ערכין לב ב:
מ	א	—	סנהדרין לח ב. הוציאו לו יומא נד ב. כהן גדול סנהדרין כ ב:
—	ב	—	האשה נקניח קדושין יח א. המביא גיטין יז א. אלו טריפות חולין ם ב: וכדאיתא פרק וה שם שם:
מא	א	—	סוטה יוד א. הכותב ב"ב קמו ב. וכן ההיא דזבין קדושין נ א. חלק סנהדרין צו ב. חוקת הבתים ב"ב נו א:
—	ב	—	חלק סנהדרין צא א. עושין פסין ערובין כב ב:
מב	א	—	גיטין ח א. שבת קט א. מנחות פה ב. החולץ יבמות מו א. כתובות קיב א. פרקי דחסידי תענית כד א:
—	ב	—	מגילה ו' א. הישן סוכה כו ב:
מג	א	—	ורבותינו ז"ל אמרו ירושלמי שביעית פרק ו' סוטה לג ב. תענית יוד א. אלו מציאות ב"מ כח א. סוטה לד א:
—	ב	—	גיטין ח א. יבמות פ"ק (אינו כי אם בפ' ב') כג א. ושם בתוס' ד"ה ההוא בו' עמטין:
מד	א	—	דקאמרינן יבמות עו א. הכל שוהטין חולין יז א. מגילה יג א. ערובין יז א. מה ששנינו גיטין ב א. ובגמרא יהיב טעמא שם ד א. עשרה יוחסין קדושין עב ב.
—	ב	—	ערכין לב א. מגילה ו א. גיטין ח א. מי שאחזו שם עו ב:
מה	א	—	כתובות קיב א. השולח (אינו שם אבל הוא בפ' המביא קמא) גיטין ח א. וזהו שאמרו תוספתא פרק יח אהלות (ועיין תיקוני שגיאות) וכן הוא ירושלמי שביעית פרק ו' בשנוי לשון מעט. אלו מגלחין מ"ק כה ב:
—	ב	—	ואמרינן ר"ח לד א. גיטין ז ב. הדר ערובין סד ב. עושין פסים שם כב ב. בכורות נה ב. ביצה כה ב. אין מעמידין ע"ז כה ב. כל כתבי שבת קיט א. מנחות פה ב:
מו	א	—	החולץ יבמות מה א. חלק סנהדרין צו ב. דהא אמרינן כתובות פח א. מגילה ג א. מנחות סד ב. גיטין נו א. כיסוי הדם חולין פט א. יש בערכין ערכין טו ב. כיצד מעברין ערובין נג א. גיטין ח א:
—	ב	—	מי שהוציאוהו ערובין מה א. מקום שנהגו פסחים נא א. עגלה ערופה סוטה מח ב. ועדיין נזכירה פרק כ"ב עד א. ובחים קיח ב. בכורות נה א. חגיגה ח ב:
מז	א	—	סוטה יג ב. מנחות פה ב. מי שמת ב"ב קנו ב. השוכר ב"מ פד ב. יש נוחלין ב"ב קכב א. קדושין סו א. מי שהיה טמא פסחים צג ב:
—	ב	—	חולין ח א. סוטה מו א. המוכר כו' ב"ב עה ב. ערכין פ"ב (אינו שם רק בפרק ג') יד א. אלו נאמרים סוטה לג ב:
מח	א	—	יומא כ ב. סדר תעניות תענית טו א. אלו נאמרין סוטה לד ב. חוקת הבתים ב"ב נח א. השוכר ב"מ פח ב. ד' מיתות סנהדרין סו א. סוטה מו א:
—	ב	—	אלו עוברין פסחים מט א. הנוקין גיטין נו א. הנושא כתובות קד א. שבת יא א. ד' מיתות סנהדרין סח א. סוטה כ ב:
מט	א	—	מגילה ו א. במה מדליקין שבת כו א. וכדאיתא שם שם:
נ	א	—	פרקי דחסידי תענית יז ב. פסחים נא א. חולין יח א. מקום שנהגו פסחים נ ב. וכההיא דאמרינן שבת מו א. כל חבשר חולין קי א. יבמות יד א. ואלו קשרים שבת קטו א. הקורא מגילה יט א:
—	ב	—	ומעשה דרמי בר תמרא חולין קי א. המוכר ב"ב ע ב. החובל ב"ק פד א. וה' בורר סנהדרין כג א. כתובות קיא א. סנהדרין ח א. הוריות יא ב. דרישה וחקירה סנהדרין (והוא פרק א' דיני ממונות) לג ב. עד כמה בכורות כח ב. הכונס ב"ק ס א:
נא	א	—	כיצד הרגל ב"ק כו ב. הגוזל שם צח ב. חבית והעליה ב"מ קיז א. הכותב כתובות פו א. הגוזל ומאכיל ב"ק קיט א. סנהדרין ח א:
—	ב	—	עשרה יוחסין קדושין עד א. הכותב כתובות פח ב. מי שהיה נשוי שם צד א.

דף	עמוד		
			גיטין פח ב. הגוזל ומאכיל ב"ק קיב ב. סנהדרין פ"ק (אינו שם בגמ' שלנו והוא תלמוד ערוך כתובות קה ב. ורק הרא"ש בסנהדרין שם מביא בסתם חדין הזה הנוגע לשם ואיתי דקא אטעי') כיצד מעברין ערובין נג ב.:
נב	—	א	הוריות ב ב. שבועות העדות שבועות ל ב. סנהדרין ג א. כתובות ק ב. נדרים כו ב. ע"ז ו א. אין מעמידין שם מ א. מי שהיה נשוי כתובות צד ב. כל הידד נדה כ ב.:
—	—	ב	— אלו מציאות ב"מ לא ב. זה בורר סנהדרין לא ב. הכותב כתובות פח א. זה בורר סנהדרין כג א. ערובין סג א. ובאה הגמ' סנהדרין לב ב. אעפ"י כתובות ס ב. מצות חליצה יבמות קו א. יש נוחלין ב"ב קלח ב. האשה שנתארמלה כתובות כא א. גט פשוט ב"ב קסה ב.:
נג	—	א	— דאמרינן ב"מ ז א. האשה שנתארמלה כתובות יט א. המביא גיטין טו א. האשה שנתארמלה כתובות יח ב. גיטין ג א. גיטין פח ב. דאמרינן סנהדרין יז א. סנהדרין ו ב. אלו מציאות ב"מ ל ב.:
—	—	ב	— ב"ק קיג ב. זה בורר סנהדרין כו ב. המביא ב' גיטין יט ב. ז"ב סנהדרין כט א. שבועות העדות שבועות ל ב. זה בורר סנהדרין כו ב. סנהדרין ט ב. ב"מ ה ב.:
נד	—	א	— זה בורר סנהדרין כה ב. יש נוחלין ב"ב קיד א. גיטין ח א.:
—	—	ב	— גיטין ח א. ע"ז נח ב. במה מדליקין שבת כט ב. עד כמה בכורות כו א. הזורע והלחיים חולין קלד ב. ערובין לט ב.:
נה	—	א	— בנות כותים נדה לב א. כל הבשר חולין קו ב. מ"ק ג ב. א"ר יהודה סנהדרין יא ב. וכמעשה דר' עקיבא ברכות סג א. ורוב ענין זה וכרוהו ר"ה מן יט ב, עד כו א. בכורות (הוא טעות הדפוס וצ"ל ברכות) סג א. סנהדרין מן יא א, עד יג ב. ערובין קד ב. בכל מערבין ערובין לט ב.:
—	—	ב	— ביצה ה ב.:
נו	—	ב	— מנחות צט ב. זבחים נג א. שבועות הדיינים שבועות מב ב. הכותב כתובות סז ב. כדתנן קדושין כו א.:
נז	—	א	— ערכין כט א. חוקת הבתים ב"ב נד ב. הזהב ב"מ מו א. מי שמת ב"ב קנו ב. חוקת הבתים שם נד ב.:
—	—	ב	— ערכין יוד א. תענית כח ב. האשה שנתארמלה כתובות כה א.:
נח	—	ב	— דהכי אמרינן בכורות כו ב. והאי דאמרינן שם. מצות חליצה יבמות קה א. פרקי דחסידי תענית כה ב.:
נט	—	א	— ר"י דמנחות סז א. ואמרינן נמי בכורות כו א. מנחות פ"ק (אינו שם אבל בפ' התודה) עו ב. כיצד משתתפין. ערובין פג ב. הלוקח מן הנחתום כו' ב"מ נו א.:
—	—	ב	— פסחים ו א. ראשית הגז חולין קלה ב. כל שעה פסחים לו ב.:
ס	—	א	— החולין יבמות מ א. ברכות לו ב. השוכר ב"מ פט א. כיצד מברכין ברכות לו ב.:
—	—	ב	— אין צדין ביצה כו ב. ביצה ט א. אין משילין שם לו א. ראשית הגז חולין קל א. אבל בראשית הגז שם קלו א.:
סא	—	א	— ואמרינן חולין קלב א. ואשכחן פסחים מט א. ב"ק קיז א. השוכר ב"מ פה ב. ריש פ' השוכר שם פד א. יומא פב ב. פסחים ג א. קדושין ח א. יש בכור בכורות נא ב. מבוי ערובין ח ב. האשה שנתארמלה כתובות כה ב. חלק סנהדרין צו א. השוכר ב"מ פד א. מבוי ערובין יא ב. ערכין טו ב. השותט חולין לו ב.:
—	—	ב	— בני העיר מגילה כח א. הזורע חולין קלב א. התם בסמוך קיג א. ותנן זבחים נה א. ותנן נמי זבחים צ ב. אטר רב יוסף חולין קלג א. ואמרינן התם חולין קלד ב. ב"ק קג א. שור שנגח שם לו א. בכורות מט ב. וכן שנינו עדיות פרק ד' משנה ו.:
סב	—	א	— אלו מציאות (אינו שם אבל בפ' הזהב) ב"מ נה א. פרק הזהב (אינו שם אבל הוא מס' קדושין) יב א. מציאת האשה כתובות סו א. אעפ"י שם סה ב. הזהב ב"מ טה א. מציאת האשה כתובות סט ב. בכורות יא א. השותפין

דף	עמוד		
			ב"ב כ ב: שבועות הדיינים שבועות לט ב. גט פשוט ב"ב קסה ב. מנחות קו א. ובמנחות אמרינן שם:-
ר	—	ב	— קדושין יב א:-
סג	—	א	— גט פשוט ב"ב קמה א. יש בכור בכורות מט ב. שור שנגח ב"ק לו ב. הוחב ב"מ מז ב. במה אשה שבת סה א:-
—	—	ב	— אעפ"י כתובות סג א. עוד שם סד ב. ב"ק קיב א. ב"ב ד ב. הוחב ב"מ סד ב:-
סד	—	א	— יש בכור בכורות נ א:-
—	—	ב	— יש בכור בכורות שם. עוד בפרק זה שם:-
סה	—	א	— הוחב ב"מ סד ב:-
—	—	ב	— זבחים קיו ב. בני העיר מגילה כז א. השוכר ב"מ פז א. יש בכור בכורות נ א:-
סו	—	א	— השותפין ב"ב ט א. כריתות ח א. כיסוי הדם חולין פז א. ג' שאכלו ברכות מו א. חולין פז א. החובל ב"ק צא ב. איהו נשך ב"מ ס ב:-
—	—	ב	— ע"ז לד ב. ערבי פסחים פסחים קט ב. מציאת האשה כתובות סח א. כריתות ה ב. וגבי נר חנוכה אמרינן שבת כא ב. המוכר ב"ב צ ב. ב"ב קסו ב. כיצד מברכין ברכות לו ב. כיצד משתתפין ערובין פג א:-
סו	—	א	— תמורה יב ב. ושם רבין במקום רב דימי) המוכר ב"ב סו ב. פסחים טז א. בכורות נג א:-
—	—	ב	— תמורה כא א. סנהדרין ה א. עד כמה בכורות לא א. תמורה כד ב. תמורה ז ב. כל פסולי המוקדשין בכורות לו ב. תמורה ח ב. כל פסולי בכורות לא ב:-
סח	—	א	— בכורות יא א. והוא אמרם כו' שם יג א. קדושין ח א. פסחים קכא ב. קדושין ח א. יש בכור בכורות נא ב:-
—	—	ב	— בכל מערבין ערובין לב ב. שבת ד א. המפקיד ב"מ לח א:-
סט	—	א	— פסחים יג א. נדה לג ב. חלק סנהדרין קיב ב. נדה ו ב. המצניע שבת צא ב:-
—	—	ב	— דאמרינן דמאי פרק ו' משנה ד'. דהכי תניא תרומות פ"א משנה א. אין בין המודר נדרים לו ב. תמורה יוד א. עוד ה' לא יתרכו תרומות פ"א משנה ו. דתניא ברכות כד ב. המקבל ב"מ קיד ב. ביצה יג ב:-
ע	—	א	— נדרים פד ב. אין תורמין תרומות ריש פרק ב'. תמורה יג א. הנוקין גיטין נב א. נדרים פג ב. ואמרינן שם פד ב. האיש מקדש קדושין נח ב:-
—	—	ב	— עד כמה בכורות כו ב. עשרה יוחסין קדושין סט ב. האשה שנתארמלה כתובות כד ב. עד כמה בכורות כו ב. אלו עוברין פסחים טד א. יומא פא ב. לולב הגזול סוכה לה א. יום הכפורים יומא פא ב. כל שעה פסחים לב ב. ותניא סנהדרין צ ב:-
עא	—	א	— חלק סנהדרין צ ב. במה מדליקין שבת לב א. כל היד נדה יד א. יומא פא א. בכורות יא א:-
—	—	ב	— בכורות נג ב. תמורה ה א. כל המנחות מנחות נה א. המפקיד ב"מ מא א. ב"ב צז ב. מנחות פו א:-
עב	—	א	— יומא עג ב. נדרים נג א:-
—	—	ב	— מעילה טו ב. ג' שאכלו ברכות נ ב:-
עג	—	א	— והא דאמרינן חולין צז א:-
—	—	ב	— פסחים לא א. ובעהתו"ם בפ' כל הבשר חולין קד א, ד"ה חלת ח"ל. בתוס' ביצה ד ב. ד"ה והתנן אין:-
עד	—	א	— ע"ז עג ב:-
—	—	ב	— המוכר אה"ס ב"ב סו א. ולזה אמרו תרומות פ"א משנה ז. ע"ז טו א. יבמות סו א:-
עה	—	א	— כל שעה פסחים כג א. כל הגט גיטין ל ב. כל המנחות מנחות נד ב:-
עו	—	א	— יש מותרות יבמות פו ב. ר' יוחסין קדושין סט ב. האשה שנתארמלה כתובות כו א. ומעשה דר"ג ב"מ יא א. אין נערכין ערכין יא ב. ברכות

דף	עמוד		
			כח א. יש מותרות יבמות פו ב. אעפ"י כתובות סב ב. יום טוב ביצה כג א. סוטה מא א.:
—	—	ב	— כיצד מברכין ברכות מ א. כיסוי הדם חולין פו ב. האשה שנתארמלה כתובות כד א. במה מדליקין שבת כג א. המוצא תפילין ערובין צו א. פסחים ד ב. כתובות עב א.:
עז	—	א	— נדה מח ב. חוקת הבתים ב"ב נו ב. החובל ב"ק פח א. ד' אבות שם טו א. בא סימן נדה מט ב. ערבי פסחים פסחים קח א. ב"ק טו א. קדושין כט א. נזיר נו ב. סוטה יב א.:
—	—	ב	— בא סימן נדה נ א. בכל מערבין ערובין לד ב.
עח	—	א	— ראש השנה יג א.:
—	—	ב	— מכות ז א. משקין מועד קטן יא א.:
עט	—	א	— הכל שוחטין חולין ז א. יום טוב ביצה יג ב. השוכר ב"מ פח א. יום טוב ביצה לה א.:
—	—	ב	— זבחים צה ב. שמונה שרצים שבת קח ב. השוכר ב"מ פט ב.:
פ	—	א	— וו היא ששנינו מעשרות פ"ב משנה ו. המוכר אה"ס ב"ב פח א.:
—	—	ב	— ערבי פסחים פסחים קה א. יום טוב ביצה לד ב. יום טוב שם לז א. כירה שבת מג א. מי שהחשיך שם קנד א. הכל שוחטין חולין יד א.:
פא	—	א	— מרובה ב"ק עא א. נדה מז ב. השוכר ב"מ סז ב. דאמרינן נדרים סא ב. דגרסינן מעשרות פ"ב מ"ג:
—	—	ב	— הגוזל ב"ק קיט ב. ערובין כג ב. יום טוב ביצה לה א.:
פב	—	א	— ברכות אלו דברים (אינו שם אבל בפ' ג' שאכלו) מז ב. יומא פג א.:
—	—	ב	— אלו הן הנשרפין סנהדרין פג א. יש נוחלין ב"ב קכא ב. משקין מ"ק כח א. הורע חולין קלא ב. המוכר את הבית ב"ב סג א.:
פג	—	א	— סוטה מח א. הוחב ב"מ נה ב. עוד תניא דמאי פ"א משנה ג:
—	—	ב	— ג' שאכלו ברכות מה א. לולב הגזול סוכה לד ב. נדרים כ א. חנוקין גיטין סא א.:
פד	—	ב	— זה המעשה הביאוהו בעהתו"ס שבת יב ב. ד"ה ר' נתן. וכן מס' ע"ז רב מנשה שדא (אינו שם אבל הוא בסנהדרין) סד א. אלו הן הגולין מכות יא ב. יבמות צט ב. האשה שנתארמלה כתובות כח ב. מכות ה ב. חגיגה טו ב. ר"ה כא א.:
פה	—	א	— ערבי פסחים פסחים קו ב. מעשה דר' פנחס חולין ז א. ע"ז נח א. גיטין ז א. כיצד מברכין ברכות מ ב.:
פו	—	א	— יום טוב ביצה לח א. בכל מערבין ערובין לו א. מעילה כב א. בכל מערבין ערובין שם:
—	—	ב	— יבמות צג א. דהא אמרינן שבת לד א.:
פו	—	א	— כל פסולי המוקדשין בכורות ל א. עד כמה שם לה ב. כל הנשבעין שבועות מה א. ואמרינן שם מו ב.:
—	—	ב	— אלו עוברין (אינו באלו עוברין אבל באלו דברים) פסחים סח ב. יציאות השבת שבת יא א. בכל מערבין ערובין מא ב. ראש השנה יח א.:
פח	—	א	— סדר תעניות תענית כב ב. נדרים יו"ד א. תענית יא ב. השותפין ב"ב יב ב. באדר"ן תניא פרק כח. הנודר נדרים מט ב. אין עומדין ברכות לב ב.:
—	—	ב	— זבחים מה א. ד' מיתות סנהדרין נא ב. קדושין כג ב. חלק סנהדרין קיא ב. כל שעה פסחים לה ב. ערובין לא ב. סנהדרין יד ב.:
פט	—	א	— ערכין כט א. הוחב ב"מ מד ב. כל הגט גיטין לא א. הוחב ב"מ נג א. כל הגט גיטין כח ב. הוחב ב"מ מה ב.:
—	—	ב	— הוחב שם נא ב. מעשה ברשב"ג תוספתא מעשר שני סוף פ"ב:
צ	—	א	— זבחים קיב ב. מגילה יו"ד א. כיצד צולין פסחים עה ב. הוחב ב"מ נג א. וכן התם שם ב. אלו הן הלוקין מכות כ א.:
—	—	ב	— הוחב ב"מ נג ב. חלק סנהדרין קנג א. פרקי דחסידי תענית כג א. חגיגה ו א.:
צא	—	א	— ב"מ יא א. קדושין כו א. ב"מ יא א.:

דף	עמוד		
—	ב	—	קדושין כו א. ב' אוחזין ב"מ יא א. האיש מקדש[1]קדושין נח ב. נדרים פה א. סוטה מז ב. הערל יבמות עג א.:
צב	א	—	ברכות יג א. סוטה מח א. כל כתבי שבת קיט[1]א. תענית ט א. עוד בהחיא ז ב. במה מדליקין שבת לג א.:
—	ב	—	נדרים פד ב. הזורע חולין קלא ב. אלו הן הלוקין מכות יז א.:
צג	א	—	החולץ יבמות מז ב. אלו הן הלוקין מכות טו ב. ואלו מגלחין מ"ק יח ב. אלו קשרים שבת קיג א.:
—	ב	—	אמרינן בגמ' סוטה כא ב. כל הגט גיטין ל א. כתובות סז ב. השותפין ב"ב ט א. מציאת האשה כתובות סז ב. ערכין[1]כג ב. המקבל ב"מ קיג ב. ב"ק ז א. אלו הן הנשרפין סנהדרין פא א.:
צד	א	—	בכל מערבין ערובין כט א. בני העיר מגילה כו א. השותפין ב"ב ח א. ב"ק קיט א.:
—	ב	—	רישא דההוא פרקא ב"ק קיג א. אין מחשבין כו' ב"ב ט א. זה בורר סנהדרין כה ב. אלו עוברין פסחים מט ב. אלו מציאות ב"מ לג א. מציאת האשה כתובות סז א. נערה שנתפתתה כתובות מט ב. וכדאיתא פרק הנזכר שם. יבמות ק א. שקלים ט א.:
צה	א	—	חגיגה ה א. שור שנגח ב"ק לו ב. החובל[1]צ א. יש בבור בכורות נ ב. המניח ב"ק כו ב. כדאמרינן אמר רב ב"מ ז א. כדאמרינן בפ"ק ר"ה ו א. ערכין ו א.:
—	ב	—	החובל ב"ק צג א. ערכין ו א. יום טוב ביצה לו ב. כתובות קו ב. הזהב ב"מ נו ב.:
צו	א	—	נערה שנתפתתה כתובות[1]נ א. ערכין כח א. ערכין כג א. ע"ז יג א. שור שנגח ב"ק מא ב. האשה נקנית קדושין לב ב. במה מדליקין שבת כג ב.:
—	ב	—	וכדאיתא פ' אלו מגלחין מ"ק יז א. אלו מגלחין שם. המניח ב"ק כו ב. אלו מציאות ב"מ כג ב. גיד הנשה חולין צה א. אלו מציאות ב"מ כד א. המוכר ב"ב עה א. מקום שנהגו פסחים נג א. השותפין ב"ב ט א. שבועות הדיינים שבועות מא א. עוד אמרינן נזיר נ"ט א. אלו מציאות ב"מ לג א. הנזקין (אינו שם ואינו נדרים סב א. ועיין באורים והגהות), תמורה טו א. גיטין מה א. וגבי מאי דאמרינן גיטין נח א. הרבית (הוא פ' איזהו נשך) ב"מ פח ב. יומא כוא:
צז	א	—	יומא כג א. הנודר נדרים נ ב. ראשית הגז חולין קלו ב. אלו מגלחין מ"ק טו א. כירה שבת מ א. חלק סנהדרין צב א. כל כתבי שבת קיח ב. נדרים סב א. כענין מה שאמר ר' אליעזר ע"ז טו ב. הגוזל ב"ק קיג ב. (ואינו שם כדבריו ובכלל יש כאן ערבוב דברים ועיין באורים והגהות) סנהדרין כו ב.:
—	ב	—	ערכין (אינו שם והוא נדרים סב א. ועיין באורים והגהות), תמורה טו א. כיצד מברכין ברכות מב ב. חוקת הבתים ב"ב נו ב. אלו מציאות ב"מ כג ב. הוחב שם מט א. מצות חליצה יבמות קו א. המפקיד ב"מ מב א. גט פשוט ב"ב קסח א. יומא יח ב. כענין שהיו אומרים שם סז ב. במה מדליקין שבת לד א. וכענין בן הרכינס יבמות טו א. איזהו נשך ב"מ עה א. אלו מגלחין מ"ק יז א. שבועות העדות שבועות ל א. בני העיר מגילה כח ב. כתובות קה א. שבת קנג א. אלו קשרים שם קיד א. משקין מ"ק א.:
צח	א	—	האיש מקדש קדושין מט ב. היו בודקין סנהדרין מב א. הוריות יב ב. ד' מיתות סנהדרין נב א. הוריות ב ב. אלו קשרים שבת קיד א. הרואה ברכות נח א. השותפין ב"ב יוד ב. כתובות עז ב. השוכר ב"מ פח ב.:
—	ב	—	האיש מקדש קדושין מט ב. לולב הגזול סוכה לח ב. גיד הנשה חולין צה ב. עד כמה בכורות כח ב. ר"א דמילה שבת קלג ב. מקום שנהגו פסחים נב א. הכל שוחטין חולין ז ב. הוציאו לו יומא מט א. השוכר ב"מ פה ב. יומא עב ב. ערבי פסחים פסחים קיג ב. וכענין ר' אלעזר ב"ע ירושלמי ברכות פ"ד: א"ל המנונה יומא לב ב. ברכות כח א. תענית כה א. ואמר רב לר"כ פסחים קיב א. וכן אמרו שם קיג א. הוריות יוד א. וכן ר' עקיבא כתובות סב ב. פרקי דחסידי תענית כה א. יבמות טו א. שואל שבת קנב א. האשה נקנית קדושין ט א. חוקת הבתים ב"ב נה א. ר' יוחסין קדושין עא א.:

דף	עמוד		
צט	א	—	וכדאמרינן מדרש רבה שה"ש (עיין באורים והגהות תקון טעות). חלק סנהדרין צט א. כיצד הרגל ב"ק כ ב. קונם נדרים סב א. בני העיר מגילה כח ב. השותפין ב"ב ח א. מרובה ב"ק פא ב. אלו עוברין פסחים נ א. זבחים צד ב. עד כמה בכורות ל ב. המפלת נדה כד ב. חגיגה ה ב. בנות כותים נדה לג ב:
—	ב	—	כיצד צולין פסחים פו ב. מציאת האשה כתובות סט א. יומא פו ב. האשה נקנית קדושין כט א. אין עומדין ברכות לב ב. יומא יט ב. פרקי דחסידי תענית כג א. המקבל ב"מ קו ב. אלו טריפות חולין נה ב. יש נוחלין ב"ב קלב א. השותפין (אינו שם והוא בפ' (לאחפור) ב"ב כב א. וכדאיתא בהחיא פרקא שם. ואלו מגלחין מ"ק יז א. המוצא תפילין ערובין צו ב. בא לו כ"ג יומא עב א. היה נוטל סוטה כ א. הנודר נדרים מט ב. ערבין פסחים קיג א:
ק	א	—	משקין מ"ק יא א. תפילת השחר ברכות כו ב. וכן באותו פרק שם כח א. כל היד נדה יז א. הדר ערובין עב א. אלו טריפות חולין נה ב. החובל ב"ק פה ב. והקשו התוס' וכן אמרו בתוס' (הכוונה על התוספתא ב"ק ועיין באורים והגהות כי יש כאן ערבוב דברים). יבמות מח ב. כדאמרינן סנהדרין ז א. כדתנן יומא פג א. ותניא שם ב. ותנן נמי שם פד א. וכן רבינא פסחים כה ב. וכן בכל מתרפאין שם כח א. וכן עין שמרדה ע"ז כח ב. והנשאל מגונה יומא פד ב. ב' דייני גזירות כתובות קה ב:
—	ב	—	כמו ח' שרצים שבת מן קח ב, עד קיב ב. מי שאחזו גיטין מן סח ב, עד ע א. אין בין המודר נדרים מא א. המפלת נדה כב ב. כיצד מעברי ערובין נד א. כל הגט גיטין לא א:
קא	א	—	דאמר שמואל ע"ז עג ב. כל שעה פסחים לב א. במעשה דר"ג ב"מ יא א:
—	ב	—	יומא ט א. השותפין ב"ב טו ב. וכן מה שאמרו ביצה טו ב:
קב	א	—	לולב וערבה סוכה מד ב. האיש מקדש קדושין נג א. לולב הגזול סוכה לט א. מקום שנהגו פסחים נא ב:
—	ב	—	מקום שנהגו פסחים נג א. ולזה אמרו חולין ס ב:
קג	א	—	יבמות טו א. חוקת הבתים ב"ב נו א. מנחות קט א:
—	ב	—	מקום שנהגו פסחים נב ב. חוקת הבתים ב"ב נו א. חגיגה ג א. יבמות טו א. מכות ט ב. דרישה וחקירה (והוא א' דיני ממונות) סנהדרין לו א. זבחים קב א:
קד	א	—	סוטה יב א. האשה נקנית קדושין לב א. וכן הוא נמי בגמרין סוטה יג ב. לולב הגזול סוכה מ א:
—	ב	—	ערבין לב ב. במה מדליקין שבת לב ב. עד כמה בכורות ל א. הנוקן גיטין נד א. פרקי דחסידי תענית כא א. זה בורר סנהדרין כו א. משקין מ"ק ב א.
קה	א	—	הנוקן גיטין סב א. הבא על יבמתו יבמות סג א:
—	ב	—	חלק סנהדרין צא א:
קו	א	—	ע"ז כב א:
—	ב	—	יבמות קכב א:
קז	א	—	ערבין לב א. מקום שנהגו פסחים נג א. נדה ח א:
—	ב	—	לולב הגזול סוכה לח ב. יום טוב פ' המביא. ביצה לד ב:
קח	א	—	האשה נקנית קדושין לח ב. הנוקן גיטין נג א. משקין מ"ק ג ב. והא דמכריז ר' ינאי סנהדרין כו א. השולח גיטין לה ב. ורש"י חביא פ' השולח שם לו א:
—	ב	—	השולח גיטין לו א. הכונס ב"ק נו ב. שבועות הדיינים שבועות מה א. חמביא גיטין יח א. אעפ"י כתובות נד א:
קט	א	—	ערבין כח א. כל הנשבעין שבועות כה א. פרק הנשבעין שם מח ב. מכות ג ב:
—	ב	—	סוף מכילתין שביעות פ"י משנה ג. ותני רב יוסף גיטין לו א. כדתנן תוספתא שביעית סוף פרק ו', איהו נשך ב"מ עב א:
קי	א	—	ת"ר אין לו כו' גיטין לו א. אמר שמואל גיטין לו ב:

דף	עמוד	
—	ב	ראש השנה ט א. אין נערכין ערכין יב ב. יבמות טו א:
קיא	א	ורש"י פ' פרק שואל (עיין באורים והגהות), שבת קמ"ט א. ע"ז יוד א. ואמרינן ע"ז ט א. אמר ר"ה בריה דר"י ע"ז יוד ב:
—	ב	ע"ז ט א. כדתנן שם יוד א. אין נערכין ערכין יא ב:
קיב	א	בתוס' אין מעמידין ע"ז לה א. ד"ה חדא קתני:
קיג	א	הנודר נדרים נו ב. אלו טריפות חולין נח ב:
—	ב	חלק סנהדרין צו א. מכות טו ב:
קיד	א	נדה נ א. המניח ב"ק כח א. מקום שנהגו פסחים נו ב:
—	ב	אלו מציאות ב"מ כא ב. ב"מ ט ב. גיטין נט ב. רב כהנא שם סא א. ערבי פסחים פסחים קיב ב:
קטו	א	אלו קשרים שבת קיג ב. הנזקין גיטין נט ב. המוכר ב"ב עב ב. ערובין כט א.
—	ב	החובל ב"ק צא ב. הזורע חולין קלד ב. אלו מציאות ב"מ כא ב:
קיז	א	כיצד מברכין ברכות לו א. מרובה ב"ק סט ב:
—	ב	משקין מ"ק ג ב. ת"ר אילן שחנטה ראש השנה יוד א:
קיח	א	כל הגט גיטין לא א. כיצד מברכין ברכות לו א. אין צדין ביצה כח ב. כיצד מברכין ברכות לו א. שבת קנ ב:
—	ב	כיצד מברכין ברכות לו א. כל שעה פסחים כח ב. וכדאמר בגמ' שם כד ב. האיש מקדש קדושין נו ב. ר"ה ט ב. מנחות פט ב. הנודר נדרים נו ב. פסחים כו ב. סוטה מג ב:
קיח	א	ר"ה יוד א. סוטה מג ב. עוד אמרינן שם. הנזקין גיטין נד ב. ר"ה יוד א. המוכר ב"ב פא א. משוח מלחמה סוטה מג ב. כל שעה פסחים כו ב. תמורה לה א. דרבינא פסחים כח ב. וכהחיא שאמרו שם כד ב:
—	ב	קדושין לח ב. קדושין זו א. אין מעמידין ע"ז כב א:
קיט	א	מנחות ע א. מקום שנהגו פסחים נח ב. קדושין לט א:
—	ב	הנודר נדרים נה א. כיצד מברכין ברכות מג ב. ראשית הגז חולין קלו א: יום טוב ביצה לח ב:
קכ	א	הנודר נדרים נא א. ראשית הגז חולין קלו ב. בכורות נג ב. הנודר נדרים נח א:
—	ב	כדתנן כלאים פ"ו משנה ח. קדושין לט א. כל שעה פסחים לט ב:
קכא	א	אמר רב יהודה שבת פד ב. אמר ר' עקיבה שם פח א. והיינו דתנן א ב ג כלאים פרק ב' וג':
—	ב	אמר ר' עקיבה שבת פח ב. לא יחפור ב"ב יט ב:
קכב	א	ערובין ג ב:
—	ב	מי שמת ב"ב קנו ב. כדאמרינן כלאים פ"ד משנה ה. וכן כו' שם משנה ו. וזהו ששנינו שם פ"ו משנה א. השותפין ב"ב ב. א:
קכג	א	כיצד משתתפין ערובין פג א. חלון שם ס א. מנחות פו ב. האיש מקדש קדושין נו ב. כלל דיני הכרם ב"ב פג א:
—	ב	המוכר פירות ב"ב קנ א. המוכר הספינה שם סב ב. החובל ב"ק צב א. השואל ב"מ קא א. בכל מערבין ערובין לד ב. וחצוב שרשי כו' ב"ב נו א:
קכד	א	כמה טומנין שבת נ א. הזורע חולין קלב א. שור שנגח ב"ק נד ב. עוד שנית נה א. השוכר ב"מ צא א. ע"ז כ ב. וכדר' פרת שם יז א:
—	ב	אותו ואת בנו חולין לט א. מתניתין כלב כו' כלאים פ"ח משנה ו. יבמות ד א. התכלת מנחות לח ב:
קכה	א	התכלת מנחות לט ב. הגוזל ב"ק קיג א. ד' נדרים נדרים כו ב. פרקי דחסידי תענית כב א. תוס' פרק כל שעה פסחים מ ב. ד"ה אבל עושהו, מנחות מא א. כדאמרינן מתירין כו' שבת כב א. דאמרי' ליה לרבה בב"ח ב"ב עג ב:
—	ב	מנחות מא א. מי שמתו ברכות יח א. נדה סא ב:
קכו	א	נדה סא ב. במה בחמה שבת נד א. ביצה טו א. התכלת מנחות מב ב:
—	ב	התכלת מנחות לט ב. עוד שנית שם ח ב. כדתניא אמר ר"א שם מ א. במה מדליקין שבת לב ב:
קכז	א	מגילה נקראת מגילה יא א:

זכרון שם*)

לשמות הגדולים והספרים הנזכרים בספר זה עפ"י סדר אלפא ביתא.

רבינו אברהם בר חייא הנשיא, החכם והתוכן היודע בזמנו, מת בשנת תתס"ה, ספרו חשבון המהלכות נזכר דף נ"ו עמוד ב' (והוא הנמצא פה כת"י), ספרו צורת הארץ בדף י"ח ע"ב ודף כ"ד ע"ב (והוא הנודע הנדפס) והרז"ח בעל המאור מזכיר פ"ב דר"ה מספרו חכמת הכוכבים שער ג' לחלק א', והוא ספרו חכמת העבור הנמצא בכת"י פה, (וגם ספרו מגלרת המגלה נמצא פה והוא מדבר מעניני הקץ ובמבטי הכוכבים לתכונרת מזל כל אומה ואומה, ולעת מצוא אדבר ביחוד ממנו.)

רבינו אברהם בר' מאיר אבן עזרא, נודעים עניניו וחבוריו (ועיין הקדמתי למחברת גנזי אוקספארד עליו ועל אודותיו) פירושו על התורה דף כ"ד ע"ב ועוד, פירושו לנביאים דף כ' ע"ב ועוד, פירושו לדניאל דף י"ב ע"ב, ספרו ראשית חכמה דף כ"ח ע"א, והוא כת"י הנמצא פה ממנו העתקות שונות והוא הנקרא גם משפטי המזלות וחכמת הכוכבים, (ואני הצלתי העתקות ב' מאמרים ממנו הא' מאמר בהגיון והב' ספר העצמים המובא במפרשיו).

רבינו אברהם בר דוד, הראב"ד בעל ההשגות להרמב"ם, (זמנו ידוע, כי נפטר מעט קודם להרמב"ם), מדבריו להשגות הרמב"ם במקומות רבות, מדבריו להשגות הרי"ף (אשר לא נגה עליהם אור הדפוס והזכירם בס' תמים דעים דף מ"ו ע"א) בדף מ"ו ע"א, ודף ס"ו ע"א ועוד, מתשובות חמיוחסות אליו דף כ"ג ע"ב, ספרו בעל הנפש הנדפס בדף ס"ו ע"ב ועוד, מספרו כתוב שם בדף ד' ע"ב ודף קכ"ו ע"ב (והוא ס' כת"י שלא נגה עליו אור הדפוס ולא נודע לי זכרו מטקום אחר אבל כנראה מדברי המחבר הזה הוא ס' כולל חידושי מסכתות ממנו ונודע לרבים ונזכר מהם שעשה פירושים וחדושי מסכתות).

רבינו אברהם מיימון בן הרמב"ם ז"ל, נודע, בדף פ"ו ע"ב, (ממה שראה בכתביו שהוסיף לחידושי אביו כת"י למסכת חולין).

הנגיד רבינו אברהם במצרים, בדף י"ג ע"ב, (והוא בן הנגיד ר' דוד בן רבינו אברהם מיימון בהרמב"ם שהיה בימיו, עיין באורים והגהות במקומו לדף זה).

אבוקראט, הרופא מחכמי העמים הנודע, בדף ק' ע"ב.

---

*) המאמר הזה יבוא מקומו פה אף כי כמיועד במאמר חבקורה יבוא לאחרונה להיות שאין מוקדם ומאוחר כזה וגם למען יכיל מאמר ב' וכו' ותי' השגיאות ג"כ טעותי הדפוס מהמאמרים האלה עד תומם.

אבן צינא הרופא, מחכמי עמים הנודע, מס' הקאנון הנדפס בדף י"ח ע"ב, (ושם מזכיר המחבר שעשה מאמר בבאור דעתו לדבריו בס' הקאנון בראשון אופן א' למוד ג' עיין למעלה דף x ודף ס"ג ע"א, ס"ו ע"א, ק"ט ע"ב.

אבן גאנח, עיין אות י' ר' יונה הרופא ז"ל.

אבן גיאת, עיין אותי' ר' יצחק בר' יהודה ז"ל.

אבן מיגאש, עיין אות י' ר' יהוסף בר' מאיר הלוי ז"ל.

רבינו אהרן הלוי גרונדי בר' יוסף מברצלונה, (חבירו של הרשב"א ותלמיד הרמב"ן ורבו של הריטב"א, בעל ס' החינוך, והשגות לס' תורת הבית להרשב"א ושיטות על התלמוד), בדף כ"ה עמוד ב' ועוד.

ס' האורה לרש"י, עיין אות ש' רבינו שלמה בר יצחק ז"ל.

ס' אותות השמים, עיין לחלאח אריסטו.

רב אחא משבחא, (נזכר ממנו בר"ת ראש"מ והוא בעל השאילתות) דף כ"ד ע"א, כ"ו ע"א ועוד, (ועיין מחברת חמדה גנוזה אשר יצא לאור ע"י דפוס ק"ב שם במאמר על סדר חכמי דורות מר' סעדיה בן מיימון אבן דאנאן מה שכתב עליו ועל אודותיו.)

ס' איסור והיתר לרש"י, עיין אות ש' רבינו שלמה בר' יצחק ז"ל.

אלדד הדני המסבב הנודע, בדף ע"ו עמוד א' (ואני העתקתי פה איזה דינים מסודרים מהלכות טריפות אליו הנמצא פה בקובץ תשו' הגאונים הקדמונים הנכתב מאה לאלף השישי והוא קובץ גדול יותר מן ת"ק דפים גדולים פאליא, וברצות ה' אדבר ממנו לעת אחרת).

אלפא ביתא דר' עקיבא חסיוחם להתנא ר' עקיבא, בדף ל"ד ע"ב, ע"ו עמוד ב', (והחכם כהר"ל דוקעם העירני מאשר נודע כבר בזמן קדמון מאד כי א' משוטטי קבלת רז"ל הקראי שלמון בן ירוחם בן דורו של רבינו סעדיה גאון יעלה זכרו בא' ממאמריו הנמצא בכת"י בעיר ליידען בהולאנד.)

אלפרגני, התובן הידוע, בדף כ"ד עמוד ב'.

רבינו אלעזר מגרמייזא, הוא בר' יהודה בעל הרוקח ושארי חבורים בנגלה ונסתר ומוסר בדף ל"ו ע"א, (ות"ש נמצא ס' השערים כת"י מאתו על דיני טריפות הריאה אשר ניתן לי למנחה מאוהבי הגביר הרבני נ"ה נ"י טק"ק ספד"ם, גם העתקתי פה בין יתר ההעתקות מפנקס ווירמיישא מאשר מצאתי שכתב בס' זכרון מהריגת אשתו ובנותיו בשנת תתקנ"ד ע"י ב' אנשים מתועבים, ודברי הקינות שנשא על הריגתם).

מהור"ר אלעזר רשינון טהור קדוש, רבו מובהק של המחבר הזה והנשרף על קדושת השם בדף ה' ע"א, ז' ע"ב, ועוד, (כנזכר במאמר הבקורת ועיין מה שכתבתי שם אודותו בשם הרב מוהר"א פולד ז"ל).

רבינו אפרים תלמיד הרי"ף ובעל ההשגות עליו, (בכת"י קובצי תשו' הגאונים הקדמונים נזכר בשם בן ר' יצחק מרגנשבורק ועיין וועד לחכמים), בדף י"ב ע"ב, נ"ה עמוד א', ועוד, ובעל קורא הדורות כתב עליו שמת שנת תתקל"ה ושהריץ תשו' לר"ת, והוא זר בעיני לפי מה שנמצא בקובץ תשו' הגאונים קדמאי שרבינו שמחה בעל כחזור וויטרי שמת גם לדבריו בתתס"ד וכתב אליו לרבינו הישיש מוהר"ר אפרים, וכן נמצא שם שהריץ רבינו אפרים תשובות לרבינו יואל אבי הראבי"ה, ובנו הראבי"ה הוסיף דברים ע"ז ושלח לר' שמחה והוא השיבו אעפ"י שאיני כדאי איני רשאי למשוך ידי ממצות מורי הראבי"ה, ולא יחכן הדבר שהאריך ימים כימות קנה ושיבה כבר בחיי ר"ש הנ"ל עוד יותר מע' שנה עד תתקל"ה, ושחור בוקנותו לשאול שאילות מר"ת והיותר מבהיל בדבריו שכתב על רבינו יואל אבי הראבי"ה שהיה חבירו של הר"ש הטפרש תלמיד ר"ת, ובנו הראבי"ה זקן בימים היה

ביסי ר' שמחה שקדם הרבה לר"ש המפרש, ואין ספק כי שני ר' אפרים היו ממקום הזה, ואין צורך לפנים כי הר' יואל בן הראבי"ה היה ביסי הר"ש המפרש, ולעת מצוא אי"ה כי אדבר על כל הגאונים הנזכרים בקובצי תשו' הגאונים הקדמונים שונים הנמצאים פה בכת"י ארחיב אמרי.

אריסטו, גדול הפילוסופים מחכמי יון הנודע, ספרו אותות השמים נזכר דף כ' עמוד ב', ס' המאמרות דף ל"ד ע"ב, (ושניהם כת"י לא ראו אור הדפוס, ואני בא לידי ממקום א' העתקת ס' הצמחים ממנו.)

מורי הר' אשר, הוא בר' יחיאל בעל האשרי הנודע, בן דורו ורבו של המחבר הזה שהיה בימיו בפלארנצע, דף ס"ד ע"ב, ס"ה עמוד א', (ופה נמצא כת"י ממנו פי' לכס' יומא אשר ההילותי העתקתו יי' יעזרני להשלימה).

בטלמיוס החכם התוכן הנודע, דף י"ח עמוד ב, כ"א עמוד ב'.

בעל הלכות גדולות, עיין אות ש' ר' שמעון מקיירא.

בעל מתיבות, בדף כ"ו עמוד א' ועוד, לא נודע מי הוא, ובעל שם הגדולים כתב אודותיו, ז"ל: מתיבות הראשונים ומנין דמשכחת דכתבי ובעל מתיבות כתב, ובס' יד מלאכי כלל תק"ן הביא מחידושי הרמב"ן ניטין ריש פ' האומר, דר' שמואל בר חפני כתב משם מתיבות, ולפי זה נמצא שהגאון מייתי משום בעל מתיבות, אבל ראיתי לדברי הרמב"ן הנזכר והדבר מבואר דמה שכתב ובעל מתיבות כו' הם דברי הרמב"ן, ואינם דברי הגאון כו' ע"ש. ואמנם ממה שיראה הרואה בדברי המחבר זה שכתב וכן פסק בעל מתיבות ורבינו חננאל ז"ל הדבר נראה שהוא לגאון קדמון מר' חננאל, ולדעתי שמו מעיד עליו כי הוא קובץ פסקים לא' הגאונים שהיה ריש מתיבתא בזמני ראשי הגולה ובשביל זה בא עליו תואר בעל מתיבות.

בעל הנפש, עיין אות א' רבינו אברהם בר דוד הראב"ד זללה"ה.

בעל עבורת הקורש, עיין אות ש' רבינו שלמה בר אברהם בן אדרת ז"ל.

בעל העזר, עיין אות מ' ר' מאיר מטרונקטיילש (קארקאסינו) ז"ל.

בעל העיטור, עיין אות יוד ר' יצחק בר אבא מארי ז"ל.

בעל הערוך, עיין אות נ' רבינו נתן בן מר יחיאל גאון ז"ל.

בעל ההשלמה, עיין אות מ' רבינו משולם בן הרב ר' משה ז"ל.

בעל התרומה, רבינו ברוך בר יצחק מגארמייזא, חבירו של ר"ש המפרש תלמיד ר"ת אחי הר"י הבחור, (עיין תוס' ד"ה גבי תמורה דף י"ז ע"א ס' תמורה), בדף ז' ע"ב ועוד, ובעל קורא הדורות כתב עליו שהיה בזמן הר"מ מקוצי, וזה זר [מאד שהרי הר"מ מקוצי היה עם רבינו יחיאל מפאריש בעירו בוויכוח עם המין ניקולוש די לירא אחר אלף הששי י"ב שנה והאריך ימים עוד אח"ו, ואני מצאתי שר"ש המפרש מת בקוצר ימים, ושר' חיים בר חננאל אבי אמו של הר"מ מקוצי היה חבירו הצעיר ממנו בשנים, ואמנם יותר מזה כתב שם שגם ר' יואל אבי הראבי"ה היה בזמן הזה, ואני העירותי כבר אור א' (רבינו אפרים) אשר גם בנו הראבי"ה כבר גדול בשניים בימי ר' שמחה בעל מהזור וויטרי שנת לדבריו ג"כ שנת תתס"ד ונמצא שהאריך ימים מיתות וקנה ושיבה עוד ק"ן שנה ויותר, וכאלה רבות דברים שאין להם שחר בספרו שכתב שהר"י אור זרוע היה תלמיד הראבי"ה הנזכר, וחור ואבר עליו שהיה גם תלמידו של הר"י מפאריש אשר חי עוד בשנת י"ן לאלף הששי, ולפי"ו האריך הר"י א"ו ימים קרוב לשני מאות שנה, וצר המקום מלהכיל השגת דבריו שרובם אינם מכוונים.

בעל ס' התרומות, עיין אות ש' רבינו שמואל בן הרב ר' יצחק הסרדי ז"ל.

מוהר"ר ברוך מפנרוך, בדף ג' עמוד א', ח' עמוד ב', ועוד, ובדף כ"ו ע"א שראהו בימיו בירושלים וכו', ונראה משם שהיה באשכנז ובצרפת, ובדף פ"ה עמוד ב' כתב ששמע מפיו על רבינו מאיר רבו כו' ואותו הרב באשכנז היה, ומזה נראה שהיה הר"ב תלמידו של הר"ם בר ברוך, ע"כ נראה

בעיני שאפשר שזהו הר' ברוך מארץ יון המוזכר בר"ש בכמה מקומות, כי פנרוך הוא שם אחת העיירות בארץ יון, ומוסכם הוא לפי סדר הזמנים, שגם הר"ש היה תלמיד מהר"ם הנזכר.

בתי הנפש, ספר כתב יד להמחבר הזה בעצמו, לא נודע ממקום אחר זכרו, בדף י"ג עמוד א' ס"ט עמוד ב', וכנראה הוא ס' מוסר בדינים שבני אדם מקילים בהם שהוכירם בפ' ה' ופרק ו"ד מפרקי זה הספר.

גאלינוס הרופא, הנודע מחכמי העמים, דף קנ"ק עמוד ב'.

ר' דוד קמחי, בר' יוסף, מפירושיו על נביאים ראשונים בדף י"ג עמוד ב', ואני העתקתי מפירושי אביו ממה שמצאתי בכ"י על משלי ואיוב.

רבינו דניאל המוזכר בערוך, דף פ"ו עמוד ב'.

רבינו האי גאון, בן ר' שרירא גאון ראש ישיבת סורא ואחרון בהם, (כבר דבר עליו ועל אודותו בארוכה האדם הגדול שי"ר במאמר מיוחד לתולדות הגאון הזה), מספרו מקח וממכר הנדפס דף פ"ו עמוד ב', מפירושיו על התלמוד לא נודע בדפוס, בדף קכ"ו ע"ב ועוד, מדבריו בתשו' ג"כ ל"ב בדפוס דף י"ט עמוד ב', ובשם אב ב"ד דף ס"א עמוד ב', ומספרו השערים הנדפס דף פ"ו עמוד א'.

רבינו זרחיה הלוי הנודע בעל ס' המאור השגת להרי"ף, (בן דורו של הראב"ד בעל השגות הרמב"ם עיין תמים דעים סימן רמ"א ורמ"ה) דף י"ג עמוד ב', י"ט עמוד ב, ועוד.

רבינו חננאל בר' חושיאל הנודע, (וגם עליו ואודותיו הרחיב האדם הגדול שי"ר במאמר מיוחד על תולדותיו) בדף כ"ז עמוד א', ל' עמוד ב', ועוד.

רבינו חננאל דפריש, בדף מ"ו עמוד א', (ושם בשם רבינו ברוך עליו שאמר לעלות לירושלים שנת י"ו לאלף השישי להקריב קרבנות, והדבר נראה בעליל שכוונתו כאן לר' יחיאל דפריש)

ס' חשבון מהלכות, עיין אות א' ר' אברהם בר' חייא הנשיא.

ר' יהודה בן בלעם בס' התגניס, בדף קכ"ד עמוד א', (ושם תגניס היא מלה ערבית ובאורה חרוז שוה במלה והמלה תשתנה בהוראתה ועיין מחברת גנזי אוקספארד צד נ"ו, על הס' הזה ומחברו כבר דבר החכם כהרי"ל דוקעם בס' הנדפס בעיר שטוטגארד שנת תר"ד (844) הנקרא בלע"ז ליטעראטור־בלעטר מיטטהיילונגען, ובעלה המזרח (אוריענט) בכמה מקומות.

רבינו יהודה בר ברזילי הנשיא אלברצולני בעל ס' העיתים, (בזמן הרי"ף רבינו משה בר יהודה רבו של הראב"ד מובא בתוס' ורא"ש במקומות רבות, ועיין תשו' רשב"א סי' קנ"ג ותשב"ץ סי' ו', ובעל שם הגדולים כתב עליו שהי' תלמיד ר' יצחק בר' ראובן אלברצולני בן דורו של הר"י אלפסי ז"ל.) בדף י"ג עמוד א', כ"ג ע"ב, ועוד. ספרו העתים דף י"ג א', ל"ז ב', ועוד.

ר' יונה אבן גנאח הרופא, בעל ס' השרשים, (והוא נמצא פה כת"י בלשון ערבי ונודע מה שדבר עליו הר"א אבן עזרא בהקדמתו לס' המאזנים ובאר לו שם ז' ספרים שחברם, גם עליו ועל ספרו דבר ריי"ל דוקעם בספרו בלעז הנזכר), דף ל"ט ע"ב, מ"ו עמוד א', ס"ג ע"א, ס"ד עמוד ב', ס"ה ע"א, ס"ו א', קי"ז א', קכ"ד ע"א.

רבינו יונה החסיד מגירונדי המפרש להרי"ף ובעל ס' היראה ושערי תשובה, (והוא הר' יונה תלמיד הר' שלמה מכונפלייר אשר היה סיבה לשריפת המורה והמדע והיה בן דורו של הרמב"ם ונפטר קודם לו קרוב לעשרים שנה, עיין מחברת חמודה גנוזה אשר יצאה לאור ע"י, מכתבי ר' הילל מווירונא בעמ"ס תגמולי הנפש, ופה נמצא פי' נחמד לס' משלי בכת"י ממנו והוא מאוצר ס' המנוח מ' חיים מיכל שבאו לכאן) בדף ג"ט עמוד א', ומדבריו בדרשות לא נודע זולת זה*), בדף ס"ה עמוד א'.

ס' יוסיפון הנודע, בדף מ"ח עמוד א'.

---

*) דרשת הנשים הנרפסת ג"כ בשם דת הנשים היא א' מג' דרשות הנקראות בשם אגרת ההשובה. (הערת הק' משה שטיינשניידער.)

רבינו יוסף בר' מאיר הלוי אבן מיגאש, תלמיד הרי"ף וישב אחריו על כסאו בשנת תתס"ג ונפטר תתק"ה (ועיין במאמר ע"ס הדורות מר"ס אבן דאנאן הנדפס ע"י במחברת חמדה גנוזה מה שכתב עליו בארוכה ושהרמב"ם למד מפיו רק שהיה אז עלם קטן, ועיין הקדמת הרמב"ם לפי' המשניות מה שהאריך שם בשבחיו, וגם בפי' למס' ר"ה בכת"י שהצלחתי להעתיקו הוכירו) בדף ל' ע"ב, ע"ג עמוד א'.

רבינו יוסף בר שמואל טוב עלם, בדף ט' עמוד ב', וק"ב עמוד א', עיין קורא הדורות ושם הגדולים שכתבו בשם מהר"ם מרוטנבורג שר"ש בעל מחזור וויטרי היה חבירו או תלמידו ושחבר ס' תנאים ואמוראים, בשם מהר"י קולון שורש ק"ע שכ' כן בשם הסמ"ג, ואמנם המחבר כאן מביא בשם תוס' ע"ז (דף ל"ה עמוד א' ד"ה חדא קתני) סדר תנאים ואמוראים לר"י ט"ע, ובנדפס לפנינו כהיום נאמר רק ס' תנאים ואמוראים ולא יותר ונשמט לר"י טוב עלם, ואמנם מצאתי אני בס' מצרף לכסף מכת"י ר"ע האדומי שהעתקתיו פה, ובמאמר א' פרק ב' בו זה לשונו: "הלא כן תמצא בסדר תנאים ואמוראים לר"י טוב עלם ז"ל שכתב ו"ל, מברייתו של עולם יש לנו היום ד' אלפים תרמ"ז ולמנין שטרות כו"', ומזה יש לשפוט כי צדקה השערת האדם הגדול שי"ר שהסדר תו"א לו הוא מדברי קדמונים זולתו אשר יחדו וצרפו הוא.

רבינו יחיאל מפאריש, נזכר פעמים רבות בתוס' ורא"ש, חותנו של הר"י מקורביל בעל הסמ"ג והמרדכי, וחיה עוד זמן מה אחר תחלת אלף הששי, (והשיב אז תשובות נצחות לוויכוח ניקולאיש די לירא במעמד המלך והשרים, ואני העתקתי דבריו מכת"י הגאון מוהר' אברהם שמואל בכרך זקנו של החות יאיר, עם הוספות הערות רבות מאתו אחריו שהוסיף תשובות נצחות), בדף י"ב עמוד ב', ל"ו עמוד ב', ועוד.

מר יעקב כהן ריש מתיבתא דמתא מחסיא, בדף ס"ד עמוד ב', ס"ה עמוד א', (והוא בר מרדכי ר"י סורא ובמאמר עסה"ד לר"ס אבן דאנאן כתב עליו שעמד רב יעקב בר רב מרדכי שנת ד"א תקס"ט ונפטר דתקפ"ז).

רבינו יעקב, בדף פ"ו עמוד א', וכן הורו רבינו יעקב ורבינו משולם, וכנראה הוא הר"ר חבירו של הר' משולם.

ר' יעקב בר מכיר אבן תיבון, בעל מאמר עקר הדחיות, בדף נ"ן ע"ב, קי"ג ע"ב, והוא מורו וקרובו של המחבר וכבר נזכר במאמר חבקורת בשם הרב מוהר"א פולד ז"ל שלדעתו הוא הנזכר בס' מנחת קנאות מכתב כ"א שהתרים נגד הרב אבא מארי והרשב"א.

ר' יצחק בר אבא מרי ממרסיליא, בעל ס' העטור, בדף ה' עמוד ב', ח' עמוד ב' ועוד. ועיין שה"ג וקורא הדורות שהיה בזמן הרמב"ם וקודם לו מעט והריץ שו"ת לרבינו תם ז"ל.

ר' יצחק בר' אברהם משאנץ, אחי ר' שמשון המפרש תלמידו של ר"ת, ונקרא ר"י הבחור לאפוקי ר"י הזקן הוא ר"י בר' שמואל שהיה רבו, בדף ק"י עמוד ב', קכ"ה עמוד א'.

ר' יצחק אברהם, לא נודע א' מגדולי בעהתו"ם בשם זה, ואולי הוא הנ"ל ונשמט מלת בר', בדף ל"ו עמוד א'.

ר' יצחק בר יהודה אבן גיאת, א' מן ח' רבנים ששמם יצחק בדור הרי"ף, בדף פ"ו עמוד ב', ועיין עליו בארוכה בס' הקבלה להראב"ד הראשון, ובמאמר עסה"ד לאבן דאנאן במחברת חמדה גנוזה, ובשם הגדולים הנדפס מחדש בפפד"ם שם בהגהה מהחכם המגיה נתבאר חבוריו הנמצאים בכת"י בבתי עקד הספרים, ובעיר לונדון ת"י א' מאחינו הספרדים הגביר המפואר כה' חיים גדל' נ"י נמצא קובץ גדול סליחות ופיוטים שלא נמצא בדפוס ובו הרבה פיוטים מזמנו, והר"י בר ראובן אלברצולוני ושארי גדולי המשוררים, אשר כבר דברתי מקובץ זה בעלת ס' הזכרון היוצאת בעיר הואת במקומות אחדים.

ר' יצחק בר' יוסף מקורביל, בעל הסמ"ק, חתנו של ר"י מפאריש וגיסו של המרדכי, בדף ט' עמוד א', קכ"ו ב' ועוד.

ר' יצחק בר' יעקב אלפסי הנודע, מדבריו בהלכות במקומות רבות ומדבריו בתשו' דף נ"ג ב', נ"ו א'.

ר' יצחק בן מלכי צדק, בזמן רש"י לפי דברי בעל קורא הדורות, והרז"ה מזכירו הרבה, וגם

נזכר בחג"מ פ"ו מהל' ברכות ובשם הגדולים החליט שהוא הר"י מספסטן הנזכר בתוס' בכמה מקומות עיין מס' ב"מ דף ל' עמוד א' ד"ה אף עובד, ומביא שם הרבה מספריו שראה בבת"י ומהר"ם שמביאים הפוסקים בשמו, בדף קכ"ב עמוד ב', ומפירושיו על המשנה דף ק"ו ב', ק"ט ב', קט"ו ב' קי"ו ב' ועוד.

ר' יצחק בר מרדכי, בעהת"ס, הנקרא ריב"ם, (והרי"צ בר מאיר אחי הר"ר נקרא הריב"ם בדף ח' ע"ב ועוד).

ר' יצחק בר שמואל, מבעהת"ס, והוא הר"י הזקן בן אחות רשב"ם ור"ת והריב"ם נכד ר"ש בעל מחזור וויטרי והוא אבי ר' אלחנן מבעהת"ס, בדף פ"ו עמוד א', קי"ב עמוד א'.

ר' מאיר מטרונקטילא, אבי אביו זקינו של המחבר, בעל ס' העזר ליישב השגות הרוי"ה על הרי"ף ועיין במאמר הבקורת מה שכתבתי שם בארוכה ממנו, ובס' שערי ציון לר"י מדעלטאיש כ' עליו והרב ר"מ מטרנקאטאליש חבר חבורים נאים ועזר לכל בס' העזר, בדף ל"ו ע"ב, צ"ו עמוד ב' ועוד כמבואר במאמר הבקורת.

ר' מאיר מנרבונא, בדף פ"ט עמוד א', (אולי הוא ר"מ הכהן מנרבונא הנזכר ביוחסין דפוס קושטנטינא דף פ"ט ע"א שבא שנת כ"ד לאלף הששי מברצלונא שהיה בדורו זה של המחבר ובמדינתו, או הוא הגאון ר' מאיר בר יוסף מנרבונא הנזכר ביוחסין הנמצא פה בכת"י הנמצא בתוכו הוספות רבות גם על הנדפס בקוסטנטינא ושם בדבריו מר"י הלוי אבן מיגאש אחרי מלות אלו, "אלא גלו בראש גולים למדינת טולטילה," הוספות אלו הדברים, "שכבר לקחוה הנוצרים מיד ישמעאל שנת תתפ"ב כמו ר"ט שנה קודם שמת ר"י הלוי בן מיגש, והם השתדלו שם לעמוד התורה ר' מאיר, ור' מאיר לירים, ובזה הזמן היו חכמים גדולים בצרפת כמו הגאון ר' משה בר יוסף והגאון ר' אברהם בר' יצחק והרב הגאון ר' מאיר בר' יוסף ז"ל בנרבונא וכו').

ר' מאיר מרוטנבורק בר ברוך, רבו של הרא"ש, והוא הנפטר בבירת הסוהר, וידוע עניני קורותיו, ועיין בשם הגדולים הנדפס מחדש בהערות המגיה, (ואני בשתים באתי הנה להעיר, כי בפנקס וירמיישא שהעתקתי פה הנמצא בו הזכרת נשמות לכמה רבנים נאמר אחת לרבינו מאיר בה"ר ר' ברוך בעבור שהאיר עיני הגולה בחידושיו, ושניה, לרבינו מאיר בחקדוש הר' ברוך הלוי בעבור שהרביץ תורה בישראל, ובזה נודע כי שנים היו בני בר ברוך והב' האחרון בזמן מהר"ם מרוטנבורק שהוא הא' כנראה משם בבירור, וגם כי בס' יוחסין ת"י פה מצאתי כתוב, וכן נפטר הר' מאיר הלוי אבולעפייא בר' טודרס שנת ה' אלפים וד', ומיום שעלה לגדולה לא ראה פני אביו אבל בא אליו (לא עיינתי אם נמצא זה גם בנדפס), ומזה נשתרבבו הדברים שהביאו בשם מהר"ם בר ברוך שלא ראה פני אביו מיום כו', ובעשה"ג ירד לפלפל בדבר אם היה אביו חכם מדעו לא ראהו, ועתה תחור ותדע להכיר האמת) בדף פ"ח עמוד ב' ובדף קכ"ו עמוד ב'.

המאמרות לאריסטו, עיין אות א' אריסטו.

מבוא התלמוד לר"ש הנגיד הנודע, בדף י' ע"ב, ועיין במאמר עסח"ד הנזכר מאבן דאנאן ובס' הקבלה להראב"ד ממנו בארוכה.

מגילת תענית הנודע, בדף י"א עמוד ב', כ"א עמוד א'.

מדרש חזית, דף ל"ד ב', מ"ג א'.

מדרש רבה בראשית, דף ל"ה א'.

מדרש תהלים, ל"ה ב' ועוד.

מדרש תנחומא, ל"ד ב', ל"ה ב' ועוד.

מכילתא, ל"ו ב' ועוד.

ר' משה בר יהודה, רבו של הראב"ד בעל ההשגות, בזמן הרוי"ה והרי"ר ברצולני, עיין בתמים דעים בספתחות סי' ז', בדף ס"ח א'.

ר' משה בר מיימון הרמב"ם ז"ל הנודע, מפירושו כת"י למס' ר"ה דף ע"ח א', מפירושו כת"י למס' גיטין דף מ"ה ב', מפירושו למס' חולין כת"י דף פ' ב', מדבריו בתשו' אל גאון בכבל בדף ס"ג א', מס' המצות שלו, דף ס"ח א' ועוד, ומפסקיו בד"ח הרמב"ם ופי' המשנה שלו כמעט בכל דף, ועיין במאמר עמח"ד מאבן דאנאן הנזכר מה שכתב עליו ועל אודותו.

ר' משה בר נחמן הרמב"ן הנודע, מפירושו על התורה דף ל' ע"ב, ל"ז א', ועוד, מס' תורת האדם, ל"ד ב', קכ"ה א' ועוד.

ר' משה מקוצי בעל הסמ"ג, תלמיד רבינו ברוך בעל ס' התרומה ור"י חסיד ור"ש המפרש, דף ס"ו א', צ' ע"ב ועוד.

ר' משולם, דף פ"ו א' וכן הורו הר' יעקב והר' משולם, וכנראה כונתו על הר"ר ור"ט בר' קלונימוס מלוקא חבירו.

ר' משולם בר משה, בעל ההשלמה בדף כ"ח א', ס' ע"ב, ובס' שערי ציון כת"י לר"י דילאטש מצאתי שכתב, "ואחריהם הרב הגדול אבי כל יושב באוהל תורה וקנינו הרב ר' משולם בן הרב ר' משה בר' יהודה אברהם אשר צרף עם חבור הרב אלפסי ס' ההשלמה".

משנת המשכן ברייתא במלאכת המשכן נודעה בדפוס, דף א' עמוד א'.

הר' מתתי', שהיה ביטין בבית שאן, דף ט' ב', כ"ד א', ועוד, ולהיותו בן דורו, כנראה הוא הר' מתתי' המובא בס' שערי ציון כת"י הנזכר שכ' וז"ל, "ובפרישׁ החכם ר' מתתיה בן כבוד הרב הגדול ר' יוסף בן הרב ר' יוחנן אשכנזי, וקבל כו' וקבל ג"כ מהרב רבינו פרץ הכהן נ"ע מהרב ר' נסים".

רבינו נסים, דף י"ב ב', וכנראה שם כונתו על רב נסים בר' יעקב אבן שאהן הראשון ברבנות עם חתימת אחרון הגאונים רב האי זללה"ה, וכבר כתב עליו האדם הגדול שי"ר מאמר מיוחד לתולדותיו ועיין הקדמת גנזי אוקספארד.

רבינו נתן בן מר יחיאל גאון, בעל הערוך הנודע, דף י"ג א', כ"ט א', ועוד.

ר' נתן מסרונקסטיליוש, בן הר' מאיר בעל ס' העור, וקינו אבי אביו של הטחבר, וחבר ס' שער התפיסה והיה בן דורו של בעל ס' התרומה, ועיין במאמר בקורת שם נתבאר מכמנו מה שיש בו די, בדף ל"ו ב, קכ"ה ב' ועוד.

ר' סעדיה גאון, מפי' לפסוק למועד מועדים דניאל דף י"ט ב', מתרגומו על התורה בלשון ערבי, דף כ"ג ב, מ' ע"ב, מ"א א', מ"ב ב', מ"ח ב', מ"ט ב', ס"א ב', ס"ב א', ס"ג ב', ס"ח א', ס"ו א', ועליו ואודותו עיין מאמר סה"ד לאבן דאנאן הנזכר וס' הקבלה להראב"ד.

ספרי הנודע, דף כ"א ב', ל"ד א'.

רב עמרם איש ארץ ישראל, דף כ"ג א', והוא א' מן החכמים שם בדורו.

ס' העתים, עיין אות י' ר' יהודה בר ברזילי הנשיא אלברצולני.

רבינו פרץ, דף ס' ע"ב, ולא אדע אם הוא הר"ס הוקן, או הר"ס בר' אליהו שניהם מבעלי התוס'.

פרקי ר' אליעזר הגדול הנודע דף ל"ב ב' ועוד.

רב צמח בר מר פלטוי גאוני פומבדיתא דף נ"ח א' ע"א ב'.

ס' צורת הארץ, לר"א בר חייא הנשיא עיין אות א' בשמו.

ס' שושנת המלך, כ"י לחמחבר בעצמו וכנראה כולל הביאור לידיעת חו"ל בהרבה מן הו' חכמות ועיין מאמר הבקורת.

רבינו שלמה בחרוזותיו, הוא ברי"ו אבן גבירול, דף צ"ב א' ועין במחברת גנזי אוקספארד בהקדמה.

ר' שלמה בן אברהם, הוא הרשב"א הנודע בן דורו של המחבר, מדבריו בתשו' דף ל' ע"א ועוד, מס' עבודת הקודש, ל"א א' ועוד, מס' שבע שיטות, נ"ב ב', מס' תורת הבית נ"ח א' ועוד.

ר' שלמה בר' יצחק, המפרש רש"י ז"ל הנודע, מדבריו בס' האורה כת"ק דף ס"ח א', צ"ח א', מדבריו בס' איסור והיתר כ"י דף י"ג א', כ"ג א', מדבריו בתשו' שאלה דף ע"א ב', מפירושיו עה"ת ולהתלמוד במקומות רבות.

רב שמואל בן חפני, דף נ"ז א', והוא חותנו של רב האי גאון ר"י סורא, ועין הקבלה להראב"ד ומאמר עפה"ד לאבן דנאן הנזכר.

רב שמואל בר יצחק הספרדי,*) בעל ס' התרומות, דף נ"ח א', בן דורו של הרמב"ם ואחריו קצת ותלמיד חבר להרמב"ן.

רב שמואל, מבני בניו של הרמב"ם במצרים, דף י"ב ב'.

רב שמואל מרומרג, הוא הרשב"ם אחי הר"ת, בדף כ"ד ב', ל"ג ב', צ"ו א', ועוד.

ר' שמעון מקיירא, בעל הלכות גדולות, עיין הרז"ה סוף ר"ח, ובס' צידה לדרך לר"מ בן זרח בהקדמה, ובס' זוהר הרקיע לרשב"ץ מ"ע נ' קכ"ח. דף ט"ד א', ס' ע"א, קכ"ו ב' ועוד.

ס' שער השמים, כת"י להמחבר בעצמו, דף כ"ח ב' ולפי הנראה הוא ס' כולל דינים והוראה או באורי מסכתות.

ר' שמשון בר' אברהם, המפרש למשנה, אחי הריצב"א מבעלי התוס' הוא הר"י הבחור תלמיד ר"ת, דף ד' ב', ט' ב', כט א', ועוד.

רב שר שלום גאון, דף י"ג א', ועוד.

רב שרירא גאון אבי ר"ח גאון, דף ד' א', נ"א א'.

ס' תורת האדם, עיין אות מ' רבינו משה בר נחמן הרמב"ן ז"ל.

ס' תורת הבית, עיין אות ש' ר' שלמה בן אברהם הרשב"א.

ס' תשו' הרי"ף, עיין אות י' ר' יצחק בר' יעקב אלפאסי ז"ל.

תשו' רבינו תם, דף ל"ג א', ור"ת בחידושיו, דף ט' ב', י"ב א', י"ג א', ועוד.

---

*) כבר הוכיח החכם הגדול צונץ במכתבו הנתי עמוד קנ"ו ששם בעל ס' התרומות הוא הסרדי ולא הספרדי ש — זקש.)

קונטרס תקוני השגיאות

והגהות והערות ובאורים מפי חכמים וסופרים וכפרים יבואר בפנים דבר דבר בשם אומרו ומפי עצמו כל מאמר חתום בלי שם בעלים.

הקדמת המחבר, פסקא אמר העבד העברי שורה ז' מסופה, וכל אדם בדרכיו חסיד, אין לו מוכן שם לפי ענינו, ולדעתי היה כתוב כאן, וכאל"ד, והכונה היה לומר וכאלקים, והוא נשען עפ"י דחז"ל ראש השנה כ"א ע"ב על פסוק ותחסרהו מעט מאלקים שדרשוהו שם על משה רבינו ע"ה ולזהירות שלא לבאר השם בכתובים כתב המעתיק אות ד' תמורת אות ה', ואח"ז שלח יד אחד שלא הבין הענין לתקן ולעשות בשגיאות תקונו מזה שני מלורת אלו „וכל אדם", והאריכות בזה אינו כדאי והמשכיל יבין, גם אפשר לתקן כאן בהגהה קצרה באות מ' תחת אות ו' ממלת וכל, שר"ל עליו מכל אדם בדרכיו חסיד, והוא נשען ג"כ למה שאמרו שם בקש קהלת וגו' שדרשו שם בקש להיות כמשה יצתה ב"ק וכו', *) והרואה יראה וימצא בפנים ג"כ איזה תקונים במקום שנתבאר לעין מטעות דמוכח הנעשה משגיאות הדפוס, כמו שם בנדפס כפרים עד נדרים תחת מלות נרדים וכדומה בזה.

סימני הפרקים לפרק י"ד, באופן ירושלים, צריך להיות באופק — לפרק ל', האיך הקטח צ"ל המקח —

דף ג', עמוד א', פסקא התרומה שורה י"ב וי"ג, אבל אם הוא טהורה כו' עד ולא נתנה אלא לקבורה כדלקמן עיין להלן דף ס"ט א' פסקא בהכשר, והיינו רק בזמן הזה שכולנו טמאי מתים ואין לנו שום הואה ולכך לא אפשר שתהי' טהורה רק בלא הוכשרה לקבל טומאה, כפי חגאון מוהר"ץ הירש ולה"ה מברלין.

שם עמוד ב', פסקא חיוב ועונש שורה ו' ירושלמי מסכת בכורים מה חמית מימר כו' עיין ברש"י תענית דף ה' ב' שכתב שם זה בשם ירושלמי בכורות, ולפ"ז היה סעד שנמצא ירושלמי קדשים, אבל בלי ספק לפני שמלת בכורות כאן נשתבש מטעות א' המעתיקים שהיה כתוב ברש"י בכור' בר"ת כזה והכונה הוא לומר בכורים, והוא זה המאמר הנזכר כאן, ואחד בלי דעת שחשב בדעתו שהוא ר"ת ממלת בכורות ביאר זה בשגיאה, ולהלאה בהערה לדף י' יבואר בבירור על ענין תלמוד ירושלמי קדשים אם נמצא, ושם תמצא ג"כ מקומות כי"ב הנעשה בשגיאה, ומה מאוד ראוי לכל משכיל לפקוח עיני בינתו על חללי השגיאות כי רבו, והחפוש ע"ז בדברי הקדמונים בעת שלא היה דפוס בעולם ונחפשטו החבורים ע"י מעתיקים שונים הוא הכרחי מאד, ודוגמא קטנה אביא לפניך ממה שהעירני חכם אחד, והוא בערוך ערך מרכך וה לשונו, בכל כלי עץ פרק ט"ז בכלים המרכך טהור פירוש אמרו שמצאו תללים כלים בארץ רוחה ומצאו בו פירוש זה, והוא זר מאוד וכן העתיק הדברים הר"ש וגם החכם האדם הגדול בעל תולדות ר"נ בעל הערוך כבר דבר מזה והוא סלא, ועתה חסכת ושמע פשר דבר,**) בפירוש כתיבת יד הנמצא להגאון ע"ס טהרות (המיוחס ברש"י ורשב"ם לרבינו האי בפ' סדר טהרות, וכמו שער בנפשו כן הוא באמת. (ש — ו.)

---

*) לדעתי העניה אין אנו צריכין לכל זה, וצ"ל רק כלשון הכתוב: עניו מכל — (ש. וקש.)

**) כבר עמד על זה הגאון שי"ר בעצמו ממה שהעירהו אחד מידידיו וממה שמצא בעצמו ברא"ש מזה. עי' הוספותיו לחולדות הערוך בהוספה להערה 49 (צד 8) רק שמלח רוחה לא ידע לתקן עוד אז. וחכם עדיף מנביא הוא הרב שי"ר נר"ו. שהנה הרא"ש מביא הדבר סתם בשם גאון והוא הרב שי"ר שער שהכוונה לרבינו האי בפי' סדר טהרות, וכמו שער בנפשו כן הוא באמת. (ש — ו.)

ויש לי ראיות שהגאון בעל הערוך חושב זה הפירוש לרב שר שלום גאון ובכלל מביא בהרבה מקומות ממנו) נמצא בו שם דברים מתוקנים ונאמר בלשון זה „אמרו שמצאו תלמוד כלים בארץ רומא ומצאו בו פירוש דבור זה ע"כ", ומעתה מי לא ירגש פשר דבר שבעל הערוך העתיק המאמר זה ככתבו מדברי הגאון והוסיף עליהם מלת פירוש להורות שהוא מהעתקת פירוש הגאון, ובהעתקה לא נשלם מלת תלמוד בכתיבתו ולא מלת רומה ובאה מהם רק ראשית המלה עם ראשי תיבות תל', למכוון תלמוד ורו' למכוון רומא, ואח"כ מעתיק אחר שלא הבין ביאור מן תל' בר"ת תללים, ומן ר"ר בר"ת רוחה, וזאת די להערה להיות נזהר שלא לבאר שום מלה הנמצא כתוב בראשי תיבות בדברי הראשונים, ועוד יבואו ממני אחת הנה ואחת הנה דוגמאות כיוצא בזה. — שם פסקא האוכל קודם כו', בסופה שאין עון מיתה אלא בתרומה, עיין דמאי פרק ד' משנה ב' וירושלמי למסכת זאת ומס' בכורות דף י"א ב' רש"י ד"ה להפריש, והדבר צריך עיון.

דף ד' עמוד א', שורה ד' כ"ד מתנות נתנו לאהרן ובניו בכלל ופרט ובריית מלח, צריך להיות בכלל ופרט וכלל כו', עיין ב"ק קי"ב א'. — שם, פסקא לבאר שורה ב' ואיסורו במשהו וכדאיתא כו' עיין שם שהוא במינו אבל שלא במינו בנותן טעם. — שם שורה יוד שכן פרש"י ז"ל מסכת כריתות כפת הירדן, באור הדבר ששם דף ו' עמוד א' פרש"י כפת הירדן עשב הגדול על הירדן, ומזה ראיה אצלו לפרש ג"כ כפת המרחץ עשב כו', — שם פסקא מדומע שורה א' מדומע גם כן כו', באור הדבר לפי שקדם זכרו בשם הגאון באור ענינים אלו, ואמר קודם זה דמאי הוא כמו שגדרו הגאון ז"ל, ולזה נמשך בדברין ואמר מדומע גם כן, וכוונתו שהוא כמו שגדרו הגאון שהביא שם תחילה והוסיף אחריו ע"ז באור גדרו מדעתו וכן כו'.

דף ה' עמוד א', שורה ב' בשל תורה, כשל תורה צ"ל. — שם שורה ט' ובעל העזר הרב ר"ם אבי זקני הרב ר' נתן, הענין מתוקן כאן עפ"י סופרים וספרים שכבר העירו למה שנדפס כאן בישן בערבוב ושגיאה (כוועד לחכמים ובשערי ציון כת"י, והרב מוהר"א פולד והוא ל"ברור דבריו הביא לזה מדברי הקדמת המאירי; והחוקר צונץ), וכבר זכרנוהו במאמר הביקורת. — שם עמוד ב' שורה י"ד והן שלי, והן שלו צ"ל. — שם שורה ה' מסוף פסקא א' מזה הדף כדמפרש מס' סוטה כו' והוא מהעתקת דברי רש"י מבכורות י"א א' ובש"ס שלנו הנוסחא ברש"י כדמפרש מס' סוכה, ובעיני ברור שברש"י בש"ס שלפנינו היה כתוב כדמפרש מס' סו' בראשי תיבות כזה והכונה הוא מסכת סוטה כאמור כאן והוא שם דף מ"ח א', ומעתיק א' שחשב שהוא ר"ת מס' סוכה ביאר כן בשגיאה. — שם פסקא נמצא שורה ג' כפירותיו ר"ל כפירות הנכרי, ובנדפס שלפני ביאר א' בלי דערת מר"ת ר"ל שכוונתו רצה לומר מלות ריש לקיש שאין לו שחר כאן. שם שורה שלפני זה מרשות הנכרי, ברשות צ"ל.

דף ו' עמוד א', שורה ה' ואחר פראתה, צ"ל ואחר כך פראתה. — שם שורה ח', דכתיב דגנך יתירה צ"ל דגנך דגנך יתירא, ואין ספק שמעתיק א' שלא הבין טעם כפל מלת דגנך כאן חשבו למותר והשמיטו, ועיין מנחות דף ס"ו ב'. — שם שורה י' חד עריסותיכם ולא עיסת גוי וחד עריסותיכם ולא עיסת הקדש, כך צ"ל חד עריסותיכם כדי עיסתכם, וחד עריסותיכם ולא עיסת גוי ולא עיסת הקדש עיין מנחות שם והטעות הזה הוא ג"כ מא' המעתיקים ואינו מהמחבר. — שם שורה ב' מסוף פסקא א' בדף זה פירותיו פירותיך צ"ל.

דף ז' עמוד א', סוף שורה ו' והלאה אינה כיבוש ככיבוש יחיד, מפי הג' מוהרצ"ה מבערלין ז"ל למחוק מלת כיבוש, והדין עמו שצ"ל אינה ככיבוש יחיד ולדעתי היה כתוב בפנים אינה כיבוש יחיד, ורשם א' מהצד הגיהה שצ"ל ככיבוש תחת מלת כיבוש ואח"כ הכניסו שניהם וגמצא עוד כי"ב כמו שיבואר. — שם שורה ו' מסוף פסקא ב' והא כתב בארצך מארצך צ"ל עיין ב"ב דף ס"א א'. — שם פסקא ג' שורה ג' כרם רביעי, רבעי צ"ל. — שם שורה ג' מסוף הדף הם כגוים, הגוים צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ט', ולא הביא הרב ז"ל סוף התוספתא כו' ואולי שתק ממנו כו' עוד שם בתוספתא, עיין תשו' הרב בצלאל דף מ"ח ב' השמטה לשאלה א' שהביא דברי המחבר הללו, וכתב ע"ז ואני אומר כי זה החכם החסיד ז"ל מרוב חביבותיה בארץ ישראל ובמצותיה שגה ברואה ושאריה ליה מרא דבמילי דבדיחותא עביד לרב ז"ל אביהן של ישראל כמתעתע ושם דף ט"ס ב' זה לשונו עוד כתב זה החכם החסיד תוספתא אחרת, ואני אומר כו' ובירושלמי גרסינן ר' זעירא בשם שמואל אין למדין לא מן ההלכות (פי' המשניות) ולא מן האגדות ולא מן התוספתא אלא מן הגמרא, והרא"ש בשם הר"י ן' גיאות בריש מס' יומא כתב תוספתא זו שבשתא היא מדלא הביאה הגמרא לפשוט הבעיא, והרמב"ם שהעלה לדין כמה פעמים מהתוספתא הוא רק במקום דלא רמיזא מזה בגמרא כלל. — שם פסקא ב' שורה ג' והקושיא היותר גדולה וכו' עד תחלת פסקא שאחר זה אבל אנו בדרכי המחמירים הלכנו כו' עיין תשו' רב בצלאל י"ד ב' שהרבה להשיגו וכתב עליו ושאריה ליה מאריה שהטיח דברים כלפי הרב אביהן של ישראל, שבתב והקושיא כו' עד אבל אנו כו' כמה קשה דברים אלו אסילו על קטן שבפוסקים כש"כ להרים לאב קולו.

דף ח׳ עמוד א׳, פסקא ב׳ שורה א׳ שם מלת לכאורה אינה במקומה שצ״ל קודם מלת נאמר אח״כ בשורה זו כנראה לעין׳ — שם עמוד ב׳ שורה ד׳ דלוקח טבלים, הלוקח צ״ל׳. — שם שורה ו׳, חנויות של שלש שנים, חנויות של בית הינו שלש כו׳ צ״ל׳.

דף ט׳ עמוד א׳ שורה ז׳ ושתי פה הוא, ושטיפה צ״ל׳. — שם סוף פסקא א׳ והוא הגעלה בחמין כקדשים, בכ״תי והוא הגעלה בחמין בעינן כקדשים וכצ״ל׳. — שם פסקא מחלוקות וכו׳ עד וא״כ נברך על תקונן, עיין רדב״ז חלק א׳ תשו׳ רכ״ט שכתב ע״ז ולבי מהמם בקולא זו וחוששני לברכה לבטלה עיין עוד בו חלק ב׳ תרס״ה, וחלק ה׳ ב׳ אלפים רע״ו׳. — שם עמוד ב׳ שורה י״א וכיון שגלה שגלו צ״ל׳. — שם שורה י״ד נוטלה מהן, ניטלה מהן צ״ל׳. — שם שורה ח׳ מסוף הדף, ולכולם לא מצאנו בן אחד, צ״ל לא מצאנו כי אם בן אחד, מפי הגאון מוהרצ״ה ברלין והדין עמו, אבל הנראה לי בתיקון הענין כאן ככונת דבריו כי יספיק להגיה אות אחת הוא אות הד׳ ממלת אחד שנשתכש בדפוס וצ״ל אות ר׳ שכוונתו לומר (מה שלכולם) לא נמצא בן אחו חוץ מזה שמנה בשבעה דורות הללו כל א׳ בנו של האחר עד הלל, לבד מרבי כו׳ וזה ברור׳. — שם שורה ז׳ מסוף הדף, ונאמר שר״ג הזקן כו׳ עד ואין ר״ג שבזמנו אלא ברבי, כתב ע״ז הרב מהור״א פולד ז״ל דבריו בזה תמוה מאוד איך אפשר שר״ג ברבי היה בזמן רבי עקיבא הא אמרינן מס׳ קדושין (דף ע״ב ב׳) יום שמת ר׳ עקיבה נולד רבי ולא אאעתיר בביטול דבריו אלו שאי אפשר לכוונם, אלא העיקר כך הוא סדרם, הלל הזקן, רבן שמעון בנו, ר״ג הזקן בנו, רשב״ג הנהרג בזמן הבית בנו, ר״ג הוא ר״ג דיבנא בנו, רשב״ג בנו ר׳ יהודא הנשיא הוא רבינו הקדוש בנו׳ והם הו׳ דורות שחשב הרמב״ם שיש ט״ס בדבריו שנשמט שמעון אחד, והם ז׳ מלבד הלל שכ״כ שהוא מבני דוד כנ״ל, ודברי הרב כאן מרפסין אגרין וראיתי עוד לכמה גדולים שטעו בדרך אלו, ונקוט כלל זה בידך, הלל ושמעון גמליאל ושמעון בפני הבית, גמליאל ושמעון, יהודא וגמליאל לאחר הבית ואל תשכח ע״כ דבריו׳ והג׳ מוהרצ״ה מברלין ז״ל כתב ע״ז, תמיהני על הגאון המחבר ז״ל שהרי הוא בעצמו לקמן (דף מ״ח ע״ב פסקא נשוב לירושלים) כתב דר״ג דיבנא הוא וקינו של רבי, ומבואר אמרו במשנה פ״ב דר״ה (דף כ״ה ע״א) ובשבא ליבנה קבלן ר״ג ושם במשנה אח״ז הלך ומצאו ר״ע מיצר כו׳ והלך ליבנה אצל ר״ג, ור״ג דיבנה היה אחר ריב״ז שמה, וזה הי׳ בלי ספק אחר החורבן כמבואר בר״ה (דף כ״ט ע״ב) ריש פ״ד, וחנגאל בן אחי ר׳ יהושע כבר הורה הוראה בזמן ר״ג כמבואר (בנדה דף כ״ד ב׳) (ובסוף ברכות דף ס״ג א׳) אמר והרי עקיבה בן יוסף וכי והשיב לו שלא הניח כמותו בארץ, ויש לעיין יבמות פ׳ ט״ז משנה ז׳, ועיין עוד לקמן ע״ד, והגאון יעב״ץ כתב ע״ז בקצרה זה לשונו, מאוד נשתבש בכל מה שכתב בענין זה, ונעלם ממנו ז״ל ענין ר״ג דיבנה ורשב״ג בנו אבי רבי, ובואת יבוא הכל על נכון כמ״ש בס״ד במ״א ע״כ ד׳.

דף י׳ עמוד א׳, שורה ג׳ באלו, בא לו צ״ל׳. — שם שורה ד׳ יש לומר שבאו לרגל, כתב ע״ז הרב מוהר״א פולד ז״ל עיין חגיגה דף י״ב (ט״ז ב׳) ששמעיה ואבטליון אחד נשיא ואחד אב״ד ואין נשיא אלא בארץ ישראל, ואין דבריו נכונים בזה ועיין ס׳ יוחסין מה שהעיר בארוכה לבאר שנקראו כך ע״ש התואר והמעלה שהרי אין נשיא אלא מזרע מלכות בית דוד והם היו בני גרים, וזק שהיו ראשי סנהדרין גדולי מעלה, ואמם היו מזרע ישראל כו׳ עיי״ש. — שם שורה ו׳ שחרי הרבה פעמים לקח עקיבא בן יוסף ע״י שהייתי קובל עליו לפני ר״ג ברבי כתב ע״ז הג׳ מוהרצ״ה מברלין ז״ל, ולענ״ד דברי תימה הם שהרי ר״ע בימי רבותיו ר״א ור״י עלה לגדולה כמבואר בסוטה פרק ה׳ במשנה (דף כ״ז עמוד ב׳ שאמר עליו חלא ר׳ עקיבא תלמידך כו׳ ובברכות (דף כ״ז ב׳) שרצו למנותו נשיא בימי ר״ג אבי אביו של רבי, ורבי אמר (עירובין דף י״ג ב׳) האי דעדיפנא מחבראי דחויתי לר׳ מאיר מאחוריו, ור״מ היה מן התלמידים האחרונים של ר״ע אחר שכבר מתו הכ״ד אלף וכן ר׳ יוסי ואמר עליו כבר הורה הזקן ואיך ילקה ר״ע ע״י בנו של רבי, ודאי זה דבר שאין לו שחר, ועוד שאומר הרבה פעמים וכן ההוא דמסכת יבמות שמביא שאין לו מקום לפי זה, ועיין עוד סוף הוריות (כוונתו מה שמבואר שם מר׳ נתן ור׳ מאיר שרצו להוריד ר״ג מנשיאותו) ובלי ספק דהך ר״ג הוא הזקן אבי אבין של רבי (והוסיף בדבריו למטה הערה כאן שלא אמר כן אלא על לשון הגאון המחבר, אבל הוא לא נקרא ר״ג הזקן אלא ר״ג דיבנה, ורבן גמליאל הזקן היה זקינו של זה) והוא היה חבירם של ר״א ור׳ יהושע ובמעשה דברכות (שם) ולית בי׳ ספיקא ועיין עוד במנחות (ע״ב א׳) דאמרינן ורבי לאו תלמידיה דר״ש הוא, ורשב״ג אביו של רבי חבריהון דר׳ יוסי ור׳ שמעון ור׳ מאיר תלמיד ר״ע עיין בפרק ערבי פסחים (דף ק׳ עמוד א׳) וסוף הוריות וסתם מתניתין סתם רבי ר׳ מאיר הוא וכולהו אליבא דר״ע והנה בירושלמי הביאו המחבר ז״ל (צ״ח ב׳) שרבי אמר עלזבין מקשין על ר׳ יוסי כשם שיש הפרש בין קדשי קדשים לחולין כך יש הפרש בין דורינו לדורו של ר׳ יוסי ועיין עוד ס׳ יוחסין גבי ר׳ עקיבא דסוס אמשטרדם דף כ״ג ב׳ ודף כ״ד א׳, שוב ראיתי שאין צורך לכל זה דהא יום שמת ר״ע נולד רבי ועיין בס׳ יוחסין גבי ר׳ הביא סדר הדורות הללו משמא דגמ׳ פרק קמא דשבת ורבי היה דור ז׳ לחללי. — שם פסקא מסתברא שורה ז׳ ומן אמורי, ומאמנה צ״ל וכן הגיה רוו״ח׳. — שם שורה ט״ו והלאה ובסדר מועד אין בו גמרא בשקלים, נולת בשקלים כאן הוספתי אני מדעתי כי זה כוכרח מאליו לבל רואה ומצאתי כן גם להגאון

יעבץ אח"ז שהגיה כן. — שם שורה ט"ז וכן עשו בארץ ישראל תלמוד ירושלמי כו' וכל חמשה סדרין הם שלמים, ראיתי חכמי המבקרים והנם רועשים בחקירת זה הענין אם נמצא ירושלמי קדשים, והחכם צונץ באחד מספריו בלע"ז (ג' ד' פ' ט') הביא ב' ראיות על זה והוא אחד שבס' הערוך ערך גם הביא תלמוד ירושלמי אלו טריפות, וכבר השיגו החכם המגיה לס' שם הגדולים הנדפס מחדש בספד"מ כי טעה ולא חשב לדעת שהציון בערוך ירושלמי אלו טריפות מתחלק לשנים הא' הוא ירושלמי למאמר מוקדם ממס' שבועות שהביא שם והוא מירושלמי, והב' אלו טריפות הוא ציון למאמר שמביא אח"כ מדרוסת ארי שהיא באלו טריפות בחולין בתלמוד בבלי, ובזה מצינו לו חבר גדול הדור שחשב וטעה כמוהו במח"כ הוא הגאון מוהר"ר ישעיה פיק ב"מ ס' הפלאה שבערכין, והראיה הב' הוא שהרוקח בהלכות שבת הביא ירושלמי מנחות (והחכם המגיה שם הודה לו בשניה), והנה חכם אחד כתב אלי אשר בשתים עלתה לו להחכם צונץ שגם בשניה בספר רוקח הוא ב' ציונים, וירושלמי הוא למה שהביא שם קודם זה ממסכת שבת והוא מירושלמי וציון מנחות הוא למה שאח"ז והוא מבבלי. ועמו נטה בחקירת זה הענין בארוכה ב"ס בן יוחאי ק"ד א' עי"ש כל דברין עד מה שהביא בשם הרב בעל ידי משה המפרש למדרש רבה שכתב ובירושלמי פרק גיד הנשה אמר מ"ה צדיקים וכו' (עי"ש בראשית רבה פל"ה סימן ב') ותמה בדבר שזכה לראות ירושלמי חולין מה שלא זכו גדולים זולתו, ולדעתי אין ספק בדבר שכוונתו בפרק גיד הנשה על הבבלי שכן מבואר הוא בס' זה (חולין דף צ"בי עמוד א') דברין הללו, ובירושלמי אולי הוא ג"כ במקום אחר, ואפשר שנאמר בו בירושלמי ופרק גיד הנשה להורות על שני מקומות שנמצא כן בירושלמי ובבלי פרק זה ומעתיק אחד שחשב שהוא ציון אחד לירושלמי ופרק גיד הנשה בו הוא שתיקן ואמר ובירושלמי פרק גיד הנשה כי נראה לו בכך הדברים מתוקנים, ואמנם בגוף חקירת הענין מעתה יספיק לנו עדותו של האדם הגדול הזה המחבר החכם והחסיד ושהיה אחר זה מבני מערבא שכתב כאן לפנינו וכל המשה סדרין הם שלמים אבל סדר טהרות כלל וכלל לא שנמצא לפנינו ירושלמי קדשים. — שם פסקא זו שורה ב' מסופה, ופטורה מן כו', ופטרה צ"ל. — שם עמוד ב' פסקא ויש לנו שורה ט"ז יבקע הנור, הנוד צ"ל.

דף י"א עמוד א', פסקא ירושלמי שורה א' והתיר בית, בית צ"ל. — שם פסקא על שתי שורה ח' אמרו אלה, אלא צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ג' ושלש תינוקת, ושלש מאות כו' צ"ל. — שם שורה ז' ושיש ארס, חרם צ"ל. — שם שורה י"ד, דהא יין נסך משום דלא פקע כו' ואין לו מוכן, ובכת"י כאן הענין מתוקן ונאמר בו דהא י"נ משום דאקרים לא פקע כו' וכך הוא הנכון. — שם פסקא צדוקי שורה ד' בדין המינים כדין כו' צ"ל.

דף י"ב עמוד א' שורה ד' שלא יהין מקכלין, מקבלין צ"ל. — שם פסקא על יינו שורה י"א, כל דבר, כל דבר צ"ל. — שם שורה י"ט אבל אם משביעין צדוקי חבר כו' כתב הג' יעב"ץ לדבר הזה יש ראי' ממשנה שלימה פרק קמא דיומא (י"ח ב') וכוונתו למה שנאמר שם מסרוהו זקני ב"ד כו' והשביעוהו כו' ואמרו לו משביעים אנו עליך במי ששכן שמו כו' שלא תשנה דבר מכל מה שאמרנו לך הוא פורש ובוכה ושם ע"ז בגמרא (י"ט) שחשדוהו צדוקי ומוה מבורר שהצדוקי חבר נאמן על חשבועה. — שם שורה י"ח בכניסה ומותר בכתב יד נאמר כאן בכניסה ובחבורין מותר וכן צ"ל עיין מס נזיר דף מ"ב ב'. — שם שורה י' מסוף הדף ובדברי הר"ט ז"ל ובדברי הר"ט צ"ל, וכוונתו לדבריו בתשובה באגרת הרמב"ם מה שהשיב שם לגר צדק על הישמעאלים שאינם עובדי ע"ז. — שם שורה ט' מסוף הדף ומברכין על בשמים שלהן כו' ואין דבריו בפנים כאן מבוררים, ואמנם כוונתו על הבשמים של הישמעאלים כיון שבגמרא הטעם שאין מברכין על בשמים של כותים משום דסתם מסיבתן לע"ז, אם כן הישמעאלים שאינם עובדי ע"ז לפי דברי הרמב"ם הבשמים שלהם מותרים וחזר לדברין על יין נסך שם ואמר ואם תאמר שהוא עובד ע"ז וכדעת הראב"ע מכל מקום אינו מנסך שהיין חרם לו כו' — שם שורה ז' מסוף הדף בבל נמוסין בכל צ"ל. — שם שורה ה' ושורה ד' מסוף הדף אבי דרבו, הוא שם איש, וצ"ל מלה אחת אבודרבו, ובש"ס שלנו אבי דרנא. — שם שורה ג' מסוף הדף בי שישך, בר שישך צ"ל. — שם עמוד ב' פסקא ואומר אני שורה ד' וכבר זכרנוהו פרק עשירי מזה וכן ממקומות הרבה אחרים כיוצא בזה יתברר אלינו שהמחבר סדר מתחילה גוף הספר על סדר פרקיו ועניניו בהנוגע לדין כפי ציון סימניו, ואחר כך עבר עליו והוסיף בו הגהות והערות מן הצד בגליון והם נכנסו אח"כ באמצע ע"י המעתיקים ומהם שלא במקומם ויבואר להלאה אחת הנה ואחת הנה ביותר בירור במקומות שיזורו על כך. — שם שורה ז' העובר בכל יום ג' לאוין, כתב ע"ז הגאון יעב"ץ לא אאמין זה על הרב החסיד החכם (כוונתו על הרמב"ם) שיפרש חטאו ללא יועיל כי אם להכריע אחרים באורחותיו ונמצא ח"ו חטא הרבים תלוי בו חלילה, אבל באמת נראין הדברים שאינה מצוה לדורות אלא בזמן שהיה ארץ מצרים מלאה גלולים וגם באותה דרך שיצאו ממנה ישראל הוהרו שלא לשוב ע"ד, ואני אמנם איני כדאי לחכריע לדין שרבו בו הדעות כבר בין גדולי המורים אבן דעת הרמב"ם הללו נראה ברור לעין ממה שהעלה לפסק דין הל' מלכים פרק ה' הלכה ז' איסור לדור בארץ מצרים ושכתב שם בשלשה מקומות כו' והוא לשון המכילתא שמות סדר בשלח פרשה ב', וכן במנין המצות שלו מל"ת מ"ו החליט ג"כ שהאיסור

הוא שלא ישכון שם לעולם וע"כ לא ידעתי מאי הוא השגתו כאן, ומה שתמה שיפרש חטאו, הלא כך הוא מן המדה בחטא מפורסם כדחז"ל (יומא פ"ו ע"ב) לקיים וחטאתי נגדי תמיד (תהלים נ"א ג') ומה שאמר שהוא ללא יועיל כי אם להכריע אחרים אני תמה בדבר מאחר שמברר חטאו ומודה פשעו בזה איך יכריע אחרים ע"ז זה, ואין ספק בדבר שלא היה הרמב"ם עומד במצרים לפי הכרעת דעתו אם לא היה אנוס בדבר ואנוס רחמנא פטריה, ואיך ילמדו אחרים ממנו מי שאינם אנוסים בדבר, ואינו רואה מקום מזה שיהיה חטא הרבים תלוי בו, כי אם זכות הרבים להודיעם חקי השם שישמעו אחרים בדבר ויתנו לב שלא לעמוד שם בלי אונס, ואמנם לא אכחד כי יותר נוטה הדעת להחולקים אחרים בענין זה שלא נאמר זה אלא בישיבת ישראל בארץ שלא ישובו משם למצרים, אבל ביתי גלותם ופזורנם בין אומות אין הבדל בדבר, וכנראה מיעוד התורה (דברים כ"ח ס"ח) שהוא א' מג' מקומות שהזהירה תורה ע"ז לדעת הרמב"ם, שרחוק בעיני לומר אחרי שנאמר ביעוד עונש מאת ה' והשיבך ה' מצרים באניות בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף עוד לראותה, שיהיה זה להזהרות עונש איסור לאו נוסף בדבר, וגם מה שהביא המכילתא בשלשתם חזרו שם ובשלשתם יפלו אינו מכריח כי המעיין בדבר ימצא סבות אחרות לשיגיעם עונש בדבר בלי עון עונש לעבור על הלאו הזה, ומדוע ולמה ישתנה דינו של הלאו הזה להיות עונשו גדול כך, ואף כי חכמינו ז"ל אמרו (סוכה נ"א ב') על אנשי אלכסנדריא מאי טעמא איענשו משום דעברי אהאי קרא לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד, אפשר שהיה מטעם אחר ג"כ שבאו אבותיהם לשם עם יוחנן בן קרח נגד דבר ה' ע"י ירמיהו (ירמיה מ"ב ט"ז) אפס רהיטת הסוגיא שם משמע דמטעם זה לבד הוא ודי בהערה זו. — שם שורה ב' מסוף פסקא זו גם לא הזרה, הודה צ"ל.

דף י"ג עמוד א' פסקא וכן מה שורה י"ד לאי זה, לאיזה צ"ל. — שם שורה ט"ז דבת אושפא דבני אטפי צ"ל. — שם שורה י"ח מסוף הדף דלאי זה, דלאיזה צ"ל. — שם ופ"ר נ"ב ופר' נ"ב צ"ל. — שם איסור נבינה גבינה צ"ל. — שם שורה ט"ו שחלבן שחלבו צ"ל. — שם שורה א' ופ"ק דידן, ופריק צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ו' מעשי, מעשה צ"ל. — שם שורה כ"ג וכמעשה שאירע סוף מחזור ר"ם (הוא ה' אלפים ע"ג) מקהל גדול מהם שהתייהדו ע"י הנגיד רבינו אברהם. עיין רדב"ז חלק א' תשו' ע"ג שמביא הדברים הללו וכתב ע"ז ולקרוב הדבר שהוא בנו של הרמב"ם, ואין להאריך בביטול דבריו שאינו בנו של הרמב"ם, שהרי זה היה כדברי המחבר שנת ה' אלפים ע"ג לפ"ק, והוא הנגיד ר' אברהם בן ר' דוד בנו של הנגיד ר' אברהם בן הרמב"ם, שהיה בזמן הרשב"א והנגיד ר' דוד אביו התפלל במערת הלל ושמאי ויצאו מים קרים ואו החרים לטלשינים וביום החוא מתו ת"ק אנשים כו' ור' אברהם זה ואחיו ר' שלמה שניהם בני הנגיד ר' דוד זה נכד הרמב"ם היו בזמן הרשב"א כנזכר בספר יוחסין, ועיין עוד חלק ג' בו תשובה ר"י"ט, ובחלק א' תשובה ל' כתב ג"כ על המחבר הזה שהיה תלמידו של הרמב"ם ורבים השיגוהו כבר שהרי היה זמן רב אחריו שהיה ממגורשי צרפת ס"ו לאלף השישי (דף ק"ג ב') והזכיר מתאריך ומנו אחר זה שנת ה' אלפים ס"ב לפ"ג (דף ק"ג ב'), והרב בעל שם הגדולים יצא להצדיקו ולומר לסבב כוונתו בדבריו שהוא תלמיד הרמב"ם חמחזיק בשיטתו ודעתו בכל דבריו אבל אין זה אמת שהרי פעמים רבות משיגו וחולק על דבריו בספרו זה, בשגם כי מדברי הרמב"ם שהזכרנו ראשונה נראה בעליל שלא ידע זמנו והשב עליו היוחו מוקדם בזמן הרמב"ם ובנו חנגיד ר' אברהם זה ברור. — שם שורה ח' מסוף הפסקא. ומה שאמר אלה בני מכיר אבי גלעד יהיה יאיר בת מכיר בעבור הערים, כך צריך לחיות והיה יאיר בן בת מכיר (כמבואר דברי הימים א' פרשה ב), פסוקי כ"א כ"ב), ואחר בא חצרון אל בת מכיר וגו' וחלד לו את שגוב, ושגוב הוליד את יאיר וגו', וכוונתו לפי שאמר קודם זה שרחוק לייחס האדם למשפחת אמו, ועל זה אמר שמה שנאמר כל אלה בני מכיר אבי גלעד (שם פסוק כ"ד) והוא נאמר על יאיר שהוא בן בתו, והרי מצינו יחוס אחר ממשפחת האם הוא רק בעבור הערים וכו'. — שם שורה ב' מסוף הפסקא אלא שכך ללמדו, למדו צ"ל.

דף י"ד עמוד א' שורה ו' מסוף פסקא א' אלא בית הוא אלכא בית צ"ל. — שם פסקא ב' שורה א' מפתח ירושלים עד פתח הר הבית עד שערי נקנור כו', חסרון דברים יש כאן וכן צ"ל מפתח ירושלים עד פתח הר הבית מחנה ישראל ומפתח הר הבית עד שערי נקנור כו' כמבואר זה בגמרא וכן מיד בדבריו שם בשם הרמב"ם וכמ' כפתור ופרח הנמצא ת"י הרב החכם מוה"ר אליעזר הלוי נ"י הנודע בשם דא' לעווא אשר היה למראה עיני וכו נמצא מגדול אחד איזה הגהות מצדו נרשם הגהה זו בצד הגליון (ועוד איזה הגהות נמצא שם והיה לך מכאן והלאה לציון ע"ז סד"ל להזהרות שהוא מהגהות ס' זה הנמצא ביד דא' לעווא). — שם שורה י"א מסוף הדף ומ' בתי כנסיות, ופ' בתי כנסיות צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ה' בסוף השורה וחוץ לג' מחנות, שלוש תיבות הללו מקומם אחר טלת ירושלים האמור בתחילת השורה ובטעות נשמטו לכאן אחר כלת ירושלים הנזכר שם שנית, וכן הוא בספר כתב יד הנמצא פה. — שם שורה ח' ופר העולם, העלם צ"ל. — שם שורה י"ג אבל זולתו, זולת צ"ל. — שם שורה ח' מסוף הפסקא מכאן שאם היה בירושלם חיום דקל שלול לבבו מסול, שלולבו מסול צ"ל, ובנדפס כבר שם בטעות נתחלק המלה הזאת

וכתב ע"ז הגאון יעב"ץ נראה לי שבוש מה לכאן ענין מצוה הבאה בעבירה אפילו נעשו ישראל עתה אין עבירה, לא נאמרו בה דברים הללו אלא בשלותה מפני כבוד וקדושת בית המקדש, וגם אם עבר אדם ונטע בה בשערת שלותה לא נאסר הפרי למצוה אלא אסורא דעביד עביד ולא דמיא להא דמבעי' לריש לקיש (ע"ז מ"ז א') המשתחוה לדקל וק"ל עכ"ד ועיין רדב"ז חלק ב' תשובה תרל"ג שהאריך ג"כ בהשגת דבריו אלו וכתב שם שאין זה אלא לדברים הנוהגים מדין תורה אבל מה שהוא מדרבנן אם נסתלק הטעם נסתלק הגזרה, והטעם הוא מפני אהל טומאה ולא שייך האידנא, והאריך לבאר טעם כל אחד ואחד מקדושת ירושלים ובטולם בזמן הזה, וא"ת כל גזירת חכמים אע"פ שבטל הטעם עדיין הגזירה קיימת לא קשיא הגזירה לחוד וקדושה לחוד וכיוון שנתבטלה הסברה נתבטלה הקדושה ותו איכא טעם כללי שלא גזרו אלא בזמן שאפשר להתקיים אבל האידנא דרובה עכו"ם אי אפשר להתקיים שאם לא יעשו ישראל יעשו עכו"ם ומה הועילו בתקנת עכ"ד. — שם שורה ב' מסוף הפסקא אין משבירין, משבירין צ"ל. — שם פסקא וסתברא שורה ב' שהם מעיקר, שהם צ"ל. — שם שורה ד' מסוף הדף משום ראיה משם צ"ל. — שם שורה א' מסוף הדף אלא במזומנין, המזומנין צ"ל.

דף ט"ו עמוד א' פסקא מסכת זבחים בסופה אר"י שמעתי ששוחטין, נחסר כאן מלת אלו, אף על פי שאין פתחים, וכן הוא מבואר בהכת"ו. — שם פסקא אהר שהענין כן שורה ג' שר' חנגאל דפריש כו' עין קונטרוס זכרון שם מה שהערתי שם שלדעתי צ"ל הר' יחיאל דפריש. — ושם שורה הנ"ל ושנקריב קרבנות כו' והלאה עד דוחין את השבת ואת הטומאה, כתב ע"ז הג' יעב"ץ בשאילת יעב"ץ תשו' צ"ט שוב זכני השי"ת שבא לידי ספר כפתור ופרח ומצאתי ראיתי בפרק ו' מענין הר"ח דפריש שאמר להקריב בזמן הזה, ונראה שהיה רוצה להקריב תמידים ומוספים, וא"כ תמה על עצמך שהרי אינן באין אלא משל צבור ורחוק מאוד שהיה פסוק בידו לקבץ שקלים מכל שבטי ישראל פזורי הגולה, ואפשר היה סומך ע"ד ר' יוסי דנמוקו עמו וסבירא ליה מתנדב אדם ולא חייש לשמא לא ימסור לצבור יפה, אע"ג דלא פליג אלא במכשירי קרבן בפרק ד' דשקלים, דכוותיה אשכחן בכהן שעשתה לו אמו אצטלית לבן עובד בה עבודת יחיד מיהו עבודת ציבור לא ועוד תמה על עצמך וכי קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו בס"ש פרק ד' דתענית (דף כ"ו א' ודף כ"ז א') אבן יש לומר שקרבן פסח לבד הוא שרצה להקריב וכמ"ש מדעתי ת"ל לחלן והוכחתי לקמן שהיה מקריבין אותו חכמי המשנה בדור הסמוך לחרבן והוא ג"כ דוחה טומאה ואנגם חכמי התלמוד עדיין היה להם מי חטאת כדאמרינן (נדה ו' ע"ב) חברייא מדכן בגליל וכו' ע"ש, וכן כתב הדברים הללו בהגהה בגליון הספר כאן רק שחיסר בם מן ואמנם חכמי התלמוד והלאה, ובנגד זה הוסיף לומר ושמא היה ידוע לר"ח כהנים מיוחסים עכ"ד, ומה שהעיר בהך דאין קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד ע"ג, אעפ"י שבזמן הבית ג"כ לא היו כל ישראל כולם עומדים שם אפשר שאנשי המעמד שהיה או שנעשה עפ"י הנביא וחמלך היו שלוחי כל קהל ישראל כמותם אבל בזמן הזה גם אם יסדר הר"ח שם אנשי מעמד, במה שיעשה הוא שם לא יהיו נחשבים שלוחי כלל ישראל כולו מכל מקומות פזוריהם. — שם סוף פסקא ו' שורה א' מאי עיר חדשה, מאי חדשה צ"ל שדרחז"ל הוא יבמות דף ד' עלי פסוק (דברי הימים ב' פרשה כ' פסוק ח') ויעמוד יהושע וגומר לפני חחצר החדשה מאי חדשה כו' ומאי שייכיה דמלות עיר כאן. — שם פסקא אם כן שורה ב' כתב הד"מ, הר"ט צ"ל. — שם שורה ב' מסוף הדף לפי שקרושת שקדושת צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ג' מסוף פסקא א' כזו טהרתי, כזו צ"ל. — שם פסקא מזה יש לי ראיה שורה ו' כדאמרינן פ' אלמנה ניזונת אותו היום שמת רבי בטלה כהונה והוא אינו שם כלל רק בפרק הנושא (דף ק"ג ע"ב) נזכר מזה אבל לא כדברינו, ורק נאמר שם אותו היום שמת רבי בטלה קדושה, ודעת התוס' שם מן דיוק אותו היום שהאי בטלה קדושה הכא היינו בטלה כהונה וכמבואר ירושלמי ברכות (פ' מי שמתו) דכשמת רבי אמרו אין כהונה היום, ועיין פ' יוחסין אצל רבינו הקדוש מה שהביא ע"ז בשם הר"ן נדרים שכתב ג"כ כי האי בטלה קדושה היינו בטלה כהונה כי לנשיא כיון שכל העולם חייבין בכבודו עשאוהו לגבי כהונה כמו מצוה וכמבואר בירושלמי נזיר (פרק ד') כד דמך ר' יודן נשיאה אבריה ר' ינאי אין כהונה והוא השיג עליו דאם כן מאי רבותא דרבינו הקדוש לענין זה שהוא בטל אצל כל נשיא זולתו גם כן, ולכך פירש הוא דהאי בטלה קדושה לענין ענוה הוא שאותו היום הקפיד בענין הספידו בעיירות. — שם שורה הנ"ל והיינו דאמרינן מס' פסחים, והוא דף ע' שם, ועיין עוד דף ע"ח ב'. — שם שורה ח' מסוף הדף והיום אנה נמצאהו, כתב ע"ז הג' יע"ב ונראה שאם ימצא כהן שיש בידו ספר יחוסו מקום מעשה בית דין שאבותיו היו מיוחסים עד זמן הבית דין דלא חיישינן לבית דין טוענין, ומה שארז"ל שנגנז ספר יוחסין (פסחים ס"ב ב') דבר אחר הוא שאותו היה כולל משפחות שבישראל כמו שהוא בדברי הימים אבל אינו מהנמנע המצא כתב יחוס לכהני בית אב אחד ומשפחה אחת עם שעדיין לא בא לידינו וכן כתב ז"ל הוא עצמו להלן בדף הסמוך (פסקא הרי לך) והוגד לי ושמעתי שאדוני אבי וקני הגאון החסיד בעל שער אפרים היה לו כתב יחוס כהונה עד בפני הבית.

דף ט"ז עמוד א', פסקא נחור שורה א' וחייב למכנס, לנכנס צ"ל. — שם פסקא הר הבית שורה ג' ונקרא שער שושן מפני שעליו שושן הבירה, מפני שעליו שושן הבירה צורה צ"ל, עיין מנחות צ"ח א' ובכתב יד הוא כהוגן. — שם שורה ד' מסוף פסקא זו חוץ משל אולם, נשמט כאן בדפוס אחר מלות הללו מאמר זה, כל הפתחים שהיו שם היו להם דלתות חוץ משל אולם. — שם פסקא בזה החל שורה ה' בית הכופרת, הפרוכת צ"ל. — שם עמוד ב' פסקא זה השכ"ב שורה ב', ג' על קלה, אות ג', זה הוא ביתור וטעות. — שם שורה ב' מסוף פסקא זו, שאר שושן, שער צ"ל. — שם פסקא נמצא שורה ג' מסופה צריך לוסר, לומר צ"ל.

דף י"ז עמוד א', פסקא מכל זה שורה ז' כלומר מרובע קפ"ז, ובנדפס כאן קפ"ה בטעות, וצ"ל כמו שלפנינו וכן מצאתי בהגהה בגליון סד"ל. — שם שורה יוד כלומר חד המזרוח של מזרחו, הר המוריה שלמזרחו צ"ל. — שם שורה ו' מסוף פסקא זו וקורין לו ההמון שערי רחמים עיין רדב"ז חלק ב' תשו' תרצ"א, והחכם המבקר צונץ כתב ע"ז עיין פרקי ר' אליעזר פרק י"ז מסעורת רבי בנימין דפוס ברלין ולונדן דף ע', ס' היחוס דף כ"א, עכ"ד. — שם שורה ח' וקורין להם בא"ב אלד חט"א אלרח"מ צ"ל. — שם פסקא אם כן שורה ג' מסופה בשעה אחת בשעור אחת צ"ל. — שם שורה ג' מסוף הדף ונקרא שער הסור הסור צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ח' אין משיבין את הארי אחר כו' כתב על זה הרב מוהר"א פולד ז"ל לא ידעתי מאי זו השגה דהרב בא לתן טעם למה לא נמנה שער זה לא במס' תמיד ולא במס' מדות עכ"ד. — שם פסקא ונפרט שורה ד' מסופה סוטה פ"ק מעלין אותה לשערי מזרח ולשער ניקנור בגמ' שלפנינו הנוסחא הוא מעלין אותה בשערי מזרח שעל פתח שער ניקנור ששם משקין את הסוטות. — שם פסקא מקום מקדש שורה ד' אמרי דוכתיב, דוכתיה צ"ל. — שם שורה ו' מוטב לתחו נחתי צ"ל. — שם שורה ח' ודלמא דהכי הוי ליה למימר כו', בנוסחא שלפנינו בגמ' כבר הוא מתוקן כמו שאמר כאן ואולי הוא עפ"י תיקון סופרים. — שם שורה ד' מסוף הדף גבוה מקרקע עשרה ושלש, עשרים ושלש צ"ל ועיין דברי המחבר משם והלאה והם בערבוב ומה שהוכיר בשם מנחורת ס' קדש הקדשים (הוא בטעות וצ"ל זבחים) גבי ציורים שעשה שלמה (גם שם זבחים ס"ב ב') לא נמצא בש"ס דילן כי אם גזירין שעשה משה וים שעשה שלמה ומלת ציורין לא ידעתי אכנה (ואפשר לדעתי שמלה זאת הוא בטעות שכתב המחבר כיורים שעשה שלמה שכך הוא נזכר בכמה מקומות) וכנראה מדברי המחבר כאן יהיה נמצא כתב שם גבי ציורין כו' מאמר ר' יהושע בן לוי שמזכירו אחר זה שם ולא נמצא דבר ממנו שם, ואולי יתכן שכוונת המחבר כאן הוא כך שלעניין ים שעשה שלמה הנזכר שם נמי אמר ר' יהושע בן לוי עליו במקום אחר (והוא בירושלמי פ' א"ל הממונה הלכה ו' שאמת המים מושכרת לו מעין עיטם והיו רגלי השוורים פתוחים כרימונים), ולידידי הרב מוהרא"ל נ"י דיין מק"ק לונדון העירני מה שבירושלמי שם חלוף הגירסא ובמקום רגלי השוורים נאמר רגלי שבדרום ויעיין בקרבן עדה שם והוא מצא בטי"ד סימן ר"א בבדק הבית הביא הבית יוסף זה הירושלמי כגרסת בעל המחבר הזה והמפרש קרבן עדה לא העיר על זה עכ"ד ואמנם אין זה צריך ראיה שהעיקר הוא כנוסחת המחבר כאן ועיין תוס' פסחים דף ק"ט ע"ב ד"ה בים שמביא דברי הירושלמי הזה מבואר כנוסחא זו רגלי השוורים ואין לו מקום להנוסחא בשגיאה שם שבדרום שיתקיים בשום פירוש בדבר ע"ד האמת.

דף י"ח עמוד א', שורה ג' וזה של צפון שלצפון צ"ל. — שם שורה ד' מסוף הפסקא א' אין לתמוה ממה שאמרו שקבר חולדה בירושלים כו' כתב ע"ז הגאון יעב"ץ עיין לעיל (דף י"ד ב' שורה י"א) ועיין בתשובת מהרי"ט חי"ד ס"ז באורך עכ"ד, והמבקר החכם הנ"ל כתב ע"ז עיין ב"ב דף ע"ה ב' (שם מבואר אמר רבה אמר לי ההוא סבא לדידי חזי לי ירושלים קטייתא כו') תוספתא נגעים בפרק ו'. — שם שורה ג' ואנו רואים אותו כו' כתב הנ"ל ע"ז עיין בספר היחוס דף נ"ז ורדב"ז תשו' תרל"ג ח"ב עכ"ד. — שם פסקא ירושלים שורה י"ב ופרק דרישה וחקירה הוא פרק רביעי סנהדרין א' דיני ממונות וא' דיני נפשות בדרישה וחקירה. — שם שורה ט"ז וכן הסכימו, הסכימו צ"ל. — שם עמוד ב' פסקא ירושלים כו' שורה ה' מס' טוטה, סוטה צ"ל. — שם פסקא ומסתברא שורה ב' והלאה ונראה כי חורבנן אינו כו' שהרי שכם שילה ושומרון לא היו חרבים לגמרי כשבאו אותם השמונים איש עיין בדבריו הקודמים פסקא ירושלים שורה י"ב והלאה שכתב שם בעצמו שמה שקרעו גלחו והתגודדו אותם השמונים איש היה על חורבן הבית שלא ידעו ממנו בלכתם מביתם וע"כ לקחו בידם מנחה לבונה להביא בית י"י ובדרך שמעו זה ואז קרעו כו' וע"כ אמר בעצמו שם שלכך אין ראיה מזה שיהא שכם שילה ושומרון חייבין בקריעה, ולפ"ז מה בידו ראיה לענין דין קריעה על ערי יהודה אף שאינם חריבים לגמרי משכם כו' שלא היו אז חרבים לגמרי והרי השמונים איש לא קרעו עליהם אלא על הבית ועיי יהודא *ששמעו* בדרך שנחרבו לגמרי כבר אז, וחפשתי ומצאתי בם' פאר השולחן שכתב להגיה כאן שהרי מצפה לא היה חרב והביא ג"כ מה שמצא להרב הב"ח שכוון ג"כ לדברי המחבר הזה ומבואר בדבריו לראיה שהרי מצפה כו' כאמור, וזה נכון.

דף י"ט עמוד א' שורה י"ב יהא באותו היום, כאותו היום צ"ל. — שם פסקא גרסינין שורה י"א של טיטום, טיטום צ"ל. — שם שורה י"ב תוספתא מס' פרה פרק ט', פרק ה' צ"ל. — שם שורה ה' מסוף הפסקא זו אין בערכין, אין נערכין צ"ל. — שם שורה ג' ירושלים דהבא, דדהבא צ"ל. — שם פסקא וכן כל עצמו כו', שורה ב' נסו דבי, חזו דבי צ"ל. — שם שורה ג' אמר ליה (א) להו צ"ל אמר ליה (ב) אמרי ליה צ"ל. — שם שור' ד' סבור יהירא, סבורי צ"ל. — שם שורה ו' ולמאסקאני, ולמסקנא צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ה' במה שאומרים היודר, כמה שאומרים היודד צ"ל. — שם שורה ז' והלאה כדאמר רב כו' משרן נשיו עני גברי עיין סוטה מ"ח א' שצ"ל כדאמר רב יוסף כאן ומשרן נשי ועני גברי צ"ל:

דף כ' עמוד א' שורה ג', שבונה ירושלים, חסרון דברים יש כאן שורה שלמה קודם מלת ירושלים וכך צ"ל אחר מלת שבונה (זה) ככל ערי החרבות ואפילו סדום ועמורה שנאמר ואחזתך סדום וגומר, ה' שבונה, ומשם והלאה כאמור ומעתיק א' דלג באמצע מן שבונה א' עד שבונה השני הנאמר כאן, עיין מדרש שמות רבה פי"ב. — שם פסקא על הר ציון שורה ד' ועץ עיטם, ועין עיטם צ"ל. — שם שורה הנ"ל לפנים מחומת כו' הוא פתח מעזרת חזקיהו בנדפס אשר לפני נאמר מערת חזקיה, ואולי שלח כאן המגיה ידו לתקן מעזרת חזקיה לפי שלא מצינו מערה לחזקיה בשום מקום והמחבר כאן כתב והוא גדולה כים וזכרוהו מס' ערובין וע"ז כתב החכם דאָ צונץ לא מצאתי בערובין אבל עיין מס' בב"ק דף ט"ז ב' עכ"ד ואני לא אדע מה שנאמר שם המתייחס לזה הענין רק מה שאמרו שם ויקברוהו במעלה קברי בני דוד במעלה אצל המעולים שבמשפחה ומאן נינהו דוד ושלמה הנאמר בחזקיה מלך יהודי, ועתה תחזינה עינינו מאי דקא מחוה לנו במחוג החכם הזה ג"כ לשלוח יד להגיה ואני עם לבי בבירור הענין כי כאן מטעות הדפוס באה שגיאה קטנה הוא אות' צ' שנתחלף באות ח' וצ"ל מערת צדקיהו, והוא הנזכרת בס' ערובין דף ס"א ב' שבת במערה אפילו היא גדולה כמערת צדקיהו כו' ואין ספק בדבר שהרי המחבר בעצמו באר לפנינו כאן מבורר שמדבר מצדקיהו שהרי הביא ע"ז כאן הפסוק דרך שער בין החומותים (מלכים ב' כ"ה ד') ושפי' רש"י ז"ל מערה הולכת מביתו וברח לו דרך המערה המדבר מצדקיהו ולא מחזקיהו, ובזה הכל מתוקן. — שם עמוד ב' פסקא על הירדן שורה יוד אין אֵלּא ירדן, אין ירדן אֵלּא צ"ל:

דף כ"א עמוד א' שורה ג' ונגב ברזל, ורכב ברזל צ"ל. — שם שורה ח' בן זכור בגמ' שלנו בן זרוז. — שם שורה י"ח באגורה הוא כו', באגודה צ"ל. — שם שורה כ"ט מתפח מים, מתפחטים צ"ל. — שם שורה י"ח מסוף הדף והלאה א"ל דוד כו' ערכוב וחסרון דברים יש כאן וכך הם הדברים שם ר"פ אומר לאחר שנה שנהרג שאול בא רעב לעולם א"ל דוד צאו וראו שמא יש בכם עע"ז כו' עד א"ל דוד אין הדבר תלוי אלא בי מיד עמד דוד והתפלל לפני הקב"ה וא"ל עכל שאול אמר דוד רשב"ע איני שאול שביטי נעשתה ע"ז בישרא ואיני שאול שנמשח בשמן המשחה ואיני שאול שחלק עם שמוא הנביא, א"ל אתם בארץ והוא בחוץ לארץ מיד עמד דוד ולקח ועבר את הירדן ובאו ליבש גלעד ומצאו את עצמות שאול ויונתן בנו שלא שלטה בהן רמה ועליו נאמר שומר כל עצמותיו כו'. — שם עמוד ב שור' ב' עוד פרש"י ז"ל, פירש צ"ל והוא מוסב על בעל הערוך שהזכיר מקודם (ה' צונץ). — שם שורה ג' הוא ירדן, יורד צ"ל. — שם שורה ו' גרפו נחל קישון, גרפם צ"ל. — שם שורה י"ד זכרונהו פרק שלפני זה הוא דף ט"ז עמוד א' מסוף פסקא א' שם. — שם שורה ה' מסוף הפסקא האֵלּאוסילו הכא, הכי צ"ל. — שם פסקא וכן שורה ב' וזה שכל צפונה לוד לאַף, שלצפונה לוד כאַף צ"ל. — שם פסקא מצאתי שורה ג' ועזה כבר ידעת כו' עד בדף שאחז"ז אע"פי שפטורה מן המעשרות וכן השביעית כו' כתב ע"ז הגאון יעב"ץ במור וקציעה חלק ב' דף י"ד ב' גם בעל הכפו"פ לא עמד עכל תוכן הדבר ושרשו כי וודאי אם יש לישרא קרקע בבית שאן והדוטה לה לא יפטר ממעשר של תורה עכ"פ לעצמו ולדעתו טעמא דשריותא הוא רק לפירות שהובאו משם לירושלים שפתמן רובן שכל גוים דאית ביה תרתי שהם מקרקע שכל גוי גם לקוח הן אבל פירות עזה לישרא בעל הקרקע עצמה הוא דמחייב אי דאורייתא אי דרבנן, וכהדותא דמהרי"ט בשריותא אתני רק לפירות שהובאו משם כו' ולא כמהרי"ט דבחדא מחתא מחתינהו:

דף כ"ב עמוד א' שורה ב' תוספתא כו' מקום היה בתחומי עזה והיו קורין לו חורבתא סגירתא כו' כתב ע"ז מהר"י מטראני סי' מ"ז דף מ"ט ב' שאין מזה ראיה דהא דקורין לה חורבתא סגירתא שמא מזמן בית ראשון היתה שהיו צריכין לזהר טטומאת אבנים כו' ועוד שמא מופלג מעזה טובא היו וקרו לה תחומי עזה, אבל בתחום עצמו אפשר שהוא רשות אחרת ובהדוא דפ' ר"י (ב"ב פר' יש נוחלין קכ"ב א'), אם זבולן עולה תחום עכו עולה עמו, ועכו עצמה אינו של זבולן אֵלּא תחומה בלבד עכ"ד, וכתב עליו בעל מור וקציעה דף י"ד א' חלק ב' שדברי בעל כפוף כאן נכונים וראיה נכוחה היא תירוצו הא' הוא לחובתו וסתירתו דאם איתא דדין חוץ לארץ הוי ליה הא בלא הכי היא טמאה בדין ארץ העמים וכהנים אין (הן?) מוזהרים בטומאה זו ולא הוי צריכים לאודעי טומאת הוא סגירתא

גם עכ"ל התירוץ הב' האריך לסתור ע"ש · — שם פסקא וכן נמצא שורה ג' א"ל מתיבתא בגמ' שם סתוותא · — שם שורה ו' לפיכך אם רצו היורשין ליתן, היורשין נותנין צ"ל, וכן הוא בכתי"ר · — שם סוף פסקא זו דמדירה דמצוה, דמדידה צ"ל · — שם פסקא על טבריא שורה ט"ז דא"ר חנינה, חסדא צ"ל ע"ש ברכות ח' א' · — שם שורה כ"ב רשושי עכו, דשושי צ"ל · — שם שורה כ"ד אתון ושאלון לר' אליה אבותינו נהגו שלא לפרש בים הגדול מה אנו א"ל כו' (והלאה עד) אא מן הדא רבי אליה תלמידיה דר' הוי ור' יהודא אמר כו' הנוסח' בירושלמי שלפנינו כך הוא אתון ושאלין לר' א"ל אבותינו נהגו כו' אנו מה אנו, א"ל כו' אא מן הדא רבי תלמידיה דר' יהודא הוי ורבי יהודא אמר כו' וכן הוא הנכון וכאן לדעתי משגיאות א' המעתיק נעשה מראשי תיבות שהיה כתוב כאן א"ליה אל המכוון אמרו ליה מלת אליה כאן, וכן השטיט מלת אנו הראשון שחשבו ליתור והוסיף להביא באחרונה השגיאה כבראשונה לאמר אא מן הדא"ר אליה תלמידיה דרבי הוי ור' יהודא כו' שהמעתיק הזה לא הבין דאמר כאן ורבי תלמידיה דר"י ור"י אמר כו' והוא בעצמו רבי נקרא ר' יהודא וע"כ חשב להגיה כאן ור' אליה תלמידיה דרבי ור"י אמר כו' והוא חזר לדעתו על רבי שנקרא כך והוא כעוור ממשש בצהרים ויודה ולא ידע שכן הדבר רבי תלמידיה דרבי יהודא הוי (הוא רבי יהודא ברב אילעי) עיין שבועות י"ג א' ומנחות ק"ד א' ונוסחת הירושלמי ככתוב לפנינו היא הנכונה ודברי המחבר כאן אין ספק שנעשה בשגיאות א' המעתיקים כאמור · — שם עמוד ב', פסקא על נטילת ידים שורה ז' ומס' ברכות פרק אלו דברים אתמר חמי האור כו', והוא אינו שם רק הרי"ף הביא זה המאמר (והוא מקומו חולין ק"ח א'), בברכות פרק זה, ואפשר דזהו דאטעי להמחבר או אולי לדעתי יתכן כי מלת אלו ומס' ברכות פרק אלו דברים היה סמוכים בדברי המחבר אל והרב אלפסי ז"ל פסק כו' וע"ז היה חוזר ואומר בדבריו שבמס' ברכות שמן הוא שפסק זה, וטעתיק א' אשר לא ידע ואשם חשב כי הציון במס' ברכות הוא למאמר הקודם אתמר חמי האור כו' שהביא כאן ומה שכתב הרב אלפסי ז"ל פסק הוא דבר בפני עצמו, הסריד הדברי' והקדי' הציון ובמס' ברכות ס' אלו דברי' שם בטעו' שלא במקומו, ועוד יבוא ביוצא בזה:

דף כ"ג עמוד א' פסקא עוד אין כו' שורה ב' וא חבילי, ועל חבילי צ"ל. — שם שורה כ"ב כנגד שיש, כנגר צ"ל · — שם שורה ט"ז מסוף הדף שבינה בקראי, מקראי צ"ל · — שם שורה י' מסוף הדף לגג דכתיב ממזבח לגג דכתיב צ"ל · — שם עמוד ב' שורה ה' רש"י ז"ל הביא בשם כו' ומיהו בס' בטה מדליקין הרוצה לראות בארה של מרים יעלה להר הכרמל כו' כתב ע"ז החכם רז"ו הירידנהיים, ואני מצאתי בירושלמי דכתובות פ' י"ב הלכ' ג' מי שהוא עולה להר ישימון ורואה בעין כברה קטנה בים של טבריה זו היא בארה של מרים ע"כ ומזה נראה כי הר הישימון הוא הר הכרמל וים סתמא שהוכיח ר"ל ים טבריא, והמחבר הזה כ"כ בעצמו לקמן דף ל"ב ב' שורה י"ח ומאי קא קשיא לי הכא ע"כ"ד · — שם פסקא ואין לומר שורה ה' ואם שסלכה, נ"ל איזה שיבוש יש כאן בטילת ואם, ואולי צ"ל ואך או ואומרים תחת מלת ואם, וטעות כזה הוא על נקל בסיבת א' המעתיקים שמצא כתוב בספר לפניו, ואמ' בר"ת להוראת השלמת המלה ואמרו ואח"כ נמחק רשימת קו נקודת הר"ת הבאה למעלה באות המ"ם והוא ככתבו אם נשלם המלה בזה"בלי ספק היה בעינינו לתת לשגיא' אות מ' בזה הבאה רק בראש המלה בסופה, וע"כ תיקן בזה וכתב תחתיו אות ס' כזה הבאה בסוף התיבה והערתי ע"ז כאן ויספיק למעיין לשום לב, כי ימצא עוד להלאה שגיאות כאלה הנעשה ע"י כדומה לזה · — שם שורה ו' וגרש וא אל בתניה אכסלכאות ואדרעות היא איצו, מן הרב החכם מוהרר"א הלוי נ"י דא לעוות להגיה כאן כך, וגרש וא בתניה אלי סלכאות ועדרעאת איצ"א:

דף כ"א עמוד א' שור' ח' וכן על טבריא אמרתי כי יש לה דין מוקפת חומה מהירא דרבי ע"כ, והדין עמו והדברים סתומים, ובאור הדבר לדעתי הוא כוונתו למה שאמרו ז"ל מגילה ו' ב' שרבי נטע נטיעה בפורים' ומסקנת הגמרא שם ע"ז שבטבריא היה ובר חמיסר הוי וכי נטע בארביסר הוי ומזה מוכח כאמור. — שם פסקא על ירושת כו' שור' ח' וא"ו הוי תורתו, תורתו צ"ל · — שם שורה ד' מסופה במס' תענית הזכר כו', זה אינו נמצ' במס' תענית שלפנינו בתלמוד בבלי, אבל הביא התלמוד זה בשם מגילת תענית באיזה מקומות, ואפשר שמטעם זה רגיל המחבר לכנות מס' תענית מהש"ס בשם פרקי דחסידי לחפריש בין מס' תענית שהוא מגילת תענית הנזכר במקומות רבות בש"ס בבלי ובמשנ' לבין מס' תענית אשר בתלמוד בבלי *) · — שם פסקא בזכרון שורה ז' שנאמ' וגבולים כו' וכן בסופה ורבנן

*) ידעתי אמנה כי פרק ג' ממס' תענית הכולל ספורי עניני חסידי החנאים והאמוראים נקרא כן (פרקי דחסידי) על שם עניני, כמו פ' ו' במס' אבות המדבר במעלות התורה שנקרא קנין תורה · ושארי מאמרים המדברים בש"ס ומס' אבות מעניני יראת הטא שנקראים פרקי יראת חטא · וכן המאמרים המפוזרים בש"ס ומס' דרך ארץ רבה וזוטא בשם פרקי דכלה (כמו יומא דכלה) (והחכם ריימסאן טעה מאד בס' העיון שכתב כי פרקי דכלה הם ובכללם פ' דרכן אשר הוא לפנינו במס' ד"א היה מיוחס למס' כלה המיוחדה בש"ס לפנינו כהיום והיא חסרה אצלינו) · — אבל אני זה דברי כאן על המחבר הזה המוכיר איזה דברי הלכות ממס' וז גם כן בשם זה (פרקי דחסידי) כי הוא מטעם להפריש בין כו' באמור:

האי וגבולים כו' צ"ל בשניהם וגבול יס. — שם שורה ח' מסוף הדף ששופעו יורד, ששופע ויורד צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ח' ומושכין חוט מכנגד, מכנגד צ"ל. — שם שורה י"א לצד חברו, רחבו צ"ל, וכי הוא בכת"י. — שם פסקא אחר שהתבאר שורה י"א האקלים השלישי, ל"ג בכת"י נמצא בכאן עודף מה בר"ה אשר לא יכולתי לכוון. — שם בשורה זו ואצל סוף השלישי, בכת"י ואצל הנשיא פוף כו' וכך הנכון. — שם שורה ט"ו וילך במדינת ארץ ישראל, במדרגת צ"ל וכן הוא בכת"י. — שם שורה ט"ז שהם ב' ראשונים כי צ"ל, והדברים כאן אינם מכוונים וכרוריים לדעתי ואניח מקום להתגדר להמתפארים עצמם בידיעתם בחכמת התכונה ואני איני מדם ולא מהמהם ומהמונם. — שם שורה ג' מסוף הדף וכן אפריקה אפריקא צ"ל. — שם שורה ב' וכן טראבטם טראבלם צ"ל. — שם שורה א' וכן אכסנדריא אלכסנדריא צ"ל.

דף כ"ה עמוד א' שרחבה ל"ד ל', ל"ד מ' צ"ל. — שם שורה ט' דהא אפילו בזמן יהושע ארצו, בזמן יהושע עצמו צ"ל וכן הוא בכת"י. — שם שורה י"ד הזרין המתיר והחריץ הזרין המחיר צ"ל. — שם שם ולארצו, ולארץ צ"ל. — שם שורה ו' מסוף פסקא א' וכן דוד שהיה מלך ורוצה בתקנת בנו צוה לגלות הגל, כתב ע"ז בהגהה בסד"ל וכן צ"ל להוסיף כאן ב' מלות אלו, למה לא צוה לגלות הגל, כי לא מצינו שהוציאו, וכן ראיית המחבר הוא כאן להביא מזה ראיה שלא הוציאו משם שיש שם דין ארץ ישראל והדין עמו. — שם עמוד ב' פסקא מסכת ברכות שורה ט"ז בראש חדש ויעלה זכרוננו בראשי חדשים לדעתי כך צ"ל, בראש השנה ויעלה זכרוננו בראשי חדשים יעלה ויבוא והטעות נעשה ממלרת בראש השנה שהיה כתוב בר"ת בר"ה ומזה נעשרת אח"כ בר"ח בטעות חילוף אות ה' באות ח', ואח"כ נתבאר בפנים בראש חדש ואח"כ נמחק ע"כ מלרת יעלה ויבוא אחרי ר"ה, והרואה יראה בפנים כי חשב שם גם שבת ויו"ט להזכיר בברכה מעין ג' מעין המאורע קודם זה, וזה ברור. — שם שורה ט' מסוף פסקא כלו תחילתן כילו כו' צ"ל: — שם פסקא וכן נמי שורה ח' הלוי גרודי גירנודי צ"ל.

דף כ"ו עמוד א' שורה ב' נ מילין ג' צ"ל. — שם פסקא מסכת כלים שורה ח' שאין ובים, ובים צ"ל. — שם שורה י"ד מכין אותה אותו צ"ל. — שם פסקא מס' הוריות שורה א' הלך אהר יושבין, אחר רוב יושבין צ"ל. — שם שורה ג' כתיב וכל ישראל עמו קהל גדול לטה לי כך צ"ל וכל ישראל כו' מלבוא חמת ועד נחל מצרים למה לי עיין בגמרא שם, שאין וכל ישראל וגו' מיותר אלא מלבוא חמת וגו'. — שם פסקא מס' בבא בתרא שורה ד' ובשני בצרות בצורות צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ח' מסוף פסקא א' אבימלך מגדולי כו' אל ימלך צ"ל. — שם פסקא מס' מנחות שורה א' פרק ב', בתרא צ"ל. — שם שורה ב' מצור ועד קרטיגני מפירין כו' עיין כל דבריו שם עד סוף הפסקא, כתב ע"ז הרב מוהר"א פולד ז"ל דברים תמוהים אני רואה בכאן שחשב שצור היא המעטירה וקרטיגני נראה שחשב שהוא קארטוגא במדינת אפריקא, דאיך יפרש מאמר זה דהא צור מזרחית לקרטוגני ועוד איך אמר מצור כלפי מערב ומקרטיגני כלפי מזרח אין מכירין את ישראל ולא כו' ועיקר יושוב בני ישראל שם הוא אלא העיקר כמו שכתבתי בגרסת הש"ס מנחות נ"ט אין זה קארטיגני הנודעת לנו בארץ שפאניאן או קארטהאגא באפריקא מערבית לצור הנה אלא הוא שם מדינה בארצות המזרח ובב"ר פרשה מ"ד קיני קניזי וקדמוני ראבי"א אסיא ותרקי וקרטוגנא ולא נודע לנו מקומה וגם צור אין זה צור המעטירה כי בארץ יון ומצרים ושאר ארציות המערביות לה היו בזמנם ישראל הרבה ואולי קרא לקארטהאגא בארץ אפריקא צור כי בת צור היתה, אבל לי נראה שעל רומי כיון שנקראת בדחי"ו צור כי מערבית לה היו ג"כ כבר יהודים בימי רב, אחר כותבי זה ראיתי להחכם מאור עינים חלק אמרי בינה פי"א, שגם הוא כתב כי קארטיגני היא מזרחית עיי"ש, אך מה שכ' כי קארטיגנא לא היתה עוד בימי חז"ל ליתא אף ששפלה היתה וירדה מכמאה אין מזה עוד עכ"ל והוא הנכון. — שם שורה ה' דע כי צורבים יבא, כי צור בים יבא צ"ל. — שם שורה ב' מסוף הדף אף אל פי, על פי צ"ל.

דף כ"ז עמוד א' שורה ו' ונותן לה בפני שליח, בפני שנים צ"ל, ובכת"י כפני עדים, והמובן אחד. — שם שורה כ' ושללנו ביד אחר ישלחנו צ"ל. — שם שורה כ"ג והאיש אינו מוצא, מוציא צ"ל. — שם שורה ז' מסוף הדף תרנגול רבי, תרנגולי צ"ל. — שם שורה ו' ואתפיש לא כו' אקבעו ליתמנא לדינא, ואי תפיש לא כו' אקבעו לו זמנא כו' צ"ל. — שם שורה ג' בדייני בבל שאין שם סמיכה ולא כו' סמיכה בוקנים צ"ל ונשמט כאן בטעות. — שם שורה ב' אורחי הואי כו' הוא מוסב על הקדום שמביא מפרש"י שם, וכן שם בגמרא על מה שאמר שם אבל זוטרי ארחיה כו' פירש"י באמור בדברים כאן ובכת"י הוסיף קודם מלת אורחיה ב' מלות דאי אמרינן, וכל זה מפני הלחץ שלא הבין המעתיק המשך הזה אל שלפניו ובכך הוא מתוקן, אבל באמת אין צורך לכך כי הוא כמו שכתבתי. — שם עמוד ב' פסקא ירושלמי שורה ב' למקטלי לבני, לבני צ"ל. — שם פסקא דיני הנזיר שורה ד' מסופה נזיר במצוה מותר במת מצוה צ"ל.

דף כ"ח עמוד א' פסקא מס' עבודה זרה כו' שורה ב' מסופה שבידוע שנבנם, שמכנים צ"ל. —

שם פסקא מסתברא דהוא הדין כו' עיין ס' פאת השלחן דף ד' בפירושו בית ישראל שם ס"ק א' מה שהשיגו בזה. — שם עמוד ב' פסקא אם כן שורה ג' והרב בעל העיטור ז"ל מזרה בירושלמי, מורה בירושלמי צ"ל. — שם שורה אחרונה בסוף זו הפסקא והם לא גזרו אלא באונס, אלא שלא באונס צ"ל וכן הוא בכת"י מתוקן. — שם פסקא מסכת ברכות שורה א' לא יפנה מזרחו מערב, מזרח ומערב צ"ל. — שם שורה א' בסוף הדף גבי ההוא דברבי, עיין חולין שם קל"ז א' תניא אמר רבי אלמלא דבריהם דברי תורה ודברי ברבי קבלה כו' ועיין רש"י שם.

דף כ"ט עמוד א' שורה ג' בסוף הדף, פי' הב' הערוך בלשון ערבי קורין לארץ ישראל ארץ ישרה, העירני משכיל אחד, כי בערוך ישנים נמצא בטעות הדפוס במקום ארץ ישראל ארץ ישרה, ונוסחא מוטעת זו באה לעיני חגאון מהר"י פיק ז"ל ובספר הפלאה שבערכין מצדד ליישב המובן ממלת ישרה, ולחנם טרח כי דברי הערוך הם המובא כאן בזה והענין מבואר, וכן נמצא כבר מתוקן בס' ערוך מדפוסים מוגהים, ואין ספק בעיני שזה בא מפאת כי מעתיק א' כתב ממלרת ישראל רק אותיות ישר' עם קו הציון על ראשי התיבה להשלמת אותיות אל למלת ישראל ומעתיק אחר שלא ידע והבין חשב שהוא ר"ת מלת ישרה וביאר כך כטעותו. — שם עמוד ב' שורה ה' בסוף הדף פסקא א' ת"ק ספר, סבר צ"ל. — שם שורה ב' מטבע ארץ, פה כר, ארץ ישראל יפה צ"ל. — שם פסקא עוד שם הוא אומר כו' שורה ד' כופין אותה, אותו צ"ל. — שם פסקא מסתברא שורה ו' והם לא עשו תקנה לתקלה, בכת"י נוסף אחר זה מלות אלו, אבל באיש אם שנאת שלח, והוספה זו נכונה היא כי בזה יתבאר הטעם למה שכופין באיש שאומר לעלות כו' עי"ש.

דף ל' עמוד א', שורה י"ד והא תני שניות אלא כגון דאמר שמואל, לא בגין אמר כו' צ"ל. — שם שורה י"ז לקרות הדריינא, עבריינא צ"ל. — שם שורה כ"ב אל שבקי' לא שבקי' צ"ל. — שם שורה ט"ז היא ביהודה הוא ביהודה צ"ל. — שם שורה י"ט מסוף הדף פריק לה רבא פריק לה ר' אבא צ"ל, עיין כתובות ע"ז עמוד א'. — שם שורה י"ג על לבושי, על לבושה צ"ל.

דף ל"א עמוד א' שורה ד' כמלא ברך, כרך צ"ל. — שם שורה ח' מסוף פסקא א' בארץ ישראל מתריעין עליו בסודיא, אין מתריעין עליו בסוריא צ"ל, עיין בטור או"ח בב"י סימן קע"ו. — שם שורה ב' אלוני מרק, אילני צ"ל: — שם פסקא בפסיקתא שורה ו' פ' דרישה וחקירה כבר בארתי בס"א שהוא פ' אחד דיני ממונות כו' בסנהדרין. — שם פסקא תנחומא שורה ג' בתא אמר ר' יוחנן, בגמר' לפנינו הנוסחא בהא בכל המקומות שם. — שם עמוד ב' שורה כ"א לאשתו חוכא, חובה צ"ל. — שם שורה י"ב מסוף הדף למוכרות את השדות, שמוברות צ"ל.

דף ל"ב עמוד א' פסקא גם ר' ישמעאל שורה ט"ז אתמר היורד לתוך חורבתו של חביתו ובנאה שלא ברשות, ואמר עצי ואבני אני נוטל כו', בכת"י הוסיף אחר מלות שלא ברשות ולא בעי כו', וב"ט הוא כמו שכתבתי, ובכל זאת ההגהה בכת"י הוא נכונה ופי' הדברים ששם בגמרא הדין כשבא ואמר לא בעינא וע"ז אמרו שם לחלק בין בית ושדה, ובשדה ג"כ בין עומדרת ליטע ובין שאין עשויה לטע, וגם בשדה העומדת לטע בין בעי ולא בעי ועיין בראש"ש שם בארוכה. — שם עמוד ב' שורה ב' שיהיו בני גדר, יורדין לחמתן, עיין ערובין ס"א א', בראשית רבה פרשה כ"א ירושלמי ערובין פרק ה' הלכה ו' שחמתן סמוך לטבריה ואחר זה ברוב ימים נעשה עיר, צונץ. — שם שורה ג' ר' דימי אמר מטטרגי, אמר טטרגי מטטרגי צ"ל. — שם שורה י"א וקורין לה אלחטי, עיין שרשים לרד"ק שורש חטה, צונץ. — שם שורה ט"ז וגדר שם בנין וענין כו' במדרש אסתר נזכר שהיה שם בית המשפט וצ"ע שם צונץ. — שם שורה כ"א רדין בבשן דרין צ"ל. — שם שורה כ"ג לבית במתי, בש"ס לפנינו לבית בלתין. — שם תניא רשב"א אומר אף חרים בדר וגדר, בש"ס לפנינו נאמר בזור תחת בדר והוא בטעות שם והמתוקן הוא בדר צונץ. — שם שורה ה' בסוף הדף סבין ומשמשין, סכין צ"ל.

דף ל"ג עמוד א' פסקא ירושלמי שורה כ' חליו בטהרה חולין בטהרה צ"ל. — שם שורה ב' מסוף הפסקא מאן דהוא דאי זכו, מאן דהו אוכי צ"ל, עיין ביצה כ' ז' א'. — שם עמוד ב' שורה ו' ומה שאמר ובגולה כו', ר"ל שלא נטעה לומר ובגולה בכל לבד כמו שאמרו בר"ה דף כ"ב ב' מאי גולה פומבדיתא, או שלא נחשוב לומר בגולה בגלות לאחר החורבן. — שם שורה י"ג בשביל יש, ישן צ"ל. — שם שורה ט"ז שזכרנוה הוא דף י"ח עמוד א' שורה ג' בסוף הדף. — שם פסקא עוד בהחיא שורה אחרונה, חומר לתך ט"ו, לדעתי כך צריך לחיורת חומר לתך ט"ו והוא בא לבאר מה שהביא שם דרחו"ל ע"פ ואכרה לו וגו' וחומר שעורים ולתך שעורים אלו ט"ה צדיקים שהעולם עומד, וע"ז מפרש והולך, חומר ל' ולתך ט"ו, והוא מ"ה ביחד. — שם פסקא עוד פרק שורה א' ורואה בבלה, נבלה צ"ל. — שם בסוף הפסקא כי מטו לשוש אמרו שויא כי מטו כו', כך צריך להיות כי מטו לשוש אמרו שויא כי ארעון, כי מטו עלמין אמרו בעלמין כי מטו לשוש תרי אמרו על חד תרין.

דף ל"ד עמוד א' שורה ג' רבי אומר אלו ואלו יש להם חלע"ה, בגמ' שם רבי אומר באים הם לעוה"ב. — שם שורה ח' שהלך להחורי' עשרת השבטים בתשובה, להחזיר צ"ל (ומוצא השגיאה זו יבין כל משכיל) ומלת בתשובה הוא הוספה בטעות מאיש א' שלא הבין הענין במלת להחזיר, והרי אמרו ג"כ ירמיה החזירן ויאשיהו מלך עליהם כו'. — שם שורה כ"א אין בונין בורגנין כו' אין בורגנין צ"ל וכן הוא בגמרא. — שם שורה יוד מסוף הפסקא א' וגם שיורד מארץ ישראל הולך אל בבל, אין לו פירוש כי הוא בעצמו אומר כאן בסמוך שאין פרת הולך מבבל לארץ ישראל והוא מסכים עם המציאות באמת אבל רש"י ותוס' מחולקים שרש"י אומר שפרת הולך מארץ ישראל לבבל ודעת התוס' להיפך אולם אין המציאות מסכים עמהם. — שם עמוד ב' שורה א' בכרך גודל גדול צ"ל. — שם שורה י"ג ממנו שמיטין, ומי מנו שמיטין צ"ל. — שם סוף פסקא א' שאפילו במותו של אדם זכות הוא לו וכן משמע ממה שאמר ר"א אעולא (כתובות קי"א א') אינו דומה קולטתו מהיים כו' מיהו מעליותא היא והכי מוכחי נמי עובדי טובא בגמ' דהוו מספקי' ארונא להתם. יעב"ץ. — שם פסקא ספרו כו' שורה ה' אנטרוטא. אנדארטא צ"ל. — שם פסקא פרקי דר"א שורה א' פרק יום טוב, פרק י"ט צ"ל. — שם פסקא איכה רבתי שורה ג' צפה לרגלון של משה, של משיח צ"ל. — שם פסקא מדרש אמר רשב"י כו' גם בברכות פרק קמא ה' א' מבואר זה. — שם פסקא אלפא ביתא דר"ע שורה ב' מס' כתובות בסופה אינו בבבלי אבל הוא בירושלמי.

דף ל"ה עמוד א' שורה ב' אמר ישיבת ארץ ישראל אמרי צ"ל. — שם פסקא בראשית רבה שורה ב' אלא אמר רבי אבא עין מדרש בראשית רבא פרשה ס"ח ושם אינו מלת רבי רק אלא אמר אבא והנכון הוא שצריך להיות אלא אמר אבי אבא והכונה הוא שם על יעקב אבינו ע"ה שאמר אבי אבא כו' והוא מוסב על אברהם אבינו וקינו אבי אבינו עי"ש וכן מצאתי אח"ז בכת"י. — שם פסקא בספר שורה ח' ואי אפשר שלא, וא"א אלא צ"ל וכן הוא בכת"י. — שם שורה ג' מסוף הדף שבחוצה אינו חיין, שבחוצה לארץ כו' צ"ל. — שם אמר רבי עילא, א"ר אילא צ"ל. — שם שורה ב' מתקיף רב אחא כו' בש"ס שלנו הנוסחא רב אבא הלא רבה. — שם עמוד ב' שורה ד' מה הועיל בה שיצתה נשמתה זה שיצתה נשמתו צ"ל. — שם פסקא על חבוט הקבר שורה ז' והחבוט פירושו כך צ"ל והחיבוט פירשנו למעלה וכן הוא בכת"י. — שם שורה י"ד ומביאים מלאכי השרת, ובאים צ"ל. — שם שורה י"ז והלח דין הקבר, והלא צ"ל. — שם פסקא מה שהבטיחה שורה ב' אקצכם, אקבצכם צ"ל.

דף ל"ו עמוד א' פסקא ספרו כו' שורה א' זה ימה של חיפה, בספרים הגרסא ימה של יפו וכן בילקוט בסימן תתקי"א מפי רוזי"ה. — שם שורה ה' כיצד שעשה כיצד גוי שעשה צ"ל. — שם פסקא אי שמים שורה ד' וכיון דאמר חותם, דעשה חותם צ"ל. — שם שורה י"ג ישראל גמורה הוא, ישראלית צ"ל. — שם שורה י"ט ואמר ליה ר' יורן ר' יודן צ"ל. — שם שורה כ' והרי בתולה כן הנשואין, והרי בתולה אלמנה מן כו' צ"ל וכן הוא בכת"י. — שם עמוד ב' שורה ז' אני שוה שונה צ"ל. — שם שורה ח' מסוף הפסקא א' הבאתי את זה כו' כתב הרב מוהר"א פולד ואולי הוא הר' אליעזר דגינן המובא בתשובת הרשב"א ח"ג סימן ז'. — שם שורה ב' ידי עליון, עלו צ"ל.

דף ל"ז עמוד א' שורה ו' ואף דנה, דינה צ"ל. — שם פסקא וכן רחל שורה ה' פרק י"ב י"א צ"ל והוא בדף ט"ז א'. — שם שורה ז' לא מפני, אלא מפני צ"ל. — שם שורה ו' כתב הרמב"ן בפירוש התורה הוא בפ' וישלח, סד"ל. — שם פסקא הרי שורה ב' מסופה שדה אבותיו פרשו, לא ידעתי כוונת הדברים דבשמעתין שם (ב"מ ק"א א') הוי ס"ד דגמרא לומר כן ומסקנא שדה אבותיו ממש וכדי שתהא ברה בידו או בורה כפיו הר"ח ע"ש ואפשר לפי שהיה ס"ד לומר כן נראה שזה מוחלט שיתבן לפרש כך, וצ"ע. — שם עמוד ב' שורה ט' נחלתכם, נחלתם צ"ל. — שם שורה ב' מסוף הדף ובדאיתא פרק חלק, אינו בבבלי אבל הוא בירושלמי, ועיין הגהות מיימוני פרק ה' מהלכות מלכים הלכה ז'.

דף ל"ח עמוד א' שורה א' שמה זכרני, מה שזכרנו צ"ל. — שם פסקא עוד שורה י"ד אלא שבביאתם, שבביאתם צ"ל. — שם עמוד ב' פסקא שאם שורה ה' בקבר שאינו שלו, שהוא שלו צ"ל.

דף ל"ט עמוד א' פסקא עוד שורה ו' וכי באותו הזמן כו' לא נשלמו הדברים שם וכנראה הוא חסר כאן מה, להשלמת המאמר מה שהוא מובן לכל. — שם שורה ז' ואף על שהקו, ואף על פי שחקו צ"ל. — שם שורה ח' נותנין מעות מניות צ"ל. — שם שורה ט"ז בה הריעו ותקעו, בה רק הריעו כו' צ"ל. — שם שורה י"ג מסוף הפסקא, שכן כתב בספר עזרא ויקם אלישוב וגו' הוא נחמיה ג' א' והוא מיחסו לעזרא ומזה תראה דעתו והבן. — שם פסקא עוד ראיה שורה א' אלא מצות, ולא אלא מצות צ"ל וכן הוא בכת"י. — שם שורה ג' הלילה נמי, הלולא נמי צ"ל. — שם שורה ז' ואסילו ברכה הארץ כו', פירוש גדול רוב הפירות בתוכה כמבואר בתוספתא קי"ב א' אר"מ אני ראיתי כו בית סאה עושה ע' כורים.

דף מ׳ עמוד א׳ שורה י״ב וכמו שזכרנו תחלת פרק זה דף ל״א א׳. — שם שורה ב׳ מסוף פסקא א׳ עולם שכיון נברא, עולם מציון צ״ל. — שם עמוד ב׳ שורה ג׳ בינא רבא, כרכא רבא צ״ל. — שם שורה ח׳ ושמא הוא לפי שלא היתה לנו כתב יעב״ץ גם עמון ומואב לא לנו הם ואולם לפי דברי חז״ל דקני קניזי קדמוני גם הם שלשתם שלנו מכל יוד עמכון. — שם שורה י״א אל עשו ארצה שעיר והלאה עד מלת עד כאן בשורה ג׳ מסוף הפסקא א׳ כל המאמר הזה אינו בכת״י, וזה לאות כי הוא הוספה מהגהה בגליון. — שם פסקא הרי שורה ח׳ לוד וארם, בכת״י נאמר קודם זה, ונמצא כאן, שתי מלות אלו בהוספה. — שם שורה ו׳ מסוף הפסקא ובכל אינו רחוק, כתב יעב״ץ ע״ז הלא כתוב מפורש הוא מארץ רחוקה באו מבבל והחיא דראש השנה אסתתים דרכו על ההרים שמשיאין בהם משואות הוא, וההיא בר נש דפרח בתר פרה לא נזכר מה וכן פרח שמא מסוף א״י הסכוך לשם. — שם שורה ז׳ מסוף הדף מערב שם הים, כתב יעב״ץ על זה ארץ פלשתים וארץ הלבנון, והמה מארץ הנתונה לאברהם אבינו. — שם שורה ו׳ שעמון ומואב טהרו, כתב יעב״ץ, לא כל עמון ומואב שחרי נשאר להם הרבה שלא טהרו בסיחון כי אם אחר שכבשו בני ישראל בארץ סיחון היו מולכים בארץ עמון ומואב מלכים רבים כל ימי היות שני שבטים וחצי בארצם מעבר לירדן כנראה בספר שופטים ומלכים, ועל אותה ארץ שנינו במס׳ ידים ארץ עמון ומואב מה הם בשביעית. — שם שורה ד׳ ולזרע ישראל, וליתן ישראל צ״ל.

דף מ״א עמוד א׳ פסקא לעתיד שורה ח׳ שארי אדום, שארית צ״ל. — שם שורה ו׳ שאמר הלכה, כהלכה צ״ל. — שם שורה ט׳ ר׳ שמעון אומר ערמסקם בש״ם שלנו הנוסחא, ערדוסקם ואולי צ״ל כאן בדברי המחבר דרמסקם וכונתו להעורת הרב בעל תבואות הארץ ג״כ שבתוספתא תרומות פרק ו׳ משמע שבערדיסקום היו מפרישין מעשר, ולכן נ״ל שצ״ל דרמסקם, וכן הגרסא במדרש רבה פ׳ מ״ד ובירושלמי שביעית פ״ו הגירסא אסיא ואספמיא ודמשק והוא ארץ דמשק (דרמשק) דברי הימים א׳ פרשה י״ח פסוק ה׳. — שם פסקא ויש לדעת שורה ג׳ תרגם רבינו סעדיה ז״ל ומצרים אולר אל צעיריין כו׳ כך צ״ל ומצרים אוליד אל תנוסיין ואל אסבנדראניין ואלכהנסיין ואלכרמנין ואלימניין ואל צעודין אלדין כרגו מנחום אל פלסתיין ואל דמייטיין מפי הרב החכם מוה׳ אליעזר דא לעווא. — שם שורה ז׳ ואל אריאין כו׳ ואל חמאויין, אל ארודיין כו׳ ואל המאיין צ״ל. — שם שם ובפתור שהוא דמייט שם נילום לים. שם נופל נילום לים צ״ל, סד״ל, וכן הגיה יעב״ץ. — שם שורה ח׳ שאמרו עליו שעושה במלאכה שנעשה צ״ל ור״ל שנחפר בידי אדם כן הגיה יעב״ץ, וכן הוא בכת״י. — שם עמוד ב׳ שורה ב׳ מחצב עינן, מחצר עינן צ״ל. — שם שורה ה׳ מסוף פסקא א׳ ומחתנא דגדר כתב יעב״ץ זה נראה טעות כי בר״ח גבי משיאין משואות נראה שהוא במזרחה של ארץ ישראל, וכן מזה המקום שחרי אמרו פולמא דצור מהך גיסא (היינו במערבא) ומחתנא דגדר מאידך גיסא (הוא למזרח צפון). וכן כתב בעצמו לעיל (דף ל״ב ע״ב) שגדר במזרח אם כן מותר דברי עצמו, עד כאן דבריו, ולי נראה כי לא עיין שם היטיב להלאה בדבריו, שאין סתירה מזה לכאן. — שם פסקא הרי שנחל מצרים שורה א׳ והלאה עד ואד אל ערישׁ, עיין תשו׳ רדב״ז חלק ה׳ שני אלפים רע״ו, צונץ, (שחביא דבריו אלו וכתב ע״ז ולמפורסמת אין צריך ראיה). — שם שורה ז׳ ומסתברא שהוא שוכה, כתב יעב״ץ נראה לי שהיא סברא מחופכת ועקומה כי מדוע לא נאמר שהוא עצמו סוכות מסע ראשון מרעמסס הכתוב בתורה ע״כ. — שם שורה ח׳ וסמוך לה יתיר שקורין עתיר, עיין יהושע ט״ו פסוק מ״ח שם שמור ויתיר, צונץ:

דף מ״ב עמוד א׳ שורה א׳ עתה כו׳ שלש קצות שלש קצוות, צ״ל. — שם שורה ו׳, וח החר נקרא כו׳ טורי סמנום, כתב צונץ, החר הוח נקרא, אמנה מדרש שיר השירים דפ״ח, שביעית פרק ו׳ משנה א׳, חלה פרק ד׳ משנה ח׳, ירושלמי שביעית פרק ו׳ הלכה א׳, שמות רבה פרשה ד״ג ילקוט שה״ש קע״ט: אמנון גיטין דף ח׳ עמוד א׳, ורבה שם, ובשיר השירים שם: אמנם רמב״ם שביעית ובירושלמי חלה פרק ו׳ הלכה ה׳, ובכפו״פ דף מ״ג ע״ב, (שם שורה ג׳ והוא מביא זה בשם ריש פרק ו׳ ממס׳ שביעית שם כפי הנוסחא שלפנינו נאמר אמנה, ובאשר הביא בעצמו החכם הזה למעלה בדבריו גם שם דף מ״ב ע״ב בכפו״פ מביא שנקרא בלשון חכמים טורי סמנום בשם מס׳ גיטין דף ח׳ ע״א, ובנוסחא שלפנינו שם אמנון כמובא ג״כ בדבריו הנ״ל): אמנום שביעית שם בר״ש, ובראב״ן אבן העזר סימן נ״ד, והרמב״ם הלכות תרומות פרק א׳ הלכה ו׳, ח׳: אומנום בתרגום ירושלמי במדבר פרשה כ׳, כ״ב כ״ג כ״ח כ״ו, דברים ל״ב, נ׳: אומנים בתרגום ירושלמי הנ״ל כ״א, ד׳, פרשה ל״ג, ל״ו ל״ח ל״ט מ״א, פרשה ל״ה, ז׳ ח׳ י״ב: מנום בתרגום ירושלמי ב׳ דברים פרשה ל״ד ז׳ ח׳, ובכפו״פ פרק ט׳ פסקא ב׳, דף ל״ה בישן ושם הוא בשם רש״י מפירושו על התורה שנקרא בלשון חכמים טורים מנום, והרואה יראה כמוני שהוא משגיאות משני מלות אלו טורי סמנום שנמשך אות ס׳ מטלת סמנום לתיבת טורי המוקדם לו ונעשה טורים מנום, ובזה הוא לפנינו דף כ״ד ע״ב שורה ז׳ מסוף פסקא א׳, כבר נדפס מחוקן): מונום במדרש שיר השירים דף מ״ו, (שם במדרש הוא בפסקא אתי מלבנון ע״פ תשורי מראש אמנה, עתידות הגליות מגיעות עד מונום, והמחבר מביאו לחלן דף מ״ג ע״ב סוף

פסקא א', וכתב בנוסחתו טורי אמנום, וכן הוא הנכון, כי הוא מובא גם בירושלמי חלה בשם בעל המאמר הזה ר' יוסטא ונאמר שם אמנום ועיין הערה לדף מ"ג שם): סמנים בערוך ערך סמנים: יסמנום ערך טור, (גם זה אפשר שהוא בטעות שנפרד אות היוד ממלת טורי ונמשך למלת סמנים ונעשה יסמנים): סמנום שו"ת פאר הדור סי' ד', ובכפו"פ י"א א' כ"ד א' ל"ט ב' מ' ע"א מ"א ב' מ"ב א' מ"ג ב', ולעניין ההר הזה טורי סמנום עיין רמב"ם שו"ת הנ"ל ובהרלב"ג שיר השירים. — שם פסקא לדעת שורה ג', קורין לו בערבי ונאל הגר, וגה אל הגר צ"ל, סד"ל. — שם כלומר פני האבן אפשר שהיה נקרא פני אלקים, והישראלים קראוהו פני הכלב יעוין בירושלמי מס' ע"ז פרק ג' הלכה ו' שע"ז הנקראת פני אל יקראו אותה פני הכלב, ובבבלי תמורה כ"ח ב' שם על פני המלך פני הכלב, ואפשר שכונרת הבבלי ג"כ לע"ז הנקראת פני אל ובכינוי נאמר פני המלך, צונץ. — שם שורה ד' ושמה לורקיא לודקיא צ"ל. — שם שור' ח' קורין לו אל הורי אדה, אל הור ריאחה צ"ל, צונץ. — שם שור' י' נמצאים עד היום, בישן עד המקום והמגיה שלח יד לתקן מדעתו אבל הנכון הוא שצריך להיות על המקום והוא ברור. — שם שורה י"א וזה שהרי עמה שהוא לשבט אשר, עיין ס' יהושע י"ט ל' שם ועמה ואפק ורחוב וגו', צונץ. — שם שורה ט"ז, לא שזה יצא מסוף נחל מצרים בכת"י נוסף כאן אח"ז שתי מלות אלו ממש לארץ, וכך הנכון. — שם שורה י"ב מסוף פסקא זו וקורין לה גובלא כו' ונראה שהוא גבלא, מגילה פרק ג' משנה י"א בירושלמי גוולנא. מס' כתובות בבלי קי"ב א' גבלא בירושלמי ע"ז פרק ב' משנה י"א גובלנא, צונץ. — שם שורה י"א שזכרונה פרק החולץ, שזכרוה צ"ל. — שם שורה ג' ואת פאת, ואת פאת צ"ל. — שם בסופה וציון, מכללם וצידון צ"ל. — שם פסקא ודע שורה ד' טראבלום אל שם, אל שאם צ"ל. — שם שורה ה' מסוף הפסקא ופרקא דחסידי, היא מס' תענית סד"ל, וטעם הדבר להכינוי זה הוכרתי במקום אחר כפר. — שם עמוד ב' שורה ה' בארץ האשרי, האמורי צ"ל. — שם שורה ח' וצידון מכללם, וכן הוא בפ"ק דע"ז (י"ג א') שצידון הוא כחוץ לארץ לענין טומאת ארץ העמים, אבל ודאי מארץ אשר היא כמו עכו עם ששניהם לא נכבשו בירושה ראשונה ככתוב בספר שופטים וגדולה מזו דאפילו הנסין שבים מכלל ארץ ישראל הם כדאיתא פ"ק דגיטין (ח' א') ושמא תרי צידון הווי, גם זה לא נכתב בויי"ו בגמ' אעפ"י שהוא חסר בתורה מ"מ..... וגמרא נכתב בויי"ו להורות על החולם, ושוב ראיתי תשו' רדב"ז (ח"ג סימן י') ומהרי"ט חלק א' וב', (עיין למעלה בהערה לדף כ"ב ע"א) ולכאורה יש סיוע למהרי"ט.... שעורה נדונרת כחוץ לארץ מן התוס' ומתלמוד סוף כתובות (ק"ב) עה"פ כי גרשוני מהסתפח וגו' שהדר בחו"ל כאילו עובד ע"ז, וזה הפסוק אמרו דוד כשהיה מתגורר בארץ פלשתים הרי לכאורה נראה שכל ארץ פלשתים עם היותה מחלק יהודה גם בזמן כיבוש ראשון היתה נחשבת לחו"ל לעניין דירת א"י כנדון מהרי"ט, אבל ראיה גמורה איננה כי אז היתה ביד פלשתים משא"כ עכשיו שדרים בה קהל ישראל, ועוד כפי מ"ש בסמוך יפרה כח כיבוש שני דהא כל ארץ פלשתים חזרה ליד ישראל בבית שני, ע"כ יעב"ץ. — שם פסקא מהר ההר שורה ז' מסופה, ומשפט הולך המיצר כו', עיין ארץ קדומים ח"ב ר"ש ר"מ, צונץ. — שם שורה ד' מסוף הדף שכבשו הכל מן הקצה אל הקצה, אין הדבר כן כמפורש בס' שופטים שהרבה עיירות לא כבשום, ויש מהם שכבשום ולא נשארו בידיהם, כמו חמשת סרני פלשתים, רק אנכי הרואה שבבית שני נכבשה ארץ לפני החשמונאים יותר ממה שכבשו דוד ושלמה וכל מלכי בית ראשון, שהרי פלשתים ועזר וצידון היו יחד תקועה לרעה לישראל כל ימי בית ראשון, ובזמן בית שני נשמדו ונעקרו מן העולם, ולא נשאר להם שם וזכרון בארץ ששבה כולה ליד ישראל..... איך כבשו ארצות רבות מן הערביים במזרח א"י ודרומה וארץ אדום ומואב ועמון ע"כ, יעב"ץ:

דף מ"ג עמוד א' שורה ד' ונותנים, ונתנם צ"ל. — שם שורה ח' מסוף הדף והנה זמן כיבוש יהושע כו' עד שכן אמרו ז"ל שבע שכיבשו ושבע שחילקו, כתב ע"ז החכם דובנא, אמר שמ"ר אחרי נשיקות עפר רגליו אומר שאגב חריפותו ובקיאותו לא עיין בגמרא ערכין דף י"ג א' ובחים דף קי"ח ב', והנה הוא ז"ל תליא תניא בדלא תניא ולמד ממה שאמרו ז"ל שבע שכיבשו ששאר הכיבוש היה שתי שנים כאלו דבר זה מקובל אצלם או יש להם למוד אחר ע"ז, ובאמת אין להם למוד אחר ע"ז וזולת הפסוק הזה ומנו למדו שהכיבוש היה שבע שנים ובאופן זה ששלוח מרגלים היה בשנה שניה לצאתם מארץ מצרים ובאותו זמן היה כלב בן ארבעים שנה, נמצא היה בעת בואם אל ארץ כנען בן ע"ח שנה, ובעת דברו אל יהושע היה בן פ"ה שנה נמצא יש שבע שכיבשו, ודברו אל יהושע היה אחר גמר הכיבוש קודם התחלת החילוק ובאמת לא ככש יהושע רק נחלת ב' שבטים וחצי שהם יהודה אפרים וחצי שבט מנשה, ושבעה שבטים הנשארים כבשו לאחר מות יהושע, ובאמת לא נודע כמה שנים שהו בכיבוש הארץ הנשארת לכיבוש אחר מות יהושע, ויש קצת תימא בדבר לפי מה שאמרו בערכין ובזבחים דף הנ"ל שיובלות לא התחילו למנות עד אחר י"ד שנה שכ' כיבוש וחילוק, הלא אחר הי"ד שנה נשארה עוד הרבה לכיבוש יותר ממה שכבש יהושע דהיינו נחלת ב' שבטים, ולמה התחילו למנות יובלות, ודוחק לומר שבשנה ראשונה אחר מות יהושע בכשו הכל, וי"ל לפי שלא הוצרכו עוד למלחמות חוקות כמו שכתב רש"י בס' יהושע י"ד ט"ו וי"ל והארץ שקטה ממלחמה מוסב לענין הראשון, לאחר ז' שכיבשו סביבותיהם נכנעו האמוריים ולא נאספו עוד למלחמה

עליהם, ולכך התחילו לעסוק בחילוק הארץ, עכ"ל, וגם ממה שלא הוכיר הכתוב שום מלחמה חוקרה אחר מות יהושע נראה שלא הוצרכו עוד להלחם רק כל מקום שהלכו לא עמד איש בפניהם ויעזבו להם בתיהם ומקניהם וקנינם וכל בהמתם, לכן לא יחשב עוד לכיבוש ולכן התחילו למנות לקדש יובלות כן נראה, לי עד כאן. — שם עמוד ב' סוף פסקא א', מדרש חזית (הוא מדרש שיר השירים) תשורי מראש אמנה א"ר חנא בשם רבי יוסטא בשם רבי שונם כו' במדרש שהש"ר אינו כי אם אר"ח בשם רבי יוסטא, ולא בשם ר' שונם אבל נמצאו בירושלמי חלה פ"ד הלכה ח' אמר ר' יוסטא בר שונם לכשיגיעו הגלות לטוורס אמנם כו', ואפשר שנשמטו קוי הר"ת בן תיבת בר שונם בירושלמי והוא ר"ת בשם רבי, וכבר הערותי למעלה בדף מ"א א' שלדעתי גם במדרש שהש"ר כאן צ"ל טוורי אכנם. — שם פסקא נמצא שורה ד' מסופה מטורי מטורי ולפנים כו' והוא שם בשם מס' גיטין, ובש"ס שלפנינו הנוסחא מטורי אמנה כו'. — שם פסקא אמנם שורה ד' שתרי כתוב, שהרי צ"ל. — שם פסקא וממה שכתבנו שורה ה' את שער איוביו, אויביו צ"ל. — שם שורה ז' קשטים לחרבן, שם במ"ר איכה קשתים, ובמ"ר בראשית פ' נ"ו שני נסחאות בדבר, ובנ"ב נוכר קשטים כמו כאן:

דף מ"ד עמוד א', שורה א' שרי למעיל, למיעל צ"ל. — שם שורה ב' מסוף פסקא א' שמא כולין, שמאכילין צ"ל. — שם שורה ז' מסוף הדף ומשוור לטבריא כו' עיין מגילה ו' א', צונץ. — שם שורה ו' וריחו לנוערך, לנוערן צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ב' סוף פסקא א' אי נמי הוא רקם כו' עד שמא לא הי' מכבוש ב', כתב ע"ז התוי"ט גיטין פ"א משנה ב' ד"ה מן הרקם דאשתמיטתיה לחכמבר כאן הספרי מפ' עקב שהביאו התוס' דחשיב רקם וחגר בהדי כרכים שכבשו עולי בבל, והעלה שם מה שכתבו התוס' לתרץ בדבר שאע"פי שהן בארץ ישראל צריך לומר בפ"ג ובפ"נ הואיל והן בסוף הגבול ורחוק מעיקר ישוב א"י וטופלג מן הישיבות ובתי דינין ע"כ. — שם פסקא רבותינו שורה ד' מסופה, ולא תוכל לכוון זה אלא כך לעולם כו' עד עכו מכוון כנגד טבריא, שני תיבות אלא כך קודם מלת לעולם כו' אין מקומם כאן וצ"ל ולא תוכל לכוון זה לעולם שהרי מטבריה כו' עד כארבעה ימים (ואח"ו) אלא כך עכו מכוון כנגד כו', סד"ל. — שם, ומטבריא לבאר שבע כארבעה ימים עיין מגדול עוז הלכות ע"ז פרק ד', צונץ. — שם פסקא אחר שהתבאר שורה ה' לפי שהם בחיוב המתנות מדאורייתא כחוץ לארץ כתב ע"ז בהגהה בסד"ל שצ"ל מדרבנן והוא לפי שהוקשה לו כי אין חיוב המתנות בחו"ל רק מדרבנן, אבל באמת כוונת המחבר כאן לומר שהעיירות של א"י שלא הוחזקו מכיבוש שני נקראים חו"ל, לפי שהם בחיוב המתנות מדאורייתא (פירושו מדין תורה) כחו"ל, שאינם חייבים בם רק מדרבנן, והרואה יראה כי ההגהה אינה מכרחת, והמכוון א'. — שם פסקא ועוד שורה ז' אחאי גיסא, מהאי צ"ל. — שם שורה ח', וזהו שתודע מהיכן הוא, וזהו עד שתודע צ"ל:

דף מ"ה עמוד א', שורה ט"ו, שהוא קצה כיבוש שני הדרומי, הצפוני צ"ל עיין פסקא הוצרכנו דף זה עמוד ב'. — שם שורה י"ז מסוף הדף בחנותו של בלוד, של בושם בלוד צ"ל. — שם שורה ט"ז אמרו לו מה אתם בה, א"ל אשקלון מה אתה צ"ל. — שם שורה א' שפוך כרבי דצפורי כו', שפוך מרובי דצפורי דמא כו' צ"ל. — שם עמוד ב' פסקא הוצרכנו שורה ה' אבל מקומו, אבל נדע מקומו צ"ל. — שם שורה י"ד מסוף הפסקא ואפיק אסולכא, ואקיף צ"ל:

דף מ"ו עמוד א', שורה ו' הנהו שצויתא שבוייתא צ"ל: שם פסקא ואם תדקדק שורה י"א מצאתי בנמוקי רב נחמן ריש מתיבתא דסוריא כו' כתב ע"ז הגאון שי"ר נ"י בהקדמתו לס' תשו' הגאונים הנדפס מחדש בברלין שצ"ל רב נחשון במקום רב נחמן וכן דסורא במקום דסוריא, וגם שכל המאמר הזה נמצאתי כו' עד סופו דגר תושב היה שאין מקומו כאן, והוא מהוספה על הגליון וצ"ל בדף מ"ה ב' שם סוף פסקא הוצרכנו בחתימתה שהגליל לדרום צור היא, ובמה הוספות כאלה נמצא בו שלא במקומו ע"ד, והקורא ימצא בכמה מקומות שרמזתי אני על הוספות כאלה שהכנים המעתיק או המדפיס בערבוביא. — שם שורה ט"ו ולעיל כתיב דגר תושב היה, הוא דף מ"ג ב' בסופה. — שם פסקא נמצא שכל סביבות א"י כו', כתב יעב"ץ ע"ז ולמעלה (דף מ"ה שורה י"ו) הביא מן התוספתא ששקלון פטורה מן המעשרות והיא סמוכה ע"ד. שם שורה א' מסוף הדף שעם זה יודו, ידעו צ"ל. — שם עמוד ב', פסקא ונאמר שורה ה' לדרום של קדש כו' ושמה צפת כו' עד שם להלאה ואומר אני שנראה זאת העיר צופיה הנזכרת פרק עגלה ערופה כתב ע"ז הרב בעל פאת השולחן, וגם ור"ה קשה לומר שישנה שם ממה שנזי בש"ס, ונ"ל ברור דזהו צפת הנז' בירושלמי דר"ה פ"ב הלכה א' אי"ר אבוהו אע"ג דאמר את בטלו את המשואות לא בטלו מים טבריה (שלא היו כותים דרים שם) ר"ז בעי קומי ר"א אילון דחמיין צפת מהו שיהיו משיאין, א"ל רבי בטל את המשואות צפת למה כו' ע"ש, וזהו צפת דסיירי שם אצל טבריא וצפת זו נראית בטבריא וזה ברור ע"כ. — שם שורה ח' והוא שנזכר פ' כי שהוציאו, וציון חסר שם הוא למלות דרש ר' דוסתאי ולא יותר. — שם שורה י"א שהרי נמצא זולתו ר' דוסתאי דמן דמא, כתב ע"ז רוזה ובכל הנוסחאות דוסתאי איש כפר יתמא כתיב עכ"ד. — שם שורה כ' ושורה כ"ו קדש המקולט המקלט צ"ל בשניהם. — שם שורה כ"א כמה לך, כמהלך צ"ל. — שם

שורה י"ו מסוף הדף רבי יהואל, יהב"ל צ"ל. — שם שורה ט"ז כמה דנתון, דנתון צ"ל. — שם שורה ט"ז עוד ראיה שהרי לפי התוספתא כו' ראה שהצפיא היא בתחום סוסיתא, בתוספתא נזכר שם בתחומה עושית עין יערים ובתוספתא ד' אמ"ד נזכר עין תרע דנב כפר יערים, ובתוספתא דמאי פ"א חצפיד"ה, ובדפוס אמ"ד חצפיא (ואפשר שהוא מטעות הדפוס), כפר צמר, (עיין כפ"ם דף י"א א' שמביא מתוס' הנ"ל מתחום סוסיתא עושית עין יערים וכפר יערים דנב הצפיה וכפר צמר) ובירושלמי דמאי ב' צמח, ובכפ"ם דף מ"ד א' שם (בסוף הדף) וכן כפר כמר כו' וכרנוה פרק ה' (דף י"א א') הוא לצפון עכו כו' וקורין לו צומריא, ונראה שאינו כן באמת, צונץ. — שם שורה י"ב הוא עכברא הנזכר"ה בירושלמי הוריה רבי בעכברא באלף, הירושלמי הזה הוא מס' תרומות פרק י' ושם ר' יוסי ב"ר בון הורה בעכברא חד לאלף כפי הנוסחא שלפנינו, ויש מהאונים שחשבו עכברא כמשמעו שרץ, ופירשו שעכבר בטל באלף, ור"ת בס' הישר דף ע"ג כתב ודברים כאלו עפ"י תלמוד ירושלמי ומדרשים כי ההוא דשרץ דמשעיינין באלף ועיין מרדכי בע"ז ופי' הרא"ש תרומות ורדב"ז סי' תשי"ז וראפפורט בהקדמתו לס' קורא הדורות, והרא"ש פרק גיד הנשה כתב מדקאמר עלה (ור"ל בירושלמי) דר' יוסי בר בון הורה ג"כ בעכבר שנתערב בהתיר מבטלו באלף כו', וי"מ עכברא שם מקום כדאיתא פרק השוכר את הפועלים לא שבקוה בני עכברא למקברי. — שם שורה ג' לצפון טבריה כמו חצי שעה הוא ארבל, עיין ארץ קדומים ה"א דף כ"ט ונזכרת בס"ע זוטא ובספר יוחסין ובספר יחוס צדיקים, ועיין ירושלמי ברכות, וסוטה, בי"ר פרשה י"ט, והרמב"ן עה"ת אומר ששם קבורת דינה בת יעקב, צונץ. — שם שורה ב', שמא הוא כפר עתים נזכר מס' בכורות, שמה הוא כו' צ"ל, ובתלמוד שם הנוסחא לפנינו כפר עותני:

דף מ"ז עמוד א' שורה ה' ושמא נבלום, במדבר רבה פרשה כ"ג קורא אותה נפולין, דברים רבה פ' ג' קוראה ניפולים, צונץ. — שם זה שכוון יוסף הצדיק פי' מקו' קברו וע"ש הכתוב שוכני עפר. — שם פסקא עד כה שורה ה' לדרום תמנת סרח עדולם, עיין כפ"ם דף מ"ה ע"ב (ריש פסקא הוצרכנו) צונץ. — שם שורה י"ד למעלה ממערת הלל ושמאי, כתב יעב"ץ תמהתי מזה מזה טיבם של הלל ושמאי אחר שהיה הלל נשיא ושמאי אב"ד בירושלים ולא נודע שהוצרכו להעתיק משם כל ימיהם ועל מה זה נקברו בארץ הגליל רחוק מירושלים, עכ"ד. — שם שורה י' מסוף הפסקא וסמוך לו שפר עם, שפרעם צ"ל. — שם שורה ט' לצפון אושא בשתי שעות כבול כו', עיין יהושע י"ט כ"ז שם ויצא אל כבול וגומר, ירושלמי תענית פ"ד מ"ה ה', תוספתא שבת פ"ח, ויקרא רבה פרשה כ"א, צונץ. — שם שורה ח' וקורין לו רמלא ביצה, ביצה רמלא צ"ל. — שם שורה ז' וברגל ההר על חוף הים הוא חיפה, ונזכרת מגילה כ"ד ב' וכמה פעמים בתלמוד והיא שקמונה ריש דמאי וספרי פ' בהעלותך ופרשת פנחס, צונץ, ועיין עוד שם במסעות ר"ב מטודילא שהעלה ממה שכתבו הרבה חכמי נוצרים. — שם שורה ו', אינו קשה כמו שאמרו, מה שאמרו צ"ל, סד"ל, — שם שורה ח' עם זבולון עולה תחום עמו עולה, אם זבולון עולה תחום עכו עולה צ"ל. — שם שורה ג' וחוף הים הוא מקום חנוך הטים, חבוך הטים צ"ל, ועיין בשרשים שרש חפך וכן פי' הרשב"ם בהדיא בפרשת ויחי, רו"ח. — שם פסקא נחזור שורה ג' וקורין לה עין גילות, גילות עין צ"ל. — שם שורה ד' בין שוכה בין עזקה למזרח העין הואת כו' בבת"י אחר מלת הואת נמצא מקום ציון לחכר. — שם שורה ה' היא טובניא הנוכה כו', עוד נזכר תוספתא שביעית פרק ו', עירובין כ"ח ב', פסחים כ"ג א', ובכל המקומו נזכר שהוא מגדל תמרים, צונץ. — שם שורה ז' מסוף הדף היא מודיעות הנזכרת מסכת קדושין, ואין זו מודיעות הנזכרת אצל החשמונאים שהיא היתה בחוף הים, ונראה ששלשה מקומות היו, ופסחים דף נ"ג נזכר מודיעות מודיעים, צונץ. — שם שורה ו' במודיעות, בהר המודיעות צ"ל. — שם עמוד ב' שורה א' למזרח שונם כחצי שעה הוא טבעון נזכר כו', עוד במגלה כ"ד ב' ובתוספתא נדה פרק ד' נזכרת טבעין, צונץ. — שם שורה ז' וחאכם אצלם הוא דיין, רואה אני להעתיק בכאן מה שמצאתי הגהה בכתי"ר מהגאון מו"ה צ"ה לספר הערוך הנדפס חנוגע לכאן, והוא בערוך שם ערך חכם כתב בגיטין דף ס"ו ר"ד אמר חכם לכשירצה פי לכשיפתח שפתיו הוא ראש המדברים עד כאן לשונו, וכתב עלי זה הגי' הנזכר לא ידעתי מאי ענין זה לחתם, והנה זה המעלה באה לו מצד המלכות כמבואר במסכת שבת, אמנם בחלת חכם נראה שהוא ענין התמנות וכן הוא בסוף הוריות ר"מ חכם רבי נתן אב"ד, וכן בס"ע זוטא בכמה מקומות אצל ר"ג אחר שנת קס"ו לחרבן חבית מן נחום נבדו של נתן דצוציתא כתב רב הונא ורב מתנא כו' חכמים שלו, וכן ורב שמואל חכם שלו וכן הרבה שם, ונראה שהוא ענין מינוי השופטות ודיינות, ומצאתי בס' כפ"ם שהערכי' שם קורין לדיין חאכם, ומ"מ ההוא דגיטין שהביא (בעל הערוך) לא ידעתי פירושו, ומיהו הא דאמרינן ר"מ חכם וסופר אפשר שהוא על דרך הנ"ל וכדאיתא בהוריות ואפשר ג"כ שלוה הענין כיון ג"כ הערוך וה"י לא היה רוצה להתעסק בדיני ממונות למיהווי דיין ואפשר שלכך היו קורין לדיין חכם על שם הרוצה להחכים יעסוק בדיני ממונות וכדאיתא סוף מס' בבא בתרא. — שם שורה ו' מסוף פסקא א' וקורין לה נעורה, נערן נערה נזכר יהושע ט"ו ז' ובדברי הימים א' ז' כ"ח, צונץ. — שם שורה ח' צפרי והוא קטרון הנזכר במגילה

פ"ק, שם בגמרא קטרון וזה צפורי ובראשונה נקראת צפורים ירושלמי תענית פ"ד משנה ה', זכן הוא בקינת הקליר. — שם שורה ד' הוא בית שמש וקוחין לו כו', יהושע י"ט כ"ב, צונץ. — שם שורה ג' וכן שם רמון לזבולון וקורין לו רומנה, יהושע י"ט י"ג, דברי הימים א' ו' ס"ב, צונץ. — שם וסימוניא כו', בראשית רבה פרשת פ"א, נדה כ"ד ב', ירושלמי מגילה פרק א' משנה א', צונץ. — שם שורה ב' אר"י אני ראיתי צפורי והיו בה כו', בש"ס לפנינו הנוסחא אני ראיתי צפורי בשלותה והיו בה מאה ושמונים אלף שווקים של מוכרי ציקי קדרה. — שם פסקא נחזור שורה ב' וקורין לו ארסוף אכסוף צ"ל, סד"ל. — שם שורה ג' וקורין לו מרג בני עמר, בכת"י מרת כו'. — שם שורה ו' וקורין דאר מרואן עיין ארץ קדומים ח"ב דף ל"ו שאומר שהוא מרון בגליל, צונץ. — שם שורה י' וקורין לו מבסטיאי עירובין פ"ג משנה ב' ספרא דפוס ווינציאה דף רל"ב. — שם שורה י"ז י"ח י"ט שבא בהם ציון חסר, כך הם הדברים להשלים החסרון אר"א ב"ר יוסי בדבר זה וייתי ספרי כותים אמרתי להם וייפתם תורתכם ולא העליתם כלום שאתם אומרים שאלוני מורה שכם אף אנו מורים שאלוני מורה שכם אנו למדנו מגז"ש כו'. — שם שורה כ' לדרום שכם עד שורה כ"א לדרום שכם אינו בכת"י. — שם שורה כ"ב ושם הוא כפר עברתא ואולי הוא כפר תמנתא, בנוסחאות שלפנינו תמרתה ירושלמי ר"ה פרק ב' בסופו, ירושלמי חגיגה בסוף ובן בכ"מ, צונץ. — שם שורה א' מסוף הדף לזוה הוא יגבה הוא כו', נגבה צ"ל:

דף מ"ח עמוד א' שור' ז', והנה מבית אל זה אֶל כו', כתב יעב"ץ ר"ל שילה ואין זה מכוון לפי מ"ש להלן מירושלים אל קבורת רחל כמו שעה, עכ"ד. — שם אמרו שיש כמהלך ח' שעות בקירוב, עיין ארץ קדומים ח"א נ"ב וחלק ב' ס"א, צונץ. — שם שורה ו' אין בין שילה לירושלים מהלך יום שלם תמוה כי כמו שמוכיר טיד בסמוך נראה שאינו אפילו חצי יום, כי אם מלבונה (שהוא למטה משילה לצפון), עד בארות כשלש שעות, ומשכם אל הרמה כמו שעה, ומשם עד ירושלים כמו שעה, בין הכל אין כמו חמש שעות נמצא לפי חשבון זה לא יגיע לשילה עד לירושלים אלא כארבע שעות שליש יום, יעב"ץ. — שם שורה י"א הוא בית גופנין כו' עיין תוספתא אהלות פי"ח, וברכות מ"ד א', ירושלמי ברכות ג', נזיר ז' שבה"כ של גופנין היה בצפורי, צונץ. — שם שורה ו' מסוף הדף וקורין ביד סבע, ביר צ"ל. — שם שורה ה' גופה לצפון, נוטה צ"ל. — שם שורה ג' טעשה בן סיודא, סודיא צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ה' תמצא ר"נ היום, תמצא ציון ר"ג היום צ"ל. — שם שורה ו' שהרי לא היה אלא שנים ר"ג הזקן וקן רבי כו', לא כן הדברים אבל ר"ג הזקן וקן וקינו של רבי הוא כי אביו היה רשב"ג דיבנה והוא בנו של ר"ש הנהרג (מעשרה ה"מ) בן ר"ג הזקן בן בנו של שמעון בן הלל הזקן, גם בנו הגדול של רבי ר"ג שמו ובנו היה ר"י נשיאה ובנו הלל האחרון הרי אלו עשרה דורות מהלל הזקן, יעב"ץ עכ"ד, והגאון מוה"רצה כתב ע"ז וה הולך וסובב על מה שכתב לעיל בכ"מ, וכבר כתבתי בהגהה לפרק ה' (דף ט' ב', י' א') שבמחילה מכבודו טעה בזה ע"ש. — שם שורה י' אע"פ שרבי צדוק ראה החורבן לא ר"ג וכמו שהתבאר כו', וה מבואר שם שרבי צדוק ראה החורבן אבל ענין שלא ראה ר"ג הוא נלמד מהא דאיתא התם שבקש ר' יוחנן מאספסיינוס יבנה וחכמיה ושושילתא דר"ג והוא כי הסנהדרין היו בימי ר' יוחנן ביבנה ובימי ר"ג באושא ובימי בנו ר"ש חורו ליבנה, עיין ר"ה ל"א ב', ותמיד היו הסנהדרין עם הנשיא במקום שדר בו ומזה נלמד שלא ראה ר"ג חורבן הבית. — שם שורה י"ג אמטיה לצפורי דמידליא ויציון לחסר, והוא לשני תיבות אילו ובסים אוירא. — שם שורה י"ג מסוף פסקא א' הולכים ושבים החמים, החכמים צ"ל. — שם שורה ט' כמה זבות, זבות צ"ל. — שם שורה ז' וקורין לו רפאה, וכן תרגום אונקלוס כדפיה אלא שהוא בדק"ת, יעב"ץ. — שם שורה ח' שוה חשוקים שמחבר לבאר שבע כו' כמו יום, כך צ"ל שוה השוקים שמחברון לבאר שבע כו' כמו יום. — שם שורה ב' דע שכתפור, שכפתור צ"ל:

דף מ"ט עמוד א' שורה י' ובן ישששכר הולך עד הירדן, כך כתוב והיה תוצאות גבולם הירדן אבל יעיק לו יהודה, כי הלא כתוב דנפתלי יפגע הירדן ביהודה הרי בהכרח חלק יהודה ונפתלי מספיקים בין ישששכר והירדן אבל תקנתי הענין יפה בס' אם לבינה בס"ד, יעב"ץ. — שם שורה י' מסוף פסקא א' למעלה על שפת וקורין בהכתיבת יר על שפת הים וציון חסר למלה אחת והוא מלת עיר לדעתי. — שם שורה ט' עליון כחצי שעה, בכתב יד נמצא ציון חסר לשורה אחת אחר מלות עליון וניכר ג"כ לפי הענין היות כאן חסרון דברים. —

שם עמוד ב' שורה ד' ומשם והלה כו' וקורין לו תיה בניא סראיל, כך צ"ל ומשם והלאה כו' וקורין לותיה בני אסראיל. — שם שורה כ"ח ועליה נהרות, גדרות צ"ל. —

דף נ' עמוד א' פסקא לבאר שורה ב' מעש הצדיקים, מעשה צדיקים צ"ל. — שם שורה י"ח מסוף הדף וכהחיא דאמרינן ר' יגאי כו' עין שבת מ"ו א' ויבמות י"ד א' ושם רבי אבוהו כו'. —

שם שורה ט' דבית שמאי לא עשו מעשה בפרהסיא, בש"ס שם הוא נדון אם עשו מעשה כדבריהם, ולא מענין פרהסיא או צנעה. — שם עמוד ב' שורה ט' שאין בכל הגולה ולא באי"י מי שלא ינהוג ב' י"ט של גליות, בכתי"י מר"ת ורה"א מבואר בארץ ישראל, והוא בטעות כי בארץ ישראל אינו נוהג ב' יו"ט של גליות רק בר"ה, אבל הוא ר"ת בני ארץ ישראל, וכוונתו על בני ארץ ישראל שבאים לחוצה לארץ הם נוהגים שם י"ט מפני דאתריה דמר הוא של בני גליות שעושים ב' י"ט ואין להם לשנות מטעם הראיות שהביאם כאן המחבר. — שם שורה כ"ז מסוף הדף בעי מיניה רבי מרב, בש"ס שלפנינו בעי מיניה רבי מרבי חייא, וכן הוא הנכון:

דף נ"א עמוד א' שורה א' שאין בליבתו, בליבתו צ"ל. — שם שורה ט' הני בתרי כו' מיא מוקי לתחתון, הני בי תרי כו' מיא מזקי צ"ל. — שם שורה ז' פטור מד"א וחייב בדיני שמים, בש"ס לפנינו שם ב"ק צ"ח נאמר רק פטור מד"א, וגם הוא שם בשם רבה ולא רבא כמו שהביא המחבר כאן, אבל ברי"ף שם הביא הגרסא פטור מד"א וחייב בדיני שמים. — שם שורה ז' מסוף הפסקא א' הוא בדבר, כדבר צ"ל. — שם שורה ח' מסוף הדף דר"נ דן הוא, דינא צ"ל. — שם שור' ג' אי עביד, אי עברי צ"ל וכן הוא בכתי"י. — שם עמוד ב' שור' ט"ז מסוף פסקא א' אי הבי, הכי צ"ל. — שם שורה י' לאו שאולו, לאו שלו צ"ל. — שם שורה ח' ברוב השטרות כעד, בעד צ"ל. — שם שורה ג' פירוש קבל כו', קבל צ"ל. — שם שורה ג' מסוף הדף מבתור עכ"ו, מכתיר צ"ל:

דף נ"ב עמוד א' שורה ג', וכדאיתא מס' הוריות, ושם נאמר ראוי להוראה כגון מאן אמר רבא כגון שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא. — שם שורה ד', פרק מ"ב, מ"ד צ"ל. — שם עמוד ב' שורה כ"א עבידנא אוזיקנא, אוזיקנא צ"ל:

דף נ"ג עמוד א' שורה י"ד מסוף הדף מעשה היה וזייפו, מעשיהם וזייפום צ"ל, וכן הוא בכתי"י. — שם שורה י"א אוזינקא, אוזיקנא צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ח' מסוף הדף פלוגי דבעני, דבעני צ"ל:

דף נ"ד עמוד א' פסקא לבאר שורה ו' וחרן ומגבנ', והוא בשם הרמב"ם וברמב"ם שם ומגבב, ובכתי"י ומבנג. — שם עמוד ב' פסקא בחילוף שורה ג' פסק כר"ע, הרמב"ם פסק צ"ל. — שם פסקא פירות שורה ה' מעכו מקלט, טערי מקלט צ"ל, סד"כ. וכן הוא בכתי"י. — שם שורה ח' מסוף הדף לעילא מר' ירמיה בר אבא, מר' ירמיה רבה צ"ל. — שם שורה ה' לקט ובישר, ובישר צ"ל:

דף נ"ה עמוד א' שורה א' ושהיה לו דלת בחצירו, גת בחצירו צ"ל. — שם שורה ד' מס' פרה פרק ג', פרק ב' צ"ל. — שם שורה ו' אלא לאחר שעלו מבבל וכו' הדברים אינם מחוורים כאן והוא נראה לעין כי נלקו בחוסר והשמטות באמצע. — שם שורה י' י"א י"ב שבאו בם ציון חסר, כך הם הדברים אשכחינהו לר"א ולרב אסי דקא אכלי בבלאי חמותה אמר תרי רבנני כוותייכו לטעו בדרב ושמואל והא קאמר ליה דעתי קצרה אשתמטיתיה הא דאמר שמואל התירו במפה לאוכלי תרומה ולא התירו במפה לאוכלי טהרות ור"א ורב אסי כהנים הוו ובזה נשלם החסרון. — שם שורה ה' מסוף פסקא א' ר"ג ביה"ד דינו, ובית דינו צ"ל. — שם שורה ב' בדי לקבוע, כדי צ"ל. — שם שורה ב' מסוף פסקא ב' ומס' בכורות, ברכות צ"ל. — שם עמוד ב' שורה א', ובגולה שלא באו כו', וכגון שלא באו צ"ל, כן הוא בכתי"י וכן הגיה מדעתו הגי' מהרצ"ה ז"ל. — שם שורה זה ציון חסר כך הם הדברים ומקום שבינו ובין ירושלים מרחק עשרה ימים או פחות. — שם שורה ט"ז י"ז י"ח י"ט שבא בהם ציוני חסר, לדעתי נראה כך הם הדברים שם, ובכל מקום אפשר לפי דעתו ג"כ ביצה וכן דבר הניצוד והנלקט מהמחובר בי"ט א' של גליות (לערב בכדי שיעשו) מיד מותרות שלא אמר הרב כן אלא במתנה כיון דידעינן בקביעא דירחא אין לנו להתנות באם היום קודש כו' אבל הא קיימא דלא חמירא לדידן דידעינן בקיבועא דירחא מדלא ידע. — שם שורה ח' מסוף פסקא א' פה באי' בחלק, נחלק צ"ל. — שם פסקא בביאור שורה ט' עד שורה"ט צ"ל. — שם שורה י"ד אחר בסרטן מ"ג, נחסר באריה מ"ג. — שם שורה ז' מסוף הדף דלי כ"ד, כ"ד צ"ל. — שם שורה ב' נקח רביעתו, חמישתו צ"ל. — שם ואם האמיתי מראש תאומים עד עשר וכן בקשת נקח שתותו צ"ל:

דף נ"ו עמוד א' שורה ג' מעשר סרטן עד כ' וכן גדי נקח חצי שתותו ואם מכ' ועד סופו וכן גדי נקח שתותו צ"ל. — שם שורה ה' ואם האמנתי, האמתי צ"ל. — שם פסקא אי לאו שורה ד' באוסן עיר, באוסק צ"ל. — שם שורה ג' מסוף הדף שעורה האמ', שעור צ"ל. — שם עמוד

ב' שורה ג' קרובי מורי כו' במאמר עיקר הדחיזרת, בכת"י עקר הראיזרת ועיין מאמר בקורת. — שם פסקא אם תרצה שורה ח' מסופה מדברי הראב"ע וציוני חסר כך הם הדברים, שלא הזכר איך נדע דברי המועדים והחדשים שהכתוב והיד לאותות ולמועדים אינו אומר למועדי ה', עוד שלא פירש אם החדש הוא עדי שוב הלבנה, ואם גם מפורש הייתה לא הזכיר על איזה ממהלכותיה נסמוך אם על האמצעי או האמתי כי פעם יש ביניהם מעט פעם הרבה, ואם הוא מעונן מזה נעשה, גם לא הזכר כמה חדשי השנה, ואם הוא באביב נסמנה לא הזכר אם מן השעורים או מן החטים וכתי יבוקש ואנה והשיעור, ואם הוא שנת בצורת בא"י ואין זרע הנעשה השנה פשוטה או מעוברת, ע"כ בהכרח שהתורה שבכתב נסמכה על תורה שבע"פ ששניהם אחד. — שם שורה ב' מסוף הדף אבל ע"י גלגול נשבעין, עיין בבא בתרא דף ל"ד א' בתוספות ד"ה מיגו ובראש שבועות לדף מ"ב ב':

דף נ"ז עמוד א' שורה ט' אלא בזמן שהיובל נוהג כו' וציוני חסר, כך הוא לדעתי, ופרקינין התם לא קשיא הא במקרקעי הא במטלטלי, (ופרכינן) והא מעשה דפומבדיתא במקרקעי נמי הוי (ופרקינן) מקרקעי דחו"ל כמטלטלי דא"י דמי, ושמא דהאי מלתא כו':

דף נ"ח עמוד א' שורה כ"ד ולהוסיף עוד, בו צ"ל. — שם עמוד ב' שורה כ' במדרש הזית כו' עד רבי יונתן הוי קרי עליהון, עיין ירושלמי עירובין פ' בכל מערבין ושם ר' יוחנן הוי קרי כו'. — שם שורה ח' מסוף הדף נדה קונה, קוצה צ"ל:

דף נ"ט עמוד א' פסקא שורה ו' וכמה עסת מדבר והעומר כו' בכת"י וכמה עיסת המדבר דכתיב והעומר וגו'. — שם פסקא זה השעור שורה י"א מן החמה על הצועת ומן הצועת כו', עיל הצוננת ומן הצוננת כו' צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ד' וכן עם, אם צ"ל. — שם שורה ח' ועם עשו, ואם צ"ל. — שם שורה י"ט מסוף הדף נעשית על, עד צ"ל. — שם שורה ה' ז"ל בתנור, בחבור צ"ל. — שם שורה ד' בתבלית, בתבלין צ"ל:

דף ס' עמוד א' שורה ד' מסוף פסקא א' פרק השוכר א"הפ אמרי' יצא הלש כו', כן הוא בכת"י והוא נכון ובדפוס נשמט מלת יצא. — שם פסקא ופת שורה י"א אלא שלא קבע לאכלו עם יין, ובכת"י ובלא יין, וכצ"ל. — שם עמוד ב' שורה ב' מסוף הדף לפי שהקשו, שהוקשו צ"ל. — שם שורה אחרונה וכבר אמרו חכמים כו', עיין רדב"ז ח"ב תשו' תרנ"ט:

דף ס"א עמוד א' שורה ח' עד שבשני, שב שני צ"ל. — שם שורה כ"ג איתתא דפתא, דארחא צ"ל. — שם שורה כ"ח מסכת, מסברא צ"ל. — שם שורה כ"א מסוף הדף, א"ל ריש לקיש ראיתו שחלק על הגורן א"ל ראיתיו רבי יוחנן כו', כצ"ל א"ל ריש לקיש ראיתיו שחלק כו', א"ל רבי יוחנן כו', ואין ספק בעיני, שבגליון הספר נכתב להגיה תחת מלת ראיתו, ראיתיו, ואח"ז אחד לא תיקן השגיאה זו והוסיף שגיאה להכניס התיקון שלא במקומו. — שם עמוד ב' שורה ד' מ"ה אינה בטבל, מ"מ אינה כטבל צ"ל. — שם שורה ז' נאכלות אלא, אין נאכלות אלא צ"ל:

דף ס"ב עמוד א' שורה ח' לא קדושי, לאקדושי צ"ל. — שם פסקא זו שורה ו' ב"ה שמעתו, שקל מעות צ"ל, יעב"ץ. — שם פסקא שקל שורה ד' סוף סרק קמא דבי נשיאה, פרק קמא צ"ל, ושם רבי יהודה נשיאה וגרסת המחבר דבי נשיאה לדעתי הוא הנכונה. — שם שורה ו' ברניא, בדגיא צ"ל. — שם סוף פסקא זו בכת"י נוסף מלות אלו ומנה של קודש כפול היה. — שם פסקא בקע שורה ה' מסופה ואימה מעה, ואימא צ"ל. — שם עמוד ב' שורה א' של שקל תורה, שקל של תורה צ"ל. — שם שורה ב' ששמעה, שש מעה צ"ל:

דף ס"ג עמוד א' פסקא דינר שורה א' שערותיו ינ"ו צ"ו צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ג' המשקה אשתו, המשרה צ"ל. — שם פסקא גם יש פה שורה ד' דחכא טיבעא הוי, דהבא טיבעא צ"ל:

דף ס"ד עמוד א' פסקא מעתה שורה ח' דקירט פחות כו' ד' קירט כו' צ"ל. — שם שורה ז' מסוף פסקא זו וג' שעורה ושליש, אלא שליש בכת"י וכן הנכון. — שם שורה ב' בעשותיכו, בעשותינו צ"ל. — שם פסקא ונביא שורה ג' קולוניאה, קוטלויאה בכת"י. — שם עמוד ב' פסקא רבינו יונה שורה ט' שחלקנו המנה על כו' בכת"י כאן ציון לחסר והוא חנכון ונראה לעין:

דף ס"ה עמוד א' פסקא החשבון שורה ב' רביעי הד"ט, הר"ם צ"ל. — שם פסקא אחר

כל זה שורה ה' וכפרש"י, והפרש"י צ"ל. — שם עמוד ב' פסקא בירת המקדש שורה א' ונרתן בערכה נסנא, נסגא צ"ל:

דף ס"ו עמוד א' שורה י"ח מסוף פסקא א' ואנו, ואינו צ"ל. — שם י"ז שדומה לחוב, לחוכא צ"ל. — שם עמוד ב' שורה א' לס"ט שנה, למ"ט צ"ל. — שם ופדיונין, סונדיונין צ"ל. — שם פסקא כור כו' שורה א' קפי זה, קפיזה צ"ל. — שם פסקא פרס שורה ב' כל האוכלין מצטרפין לפסול כבחצי פרס, לפסול את הגויה בחצי פרס צ"ל, עיין ערובין כ"ט:

דף ס"ז עמוד א' שורה ח' דשאוכה בכתף, דשאובה צ"ל. — שם שורה י"ט מילות אינו פוסל כלל את המקוה הם מיותר. — שם שורה ז' מסוף פסקא א' שאני שאובה כו', עיין פירוש הר"ם למס' עדיות פ"א משנה ג', רזו"ה. — שם שורה ה' כתב המ"ו, הר"ט צ"ל. — שם פסקא נמצא שורה ד' וב' דרכמונים, וכ' דרכמונים צ"ל. — שם שורה ה' המשקה אשתו, המשרה צ"ל. — שם שורה ז' היין קדוב, היין קרוב צ"ל. — שם שורה ג' מסוף פסקא זו, הרופא לא השוה כו', ודאי כי כן הוא שאין משקלם שוה, עיין בפירוש הרמב"ם למסכת פאה פר' ח' משנה ה' רזו"ה. — שם עמוד ב' פסקא בכור שורה י"א אלו קשרים, קדשים צ"ל. — שם שורה י"ב מסוף הפסקא זו, א"ל ליכול מר משום כו', ליכול מר דמיברי משום כו', כן הוא בגמרא שם. — שם שורה ט', נמכרין באטלין ונשחטין באקלים, נמכרים באטליז ונשחטים באטליז צ"ל. — שם שורה ה' לא מי ביקור, לאמביקור צ"ל:

דף ס"ח עמוד א' פסקא פדיון שורה י"ח ומיקרבו, ומיקר בו צ"ל. — שם שורה י"א מסוף הדף ואקשינן, ומסקינן צ"ל. — שם שורה ו' ומשום דבמעכשיו, דכמעכשיו צ"ל. — שם עמוד ב' שורה י"ח של צורך שבת, שלצורך צ"ל. — שם שורה י"ט בנתא דפירי, כנתא צ"ל. — שם שורה כ"ב מסוף הדף אוכל מהם עראי כו' השמטות דברים יש כאן ואיזה שכושים וכצ"ל אוכל מהם עראי ומעשרן דכאי במה דברים אמורים בעם הארץ אבל בחבר אוכל ואינו כו' רשב"ג אומר במה דברים אמורים בעם הארץ אבל בחבר כו'. — שם שורה י"ב שהנותנן ע"ה שלא ידע שאסור לתרום שלא מן המוקף כו' ורשב"ג אומר כו' בלבול דברים יש כאן, ובגמרא שם כך הוא במה דברים אמורים דספק מעושרין הן ודמאי מיהו בעי בעם הארץ שהנותן ע"ה ואינו חושש אלפני עור אבל אם חבר הוא ודאי מעושרין הם ואפילו דמאי אין צריך לעשר, ורשב"ג אומר בד"א דפגי בדמאי שהנותן הוא ע"ה וחשוד לתרום שלא מן המוקף אבל בחבר לא יאכל קבע הלוקט עד שיעשרם מעשרות ודאי ואין ספק שהשמטות דברים באו כאן:

דף ס"ט עמוד א' פסקא בהכשר שורה ט"ו הפרשתה במעט, במוט צ"ל. — שם שורה ב' מסוף הדף שהוא מטמא, שיהא צ"ל. — שם עמוד ב' פסקא שעורה שורה י' או לו, או לא צ"ל. — שם שורה י"א על שאין לו, על שאינו שלו צ"ל:

דף ע' עמוד א' שורה ד' שאפילו טובת הנאה אין לו בהם וכדאיתא סוף מסכת נדרים, אינו מבואר שם אבל לדעתי כוונתו למה שאמרו שם פ"ג ב' באשה שאמרה קונם שאני נהנה מהברירות יכולה להנות מלקט שכחה ופאה, לפי שהם של הפקר ואינם של בריות ומזה נלמד שאפילו טובת הנאה אין להם דאי לאו הכי הוה הגמ' פרי ומסיק שם כמו בדף פ"ד לדייק מזה אלמא טובת הנאה אינה ממון, אלא ודאי מפני שכאן אפילו טובת הנאה אין להם וזה ברור. — שם שורה י"ד אין תורמין כו' יש כאן חסרון לשון וטעות עיין במשנה רפ"ב דתרומות, הג' מוהר"צה זללה"ה. — והאמת כי מטעות המעתיק או המדפיס נשמט כאן שורה או שכך נאמר אין תורמין מן הטמא על הטהור משו' פסידא דכהן, אין תורמין מן הטהור על הטמא משו' דתרומה אינה נטלת אלא מן המוקף ואשתמיטתיה לה"ן מן משום הא' עד משום השני. — שם שורה כ"ג, ופסק כרבי יעקב דהוא קב ונקי, לפי מה שכתוב בספר צ"ל ראב"י ונראה שכך היה גרסתו בתוספתא ולא כן גרסת הראב"ד, וגוף הדבר צ"ע עיין מיימוני פי"ג מהלכות מעשר הי"ט, הג' מוהר"צה. — שם שורה כ"ח ר' יוסי אמר אם תרם הראשון כו' עיין תמורה י"ג א', שאינו נזכר שם רק ר"א ור"ע כו' וחכמים אומרים אם תרם כו' ור' יוסי לית מאן דכר שמיה שם. — שם שורה י' מסוף הדף קונם כהנים ולוים כהנים לא יטלו בעל כרחו גם בנדפם היה כאן טעות והמגיה חשב כאן לתקן מדעתו ועלה בידו שלא כהוגן, וכצ"ל כהנים ולוים נהנים לי יטלו בעל כרחו. — שם שורה ד' מסוף הדף, וכן הוא פר' האיש מקדש והוא נמשך למה שאמר שם ופסק והלכתא כרבא דרבא דאמר טובת הנאה ממון, ובאמרא שם בגמרא נ"ח ב' בהיפך דסלקא שמעתתא דטובת הנאה אינו ממון ורק הרא"ש הביא בשם הר"ח דאף על פי כן ק"ל בהך דסלקא רבא בנדרים גבי הך דכהנים ולוים נהני לי דטובת הנאה ממון הוא ואמנם במה פעמים רחיט ליה שמעתתא דהרא"ש והרי"ף להביא זה

בשם פתמא דתלמודא. — שם עמוד ב׳ שורה ב׳ סוף פסקא א׳ שלוקח מכרה, מכהן צ״ל. — שם פסקא לבאר שורה ג׳ כן האדן, הארן צ״ל. — שם מה שאבל, שאכל צ״ל. — שם שורה ז׳ מסוף הדף בשלם, משלם צ״ל:

דף ע״א עמוד א׳ שורה ח׳ מסוף פסקא א׳, אבל תרומה, אכל צ״ל. — שם עמוד ב׳ שורה א׳ שמע מינה דתרומת ענבים ויתים הם דאורייתא כו׳ ומזה תימא על הרמב״ן ז״ל בפירוש התורה שלא כתב כן, ונראה שלפי רוב הענוה של המחבר ז״ל לא רצה להביא דעת הפוסקים ולהשיגם רק טרח להאריך ולהביא ראיה על דרך האמת לדעתו, הג׳ מוהר״צה ז״ל. — שם שורה כ״ו ולא גרוגרת תאנים, גרוגרת על תאנים צ״ל. — שם שורה כ׳ מסוף הדף המוכר פיות, סירות צ״ל. — שם שורה ט״ו וגרסי׳ בירושלמי התם בתרומות ומקצתו, פר׳ אין מעמידין, קו המפסיק הבא להפריד כאן בין מלת ומקצתו לפר׳ אין מעמידין, יורה כאלו הוא ציון לבבלי בפני עצמו, ואינו סמוך למעלה והוא בטעות שאינה כן רק הכוונה הוא להמחבר שדברים הללו הם מירושלמי תרומות ומקצתן נזכר גם בפ׳ אין מעמידין בירושלמי ולא בבבלי, ואין מקום להפסיק כאן:

דף ע״ב עמוד ב׳ שורה ט״ו מסוף פסקא א׳ לא ישתיה משוליה, ישתה משוליה צ״ל. — שם שורה ו׳ אם מוכף, מוקף צ״ל. — שם שורה א׳ בסוף הדף להתיר החולין, החולין צ״ל. —

דף ע״ג עמוד א׳ שורה י״ד ומשהו כל, של צ״ל. — שם שורה כ״ד אבל איש, אכל צ״ל — שם שורה כ״ו זרע אחר, אחד צ״ל. — שם עמוד ב׳ פסקא לבאר שורה ב׳ מסופה בשאר אסורים, כשאר צ״ל: — שם פסקא דע שורה ה׳ ובדקיימא לן בפסחים כו׳ אני בעניי לא מצאתי בגמרא שם שנאמר כן מפורש, וגם שמרחיטרא לשון הסוגיא שם ל׳ עמוד א׳ להקשות בפשיטות אמאי ישברו קדרות של חרס נשהינהו, נראה שזה הוחלט שאין ע״ז משום מבטל איסור לכתחלה, אבל אין מזה ראיה שכבר נחתו לזה בע׳ התוס׳ שם ד״ה לישהינהו ותרצו_או משום דכאן כשהקדירות יאפרו בשל חרס אין להם תקנה עוד ע״כ נחשב כדיעבד או משום דהוי ליה תרתי לטבותא שהוא נותן טעם לפגם ומשהו שלא במינו, ומשום שם״ל לרב נט״לפ מותר, אבל אין מזה ראיה לענין דג טהור שבבשו כו׳ ושארי דברים שזכר כאן. — שם שור׳ ב׳ מסוף ובעלי התוס׳ כתבו בו, כתבו צ״ל. — שם פסקא השלישית שורה ד׳ דהא גיד אסור בפירוש בתורה כו׳ מה שאין כן חלב בהמה טמאה כרמב ע״ז הג׳ מוהר״צה לפי קיצור דעתי אני תמה דלכאורה משמע בהיפך דאיסור שמנו של גיד אינו אלא מנהגן של ישראל קדושים, ואין בעצמותו איסור כלל וחלב טמאה איסורו מגמל גמול בכורות ו׳ ב׳, ועכ״פ אתיא כדרשא ומדאורייתא הוא עם היות שברמב הרמב״ם ז״ל (המ״א פרק ג׳ הלכה ו׳) שאינו לוקה, ובמ״א הארכתי בענין זה ביטי חרפי בעזה״י, גם לא ידענו אמאי נקט שהוא ביצתה וכן כו׳ שאין לו שייכות כאן ולא נקט פשטא דדרשה דגמל עכ״ד, ולי נראה שאין בזה כדי תפיסה בדבריו האחרונים, כי דרשה דגמל גמל לאו כולי עלמא סבירא להו, וגם הרמב״ם כתב כן על חלב בהמה טמאה שאיסורו משום ברת היענה, עיין ריש פרק ג׳ המ״א, שהדברים כאן דומים לדברי הרמב״ם שם. — שם שורה ד׳ מסופה הר״ר הלוי אמגש, אבן מיג״ש צ״ל:

דף ע״ד עמוד א׳ שורה ד׳ גדעי׳ פרי, גרעין צ״ל. — שם שורה ה׳ ביצת שוף טמא של טריפה, ושל צ״ל. — שם פסקא רוב שורה ו׳ מסופה, ירושלמי א״ר אבוהו בשם רבי יוחנן בשם ר״מ כו׳, עיין במסכת ע״ז ס״ו א׳ שם דתניא רבי יהודה אומר משום ר״מ כו׳, הג׳ מוהר״צה ז״ל. — שם עמוד ב׳ שורה י״ג כימיו מותירין, מותרים צ״ל. — שם שורה כ׳ אסילו משהו כעין בענין גרגרי תרומה שמגורה, בעין כענין גרגרי תרומה שבמגורה צ״ל. — שם שורה כ״ח שנשרפה, שנשפכה צ״ל:

דף ע״ה עמוד א׳ ריש פסקא ב׳ בביאות, בביאור צ״ל. — שם שורה י׳ מסוף הדף פוסקינן, עסקינן צ״ל. — שם עמוד ב׳ שורה ב׳ מחזקי קבע, קבא צ״ל. — שם שורה ח׳ אלא אי לכמה, אלא אי אמרת לכמות צ״ל. — שם שורה ט׳ ביהא קב, בהאי קב צ״ל. — שם פסקא נמצא שורה ב׳ מכרנוהו פרק ב׳, כי צ״ל. — שם ויש ליופה תואר המעשרה איך הוא, ויש לנו פה תואר המעשר צ״ל. — שם פסקא ישראל שורה א׳ שהקדים לתה, לתת צ״ל. — שם שורה ב׳ ואין הלוי, אין צ״ל. — שם סוף הפסקא לחיות בשריפתה, לחנות צ״ל. — שם פסקא ומברך שורה ג׳ אבל שמהפריש, כשהפריש צ״ל:

דף ע״ו עמוד א׳ שורה א׳ ולמי ינתן אחד, אחר צ״ל. — שם שורה י״ב ואינו נבון, נכון

צ"ל. — שם שורה י"ט מסוף הדף טן השעורים, השועלים צ"ל. — שם שורה ז' ומה שהתר עם, שהתרעם צ"ל:

דף ע"ז עמוד א', שורה י"ג מסוף פסקא א', כך צרבן, צרכן צ"ל. — שם עמוד ב' שור', ב' כסבר של נהרות גרגר שבנהרות של אפר, כרפס של נהרות גרגר של אפר צ"ל. — שם שורה ט' ובפרק בא סימן אמרינן נמי אוכל למעוטי סטים וקוצה, עיין נדה דף נ' א' ושם נאמר למעוטי ספיחי סטים וקוצה ולדעת רש"י שם דוקא נקט ספיחים אבל תחלתן ראוין לאכילה, ולדעת התוספות שם רבותא קמ"ל דאף ספיחים שהם ראוין יותר נמי פטורין. — שם סוף פסקא א' בפירות האילן, כפירות האילן צ"ל. — שם פסקא וכל שורה ז', פי' הפגימות, הפניטות צ"ל. — שם שורה ט' והחזרדין, והעזרדין צ"ל:

דף ע"ח עמוד א', שורה ג' מתוך שעשויין ערוגות ערוגות, הנוסח בגמרא לפנינו הוא מתוך שעשויין פרכין פרכין עיין ר"ח י"ג ב'. — שם שורה ו' ומס' ר"ה פ"ק פרשו כו' הוא בפירושו למסכת ראש השנה כתיבת יד דף י"ד א'. — שם פסקא נמצא שורה ג' הגיעו לגרגרין, לגורנן צ"ל. — שם שורה י"ג ואם אינו משיעמד כו', אינו מפקי משיעמיד צ"ל:

דף ע"ט עמוד א', שורה י"ד והתם עשה תמורה והבבלי פ' הכל שוחטין עשה חמור, לדעתי גם שם חולין ד' א' מלשון הגמרא שם עניה זו הולכת לעשות רצון קונה ואתם מאבילין אותה טבלים נראה ג"כ שהיא הייתה תמורה, והא דנקט חמריה ולא אכל כו' אפשר דלישנא מעליא נקט. — שם שורה ט' מסוף פסקא א' אלא בדבד, בדבר צ"ל. — שם פסקא אחר שורה א' והכלל הוא בכת"י נמצא כאן ציון לחסר וכן הוא נראה לעין שיש כאן חסרון דברים. — שם שורה ג' שבת אם בא עליהם השבת, נוסף כאן בהכת"י אחר זה וחצר כמשמעו וכן הנכון. — שם כית ראיית כו' בית צ"ל. — שם פסקא לבאר שורה ה' כאותה בבא, באותה צ"ל: — שם עמוד ב' שורה י"ג בלי חקר, כלי צ"ל: — שם סוף פסקא א' רבי אסי, דבי צ"ל:

דף פ' עמוד א', שורה י"ז מסוף פסקא א', והאי במחובר קא מיירי כו', כתב ע"ז בהגהה בסד"ל חסר כאן ענין שלם, ואני איני רואה חסרון בכאן כי אם הדברים צריכין ביאור, וכוונתו הוא כי דין זה כשאומר בשביל תאנים שאבור ולא אמר אלו, ולכך הוא קנין במחובר ואינו קנין גמור במחובר שקנין גמור במחובר הוא בייחדן ואומר תאינים אלו שאז אוכל כדרכו ופטור, אבל באופן הזה הוא רק בורר מגריגר פורט ואוכל אחת אחת, אבל שתים לא כמבואר בירושלמי וגם רק מגרגר פורט סופת בורר ואינו תולש אותם קודם זה מעיקרן אבל אם תולש ומצרף חייב והוא הטעם בחיתר אכילת אופן זה בשביל שהוא קנין במחובר ואינו קנין גמור כאומר אלו, ולכך אינו אוכל כדרכו כדין במחובר וקנין גמור: — שם שורה י"ד מפני שקנה במחובר לקרקע שחרי לא כו', בסד"ל מפני שקנה כו' ולא נתחייב שחרי לא כו': — שם עמוד ב' שורה כ' מסוף הדף ביחיד לא יאכל עד מוצאי שבת, במזיד לא יאכל עד מוצאי שבת צ"ל: — שם שורה י"ט תתודם, התורם צ"ל:

דף פ"א עמוד א', שורה ב' כרב יהודא, כרבי יהודה צ"ל: — שם פסקא לבאר שורה א' האיך בית הקוב עת, הבית קובעת צ"ל: — שם שורה י"א אחר שלא, אחר צ"ל: — שם שורה י"ד והא לקטיות, והאלקטיות צ"ל: — שם שורה ט"ו תרגמו קרן וחורף, תרגום וקרן וחורף צ"ל: — שם עמוד ב' שורה ה' שהזרעים שמונה, שמונה צ"ל: — שם שורה ו' מסוף פסקא כלומר גריענה, וגרענה צ"ל: — שם שורה ב' מסוף הדף ואין ההבקעה, ההקבעה צ"ל:

דף פ"ב עמוד א', פסקא לבאר שורה ג' שהם מצטרפות, מצטרפות צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ה' מסוף פסקא א' מפי שהיתה, מפני שהיתה צ"ל. — שם שורה י"א וכרת בחמישים עד סוף כל ענין מובא כולו בשלימות בלי שינוי פרק א' דף ג' ב'. — שם שורה י"ז ומדלא קא חשיב, ודלא צ"ל. — שם שורה י"ט אנסן לי, לו צ"ל. — שם שורה י"ד מסוף הדף, זרעו כלת, כלה צ"ל:

דף פ"ג עמוד א', שורה י"א מסוף פסקא ב' מעשר שני, שני צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ד' סוף פסקא א' ואין מאבילין, מאכילין צ"ל. — שם שורה ב' מסוף הדף אמר לו, לא צ"ל:

דף פ"ד עמוד א', שורה א' נוטל כדי תרומה ותרומת מעשר וחלה, עיין דמאי פרק ה' משנה א', ושם נוטל כדי תרומת מעשר וחלה ובאמת כאן הוא טעות כמו שנראה מדברי המחבר שסיים כאן שצריך תיקון רק משום תרומת מעשר ומעשר שני לא משום תרומה גדולה ולא משום

מעשר ראשון, ומה שהקשה כאן מההיא דפ"ב ויצא לחלק בין נחתום חבר עיין הרע"ב בבאור המשנה שיצא שם לחלק בין המוכר במדה גסה ובין מדה דקה. — שם שורה ב' הרי זה בצד, הרי בצד זה צ"ל. — שם שורה אחרונה מהדף ואז נתנה, נותנה צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ה' רדבריהם, דדבריהם צ"ל. — שם פסקא דיני שורה ב' ואחר כך יאכלו, יאכלנו צ"ל:

דף פ"ה עמוד א' שורה א', דלא שייך היכא, ואלא היכא צ"ל. — שם פסקא לבאר שורה א' הקלין שדמאי, שבדמאי צ"ל. — שם שורה י"ב מסופה, וכדאמרי' בירושלמי נובלות כו', ובבבלי מסכת ברכות דף מ"ז הגאון מוהר"צה. — שם שורה י"א כתנור נכמרו, נכטרו צ"ל. — שם שורה ח' ואינו נוטע, נטוע צ"ל. — שם עמוד ב' שורה א' שיתיה, שיתי צ"ל. — שם שורה ז' מסוף פסק א', והא תמרים באלכסנדריא כו', כך צ"ל דקיקין אינון והא חרוב בבייר דגר הואי והא אורז בחלתא אצתר הוא יין סמוך הוא:

דף פ"ו עמוד א' שורה ח' מסוף הדף גבי ביסין, כיסין צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ב' מסוף פסקא א', שלח זכרי בן לוי דתקנן ליה ואף על גב דלא הוה לנו זכיה בגויה, והדברים אינם מחוורים ובכתב יד נכצא ציון לחסר אחר מלת דלא אבל לדעתי אין כאן חסרון דברים רק מלת לנו היא בשגיאת וצ"ל ליה, והענין כך הוא כי שם בירושלמי פרק ז' דשביעית הוא שר' אושעיא הוה ליה תנאי ודאי אתיא איתתא בשלית ירקא אינשי מתקנא אתיא אמר ליה לר' אושעיא שלח זכדי בן לוי דתקנן ליה, ואע"ג דלא הוה לי' זכיה בגויה. — שם פסקא תואר שורה ח' דרך בקיעה, קביעה צ"ל. — שם שורה ג' מסוף הדף ררבנן, דרבנן צ"ל:

דף פ"ז עמוד א' שורה ז' מסוף הדף, ואין לוקחין מטנו צמר מצובע אבל לוקחין כו', חסרון דברים יש כאן, וכצ"ל אבל לוקחין ממנו טווי וארוג ובגדים, החשוד להיות מוכר תרומה לשם חולין אין לוקחין כו'. — שם עמוד ב' פסקא מזה שורה ז', וכן בשבת שוב כו', בשבת שובה כו' שהיא תענית כו' לקובעו בשבת צ"ל. — שם שורה י"א, כתב לפוריא, לפוריא צ"ל:

דף פ"ח עמוד א' שורה ט' ואבל ככר, כזית צ"ל. — שם שורה י' מסוף פסקא א', כל המקבל עליו תענוג ע"ז, חסר כאן מונעין ממנו תענוגי ע"ה, וכל שאינו מקבל תענוגי ע"ה כו'. — שם שורה ו' שלא זהבים, מלא צ"ל. — שם עמוד ב' שורה א', בדיני מעשר שני ורובו במה כו', ודרכו במקום צ"ל וכן הוא בכת"י. — שם שורה י"ט מסוף הדף, שבתורה יפדו, שבתוכה יפדו צ"ל:

דף פ"ט עמוד א' שורה ח' דאחר מינהו, דאחריממנהו צ"ל. — שם שורה י"ג וחכמים דיו, דנו צ"ל. — שם פסקא הפדיה שורה י"ב בזה בטל, כזה צ"ל. — שם שורה י"א מסוף הדף כל הגט ברישה, ברישא צ"ל. — שם עמוד ב' שורה א', לא על מטבע כו', מטבע מדוד כו' צ"ל. — שם פסקא מעשה שורה א', האיך בעל מתקן, בעל חבית מתקן צ"ל. — שם שורה ג' אמר ליה, אמר להם צ"ל:

דף צ' עמוד א' שורה י"ג מדרבנן הזא, הוא צ"ל. — שם שורה ז' מסוף פסקא א', חמורה דאורתא, דאורייתא צ"ל. — שם פסקא מסתברא שורה ט' דמה נפשך טהור הוא, אם טהור הוא צ"ל. — שם עמוד ב' פסקא האמנם שורה ח', אל בית הכנסת שהיא היום שם ואל השכונה, עיין רדב"ז תשובה תרל"ג שכתב גם כן שדירת היהודים בציון צונץ. — שם שורה ח' מסופה ולזה תמצא כפות ישינות כו' כן ברדב"ז תשובה תרל"ד צונץ. — שם ואולם היה הר חבית גבוה, ולעולם היה צ"ל. — ועיין רדב"ז חלק א' תשובה תרצ"א. — שם פסקא לבאר שור' א' כספי שעקרו מעשר שני, שעקרו של מעשר שני הוא צ"ל:

דף צ"א עמוד ב' שורה ה' עתיד למור, למוד צ"ל. — שם שורה כ"ח, שהוא סוף, כמו שהוא פוף צ"ל. — שם שורה י"ג מסוף הדף בלא שהודיענו, אלא שהודיענו צ"ל. — שם שורה ט' וברוחות ובילדות, ובולדות צ"ל:

דף צ"ב עמוד א' שורה ב', בר מרקא, קפרא צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ו' מסוף פסקא א', מפני שער הפסח, שעד הפסח צ"ל:

דף צ"ג עמוד א' שורה ד', והודעת אליו, והודעת אלו אליו צ"ל. — שם שורה ה' ולא ניתן לחשבון, להשבון צ"ל. — שם עמוד ב' שורה כ"ח, שני בלי אומנות, כלי צ"ל. — שם פסקא

מס' שורה ב' או מנה, ומנה צ"ל. — שם שורה א' סוף הדף, רביעית יין שבן, יין רביעית שמן צ"ל, כי יין מוסב על חצי לוג דלעיל מיניה:

דף צ"ד עמוד א' שורה ד' רצו להוסיף, רצה צ"ל. — שם פסקא כד מעיינת שורה י"ג האמרי לעיל, הא אמרינן לעיל צ"ל. — שם שורה י"ד גבא העיר כדי של, גבאי העיר כדי שלא צ"ל. — שם שורה י"ט מסוף הדף, שכויים שהשכויי כו' ועומר בסבנות, שבויים שהשבוי כו' ועומד בסבנות צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ד', לא כתכת, כחבת צ"ל. — שם שורה ה' מיכסן, מוכסין צ"ל. — שם שורה כ"ה שאינו וצריך, שאינו נצרך צ"ל. — שם שורה י"ח מסוף הדף, באושא חלקינו שהוא זן כו', באושא התקינו שיהא זן כו' צ"ל:

דף צ"ה עמוד א' שורה ו' מסוף פסקא א', פעת אחת, פעם צ"ל. — שם שורה ג' והוליכה, והוליכו צ"ל. — שם שורה א' שזורקין אותה, אותו צ"ל. — שם פסקא גרסינן שורה י"ז כדאמרינן אמר רב כל ממון כו' ואקשינן כו' והא אמר ר' יוחנן, עיין מסכת בבא מציעא דף ז' א' ושם אמר רב נחמן כל ממון כו' וכן הנכון ועיין קדושין דף נ"ב שם מביא כי סליק רבי זירא אמרה להא שמעתתא (דין קדשה בגזל אינה מקודשת) קמי דרבי יוחנן א"ל: מי אמר רב הכי, ופריך התלמוד והוא לא אמר הכי והא אמר רב יוחנן גזל כו' וסקשי הגמרא מר' יוחנן דידיה אדידיה, והדברים כאן סתומים וחתומים ונראים כאלו סתמא דתלמודא מקשי על רב מרבי יוחנן שאין לו שחר דרב ארוך בדורו הורה מר' יוחנן כמבואר חולין דף צ"ה ב' דר' יוחנן היה כותב לרב לקדם רבינו שבבבל. — שם שורה ו' מסוף הדף, משבאת לירי, לידי צ"ל. — שם שורה ד' וכל מכה, כמה צ"ל. — שם עמוד ב' שורה א' ולהחיר זלעגים, ולהחזיר לעגים צ"ל. — שם שורה ח' ליה הארך, האריך צ"ל. — שם שורה כ' מסוף הדף אי טלטלי, מטלטלי צ"ל. — שם שורה ט' אי הכי, כי היכי צ"ל:

דף צ"ו עמוד א' פסקא במקדש, בהקדש צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ו', אי שבעתן העין נשמט כאן מלת כו' שכתב המחבר שכוונתו כאן על סוף השלטת המאמר בגמרא שם, אי שבעתן העין אין אי לו לא, וכן הוא בכתב יד:

דף צ"ז עמוד א' שורה י"ג, אמר ליה אין כו' אמר ליה, אמרה ליה אין כו' אמר לה צ"ל. שם שורה כ"א דקא בעינן, דקבעינן צ"ל. — שם שורה כ"ט הוו מטיילין בלוד, מטיילין באילון בי כנישתא בלוד צ"ל. — שם שורה י"ט מסוף הדף שחרי ליה, שרי ליה צ"ל. — שם שורה ט"ו עבד אשרת, אש דת צ"ל. — שם שורה ז' טעושרי תבואתכם, מעשורי צ"ל. — שם וכך במעשרותיה, במעשרותיהם צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ג' וכן מסכת ערכין נמי אמרינן אמר רבא שרי ליה לאינש לאודעי נפשיה כו', מלבד שאין המאמר הזה נמצא במסכת ערכין ומקומו הוא מסכת נדרים דף ס"ב א', אין לו ענין כלל כאן שמדבר מארנוניות ועשורי המלך שהתלמיד חכם פטור מהם, אבל מה שנראה לי פשר דבר בזה כי שגיאה נפלאה נפלה כאן מצד מעתיק אחד, שהיה בתוב בדברי המחבר כאן וכן מס וערכין נמי אמר רבא שרי ליה לאינש כו', וכוונתו היה על האמור שם נדרים דף ס"ב שרי ליה למימר צורבא מרבנן אנא לא יהיבנא אכרגא שהביאו למעלה ונסמך אות ו' מטלת וערכין אל מלת מס ולא ידע והבין, והביא אל הטעות הזה שחשב כי הוא ר"ת מן מסכת וביאר כן בטעות וכן מסכת ערכין נמי אמר רבא שרי לי' למימר כו' והוסיף טעות בדבר וביאר שרי לי' לאודעי נפשיה. — שם שורה ו' ארם שאין, אדם צ"ל. — שם פסקא והחכמים שורה י"ב בזאת חמרה, חמדה צ"ל. — שם שורה י"ח לא כדלתא, לאבדלתא צ"ל. — שם שורה ו' מסוף הדף זה ספריה אמר ליה מסייתא, בהספדיה אמר ליה מסתייא צ"ל:

דף צ"ח עמוד א' שור' ד' שאלא שהוא, אלא שהוא צ"ל. — שם שור' ו' לא למר, למד צ"ל. — שם שורה ט"ז בחשובות אמר, מר צ"ל. — שם שורה י"ז ששואלין אוחו, אותו צ"ל. — שם שורה ג' סוף פסקא א' וטינהזון, וטינהון חון צ"ל. — שם שורה ב' ובן רבי חייא, וכן צ"ל. — שם שורה א' לבר מגו הרקיה, מגוהרקיה צ"ל. — שם שורה ד' מסוף הדף, אבל עד, על צ"ל. — שם שורה א' על מנת שאינו, שאני צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ט' שני כרב, דרב צ"ל. — שם שורה ט"ו וכמו בנימין אסיא הגרסא שלפנינו שם בני מינומי אסיא. — שם שורה ח' מסוף פסקא. חלק יידע, ירוע צ"ל. — שם שור' ו' מיכאן, מכאן צ"ל. — שם שורה א' מסוף הדף מברנש, מבר נש צ"ל:

דף צ"ט עמוד א' שורה ג' אמר רבי יצחק לשעבר כו', חסרון דברים יש כאן והמאמר

הזה שרומז עליו המחבר כאן הוא במדרש שיר השירים רבה, ושם כך הם הדברים אמר רבי יצחק לשעבר היתה התורה כלל והיו מבקשים לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד, ועכשיו שאין התורה כלל מבקשין לשמוע דבר מקרא ואגדה, אמר רבי לוי לשעבר היתה הפרוטה מצויה, והיה אדם מתאוה לשמוע דברי משנה והלכה ותלמוד, ועכשיו שאין הפרוטה מצויה וביותר שהם חולים מן השעבוד אין מבקשין לשמוע אלא דברי ברכות ונחמות. — שם שורה ד' ר' יהודה אומר, הגרסא שלפנינו רבי נהוראי אומר. — שם כי דבר בזה, כי דבר י"י בזה צ"ל. — שם פסקא ואינם שורה ו' אלא במה, אמר ליה אם כן במה צ"ל. — שם שורה י"ד נקוסא, קנוסא צ"ל. — שם שורה י"ט פיונסה, פיונסה צ"ל. — שם שורה י"ט מסוף הדף וכפוייל, וקפוייל צ"ל. — שם שורה ט"ז כיוסו לו, לא צ"ל. — שם עמוד ב' שורה א' חברות בי אין, אין בי צ"ל. — שם פסקא וגם שורה ט' מודריים, מודדיים צ"ל. — שם שורה י"ד בבית אחותי, בבת אחותי צ"ל:

דף ק' עמוד א' פסקא מסכת משקין שורה ד' פרק הדר רבי יהודה הסבך הוא ערובין ע"ב א' ולגירסת רש"י הוא ר"י הסבר ופירושו שנקרא כן על שם חורפיה וגם בתוס' שם שגרם הסבך פירש' שהוא על שם עירו שכן כתוב בספר יהושע מדין ושבכה ורק ר"ח פירש הסבך על גדול לסבכה כדעת המחבר כאן. — שם שורה י"ט והקשו התוספות, הדברים אינם מחוורים כאן וכוונתו למה שהביא מקודם זה והרמב"ן כתב שלא יאמר הרופא כו', ועל זה הקשה התוספת, והמכוון על הרמב"ן שהקשה מתוספתא למסכת בבא קמא דתניא התם רופא אומן כו', וע"ז תירץ וי"ל הרופא כדיין, ואחר כך הביא ראיה מן התוספת' ממקום אחר שם גבי פטורין מדיני אדם כו' עיין בטור יורה דעה סי' של"ז ובב"י והדברים כמו שהם לפנינו המה סתומים וחתומים, והעירני והאיר עיני ע"ז ידידי הרב מוהר"ר אריה ליב בארנעט נ' דיין בק' לאנדאן יצ"ו. — שם שורה כ"ג ברשות ב"ה, ב"ד צ"ל. — שם שורה כ"א מסוף הדף שאין דרכן, שכן דרכן צ"ל. — שם שורה ז' ולא למדי, למד צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ז' מקודש החדש, מקדוש החדש צ"ל. — שם פסקא לבאר שורה א' מחייב, מחיוב צ"ל. — שם שורה ה' כדי לסדר הענין נוסף בכתב יד אחר זה כלות או נזכיהן אחר שבאנו להשביחו, וכן הנכון:

דף ק"א עמוד ב' שלוש פסקות המתחילות צורת המעשה, המעשר צ"ל בכולן. — שם שורה ה' מסוף הדף ואחד משלש אמות, מאות צ"ל:

דף ק"ב עמוד ב' שורה ה' שלא יולך, ילך צ"ל:

דף ק"ד עמוד ב' שורה י"ב קמו הנהו אירי, דיירי צ"ל:

דף ק"ה עמוד א' שורה י"ז מסוף הדף אסורה למכרם, אסורים צ"ל. — שם שורה ט"ז מוכר מגלידי, מגלי יד צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ט' תמה על זה אמאי כו' עד חתימת סוף הפסקא שניה דקדושה דרבנן בו, חכסף משנה בפרק ד' דהלכות שמיטה ויובל הלכה כ"ט הביא כל דבריו אלה וכתב כי הם בלי השגחה ובמהר"י מטראני סימן מ"ג כתב על הכסף משנה ובמחילה מכבודו לא כיוון כמו שבאר אבא מארי בתשובה האחרונה עיין בדבריהם. — שם שורה י' שאם העבר, תיעבד צ"ל. — שם פסקא נמצאת שורה ה' שאמר ליה, להם צ"ל. — שם פסקא נראה שורה ד' אבכל מי שלא חכ עליו שביעית כמו הגוי פירותיו הם בחיוב תרומות ומעשרות כו' עד סוף הפסקא, בשו"ת מהר"ם מטראני ח"א תשובה כ"א כתב זה לשונו, ובשהלכתי לירושלים תוב"ב בשנת הרצ"ה מצאתי ביד החכם השלם הר' לוי בן חביב ספר כפתור ופרח שמדבר בדיני ארץ ישראל וחפשתי ומצאתי שם פרק ט"ז כתב זה לשונו מי שלא חל על חוב שביעית כמו הגוי פירותיו הם בחיוב תרומות ומעשרות ואם כן עכשיו בארץ ישראל שרוב פירותינו משל גוים הם בדין הוא שיהא נוהג בהם דין המתנות בשביעית אלא כו' (כמו שכתוב כאן עד סוף הפסקא) עד כאן הלשון שהעתקתי מחבור הנזכר כתיבת יד ומצאתי כתוב שם הגהה ע"ז וזה לשונה תימא אמאי מותרין דמה שהוא אסור מן התורה מפני שבת הארץ וקדושתה לא הופקע בקנין הגוי ואם כן מה שזרע הגוי בקרקעו בארץ ישראל בשביעית אסור אבל פפיחין דלא אסירי אלא משום גזרה מותרין דאין הגוים מצווים על השביעית כדי שנגזור עליהם ע"כ, עיין שם שגם הוא מסכים לדברי המגיד שכתב הלכתא בטעמא וכבר הבאתי למעלה שחרב בעל בית יוסף חשב שההגהה הזאת לבעל כפתור ופרח עצמו, והר"מ מטראני החליט שדברי בעל הספר לחוד ודברי בעל ההגהה לחוד, וכי נראים הדברים שהדין עם הר"מ מטראני, עיין במאמר בקורת בראש הספר:

דף ק"ו עמוד ב' שורה י"ב בכל אדם, ככל צ"ל. — שם שורה י"א מסוף פסקא א' שאין

אותה התערובות אסורה וכו', כוונתו לסוף דברי הרמב"ם בזה שהם כך, אלא חייב לאכול כל התערובות בקדושת שביעית:

דף ק"י עמוד א' שורה י"א, שהן לגבות, גובות צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ו' מסוף הדף, אע"פ שחבירו זורע אין כן, הדבר נראה לעין שיש כאן חסרון דברים מעט, ובכתב יד נמצא כאן ציון לחסר, אבל לדעתי נראה שחסר כאן רק ב' מלות וצ"ל אין זה קשה כו':

דף קי"א עמוד א' שורה ב', ורש"י פירש פרק שואל אין קורין בשטרי הדיוטות אגרת שלום, לא אדע למצוא זה בדברי רש"י ובהיפך כאן פרק שואל שבת קמ"ט א' פירש רש"י שטרי הדיוטות של מקח וממכר קאמר, ורק בפרק כל כתבי שבת קט"ז ב' פירש שטרי הדיוטות כגון של חשבונות או אגרות שלוחות למצוא חפץ, וחראש"ש בפרק השואל כתב בשם ר"י להוכיח מהך דפרק כל כתבי שאסור אף אגרת שלום. — שם עמוד ב' שורה ה', נשנה זו, ושנה צ"ל. — שם פסקא ונרצה שורה ב' וליטפיה, ונטפיה צ"ל:

דף קי"ב עמוד א' פסקא אם כן שורה ג' מסופה, אם כן בנין, לבנין צ"ל. — שם פסקא עוד שורה ב' וסימניך כס"ד, חס"ד צ"ל. — שם פסקא כבר התבאר שורה ה' מסופה והיה בין תאריכו לתאריכים, לתאריכינו צ"ל:

דף קי"ג עמוד א' פסקא נמצא שורה ו' מסופה, כי שמו', כי לשמואל צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ט', סר שבט מיהודה ומלכות מישראל מזמן מלכות פרס שהיה לפני הבית ל"ד שנה בו', אין הכוונה כאן שהיה קודם הבית ל"ד שנה כי לפי זה לא יבוא החשבון מכוון אבל הכוונה שנמשכה מלכות פרס בימי עמידת הבית ל"ד שנה, ועוד קודם לבנין הבית נ"ד שנה, באופן שבין הכל היה מלכות פרס פ"ח שנה, ובזה יבוא החשבון כאן מכוון, וכן איתא בס"ע. — שם פסקא ביובל שורה ג', וישאר תנ"ו, תכ"ו צ"ל. — שם שורה ד' אל ולי, מהיובל, אל ל"ז מהיובל צ"ל. — שם שורה ד' מסוף הפסקא וזבר קמ"ה כו' אף ד', חבר קמ"ח כו' אף ר' צ"ל:

דף קי"ד עמוד א' פסקא הפאה שורה ד', שעונה השדה, שעושה השדה צ"ל. — שם שורה ח' מסוף הפסקא רוטבות תמהר, תמרה צ"ל. — שם עמוד ב' שורה א' בשקצרוה לאבדה אבל קצרוה שלא לאבדה כו', לחכרה בכתב יד, תחת לאבדה בשני המקומות, ולי נראה שצריך לחגיה כאן לעצמן תחת לאבדה עיין רע"ב פרק ב' משנה ז' במסכת פאה:

דף קט"ו עמוד א' שורה ד' מסוף הדף ערובין, מערבין בלוף ובקולקס, לא נאמר שם בלשון זה אבל הוא נלמד שם מאומרם מערבין בבצלים ובעלים דוקא והוא הלוף עיין סוף מסכת מעשרות, וכן שם מערבין בפולין ובחם הידוע בגרים הקלקי. — שם עמוד ב' שורה ג' ואמר רשב"ל, בירושלמי אר"ש בן יקום. — שם פסקא בפרט שורה א' היסב' בעלים, חוסבך צ"ל:

דף קי"ז עמוד א' שורה י"א מסוף הדף שכתבנו פרק ל"ז, ל"ז צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ד' אין כלאים אלא אלו ואלו מודים, נשמט כאן מלת אלו אחד קודם מלת ואלו. — שם שורה ג' מסוף הדף, ויחור וכר, ובד צ"ל:

דף קי"ח עמוד א' שורה א' שישב לגמרי, שיבש צ"ל. — שם שורה ד' מסוף הדף קשיא, לו דרבינא וכו' עד וכן פסק הרי"ף שם ע"כ אינו בכתב יד, וכנראה הוא מהגהה בגליון על הא דכתב שם ע"ב בשם הראב"ד דפסל אתרוג של ערלה כו'. — שם עמוד ב' פסקא גרסינן שורה ח' ואם תאמר כו' וי"ל כו' עד ובארץ ישראל, גם זה חסר בכתב יד וכנראה הוא מהגהת הגליון. — שם שורה י"ט והכלאים ואת החדש, בש"ס לפנינו ר' אליעזר אומר אף החדש. — שם שורה י"א מסוף הפסקא, גוי מוכרין, מוכרן צ"ל. — שם שורה ה' נראה לי דהיינו טעמא כו' עד מסכת ע"ז, הוא ג"כ חסר בכת"י וכנראה הוא הוספה מגליון:

דף קי"ט עמוד א' שורה ב' מסוף פסקא א', כן פסק הרשב"א בתשובת שאלה קמ"ו, אינו בכת"י והוא הוספה בגליון ג"כ. — שם פסקא משחרב שורה ד' שחסבו, שהם בו צ"ל. — שם עמוד ב' פסקא מסתברא שורה ט"ז שהסרי הנאכל חרבה בארץ הצבי ובארץ אנדלוס ושמו אל בדאנגאן כו' שהם אסורות לעולם משום ערלה' עיין רדב"ז חלק ג' תשובה רצ"ו וחלק ד' תשובה תקל"א, ובספר זכור לאברהם חלק יורה דעה אות ע' דף רנ"א כתב ע"ז זה לשונו הרב ברכי יוסף שם בסימן רצ"ד הביא המהריק"ש כתב משם הפ' כפתור ופרח דהבדאנגאן הוא אילן ומתקיים

ג' שנים לבד ואסורים משום ערלה ומשם הרדב"ז התיר הלבן ופקפק בשחור, ומעולם לא ראינו לשום חסיד שחשש לאסור הבדאנגאן וראיתי למז"ה בכתי"ר שכתב וז"ל בספר כפו"פ אסר הבדאנגאן כו' ואני שאלתי לתלמידי האר"י ז"ל ואמרו לי שמהרח"ו ומהר"ם אלשיך היו אוכלין אותו מטעם שהוא ירק לפי שכל אילן שעושה פירות בכל שנה הולך ומשביח, וזה האילן של הבדאנגאן שנה א' הוא טוב ומתוק ובשנה ב' גורע מעט והוא מר קצת ובשנה ג' הוא מר הרבה שאינו ראוי לאכילה אלא ע"י הדחק וזה מורה שהוא ירק, גם העידו לי ששאלו למהר"י קארו והשיב פוק חזי מאי עמא דבר, גם העידו שהאר"י היה אוכל אותם עכ"ל מזה ועמ"ש הלק"ט חלק א' סימן פ"ג ובלקט הקמח עכ"ל יצ"ו ועמ"ש ברדב"ז סי' תקל"א שגם הוא הדר ביה ומסיק דירק הוא, (וז"ל שם ונתחדש לי טעם אחר שאין בכל מיני אילן שזורעין הגרעון ועושה פירי תוך שנתו כזה הלכך ירק הוא עכ"ד), ועיין כס"א שם בסי' רצ"ד. — שם שורה ט' בסוף הדף אף הארץ זוגות כו' ומסקא זוגין, הארץ זוגות כו' ומסקא זוגין צ"ל:

דף ק"כ עמוד א' שורה ז' קאי בתיבתא, קאי בתיובתא צ"ל. — שם שורה ט' רקיק ועגול, דקיק צ"ל:

דף קכ"א עמוד א' שורה ב' במטר הארץ, במשר צ"ל. — שם שורה ז' אחד שהוא, אחר צ"ל. — שם פסקא ערוגה שורה ב' א"ר יהודה צמחה תרי, בגמרא לפנינו תוציא חד צטחה חד הרי תרי כו'. — שם עמוד ב' פסקא ב' שורה א' לצדדיהם, לצדדיהם צ"ל, והציורים הנוגעים לכאן נמצא בתלמוד על כן לא חשתי להעלות שנית ציורים בזה:

דף קכ"ב עמוד א' שורה כ"א מסוף הדף ברשות הרבים אומר, בית הלל אומר צ"ל. — שם עמוד ב' שורה ד' מסוף הדף, ומהם פסקי ערים כו', ומהו פסקי ערים היא כו' צ"ל:

דף קכ"ג עמוד א' פסקא הרי שורה ה' במשנת פרח, במשנה צ"ל. — שם פסקא אלו אסורין שורה ו' גרסינן יפרש, שפיר צ"ל — שם שורה ו' מסוף הפסקא לא קראו, יקראו צ"ל:

דף קכ"ד עמוד א' פסקא בכלאי שורה ח' מסופה מותר להכניס כוי לשחר, לדיר צ"ל. — שם עמוד ב' שורה י"ב לנודנייתא בדיוספק, לכודנייתא בריספק צ"ל:

תם קונטרס הביאורים והערות ותיקוני השגיאות, ובואת נשלמה מערכת ההוספות מאתי, ועוד אני מציב לך ציונים בזה ההשגות על איזה מגבולי הארץ לדעת המחבר, שבאו בספר תבואות הארץ לחכם ומנינו מדרי ארץ ישראל הרב מוהר"ר יוסף שוואריץ, והנם פה לפניך במערכה לבדנה, למען יעור בם הקורא, ויבואו ג"כ על סדר הדפים מהספר:

דף כ"ד עמוד ב' פסקא א"כ שורה ח' (מלשון המדרש) והיד בוקע בים והולך עד שהגיע לקיפרוס ואמר (שם קודם לזה) שהוא אי קיפרוס (ציפערן) והנה בכל הנוסחאות כאן בספוק עכ"ל אלה, (נזכר ב' פעמים לשון זה), וכן בספוק קלים היו רודפינו, והיו הדם בוקע והולך עד שהגיע לקיפרוס נד"ר, וא"כ מוכח שאינו אי קיפרוס כי אם נהר קיפרוס ואד"א א"ל מודי"א הנזכר, ואמרת אגיד שבירושלמי מוכח פרק החליל גרם כמו שחביא הכפתור ופרח והולך הדם בים עד קיפרוס, ולפי דעתי צריך להיות כים רצונו לומר כנחל שוטף ובדרך גוזמא כים, ולא שכוונתו בים הגדול עד קיפרוס. — עכ"ד ועיין שם דף ע"ב בספרו מה שהעיד לחקור בביקורת על מקום המאורע הזאת:

דף ל"ב עמוד ב' שורה ט"ז וגדר כו', גדר ראש השנה כ"ג ב' סנהדרין ק"ח א' בלוע"ה דגדר, ערובין ס"א א' בני גדר ובני חמתן, תוספתא טהרות סוף פרק ו' חצר בית גדי וחמתן צריך להיות בית גדר, ירושלמי ערלה פרק א' חרוב גדודה צריך להיות גדרה, וכעת חרב וקוראין לו בל"ע אומח"יים סמוך לשפת נחל ירמוך כו' עכ"ד דף קכ"ז בספרו הנ"ל:

דף מ"ב עמוד א' פסקא לדעת זה הדר כו', כתב הנ"ל בספרו זה לשונו (דף י"ג א' ב'),

הר ההר אמנה אומנים טור אומנין, לפי הנראה הוא הר גבוה הנראה למרחקים כמו שנאמר תשורי מראש אמנה שניר וחרמון ומוכח גם כן שהוא מהרי הלבנון כמו שניר וחרמון, ובמסכת גיטין מ' א' ובן בירושלמי שביעית פרק ו' הלכה א' מוכח שהר הוא על שפת הים הגדול גם מוכח משם שעל ראשו מקום ששמו קלפדיא עיין שם ביהושע י"ג ה' נזכר בחבלים אשר נשארו לרשת והארץ הגבלי וכל הלבנון וגומר ואלה ודאי לדרום הר ההר שהוא נקודה הצפונית שבגבולי הארץ כ"א שלא נכבשו תחת יד ישראל, ומוכח מזה שהר ההר הוא לצפון הלבנון והגיבלים (הנקראים בימי הקדמונים ביבלוס עיין מקומו). ועתה נחקור על ההר הטוב הזה בהלבנון, ועל ידי חקירתי ודרישתי בעזר האל ידעתי שלדרום טרבלוס אל שאם (טריפלי) על שפת הים הגדול ראש א' מהרי הלבנון נכנס בים שקורין בלשון ערבי ראס אל שאקא (אין פארגעבירגע) ובזמן היוונים נקרא Theoprospon טעאפראספון וברא"ש הר זה יש הר גבוה שקורין בל"ע דשבל נוריא, ושם כפר עד היום נקרא בל"ע קאלפאדיא והיא לפי דעתי קלפדיא הנזכר במסכת גיטין שכתבתי בסמוך וידוע שמחליפין בלשון ערבי כמה שמות בדרך זה כמו שפרעם קורין בל"ע שפעמר, אשכנז קוראין אשכאנז, ולמזרח הר הזה עיר גדולה הנקראת בל"ע אמיון ע"ש אמנה, (גם קוראין אותה קאלמיון), והר נוריא הנזכר נכנס בים יותר מכל המקומות שהם על שפת הים, והוא נראה מרחוק בים הגדול, והוא לפי דעתי הר ההר הוא. — ושם דף י"ז ב' בספרו הוסיף לדבר וז"ל, ומה מאוד פלאים בעיני דברי בעל כספ"ם בפרק י"א שמרחיב גבול א"י עד מאד וכתב שהר ההר (טור אמנה) הוא לצפון לודקיא כחצי יום ועד ההר הזה לקחו השבטים נחלתם ונדמה לו שמצא שם ערי אשר כמו רחוב עמה חלבה, (ולא שמצא שמות אלה כי"א הוא רוצה לפרש שמות הכפרים שם על שמות אלה), ולפי דעתי שגה ברואה כי לפי תבונה זאת לקח אשר לבדו חלק יותר בארץ ממה שלקחו כל ט' השבטים, כי מעבו עיר אשר (שופטים א' ל"א, אשר לא הוריש את יושבי עכו), עד ההר הוא יותר ממה שיש מעכו עד נחל מצרים ועד קצה הדרומית ים המלח וים כנרת, ולמה יחלק כן הלא לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעיט נחלתו אלא כמו שאמרתי שט' המטות וחצי לקחו נחלתם דוקא בארץ אשר נכבש ע"י יהושע, והוא עד חבל צידון ודן, ובמעט רוב ערי אשר ונפתלי נודעים עד היום בארץ ותכונתם לדרום חבל צידון (ולא במחוז לודקיא וחלב (אלעפפא) כמו שכתב בעל כספ"ם) ואי אפשר למצוא אותם לצפון צידון ודן, אף שכל חבל ההוא עד הר ההר לדרום טראבלום אל שאם הוא בכלל תחומי הארץ בפרשת אלה מסעי תחום עולי מצרים כמו שכתבתי פעמים ושלש, גם נמצאים לדרום הר ההר לפי סברת הכספ"ם שהוא לצפון לודקיא ערים שנזכרים בדברי חז"ל שהם ערי סוריא כמו לודקיא מבואר בפסיקתא רבתי פרק כ"ג שלודקיא בכלל סוריא, ושאר מקומות אשר אזכיר במקום א"ה, וא"כ לפי דברינו נמצאים ערי סוריא בחלק אשר הזה ודאי מן הנמנע אלא מוכח שהר ההר לדרום לודקיא ואפמיא וכו', ולפי דברי בעז"ה הכל יבוא על נכון, חוט הגבול הצפוני הלך מהר ההר שהוא לדרום טראבלום אל שאם מזרחה וכו', וכל מה שהוא לצפון הוט הזה הוא בכלל סוריא אשר אבאר בסמוך ובאמת שם אפמיא חמה כו':

דף מ"ג עמוד ב' שורה ד' מסוף פסקא א' ומכזיב כו' ועד הנהר והוא נחל מצרים, כתב ע"ז דף ג' הנהר הנזכר יש לחקור איזה הוא כי נהר פרת א"א לומר כי ידוע שלא הגיעו עולי מצרים עד פרת, והרמב"ם ובעל כספ"ם וכן הביאו בעל תוי"ט כתבו שהוא נחל מצרים ואד"י א"ל ערי"ש עין מקומם, אכן לא מובן לי הלא היא בצד דרומית מערבית א"י ובפי שאמרתי שבצד הדרום בדרך כללי גבולי עולי מצרים ועולי בבל שוים ולא מפרשא המתניתין צד הדרום שהיא נכלל בכלל מא"י כמו שאמרתי, ועוד לפי פירושם שהוא נחל מצרים עדיין לא נדע הגבול בצד מזרח, כי הר ההר ונחל מצרים שניהם בשפת ים הגדול הם, והתנא בא לפרש ולהודיע לנו כל שהחזיקו ע"מ ולא הזכיר כ"א צד א' צד המערבי ולא נדע עד היכן החזיקו בצד המזרח, לכן נראה לי שהנהר הוא נהר פרפר כמו שנאמר אמנה ופרפר נהרות דמשק. ואבתוב להלן במקומו שנהר זה יוצא אצל כפר פיגי (פידשי) שהוא סמוך לעיר הנקראת היום דיר ענון, והוא לפי דעתי חצר ענון, (כי חצר בלשון ערבי דיר) שהוא נקודת צפונית מזרחית כאשר אבאר ונהר זה מושך דרומית מזרחית והוא סוף גבול צפונית מזרחית עולי מצרים, וכוונת המתניתין חלה פ"ד מכזיב עד אמנה היא נקודת צפונית מערבית, ומכזיב ועד הנהר הוא נקודת צפונית מזרחית והם נקודת תחומי עולי מצרים בצד הצפון כאשר אאריך לקמן במקומו, עכ"ד:

דף מ"ד עמוד א' שורה ג' מסוף הדף וכן כפר כמר הנזכר כו' לצמון עכו כמו חצי שעה וקורין לו צומריא, כתב ע"ז וצ"ע שבנוסחא שלנו היא כפר צמח (ובעת קורין זימוריע) וצ"ע תוספתא שביעית פ"ד ע"ש ד' ק"ז א':

דף מ"ז עמוד א' שורה ט' מסוף הדף וכן טועים הישמעאלים במקום א' כו' ששמו כפר מנדי והם אומרים שהיא מדין, כתב ע"ז לפי דעתי טעו דוקא בהברת הלשון כי אפשר שמקובל אצלם

שהוא מדין והם משבשין הלשון וקורין מנדי׳. — שם עמוד ב׳ שורה ח׳ מסוף פסקא א׳ וקורין לו כסל לדרומו ביושר כמו שעה הוא קישון ומשם יוצא הנחל, כתב ע״ז (דף צ״ב) ובעת קורין הכפר אשר יצא ממנו נחל קישון (והיא לדרומית מערבית הר תבור) שי״ך אברי״ק על שם ברק בן אבינועם והוא סמוך לכפר מוזר ולפי הנראה הוא קישון הנזכר בדברי הימים בערי הלוים נקראת קדש עכ״ד. — שם שורה ז׳ מסוף הדף וא״ דרום שילה היא בית א״ וקורין ביתאי הפילו הלט״ד, כתב ע״ז (דף פ״ו) לא ידעתי כוונת דבריו כי הכפר ביתאי הנזכר הוא לדרום מזרחי חואר״א (בית חורן) כמו שעה א׳ והוא לצפון שילה עכ״ד. — שם שורה ד׳ ודע כי בית א״ היו שנים כי עד דף מ״ח א׳ בו וזהו שכתוב ויהי כראות מלך העי וגו׳, כתב ע״ז (דף מ״ח) ולפי דעתי לא יש שום הוכחה מפסוק זה כי כבר כתבתי לעיל במקומו שכל חבל הארץ (ככר הירדן) מים כנרת עד ים המלח נקרא ערבה ואם כן גם בית א״ בהר אפרים תכונתה על פני הערבה והדרך מיריחו לבית א״ הוא בתוך ערבה ובסוף ערבה (לצידי ע״) מתחילים ההרים ובית א״ בהרים אלה סמוך לערבה ואם כן כשיצא מלך עי ועמו לקראת ישראל והאי יצאו לפני הערבה ואם כן מוכח שגם בית א״ בהר על פני הערבה היא ובית אל א׳ היא, עכ״ד: —

דף מ״ח עמוד א׳ שורה ז׳, והנה מבית אל זה אל קבורת רחל כו׳ עד מהלך יום או יותר, כרצב ע״ז במחילת כבוד תורתו שגגה גדולה בדבריו כי רש״י מפרש מהלך רב יום או יותר מקבורת רחל לבית לחם לא מקבורת רחל לבית אל ומה הוכחה יש ממרחוק ח׳ שעות מבית אל לקבורת רחל ועדיין לא נדע המרחק שבין קבורת רחל לבית לחם הוא אפרתה, ונחלף לו בית לחם בבית א״, עכ״ד (ד׳ ס״ב). — שם פסקא נשוב שורה ב׳ מירושלים לעזאזל כשלשה שעות וחלחול ותקוע שם סמוכים, כתב על זה לא דקדק מה שכתב חלחול שהוא במחוז חברון כמו שכתבתי במקומו והוא החוק ממחוז תקוע, ולכן נראה לי גרסת הבבלי יומא פרק ו׳ ג׳ מילין מירושלים ועד בית חדודו היא הנכונה ולא בית חורין כגרסת הירושלמי עד כאן, עיין שם דף פ״ב א׳ בספרנו. — שם עמוד ב׳ שורה י״ז לצפון לוד כו׳ הוא כפר דכרין וסמוך לו מרישה (מראשא), כתב על זה שגה ברואה כי מראשה בשפלה ולא בהר אפרים בחלק בנימין עכ״ד וכן כרצב מראשה לדרום בית גוברין בערך הצי שעה חברות מאראסא עיין שם נ״ה א׳. — שם שורה ט״ו מסוף הדף פסקא א׳, ועקרון זו קסרי וכו׳ עד בינה ובין לוד, כתב על זה (דף ס״ו ב׳) אכן לא מצינו בשום מקום שיש עיר קסרי כי אם קיסאריא הנזכרת לעיל והאי אפשר לומר שכוונת התלמוד שעקרון היא קיסאריא הלא רחוק ממנה כמהלך יום וחצי ועקרון בגבול יהודה וקיסאריא בגבול הגליל וכו׳ אא״ נ״ל שכוונת התלמוד הוא שנבואת זכריה על עקרון נתקיימה בקיסרין בת אדום שבזמן היוונים בכשוה מלכי בית חשמנאים וכו׳ ומה שנזכר שפגע בו ר׳ עקיבא בין קסרי ללוד הוא והאי קיסאריא הנ״ל כי לא יש עוד קסרי בחלק יהודה ומ״ש כמה מקומות בינה ובין לוד אין זה קושיא כי מוכח שמת בקסרי והוליכוהו ללוד והנה נזכר ב׳ נקודות מקום שהוציאוהו ומקום שהביאוהו ואף שיש מקומות הרבה ביניהם וכן מצאנו מקפודקאי (היא כפתור והוא דאמיאט במצרים) ללוד (זוהר פ׳ צו ופ׳ פנחס) וכן רוו אזלי מאושא ללוד (שם פ׳ בלק) וא״כ אין ספק שקסרי היא קיסאריא על שפת הים ולא יש עוד קסרי בחלק הדרום וכו׳ עיש. — שם פסקא בבאר התחומין ומעמד השבטים כו׳, כתב על זה (דף ק״ט) דבריו אינם מובנים ואינם מדוקדקים אם נעיין בתכונת הערים לשבטים ובפרט מה שכתב שגזר הוא גנ״זור לדרום דש״נין בערך ב׳ שעות (עיין גזר) אכשף הוא ארסוף על שפת ים הגדול לדרום תענך כארבע שעות, כי אי אפשר לומר שהגיע חלק אשר עד ארסוף הנזכר:

דף מ״ט עמוד ב׳ שורה כ״ד מסוף הדף ובצר במדבר כו׳, כתב על זה (דף קי״ח וק״כ) שגגה ברואה כי מקרא מפורש בצר במדבר לראובני ועיר בסטר״א הנזכר למזרח אדרעי תכונתה בחלק מנשה והיא מכוונת מול הרי שומרון ובמסכת מכוש ט׳ א׳ מוכח שבצר במדבר לראובני מול חברון וראמות גלעד מול שכם בהרי שומרון שקוראים בל״ע דשב״ל קיות״א והוא מול חברון, ואין ספק שעל ההר ההוא תכונת בצר עיר המקלט שהייתה מול מקלט חברון כמו שנזכר במסכת הנ״ל, עכ״ד:

לוח הטעות אל ההוספות בראש הספר:

אמר המוציא לאור אודה יה אשר עד כה עזרני במלאכת הדפסה הזאת, ויהי שמו מבורך כשם שמברכין על הטובה על אשר יסר יסרני לתיתי נפרד ממקום הדפוס הרחק מאד, ובזה צר לי מאד כי לא חסיד אני ומלאכתי נעשית ע"י אחרים, וההגהה בעו"הר עלתה שלא כהוגן, ואם מראש ומקדם ראה לבי כי לא ימלטו קונטרסי אלה ההוספות הבאים ממני בראש הספר מאיזה שגיאות אשר יצטרכו לתקוני כמשפט הדפוס שאי אפשר לו בלי טעות אמרתי מספרם נער יכתבם אבל כואת לא דמיתי ולא עלה על לבי שיבוא השמטות וגרעון בדברי וחילוף ממה שאמרתי עד אשר יחשבני הרואה הדברים האלה כמו שהם לחסר דעה, ומה יועיל כי אחוק בספר להגיד בראש מי אשמת הדבר (ואולי אצטרך ג"כ להרכיב חגר וסומא כמשל דחז"ל בגוף ונפש) וטוב לי כי אחשה ואשים יד למו פי ואעלה בזה עם הספר התקונים, ולהיות דפי ההוספות הללו ממנו מצויינים משני צדדיהם במספר רומי ובכל צד פסקות שונות להקל על הקורא ארשום הצד והפסקא והשורה באותה פסקא — וזה החלי על הסדר:

צר ה' שורה ג' מסוף הדף כדבר משרור, משורר צריך להיות:

צר ו' שורה ז' דף זהיו ל"ו צריך להיות: —

צר ו"א שורה יו"ד (ר"ל ומן הדפסתו), זמן הדפסתו צריך להיות. — שם שורה ט"ו ועין ליטבל, ליטב"ל צ"ל כי הוא ראשי תיבות ליטעראטורבלאטט. — שם שורה אחרונה מהדף הזהיר אה, הזה ירא צריך להיות:

צר ו"ב שורה ו' ועל פיה יהי נשלם לדעתי, לדעת צריך להיות והוא מוסב על אמרי שם כי בהקדמה הארוכה הבאה מאתי על פיה יהי נשלם לדעת בפרטית באיזה מקומות מהספר יד המחקר והבקורת שלטת, והשגיאה הקטנה הזאת מפסדת כל הבנת הענין:

צר ו"ג שורה ו' על כבה, ככה צריך להיות:

צר ט"ך שורה כ' מסוף הדף אנו מצתערים, מצטערים צריך להיות:

צר ל"ך שורה א' מפסקא הקדמת המחבר שורה ז' מסופה, שורה ג' צריך להיות:

צר ל"ז שורה אחרונה מפסקא דף ו' פירותותין, פירותיך צ"ל, פירותי' אמרתי להגיה שם והתקון החדש הזה שלא מדעתי אין לו מובן כלל:

צר ל"ח שורה ז' מסוף הדף וסתם מתניתין סתם רבי ר"מ היא, שסתם רבי צריך להיות. —

צר ל"ט פסקא דף י"א שורה א' והתיר ביה, ביה צ"ל, הרואה לא ידע מה הוא השגיאה והתיקון כאן, אבל דע לך הקורא כי בנדפס נאמר והתיר ביה וע"ז כתבתי אני להגיה ביה צריך להיות. — שם פסקא דף י"ב שורה י"ד אבודרבו ובש"ס שלנו אבי דרנא, אבידרבו, ובש"ס שלנו אבידרנא צריך להיות:

צר מ' שורה י"ב ובשלשתם יפלו, נפלו צריך להיות. — שם פסקא דף י"ג שורה ח' מסופה בשגם כי מדברי הרמב"ם, הרדב"ז צריך להיות. — שם שורה ב' ממשפחת האם, משפחת צ"ל. — שם בחתימת הדף אחר מילות נתחלק המלה הזאת, נשמט כאן מדברי וכך אמרתי, ובנדפס כבר שם בטעות נתחלק המלה הזאת שלולבו לשנים ונאמר שלול בו, והמגיה הרגיש

שזה שגיאה ואין לו מובן וחשב לתקן כאן להגיה שלולי לבבו, אבל האמת שהוא מלה אחת שלולבו, ובזה הוא מתוקן:

צד מ״א שורה י״א וספתברא, ומספתברא צריך להיות. — שם שורה י״ב שהם מעיקר שהם צ״ל, לא ידע איש השגיאה והתקון, אבל הרואה יראה בנדפס כאן שנאמר שהם כזה ואמרתי שהם צ״ל במ״ם פתוחה בסוף המלה. — שם שורה י״ט מסוף הדף ויעמוד יהושע וגו׳, ויעמוד יהושפט וגו׳ צריך להיות:

צד מ״ב פסקא לדף י״ז שורה ו׳ בשעה אחת בשעור אחת צ״ל, בשעיר אחת אמרתי להגיה ולא בשעור, והדגרה חדשה הזאת אין לה כל מובן כאן. — שם פסקא לדף י״ח שורה ז׳ וכן הסכימו הסכימו צ״ל, לא ידע איש התיקון כאן, אבל האמת כי בנדפס הוא הסכימי וכתבתי להגיה הסכימו צריך להיות:

צד מ״ה שורה ג׳ האקלים השלישי, ל״ג בכת״י נמצא כו׳, הנקודה המפסקת בין מלת השלישי לפני מלת ל״ג היא שלא במקומה ומשחית המובן השינוי הקטן הזה, וכצ״ל השלישי ל״ג, בכת״י נמצא כו׳. — שם שורה ז׳ ואני אירי מדם, מהם צריך להיות. — שם פסקא לדף כ״ה שורה אחרונה כלו תחלתן, כילו צ״ל, כולן צ״ל אמרתי אני להגיה ולא כילו, והרואה יראה בלבול דברי. — שם פסקא לדף כ״ז שורה ו׳ אל ימלך צ״ל, אלימלך צ״ל כתבתי להגיה. — שם שורה ה׳ מסופה שנקראת בדח״ז, בדחז״ל צ״ל. — שם פסקא לדף כ״ז שור׳ ד׳ אקבעו לו, לי צ״ל:

צד מ״ו פסקא לדף כ״ט שורה ד׳ מסופה מטבע ארץ, פה כו׳, ארץ יפה צ״ל. — שם פסקא מדף ל׳ שורה ב׳ שם עמוד ב׳ שורה ט״ז צריך להיות. — שם פסקא דף ל״ב שורה ב׳ וב״ם הוא כמו שכתבתי, אני אמרתי רק כט״שכ והוא ר״ת כמו שכתוב כאן, והרואה יראה כאן הענין המדובר וירגיש קלקול המובן ע״פי הבאור הנעשה מזה שלא מדעתי כמו שכתבתי. — שם שורה ב׳ מסופה נאמר בוור ביור צ״ל. — שם פסקא לדף ל״ג שורה ו׳ חומר לתך ט״ן לדעתי כצ״ל חומר לתך ט״ן, הדברים כפי שהם הכה חסרי ההבנה אבל אני כך אמרתי שלדעתי צ״ל חומר ל׳ לתך ט״ן וכמו שמתבאר שם בדברי, והוא מ״ה ביחד:

צד מ״ז פסקא א׳ שורה ה׳ מסופה מספקי׳ ארונא, מסקי׳ צ״ל. — שם פסקא דף ל״ה שורה ה׳ וא״א שלא, וא״א אלא צ״ל, וא״א אלא שלא צ״ל אמרתי אני להגיה שם בדברי. — שם שורה ו׳ אמר רבי עילא, א״ר אילא צ״ל, לא כך הם הדברים ובנדפס נאמר אמר רבי אי לא וע״ז כתבתי להגיה א״ר אילא צ״ל. — שם שורה ז׳ רב אבא חלא רבה, סלא רבה צ״ל. — שם פסקא לדף ל״ו בסופה ידי עליוי, עלו צ״ל, לא זאת השגיאה בספר ולא זה התיקון ממני, ואני זה היה דברי ידי עשיו עשו צ״ל — שם פסקא לדף ל״ז שורה ה׳ כפיו הי״ת, כפירוש הר״ח צ״ל. — שם פסקא לדף ל״ט שורה ב׳ ואף עלי שחקו ואע״פי שחקו צ״ל, שחקי צ״ל. — שם שורה ב׳ מסוף הדף ראיתי בו, ראיתי כו׳ צ״ל:

צד מ״ח שורה ט׳ לא נזכר מה וכן פרח, מהיכן פרח צ״ל. — שם סוף פסקא א׳ וליתן ישרא צ״ל, וליתו ישרא צ״ל. — שם פסקא דף ט״א שורה ב׳ ערדוסקם, ערדיסקוס צ״ל — שם פסקא מדף מ״ב שורה ג׳ רבה פדשה ד״ג, פרשה כ״ג צ״ל:

צד נ׳ פסקא לדף מ״ד שורה ג׳ וריחו לנוערך, יריחו צ״ל:

צד נ״א שורה י״ב מסוף הדף חכם לכשירצה פי לכשיפתח, פירוש לכשיפתח צ״ל:

צד נ״ב פסקא דף מ״ח שור״ה י׳ בן סיודא, סודיא צ״ל, פטדיא צ״ל אמרתי אני:

צד נ״ג פסקא לדף נ״א שורה ה׳ דר״נ דן הוא, לא כך נאמר שם רק דר״נ דן דיא וע״ז כתבתי להגיה דינא צ״ל. — שם שורה ז׳ לאו שאולו, לאו שלו צ״ל, לא זאת השגיאה והתיקון, ובספר לאו שאולי ואני אמרתי להגיה לאשאולי צ״ל. — שם פסקא דף נ״ה שורה ג׳ מסופה, שורה ט׳ עד שורה ט״ו צ״ל, לא כך אמרתי, ובספר נאמר שם כשראורך.. כן ט׳ עד ש״ן והוא שגיאה וכתבתי ע״ז להגיה עד ט״ן צריך להיות, והשולח יד הסיע כוונת דברי וכתב עד שורה ט״ן צ״ל:

צד נ״ד פסקא לדף נ״ח שורה א׳ ולהוסיף עוד בו, או נאמר בספר ולא עוד וע״ז כתבתי

ההגהה בו צ"ל. — שם פסקא לדף נ"ט שורה א' פסקא שורה ו', פסקא שעור שורה ו' צ"ל. — שם פסקא דף ס"ב שורה ד' בדגיא צ"ל, ברגיא אמרתי להגיה שם:

צר נ"ה פסקא דף ס"ט שורה ב' מסוף הדף שהוא מטמא, שהיא נאמר בספר. — שם פסקא לדף ע' שורה ד' נשמט כאן שורה או, שורה אחת צ"ל:

צר נ"ך פסקא דף ע"ג שורה ט' ובעלי התוס' כתבו בו, כתבו צ"ל, לא ידע איש השגיאה והתיקון מהו, אבל האמת כי בנדפס כתוב, ובע"תוס כתב בו, וע"ז כתבתי להגיה כתבו צ"ל:

צר נ"ז פסקא דף ע"ח בסופה אינו מפקי כשיעמיד, אינו מפקם כשיעמיד צ"ל. — שם פסקא דף פ"א בסופה וגרענה צ"ל, יגרענה צ"ל אמרתי:

צר נ"ט פסקא דף צ"ד שורה ד' לא מתכת, מחבת צ"ל, מתבת צ"ל אמרתי להגיה. — שם פסק' דף צ"ו בסוף ואי לו לא, ואי לא לא צ"ל. — שם פסק' לדף צ"ז שור' ד' מעושרי תבואתכם, תבואתם צ"ל. — שם שורה ב' מסופה זה ספדיח, בה ספדיה צ"ל. — שם פסקא דף צ"ח שורה ב' מסופה חלק יידע, יודע נאמר בספר וע"ז כתבתי להגיה ידוע צ"ל:

צר ס' שורה ח' וכפוייל, וקפוייל צ"ל, לא זה וזה (השגיאה והתיקון) כך הוא, ובספר נאמר וכפויין והוא שגיאה, וכתבתי להגיה וקפויין צריך להיות:

תם התיקונים, בעזרת שוכן מעונים:

תעודה בישראל*).

ב"ה יום ד' כ"ג תמוז תרי"א לפ"ק ואלקווע.

לכבוד ידידי כנפשי ומאודי הי"ה הרב החריף ובקי החכם השלם היקר המפואר שלשלת היוחסין כש"ת מוהרצ"ה חן טוב נ"י המכונה עדעלמאן היושב היום באקספארד העיר בבריטאניא הגדולה.

ערבן עלי דברי דודים, מכתב ידידי בא אלי זה חודש ימים, והנני לטלאות רצון רומכ"ת בכל פנה הנדרשת, ובזה יקבל מכתבי אשר אדבר טוב בכל לב על הדפסתו הספר היקר כפתור ופרח, ושארי פרטי מעשיו הרצוים לכבוד תורת ה' ועמו, (ויכלול מכתבי גם איזה הערות יקרות אשר לרצון יהיה בעיני הקורא), ואה הדברים אשר יוכל לקבוע בדפוס כוון משמי. — זה ספר כפתור ופרח תולדות חכמתו של האדם הגדול איש תורי בר"מ הפרחי ממגורשי צרפת בשנת ס"ו לאלף הששי כנזכר סוף פרק נ"א מספרו, ונתן סימן להשנה הזאת אב הטומאה, וכן ויגרשהו וילך, (סימן ב' זה נזכר נ"כ באברבנאל בהקדמתו לנביאים ראשונים), כבר מפואר וכיהולל אצל כל רבותינו הקודמים, כלם הזכירוהו לשבח ולתהלה בכל מקום אשר הגיעו לדבר מעניניו הנהוגים היום בארץ ישראל, הי"ה הרדב"ז, המבי"ט, ר"ב אשכנזי, מרן הב"י, והרמ"א, ונהירנא בילדותי בהסתופפי על דלתות מורי ואלופי הגאון מופת הדור מוהר"ז מרגליות בטמ"ש בית אפרים וראש אפרים הובא אליו ספר אבקת רוכל שו"ת למרן הב"י ומובא שמה תשובת ר"מ גלאנטי אשר נתן תודה להשי"ת כי זכה לראות ס' זה, כי לא היה בנמצא רק א' בעיר ושנים בטשפחה, ואני זכיתי לראותו דפום ווינעציא

---

*) יכלול איזה מכתבים מראשי גדולי ישראל אשר סמכו ידם עלי ושהו כי מעדיים היום היוחי לאיש עד עתה, (למלאות הפנה הנאמרת בהקדמתי). והיה המערכה ראשונה מכתב הגיעני מאוהבי הגאון המפואר מוהר"ר מוהרצ"ה חיות נ"י הגאב"ד דק"ק זאלקווע להיותו כולל הערות ותיקונים מה עוד על הספר הזה, ואחריו מכתבי הדור וזלתו בימי עבודתי במלאכת ההדפסה הזאת. ואחרונה יבואו דברי שארי גדולי ישראל, ואשר קטונתי מלקחת בידי קנה המדה ופלס המשקל לתת להם קדימת המעלה ומהלל התוארים, שמחי לי למחסה דבר חו"ל, גדול מרבן שמו, ולא מקומו של אדם מכבדו, והיה שמם וזכרם לברכה על סדר א"ב לשמותיהם:

מהודרת מאד, גם נמצא ת"י העתקה אחת בכת"ב, אמנם הן אותם אשר בדפוס והן אותם אשר בכתב־ רבו בהם השגיאות והטעיות, כמו בפרק א' והר"ב פנרוך ז"ל פירש מאברהם ניקום ונגמר, אברהם קיים המצות ועדיין לא נתנה תורה, וצ"ל והרב הערוך וכן נמצא שם באמת ערך שחר ע"ש, וכן מה שכתב פרק ה' דר"ג הזקן הוא זקינו של רבי ור"ג בנו הוא נקרא ר"ג ברבי הוא טעות גדול בשתי דורות כו', (הדברים הללו תמצא כבר בהגהות והערות ממני במקומו כי כבר דשו בזה רבים מגדולי ישראל זולתי להשיגו כדברי הגאון הזה מדעתו). וכן שם סוף פרק ה' בענין הצדוקים שהתיהדו ע"י הנגיד רבינו אברהם וכתב הרדב"ז ח"א סי' ע"ג שנראה שזה היה ע"י ר"א בן הרמב"ם, וכן כתב כי בעל כפו"פ היה תלמיד הרמב"ם. וכל זה אינו כו', (עיין ג"כ בהגהות והערות שלי ושם הערתי כבר בזה), וכן מה שכתב פ"ו כי רבי ברוך ז"ל אמר אליו בירושלים כשהביא לו הספר להגידו שר"ה דפריש ז"ל אמר לבוא לירושלים ולהקריב קרבנות בזמן הזה כו' ומובא ענין זה בספר שמות בארץ קונטרס כפות תמרים חידושי סוכה ל"ד ב' דהכוונה דרצה לבנות מזבח ג"כ דבהעדר מזבח אין אפשרות להקרבה ע"ש, ועיין נ"ב מ"ק אורח חיים ססי' ל"ה דקבע מסמרות בדברי כפו"פ הללו, ועיין כפו"פ עצמו שהביא שם דברי בעל התרומה שכתב הלכך נראה דקדושת מחיצת העיר לעולם קיימת להיות מותר לאכול מעשר שני בתנאי אם בנה מזבח, אבל לא בנה מזבח לא, והנה כבר אמרו מזבח שנעקר מקדירין קטורת במקומו עכ"ל ואולם לשון הרמב"ם אינו מדוקדק דהרי דוקא הקטר' אבל הקרבה מזבח בעינן, (והארכתי כבר ע"ז בקונטרס מיוחד נספח לס' שו"ת מהר"ץ מבונה עבודת המקדש אשר יקבלו רצוף בזה), עוד הביא הכפו"פ שהרמב"ם היה חותם עצמו העובר בכל יום ג' לאוין, ואולם ברמב"ם פ"ה מה' מלכים לא משמע כן (עיין בדברי במקומות בהערות), ועוד הארכתי הרבה מאד בספרי לתקן דבריו ויערך הגיליון אם אבוא להעתיק כל אשר בחבורי ובאן לא באתי רק לעורר המעיין איך דברי המחבר הזה הוו חשובים וספונים אצל כל חכמי הדורות במשך ת"ק שנה, וכלם שמחו מאד עת אירע לידם ס' היקר הזה אשר היה ספון שמון באוצרות הס' למלכים וגדולים, ומאוד ישמח לבי כאשר הקשבתי קשב כי ידידי כנפשי רומכ"ת מעלתו על מכבש הדפוס שנית ושם לבו להגידנו ולבארנו כיד ה' הטוב עליו, ובעלי הנדפסי' אשר שלח לפניו לדוגמא כם הראה ידו הגדול' כי ראוי הוא לקרב לעבודה הגדולה הזאת, ושמחתי מאד על החפץ אשר הביא בידו להראות המקורות אנה מובאים דברי המחבר הקדושים, ובאיזה זמן היה, וספסר הספרים אשר חבר עוד הן בחכמת התורה והן בשאר ידיעות, וכן ראיתי דבריו נכוחים ונכונים בהגהות גוף הספר להפיץ אור על דבריו מאשר נפלו טעיות שונות ומרובו בדפוס ווינעציא ובפרט בכת"י אשר נכתבו שלא כסדר פנים מפנים שונים, וגלל כן אני תפילתי כי יברך ה' ועמו את פעולתו המעולה, אשר יקדיש כל עתותיו לגלות אינו פניני אבנות טהורות גדולי ישרא וחכמיהם אשר בחשך יתמו באוצרו' הספרים בעיר אקספארד, ואין איש שם על לב לדלות שמה חכמה ותבונה ממקורות הטהורות הללו, והוא העובד עבודת הקודש למען שמו ועמו לדלות לנו מים חיים מבורות עמוקות מגלה לנו נפלאות בספריו אשר מוציאן כפעם בפעם מבית גנזיו, ונפשי בטוחה כי יעזרהו ה' לבצע זממו ולהנחות מטרת מבוקשו אל מחוז החפץ הנרצה והנאות כראוי לאיש שלם כמותו אשר מעודו לא הוציא דבר שאינו מתוקן מת"י. ויכים יבואו ולא רחוקים הנה כי הכל יפארו וירוממו את פעולת האדם המעולה הלזה בהרחבת שדה חכמת ישרא, החותם פה זאלקווע יום ושנת הנ"ל:

צבי הירש חיות חופ"ק הנ"ל והגליל.

בעו"ה פפ"ומו יום ג' ל"ה למב"י הר"ח לפ"ק.

אלקים יענה את שלום אוהבי הרב המופלג בתורניות ובמושכלות ברק השנון תשואות חן חן לו כש"ת
מהור"ר הירש חן טוב נ"י.

הנה כתבו באה אלי זה פעמים ושלש על אודות דבר ההסכמה ע"ם כפתור ופרח היקר, ומטרדת יום השוק פה אחרתי מלהשיבו, ועתה ידע אשר לא עם לבבי למלאות בקשתו, כי לא יאות לאיש אשר אינו לא רב ולא מורה לערוך דבר דרך הסכמה, ואם אומר כי אדבר על אודות מהלל הספר הנחמד מאן ספין ומאן רקיע, ובהנוגע לדבר טוב על ידידי אשר אהבת עולם אהבתיו כבר כתבתי איזה דברי כמדומני בכתב הפרענומעראציאן יוכל להדפיסם אם ירצה, ומה אעתיר בדברים לאיש חכם ונבון כמוהו, ועמו הסליח שלא אוכל למלאו רצונו בזה, ז"ז הריני מוכן לשוכתו בכל עת כמאז כן עתה אקוה שיחיש מעשיו בהדפסת ס' כפ"ופ ולזכות בו הרבים, ובהדפסת שארי ספרי הקדמונים אשר דבריהם כנופת צופים, ולא ישעה בדברי האחרונים, ובהגיעו קרוב לגמר ההדפסה מס' כפ"ופ יחויר לי את ספרי הניתן לו מידי, אז אראה ואחפש בכתבי הנמצא עמדי דבר בביאור והערה אשר לא נרשם בגיליון הס', ואשלחם לידידי לערוך אותם מערכה תוך בריו, והנני ד"ש באהבה:

אהרן פולד.

ב"ה יום א' טוב מנחם אך טוב לישראל לפ"ק ווינן.

שלום וכ"ט סלה לכבוד ידידי שארי הרב הגדול המופלג והשלם מוהר"ר צבי הירש חן טוב המכונה עדעלמאן נ"י.

נועם מכתבו מיום ז"ך תמוז העבר קבלתי ושמחתי בראותי מתוכו את שלומו הטוב, וכי הנחהו ה' במעגלי צדק אל עיר תהלה מקום עקד הספרים ויפוזו זרועי ידיו להציל חמודות כתבי יד מגדולי וחכמי בני עמינו, יהי כן ה' עכו, חן ירבה וחן יפרוץ ועד מהרה דברו ירוץ, ועל אשר תשאל ממני נפשו היקרה אם באו לידי הספרים אשר הוציאם לאור הדפוס מכבר, אודיעהו כי לא קבלתי כלל מאומה עד עתה, ואבקש מאתו לשלחם לידי ע"י איזה הזדמנות שיירא מעיר לייפציג, ונא להודיעני כפעם בפעם משלומו ומעניני עסקיו ומה היה אתו מאז אשר נסע מזה עד עתה, וגם אנכי לא אמנע להשיב אליו אם ירשני הזמן, ובכל לב אשמח על הבשורה מפיו כי יבצע ה' את מעשהו בהדפסת הס' היקר למאד כפתור ופרח עם הוספות חמודות בו ממנו, ואסיים באמירת שלום וכל טוב כרצונו וכרצון ידידו ד"ש כל היטים:

הק' אלעזר הלוי איש הורוויץ.

ב"ה לאגדן עש"ק פ' שופטים תרי"א לפ"ק.

ה' ישפות שלום להרב המופלג השלם וכו' מוהר"ר צבי הירש נ"י.

הנני מוטרד מאד ולא אוכל לעלות בכתב חדושי בדברי ר"ח כהן אל הס' כפתור ופרח היקר, ואני אעורר אותו על תשובת חתם סופר סי' רל"ז לעיין בו במה שהאריך בזה לקיים הבטחתי יקבל הדפוס לחזרה, ואת שלומו אדרוש באהבה. דברי אוהבו נאמנו

הק' נתן אדלר הכהן.

ב"ה יום ו' עש"ק א"ח הפסח תר"ן פ"ק פראג.

לכבוד ידידי הרב המופלג החריף השנון החכם השלם החוקר מוהר"ר צ"ה עדעלמאן איש חן טוב.

עלי לשלם את נשיי, תודה רבה ע"ד סדר תפילה היקר אשר שלחת לי עם שאר מחברותיך יקרות, ואשר אחרתי עד כה בזה, רק בעבור כי לא ידעתי מקום שבתך אם בדאנציג או בקאניגסבערג או בברלין, ועתה כי הגיעו אלי דבריך מברלין הנני להשיב לך בשמחה שמה ע"י ידידינו הרב החכם הגדול דוקטור זאקס נ"י, ואתה ידידי מה תבקש עוד ממני חכם וחוקר אתה, ואני מעמסות רבות עלי מצדדים שונים, כן בעניני העדה הנכבדה כן בעבודות אשר העמסתי עלי מכבר להתימן ולכלותן ומאד נכספה נפשי לכתוב דבר מה על ס' כפתור ופרח אשר עליו רבות אתי בכתובים, לולי כי הזמן אין עלי עתה מאד, ולא אוכל בימים ובשבועות האלה לעשות מאומה בעבורך, והנה הספר הזה כפ"פ צריך לתקונים רבים כי נדפס בשבושים גדולים, ולפי הנראה היה הכ"י מהמחבר עצמו עוד מבולבל ובלתי מסודר כראוי ולכל זה יצטרך מתינות וצחות רוח, ואולי אם תתמהמה עוד בדבר אוכל לעשות דבר מה אי"ה, כעת היה בטוב וצלח רכב על דבר אמת וענוה צדק כרצון ידידך ומכבדך:

שלמה יהודה ליב כהן ראפאפורט.

ונאת היה דברו שניה ח' חשון תר"ח לפ"ק.

לכבוד ידידי הרב המופלג החריף החכם השלם החוקר מוהר"ר צ"ה חן טוב נ"י.

אחלי ידיד נפשי אל תעמים עלי כעת משא לעיפה, כבר אמרתי לך כי ימים וירחים נמנו לי עתה, ולא אוכל לקבל עלי עבודה חדשה, ולמה זה אמרת כי הבטחתי לך לשלוח, חלילה לי לידור ולא אשלם, טוב לי אשר לא אדור, ואם אמצא מעט מנוח אז אטהר להודיעך אי"ה, ואחרי כבר החלו להדפיס ספר כפ"פ לא עת עוד עתה להכין הערות עליו, צלח ורכב ע"ד אמת. ואולי אוכל אי"ה בכלותך את הדפוס לשלוח לך הערות והגהות. היה בטוב כנפשך ונפש ידידך ומכבדך:

שלמה יהודה ליב כהן ראפאפורט.

ב"ה יום ו' עש"ק י"ב אדר צ"ה לפ"ק ווילנא יצ"ו.

שלום אשוב לחורש ולחושב מפזר ונוסף ה"ה כבוד הרב החריף ומקשה המופלג כו' מהור"ר צ"ה נ"י בהרב המפורסם מוהר"מ חן טוב נ"י.

גלילת ידו הקדושה קבלתי נכון, ורואה אני אדידהו כיילא להו בקבא רבה, וכולי עלמא לגבי דידהו. ומה אוסיף ואין להם שומע, ידידי יראה להשתדל להשיג מהגאונים רמ"ם ומורע"א

נ' ואז יכופו ראשם, ומה נעשה בדור כזה. השם יתב' ישיב שלפנינו כבראשונה, ויקבל ברכה משם י מעונה, כנפשו ונפש הד"ש בלב ונפש חפיצה ואהבת עולם:

אברהם אבלי בלא"א הרב הג' מה"ר שלמה זללה"ה (אב"דק ווילנא רבתי).

ב"ה יום ב' לסדר זה הדבר אשר צוה ה' לעשות לפ"ק בריסק דליטא.

כבוד שאירי ידי"ן האברך כמדרשו החריף ובקי המופלג החו"ש ענף עץ אבות גדולי היחש ופרי ישוה להם כש"ת מוהר"ר צ ב י הירש חן טוב נ"י.

מכתב מדובנא רבתי אלי כתיב בזמנו ובמועדו בא לידי, ובו אמר עם הספר להודיע אשר ק"ק העיר הזאת נתנו עיניהם בכבוד מר אביו למנותו לראב"ד ומ"צ בשער עירם, ובקש ממני להעיר ולעורר להחזיק הרצון למלאו' במכתבי לשאיריי ומכירי שם על דברת גדול' מר אביו, לדבר הזה נשאתי פנין ומלאתי רצונו, ומוסגר בזה מכתבי לראשי העדה מה שיש בו די, ובדרך כלל אמרתי מאן דלא חזי לאריה ליחזי מרבעתיה ובדי גוריו, ואבטח שזכות אבותיו וזכות הרבים יסייעו בדבר זה והנני אוהבו בכל עת ועונה, ואני תפילתי יתן ה' שוכן מעונה, התורה והגדולה במקום אחד שהיו"ד בגבולם מאז ומקדם תשוב על כנה, והיה כבראשונה, כנפש הד"ש ושלום אביו וטובתם תמיד:

אריה ליב בהגאון מוהר"י זללה"ה קאצנאלינסוגין אב"ק בריסק דליטא.

ב"ה הרודנא יום ג' כ"ב טבת רע"ך ורע"א אבי"ע אל העזוב לפ"ק.

כבוד ידידי כנפשי הי"ה הרב המופלג חריף ובקי כו' מוהר"ר צ ב י הירש חן טוב נ"י.

מכתב ידידי נ' הגיעני, לרוב אהבתי אליו פניתי ואקח מועד לעיין בדבריו, ומצאתי אותם נכוחים וישרים, עליהם אין להוסיף, ומהם אין לגרוע ולא נצרכו להעדפה וסיוע, זולתי זאת אנכי אבטח בטוב לבב ידידי כנפשי, כי יאבה כו', ואם מכת"ר יפלא דבר, הנה הרב מוהרז"ו בעל מבאר פרקי דר"א מקהלתנו כעת אתו עמו והוא יודע יתר פרטי הענין יציע הוא דבריו לפני כבודו, ועצת כת"ר ינחני בזה כי אליו אשא עיני בענין אשר לא נסיתי מעודי בעסק ממרחק איך להתנהג. והיה זה שלום כנפשו ונפש ידידו עוז.

בנימין בהרב מוהר"י ז"ל (אבד"ק הרודנא רבתי).

ב"ה ב' דסליחות צ"ו לפ"ק סלאנימע יע"ו.

כבוד ידיד ה' וידיד נפשי הרב החריף ובקי חכם חרשים גזע ישישים החכם השלם כש"ת מוהר"ר צ ב י הירש חן טוב נ"י.

אחר ד"ש באהבה, על דבר האשה החולנית ממקום שבתי, אם היה באפשרית להשתדל ולפשר עמה למאד היה נכון כי אין ברצוני לריות נמנה ראשון בעסק כזה בעיתים הללו אשר מה שראחד מסכים השני סותר, וכמעט גדרתי בעדי להיות בדברים כאלו רק סניף, אבל אם יהיה בהכרח אז נתישב בדבר, ואם הוא באפשרית שיהיה ידידינו הגאון מקארלין הראשון בדבר אז גם אנכי אמלא אחריו, ויוכל לכתוב לו דבר זה. ואני תפלתי לאלקים שוכן שחקים, יכתבהו ויחתמהו לאלתר לחיים טובים בספרן של צדיקים. כנפשו ונפש אוהבו וידידו עוז.

דובערש אשכנזי חופ"ק הנ"ל.

ב"ה יום ב' לסדר ככל אשר צוה אותו אלקים כן עשה ה"ר פ"ק קארלין.

ליד"נ ורב חביבי הרב המפורסם החריף ובקי השלם ומפואר בר אבהן ובר אוריין יאי. ויאי כש"ת מוהר"ר צ ב י הירש חן טוב נ"י.

ידידי, מאז לשמע אוזן שמעתיו מנאמני רוח מהולל מאד וידעתיו מפי כתביו כי הו' גבר בגוברין אהבת עולם אהבתיו, אמנם נפלאה אהבתי אליו נוספה מיום ראותי פניו, כי מצאתי בו על אחת שבע מכל אשר הוגד לי אודותיו, ולי מה יקרו ימי העונג והשעשוע בהיותי בגבולו בחנתי ונוכחתי ומצאתיו דדא ביה כולא ביה פומיה מטלל רברבין כו'. — ועתה בבוא אלי מכתב כת"ר לשאול מאתי מה היה תשובתי להשואל לדין ולהוראה אשר העלים מאתו כי הוא כבר נדון ע"י מעכ"ת חד דעמו המא"ה האב"ד מחו"ק, חשתי בתקנות המעות וכתבתי להשואל בעסק דנא שדברי אליו בטלין ומבוטלין, וחלילה לי להכנס עצמי בדבר הנדון כבר ע"י מעכ"ת דסמיך לן טובא, ובי דינא בתר בי דינא לא דייקא, ורק מפי כ"ת על ידו יקוב הדין את ההר, וחלילה לי וגם לאחרים לדון ולהרהר אחר דבר הנדון מאת כת"ר כטו"ב העומד לימין האמת והצדק. ויגדל שלומו ותרב הצלחתו כנפשו ונפש אוהבו.

יעקב החופ"ק הנ"ל במ"ם משכנות יעקב.

ב"ה יום ב' כ"ט שבט תק"ץ פ"ק סטיזא יצ"ו.

כבוד הגאון הגדול המפורסם החריף ובקי כו' ידי"ן מוהר"ר שלמה קלוגר נ"י (מק' בראדי) שלום שלום למו ולתורתו אם אמנם דבר שפתים אך למחסור לאודועי טבעו ומהותו של המוביל דנא ההוא מרבנן הרב החריף ובקי חכם לב בר פחתי ובריבי מוהרצ"ה חן טוב נ"י.

כי אהני ליה קמרא דידי ודאבוהי בהיות בן גדולים וטובי ובלתי נופל טרם בתורה וחכמה ותרומת מדות החסידות להיות פקיע שמו ויצא טבעו בעולם, וגם כי נוסף על השמועה ומצא בו מי שיהיה לו עמו שעשועין בגמרא ובסברא ובהוראה, כי ידין רב לו באחד הגדולים אשר בארץ, ואני בתומי דברתי על לבו טוב לגבר כמוהו לישא עול הוראה כהחז"ל ע"פ ועצומים כל הרוגיה, וגם סמכתי ידי עליו, והנה דרכו מועדת אל מקום קברי אבותיו, והיה נא דברי רומעב"ת עם הרב הגביר מוהר"ז קאליר בעירו בהגאון בעל אור חדש שאירו הקרוב אליו בן דודו, אשר יעיר ויעורר הוא לקרובי משפחתו שמה להתאמץ להביאו באחד המקומות על נחלת אבותיו, והנני אוהבו ד"ש וחפץ הצלחתו,

יעקב הקטן החופ"ק סטיזא ואגפיה (במ"ס חות דעת כו').

ב"ה יום ד' ט"ו אב יו"ט מלפנים בישראל פ"ק לעמברג.

שלומי אמוני ישראל המורים בעם והקצינים המנהלים יגן עליהם בזרועו ה' צבאות.

הפעם יצאתי חוץ לגדרי לרוב אהבתי למוכ"ז הרב המופלג ועמית בתור' ויראת ה' מוהרצ"ה חן טוב נ"י בן גדולי עולם, והוא גם הוא לא נופל מהם בתורה ויראת חטא, וגדול כבודו בשער בת רבים, ויעש לו שם ע"פ תבל כאחד הנכבדים בארץ, וכבוד שארי הגאון הגדול בעל חות דעת ואוהבי הגאון מסנעטין שתו מהודם עליו, אמרתי גם אני להודות לו על הגלו"י ועל התעודה בישראל כי כל מן דין סמוכין לנו לדון ולהורות כאחד המובהקים, וע"י שלשה יקום דבר. פי המדבר לכבוד התורה יום ושנת הנ"ל.

יעקב אורינשטיין החופ"ק הנ"ל והגלילות (במ"ס ישועת יעקב).

ב"ה יום ב' דסליחות תקצ"א פ"ק פ"ב יצ"ו.

דרך הליכתו קרב לאתרן ההוא מרבנן הרב המופלג מלא ברכת ה' ים התלמוד ודרום ירושה לו מבית אבותיו כי הוא שלשלת היחוס למעלה בקודש עד הגאון מוהר"ם א"ש, ודין רפיש מדבית אבהין יאי ויאי גבר בכולה חריף ובקי טעם זקנים כש"ת מוהרצ"ה חן טוב נ"י.

ולדידי חזי לי זה ספר תולדות אדם, והאי גברא רבא ויקירא חכים ורב איתקרי, וכל מאן דין סמוכין ליה כפי אשלי רברבי פארי הדור, וגם אני תדיתי על קנקנו ומצאתי בו יותר ממה שנאמר מקצת שבחו של האדם הגדול הזה כפ"ה כתבם ש"ל גאוני הדור, גלל כן אשא כפיי קדש גם אני לאתר דמתבעין תמן מוביליו להודות לכוכ"ז ולענות לו אמרי יאי וקושטא קאי כי הוא ראוי לאותו איצטלא להיות מנאן דלביש מדא, באחת העיירות הגדולות ליתובא ברישא, ומורה ודאין אבב דשא, להורות לרבים ממקור תורתו ולהשביעם מפרי חכמתו, בהיותו איש אשר רוח אלקים מלא חכמה ודעת ויראת ה'. הכ"ד המדבר לכבוד התורה, ואני תפלתי בעד כללית ב"ע יצא למעלה חן ורב חסד ויצא לצדק דינם ביוה"ד הבע"ל.

משה הק' סופר מפפ"דמ החופ"ק הנ"ל.

מזידי עברי דרך פ"ק שטערניוויץ בא אלי ידידי הרב המופלג ועמיר בתורה מוהרצ"ה נ"י אשר זה כמו עשר שנים אשר נתאכסן אצלי בביתי, והכרתיו וגם סמכתי ידי עליו, כי הוא חכם, ומקור מחצבתו ממשפחת גדולי היחס נכד הגאון במ"ס פנים מאירות, ומאז עד היום הנה הגדיל בחכמה ומדע, ותעשנה ידיו תושיה בהפצת ס' מחברי' חדשי' גם ישנים, ושיחר פני ליתן מכתבו בידו אולי ימצא לו תועלת בעברו במקום לא ידעהו, ומאשר נכון לאמץ ידי תופשי התורה לכן לא מנעתי מכתבי, והנני משחר פני חכמי לב יואילו יפנו בו ויהיו לו למושיעים, ומרוב חפצי בדרכי ישפיקו דברי המועטים, והנני אוהב כל חכמי תעודה ושוחרי הטוב. כ"ג חשון תר"א לפ"ק.

משה (הוא אהרן משה) טובש האב"דק סנעטין.
(וכעת אב"דק יאם העיר הגדולה במדינת וואלחייא).

בעו"ה ע"כ הר"ב גדולתינו לפ"ק פ"ק נ"ש יצ"ו.

רב ברכות לראש צדיק, מהבוחן ובודק, ביו"הכ יפקד לחיים טובים ונעימים, יפעת תורתו יגבה למרומים, קרן צבי צדיק ירום, הודו וטובו בל יגדע, מזלו ירומם ויוסיף. שמש הצלחתו לא יאסף לאהובי רעי ומיודעי, הרב המה"ג החריף ובקי, משנתו חף ונקי שלשלת היוחסין, כותבי בנמוסין, לו

שם בגבורים, ידין רב לו בהורים ומורים, נודע בכל קצווי ארץ לשם ולתהלה, מאד נעלה כש"ת מוהרצ"ה חן טוב נ"י ויזרח כשמש בטהרו.

מעשה ידין כוננו אצבעותיו, מלאות דברי אמת וצדק, בנויות על אדני החן וצחות המליצה, מלאות דברי תושיה, האירו מול עבר פני, והרבו מאד יגוני תוגה ועצב הרחיבו בנפשי מאד לשמוע קול ... כו', ואני מצידי שמתי בפי מענה לדבר על לב כו' ... כאשר יאות לרם ונשיא כמותו, וכה אעשה אני באין אונים רק בהשמעי קולי אקרא ליה ה' צבאות חי אדיר באדירים, יאמץ לבו בגבורים, ירוממהו וישיבהו על כס הישועה להפץ מעיין תורתו וייף עוד בגדולו כמאז היה ביקר גאונו, טרם שטף עליו זעם חרונו, וזכות אבותיו וא"א הקדושים יעמוד לו ולזרעו דור דורים, ולגודל ידיעתו ועוצם יראתו, כל אצטרך להלהיב ולעורר בטחונו ולהחזיק תקותו, עוד בו נשמתו, כי לא ראיתי צדיק נעזב, מקור אין אכזב! — והנה מאד יצדק בהשפטו מדוע החשיתי מלהשיב ליון אמרי. אך יאמין לי אהובי מעכ"ת נ"י קושט דברי אמת, כי לא נתנני בעיתים הללו עת לחננה ועת להשפטה אשר מכל צד ופנה בשו"ת כתר יכתרוני, ומעבר עברים קול אלי קוראים, ושרדת הקהלה והמדינות סובבים אותי בתטידורז בדברים נחוצים מצות וחוקים הרפותי עד בלעי רוקי, אך עתה אשא בנקיון כפיי, לפלל בעדו, לא בשמים, ואל יקירי ערך טובי לב להרים קרן צבי בטובם ובכוחם, כי גדול הוא ולו נאוה תהלה בכל מיני פאר ומעלה כו'. ויהי נועם ה' בגורלו לגמול חסד לצדיק כפעלו ביטים הראשונים כי היה הון ועושר בביתו, וצדקתו עמדה לכל באי צל קורתו! — ועתה מה אדבר יותר וירוח לו כפי כתביו ונועם הבטחתו ישית פניו לעיר פראג המהוללה קריה מעוטרה בחכמים מופלגי תורה, וקצינים שרידים לדבר ה' וכל החרדים יפרוש מעכ"ת נ"י מגילה הזאת לפניהם, וישמעו מביניו, טוב ענייניו, ואצפה דברי יעשו רושם לטובתו, ואקצר ואסיים בספר ברכה ושלום וחיים, וכל טוב עד בלי דיים, יחתם בדין שטים, יזכור נא גם אותי בתפילתו, להראות לי אות באהבתו, אלה דברי איש בריתו, מבקש לגודל הצלחתו, מצפה לישועתו.

הק' נחום טריביטש החופ"ק ניקלשבורג והמדינה.

בעוה"י טוב אלול שנת התקצ"ט.

רחימאי דנפשאי, הרב המפורסם גמיר וסביר טובא חריף ובקי בחדרי התורה, מזה בן מזה, מחזה שדי יחזה, ענף עץ אבות גדולי עולם מוהרצ"ה חן טוב נ"י.

מכתבו אלי כתיב לבאר סיבת מניעת בואו שלום לחתונת בני החרוץ כנדרש ממנו ומחו' נ"י קבלתי על נכון והיה לי לדאבון נפש, קיימתי המבוקש הנרצה להתפלל על החולה האדם הגדול בתו"ח ונשיאות מר דודו שיחיה ויעלה מרפא ארוכה למחלתו! — ע"ד בני האהוב שירד להשתקע במדינתו אבקש ממנו להיות לו לעמית ומודע וע"פ ישק ויצא ויבוא במקום בואו לקיים אזלת בקרתא כו' ובקולו ישמע ככל אשר יורהו, והיה זה לאות אהבה, לבד קיום המצוה כתובה! — והנה בדבר האדם הגדול אשר נהירין ליה שבילי דכולי תלמודא ופוסקים ותשובות כאחד הגדולים אנשי השם אשר בארץ הרה"ג מוהר"ה מרדכי נ"י קנקן חדש מלא ישן הפריז על המדה לקבל מאתו אלי כתב מליצה עבורו, ותורתו וקדושתו מכרזת עליו כל רואיו יכירוהו ויאמרו כמותו י"ב, ואין הדור יתום שכמותו שרוי בתוכו, וידא רעוא דתירום רישיה כו', ומצידי לא יבצר ההשתדלו', אהובו מח"ה הטרוד.

עקיבא גינז מא"ש (הכותב בדרך בטלון).

כהנה וכהנה רבות עמדי מכתבים שונים מרובי גדולי הדור מארץ מולדתי וגם ממדינות שונות הקרובות והרחוקות, וגם מראשי חכמי המחקר והביקורת אשר לא יכיל ידיעות רבות העתקתם ואחזל גם לשאת את שמותם כי רבים הם לפורטם, (וכתוב גם עם הספר וכרון שמי וערכי באיזה ספרים נדפסים). וכל אלה בוה אבוא מן המודעין להעיר את הדואה כי מטרת כוונת ההצעה מהתעודות האלה אודותי היא רק למען למען העיר עין איש על דברי אלה הנספחי' אל הספר אבל כי ידיין איש כתבו אלי או יעלה וכר מדברי אך בשמי יקראוני, והעבד העברי הצבי ישראל זה יהיה שמי וזכרי.

נשלם.

הקדמה

אמר העבר העברי איש תורי ברבי משה הפרחי, תורה צוה לנו משה בדקדוקין, ובמסורות ממנו לרבינא ורב אשי, תורה אחת בתלמודה בפירושה, לחטאי' היא עולה, ולפשעים לחם אישי. תורת אמת תורת חסד, זאת התורה מגנה ומצלא נתנה מתוך ידידות ואהבה רבה, לא על מנת לשנות ולחזור בה, האלדי' אשר נתנה מרוב חבה, אינה שלישות בידינו פקדון או הלואה, אלא ירושה ונחלה בלא מצרים, מורשה לנו ולא להם לא השתתפו בה זרים, ולא התחברו בה נכרים, משה זכה וזכה את הרבים, נסיני בא במצורת יוצרו להשלים עם סגולה בני אתנים, מאמינים בני מאמינים, משה ותורתו אמת צדקת יי' עשה רצונו ומצורתו, וכל אדם בדרכיו חסיד וצדיק באמונתו, תורה שיש לה בית אב, נאצלת מתוך הלהב, ואליה סודות וסתרים יסודות אושיות עקרים ושרשים בהם שלמים הם האנשים:

תחלת כל דבר וראשיתו, לטי אשר יחפוץ היות טובה אחריתו, לתת כחותם על לבו, לילו ויומו, בשכבו ובקומו, על שהבורא ברוך הוא ומבורך מחוייב המציאות, ומציאות זולתו הכל מארצו, ובמציאותו הם נמצאים, ובהפקדם לא יגיעו חסרון בעדם, ולהאמין היות הבורא יתעלה אחד בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, לא יקבל שינוי וחלק, אין אחד כאחדותו ישתבח שנצחנו שלמותו, ולדעת שהבורא יתנשא שמו אינו גוף, ולא כח בגוף ומשיג מהשיגי הגוף ומקריו אלין לא יקרב, ושהבורא יתעלה הוא קדמון ראשון לכל ראשון, האומר אהיה אשר אהיה לפניו לא נוצר אל, ואחריו לא יהיה, הלא הוא ישתבח שמו, וכל המציאות חדש לא מדבר, באין התחלה זמניות בראו עולם ומלואו. ולעבוד הבורא יתרומם ואליו ישא כפיו ונפשו ישפוך לפניו, לזולתו לא יתן עיניו, ולהאמין בנבואה למי שירצה הא להשלימו ובקש להלמו, ולהאמין בנבואת אדוננו משה והיותו מחסד יוצרו, אב וגדול לכל הנביאים לפניו ואחריו אין נבואה כנבואתו, ואין שלמות במין האנושי כשלמותו, ולהאמין שתורתנו מן השמים על ידי משה עבד יי' מפי הגבורה וספוריה הם כמצותיה וכן פירושיה, ולהאמין נצחיות התורה היות האמתית לא תהיה נצוחה, ולא יהיה לה חלוף בזולתה, בלא תוספת, ולא גרעון, כום אין בה ולא חסרון, ושהבורא יתברך יודע מעשה בני אדם סתריהם וסודם, גם שהבורא יתברך גומל חסד לעושי מצות תורתו ועניש עוברי בריתו. גם להאמין בבואת המשיח ולחכות אליו ואם התמהמה עד מה, ויאמין בחי העולם להחיות המתים ולהעלותם מקבותם ותחיינה עצמותם:

לכן על כל חכם לב לתת על צוארו רביד התורה ובמצותיה יהיה חפץ בכל מאד ונפש, ובנוחו יאמר מצארני כופר השקט ונופש חרות וחופש. חופש כל חדרי בטן יודע הנסתרות הוא יודע היות כונתנו להתקדש בקדושת אדמת ישראל לעלות שם באימה לא בחומה, הגביר עלינו חסדו באנו

אל הארץ בצדקתו זהרה ואורה טהרתה וקדושתה בראשיתה שיוריה נכרין אלא שמחוסרת דיורין כאשר באנו הצרכנו לחדש שם המלוכה להעביר ממצורת התלויות בארץ דשרתון טפי החלודה על פי ההלכה:

ואני הצעיר הדל באלפי, שפל אנשים, אסקופה שהכל דשים, בדישתי את פי לא חסמתי, לדבר דבר לצורך השעה על רוב המצורת הנוהגות היום בארץ, הנה נא הואלתי לבדוק ולחפש ולדרוש ולפשפש להודיע ולהגיד לספר ולהעיד עם מה שהראוני מן השמים בענייני עיר האלדים ירושלמה ומקדשו המקודש ואדמת ישראל ושאר נחלתנו שאלתי ובקשתי, ואף כי בחסרוני הכרתי, בדיעה קצרה ידי, בינה לא בי היא, חכמה אין עמדי, וקודם רבות מופתי, היית צריך למצות מדותי, ולהחליף מעותי, על צדקת אלהי נסמכתי ועל חסדו נשענתי, לכבוד שכינתו נתכוונתי, לכבוד בית אבא לא חששתי, ואם הוא כמר מדלי ואין הקוטן משביע את הארי, מלא לוגמיו מחובה מוציא, וחטה אחת פוטרת הכרי, הכל לפי מה שהוא אדם לעמת המחברת מלא קומצו מנחה מלא חפניו קטורת, מה פשעי, אם במים אדירים לא צללתי, מה חטאתי, אם בענני כבוד לא זכיתי, מבירת הספר הוציאוני, כתנתי הפשיטוני, כלי גולה הלבישוני בעוצם למודי גרשוני, מבירת אבי ומארץ מולדתי עורם יצאתי, שולל הלכתי, נער הייתי, מגוי אל גוי וממלכה אל עם לא ידעתי לשונו נודחתי, מנוחה לא מצאתי, עד כי הביאני חדריו המלך שהשלום שלו, משבי, לארץ צבי, ארצו הקדושה לישב בצלו שם שם לי, לחם חק, בצרקתו על יד חכם מלך רב כמאויי, ועולם הצדיקים הראני בחייי, חכתי בשמיר' חקותיו ומצותיו שמירה מעולה, על כן בלבי עלח, המעט אשר היה לפני לשם אלהי אעלהו שם לעולה, ולא ארזן על לב מי שיבקש תואנה או עבר עליו רוח קנאה, רחמה אני אם מזה הדור נמלט אם בפרסום והודעה אם בסתר או בלט. בפלגת אדמת ישראל בחפץ עליון עברתי עיירותיה מדינותיה וכרכיה רובם דרכתי הרי בשמים כפרים עם נרדים ביניהם מצאתי בבירת שאן למנשה אשר בו לחבר את וח ישיבתי בחרתי יושבות על מים רבים מי מנוחות ארץ חמדה מבורכה ושבעת שמחות כגן חשם תוציא צמחה ולגן עדן פתחה, דירת הכרמים לשבת בצער עובתי עם שיושביהם בחסידותם עונותם ממעטים ידעתי ידעתי גם בגדולות ללכת בהם לא נסתי ובנפלאות ממני לא שאלה נפשי ואליהם לבי לא הטה ולאפוקי נפשאי מפלוגתא. אדון השלום היה עם פי בעל הרחמים האירה פניך על עבדך ל אלהי ישרא למדני חקיך אנת אלהא די מלכותך לא תתחבל יהא רעוא דאימא מלתא דתתקבל לעשות מאמר זה לקטתי אמרים בין העומרים מפוזרים ומפוזרים הלא הם כתובים לפניך באין עומל וטורח, ההוא לבוא אל הארץ בר ולחם ומזון צדה לדרך וחברה לאורח וקראתי את שמו — — — — — — — — — — — — — — — — — —

כפתור ופרח פרח נצר שורש ישי יציץ ציץ ויגמול חסד עם עני בדבר אלדינו יחחר ויחיש סעטין רשוע יהודה וישראל ישכון לבטח בימיו כמו שהוא החבטחה האמיתית בימיו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח, ברצון צורי ובעזרו יתעלה נעשה ונצליח:

סימני הפרקים:

הפרק הראשון לבאר שם תרומות ומעשרות וחלה הנזכרים בתורה, וחיוב אוכליהם:

הפרק השני לבאר שם טבל ודאי ומדומע ומדומע וחולין שהם שמות דרבנן:

הפרק השלישי לבאר שקדושה ראשונ' קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, וזה בענין מצות שהם חוכה קרקע, ושקדושה שניה קדשה לעתיד לבוא, ושחיוב הדינין מן התור' הן בדגן הירוש ויצהר לחוד:

הפרק הרביעי לבאר דין קני' לגוי בארץ ישראל, ודין מרוח הגוי:

הפרק החמישי לבאר דין הלקוח מישראל ודין פירות ישראל בקרקעו בזמן הזה וזכרון הגעל', ושמהלוקת הפוסקים אין משים הדבר ספק, והבדל הנופל בדין תרומה ורבינו הקדוש לא התיר בבית שאן עבודה כשביעית ודין כבוש עולי מצרים ודין כבוש עולי בבל ודין כותי וצדוקי שהם שתי אשרות נמצאות פה, ועניין קים לן:

פרק ששי בזכרון עיר אלד' ירושלמה, והר הבית, וביח חוניו וביח פגי, וציון וחברון, והר סיני כי שם היה העיקר:

פרק שביעי על הירדן, וביח שאן, עזה. אשקלון, וטבריא ודין חמין שלה:

פרק שמיני בזכרון עיירות מוקפות חומה מימות יהושע בן נון:

פרק תשיעי בזכרון קצה מקומות מחוצה לארץ שהם מכוונים כנגד ארץ ישראל ושהם כארץ ישראל אליבא דר' יהודה:

פרק עשירי לבאר שכל מה שכבשו עולי מצרים לחוד עם מה שכבשו עולי בבל שהכל שוה בקדושה ובטהרה ובהועלה לחיים ולמתים, ושלא פסק מעלחה ממנה לעולם וזה לה משולם גם כן, ואין הפרש ביניהם אלא בחיוב קצת מצות התלויות בארץ, וההבאר כי כשחכמים ז"ל קורין חוצה לארץ למה שהוא בחוך גבולי התורה שרוצים לומר חוצה לארץ של כבוש שנ' וכן ארץ העמים לטמא יזוע ואם הוא ארץ ישראל גמור', וזכרון קצה דינין ומשפטים שנוהגים בארץ ואינם נוהגים בחוצה לארץ מפוזרים בחכמת ים התלמוד וזכרון חועלה יוצביה וענין הסמיכה וזולת זה:

פרק אחד עשר לבאר גבולי ארץ ישראל והחומיה על פי התורה האמיתיה ה זכרים פרשה אלה מסעי ושהם מנחל מצרים שהוא ואד אל עריש ועד הור ההר שהוא גבל אל קראצ, ועד חמת ועד ימה של סדום, ולבאר קצה ספקו' יפלו בזכרון זולת אותם הגבולי' והחיזם, וזכרון מהו שכבשו עולי מצרים ושהוא הכל, ומהו שכבשו עולי בבל והוא עד כזיב, והחבאר שכל מה שהוא לדרום כזיב הוא מוחזק שהחזיק בו עזרא אם לא הוציאוהו בפירוש, וההבאר שה"ל שהם סביב ארץ ישראל חייבת בחקי המחנות וזכרון קצת עיירות נודעות אצלי, אי זהו מקומן להועלת וביאור ההחומין ומעמד השבטים וזכרון קצת מכבושי אדוננו משה ע"ה:

פרק שנים עשר לבאר שיושבי ארץ ישראל מכובדים מזולת' ואפי' מבני בבל, וזכרון ההולך ממקו' שעושין למקו' שאין עושין, וזכרון מי הוא הנותן רשות לדין ולמי יתנו הרשות וזולת מחקי הדינין, וזכרון הקרובים:

פרק שלשה עשר לבאר קצת חלוק שבין הארץ וחוצה לארץ בכלל הפירות של זה כזה ושל חוצה לארץ בחוצה לארץ וזכרון סוריא:

פרק ארבע עשר לבאר חלוק שבין הארץ וחוצה לה בקצת משפטים, וזכרון קשה הראייה באופן ירושלם וארצה ולמה יום טוב שם יום אחד לבד חוץ מראש השנה וזולת זה:

פרק חמשה עשר לבאר קצת דיני חלה וההפרש על זה שבין הארץ וחוצה לארץ וזכרון מדת הפסח:

פרק ששה עשר לבאר קצת דיני מתנות כהונה הזרוע הלחיים והקיבה וראשית הגז וזכרון משקלי המטבעות ושעורי המדות, וזכרון מעשר בהמה וזכרון הבכורות:

פרק שבעה עשר לבאר שהחלה והתרומה גדולה אינם אלא מן המוקף וזכרון ההכשר והגורם טומאה לחולין שבארץ ישראל:

פרק שמנה עשר לבאר קצת דיני תרומה גדולה וזכרון טובת הנאה וכהן המסייע:

פרק תשעה עשר לבאר מה הוא הנתרם ועונשי השלומי תרומה וכיוצא בו:

פרק העשרים לבאר מתי ראוי להרום ואם הם דינים הלוקים האיך יהיה דינם זה אצל זה:

פרק האחד ועשרים לבאר הדמע:

פרק שנים ועשרים לבאר קצת דינין בשיעורי האיסורין בתרומה וטבל וחולחם, וקצת כללים בהם:

פרק שלשה ועשרים לבאר קצת דיני הזורע תרומה וחולת זה בדיני תרומה:

פרק ארבע ועשרים בביאור תרומה ומעשר:

פרק חמשה ועשרים בביאור הנאי מעשר ראשון ולמי ינתן, וברכת הפרשחו, אם שהו' ודאי ואם דמאי, וקצת דיני נשי' בענין הברכו' ובנאמנו':

פרק ששה ועשרים לבאר למתי יגיע חיוב המעשר ומה שהוא חייב בו:

פרק שבעה ועשרים לכלול מה שהחבאר בפ' שלפניו:

פרק שמנה ועשרים לבאר האיך האור קובע למעשר:

פרק תשעה ועשרים לבאר האיך המלח קובע למעשר:

פרק שלשים לבאר האיך הקמח קובע למעשר:

פרק אחד ושלשים לבאר האיך התרומ' והשבת קובעין למעשר:

פרק שנים ושלשים לבאר האיך הביח קובע למעשר

פרק שלשה ושלשים לבאר אכילה עראי מה היא ואיך היא וכמה היא:

פרק ארבע ושלשים לבאר דיני הטבל:

פרק חמשה ושלשים לבאר דיני הדמאי, וזכרון פדייח המעשר:

פרק ששה ושלשים לבאר עוד בדיני הדמאי, וזכרון הבא לקבל עליו דברי חברות:

פרק שבעה ושלשים לבאר הקלין שבדמאי:

פרק שמנה ושלשים לבאר דין המזמן את חברו והוא אינו מאמינו על המעשרו׳ וקצת דיני שבת וזולתו :

פרק תשעה ושלשים לבאר המדיר את חברו שיאכל אצלו והוא אינו מאמינו על המעשרות ועניין החשוד ועניין המסגף עצמו בתעניות :

פרק ארבעים כדיני מעשר שני ורובו במה שנוהג שלא בפני הבית ודרך פדייתו :

פרק אחד וארבעים בביאור פרשת מעשר שני בירושלם בזמן הזה :

פרק שנים וארבעים לבאר עניין ביעור מעשר שני, וזכרון קצת דיני שכירות, וזכרון ודוי הגר :

פרק שלשה וארבעים בביאור מעשר עני והיאך נוהג בחלקי הארצות, ומי הם המתנות ש״ש בהם טובת הנאה לבעלים והאיך מפרישין אותו :

פרק ארבע וארבעים לבאר גדר העני שנתן לו מעשר עני, ושאר מתנו׳ עני״, והצדק׳, וקצת דיני הצדקה, והיאך היו חכמינו ז״ל נוהגין בה וזכרון קצת דיני ההקדש ושאין לחוש לגזבר משום בעלי כיסין, וזכרון קצת נדת החכמים :

פרק חמשה וארבעים לבאר תואר העשייה בתקון הפירות מהיות דיניהם :

פרק ששה וארבעים לבאר חלקי התרומו׳ והמעשרות :

פרק שבעה וארבעים לבאר קצת עבודת השביעית ודין פירותיה והספיחים, וזכרון הארץ שכבש אדון כל הנביאים אדוננו משה ע״ה :

פרק שמנה וארבעים בביאור השביעית :

פרק תשעה וארבעים בביאור השמטת כספי׳ בשביעי׳ בזמן הזה :

פרק החמשים בביאור פרוסבל :

פרק אחד וחמשים בביאור זמן השנה השביעית מתי והיאך נזרעה בכל עת שנזרעה בג״ה :

פרק שנים וחמשים במתנות עניים שהם פאה, לקט, שכחה, פרט ועוללות :

פרק שלשה וחמשים בנטע רבעי :

פרק ארבעה וחמשים בערלה :

פרק חמשה וחמשים בחדש וספירת העומר :

פרק ששה וחמשים בכלאים שהם שלשה סוגים, זרעים, בהמה, בגדים :

פרק שבעה וחמשים במרחק שבין שני מינים, הן לזריעה, הן לנטיעה :

פרק שמנה וחמשים בכלאי הכרם, וכלאי אילנות, וכלאי בהמה עוד :

פרק תשעה וחמשים בכלאי בגדים :

פרק המשלים בג״ה, בכלאים, בציצית :

תם ונשלם הסימנים.

כפתור ופרח

פרק הראשון:

הפרק הראשון בביאור שם תרומה ומעשרות וחלה הנזכרים בתורה, גרסינן משנת המשכן רבי אומר עשר תרומות הן, תרומה ותרומת מעשר, וחלה, ובכורים, ותרומת נזיר, ותרומת תודה, ותרומת הארן, ותרומת מדין, ותרומת שקלים ותרומת משכן: תרומה ותרומת מעשר, וחלה, ובכורים, ותרומת נזיר, ותרומת תודה, לכהנים: תרומת הארן, לכהנים וללוים, ולנתינים, ולמקדש, ולירושלם: תרומת מדין, לאלעזר הכהן: תרומת שקלים, לאדנים: תרומת משכן, שממנה היו עושין גופו של משכן, ושמן המשחה וקטרת הסמים, ובגדי כהן גדול ובגדי כהנים, האמנם אין לנו עסק פה אלא בתרומה כלומר תרומה גדולה ותרומת מעשר וחלה:

התרומה הוא שהוכירה התורה האטיתית ראשית דגנך, וכן התורה אינה נוהגת אלא בארץ ישראל, וכן התורה לא נתן בה שיעור, ומשום הכי הוא דאמר שמואל חטה אחת פוטרות את הכרי, ומיהו חכמים ז"ל נתנו בה שיעור כאמרם מסכת תרומות פ"ד עין יפה אחד מארבעים, עין רעה אחד מששים, בינונית אחד מחמשים, וסמכו על המקרא שלא לפחות מששים, גרסינן בתוספתא מסכת תרומות פ"א, מנין שאם תרם ועלה בידו אחד מששים שתרומתו תרומה שנאמר ואת התרומה אשר תרימו ששית האיפה מחומר החיטים וששיתם את האיפה מחומר השעורים, וזה שאיפה שלש סאין ששיתה חצי סאה, והחומר שלשים סאין אם כן חצי סאה הוא חלק אחד מששים בחומר, ולשון התרומה קרוב לזה תרי ממאה, ורוב הגאונים ז"ל פסקו שבזמן הזה שהתרומה עומדת לשריפה מפני שהיא טמאה רשאי אדם להפרישה אפילו לכתחלה כל שהוא כשמואל, וכן נמי פסק הר"ם בטו"ל הלכות תרומה פ"ג, ואת התרומה נתנת לכהן בין שהיא טהורה בין שהיא טמאה, ואפילו נטמא הדגן קודם ההפרשה חייב להפריש ולתת לכהן, הטהורה נאכלת לכהן שהוא טהור, אבל אם היא טהורה וזה יהיה אם לא הוכשרה והוא טמא אין לו בה זכות כלל, ולא נתנה אלא לקבורה כדלקמן, והטמאה יש לו ליהנות ממנה בשריפתה ואף על פי שהוא טמא אם שמן ידליק בו את הנר ואם דגן להסיקו תחת תבשילו, והוא הדין לתרומת מעשר, יש מי שאומר ששם תרומה גדולה הוא על שם שהיא ראשית לכל הדינין, כענין שם קדושא רבה לבורא פרי הגפן, אחר הוצארת תרומה גדולה חייב להוציא מעשר הנשאר ונקרא מעשר ראשון. ואינו חובה מן התורה אלא בארץ, ונורתנו ללוי דכתיב ולבני לוי הנה נתתי את כל מעשר בישראל לנחלה ורשאי הלוי לאוכלו בכל מקום שנאמר ואכלתם אותו בכל מקום, ומה שגזר עליהם עזרא הוא לקמן:

האבות הקדושי ע"ה הם הפרישו מעשר, באברה' ויעקב הדבר בפ', וביצחק אמרו ז"ל וימצא בשנה ההיא מאה שערים אומר זה למעשר היה וכן הביא הר"ם ז"ל הלכות מלכים פ"ט, ויצחק הפריש מעשר והוסיף תפלה אחת לפנות היום. פרקי דרבי אליעזר בפרק ל"ב ויזרע יצחק בארץ ההיא רבי אליעזר אומר וכי זרע דגן זרע יצחק חס ושלום אלא לקח את כל מעשר מכונו וזרע צדקה לעניים ולאביונים כשם שאתה אומר זרעו לכם לצדקה וכל דבר שעשר פתח לו הב"ה מאה שערים של מיני ברכות שנאמר וימצא בשנה ההיא, ופרי ל"ו אמרי' רצה יעקב לעבור נחל יבוק אמר ליה המלאך לא כך אמרת כל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך לקח כל מקנהו ועשר חמש מאות וחמשים. וכן הבנים בקטן החל ועלה לוי, אבל אין אנו מעשרין לפי שאבות ז"ל עשרו, אא מפני שהשם ית' צוה לנו במעשרו בסיני על ידי משה רבינו ע"ה, וכן הענין באבר מן החי לנח או מילה לאברה' וגיד הנשה ליעקב אין אנו הולכין באלו המצות מפניה' אא מפני שהם מצות הבורא ית' על ידי אדוננו משה ע"ה. וא זה העיקר הגדול העירו רבותינו ז"ל פרק ג"ה באמרם ונוהג בטהורה ואינו נוהג בטמאה, רבי יהודה אומר אף בטמאה, אמר רבי יהודה והלא על בני יעקב נאסר ג"ה ועדיין בחמה טמאה מותרת להם אמרו לו מסיני נאמר אלא שנכתב במקומו, ועוד שבכלל תרי"ג מצות שנאמרו למשה מסיני הם אלו. ופרי דברי ר' יהודה שהאוכל כזית מגיד הנשה של טמאה חייב שתי מלקיות משום בהמה טמאה ומשום ג"ה ולית הלכתא כותיה, וכן הביאו הר"ם ז"ל. ועל זה דתמהנא דאמרי' אמר רב ספרא צלותי דאברהם מכי משחרי כותלי, אמר רב יוסף אנן מאברהם ניקום ונגמר, וכדאיתא ריש פרק אמר ליה המטונה, ומאי דהדר רבה ואמר תנא גמר מאברהם כלומר דהתם דכתיב מצוה לחוד והכא דכתיב מצוה לחוד נמי לא עקרה והר"ב פנרוך ז"ל פי' מאברהם ניקום ונגמר כלומר אברהם

קיים המצות ועדיין לא נתנה תורה ואין לנו ללמוד אלא ממנהג הנביאים כגון דניאל וכיוצא בו כפני שנהגו כהלכה למשה מסיני ׃

הלוי מפריש מזה המעשר עשירית ונותנו לכהן ונקרא בלשון תורה מעשר כן המעשר ובלשון חכמים תרומת מעשר, ומצוה על הלוי להפרישה אלא שיש לו רשות לישראל גם כן להפרישה וליתנה לכהן ויתן המעשר ללוי, עוד חזר הישראל ומפריש כן השאר מעשר אחר וזה יקרא בקצת השנים מעש׳ שני ובקצת השנים מעש׳ עני, וזה ששנה ראשונה ושניה רביעי וחמישית כן השמיטה הוא מעשר שני, ושנה שלישית ושישית הוא מעשר עני, ושניהם אינם חובה כן התורה אלא לפירות הארץ, וסדרון תרומה גדולה לכהן, אחריה מעשר ראשון ללוי, אחריו תרומת מעשר לכהן, אחריו אם מעשר שני אם מעשר עני, אבל אם לא עשה כסדר הזה אף על פי שהוא עובר בלא תעשה מה שעשה עשוי שנאמר מלארך ודמעך לא תאחר, כלומר הראוי להקדים לא תאחר, וכן הוא מפורש מסכת תרומה פ״ג ׃ ואמרי׳ בירושלמי אמר מר עוקבא מן מה שעבר בלא תעשה אתה יודע מה שעשה עשוי כדאמרי׳ לא תשא עליו חטא אם אינו קדוש נשיאת חטא למה׃ פר׳ המוכר את הספינה, ומסכת יבמות ריש פרק האשה רבה ופרק האיש מקדש, מוקים רבי אלעא להאי קרא לתורם מן הרעה על היפה שתרומתו תרומה, כהר״ם ז״ל מסכת תרומה פ״ק, ולא מפירות הארץ על פירות חוצה לארץ, הטעם בזה אמרו וכל מעשר הארץ מזרע הארץ, ואף ע״פ שאלה הכתובים שהביאו ראי׳ מהם יש מהם שבאו במעשר ויש מהם שבאו בתרומת מעשר, אין בזה קושיא לפי שאנחנו נביא ראיות מן הפסוקי׳ שבאו בתרומות על המעשרות ובפסוקי׳ במעשרות על התרומות, לפי שענין אחד כולל אותם והוא שיוציא מזה מה שהוא חייב בו מן החק ׃

חיוב ועונש האוכל כזית טבל קודם הפרשת השתי תרומת מיתה בידי שמים שנאמר לא תחלל את קדשי בני ישראל כלומר לא ינהגו בהם מנהג חולין ועדיין קדשים שעדיין לחתרם לא הורמו, ותניא אלו הן שבטיתה האוכל טבל וכהן טמא שאכל תרומה טהורה וזר שאכל את התרומה ׃ אמר שמואל משום רבי אליעזר מניין לכהן טמא שאכל תרומה טמאה שאינו במיתה שנאמ׳ ומתו בו כי יחללוהו פרט לו שהיא מחוללת ועומדת ומה שאמרו ז״ל שהם במיתה כלומר בידי שמים וגם שלוקין, אבל אין בהם חיוב כרת, וכרת בחמשים כדנפקא מלויים ׃ ירושלמי מסכת בכורים מה חטיתה מימר מר בחמשים זו הוא מיתת כרת דכתיב אל תבריתו את שבט משפחות הקהתי וגו׳ ויאת עשו להם עשו להם תקנה שלא יזונו עיניהם מקדש הקדשים וכתיב ולא יבואו לראות כבלע את חקדש וגו׳ וכתיב ומכן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה, ומיתה בששים ממיתי מדבר ׃ פרק יש נוחלין, לא נגזרה גזרה לא על פחות מבן עשרים, ולא על יתר מבן ששים סוף מסכת משקין, חמשים זו כרת, ששים מיתת כל אדם, שבעים שיכה, שמונים גבורות, אמר רבא מחמשים ועד ששים זו מיתת כרת, והא דלא קא חשיב לה משום כבודו של שמואל הרמתי, רב יוסף כי הוי בר שתין עביד יומא טבא לרבנן, ולזה עשה מהם הר״ם ז״ל שרתי מדרגות בפי׳ מסכת אבות ׃

האוכל קודם הפרשת המעשרות לוקה מן התורה ואפילו לא נשאר אלא מעשר עני, ואחרתיה מדכתי׳ לא תוכל לאכו׳ בשעריך מעשר דגנך, מס׳ כריתות פ״ק, אמר רבי אילא האוכ׳ מעשר דגן ירוש ויצהר לוקה שלש והלא אין לוקין על לאו שבכללות שני הבא ממיתין קראי וכו׳ ׃ וכן פרק אלו הן הלוקין, יכול שלא יהיו חייבין אלא על הטבל שלא הורם ממנו כל עיקר נטלו ממנו תרומת מעשר לא מעשר שני ואפילו מעשר עני תלמוד לומר לא תוכל לאכול בשעריך ולהלן הוא אומר ואכלו בשעריך ושבעו מה להלן מעשר עני אף כאן מעשר עני, ואמר רחמנא לא תוכל וזה כלו למלקות שאין עון מיתה אלא בתרומה ׃

האוכל כזית טבל של דבריהם או מכלאי הכרם והערלה של חוצה לארץ מכין אותה מכת מרדות ׃

חלה הוא שנפריש מעיסתנו אי זה דבר לירתן לכהן שנא׳ ראשית ערימותיכם חלה תרימו תרומה, ואין לה שיעור מן התורה שנאמר כתרומת גורן שלא נאמר בה שיעור ולא כתרומת מעשר שנאמר בה שיעור, ומיהו חכמים ז״ל נתנו בה שיעור מסכת חלה פ״ב, בעל הבית אחד מכ״ד, ונחתום אחד ממ״ח, ואינה חובה מן התורה אלא בארץ, ואינה נוהגת אלא בשל ישראל, ואמר הנביא עליו השלום ראשית כל בכורי כל וכל תרומת כל מכל תרומותיכם לכהנים יהיה וראשית ערימותיכם תתנו לכהן להניח ברכה אל ביתך, מסכת קדושין פ״ק כל מצוה שאינה תלויה בארץ נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, וכל שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ חוץ מן הערלה והכלאים, רבי אליעזר אומר אף החדש, ירושלמי רבי יונה בעי ולמה לא תנן אף החלה אמר ליה רבי יוסי לא אתניין מתני׳ אלא דברים שהם נוהגים בישראל ונוהגין בגוים וחלה נוהגת בישראל ואינה נוהגת בגוים מאי טעמא ראשית ערימותיכם ולא של גוים והחלה היא שקדמה בזמן למעשרות וחכי תני סוף פרק האשה נקנת רבי יוסי אומ׳ גדול הלכות שהתלמוד קודם לחלה ארבעים שנה ולמעשרות חמשים וארבעה ולשכיטין ששים ואחת וליובלות מאה ושל״ש, ואשה שהאכילה את בעלה שאינו מעושר או שאינו קוצה לה

חלה קראוה חכמים העוברת על דת משה, וכדאיתא פרק חמדיר, דין שלה שיוצאה בלא כתובה ותוספת ואינה נוטלת אלא מה שהוא בעין מנדוניית' ואומ' הירושלמי כולהון בעדים פלוני כדין תקן לי הכרי קין לי חלתי בדק' בכלהון ולא משכח סוף פרק הגוזל קמא ובתוספתא פס' ערלה, רגיא עשרים וארבעה מתנות כהונה נתנו לאהרן ולבניו בכלל ובפרט ובברית מלח, אלו דין עשר במקדש ארבעה בירושלם, עשרה בגבולין, עשר במקדש חטאת ואשם ובחי שלמי צבור וחטאת העוף ואשם תלוי ולוג שמן שכל מצורע ושתי הלחם ולחם הפנים ושירי מנחו והעומר, ארבעה בירושלם הבכור והבכורים והמוקדש מרשותו ואיל נזיר ועורות קדשים, עשר בגבולין תרומה ותרומת מעשר וחלה וראשית הגז והזרוע והלחיים והקיבה ופדיון הבן ופדיון פטר חמור והחרמים ושדה אחוזה וגזל הגר • והרי"ם ז"ל הלכות בבורים פ"ק פירשם כך, שמונה מתנות אינם אוכלים אותם הכהנים אלא במקדש דהיינו לפנים מחומת העזרה, וחמשה אינם אוכלין אותם אלא בירושלם לפנים מחומת העיר, וחמשה אין זוכים בהם מן התורה אלא בארץ ישראל לחוד וחמשה בין בארץ בין בחוצה לארץ, ומתנה אחת זוכין בה מן המקדש, אותם השמונה שבמקדש הם בשר חטאת עוף ובהמה ובשר אשם בין חלוי בין ודאי ובחי שלמי צבור ומותר העומר ושירי מנחות ישראל ושתי הלחם ולחם הפנים ולוג שמן שכל מצורע: בירושלם חזה ושוק של שלמים והמוקדם מתודה והמוקדם מאיל נזיר ובכור בהמה טהורה והבכורים של ארץ ישראל התרומה ותרומת מעשר וחלה ושלשתן קדש, וראשית הגז ושדה אחוזה ושניהם חולין, בכל מקום המתנות ופדיון הבן ופטר חמור וגזל הגר והחרמים וחמשתן חולין, ואותה מתנה שזוכין בה מן המקדש עורות העולות והוא הדין עורות קדשי הקדשים כלן לכהנים, בכורים אין לנו להזכירם חנה שאינם נוהגין היום:

הפרק השני.

לבאר שם טבל וודאי ודמאי ומדומע וחולין שחם שמורת דרבנן, טבל נקרא כל מה שאינו תרום ומעושר כלל, ולשון טבל טב לא, כלשון פלמוני לפלוני אלמוני, ואיסורו במשחו, וכדאיתא בסוף מסכת ע"ז כתב ר"ם ז"ל בעניין פסח, טבל כהיתרו כך איסורו, כלומ' החטה אחת פוטרת את חברי, על הודאי אביא לך לשון רבי שרירא גאון בתשובה, מה שלא נתעשר יקרא טבל ומה שיצא ממנו הראוי לו יקרא מעושר ודאי, ומה שחיה ספק אם נתעשר אם לא נתעשר יקרא דמאי, ומה שיערב מבלתי מעושר עם מעושר יקרא מדומע, ובין ע"כ, האמנם סתם ודאי על הרוב רוצה לומ' ודאי טבל וכדאמרי' מס' דמאי פ"ד, מי שקרא שם לתרומ' מעשר של דמאי ולמעשר עני של ודאי לא יטלם בשברת עור פ"ח, תרם מן חדמאי על הדמאי ומן הדמאי על הודאי תרומה ויחזור ויתרום, תוספת מסכת דמאי פ"ק, כפת חמרחץ פטורה מן הודאי ואין צריך לומ' מן הדמאי, פי' כפת חמרחץ עשב, שכן פרש"י ול מס' בריתות כפת הירדן, עוד פ"ח, מעשה שנכנסו רבותי לעיירות שעל יד הדרך והביאו לפניהם ירק, קפץ רבי עקיבא ועשרו ודאי, אמר ליה ר"ג עקיבא היאך מלאך לבך לעבו' על דברי חבירך או מי נתן לך רשות לעשר, אמר ליה וכי הלכת קבעתי בישראל ירק שלי עשרתי אמר ליה רצונך לך שקבעת הלכה בישראל שעשרת ירק שלך, כשחזר ר"ג לבניהן וראה אותן שנתקלקלו עשה כל פירותיהן ודאי כשהלך רבי שמעון בן גמליאל לביניהן וראה אותן שנתקלקלו עשה תבואות וקטניות שלהן דמאי ושאר כל פירותיהן ודאי, וכן כיוצא בזה הרבה:

דמאי הוא כמו שגדרו הגאון ז"ל, וכן הלוקח מעם הארץ נקרא דמאי, והוא לשון שאלה דאמאי, ו"א דמאי ד' מן מ' א' מי', ומאבילין את העניים דמאי במסכת דמאי פ"ג מוציאין נוטריקון לו 'די מחסורו אשר יחסר':

מדומע גם כן וכן חולין שנפלה תרומה לתוכן, ונקרא מדומע שחתרומה נקראת דמעה שנאמ' מלארתך ודמעך וכן נקרא מדומע אם טבל ומעשר ראשון או מעשר שני מעורבין וכדאית' תוספת מסכת תרומה פ"ח, ובאור מדומע כגון שנפל חלק אחד מהתרומה בצ"ט חלק חולין שהכל מאה נעשה הכל מדומע, וממנו זה למה שכתוב את כל חלבו את מקדשו ממנו דבר שאתה מרים ממנו אם נפל לתוכו מקדשו, ומה שבא ביה חכתוב הוא מעשר מן המעשר והוא חלק מאה מן הכל וכשנפל אותו חלק בצ"ט שנשארו נתקדש הכל ונעשה מדומע:

חולין הוא שני מינים אם חולין פתמא אם חולין כתקנין, הפירות שחורם מהם תרומה גדולה ותרומת מעשר לבד הם הנקראים חולין פתמא שכבר חוטלה הקדושה מהם, ואם הופרש מהם כל הדינין מקדושת ומעשרות נקראין חולין מתוקנים בכל מקום:

הפרק השלישי

לבאר שקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא, ושניה לעתיד לבא, ושחחיוב מן התורה אינו אלא בדגן תירוש ויצהר בלבד, גרסינן מסכת חגיגה, רבי אליעזר אומר כך נקובלני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו הלכה למשה מסיני עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית מה טעם מפני שקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא, וקאי אשטחית פרק מגלה נקראת, ופרק ידיעת הטומאה בראש', אחד נכנס לעזרה ואחד נכנס לתוספת העזרה שאין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ובנביא ובאורים ותומים ובסנהדרין של שבעים ואחד, ובשתי תודות ובשיר, ב"ד מהלכין ושתי תודות אחריהן הפנימית נאכלת והחיצונה נשרפ' כל שלא נעשה בכל אלו הנכנס לשם אין חייבין עליה, אתמר רב הונא אמר בכל אלה תנן רב נחמן אמר מכל אלה תנן, רב הונא אמר בכל אלה תנן קא סבר קדשה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא, ועזרא זכר בעלמא הוא דעבד, ורב נחמן באחת מכל אלו תנן קא סבר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא, ועזרא קדושי קדיש, פי' אף על פי שלא היו לו אורים ותומים ומלך, מס' זבחים פרק קדשי קדשים, מאי קא סבר אי קא סב' קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא אף בכור נמי, ואי קא סב' קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא וכו' אמ' רבא לעול' קא סבר לא קדשה, ומיהו טעמא דמאן דאמ' לא קדשה לעתיד לבא נפקא ליה ממאי דאמרי' במוף מס' ערכין, מאי טעמא דמאן דאמר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא דכתיב ויעשו כל הקהל השבים מהשבי סכות וישבו בסכו' כי לא עשו כן מימות יהושע בן נון ותדע שמחה גדולה, אימר בא דוד ולא עשה סכות בא שלמה ולא עשה סכות עד שבא עזרא, אלא מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע, מה ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וגרתחייבו במעשר אף ביאתם בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות ונתחייבו במעש' ואומ' והביאך יי' אלהיך א' הארץ אשר ירשו אבותיך וירשת מקיש ירושתך לירושת אבותיך מה ירושת אבותיך בחדוש כל הדברי' הללו אף ירושתך בחדוש כל הדברי' הללו, פי' רש"י ז"ל האי לא עשו לאו אסכות מהדר א"ה ה"ק כי לא עשו מה שעשו עכשיו מימות יהושע ומאי ניהו קדושת הארץ, בסד' עולם אמרי' ירושה ראשונ' ושנייה יש להם, שלישית אין להם, כלומ' קדושה ראשונה שקדשה יהושע קדשה לשעתה כשהיו שם ישראל, עד שנחרב בימי נבוכדנצ' הרשע ולא קדשה לאחר שנחרב, אבל המקומות שקדשו שניה בימי עזרא אין אחריה הפסק, אם כן בשלישית כשיבא משיח אינה צריכה קדוש, וכן בפרק הנזקין בסיפא, אין עודרין עם הגוי בשביעית, וכן הארץ שכבש יהושע, הניחו ממנה קצתה עירא וביר דינו שלא כבשה כבירת שאן וחולתו, ועדיין בג"ה נאריך בזה, ומה שכתב הרב בעל התרומה ז"ל שגם קדושת עזרא בטלה בזמן הזה ואינו חייב מן התורה להפריש תרומ' ומעשר, והוא ז"ל תולה הדבר בסברא בעלמא אינו מחוור וכמו שנבא' בג"ה:

חיוב אלו הדינין אפילו בימי יהושע ועזרא אינו מן התורה אלא על דגן תירוש ויצהר שכן כתוב דגנך תירושך ויצהרך, אבל פירות האילן וירק לא היו לעולם חייבין אלא מדרבנן, והכי איתא פרק הנודר מן הירק, לטימ' דדגן כל דמדגן משמע מרחיב רב יוסף וכפרוץ הדב' דברכו בני ישראל משע' דגן תירוש ויצהר וכל תבואת השדה לרבו, ואי אמרת דגן כל דמדגן משמע מאי כל תבואת השדה היינו דגן אמ' רב יוסף לאיתויי פירות האילן וירק, וכן נמי כתב רש"י ז"ל פרק כיצד מברכין, מעשר פירות האילן אפילו בארץ גופה דרבנן שהתורה לא חייבה לעש' אלא דגן תירוש ויצהר, ע"כ, תניא דבילה של תרומה שנפלה לכי הטארת נטלה ואכלה אם יש בה כביצה בין שמאה בין טהורה הכים טמאים, והאוכלה חייב מיתה, פי' רבי' שמשון ז"ל ואף על גב דתרומת פירות דרבנן והאי חייב מיתה לאו דוקא אלא סימנא בעלמא, וכדאיתא ריש מסכת מעשרות, אי נמי בתרומת בכורים דשבעת המינים דאורייתא, וכן נמי כתב הראב"ד ז"ל על מה שכתב הרי"ם ז"ל הלכות תרומה פ"א, מצינו רבי הקדוש התיר בירת שאן מאותן המקומות שלא החזיקו בו עולי בבל, אמר אברהם לא התי' רבי אלא מעש' ירק ופירות האילן שהן מדרבנן אף בארץ ישראל, וכן דעת ר"ת ז"ל, כהרי"ם ז"ל תרומת ירק מדבריהם כמעש' ירק, וכן נמי מסכת ראש השנה פ"ק, תנא לירקות ולמעשרות פי' לירקות למעש' ירק, ולמעשרות היינו מעש' דגן, ותנא מעשרות משום מעשר דגן ומעש' בהמה, ומיהו כבר סמכום חכמים על דין תורה כדאמרי' בספרא, וכל מעש' הארץ מזרע הארץ מפרי העץ לרבות שחלים וגרגיר וכל מיני ירקות, וכן נמי בספרי, מדכתיב עש' תעש' את כל תבואת זרעך, כתב הראב"ד ז"ל בס' כתוב שם פרק העור והרוטב ואומ' אני שאין חייבין מיתה אלא על תרומות דגן תירוש ויצהר ועל הטבל שלהן, אבל שאר מיני תרומה נוהגת בהן וכן מעשרו' אבל אין חייבין על תרומתן מיתה ולא על טבלן

וחוץ מזה ומזה אף אם נאמר שאין חייבין מן התורה אם קרא עליהן שם יש עליהם קדושת תרומה מן התורה ומדטעת בשל תורה, ובמסכת בכורים פ"ב גרסי' שהתרומה וחמעש' אוסרין את הגורן ויש להם שיעור וגוהגין בכל הסירות בפני הבית ושלא בפני הבית, וכל מה ששנינו בהם דבר תורה ודוק ותשכח, ע"כ, ופי' קרא שם שיאמר תרומת מעשר המחוייבת לזה הצבור מן התאנים יהיה בצד צפון או בצד דרו', ומצאתי תשובה לגאון ז"ל, הלוקח ירק מן השוק חייב לעשר, ולמה חייב לעש' כשהזהי הקב"ה לעש' פעמים פירותיהם לא הזהי' אלא על התרומה וזגמתה שכתוב עשר תעשר את כל תבואת זרעך אבל ירק לא הזהי' לעשר אבל חכמים אמרו לו לעש' ירק תתן כלל אמרו במעשר כל שהוא אוכל ונשמר וגדולו מן הארץ חייב במעשר וירק אין צריך לעשר מדברי תורה אלא מדברי סופרים, וזהו ששנינו מעשרות סייג לתורה, ע"כ. ובעל העזר הרב רבי מאיר אבי זקני הרב רבי נרתן ז"ל כתב פרק האומ' התקבל גט, גבי אלא בעציץ שאינו נקוב דרבנן, ודאי דפריק בעציץ שאינו נקוב דרבנן, ולא פריק במעש' שני דרבנן כגון דאילנות וירקות משום דההוא אירע ליה עקר מן התורה אבל בעציץ שאינו נקוב אין כן עקר מן התורה כלל, ותמה על שכתב טהור קדוש מורי רבי אליעזר דשינו זצק"ל בהלכותיו, ירושלמי אומר איסי ירקות, מדבריה' ופי' אותו ז"ל שאין להם אסמכתא מן הפסוק כמו פירות האילן ואף על פי שפירות האילן גם כן מדרבנן, ע"כ, שחרי נמצא להם מההיא דספרא וכדלעיל:

הפרק הרביעי

לבאר דין קניין כ"גוי בארץ ישראל ודין מירוחו, כבר קדם שקדושה שניה קדשה לעתיד לבא ואם כן ישראל שקנה היום קרקע מן הגוי בא"י שם חייב בכל המצות התלויות בארץ, וזה כשנחלקו רבה ורבי אליעז' מס' גיטין שלהי פ' השולח לא נחלקו כל זמן שחזר הישראל ולקחה דחזרה לקדושתה ואלא פלוגתיהו בפירות הגוי בקרקע שלו ואם יש קנין לגוי בא"י להפקיע מידי תרומות ומעשרות אם לאו. והו לפי פי' רש"י ז"ל אבל לפי פי' חר"ם ז"ל המחלוקת מן קרקע של גוי שחזר הישראל וקנה אותו ממנו אם חזר הקרקע לקדושתו אם לאו, דאילו בפירות הגוי בקרקע שלו פשיטא ליה דפטור וכמו שנבא' בג"ה, ומסתברא כפי' רש"י דכיוצא הוא מה שאמרו בתוספתא מס' נגעים פ"ו, וחלוקח בית מן הגוי וראה בתחלה מה שאין כן באדם, פי' הלוקח בית מנוגע מן הגוי בא"י וראה הנגע שבו בתחלה מה שאין כן באדם דאילו גוי שנראה בו נגע ונתגייר אותו הנגע לעולם טהור, ונקח שיטת רש"י ז"ל ומסתברא דהלכה כרבה דסבירה ליה אין קניין דפשטין דמתני' כותיה, דהא רב אשי דהוא בתרא מוקים לה למתני' דלעולם אין קניין, ולשון רש"י אין קנין לגוי כלומ' אם קנה הגוי קרקע בא"י אין קנינו קנוי להפקיע מקדושתה שלא תחייב במעש' וישראל שקנה ממנו פירות צריך לעשר והמחלוקת הוא כך, רבה סבר דגונב ולא דגזן גוי, ופרש"י ז"ל שאם מרחו הגוי והן שלו בשעת מירוח שהוא גמר מלאכתן למעש' מרוח הגוי פוטרן ואפי' לקחה מישראל בשבלים, אבל הגדילו בקרקע הגוי ולקחן ישראל בשבלים ומרחן חייבין במעש' דקרקע א"י ביד גוי לא הופקעה קדושתה, ואילו לרבי אליעז' הוי פטור דסבירא ליה יש קניין, ודייק דגנב ולא דגן גוי כלומר הגדל בקרקע שלך חייב אבל לא הגדל בקרקע הגוי ואפילו מרחו ישראל, ואשתכח דלכולי עלמא מירוח הגוי שלו בשערת גמר מלאכה פוטר:

ושאין קנין לגוי כרבה, גרסינן פרק הקוטין רבה, תניא אמר ר' שמעון שזורי פעם אחת נתערב לי טבל בחולין באתי ושאלתי את רבי טרפון ואמר לי לך קח לך מן השוק ועשר עליו קסבר רוב עמי הארץ מעשרין הן והוה פשוט על פשוט, ולימא ליה לך קח מן הגוי קסב' אין קניין לגוי בא"י להפקיע מיד מעש' והוה ליה מן החיוב על הפטור, ואיבא דאמרי אמ' ליה לך קח מן הגוי קסב' יש קניין לגוי בא"י להפקיע מיד מעש' והוה ליה מן הפטור על הפטור, ולימא ליה לך קח מן השוק קא סבר רוב עמי הארץ אינן מעשרין, ע"כ לשון המשנה, וזה מן הפטור על הפטור דאורייתא הוא אלא מכל מקום חייב מדרבנן ולזה הוא פוט' זה הערוב שהוא חייב מדרבנן העבשו שניהם תחת מין אחד מן החיוב הם, ולשון התוספ' מס' דמאי פ"ה, אמ' רבי שמעון שזורי מעשה שנתערבו לי פירות טבלי' ובאתי ושאלתי את ר' טרפון אמ' ליה צא וקח לך פירות מן חשוק ועשר עליהן, ולפי לשון התוספתא אין קניין לגוי דהא מן השוק קאמר ליה ולא מן הגוי ופי' המיבר כך הוא דמשום חבי לא קאמ' ליה רבי טרפון דלתרום מיניה וביה דמשום דהוה ליה מן הפטור על החיוב כלומ' מן החולין המתוקנין על הטבל הגמור, וקיימא לן מן הפטור על החיוב טבל ביד בעל הבית מן החיוב על הפטור טבל ביד כהן וממקום אחר נמי לא כלומ' מודאי טבל משום דערובא דהכא מוכחא מילתא לפום לישנא דשאלתא דאין חיוב מדאורייתא דקאמ' ליה נרתערבו טבל בחולין ולא קאמ' נתערבו טבל וחולין משמע דטבל הוא שהיה המועט והחולין היו מרובין והוה ליה טבל בטבל ברוב כדין תורה בכל

האיסורין, וכזה נמצא לרב בעל העיטור ז"ל היתר מצטרף לאיסור רובו מן האיסור, ובכמה דוכתיה, ומשום הכי אם מעשר ממקום אחר הוה ליה מן החיוב דאוריתא על הפטור דאוריתא, וקאמר ליה קח מן השוק דקסבר רוב עמי הארץ מעשרין הן והוה ליה מן הפטור דאוריתא על הפטור דאוריתא, והאי דשני ליה אין קנין לגוי כלומר דהוה ליה מן החיוב דאוריתא על הפטור דאוריתא, וסבירא ליה נמי דמירוח הגוי אינו פוטר דהא על כרחין במכורה עסקי דומיא דלוקח מן השוק, נמצא לפי זה שבהכרח יש לנו לומר שמירוחו אינו פוטר ואפילו בשלו ואפילו למאן דאמר יש קנין ויהיה חיוב מדרבנן לכל הפחות בפירותיו שהרי זה הערוב חייב מדרבנן ומ"ה אין לו לעשר מטבל גמור ואין ליתן תקנה אלא בתבואת ע"ה למאן דאמר לך קח מן השוק או בתבואת גוי וקסבר יש קנין, כלומר שיש לגוי קנין דוקא דאוריתא אבל דרבנן אין לו קנין, שאם תאמר שתבואת הגוי היתה פטורה לגמרי אם כן הוה ליה כהפקר ומתנות עניים שפטורין לגמרי ואין תורמין ולא מעשרין עליהם אם כן אפילו למאן דאמר יש קנין מוכרח הוא כלומר שחייב דרבנן, והר"ם ז"ל כתב טבל שנתערב בחולין מתוקנים, גרסינן מסכת בכורות פ"ק אמר רבי שמואל בר' נרגן אמר ר' חנינא הלוקח טבלים ממוחזים מן הגוים מעשרן והן שלו, דמרחן מאן אלימא דמרחינהו גוי דגנך אמר רחמנא ולא דגן גוי אלא דמרחינהו ישראל ברשות גוי מעשרן דאין קנין לגוי באיי להפקיע מיד מעשר, והן שלי דאמר ליה קא אתינא מכח גברא דלא מצית לאשתעויי דינא בהדיה, תנן התם המפקיד פירותיו אצל כותי בחזקתן למעשרות ולשביעית, אצל נכרי כפירותיו רבי שמעון אומר דמאי אמר רבי אלעזר להפריש דכוליה עלמא לא פליגי דבעי אפרושי כי פליגי ליתנן לכהן, ת"ק סבר ודאי חלפינהו ובעי מתננהו לכהן ר' שמעון סבר דמאי, יתיב רב דימי וקאמר להא שמעתא אמר ליה אביי טעמא דמספקא ליה אי חלפינהו אי לא חלפינהו, הא ודאי חלפינהו דכולי עלמא בעי למתננהו לכהן, והא אמר רבי שמואל ברבי נתן אמר רבי חנינא הלוקח טבלים ממוחזים מן הגוי מעשרן והן שלו דילמא כאן בתרומות מעש', אמר ליה אדכרתן טילתא דאמר רבי יהושע בן לוי מנין ללוקח טבלים ממוחזי מן הגוי שהוא פטור מתרומות מעש' שנאמר ואל הלוים תדבר ואמרת אליהם כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר, טבלים שאתה לוקח מישראל אתה מפריש מהן תרומת מעש' ונותנה לכהן, פרש"י דגנך דגונך מה שאתה ממרח חייב בתרומה ולא מרוח הגוי, דמרחן ישראל ברשות גוי שהיה ישראל אריס וקרקע של גוי הוי למעשרות אם מעשרין הן אין חוששין שמא החליפן כדי שיתחייב להפריש מעש' אחר, ולשביעית אם גדלו בששית ועבכן עד שביעית אין חוששין שמא החליפן בפירות שביעית שיהיו צריכין להתבער בשביעית, כפירותיו כפירות של נכרי דודאי חלפינהו וצריך להפריש מהן מעש', כגון דמרחינהו לפירות דנכרי ישראל ברשות נכרי. ולענין שביעית מתבערים בשביעית, דמאי ספק החליפן ספק לא החליפן, להפריש כולי עלמא לא פליגי, דאפילו לרבי שמעון דאמר ספק מספקא לא יאכל טבלים שבמיתה הם, בעי לאפרושי הכל ודמי לדמאי דעם הארץ שמפריש הכל ובעי למיתננהי לכהן, לקמיה פריך הא אמרי לעיל מעשרן והן שלו, דמאי והמוציא מחבירו עליו הראיה וישראל מוכר לכהנים את התרומה שהרמים שלו דהאי דמאי, לא דמי לשאי דמאן שנותן לכהן אחר ממאה דהתם איכא טעמא דרמספרש מס' סוטה משום דסבר ע"ה ללוי הוא דקפיד רחמנא למיתב תרומת מעשר ואי לדידי אבל הכא ההוא ספיקא גופא דאיכא בתרומת מעש' איכא בתרומה גדולה להא שמעתא דרבי אליעזר מעשרן והן שלו, ואוקימנא דאמרחינהו ישראל מרשות גוי בתרומת מעש' והן שלו, בתרומה גדולה פליגי ת"ק ורבי שמעון, ע"כ:

נמצא שחיוב פירות הנכרי אינו אלא במרוח ישראל שהרי פיר' אצל הנכרי כפירותיו שהישראל מרח פירות הנכרי מרשות הנכרי, אם כן במירוח גוי ובשלו אין חולק שהוא פטור לגמרי, וזהו שטת הר"ם ז"ל שפי' מסכת דמאי פרק ג', גבי המוליך חטיו לטוחן כורזי וכו', כפירותיו ר"ל כפירות הנכרי ואינם חייבים כלום, שהוא ז"ל לא דחק עצמו לחעמיד המשנה החיא כפירותיו ושיהיו חייבין ולפרש שישראל מרח פירות הנכרי מרשותו כמו שעשה רש"י ז"ל, מכל מקום שניהם מוסכמים בכונה, כלומר שפירותיו ומרוחו פטורין לגמרי, וזהו שפסק ז"ל הלכות תרומה פ"א כל הזאי מימרא, ואמי פירות הגוי שגדלן בקרקע שקנה באיי, אם נגמרה מלאכתן ביד הגוי פטורין מכולם שנאמר דגנך ולא דגן גוי, הרא היא רישא ועל מאי דאמר אלא דאמרחינהו ישראל הוא שאמר ז"ל, ואם לקחן ישראל אחר שנתלשו קודם גמר מלאכתן וגמרן ישראל חייבין בכל מן התורה, ועל מאי דאמרינן מעשרין והם שלו, דאמר ליה קא אתינא וכו', הוא שאמר ז"ל, ומפריש תרומה גדולה ונותנה לכהן, ותרומת מעש' ומוכרה לכהן ומעש' ראשון והרי הוא שלו מפני שהוא אומר כלוי במעש' ולכהן בתרומת מעש' אני באתי מכח איש שאין אתם יכולין ליטול ממנו כלום, ועל ההיא דרבי יהושע בן לוי אמר ז"ל מפני מה לא יתן תרומת מעש' לכהן כתרומה גדולה, לפי שנאמר בתרומת מעשר כי תקחו וגומר טבל שאתה לוקח וכו':

הרי לך שהיוצא מתוך זה לכולי עלמא שמרוח הגוי בשלו פטור אפילו מדרבנן, וכן נמי מהא דגרסינן מסכת מנחות פרק רבי ישמעאל, אמר רבא פשיטא לי דמרוח הקדש פוטר ואפילו רבי עקיבא לא קא מחייב התם אלא שלא נתנו מעות אלא בצורך להן, אבל מרוח הקדש בעלמא

פוט׳ מרוח הגוי תנאי היא, דתניא תורמין משל ישראל על של ישראל ומשל גוים על של גוים ומשל כותיים על של כותים, ומשל כל על של כל, דברי רבי מאיר ורבי יהודה, רבי יוסי ורבי שמעון אומרי׳ תורמין משל ישראל על של ישראל, ומשל גוים ושל כותיים על של גוים ושל כותיים, אבל לא משל ישראל על של גוים ושל כותיים ולא משל גוים ושל כותיים על של ישראל, גלגול הקדש פטור דתנן הקדישה עיסתה עד שלא גלגלתה וגלגלה הגזבר ואחר פדאתה פטורה שבשעת חובתה היתה פטורה, בעי רבא גלגול גוי מאי, מיתנא תנן גוי שנתגייר והיתה לו עיסה נעשרת עד שלא נתגייר פטור׳ משנתגייר חייב, ספק חייב, הא מאן קא תני לה דברי הכל היא ואפילו רבי מאיר ורבי יהודה דקא מחייבי התם הכא פטרי, התם הוא דכתיב דגנך יתירה הוי מעוט אחר מעוט, ואין מעוט אחר מעוט אלא לרבות, אבל הכי תרי זמני עריסותיכם כתיב חד עריסותיכם ולא עיסת גוי, וחד עריסותיכם ולא עיסת הקדש, או דילמא רבי יוסי ורבי שמעון קאתני לה דקא פטרי אבל רבי מאיר ורבי יהודה ילפי ראשית ראשית מהתם, אמר רבא יהא רעוא איהוייא בחילם, רבא אמר מאן דאמ׳ מרוח הגוי פוט׳ גלגול הגוי פוט׳ מאן דאמ׳ מרוח הגוי אינו פוטר גלגול הגוי אינו פוטר, איתיביה רב פפא לאביי גוי שהפריש פטר חמור וחלה מודיעין אותו שהוא פטור חלתו נאכלת לזרים ופטר חמור גוזז ועובד בו הא תרומה אסורה, ועוד איתיביה רבינא חלת גוי בארץ ותרומתו בחוצה לארץ מודיעין אותו שהוא פטור חלתו נאכלת לזרים ותרומתו אינה מדמעת, הא תרומה בארץ אסורה ומדמעת מדרבנן משום בעלי כיסין, אי הכי חלה נמי אפשר דאפי לה פחות מחמשת רבעים קמח ועוד תרומה נמי איפשר דעביד לה כרבי אושעי׳ דאמר מערים אדם על תבואתו ומכניסה במוץ שלה כדי שתהא בהכתו אוכלת ופטורה כן המעש׳ אי נמי דמעייל לה דרך גגות וקרפיפות, התם בפרהסיא זילא ביה מלתא הכא בצינעא לא זילא ביה מלתא, והתוספתא מסברת חלה לא הביאה אלא כך, חלת הגוי בארץ ותרומת הגוי בחוצה לארץ מודיעין אותו שאינו חייב והחלה נאכלת לזרים, ובירושלמי מס׳ דמאי פ״ה זוגי׳ של רבי שמעון הוא ר׳ יהודה דהכי אמרי׳ התם מעשרין משל גוי על של ישרא׳ מתני׳ רבי מאיר היא דסבר אין קנין רבי יהודה ורבי שמעון סברי יש קנין, והבעל התרומה הביאו ועוד חביא ירוש׳ מסכת דמאי פ״ק, רבי יהודה ורבי שמעון סברי יש קנין ומודים שמפרישין מעשרותיו מדרבנן, פרש״י ז״ל מרוח חקדש כגון המקדיש עמריו ודש אותן דגובר ומחתן פטור מן המעש׳ לעולם דגנך ולא דגון הקדש, ומשל כל כלומר מאי זה שירצה מאלו שתורם על של חברו, ואפילו משל גוים וכותיים על של ישראל, אלמא מרוח הגוי אינו פוטר והוו להו שניהם חייבים אבל לא משל ישראל דקסברי רבי יוסי ורבי שמעון מרוח הגוי פוטר, והוה ליה מן הפטור על החיוב, ומן החיוב על הפטור. גלגלו הקדש לעניין חלה פוטר מן החלה, משנתגייר חייב, אם משנתגייר גלגלה ספק חייב דלחומרא אזלינן, והשתא מבעיא ליה מאן קתני להא דגלגול גוי פוטר ואפילו רבי מאיר ורבי יהודה דמחייבי התם גבי מרוח פטרי הכא דהתם היינו טעמא דאמרי מרוח הגוי אינו פוטר משום דתרי דגנך יתירי כתיבי דכתיב לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך, וכתיב ואכלת לפני י״י אלהיך מעשר דגנך לרבות דגון גוי דחייב, ילפי ראשית ראשית מהתם כלומ׳ ראשית דגנך ראשית עריסותיכם מה להלן מרוח הגוי לא פטר דהא מרבינן ליה מטיעוט אחר מיעוט, רבא אמר טאן דמחייב בתרומה מחייב נמי בחלה מדרבנן כלומ׳ לעולם הא דקתני גבי חלה גלגול פוטר הנך תנאי היא דפטרי במרוח הגוי והא דפרכת מדוקייא הא תרומה אסורה מדרבנן משום בעלי כיסין עשירים הלוקחין תבואה מחמרים ואי שרית ללוקח מן הגוי שלא יעשר דמרוח הגוי פטור ארתי למימר נמי לוקח מחמרי ישראל נמי פטור, לשון אחר משום בעלי כיסין שיש להן קרקעות הרבה וחסים על רוב המעשרות ויקנוהו לגוי ויחזירהו גוי ויפקיע להו מן מעשר, אי הכי בחלה נמי לגזור גלגול גוי משום בעלי כיסין אפשר דאפי לה כלומ׳ להכי לא גזרינן לחלה דאי הוה בעי מצי לערומי בהיתירא דאפי לה בפחות מחמשת רבעים קמח ועוד דלא מחייב בחלה, עד כאן, הרי שמרוח נפקא מדגנך, וגלגול מעריסותיכם, תוספת׳ מסכ׳ תרומה פ״ד גוי שהרם תרומתו תרומה בד״א על הגורן, הפריש תרומה ונתנה לכהן מעש׳ ראשון ונתנו ללוי מעשר עני ונתנו לעני פירותותיו מתוקנין רבי אומר כותי כגוי רבן שמעון בן גמליאל אומר כישראל:

היוצא מכלל זה שפירות הגוי בארץ ישראל במירוחו אינם חייבין אלא מפני דין גזרת בעלי כיסין, האמנם הר״ם ז״ל שפטרם לגמרי הוא מטעם שמפרש הא דבעלי כיסין בפירוש אחר שלא יתחייב משם שפירות הגוי במירוחו יהיו חייבין שאמר הנכרי שהפריש תרומה משלו דין תורה שאינה תרומה לפי שאינו חייב ומדבריהן גזרו שתהא תרומתן תרומה משום בעלי כיסין, שלא יהיה זה הממון לישראל ויחלה בגוי כדי לפוטרו, עד כאן, ופשוט הוא דלא תני אלא תרומה בארץ אסורה והוא ז״ל רוצה לפרש שתרומה של גוי אסורה מאותה גזרה לא שבאו חכמים ז״ל לאסור פירות הגוי במירוחו משום האי גזירה דבעלי כיסין, ואם כן אין שום קושיא על הר״ם ז״ל מצד זה בכח שפסק שפירות הגוי בקרקע שלו ומירוחו שהן פטורין לגמרי, אבל הראב״ד ז״ל כתב כשאמר הר״ם דגנך ולא דגון גוי אמר אברהם חייבין מדרבנן, ולא אמרו אלא משום דסירש הא דבעלי כיסין כדפרישנא לעיל, והוא פירוש חכמי צרפת ופרובינציה ווולתם, ואין לפרש

גזרה משום בעלי כיסין כלומ׳ מפני העשירים שיש להם תבואה הרבה ויערימו לפטרן מן המעשר וימריחו תבואותיהם על ידי גוים עד דתפשוט מינה דמרוח גוי בשל ישראל פוטר, זה לא יתכן דהא האי פירושא לא אתי אלא אי איירי בגמרא בהאי דוכתא במריח גוי בשל ישראל, וסברי דהוא פטור כדאורייתא אלא שגזרו עליה חכמים דלא פטר משום דילמא אתי לאיערומי ולמימר לגוי דלימרחינהו כי היכי דלפטרו מן התרומה, אבל חשתא דלא אאיירי בגמרא אלא במרוח הגוי בשלו לא מציית אמרת הכי, ואת הערמה שאנו חוששין הוא מלתא דשכיח כלומר שיקנה אדם תבואתו לגוי שחרי כמה בני אדם עושין כיוצא בזה בשביל הרוחה כשהיא קרוב לפסח רואה גוי נאצין אצלו ומפקיד בידו מורים הבא מן הדגן שעוברין עליו בפסח ומעריכין לקנותו לו ומאמינים בו שיחזירנו לו לאחר הפסח, כל שכן הבא שחרי הגוי כיסו ומעותיו לישראל על זאת התבואה והיא גם כן בבירת הישראל אם כן מקרי ועבדי ואיכא למגזר עלה, וכן אין לפרש דהא רבי חנינא דמסכת בכורות שהוכירו לעיל הלוקח טבלים ממורחים כגון שקבל ישראל מן הגוי למחצה לשליש ולרביע וקונה ישראל חלקו של גוי ומרחו בשדה של גוי הא פירושא לא מסתבר שאם קנה ישראל מן הגוי ואחר כך מרח אין אלו ממורחין מן הגוי משום דמשמע הא דרבי חנינא דכבר ממורחים נינהו וטבלים קודם שיקנם מן הגוי, ומיהו הכי איכא לפרושא דהא רבי חנינא אלא כי הך דאמרי׳ מסברת בבא מציעא פרק השואל, תנן התם החובר שדה אבותיו מן הגוי מעשר ונותן לו רבי יהודה אומר אף המקבל סברוה מאי שדה אבותיו ארץ ישראל ואמאי קרו לה שדה אבותיו שדה אברהם יצחק ויעקב, וקסבר אין קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מיד מעשר, ומקבל כחובר דמי מה חובר בין עבדא בין לא עבדא בעי עשורי ומיתן ליה דכפורע חובו דמי אף מקבל נמי כפורע חובו דמי ומעשר ונותן לו, הן הכי נמי דרבי חנינא בישראל דקביל ארעא מגוי למחצה לשליש ולרביע וטרחינהו ברשות הגוי לאותו חלק של גוי ואחר כך נתנו לגוי קודם שיעשרם ובא ישראל אחר ולקחו מן הגוי שחייב לעשרן מה טעם דכיון דאין לגוי בהאי שדה שקבל ישראל ממנו חלק מסוים ברוח מורחית או דרומית כדי שיהיו פירות זה החלק לגוי ולא טבל, אף על גב דמרחינהו ישראל, אלא זה החלק שיש לו בכלל הפירות של שדה במקום שאינו מסויים נמצא כחובר שחייב לעשרן ישראל המקבל שמרחם מפני שהם כשלו וכפורע חובו דמי בזה החלק שנותן לגוי ולאו של גוי ממש הוא הילכך אם נתנם לגוי קודם שיעשרם וכא ישראל אחר וקנאם מן הגוי אשמעינן רבי חנינא דמעשרן והמעשרות שלו משום דאתי מכח וכו׳, ולעולם אי מרחינהו ישראל שאינו קבלן מרשות גוי לא טבלי כלל כדאורייתא כגון מרוח גוי עצמו בשלו אלא מדרבנן משום גזרה בעלי כיסין וכדלעיל, והני מלי במירוח תבואה של גוי דגזרינן על מרוח גוי בשלו או על מירוח ישראל בשל גוי, אבל בגלגול עיסה לגוי וכל שכן גוי בשלו ליכא למגזר כלל וכדנפקא לן מהיא דפרק רבי ישמעאל אלא פטור לגמרי, ואשמעינן מאי דגרסינן מסכת חלה פ״ג דיני ישראל עם הגוי האיך הוא, דתניא נכרי שנתן לישראל לעשות לו עסה פטורה מן החלה, ומינה דישראל שנתן לנכרי לעשות לו עסה שחייבת בחלה, עוד תניא העושה עסה עם הנכרי אם אין בשל ישראל כשעור פטורה מן החלה, דגלגל מאן אלימא גוי פשיטה אלא דגלגול ישראל שטע מינה גלגול ישראל בשל גוי פטור, וכד דייקת מכתני׳ איתא הא יש בשל ישראל כשעור חייבת בחלה, דגלגול מאן אלימא ישראל פשיטא אלא דגלגל גוי ושמע מינה גלגול גוי בשל ישראל חייב, וקיימא לן הלכה כסתם משנה, הרי שיש לנו מהא דנכרי שנתן דגלגול גוי בשל ישראל פטורה מן החלה, ומדיוקא דידה דגלגול גוי בשל ישראל חייב בחלה, וכן פסק הרי״ף ז״ל, וכן נמי מהא דעושה עסה, ומסתברא דהוא הדין נותן בכורות בחיוב תרומה, והיה מרוח ישראל בשל גוי פטור כשאינו אריס, אלא דאמרינן רבנן גזרו על מרוח הגוי בשלו משום בעלי כיסין, ואף על מרוח ישראל בשל גוי ולא יהיה אריס, ומרוח גוי בשל ישראל חייב מן הדין לא נשום גזרה אלא שיצאו הפירות בזה המירוח מחיוב דאורייתא לחיוב דרבנן, ולזה כתב הרי״ם ז״ל גוי שגמר פירותיו לישראל הואיל ודיגונן ביד גוי אינם חייבין בתרומה ומעשר אלא מדבריהם ובפרק מ״ד הוכרנו שאין לחוש לגובר של הקדש נשום בעלי כיסין:

הכלל בזה מרוח הגוי בשלו או מרוח ישראל בשל גוי פטורין לגמרי, מרוח הגוי בשל ישראל חייב מדרבנן לחוד, אלא שחכמים גזרו על מרוח הגוי בשלו נשום בעלי כיסין לפירושינו לא לפירוש הרי״ם ז״ל, והוא הדין למרוח ישראל בשל גוי, ואם כן יהיה הכל חייב, וגלגול גוי בשלו או גלגול ישראל בשל גוי פטור לגמרי וליכא למגזר כלל, וגלגול גוי בשל ישראל חייב:

ולפעמים תרומתו תרומה מטעם אחר וכדאמרי׳ מסכת ערכין פ״ק, אמר רב יהודה אמר רב גוי שהפריש תרומה מכיריו בודקין אותו אי אמר בדעת ישראל הפרשתי תנתן לכהן ואי לא טעון גניזה חיישינן שמא לבו לשמים, פרש״י ז״ל לדעת ישראל שלמקום שהתרומה של ישראל הולכות תלך זו תנתן לכהן, ל״א שישראל אמר לי להפרישה טעון גניזה דהקדש אסור בהנאה דחיישינן שמא לבו לשמים לשם הקדש הלכך יגנו, ובזמן הזה עסקינן דהקדש אסור בהנאה כדתניא אין מקדישין בזמן הזה:

על דין קנין הגוי בארץ ישראל פסקו הרבה שאין קנין ועל פי מה שפי׳ רש״י ז״ל שיתבאר ממנו ישראל שקנה פירות הגוי מקרקעו שהוא חייב לעשר הוה אפי׳ בלא זכרון דין גזרת בעלי כיסין הבא מתורת מרוח, ומי שפוסק יש קנין מכל מקום חייב מדין בעלי כיסין, אם כן אין צד פטור לפירות הגוי, והר״ם ז״ל שפטרם הוא מפני שפי׳ דין קנין ודין גזרה זולת פי׳ רבותינו הצרפתים ז״ל, פי׳ הגזרה וכרנוהו, ופי׳ הקנין הוא שכתב הלכות תרומה פ״א, גוי שקנה קרקע בארץ ישראל לא הפקיע מן המצות אלא היא בקדושתה לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה כיבוש כפיבוש יחיד אלא מפריש תרומה ומעשר ומביא בכורים הכל מן התורה כאלו לא נמכרה לגוי מעולם, הרי שפסק ז״ל אין קנין אלא שהוא שוה כמו יש קנין לפרש״י ז״ל הלדעתו כל זמן שהקרקע ביד הגוי הפירות פטורין, ומסכת דמאי פ״ד גבי מעשרין משל ישראל על של ישראל כרחב ז״ל כבר בארנו שהעקר בידינו שאין קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר ולמדנו מן הענין הזה כי הגוי כשיקנה קרקע בארץ ישראל יהיו פירותיו חייבין במעשרות כמו פירות ישראל ולפיכך מעשרין מזה על זה, וזה דעת רבי מאיר ואינה הלכה אלא שיש קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מן המעשרות, עד כאן, והמחבר ישא ברכה, והבעל התרומה שכתב וצ״ע ביש קנין בשלהי השולח, חזינן לדעתן שצ״ע אם יש קנין או אין קנין דאוריתא דאלו מדרבנן פשיטא ליה דאין קנין ועל פי׳ רש״י ז״ל עד שחייב פירות הנקנין מן הגוי לתרום ולעשר מדרבנן עוד כתב באותם הלכות שלו ז״ל מכל מקום יזהר שלא יפריש משל גוים על של ישראל אם אפשר אף על גב דשניהם דרבנן שייך לאסור כמו כן מן החיוב על הפטור וכו׳:

ודבר פשוט הוא שיש לנו כמה הלכות שמורות אין קנין וגם יש לנו שמורות שיש קנין וכרנו קצתם ועוד מהם מסכת ע״ו פ״ק אין משכירין להם בתים בארץ ישראל ואין צריך לומר שדות וכו׳ טעמא דאחמירו בשדות יותר מבתים, דבשדות איכא תרתי דקא מפקע ליה ממעשר וקא יהיב ליה חנייה בקרקע, ובתים דקא מפקע ליה ממזוזה מזוזה הובת הדר היא, ובזה המקום נראה פשיטא דהאי דקא מפקע ליה ממעשר הוא לחיות פטור מדאורייתא, דהא קרא קאמר לא תחונם, ואם כן אית ליה דיש קנין דאורייתא אבל לא מדרבנן, ולא תפשוט מהא שפירות הגוי פטורין אפילו מדרבנן, ומצאתי והא קא מפקע וכו׳ למאן דאמר יש קנין ניחא שפיר ולמאן דאמר אין קנין והאי ישראל הלוקח מן הגוי חייב לעשר ומכל מקום אפילו לדידי קאמר דקא מפקע ליה ממעשר שהרי הגוי עצמו לא יפריש ממנו מעשר, עוד פרק השולח גט האריסין והחבירין ואריסי בתי אבות וגוי שמשכן שדהו לישראל אף על פי שעשה לו נימוסו פטורה מן המעשר, הכי נמי פטורה מדאורייתא, אי נמי בסוריא, תוספת מסכת שביעית פ״ג, העוקר שתלין מתוך שלו לנטען בחוצה לארץ ולהפקיר ולמוכרן לגוי הרי זה חייב מפני שכוונתו מידי מעשרות, פרק השואל את הפרה, אלא הא דתניא רבי יהודה אומר המקבל שדה אבותיו ממציק גוי מעשר ונותן לו מאי איריא מציק אפי׳ אין מציק נמי אלא לעולם יש קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר ומקבל לאו כחובר דמי ומאי שדה אבותיו שדה אבותיו מכש ולדידיה הוא דקנסו רבנן אידי דחביבא ליה טפי אזלי ומקבל ליה אבל לאניש בעלמא לא ולדידיה מאי טעמא קנסוה רבנן אמר רבי יוחנן כדי שתהא ברה בידו אמר רבי ירמיה כגון דא צריכא רבה, פרק המוכר את הספינה גבי בכורים, מחייב היה רבי מאיר אף בלוקח פירות מן השוק, והא כתוב בארצך ההוא למעוטי חוצה לארץ והא כתוב אדמתך למעוטי אדמת גוי והא כתוב אשר נתת לי דיחברת לי זוזי וזבני בהו וכן הירושלמי נוטה לזה דאמרינן אף על פי שאין קרקע נגזלת יש יאוש לקרקע והאמת שיש שינוי רשות אבל יאוש אין שם ונוסחאות תפלותינו וברכותינו יוכיחו, ומה ששנינו כל הבתים מטמאין בנגעין חוץ משל גוים נראה שאין זה מטעם יש קנין ההוא בשל ארץ ישראל איירי ומיהו מטעם דאחותכם כרחוב:

ויש הרבה הלכות על אין קנין ושמרוחו אינו פוטר מסכת פאה פ״ד, הלקט והשכחה והפאה של נכרי חייב במעשרות אלא אם כן הבקיר, מסכת תרומה פ״ג, הנכרי והכותי תרומתן תרומה ומעשרותיהן מעשר וחקדשן חקדש רבי יהודה אומר אין לנכרי כרם רבעי וחכמים אומרים יש לו, תרומת הנכרי מדמעת וחייבין עליה חומש ורבי שמעון פוטר ופי׳ הר״ם ז״ל תרומתן תרומה אף על פי שאינם חייבין במצות אם עשאום יש להם קצת שכר, עוד שם פ״ט המנכש עם הנכרי בחסיות אף על פי שפירותיו טבל אוכל מהם עראי, פי׳ חסיות שומים ומיני בצל, מסכת ערלה בריש, הנוטע לרבים חייב, רבי יהודה פוטר הנוטע ברשות הרבים והנכרי שנטע והגולן שנטע והנוטע בספינה והעולה מאילין חייב בערלה, מסכת מכשירין פ״ב אוצר שישראל וגוים מטילין לתוכו אם רוב גוים ודאי אם רוב ישראל דמאי מוחזה למחזה ודאי דברי רבי מאיר וחכמים אומרים אפילו כולם גוים ואחד ישראל מטיל לתוכו דמאי ופי׳ רבינו שמשון ז״ל דאין קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר וכיון דרוב גוים איכא למימר דגוים נינהו הילכך יעשר ודאי ואסילו יש קנין מכל מקום ודאי אינו מעושר הוא, עד כאן, ולרבנן על כרחין הגורם לזה הדמאי הם כגוים דאילו כולן ישראל הוה ליה חולין מתוקנים, ואין לתלות בישראל עם הארץ אף על פי שנתנו החזקה לחבר דהא קימא לן דרוב עמי הארץ מעשרין הם, ואם נאמר שמרוח הגוי פוטר אם כן אף

על פי שכולן גוים האיך יהיה האוצר דמאי, ובממורח עסקינן דהא נכנם לאוצר והוא דמאי אפילו לחכמים וכן נראה בפי' בתוספתא מסכת אהלות פ"ו וכתבנוה פ"ב, תוספתי מסכת מעשר שני פ"ה, אחד הכונס מתוך שלו ואחד הלוקח ואחד היורש ואחד שנתנו לו במתנה ואחד הלוקח מן הגוי ומן הכותי פירות טבלים הרי זה חייב בחומש, עוד בתוספת מסכת דמאי פ"ד. חוקת תגר בכל מקום דמאי אחד הגוי ואחד ישראל ואחד הכותי בד"א בזמן שמביאין לו מישראל אבל מביאין לו מן הגוי ומן הכותי חוקתו ודאי, איהו תגר כל שהביא ושנה ושלש, ולשון חרים ז"ל על זה הלוקח מן הגוי בארץ שהחזיקו עולי בבל אם היה תגר גוי שהוא לוקח מישראל פירותיו דמאי לפי' בראשונה בזמן שהיה רוב ארץ ישראל ביד ישראל היה הלוקח מכל תגר הגוי מעשר דמאי כלוקח מעם הארץ, עד כאן, ולא הביא הרב ז"ל סוף התוספתא כלל, כלומר אבל מביאין לו, שמאותה סיבא יתבאר שפירות הגוי מקרקע שלו ומרוחו שהן ודאי טבל, ואולי שתק ממנה הרב משום דלא שמיע כלומר לא סבירא ליה, עוד שם בתוספתא המפקיד פירות אצל גוי הרי זה חושש משום מעשרות ומשום שביעית רבן שמעון בן גמליאל ורבי שמעון אומר עשו פירות הגוי חזרה דמאי פ"ג, המוליך חטיו לטחון כותי או לטחון עם הארץ בחזקתן למעשרות ולשביעית לטחון נכרי דמאי, פי' הראב"ד ז"ל דמשום האי הוא דמאי שמא החליף זה הטוחן הנכרי אלו החטין של ישראל בשלו, והר"ם ז"ל פי' הלכות מעשר פ"יא שמא החליפן בחטים של עם הארץ ותמה עליו הראב"ד ז"ל דאם כן הוה ליה ספק ספקא, והוו לשונו ז"ל, אמר אברהם ואם מפני הספק הזה הלא הוא ספק ספקא אלא שמא החליפם משלו ומרוח הגוי חייב מדרבנן עד כאן ירושלמי פרק השולח גט, רבי זעירא בשם רבי אלעזר אף על גב דאמר רבי מאיר אין קניין לגוי בארץ ישראל לפטרו ממעשר מודה שיש לו קניין נכסים, נראה לפרש שבא ללמדנו שאין ראוי לעשוק ולגזול בקרקע הגוי שקנהו בארץ ישראל כעניין שהוא מותר בגר שאין לו יורשים אי נמי לעניין לולב הגזול, אי נמי לעניין לרעות בהמה דקה בשדותיהם וכיוצא בזה, אלא שקרקעו קנוי לו קניין גמור, ועל זה הוא שאמרו אין מוכרין להם במחובר לקרקע, וכן חזכרין נירין מן הגוי בשביעית אבל לא מישראל, וכן לעניין שבת ובגוי עד שישכור, וכיוצא בזה, אלמא יש להם קניין נכסים על דרך כך, ומה ששנינו פרק חזקת הבתים, אמר רב יהודה אמר שמואל נכסי הגוי הרי הם כמדבר כל המחזיק בהם זכה בהם, והו בישראל שלקח מן הגוי וגרזן דמים וקודם שהחזיק בה בא ישראל אחר והחזיק בה שזכה האחרון מאי טעמא גוי מכי מטא זוזי לידיה הוא דמסתלק ליה וישראל לא קני עד דמטי שטרא לידיה וכדאמר רב יהודה אמר רב הבא מחמת גוי הרי הוא כגוי מה גוי אין לו חזקה אלא בשטר אף הבא מחמת גוי אין לו חזקה אלא בשטר, וזה שהגוי שלקח מישראל קרקע לא קנה עד שיכתוב לו ישראל שטר המכר, ועל כרחי אשכחן חלוק במטלטליהן, אמרינן פרק שור שנגח שור של ישראל שנגח שור של נכרי פטור, ושור של נכרי שנגח של ישראל בין תם בין מועד משלם נזק שלם, ושקלי וטרי, ומסקנא אמר רבי אבהו אמר קרא עמד וימודד ארץ ראה וירתר גויים מה ראה ראה שבע מצוות שקבלו עליהם בני נח ולא קיימום עמד והתיר מתונם לישראל, ומתון נאמר על המטלטל לחוד, וכדמתרגמינן את לוט ואת רכושו, וירת מתוניה ואף על פי נכסים ישנה אפילו אמקרקעי וכדאיתא פרק מי שמת, נכסים ומתון לחוד, והכי נמי נכסים לא קתני, ומיהו הירושלמי אומר הוירדין מנכסיהן, וגזלתו כשהיא אסורה עכשיו גזרת הכתוב, דאמר רב הונא אמר רב מניין לגולה של גוי שהיא אסורה שנאמר ואכלת את כל העמים בזמן שמסורין בידיך ולא בזמן שאינם מסורין בידיך, ומשום חלול השם נמי, וכדאיתא בירושלמי פרק שור שנגח, מעשה ששלחה מלכות הרשעה שני אסטרגיוטיות ללמוד תורה מרבן גמליאל ולמד מתנו מקרא ומשנה תלמוד ואגדה, ובסוף אמרו לה כל תורה שיש לכם נאה ומשובחת חוץ משני דברים שאתם אומרים בת ישראל לא תוליד הנכרית אבל נכרית מילדת בת ישראל, גולו של ישראל אסור ושל גוי מותר באותה שעה גזר ר"ג על גולו של גוי שיהא אסור מפני חלול השם אפילו הכי לא מטו לסולמא דצור עד דשכחון כלה, ונכסים שהזכיר הירושלמי במקרקע קא מיירי:

כלל הדבר ושרשו שעקר פטור לפירות הגוי הוא שיוצא לנו מהאי דר' חנינא במסכת בכורות, ולזה הוא שעליה יסד ובנה הר"ם ז"ל פסק שלו להתירם וכמו שבארנו מלה במלה ואם היה ז"ל מוצא בכל התלמוד מקום יותר מבואר בזה המבוקש היה לוקחו, והקושיא היותר גדולה לזה הפסק הוא מההיא דפרק רבי ישמעאל דבעלי כיסין, והוא ז"ל נשכר ממנה ופירשה לדעתו ולצבינו גם אל הפוסקים אין קניין לא יקשה עליו כלל, והמשניות שנמצא בסדר זרעים שמורות אין קניין ועל דרך פירושנו אנחנו כלומר לחייב פירות הגוי מוקים להו כרבי מאיר דאיר ליה אין קניין וכמו שתמצא בפירושנו, ואם היא תוספת שסתמה רבי חייא, שרויק מינה וכמו שכרבנו לעיל גבי חוקת תגר, ורחמנא ליבא בעי, שהרב ז"ל כל כונתו לשמים:

אבל אנו בדרכי המחמירים הלכנו וכן מצאנו וקבלנו לרוב חכמי ארצנו, ורבותינו אבותינו ספרו לנו שרבינו שמשון ורבינו יצחק זכרונם לברכה כך פסקו גם כן וכן זכרנו בהחיא דמסכת מכשירין שהבאנו, וכמו שפסק הראב"ד ז"ל וכמו שהוא דעת רש"י ז"ל, כתב טחור קדש מחר' אליעזר וק"ל בהלכותיו, וצריך להזהר בכל מקום מפירות שגדלו בארץ ישראל, ברשות הגוי

ככל חומר אותם פירות שגדלו ברשות ישראל, הן לענין תרומות ומעשרות הן לענין שביעית, עוד כתב ז"ל אלמא דכד נמי יש קנין היוב לוקח מן הגוי בארץ ישראל מדרבנן, ואם אין קנין חייב מן התורה למאן דאמר מרוח הגוי אינו פוטר, ואי משום תבואת זרעיך ולא לוקח זה אינו אלא בלוקח מישראל ויש לו קנין בארץ והטיל הכרסוב החיוב על התבואה ומאחר שהוא זקוק לתרומה כלומ' לאחר שנמרח יש אומרים אסור לאכול אפילו עראי לפי' רבינו יצחק ב"ר מרדכי ז"ל, והוא חייב מדאורייתא מאחר דסבירא ליה דאין מרוח הגוי פוטר, ועוד כתב ז"ל ועכשיו אם אין קנין לגוי לוקח מן הגוי קודם מרוח חייב דאוריתא, ואם יש קנין אינו חייב כי אם דרבנן בין קודם מרוח בין לאחר מרוח עד כאן לשונו, אין מושיבין את הארי אחר קדושה וטהרה, אלא אם באנו מטעם יש קנין לחוד פשיטא דקודם מרוח פטור לגמרי, וכל שכן לאחר מרוח, דהא אנן לא מצינן למד למדחייה לעולם דמרוח גוי לא יהא פוטר דהא רבה בשלהי השולח גט, דסבירא ליה אין קנין דייק דגנך דגונך ולא דגון גוי ולא חייב מכח אין קנין אלא הגדל בקרקע הגוי ומרחו ישראל, וכן נמי בההיא דפרק רבי ישמעאל, רבי יוסי ורבי שמעון סבירא להו דמרוח הגוי פוטר וכדאמרינן ורבי יוסי ורבי יהודה הלכה כרבי יוסי וכדאיתא פ' מי שהוציאוהו, וכל שכן כרבי מאיר, אם כן פשיטא לן דמרוח הגוי פוטר ואפילו מדרבנן וכדלעיל, ומזה הוא שישראל שמכר פירותיו לגוי קודם שבא לעונת מעשר וגמרן הגוי שהם פטורין מתרומה ומעשר, וכן כתב הר"ם ז"ל, וכתב על זה הראב"ד ז"ל האיך הקשה לר"ם מאמרו לעיל דאין קנין דלפי פירושו אין קשה עליו כלל, ועוד שהרב ז"ל לא בא הנה מטעם קנין וכדלקמן:

עכשיו שלא נפסקה הלכה לבאורח אם יש קנין או אם אין קנין, נאמ' אם אין קנין ולקחו ישראל קודם מרוח חייב מדאורייתא לאחר מרוח, אף על פי שמרוח הגוי פוטר מכל מקום הגדילו בארץ בארץ ישראל ויהיה חייב מדרבנן, וזה החיוב הוא חמר גמל, ואם יש קנין לאחר מרוח פטור לגמרי ולפני מרוח אמאי חייב כלל, דהא רבי אלעזר בשלחי השולח דריש דגנך ולא דגן גוי כלומר הגדל בקרקע שלך אבל לא הגדל בקרקע הגוי ואפילו מרחו ישראל וכדלעיל:

אלא אנו אין לנו אלא שאפילו מאן דאמר יש קנין עם מרוח הגוי שפוטר אפילו הכי פירות הגוי חייבין מדרבנן וזה מטעם גזרת בעלי כיסין לחוד דליכא עלה פירכא וכדאמרינא, אף שלכאורה מסתברא כמאן דאמר אין קנין, והמשניות המורות על זה נעמידם על כללנו והלכה כסתם משנה, ושטרת הר"ם ז"ל מסתברא שהיא שנלך בפירות המחוברים אחר מי שנמצאו בהגיעם לעונת מעשר ומרוחו, כיצד היה המוכר ישראל והלוקח גוי פטורין מכלום דהשתא איכא תרתי לפטור עונה ומרוח גוי, זהו שאמרו ז"ל ישראל שמכר פירותיו לגוי קודם שיבואו לעונת מעשר, וגמרן הגוי פטורין מן התרומה ומן המעשר וכו' שהשיג על זה הראב"ד ז"ל דרצונו, היה זה המכר אחר שהגיעו לעונה חייבין ואף על פי שגמרן הגוי אינו יכול לסלק מאלו הפירות החיוב שחל עליהם ביד הישראל כענין גוי שגמר פירותיו לישראל, מיהו התם נימא הואיל ודיגונן ביד גוי אינם חייבין אלא כדבריהם, והכא נימא אע"פ שדיגונן ביד גוי הואיל וחיו של ישראל יהיו חייבין מדבריהם, ולזה אמר ז"ל ואם אחר שבא לעונת המעשרות אף על פי שגמרן הגוי חייבין בכל מדבריהם, דמכל מקום איכא חדא לחיוב והוא אחר עונה, היה המוכר גוי והלוקח ישראל חייבין, וזהו שאמרו ז"ל מכר הגוי פירות שלו לישראל שהם מחוברין לקרקע שלא באו לעונת המעשרות וגמרו ביד ישראל חייבין בכל ונותן התרומה והמעשרות לבעלים, דהא איכא תרתי לחיובא קודם עונה ומרוח ישראל, היה זה המכר אחר העונה ומרחו הישראל אין זה פירות הגוי שמרחם ישראל שפטורין לגמרי ולא כפירות הגוי שנגמרה מלאכתן על ידו, דהא קנאם הישראל בעודם מחוברין, וגם אינם כפירות שלקחם קודם עונה אם כן יפריש כל החקים וקצתם יתן וקצתם ימכור, ולזה אמר ז"ל ואם מכרן אחר שבאו לעונת מעשרות מפריש תרומה ומעשר ונותן לבעלים לפי חשבון, כיצד לקח רבועה זרוע מן הגוים אחר שהביאה שליש וגמרה ביד ישראל מפריש תרומה ומעשר ונותן שני שלישי המעשר ללוי ושני שלישי תרומה לכהן ומוכר להם השליש, דמכל מקום איכא חדא לחיובא והוא מרוח ישראל, היה המרח גוי דהשתא איכא תרתי אחר עונה ומרוח הגוי פטורי מכלום, ולזה אמר ז"ל מכר הגוי לישראל פירות מחוברי אחר שבאו לעונת המעשרות ומרחן הגוי ברשות ישראל אינן חייבין בתרומה ומעשר הואיל ובאו לעונת מעשר ברשות הגוי אף על פי שהם ברשות ישראל, ודין פירות התלושין כבר יצא לנו מהדיא דרבי חנינא דמסכת בכורות וכדלעיל:

הפרק החמשי.

לבאר שהלקוח מישראל חייב לעשר, ודין פירות ישראל בקרקעו, וכרון הגעלה ושמחלוקת הפוסקים אינו משים הדבר ספק לפוטרו מברכה, ולהזכיר החקים אם הם דאוריתא או דרבנן, ודין כבוש ראשון ודין כבוש שני, וכרון שתי אשרות שהם כורזי וצדוקי, ועניין קים לן, גרסינן מסכת בכורות פ"ק, דלוקח טבלי ממורחים מן הגוים מעשרן ואוקימ' לה שהישראל אריס אם כן כל שכן הוא בתבואת ישראל לחודיה, ופרק השוכר את הפועלים אמרינן ולוקח מדאוריתא מי מיחייב והא תניא מפני מה חרבו חנויות של שלש שנים קודם ירושלם מפני שהעמידו דבריהם על דין תורה שהיו אומרי' עשר תעשר ואכלת ולא כוכר, תבואת זרעך ולא לוקח, אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא הוא, כרב רבינו תם הא דאמרינן תבואת זרעך ולא לוקח אם לקחו אחר מרוח מדאוריתא פטור, וחייב מדרבנן, וקודם מרוח חייב אפילו דאוריתא וכן פסק הר"ם ז"ל הלכות מעשר שני פ"ב, ואם כן מעות דולא לוקח אינו אלא בלוקח אחר מרוח שפוטרו דאוריתא, ואיירי ההיא דמסכת בכורות בלוקח קודם מרוח שחייב דאוריתא, והיא דמסכ' בבא מציעא איירי בלוקח אחר מרוח שפטור דאוריתא, והשתא ליכא למקשי מהא אהא. כתב וקני בעל העור ז"ל מדאיצטריך למעוטי דגנך ולא דגן גוי (פי' אם קנאו הגוי מישראל) ודגנו דפטור מכלל דישראל הלוקח ודגנו חייב מן התורה, וחבעל התרומה ז"ל כרב פירות שבודאי גדלו בקרקע של ישראל, אם אחרי כן קנאו אחר ממנו אינו חייב לעשר אלא מדרבנן, כדדרשינן פרק השוכר את הפועלים תבואת זרעך ולא לוקח כשמרחו מוכר לדברי ר"ת ז"ל וכשמרחו לוקח כדברי הר' יצחק ב"ר מרדכי ז"ל ע"כ, ויהיה לפי זה פירות בעל הבית במרוחו חייבין דאוריתא, ומיהו ממה שכתב הר"ם ז"ל בדיני החקים בזמן הזה נראה דלא משתעי הכא אלא בזמן שיושביה עליה שהרי הוא אינו מחייב הדינין עכשיו אלא מדרבנן:

דין פירות ישראל בקרקעו ומרוחו ממה הם חייבין בזמן הזה איתא בירושלמי מסכת שביעית פ"ו דאמרינן היקש ביאתן ביכי עורא לביאתן ביכי יהושע מה ביכי יהושע פטורין דהן ונתחייבו אף ביכי עורא פטורין היו ונתחייבו, ממה נתחייבו רבי יוסי ב"ר חנינא אמר דבר תורה נתחייבו שנאמר והביאך יי אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה מקיש ירושתך לירושת אבותיך וכו' רבי אלעזר אומר מאליהן קבלו המעשרות, והסכים הקדוש ברוך הוא על ידן, נמצא לפי זה דלרבי יוסי מעשרות בזמן הזה דאוריתא ולרבי אלעזר דרבנן, והראב"ד ז"ל עושה הכל דאוריתא בזמן הזה כבכוש שני, ומדרבנן בכבוש ראשון, וכמו שנבאר בג"ה, והר"ם ז"ל עושה הכל דרבנן, ואיכא דסבירא להו כרבי אלעזר והביאו ראיה מדאמרינן מסכת מעשר ראשון פ"ב, היה עובר בשוק ואמר טלו לכם תאנים אוכלין ופטורין, כרב על זה טהור קדש מה"ר אליעזר וק"ל והמחבר תבא עליו עליו ברכה, וטסר"בא דפלוגתא דרבי יוסי ורבי אליעזר במעשרות והוא הדין בתרומה, וחראיה דאמרינן בירושלמי רבי חלפתא בן שאול קדרה שבשל בה תרומה מגעילה שלש פעמים ודיו, ארב"א ואין למדין מנמנה לענין נבלה אמר רבי יוסי קשיתא קומי רבי אבא תרומה בעון מירתה ובמאה ונבלה בלא תעשה ובששים, ואתמר הכין אמר ליה כמה דאמר מאליהן קבלו המעשרות ולפי' הקלו בה, הרי שהקושיא היתה מתרומה ופרוקא ממעשר ופריך הרכינה ומיצרת הרי זה תרומה ואת אמרת חכין, ומשני כמאן דאמר על ידי האור הוא נגעל כלומר שהאור מפליטה ומגעילה לא שנקל בה, אם כן לכאורה כרבי יוסי אולא, וכן נראה מהחיא דסוף פרק האומר התקבל גט גבי מעריכים על כעשר שני, מה"ר ברוך ז"ל אמר אלי בירושלם שרבינו יחיאל הגדול ז"ל פסק הא דרבי חלפתא והא בקדרה של חרס עסקינן ואפילו הכי סגי לה בהגעלה שלשה פעמים בכים חמים מה שאין כן בנבלה, ואמר הרב ז"ל דמשום הכי בלכתו בארץ ישראל מטקום למקום ועובר עלי בעלי בתים שאינם מעשרין כי עדיין נשאר מעט מהחלודה שאינו מקפיד לגיעולם דאי אפשר שלא הגעילו קדרתם בחמין, עד כאן דבריו ז"ל, והרב בעל העטור ז"ל כרב ואי לאו דמסתפינא מרבוותא אמינא אפילו בכלי חרס בקדרה דלאו ברי יומא כיון דמרבנן הוא דאסור מגעילה שלשה פעמים ודיו לבטל הטעם, ודומה לזה קצרו מצינו בירושלמי פרק אין מעמידין, ר' יעקב ב"ר אחא בשם רבינו יון שהוא אסור בשתיה ומותר בהנאה כגסו לתוך הקנקנים נעשו הקנקנים כיין פגהו וכגם לתוכן יין אחר נעשה יין כקנקני' פגהו וכגם לתוכן יין אחר היין אסור והקנקנים מותרים, והר"ם ז"ל כרב פרק ט"ו קדרה שבשל בה תרומה לא יבשל בה חולין ואם בשל בנותן טעם ואם שטף הקדרה במים או ביין הרי מותר לבשל בה, בשל במקצת הכלי אין צריך לשטף את כולו אלא שוטף מקום הרתבשיל לבד, כרב על זה הראב"ד ז"ל, א"א הפליג ושטף שלא מצינו שטיפה אלא בצונן ודרך העברה ווה צריך הגעלה בחמין ואחר שטיפה בצונן, וכחים פרק דם חטאת, ודוקא קדרה של נחושת אבל קדרה של חרס אין לה תקנה, עד כאן, ואין

ספק שהחלכה כך אומרת דאמרינן התם לפסק הלכה, אחד שבשל בה ואחד שעירה לתוכו רותחו, אחד קדשי קדשים ואחד קדשים קלים בעו מריקה ושטיפה (פי' הכלים שטשתמשין בהם לבשול ובמאכל חם טעונין מריקה ושטיפה בין בשול לבשול שאם לא נמרקו השמנינות הנדבק בהם יהא נותר ואסור ממחרת לבשל בהם דכל יום ויום נעשה געול לחבירו, וחכמים אומרים שלא יאחר למרקן אלא כפי זמן האכילה בכ"ב וכדאיתא בגמרא, וכתב הר"ם ז"ל בפי' המשנה שם, ואין הפרש בזה בין כלי חרס לזולתם, ואין כלי חרס טעון שבירה אלא בחטאת בלבד, (וביאור מריקה הוא הכבוס המופלג עד שמסיר מה שנדבק בכלי), (ושטיפה הוא תוספת הנקיות והוא שיתן מים בתוך הכלי ואינו ממרק בידו הכלי ואינו משכשך), תנו רבנן מריקה ושטיפה בצונן דברי רבי וחכמים אומרים מריקה בחמין ושטיפה בצונן, מאי טעמא דרבנן מידי דהוה אגיעולי גוים, ורבי אמר לך הגעלה לא קאמינא אלא מריקה ושטיפה דבתר הגעלה, ורבנן אם כן נכתב קרא או מורק מורק או שוטף שוטף מדכתיב מורק ושוטף לומר לך מריקה כמריקת הכוס ושטיפה כשטיפת הכוס, (פי' ככוס של ברכה), דקיימא לן התם שטעון הדחה בפנים ושטיפה מבחוץ, כלומר שאינו חייב להפליג עד שיסיר כל הרושם, ומקשי בגמרא ותרומה לא בעי מריקה ושטיפה והתניא וכו', וביאור ההלכה הוא כך שיש מיעוט ופחת לתרומה מקדשים, דהכי אמרינן אותה פרט לתרומה, וקס"ד מעיקרא שאותו מעוט הוא שלא תהא טעונה מריקה ושטיפה, ומשום הכי הוא דמקשה ותרומה לא בעי מריקה ושטיפה והתניא אלמא בעי מריקה ושטיפה בקדשים, ודקא קשיא לך ממאי אתמעט תרומה משאר קדשים אתא אביי למימר ביין ובמזג, כלומר אין הכי נמי דתרומה בעי מריקה ושטיפה מיהו של קדשים אינה אלא במים לחוד ושל תרומה בפחות ממים והוא אפילו ביין ומזג, (ופי' מזג שני חלקי מים ואחד יין), אתא רבא למימר אין הכי נמי דתרומה בעי מריקה ושטיפה אלא שנתמעטה מדין אחר והוא שאם בשל קדשים במקצת הכלי כל הכלי טעון מריקה ושטיפה מה שאין כן בתרומה אלא אותו קצת לחוד, אתא רבה בר עולא למימר שנתמעטה ממריקה ושטיפה בצונן שאחר ההגעלה, ומוקים כרבי דאמרינן ורבי אמר לך הגעלה לא קאמינא אלא מריקה ושטיפה דבתר הגעלה, ודיינו דאמרינן לא נצרכה לדאמר מר מריקה ושטיפה בצונן הא אפילו בחמין, כלומר דקדשים אחר הגעלה בחמין בעו מריקה ושטיפה בצונן, אבל הא כלומר תרומה בחמין כלומר דסגי ליה בהגעלה לחוד ליא, ומקשי הניחא למאן דאמר מריקה ושטיפה בצונן דסגי לה בחמין שקדמו ונתמעטה ממריקה ושטיפה בצונן שאחר הגעלה לקדשים אלא למאן דאמר מריקה בחמין ושטיפה בצונן והוה ההגעלה שהיא צריכא על כרחיך מאי איכא למימר כלומר ממאי איתמעטה, ומשני שטיפא יתירתא, ופרש"י ז"ל שטיפה יתירתא דאיכא בקדשים התר מריקה דהיא הגעלת חמין ותרומה לא בעיא שטיפת צונן, עד כאן, השתא דלכולי עלמא תרומה צריכא מריקה בחמין לכל הפחות דאלו לאביי ורבא צריכא מריקה ושטיפה, ולרבה הגעלה בחמין לא שטיפה בצונן אם לא שנפרש שטיפה יתירתא שיהיה שטיפה יתירה בקדשים מבתרומה אבל בתרומה יהיה גם כן שטיפה ואינו נראה, הרי שהיו לו בקדשים הכשר בשלשה דברים הגעלה בחמין תחלה ואחריה מריקה ושטיפה בצונן, וחכמים דפליגי עליה שני דברים מריקה והיא בחמין ואחריה שטיפה והיא בצונן, אלא התמה המפורש בזה על הר"ם ז"ל מההיא דרבא והיא דאמר מר בשל במקצת כלי דעל כרחיי בההוא מקצת דתרומה טעון מריקה ושטיפה כמו שיהיה צריך לכל הכלי, בעבור מקצת ליחוד בקדשים, והר"ם ז"ל שהבינה לא הזכיר בה אלא שטיפה, ושטיפה בלחוד לא אשכחנה הבא בגמרא דסגי אפילו לתרומה, ושטיפה היא בצונן דמריקה דאביי בחמין היא ואפילו יהיה יין או מזג דהא אסיקנא דתרומה בעי מריקה לכולי עלמא והוא הגעלה בחמין בקדשים:

כבר הרבאר דין פירות הגוי מקרקעו ומירוחו, ודין פירות הגוי במרוח ישראל ודין פירות ישראל במרוח הגוי, ודין פירות ישראל בקרקעו ומרוחו בזמן הזה, ודין לוקח מישראל וזה הן בפירות תלושין הן בפירות מחוברין:

מחלוקת הפוסקים להולך אחר המחמיר אינו פוטרו מברכה, שהרי העושה תפליו על פי אחד כן הפוסקים כמי שיעשם לשיטת רש"י ז"ל לא יברך עליהם לפי שרביעו ת"ם חולק, וכן מי שרוצה לומר זמן על הסגלה אפילו ביום כשיטת ה"ר יצחק בעל ספר המצות הקצר לא יברך עליו מפני שהר"ם ז"ל חולק עליו בזה, וכן נמי נמצא הרבה מן הפוסקים שמחייבין פירות הגוי ואם כן נברך על תקונן, הסכים בזה מה"ר ברוך ז"ל, והר"ם ז"ל שכתב הלכות ברכות כל דבר שיפוסק לך אם טעון ברכה אם לאו עושין אותו בלא ברכה, אין לך בזה ספק שכבר ידעת שהתורם והמעשר חייב לברך:

ההבדל שבין הר"ם והראב"ד ז"ל בתרומה, כתב הרב הלכות תרומה פ"א התרומה בזמן הזה אפילו במקום שהחזיקו עולי בבל ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהם שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל ובזמן שהיו כל ישראל שנאמר כי תבואו ביאה כלכם כשהיו בירושה ראשונה וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית, כתב על זה הראב"ד ז"ל הא קיימא לן כרבי יוחנן דאמר מסכת יבמות פרק הערל התרומה בזמן הזה דאוריתא, והכי הוא דאמרינן התם אמר ליה רבי יוחנן לריש לקיש מי מברת תרומה בזמן הזה דרבנן מזרח קטרין ומערב

קסרין וכו', היה ספק וטהרוהו חכמים, (פי' היה ספק אם מארץ העמים או מארץ ישראל ומהרוהו מחשבוהו בארץ ישראל,) כרתב רבינו שמשון דוקא בארץ ישראל גזור משום דאיכא תרומות ומעשרות דאוריתא, כרתב הר"ם ז"ל בתחלת הפרק דבר תמה נראה כסתירה לדבריו, התרומה והמעשרות אינן נוהגות מן התורה אלא בארץ ישראל בין בפני הבירה בין שלא בפני הבירה, ובסוף הפרק כרתב שהתרומות והמעשרות בזמן הזה דרבנן, ומה שכרתב ז"ל הלכות בית הבחירה פ"ו כתבנוהו פרק ששי לקמן, ופרק י"ג כרתב עוד, בד"א בתרומה בזמן הזה שהיא מדבריהם אבל בתרומה של תורה עד שירבו חולין על התרומה, כרתב על זה הראב"ד דבר זה כראשון שאמר למעלה תרומה בזמן הזה מדבריהם, ואולי הוא משום ההיא דפסחים פרק אלו עוברין דאמרינן אליבא דרבי יוחנן בתרומה בזמן הזה דרבנן, ולא היא דבזמן הזה בחטין ויין נמי איכא תרומה דרבנן באותן המקומות שלא החזיקו עולי בבל ע"כ, בסוף הלכות שמיטה ויובל כרתב ז"ל ועיר שהיא מוקפת חומה מימות יהושע אף על פי שאינה מוקפת עתה הרי היא כמוקפת, וכיון שגלה בחרבן ראשון בטלה קדושת ערי חומה שהיו בימי יהושע, כרתב על זה הראב"ד חדוש גדול אני רואה בכאן דהוא סבר דקדושת יהושע לא קדשה לעתיד לבוא והדר אמר הרי היא כמוקפת רוצה לומר שקדושה ראשונה לא בטלה, מסכת מגלה פרק קמא הוא אומר כיון שגלו ישראל לבבל נוטלה מהן מצות ערי חומה, מסכת כתובות פרק אף על פי, בתרומה דרבנן אבל בתרומה דאוריתא לא אבול, (פי' אמ"ץ תרומת חוצה לארץ ותרומות ארץ ישראל,) ד"ב התרומה כרתב שקדושת הארץ לא קדשה עתה בזמן הזה לעניין תרומות ומעשרות ופטור מן התורה ולא מבעיא קדושה ראשונה דקדושת יהושע בטלה לעניין תרומות ומעשרות לאחר חורבן שהרי ר"ט אכל עלה של ירק בבית שאן, וגם ר' התיר כל בית שאן אף על פי שהיתה קדושתה קדושת יהושע, ותמה על דברי ז"ל דהא קים לן דקדושה שניה קדשה לעתיד לבוא ואף הר"ם ז"ל כשעושה הרתרומה בזמן הזה דרבנן ה"ה בימי עזרא מפני שבא מטעי דכי תבואו ביארץ כלכם אבל זה הרב לא בא מזה הטעם שלא מעט אלא זה הזמן, גם הוא בעצמו ז"ל כרתב הפך זה שחייב בכבוש שני דאוריתא ומדעת הראב"ד זל כמה הוא רחוק, והראב"ד ז"ל שם כבוש שני דאוריתא כדלעיל וכבוש ראשון דרבנן וכמו שזכרנו פ"ג גבי בירת שאן, שהרי רבי לא התיר שם אלא מעשר ירק ופירות האילן, גם לא הסכים ז"ל עם בעל התוספתא ז"ל שכרתב על רבי מאיר שאכל עלה של ירק בבירת שאן וכו', מכאן מוכח שמעשר ירק בארץ ישראל מדרבנן דהא התיר רבי בירת שאן בלבד אבל שאר הארץ נשארה באיסור שלה, עד כאן, ומדברין ז"ל נראה שר' לא התיר בבירת שאן אלא מעשר ירק בלחוד, וכן בחדושינו והתיר רבי על עדות זו לאכול ירק ופירות שלה בטבלן, ונראה שבשאר הארץ מעשר ירק דרבנן אבל דגן רתירוש ויצהר דאוריתא וזה מוסכם בכל עם הראב"ד, ושמעתי פה בבית שאן מפי הי"ר מתתיה ז"ל בשם ר"ת ז"ל שפי' שמה שהתיר רבי לא היה אלא שפטר בירת שאן מן הדמאי, שהוא מדרבנן אבל מה שהוא טבל לא התיר כלל, ושרבי יוסף טוב עלם ז"ל פי' שלא התיר רבי אלא הלקוח מישראל שהוא מדרבנן משום דכרתיב תבואת זרעך ולא של לוקח, והר"ם ז"ל כרתב מסכת דמאי פ"ק, ואשר החזיקו בה עולי מצרים הם לעניין דמאי כחוצה לארץ אם כן לעניין ודאי חייב, וי"ה זה מוסכם עם ר"ת, אף על פי שמה שכתב בחבור אינו נראה כך, נמצא שאלו החכמים ז"ל מוסכמים שמה שחזבו מן התורה בארץ לא התיר רבי בבירת שאן כלל, ואפילו מה שהתיר כבר היה אסור בימי הגדולים אבותיו שהיו הלל הנשיא בר פלוגתיה דשמאי, ורבן גמליאל ורבן שמעון בן גמליאל והוא היה אבי רבי הקדוש, וכדאיתא פ' מי שאחזו קורדיאקוס אמר רבי יוחנן רבי יהודה הנשיא בנו של רשב"ג הורה ולא הודו לו כל סיעתו, ואמרי לה כל שעתו, וכן פר' בכל מערבין ואמר רבי ונראין דברי מדברי אבא, ובר פלוגתיה רשב"ג ופרק השכר את הפועלים גבי מי שיש לו אב יחיה, וכתב הבעל העטור באות כ"ף, כשרשב"ג ורבי חולקין אמר הלכה כר' מחברו ולא מאביו ומיהו אשכחן פרק שנים אוהזין בטלת גבי שנים אדוקין בשטר חולקין בו רבי ורשב"ג, דרבי סבר מודה בשטר שכתבו צריך לקיימו וקיימא דהלכה כר' וכן פסק הרי"ף ז"ל, ותמה שהר"ם ז"ל כתב בפתיחת פי' סדר זרעים שסדרון כך הלל ובנו רבן שמעון, בנו ר"ג, בנו רשב"ג בנו ר"ג, בנו רבינו הקדוש, בנו ר"ג, הרי שבעה ונחית למנייא, ורשב"ג הוא שניצול תוך הרוגי ביתר דהכי איתא איכה רבתי, אמר רשב"ג אני הייתי הקטן שבהם ולא נשתייר מהם אלא אני, וקראתי לעצמי עיני עולה לנפשי אמרינן ר"ג הזקן הוא וקנו של רבי ור"ג בנו נקרא ר"ג ברבי או ר"ג בנו של רבי יהודה הנשיא ומן האחרונים היו ולכלם לא מצאנו בן אחד אלא לרבי, הלל היה לו שמעון ולשמעון גמליאל ולגמליאל שמעון ולשמעון יהודה וליהודה שנים גמליאל ושמעון וגמליאל הוא הגדול, ונאמר שר"ג הזקן לא ראהו רבי עקיבא שר"ג הזקן כל ימיו היו לפני הבית ורבי עקיבא כל ימיו אחר הבית, ואין ר"ג שבזמנו אלא ברבי והכי איתא פרק יש בערכין, ור"ג ברבי היו ל"ו שנים יהודה והלל פרק מקום שנהגו מעשה ביהודה והלל בניו של ר"ג שרחצו שניהם כאחד בכבול, ולוה הלל הזקן הוא הלל הבבלי תלמיד שמעיה ואבטליון שעלה מבבל וכשבא היו בארץ ישראל נשיאים והם בני בתירה ונתעלמה מהם הלכה והוא גלה אותה מהם מיד הושיבוהו בראש ומינוהו נשיא עליהם וכדאיתא ריש פרק אלו דברים בספח, ומאותה מימרא ירתבאר שישיבות שמעיה ואבטליון בבבל היו, דאמרינן

אדם אחד יש שעלה מבבל וחלל הבבלי שמו ששימש שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון ושם אירע לו מעשה הענינות הנזכר פ' אמר לו הממונה שהרי משבא לארץ ישראל מינוהו נשיא, ואם תאמר ממעשה דפרק באלו כהן גדול, דאמרינן שהיה כהן גדול יוצא מבית המקדש וכיון דחזו עמא שמעיה ואבטליון שבקו לכהן גדול אלמא בארץ ישראל הוו, יש לומר שבאו לרגל, אי נמי נאמר שאותו זמן קבעו דירתם בארץ ישראל, וציונם היום בגוש חלב אצל ציון אדרטלך ושראצר בני סנחריב שנתגיירו גם אמר רבי יוחנן בן נורי מעיד אני שמים וארץ שהרי הרבה פעמים לקה עקיבא בן יוסף על ידי שהייתי קובל עליו לפני ר"ג ברבי, גם יש לומר שר"ג ברבי היה נודג שררה ועיני אביו רואות שזה המלוקות היה על ברחי' בזמן רבי שהרי עקיבא מעשרה הרוגי מלכות היה עם רשב"ג אבי רבי, ואם כן אותו מעשה מימי רבי היה, שר' לא מת בחיי אביו שאם היה כן כשהיה מצוה את בניו על אשתו קודם היה מצוה על אביו, וכן מסכת יבמות פרק האשה, תניא אר"ג פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת שנשברה בים והייתי מצטער על תלמיד חכם שבא ומנו רבי עקיבא וכשעליתי ליבשה בא ודן לפני בהלכה, ולוה הוא שאמרו ר"ג מטלא מקום אבותיו ביראת חטא פרק הנושא:

מסתברא לעניותנו שכל שכן הוא שלא התיר ר' בבית שאן עבודת קרקע בשביעית, ומה ששנינו מסכת חולין פ"ק והניחום כדי שיסמכו עניים עליהם בשביעית יש לנו לומר שעל הספיחין של שביעית הוא שאמרו, ומה שחייבני לומר זה שהרי ספיח שביעית הם מותרים מן התורה וחכמים הוא שגזרו עליהם, והתירום בבית שאן כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית, דאלו להתיר עבודת קרקע בשביעית בבית שאן קא אתו לא אישער דהא אמרינן מסכת שביעית פרק ו', כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב לא נאבד ולא נעבד, כל שהחזיקו עולי מצרים מכזיב ועד הנהר ועד אמנה נאכל אבל לא נעבד, מן הנהר ומן אמנה ולפנים נאכל ונעבד, ובית שאן מעולי מצרים הוא, וכדאמרינן הרבה כרבים כבשו עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל, וספיחי שביעית של עולי מצרים מותרים הם, וכמו שנבאר במקומו בג"ה, ורבינו הקדוש לא יבא לעולם כנגד המשנה שהוא סדרה וחברה, וזה שר' מפה שהיה מימות משה רבינו ע"ה עד ימותיו מהלכות ודברי חכמים אסף וחבר מהם המשנה שהיא פי' כל מצות התורה מהם מקובלות מפי משה ומהן דרך סברא באין מחלוקת ובמחלוקת, ולבאר דבריה רבי הייא תלמידו בתוספתא וכן עשה רבי הושעיא, ורב חבר ספרא וספרי, ורב אשי עשה מימות רבי עד ימותו כמעשה רבי וחבר התלמוד שהוא פי' המשנה סדריו ששה ומסכתותיו ל"ח כי אין בסדר זרעים גמרא אלא ברכות, ולא בסדר טהרות אלא נדה, ובסדר מועד אין בו גמ' בשקלים ובסדר נזיקין לא במסכת עדיות ואבות, ובסדר קדשים לא במדות ולא בקנים וכן עשו בארץ ישראל תלמוד ירושלמי ומחברו רבי יוחנן וכל חמשה סדרים הם שלמים אבל סדר טהרות כלל לא, רבי ורבי נתן סוף התנאים, רבינא ורב אשי סוף האמוראים מתני' ר' מאיר סתם ספרא רבי יהודה ברי' ליעאי סתם ספרי ר' שמעון בן יוחאי סתם ברייתא רבי חייא וכולהי אליבא דרבי עקיבא, כל רבי מארץ ישראל הוא וכל רב ומר מבבל הם, רבי יוחנן בן נורי שהיה בימי ר"ג הזקן ובדאיתא פרק אם אינם מבירים אמר רבי יוחנן בן נורי עדי שקר הם וכשבאו ליבנה קבלן ר"ג, ומהחיא דפרק יש בערכין משמע דרבי יוחנן בן נורי בימי ר"ג ברבי הוה, ורבי יוחנן בר נפחא זכרנוהו עם רב כהנא פ"ק, ולפי מה שהתבאר נאמר שמה שאמרו מסכת חולין והניחום כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית, ומה שאמרו מסכת ידים אף עמון ומואב שרם קרובים מעשרים מעשר עני שיהיו עניי ישראל נסמכים עליהם בשביעית, שאינם שוים דאלו הא דמסכת חולין בספיחין לחוד והחיא דמסכת ידים אפילו בעבודת קרקע, וכבר התבאר במה שאחר זה שאין שביעית נוהגת בעמון ומואב ואם בן יסמכו עניים דהתם שבאותה שנה יעשרו מעשר עני לא מעשר שני כדין סדר חשנים, גם אישער שהניחום לפי שאינו נעבד נאכל הוא אם יהיה העבודה על ידי זולתנו, מה שאין בכבוש עולי בבל, הסכים בזה מהר"ר ברוך ז"ל והר"ם ז"ל כרב בחבור, והניחו אותם המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים, ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו ולא פטרום מן התרומות והמעשרות אלא כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית ורבינו הקדוש התיר בירת שאן מאותן המקומות שלא החזיקו בהם עולי בבל, והוא נמנה על אשקלן ופטורה מן המעשרות כרב על זה הראב"ד ז"ל, א"א לא התיר רבי אלא מעשר ירק ופירות האילן שהן מדרבנן אף בארץ ישראל:

כלל גדול קדושת הארץ ביטי יהושע הוא שהייתה חייבת מדין תורה בתרומות ומעשרות בדגן תירוש ויצהר לחוד, ובאו חכמים שעשו סייג לתורה וכי היכי דלא ליגע באימורא דאוריתא חייבו גם כן פירות האילן וירק, גם מן התורה מה שהוא ודאי טבל חייב לתקן אבל לא הספק, באו הם ז"ל וחייבו הספק שהוא הדמאי, גם מן התורה ורעך ולא לוקח, באו הם ז"ל וחייבו הלוקח, על פי הדברים שהתבארו גלו לבבל נתבטל החיוב כולו, חזרו בימי עזרא ועלו מבבל חזר הדבר לישנו כמו שהיה לגמרי וזה במה שכבשו עולי בבל לבד וזהו שאמרו מקיש ירושתן לירושת אבותיך, אבל מה שנשאר מן הארץ שלא כבשו עולי בבל היא שנשארה בפטור שלה מדין תורה לגמרי, וזהו שאמרו קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא, באו

חכמי ז״ל וחייבום בבראשונה כלומר על מה שהיה מכבוש עולי מצרי׳ ולא בכבושה עולי בבל חורו וחטילו מה שהייתה חייבת מתהלה מדין תורה דהיינו דגן תירוש ויצהר משום סייג נמי, ולזה הוא שאסרו בה עבודה בשביעית כאמרם ז״ל נאכל אבל לא נעבד, אבל מה שהייתה חייבת מתחלה מדבריהם לא רצו לחזור ולחייבה כלומר בפירות אילן וירק דמאי ולוקח, וחטעם בזה שכמה שלא כבשו עולי בבל אין צריך סייג עכשו שאסור שלו בדגן תירוש ויצהר אינו אלא מדבריהם לא מדין תורה, ויהיה גזרה לגזרה, ולזה הוא שהתיר רבי בית שאן למר כדאיתיה ולמר כדאיתיה, ואף בזה מדברי חסידות היו נוהגים חיוב בכל הדורות שהיו לפני רבי כאמרם ז״ל אבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור שאם היה דבר נאסר במניין רבי לא היו מתירו, וזמן האיסור ההוא נאמר שהיה נוהג אחר החרבן כמו מאה וחמשים שנה שזמן רבי היה באותן הימים וכמו שתראה בספר מבוא התלמוד לרבי׳ שמוא הלוי הנגיד ז״ל שכתב לאחר חרבן הבירה ק״ן שנה שהוא שנת תק״ל למנין היונים בימי רבי׳ הקדוש ירד רב לבבל להורות, עד כאן, ורשב״ג בזמן ההרבן קטן היה כמו שזכרנו למעלה מביתר ואמרינן פר׳ הבא על יבמתו והכשירה רבי לכהונה אמר שמואל ולכהן גדול בימי רבי מי הוה אלא ראויה לכהן גדול:

ויש לנו בג״ה להביא ראיה מוכרחת שתרומות ומעשרות בזמן הזה דאוריתא לבד אותה ראיה שהביא הראב״ד ז״ל, וזה שהרי כבוש עולי בבל חייב אם מדאוריתא אם מדרבנן אם הוא חייב מדאוריתא יהיה זה בדגן תירוש ויצהר, ופירות אילן וירק דרבנן, ומה שכבשו עולי מצרים יהיה דגן תירוש ויצהר דרבנן, ואילן וירק פטור לגמרי, ואם כבוש שני חייב דרבנן יהיה כבוש ראשון אפי׳ בדגן תירוש ויצהר פטור לגמרי ולזה יש לנו ראיה שהחיוב הוא דאוריתא, סוף מסכת דמאי, הלוקח יין מבין הכותים אומר שני לוגין שאני עתיד להפריש הרי הן תרומה ועשרה מעשר ותשעה מעשר שני ומחל ושותה, (פי׳ הר״ם ז״ל מחל רוצה לומר שיתחיל) וארז״ה ההלכה היא לרבי מאיר שהוא סובר יש ברירה והדבר הנשאר כאלו הופרש מתחלה ותדע שהובת תרומה ומעשרות מן התורה והעקר בידינו בדאוריתא אין ברירה, ובדרבנן יש ברירה, ומפני זה אין הלכה כרבי מאיר שהוא אליביה זה הפתם, אבל יוציא תרומה ומעשרות קודם שתייתו על כל פנים, ולשון התוספתא מתחיל ושותה מיד וכן נמי פסק אותה הלכות מעשר פ״ו, ורבי מאיר על הלכה למעשה ובזמנו היה מדבר והוא אחר החרבן היה אפילו השני וכותים בבית ראשון לא היו, ונפסקה הלכה דאין הלכה כמותו בזה, מפני שדיני תרומות ומעשרות הם דאוריתא ובדאוריתא אין ברירה, וגם הוא כלומר רבי מאיר אינו חולק, שלא יהיו מן התורה אלא דסבר יש ברירה אפילו בדאוריתא, וכזה אמרי׳ פרק בכל מערבין ואי אתה מודה שמא יבקע הגור ונמצא זה שותה טבלים למפרע, אמר ליה לכשיבקע, אם כן תרומות ומעשרות מזמן הזה דאוריתא, וגם לדעת הר״ם ז״ל לפי פירושיו, וגם לפי מה שפסק בחובר הלכות תרומות פרק א׳, התרומות והמעשרות אינן נוהגות מן התורה אלא בארץ בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, אבל הלכות בית הבחירה כתב שפטורה מן התורה, גם כמה מן החכמים ז״ל שהזכרנו וולתם שיש להם דעת כך, ועל כל כיוצא בזה אמרי׳ רבותא לכחשב גברי, גם ממה שבארנו יתחייב שאם נמצא שבזמן הזה כלומר אחר שעלה עזרא שהיו מעשרין ירק שיהיה דגן תירוש ויצהר דאוריתא שיבא זה וילמד על זה, ואמרינן בתוספתא מסכת דמאי פרק ח׳, מעשה שנכנסו רבותי׳ לעיירות של כותים שעל יד הדרך והביאו לפניהם ירק, קפץ רבי עקיבא ועשאו ודאי ואף ר״ג שהיה עמו עשה לבסוף כל פירותיהן ודאי, ורבי עקיבא ור״ג בנו של רבי היו אפילו אחר חרבן שני, תוספת מסכת מעשרות פ״ג, אמר ר׳ יהושע בן קבוטל מימיי לא גם לבי לומר לאדם צא ולקט תמרות של חרדל וכבוש והוי פטור מן המעשר, מסכת עדיות פ״ג מעי אבטיח וקנובת ירק של תרומה רבי דוסא מתיר לורים וחכמים אוסרין, מסכת שבת, שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה ערבתם עשרתם הדליקו את הנר, עוד פרק מפנין בשעה שאמרת לי תן לי פירות ואמרתי לך אין לי במה חשדתני אמרתי שמא אינם מעושרות, והיו מעשרין ירק אם כן היו דאוריתא, ואם תאמר שהיו מחמירים על עצמם זה אינו שהרי ירושלמי אומר שם כמו שאסור לטהר הטמא כך אסור לטמא הטהור, ומעשה דרבי בבית שאן יוכיח, והכל מטעם קדושה שניה קדושה לעתיד לבא, והר״ם ז״ל גם כן פסק אותה שכתב פ״א, כיון שעלו בני גולה והחזיקו במקצת הארץ קדושה שנייה העומדת לשעתה ולעתיד לבא, וזאת הקדושה מחייבת הארץ מחקי התרומה והמעשרות מדין תורה כבתחלה, ואף על פי שבני גולה לא היו ביאת כולם, שאם תאמר שלא חייב אותה קדושה בחקי הארץ אלא מדרבנן אחר שלא היה ביאת כולם אם כן קדושה שניה שקדשה לעתיד לבא לא באה אלא מכח דבריהם לחוד, ואנן מכח קרא קא אתינן דאמרינן מקיש ירושתך לירושת אבותיך אלא על כרחיך מדאוריתא וכדאמרנא גם זולת זה יש בזה כמה ראיות, אם כן אחר שהתבאר שקדושה שניה קדשה לעתיד לבא יהיה בדגן תירוש ויצהר בתרומות חיוב מיצה, במה שקדש עזרא, כתב הר״ם ז״ל הלכות קדוש החדש פרק ח׳, רואין אם אותו מקום מארץ ישראל שהיו בה ישראל בשעת הראיה בכבוש שני כגון אושה ושפרעם ולוד וביבנה ונוב וטבריה ומסתמא שאלו הוקדשו:

נמצא בזמן הזה שבטבריה דגן תירוש ויצהר דאוריתא, ופירות אילן וירק דרבנן וכברכה הכל, וביה שאן שהוא לדרומו כחצי יום דגן תירוש ויצהר דרבנן וכברכה, ופירות אילן וירק פטור מכלום, וכן פטור מן הדמאי, ופטור הלוקח וכמו שקדם ואפילו הכי אנו נוהגין בו היום בחסד על פירות אילן וירק כמו שהיו נוהגין שם קודם שרבי התירו, ורבותינו ז"ל הם שקובעים הלכות במה שהם עושים כמו שהוא במעשה דרבי עקיבא לעיל לא אנו, אבל אין אנו מברכי' על הפרשת פירות אילן וירק, וכן הדין בכל מקום שנודע מכבוש שני, או שנודע מכבוש ראשון לחוד כל אחד לפי משפטו:

אם כן בכל מקום שהוא מנחל מצרים ועד כזיב ואינו נזכר עליו שהונח בכבוש שני כמו שהוזכר מבית שאן וזולתו ראוי הוא שנקחהו במחזק מעזרא בעניין טבריה ויהיה דינו כדינו, והתוספתא ממסכת דמאי פ"ק שהבאנו פרק י"א מסייע לנו בזה כי גם שם הארכנו בו, ומה שהוא מכזיב ועד טורי סמגום דינו בשוה עם דין בית שאן ועדיין נאריך בביאור זה בג"ה, תוספתא מסכת שביעית פרק ד' עיירות שחייבות במעשר בתחים סוסיתא עושירת עין יערים וכפר יערים דנב הצפיה וכפר צמר וכל זה בארץ ישראל הוא דהא אמרינן בתוספתא מסכת אהלות פרק י"ז, עיירות המובלעות בארץ ישראל כגון סוסיתא וחבירותיה אשקלון וחבירותיה אף על פי שפטורות מן המעשרות ומן השביעית אין בהם משום ארץ העמים, ומיהו על סוסיתא קשיא תוספת אתוכפת, אלא שיש לומר התחום לחוד וחבירותיה לחוד:

ירושלמי רבי התיר ביה שאן, והתיר קסרין, והתיר ביה גוברין, והתיר נפרצמה, יש מי שאומר שמזה הירושלמי יראה שמה שהתיר רבי שם היה אפילו מן הודאי, דמשמע דכל הני דזכיא רבית שאן שכבשו עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל, ולקמן משמע שבאותן המקומות פטורין אפילו מן הודאי, דאמרי' אמר רשב"ג שלח לי רבי יוסי ברבי אתרוג ואמר זה בא לי מקסרין ולמדתי ממנו שלשה דברים שהוא ודאי שפירות קסרין ודאי טבל ושהוא טמא שמרביצין עליו מים ומוכשר ושלא בא לידו אחר שאלו בא היה מעשר מזה על זה, ופריך ויעשר מיניה וביה, ומשני שאין דרך לשלוח חסר, ופריך ולאו מתני' היא רבי יוסי מתיר בודאי ובלבד שיודיענו שאינו מעושר, ואומר שזה ראיה שר' התיר אפילו הודאי, והראיה אינה מבוארת ולזה לא חשו בה החכמים ז"ל שהזכרנו וחזק מזה ומזה מסתברא שר' יוסי מתיר בודאי במה שהוא דומה למעשה שהיה והוא אתרוג שהוא פירות האילן, ורבי יוסי התיר קסרין בפירות האילן וירק בדרך שהתיר רבי בית שאן בירק ופירות האילן, ולא תפשוט מינה התר בדגן תירוש ויצהר, ולשון התוספת מסכת דמאי פרק ג', אמר רשב"ג מעשה ששילח לי רבי יוסי ברבי אתרוג גדול מצפורי ואמר זה בידי מקסרי ולמדנו בו שלשה דברים שהיה ודאי ושהוא טמא ושלא היה בידו אלא זה שאלו היה בידו אחר היה מעשר חימנו עליו, ע"כ, ולא הביאה התוספת אלא זה ואת התוספת תורה לנו שודאי טבל חייב לעשר בקסרי, והוא הדין בבית שאן ודדמי להו, ואפילו בפירות האילן והוא הדין לירק, והוא הפך מה שהיו רוצים להוכיח מהירושלמי, ואין ספק שזה המעשה היה קודם שהתיר רבי בית שאן ושהתיר קסרי שהרי רשב"ג אביו היה של רבי ושמא לחבי קאמרי ליה אבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור:

אם כן נשאר הענין כפי מה שבללנו ת"כ, והיה זה המקום ראוי לכתוב דין פירות ארץ אדומינו משה ע"ה שהוא עבר הירדן, ודין כבוש המלך דוד שנקרא סוריא ודין בבל ומצרים וכיוצא בהם, אלא שכל אחד הוא לסבה ואיש על מקומו יבא בשלום בג"ה:

על שתי האשרות, הכותי, מסכת ברכות פרק ואלו דברים, בהר"ם ז"ל וכאן אפרש לך ענין הכותיים כי העם שהביא סנחריב מכותה והושיבום בערי שומרון כתוב בהם את יי' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים אבל באורך הימים למדו תורה, וקבלה על פשוטה וחמצורה אשר החזיקו בהם היו מקפידים עליהם וישימו לבם אליהם מאד, והחזקו שהיו מאמינים בדתנו ומיחדים ולא יעבדו עבודה זרה עד אשר חקרו עליהם החכמים ומצאום מכבדים הר גריזים וחקרו על הדבר ומצאו להם בהר ההוא דמות יונה וידעו שהם עובדי ע"ז או החזיקום כגוים גמורים לכל דבריה, וכל מה שתמצא במשנה מהדברים בענין הכותיים שתבין מהם שהכותיים נכבדים מהגוים ופחותים מישראל כמו שאמרו מזמנין עם הכותי וכן כותי מברך ווולתם לא אמרו אלה קודם שחקרו עליהם אבל מעת שחקרו ומצאום כאשר זכרנו הם פחותים מהגוים מאד, ע"כ, וכן התבאר עניינם בפירקי דרבי אליעזר פרק כ"ו, ופרק שור שנגח ארבעה וחמשה, אלמא קא סבר רבי מאיר לאו גרי אריות הם, על פתן גרסי' מסכת שביעית וסוף פרק כלל גדול, ועוד אמרו לפניו כלומר לפני רבי עקיבא אומר היה רבי אליעזר האוכל פרת כותיים כאוכל בשר חזיר, אמר ליה שתוקו לא אומר לכם מה היה רבי אליעזר אומר בו, נראה שרצון רבי עקיבא היה לומר שר' אליעזר היה מקל בדבר שאם היה דעתו להחמיר לא היה נמצא אסור ומאום מהחזיר שהוא בית הסמטלטל אלא ע"ז וין נסך, ועוד שאם היה רוצה להחמיר היה רבי עקיבא מגלה האיסור להסיר המכשול מבני אדם, והר"ם ז"ל כתב פת כותי אסורה אבל אינו לוקה עליו אפילו מרדות דרבנן, מפי מורי הרב ז"ל שמעתי שיש מפרשים שר' אליעזר היה מחמיר, ומה שאמר ר' עקיבא לא אומר לכם מה היה רבי אליעזר אומר

בו, כלומר שהיה מחרים האוכלו, מסכת נדה בנות כותיים נדות מערסתן ואפילו בת יום אחד ובנות גוים עד שתהא בת שלש שנים ויום אחד, בפרקי רבי אליעזר מה עשה עזרא וזרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק קבצו כל הקהל אל היכל יי והביאו שלש מאות כהנים ושלש תינוקות ושלש מאות ספרי תורה בידם והיו תוקעים והכלים משוררים ומנדים את הכותים בסוד שם המפורש ובכרת הנכתב על הלוחות ובחרם ב"ד העליון ובחרם ב"ד התחתון, שלא יאכל אדם מישראל פת כותי ושלחו את החרם אצל ישראל שבבבל, ועוד הוסיפו עליהם חרם על חרם, והמלך כורש קבע עליהם חרם עולם, נראה מכאן שהכותיים הם מנודים, ושיש ארם באכילת פתן עוד נראה שישראל הם שקבלו אותה גזרה אחר שרבותינו ז"ל אמרו פתו פת כותי והשנה שעלה עזרא מבבל וישראל עמו שהוא הביאה השניה הוא בשנה השביעית מבנין הבית השני, ובשנת י"ג לבניין הייתה השמיטה, עוד נראה שכל ממון הכותי אסור גם כן, והראיה דאמרינן בירושלמי מסכת נדרים פרק קמא, מנודה אני לך רבי עקיבא היה חוכך בזה להחמיר לאסור כל נכסיו כמה דתימא יחרם כל רכושו, כתב על זה וקני ה"ב העזר ז"ל מיהא שמעי' דמנודה שנדונו ביה דין שאסור ליהנות מכל נכסיו כלל, עוד שנראה שמגעו עושה יין נסך, דהא עובד עבודה זרה הוא, עוד נראה שכותי שחור לישמעאלים או לוולתם מן האומות לא יצא מאיסורו, דהא יין נסך משום דלא פקע איסוריה מיניה, עוד נראה שפת פלטר כותי אסור במקום שכיוצא בה של גוי היה מותר, על כלם הסכים הרב ז"ל, וכן נראה שמותר להלוות לו ברבית, וכדאיתא בירושלמי מסכת ע"ז פרק קמא בכותאי דקסרין, וכן שאין להם אישות כגוי, וכן כל כיוצא כזה, על מילה בכותי אשכחנן בתוספתא מסכת עבודה זרה פ"ג, ישראל מל את הכותי והכותי לא ימול את ישראל, מפני שהוא מל לשם הר גריזים, דברי רבי יהודה, אמר ליה ר' יוסי היכן מצינו מילה בתורה שאינה של בריה, אלא ימול לשם הר גריזים עד שתצא נפשו, ועל כרחיך בתר גזרה קא מיירי, דהא לשם הר גריזים קאמר, וקיימא לן פרק מי שהוציאוהו רבי יוסי ורבי יהודה הלכה כרבי יוסי, רבי מאיר ורבי יהודה כרבי יהודה, ומיהו הרב אלפסי והרי"ף ז"ל לא חביאוה, ושניהם מסכימים דמילה בגוי פסולה, ותמה על הרב בעל התרומה ז"ל הלכות ספר תורה, שפסק והיא דפרק אין מעמידין, ימול ארמי ואל ימול כותי, מפני שמל לשם הר גריזים דמילה סתמא לשמה קיימא עד שיעקרנה כמו שעושה חכותי, וחלכך כשרה בגוי דמוהל סתמא, ע"כ, נמצא שחולק עם התוספתא לרבי יוסי ועם הגאונים ז"ל מיהו ימול ארמאי אינו נראה מדאמרי' פרק הקומץ רבה, כל מצוה שכשרה בגוי בישראל אין צריך לברך, וכל מצוה שפסולה בגוי בישראל צריך לברך, כללא הוא והרי מילה דכשרה בגוי דתניא שאין בה רופא ישראל ויש בה רופא ארמאי ורופא כותי, ימול ארמאי ואל ימול כותי דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר ימול כותי ולא ארמאי, ובישראל צריך לברך דאמר מר המל אומר אשר קדשנו במצותיו וצונו על המילה מידי הוא טעמא אלא לרב רב מפסל פסיל, דאתמר מניין למילה בגוי שפסולה, דאדן בר פפא משמיה דרב אמר ואתה את בריתי תשמור, רבי יוחנן אמר המל ימול, ומכל מקום דרבי יהודה אדרבי יהודה קשיא דגמרין אתוספתא וה הרב ז"ל פסק כרבי מאיר דגמרין דפליג עליה רבי יהודה, וכרבי יהודה דתוספתא דפליג עליה רבי יוסי, ולשון הר"ם ז"ל הגוי לא ימול כלל, ואם מל אינו צריך לחזור ולימול מעם שניה ע"כ, וקצרה מן המפרשים כתבו דמילה בגוי פסולה, דאדן בר פפא משמיה דרב אמר ואתה את בריתי תשמור, רבי יוחנן אמר המל ימול, ומכל מקום דרבי יהודה אדרבי יהודה קשיא דגמרין אתוספתא וה הרב ז"ל פסק כרבי מאיר דגמרין דפליג עליה רבי יהודה, וכרבי יהודה דתוספתא דפליג עליה רבי יוסי, ולשון הר"ם ז"ל הגוי לא ימול כלל, ואם מל אינו צריך לחזור ולימול מעם שניה ע"כ, וקצרה מן המפרשים כתבו דמילה בגוי פסולה, אפילו בדיעבד, רש"י ז"ל פסק מסברא שבת דאשה כשרה למול וכן נמי פסק הרב אלפסי פרק דמילה וברבי יוחנן, מסכת יומא ריש פרק בא לו, מעשרים ואחד בכסלו יום הר גריזים דלא למספר יום שבקשו כותיים את בית אלדינו מאלכסנדרום להחריבו ונתן להם רשות וכו', ובמגלת תענית, כשבאו כותיים אמרו לאכסנדרום מכור לנו חמש כורים ארץ בהר הכוריה, ומכר להם, וכשבאו יצאו בני ירושלם ורדפום במקלות וכו' מיד נתנו סכים ברגליהם וגררום, ונתן הר גריזים לישראל וזרעוהו כרשינין, ואני מעיד שאין בכל התורה פרשה שלא ויפו בה, וזה הטעשה על כרחי אחר גזרה דהא קרי לחו גוים הללו:

צדוקי כתב הר"ם ז"ל מסכת חולין פרק קמא צדוקי וביתוס הם שתי כתות שהתחילו להכחיש בדברי קבלה, כמו שבארתי באבות עד ששב האמת אצלם שקר ונתיב האור חשך ואפלה והם שקורין אותם אנשי דורנו היום מינים בשם מוחלט, ואינם מינים על האמת, אבל דינם ליהרג בדין המיני רוצה לומר שמותר להרגם היום בזמן הגלות לפי שהם מביאים למינות האמיתי, ודע שמסורת בידינו מאבותינו קבלת רבים מרבים שזמננו זה בזמן הגלות שאין בו דיני נפשות אין זה אלא בישראל שעבר עברת מיתה, אבל המינים והצדוקים והביתוסיים כפי רוב גלותם הורגין אותם לכתחלה כדי שלא יפסידו את ישראל ויאבדו האמונה, וכבר יצא מזה הלכה למעשה באנשים הרבה בארצות המערב כלם, וגם זה המקובל בידינו ומפורסם לעשות על פיהם שהאיש העושה עברה שחייב עליה מיתת בית דין הוראל ואין אנו יכולין היום לדון דיני נפשות מחבירנו אותו חרם לעולם, בספרי תורה אחר שמלקין אותו ואין מתירין אותו לעולם, ובספר חמדע עשאם ז"ל חברים למיח הלכות עבודה זרה, לומר שהם רשעים ובן המשומד הוא רשע, ואף על פי כן חוששין לקידושיו, ופרק שני הזכיר ז"ל מין אחר מן המינים שאינם ממין אלו, והלכות עבודה פ"א כתב בימי בית שני צץ המינות בישראל, ויצאו הצדוקים מהרה יאבדו שאין מאמינים בתורה שבעל פה, ובימי ר"ג

חזקן יצאו וגם יה"ן ולוה תקנו ביטיו ברכת המינים וכדאיתא פרק היה קורא, כתב הב"ח עבודת הקדש ז"ל הכותי הרי זה כגוי ואוסר כמוהו עד שישבור את מקומו, ויש מי שהורה שביפותי כצדוקי ושניהם כישראל, ע"כ, תמה על הר"ם ז"ל באומרו והם שקורין אותם אנשי דורנו היום מינים כשם מוחלט, וכדאמרי' מסכת ראש השנה משקלקלו המינין התקינו שלא יהו מקבלין אלא מן המפרין והרב ז"ל בעצמו פי' שם שקלקלו שוברי עדי שקר, וכן הוא מפורש פעם אחת שפרו ביסותיים שני עדים לבא להטעות את החכמים, וקלקול אלו המינין היה בעת שהיו קובעין על פי עדים, וקלקול הכותיים במשיאין משואות ולא נצולו מהם עד שהתקינו שיהיו שלוחין יוצאין, וכן נקרא הצדוקי תועב, פרק הדר, וכן הערלים נקראים מינים שהם דאמרינן סוף פרק לא יחפור, אמר לירה רב ששת לשמעיה לכל רוחתא אוקמן לבד ממזרח משום דמודו בה מינאי, פרק הנזקין ספר תורה תפילין ומזוזה שכתבו מין ומסור וגוי ועבד ואשה וקטן וכותי וישראל משומד פסולין שנא' וקשרתם וכתבת' כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה, פרש"י ז"ל מין אדוק בע"ז כגון כומר, מסור מלשין, כורתי קסבר גירי אריות הן, משומד וכיסור פרקו עול תורה מעליהם, מזה נראה שהצדוקי אם כתב ספר תורה שלא יהיה פסול, ואף על פי שיקרא מין אינו ממין זה המין שעובד עבודה זרה, ושמא לזה אמר הר"ם ז"ל, ואינם מינים על האמת והנה תכוצא עמנו היום בארץ הצבי הרבה צדוקים סופרים והרבה ספרים נאים מכתיבתם בתורה נביאים וכתובים, ועל ספר תורה מסתברא שבמה שאינו ניכר שאין ראוי לסמוך עליהם, כעבוד לשמה וכתיבת אוכרות לשמן ותפירת היריעות בגידי טהורה:

על יין מסתברא לכאורה שהוא אסור דלא חיש למגע גוי, ומגעו אינו אוסר, דלאו עובד ע"ז הוא, האמנם ממה שכתב הר"ם ז"ל הלכות עבדים פרק ו' יראה שיינו מותר בשתייה, דבר זה לשונו, וכל שטר שיש עליו אפילו עד אחד כותי פסול, חוץ מגיטי נשים ושחרורי עבדים שכשרים בעד אחד כותי והוא שיהיה כותי חבר, ובזמן הזה שהכותיים כנכרים לכל דבריהם, אנו למדים לצדוקים בזמן הזה כמו הכותיים באותו זמן קודם שגזרו עליהם שיהיו כגוים לכל דבריהם, ע"כ, ואין לומר שזהו לעניין עדות לחוד אלא לכל מילי שהרי אמרו ז"ל ג"כ שמבטלים רשות לעניין שבת בישראל, ויין כותי בזמן ההוא היה מותר וכדאיתא סוף מסכת דמאי, הלוקח יין מבין הכותיים וכו' ומחל ושותה, וכן מהיא דאיתא מסכת חולין פ"ק שאו נתגלה חרפתם, ומ"ה אי מוקמת ההיא דהלוקח במטהר יינו של כותי הא איכא הא, וכן מסכת חגיגה, חומר בתרומה שביהודה נאמנין על טהרות היין והשמן, כלומר שהיו חשודין על המעשרות כעם הארץ וכן על טהרה, סוף פרק דם הנדה, זה הכלל כל דבר שהשודין בו אין נאמנין עליו, זה הכלל לאייתויי מאי, לאייתויי תחומין ויין נסך, וכמה דברים יש בתלמוד שהיו הכותיים אז ראוים להם, עוד פרק דם הנדה, כותיים נאמנין לומר שם קברנו את הנפלים או לא קברנו, והוינן בה והא ליה ליהו ולפני עור לא תתן מכשול, אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן בכהן שלהם עומד שם ודילמא כהן טמא הוא דנקיט תרומה בידיה, ודלמא תרומה טמאה היא דקא אכיל מינה, מכאן הביא ראיה ר"ת ז"ל שמותר לכהנים ליכנס לבירת הקברות לקבור מיתיהן, דמשמע מהא דשרי לכהן טמא לעמוד במקום הקבר, אבל הר"ם ז"ל כתב שאין נכנסים שאפילו היה תפוש בקרובו בכניסה ומותר להטמא לאחרים, כשהוא פורש ממנו לאחר קבורה נמצא מטמא לאחרים ואסור, ואין טעם לומר שהצדוקי אינו חושש לנגע גוי אם כן נאסר יינו מטעם החשוד בדבר לא דנו ולא מעידו, דאם כן הוה ליה גזרה לגזרה, עוד דיינו לא מצינו דנאסר במגיעו, אבל אם משביעין הצדוקי חבר על פי זה העיקר על יינו שלא נגע בו גוי פשוט הוא שמותר בשתיה שאף על פי שאינו חושש אלפני עור חושש הוא לעצמו שלא יעשה עבירה בעבור זולתו וישבע לשקר, וכיוצא בזה הוא שאמרו ז"ל פרק הכל שוחטין גבי שחיטת כותי מותרת אמרי' כיוצא בו מצא בידו דקורייא של צפורים קוטע ראשו של אחד ונותן לו אכלו מותר לאכול משחיטתו כלומר שאף על פי שאינו מוזהר אלפני עור מזהיר הוא אנפשיה, וכדאמרי' פרק שלשה שאכלו, הני כותאי עשורי מעשרי, כלומר דבמידי דאוריתא כשרוצים לאוכלו מזהר והירי אבל לכוכר לא דלא חיישי אלפני עור, וכל שכן באחזרת האל, שהישמעלים גרים שם וישמעאל מגעו שלא בכונה מותר בשתיה דלאו עובד ע"ז הוא וכדברי הר"ם ז"ל, מסכת ברכות פרק אלו דברים גבי אין מברכין לא על הנר ולא על הבשמים של גוים דפתם מסיבתם לע"ז ומברכין על בשמים שלהן עד כאן, ואם תאמר שהוא עובד ע"ז רוצה לומר למרקולים, וכמו שכתב רבי אברהם בן עזרא בפירוש רניאל מכל מקום אינו מנסך שהיין חרם הוא לו בבל נימוסיו וכל כיוצא בזה מקום שאין לחוש אין חששין וכדאמרינן פרק כל הצלמים אמר רבה מחלוקת בשל כרכים אבל בשל כפרים דברי הכל אסורין מאי טעמא למפלחינהו עבדי ליה, וכן פרק השוכר את הפועלים רב יהודה שדר ליה קרבנא לאבי דרבו ביום איד, אמר קים לי בגויה דלא פלח לע"ז, וכן רבא לאבי שישך, ואף על גב דלגבי אבי דרבו אמרינן גר תושב הוה גבי בי שישך לא אמרי' וכן בירושלמי מסכת שקלים פרק מעות, חד בר נש דצפורי אול בעא למזבן קופד מן טבחא ולא בעא טבחא לזבוני ליה, אול אמר לחד ארמאי זיל זבין לי את דלא בעא טבחא לזבוני לי דאימר תגרא אית לי בהדאי אול ארמאי זבן ליה שאליה מי נסבת על כרחיה,

א"ל אין בעל כרחיה, א"ל האי ודאי לאו נבלה יהבי לך, (פי' לנכרי נבלה יהיב ליה תחלה, וכשאין לו אלא כשרה על כרחו יתן לו כשרה) רבי ירמיה אמר בשם רבי חנינא מעשה בא לפני ר' ואמר לאו כל כמיניה שיאסור מקולין דצפורי, כלומר אף על גב דלא יהיב בעל כרחיה לא מתסר (פי' קופד מין בשר) תוספת מסכת מכשירין פרק ג', רבי יהושע בן פרידא אומר חטין הבאות מאלכסנדריא טמאות מפני אנטיליא שלהן, אמרו חכמים א"כ יהו טמאין ליהושע בן פרידא וטהורות לכל ישראל, וכן קים ליה בגויה מלתא היא בין באיסור בין בממון, וכבר זכרנוהו פרק עשירי:

ואומר אני שהיום בעונותינו נמצא כמה איסורין מפורסמין ואין רוב העם שמים על לב, ואין לומר על רובן טעם של התר אלא משום קים לן כגון הא דאמרינן פרק האיש מקדש, אסור לאדם שיקדש האשה קודם שיראנה שמא יראה בה דבר מגונה ויתגנה עליו, וכן פרק הבא על יבמתו, נשא אשה ושהה עמה עשר שנים וכו', ובבר זכרנוהו פרק עשירי מסכת ע"ז לפני אידיהן של גוים וכו', וכן זכרנוהו פרק עשירי, וכן לא תתן להם מתנת חנם וכיוצא בהם וכן הדר בארץ מצרים שעובר שלשה לאורן, ושמעתי במצרים מפי ה"ר שמואל ז"ל אחד מבני בניו של הר"ם בטו"ל שכשהר"ם ז"ל היה חותם שמו באגרת שלוחה היה מסיים הכותב העובר בכל יום שלשה לאורן פלוני אמרתי לו דרך חצי נחמה שמא הר"ב ז"ל היה מוכרח לעמוד שם שהרי הידד רופא למלך מצרים, וכענין ששנינו סוף פרק מרובה באבטולם ב"ר ראובן שהתירו לו לספר קומי, מפני שהיו קרובים למלכות ויש מפרשים שאסר התורה לשוב בדרך הזה עוד, אינו אלא על דרך המדבר ים סוף, כמו וזה לכם הטמא וולתם טהורים, וכן החדש הזה, ולזה עבר ניסן בניסן ולא הודו לו, מסכת שבת פ"ק אין מפליגין בספינה פחות משלשה ימים קודם לשבת ודוקא לדבר הרשות אדם אחד מאלף אינו נזהר בהם וכן אין מעמידים בחמה בפונדקאות של גוים, ואין מוכרין בהמה לרועה שלהן, וכתב בעל התרומה ז"ל דשמא האידנא אין חשודין על הרביעה, ומיהו מקום שנהגו למכור בהמה דקה לגוים דאמרי' מוכרין ומקום שנהגו שלא למכור אין מוכרין ואל ישנה אדם מפני המחלוקת, ובכל מקום אין מוכרין להם בהמה גסה עגלים וסייחים, שלמים ושבורים, וסוס מותר, כל מי שעבר בזה קונסין אותו, וכן הוא בירושלמי עבר ומכר קונסין לו כשם שקונסין לו להלכה כך קונסין לו למנהג, חד בר נש זבין גמלא אתא עובדא קומי ריש לקיש וקנסיה ברופלא בגין דיחויר גמלא, אמר רבי אבון לפרסור קנם והוו צווחין לבריה בריה דמסרסר לארמאה (פי' ברופלא הוא שור הבר ונקרא בע"ז גאמוז) רב הונא זבין ההוא פרת לגוי אמר ליה רב חסדא מאי טעמא עבד מר הכי, אמר ליה אימר לשחיטא ובנה, כתב רבי אפרים ז"ל דוקא בסתם אבל בידוע דלירידא זבין אסור, והאי דאמר ליה אימר לשחיטה ובנה מיירי בקצב, אבל גברא דזבין ליריד אפילו על מנת לשחוט אין מוכרין לו, גם מוצטים הם הנזהרים בזה מאותם שראיתי, וכן פרק האיש מקדש גבי נתקדשה לדעת אביה דפסק הלכה הוא נתקדשה קודם שתבגר שלא לדעת אביה אינה מקודשת אפילו נתרצה האב אחר שנתקדשה וכן פסקו רוב הגאונים ז"ל ובא רבינו ניסים ז"ל והביא טעם להתרה, דבר זה לשונו, אשכחן בהלכות גדולות בסוף הלכות קדושין דכתיב הכין, וקטנה דאיתיה לאביה במדינת הים, ואינסבה על יד אמה או אחיה, שאלתיה למילתא קמי רבנן ואמרו שפיר דמי, ושפיר עבדת אמה דנישואין תקינו רבנן לקטנה, אי איתיה לאב מקדש לה קדושין דאוריתא ואי לא מינסבא דתקנתא דרבנן הוא, וכמה דגדלה גדלי נישואין דילה וכי אתי אב לא צריך לקדושה, עד כאן, ושמא הירושלמי מסייע ליה, דאמרינן קדשה לדעת והכניסה שלא לדעת, זה היה מעשה, ובא אביה והוציאה מגרגונה אמר ריש לקיש לאו כל כמיניה להשיא עצמה להפסיד מעשה ידיה לאביה, ואנן נימא קיים לן דאביה לא חייש במעשה ידיה, וכן המקדש גרושת או אלמנת חבירו בתוך שלשה חדשים וברח, דאמרינן ערוקיה מסתייעיה ומיהו משמע בדיעבד לחוד, אבל רבינו יחיאל דפריש ז"ל הוא שהורה לכתחלה להשיא לו עצה לברוח, דהכי טוכח מפי' רש"י ז"ל שפי' ערוקיה מסתייעיה, דכיון דברח קיימא לן שאין דעתו לכנוס עד סוף הזמן, כהר"ם ז"ל המארס בתוך התשעים יום מנדין אותו, ארס וברח אין מנדין, כנם בתוך תשעים מסרישין אותו עד אחר הזמן ויעמוד עם אשתו, אבל הראב"ד ז"ל כתב דוקא קדש אבל כנס לא סגי ליה בלא גרושין, ונראה לי שמסרישין אותו אחר תשעים כמו הימים שעמד עמה בתוך התשעים דאם כן מה מפסיד בשבעל באיסור ומתני' דקתני בבא על יבמתו בתוך שלשה חדשים אם אין הולד של קיימא יקיים ולא קתני יוציא התם מסני שהוא יבמה, ואם יתן לה גט נאסרה עליו גם לא הורה על מה שכתב בסניקה נשואה וברח ולאחר זמן בא ישב עם אשתו:

וכן מה ששנינו, נדר שהודר על דעת רבים אין לו הפרה, ואם כן למה קצת קהלות נוהגים להשביע ולהחרים על דעת המקום ועל דעת הנאמנים, ואחר כך מתירין הכל, זה אינו אלא דקים לן שלא תלו השבועה או החרם לדעת אחרים אלא לעניין משטעות הלשון שלא יוכלו לרמות ולומר כך היה בלבי, וזו היתה כוונתי, והם שיכיו בשבועה ונאמר שעל דעתם הודר ועל דעתם הותר, ואלו החרימו או השביעו על דעת קהלות הרחוקות וכיוצא בו לאו כל כמיניה, ושמא יהיה סיוע לזה דאמרינן רבי יהושע אמר קטנה שחשיאוה אמה ואחיה ונדרה בת אחת עשרה שנה ויום אחד ויודעת לשם מי נדרה אף על פי שאין נישואיה דבר תורה ונדרה נדר דבר תורה בעלה מפר לה וכדאיתא

פרק

פרק אלמנה ניזונת, וטעמא דמלתא כדר' פנחס דאמר כל הנודרת על דעת בעלה היא נודרת, כלומר דקים לן דסתמא כאלו נדרה על תנאי בעלה, כדכתב הרשב"א ז"ל הנשבע על דעת רבים איפשר שאין זה אסור מדאוריתא כל שלא פרט הרבים כדעת ר"ת ז"ל, כתב הר"ב הערוך, מלת שבע, בתשובת רב שר שלום משמיה דרב יהודה גאון ז"ל הנשבע בעשרת הדברות ובספר תורה אין לו הפרה לעולם:

וכן עוף שחרטומו רחב, כתב ה"ר זרחיה ז"ל שהוא טהור דסתמא לא דרים, נמצא שדור דור ופרנסיו דור ודור וחכמיו כשהובררו הדבר להם באיסורין כיוצא באלו שאין לחוש לסבת האיסור שבעבורו אסרוהו חכמים ז"ל בשעת הדחק כתירין אותו:

וכן תמצא שיש דברים שהניחום קצת בלא טעם, כעניין טבילת בעלי קראין לתפלה שהסכימו עליה הרב אלפסי ז"ל, ורבינו האיי ורש"י ז"ל בספר איסור והתר, וכן הרבה מן הלועזים, שהניחו רחיצת רגלים בשחרית, ואמרינן פרק במה טומנין, חייב אדם לרחוץ פניו ידיו ורגליו בכל יום, בשביל קונהו, שנאמר כל פעל יי למענהו, והר"ם ז"ל פסק אותה, אבל בעניין הטבילה לא הסכים, וכבר הארכנו בו ת"ל בספר בתי הנפש:

וכן מה ששנינו פרק אין מעמידין, יושב ישראל בצד עדרו של גוי וגוי [חולב ומביא לו ואינו חושש ואע"ג דאיכא דבר טמא בעדרו, וכי קאי חזי ליה וכי יתיב לא חזי ליה דכיון דכי קאי חזי ליה אירתותי מרתת, אם כן היכא דליכא למיחש לאיסור הוא מה שנמצא כתוב בספר המצות הקצר, אומר הרב אלפס יש מקומות שמעמידים הגבינים בפרתים ובאותן המקומות אין נוהגין איסור בגבינה, וכתב בסוף מ"ט אין להקל מפני שנאסר במנין, פרק ביצה שנולדה כל דבר שבמניין צריך מניין אחר להתירו דכתיב לך אמור להם שובו לכם לאהליכם, וזה הן בדאוריתא וזה הן בדרבנן כדאיתא התם, עד כאן, וכן יש גאונים זולתו שמתירין אותה על זה הדרך גם כן, וכמו שנראה ממה שכתב הר"ם ז"ל הלכות מאכלות פרק ג', שכתב שמקצת מן הגאונים אוסרין אותה מכלל שמקצתם מתירין, וכן בספר העתים, חלב שחלבו הגוי ואין ישראל רואהו ולא בשלו הגוי אלא שהביאו צונן ואין בכל אותה מדינה דבר טמא ודאי כותר לאוכלו: בין חי בין מבושל, בין לעשות גבינה, אבל גבינתם אסורה שמחליקין פניה בשומן חזיר, ויש מחמירין אפי' בחלב ע"כ, ועל ההיא דאי אפשר בלא צחצוחי חלב פרש"י ז"ל בין גומות הגבינה נשאר מהחלב, ושמא החלב טמא הוא, מיהו לא מיתעבד מיניה גבינה דקים לן שאינו עומד, וקשיה לר"ת אם כן שאינו עומד לאי זה צורך יערבנו, ופי' דהכי גרסי' אמר רבי ירמיהו לפי שאי אפשר בלא צחצוחי חלב, ולא גרסינן אלא ורבי ירמיה קא מסיק ואזיל מילתיה דרבי יהושע בן לוי, משום ניקור חיישינן לארס בצחצוחי חלב שבין הנקבים ואפי' יבשה איכא למיחש, וכן משמע בפר"ח דבת אוטפא קאי ביה זיהרא, ואומר האידנא ליכא טעם לאסור גבינת הגוים דקיימא לן כרבי יהושע בן לוי, דטעמא משום ניקור והאידנא לא חיישי' לניקור, לפי שעכשו אין מצויין נחשים בינינו ומיהו אין לסמוך על זה להתיר גבינת הגוים כיון שנאסרה במנין כדאמרינן לעיל ע"כ, ואבן מגש ז"ל כתב ושמואל אומר מפני שטעמידין אותה בעור קיבת נבלה, דאלו דשחוטה לא יאסר אלא מפני תערובת בשר בחלב, ובעינן שיהיה נותן טעם דרך בשול דאסרה תורה, אבל נבלה דאיסורא היא כיון דאוקומי קא מוקים ליה חשיב ולא בטיל ואפי' במשהו והוה ליה איסורא בעיניה, ולפי מה שהתבאר מסתברא דלדעת ב"ספר העתים ז"ל שהוא הרב הברצילוני דהוא הדין אם הגוי חולב לעשות גבינה מאותו חלב לא למוכרו כמות שהוא, והתם לא חיישינן אפי' איכא דבר טמא באותה מדינה, דלאי זה צורך יערבנו, וכמו שכתב רת"ם ז"ל ופ"ר נ"ב דברנו בזה טעם וא"כ איסור גבינה משום עור ואיסור חלב משום עירוב, אם כן אין להחזיק איסור בכיוצא בזה אם קים ליה בגויה, והנך רואה התר שהלכן גוי ואין ישראל רואהו חיכא דקים לן שאין שם דבר איסור, כי מה שכתב ספר העתים ז"ל ואין בכל אותה מדינה דבר טמא ר"ל שראויה לחלוב שהרי אי אפשר מכלבא וחמורה וכיוצא בהן ואחר שהענין כן נראה לפי זה שאם היה במדינה דבר טמא שראוי לחלוב אלא שחלבו יותר יקר מן הטהור כמו שהוא בחלב גמלה כנגד שאר החלבים פה בארץ הערבה שיהיה מותר מההיא דפרק אין מעמידין גבי ארבא דמוריסא בקיסטא דמוריסא בלומא וקיסטא דחמרא בארבעה, בהר"מ ז"ל הלכות מאכלות אסורות וכזה מורין לכל דבר שחוששין לו שמא ערבו בו גוים דבר האסור שאין אדם מערב הוזל ביקר כדי להשתבר ע"כ, ועל הכל אני אומר בעל נפש שומר פיו עם שהאמת חביב, ואסור שעיקרו מן התורה וכרנוהו סכ"ב, נשאל הרשב"א ז"ל על מה שמכו בארצכם על כוס יין ששתה ממנו הגוי ואחר כך נותנין ממנו לגוי אחר דהא נעשה יין נסך ואסור בהנאה, והשיב מגע גוי ואפילו בפיו עושה יין נסך ואיני יודע על מה סומכין אלא שמקילין בדבר זה ושלא מן הדין והראוי דאפילו שיורי כוסות אסורין בהנאה ואפילו ליתן לפני התרנגולין וכדגרסינן מסכת ביצה פרק יום טוב שחל וכו' אמר שמואל מזמנין את הגוי בשבת ואין מזמנין את הגוי ביום טוב גזרה שמא ירבה בשבילו רב אחא בר יעקב אמר אפילו בשבת נמי לא משום שיורי כוסות כלומר ויטלטל בשבת את הכוס שיש בו אותן שיורין שאינן ראויין לטלטל לפי שאינן חשובין כלום, ואקשינן אי הכי דידן נמי כלומר לא יטלטל אותן בשבת ופריק דידן חזו

לתרנגולין ואקשינן דידהו נמי חזו לתרנגולין ופרקי׳ דידהו איסורי הנאה נינהו, ע״כ, נחזור לצדוקים אין טעם לומר שחיטת אסורה וכן יהיה יינם אסור שאין זה שוה שבשחיטה אין בין האוסר והנאסר אמצעי מה שאין כן ביינם, ועוד ששחיטתן אסורה כששחטו שלא בפנינו אבל שחטו בפנינו הרי זו מותרת שאין איסור שחיטתן אלא שמא קלקלו והם אינן נאמנין לומר לא קלקלנו וכן כהר״ם ז״ל פרק ד׳ ואלו נכרי ששחט אפילו בפני ישראל ובסכין יפה ואפילו גוי קטן שחיטתו נבלה, וכן אינן מוחזקין לגמרי במחללי שבת, פרק הדר עם הנכרי גבי מעשי בצדוקי אחד שהיה דר במבוי בירושלם, כתב שם הר״ם ז״ל צדוקי הוא מיוחס לצדוק תלמיד אנטיגנוס איש סוכו, ויתבאר מכל זה כי פושעי ישראל כשאינו מחלל שבת בפרהסיא או עובד ע״ז מבטל רשות ואינו נותן רשות ולא שוכר וזהו הפסק האמיתי ע״כ, וכן אין להחזיק בבועלי נדות לגמרי וכדאמרי׳ מסכת נדה פרק בנות כותים, תנו רבנן מעשה בצדוקי אחד שסיפר עם כהן גדול בשוק וניתזה ציצורא מפיו על בגדיו והריקו פניו של כהן גדול וקדם אצל אשתו ואמרה לו ר׳ אף על פי שצדוקות הן מתיראות הן מהפרושים ומראות דם לחכם אמר ר׳ יוסי בקיאין אנו בהם יותר מן הכל והן מראות דם לחכם חוץ מאחת שהיתה בשבותינו שלא הראתה דם לחכם מיד מתה, ותיפק לן משום ציצורא דעם הארץ אמר אביי בצדוקי חבר אמר רבא צדוקי חבר בועל דם משוית ליה אלא אמר רבא רגל הוה וטומאת עם הארץ טהרה שויה רבנן ברגל דכתיב ויאסוף כל ישראל אל העיר כאיש אחד שאין כלן חברים (פי׳ בועל נדה משוית ליה דקתני ומטמאין משכב התחתון כעליון,) והר״ם ז״ל קראן פושעי ישראל לא משומדים, ויש הפרש גדול ביניהם כאמרם ז״ל ריש מס׳ חולין מן הבהמה להביא בני אדם הדומין לבהמה מכאן אמרו מקבלין קרבנות מפושעי ישראל כדי שיחזורו בהם בתשובה חוץ מן המשומד ונמנך את היין ומחלל שבתות בפרהסיא ואם הצדוקי אוכל בשר עוף בחלב הן במקומו של ר׳ יוסי העמידוהו על דינו והיו אוכלין אותו שאין לו חלב אם וכדאיתא פרק כל הבשר, ומסתברא שיש לחוש אם אחד מהם קדש בת ישראל וכדאמרינן בכורתי שקדש הוה עובדא ואצריכה גיטא, וכן כיוצא בזה נמצא אם כן קולו חומרו, והצדוקים אינם היום בזמנינו מוסיפים גריעות אלא שרבים מהם מתיהדים תמיד וכמעשה שאירע סוף מחזור רס״ז מקהל גדול מהם שהתיהדו ביום אחד במצרים על יד הנגיד רבינו אברהם נר״ו והמחמיר תבא עליו ברכה, ומה שהם מתחסדים עלינו באוסרם בת האח חסד הוא להם ומה מראות עיניהם שהרי בכתוב הוא בפירוש שכלב נתן בתו לעתניאל והוא אחיו הקטן ממנו האמנם מהכרח הפסוקים יש לומר שהיה אחיו מן האם לבד שכן כתיב וילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב, ובספר דברי הימים כשמוכיר בני קנז אין שם כלב כלל אלא עתניאל ושריה וכן לא תמצא בשום מקום כלב בן קנז אלא בן יפונה או בן חצרון ואחר שהם אחים ואינם מן האב בהכרח אם כן האחוה אינו אלא מן האם, וכן רש״י ז״ל בספר יהושע כתב אחי כלב מאמו אבל רבי דוד קמחי ז״ל כתב ויתכן לפרש כי אחו מאביו ומאמו היה והיה שם אבי כלב בן יפונה וקנז שהרבה מצאנו שני שמות לאדם אחד, והנכון אצלי עוד כי קנז היה שם ראש המשפחה להתיחסו בני המשפחה אליו ובאמרו הקניזי או בן קנז הכל אחד כי רחוק ליחס האדם לבעל אמו ואפילו למשפחת האם ומה שאמר אלה בני מכיר אבי גלעד יהיה יאיר בת מכיר בעבור הערים שהיו ליאיר בארץ הגלעד אמר כן אבל לדברי חכמינו ז״ל נקרא קניזי מפני שהיה חורגו והוא גדלו וזה מוכרח מפשט הכתובים וכדאיתא מסכת תמורה פרק יש בקרבנות, וכן אתם קצת דקדוקי עניות שהכל שחוק וקלות ראש ובאמרם אלי בת האח אסורה אומר להם שבתם מותרת להם שהרי אינן אוסרין אלא מה שאסרה תורה בפירוש והבת לא אסרה תורה וכבר ידעת שהיא אסורה מאחת ממדות שהתורה נדרשת בהם והוא מק״ו מבת הבת נוב ובאו לגבעון, והסדר היה כך משנכנסו לארץ עמד האחל בגלגל י״ד שנה ומשם באו לשילה והיה לשם בית אבנים בלא תקרה וכדאיתא בתנית׳ אלא שפרשו עליו יריעות חמשכן ועמד חמשכן בין נוב וגבעון נ״ז שנה, וטגבעון באו לירושלם,

---

הפרק הששי.

בזכרון עיר אלהים ירושלם, והר הבית, ובית המקדש, ושילה, ובית חניז, ובית פגי, וציון, וחברון, והר סיני, גרסינן מסכת זבחים פרק בתרא, תנו רבנן יכי אחל מועד שבמדבר ארבעים שנה חסר אחת יכי אחל מועד שבגלגול ארבע עשרה שנה שבע שכבשו ושבע שחלקו יכי אחל מועד שבנוב וגבעון חמשים ושבע חרבה נוב ובאו לגבעון, והסדר היה כך משנכנסו לארץ עמד האחל בגלגל י״ד שנה ומשם באו לשילה והיה לשם בית אבנים בלא תקרה וכדאיתא בתנית׳ אלא שפרשו עליו יריעות חמשכן ועמד חמשכן בין נוב וגבעון נ״ז שנה, וטגבעון באו לירושלם,

וכשנבנה בית המקדש בירושלם נאמרו כל המקומות כלן לבנות בהם בית לשם יתי ולהקריב בהם קרבן ואין בית לדורות אלא ירושלם בלבד ובהר המוריה, והוי שאמרו באו לירושלם נאמרו הבמות ולא היה להם עוד התר והיא היתה נחלה ופי הרים זיל נקרא ירושלם נחלה לעמידת קדושתה לעולם ועליה אמר שהשם ישמור העם הזה אשר בחר בו במקום ההוא שבחר בו גם כן שנאמר כי בחר יי בציון, כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגולתו, כי לא יטוש יי עמו, ובאר גודל מעלתה ואמר זאת מנוחתי עדי עד, עוד מסכת זבחים ס בתרא בד מקומות שרתה שכינה על ישראל בשילה ונוב וגבעון ובית עולמים וכלן לא שרתה אלא בחלקו של בנימין שנאמר חופף עליו כל היום ומקשי והכתיב ויטוש משכן שילה אהל שכן באדם, וכתיב וימאס באהל יוסף ובשבט אפרים לא בחר ומסיק הכי נמי רצועה היתה יוצאה מחלקו של יוסף לחלקו של בנימין כדאמר רבי חמא בר חנינא רצועה היתה יוצאה מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימין ובו היה מזבח בנוי והיה בנימין הצדיק מצטער עליה לבולעה כתב רשי בס יהושע נמצא רוחב גבול בנימין נוטל כל רוחב הארץ שבין יהודה לאפרים גבול דרומי שלו עם גבול צפוני של יהודה ושם היתה ירושלם כמו שנאמר למטה בענין לפי היו לשני שבטים חלק בה וגבול צפוני של בנימין ודרומי של אפרים נוגעים זה בזה ושם היתה שילה בחלק אפרים כמו שנאמר ויטוש משכן שילה וגומר ואף לבנימין היה חלק בו וכדאיתא בשחיטת חולין, איכה רבתי מה אעידך בכמה מקומות נועדתי בהם באהל מועד בגלגל בשילה בנוב בגבעון בבית עולמים שנים, פרק אי זהו מקומן ואי אמרת לא היה לו יסוד באוירא בעלמא הוא דקא עביד אמר רב נחמן בר יצחק אמור כך התנו אוירא דבנימין קרקע דיהודה, מסכת מגלה פרק בני העיר במאי קא מפלגי תיק סבר לא נתחלקה ירושלם לשבטים ורבי יהודה סבר נתחלקה לשבטים ובפלוגתא דחני תנאי התניא מה היה בחלקו של יהודה הר הבית והלשכות והעזרות ומה היה בחלקו של בנימין אולם והיכל ובית קדשי הקדשים ורצועה היתה יוצאה מחלקו של יהודה ונכנסה לחלקו של בנימין ובה מזבח בנוי והיה בנימין הצדיק מצטער עליה בכל יום לבולעה, מסכת זבחים פרק בתרא באו לשילה ונאמרו הבמות ולא היה שם תקרה אלא בית של אבנים ויריעות מלמעלן ונפקא ליה בגמרא מדכתיב בית יי שילה אלא בית הוא וכתיב ויטוש משכן שילה אהל שכן באדם אלמא אהל הוא כלמד שלא היה שם תקרה אלא בית של אבנים ויריעות מלמעלה, תוספת מסכת מגלה פרק קמא שילה בניין של אבנים מלמטה ויריעות מלמעלה ירושלם ובניין של אבנים מלמטה ותקרה מלמעלה, עוד מסכת זבחים פרק בתרא עד שלא הוקם המשכן היה הבמות מותרות ועבודה בבכורות משהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים:

תוספת מסכת כלי פרק קמא מפתח ירושלם עד פתח הר הבית עד שערי ניקנור מחנה לויה משערי ניקנור ולפנים מחנה שכינה, וכן הביא הרים זיל הלכות בית הבחירה פרק ז וכנגדן לדורות מפתח ירושלם עד הר הבית כמחנה ישראל ומפתח הר הבית עד פתח העזרה שהוא שער ניקנור מחנה לויה ומפתח העזרה ולפנים מחנה שכינה וכן כתוב בספר המצות לדורות כל העזרה משער ניקנור ולפנים שהוא תחלת עזרת ישראל והוא תחלת העזרה המוגבלת בקפיו וכמו שנבאר בגיה פי אין הן הנחנקין שלשה בתי דינין היו שם אחד על פתח הר הבית ואחד על פתח העזרה ואחד בלשכת הגזית, מסכת מגלה פיק קדושת ירושלם אין אחריה התר כלומר שקדושתה קדושת עולם בתורה הר המוריה וארצה חיא ארץ המוריה, מה שהזכירו חזיל מן הצופים ולפנים וכו מסתברא שהוא מהמקום שיכול אדם לראות ירושלם שהרי מאשר ירושלם הרים סביב לה אינה נראית מרחוק מאי זה צד שתבא אליה יורד מחצי שעה והמקום אשר תראהו משם הוא הנקרא צופים והוי הוא שאמרו במגלת קינות פעם אחת היו עולין לירושלם וכיון שהגיעו לצופים קרעו את בגדיהם, פרק החליל מי שלא ראה ירושלם בתפארתי לא ראה כרך גחמד מעולם מי שלא ראה בית המקדש בבנינו לא ראה בנין יפה מעולם, פרק האיש מקדש עשרה קבין יופי ירדו לעולם תשעה נטלה ירושלם ואחד כל העולם כלו, סוף מסכת כתובות הכל מעלין לירושלם תוספתא מסכת שקלים פיב כל המטבעות היו יוצאות בירושלם, איכה רבתי שרתי במדינות עיר שטבעה יוצא מסוף העולם ועד סופו, עוד שם רבי פנחס בשם רבי הושעיא די מאורת ומי בתי כנסיות דיו בירושלם חוץ מבית המקדש כמנין מלאתי וכלן עלה נבוזראדן וחחריבן וכלן עלה אספסינוס והחריבן עוד שם בני ציון היקרים מה היתה יקרתן עירובי שנשא ירושלמית היה נותן משקלה זהב ירושלמי שנשא עירוניתה היתה נותנת משקלה זהב, מסכת יומא פיק מאי דכתיב יראת יי תוסיף ימים זה מקדש ראשון שעמד די מאות ועשר שנים ולא שמשו בו אלא שמונה עשר כהנים ושנות רשעים תקצרנה זה מקדש שני שעמד די מאות ועשרים שנה ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים, עוד שם מקדש ראשון מפני מה חרב מפני שהיו בו ג דברים עגיש מקדש שני מפני שנאת חנם, פרק יש בכור לנחלה, אמר רבי אושעיה בקשו לגנוז כל כסף וזהב שבעולם מפני כסף וזהב של ירושלם עד שמצאו לה מקרא מן התורה שנאמר ובאו בה פריצים וחללוה, ירושלם היא רובא דעלמא אלא אמר אביי בקשו לגנוז דינרא הדריאנא טריגא שיפא מפני טבעא של ירושלם עד שמצאו לה מקרא מן התורה שנאמר ובאו בה פריצים, סוף מסכת כתובות אמר רבי חייא ברבי

יוסי עתידין צדיקי שמבצבצין ועולין בירושלם שנאמ' ויציצו מעיר כעשב הארץ ואין עיר אלא ירושלם שנאמר העיר בחרתי בה, מסכת יומא סוף פרק שני שעירי יום הכפורים, ומסכת זבחים סוף פרק טבל יום רבי אליעזר אומר נאמר כאן כחוץ למחנה וגאמר להלן מחוץ למחנה מה כאן חוץ לשלש מחנות אף להלן חוץ לשלש מחנות מה להלן במזרחה של ירושלם אף כאן במזרחה של ירושלם אלא לרבנן היכא שריף להו כדתניא היכן נשרפין לצפונה של ירושלם וחוץ לג' מחנות רבי יוסי הגלילי אומר אבית הדשן חן נשרפין ורבי יוסי לא פליג אדרבנן דמקום שריפתן הוא הנקרא בירת הדשן והוא המקום היה לפרים הנשרפין ושעירים הנשרפים בזמן שהן נשרפין כמצותן וחפר של יום הכפורים ופר הבא על המצות ופר העולם דבר של צבור ושעירי יום הכפורים אבל הפרה היתה נשרפת בהר המשחה וכדאמרי' מסכת פרה פ"ג כבש היו עושין מירושלם להר המשחה פרה וכל מפעדיה יוצאין להר המשחה והוא במזרחה של ירושלם עוד היום מקובל המקום ההוא והוא צפוני לקבר חולדה כמשחוי קשת שפל ממנו מעט וכן מקובל בית הדשן לצפון ירושלם במרוצת הסוס והוא תל קטן וגמוך הרבה ובבית עולמים חוץ לירושלם הוא חוץ לשלש מחנות, פרק מי שהיה נשוי וכך היו כותבין בירושלם שעות אבל זולתו קדימת שעות אע"פ שיהיה יודע למי כתב תחלה אין זה קדימה, וכדאמרי' אימיה דרמי בר חמא בצפרא כתבתינהו לנכסיה לרמי בר חמא לאורתא כתבתינהו לרב עוקבא בר חמא אתא רמי בר חמא לקמיה דרב ששת אוקמיה בנכסיה אתא רב עוקבא לקמיה דרב נחמן אוקמיה בנכסיה אתא רב ששת לקמיה דרב נחמן אמר ליה מאי טעמא עבד מר הכי אמר ליה מאי טעמא עבד הכי אמר ליה דקדים אמר ליה אטו בירושלם יתבינן דכתבינן שעות אלא מר מאי טעמא עבד הכי אמר ליה שודא דדייני אמר ליה אנא נמי שודא דדייני אמר ליה חדא דאנא דיינא ומר לאו דיינא ועוד מעיקרא לאו בתורת הכי אתית לה פרש"י ז"ל אטו בירושלם וכו' וכיון דלא הקפידו בני המקום לכתוב שעות גלו מנהגם שאין הולכין אחר הקודם לבו ביום ושניהם שוין, שודא דדייני ונראה לי שזה חביב לה וקדמה ומסרה לו תחלה דהאי עובדא לא נודע למי מסרה תחלה שטר המתנה דאלו במסירה איכא קדימה כרבי אלעזר דאמר עידי מסירה כרתי אבל בחתימה ליכא קדימה דרבי מאיר הוא דאמר עידי חתימה כרתי ובזה טעה רב ששת דהא לאו בירושלם ירבינן דיהא דין קדימה בכתיבה לבו ביום אלא ששניהם שוין והוא לא בא אלא מטעם קדימה אנא דיינא עד פי ראש גלות הישיבה, ועד שני שטרות היוצאין ביום אחד רב אמר חולקין ושמואל אמר שודא דדייני ולמסקנא דבמקרקעי כשמואל ובהלוואה כרב משום ממון המוטל בספק, תוספת מסכת נגעים פרק ו' רבי נתן אומר אף אין בה משום סורר ומורה שנאמר והוציאו אותו אל זקני עירו פרט לירושלם שהיא של ישראל ואין נטעת ולא נחרשת ולא נזרעת ואין מקיימין בה אילנות חוץ מגפת הורדים שהיתה מימות נביאים הראשונים ואין מלינין בה את המת ואין מעבירין בתוכה עצמות אדם ואין משכירין בתוכה בתים וכן פסק הר"ם ז"ל הלכות בית הבחירה פרק ו' ואין נוטעין בה גנות ופרדסים ואינה נזרעת ולא נחרשת ופי' ז"ל שמא תפרח נראה מכאן שאם היה בירושלם היום דקל שלול לבבו פסול וכיוצא בזה והוה ליה מצוה הבאה בעבירה כענין שאמרו הרי שגזל סאה אין זה מברך אלא מנאץ, ושמא יש חילוק בין נטעו ישראל לנטעו גוי כענין שאמרו בשביעית, פרק מרובה וסוף מסכת ערכין עשרה דברים נאמרו בירושלם, מסכת מגלה פרק בני העיר ומסכת יומא פרק קמא אין משכירין בתים בירושלם לפי שאינן שלהם:

ומסתברא שמאלו הקדושות קצתם נוהגות שם היום וכמו שבארנו פרק מ"א בענין כרם רבעי עולה לירושלם וכל שכן או דברים שהם מעיקר קדושת העיר וקדושתה לעולם עומדת אבל אין משכירין בתים בירושלם מסתברא שאינו אלא בזמן הבית כדאמרי' ר' אלעזר ב"ר צדוק אומר אף לא מטות לפי עורות קדשים בעלי אושפיזכנין נוטלין אותם בזרוע, וכן הדין נמי באין עושין כבשונות בירושלם מפני העשן שמשחיר החומה וגנאי הוא כמו שפרש"י ז"ל וכן אין כוגדלין תרנגולין מפני הקדשים ואין מוציאין זיזין וגזוטראות לרשות הרבים מפני אהל הטומאה הני וכיוצא בהם, תוספת מסכת מעשר שני פרק קמא אין משכירין בתים בירושלם מפני שחן של שבטים, וכן הוא פסק הלכה ירושלם לא נחלקה לשבטים כת"ק דרבי יהודה דלעיל, פרק כיצד צורין ירושלם אין פודין בה מעשר שני, מסכת סוטה פרק בת' אין ירושלם מביאה עגלה ערופה מסכת עירובין פ"ק ומ' בת' ירושלם אלמלא דלתותיה ננעלות בלילה חייבי עליה משום ר"ה פי' רשות הרבים מכוון משער לשער ויש בה דריסת ששים רבוא ורוחב שש עשרה ואלמלא שנועלין דלתותיה בכל לילה חייבין עליה משום רשות הרבים אבל נעילת דלתות משויא לה כחצר של רבים ומערבין את כולה וכל זמן שלא עירבו הויא כרמלית, מסכת כלים פרק קמא שהזכיר עשר קדושות כולם הם לפנים בירושלם דאלו עם הראשונה עשתי עשר נינהו, תוספת מסכת בבא בתרא סוף פ"ק קברי בית דוד וקברי חולדה הנביאה היו בירושלם לא נגע בהם אדם מעולם אמר ליה משום ראיה מחילה היתה להם והיתה מוציאה את הטומאה לנחל קדרון, פרק הכותב את הספינה מאי על מקראיה אמר רבה אמר רבי יוחנן לא כירושלם שבעולם חוזה ירושלם של העולם הבא של העולם הזה כל מי שרוצה לעלות יעלה של העולם הבא אין עולין לה אלא במזומנין לה, מסכת

תענית פרק קמא אמר ליה רב נחמן לרבי יצחק מאי דכתיב בקרבך קדוש ולא אבא בעיר אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן אין הקב"ה נכנס בירושלם שלמעלה עד שתבנה ירושלם של מטה אמר ליה ומי איכא ירושלם למעלה אמר ליה אין דכתיב ירושלם הבנויה כעיר שחברה לה יחדו ואין ספק שירושלם וציון ובית המקדש וארץ ישראל כולה כלם קדושים ובתוכם יי, ירושלמי פרק מרובה אמר רבי יהושע ירושלם הבנויה כעיר שחברה לה יחדו עיר שהיא מחברת את ישראל זה לזה, מסכת שבועות פרק ידיעות אין בנין חבית דוחה יי"ט אמר אביי אין בונין בית המקדש בלילה, פי' המודר אין בין המודר הנאה שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם ואלו הן תורה ותשובה גן עדן כסא הכבוד ובית המקדש ושמו של משיח, גרסינן בספרי בארץ חדרך דרש רבי יהודה בר'אלעאי והו משיח שהוא חד לאמות ורך לישראל אמר ליה רבי יהודה בר דרמסקית עד מתי אתה מעות עלינו את הכתובים מעיד אני עלי שמים וארץ שאני מדמשק ויש שם מקום ששמו חדרך ומה אני מקיים ודמשק מנוחתו שעתידה ירושלם להיות עד דמשק ואין מנוחה אלא ירושלם דכתיב זאת מנוחתי עדי עד אמר ליה ומה אתה מקיים ונבנתה העיר על תלה אמר ליה שאינה עתידה לזוז ממקומה:

מסכת זבחים פרק השוחט והמעלה בחוץ אתמר המעלה בחוץ בזמן הזה רבי יוחנן אמר חייב ור"ל אמר פטור כתב הר"ם ז"ל ספר המצות מצות עשה הלכה כרבי יוחנן כי הוא ראוי לקרב שהשרש האמתי אצלנו מקריבין אף על פי שאין בית, מסכת עדיות פ' בתרא אמר רבי יהושע שמעתי שמקריבין אף על פי שאין בית אמר רבה אמר רבי יוחנן ג' נביאים עלו מן הגולה ואחד העיד שמקריבין אף על פי שאין בית ובמתניתא תנא רבי אליעזר בן יעקב אומר ג' נביאים עלו מן הגולה כתב ה"ב העטור ז"ל ובכל מקום הלכה כר' יוחנן וקיימא לן משנת ר' אליעזר בן יעקב קב ונקי, תוס' אמר רבי יהושע שמעתי ששוחטין:

ומיהו אין המעלה חייב עד שיעלה לראש המזבח שיעשה בחוץ אבל אם העלה על הסלע או על האבן פטור ואף על פי שהוא בחוץ שנאמר ויבן נח מזבח לי' וכדר' יוסי פרק השוחט והמעלה בחוץ, כתב ה"ב התרומה ז"ל השוחט בחוץ מיירי כגון שבנה מזבח במקומו בפנים דאי לאו הכי אינו חייב בחוץ ומה שחייב על טמאת מקדש וקדשיו במזיד כרת ובשוגג עולה ויורד (פי' טמאת מקדש טמא באב הטומאה שנכנס למקדש,) פרק הקומץ רבה מחוסר כפורים שנכנס לעזרה בשוגג חייב חטאת במזיד עונש כרת ואין צריך לומר טבול יום ושאר כל הטמאין, מסכת מכות הבא אל המקדש טמא כתוב עונש וכתוב אזהרה עונש את מקדש יי' טמא ונכרתה אזהרה ולא יטמאו עוד את מחניהם, ריש פרק ידיעות הטומאה בעי ר' ירמיה בן בבל שעלה לארץ ישראל ונעלם ממנו מקדש אלמא קדושת הבית לעולם:

אחר שהענין כן הנכנס היום שאנו טמאים במקום הבית חייב כרת, והסכים בזה מה"ר ברוך ז"ל גם כי אמר אלי בירושלם כשחבאתי אליו זה הספר לעבור עליו ולחגיהו שרבינו חנאל דפריש ז"ל אמר לבא לירושלם והוא בשנת שבע עשרה לאלף הששי ושיקריב קרבנות בזמן הזה ואני מטרדתי להשלים עמו המלאכה לא שאלתיו מה נעשה מטומאתנו ואנא הכהן המיוחס, אנכי בדרך לפני שילה שב למקומי נזכרתי הלכה שאין לחוש על הטומאה כדאמרינן בתמורה פרק יש בקרבנות שקרבנות צבור דוחין את השבת ואת הטומאה וזה כגון שיהיו רוב הכהנים טמאין מקריבין הקרבנות בטומאה וכן מסכת פסחים פרק כיצד צולין נטמא קהל או רובו או שהיו כהנים טמאין והקהל טהור יעשה בטומאה כרצב עליהם הר"ם ז"ל דע זה העיקר וזכרהו והבינהו והוא כי טומאת מת בלבד היא שתדחה בצבור ויקריבו בטומאה ומס' יומא פרק קמא איתמר טומאת מת רב נחמן אמר התר היא בצבור רב ששת אמר דחויה היא בצבור וכן הלכות ביאת מקדש פ"ד כל קרבנות הצבור קבוע להם זמן לפי' דוחין את השבת ואת טומאת המת אבל הטמאין בטומאה אחרת כגון זבין וזבות נדות וטמאי שרץ ונבלה וכיוצא בהם לא יתעסקו בו ולא יכנסו לעזרה ואם עברו ועשו או נכנסו לעזרה חייבין כרת על הביאה ומיתה על העבודה שלא נדחית אלא טומאת מת בלבד והוא גזרת הכתוב שנאמר ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם, מסכת זבין פ"ד המת מטמא באהל ומטמא טומאת שבעה מה שאין כן הזב מטמא כלומר שטמא מת טעון הזאה שלישי ושביעי מה שאין כן בזב, והזב וכיוצא בו אינן טעונין אלא ביאת חמים בלבד הרי לטומאה חמורה לא נקפיד ולשאר טמאות יש להם תקנה, כתב ה"ב התרומה ז"ל חילוק נראה דקדושת מחיצת העיר קיימת לעולם להיות מותר לאכול מעשר שני בתורה אם בנה מזבח אבל לא בנה מזבח לא, והנה כבר אמרו ז"ל מזבח שנעקר מקטירין קטורת במקומו, מסכת יבמות פרק קמא מאי עיר חדשה שחדשו דברים ואמרו טבול יום אל יכנס למחנה לויה:

אם כן אין לנו לקרב מפתח הר הבית ולפנים כי משם והלאה הוא מחנה לויה וכדאיתא בתוספתא לעיל ועדיין נאריך בזה בנ"ה כתב הר"ם ז"ל הלכות בית הבחירה פרק ו' ולמה אני אומר בטקדש ובירושלם קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבא ובקדושת שאר ארץ ישראל לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קדשה לעתיד לבא לפי שקדושת המקדש וירושלם מפני השכינה ושכינה אינה בטלה וחרי הוא אומר והשמותי את מקדשכם ואמרו חכמים אף על פי

ששומטין בקדושתן דין עומדין אבל חוץ הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כבוש רבים וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכבוש ונפטרת מן התורה מן המעשרות ומן השביעית שהרי אינה ארץ ישראל וכיון שעלה עזרא וקדשה לא קדשת בכבוש אלא בחוקה ש החזיקו בה ולפי כל מקום שהחזיקו בו עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הרי הוא מקודש היום ואף על פי שנלקחה הארץ ממנו וחייב בשביעית ובמעשרות על דרך שבארנו בהלכות תרומה והכי איתא פרק השוחט והמעלה בחוץ המעלה בחוץ בזמן הזה רבי יוחנן אמר חייב קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא, עוד על החיא דפרק הרואה כרבב ז"ל פרק ז' אף על פי שהמקדש היום הרב בעונותינו חייב אדם במוראו כמו שהיה נוהג בו בבנינו לא יכנס אלא במקום שמורתו ליכנס שם ולא ישב בעזרה ולא יקל ראשו כנגד שאר המזרח שנאמר את שבתותי תשמורו ואת מקדשי תיראו מה שמירת שבת לעולם אף מוראת מקדש לעולם, מסכת יבמות פרק קמא אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מניין ת"ל את שבתותי תשמורו, מיהו פרק הערל גבי נתינים אלו גבעונים אמרינן בימי ר' בקשו להתיירם אמרו ליה רבי חלקינו נתיר חלק מזבח מי יתיר ופלוגתא דרבי חייא בר אבא דאמר רבי חייא בר אבא אמר ר' יוחנן חלק עדה לעולם אסור חלק מזבח כשהמקדש קיים אסור אינו קיים מותר, מסכ' משקין סוף פ"ק אותה שנה לא עשו יום הכפורים ומאי דרוש ק"ו ומה משכן שאין קדושתו קדושת עולם וקרבן יחיד ושבת ויום הכפורים שקילה דוחה, מקדש דקדושתו קדושת עולם וקרבן צבור ויום הכפורים דענוש כרת לא כל שכן, מסכת יומא פרק הוציאו לו רבי יהודה בן לקיש אומר ארון במקומו נגנז שנאמר ויאריכו הבדים ויראו ראשי הבדים מן המקדש אל פני הדביר ולא יראו החוצה ויהיו שם עד היום הזה, אם כן לא ירד ארון לבבל, ריש פרק טרף בקלפי בשעה שבנה שלמה את בית המקדש נטע בו כל מיני מגדים והם מוציאין פירותיהם בזמניהם, תורת כהנים תורת המצורע נוהגת לבית עולמי תהיה בזמן הזה כלומר דבזמן הזה נמי מטהרין את המצורע אע"ג דאין בית המקדש קיים דהא רבי טרפון אומר בזה טהרתי שלשה מצורעים ורבי טרפון כהן היה ובגבולין הוה כדאיתא מס' פסחים סוף פ' אלו דברים, מעשה ברבי טרפון שלא בא אמש לבית המדרש לשחרית מצאו ר"ג אמר ליה מפני מה לא באת אמש לבית המדרש אמר ליה עבודה עבדתי אמר ליה כל דבריך אינו אלא תימה וכי עבודה בזמן הזה מניין אמר ליה הרי הוא אומר עבודת מתנה עשו עבודת מתנה בגבולין כעבודה בבית המקדש, תוספת מסכת נגעים פרק כ"ח אמר רבי יהודה שבתי היתה והלכתי אחרי רבי טרפון בביתו אמר ליה יהודה בני תן לי סנדלי ונתתי לו פשט ידו לחלון ונתן לי ממנה מקל אמר לי יהודה בני כזו טהרתי ג' מצורעין ולמדתי בה שבע הלכות וכו' ומטהרין בפני הבית ושלא בפני הבית ומטהרין בגבולין:

מזוזה יש לי ראיה על הכהן שהרי אנו רואין שהם נוהגין הנאה בתרומה טמאה ואוכלין חלה דרבנן, ומברכין על ברכת כהני וישרת חנשוי לכהנת בנה פטור מן הבכורה ר"ל מפדיון חמש סלעים, גם אוכל המתנות בשביל אשתו גם הכהן אינו מטמא לא לקרובים ולמת מצוה ולנשיא, דתניא בעמיו בזמן שעמיו שם אינו מטמא אבל מטמא הוא למת מצוה איהו מת מצוה כל שאין לו קוברים קורא ואחרים עונים אותו אין זה מת מצוה וכן לנשיא אע"פ שאינו מת מצוה כדאמרי' פרק אלמנה ניזונות אותו היום שמת ר' בטלה כהונה והיינו דאמרינן מסכת פסחים גבי שמרי נשיא ואיטמו להו רוב צבור ירושלמי כד מך רבי יודן נשיא בר בריה דר' יודן נשיא דחך רבי חייא בר בא לרבי יעירא בכנישתא דגופנא דצפורין ומאביה ושואל הירושלמי תלמיד אצל רבו מאי ולא איפשיטא, גם שאינו מחייר גרושתו ונוהג איסור בחלוצה, מסכת סנהדרין רבי חייה לחהוא דהוה קאי בבית הקברות אמר ליה לאו בן איש פלוני כהן אתה אמר ליה אבא גבה עינים היה נתן עיניו בגרושה וחללו, פרק האשה שנתארמלה בסיפא עיר שכבשו כרכום כל כהנות שבתוכו פסולות אלא בעדים וזה אפילו עבד אפילו שפחה דלאו דידה, המגרש אשתו לא תנשא בשכונתו ואם היה כהן לא תדור עמו במבוי וכסר קטן כשכונה דמי, גם שפודין מידן הבכורות והם גובין ה' סלעים ומקפידין על הפרעון וכמו שזכרנו פרק י"ו והרבה כיוצא בזה, כתב הרשב"ם ז"ל הלכות איסורי ביאה כל הכהנים שבזמן הזה בחזקה הם כהנים ואינן אוכלין אלא בקדשי הגבול והוא שתהיה תרומה של דבריהם אבל תרומה של תורה וחלה של תורה אין אוכל אותה אלא כהן מיוחס, איהו כהן מיוחס זה שהעידו עליו שני עדים שהוא כהן בן פלוני כהן בן איש שאינו צריך בדיקה והוא הכהן *ששמש על גבי המזבח*, והיום אנה נמצאהו שהרי על ספר יוחסין אמרו מסכת פסחים פרק תמיד מיום שנגנז ספר יוחסין תשש כחן של החכמים וכהה מאור עיניהם, מסכת תענית פ' סדר תעניות ת"ר מפני מה נאמרו אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות אבל לא ביטים שאם תכבד העבודה על אנשי כית אב ויבואו ויסייעו אותן ומפני מה אמרו אנשי בית אב לא ביום ולא בלילה מפני שהם עסוקים בעבודה מכאן אמרו כהן המכיר משמרתו בזמן הזה כדאיתא מס' שבוע שלו ויודע שבתי אבותיו קבועים כלומר שיודע שקבעו עצמו לעולם ביום ראשון, אמור לו לשתות כל אותו היום ומשמרת בית אב שלו ויודע שבתי אבותיו קבועים הם אסור לשתות יין כל אותו היום כלו מפני משמרתו ואינו מכיר משמרת בית אב שלו ויודע שבתי אבותיו קבועים הם אסור לשתות

יין כל אותה שבת אינו מכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו ויודע שבתי אבותיו קבועים הם אסור לשתות יין כל השנה כולה רבי אומר אומר אני כהן אסור לשתות יין לעולם אבל מה אעשה שתקנתו קלקלתו אמר אביי כמאן שתו האידנא חמרא כהני כרבי, כלומר והלא אין להם זמן ביאה אלא בימים שמא תבבד העבודה וכו' מכאן אמרו כהן המכיר משמרתו בזמן הזה (פי שבוע שלו,) ויודע שבתי אבותיו קבועים כלומר שיודע שקבעו עצמן לעולם ביום ראשון אסור לו לשתות כל אותו היום דאף על גב דהאידנא ליכא עבודה אפילו הכי זמן ביאה הוא לדידיה והאי דקאמר מכאן אמרו ה"ק מדחיישי' לאנשי משמר שמא תבבד העבודה ואסרינן להו שלא ביומן הם הכי האידנא נמי אסרינן להו אף על גב דליכא עבודה שמא יבנה בית המקדש ויצטרך לעבודתו ר' אומר אומר אני כהן אסור לשתות יין לעולם פי' אפילו מכיר משמרתו ובית אבותיו שהם קבועים לעולם אסור מה טעם כשיבנה בית המקדש בשעת הרגל יהיו כל המשמרות שוות בו, אי נמי שלא יוכה מי שהיה במשמרתו לשמש ותחזור עליו העבודה ויאמר אשתקד מי לא שתיתי יין עכשו נמי אשתה, אי נמי בעינן כהן הראוי לעבודה וליכא דאמרינן לקמן לרבנן מיסר אסיר מאי טעמא מהרה יבנה בית המקדש, אלא שתקנתו קלקלתו, כלומר תקנתו שארזה מתקנו לעבודה תהיה קלקלתו שלא יוכל לעמוד בה ויהיה מזיד ומושב שנתיר לו ויהיה שוגג אבל הירושלמי יש בו פי' אחר, ואמר אביי כמאן שתו האידנא חמרא כרבי:

דרי לך מכל מקום שבומן הזה יתכן שימצא מי ששומר יחומו, וכן סוף פרק עד כמה אמר להם רבי יוסי כבוד זקן יהיה מונח במקומו אלא מיום שחרב בית המקדש נהגו כהנים סלסול בעצמן שאין מוסרין טהרות לכל אדם (פי' סלסול מעלה):

נחזור לבית המקדש מכל מקום צריכין אנו לדעת גדר וגבול מקום האסור וחייב ליכנס היום שם בבית הקדש, גרסינן פרק אי זהו מקומן אמר [רב יהודה] אמר שמואל אין חייבין משום טומאה אלא על אורך קפ"ו רוחב קל"ה וזהו מכותל העזרה המזרחית שהוא תחלת עזרת ישראל עד כותל העזרה המערבי ונאמר זה בג"ה הנה בקצרה ואם שהארכנו בו במקום זולתו:

הר הבית הוא מרובע רבוע מוקף חומה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה ובדברי יחוקאל הנביא יקרא הר הבית חצר החיצונה והעזרה חצר הפנימית, ואלין חמשה שערים האחד במזרח לצד הר הזיתים ונקרא שער שושן מפני שעליו שושן הבירה, מסכת מנחות פרק שתי הלחם תנן התם שער המזרחי ועליו שושן הבירה צורה מאי טעמא רב חסדא ורב יצחק בר אבדומי חד אמר כדי שידעו מהיכן באו וחד אמר כדי שתהא אימת מלכות עליהם, שנים בדרום ונקראים שערי חולדה ואחד מן הצפון ונקרא טדי, ואחד אל המערב ונקרא שער הקיפונוס וכלם משמשין כניסה ויציאה חוץ מן הטדי, רוחב כל שער עשר באמה וגבהו עשרים ויש להם דלתות וכדאיתא מסכת מדות פרק ב', כל הפתחים שהיו שם גבהן עשרים אמה ורחבן עשר אמות חוץ משל אולם, כל השערים שהיו שם היו להם שקופות חוץ משער הטדי שהיו שתי אבנים מוטות זו על גב זו, כל השערים שהיו שם נשתנו לחיות של זהב חוץ משערי ניקנור מפני שנעשה בהם נס ויש אומר מפני שנחשתן מצהיב ואין זה ניקנור דסוף פרק סדר תעניות:

לפנים מזה החומה היה כורכל מכלונסאות ונסרים לא מאבנים ולא מאדמה גבהן עשרה טפחים מקיף סביב סביב ושמו סורג וכשנכנסו יונים להיכל פרצו בו שלש עשרה פרצות וחזרו וגדרום:

לפנים מהסורג הוא החיל והוא מקיף לא כמו שיעור חומת הר הבית והסורג אלא שהוא מקיף מרובע ארוך שב"ב על ק"ה לחוד וזה כולל כל הבנין וכל הקנין:

בזה החיל יש בו שבעה שערים שלשה מן הדרום ושלשה מן הצפון ואחד במערב שבדרום הם שער המים, שער הקרבן, שער הדלק, ושבצפון הם שער המוקד, שער הקרבן, שער הניצוץ, ושל מערב הוא שער הפרבר והוא מכוון כנגד בית קדשי הקדשים באמצע, ועל זה השער כלומר הפרבר הוא שאמרו ריש מסכת מדות בוכרם מקומות שבהם שומרים המקדש ואחד לאחרי בית הכופרת, וזהו שאמרו כלפי בר, כלומר שהיה המשמר מחוץ לחומת העזרה וחטעם בזה שהשומר לא יוכל להיות בעמידה כל הלילה ולא היה יכול לישב אם היה עומד בפנים שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד ולזה היה שומר מחוץ לחומת העזרה והוא בתוך חומת הר הבית וכל שכן חסורג ואין זה מה שהזכירו זיל פרק אי זהו מקומן אחרי בית הפרוכת מאי, ת"ש דאמר רמי בר חמא אמר רב לוזל קטן פתוח היה אחורי בית הפרוכת גבוה שמונה אמות כדי להכשיר העזרה ולזל אינו שער והשערים והפתחים נגדרים למעלה כמה הם, ולאבא יוסי בן יוחנן מסכרת שקלים היו השערים שלש עשרה ולחכמים שבעה לחוד:

נמצא שהפרבר היה בחומת החיל המערבית והלזל היה בכותל החיכל המערבית לפי דברי רמי בר חמא, ואם כן יהיה החיכל פתוח למזרח ולמערב ואין לתמוה על זה הלזל כי לא היה לפי הנראה בכורכל קדש הקדשים עצמו דגרסינן מסכת מדות מן המזרח למערב מאה

אמה כורכל האולם חמש והאולם אחד עשרה כותל ההיכל שש ותובו מ׳ אמה ואמה טרקסין ועשרים אמה לבירת קדשי הקדשים כורכל ההיכל שש וכותל התא חמש, נמצא שכותל ההיכל והרצא וכורכלו מקיפין החיכל ואם כן יהיה זה הלול בכותל התא ויהיה גוף ההיכל כלו שלם ואין לו אלא הפתח ופשפש אמת השחי, מ״מ היו להיכל שני כותלי׳ לטערב וביניהם התאים והאחד עשרים אמה שבין ההיכל וחומת החיל הם מכותל התא ולחיל, והתא הוא מה שאמר הכתוב כי מגרעות נתן לבית סביב ולוה היו גם כן בשאר הצדדים, וכדאמרינן מן הצפון ולדרום שבעים אמה, כורכל המסיבה חמש והמסבה ג׳ כותל הרצא ה׳ והתא שש וכורכל התא ה׳ ובירת הורדת המים שלש אמות והכותל הטש אמות והאולם עודף עליו חמש עשרה אמה מן הצפון וחמש עשרה מן הדרום והוא היה נקרא בית החליפות:

זה השכ״ב על קל״ה מהם קל״ה על קל״ה המזרחיים שהוא עזרת הנשים נשאר למערב קפ״ז ג״ על קל״ה והיה חומה מפסקת בין עזרת הנשים ובין מרובע קפ״ו על קל״ה ודע כי כל שבעת השערים שהזכרנו שהם בחומת החיל הם באותו המרובע לבדו כלומר מקפ״ו על קל״ה ובאותו המרובע היה עזרת ישראל והדוכן ועזרת הכהנים ומקום המזבח ומקום בירת המטבחיים והאולם והחילפות והחיכל כלו וקרקע אלו המקומות לא היה שוה אלא יורד ועולה כיצד אדם נכנס להר הבירת דרך שער המזרח שהוא שער שושן ועובר בסורג עד שמגיע לחיכל וכל זה בשוה ובמישור, וכשהוא רוצה ליכנס לעזרת נשים היה צריך לעלות י״ב מדרגות רום כל אחת חצי אמה ורחבה חצי אמה, וכשעלה אלו הי״ב מדרגות מוצא שער כדי ליכנס באותה עזרה ושמו שער הקדים או שער התחתון ובדלקמן ואינו בכלל השערים שהזכרנו, הולך כל רוחב עזרת נשים בשוה ובמישור עד שמוצא לסוף זה כורכל שהוא מפסיק בין עזרת נשים ובין מרובע קפ״ו על קל״ה הולך מצפון לדרום ונקרא זה חומת העזרה ועליו ועל החיל הוא שאמר ויאבל חיל וחומה והוא רחוב וחרוץ, עולה ט״ו מעלות או מדרגות כראשונה ומוצא למעלה שער אחד והוא שער ניקנור הולך במישור י״א אמה על קל״ה ומוצא לפניו מדרגה גבוה אמה אחת ועליה שלש מעלות כל מעלה מהם גבה׳ חצי אמה ורחבה חצי אמה והוא הנקרא דוכן עולה והוא בעזרת כהנים ושם מקום מזבח ומטבחי׳ והכל בשוה ובמישור והוא מה שבין האולם והמזבח, עולה טשם לאולם י״ב מדרגות כראשונות והאולם והחיכל הכל שוה ובמישור, נמצא גובה קרקע ההיכל על קרקע שאר שושן כ״ב אמה וסימנך ב״ך יברך ישראל:

העולה בידינו שהשערים שהם למזרח הם חמשה הראשון שער שושן בחומת הר הבית, השני שער התחתון והוא בחומת החיל והוא כדי לכנס לעזרת נשים, השלישי שער ניקנור שהוא בחומת העזרה, הרביעי הוא שער האולם והאולם הוא כותל שער שלפני ההיכל ארכו מאה אמה ובאמצעיתו השער גבהו ארבעים רחבו עשרים בינו ובין כותל ההיכל י״א אמה וכן לסוף אותם מאה אמה לכל צד מהאולם כותל עד כורכל ההיכל המערבית והרוחב שביניהם עשר אמות ואותו רוחב נקרא בירת החילפות והוא מקום הסכינים לגנום שם והוא לשון המקרא שנקראים הסכינים חליפות שכן כתוב מחלפי׳ תשעה ועשרים בתחלת ספר עזרא, ועובי כותל זה האולם בכל שלשת צדדין חמש אמות הרי שהאולם מקיף ההיכל משלשה צדדין עד חומת המערבית, השער החמישי שער ההיכל מכוונים זה לזה וכל אלו הדברים יתבארו ממה ששנינו במסכת מדות:

נמצא שיוכל אדם להקיף ולסבב כל ההיכל מחוץ לכותלי האולם וזה שאם הוא לפני שער האולם מבחוץ פניו למערב ורוצה להקיף דרך דרום ילך למזרח ופניו לדרום עדי כדי מ׳ אמה מחויר פניו למערב והולך מאה אמה על ימינו כותל האולם הדרומי ועל שמאלו עובר על שער המים ושער הקרבן ושער הדלק, לסוף אותם זמאה אמה מחויר פניו לצפון והולך מאה אמה גם כן והוא עתה בין כותל ההיכל המערבית וכותל חומת החיל המערבית שהרוחב שם י״א אמה, ועל ימינו הלול ועל שמאלו שער הפרבר, לסוף אותם מאה אמה מחזר פניו למזרח ומהלך בין כותל האולם הצפונית ובין כותל חומת החיל הצפונית, והנה על שמאלו שער הניצוץ שער הקרבן שער המוקד מחזיר פניו לדרום והולך מ׳ אמה וימינו לכורכל האולם המזרחית ואז הוא שב לפני שער האולם, האמנם מי שיכנס לפנים בשער לא יסבב ההיכל אלא משלשת צדדין והם כל פני המזרח וכל פני הדרום והצפון וזה בחילפות לא לצד המערב כלל לפי שראשי כותלי החילפות המערביים נגמרים כנגד כורכל ההיכל המערבית ולא יעברו, ואין הכל ראויים לזה הסבוב מדאמרינן מסכת כלים פרק קמא עזרת כהנים מקודשת ממנה שאין ישראל נכנסים לשם אלא בשעת צרכיהם למכיכה לשחיטה ולתנופה וכל שכן משם ולפנים והכי נמי תניא פרק הקומץ רבה מחוסרי כפרה שנכנסו לעזרה בשוגג חייבי חטאת במזיד ענושי כרת ואין צריך לומר טבול יום ושאר כל הטמאים ושהורין שנכנסו לפנים ממחיצתם בהיכל כלו בארבעים מבירת לפרכת ואל פני הכפרת במיתה פרש״י ז״ל ממחיצת י״א אמה מקום דריסת רגלי ישראל דכתיב ואל יבוא בכל עת:

העזרה לא היתה מכוונת באמצע הר הבית אלא רחוקה מן הדרום של הר הבית יותר מכל הרוחות וקרובה למערבו יותר מכל הרוחות וביגה ובין הצפון יותר ממה שבינה

ובין

ובין המערב ובינה ובין המזרח יותר ממה שבינה ובין הצפון נמצא היותר קרוב המערב אחריו הצפון אחריו המזרח אחריו הדרום:

מכל זה יראה כי מה שאנו רואים היום בזמננו זה מהכותלים העומדים האלה שהם כותלים מחומת הר הבית, עוד היום ניכר שער שושן למזרח והוא סגור אבני גזית ואם תחלק זה הכותל לשלשה חלקים יהיה זה הפתח בחלק הראשון מצד קרן מזרחי דרומי, וכן ניכרים שני שערי חולדה לדרום וכן ניכר שער הקיפינוס למערב, שער הצפון שהוא הסדי אינו ניכר שאותו צד נחרב, ואנו צריכין לאמת זה בחקש חפושי זה שאם היו אלו חומות מרובע שכ"ב על קל"ה היה קל"ה לבד מצפון לדרום ואנחנו רואים היום שהחומה ההולכת מצפון לדרום הרבה מאד יותר מקל"ה והיא חומת המזרח ואם נאמר שהם חומות מרובע העזרה כלומר מרובע קפ"ו על קל"ה יהיה בזה גם כן הקושיא הראשונה ועוד שהיה צריך שיהיה רוחב למזרחו קל"ה מעזרת נשים גם מה שבין חומת הר הבית והסורג ומה שבין הסורג והחיל, והנה אין אנו רואים שיהיה משפת ההר כלומר הר המוריה של מזרחו תחתיו הוא עמק יהושפט אלא כמו חמשים אמה או פחות ואין טעם לומר שנאבל מן ההר כל כך, א"כ בהכרח יש לנו לומר שהם כותלי הר הבית, ולצפון הפתח הסגור אשר במזרח שאמרנו עליו שהוא שער שושן במטחוי קשת יש [בכותלו שני שערים גבוהים מאד בכיפות מחוץ ודלתותיהם ברזל והם סגורים לעולם וקורין להם ההמון שערי רחמים וחישמעאלים הורגלו בזה וקורין להם בא"ב אלדחמ"א, ומסתברא שהם אותם שני שערים שעשה שלמה לגמול חסדים אחד לחתנים ואחד לאבלים ומנודים וכמו שנזכר מסכת סופרים פ"ב רבי אליעזר בן חורקנוס אומר ראה שלמה כח של גומלי חסדים ובנה להם לישראל שני שערים אחד לחתנים ואחד לאבלים ומנודים בשבת היו מתקבצים יושבי ירושלם ועולין להר הבית ויושבין בין שני שערים הללו כדי לגמול חסדים זה לזה ושמא לזה קורין להם קצת שערי רחמים:

אם כן היום שאנחנו בחשאינו מבחזץ נוכל להתקרב לענין תפלה והשתחויה עד אותם הכתלים וכן עמא דבר באים עד אותם הכותלים ומתפללים לאל ית לפני אלו השני שערים שהזכרנו וכבר בקש מהאל ית שלמה בתפלתו שתקובל תפלת המקום ההוא, ומשנת מסכת כלים פרק קמא, טמא מת נכנס להר הבית ולא טמא מת בלבד אמרו אלא אפילו מת עצמו שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו במחנה לויה, פרק כיצד צולין את הפסח ראש המטעמד היה מעטיד את המטאים על שער המזרח מאי טעמא אמר רב יוסף כדי לביישן רבא אמר מפני החשוד מאי ביניהו איבא ביניהו מפנקי אי נמי דקא גדלי שישורא, אמר ר' שמואל ב"ר יצחק מפני מה לא נתקדשו שערי ניקנור מפני שהמצורעין עומדין שם ומכניסין בהונות ידם, עוד בסוף הפרק ויאבל חיל וחומה אמר רבי אחא ואיתימא ר' חנינא ואמרי לה אמר רבי חנינא שורא שורא וכר שורא תוספת מסכ' שבועות פ"ק היה רבי שמעון אומר קשה פומאת מקדש וקדשיו מכל עברות שבתורה שמתכפרות בשעה אחת וטומאת מקדש וקדשיו מתכפרת בשלשים ושנים שעירים, כל עברות שבתורה מתכפרות פעם אחת בשנה חוץ בכל חדש וחדש שנאמר לכן נאם אני יי אלהים אם לא את מקדשי טמא:

ויש לדעת שכל מקום שהזכירו ז"ל שער העזרה או שער ניקנור או שער מזרח שהכל אחד והחומה שבזה השער היא המפסקת בין עזרת נשים לעזרת ישראל כדלעיל, וכן חלקו ז"ל העזרה ועזרת נשים והר הבית לשלש חלוקות מסכת יומא פרק בא לו כהן גדול היכן קורין לו בעזרה רבי אליעזר בן יעקב אומר בהר הבירה שנאמר ויקראו בו לפני הרחוב אמר רב חסדא בעזרת נשים ומה ששנינו מסכת שקלים פרק שלשה עשר שופרות, ושבמזרח שער ניקנור ושני פשפשין היו לו אחד מימינו ואחד משמאלו, יש מפרשים שני שערים קטנים, אבל הר"ם ז"ל פי' פשפשין דלתות קטנות שעשין בכתי הגדולים בעצם דלתות השערים הגדולים כדי שיהיו נוחין לפתוח בכל עת שירצה, ופי' הר"ם ז"ל יותר נראה שהרי שער ניקנור על ימינו לשכת פנחס הכוליבי ועל שמאלו לשכת עושי חביתין, ומה שהזכירה המשנה בשקלים ושנים במערב ולא היה להם שם חזר אל שנים שבמערב ואותם שנים שבמערב שהזכיר נראה לפרש שעל שער האולם ושער ההיכל הוא דקאמר שוולתם שהזכיר יש להם על ידי מעשה שנעשה בהם ואלו השתים כלומר שער האולם והחיכל לא היה להם שם על ידי מעשה שלא נעשו אלא לכניסה ויציאה, וזולת אלו לא היו שערים למערב להשתחוי ש"רי הלול בכותל ההיכל המערבי היה לא היה עשוי לכניסה ויציאה ולא לעמידה בו, הפרכר שבחיל אם היה המשתחוה בפנים היה צריך שיסבב אחורי שער האולם ובותליו ושיקוף עד שיגיע אחורי הרחיכל וישתחוה בתוך אותם י"א אמה שבין כותל ההיכל וכותל חומת העזרה ופניו למזרח, ועם כל זה לא יהיו פתחים שנים במערב אם לא שתקרא הלול פתח ועוד שיש להם שם לוח הפי' הראשון נראה עיקר ירושלמי מסכת עירובין כמה יגעו גביאים הראשונים למצוא שער המזרח שתהא חמה מצומצמת בו באחד בתמוז ונקרא שער חמור שדרך שם היו פורשין טמאין הדא הוא דתנ"ב סורו טמא, שער היסוד ששם היו מיסדין את ההלכה, שער חרש ששם חרשו סופרים, שער האיתון שחיה משמש כניסה ויציאה, שער החרסית ששם היה זריחת השמש, שער

העליון שהיה עליון לעזרת הנשים, שער התוך שהיה בין שני שערים: כל אלו השמות הם לשער ניקנור, כתב אלי טהר קדש מה"ר אליעזר זק"ל בתשובה ועל שער עזרת נשים שלא הזכר אל תרתמה כי לא הזכר אלא אותו של מזרח עזרה כי כל עזרה סתם שבתלמוד ר"ל עזרת ישראל ובמקום שהיה בשאר רוחות שערים מזכיר לומר מה היו משמשין אבל עזרת נשים שלא היה כי אם שער אחד לא הוצרך להזכיר ע"כ אין מושיבין את האדי אחר טהרה וקדושה הא דתנן מסכת סוכה פרק קמא היו תוקעין והולכין עד שמגיעין לשער היוצא למזרח וזה השער הוא שער עזרת נשים והוא שקורא אותו המשנה בסמוך שער התחתון שאמר שלש לשער העליון שלש לשער התחתון והוא היוצא להר הבית מעזרת נשים מכוון כנגד שער ניקנור:

ונפרט חלקי שכ"ב עזרת נשים קל"ה על קל"ה, עזרת ישראל י"א על קל"ה, עזרת כהנים י"א על קל"ה, מזבח העולה ל"ב, בין המזבח והאולם כ"ב, ההיכל ק', מכותל ההיכל המערבי עד כותל חומת העזרה המערבי י"א וכדאיתא פרק שתי הלחם הרי שכ"ב חסר קל"ח על קל"ה לעזרת נשים נשארו קפ"ו והוא האסור ליכנס בטומאה, הר"ם ז"ל מסכת מדות פ"ב העזרה מוחלטת והוא שאמר עליה כאן העזרה היתה ארך קפ"ו על רוחב קל"ה הוא מתחלת עזרת ישראל ולמעלה עד י"א אמה אחורי ההיכל כמו שיתבאר בסוף מסכת זו ומקום זה הוא שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת והוא הנקרא מקדש מוחלט ע"כ, ומסתברא שמה ששנינו מסכת סוטה פרק קמא מעלין אותה לשערי המזרח ולשער ניקנור ששם משקין את הסוטות שהוא כאלו אמר לשער המזרח שהוא שער ניקנור, אי נמי לשערי המזרח שעוברת שער שושן ושער הקדים ובאה לשער ניקנור, ואמרי' והעמיד הכהן את האשה לפני י"י זה שער ניקנור כלל מקום שנאמר לפני י"י זה שער ניקנור:

המקום המקודש הזה הוא תל שהכל פונין בו וכמו ששנינו פרק תפלת השחר היה עומד בחוצה לארץ יכוון לבו כנגד ארץ ישראל שנאמר והתפללו דרך ארצם היה עומד בארץ ישראל יכוון לבו כנגד ירושלם שנאמר והתפללו אל העיר הזאת, היה עומד בירושלם יכוון לבו כנגד בית המקדש שנאמר והתפללו אל הבית הזה, היה עומד בבית המקדש יכוון לבו כנגד בית קדשי הקדשים שנאמר והתפללו אל המקום הזה נמצא כל ישראל מכוונים למקום אחד, מדרש חזית אמר רבי פנחס אני אקיים דברי שניהם בית קדשי הקדשים של מעלן מכוון כנגד בית קדשי הקדשים שלמטן ההי"ד מכון לשבתך פעלת י' זה הר המוריה, מצאתי וזה שער שער השמים ה"ה בגימטריא שמונה עשר מיל שיש מן שמים לארץ כלפי ההיכל, בפרקי דרבי אליעזר פרק כ"ח אין זה כי אם בית אלדים מכאן אתה למד שכל המתפלל בירושלם כאלו מתפלל לפני הקדוש ברוך הוא ולפני כסא כבודו ששער השמים הוא שם וישב יעקב ללקוט את האבנים ומצאן כלן אבן אחת ושם אותה מצבה בתוך המקום וירד לו שמן מן השמים ויצק עליה, ונקראת אבן שתיה ששם טיבור הארץ ומשם נצמחה כל הארץ ושם היכל הש"ם עומד שנאמר והאבן הזאת מסכת יומא פרק הוציאו לו משניטל הארון אבן היתה שם מימות הנביאים הראשונים ושתיה היתה נקראת גבוהה מן הארץ שלש אצבעות ועליה היה נותן, (פי' הר"ם ז"ל שתיה יסוד) ובאמת כי מקום העבודה יסוד עולם, פרקי דר' אליעזר פרק כ' ששער גן עדן סמוך להר המוריה מסכת עירובין פרק עושין פסין שלשה פתחים יש לו לגיהנם אחד במדבר ואחד בים ואחד בירושלם מסתברא שאותו שהוא בים הוא באי סציליאה בדרך שמו מונטי גבור, בירושלם השער שקורין היום שער השבטים מדושן העפר שלפניו מחוץ לעיר והוא לקרן מזרחית צפונית להר הבית ושמא הוא מה שהזכיר ירמיה על תוספ' העיר בגאלתינו השלישית וכל הדשן וכל השדמות ורש"י פי' מקום שפך הדשן שהיה חוץ לירושלם:

מקום מקדש התורה כפתו ונתפרסם ונתגלה על דרך שאמרו מסכת זבחים פרק איזהו מקומן דרש רבא מאי דכתיב וילך דוד ושמואל וישבו בניות ברמה וכי מה ענין ניות ברמה אלא שהיו יושבין ברמה והיו עוסקין בניו של עולם אמרי זקנות ועלית אל המקום מלמד שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות וכית המקדש גבוה מארץ ישראל אמרי דוכתיב היכא אייתו ספר יהושע בכלהו שבטים כתיב ועלה חגבול ותאר חגבול וכאן בנימין ועלה הגבול ותאר הנבול לא כתיב ש"מ, הכא הוא סבר למיבנייה בעין עיטם אמרי כותב לתתי ביה פורתא דכתיב ובין כתיפיו שכן חנה שמענוה באפרת' זה ספר יהושע דאתי מאפרים מצאנוה בשדה יער זה בנימין דכתיב בנימין זאב יטרף ויש תמה דהא בשבט בנימין כתיב נמי ותאר הגבול, ודילמא דהכי הוה לי למיטר בכלהו שבטים כתיב וירד הגבול ותאר הגבול, ויש קצת ראיה בספרי בפרשה וזאת הברכה, רבי אומר בכל התחומין הוא אומר וירד הגבול ותאר הגבול וכאן בתחום שבט יהודה ועלה הגבול (פי' ותאר נפמן) מסכת יומא פרק אמר ליה המונה אמר אביי עין עיטם גבוה מקרקע עשרה ושלש אמות, וכן מסכת מנחות פרק קדשי הקדשים גבי ציורים שעשה שלמה, אמר רבי יהושע בן לוי אמת המים מושכת לו מעין עיטם והיו רגלי השוורים פתוחים כרמונים, פרק ד' נדרים אמר רבי אחא ברבי חנינא אלו לא חטאו ישראל לא נתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע מפני שערכה של ארץ ישראל הוא:

משה ותורתו אמת ודברי חכמינו אמונה ישרה שאין ספק שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות וירושלם גבוהה מכל חלקיה וכדאיתא פרק אלו דין הנחנקין ועלית מלמד שביה המקדש גבוה מארץ ישראל וארץ ישראל גבוהה מכל הארצות וזה של צפון הוא ארץ בבל, וכדאיתא מסכת גיטין פרק קמא ומסכת סנהדרין אמרינן בן אחותי יורד לבבל וכן לא עלה עזרא מבבל עד שעשאה וכו', לצד הדרום הוא ארץ מצרים וכתיב וירד מצרימה לגור שם, למערב הוא ים הגדול וכתיב יורדי הים באניות ולאותם שמפרשי' שיורדים מן הים ליבשה הא כתיב וירד יפו ולהם הכוונה גבוה מן הארץ ויהיה להם יורדי הים כענין וירדתי על ההרים, לצד מזרח הוא הערבה, כדאיתא רבי אברהם בן עזרא בפי' דניאל דע כי רומה וקסטנטינא צפונית מערבית לארץ ישראל ובבל ופרס מזרחית צפונית, ומצרים מערבית דרומית, ושבא והודו מזרחית דרומית, עוד כתיב מלך הנגב הוא מלך מצרים ומלך צפון מלך רומא וברת מלך הנגב היא מלכת שבא והוא בלשון ישמעאל ימן ועד היום אשה מולכת עליהם וארת שבא היא נגב הנגב בדרך ארץ ישראל עוד כתיב על חות קרנים שנחלקה מלכותו לארבעה חלקים רומא מצרים ארץ ישראל ארץ פרס, ואין ספק שהמקום היותר שפל שבכל ארץ ישראל הוא הירדן לכן בלכתך מן הירדן שלפני ביתר שאן לירושלם תלך בערבה ופניך למערב כמו שתי שעות הוקך ועולה מעט אחר כן תתחיל לעלות בהרים ופניך לדרום וכן תעלה תמיד עד ירושלם ברוך גבוה מעל גבוה שבחר בו, פרק המוכר את הספינה אמר רבה אמר ר' יוחנן עתידה ירושלם שתגבה למעלה שלש פרסאות שנאמר ורמה וישבה תחתיה אל תקרי תחתיה אלא כתחתיה ומנא לן דירושלם תלתא פרסי הואי אמר רבה אמר לי ההוא סבא ירושלים קמייתא תלתא פרסי הוה ושמא תאמר יש צער לעלות ת"ל מי אלה כעב תעופינה, ולפום האי שמעתתא אין לתמוה ממה שאמרו שקבר חולדה בירושלם כפי מה שקדם ואנו רואים אותו היום בראש הר הזיתים, איכה רבתי שתי ארזים הין בחר המשחת ותחת אחת מהם ארבע חנויות של מוכרי טהרות ותחת השני היה מוצא ארבעים סאין של גזלות בכל חדש וחדש ומהם היו מספקין לכל ישראל קוניהן:

ירושלם היא בפלך הרביעי ומופת זה שהאקלים הראשון מתחיל מן הקו השוה ומתרחב עד י"ו מעלות וחצי לצפון, האקלים השלישי מתחיל מסוף האיקלים הראשון ומתרחב מהקו השוה עד כ"ד מעלות לצפון וכמו שהתבאר בספר צורת הארץ ומרחב ירושלם הוא ל"ב מעלות אם כן בהכרח ירושלם היא באקלי' הרביעי וגם אנטוביא היא באקלים הרביעי וכבר זכרנו מרחבה פ"ט והוא סוף ארץ ישראל לצפון, רחוקה מתחלת המזרח ק"ג מעלות ומסוף המערב ס"ו מעלות והוא הארך שעותיו הישרות אל ק"ג ז' ול"ב ראשוני שעה ואל ס"ו ד' ונ"ח, רחוקה מן הקושר והוא קו החולק האורך לחציין ל"ג מעלות למערב גובה חקוטב שם ל"ב מעלות וסימן לדבר ל"ב טהור, גובה השמש בחצי השמים בימי השווי נ"ח מעלות, ומימהון נ"ח מצא גבהו ביום הארוך פ"ב מעלות וקרוב ח' מעלות מנכח הראש, קשת היום הארוך ריי"ד מעלות בקירוב שעותיו הישרות י"ד וי"ו ראשונים שהששים מהם עושים שעה ישרה, קשת הלילה קמ"ו שעותיו ט' מ"ד, חלקי שעה זמניות ליום ההוא י"ו מעלות ח' ראשונים ובלילה חסר זה מן ל' ולעולם יום קצר כליל הארוך, ירושלם באמצע הישוב לא באמצע הארץ, ופרק דרישה וחקירה אמרי' שהיא ישבת בטיבורו של עולם ופרש"י ז"ל שביה המקדש באמצעו של עולם דומה לסהר בעגולה, ואם תעריך אל הכדור כל מקום הוא אמצעו וכענין שהשיב רבי יהושע לסבי דאתונא ריש מסכ' בכורות, וכן הסכימו חכמי הכוכבים עם חכמי האמת רבותי' ע"ה שאמרו שיתא אפי פרסי חוי עלמא, ואחרים אמרו כפול ש"ס שהם חלקי הגלגל על ס"ו שהם מילין של מעלה אחת ועוד, ויהיה העולה מן הכפל כ"ג אלפים ו' מאות וס' ועם ועוד יעלה אל כ"ד אלף מיל, חלק כ"ד על ד' שהם מילין לפרסה אחת והוו שתא אלפי פרסי, פרק מי שהיה טמא סוגיא דחד יומא עשרה פרסי, ובבר ידעת שחלק הרביעי מכדור הארץ והוא הצפוני לבדו שבו הישוב ארכו ק"פ רחבו צ' ושיעור המיושב כלו ברוחב אינו מתפשט אלא עד כדי מרחב ס"ו מעלות כי משם והלאה יש יום בזולת לילה ולילה בזולת יום ולזה לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם, והנה ירושלם רחבה ל"ב מעלות, נמצא שסוף הישוב שתחלתו מקו השוה רחוק ממנו כלומר מן הקו השוה ס"ו מעלות, וירושלם רחוקה מן הקו השוה הוה ל"ב מעלות חרי שירושלם באמצע הישוב פחות מעלה אחת ואותה מעלה היא דרומית מן אמצע הישוב, אמר הרופא אבן סינא בספר הקנון בראשון אופן א' למוד ג' פרק א' אם חקרת החלקים רוצה לומר חלקי העולם יתבאר שמה שיחיה נכחי למשוה היום בישוב ולא יקרה לו מהסבות הארציות דבר מתחלף רוצה לומר מן ההרים והימים יתחייב שיהיו השוכנים בו היות קרובים שבמינים אל השיווי האמתי ויתבאר שהמחשבה שחשבו ששם יציאה מן הישר בעבור קורבת השמש שהיא מחשבה נפסדת לפי שנכחיות השמש שם פחות ברוע ושינוי לאויר מקורבתו הנה ועוד שכל עניניהם משובחים ודומים ולא יתחלף עליהם האויר גם כן חילוף מורגש אבל דומה למוגם תמיד וכבר חברנו בביאור הדערת הזה מאמר ואחר אלו רוצה לומר אחר שוכני כנגד משוה היום היותר ישרים שבמינים שוכני האקלי' הרביעי כי הם לא ישרפו בהתמדת נכחיי השמש על ראשם זמן כמו שוכני רוב האקלים השני והשלישי ולא יקררו מני קרח בהתמדת

הרחקת השמש מראשיהם כמו השוכנים בסוף האקלים החמישי ומזה שהוא יותר רחוק מהם ברחבו רוצה לומר בגובה הקוטב, והוא אמצעי בין שתי קצוות, מצאתי בשם בטלמיוס כי הר הלבנון ראשו האחד רחבו ל״ג וחצי וארכו ד׳ שעות וחצי, וראשו השני רחבו ל״ד פחות שליש וארכו ד׳ שעות ושני שלישי שעה והוא לצפון ארץ ישראל, ירושלם בערך שאר חלקי העולם כמו שבתאי לשאר חלקי המשרתים וממנה תצא תורה כצאת אורה, כתיב כי תשמע באחת עריך אשר יי אלהיך נותן לך לשבת שם ואמרו חז״ל לשבת שם פרט לירושלם שלא נתנה לדירה ורש״י זכרה פרשת ראה אנכי, הזכרתי בזה את כל זה כי כן צוה לי מהר״ר ברוך ז״ל:

על העלם בתורה הקדושה מקום המקדש כתב הר״ם ז״ל בחלק הג׳ פרק מ״ה ואשר לא הרבאר בתורה ולא נזכר בפרט אלא רמז אליו ואמר אשר יבחר יי׳ יש לי בה ג׳ חכמות האחת מהם שלא יחזיקו בו האומות וילחמו עליו מלחמה חזקה כשידעו שזה המקום מן הארץ הוא תכלית התורה, והשנית שלא יפסידוהו מי שהוא בידם עתה וישחיתוהו בכל יכלתם, והשלישית והיא החזקה שבהם שלא יבקש כל שבט חיותו בנחלתו ולמשול בו והיה נופל מן המחלוקות והקטטה כמו שנפל בבקשת הכהונה ולזה באה המצוה שלא יבנה בית הבחירה אלא אחר הקמת מלך עד שתהיה המצוה לאחד והפתלק המחלוקת עד כאן, ואין לתמוה על טעם הרב היאך יפול מחלוקת והרי תחלק על פי הגורל שהרי בהנה ולויה נחלקה על פי הדיבר ובני קרח שהיו לויים לעבוד את עבודת משכן השם בקשו גם כהנה:

ירושלם הזכרה בתורה שכן כתיב ומלכי צדק מלך שלם שהוא שם דבר לא שם הפועל וכמו שהזכירו רבי אברהם בן עזרא ז״ל ושלם הוא ירושלם שכן כתיב ויהי בשלם סוכו ורש״י ז״ל הביא סוף ספר יחזקאל ושם העיר מיום יי׳ שמה תרגום יונתן שמיה דקרתא איתפרש מיומא דאשרי שכינתיה תמן, כלומר לא יקרא לה אלא השם הראשון שהיה לה מיום שנעקד יצחק שקרא אברהם יראה והיא היה שמה שלם הרי ירושלם, מסכת סוטה פ״ק משנבנה מקדש ראשון נגנז אהל מועד כרסיו קרשיו בריחיו עמדיו ואדניו היכא אמר רב חסדא אמר אבימי תחת מחילות של ההיכל, פרק אלו מגלחין אמר רבי חלבו אמר עולא ביראה הרואה ערי יהודה בחרבנן אומר ערי יהודה היו מדבר שממה וקורע, ירושלם בחרבנה אומר ציון מדבר היתה ירושלם שממה וקורע, בית המקדש בחרבנו אומר בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו היה לשריפת אש וכל מחמדינו היה לחרבה וקורע, וקורע על המקדש ומוסיף על ירושלם כשפגע במקדש תחלה ואי פגע בירושלם תחלה קורע על ירושלם בפני עצמו פרק ואלו מגלחין ועל ערי יהודה כאן לן דכתיב ובאו אנשים משכם ומשילה ומשומרון שמני איש מגולחי זקן וקרועי בגדים ומתגודדי׳ ומנחה ולבונה בידם להביא בית יי׳ פי הפסוק כשנמצו מביתם הביאו בידם מנחה ולבונה כי לא ידעו חרבן הבית עדיין ובדרך שמעו אותו ואו גלחו קרעו והתגודדו, אם כן אין להביא מזה ראיה על שכם שילה ושומרון שיהיו חייבין בקריעה, ת״ר וכלן רשאין לשוללן למוללן ללקטן לעשותן כמין פולמוס אבל לא לאחותן אמר רב חסדא ובאחויא אלכסנדרי׳ ומסתברא שרשאי לשולל למחר בדרך קרע רבו שאינה מאחה לעולם ושולל למחר וכדאיתא בירושלם כד דמך ר׳ יהודה הורה רבי יוסי לשולל למחר ולא בקרע על חכם שאינו רבו דההוא שרי לאחוי אסילו בו ביום וכן כתב הרמב״ן ז״ל, אבל הר״ם במו״ל כתב שעל חכם אינו מאחה אלא למחר, ועל מה שכתבנו ששולל למחר על ירושלם הסכים בזה הר״ם ז״ל ספר שופטים פ״ט, ושיעור הקריעה אינו פחות מטפח, כתב הרמב״ן ז״ל תמה כיון דקתני ערי יהודה בחורבנם קורע מה צורך לומר ירושלם בחרבנם והלא בכלל היתה, ויש לומר שאם קרע על ערי יהודה חוזר וקורע על ירושלם שאלו בשאר ערי יהודה קרע על אחת מהן אינו קורע על השנית וקורע על ערי יהודה בפני עצמן ועל ירושלם בפני עצמה קרע אחר אבל אם קרע על ירושלם תחלה שוב אינו קורע על שער ערי יהודה שכבר קרע לקדושה שבכלן, ירושלם פרק הרואה שמעון קטטרא שאל רבי חייא ברבא בגין דאנא חמר וסליק לירושלם בכל שעה מרדו שנקרע אמר ליה ברחוק שלשים אין אתה צריך לקרוע לאחר שלשים יום אתה צריך לקרוע:

ומסתברא שקרע ערי יהודה דינו לכל דבר כקרע ירושלם ובית המקדש דהא כי הדדי קתני להו עולא ביראה וכן אמרי׳ ובולן רשאין לשוללן כלומר שלשתן, ונר׳ כי חורבנן אינו רוצה לומר שיהיו מאין אדם אלא שאין שם ישראל בישובן שהרי שכם שילה ושומרון לא היו חרבים לגמרי בשבאו אותם השמונים איש ואם כן יהיה הדין כך פעמים שהרואה שלשתן בזה אחר זה כלומר מקדש וירושלם וערי יהודה שאינו קורע אלא אחת לבד והוא כשפגע במקדש תחלה, ופעמים שקורע שלשה והוא כשפגע בערי יהודה תחלה, ופעמים שקורע שתים והוא כשפגע ירושלם תחלה אבל אם לא ראה אלא שתים כלומר ירושלם וערי יהודה ופגע בירושלם תחלה קורע אחת לבד ואם פגע בערי יהודה תחלה קורע שתים וכדברי הרמב״ן ז״ל ודין שלשתם שוה בשיעור טפח ואינו מאחה לעולם ושולל למחר וקורע לאחר שלשים יום ושמעון קטטרא הוא שאל דין העולה מזמן לזמן, עוד ירושלם ועירא בר חמא בריה דרבי יהושע בן לוי בשם רבי יהושע בן לוי בתענית צבור טרחין מניו ידיו ורגליו כדרכו

בתשעה באב מרחיץ ידיו ומעבירן על פניו וביום הכפורים מרחיץ ידיו ומעביר המפה על פניו, גבי אנפליא ביום הכפורים, ירושלם יוצאין באנפליא ואית דתני אין יוצאין מאן דתני יוצאין בשל בגד מאן דתני אין יוצאין בשל עור ע"כ, אם כן מסתברא דכל שכן הוא בט' באב, וכן מסתברא בט' באב דבסעודה המפסיק בה שלא יאכל דגים דאמרי הגודר מן חבשר אפור בבשר דגים והריא"ף ז"ל פסק אותה הנדרים פרק כל הבשר משום דממילך עליהו שליחא ואינו מותר אלא בחגבים בלבד ותירץ ההיא דאסר מותר בבשר דגים, ומסתברא מסאי דגרסינן ריש פרק שבועות שתים דמילתא אגב אורחה קא משמי לן שיום שרואה אדם תחלת ירושלם בחרבנה שיאסור אותו היום כלו בבשר ויין, דתניא אידהו איסור נדר האמור בתורה הרי עלי שלא אוכל בשר ושלא אשתה יין כיום שמת בו אביו כיום שנהרג בו גדליה בן אחיקם כיום שראה ירושלם בחרבנה אסור ואמר שמואל והוא שנדר ובא מאותו היום כלומר שאסר על עצמו בשר ויין יום שמת בו אביו שמן הדין לא היה אסור בו ביום אלא בעודו מוטל לפניו והוא אסר כל היום כלו וזהו מתפיס בנדר שיאמר יום פלוני או זמן פלוני ירא באותו היום שמת בו אביו והשתא חל ומתפיס הנדר החדש שהרי תלה אותו ביום האסור עליו מפני נדר ישן וכן אם עשה זה מיום שראה תחלת ירושלם בחרבנה שאז אסר אותו יום עליו בבשר ויין ועבשיו רוצה לעשות מיום זולתו כמוהו הרי שהוא בדבר הנדור ומתפיס, ואמרינן בגמרא כיום שמת בו אביו פשיטא כלומר שהוא נדור שלא הירד אסור לו אלא מפני נדרו כיום שנהרג בו גדליה בן אחיקם איצטריכא ליה הא נמי פשיטא מדהו דתימ' הואיל וכי לא נדר אסיר כי נדר נמי לאו מתפיס בנדר חהוא קמ"ל דעד השתא הוה קאי באיסורא דרבנן השתא קם ליה באיסורא דאוריתא מלאו דלא יחל ולשון הרים הרי שמת אביו אלו רבו היום ונדר שיצום אותו היום ולאחר שנים אמר הרי יום זה עלי כיום שמת אבי או רבי הרי זה אסור לאכול בו כלום שהרי התפיס יום זה ואסרו כיום האסור כ"ו וכן כל כיוצא בזה, תוספת מסכת נדרים פרק קמא אי זה אסור האומר הרי עלי שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין כיום שראיתי את ירושלם חרבה וכיום שנהרג בו פלוני אסור ולא הזכיר עוד, מסכת נדרים סוף פרק קמא אי זהו איסור האמור בתורה אמר הרני שלא אוכל בשר ושלא אשתה יין כיום שמת בו אביו כיום שמת בו רבו כיום שנהרג בו גדליה בן אחיקם כיום שראיתי ירושלם בחרבנה ואמר שמואל והוא שנדר באותו היום:

גרסינן סוף פרק חזקת הבתים, תנו רבנן כשחרב הבית בראשונה רבו פרושים וכו' אלא כך אמרו חכמים סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בה דבר מועט וכמה אמר רב יוסף אמה על אמה וכנגד הפתח, עושה אדם כל צרכי סעודה ומשייר בה דבר מועט מאי היא אמר רב חסדא כסא דהרסנא עושה אשה תבשיטיה ומשיירת דבר מועט מאי היא אמר רב כי צדעא, אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני מאי על ראש שמחתי אמר רב יצחק זה אפר מקלה שבראשי חתנים אמר ליה רב ספא לאביי היכא מנה ליה במקום תפילין שנאמר לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר, אבל מי שלקח בית שהוא מסויד כלו במשלם יפי בבנינו אין עליו שיסתור ממנו כדי שיקיים מצות שיור אמה על אמה אבל אם נסתר אותו סיוד מאליו אין עליו להחזירו אלא שישייר כדגרסינן אין מסיידין ואין מכירין ואין מפיתין בזמן הזה לקח חצר מסויידת מכויירת מפוחטרת הרי זו בהוקתה, וכן כתב רבינו האי ז"ל שער נ"א, גרסינן פרק עגלה ערופה בפולמוס של אספסינוס גזרו על עטרות חתנים ועל האהוס, בפולמוס של טיטוס גזרו על עטרות כלות וכו', עטרות כלות מאי ניהו רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן עיר של זהב, תוספת מסכת סוטה פרה פרק ט' כל מימי בראשית כיבו בשעת פולמוס שילוח היתה נמלה מהלכת בו ובמשנה שם פרי"ח, המכובין בפלומיוסות ובשני בצרות כשרין, (פי' פולמוס חיל,) מסכת יומא פרק בתרא מעין היוצא מבית קדשי הקדשים בתחלה דומה כעין קרני פלעם (פי' חגב,) פרק אין בערבין תניא רשב"ג אומר שילוח שהיה מקלח מים בכאיסור צוה המלך והרחיבוהו כדי שיתרבו מימיו ונתמעטו חורו ומיעטוהו והיה מקלח מים לקוי' מה שנאמר אל יתהלל חגם בחכמתו ודוקא לכלה אבל משאר נשים מותר כדתנן ולא בעיר של זהב מאי עיר של זהב ירושלם דהבא כדעבד רבי עקיבא לדביתהו אלמא אינה אסורה אלא לכלות, וכן עטרות חתנים דוקא לחתנים אבל שאר כל אדם מותרין בהם לא גזרו אלא בשעת שמחה:

וכן כל עצמו של ט' באב ודינו הוא על ירושלם, פרק הכונס צאן לדיר אלעזר זעירא הוה מסיים מסאני אוכמי וקאי בשוקא דנהרדעא נפל דבי ראש גלות' ואמרי ליה מאי טעמא סיימר מסאני אוכמי אמר ליה קא מאבילנא אירושלם אמר ליה את חשיבת ולאבולי אירושלם סבור יהירא הוא אתוה וחבשוה אמר להם גברא רבה אנא אמר ליה מאן אמר כותיך אמר אי אתו בעו מינאי מלתא אי אנא איבעי מינייכו מידתא ובו' שבקוה, מסכת גיטין פרק קמא אמר ליה ריש גלותא לרב הונא כלילא מנא לן דאסור וכו' ולמאסקאני שחתנים אסורים בכל עטרות כלן והכלות מותרות בכלן חוץ מעיר של זהב ושאר אנשים ונשים מותרין בכלן עוד החם שלחו ליה למר עוקבא ויתיר מנא לן דאסור ומסקנא ויתיר דמנא ויתיר דפומא אסור ופי' הרב אלפאסי ז"ל דפומא אסור כגון נגינות של אהבת אדם לחבירו אבל שירות תושבחות וזכרון שבחיו של הקב"ה אין אדם מישראל נמנע מזאת ומנהג כל ישראל לאומרן בבית חתונה ובבית המשתאות בקול נגינות

וקול שמחה ולא ראינו מי שמיחה בזאת ע"כ, סוף מסכת סוטה אמר רב הונא זימרי דנגדי ודבקרי שרי דגרדאי אסור כלומר שאלו לסייע בכובד מלאכתן ואלו לומר בעלמא, ורבינו האיי ז"ל בתשובה (פי' נגדי מושכי פירות) ומנהגן דמשרו להון חד וענו בתריה (ובקרי רועה בקר), וא"כ נגדי בדל"ת גרסינן שתרגום משכו נגידו, ורש"י ז"ל פי' מושכי ספינות בחבל, ורבינו האי ז"ל גרים גלדאי שהם חבורים שהדשים בבורסקי יש להם זמר בפה שאומרים הידר בשעה שדשין בגת ואנא לא ידענא מאי מעמא שרי רב הונא האי ואסר האי אלא כך דומה שבדק את זה בימיו וראה בו דברי פריצות ובדק את זה ולא ראה בו דברי פריצות וכל דבר שיש בו פריצות מוטב למנועי ממנו כדאמר רב משרן גברי, ועניין נשי פריצות משרין נשיו ענו גברי כאש בנעורת לכאי נפקא מינה לבטולי הני מקמי הני, ומי שידו פשוטה לנזור וגזרתו מתקיימת עושה כואת לפי צורך שעה דהא רב הונא אסר זימרה ורב חסדא בתריה ולוי ביה, ע"כ דברי הגאון ז"ל אמר רבי יוחנן כל השותה יין בארבעה מיני זמר מביא חמש פורענויות בעולם שנאמר הוי-משכימי בבקר וכתיב והיה כיגור ונבל תוף וגו' וכתיב בתריה לכן גלה עמי בבלי דעת וכו' פ' אין עומדין להתפלל, אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה כלומר בזמן הגלות שנאמר אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה אימתי ימלא שחוק פיו ולשוננו רנה בזמן שיאמרו בגוים הגדיל יי לעשות עם אלה, סוף פרק לא יחפור אמר רב נחמן בר פפא אמר רב חסדא מיום שחרב בית המקדש אין שמחי יורדין מן אוצר טוב שנאמ' יפתח יי' לך את אוצרו הטוב בזמן שישרא' עושין רצונו של מקום ושרויין על אדמתם גשמים יורדי' מאוצר טוב סוף מסכת תענית כל המתאבל על ירושלם וכח ורואה בשמחתה שנאמר שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה, ומה שאנו נוהגין עם אחינו אנשי גאולתינו יושבי הארץ כאנשי סין וחמת דמשק צובה מצרים ואסבנדריה לעלות לירושלם בחגים ובמועדים אינו אלא מפני עגמת נפש הוצה לומר להרבות עגמת נפש וכדרך שאמרו סוף פרק אלו קשרים יום הכפורי' שחל להיות בחול מפצעין באגוזים ומפרכין ברימונים מן המנחה ולמעלה מפני עגמת נפש, והר"ן פי' מפני עגמת נפש שלא יהא טורח מוצאי יום הכפורים בקניבתו ותחי נפשו עגומה עלין והראב"ד ז"ל מודה לו, ותמה וכי מתירין אנו לחול לעשות ביום הכפורים החמור יום שכלו עגוי ותפלה וכלו לשם ונחלקהו לעסק אכילה, ועוד שמנהג כל ישראל בכל מקום את אשר אפו ואת אשר בשלו בשלו מערב יום הכפורים למוצאי כדרך שעושין ערבי שבתות לשבת, והתירו זה מן המנחה ולמעלה מפני שיום הכפורים הוא מכפר בסופו כעניין שמטת משמטת אלא בסופה וכל עוד שהיום הולך להעריב העניו יותר ועם זה המעשה יותר ויותר ולפום צערא אגרא, ומאי התירו התקינו וכמו שאמרו בעירובין גבי מה שהתיר רבי וכו' וכרבונהו בפ" עשירי והרגילים בזה גדי מקולם אינם עושים ובשר אינם מגביהים וכל כונתם הלא לאלהים, ובפרק כל כל כתבי הביאו כמה סבות לחרבן ירושלם, בטול תינוקת של בית רבן, השוו קטן כגדול, שאין להם בשת פנים, שלא הוכיחו זה את זה, שבו בה תלמידי חכמים, שפסקו ממנה אנשי אמנה:

דברי מחשבי קיצין הוסר התמיד ג' אלפים תתכ"ח לחשבון קע"ב, הוסיף על זה ימים אלף מאתים ותשעים ואו יעמוד מיכאל שרנו במצות צורנו, והוא המשת אלפים קי"ח, וקצתם אומרי' כתיב אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה, ומה שאמר למועד מועדים וחצי אלף ושל"ש מאות שלשים וחמשה פי' רבינו סעדיה גאון ז"ל כועד אינו כי אם לשמוש הדברים כמו למועד חדש האביב, אם כן מועדים וחצי יהיו כמו אלף ג' מאות ל"ה שנה, שהכונה באמרו מועדים שני מלכיות ישראל ויהיה הקץ כשני מלכותם וחציים והוא שכל עת המלכות היה תת"ן שנה ת"ם קודם בנין הבית ות"י בבית חציים תמ"ה יהיה המקובץ אלף ג' מאות ול"ה בכיוון הוסיפהו על הרבן הבית שהיה בחטאינו אל ג' אלפים ותתנ"ח יהיה המקובץ כזה ח' אלפים קס"ג, ואם תרצה לדעת התאריכים מתוך התאריך שלך דע כי יציאת מצרים הוא ליצירה אלפים תמ"ח וס' נ"א וכרנו תאריכים שהם מן היצירה עד כה, ובנין בית ראשון אלפים תתקכ"ח חרבנו שלשת אלפים של"ח, בנין בית שני שלשת אלפים ת"ח חרבנו שלשת אלפים תתכ"ח הסירם מתאריך שלך ושכחת ליה לחומריה, ואי טעי תנא לישלייה לספרא לוה דע כי מנין שטרות שהוא תחלת מלכות אלכסנדרוס מוקדון והוא חתימת החתון שהוא שנת הארבעים לבנין בית שני וראשית לאנשי כנסת גדולה הוא ג' אלפים תמ"ט הרי שמנין השטרות קדם לחרבן שני שע"ט שנה, בית ראשון לשלמה בן דוד, בית שני לכורש שכן כתיב בתחלת ספר עזרא כה אמר כורש מלך פרס כל ממלכות הארץ נתן לי יי' אלהי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלם אשר ביהודה, תניא בסדר עולם רבי יוסי אומר מלכות פרס בפני הבית ל"ד מלכות יון ק"ם מלכות בית חשמונאי ק"ג מלכות הורדוס ק"ג הרי ת"כ שעמד הבית, כתוב בספרי דברי הימים ומי יעצור כח לבנות לו בית כי השמי' ושמי השמים לא יכלכלהו ומי אני אשר אבנה לו בית כי אם להקטיר לפניו, אדון יחיד אל הבית הזה אורו של עולם זה עני קורא שופך שיח ויורק מרה צועק זועה פושט ידיו ופורש כפיו נגדך אל שם פניו מחכה צדקתך מקוה ישועתך עומד ברשות הרבים אשר קשתי שנאתם הם רבי והנכרי אשר לא מעמך ישראל גדול בבית ואין איש מאנשי הבירה שם בבית בחסדיך הנאמנים אלהי בנה ביתך בבתחלה פוקה ישועה פקוד עם סגולה שבע רוגו הולך בגולה ואל עיר

קדשך בדביר ארמון מהוללה חביאהו בחסד וברחמים ועל מובחך יעלה עולה כי תתנהו לשם ולתהלה, באלה שמות רבה עשרה דברים עתיד הקב"ה לחדש לעולם הבא, א' להאיר לעולמו, ב' שמוציא מים חיים מירושלם ומרפא בהם, ג' שהאילנות יתנו פירות בכל חדש, ד' שבונה ירושלם באבני ספיר, ו' פרח ודוב תרעינה, ז' שמביא כל החיות והעופות והרמשים וכורת ברית בינם ובין ישראל, ח' שאין בכי בעולם, ט' שאין מות עוד, י' שאין אנחה ויגון שנאמר ופדויי יי' ישובון, מסכת יומא פ"ק עתידה פרס שתפול ביד רומי ועוד גזרת כלך הוא שיפלו בונים ביד סותרים דאמר רב יהודה אמר רב אין בן דוד בא עד שתשתעבד מלכות הרשעה תשעה חדשים בכל העולם כלו שנאמר לכן יתנם עד עת יולדה ילדה ויתר אחיו ישובון בני ישראל:

על ברית חניו סוף מסכת מנחות הרי עלי עולה שאקריבנה בבית חניו יקריבנה בבית המקדש ואם הקריבה בבית חוניו יצא, תנן כמאן דאמר בית חוניו לאו בית ע"ז הוא דתניא אותה שנה שמרת שמעון הצדיק וכו' אמר ליה חוניו בני ישמש תחתי וכו' הלך לאכסנדריה של מצרים ובנה מזבח והעלה עליו לשום שמים שנאמר והיה ביום ההוא יהיה מזבח ליי' בתוך ארץ מצרים, והר"ם ז"ל הוסיף ביאור על זה ואמר בית חוניו לאו ע"ז אלא שעבר על מה שכתב בתורה פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה ונאספו אליו כת שקורין קבט מצר עם כל הגלוים אליהם וקראם לעבודת השם והיו המצריים עובדים בו לשם ומקריבין קרבנות בבית ההוא ובכוצא בו כפי מה שלמדם חוניו ועמד הבית ההוא מאתים שנה, והכל מודים שכל הקרבנות הקרבים בבית ההוא ובכיוצא בו שאינם קרבן ובעלי חיים הנשחטי' שם כאן חונקי' או נוחרים, תוס' הכהנים ששמשו בבית חוניו אם במקומות אחרים בשעת איסור במה אסור בשעת התיר במה מותר שנאמר אך לא יעלו כהני הבמות, מסכת מגלה פרק קמא אמר רבי יצחק שמערי שמקריבין בבית חוניו בזמן הזה קסברי בית חוניו לאו ע"ז הוא והוא קסבר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא:

על ברית פגי מסכת מנחות פרק שתי הלחם רבי שמעון אומר לעולם הוי רגיל לומר שתי הלחם ולחם הפנים כשרות בעזרה וכשרות בבית פגי ובפרק התודה פי' הר"ם ז"ל והנכון אצלו שבית פגי היה מקום שאופין המנחות ולכן קורין אותו בית פגי מגו' פרת בג חטלך והיה קרוב לחר הבית והוא חוץ ממנו בלי ספק, ויש תמה על זה שהרי כל המנחות אפייתן בפנים אפילו שתי הלחם וכדאמרינן אחד שתי הלחם ואחד לחם הפנים לישתן ועריכתן בחוץ ואפייתן בפנים ואינן דוחין את השבת רבי יהודה אומר כל מעשיהם בפנים, וגם כי חור ז"ל הנה ואמר וכבר בארנו שבית פגי בית מחוץ לעזרה היה מוכן לבישול המנחות כפי הנראה הרי שהרב ז"ל משים בית פגי פעם חוץ להר הבית פעם חוץ לעזרה אלא שהוא בהר הבית, כתב רשי"י ז"ל בית פגי חוץ לעזרה חומה אחת וכן שמה לישנא אחרינא מגדל שהיה בחומה ובולטות הדפנות חוץ לחומה כמין פגי תאנה ועד חוץ לחומה עד מקום הבליטה היו כשרות סתם עזרה גדרנוה למעלה, ואין הלכה כרבי יהודה ולא כרבי שמעון והר"ב הערוך ז"ל (פי' בית פגי שם מקום חוץ לירושלם), מסכת פסחים פרק האשה אבל לחומת בית פגי שוחטין עליו בפני עצמו:

על הר ציון הוא עיר דוד וכפא המלכותוהמלוא כתיב ויבן העיר מסביב מן המלוא ועד הסביב וכבר הארכנו בזה פרק מ"א כתב רבי אברהם בן עזרא על ירך המזבח מחוץ וכן ירכתי צפון כי רבים תעו ואמרו שמגדל ציון היה בתוך ירושלם והררי ציון הם הוא בעצמו והר המוריה והר הזיתים ועץ עיטם, לפנים מחומת ירושלם לצפון הוא פתח מעזרת חוקיח והיא גדולה מים וכרוזה מסכת עירובין וזולתו, סוף מלכים דרך שער בין החומתים, פרש"י ז"ל מערה הולכת מביתו עד ערבורת יריחו וברח לו דרך המדבר:

על חברון מסכת יומא אמר להם הממונה צאו וראו אם הגיע זמן שחיטה אם הגיע הרואה אומר ברקאי מתיה בן שמואל אומר האיר פני כל מזרח עד שהוא בחברון והוא אומר הן והחוכרה לחברון הוא משום דאירת ליה זכות אבות אלדינו ואלדי אבותם ויזכור לבניהם זכותם:

על הר סיני פרק אמר רבי עקיבא אמר ליה החוא מרבנן לרב כהנא מי שמיע לך מאי הר סיני אמר ליה הר שנעשו בו ניסים ל'שראל הר ניסאי מבעי ליה הר שנעשה סימן טוב לישראל וכו', וחיינו דאמר רבי יוסי בר' חנינא חמש שמות יש לו מדבר צין שנצטוו ישראל עליו מדבר קדש שנקדשו ישראל עליו מדבר קדימות שניתנה קדומה עליו מדבר פארן שפרו ורבו עליה מדבר סיני שירדה שנאה לאומות העולם עליו ומה שמו חורב שמו ופליגא דרבי אבהו דאמר ר' אבהו הר סיני שמו ולמה נקרא שמו חורב שירדה חורבה לאומות העולם עליו וחכי אמרינן פרק שור שנגח ד' וח' רבי יוחנן אמר מהכא הופיע מהר פארן מפארן הופיע ממונן לישראל, כלומר מסיני כשנתן התורה לישראל התיר להם ממונם של אומות העולם, אבל לפי מה ששנינו בספרי פרשת וזאת הברכה נראה דפארן לאו היינו הר סיני דהכי אמרינן התם מארבע רוחות נגלה הקדוש ברוך הוא לישראל שנאמר יי' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן מניין אף רוח רביעית שנאמר אלוה מתימן יבא, משמע דכל חד וחד רוח באפי נפשיה,

ובן מסברת עבודה זרה פרק קמא מאי בעי בשעיר ומאי בעי בפארן לכאי דגרים פארן ולא גרים תימן, ופארן יש לומר שהוא ארץ ישמעאל שכן כתוב ותשב במדבר פארן וכן הוא תרגום ירושלמי הופיע מהר פארן מטורא דאיתגלי לבני ישמעאל ווה הכריח לרש"י לפרש מפארן הופיע ממזון לישראל בשסבב והחזיר התורה על כל האומות ולא קבלוה, משמע דבפארן נגלה לאומות ויש לומר דמדבר סיני הוא גדול ומצד זה נקרא סיני ומצד זה הר פארן ושאר שמותיו ובצד פארן נגלה לישמעאל וכן תירצו בתוספות:

הפרק השביעי

על הירדן ועל בית שאן ועזה ואשקלון וטבריה ווה קדם לבאור פר' הי"ב בירדן אמרו ו"ל מסכה בכורות פ' מעשר בהמה גבי מעשר בהמה מצטרף במלוא רגל בהמה רועה, רבי מאיר אומר הירדן מפסיק למעשר בהמה אמר רבי אמי לא שנו אלא שאין שם גשר אבל יש שם גשר מצטרפין אלמא משום דלא מקרבן הוא מיתיבי היו לו בשני עברי הירדן אילך ואילך אין מצטרפין ואין צריך לומר חוצה לארץ וארץ והא חוצה לארץ וארץ דכמקום שיש שם גשר דמי וקתני אין מצטרפין אלא אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן היינו טעמא דרבי מאיר אמר קרא הירדן וגבול הכתוב עשאו גבול בפני עצמו וכו' כתנאי כי אתם עוברים את הירדן ארצה כנען מהלאה לירדן ארץ כנען ולא הירדן ארץ כנען דברי רבי יהודה בן בתירה רבי שמעון בן יוחאי אומר הרי הוא אומר מעבר לירדן יריחו מה יריחו ארץ כנען אף ירדן ארץ כנען, אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן אין אלא ירדן מבירת יריחו ולמטה לכאי הילכתא אילימא לגודר הלך אחר לשון בני אדם וכל היכא דקרו ליה ירדן אלא למעשר בהמה, פרש"י ז"ל דמה דמשיך למעלה מיריחו כלאו ירדן הוא דבטיל חשיבותיה שמתערב בימים גדולים, לגודר כלומר שהגודר מן הירדן יהא מותר לשתות מיריחו ולמעלה, תניא נמי הכי ירדן יוצא ממערת פמיים ומהלך בימה של סיבכי ובימה של טבריה ובימה של סדום והולך ונופל בים הגדול עד שמגיע לפיו של לויתן שנאמר כי יגיח ירדן אל פיהו אמר רבי יוחנן לטה נקרא שמו ירדן שיורד מדן, מסברת מגלה פרק קמא אמר רבי יצחק לשם זו פניים ובתרגום דודי שלח ידו מן החור, דבר מידיחון ירת עגל מחבי דשוי ורבעם חייבא בלשם דן המתקרי פניים, והגרה מימיו הגרה ישרה מצפון לדרום כדרך הגרת רוב מימות העולם וזה מפני שהצפון יותר גבוה מצד דרום וכן הזכירו אנשי המחקר בספר אותות השמים מאמר ב', ואף כי דבריהם אינם נשמעים אצלנו מכל מקום הלכו בזה המקום אחר דברי התורה האמתית שנאמר עלו זו בנגב כלומר בנגב ארץ כנען שאין ספק שארץ מצרים לנגב אותו נגב הוא וכן כרתב רבי אברהם בפרש' וישב הבא מפארת צפון העולם לדרומו הוא יורד ואנשי המדורת יבינו כי זה אמרת, מסכת פרה פ"ח באר אהאב ומערת פניים כשרה, פרקי דרבי אליעזר פרק כ"ז וירדוף עד דן זו פניים מחצר עינן שפמה פרש"י ז"ל שפמה פניים שכן תרגם ירושלם שפמה נובע הירדן וכן קורין לו הישמעאלים היום פניים, גרסינן פרק הרואה הרואה מקום שנעשו בו ניסים לישראל אומר ברוך שעשה בו ניסים לאבותינו במקום הזה, ואמרינן בגמרא מנא הני מילי ויאמרו ברוך הש' אשר הציל וגומר, ויש תמה בזה דהא יתרו לא ראה מקום חנם ואנן הרואה מקום תנן, אלא שיש לומר שביון שראה את ישראל הניצולים מטביעת היאור וים סוף כאלו היה רואה מקום חנם הוא, ת"ר הרואה מעברות ים ומעברות הירדן ומעברות נחלי ארנון וכו' אם כן נראה בפרי שאין המברך מברך עד שיראה בפרט מקום הנם כמו שהרואה ים סוף לא יברך אם לא ראה מקום שעברו וכן הרואה הירדן עד שיראה מקום שעברו והכתוב אומר והעם עברו כנגד יריחו וכן נחלי ארנון, ומיהו בכל מקום שיראה חלק מן חים וכן הירדן ומן הנחלי ראוי לו להזכיר חסדי הש' יתב' והשגחתו עלינו ויודה וישבח בפי כתו, וכן הענין בראותו מקום שהאלי יתב' עשה פלא או נם לקצת נביאים ע"ה כמו בראותו בהר הכרמל מקום שעשה אליהו זכור לטוב המזבח וראותנו בשונם מקום עליית אלישע ע"ה וכיוצא בהם ואין ספק כי ענין אליהו זכור לטוב היה פלא ונם ל"ו שהרי המלך היה רודפו אבל של אלישע היה פלא ל"ו נם לבן השונמית לתפלת הנביא ע"ה, ואנחנו הרגלנו לומר בראותנו הירדן כך, עלי יד הירדן אברך אהלל אשבח ואודה שמך בעד עמך בקעת בים סוף גבול ארצך שפתו והסוף הסוף לאליהו חציתו בו אלישע לא היה חצוף חשוף זרוע קדשך קדוש ישראל להושיע עם אביון הטיבה ברצונך את ציון:

על בירת שאן להודיע לבני האדם שהוא ארץ ישראל ושהגודר בנויר יכול לישב בו ויוצא בזה בשאר הדינים אינו צריך לכשר אלא לסוסים וגמלים אבל מה אעשה הנה היום נמצאים פה עמנו אנשים מקרוב באו מוחזקים ביודעים מניאים כ"ב נשי' ועמי ארץ לשברת שם ואומרי להם

שאינו

שאינו ארץ ישראל במוחלט אלא חוצה לארץ, ואלו אמרו שיש חילוק בחיוב תבואת ארצו מזולתו החרשתי על כן להאריך בזה הוצרכתי להחיות לב נדכאים, כתוב בספר יהושע ויהי למנשה בישׂשכר ובאשר בירת שאן ובנותיה וכן ויאמרו בני יוסף לא ימצא לנו ההר ונגב ברוֹל בכל הכנעני היושב בארץ העמק לאשר בבית שאן ובנותיה ולאשר בעמק יזרעאל, ובספר שופטים בתחלתו ולא הוריש מנשה את בית שאן ואת בנותיה, ובספר שמואל ואת גויתו תקעו בחומת בית שאן וכתיב בתריה ויקחו את גוית שאול ואת גוית בניו מחומת בית שאן ובסוף הספר, וילך דוד ויקח את עצמות שאול ואת עצמות יהונתן בנו מאת בעלי יבש גלעד אשר גנבו אותם מרחוב בירת שן, ובדברי הימים וע"י בני מנשה בירת שאן ובנותיה תענך מגדו, מסכת חולין פ"ק העיד רבי יהושע בן זכון בן חטיו שׁל ר"מ לפני ר' על ר"מ שאכל עלה שׁל ירק בבית שאן והתיר רבי את בית שׁאן כולה על ידו חברו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איפור אתה תנהג בו היתר דרש להם מקרא זה וכתת את נחש נחשת אשר עשה משה איפשר בא אסא ולא בערו בא יהושפט ולא בערו בא חזקיה ולא בערו והלא כל ע"ז שבעולם אסא ויהושפט בערום א"א מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו אף אני מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו, מתקיף לה רב יהודה בר שמעון בן פזי ומי איכא למאן דאמר בבית שאן לאו ארץ ישראל הוא והא כתיב ולא הוריש מנשה את בירת שאן וגו' אישתמטתיה הא דאמר רבי שמעון בן אליקים משום רבי אלעזר בן פרת שאמר משום רבי אלעזר בן שמוע חברה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל וקסברי קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא והניחום כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית אמר ליה ר' ירמיה לרבי זירא והא רבי מאיר עלה בעלמא הוא דאכל אמר ליה באגורה הוא דאכל ותנן ירק הנאגד משיאגד ושאינו נאגד משימלא את חכלי, ודילמא לאו אדעתיה אכל חשתא בהמתן שׁל צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידן צדיקים עצמן לא כ"ש, דילמא עשר עליה מטקום אחר לא נחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף ודילמא נותן עיניו בצד זה ואוכל מצד אחר אמר ליה חזי מאן גברא רבה מסהיד עליה, בירת שאן נוכרה בכמה מקומות בתלמוד המקודש, פרק הקורא את המגלה אין מוכרידין לפני התיבה לא אנשי חיפה ולא אנשי בית שאן ולא אנשי טבעונין מפני שקורין לאלפין עיינין, מסכת פאה פרק כל הוית בשמו שחיה שפכני או ברישני, פי' ה"ב הערוך מלת שפך מקום ששמו בית שאן כמו חיפני וברשני, מסכת ע"ז פרק קמא ופי' ר' ישמעאל זה היה מעשה בבית שאן, ירושלמי פרק בני העיר, רבי ברכיה אזל לבי כנישתא דבית שאן חוא ההוא גברא משוג ידוי בגורנא דכנישתא וכו' עוד היום הנה היא פה עמנו חברה ובה שלשה היכלות נגד ירושלם, בראשית רבה פ"ב בכלי פשתן הדקים הבאים מבית שאן אם מתפח מים הן קמיצא הן אובדין, סוף מסכת כתובות ת"ר מברכותיה של ארץ ישראל בית סאה עושין שבעים כורים בישיבתה של צוען בירת סאה עושה שבעים כורים, דתניא רבי מאיר אומר אני ראיתי בבקעת בירת שאן בית סאה עושה שבעים כורים, מגלת תענית ט"ו ו"ז בסיון גלו אנשי בית שאן ובקעתה אף היא יתד רעה לישראל ביטי יון וכשגברה יד חשמונים הגלה אותם ששמחה היא לפני המקום כשהרשעה מסתלקת מן העולם שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון ואומר יי' ימלוך לעולם ועד ואומר יתמו חטאים מן הארץ, ובפרקי דרבי אליעזר פרק י"ז גמילת חסדים למתים מנין אנו למדין מאנשי יבש גלעד כיון שנחרג שאול ובניו אמרו אנשי יבש גלעד האיש שהצילנו מחרפת בני עמון אין אנו חייבין לגמול לו חסד ועמדו כל הגבורים שבהם והלכו כל הלילה לחומת בירת שאן שנאמר וילכו כל הלילה וגומר אמר ליה דוד אין הדבר תלוי כי אם בתפלה עמד והתפלל לפני הקדוש ברוך הוא על שאול אינו שואל שנמשח בשמן המשחה וכו' אתה בארץ והוא בחוצה לארץ מיד עמד דוד וכנס כל גדולי ישראל ועברו את הירדן ובאו ליבש גלעד וכו' עד שבא לגבול ארץ אחוזתו ירושלם בארץ בנימין שנאמר ויקברו עצמות שאול ויהונתן בנו בגבעה בארץ בנימין בסביבי ירושלם ובירת שאן עיניך הרואות הירדן למורחו ככהלך שעה ישרה וכל מה שהוא למערב הירדן אין ספק שהוא ארץ ישראל, מסכת נדרים פרק ד' נדרים עולא במסקיא לארעא דישראל איחלוו עמיה תרין חוואי קם חד שחטיה לחבריה אמר ליה לעולא יאות עבדית אמר ליה אין ופרע בירת חשחיטה כדאתא לקמיה דרבי יוחנן אמר ליה דילמא חוקית ידי עוברי עברה אמר ליה רבי יוחנן ונתן יי' לך לב רגז בבבל כתיב אמר ליה הזיא שעתא לא הוה עבר לן ירדנא, ירושלמי רבי יוסי בר' חנינא מנשק לכפותא דעכו ואמר עד דכח חיא ארעא דישראל, רבי זעירא עבר ירדנה בכנדי רבי חייא בר בא מתגלגל בהדא אלוסים דטבריה רבי חייא רבה מתקל כפייה רבי חנינא מתקל גושיה לקיים מה שנאמר כי רצו עבדיך (פי' מנדי פחי ורחתי) כדאמרינן פרק הבונה מכאן שניתנה תורה במנוד ראש כלומר בזע וברחת, פרק המוכר את הספינה כי אתא רב דימי אמר ר' מאי דכתיב כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה אלו שבעה ימים וארבעה נחרות שמקיפין ארץ ישראל אלו הן שבעה ימים ימה שׁל טבריה וימה שׁל סדום וימה שׁל שחלית וימה שׁל חושלא וימה של סיבכתא וימה שׁל סמיא וים הגדול, ואלו הן ארבעה נהרות ירדן, וירמוך, קרמיון, ופיגה. מסכת פרה פ"ח מי קרמיון ופיגה פסולין מפני שהן כמי ביצים מי הירדן ומי ירמוך פסולין מפני שהן מי תערובות פי' מי ביצים מי אגמים וכן תרגומו וה"ב הערוך ז"ל שפי' קרמיון נהר הוא בדרך דמשק

והוא אמנה פיגה הוא פרפר יתכן שיהיה זה ואם כן יקיפו אלו השתי נהרות צד מזרח ארץ ישראל שהוא מדן לצד חמת, עוד פרש"י ז"ל ירמוך נהר הוא בדרך דמשק, זה מעיד שלא ראה ירמוך שהרי הוא ירדן מהמזרח מגולן בבשן ומתערבין עמו מימי חמי גדר ונכנס לירדן לכמו שעה בצאת הירדן מימה שכל טבריה, ועם שאמת הוא שכל מי שהולך דמשק מארץ ישראל שהוא דרומי בכניסתו בירדן עובר אותו, ולדרום כניסת ירמוך בירדן כחצי שעה נכנס נחל קישון בירדן והוא יורד מהמערב מדרום הר תבור, ואין לתמוה ממאי דאמרי' פרק ערבין פסחים גרפו נחל קישון והשליכם לים הגדול וקישון יורד לירדן והירדן לימה שכל סדום הא אמרי' לעיל והולך ונופל לים הגדול, מסכת י"ט פ"ק ומסכת מעשר שני פרק ה', כרם רבעי הולך לירושלם מהלך יום לכל צד ואי זהו תחומה אילת מן הירדן עקרבת מן הצפון לוד מן המערב והירדן מן המזרח, תוספת מסכת מנחות פרק ו' כיון שעברו ישראל את הירדן נתחייבו בחלה ובערלה ובחדש, הגיע ששה עשר בניסן נתחייבו בעומר, מסכת עירובין פרק עושין פסין גן עדן אמר רבי שמעון בן לקיש אם בארץ ישראל היא בית שאן פתחה אם בעבר היא בית גרם אם בין הנהרות היא דורמסקינין פיתחה, דורמסקינין הוא דמשק מפי מה"ר ברוך ז"ל אחר כן מצאתי בספרי רבי יהודה בן דורמסקית שאומר על עצמו שהוא מדמשק זכרנוה פרק שלפני זה, ושמא נקראת אמו דורמסקית על שם דמשק כמו שונמית על שם שונם ובית גרם חקרתי עליו והוא למזרח עזה ביושר לכמו יום וחצי וקורין לו מגזל גרם בגימ"ל רפה וריש בלועה ושם עין רצה והולכת והוא מקום הערביים, תוספת מסכת ב"ק פרק ז' רבי שמעון בן יוחאי אומר הרי הוא אומר כי אתם עוברים את הירדן ארצה כנען כיון שאתם עוברים את הירדן הרי אתם בארץ כנען ורבי אליעזר בר' יוסי אומר תחומי ארץ ישראל שבכתובי נידונים בארץ ישראל ורבי אליעזר דחבא קאי כר' שמעון בן יוחאי דגמרי' דאטר אף הירדן ארץ כנען, ירושלמי מסכת סוטה פרק אלו נאמרין אמר רבי שמעון בן לקיש בירדן קבלו עליהם הנסתרות אמר ליה יהושע אם אין אתם מקבלים הנסתרות הכתובות שוטפים לכם אמר רבי סימון בר זבדי ויאות תדע לך שעכן חטא ורב סנהדרין נפלו בעי, אמר רבי לוי ביבנה הותרה הרצועה בת קול אמרה אין לכם עסק בנסתרות (כלומר שמעברות שבסתר אינם ערבים זה לזה), מסכת יבמות פרק הערל בעשרה בניסן עברו את הירדן ולא טלו בו ביום משום חולשא דאורחא אלא בחד סר, כתב רש"י ז"ל פרשת שופטים משה הנחיל לראובן גד וחצי שבט המנשה ויהושע הנחיל ליהודה ואפרים וחצי שבט מנשה ושבעה אחרים נטלו מאילתם אחרי כותי יהושע הרי שבית שאן מכובש יהושע, וקרוב אני לומר שהוא מוקף חומה מימות יהושע בן נון שהרי חכמים קראוהו כרך באמרם עליו הרבה כרכים כבשוה עולי מצרים וכרך לעולם הוא מוקף חומה וכדאיתא במגלה, ועוד שהכתוב מזכיר לו חומה ואפילו הכא לא קדשהו בשניה, ומתקן מתקלא דסוף מסכת כתובות הוא בשאר צדדי ארץ ישראל לא מצד הירדן, תוספת מסכת פרה סוף פרק ט' לא יטול אדם מי חטאת ואפר חטאת ויהי רוכב על גבי חבירו או על גבי בהמה מקום שאין רגליו נוגעות בארץ אבל מעבירו הוא בגשר אחד דירדן ואחד כל הנהרות, חנינא בן עקביה אומר לא אמרו אלא בירדן בלבד:

ומה שרדפתי אחר ארז החקירה לא מפני שזכני האל ית' לשבת בו לבד אלא שלא למעט גבול נחלתינו ממיעוט ידיעה ומרצון ושלא להקל במצותיה, ולאחר זמן מרובה באו הנה האנשים התם וחזרו בהם ומה שאני משים לפני בית שאן בנקודת העגלה להוציא ממנה ההוראה אל כל המקומות מפני שהיא באמצע ארץ ישראל בקירוב שהרי היא דרומית לטבריה שהיא בטבורה של ישראל כחצי יום:

וכן מזה הטעם בעצמו רדפתי אחר זכרת עיר אחת הסמוכה ללוד ושמה רמל"ה קודם שאחפש בגבולי הארץ כי הוציאו גם כן עליה דבה וזה של צפונה ללוד לאלף וחמש מאות אמה בקירוב, למזרחה נוב עיר הכהנים לכמו שתי שעות, לדרומה יבנה לכמו שעה ישרה למערבה בתוך תחום שלה צריפין וכן קורין לה צרפאן, ואמרי' מסכת מנחות פרק רבי ישמעאל על העומר מעשה שבא מגינת צריפין וחעומר אינו בא אלא מן הארץ וכדאיתא פרק כל הקרבנות, תוספת מסכת סוטה פרק ז' מעשה בר' יוחנן בן ברוקה ור' אלעזר חסמא שבאו מיבנה ללוד והקבילו פני רבי יהושע בפקעין לפי זה הענין יהיה פקעין למערב צריפין אם לא נשו הדרך, ומה שהוכיחו מסכת גיטין ברישא אפילו מכפר לודים ללוד אותו כפר יהיה מערבי צפוני ללוד, אחר כן היתי בלוד ושאלתי על כפר לודים אמרו אין הנה אלא כפר לובין והבירה דגושה הלכתי שם ומצאתיו אל המקום שכתבנו והוא מערבי צפוני ללוד כשתי שעות, עם שכל זה אינו צריך ולפי מה שנאבר עדיין בג"ה מגבולי הארץ:

מצאתי בספר בטולמיוס שמזכיר ארבי העיירות ורחבן ביניהם אל רמלה ארכו ס"ה רחבה ל"ב שוה לירושלם ברוחב ומערבית לירושלם מ' ראשוני מעלה לבד, ובינה ובין ירושלם יום והישמעאלים קורין לה פלסטין ובני עמנו קורין לה גת זכרנוה פרק י"ב, אשקלון ועזה כבר ידעת שהם מכבוש יהושע שכן כתיב וילכוד יהודה את עזה ואת גבולה את אשקלון ואת גבולה, תוספת מסכת אהלות פ"ו עיירות המובלעות בארץ ישראל בגון סוסיתא וחברותיה אשקלון וחברותיה

אף על פי שפטורות מן המעשרות וכן השביעית אין בהם משום ארץ העמים · פרק בן סורר ומוסף מסכת נגעים פרק ו' רבי אלעזר בר' שמעון מקום היה בחוטמי עזה והוו קורין לו חורבתא סגריתא ונגעי בתים אינם אלא בארץ ישראל דארץ אחוזתכם כתיב בה, מתני' מסכת נגעים פרק י"ב ירושלם וחוץ לארץ אינם מטמאין בנגעים:

וכן נמצא להבותי ז"ל מחפשים המקומות והעיירות לתועלת, כדאיתא מסכת גיטין פרק מי שאחזו למימרא דאנטיפרס בגליל הוה יתבה ורטינהו אנטיפרס וכפר עתני בגליל וכן נמי ריש החיא מסכתא מאי דכתיב וקינה ודימונה ועדעדה אמר ליה מתיבתי' דארעא דישראל קא חשיב וכן פרק נערה שנתפתתה ואת תהי יתבה בבירת ומיתזנא מנכסי כל ימי מיגר אלמנותיך בביתי חייב שהוא תנאי בירת דין כך היו אנשי ירושלם כותבין ואנשי גליל כותבין כאנשי ירושלם וביהודה היו כותבין עד שירצו היורשים לתן לה כתובתה לפי אם רצו היורשים ליתן לה כתובתה ופוטרין אותה · איתמר רב אמר הלכה כאנשי יהודה ושמואל אמר הלכה כאנשי גליל, בבל וכל פרוורה נחוג כרב נהרדעא וכל פרוורה נהוג כשמואל ועד היכא נהרדעא עד היכא דסגי קבא דנהרעא והלכה כשמואל ואם למטונא כך כל שכן לאיסורא, וכמה כיצא בזה ומפיהן אנו חיים, ועוד דמדירה דמצות היא:

על טבריה אין ספק שהיתה עיר גדולה לאלדים כאמרם מסכת ברכות פ"ק רב אמי ורב אסי אף על גב דהוה להו תליסר בי כנישתא בטבריה לא הוו מצלו אלא ביני עמודי היכא דהוו יתבי וגרסי והרי"ם ז"ל כתב ובעשרה, ירושלמי פרק אין מציאות יהודה ברבי אול לכנשתא אול סנדלוי אמר אלולי לא אולירת לכנישתא לא אולון סנדלי, מזה יראה שמנהגם היה כמנהג ארצות הללו שמניחין מנעליהם בפתח בירת הכנסת בחוץ לא כמנהג הלועזים, גם מזה יראה שהתפלה בכל מקום כשהיא בכונה היא טובה ומקובלת, והנה נמצא רבי עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה וכשהיה מתפלל בינו ובין עצמו אדם מניחו בווית זו ומוצאו בזוית אחרת, אמרינן סוף מסכת סוטה ואלא עלמא על מה מקיים אקידושא דסדרא ואיהא שמיה רבא מברך דאגדתא שנ' ארץ עיפה כמו אופל צלמות ולא סדרים הא יש סדרים אינה כמו אופל פרש"י ז"ל אקידושא דסדרא סדר קדושה שלא תקנוהו אלא שיהיו כל ישראל עוסקים בתורה בכל יום דבר מועט שאומר קריית ותרגומו והם כעוסקין בתורה ויש כאן תלמוד תורה וקדושת השם, וכן יהא שמיה רבא שעונין אחר ההגדה שהחורש חורש ברבים בכל שבת וחוו נוהגין כן ושם היו נקבצים כל העם לשמוע שאינו יום מלאכה ויש כאן תורה וקדוש השם, סדרים סדר פרשיות עד כאן, וכל שכן אם היה שם תורה וכדאמרינן אוהב יי שערי ציון וגו' אוהב יי' שערים המצויינים בהלכה מכל בתי כנסיות ובתי מדרשות דאמר רבי חנינה מיום שחרב בירת המקדש אין לו לחקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד, וכל זה כשאין בית הכנסת בעירו שלא יקרא שכן הע וכדאיתא פרק מאימתי קורין ופרק בני העיר מבי כנישתא לבי רבנן שרי מבי רבנן לבי כנישתא אסור, והכי הילכתא דאמר רבי יהושע בן לוי בירת הכנסת מותר לעשותו בירת המדרש דאלמא בירת חמדרש עדיף וכן פסק חריי"ף ז"ל עוד ירושלמי פרק איזהו נשך כל העיירות המסוכות לטבריה כיון שיצא שער של טבריה פוסקין, עוד ירושלמי פרק השוכר את הפועלים בני טבריה לא משכיטין ולא מעיבין בני בירת נעין משכיטין ומעיבין, ירושלמי מסכת פסחים פרק מקום שנהגו חרטי טברה גרוסי צפורי רשושי עכו נהגו שלא לעשות מלאכה בחולו של מועד, איבעיא להוא גלו מקום אל מקום ובקשו לחזור בהם ייבה בהדה בני מיישא קבילו עליהון שלא לפרש בים הגדול אתון ושאלון לרבי אליה אבותינו נהגו שלא לפרש בים הגדול מה אנו אמר ליה מכיון שנהגו אבותיכם בו איסור אל תשנו מנהג אבותיכם נוחי נפש, ומכל מקום מסתברא בכיוצא בזה אם אין איסור בדבר נשאלין לחכם ומתירין להם וכמו שאמר שם הירושלמי, ואין אדם נשאל על נדרו, וחשיבו תמן מי שנדר נשאל ברם הכא אבותינו נדרו, ומקשי כל שכן יהו מותרין ואמר רבי חנניה לא מן הדה אלא מן הדה רבי אליה תלמידיה דרבי הוה ורבי יהודה אמר אסור לפרש בים הגדול, גמרין סוף פרק מי שהסך את זיתיו, רבי יוסי אומר צדי עכו חששי צפורי הן החמירו על עצמן, ומיהו הא דאין מפרשין בים הגדול כתב חרשב"א ז"ל בפרק יציאות שבת ועכשיו נהגו להפליג בערב שבת ולא ידעתי למה סמכו וכן גדולי ישראל עושין כן ולא נגלה לי טעמן עד כאן· תוספת מסכת סוכה פרק ג' ויאמר אלי חמים האלה יוצאים אל הגלילה הקדמונה זה ימה של סדום וירדו אל הערבה זה ימה של טבריה ובאו המוה זה הים הגדול, וכן היא מסכת שקלים, מסכת בבא קמא פרק מרובה ומחבין בימה של טבריה ובלבד שלא יפרום קלע ויעמיד הספינה, ירושלמי פרק המוכר את הספינה ורועים בחורשים אפילו שבטו של יהודה אצל שבטו של נפתלי ונותנין לנפתלי מלא החבל לדרומו של ים דכתיב ים ודרום ירשה דברי רבי יוסה הגלילי רבי עקיבא אומר ים זה ים של סמכו ודרום זה ימה של טבריה, פרק מרובה ובתוספתא מסכת בבא קמא פרק ח' מפרש החבל מהו ולמה אין השבטים צרין בימה של טבריה מפני שהיא של נפתלי ולא עוד אלא שיתן לו מלא חבלים של חרם לדרומה של ים שנאמר ים ודרום ירשה ובגמרין מלא חבל חרם והוא כאלו אמר מלא חבל של מצודה

למשוך רשתו כטעם מצודות וחרמים, מסכת מגלה פרק קמא רקת זו טבריה ולמה נקרא שמה רקת משום דמדליא ברקתא דנהרא, כי שביב איניש לחכא ספדי ליה החם גדול בששך ושם לון ברקת וכי מסקי ארונא לחתם אמרי ליה חבי אוהבי שרידים יושבי רקת צאו וקבלו הרוגי עמק אלא אמר רבא חמת זו גדר רקת זו טבריה כנרת זו גנוסר ולמה נקרא שמה רקת שאפילו ריקנין שבה מלאים מצות כרמון, רבי ירמיה אומר רקת שמה ולמה נקרא שמה טבריא שיושבות בטיבורה של ארץ ישראל ורבא אמר רקת שמה ולמה נקרא שמה טבריא שטובה ראויתה פרש"י ל"ל שיש לה אויר יפה, ופי' אוהבי שרידים אוהבי תלמידי חכמים יושבי בית המדרש של טבריה, ששך הוא בבל לשון המקרא וכן הוא באית ב"ש, מסכת עבודה זרה פרק קמא אנטונינוס היה מתיעץ עם רבינו הקדוש דליעביד טבריא קלניה כלומר בת חורין שיושביה לא יתנו מס, מעון הוא למערבו כאלפים אמה, וירושלמי מסכת סוטה פרק קמא כתוב אחד אומר וירד שמשון תמנתה וכרתיב חנה חמיך עולה תמנתה איבו בר נגרי אמר כגון הדה ברת מעון דנחתין לה מפלוגתא וסלקין לה מטבריא:

עוֹ חמי טבריא אם מותר לרחוץ בהם בשבת, גרסינן פרק כירה אמר ר' שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא בתחלה היו רוחצין בחמין שהחמו מערב שבת התחילו הבלנין להחם חמין בשבת אמרו להם דחמין והתירו להם חמי טבריה ועדיין היו רוחצין בחמין האור ואומרי' בחמי טבריא רחצנו אמרו להם חמי טבריה והתירו להם את הצונן ראו שאין הדבר עומד התירו להם חמי טבריא ויעה במקומה עומדת כלומר באיסורה, גרסינן פרק החבירה הרוחץ במערה או בחמי טבריא מטפח אפילו בעשר אלונטיות וכו', קתני מי מערה דומיא דחמי טבריא מה חמי טבריא חמין אף מי מערה חמין, וכתב הרב אלפאסי ז"ל הרוחץ דיעבד אין לכתחלה לא ואי קשיא לך הא דגרסינן פרק שמונה שרצים ת"ר רוחצין בחמי גדר ובחמי חמתן ובחמי טבריא, וגרסינן פרק כירה ראו שאין הדבר עומד התירו להם חמי טבריא ויעה במקומה עומדת דש"מ דמותר לרחוץ בחמי טבריה לכתחלה וחכא קאמרי' הרוחץ דיעבד אין לכתחלה לא לאו אמי טבריא אמר אלא אמי מערה קאמר, והא דקתני לחי טבריה גבי מערה לגלויי עליה דחי מערה חמין נינהו הוא דקתני לה אבל חי טבריה מותר לרחוץ בה ואפילו לכתחלה, ומי מערה מאי טעמא לא שנו לכתחלה משום דמי מערה מיטללא כדאמרינן פרק שור שנגח, מערה מרבעה ומיטללא נפיש הבלא דידהן ואתי לידי זיעה, ומשום הכי לא שרי לכתחלה עד כאן:

דְּרִי שחמי טבריא ודמי להו מותר לרחוץ בהם בשבת לכתחלה וכן נמי פסק ה"ב התרומה ו"ל ואין אחד מהם ו"ל שהזכיר הא דאשתהי הא דלא אשתהי דתניא רוחצין בחמי טבריא ובמי משרה וביומה של סדום אף על פי שיש חטטין בראשו בד"א שלא נשתהה אבל נשתהה אסור והרי"ף ו"ל לא הביאה. תוספת מסכת שבת פרק י"ז וכן היה רשב"ג אומר אם היו רגליו מלוכלכות בטיט ובצואה מגרדין במגרדת כדי שלא יטנפו את כליו, הרוחץ בחמי טבריא לא יולפו עליו אחרים אבל מולף הוא על ידי עצמו רבי שמעון בן אלעזר אומר אף הוא לא יולף על ידי עצמו מפני שמרבה הבל ומכבד את הקרקע אבל רוחץ כדרכו ועולה, וכן תמצא בארץ אנדלום עיר גבורים גאוני עולם ושמה ברצלונה ומסוך לה חמי בראשית ולכתחלה רוחצין בהם בשבת, וכן כתב ה"ב עבודת הקדש ו"ל רוחץ אדם בחמי טבריא בשבת ואין צריך לומר ב"ש עד כאן. פרק כיצד משתתפין שלשה דברים התיר להם רבי חנינא בן עקביא לאנשי טבריא שיהיו ממלאין מים מגוסטרא בשבת וטומנין בעצה ומסתפגין באלונתית:

עוֹ נטילת ידים בחמי טבריא גרסינן פרק כל הבשר אמר רב אידי בר אבין אמר רבי יצחק בר אשיאן מים ראשונים מצוה מים אחרונים חובה, מתיבי מים ראשונים ואחרונים חובה ואמצעיים רשות מצוה לגבי רשות חובה קרי ליה, גופא מים ראשונים ואחרונים חובה ואמצעיים רשות ראשונים נוטלים בין בכלי בין על גבי קרקע אחרונים אין ניטלים אא בכלי מפני שרוח רעה שורה עליהם, איבא בינייהו קינסא כלומר עץ, מים ראשוני' ניטלין בין בחמין בין בצונן מים אחרוני' אין ניטלין אא בצונן אבל בחמין לא מפני שהחמין מפעפעין את הידים ואין מעבירין את הזוהמא וזק' חמין שהיד סולדת בהם אבל חמין שאין היד סולדת בהם ליתי לן בה, ומסכת ברכות פ' או דברי' איתמר חמי האור חזקיה אמר אין נוטלין מהם לידים חמי טבריא חזקיה אמר אין נוטלין מהם לידים ורבי יוחנן אמר נוטלין מהן לידים כל גופו טובל בהם ידיו לא כל שכן, אמר רב פפא במקומן כולי עלמא לא פליגי דשרי למשקל מינייהו במנא כולו עלמא לא פליגי דאסור כי פליגי דפסיק מינייהו בבת בירתא, חזקיה סבר גזרינן בת בירתא אטו מנא ורבי יוחנן סבר לא גזרינן, והרב אלפאסי ז"ל פסק בחמי האור כר' יוחנן ובחמי טבריה כחזקיה, וכתב הר"ו הלוי ז"ל פרק כל הבשר ומה שפסק הרב אלפאסי ז"ל בחמי טבריא כחזקיה במסכת ברכות פרק אלו דברים לא נראה לי הדבר כן וכו' עד ואנן השתא קיימא לן כרבי יוחנן בחמי האור מנהגן של גדולי גליל וקיימא לן כלישנא בתרא דאמרי' בגמרא מכלל דראשונים אף על פי שחיד סולדת מותר הילכך כל חמי טבריא נוטלין מהם לידים ואפילו בבת בירתא ואפילו במנא, ותו לא מידי, והרש"ו ז"ל הפריש בין חמי האור לחמי טבריא ואמר כי אלו לא היה להם שעת הבושר ואין זה נכון בעיני ע"כ,

כתב עליו הראב"ד ז"ל אמר אברהם זה המחבר למה לא הבין מה בין חמי חאור לחמי טבריא וכי סבור הוא כי בשביל החמימות היה חוקיה פוסלן כמו שפסל בחמי חאור ושתי מחלוקות למה ואם יאמר להודיעך כחו דחוקיה דאפילו בחמי האור שחיה להם מתחלה שעת הכושר פוסל אם כן ליקדמה לפלוגתא דחמי טבריא ברישא, ועוד היכא דפסקינהו במנא והלכה חמימותן אמאי לא הדרי לכשרותן, אלא הרוצה ללמוד יבא וילמוד כי אין פסלות חמי טבריא בשביל חמימות אלא בשביל מרירות שבהם שאין חבחמה שותה מהן וזה שמעתי מפי החכם רבי עמרם איש ארץ ישראל, אבל במקומן ודאי נוטלין שחרי כל גופו טובל בהם, ולא נחלקו אלא דפסקינהו בבת בירתא ולא כשיעור טבילה חוקיה גזר אטו כלים ורבי יוחנן לא גזר והלכה כחוקיה בהא ע"כ:

עוך אין פוסקין לא על האפרוחים ולא על הדגים שבטבריא ולא על חבילי קש אבל פוסקין על הצפרים ועל הדגים שבשאר ארצות ואל חבילי עצים זה הכלל כל שיש לו גורן קוצץ עמו כשער הגורן וכל שאין לו גורן ידע קוצץ עמו כשער שירצה וכן אמרו ז"ל להטמין בשבת את החמין בחמי טבריא משום התולדת האור הוא דקא חלפא אפיתחא דגיהנם וכן פ' כל שעה אמר רב חסדא המבשל בחמי טבריא בשבת פטור, פסח שבשלו בחמי טבריה חייב מאי שנא שבת דלאו תולדת אש הוא פסח נמי לאו תולדת אש הוא מאי חייב נמי דקתני דקא עבר משום צלי אש, ואמרי פ' כירה אמר רב אבינא שמע מיניה המבשל בחמי טבריה בשבת חייב, ומקשי מהא דרב חסדא דאמר פטור, ומשני מאי חייב נמי דקאמר מכת מרדות דרבנן דפטור אבל אסור חבי דיניה ורבינא ורב חסדא לא פליגי ואם כן חייב פתמא הוא מלקות אמרו רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרויהו איזה מעולי הגולה היה ובית מדרשו בטבריה היה וכדאיתא פרק השותפין שרצו שטבריה הוא מקום רבי חייא בר אבא ולוד מקום רבי יהושע בן לוי וכדאיתא מההיא דאיכה דתני רבי חייא אזל ללוד ואיתקבל גבי רבי יהושע בן לוי בתר יומין אול רבי יהושע בן לוי לטבריה איתקבל גבי רבי חייא בר אבא, רש"י ז"ל בפ' צפניה הביא מדרש אגדה משער הדגים זו עכו שנתונה על דגי הים כן המשנה זו לוד שהיה משנה לירושלם, מהגבעות זו צפורי שיושבת בראשי ההרים, יושבי המכתש זו טבריה שעמוקה היא מכל ארץ ישראל, וכן בטבריה ישנים קחל גדול כן הצדיקים והחסידים וגרי הצדק ומכללם רבי עקיבא וארבעה ועשרים אלף תלמידיו שכתבו מפסח ועד עצרת שלא נהגו כבוד זה לזה וכדאמרינן פרק הבא על יבמתו אמרו שנים עשר אלף זוגות תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת ועד אנטיפטרס וכלן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה והיה העולם שמם עד שבא רבי עקיבא אצל רבותיו שבדרום ושנאה להם רבי יהודה ורבי מאיר ור' יוסי ור' שמעון ורבי אלעזר בן שמוע הן העמידו תורה באותה שעה תנאא וכולו מתו מפסח ועד עצרת וכלן מתו במיתה גדולה מאי היא אסברא, מה ששנינו סוף פרק האשה רבה שמע רבי חייא איקפד על לגבי רבי אמי ורבי אסי אמרו לו לא כך היו מעשה בבית הנסת של טבריא כנגד שיש בראשו גלונסטרא שנחלקו בו רבי אלעזר ורבי יוסי עד שקרעו ספר תורה בחמתן קרעו ס"ד אלא עד שנקרע והיה שם רבי יוסי בן קיסמא אמר תמה אני אם לא היה בית הכנסת זה בית ע"ז והיה נראה שהוא המקום הנרשם היום שהיה שם עבודה זרה והוא ברגל ההר צפוני לציון, אמר רבי ירמיה במטחוי קשת כנגד מעון עד היום הערלים טועים בבוא צרה להם שם סבורי והן מקומן, ועליהם בכל העולם כלו כל ישראל מתאבלים מדי שנה בשנה עד ל"ג בעומר ונהגו שלא לקדש ושלא לכנוס ממנהג אבלות לא מחמת איסור, ומיהו אם קפץ וכנס אין קונסין אותו ואם נשא לו אין מתירין וכן כתב רש"י ז"ל בספר איסור והיתר שלו במדרש שחחית הכותים יקדם בטבריה ארבעים שנה ברוך היודע העתידות מסכת ראש השנה אמר רבי יהודה בר אידי אמר רבי יוחנן עשר מסעות נסעה שכינה בקראי וכנגדן גלתה סנהדרי מגמרא עשר מסעות נסעה שכינה מקראי מכפורת לכרוב ומכרוב למפתן וממפתן לחצר ומחצר למזבח ומזבח לגג וגג להומה ומחומה לעיר ומעיר להר ומהר למדבר וממדבר עלתה לה וישבה במקומה שנאמר אלכה ואשובה אל מקומי, מכפורת לכרוב מנא לן דכתיב ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת מכפורת לכרוב דכתיב וירכב על כרוב ויעף ומכרוב למפתן דכתיב ובבוד יי' אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב וישב על מפתן הבית ממפתן לחצר דכתיב וימלא חבית את הענן והחצר מלאה את נוגה כבוד יי' מחצר למזבח דכתיב ראיתי את יי' נצב על המזבח, לגג דכתיב טוב לשבת על פנת גג מגג לחומה דכתיב הנה יי' נצב על חומת אנך מחומה לעיר דכתיב הנה יי' לעיר יקרא מעיר להר דכתיב ועל כבוד יי' מעל תוך העיר ויעמוד על ההר אשר מקדם לעיר מהר למדבר דכתיב טוב לשבת בארץ מדבר וממדבר עלתה וישבה למקומה דכתיב אלכה ואשובה אל מקומי, אמר רבי יוחנן ששה חדשים נשתהתה שכינה לישראל במדבר שנא יחזרו בתשובה ולא חזרו כיון שלא חזרו אמר תיפח עצמן שנאמר ועיני רשעים תכלינה, וכנגדן גלתה סנהדרין מגמרא מלשכת הגזית לחנות מחנות לירושלם לירושלם ליבנה מיבנה לאושא מאושא ליבנה מיבנה לשפרעם משפרעם לבית שערים ומבית שערים לצפורי מצפורי ירדה לטבריה וטבריה עמוקה מכלם שנאמר ושפלת מארץ תדברי ר' אליעזר אומר ששה גלו שנאמר ישפילנה עד ארץ יגיענה עד עפר אמר רבי יוחנן ומשם עתידין ליגאל שנאמר התנערי מעפר קומי שבי ירושלם,

כרתב הר״ם ז״ל הלכות סנהדרין פרק י״ד בתחלה כשנבנה בית המקדש חזו ביה דין הגדול יושבין בלשכת הגזית שהיתה בעזרת ישראל והמקום שהיו יושבין בו חול היה שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד וכשנתקלקלה השורה גלו ממקום למקום ולעשרה מקומות גלו וסופן לטבריה ומשם לא עמד ביה דין הגדול עד עתה וקבלה היא שבטבריה עתידים לחזור תחלה ומשם לבית המקדש, רש״י ז״ל בפרשת חקת התורה הביא בשם תנחומא שביומה של טבריא הוא בארה של מרים, ומיהו בפרק במה מדליקין הרוצה לראות בארה של מרים יעלה לחר הכרמל ויצפה ויראה כמין כברה בים:

הפרק השמיני.

בזכרון העיירות המוקפות חומה מימות יהושע בן נון, מסכת ערכין פרק בתרא מוקפות חומה מימות יהושע בן נון כגון קצרה הישנה של צפורין וחקרה של גוש חלב וידפת הישנה וגמלא וגדוד וחדיד ואונו וירושלם וכן כיוצא בהן, תנא גמלא בגליל וגדוד בעבר הירדן וחדיד ואונו וירושלם ביהודה, מסכת מגלה פרק קמא אמר רבי יהושע בן לוי לוד ואונו וגיא חרשים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון מסתברא שהוא הדין בקצת עיירות שהם היום בארץ כיבוש ארון הנביאים אדננו משה ע״ה כגון סלכה ואדרעי וביוצא בהם ובהם היום קהלות, והראיה על זה שכתוב ונלכוד את כל ערין בעת ההיא לא היתה קריה וגו׳ וכתיב כל ערי המישור וכל הגלעד וכל הבשן עד סלכה ואדרעי ואומר כל אלה ערים בצורות חומה גבוהה דלתים ובריח, ואמרי׳ מסכת מגלה פרק קמא ומסכת ערכין פרק אין בערכין ופרק ידיעות הטומאה אמר רבי ישמעאל ברבי יוסי וכי אין לנו מוקפות חומה אלא אלו בלבד הרי הוא אומר ששים עיר כל חבל ארגב אלא כיון שגלו ישראל לבבל נטלה מהם מצות עירי חומה וכשעלו מן הגולה מצאו אלו שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון וקדושם ולא אלו בלבד אלא כל שתבא לך במסורת שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון כל מצוה הואת נוהגות בו, כלומר מצות בתי ערי חומה ושילוח מצורעים ושאין עושין מגרשיהם שדה אם כן מהא דרבי ישמעאל ברבי יוסי אית לן שכל העיירות המוקפות חומה שנזכרות למעלה שהם קדושות מכבוש שני, וכן נמי כתב הר״ם ז״ל כיון שעלה עזרא מביאה שניה נתקדשו כל העיירות המוקפות חומה באותו העת, והר״י כתב אלא שכשעלו בני הגולה מצאו אלו כלומר לא מצאו עיירות עומדות אלא אלו וקדשום והיינו לשאר:

ואין לומר שיאמר מנה שכתוב עד סלכה ואדרעי שמא עד ולא עד בכלל, שהרי כתוב ונקח בעזרא החיא את הארץ מיד שני מלכי האמורי אשר בעבר הירדן מנחל ארנון עד הר חרמון, כל ערי המישור וכל הגלעד וכל הבשן עד סלכה ואדרעי ערי ממלכת עוג בבשן, וכבר ידעת כי נחל ארנון הוא בקצה הדרום והר חרמון בקצה הצפון והוא סמוך לדמשק ובאמצעם הם סלכה ואדרעי ואם שסלכה הוא על ראשי ההרים מזרחי לאדרעי יום ויהצה הוא דרומי כחצי יום לסלכה, וכן תרגם רבינו סעדיה ז״ל וגמיע קרי אלסהל וגרש אלי אל בתניה אלסלכאות ואדרעת היא איצו׳ כן קרי עוג פי אלבתניה, וכן למלחמה אדרעי כלומר לאדרעי, ובספר שופטים כרתוב וירשו את כל גבול האמורי מארנון ועד היבוק ומן המדבר ועד הלבנון:

אם כן אינם קורין את המגלה אלא בחמשה עשר לחדר, וכן אני אומר שחמביא גט מסלכה ואדרעי וארצם כלה שאינו צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם בארץ ישראל וכמו שנראה כן התוספתא ריש מסכת גיטין, המביא גט מעבר הירדן כמביא מארץ ישראל ואין צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם, ואני בבאי אל הארץ הקדושה בחסד עליון שמעתי כי בגוש חלב וירושלם היו קורין המגלה י״ד וט״ו, דאלו במקומות המסופקים הדין הוא כך כדאמרינן רב אסי קרא מגלה בחוצ׳ בי״ד ובחמשה עשר מספקא ליה אי כוקפת חומה כימות יהושע או לא, וכן פסק הר״ם ז״ל וחברכה על הקריאה הוא בי״ד בלבד, ומצאתי בתשובות מיוחסות לראב״ד ז״ל ומה ששאלתם מה טעם אין אנו קורין מגלה בי״ד ובט״ו מספק דבר זה כמה שנים הוקשה לנו, ואין לי אלא מה שכתב הרב יהודה בר׳ ברזלי ז״ל בהלכותיו וזה טופסו, ואתשיל גאון ז״ל ושאלתם כרבים המוקפין חומה בגלותנו היום במדינת הים ואינו ידוע מאימתי הוקפו באי זה יום קורין את המגלה, וחשיב הכין אתחויאת לנא טלתא דדוקא דידעי דמוקפת חומה מימות יהושע קורין בט״ו וכל מוקפת חומה דלא ידעי קורין בי״ד והני כרכין דלא ידעי קרו בארביסר, ואיכא נמי מאן דכרתב הכי ואי אירת דטעי בדהוקים דקרי מגלה בטבריה בי״ד ובט״ו דמספקא ליה אי מוקפת חומה מימות יהושע או לא התם בדאמרינן בסיפא התם היינו טעמא דמספקא ליה משום דהני מיגלו והני מיכסו והני נמי מיגלו או דילמא

משום דהני מיגנו מאויבים והני לא מיגנו והאי נמי אגנויי מיגניא, ומ"ה מיספקא ליה דהא ודאי חד גיסא מוקפת חומה מימות יהושע ומשום הכי גיסא ימא הוא דמספקא ליה אבל הכא כיון דחומה דחיינו כרכים לא ידעי מאימת הוקף אין קורין אלא בארביסר עד כאן, אבל מקומות שהם ודאי מוקפות אין להם אלא ט"ו לחוד, אבל תענית בין כפרי בין עירות בין כרכים מוקפים חומה כלן מתענין בי"ג באדר דאמר רבי שמואל בר' יצחק י"ג זמן קהלה לכל היא שנאמר נקהלו היהודים בעריהם ומאי קהלה קהלת יום תענית יום הכניסה ויושבין בתענית ומבקשים רחמים כן כתב רא"ם ז"ל, וכתבתי על זה אל ה"ר כתתיה ז"ל וכתב אלי אם הייתי בירושלם בי"ד והיו קורין את המגלה בפני הייתי יוצא מבית הכנסת פן יאמר לי הכסיל בחשך הולך וכן על טבריה אמרתי כי יש לה דין מוקפת חומה מהחיא דרבי ע"ה ע"כ, והדין עמו:

על ירושת הארץ שהיא ראויה ליצחק ולזרעו ולא לאחיו ואף על פי שהיה בכור לאברהם ע"ה ואמרינן פרק יש נוחלין אמר ליה שמואל לרב יהודה שיננא לא תהוי באעבורי אחסנתא ואפילו מבישא למבא, אפילו הכי הדין עם יצחק דהא אברהם גר הוה וכן נמי ישמעאל שהרי לא נימולו אלא גדולים וגר את הגר אינה לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים וכדאיתא מסכת גיטין פ"ק, אבל ישראל את הגר כיצחק לאברהם פשיטא דירית, וכדאמרינן פרק מי שמת גבי זוזי דאיסור גיורא בי רבא דמשו' דלא הוה רב מרי הורתו בקדושה דאי לאו משום אודיתא לא זכו בהנהו זוזי, ואלו היה תורתו גם כן בקדושה כיצחק פשיטא דהוה זכי בלא משיכה בלא ארעא בלא חליפין בלא מעמד שלשתן בלא אודיתא אלא דרך ירושה, אם כן אנחנו באמת יורשים נורשים עד ישקיף וירא וי' משטים, במסכת תענית הוכר שנתרעמו וקבלו עליהם על זה הישמעאלים לפנו אלכסנדר מוקדין ולא זכו בדין, וגם אדום אין לו לעורר עליה, וכמו שכתב רש"י פרשת ואת חקת וכמו שהתבאר פרקי דרבי אליעזר פ' ל"ז, ובריש פרק חלק שהתרעם כנען ומצרים ובני ישמעאל ובני קטורה ולא זכו בדין:

הפרק התשיעי.

בזכרון קצת מקומות מחוצה לארץ שהם מכוונים כנגד ארץ ישראל ושהם כארץ ישראל אליבא דרבי יהודה, מסכת גיטין פ"ק רב נחמן בר יצחק אמר בנהרות דארץ ישראל כולי עלמא לא פליגי כי פליגי בים הגדול דתניא אי זהו ארץ ישראל ואיזהו חוצה לארץ כל ששופע ויורד כשורי סמנוס ולפנים ארץ ישראל כשורי סמנוס ולחוץ חוצה לארץ והנסים שבים רואין אותם כאלו חוט מתוח עליהם כשורי סמנוס ועד נחל מצרים מן החוט ולפנים ארץ ישראל מן החוט ולחוץ חוצה לארץ, רבי יהודה אומר כל שכנגד ארץ ישראל הרי הוא כארץ ישראל שנאמר וגבולים והיה לכם הים הגדול וגומר וזניסין שבצדדין רואין אותם כאלו חוט מתוח עליהם מקלופריא ועד אוקיינוס ומנחל מצרים ועד אוקיינוס מן החוט ולפנים ארץ ישרא מן החוט ולחוץ חוצה לארץ ורבנן האי וגבולים מאי עבדי ליה מבעי להו לניסין ורבי יהודה ניסין לא צריכי קרא:

ולפי שרש"י ז"ל הוא שפי ההלכה בפי' מבואר ופשוט הוצרכתי להביאו כמו שהוא, רב נחמן בר יצחק חנך מתניתא דהמביא גט אי בנהרות דארץ ישראל כולו עלמא לא פליגי דכארץ ישראל היא ואף על גב דאין ספינה גוששת דטעמא דגט לאו משום יניקה מן הקרקע הוא כמעשרות וכשביעית הילכך לא שנא נהר ולא שנא יבשה כי פליגי בים הגדול שהוא תחום מערבה של ארץ ישראל ופליגי תנאי אידא מאן דאמר שפת הים הוא הגבול ים גופיה לאו ארץ ישראל הוא ואידא מאן דאמר ים גופיה מארץ ישראל הוא, איזהו ארץ ישראל מקצוע צפונית מערבית של ארץ ישראל הר החר ובתרגום ירושלמי קרי ליה טורי סמנוס וכתיב והר יהיה לכם גבול צפון מן הים הגדול תתארו הר ההר ש"מ הר ההר תקוע בים והחר גבול צפון לארץ ישראל וסתם הרים משופעים הם ויש ששיפועו רחב כמהלך יום או יומים וקאמר ת"ק מחיכן היא ארץ ישראל מרגל ההר או מראשו, כל ששופעו יורד מטורי סמנוס ולחוץ לצד צפון חוצה לארץ, דהיינו לצד דרום הוי ארץ ישראל דגובה ההר הוא הגבול מטורי סמנוס ולחוץ לצד צפון חוצה לארץ, והניסין שבים איי הים שבמערב רואין אותם וכו', נחל מצרים הוא תחום ארץ ישראל במקצוע מערבית דרומית ומחובר ליה הגדול דכתיב וגבול נגב, ונסב הר"ר מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו היכה, נמצאת ארץ ישראל בין הר ההר לנחל מצרים זה מערבית דרומית וזה צפונית מערבית, והים במערב, ויש מקום שהים נכנס בתוך ארץ ישראל מהלך שני ימים בין הר ההר לנחל מצרים ובאותה כניסה יש נסין וזן מחשטין למערב לתוך הים חוץ מבין המקצועות, תחומי ארץ שהם הר ההר במערבו עד נחל מצרים שהרי כל כמה שבתוך המקצועות הללו ארץ ישראל

הוא, ומן החוט ולפנים וכו' רבי יהודה אומר כל הים שכנגד של ארץ ישראל ואפילו עד אוקיאנוס למערב שהוא בסוף העולם הרי הוא כארץ ישראל שנאמר ה' הים הגדול וגבול, האי וגבול קרא יתירא הוא ואתא לאשמועי' דאף רוחב הים בכלל התחום, והניסין שבצדדים, כלומר אף יש לנו לחלק בניסין לא לצד מערב יש חלוק אלא לצד צפון ולצד דרום שיש נסין בים ומתפשטין לאורך הים לצפון ולדרום, עד שמגיעין ומושכין חוט מכנגד ארץ ישראל ושם ראוי למתוח החוט ממזרח למערב ולהבדיל מה שכנגד אויר הארץ ומה שבחוצה לה וראין כאלו חוט מתוח מקפלוריא שם עיר יושבת בחודו של הר בראש גבהו שהוא תחום צפוני ועד אוקיינוס שהוא בסוף העולם במערב, ומנחל מצרים ועד אוקיינוס מן החוט ולפנים לצד חברו החיינו לפנים כלומר בין שני החוטים הוו נסי' ארץ ישראל והוא הדין למים, ונסין דנקט משום דחושבין וורעין בהם וחיבים במעשרות ובשביעית, והנה תרתי מתניאתא לעיל פליגי שנכתב הגט בים הגדול ולהלן מחוט מתוח משורי סמנום עד נחל מצרים מאן אמר כמביא בארץ ישראל רבי יהודה היא דאמר שכנגד ארץ ישראל הרי הוא כארץ ישראל, ואידך כרבנן סבעו להו לניסין דמן החוט ולפנים לצד מזרח דלא תימא לצד הים הוא הגבול ואפילו במקום שמתפשט ונכנס לתוך בין שני מקצועות חתחומין לא צריכי קרא כיון דבתוך התחומין דן עכ"ל ז"ל, ובפי' התורה בפי' אלה מסעי כתב ז"ל ההר ההר וה אינו ההר שמת בו אהרן הכהן שהוא בדרומה של ארץ ישראל בקצה ארץ אדום וזה בצפון והוא שנקרא בלשון משנה טורי סמנום, והר החר אין זה שם שלו אלא כגון הר על גבי הר כמין תפוח כפול ע"כ, עוד כתב ז"ל מהר ההר תתאר ר"ל תלבו ותסבו מצד הצפון לצד המזרח והפגעו לבא חטרת זו אנטוכיא של מצרים, וכבר הארכנו בזה אחר זה, התוספות ז"ל רבי יהודה אומר כל שכנגד ארץ ישראל, קשיא אמאי אין אנו חייבין במעשר ובתרומה שהרי אנו עומדין במערבה של ארץ ישראל וכנגד ארץ ישראל אנו יושבין וצריך לומר דעולי בבל לא כבשוה וקסבר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא, אי נמי לא קאמר אלא בים אבל ביבשה לא אי נמי קימא לן כרבנן:

אחר שהתבאר זה צריכים אנו לחפש ולדעת מאיי הים וחלקי חיבשה[מי הם שיהיו מכוונים תוך אלו השני החוטים עד אוקיינוס שהוא בארץ ישראל אליבא דרבי יהודה, דע כי כל שני מקומות או יותר שהם ברוחב אחד כלומר שגובה הקוטב להם אחד אף על פי שהם מחולפי האורך משתוים ברוחב או משתוים באורך מתחלפים ברוחב וכן מתחלפים בזה ובזה אבל לא משתוים בזה ובזה שאם כן יהיו שני גופים במקום אחד וזה נמנע ובמה שאנו בו צריך שישתוו ברוחב ויתחלפו באורך, והרוחב הוא מצפון לדרום והאורך ממזרח למערב, וזה אפילו בלשון חכמים ז"ל ובמו שפי' רבינו שמואל ז"ל פרק המובר פירות גבי רומו כחצי ארכו וכחצי רחבו, בעל' חכמת תבונת הגלגלים אמרו שהאקלים הרביעי מתחיל מתחום השלישי עד מרחב ל"ו מעלה ועובר על ארצות ישראל ואנטוביא ואיי קפרוס ורודוס, וכן גם כן כתב חנשיא רבי אברהם אבן חייא ז"ל בספר צורת הארץ ורבי אברהם ן' עזרא בספר ראשית חכמה ואצל אלפרגאני סוף האקלים השלישי לג' וסוף האקלים הרביעי ל"ט ואצל סוף השלישי ל' וחצי מעלה וסוף הרביעי ל"ו נקח שיתפשט ארץ ישראל לכל הפחות לצפון ירושלם שתי מעלות וירושלם לדעתו באקלים השלישי שרחבו ל"ב נוסיף עליו ב' ויהיו ל"ד ולא נקח מהאקלים הרביעי אלא שליש מעלה, ולדברי הנשיא נקח ג' מעלה ו' ראשונים דלדעתו ירושלם באקלים הרביעי מזה כי ל"ג מעלות הוא סוף האקלים השלישי לאלפרגאני, ושם מתחיל הרביעי וילך במדינות ארץ ישראל, קח מזה האקלים הרביעי שליש מעלה שהם ב' ראשונים והוסיפם על ל"ג מעלות ויהיו ל"ד, אחר כן התבאר אצלנו אמתת זה מגבולי התורה האמתית וזה כי גבול צפון ארץ ישראל המערבי הוא הר ההר והוא לצפון סין שהוא עיר שמה טראבלם אלשאם לכמו שלשה ימים בקרוב ורוחב טראבלם זה הוא ל"ד מעלות, ראה זה מצאנו בעניות חקרתינו, ואחר כן ראיתי אל הר"ם ז"ל הלכות קדוש החדש פרק י"ח שהסכים בזה וגם שהעדיף על אלו השיעורים בחקרתנו השלמה ברוך מרחיב, דבר זה תורף דבריו ז"ל וכל אלו הדברים כשיהיו המדינות שבמערב ושבמזרח מכוונות כגון שיהיו נוטות לצפון העולם מל' מעלה עד ל"ח אבל היו נוטות לצפון יתר מזה או פחות משפטים אחרים יש להם שהרי אינם מכוונות כנגד ארץ ישראל ע"כ, ופי' נוטות לצפון גובה הקוטב שם:

אם כן כל מקום הן בים הן ביבשה לפי חקרת הר"ם ז"ל שגובה קוטבו מל' על ל"ח הנה הוא מכוון כנגד ארץ ישראל, ונצטרך להוכיר קצת מהמקומות שידענום תוך גבולים הללו לתועלת, וזה כי איי קפרוס ורודוס הדבר פשוט בהם מכמה שקדם, וקפרוס אי קרובה לארץ ישראל, איכה רבתי גבי טרגיניום שחוק עצמות אמרין ליה חיך מה דעבדת בגבריא עבד בנשייא הקיסן הוא וחיילותיו והרגן נתערב דמן שלי אלו עם דמן של אלו והיה נוקע בים והולך עד שהגיע לקיפרוס ורוח הקדש צווחת ואומרת על אלה אני בוכיה, וכן מיווקא לפי שרחבה ל"ד מעלות, וכן אפרקיה והוא תרשיש וכמו שתרגם יונתן בן עוזיאל ע"ה בספר יונה בפסוק כסף מרוקע מתרשיש יובא לפי שרחבה ל"ג, וכן חיבשה פאס לפי שרחבה ל"ג וכן טראבטה אל גרב לפי שרחבו ל"ב וכן אלקירואן לפי שרחבו ל"א מעלות, וכן טראבש לפי שרחבו ל"א וכן אבסנדריה לפי

לפי שרחבה ל״א, וכן אומריה לפי שרחבה ל״ד ל׳, וכן קטרגיניאה לפי שרחבה ל״ב, והיא נוברת סוף פרק האשה שנתאלמנה כי אתא רב דימי אמר רבי חנה קרתיגניאה משתעי וכו׳ וזולת זה, ודע כי אנטוכיה שהיא לצפון סין כמו ג׳ או ד׳ ימים רחבה ל״ד, ולפי מה שהתבאר יראה שפני ארץ ישראל שלצד הים הוא מערבי דרומי ושמא לזה ביזון רבי אברהם בן עזרא ז״ל פרשת מדבר סיני שכתב וימה בעבור שהוא הים הגדול הספרדי בארץ ישראל לפאת מערב, והאומר שהעולם כדור וכולו מכוון לארץ ישראל אינו בקי בטבע המציאה ולא יהיה כזה עסק בזה, וכן אין לומר שכל אותם שעומדים במערב הארץ שיהיו כנגד ארץ ישראל, ואני מקום ח״ב התוספות לא ידעתי אבל מעבר לים בארץ הלועזים חייתי ואולי היה תוך גבולים הללו, ומ״ש תמה למה אמר וצריך לומר דעולי בבל לא בבשוה, וכו׳ דהא אפילו בזמן יהושע ארצו לא נתקדשה כי לא נכבשה שאינה שלהם גם למה אמר אי נמי לא קאמר אלא בים אבל ביבשה לא דהא עד אוקייאנוס קא אמרי׳ ואין ספק שלמזרח אוקיינוס יש יבשה וארץ גדולה, הר״ם ז״ל הלכות תרומה שהביא זאת ההלכה לא הזכיר ההיא דרבי יהודה, ומה שדברנו עד הנה בזה המבוקש לחוק את לבב אחינו ורעינו האנוסים והמוכרחים להתעכב בארץ החיא אם להכרח גמור אם שהרצון יכריחם ובמעלותיו ינחם, אבל לא לפטור הוריו המתיר והחזרון, ביה אלהינו חולק ברגש נחפז נחוץ ולארצו הקדושה ירוץ עד אשר לא ירתק חבל הכסף וגולת הזהב תרוץ ויזכה בבנין רחוב וחרוץ, ולרבי יהודה הם חייבין בתרומות ומעשרות כמו שנראה מדברי רש״י ז״ל לעיל, וכן הוא הדין שיגיעם תועלת ממין קדושת ארץ ישראל גם כן ולצד מזרח הארץ צפונה ונגבה אין לנו מקרא שיחייבנו בזה, ואת הארץ שכבש אדון הנביאים אדוננו משה ע״ה אם אין עליה מין ממין תועלת אדמת ישראל או שלא נשמע זה מפי משה ואלעזר והנשיאים תמה למה בחרו בה הראובני והגדי בעד מקניהם וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו, וכן דוד שהיה מלך ורוצה בתקנת בנו צוה לגלות הגל ולהוציאו מן הפחת ולחביאו לארץ ישראל וכן ברזילי הגלעדי כדי ליקבר בקבר אביו ואמו ואבד הטוב ההוא ושאול שאני שחשש לכבוד המלכות ורש״י כתב ריש פרשת אלה הדברים אחרי הכותו אמר משה אם אני מוכיחן קודם שיכנסו לקצורת הארץ יאמרו מה לזה עלינו מה הטיב לנו אינו בא אלא לקנתר ולמצוא עילה שאין בו כח להכניסנו לארץ לפי המתין עד שהפיל סיחון ועוג לפניהם והורישן את הארצות ואחר כך הוכיחן:

פרק העשירי

לבאר שכבוש עולי מצרים וכבוש עולי בבל שוין בקדושה אלא שיש חיוב בזה שאינו ממין זה במצות שדהן חובת קרקע, וזכרון קצת הלכות על ארץ ישראל, וזכרון תועלת יושביה וענין הסמיכה ברישא, גרסינן בסנהדרין פ״ק אמר רבי יהושע בן לוי אין סמיכה בחוצה לארץ, וכתב הר״ם ז״ל פ׳ עד כמה ובארנו בתחלת סנהדרין שאינו נקרא בית דין שם מוחלט אלא סמוך בארץ בין שיהיה סמוך מפי סמוך או הסמיכו בני ארץ ישראל למנותו ראש ישיבה לפי שבני ארץ ישראל הם הנקראים קהל והקדוש ברוך הוא קראם כל הקהל ואפי׳ היו עשרה אנשים ואין משגיחין לוולתם בחוצה לארץ כמו שבארנו בהוריות ע״ב, והלכות סנהדרין פרק ד׳ כתב ז״ל אבל שאר החבורה יש לכל אחד לסמוך ברשות הנשיא והוא שיהיו שני עמו שאין סמיכה בפחות משלשה עוד כתב ז״ל שולחין לו או כותבין לו שהוא סמוך ונותנין לו רשות לדון דיני קנסית הואיל ושניהם בארץ, מתוך כך נראה שהסמיכה היא ראויה היום ובארץ ישרא, וכן מכמה שכתב ז״ל הלכות סנהדרין פרק ט״ו מלקין מן התורה בכל מקום ביכן הזה בפני שלשה סמוכים אבל לא בפני הדיוטות וכל המלקיות שמלקין דייני חוצה לארץ בכל מקום אינו אלא מכת מרדות, ופרי׳ י״ט של ראש השנה פ׳ ומכואר הוא כי כל בית דין הנוכר בזה הענין רוצה לומר שיהיו סמוכים בארץ ישראל, וספר המצות קע״ו כתב ודע שאלו המנויים כלומר סנהדרי גדולה או קטנה וב״ד של שלשה וולתם מן המנויים אמנם יחיו כלם בארץ ישראל בהכרח ואין סמיכה אלא בארץ כשנתקיימה הסמוכין בארץ הוא איפשר לסמוכים ההם שישפטו בארץ ובחוצה לארץ אבל לא ידינו בדיני נפשות אלא בארץ אלא אם כן היה בית הבחירה עומד כמו שבארנו בפתיחת המאמר, עוד שם וכן דיני נפשות אין דנין בהם אלא בזמן שבית המקדש קיים ולשון מכילתא מנין שאין ממיתין אלא בפני הבית ת״ל טעם מזבחי תקחנו למות אם יש לך בית אתה ממית ואם לאו אי אתה ממית עוד יתבאר זה בסמוך וכמה שכתב ז״ל שישפטו בארץ ובחוצה לארץ אינו כנגד מה שכתב בפי׳ המשנה פרק עד כמה, שאמר ואם נטל רשות מראש ישיבה של ארץ ישראל לבד אותו הרשות מועיל לו

לארץ ישראל לבד לא בחוצה לארץ דהכא סמיכה והתם נטילת רשות לחוד, כתב ז"ל הלכות סנהדרין פרק ד' בכל ארץ ישראל שהחזיקו עולי מצרים ראויה לסמוך גם מזה ראיה שהסמיכה היא היום, וכן מסכת שביעית פרק ז' התבאר אותה קדושה דאמרינן נאבל אבל לא נעבד ואלו בעולי בבל לא נאבל ולא נעבד, וכן שבעולי מצרים לענין דמאי הוא בחוצה לארץ וכמו שכתב ז"ל מסכת דמאי פרק קמא:

אבל כל מה שהוא זולת כיוצא באלו הדברים וזה וזה שוים, כתב הר"ם ז"ל פרק ח' הלכות עבדים רצה האדם לצאת לחוצה לארץ אינו יכול להוציא את עבדו עד שירצה ודין זה בכל זמן ואפילו בזמן הזה שהארץ ביד גוים נכרי בג"ה קצת הלכו על ענייני ארץ ישראל מפורסמות ומפורדות בתלמוד ורבים נוהגים בזמן הזה והרב אלפאסי ורבינו האיי והי"ב העמור ז"ל יוכיחו:

מסכת ברמות פרק כיצד מיחתם מאי חתים רב חסדא אמר על הארץ ועל הפירות ורבי יוחנן אמר על הארץ ועל פירותיה אמר רב עמרם ולא פליגי הא לן והא להן, ומסתברא שהנהר בארץ ישראל בברכת המזון נסיים על הארץ ועל פירותיה וכן על הארץ ועל מחייתה, נמצא שפרום הברכות שלשה ודיניהם שנים וזה דברכה מעין שלש דחמשת המינים שהם חטה ושעורה כוסמין שבולת שועל ושיפון שבשל קמחן ונעשה מהם כעשה קדרה, אמרי' אמר ליה אביי לרב דימי מאי ניהו ברכה אחת מעין שלש אמר ליה דחמשת המינים על המחיה ועל הכלכלה ועל תנובת השדה ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת את אבותינו רחם יי אלדינו על ישראל עמך ועל ירושלם עירך ועל ציון משכן כבודך ובנה את ירושלם עירך במהרה בימינו ונאכל מפריה ונשבע מטובה ונברכך עליה בקדושה ובטהרה כי אל טוב ומטיב אתה בא"י על הארץ ועל המחיה, שתה יין אומר בא"י אמ"ה על הגפן ועל פרי הגפן ועל תנובת השדה וכו' וחותם על הארץ ועל הפירות אכל אחד מחמשת מיני פירות דאמורים בתורה שהם ענבים תאנים רמונים זית ותמרים אומר על העץ ועל פרי העץ ועל תנובת השדה וכו' וחותם על הארץ ועל הפירות, ואם בארץ ישראל ועל פירותיה ועל מחייתה ועל מזונותיה, ירושלמי מהו להזכיר מעין המאורע רבי זעירא הוה מזכיר בה מעין המאורע אמר רבי ירמיה מביון דרבי זעירא מזכיר בה צריכין אנן למיחש ליה פי' שבשבת יאמר ונשבע מטובה ונחמנו בה בשבת קדשך, בי"ט ושמחנו בה בימות קדשך, בראש חדש ויעלה וזכרונו בראשי חדשים וכלל הדבר כל הפירות תחלתן בפ"ה וסופן אם הם משבעת המינין ברכה אחת מעין שלש, ואם שאר פירות בורא נפשות רבות וחסרונן ירקות כלו תחלתן בפ"ה וסופן בורא נפשות רבות וחסרונן כל מה שאין גידולו מן הארץ כבשר ודומה לו תחלתו שהכל וסופו בורא נפשות, שתה יין ואכל תמרים ואכל תבשיל של חמשת המינים מברך בסופן על המחיה ועל הכלכלה ועל הגפן ועל פרי הגפן ועל העץ ועל פרי העץ ועל תנובת השדה וכו' וחותם על הארץ ועל המחיה ועל הפירות, שתה יין ואכל בשר מברך בסוף על כל אחד בפני עצמו, אכל ענבים ותפוחים מברך לבסוף ברכה אחת מעין שלש והיא הגולת הכל וכיוצא בזה ברכת על הגפן וכן נמי ברכת הפירות בשקבעו עליהם סעודתן בדיעבד דיחיד מוציא את הרבים ידי חובתן דכל שבירך האחד ושמעו האחרים יצאו דשומע כעונה ואפילו בברכת המזון אמרו חכם מברך וכור יוצא, וכל מקום לכתחלה אין עושין כן לפי שאין זיכון לפירות ובדאיתא ברישי פרק כל הבשר:

וכן נמי מפני חשיבות הארץ וכבודה הוא שהיה באותו פרק מחלוקת ר' יהודה וחכמי' היו לפניו מינים הרבה ר' יהודה אומר אם יש ביניהם מזון ז' מברך עליו וחכמים אומרי' מברך על זה זה מהן שירצה אמר עולא מחלוקת בשברכותיהן שוות כגון אתרוג ותית דרבי יהודה סבר כיון ז' עדיף ורבנן סברי חביב עדיף אבל בשאין ברכותיהן שוות דברי הכל מברך על זה וחוזר ומברך על זה ואי זה שירצה יקדים, כתב הרב ר' אהרן הלוי גרודי ז"ל ברכותיהן שוות חביב עדיף אין ברכותיהם שוות חשוב עדיף פי' חשוב בברכות כגון שהכל ובורא פרי האדמה בורא פרי האדמה עדיף פרי האדמה ופרי העץ פרי העץ עדיף דכל שברכתו מיוחדת יותר חשובה יותר עד כאן, ז' המינים הם בפסוק ארץ חטה ושעורה, ולפי זה הא דאמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק כל המוקדם בפסוק זה הוא מוקדם בברכה תפתר כששניהם חביבים עליו, וכן משמע מעובדא דרב חסדא ורב חמנונא דחזו יתבי איתיו לקמיהו תמרי ורטוני שקל רב חמנונא ובריך אתמרי ברישא אמר ליה לא סבר לה מר להא דרב יוסף אמר ליה זה שני לארץ וזה חמישי לארץ מדקא שני ליה הכי ולא קא שני ליה תמרי חביבין לי ומשמע דהיכא דאלו אמר הכי חביב עדיף והיה נעוצל אם כן תרויהו חביבין ליה:

וכן פרק ג' שאכלו תניא רבי אליעזר אומר כל שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה בברכת הארץ לא יצא ידי חובתו, כתב הראב"ד ז"ל שהרי הנביאים כן קראוה בכמה מקומות ואנו צריכין לספר בשבח הארץ ולהודות עליה, ואני תמה למה לא הצריכו זבת חלב ודבש כמו כן:

אלה שמות רבה ואתן לך ארץ חמדה למה נקראת שמה חמדה שבירת המקדש נרצון בתוכה כד"א החדר חמד צ"ם ד"א שחמדו לה כל המלכים שבן בין עי וירחו נ' מילין ולוז מלך ולוז מלך, ורבנין אמרי שחמדו לה אבות העולם:

מרש חורת למה נקרא שמה תבל שהיא מתובלת בכל הארצות יש בזו מה שאין בזו אבל ארץ ישראל אינה חסרה כלום שנאמר לא תחסר כל בה, מסבת יומא פרק בתרא ממשמע שנאמר ועילתם עילתו את פריו איני יודע שעין מאכל הוא אלא מה ת"ל עץ מאכל לומר לך עץ שטעם עצו ופריו שוה הוי אומר זה פפלפלין ללמדך שהפלפלין חיבין בערלה ואין ארץ ישראל חסרה כלום דבתיב לא תחסר כל בה:

מסכת כלים פרק קמא עשר קדושות הן ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות ומה היא קדושתה שמביאין ממנה העומר והבורים ושתי הלחם ולחם הפנים מה שאין מביאין מכל הארצות, ועירות מוקפות חומה מקודשות ממנה שמשלחין מתוכה את המצורעין ומסבבין להוכן כורת עד שיצא יצא אין מחזירין אותו לפנים כן החומה מקודש מהם שאוכלין שם קדשים קלים ומעשר שני הר הבית מקודש הימנו שאין זבים וזבות נדות ויולדות נכנסים לשם החיל מקודש מזמנו שאין גוים ושמא מת נכנסים לשם עזרת נשים מקודשת ממנו שאין טבול יום נכנס לשם ואין חייבין עליה חטאת עזרת ישראל מקודשת ממנה שאין מחוסר כפורים נכנס לשם וחייבין עליה חטאת עזרת כהנים מקודשת ממנה שאין ישראל נכנסים לשם אלא בשעת צורכיהם לסמיכה ולשחיטה ולתנופה, בין האולם והמזבח מקודש ממנו שאין בעלי מומין ופרועי ראש נכנסין שם, ההיכל מקודש ממנו שאין נכנס לשם שלא רחוץ ידים ורגלים, בית קדשי הקדשים מקודש מהם שאין נכנס לשם אלא כהן גדול ביום הכפורים ובשעת עבודה, כתב רבינו שמשון ז"ל והא דלא קתני שחייבת בתרומות ומעשרות מה שאין כן בשאר ארצות משום דמדרבנן מיהא שאר ארצות חיובות, כתב הר"ם ז"ל הלכות ביאת המקדש פרק ג' טמא מת או טבול יום שנכנס לעזרת נשים או מחוסר כפורים לעזרת ישראל אף על פי שאינו לוקה כופין אותו מכת מרדות, ויש תמוה על זה דהא תניא פרק הקומץ רבה מחוסרי כפרה שנכנסו לעזרה בשוגג חייב חטאת במזיד ענוש כרת ואין צריך לומר טבול יום ושאר כל הטמאין, ותניא טמא יהיה לרבות טבול יום עד טומאתו בו לרבות מחוסר כפרה, ופי' טבול יום מי שטבל לטהרת טומאתו אלא שעדיין לא הערים שמשו וכתיב ובא השמש וטהר, מחוסר כפורים היא שטבל והעריב שמשו אלא שלא הביא קרבנו וכתיב וכפר עליה הכהן וטהרה מכלל דעד השתא לא נגמרה טהרתה, ומסתברא לתרץ לדעת הרב ז"ל שאלו הברייתות כתובות כדברי יחיד ורבי שונה אותם, וכן היא בספרי רבי אומר הוא יתחטא בו בדמים או אינו אלא במים כשהוא אומר כי מי נדה לא זרק עליו הרי מים אמורים הא מה אני מקיים יתחטא בדמים וחכמים חולקין עליו, ואמרינן פרק כל שעה הלכה כרבי מחברו ולא מחבריו, וכן משנת מסכת כלים זו היא שמפיעית לוה דקתני שאין מחוסר כפורים נכנס לשם וחייבין עליה חטאת ולא קתני וחייב אלמא בטמאין דעלמא קטיירי, וכן נזהר ז"ל הלכות בית הבחירה פרק ז' שכתב שאין מחוסר כפורים נכנס לשם ושמא שנכנס בה חייב כרת, וריש' דהא מתני' עזרת נשים מקודש ממנו שאין טבול יום נכנס לשם וכו' וזו מעלה דרבנן כדאיתא בסבת יבמות פ"ק, מאי חזר חדשה שחדשו הברים ואמרו טבול יום אל יכנס למחנה לויה וסיפא נמי מעלה דרבנן ומדקתני להא מציעתא בין מעלות דרבנן ש"מ הא נמי מעלה דרבנן היא:

מסכת הוריות בריש אמר רב אסי ובהוראה הלך אחר יושבין שבארץ ישראל שנאמר ועש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבא חמת עד נחל מצרים כתיב וכל ישראל עמו קהל גדול לויה לי אלא הני הוא דאיקרו קהל איהד לא איקרו קהל פי' רש"י ז"ל דאותם שבחוצה לארץ אינם כן המנין, והר"ם ז"ל כתב הלכות סנהדרין פרק ד' אין קרוי אלהים אלא בירת דין שנסמכו בארץ ישראל בלבד והם אנשים החכמים הראויים לדון שבדקו אותם בירת דין שבל ארץ ישראל וחכוחו אותם וסמכו אותם, עוד כתב ז"ל נראין לי הדברים שאם הסמיכו חכמים שבארץ ישראל לכמות דיינים ולסמוך אותם הרי אלו סומכים ויש להם לדון דיני קנסות ויש להם לסמוך לאחרים, עוד ז"ל ובידד היא הסמיכה לדונות לא שיסמכו ידיהם על ראש הזקן אלא קוראין אותו רבי ואומרין לו הרי אתה סמוך ויש לך רשות אפילו לדון דיני קנסות עד כאן, ומה שכתב ז"ל אין קרוי אלהים אלא וכו' מסתברא שהוציאו מהחיא דפרק החובל נוקי שור בשור ונוקי שור באדם גובין אותו בבבל נוקי אדם באדם ונוקי אדם בשור לא האלהים בעינן וליכא:

מסכת כבא בתרא פרק המוכר את הספינה אין אוצרין פירות בארץ ישראל דברים שיש בהם חי נפש כגון יינות שמנים וסלתות אבל חבלין כמון ופלפלין מותר בד"א בלוקח מן השוק אבל במכנים מושלו מותר והטעם דעושה אדם את קבו אוצר, ומותר לאצור פירות שלש שנים ערב שביעית ושביעית ומוצאי שביעית ובשני בצרות אפילו קב חרובין לא יאצור מפני שמכנים מארה בשערים, כתב רב אחא משכחא ר"ל פ"ש ורבש מיהא שכעי' החוקח מן השוק למכור לא שנא בשני העבון ולא שנא בלא שני העבון לא שנא פירי דחיי נפש אינון ולא שנא פירי דלאו חיי נפש

אינון אסיר ליה למיצר אבל מדנפשי׳ דיתיר בלא שני בצורת שרי ליה לעכובי עד דקאים לדמי ואפילו פרי חיי נפש, ובשני בצרות אסיר ליה למיצר ואפילו שאר פירי דלאו חיי נפש אינון ת״ר אין מוציאין פירות מארץ ישראל דברים שיש בהם חיי נפש כגון יינות שמנים וסלתות רבי יהודה בן בתירא מתיר בין מפני שמעמט את התפלה וכשם שאין מוציאין מארץ ישראל לחוצה לארץ כך אין מוציאין מסוריא ולא מאפרכיה לאפרכיה, תנו רבנן אין משתברין מארץ ישראל דברים שיש בהם חיי נפש כגון שמנים יינות וסלתות אמרו עליו על רבי אלעזר בן עזריה שהיה משתכר בין ושמן בארץ ישראל בין כרבי יהודה בן בתירא דסבר כיון דמעמט את התפלה שפיר דמי, שמן באתריה דרבי אלעזר בן עזריה שכיח משחא טובא, תנו רבנן אין משתברין פעמים בביצים פליגי בה רב ושמואל חד אמר תגרא לתגרא וחד אמר זוזא אחבריה, ת״ר מרתיעין על פרקמטיא ואפילו בשבת אמר רבי יוחנן כגון כלי משחן בבבל יין ושמן בארץ ישראל משום דמניהו רובא דחיותיה ואמר רב יוסף והוא דלא עשרא בשיתא, ת״ר אין יוצאין מארץ ישראל לחוצה לארץ אא אם כן עמדו סאתים חטים בסלע אמר רבי שמעון אימתי בזמן שאינו מוצא ליקח אבל מוצא ליקח אפילו עמדו סאתים בסלע לא יצא, ואמר רבה בר חנה אמר רבי יוחנן לא שנו אלא מעות בזול ופירות ביוקר אבל מעות ביוקר ופירות בזול אפילו עמדו ד׳ סאין בסלע יצא, כלומר שלא ימצא במה להשתכר ואבדה הפרוטה מן חכים יצא למקום הריוח וכן היה רבי שמעון בן יוחאי אומר אבימלך מגדולי חדור היה ומפרנסי הדור היה מפני מה נענש מפני שיצא מארץ ישראל לחוצה לארץ שנאמר ותהום כל העיר ותאמרנה חוצה נעמי אמר רבי יצחק חויתם נעמי שיצתה מארץ לחוצה לארץ מה עלתה לה, כתב הר״ם ז״ל הלכות מלכים פ״ח אף על פי שמותר לצאת אינה מדת חסידות שהרי נחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כליה למקום:

פרק לא יחפור, מרחיקין את הזרעים ואת המחרישה ואת כי רגלים מן הכותל שלש טפחים, זרעים תיפוק לי׳ משום מחרישה במפולת יד מחרישה תיפוק לי משום זרעים בזורעין לאילנות ותיפוק לי׳ משום מיא תנא בארץ ישראל קאי דכתיב למטר השמים תשרח מים:

מסכת שבת פרק כלל גדול הזורע והחורש מכדי מכרב כרבי ברישא ליתני חורש והדר ליתני זורע תנא בארץ ישראל קאי דזרעי ברישא והדר כרבי:

תוספתא מסכת עבודה זרה פרק ז׳ רבי שמעון בן אלעזר אומר שלש אשרות בארץ ישראל חרוב שבכפר פסם ושבכפר פגשה ושיקמה שבראני ושבכרמל:

מסכת מנחות פרק ב׳ אמר רבי אבא בר רב יצחק אמר רב חסדא ואמרי לה אמר רב יהודה אמר רב מצור ועד קרטגיני מכירין את ישראל ואת אביהם שבשמים ומצור כלפי מערב ומקרטגיני כלפי מזרח אין מכירין את ישראל ולא את אביהם שבשמים פי׳ רש״י ז״ל מכירין את ישרא בכבודן הראשון ואין מכבידין עול שלהם ואין מאמינים בעבודה זרה אלא בה״כ דע כי צורבים יבא הוא צור המעטירה והוא לצפון ירושלם כ״ד ימים, וקרטגיני גם כן בים יבא והוא לדרום צפוני למדינת אלקירואן ומורחית אליה וקורין לה קרטגיניאה רחבו ל״ו מעלה וארכו ל״ח ואלקירואן זכרנוהו:

ספרי ואבדתם את שמם מתחת השמים בארץ ישראל אתה מצוה לדרוף אחריהם ואי אתה מצוה לדרוף אחריהם חוצה לארץ:

מסכת מקוות פרק ח׳ ארץ ישראל טהורה ומקוותיה טהורין מקוות העמים שבחוצה לארץ בשדים לבעלי קריין ואפילו נתמלאו בקילון את שבארץ ישראל ואת שחוץ למפתח כשרין אף לניד׳ פי׳ רבינו שמשון ז״ל משום דגזרו טומאה על ארץ העמים תנא ארץ ישראל טהורה ואפילו עיירות של כותים ומה ששנינו ארץ הכותים טהורה לא ירתכן לפרש אלא בעיירות של כותים שבארץ ישראל דאי בחוצה לארץ הא גזרי עליה טומאה וכן נמי עיירות של גוים שבארץ ישראל, פי׳ קילון כשהמים מקובצים במקום אחד ומבקשים להחביאם אל מקום אחר, ולהכשיכם עושין לו דרך שיבאו שם ואותו דרך שמו קילון, וי״מ פי׳ אחר ריש כמסכת משקין ואתא סיפ׳ דמתני׳ לאשמועי׳ שמקוות הכים שבארץ ישראל שהם כשרים אף לנדות, וכן היא בפי׳ בתוספת פרק ו׳, מקוות העמים שבחוצה לארץ כשרין לבעלי קריין ופסולין לכל הטומאה ושבחוצה לארץ ושחוץ למפתח כשרה לכל הטומאה ואין צריך לומר לבעלי קריין, אם כן מקוות הכותיים וכל שכן הקראין שהם בארץ ישראל כשרים הם ואפילו אחר גזירה דאלו קודם גזרה הא אמרה התוספתא בריש פר״ק שטהורין:

מסכת גיטין ברישא חמביא גט מטרינת היכ והמוליך צריך שיאמר בפני נפתב ובפני נחתם, והיכא דאיכא עדים דמקיימי ליה לא צריך למימר בפני נפתב ובפני נחתם דלשמה בקיאי דהא קיימ׳ לן כרבא דטעמא דאצריכו למימר בפני נפתב ובפני נחתם משום קום הוא, אי ליכא עדים דמקיימי ליה צריך לומר בפני נפתב וכו׳ ואלו שליח שהביא גט ממקום למקום בארץ ישראל אף אל פי שלא ראה כתיבת הגט ולא ידע מי הם עדיו אלא נתן לו הבעל גט אמר ליה רבן גט זה לאשתי הרי זה נותנו לה בפני עדים ואף על פי שאין עדיו יודעים אצלנו

ותהיה מגורשת ותנשא בו דלא חיישינן לזיופא דהא עדים מצויין לקיימו ולרבא נמי בקיאין לשמה ואם יש לו עוררין יתקיים בחותמיו מיד, ומסקנא ששליח גט שעסקו בחוצה לארץ אם מחוצה לארץ לארץ שצריך לירדן לה הגט השליח בפני שני עדים ושיאמר במעמדם בפני נכתב ובפני נחתם כלומר שיעיד על הכתיבה ועל החתימה והו קיום הגט ואי אתי בעל לחודיה ומערער לא משגחינן בזה שחרי קבלנו עדות השליח מיהו אם יש לבעל ראיה ברורה ועדים שזה הגט הנאמר עליו בפני נכתב ובפני נחתם שהוא מזויף משגחינן בודי ובדין הוא דליבעי תרתי דאין דבר שבערוה פחות משנים אלא משום עיגונא דאיתתי אקילו בה רבנן כלומר בענין השליח, ואם לא אמר בפני נכתב ובפני נחתם הגט פסול, ואף על פי שיש תקנה בחותר ונותן לה בפני שליח ואומר בפני נכתב ובפני נחתם אבל אם לא עשה כן פסול עד שיתקיים בחותמיו ואם לא יתקיים אינה מגורשת, אבל בארץ ישראל אינו כן אלא אף על פי שהשליח לא אמר בפני נכתב ובפני נחתם אלא שנתנו לה בפני שני עדים כשר שהעדים מצויין לקיימו, ומיהו אם אמר זה בארץ ישראל מהני לבטל ערער דבעל, כתב הי"ב העיטור אות ש"ן וכתבי רבותא כל המדינות גבי ארץ ישראל מדינת הים קרי להו וצריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם בין מוליך בין מביא, ומארץ ישראל לארץ ישראל ומבבל לבבל לא צריך, נמצא שזה הדיבור לשליח שבחוצה לארץ אם לא אמרו הגט פסול ולשליח של ארץ ישראל אף על פי שלא אמרו הגט כשר ואף על גב דלא ידע אלא בטביעת עינא דקלא כשר, ובפרק כל הגט אמר רב כהנא חלה תנן פשיט חלה קתני מהו דתימ הוא הדין דאף על גב דלאו חלה והאי דקתני חלה אורחא דמלתא קתני קס"ל חלה דוקא ומסקנא דשמעת' לפי מה שפסק הרב אלפאסי ז"ל המביא גט בארץ ישראל שאין צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם חלה או נאנס משלחו ביד אחר ואפילו אמר אתה הולך גט זה לאשתי, אבל לא חלה או לא נאנס לא ישללנו ביד אחר ואפילו לא אמר לו אלא הולך, כתב על זה הראב"ד ז"ל אמר אברהם אני איני כדאי להכריע אבל הכתוב מכריע דתניא ושלח ושלחה פעם שניה מלמד שהשליח עושה שליח וקרא לא מפליג בין חלה בין לא חלה אבל ודאי בין הולך בין את הולך איכא לאפלוגי משום דבעל קא קפיד והאיש אינו מוצא אלא לרצונו, ובשמעתתיה דרבא נמי דאמר שליח בארץ ישראל עושה כמה שלוחים אלמא אף על גב דלא חלה איכא דעביד כמה שלוחין כרבנן וכן נמי כתב הרב בעל העיטור ז"ל, נמצא אם כן בארץ ישראל חלה או נאנס אפילו אמר לו ואתה הולך משלחו ביד אחר לא חלה ולא נאנס ואמר לו אתה הולך דברי הכל אין השליח עושה שליחות, וכן פסק בעל כתיבות ורבינו חננאל ז"ל, כתב הראב"ד ז"ל ואסתברא לי דוקא בארץ ישראל אבל במדינת הים אפילו רבנן מודו דבין הולך בין את' הולך אין השליח עושה שליח אלא אם כן חלה או נאנס כההיא עובדא דאמרי' דאמר ליה לא תיתביה ניהלה עד תלתין יומין ואיתנים בגו תלתין יומין ואמר רבא חלה טעמא מאי משום דאנס, אלמא דוקא משום דאנס, ומיהו לפי דברי הריא"ף ז"ל נראה שאינו עושה שליח אף על גב דחלה או נאנס אלא שעושה בית דין ומשלחו ואומר לפניהם בפני נכתב ובפני נחתם, והשליח רי לו שיאמר שליח בית דין אני ושליח השליח אם חלה עושה שליח וכן עד כמה שלוחים וכל חד מינייהו לא משוו שליח אלא בבית דין, ושליח בארץ ישראל עושה כמה שלוחים אם איתיה לבעל איתינהו לכולהו ואף על גב דמית שליח ראשון ליתיה לבעל ליתינהו לכולהו;

מסכת בבא קמא פרק קמא פלגו ניזק קנסא, וכן היא המסקנא בר מחצי נזק צרורות דהלכה גמירי לה דמזונא הוא, ובפרק הגזל עצים גבי ההוא גברא דגזל תורי מחבריה אזל כרב בחן לסוף אהדרינהו למריהו אתא לקמיה דרב נחמן וחייבו למרי דתורי בפלגו מאי דאשבחן תורי, ומקשי אמאי גזלה הוא והדר בעיני' דהא תנן כל הגזלנין משלמין כשעת הגזלה, וחשיב רב נחמן אין חכי נמי אלא זה גזלן מלומד בכך אינש גזלנא הוא ובעי' דאקנסיה, כלומר שלא יקח אלא חצי השבח, כתב הרי"ף ז"ל מיהא שמעינן דקנסינן בכי האי גוונא ואפילו בחוצה לארץ דהא רב נחמן בבבל הוה, ועוד דגרסינן פרק נגמר הדין תניא אמר רבי אליעזר שמעתי שב"ד מכין ועונשין שלא מן התורה ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה, והמביא את הזקן דאמרי' בירושלמי פרק החובל נותן דמי בשתו משלם בכל מקום הוא והוא שיהיה תלמיד חכם שכן פירשו חכמי ז"ל והרית פני זקן והוא שמכבדין אותו מפני תורתו ועומדין מפניו, ושיהיה מתנהג כשורה, וכן נמי כתב מוה"ר שלמה בן אדרת ז"ל, וירושלמי מסכת יבמות כתוב זקנים ואיתמר הדיוטות כוותה בזקנים מכין אפילו הדיוטות תלמוד לומר בישראל חלוץ הנעל מכל מקום, וסוף פרק אלו נערות האי כלבא דאכל אימרי ושונרא דאכל תרנגול דרבי משונה הוא ולא מגבי ליה בבבל והני מילי דרבי אבל זוטרי אורחיה הוא ואיתפש לא מפקינן מיניה ואי אמר אקבעו ליממא לדינא בארץ ישראל מקבעינן לחו ואי לא לא אזל משמתי ליה בין כך ובין כך משמתי ליה דאמרי ליה לסלוקי חיקא מביתיה כדרבי נרון, פרש"י ז"ל שאין דרכו בכך וכל נזק משונה בבהמה הוי תולדה דקרן תמה שאף הוא משונה שאין דרכו בכך וחצי נזק הוא דמשלם וכיון דקנסא הוא לא מגבי ליה בדיניי בבל שאין שם סמיכה ולא מקרו אלהים מומחין וגבי קנס כתיב אשר ירשיעון אלהים, אורחיה הואי והוי להו נזקי דשן ושן משלמת נזק שלם וטמונא הוא וגובין אותו בבבל, ואי תפיס ניזק ממונו של מזיק גבי קנסא

דחצי נוק יאין צריך לומר לפנינו דלא מפקינן מיניה וגבי פלגו ניוקא, ואי לא תסיס ואמר לקמן קבעו לי זמנא בארעא דישראל השיאוהו להלך עמי בדין לפני דייני ארץ ישראל קבעי ליה ע"כ. כל זה יורה שהסמיכה היא היום, אם כן נראה שדייני ארץ ישראל הוא שיהיו סמוכים כלומר שיהיה להם זה היכולת. וכן נראה מדברי הרי"ף ז"ל סנהדרין פ"ד וכבר זכרנוהו למעלה ובפי' המשנה פרק עד כמה כריתב ז"ל. כל דיין שראוי לו לדון שנדון לו ראש ישיבה שבארץ ישראל רשות דן דיני קנסות וכבר זכרנוהו פרק י"א:

ירושלמי מסכת ברכות פרק מי שמתו בהנא כדסליק להבא אמר סלקית למזכי ואנא חטי מה סלקית למקטלי לבני ארעא דישראל ניחות לי מן חן דסלקית אתא שאיל לרבי יוחנן מאן דאימיה מבסרא ליה ואיתת אבוה מיקרא ליה לחן ויל אמר ליה למאן דמיקרא ליה נחת לבבל אתון ואמרי לרבי יוחנן כהנא נחת לבבל אפשר דהוה נחית לבבל ולא נסיב רשותא מני אמרי ליה הרוי שאתא דשאיל כך היא הוה נטילת רשות דידיה. ירושלמי דרוכאי נהגין חגה צפוראי נהגין חדשה טבריאי נהגין שבתה. מסתברא שזהו יהודה וגליל עליון וגליל תחתון. מסכת נזיר פרק מי שאמר הריני נזיר מי שנדר נזירות מרובה וחשלים ארת נזירותו ואחר כך בא לארץ ישראל ביתי שמאי אומר נזיר שלשים ב"ה אומר כתחלה נעשה בחלנאי המלכה שהלך בנה למלחמה אמרה אם יבא מן המלחמה בשלום אהא נזירה שבע שנים ובא בנה מן המלחמה והיתה נזירה שבע שנים לסוף ז' שנים עלתה לארץ ישראל והורוה ב"ה שתהא נזירה עוד שבע שנים אחרות לסוף שבע שנים נטמאת נמצאת נזירה עשרים ואחת שנה בחר"ם ז"ל נזירות נוהגת בפני הבית ושלא בפני הבית לפי' מי שנדר בזמן הזה הרי זה נזיר לעולם שאין לנו בית שיביא קרבנותיו במלארת יכי נזרו אין נזירות נוהגת אלא בארץ ישראל ומי שנדר בחוצה לארץ קונסין אותו ומחייבין אותו לעלות לארץ ישראל ולחיות שם נזיר כמנין חיסים שנדר לפי' כי שנדר בזמן הזה בחוצה לארץ כופין אותו לעלות לארץ ישראל ולחיות שם נזירות עד שימות או עד שיבנה בית המקדש ויביא קרבנותיו במלאת ימי נזרו וכל זמן שהוא בחוצה לארץ הרי זה אסור לשתות יין ולחטטמא למתים ולגלח וכל דקדוקי נזירות עליו ואף על פי שאין ימים אלו עולין לו ואם עבר ושתה או גלח או נגע במת ויוצא בנגיעה לוקה. תוספת סוף פרק קמא נזירות נוהג בארץ ובחוצה לארץ:

דינין הנזיר חופף עד שערו בידו וחוכך בצפרניו ואם נפל שער אינו חושש שאין כונתו להשיר ואיפשר שלא ישיר. אבל לא יסרוק במסרק ולא יתלוש באדמה מפני שמשירת השער ודאי ואם עשה כן אינו לוקה. ושלשה מינים אסורין בנזיר. טומאה ותגלחת והיוצא מן הגפן בין פרי בין פסולת פרי אבל שבר של תמרים ושל גרוגרות ויוצא בהן כותח לנזיר ושכר שנאסר עליו בתורה הוא שלתערובת יין היוצא מן הגפן כיצד נזיר שאכל כזית מן הפרי שהוא ענבים לחים או יבשים או בוסר או מן הפסולת שהן חוגין שהיא הקליפה החיצונה או מן החרצן שהוא הגרעין הפנימי לוקה. וכן אם שתה רביעית יין או אכל כזית יין קרוש או שתה רביעית חומץ. אבל העלין ומי גפנים וחמצדר והלולבין הרי אלו מותרין לנזיר שאינן פרי ולא פסולת פרי אלא עץ בעלמא הם נחשבים. נזיר שחזר שחור לברמא לא תקרב. נזיר מותר במצוה ותגלחת מצוה כלומר אם נצטרע, ואסור ביין מצוה כיין הרשות. הנודר נזירות להי דרך קדושה הרי זה נאה ומשובח ועליו נאמר נזר אלהיו על ראשו ושקלו הכתוב כנביא שנאמר ואקים מבניכם לנביאים ומבחוריכם לנזירים:

מסכת סופרים פרק י"ו ורבותי שבארץ ישראל נהגו להתענות אחר יום הפורים מפני ניקנור וחבריו. ירושלמי מסכת בבא קמא פרק הגוזל ומאכיל, תני רבי ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא אומר תנאי בית דין הוא שיהא זה קוצץ את הסוכה ונותן דמים שעל מנת כן התחיל יהושע לישראל את הארץ, עוד ירושלמי מקבלים עדים שלא בפני בעל דין ועבדי גזר דין כהנא דמך שבק ירתית לרב יאשיה וקבל רבי אלעזר סחדי בלא אנפיה דרב יאשיה וזלי ליה לרבי יאשיה ולא עוד אלא שבק ספרים כרתב רבי אלעזר ליתתיה ספרים שזכתה ארץ ישראל אין מוציאין אותן לחוצה לארץ אם כרתב סתם כרתב על מנת להוציא מוציא. וה"ב העשוה ז"ל הביא זה הירושלמי אות קו"ף בקבלת עדות:

מסכת בבא מציעא פרק המפקיד אמר השומר איני משלם והזר ואמר הדיני נושלם כרתב הרי"ף ז"ל כל אלו עלו בתיקו וחולקין דקיימא לן ממון המוטל בספק חולקין והיכי בארץ ישראל אבל בבבל קנסא הוא ולא מגבינן ליה ואי קדים חד מינייהו ותסיס לא מפקינן מיניה אפילו בבבל. כתב הר"ם ז"ל סנהדרין פרק ה' מנהג הישיבות בחוצה לארץ אף על פי שאין גובין שם קנס מנדין אותו עד שיפיים לבעל דינו או יעלה עמו לדון בארץ ישראל וביון שנתן לו שיעור הראוי לו כיתירין לו את נדוי בין שנתפייים בעל דינו בין שלא נתפייים וכן אם תסס חייוק מה שראוי לו ליטול אין מוציאין מידו וכוח נמי כתב הרי"ף ז"ל פרק החובל. מסכת סוכה פרק לולב אתרוג בושי פסול וחתניא בושי כשר דומה לבושי פסול אמר רבא לא קשיא הא לן והא להו פי' לבני ארץ ישראל בושי פסול וכל שכן דומה לבושי ולבני בבל בושי כשר שאתרוגיהם כושיים אלא

אם יהיה כושי חרבה דוכה לאדם כושי שאו יהיה פסול בכל מקום ממתברא דה"ה לפטומת שיש ארצות שאתרוגיהם בדד ויש שאין להם דד אלא ראש האתרוג עם מקום שושנתו וכן הוא בריאתו ולא נאסר אלא נטילתו:

מסכת עבודה זרה פרק קמא תנו רבנן אין משביעין להם בתים בארץ ישראל ואין צריך לומר שדות ובסוריא משביעין להם בתים אבל לא שדות ובחוצה לארץ מוכרין להם בתים ומשביעין להם שדות דברי ר"מ רבי יוסי אומר אף בארץ ישראל משביעין להם בתים ובסוריא מוכרין בתים ומשביעין להם שדות ובחוצה לארץ מוכרין אלו ואלו ואמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כרבי יוסי ובלבד שלא יעשה שכונה, תנא אין שכונה פחות משלשה בני אדם אף במקום שאמרו להשכיר לא לבית דירה אמרו מפני שמכנים לתוכו עבודה זרה ומיתתי לה נמי מסכת פסחים פרק קמא דאגרא לא קניא ועובר על לא תביא תועבה אל ביתך ומה שהוא מותר בחוצה לארץ להשכיר דירה הביא ה"ב התרומה ז"ל טעם דמן התורה אינו אסור אלא בבית שישראל עצמו דרבי ורבנן אפרו אפילו אינו דר שם ולכך בחוצה לארץ לא גזרו ואפילו בארץ ישראל לא גזרו מקום שאינו רגיל לדירה כגון בית התבן ואורוות עד כאן, תוספת מסכת עבודה זרה פ"ב וכן לא ישכיר ישראל את ביתו מפני שביחוע שנכנס לתוכו עבודה זרה אבל משכירין להם אוצרות ופונדקות אף על פי שבידוע שמכנים לתוכו ע"ז:

ומסתברא שעכשו שהארץ בחשאינו היא ביד הישמעאלים ששובר אפי' מקום שהוא ראוי לדירה לישמעאל שחרי אינו עובד ע"ז שיכניסנה שם וכמו שקדם אבל לערלים שהם עובדי ע"ז נראה שאינו יכול להשכיר הרגיל לדירה והבותי בגוי לפי התוספתא דלקמן, אבל למכור להם בתים או שדות בארץ ישראל בלל כלל לא משום לא תחנם וכהר"ם ז"ל בספר המדע, אין מוכרין להם בתים ושדות בארץ ישראל ובסוריא מוכרין להם בתים אבל לא שדות ומשכירין להם בתים בארץ ישראל ובלבד שלא יעשם שכונה פחותה משלשה ואין משכירין להם שדות ובמדינת בסוריא משכירין להם שדות ומפני מה החמירו בשדה מפני שיש בהם שתים מפקיע מן המעשרות ונותן להם חנייה בקרקע ע"כ:

אם כן הא דאמרינן פרק המקבל ובין לגוי לירת בה משום דינא דבר מצרא לגוי לאו בר ועשית הטוב והישר הוא מיירי בחוצה לארץ ואפילו הבי משתתין ליה עד דקביל עליה כל אונסא דאתי מחפתיה, אי נמי בארץ ישראל ובאונס וכדלקמן, ועל מה שמברה לגוי לית בה שמתא והיא הסוף פרק לפני אידיהן אבל שדהו לגוי שריה דאמרינן אריסותיה עביד הוא מטעם אחר וכדאיתא התם, ואומר הירושלמי זאת אומרת שדה הנתונה על אם הדרך אסור לחשבירה לגוי מפני שנקראת על שם ישראל וגוי חורש בה בשבתות וביומים טובים ומזה הטעם אסור להשכיר מרחצו לגוי דאריסותא למרחץ לא עבדי, וברב רבינו האיי ז"ל דפורני ורחים וביוצא בהם אם השכירם לגוי לזמן מועט אסור שאינו יודע שהשבירו לגוי אבל השכירו תנורו ורחים שלו ומרחצו כל השנים כבר ידיעא מלתא דלגוי היא ולא אמרי ישראל עושה מלאכה בו וביון דלית לן שביתת כלים שרי וכן פשט מנהג בבבל ע"כ:

אף במקום שאמרו להשכיר לא לבית דירה אמרו, ירושלמי אף בטקום שנהגו למכור מוכר אפי' לבית דירה ומשכיר אפי' לבית דירה, כתב ה"ב העיטור ז"ל אות ש"ן שבירות וכן עמא דבר וה"ב ההשלמה ז"ל כתב נראה שזה הירושלמי הוא כחולק על גמרין, תוספת אחד גוי ואחד כותי, מסכת גיטין פרק השולח תניא המוכר ביתו לגוי דטין אסורין וגוי שאנס ביתו של ישראל ואין בעליו יכול להוציאו לא בדינו ישראל ולא בדיני אומות העולם מותר לישול דמיו וכותב ומעלה בערכאות שלהם מפני שהוא כמציל מידם ודילמא הני מילי בית דיכין דלא סגיא ליה בלא בית לא אתי לובוני וכו' פרש"י ז"ל המוכר ביתו לגוי בארץ ישראל דאמר קרא לא תחנם לא תתן להם חנייה בקרקע, וכותב ר"ן שטר ומעלתו בערכאות שלהם לחתמו, ודילמא האי דלא גזרו רבנן בחך דילמא אתי לובוני מדעתו ח"ט בית דיכין דלא סגי לאניש בלא בית לא עבדי אניש דמזבני, ולמסקנא עבד נמי:

מסתברא דהוא הדין ישראל הדר בעיר שכולה גוים בארץ ישראל ורוצה להעתיק דירתו לעיר אחרת ויש לו שם בית שיכול למכרה לגוים כי הוא מתירא שהגוים יחריבוהו או שיחזיקו בו וידורו שם בעל כרחו, וכן נמי אם הוא בעיר שרובה ישראל ואנסוה זוי ואין שם ישראל שיקנחו אפילו בזוזי והיא דאין מוכרין להם בתים נוקמה בדליתה לחדא מהני תנאי וברית דגוי שאנס ביתו של ישראל והירושלמי דמקום שנהגו למכור מסיע ליה ומסתברא דהוא הדין נמי לשדה דהא אמרינן שלהי פרק השולח גט, המוכר שדהו לנכרי לוקח ומביא בכורים מפני תקון העולם, וכתב רש"י ז"ל ה"ג לוקח ומביא בכל שנה צריך ליקח מבכורי פירותיה בדמיו ומביאן לירושלם מפני תיקון העולם שלא יהא רגיל למכור קרקע בארץ ישראל וה"ה יש לנו לומר שמכרן באונס אחר מאלו האונסים שהוכרנו או ביוצא בהם וכן הענין בכל מקום שהוכירו מכירת קרקע לגוי בארץ ישראל וכן הותר לחזן עליהם באונס בענין דרבי פנחס בן יאיר להחיא טעויא פרק הבל שוחטין ועשה זה מפני אונס חילול ח"ש דלא לימרו כך עושין לבני לוייה וכן הותר לתת

להם מתנה של חנם כענין רבא דשדר קורבנא לבי שישך וכן הותר לתת להם חן באופן כאמרם ז"ל פרק הרואה ראה בריות טובות ואילנות טובות אומר ברוך שככה לו בעולמו והוא בשם ומלכות וזה אפילו בגוי וכן הסכים הראב"ד ז"ל ואין ספק שהוא לאו שבכללות שאין לוקין עליו דתניא לא תחנם לא תתן להם חנינה ד"א לא תתן להם חנייה בקרקע ד"א לא תתן להם מתנת חנם ד"א לא תתן להם חן דאמר רב יהודה אמר רב אסור לאדם לומר כמה נאה גוי זה וכן הענין בלאו דלא תאכלו על הדם וחרכה כיוצא בהם ברייתא בד"א בלומר במתנת חנם בגוי שאינו מכיר או שהיה עובר ממקום למקום אבל אם היה שבנו או אוהבו מותר מפני שהוא כבוכר לו ומפני זה הטעם הוא ששנינו שולח אדם ירך לנכרי:

אם כן מצאנו שיהיה מותר לישראל למכור בארץ ישראל קרקעו לגוי על פי אחד מהדרכים שבארנו או כיוצא בהם שמיני האופנים שונים הם ויהיה פי' הירושלמי שנהגו למכור כשיש לו אונס וגמרין שלא במקום אונס ולא פליגי. והרב בעל העיטור ז"ל כותב בירושלמי ואפילו בסתם ואם היה הדבר אסור בכל צד לא היה הירושלמי תולה הדבר במנהג בלומר ויש מקום שנהגו שלא למכור ואפי' עם אונס וכסתם גמרין או מקו' שנהגו למכור לכל צרכיהם כמשביר ואם יכול למכור לגוי ביוקר וימכרנו לישרא' כזול הרי זה משובח וה"ב העטור ז"ל כתב אות מ"ם כיוצא בזה גבי זבין לגוי והוא הדין במשכנו לגוי דמשמתי' ליה והביא כשם תשובות. אם אינו מוצא למכור א"א למצרן ולא לישרא' אחר אפי' חצי דמיו ומצרן מעכב למכרו לגוי אם אינו מוכרה לחסרון מזונות או שאין לו מכונה הנאה כל כך לא כל הימנו שירבין ארי עליו שכך שנינו פ' השותפין שרצו שני אחים וכו' קח לך זתים ועשם בבית הבד, אף זה יעשה תקנה לעבדת שדהו ואם הוא עני וצריך למכור לחסרון מזונות יטריח בר מצרן לקנותו וינצל מאונס הגוי ואם אינו רוצה לקנות לא הוא ולא אחר ואי אישר לו שלא ימכור שדהו מוכרו לגוי שעני שאמרו בשני אחין לא עני לגמרי אלא עני לאותו דבר, אבל מ"מ יקבל עליו אונס הגוי, ובמתיבתא אם אינו מוצא ישראל לקנותה מוכרה לגוי מדגרסינן שמותיה משמתיה ליה עד דמקבל וכו' ע"כ, וכן נראה מלשון רש"י ז"ל באמרו לזבוני מדעתו שהרי כל אונס שלא מדעתו הוא והם לא גזרו אלא באונס דהיינו מדעתו:

מסכת ערכין סוף פרק המקדיש אין גר תושב נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג, ואמרי' איתמר גר תושב שקבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה ולולי זה אם רצה הגוי לעמוד בארצנו לא ניחחו דכתיב לא ישבו בארצך, ונקרא גר תושב כלומר שהוא גר לענין שהוא מותר לשבון בארץ לבד, ומה שאמרו אין גר תושב נוהג כלומר שאינו להחיותו א"א בזמן שהיובל נוהג כלומר שהמלכות תהיה לנו, אבל לקבלה ולהכניסו תחת כנפי שכינה אפילו בזמן הזה מקבלין אותו כהר"ם ז"ל הלכות איסורי ביאה פרק י"ד, איזהו גר תושב זה גוי שקבל עליו שלא לעבוד ע"ז עם שאר מצות שנצטוו בני נח ולא מל ולא טבל הרי זה מקבלין אותו והרי הוא מחסידי אומות העולם ולמה נקרא שמו תושב לפי שמותר לנו להושיבו בינינו בארץ ישראל ואין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג אבל בזמן הזה אפילו קבל כל התורה כלה חוץ מדקדוק אחד אין מקבלין אותו, פרק המקבל שדה מחברו גר תושב יש בו משום ביומו תתן שכרו ואין בו משום לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר, שבע מצות הם א"ב ג"ד א' אבר מן החי, אלדים אחרים, ב' ברכת השם, ג' גזל, גילוי עריות, ד' דינין דמים:

מסכת ברכות פרק הרואה ת"ר הנפנה ביהודה לא יפנה מזרחו מערב אלא צפון ודרום ובגליל צפון ודרום אסור ורבי יוסי מתיר שהיה רבי יוסי אומר לא אסרו אלא ברואה ר' יהודה אומר בזמן שביה המקדש קיים אסור אין בית המקדש קיים מותר רבי עקיבא אוסר בכל מקום רבי עקיבא היינו ת"ק איכא ביניהו חוצה לארץ ת"ק סבר חוצה לארץ מותר ורבי עקיבא סבר חוצה לארץ אסור, ובביאור זה הארכנו ת"ל בספר שער השמים:

מסכת מנחות פרק התכלת השובר בית בחוצה לארץ וחדר בפונדקי בארץ ישראל פטור מן מזוזה כל שלשים יום מכאן ואילך חייב אבל השובר בית בארץ ישראל עושה כמזוזה לאלתר משום ישוב ארץ ישראל, מסכת נדרים סוף פרק הנודר מן המבושל משנה הנודר מן השמן מותר בשמן שומשמין תניא הנודר מן השמן בארץ ישראל מותר בשמן זית ובמקום שמסתפקים זה מזה אסור בזה ובזה, פשיטא לא צריכא דרובא מן חד מסתפקין מהו דתימא ז"ל בתר רובא קמ"ל ספק איסורא לחומרא:

מסכת פסחים פרק קמא תני רבי חייא עשו אוצרות שכר בבבל כאוצרות יין בארץ ישראל וכמסתפק, ויש תמה דבמסתפק פשיטא אלא שלא תאמר על השכר נהי דבמסתפק עסיקי' כיהו אינו מסתפק ממנו אלא הרבה בבת אחת קודם אבילה כענין שאמרו בדגים גדולים קמ"ל, מסכת שבת פרק כירה רבי זירא הוה משתמיט מיניה דרב יהודה דבעא למיסק מבבל לארץ ישראל דאמר רב יהודה כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה שנאמר בבלה יובאו ושם יהיו עד יום פקדי אותם נאם יי', דרבי יהודה יחידאה היא, ועוד דעשה דרבנן היא שכל דבר הבא מפסוקי נביאי וכתובי הוא מדברי סופרים וכמו שהתבאר ממה שאמרו ז"ל פרק ראשית הגז גבי ההיא דרבי, והר"ם ז"ל בספר המצות עשה בזה עיקר אחד, סוף מסכת כתובות אמר

רב יהודה כל הדר בבבל כאלו דר בארץ ישראל שנאמר הוי ציון המלטי יושבת בת בבל . אמר אביי נקוטי בבל לא חויא חבליה דמשיח תרגומה אהוצל מבנימין קרי ליה דקנא דשיובתא . מסכת בבא בתרא פרק לא יחפור לא יעז אדם אילן סמוך לשדה חברו אלא אם כן הרחיק ממנו ארבע אמות אחד גפנים ואחד כל אילן . תנא ד' אמות שאמרו כדי עבודת כרם אמר שמואל לא שנו אלא בארץ ישראל אבל בבבל שתי אמות . מסכת בבא מציעא פרק המוקבל המקבל שדה מחברו לזרעה שעורים לא יזרענה חטים חטים יזרענה שעורים קטנית לא יזרענה תבואה תבואה יזרענה קטנית . מתני ליה רב יהודה לרבינא בר רב נחמן תבואה לא יזרענה קטנית והתנן תבואה יזרענה קטנית אמר ליה לא קשיא הא לן והא להן פי' בבבל וכיוצא בו לא יזרענה קטנית מפני שהקטנית מכחשת הארץ ואם כן יהיה הדין כך, תבואה לא יזרענה קטנית קטנית יזרענה תבואה, והא"מ בבבל אבל בארץ ישראל אפשר . וכבר ידוע הוא שאין מזג הארצות אחד ושארץ ישראל היא חזקה וקשה וכמו שנראה במסכת תענית בענין חמטר שאין מתריעין לעולם על ריבויה בארץ ישראל וכמו שנבאר ובבל הוא טבעני וכדאמרינן מסכת תענית פרק קמא אמר רב עתידה בבל דחצדא בלא מטרא אמר אביי נקטנן טבעני ולא יבשני . מסכת תמיד פרק קמא רב ספרא הוה יתיב בבית הכסא אתא רבי אבא נחר ליה אמר ליעול מר אמר ליה עד כאן לא סלקת לשעיר גמרת מילי דשעיר לאו הכי תנן מצאו נעל בידוע שיש שם אדם למיזמא דלא מיבעי למיזל ורב ספרא סבר דילמא מסוכן שאני כדתניא רשב"ג אומר עמוד החזור מביא אדם לידי הדרוק סילון החזור מביא האדם לידי ירקון פי' לא סלקת לשעיר כלומר לארץ ישראל שהם רומיים מבני עשו ורב ספרא מבבל הוה שהם צנועים כפרסיים אשר שם ואמרינן אמר רבי יוחנן בשלשה דברי אני אוהב הפרסיים שהם צנועים מה שאין כן רומיים כלומר לא היה לו לא לנחר כנגדו לבד :

ספרי לא תשיג גבול דעך והלא כבר נאמר לא תגזול ומה ת"ל לא תסיג מלמד שכל העוקר תחומו של חברו עובר בשני לאוין יכול אף בחוצה לארץ תלמוד לומר בנחלתך אשר תנחל בארץ ישראל עובר בשני לאוין בחוצה לארץ אינו עובר אלא משום לאו אחד כלומר דלא תגזול וכן אמרו לא תסיג גבול דעך בארץ ישראל הכתוב מדבר :

מסכת משקין פרק קמא אין מרחיקין ציון ממקום טומאה שלא להפסיד את ארץ ישראל . מסכת אהלות פרק י"ו עפר בירת הפרס ועפר חוצה לארץ שבאו בירק מצטרפין כחותם המרצופין דברי רבי אליעזר וחכמים אומרי' עד שיהיה במקום אחד כחותם המרצופים . אמר רבי יהודה מעשה שהיו אגרות באות ממדינת הים לבני כהנים גדולים והיו בהם כסאה וכסאתים חותמות ולא חשו להם משום טומאה (פי' מרצופים שקים גדולים שנותנים בהם חסחורה בספינות). מסכת כתובות פרק האשה שנתאלמנה מספיקא מי מחזקי' טומאה והא אמר ריש לקיש עילה מצאו ושחרו את ארץ ישראל ומימרא דריש לקיש היא מסכת נויר בסיפא תני עולא מת שחסר אין לו תפיסה ולא שכונת קברות היכי דמי תפיסה אמר רב יהודה אמר קרא ונשאתני ממצרים טול עמי, כלומר מעפר מצרים שתחתי טול עמי תניא כמה שיעור תפיסה פירש רבי יוחנן נוטל עפר תיחוח וחופר בבתולה ג' אצבעות כלומר נוטל עפר שהוא תיחוח כחמת ליחה ומיחל היוצא מן חמרת ועוד חופר בבתולה ובקרקע שאינו תיחוח שלש אצבעות ונוטל עמו דהכי גמירי דשיעור ג' אצבעות נבלע בקרקע . ושכונת קברות הא אמר ר' עקיבא שלשה ידועי או שלשה תחלה . (פי' ידועי' שידוע מקדם שיש שם שלשה קברי') . שלשה תחלה פי' שלא נודע שהיה שם קברים אלא עכשו הוא שמצאן תחלה וקנו מקומן ואמר לפנותם דהכי אמרינן בדק ומצאו אמה ולא מצא מאי מי הוו טהורין הני עשרים אמה או לא מי אמרינן כיון דלא מצא יותר לא הוי שכונת קברות אלא איתרמוי איתרמי דנקברו לשם ואף על פי שהם שלשה מותר לפנותם או דילמא כיון דשלשה הם מחזקינן ליה בשכונת קברות ואסור לפנותם . אמר רב מנשיא אמר רב שכונת קברות פי' הואיל ושלשה הם קנו מקומם וכל עשרים אמה הוי שכונת קברות אבל טפי הוי טהור כלומר כיון דבדק מהם עשרים אמה ולא מצא אלא אותם ג' בלבד הוו שכונת קברות ולא יותר מאי טעמא אמר רבי שמעון בן לקיש עילה מצאו וטיהרו את ארץ ישראל כלומר דכיון דלא מצאו אלא שלשה קברות אמרינן זהו שכונת קברות וחשאר היא טהור . פרק נגמר הדין נמצאת אומר שלשה קברות הן קבר הנמצא קבר הידוע וקבר המטיל את הרבי קבר הנמצא מותר לפנותו פנהו מקומו טהור ומותר בהנאה קבר הידוע אסור לפנותו פינהו מקומו טמא ואסור בהנאה קבר חמטיל הרבים מותר לפנותו פינהו מקומו טהור ואסור בהנאה ומקשינן וקבר הנמצא מותר לפנותו ודילמא מת מצוה הוא ומת מצוה קנה מקומו שאני מת מצוה דקלא אית ליה . מסכת עירובין ברישא כי תניא הכי בפתחי שימאי דלית להו תקרה . פרק הקומץ רבה אמר רבא הני פתחי שימאי פטורין מן המזוזה מאי פתחי שימאי פליגי רב נחומי ורב יוסף חד אמר דלית להו תקרה וחד אמר דלית להו שקפי . פי' ה"ה הערוך בלשון ערבי אומרי לארץ ישראל בלד אל שאם . ובואת הארץ אין דרכן לעשות על פתחיהן תקרה לשבת תחתיה כארץ זולתה . ופרש"י ז"ל רחוק מזה שעשאו מלשון זקן אשמאי כלומר מקולקלים שאין להם צורת פתח . מסכת בבא קמא סוף מרובה וכן היא סוף מסכת סוטה . אמר רבי בארץ ישראל לשון סורסי למה אלא או לשון הקדש או

לשון יוני ואמר רב יוסף בבבל לשון ארמי למה אלא או לשון הקדש או לשון פרסי · פי׳ ה״ב הערוך סורסי לשון ארץ סוריא והוא לשון ארמית כלומר מאדם צובא ומדמשק ועד צובא נקרא בלשון חכמים סוריא וארם צובא הוא חלב וארצו · מסכת פסחים פרק התמיד רבי אומר לשון סורסי הוא זה כאדם האומר לחברו כום לי טלח זה · ירושלמי מסכת נדרים פרק נערה המאורסה מהו להתיר הנדר על ידי תורגמן נשמעיניה מן הדא רבי אבא בר זוטרא איתעביד תורגמניה דרבי יוחנן בחדא איתתא דלא הות חכמה לשון סורסי מזה יראה שהם ז״ל היו מדברים גם כן לשון סורסי · מזה הירושלמי הביא רבינו שמשון ז״ל ראיה שאדם יכול לשקוח חרטתו בכתב לפני בית דין והם מתירין לו שלא בפניו על ידי החרטה ששלח לחם ונדרו שלו יפתח שהיה מקפיד לילך לפני פנחס ולא חגיד חרטתו על ידי שליח יש לומר שלא היה יודע דין זה כמו שטעה בעיקר הנדר שאינו חל כלל אלא בדבר הראוי ליקרב לגבי מזבח · וכתב רש״י ז״ל פוף מסכת סוטה, לשון סורסי קרוב הוא ללשון ארמי ואומר אני שזה לשון תלמוד ירושלמי והישמעאלים קורין לו סוריאני, מסכת כתובות בסיפא נשא אשה בקפטקיא וגרשה בארץ ישראל נותן לה מטעות ארץ ישראל בספר יחזקאל גמדים ת״י קפוטקאי · ואסיקנא ת״ק סכר כתובה דרבנן ואזילנא בתר גובייאנא ובתר שיעבודא לקולא ומקולי כתובה שנו כאן ונותן לה מטעות ארץ ישראל אלמא מעות קפוטקיא יותר יפים מטעות ארץ ישראל · כתב ה״ב העטור ז״ל תמה דירושלמי אמר הדה אמרם מטבע ארץ יפה מכל הארצות הדא מסייע למאן דאמר כתובת אשה דבר תורה רשב״ג אומר מדברי סופרים :

עוד שם הוא אומר לעולת והיא אומרת שלא לעולת כופין אותה לעולת ואם לאו תצא שלא בכתובה היא אומרת לעולת והוא אומר שלא לעולת כופין אותו לעולת ואם לאו יוצא ויתן כתובה · היא אומרת לצאת והוא אומר שלא לצאת כופין אותה שלא לצאת ואם לאו תצא שלא בכתובה · הוא אומר לצאת והיא אומרת שלא לצאת כופין אותה שלא לצאת ואם לאו יוציא ויתן כתובה · כהר״ם ז״ל והוא הדין בכל מקום מארץ ישראל עם ירושלם והוא מאי דאמרי׳ נמי התם · כתב הריא״ף ז״ל פרק הבא על יבמתו יש מי שאומר דכתובה זו דמחייבינן ליה לבעל בתביעת האשה מנה מאתים אבל תוספת לא והמחייב בזו כתובה ותוספת צריך להביא ראייה ברורה ע״כ · וכבר ידעת החלוק שבין כתובה ותוספת :

מסתברא שזה צריך חיפוש דרישה וחקירה אם האשה המבקשת כך היא אשה חשובה וחסידה ומתוך חסידותה היא שרוצה בזה · אבל אם אין הענין כן אלא שנפלה קטטה ואיבה ביניהם או שמא עיניה נתנה באחר ומשרכרת דרכיה שיודעת שאינה יוצאה אלא מרצון בעלה ומבקשת תואנה ובעלה אינו רוצה לגרשה וגם שאינו מאותם שכופין אותו להוציא ועכשו השיאוה עון אשמה לתבוע לעולת והוא אינו יכול ואינו רוצה מפני שמזונותיו כבדים עליו ואין לו שם כדי להתפרנס או זולת זה הטעם · יש לומר שעל כיוצא בזה אין כופין אותו להוציאה · כרתב הרשב״א ז״ל שורת הדין לעולם אין כופין להוציא · ומה שכתב הרב אלפאסי ז״ל פרק אף על פי אותה תקנה לא פשטה פרה ושמא אף הם לדורם תקנו ועל כיוצא בזה אמרו רבותינו זכרונם לברכה וכל מעשיך יהיו לשם שמים והם ז״ל לא עשו תקנה לתקלה · ואמרינן פרק הכותב אמר רב פפא השתא דאמור קים לי׳ בגויה מילתא היא כגון אבא מר ברי דקים ליה בגויה קרענא שטרא אפומיה קרענא ס״ד אלא מרענא שטרא אפומיה · וכן בשיראה הדיין דין מרומה ועניין ויוף ותחבולה, שמהפכין את הדין לפי שעה מפני האמת · וכדאמרינן פרק המפקיד מרי בר איסק אתא ליה אחא מבי חוזאה אמר ליה פלוג לי בנכסי אמר ליה לא ידענא ליך אתא לקמיה דרב חסדא אמר ליה שפיר קאמר לך דכתיב ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירוהו מלמד שינא בלא תיתמי זקן אמר ליה זיל אייתי סהדי דאחוה את אמר ליה אית לי סהדי ומסתפו מיניה דגברא אלמא הוא אמר ליה לדידיה אייתינהו את דלאו אחוך הוא אמר ליה דינא הכי המוציא מחברו עליו הראיה אמר ליה הכי דיינא ליך ולכל אלמי חברך · הרי שרב חסדא הפך הדין לצורך שעה להוציאו לאמתו ושארית ישראל לא יעשו עולה וכוב ולולו זה כל מי שלא יעשה כרצון אשתו אם בחוצה לארץ היא תבקש ארץ ישראל ואם בארץ ישראל היא תבקש ירושלם ונמצא האיש מוציא שלא לרצונו וכן נמי עוד פרק הכותב הזיא איתתא דאיחייבא שבועה בבי דינא דרבה אמרה ליה ברי רב חסדא ידענא בה דחשידא אשבועתא אפכה רבא אשכנגדה · זימנין הוו יתבי רב פפא ורב אדא בר מתנה קמיה איתי ההוא שטרא לקמיה אמר ליה רב פפא ידענא ביה דשטרא פריעא הוא אמר ליה איכא אינש אחרינא בהדי מר אמר ליה רב אדא בר מתנה ולא יהא רב פפא כבת רב חסדא אמר ליה היא קים לי׳ בגויה מר לא קים לי׳ בגויה :

גרסינן פרק הבא על יבמתו ת״ר נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה אינו רשאי לבטל ויוציא ויתן כתובה שמא לא וכה ליבנות מנמה, ויתן כתובה דכיון דלא מיפקדא אפריה ורביה לא מיענש׳ וכן אם נשארת לשני אבל לשלישי שאין לו בנים אין לה כתובה ואין ראשון ושני יכולין להוציא כדי מה שנתנו לה דאמרה להו השתא הוא דכחשי ואם נשאת לרביעי והן לה בנים אינה יכולה להוציי מהשלישי כתובתה דיכול למימר עכשו נתרפאת וכדאיתא התם ·

גרסינן פרק נערה שנפתתה אמר רב הונא האומר אי איפשי א"א היא בבגדה ואני בבגדי יוציא ויתן כתובה ורב הונא הלכה היא, פרק המדיר המדיר את אשתו מליהנות לה עד שלשים יום יעמיד פרנס מכאן ואילך יוציא ויתן כתובה, ואף על גב דקים לן כשמואל דאמר אף סתם נמי לא יוציא אלא יתתין שמא ימצא פתח לנדרו המדיר את אשתו שלא תטעום אחד מכל הפירות יוציא ויתן כתובה רבי יהודה אומר בישראל חדש אחד יקיים שניים יוציא ויתן כתובה וכמה ביוצא בו היא אומרת לעלות הוא אומר לצאת בכל אלו תנינן יוציא ואין נזכר שם כופין, וגרסינן פרק המדיר האיש שנולדו בו מומים אין כופין אותו להוציא אמר רש"י במה דברים אמורים במומין קטנים אבל במומין גרולים כופין אותו להוציא, ואלו שכופין אותו להוציא כוכה שחין ובעל פוליפוס והמקבץ והמצרף נחשת והבורסי וכו', ואמר רב האומר איני זן ואיני מפרנס יוציא ויתן כתובה אזל רבי אלעזר אצרה לשמעתא קמיה דשמואל אמר אבסה שערי לרבי אלעזר עד שכופין אותו להוציא נכפנו כיון, ופסקו הגאונים כשמואל, כרתב הרב בעל העטור ז"ל ומסתברא מדקאמר עד שכופין אותו להוציא ש"מ דכל היכא דקתני יוציא כופין משמע, אבל כתב רבינו חננאל ז"ל ירושלמי תנן תנינן גט המעושה בישראל כשר אמר שמואל אין מעשין אלא אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, והא תני שניורת אלא כגון דאמר שמואל והא תניא המדיר את אשתו שלא תטעום אחד מכל הפירות יוציא ויתן כתובה, שמענו שמוציא שמענו שכופין, אתמה"ה ש"מ אין כופין אלא היכא דמפרש כופין אבל היכא דאמר רבנן יוציא ולא אמרו כופין אומרי' לו כבר חייבוך חכמים להוציא ואם לא יוציא מותר לקרותו הדריינא אבל לכפות לא מצינו עד כאן, והא כופין אמרי' אלא אמר רבי אבא הא והא בשוטי דבדברים לא יוסר עבד ומפקי' ליה מיניה בעל כרחיה בלומר למי ששהה והכלל בזה שמאותן שכופין להוציא מהם דאוריתא כגון אלמנה לכהן גדול וכו' ומהם דרבנן כגון מוכה שחין וכו', וכן מי שנשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה בכלהו כייפי' בשוטי ובכלהו אי אמרה דיירנא בהדיה ומוכה שחין בסהדי שבקינן ליה אבל לא בנשא אשה ושהה אף על גב דאמר דיירנא בהדי אל שבקי' לה אלא מפקי מיניה בעל כרחיה וירתן כתובה דכמה דאיתיה גביה סבור דילמא חשתא מיעברא ולא נסיב איתתי אחריתי או ישא אשה ראויה לילד, וכן פסק הרי"ף ז"ל פרק המדיר ומסבת יבמות פרק הבא, וכן פסק ראש"ם ז"ל פרש' אלה תולדות והר"ם ז"ל פרק טיו, כפי הי' ברוך ז"ל שתקנת רבינו גרשום ז"ל שלא לישא אשה על אשה אינו אלא במי שיש לו אשה ובנים או אין לו בנים אלא שלא שהה עשר שנים אבל שהה עשר שנים ואין לו בנים נושא אשה על אשה שלא בא הרב ז"ל לעשות תקנה לעקור דברי סופרים והביא ראיה מלשון רש"י בתשובה וזה לשונו, יעמידוך על משפטיך אתה יצחק היתום על אשר שאלת על אביך ששהה עשר שנים כתיקון חכמים עם אשה אחת ולא ילדה לו ואחר כך נשא אשה אחרת אשר נולדת ממנה ועתה נפטר אביך ובאו שתי האמנות לגבות כתובתן ע"כ הפילה מונה מאותה שעה הלך לעסקיו תוך אותם עשר שנים או חלה הוא או היא אינו עולה מן המנין, והרשב"א ז"ל נשאל בדין מורדת האומרת כאים עלי בגטה ובתובתה ומה שכרתב לה בעל תוספרת או מתנה ומזונות לפי שנראה בזה חלוקין בין דברי הרי"ף והר"ם זצ"ל והשיב שורת הדין נורתן שאין האיש מוציא את אשתו בגט אלא לרצונו ואין כופין אותו לגרש אפילו באומרה כאים עלי ושלא כדברי הר"ם ז"ל שאלו חיתה האשה יכולה להפקיע עצמה מיד הבעל בטענות אלו היו מתקנין גם כן כתובה מן האשה לאיש כדי שלא יהא קל בעינה לצאת ממנו וכדאמרינן ריש פרק הנזקין אשה יוצאה לרצונה ושלא לרצונה דבי תימא כי דכיכי דכי מפיק לה איהו תקינו לה כתובה מיניה כי נפקא איהי נמי ליתקנו ליה כתובה מינה אשה יוצאה לרצונה ושלא לרצונה והאיש אינו מוציא אלא לרצונו אימשר דמשהי לה בגט, ואם איתא דבטענת כאים עלי יכולה להפקיע עצמה מיניה אף היא תמצא עילה ותצא והורה להו לתקוני נמי לדידיה כתובה מינה, ואמרינן בירושלמי פרק אלמנה נזונת אמר שמואל אין מעשין אלא לפסולות כגון אלמנה לכהן גדול והקשו והא תנן המדיר את אשתו ותרצו שמענו שמוציא שמענו שכופין פי' בתמיהא אף על פי ששנינו יוציא מי קתני כופין כלומר שאפילו בכל המקומות שאמרו בתלמוד יוציא וירתן כתובה לאו למימרא שכופין להוציא אלא מבקשין ואם יוציא יתן כרתובה, ומה שכרתב הרי"ף ז"ל מתקנת הגאונים בדיני מורדת אותה תקנה לא פשטה בארצות הללו ואין אנו דנין בה כלל אלא על דין התלמוד ואולי לדורם תקנו לצורך שעתם ולענין דיני האומרת כאים עלי דע שאין האומרת כאים עלי נאמנרת במה שאומרת עד שנכיר כתוך דבריה שהוא כאום בעיניה באמרת כמו שאמרה כאים עלי ואיני רוצה בו ולא בכתובתו ובלבד שיוציאנו וכן פרש"י ז"ל שם פרק אף על פי ואם טוענת כן דינה מוחלק מהאשה המורדת שאומר' בעינא ליה ומצערנה ליה דההיא כופין אותה בחברות ארבע שבתות בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ואם לא חזרה בה הפסידה כל כתובתה וכדאיתא פרק אף על פי, ואם ירצה מגרש בגט ואם לא רצה לגרש אינו מגרש ואפילו נמלכה לאחר אותו זמן מה שהפסידה הפסידה ואפור לשהותה בלא כרתובה אחרת בלא מזנה, אבל הבאה בטענרת כאים עלי אין כופין אותה בבפיית החברות של בתי כנסיות ובבתי מדרשות לפי שאנוסה היא שלבה אונס, אבל משהין אותה י"ב חדש שמא יסור המיאום מלבבה

ותתרצח לו ותוך י"ב חדש לא אבדה מכתובתה כלום ואם גירש הבעל מרצונו תוך י"ב חדש גובה כל כתובתה שהרי זה גרש מרצונו והיא לא תפסיד כלום לפי שאנוסה היא וכן פי' רבינו חננאל ז"ל ואם המתין עד י"ב חדש ולא חזרה בה הפסידה כרחובתה ותוספת ונכסי צאן ברזל, ובתשובו' רבינו האיי והרי"ף ז"ל שאפילו מה שכרתב לה הבעל מתנה לאחר נישואין מפסדת וכן כרתב גם הרב רבי יהוסף הלוי אבן מאגש ז"ל וכן הדין שלא כרתב לה עכ"ל דעת שתטול ותצא ותאכל עם איש אחר ואף הרמב"ן ז"ל כן כרתב, ואין הפרש בין שכרתב לה מתנה באחריות ובין שלא כרתב לה דאדעתא למישקל ולמיפק לא יהיב לה, וכל שכן במתנה לחוד שעשה לה בשעת נישואין שזה בכלל תוספת הוא, אבל נכסי מלוג דידה לא הפסידה וכן מה שנתנו לה אחרים יראה שלא הפסידה אלא תשול ותצא, ובלאורת נכסי צאן ברזל הקיימין אם תפסה לא מפקי' מינה והיינו מעשה דכלתיה דרב זביד דאמרדה ותפסה חד שיראי דאמרי' מאי דתפסה לא שקלי' מינה דלא תפסה לא יהבינן לה ומשהי לה תריסר ירחי שתא אגיטא וכיון דאמרי' הכי ש"מ דבדאמרה מאים עלי הות דאי לא לא משהי' לה אלא כופין אותה מיד בהכרזה ד' שבתות בבתי כנסיות וברחי מדרשות ואי לא הדרה בה הפסידה הכל וההיא שיראי דתפסה היינו מנכסי צאן ברזל דאלו נכסי מלוג דידה לא הפסידה ובתוך י"ב חדש אלו אין לה מזונות מבעל וכן כרתב הרי"ף ז"ל והכי איתא בירושלמי המורדת והיוצאה משום שם רע אין לה מזונות ולא בלאורת ואפילו היא מעוברת אין לה מזונות עד כאן, היא ביהודה וארם אשה בגליל כופין אותה לצאת שעל מנת כן נשאה, כרתב ה"ב העטור אות פ"א ש"מ שכופין האשה ללכת לעיר שדר בעלה ואם לא רצתה מורדת היא ודוקא מעיר גדולה לעיר גדולה או מקטנה לקטנה או מכרך לכרך ואין בדרך סכנה אבל מנוה חיפה לנוה הרעה לא עד כאן, ופרש"י ז"ל פרק דייני גזרות הנוה שהוא דר שם, מסכת ערכין ברישא הכל מעלין לארץ ישראל לאתויי מאי עבדים ולמאן דתני עבדים בחדיא לאתויי מנוה חיפה לנוה הרע, הכל מעלין לירושלם לאתויי מנוה חיפה לנוה הרע ואין הכל מוציאין לאתויי מנוה חרע לנוה חיפה, מסכת יבמות פרק חבא על יבמתו נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל ויוציא וירזן כתובה וכו', שמא לא זכה להבנות חימנה וכו' ללמדך שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, וכן נמי פסק הרב אלפאסי ז"ל, והר"ם ז"ל לא הביא שאין ישיבת חוצה לארץ, ונראה לדעתו שישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, וכן נמי נראה מדברי הרב בעל העטור ז"ל שכרתב ואברהם שאני שלא הבטיחו הקדוש ברוך הוא בנים אלא בארץ וכן נמי כרתב רש"י ז"ל מכלל דזולתו עולה לו ולא אמרינן מעון חוצה לארץ הם עקורים, כרתב על זה הרמבן ז"ל בפי' התורה וחטעם הזה אינו יפה שישיבת חוצה לארץ הלכה פסוקה היא שאינה עולה לשום אדם בעולם ומשנה ששנינו בה בכל אדם היא ואם היה מפני החבטחה הזו לאברהם היתה עולה לשאר אנשים וכן טעו שאמרו שאין דין היושב בחוצה לארץ להוציא האשה ששהה עמו עשר שנים ולא ילדה ולא שישא אחרת ואין חענין כן, אבל הבונה לומר שאם שהה אדם עם אשתו בחוצה לארץ חמש או עשר שנים ובאו לארץ ישראל שנוהגין להם וכן עשר שנים מערת ביאתם בארץ אולי בזכות הארץ יבנו וכן עשו אברהם ושרה מנו מערת בואם שם עד כאן, גם לפי דברי ה"ב העטור שהה עמה עשר שנים ולא ילדה אם אין לו בנים כופין אותו אבל יש לו בנים מאשה אחרת אין כופין אותו והאי דלא קתני לה בהנך דכופין אותו לחוציא פריך לה רבא אידי ואידי בשוטי ובדאמרינא, וחרי"ף והר"ם לא שמו חלוק בדבר, מסכת בבא קמא פרק כרובה מי שנדר ליקח לו בירת ולישא אשה בארץ ישראל אין מחייבין אותו ליקח מיד אלא עד שימצא את ההגון לו, ומעשה באשה אחת שהיה בעה מיצר לה וקפצה ונשבעה שכל מי שיבא עלי איני מחוירתו וקפצו עליה בני אדם שאינם מהוגנים לה וכשבא דבר לפני חכמים אמרו לא נתבונה זו אלא להגון לה, ומכאן יש לסמוך שמי שנשבע ולא פירש שהוא כאלו פירש, בבאן הכונה מנצח המעשה ולפעמים שהמעשה מנצח הכונה כדאמרי' מסכת נדרים פרק רבי אליעזר ההוא דאמר לה קונם שאין את נהנית לי עד שתרוקי בו ברשב"ג אתת רקת על לבושי אמר ליה רב אחא מדפתי לרבינא והא האי לילותא אימון אמר ליה מרק על מאני דרשב"ג וילותא רבתי היא, מסכת תענית פרק קמא בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים ר"ג אומר בשבעה בו חמשה עשר יום אחר החג כדי שיגיע האחרון שבישראל לנהר פרת כרתב הר"ם ז"ל הלכה כר"ג וכל זה בארץ ישראל ובארצות הדומה לה, וכמו כן כל מה שיגיע לידך מן הדבר בומני התענית הוא בארץ ישרא ומה שהוא קרוב לאוירה אבל בשאר ארצות השאלה בזמן שהמטר טוב והגון במקום ההוא ונתן אורזו חזמן כאלו הוא שבעה במרחשון וכשיתעכבו הגשמים אחר אותו הזמן על אלו הדרכים הנזכרים ירתנהגו בתעניות כי יש ארצות לא ירחילו בהם הגשמים אלא מניסן וארצות שיהיה בהם במרחשון קיץ והגשמים אינם להם טובים אלא ממיתים ומאבדים והיאך ישאלו אנשי המקום ההוא על הגשמים במרחשון הלא זה מן חשקר והאולת וכל זה דבר אמתי כלו, הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים הרחילו היחידים מרעניים הגיע ראש חדש כסלו ולא ירדו גשמים ביום דין גזורין ג' תענית על הצבור עברו אלו ולא נענו ביום דין גזורין עוד ג' תעניות אחרות על הצבור, והעשרה תעניות האחרונים אובלים ושותים

מבעוד יום כענין צום כפור ודוקא בארץ ישראל דאז בחוצה לארץ אף על אלו אוכלין משחשיכה כמו בשלשה הראשונים ונפקא לן מדאמרי׳ פרק מקום שנהגו אמר שמואל אין תענית צבור בבבל אלא ט׳ באב בלבד כלומר דבין השמשות שלו אסור וכן הלכה . ת״ר עד מתי יהיו גשמים יורדים ויהיו הצבור פוסקים מתעניתם כמלא ברך המחרישה דברי רבי כיאר ר׳ יהודה אומר בחריבה טפח בבינונית טפחים בעבודה ג׳ טפחים והלכה כרבי יהודה . ופי׳ החידים תלמידי חכמים לבד וכל התלמידים ראויים לכך . אמרו לו כשם כשהתפלת עליהם שירדו וכו׳ אמר רב יהודה אמר רב ובגולה מתריעין עליהם מיד אבל לא בארץ ישראל לעולם . ולזה השיב להם החסיד חוני המעגל צאו וראו אם נמחית אבן הטועים . ומפרש בירושלמי כשם שאי אפשר לאבן שתמחה כך אי אפשר להתפלל על רוב הטובה . בפ׳ סדר תעניות תנו רבנן על השדפון ועל הירקון בכל שהוא ארבה וחסיל אף על פי שלא נראה אלא כנף אחד בכל ארץ ישראל מתריעין עליהם מיד . וכשהוא אומר מתריעין אין צריך לומר שמתענין . וכן כתב הר״ם ז״ל מתריעין ומתענין עליהם (ופי׳ ארבה אגראד) וכן פי׳ ר״ח ז״ל . תופפתא על כלן אין מתריעין עליהם אלא באותה המרביא בלבד היה בסוריא אין מתריעין עליו בארץ ישראל בארץ ישראל מתריעין עליו בסוריא . מסכת נדרים פרק הנודר מן הירק על הגשמים עד שתרד רביעה שניה וכו׳ כל זה על ומני הגשמים בארץ ישראל . מסכת תמיד פרק ראוהו אחיו כל העצים כשרים למערכה חוץ משל זית ושל גפן . הני מאי טעמא לא אמר רב פפא משום דקטמי רב אחא בר יעקב אמר משום ישוב ארץ ישראל (פי׳ קיטמא אפר כלומר שאין דולקין היטב) . ויש נסחא דקטרי (פי׳ עשן) ומזה הטעם אמרו פרק החובל אמר רב דקלא דטעין קבא אסור למקצייה וכן מה שאמרו אל יסתור אדם בירתו לעשות גנה וכיוצא בזה . מסכת שבת פרק במה מדליקין עד״ז אליני פרק שבארץ ישראל שמוציאין פירות וכן עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת :

בפסיקתא בתחלה לא היו ארזי׳ בבבל עד שעמד נבוכד נצר הרשע ועקרן מארץ ישראל ושתלן בבבל החי״ד שמחו לך ארזי לבנון . בראשית רבה והב הארץ ההיא טוב אין תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל . עוד בבראשית רבה וקנמון בשם וגו׳ קנמון היה גדל בארץ ישראל והיו עזים וצבים אוכלים ממנו וקצת מפרשים שהוא אדכרי ואמרי׳ מסכת בבא בתרא פרק מי שמרי אוירא דארץ ישראל מחכים . ומסכת בכורות פרק הלוקח בחמה בי סליק רב אבין אמר לשמעתא קמיה דרבי ירמיה אמר בבלאי טפשאי משום דיתבי בארעא דחשוכא אמרי מילתא דמחשכן אבל ארץ ישראל אוירא אורי׳ יה . וכן פרק דרישה וחקירה על אדם הראשון ראשו מארץ ישראל לפי שהיא חשובה מכל הארצות . מסכת חולין פרק גיד הנשה הארץ אשר אתה שוכב עליה מאי ריבותיה אמר רבי יצחק מלמד שקפלה הקב״ה לכל ארץ ישראל כפנקס הזה והניחה תחת יעקב אבינו כדי שתהא נוחה ליכבש אצל בניו . מסכת קדושין פרק האיש מקדש עשרה קבין חכמה ירדו לעולם תשעה נטלה ארץ ישראל ואחת כל העולם כלו . איכה רבתי השליך משמים ארץ תפארת ישראל ארץ ישראל דכתיב כי תחיו ארץ חפץ וכרתיב ארץ ארץ ארץ שמעי דבר י׳ :

תנחומא פרש׳ ואת תהיה הפטולת של ארץ ישראל טובה ממטרופלין של מלכים פי׳ אם של עיירות וגדולה שבהם . מס׳ תמורה פרק כל האסורין אין מוקצה אסור אא עד שיעבדו בו עולא אמר רבי יוחנן עד שימסרוהו לכומרים בתא אמר ר׳ יוחנן עד שיאכילוהו כרשיני ע״ז אמר ליה רבי אבא לבתא לפליגתא את ועולא אמר ליה לא עולא נטי כי אגר דספו ליה כרשיני עבודה זרה אמר רבי אבא ידע בתא לשנויי שמעתא ואי לאו דסליק לחתם לא הוה ידע דזכותא דארץ ישראל גרמא ליה אמר ליה רבי יצחק בתא מיכן ומיכן הוה . מסכת יום טוב פרק קמא תנו רבנן אין עושין טיסני ואין כותשין במכתשת ומסקאנא דשמעת׳ דה״מ לבני ארץ ישראל שאין כותשין הריפות ואפילו במכתשת קטנה שהתבואה שם טובה ואין בה הפסד אבל כותשין אותה כערב י״ט ולבני בבל בקטנה מותר שזו היא שינוי שלה והן לפי׳ הר״ם ז״ל ואית דמפרשי דדידהו חטים קשות ואי שרית להו במכתשת קטנה אתי למיעבד בגדולה מה שאין כן חיטי בבל . והרב בעל עבודת הקדש ז״ל תלה הטעם בתדיר זה לשונו אבל במכתשת קטנה כותשין בכה דברים אמורים לבני בבל ובמקומות שכותשין הרבה ותדירין לאבול הריפות וצריכין למכתשת גדולה ולפי׳ הקטנה שנוי להם אבל לבני ארץ ישראל ולכל חמקומות שאינן תדירין לאבל כן אפילו בקטנה אסור שאין כתישה בקטנה להם (ופי׳ טיסני מאבל שעושין מחטי׳ שנחלקים חרא לד׳) . מסכת שבת פרק קמא מאימתי התחלת אבילה רב אמר משיטול ידיו ורבי חנינא אמר משיתיר חגורו ולא פליגי הא לן והא להו כלומר בני ארץ ישרא כרב . מסכת בבא קמא פ׳ מרובה אין מגדלין בחמה דקה בארץ ישרא׳ תנו רבנן אין מגדלין בחמה דקה בארץ ישראל אבל מגדלין בחוצה לארץ ובסוריא אפי׳ בישוב ואין צריך לומר בחוצה לארץ . תניא אידך אין מגדלין בחמה דקה בארץ ישראל אבל מגדלין במדברות שביהודה ובמדברו׳ של כפר עכו ואף על פי שאמרו אין מגדלין בחמה דקה אבל מגדלין בחמה גסה בארץ ישראל שאין גורין גורה על הצבור אלא אם כן רוב הצבור יכולין

לעמוד בה בחמה דקה אינשר להביא מחוצה לארץ בחמה גסה אי אינשר להביא מחוצה לארץ אף
על פי שאמרו אין מגדלין בחמה דקה אבל משהא הוא קודם לרגל שלשים יום וקודם למשתה
בנו ל' יום השבח לוקח ושוחט לוקח ושוהא ובלבד שלא ישהא את הענונה שבהם שלשי' (ענונה פי'
מאוחרת כמו הלהן תענגנה) · ומגדל דהכא היינו רועה ומ"ה פר' זה בורר א"כא חילוק בלשון דאמרי'
התם אמר רבא רועים שאמרו אחד רועי בחמה דקה ואחד רועי בחמה גסה ונקשה והא אמר רבא
רועי בחמה דקה בארץ ישראל פסול בחוצה לארץ כשר רועי בחמה גסה בין בארץ ישראל בין
בחוצה לארץ כשרין ומשני התם במגדלי איתמי כלומר מגדל בהמה דקה בארץ ישראל פסול
ובחוצה לארץ כשר ובגסה אפילו בארץ כשר ומותר אבל רועה בין בדקה בין בגסה בין בארץ בין
בחוצה לארץ פסול משום חשש גזל אם כן מגדל דהכא היינו משהא בביתו וכדאמרי' שאלו
תלמידיו את ר"ג מהו לגדל אמר להם מותר והא אנן תנן אין מגדלין אלא הכי בעו מיניה מהו
לשהות אמר ליה מותר ובלבד שלא תצא ותרעה בעדר אלא קשורה בכרעי המטה נמצא שדין הדקה
שאין מגדלין כלומר אין משהין אלא שלשים יום לרגל או למשתה בנו ובזה הסכים החיא דפרק
זה בורר עם החיא דפרק מרובה · אבל בגסה משמע מהחיא דזה בורר שאין מרעין שלא הכשיר
אלא מגדל ופשר שלו הוא מותר גם כן ופסול אסור · ומהחיא דמרובה משמע כן שרועין
דבגסה לא גזרו והלכה כהחיא דמרובה דתנא בתוספתא דמס' שבת פרק ג' כותיה ומאי דבעו לר"ג
מהו לשהות כלומר קודם לרגל ואמר ליה מותר ובקשירה · כתב ה"ב התוס' ז"ל וקשירה לאו
דוקא אלא אורחא דמילתא נקט שדרכן לקשור אותם כך כדאמרינן פרק ואלו טרפות חבל היוצא
מן המטה עד חמשה טפחים טהור ומפ"רש ז"ל שבכך ראוי לקשור בהמה בכרעי המטה וכדכתיב
אסרו חג בעבותים שהיו קושרין הקרבן בכרעי המטה עד שיביאוהו למזבח אי נמי נקט
קשירה לאשמועי' דאפילו בקשירה אסור לגדל אלא לשהות ובתוספתא כוותיה דלא שרי לשהות
קודם לרגל אלא בבית וקשורה וברגוה למטה · עוד כתב ז"ל והביאו לו עז וכו' מכאן משמע דלגדל
אפילו בבית שאפילו על ידי אחרים אסור מדלא מסרה לרועה · ומה שמצינו בכמה מקומות
שהיה להם בהמה דקה כגון עיר האבלן חושלא בנהרדעא דפרק חזקת הבתים וקאמר שאני עיר
דמסירן לרועה ונהרדעא היינו בבל שמא לא היו נוהרין הרבה על דברי רב דאמרינן רב הונא
אמר רב עשינו עצמינו בבבל כארץ ישראל לבהמה דקה ופרש"י ז"ל שטיום גלות יכניה רבו ברב
תלמידים ונתיישבו ביישוב קבוע א"ד עשינו עצמינו וכו' מדאתא רב לבבל שרבים מתיישבין שם
מפני ישיבתו ל"א שבא ולמדנו להזהר בכך שראה שם רוב ישראל וישוב קבוע ואשכחן דרב הונא
גופיה לא הוה מדדהר ביה ולא היה מחמיר בדבר דהא מסר בהמות דידיה לאשתו חוכא לשמרם
ואם היינו יכולין לומר דעל ידי אחרים מותר הוה ניחא טפי ואותו חסיד לא היה מוסרה לאדם מפני
שהיה צריך להתעטיד ורועה שעשה תשובה שמצא אחרים שיועיו לו והחיא עובדא דבית רבי שמעון
שוורי נוקים לה שהם עצמם היו רועים ועל מאי דפרש"י ז"ל הנה כתב עוד בענין זה פ' מסכת
גיטין פרק קמא עשינו עצמינו בבבל כארץ ישראל לגיטין מכי אתא רב לבבל ועשו בקיאין
לשמח שהרבה ישיבות וקשה לר"ת דא"כ מאי פריך התם מתני' דעכו כארץ ישראל לגיטין אבל בבל
לא המשניות נשנו קודם שבא רב לבבל ורת"ם פי' מכי אתא רב לבבל והורה שמיטות נביאים
הראשונים דינה להיות כארץ ישראל לגיטין ולבהמת דקה שיש שם רוב ישראל ובעלי תורה מיטות
יכוניה שגלה שם והחרש והמסגר עמו כדכתוב · וכן יש לפרש בפרק בכל מערבין דאמר רב כשות
וחוין מערבין בו ומברכין עליו בורא פרי האדמה ומוקמי' לה מכי אתא רב לבבל והורה כשראה שהיו
אוכלין אותו ורש"י פי' שם שרבו המתיישבין והיו אוכלין אותו מדוחק · מכל זה נלמוד דפשיטי לן שנוהגין
היום בארץ ישראל אלו הדינין דאין מגדלין וכ"ש דאין רועין דהא רב גמר מינה לבבל שנתיישבה
ושנתמלאה ישראל ותורה ממה שנתרוקנה ארץ ישראל וכל התורה כלה מלמדת ולמדה וכל שכן שהרי
ארץ ישראל נאספו בה אלו הדינין מצד עצמה שהוזהרנו בהפסדה ונצטווינו ביישובה כל חיטים
ואע"פ שאין הארץ בידינו ולזה פי' רש"י ז"ל אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל משום ישוב
ארץ ישראל שמוכירות את השדות וכל שדות ארץ ישראל דישראל אבל מגדלין בסוריא
אדם צובה דוד כבשה וקסבר לא שטיה כבוש והויא כחוצה לארץ ובחוצה לארץ מותר לגדל
דלא חיישינן ליישובה ואם יפסדו שדות אחרים ישלמו · אין מגדלין תרנגולין בירושלם מפני
הקדשים פי' ואפילו ישראל ולא הכהנים שבארץ ישראל מפני התרומות · תוספות ואם יש
להם גינה או אשפה חרי זה מותר · כתב"ם ז"ל מסכת דמאי פרק ב' ואסור לנו לרעות הטקנה
בארץ ישראל מפני שישתלחו על השדות לרעות והוא גזל ועל כן רועי בהמה דקה אצלנו
פסולין לעדות · ומיהו יש חילוק בדבר וכדאמרינן מסכת בבא מציעא פרק קמא ותיפוק לי'
דהוה ליה רועה ואמר רב סתם רועה פסול חני מילי רועה דידיה אבל דאהרינהי סתמיה כשר
דאי לא תימא הכי אנן חיותא לדיעא היכי מסרי והכתיב לפני עור לא תתן מכשול אלא חוקה
אין אדם חוטא ולא לו · מסכת תמורה פרק יש בקרבנות וגם מסכת בבא קמא פרק מרובה
מעשה בחסיד אחד שהיו גונח מלבו ושאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שיינק חלב רותח
מעז שחרית והביאו לו עז וקשרוה בפרעי מטתו והיה יונק מסנה חלב שחרית למחר נכנסו לבקרו

כיון שראו את העז אמרו ליסטים מזויין בתוך בירתו ואנו נכנסין לבקרו בדקו ולא מצאו בו עון אלא
של אותה עז בלבד ואף הוא אמר בשערת מיתתו יודע אני בעצמי שאין בי עון אלא של אותה
העז בלבד שעברתי על דעת חברי שאמרו חבטים אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל ואמר
מר כל מקום שאתה מוצא מעשה בחסיד אחד אינו אלא אי רבי יהודה בן בבא אי רבי יהודה
ברבי אלעאי ובריש מדרש שיר השירים הזכר שזה היה רבי יהודה בן בבא ופרק הגוזל ומאביל
וכי תימא דאישתבע והדר הוה חסיד כל היכא דאמרי מעשה בחסיד אחד אי רבי יהודה בן בבא
אי רבי יהודה ברבי אלעאי ורבי יהודה בן בבא ורבי יהודה ברבי אלעאי חסידים מעיקרא הוו זה
המעשה היה אחר הרבן בית שני והיה בזמן שאין הארון ביד ישראל . תוספות מסכת בבא קמא
פרק ח' אף על פי שאמרו אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל אבל מגדלין בכור בעל מום
שלשים יום ואם היה רגם אפילו עשר שנים הרי זה כותר ומה אני מקיים לא תראה את שור אחיך
או את שיו נדחים במדברות שביהודה ובמדברות שבכפר עמאיך אף על פי שאמרו אין מגדלין
בהמה דקה בארץ ישראל אבל מגדלין אותה קודם לרגל שלשים יום קודם למשתה בנו שלשים
יום ולא שתהא יוצא ורועה בשוק אלא שתהא קשורה לכרעי המטה . כשם שאין מגדלין
בהמה דקה כך אין מגדלין חיה דקה רבי שמעון בן אלעזר אומר מגדלין כלבים כפרים וחולדת
הפונאין וחרזולין והקופות דבריים המנקים את הבית . אמר רבי ישמעאל שזורי מבעלי בתים
שבגליל היו בירת אבא ומפני מה חרב מפני שדנו דיני ממונות באחד ושגדלו בהמה דקה
ובגמרין תניא אמר רבי שמעון שזורי מבעלי בתים שבגליל העליון היו בירת אבא ומפני מה
חרבו מפני שדיו מרעין לחורשין דרי שהגמר" מוקים לה ברועה והתוספתא במגדל זה רבי
שמעון וזה רבי ישמעאל :

גם רבי ישמעאל שזורי והוא רבי ישמעאל בן אלישע כהן הגדול אחר הבירת היה בזמן שאין
הארון בידינו ומעשרה הרוגי מלכות הוה כמו שזכרנו וא"כ כשחרב הבירת בא לו אל הגליל
וקבע דירתו בשזור הוא ובירת אביו ומה שאירע לו מהטיית נר בשבת אחר החרבן היה שהרי אמר
ולכשיבנה בירת המקדש אביא חטאת שמנה . מסכת תעניות פרק סדר תעניות הללו עיר קטנה
המוציאה חמש מאות רגלי כגון כפר עמיקוו והוא סמוך לעכו ועל כן קורא לה בסמוך עיר גדולה .
וכן נראה שמדברות ארץ ישראל הוא שמותר לרעות בהמה דקה שהרי דוד ע"ה רועה צאן דידיה
הוה דברי"ב ויאמר דוד אל שאול רועה היה עבדך לאביו בצאן וכבר אמר למעלה ועל מי נטשת
מעט הצאן ההנח במדבר ונכל מעשהו בכרמל ויהודה עדיין לא החזיקו בארץ . מסכת בבא קמא
פרק מרובה עשרה תנאים התנה יהושע וכו' ואלו התנאים הם אפילו בבבל ובחוצה לארץ וכדאיתא
התם תוס' מסכת פאה פ"ד שתי חוקות לכהונה בארץ ישראל נשיאות כפים וחילוק גרונות .
מסכת גיטין פרק קמא הקונה שדה בסוריא בקונה בפרוזדרי ירושלם לטאי הלכת' אמר רב ששת
לומר לך שכותבין עליו אונו אפילו בשבת פ"ד כדאמר רבא אומר לגוי ועושה הבא נמי אומר לגוי
ועושה ואף על גב דאמור רבנן אמירה לגוי שבות משום ישוב ארץ ישראל לא גזרו רבנן . נמצא
שהלוקח בית בארץ ישראל מותר לו לומר לגוי לכתוב השטר בשבת . מסכת בבא מציעא פרק
השואל שטף נהר ויתיו ונתנם לתוך שדה חברו זה אומר זיתי גדלו וזה אומר ארצי גדלה יחלוקו
וכו' ואי אמר הלה זיתי אני נוטל אין שומעין לו משום יישוב ארץ ישראל . איתמר היורד לתוך
חרבתו של חברו ובנאה שלא ברשות ואמר עצי ואבני אני נוטל רב נחמן אמר שומעין לו ורב
ששת אמר אין שומעין לו מאי הוי עלה אמר רבי יעקב אמר רבי יוחנן בבית שומעין לו בשדה אין
שומעין לו שדה מאי טעמא משום יישוב ארץ ישראל ומיהו זה הדין אפילו בחוצה לארץ וכדאמרי'
איכא דאמרי משום כחשא דארעא . וקיימא לן דכל תרי לישני עבדינן כלישנא בתרא ואם כן
אף בחוצה לארץ אין שומעין לו וכן הלכה . מסכת בבא בתרא פרק בירת כור תניא רבי יוסי אומר
האחין שחלקו כיון שעלה גורל אחד מהם קנו כלן מאי טעמא אמר רבי אלעזר כתחלתה של ארץ
ישראל מה תחלת ארץ ישראל בגורל אף כאן בגורל אי מה להלן בקלפי ואורים ותומים וכל
ישראל אף כאן נמי אמר רב אשי בהחיא הנאה דקא צייתי להדדי גמרו ומקנו להדדי עוד בהחיא
מסכת פרק חזקת הבתים חצובה מפסקת בנכסי הגר מאי חצובה אמר רב יהודה אמר רב שבו תיחם
יהושע לישראל את הארץ . מסכת עירובין פרק עושין פסין אמר רב יצחק בר יוסף אמר רבי
יוחנן ארץ ישראל אין חייבין עליה משום רשות הרבים יתיב רב דימי וקאמר להא שמעת' אמר
ליה אביי לרב דימי מאי טעמא אליבי' משום דמקף ליה סולמא דצור מחד גיסא ומחתנא דגדר מחד
גיסא אי הכי בבבל נמי לא מיחייב דהא מקף ליה פרס מחד גיסא ורגלת מחד גיסא וכולי עלמא
נמי לא ליחייב דהא מקף ליה אוקיינוס . ופי' האי מיסרא לא ידעינן עד כי זכני אלהי וראיתי
שני המקומות הללו ודע כי סולמא דצור אינו בזה מקום נהר כי כמה נהרות יש ביוצא בנהר צור
אלא מסתברא שהיא המקום שקורין לו בערבי אלנאוואקי"ר והוא מקום צר אין דרך לנטות ימין
ושמאל גבוה מאד ותחתיו ביושר בתחום היום הגדול לא יוכל אדם לעבור אלא בכבני מרון ודומה
הוא אל שער או אל פתח וכן פי' אותו רש"י וכרנוהו פ' י"א . ומחתנא דגדר (פי' מורד גדר הצפוני
מערבי) וזה שהרי גדר על ההרים הגבוהים ואם תרצה לדחת אל הערבה תדד את בקעת המים

החמים ופניך ליהם כנרת והיא בקעה עמוקה וכבר שערוה חכמי׳ סוף פ׳ כיצד מעברין שהוא כתחום שבת דאמרי׳ עוד זה התיר רבי שיהיו בני גדר יורדין לחמתן ואין בני חמתן עולין לגדר מאי טעמא לא משום דהני עבוד דקה והני לא עבוד דקה כי אתא רב דימי אמר מטטרגי להו בני גדר לבני חמתן ומאי התיר התקין ומאי שנא שבת דשכיחא שיכרות כי אולי התם נמי בני גדר לבני חמתן מטטרגי להו כלבא בלא מאתיה שב שני לא נבח השתא נמי ניטטרגינהו בני חמתן לבני גדר כולי האי לא כייפי להו נמצא שאם לא היה אלא מפחד הקטרוג היו עולין בשבת בני חמתן לגדר גם ממאי דאמרינן דהני עבוד דקה בלומר בני גדר התבאר שחומותיה היו על שפת הנחל הצפוני ודקה הוא פתח נמוך כלומר פרוח קטן . ואמרי׳ לעיל עיר שיושבת על שפת הנחל אם יש לפניה דקה ד׳ אמות מודדין לה משפת הנחל פי׳ השפה השניה ואם לאו אין מודדין לה אלא מפתח בתיהן אבל מ״מ התר בני גדר לא היו משום דקה אלא משום שהוא בתוך התחום ובלשון ישמעאל חלון תק״ח . עוד היום חמתן למטה ממוך אל החמים וקורין לה אלחמי פרק אי מגלחין זוג באה מחמתן ובקשו ממנו צפרנים והתיר להם . והיא עשויה כעין אכסדרה עגולה כלומר אורחה בקעה כאלפים אמה פתוחה למערב והירמוך נכנס לתוכה לדרומה מן המזרח בא מן הגולן בין ההרים והבקעה היא לצפון גדר תחת החומה ובריכות החמים הם לצפון הבקעה וכמטחוי קשת למערב נפגשים עם ירמוך יורדין אל הירדן לכמו שעה ודומה זה אל שער או אל פתח . וגדר שם בנין וענין מופלא מאד אומרים שהוא היה עיר עוג ומשם יצא לישראל למלחמה אדרעי׳ פרק סדר תעניות הללו מעשה ברבי שמעון ברבי אלעזר שבא מטגדל גדר מבית רבן והיה רוכב על חמור וטטייל על שפת הים וכו׳ זה הים על כרחיך הוא ימה של טבריה . מסכת ראש השנה פרק קמא מעשה שעברו יותר מארבעים זוג ועכבן רבי עקיבא בלוד . תניא אמר ר׳ יהודה חס ושלום שר׳ עקיבא עכבן אלא שופר ראשה של גדר עכבן ושלח ר״ג והורידוהו מגדולתו אם כן בומן רבותי׳ ז״ל היו ישראל רודין בבשן שאותם לא באו אלא ממזרח גדר שהוא דרך שם ללכת ירושלמה וכן נראה בפרק אם אינן מבירין דאמרינן מאין היו משיאין משואות מהר המשחה לפרטבה ומפרטבה לגרופניא מגרופניא לחורן מחורן לבית בכתי תניא רבי שמעון בן אעזר אומר אף חרים ובדר גדר וחברותיה אמר רבי יוחנן בין כל אחת ואחת שמונה פרסאות א״ר ביני ביני הוו קיימין מר חשיב דהאי גיסא ומר חשיב דהאי גיסא ודהאי גיסא ותנא דידן מאי טעמא לא קא חשיב הני אמר לך הני בהנך גיסא דארץ ישראל קיימי וכי היכי דעבדי בהך גיסא עבדי בהך גיסא . נראה שחרים בדר וגדר הם שלשה העיירות שקצתם היום אצל קצת למזרח . תחלה הוא גדר לצד הערבה ולמזרחו בדר והיא עיר על הר ולמערבו בקעה עמוקה וקורין לה היום בדר ואל מזרח בדר הוא חרים על הר לדרומו נחל בתוכו עין טובה וקורין לו היום חברם ושלשתן סמוכות בין כל אחת כשתי שעות ורבי שמעון בן אעזר היה בקי באותה הארץ שהרי גדר מקום ליטודו היה ובדלעיל והוא שאמר רבי שמעון בן אלעזר סבר חני ביני ביני קיימין ובארבע פרסי הוא דשלטא עינא ואם קראו גדר גדור גם כן קורין לצידון צידן ומאי דאמרינן בגמרא חני כמה חוו תלתן ותרין האידנא טובא חוו כבר תירץ אביי איסתתומי דרכם מ״ט שלשתם מן הירמוך ולדרום הם על החרים ורבי שמעון בן אלעזר אחר החרבן היה ומן חכרת האחרונה מחבורת המשנה . מסכת שבת פרק כל כתבי חשוה נהרגין בשבת ואו הן זבוב שבמצרי׳ וצרעה שבנינוה ועקרב שבחדייב ונחש שבארץ ישראל וכלב שוטה בכל מקום . בסוף ספר יחוקאל תרגום יונתן אשכנז הדייב . כתב הרב אלפאסי ז״ל ושאר המזיקין אם היו רצין אחריו מותר להרגן לדברי הכל . אמר רבי יהושע בן לוי כל המזיקין נהרגין בשבת . כתב הראב״ד ז״ל הלכה כרבי שמעון במלאכה שאינה צריכה לגופה הילכך הלכה כרבי יהושע בן לוי דקאי כותיה מיהו היכא דאיפשר למקטליה בדריסתו לפי תומו חבי עדיף ומדרב הונא ליכא ראיה דתלמיד דרב הוה ולא סבירי׳ ליה כרבי שמעון . ועוד דהא לא שמיעה דמדת חסידות התירה אי נמי איפשר ליה בדריסתו לפי תומו ואין לזוז מזה ואם רצין אחריו אין ספק שהורגן כדרכו שלא בדריסתו ולדברי הרב אלפאסי ז״ל שמעמיד דברי רבי יהושע בן לוי ברצין אחריו הא לאו הבי שאר מזיקין אין נהרגין ואפילו לרבי שמעון קשיא ליה מתני׳ ועל עקרב שלא תשוך ולא קתני עקרב שבחדייב וכן על נחש שלא ישכנו ולא קתני על נחש שבארץ ישראל . ואיכא למימר שאני צידה שמותר מהריגה ובדוחקו לפי תומו דמי בשכופה עליו את הכלי דהוה ליה כשאין מתבוין לצידה אלא להניח את הכלי שם וכופהו לישב עליו ולשון מתני׳ כופין קערה וכו׳ . וכן הר״ם ז״ל פי׳ המשנה והחיות הנושכות וכמיתות מותר להורגן בשבת לדברי הכל כאפעה וכלב שוטה ונחשים אבל זולתם שפעמים ממיתים ופעמים לא ימיתו אלא יצערו אם רודפים יהרגו ואם לאו כופה עליהם כלי ואם רוצה לדרסם ולהרגם דרך חליכה מותר . והצד נחש וכיוצא בו לצחק אסור . פרק חלק סבין ומשמשין בני טעיים בשבת ולוחשין לחישות נחשים ועקרבים בשבת . מסכת ניטין פרק השולח . תנו רבנן המוכר עבדו לחוצה לארץ יצא לחירות וצריך גט שחרור מידו שני וקנסי׳ ללוקח משום דלאו עכברא גנב אלא חורא גנב והיכא דאירתי לאיסורא קנסי׳ וכן עבדי מכרתי לאנטוכי שבאנטוכי׳ יצא כלומר לחירות הא דאית ליה לאנטוכי ביר״א בארץ ישראל הא דאית ליה אושפיא בארץ ישראל עבדא דערק מחוצה לארץ לארץ

ואול

אוכל מריה בתריה ואשכחיה אמרי׳ ליה כתוב שטרא אדמיה וכתוב גיטא דחירותא ואי לא מפקעי׳ ליה מינך כדאמרי׳ לא תסגיר עבד אל אדניו בעבד שברח מחוצה לארץ הכתוב מדבר . וכן עבד שיצא אחר רבו לסוריא דמסקנא דשמעתא כרבי חייא דאבד העבד זכותו ודוקא שיצא רבו על מנת שלא לחזור לארץ ישראל והעבד יצא מתחלה לדעתו . אבל אם דעתו לחזור וכמרו שם יצא לחירות וכופין הלוקח לשחררו ועל הדיא דהמוכר עבדו לגוים או בהמה דקנסי׳ ליה עד עשרה בדמיו או בדמיה כרכב הרב אלפאסי בשם הגאון ז״ל דלא מגבי׳ האי קנסא אלא בארץ ישראל אבל בחוצה לארץ לא . ויהיו ממכרו ממכר וקנייה רבו שני . הר״ם ז״ל בספר המצות רל״ב . ודע שדין עבד עברי ודין אמה העבריה אינו נוהג אלא בארץ ודיניהם מסכת קדושין פרק קמא . וכן אין למכור בארץ ישראל קרקע בזמן היובל מכירה קיימת והוא שאמר הכתוב והארץ לא תמכר לצמיתות ודיניו סוף מסכת ערכין . מסכת בבא בתרא סוף פרק לא לא יחפור אילן מקצתו בארץ ומקצתו בחוצה לארץ טבל וחולין מעורבין זה בזה דברי רבי רשב״ג אומר הגדל בחיוב חייב הגדל בפטור פטור . קתני מיהת הגדל בחיוב חייב הכא במאי עסיקינן דמיפסיק צונמא אי הכא מאי טעמא דרבי דהדרי וערבי ובמאי קא מיפלגי מר סבר אוירא מיבלבל ומר סבר האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי . תוספות מסכ׳ נגעים פרק ו׳ בית שצדו אחד גוי וצדו אחד ישראל צדו אחד בארץ וצדו אחד בחוצה לארץ טבל וחולין מעורבין זה בזה דברי רשב״ג אומר הגדל בחיוב חייב הכא במאי עסיקינן דמיפסיק צונמא אי הכא מאי טעמא דרבי דהדרי וערבי ובמאי קא מיפלגי מר סבר אוירא מיבלבל ומר סבר האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי . תוספות מסכ׳ נגעים פרק ו׳ בית שצדו אחד גוי וצדו אחד ישראל צדו אחד בארץ וצדו אחד בחוצה לארץ טבל וחולין מעורבין זה בזה דברי רשב״ג אומר הגדל בחיוב חייב הגדל בפטור פטור . קתני מיהת

מחמת מרדין דהיינו הרג בלשון פרסי אין מחזיקין דאינו יכול למחות ופרנ"צא ופרבינ"סא הם כמו ארץ מצרי וארץ כנען רש"י ז"ל הביא בספ' ירכיה ארץ ארץ ארץ. ארץ שהיא ארץ שבארצות חשובה שבכלן. ד"א ארץ ישראל שלש ארצות היו יהודה ועבר הירדן והגליל. מסכת עבודה זרה ברישא לפני אידיהן של גוים שלשה ימים אסור לשאת ולתת עמהם להשאילן ולשאול מהן לפורען וליפרע מהם ומסקנא שלשה ימים הן בלא אידיהם. אמר שמואל ובגולה אינו אסור אלא יום אידם. ואיסור שלשת ימים הללו הוא בארץ ישראל. ומה שאסור בגולה הוא על שאר ארצות. כתב הר"ם ז"ל בספר המדע הנוצרים עובדי עבודה זרה הם ויום ראשון יום אידם הוא לפי' אסור לשאת ולתת עמהם בארץ ישראל יום חמישי ויום ששי שבכל שבת ושבת ואין צריך לומר יום ראשון עצמו שהוא אסור בכל מקום וכן נוהגין עמהם בכל אידיהן. וכשאמרו אסור לשאת ולתת עמהם לא אמרו אא בדבר המתקיים אבל בדבר שאין מתקיים מותר כגון ירקות וביוצא בהן ואפי' בדבר המתקיים אם נשא ונתן מותר ולכולי עלמא נשא ונתן ביום אידם אסור וכן הלכה. כתב ה"ב התרומה ז"ל והאידנא אין העולם נזהרין מלשאת ולתת עמהם אפילו ביום אידם פי' רבינו שמואל בשם רש"י ז"ל וקנו דמן הדין אינו אסור אא יום האיד שעושין בשביל יש הנוצר כגון ניטל וקצח שלהם אבל שאר אידם אין תופסין בהם ממשות ולא שייך למימר בהו אזיל ומודי. ואפילו אותו שעושין בשבילו יש להתיר מטעם דקים לן בגוויהו דהאידנא לא אזלו ומודו וכעינן אבי דרבו ובי שישך שזכרנוהו. עוד יש להתיר מטעם דקא מחנפי ליה כדאמרי' בירושלמי בד"א בגוי שאינו מכירו אבל בגוי שמכירו מותר שאינו אא כמחניף לו ומזה הטעם אין להתיר אלא להשאיל ולהלוותן ולפורען. ובזולת אז יש לו התנצלות שלא לשאת ולתת עמהם. עוד יש טעם להתיר מדאמרי' גוים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודה זרה הם אא מנהג אבותיהם בידיהם וכן כל מקום שיש ששש איבה מותר אפילו יום אידו. ור"ת ז"ל פי' דכל מקח ומכר שרי לגוי ביום אידו ולא אסרה מתני' אלא מידי דתקרובת דוקא. מסכת בכורות פרק החולץ ת"ר מי שבא ואמר גר אני יכול נקבלנו ת"ל אתך במוחזק לך באו עדיו עמו מניין ת"ל וכי יגור בארץ אין לי אלא בארץ בחוצה לארץ מניין ת"ל אתך מכל מקום א"כ מה ת"ל בארץ, בארץ צריך להביא ראיה בחוצה לארץ אין צריך להביא ראיה דברי רבי יהודה וחכמים אומרים בין בארץ בין בחוצה לארץ צריך להביא ראיה ופריך וא"א הא כרבי בארץ ההוא מיבעי ליה דאפילו בארץ מקבלין גרים פשיטא ומהדר סד"א האי דמיגייר משום טיבותה דארץ ישראל הוא דמיגייר והשתא נמי דליכא טיבותה איכא לקט שכחה ופאה ומעשר עני ולא נקבליניה קמ"ל דמקבלין ליה:

עוך בהחוא פרקא בסופא הלוקח עבד מן הגוי ולא רצה לימול מגלגל עמו עד י"ב חדש לא מל חזר ומכרו לגוי רבי שמעון בן אעזר אומר אין משהין אותו בארץ ישראל מפני הפסד טהרות. מסכ' גיטין פרק הניזקין ארץ צבי כרכוב בה מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו אף ארץ ישראל בזמן שיושביה עליה רווחה ובזמן שאין יושביה עליה גמדא (פי' קובצת). מסכת ערכין פרק יש בערכין אמר רבא אמר רבי שמעון בן לקיש אמר קרא וימותו האנשים מוציאי דבת הארץ רעה על דבת הארץ שהוציאו. מסכת חולין פרק גיד הנשה ובגמ' שלשה שריגים אמר רבי חייא בר רחבה אלו שלשה שרי גאים היוצאים מישראל בכל דור ודור פעמים ששנים כאן ואחד בארץ ישראל ופעמים שאחד כאן ושנים בארץ ישראל וידהבו ביה רבנן עיניהו ברבנא נחמיה וברבנא עוקבא בני ברתי דרב. עוד שם ואכרה לי בחמשה עשר כסף וחומר שעורים ולתך שעורים אלו חמשה וארבעים צדיקים שהעולם עומד בהם ואיני יודע אם שלשים כאן וחמשה עשר בארץ ישראל אם שלשים בארץ ישראל וחמשה עשר כאן כשהוא אומר ואקחה שלשים הכסף ואשליך אותו בית יי' אל היוצר הוי שלשים בארץ ישראל. נמצא מכאן שארץ ישראל נקראת בית חש"ם ר"ת חומר להזך טי"ו:

עוך פרק א"ו טרפורת ראה עומדת בבבל ורואה בבלה בארץ ישרא. מסכת מגלה פרק בני העיר תניא רבי אלעזר הקפר אומר ערידין בתי כניסיות ובתי מדרשות שיקבעו בארץ ישראל שנאמר כי כרכבו בהרים וברמכל בים יבא והלא דברים קל וחומר מה תבור וכרמכל שלא באו ללמוד אלא שעה אחת נקבעו בארץ ישראל בתי כנסיות ובתי מדרשות שקורין ושונין בהם ומרביצים בהם תורה על אחת כמה וכמה ורש"י ז"ל הביא בפי' שופטים מדרש אגדה אנכי אנכי לא הב"ה קפח שכר תבור וברמכ שבאו למתן תורה לתת עליהם את התורה ושבו בסבר פנים שאמר להם הב"ה סוף אני פורע לכם בכפלים נאמר בסיני אנכי ונאמר בתבור אנכי אנכי נאמר בסיני אנכי יי' אלהיך ונאמר בכרמל יי' הוא האלהים. מסכת סנהדרין פרק חלק ת"ר עשרת השבטים אין להם חלק לעולם הבא ועשרת השבטים הללו הם שהגלם סנחריב וכמו שנזכר בסוף ספר מלכים פרש"י ז"ל אין להם חלק לעולם הבא היינו לימות המשיח שלא יקבצם עם שאר גליות לפי שספרו בגנותה של ארץ ישראל ובדאיתא התם, כי מטו לשוש ושויא כי מטו עלמין אמרו בעלמין כי מטו לשוש רדי אמרו על חד תרי:

עוך באורזו פרק עלי סנחריב שהיה אחד משמונה שבשמותיו אסנפר אמר רבי מפני מה זכה אורזו רשע ליקרות אסנפר רבא ויקירא מפני שלא ספר בגנותה של ארץ ישראל שנאמר

ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם ארץ דגן ותירוש . ואמרינן במסכת סוטה פרק אלו נאמרין בכל לשון ויחפרו לנו את הארץ אמר רבי חייא לבושתה של ארץ ישראל שנתכוונו כתיב הכא ויחפרו וכתיב התם וחפרה הלבנה ובושה החמה . רבי אומר אלו ואלו יש להם חלק לעולם הבא שנאמר והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וכו' אשור אלו עשרת השבטים והנדחים בארץ מצרים או דור המדבר אלו ואלו ישתחוו ליי בהר הקדש . כמסכת מגלה פרק קמא ומסכת ערכין בסופא , אלא אמר רבי ירמיה החזירן ואשיחו כלך עליהם וכו' הביא רש"י ז"ל בתחלת ספר ירמיה ואם יקשה מאחר שירמיה התנבא מי"ג ליאשיהו למה שלח יאשיהו חלקיהו הכהן ואחיקם ועכבור אל חולדה הנביא מלמד שלא היה שם שהלך להחזירו' עשרת השבטים בתשובה . ועוד הביא למטה הלוך וקראת כאן צוהו לילך ולהחזיר עשרת השבטים . מסכת חולין פרק או טרפות צידונים יקראו לחרמון שריון תנא שניר וחרמון שני הרי ישראל הן מלמד שכל אחד מאותות העולם הלך ובנה כרך גדול לעצמו והעלה לו שם על שם הרי ישראל ללמדך שאפילו הרי ישראל חביבין על אומות העולם . מסכת ברכות פרק קמא אמר ליה לרבי יוחנן איכא סבי בבבל תמה ואמר כי כריב למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה הוא דכתיב אבל בחוצה לארץ לא כיון דאמרי דמקדמי ומחשכי לבי כנישתא אמר היינו דמחני להו כדאמר להן רבי יהושע לבניה אקדימו ואחשיכו לבי כנישתא כי היכי דתורכו יומי . מסכת בבא מציעא פרק חזהב תני תנא קמיה דרבי נחמן בר יצחק כל המלבין פני חברו כאלו שופך דמים אמר ליה שפיר קאמרת דחזינא דאויל סומקא ואתי חיורא אמר אביי לרב דימי במערבא במאי זהירי א"ל באחוורי אנפי . גם בזו טעה ארסטוטאלים שאמר בספר המאמרות שלו דאויר חיורא ואתי סומקא ודבדי חכמינו ז"ל הם אמת אף לחשבונו שהביישן מתפחד כבושת גנב כי ימצא . מסכת קדושין פרק ברזא במערבא כי מנצו תרי בהדי הדדי והדר חד מיניהו וקדים ושתיק אמרי האי מיוחם מפני . מסכת עירובין פרק עושין פסין אין בונין בורגנין ולא פסי ביראורת לא בבבל ולא בשאר ארצות וכו' בבבל לא דשכיחי מיא בחוצה לארץ לא דשכיחי מתיבתא פרש"י ז"ל עיירות חרבות ומחיצות הבתים עדיין קיימות ור"ח ז"ל פי' כפרים וביאור זה כשירצה אדם לילך מעיר לעיר בשבת והם רחוקות ירחר על אלפים אמה אם בונין בורגנין בדרך בין כל שבעים אמה הולכים ברצונם ובורגנין הוא מה שקורין בלשון ערבי בורג נאסר זה בבבל שהנחרות שם מרובין ועוקרין הכל והיו נסמכין על המנהג הראשון שהרי אם נעקר אחד מהם ישאר בין שנים ק"מ אמה ואסור . וכן המעם במחיצות שיפלו ולמסקנא שלא התירו פסי ביראות אלא להכמת עולי רגלים ובארץ ישראל לחוד ואלו בור הרבים ובור ובאר היחיד אפילו בארץ ישראל צריך מחיצה גבוה עשרה . מסכת ברכות פרק שלשה שאכלו כל המעון ברכה לאחריו מעון ברכה לפניו ויש שמעון ברכה לפניו ואין מעון ברכה לאחריו והיא משנה מסכת נדה פרק בא סימן יש שהוא מעון לפניו ואין מעון לאחריו לאפוקי ירק זלרבי יצחק דמברך אירקא לאפוקי מיא ולרב פפא דמברך אמיא למעוטי מצות ולבי מערבא דלבתר דמסלקי תפלייהו מברכי אקב"ו לשמור חקיו למעוטי מאי למעוטי ריחני מדלא שני ליה למעוטי שאר מצות ש"מ דלא שאני להו לבני מערבא בין תפלין לשאר מצות דבכלהו מברכי בתרייהו לשמור חקיו , ומיהו יש לומר דלעולם לא מברכי א"א אתפילין וכן נראה מן הירושלמי דתפילין דוקא משום דכתיב ושמרו את החקה הזאת דהיינו תפלין . כתב ה"ב התרומה ז"ל שהחולץ תפליו לא יברך כלל . מסכת זבחים פרק פרת חטאת , מאי חוץ מגיתה אמר ריש לקיש חוץ ממקום הבדוק לה אמר ליה רבי יוחנן והלא כל ארץ ישראל בדוקה היא וכו' במאי קא מפלגי מר סבר ירד מבול לארץ ישראל ומר סבר לא ירד פי' הבדוק לה לשוחטה שם שאין תחתיה קבר התהום שאחר שלא ירד שם מבול לא נשתקעו שם עצמות . מסכת יומא פרק הוציאו לו את הכף תניא רבי יוסי אומר שבע שנים נתקיימה גפרית ומלח בארץ ישראל אמר רבי יוחנן מאי טעמא אתיא בריח בריח כתיב הכא והגביר בריח לרבים שבוע אחד וכתיב על כי עברו בריח . מסכת שבועות פרק כל הנשבעין עד נחר הגדול נחר פרת שמעון בן טרפון אומר קרב לגבי דיחנא ואידחן ונאמר זה על זה נחר פרת מפני שהוא קרוב לארץ ישראל וגם שיורד מארץ ישראל הולך אל בבל והיינו דאמרי' פרק אין בין המודר אמר רב מטרא במערבא סהדא רבה פרת , כלומר כשרואין בני בבל שפרת גדול הוא עדות להם ובשורה טובה שבארץ ישרא הרבה גשמים ושמחים אחיהם והעדות הוא מפני שהוא סמוך לארץ ישראל במורחה לא שמימי ארץ ישראל ניגרים בו אבל על גיחון אומר קצרת שהוא גם כן קרוב לארץ ישראל שכן כתיב והורדתם אותו אל גיחון . כתב רבי אברהם בן עזרא והוא הבא מפארת מזרחית דרומית גם פרת כן והוא אחריה גבול הארץ מפאת מזרח והוא דגלת . מירון רש"י ז"ל כתב מסכת ברכות פרק קמא סתם מי גיחון מי השילוח בדברי היטים למה שלא יבאו מלכי אשור וימצאו מים לשתות . ולא זרזו גיחון הנהר הגדול דההיא לאו בארץ ישראל הוא אלא מעין קטן סמוך לירושלם והורדתם אורזו גיחון מתרגמינן ותחרזון ירתיה לשילוחא :

פרקי דרבי אליעזר סוף פרק כ"ט ועוד היה רבי ישמעאל אומר שלוש מלחמות של מהומה עתידין בני ישמעאל לעשות באחרית היטים שנאמר כי מפני חרבות נדדו אחרת ביער

בערב מפני חרב נטושה ואחת בים מפני קשת הרוכה ואחת בכרך גודל שברומי שהוא כבד משניהם שנאמר מפני כובד המלחמה ומשם בן דוד יצמח ויראה באבדן אלו ואלו ומשם יבא לארץ ישראל שנאמר מי זה בא מאדום . מסכת סנהדרין פרק חלק אין לך כל דקל ודקל שבארץ ישראל שאין קושרין בו סוס של פרסיים ואין לך כל ארון וארון שבארץ ישראל שאין סוס של מדיים אוכל בו תבן . מסכת כתובות פרק נערה שנתפתתה עשו הקות דם בארץ ישראל כרפואה שאין לה קצבה ואם כן הוה לאלטנה הניזוגית מנכסי יתומים כמזונות . מסכת ערכין בסופא תניא רבי אלעזר ברבי יוסי אומר אשר לו חומה אף על פי שאין לו עכשו והיה לו קודם לכן מאי טעמא דמאן דאמר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא וכו' וזכרנוהו פרק ג' אף ירושתך בחידוש כל הדברים הללו ואידך ההוא דבעיא רחמי על יצרה דע"ז ובטליה ואגין זכותיה עליה בסוכה והיינו דקא קפיד קרא עלוי יהושע דבכל דוכתי כרחיב יהושע והכא כרחיב ישוע בשלמא משה לא בעא רחמי דלא הויא זכותא דארץ ישראל אלא יהושע דהויא זכותא דארץ ישרא אמאי לא ליבעי רחמי והא כרחיב אשר ירשו אבותיך וירישתה הכי קאמר כיון דירשו אבותיך ירשת אתה ממנו שמיטין ויובלות השתא משגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו יובלות עורא דכתיב ביה כל הקהל כאחד ד' אלפים רבוא ושש מאות ושמים הוה מני דתניא משגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו יובלות דכתיב וקראתם דרור בארץ לכל יושביה בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שמקצתה עליה יכול אפילו היו עליה והיו מעורבבין שבט יהודה בבנימין ושבט בנימין בשבט יהודה יהא יובל נוהג ת"ל לכל יושביה בזמן שיושביה נתקנן ולא בזמן שהן מעורבבין פרש"י ז"ל ואידך כלומר לעולם כי לא עשו אסכות ולא אסכות ממש אלא דבעי עורא דחמי איצרא דע"ז ומימסר בידיהו כדאמרי' בסנהדרין ואגין זכותא דעורא עליה בסכה כי לא עשו דבר זה מימות יהושע בן נון , הרי שתפלת ארץ ישראל לצדיקים יותר מקובלת מחוצה לה . מסכת פסחים בסופא אומרין לו למשה טול וברך אמר ליה איני מברך שלא זכיתי ליכנס לארץ לא בחיי ולא במותי מכאן שאפילו במותו של אדם זכות הוא לו :

סיפרי אצבעו של הקדוש ברוך הוא נעשה מטטרון למשה והראהו כל ארץ ישראל (פירש מטטרון מראה מקום) . מדרש חזית מלך אסור ברהטים אמר רבי מלך זה משה שנאמר ויהי בישורון מלך אסור ברהטים שנגזר עליו שלא יכנס לארץ בשביל מה בשביל רהטים של מי מריבה . מסכת ראש השנה פרק אם אינן מכירין והא בכנישתא דשף ויתיב בנהרדעא דחזה בי אנטריטא וקרו לה דשף וירחיב כלומר שדלג מארץ ישראל וישב שם וזהו משום דכרחיב כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו וזה שגלות יכניה וסיעתו כשיצאו מירושלם הביאו עמהם אבנים ועפר מבירת המקדש ובנו בנהרדעא בית הכנסת ויסדוה באורזם אבנים ובאותו עפר :

תנחומא פקוד את בני לוי השבט הזה חביב מכל השבטים ברא הקב"ה ימים ובירר לו השבת ברא שנים ובירר לו שמיטה ברא שבועים ובירר לו יובל ברא ארצות בירר לו אחת זו ארץ ישראל ברא רקיעים בירר לו אחד גוי בשר ודם ואחת בשר ודם ובך בחר השי"ת שנאמר אתכם נדבה :

פרקי דרבי אליעזר פרק יום טוב שבע ארצות ברא הקדוש ברוך הוא ומכללם לא בחר אלא בארץ ישראל שנאמר תמיד עיני יי' אלהיך בה וכרחוב אחד אומר אמרתי לא אראה יה בארץ החיים . שבע מדברות ברא הקב"ה ומכללם לא בחר אלא מדבר סיני ליתן בו תורה שנאמר הר חמד אלהים לשבתו . שבע ימים ברא הקב"ה ומכללם לא בחר אלא יום כנרת והנחילו לשבט נפתלי שנאמר נפתלי שבע רצון ומלא ברכת יי ודרום ירשה . עוד שם פרי ל"ח היה יעקב מהרהר בלבו ואומר אעזוב ארץ אבותי ארץ ששכינתו של הקב"ה בתוכה ואלך לי אל ארץ טמאה :

אוכה רבתי וירדנה רבי אבא בר כהנא אמר אם ראית ממפלים טלאים בבליים בארץ ישראל צפה לרגליו של משיח אמר רבי שמעון בן יוחאי אם ראית סוס פרסי קשר בקברי ארץ ישראל צפה לרגליו של משיח . עוד שם ואתה בן אדם אמור אל בני ישראל היושבים על אדמתם ויטמאו אותה אמר הקב"ה הלואי היו בני עמי בארץ ישראל אף על פי שמטמאין אותה :

מדרש אמר רבי שמעון בן יוחאי חביבי יסורין שבהם נתנו שלש מתנות לישראל ואלו הן תורה וארץ ישראל והעולם הבא , תורה דכרחיב לדעת חכמה ומוסר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה , ארץ ישראל דכרחיב יי' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגומר , העולם הבא שנאמר כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר איזהו דרך החיים הוי אומר זה העולם הבא :

אלפא ביתא דרבי עקיבא אין ארץ החיים אלא ארץ שמתיה חיין תחלה לעולם הבא . מסכת כתובות בסופא ת"ר מעשה ברבי אליעזר בן שמוע ורבי יוחנן הסנדלר שדיין מהלכין לנציבין אצל רבי יהודה בן בתירא ללמוד תורה היכנו כיון שהגיעו לנציבין וכרו את ארץ ישראל

וקפו עיניהם וולגו עיניהם דמעות וקרעו את בגדיהם וקראו את המקרא הזה וירשתה וישבת בה ושמרת לעשות אמר ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה חזרו ובאו להם לארץ ישראל בספר יחזקאל תרן וכנה ועדן ת"ר חרונין וגציבין. וחרן אין ספק שהוא עבר הגדר האמנם מורגד לצאת ממנה ללמוד תורה ולישא אשה ולהציל מהגוים. וכדאיתא מסכת עבודה זרה פרק קמא ויחזור וכן יוצא לסחורה או לעסקו וחזר. וכן כתב הרמב"ם ז"ל הלכות מלכים ומלחמותיהם פ"ה:

בראשית רבה אמר רבי הושעיה כבר כתוב וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם מה ת"ל ויצא יעקב מבאר שבע אלא אמר רבי אבא בשעה שבקש לצאת בחוצה לארץ מהיכן הורשה לו לא מבאר שבע אף אני הדיני הולך לבאר שבע אם נותן לי רשות הרגי יוצא ואם לאו איני יוצא לפי' הוצרך הכתוב לומר ויצא יעקב מבאר שבע. מסכת קדושין פרק קמא רב אסי הוה ליה ההוא אימה וקנה אמרה ליה בעינא תכשיטין עבד לה בעינא גברא נעיין ליך בעינא גברא דשפיר כותיך שבקה ואזל לארץ ישראל דקאולה אבתריה אתא לקמיה דרבי יוחנן אמר ליה מהו לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ אמר ליה אסור לקראת אימה מהו אמר ליה איני יודע איתנח פורתא הדר אתא אמר ליה אפי נתרצית לצאת המקום יחזירך לשלום, אתא לקמיה דרבי אלעזר אמר ליה חס ושלום דילמא מרתח רתח מאי אמר לך המקום יחזירך לשלום אם איתא דרתח לא הוה מברך לך אדהכי והכי שמע לארונא דקא אתי אמר אי ידעי לא נפקי. תוספות מסכת עבודה זרה פרק קמא לא יצא כהן לחוצה לארץ ואפילו לישא אשה אלא אם כן הבטיחוהו מסתברא מכלל זה שהישראל רשאי ליצאת אפילו לחזר אחריה. אמר רבי אלעזר כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עון שנאמר העם היושב בה נשוא עון, פהר"ם ז"ל שעונותיו מחולין לו. אמר רב ענן כל הקבור בארץ ישראל כאלו קבור תחת המזבח כתוב הכא מזבח אדמה וכתוב התם וכפר אדמתו עמו, פהר"ם ז"ל וכל הקבור בה נתכפר לו כאלו המקום שהוא בו מזבח כפרה. עולא הוה רגיל דהוה סליק לארץ ישראל נח נפשיה בחוצה לארץ אתו אמרו ליה לרבי אלעזר אמר אנת עולא על אדמת טמאה תמות, אמרו לי ארונו בא אמר להם אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה. עוד שם רבה ורב יוסף דאמרי תרוויהו כשרין שבבבל ארץ ישראל קולטתן כשרין שבשאר ארצות בבל קולטתן לעתיד אילימא ליחפין כל הארצות עיסה לארץ ישראל וארץ ישראל עיסה לבבל אלא לענין קבורה, עוד שם יחיו מתוך נבלתי יקומון, כאי לאו מתוך מתים שבארץ ישראל נבלתי יקומון מתים שבחוצה לארץ:

בספר תורות האדם להרמב"ן ז"ל ונשאל רבינו האי ז"ל הני מערות שבארץ ישראל ויש בהן כוכין שמכניסין מתים לשם ובכל עת שהם רוצים להכניס מתים מעבירים עצמות אותן מתים ומניחין אותם בגומות שבמערות שרי למעבד הכי או לא, וכן בית הקברות שנתמלא ואין להם מקום לקבור ויש קברים ישנים חופרין אותן הקברים ומכניסין את העצמות לצד אחד וקוברין בהם, מאי דעבד הכי איכא עליה מדי או לא והשיב הכין חזי לנא דהא דעבדין בארץ ישראל שלא כדין הוא ולא שרי מן שכיא למיעבד הכין דהא חיישי רבנן למיפגע מקום תפיסה שני מתים בהדי הדדי דתנן המוכר מקום לחבירו לעשות לו קבר וכו', וכדאיתא מסכת בבא בתרא, דאלמא לא שרי למדבקינהו למיתי ואי איפשר שלא יהיה בין מת לחבירו פחות משלשה טפחים שלשה לתפיסת זה ושלשה לתפיסת זה, ולענין בית הקברות שנתמלא ואין מקום לקבור אי ודאי ליכא דוכתא אחריתי אפילו שהוא רחוק משם יעשה שאי איפשר למשבקיה למת ולא קביר אבל איתיה מקום אחר אפילו בטרחא ובדחקא ילך לשם ולא ינוול המתים, וכמה בתי קברים שנדחקו מתים שנידונו שלא יקבר אדם, אבל ודאי אם יכול להעמיק כדי שיהא קובר בעומק ובין מת לת ששה טפחים שפיר דמי אף על פי שזה למעלה מזה דהתם מקשינן והא נגעי כוכין בהדי הדדי וכפרקינן בכעמיק, הרי שנתברר שאסור לקבור היכי דנגעי כוכין בהדי הדדי ואם העמיק ונתן לכל אחת תפיסתו אף על פי שזה למעלה מזה שפיר דמי, עד כאן לגאון ז"ל. ירושלמי בצואתו של רבי אל תרבו עלי מאד תבריכין ותהא ארוני נקובה בארץ, פי שיטלו חרף התחתון שבארון וישכיבוהו על הארץ שקברות קרקע מצוה, ולא תימא משום חביבותא דארץ ישראל אלא אפילו בחוצה לארץ דכתוב ואל עפר תשוב. עוד הביא הרמב"ן ז"ל ומסקנא שאסור לפנות המת או העצמות ממקומן לצורך מת אחר וכ"ש לפנות המקום וכן לעשות לו קבר מכובד ממנו אסור, אבל לכפרו ולכבודו כגון להעלותו לארץ ישראל ולירושלם מותר. מסכת כתובות בסופו, אמר רבי אבהו אפילו שפחה שבארץ ישראל מובטח לה שהיא בת העולם הבא כתיב הכא לעם עליה וכתוב התם שבו לכם מה עם החמור עם הדומה לחמור ורוח להולכים בה אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא, ולרבי אליעזר צדיקים שבחוצה אינן חיין אמר רבי אחי לא על ידי גלגול. מתקיף לה רב אחא מלא בר בריה דרבי אחא מלא רבה והלא גלגול לצדיקים צער מחילות נעשות להם בקרקע:

מדרש תלים, בארצות החיים זו ארץ ישראל, ד"א זה גן עדן. תנחומא פרשת ויחי ולמה מחבבן האבות קבורת ארץ ישראל שמיתי ארץ ישראל חיין תחלה לימות המשיח ואוכלין לשנות המשיח. רבי ורבי אלעא הוו כהלכין בפילי בחוצה לטבריא ראו ארון של מת שבא מחוצה לארץ אמר רבי מה הועיל בה שיצאתה נשמתה בחוצה לארץ ובא להקבר בארץ אני קורא עליו ונחלתי שמתם לתועבה בחייכם לא עליתם ועכשו ותבואו ותטמאו את ארצי במיתתכם, אמר ליה רבי אלעא כיון שנקבר בארץ ישראל הב"ה מכפר לו שנאמר וכפר אדמתו עמו:

על חבוט הקבר רבי מאיר אומר משום רבי אליעזר דין הקבר יתר מדינה של גהינם שאלו בדינה של גהינם אין דנין בה אלא משלש עשרה ולמעלה, אבל דין הקבר אפילו יונק שדי אמו אפילו נפלים אפילו גמולי חלב צדיקים וחסידים בה נידונים. מכאן אמרו הדר בארץ ישראל ומת בערבי שבתות קודם שתחשך השמש בשעת תקיעת שופר אינו רואה דין הקבר אבל מי שהוא אוהב התורה ומעשים טובים ורודף צדקות ומכנים אורחים לתוך ביתו ומתפלל תפלה כמצותה אף על פי שקבורתו בבבל אינו רואה דין הקבר ולא דינה של גהינם שנאמר קראתי מצרה לי ויענני מבטן שאול שועתי שמעת קולי, והחבוט פירושו בשעת פטירתו של צדיק מהו אומר צדיק אבד ואין איש שם על לב. שאו את רבי אליעזר דין הקבר כיצד הוא אמר להם בשעת פטירתו של אדם באים עליו שלשה מלאכי שרת אחד אומר צדיק אבד ואחד אומר יבוא שלום ואחד אומר הולך נכוחו, ואם הוא רשע גמור באים עליו חמשה מלאכי חבלה מיד בא מלאך וישוב לו על קברו ואומר ישובו רשעים לשאולה ומכה אותו בידו ואומר לו הגד לי שמך אומר לו גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאיני יודע שמי, מיד מבנים רוחו ונשמתו בגופו ומעמידו וכושיבו בדין שנאמר והוא ישפוט תבל בצדק. אמר רבי יהושע בן לוי שלשלת שחציה ברזל וחציה אש כביא ומכה אותו ג' פעמים ראשונה עצמותיו כותפקרקן שניה עצמותיו מתפזרים ומביאים מלאכי השרת ומקבצים אותו ומביאים רוחו ונשמתו וזורקים אותה בגופו ומכים אותו פעם שלישית ומבקשים ממנו דין ודינים אותו בכל מדה ומדה. בן עזאי אומר שלשה דינים הם ושלשתן קשים זה מזה דין הקבר ודין גהינם ודין שמים ושלשתן לפני הב"ה אמר לו רבי עקיבא וכי שלשתם דנין לפני הב"ה והלה דין הקבר לבדו ודין גהינם לבדו ודין שמים לפני הב"ה ג' ימים דין הקבר ושבעה דינה של גהינם ושבעה דין שמים ואם אין עליו דין פוטרין אותו ואם לאו דנין אותו. תוספת' מסכת סנהדרין פרק ג' רבי דוסתאי בי' ינאי אומר חיבי מיתות שברחו מן הארץ לחוצה לארץ ממיתין אותן מיד ושברחו מחוצה לארץ לארץ אין ממיתין אותן מיד אלא נידונין בתחלה. תוספת מסכת עבודה זרה פרק ח' ישב אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה גוים ולא בחוצה לארץ אפילו בעיר שכולה ישראל, מלמד שישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות שבתורה וחקבור בארץ ישראל כאלו קבור תחת המזבח, הוי אומר ושבתי בשלום אל בית אבי שאין ת"ל והיה יי לי לאלהים ואומר לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים כל שאתם בארץ כנען הריני לכם לאלוה אין אתם בארץ כנען כביכול איני לכם לאלוה. וכן בדוד אומר כי גרשוני וכי תעלה על דעתך שדוד המלך עובד ע"ז הוא אלא שהיה דורש ואומר כל המניח את ארץ ישראל בשעת שלום ויוצא כאלו עובד ע"ז. וכן הוא אומר ונטעתים בארץ הזאת באמת אינם עליה אינם נטועים לפני באמת לא ככל לבי ולא בכל נפשי, פי' פסוק הוא בס' ירמיה:

מדה שהבטיחה התורה האמיתית אם יהיה נדחך בקצה השמים ר"ל מארץ ישראל. וכן כתוב בס' עזרא אם יהיה נדחכם בקצה השמים משם אקבצכם והביאותים אל המקום אשר בחרתי לשכן את שמי שם. תוספות מסכת קדושין פרק קמא רבי אלעזר ב"ר שמעון אומר כל מצות שנתחייבו בהם ישראל עד שלא באו לארץ נוהגות בארץ ובחוצה לארץ ושלא נתחייבו בה אלא משבאו לארץ אין נוהגות אלא בארץ חוץ משמיטת כלים וגאולת ממכר ושלוח עבד עברי שאע"פ שלא נתחייבו בהם אלא משבאו לארץ נוהגות בארץ ובחוצה לארץ. תוספת מסכת שביעית פרק ד' עיירות ארץ ישראל חסמוכות לספר מושיבין עליהם שומר כדי שלא יבואו גוים ויבזו פירות שביעית. מסכת סנהדרין פרק קמא אין עושין שלש עיירות מנודחות בארץ ישראל אבל עושין שתים כגון אחת ביהודה ואחת בגליל אבל שתים ביהודה ושתים בגליל אין עושין וסמוך לספר אפילו אחת אין עושין שמא ישמעו גוים ויבואו ויחריבו את ארץ ישראל:

תנחומא פרשת בהעלותך כתוב ותעברו את הירדן ותבואו אל יריחו וילחמו בכם בעלי יריחו האמורי והפריזי החתי והכנעני והגרגשי והחוי ואתן אותם בידכם וכי שבע אומות היו בעלי יריחו אמר רבי שמואל בר נחמני יריחו נגיא של ארץ ישראל אמרו אם נכבשת יריחו מיד כל הארץ נכבשת לפי' נתכנסו לתוכה שבע אומות, כלומר יריחו הוא נגר ומגעול. מסכת בבא בתרא פרק המוכר את הספינה אמר רב חנן בר אבא אמר רב אימלך ושלמון ופלוני אלמוני ואבי נעמי כלן בני נחשון דן מאי קמ"ל דאפילו מי שיש לו זכות אבות אינה מועילת לו בשעה שהוא יוצא מארץ ישראל לחוצה לארץ. מסכת כתובות בסופא ההוא גברא דנפלה ליה יבמה בי חוזאי אתא לקמיה דרבי חנינא אמר ליה מהו למיחת בתרה וליבמה אמר ליה אם אחין נשא גויה ברוך המקום שהרגו אחין ירד אחרין:

חרב בעל העטור ז"ל יכמה שנשארת בלא חליצה ובא יבמה ממדינת הים אנשי מוחז כופין יבמה שיחלוץ לה ומתקיים עם בעלה, ובני ארץ ישראל מוציאין אותה מזה ומזה ע"כ. ומצאתי בזולת ספרי הרבה מאלו החלוקים שבין אנשי מוחז כלומר בני בבל ובין אנשי ארץ ישראל ומכלל שבני בבל אית לחו חתם סופר ועד ובני ארץ ישראל לא. והרב אלפאסי ז"ל פ' המגרש פסק חתם סופר ועד כשר דמימרא דרב היא והלכה כרב באימורי:

ספרי כי שפע ימים ינקו זה ימה של חיפה שגנו לצדיקים לעולם הבא ומניין אתה אומר שכל ספיונות שאובדות בים הגדול וצרורות של כסף ושל זהב אבנים טובות מרגליות וכוכיות וכלי חמדה שהים הגדול מקיאן לימה של חיפה שגנו לצדיקים לעתיד לבא שנאמר כי שפע וכו'. מסכת עבודה זרה פרק קמא רבי שמעון בן אלעזר אומר ישראל שבחוצה לארץ עובדי עבודה זרה בטהרה הם כיצד שעשה משתה לבנו וזמן כל היהודים שבעירו את על פי שאוכלין ושותין משלהן ושמש שלהן עומד ומשקה עליהם מעלה עליהם הכתוב כאלו אכלו זבחי מתים שנאמר וקרא לך ואכלת מזבחו מאי וקרא לך משעת קריאה:

אי שמים רשע מצרה נחלץ ויבא גוי צדיק תחתיו. הרי מסכת חולין פרק קמא אמרי' גוים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודה זרה הם אלא מנהג אבותיהם בידיהם ומזה חטעם הוא דפסק רבינו שמואל ז"ל כרבי אליעזר דלא חייש לזיופא וכל שכן בזמן הזה שאינם מנסכין דלא צריך חותם בתוך חותם ובין דאמר חותם אחד לא טרח ומזייף ולר"ם ז"ל מותר בהנאה לחוד. וח"ב התרומה כרתב יין של גוי בזמן הזה אסור בשתית ומותר בהנאה ויכול הישראל ליקח אותו בחובו מן הגוי ומותר למוכרו. ומזה חטעם גם כן הביא ראיה הרב בעל העטור ז"ל שמשומד לע"ז קדושיו קדושין וגרושיו גרושין, וכן נמי פסק הר"ם ז"ל הלכות אישות פ"ד, וישראל נמי שקדש משומדת תפסי בה קדושי ואם חזרה בתשובה אסורה בקרוביו והוא אסור בקרובותיה וצריכה ממנו גט, ואם חולידה בן אפילו מגוי ישראל כשר ומזוהם הוא כדאמרינן מסכת יבמות שלחי פרק קמא, והא איכא בנות כלומר בנות שנשתמדו וילדו לגוים ואמר רבינא בן בתך הגא מן הגוי קרוי בנך, וכ"ש אם ילדה מישראל. והא דגרסינן בירושלמי רבי אלעזר שא אבא על השפחה משומרת מהו ברי"ש גרסי' לא בדל"ת כלומר שנשתמרה שלא נבעלה דאי משומדת בדל"ת קאמר מאי שנא שפחה דנקט דהא שפחה שנשתחררה ישראל גמורה היא ואין לומר שלא רצה לתלות הקלקלה בישראל"ת אלא משומרת קאמר כלומר אם יש לה כתובה מאתים כמו ששנינו השפחה שנפדת יתירה על בת שלש שנים ויום אחד כתובתה מנה לפי שהיא בחוקת בעולה שאל רבי אלעזר אם היא משומרת מבת שלש שנים ולמעלה ובא עליה ומצאה שלמה מהו בכתובה מאתים ואתי למידק מדויקא דהבא על שפחה ארמית יכול יהא חייב כלומר קנס ת"ל מהור יהמרנה לו לאשה את ש"ש לו בה הויה יצאת שפחה ארמית שאין לו בה הויה הא אם יש לו בה הויה יש לה קנס וכל שיש לה קנס יש לה כתובה כלומר כתובה מאתי' משום דבתולה מחזקי' לה דאי לא ליח ליה קנס ואמר ליה ר' יוחנן וכי בקנס הדבר תלוי כלומר כתובת מאתי' הרי בוגרת שאין לה קנס וכתובתה מאתי' וחרי בתולה מן הנשואין שיש לה קנס וכתובתה מנה, ואמר רבי יעיר תפתר כלומר ההיא דשפחה ארמית דתלי טעמא בגויה ומינה איכא למידק הא שפחה שאינה ארמית יש לה קנס וכתובתה מאתים שנתגיירו ושנשתחררו פחותות מבת ג' שנים ויום אחד. ודחי רבי מונא דלא איפשר דאי בפחותות מבת שלש שנים ויום אחד כישראל הם. ומיהו גירסת הירושלמי תמה דקאמר הרי בתולה מן הנשואין יש לה קנס, ועוד היא התם בירושלמי מסכת כתובות פרק קמא, ואנן נעזרה שנתארסה ונתגרשה יש לה קנס תניא הא מן הנשואין אין לה קנס ולא מאתים. ולענין המשומדת אם ילדה בן לישראל פוטר את אביו מן היובם דהא רתנן כל שיש לו בן מכל מקום פוטר את אשת אביו מן היבום חוץ ממי שיש לו מן השפחה והנכרית, ושפחה ונכרית מסקינן ליהו התם פרק כיצד דמעטינהו רחמנא מבת אשת אביך מי שיש לו לאביך אישות בה פרט לשפחה ונכרית שאינן בנות הויה ואישות והאי אית לו בה הויה ואישות. והרשב"א ז"ל כתב שגם כן מטמא באהל כלומר המשומד, ומביא ראיה מההיא דשלחי פרק קמא דקדושין גבי בנים אתם שאפילו לרבי יהודה לאו מכלל אדם נפקי וכ"ש לרבי מאיר, ואע"פ שאין מהזירין לו אבדה ושמלוין לו ברבית. כרתב הר"ם ז"ל הלכות נחלות פרק ו' ישראל שנשתמד יורש את קרוביו הישראלים כשחיה. ואם ראו ב"ד לאבד ממנו ולקנסו שלא יירש כדי שלא לחזק ידי הרשעים הרשות בידם, ואם יש לו בנים בישראל תנרזן ירושת אביהם המשומד להם וכן המנהג תמיד במערב. אמרתי להביא פה מה שקבלתי מטהור קדש מה"ר אליעזר דשיונן זקי"ל בשם רבי יצחק אברהם ז"ל במשומד דבר זה לשונו, משומד השב בתשובה בדין שלא יצטרך שלשה לקבל לפניהם כיון שהניח כל' תרבות אנשים חטאים ושב לבוראו. ודומה קצת לנר ואם לא תקן כל עוותתו לא תתעכב בבך תשובתו, ואף על גב דמפריחי יונים ומלוי ברבית לא סגי ליהו בקבלה אלא שיחזרו הרבית, הכא תקנתו קלקלתו, דכיון שנשתמד ושב הוה ליה בעל תשובה לכל דבר, וגם ה"ר אליעזר דגרמישא ז"ל לא החמיר עליו לקבל ייסורין להתכפר כישראל שעשה עבירות אחרות ולא כפר בעיקראחר ששב ומתפלל וקורא ק"ש ואין להחמיר עליו לקבל ייסורין לכפר ולהתאסק נגד יצרו כי מאחר ששב ורפא לו

ובא לו ליטהר מפיעין לו, עד כאן, אבל על היותו משוטד לעבודה זרה מחמיר עליו וק"ל, שאין יכול ליעשות שליח הולכה דבר זה לשונו. משומד אחר שיצא מברית קדש לבטלה לאו בר שליחות הוא ומטקום שמרבה שליחות מפרש מה אתם בני ברית אף שלוחכם בני ברית ופ"ה מהולים ושיהיו בני ברית במצות כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית וגם אם לא בריתי יומם ולילה הרי שהתורה והמצות נקראו ברית, וכל מקום שהוא מרבה משומד לומר בו נקרא אחיך אינו מרבה כי אם משומד אוכל נבלות לתאבון ואף למאן דאמר דאוכל להכעיס משומד הוא מודה בעובד ע"ז כדאיתא פרק אין מעמידין, דאמרינן המינין והמסורות והמשומדין מורידין לבור, ופריך אני שווה לכל אברת אחיך לרבות המשומדין ואת אמרת מורידין ושני סמי מכאן משומדים, ופריך ולשני ליה כאן במשומד אוכל נבלות לתאבון כאן במשומד אוכל נבלות להכעיס ומשני משומד אוכל נבלות להכעיס מין הוא. ואף למאן דאמר בתר דכי דמשומד אוכל נבלות להכעיס הוי משומד ומרבה ליה להחזיר אבדה במשומד לעבודה זרה מודה דהוי כגוי וכדאיתא מסכת הוריות פרק בתרא, אלא איהו מין זרה העובד עבודה זרה. ומורידין המין לבור, וכן פי' זקני ז"ל בפרשת אמור דמרבה משומד להיות מטמא אליו, ופי' דוקא במשומד אוכל נבלות לתאבון דעושה מעשה עמך במקצת, אבל פירש מכל וכל מדרכי ישראל אין כהן מטמא אליו אפילו לאביו וכ"ש לשאר קרובים, ומסכת שמחות יש שאין מתאבלין עליהם, מכל אלה יש הוכחה שהם כגוי וצריכה גט מידו לידה או ליד שלוחה כי היכי דגוי שקדש בומן הזה דאמ' הספר דחושיין לקדושיו ע"כ אינו ר"ל על ידי שלוחו יתן גט שהרי אין שליחות לגוי לבולי עלמא אי משום דלאו בן בריתא הוא אי משום דמפקי שליחות מקרא אחרינא מושלח בישראל קא מיירי. ושוב מצאתי בשם רבינו יחיא וזה לשונו ובמקום שאי אפשר בשליחות להולכה כגון במשומד אין מזדקקין כל כך בשליחות לקבלה היכא שהיא גדולה בשנים וסמכינן לחזקה שהביאה סימנין, ע"כ במשומד סביא ליה דאין מועיל שליחות להולכה ע"כ. הבאתי את זה מדברי רוח הקדוש מורי כי עגמה נפשי לקדושתו ולנשרפים בגזרתו, על דבר אמרת חיתה שריפת גוף ונשמה קיימת, יום שני אל הכסא אחזו פני כסא היו בחטאינו מאד מהרוגי לוד קדושים כלם מספר כלם צדיקים מי יתן בספר ויוחקו ספר' המלך מלכו של עולם לפניו ירננו עדיהם ויצדקו הוי עוברי בריית דת משה עברית שנפרעין מן העידית, והידים ידי עשיו, עושה שלום במרומיו יאמר די לצרותינו ושלום עשה לנו:

מכילתא לאוהבי זה אברהם וכיוצא בו, ולשומרי מצותי אלו הנביאים והזקנים, רבי נתן אומר לאוהבי ולשומרי מצותי אלו שהן יושבין בארץ ישראל ונותנין נפשם על המצות מה לך יוצא ליהרג על שמלתי את בני מה לך יוצא לישרף על שקראתי בתורה מה לך יוצא ליצלב על שאכלתי את המצה מה לך לוקה מאפרגל על שנטלתי את הלולב ואומר אשר הכתי בית מאהבי המכות הללו גרמו לי ליאהב לאבי שבשמים. נמצא לפי' רבי נתן האהבה היא מסירת הנפש על המצות או על ישיבת ארץ ישראל והכתוב ודאי על ע"ז כי בה נתחייבנו ביהרג ואל יעבור בכל הזמנים לעולם אבל הרחיב הענין לכל המצות לפי שבשעת השמד אנו נהרגין על כלם וכדאיתא פרק בן סורר דבשעת השמד בפרהסיא אפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור, מאי מצוה קלה אמר רבא בר יצחק אפילו ערקתא דמסנא פי' אם אמר לו הגוי עשה רצועות מנעלך כמונו אדומות שאו היו רצועותם אדומות ושל ישראל שחורות כדי שלא ילבשו מלבוש הנכרי ופרהסיא אין פחות מעשרה בני אדם ונראה כי שומרי מצותי הוא על היושבים בארץ ישראל מפני שטעונה הרבה מצות מזולתה:

וכן אמרו ז"ל סוף מסכת כתובות כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים ופי' אבא מורי ז"ל ה"ה שהרי ארץ ישראל נקרא נחלת ה'ש וכמו שכתוב בנחלת ה'ש וברימיה על חללם את ארצם בנבלת שקוציהם ותועבותיהם מלאו את נחלתי. וכן כי לי הארץ וכתוב עיני י' אליך בה כלומר שואת הארץ מיוחדת לבורא י"ת מושגחת ומושקפת לטובה בפרט ותמיד בהשגחה מוספת על השגחתו יתעלה בכלל הארץ כלה שבאותה השגחה אמר עיני י' המה משוטטות בכל הארץ וכמו שהחסיד מושגח במינו בפרט כמו שכתוב לחנחיל אוהבי יש ואומר עיני י' אל צדיקים וכן רבות רעות צדיק, ואומר רגלי חסידיו ישמור, ואין הענין כן בחוצה לארץ וגם היא ארץ מיוחדת לנבואה וזכרון תאריך נבואת יחזקאל יוכיח, והוא על דרך שאמרו מסכת בבא בתרא פרק קמא. אנשי כנסת הגדולה כתבו יחזקאל ותרי עשר ודניאל ומגילת אסתר, וכתבו חמפרשים ז"ל דמ"ה לא כתבו יחזקאל משום דלא נתנה נבואה ליכתב בחוצה לארץ ובאו אנשי כנסת הגדולה וכתבוה לאחר שבאו לארץ. כתב רש"י ז"ל בפי' המקרא, לברוח תרשישה ים ששמו תרשיש שהיא בחוצה לארץ, אמר אברח לשם שאין השכינה שורה בחוצה לארץ. בראש ספר יחזקאל פרש"י ז"ל היה היה דבר י' אמרו רבותינו שהיה כבר לפי שאין השכינה שורה בחוצה לארץ לא על ידי ששרתה שכינה עליו תחלה בארץ. מסכת תעניות פרק קמא ארץ ישראל הב"ה משקה אותה בעצמו וכל העולם כלו על ידי השליח שנאמר הנותן מטר על פני ארץ ושלוח וגו'. ארץ ישראל שותה טי גשמים וכל העולם מי תמצית, ארץ ישראל שותה תחלה ולבסוף כל העולם,

וכן

וכן המתרגם תרגם פני ארץ ארץ ישראל וחוצות חוצה לארץ, דיהיב מטרא על פני ארעא דישראל ומשדר מיא על אפי כחוזי עממיא ע"כ. והרמב"ן ז"ל כתב אלהי השמים ואלהי הארץ הב"ה יקרא אלהי ארץ ישראל כדכתיב כי לא ידעו את משפט אלהי הארץ, וכתיב ודברו על אלהי ירושלם כעל אלהי עמי הארץ. מסכת סוטה פרק קמא כתוב אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה מה ת"ל גם עלה לא אותך לבדך אני מעלה אלא כל השבטים אני מעלה מלמד שכל שבט ושבט העלה עצמות ראש שבטו, ואף דנה נטלוה וקברוה בארץ כנען כי למצרים הלכה ושם מתה, וכתב הרמב"ן ז"ל וקבורתה ידועה עד היום בקבורה, והיא בעיר ארבל עם קבר נתאי הארבלי ויתכן שהעלוה שמעון עצמותיה לחטלדה עליה או ישראל עם עצמות כל השבטים, עד כאן:

וכן רחל אמנו ע"ה נקברה גם כן בארץ ישראל וכדאיתא בתוספת מסכת סוטה פרק י"א, בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח היכן והלא לא נקברה אלא בבית לחם חלקו של יהודה שנאמר ותמת רחל וגו' ואין אפרת אלא בחלקו של יהודה שנאמר ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה ובכר זכרנו פי' כבר ארץ פרק י"ב, וכן גם כן הראורת מעיד על זה, ותמה על מה שפי' רש"י ז"ל פרשת ויחי, ואקברה שם ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ, וכל עצמו של הרב ז"ל שהוא סבור שאינה נקברות בארץ לא מפני שלא היה הקבר קנוי כמו שאמרו קצת מההיא דפרק יש נוחלים באמרם, ונמצא צדיק קבור בקבר שאינו שלו, ובספר שמואל פי' ז"ל והלא קבורת רחל בגבול יהודה בבית לחם אבל עכשו הם עם קבורת רחל וכשתפגעם תמצאם בגבול בנימין בצלצח, כתב הרמב"ן ז"ל בפי' התורה ונראה בעיני כי קברה יעקב בדרך ולא הכניסה לעיר בית לחם הקרובה שם לפי שצפה רוח הקדש שבית לחם אפרתה יהיה ליהודה ולא רצה לקוברה רק בגבול בנה בנימין וכן אמרו בספרי בחלקו של בנימין כתה, ובדאיתא פרש' וארא הברכה, עד כאן. וכבר אמרו שיהושלם צפונו של יהודה ודרומו של בנימין ובדלקמן והנה מצבת קבורת רחל היא לדרום ירושלם כמו שעה, והחיא דספרי אינו הולך עם התוספתא שאיפשר שמתה בגבול בנימין שהוא קרוב, וחם היו הולכים מארץ אפרים לארץ בנימין ומארץ בנימין לארץ יהודה כי שם באר שבע, ורבי אברהם בן עזרא פי' ולא יכולתי להוליכה לקברה במערה באשר קברתי לאה, וכבר ידוע שקבורתה במקום ההוא לכונה ידוע כמו שכתב רחל מבכה על בניה ברוך יודע הנסתרות, וכן יעקב אבינו ויוסף הצדיק ואחננו משה ע"ה בלם היו משתוקקים ליקבר בארץ ישראל בהיותם חוצה לארץ ואף על פי שעדין לא נכבשה מצורף לוז הכונה בעשית המצות התלויות בארץ, וכן אמרו מסכת סוטה אעברה נא ואראה את הארץ הטובה, וכי משה היה תאב לאכול מפירותיה אלא אמר כמה מצות יש בארץ שאינן נוהגות בחוצה לארץ אבנם לארץ כדי שיתקיימו מצותיה על ידי:

והרי שקדושת הארץ ומעלתה היא משעת נתינתה אל האבות הקדושים לא משעת הכבוש לחוד, וכן כתוב מארץ העברים, וכן והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם, ושם עברים אינו על שם עבר הנהר שהוא פרת אלא על שם בן שם, וכמאמר רבי אברהם בן עזרא. עוד כתב וזכרון פרשת חמערה שקנה אברהם ע"ה להודיע מעלת ארץ ישראל על כל הארצות לחיים ולמתים, וגבי ויקן את חלקת השדה כתב, והזכיר זה הכתוב להודיע כי מעלה גדולה יש לארץ ישראל ומי שיש לו חלק בה חשוב הוא כחלק העולם הבא, וכן אעלה אתכם מן הארץ הזאת אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב, וכן במעמד בין הבתרים ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, ומאותה שעה זכה בה אברהם ע"ה לכל זרעו שהרי באותו מעמד הנזרא אמר לו השם יתברך ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם וגו' ודור רביעי ישובו הנה, אם כן בעודם בענוי ובעבדות אותם ארבע מאות שנה זכה הארץ כלומר ארץ האמורי היא שלהם וארץ מצרים לא להם, והמרגלים כתוב ויעלו ויתורו את הארץ ממדבר צין עד רחוב לבא חמת, ויעלו בנגב ויבא עד חברון, וכן מה ששנינו מסכת בבא מציעא פרק השואל שדה אבותיו פרשו הספרשים ז"ל שדה של ארץ ישראל שהיה של אברהם יצחק ויעקב שהיו אבותיו, וכן הביאו הי"ב התוספות ז"ל בהלכותיו:

האמנם חיוב מתנותיה הוא משעת כבוש לבד, ולזה חיה ריב בין רועי לוט ואברהם שהיו אומרים נתנה הארץ לאברהם ואין לו יורש לא לוט ואין זה גזל והכתוב אומר והכנעני אז בארץ לא זכה בה אברהם עדין, וכמו שכתב רש"י ז"ל. אבל למצות שאינם תלויות בארץ גופה כתנוברת השדה יש לה קדושה מאז ולזה אמרו שלא נאמר לו ואעשך לגוי גדול כי אם בארץ ישראל. וכן מהיום ההוא נקרא פרת נהר גדול ולא נקרא גדול לא משום ארץ ישראל ובדלעיל, ואין כאן טעם כתוב קרא לעתיד, וכן נמי נראה מההיא דמסכת מנחות פרק כל קרבנות צבור, רבי יוסי ב"ר יהודה אומר עומר בא מחוצה לארץ ומה אני מקיים כי תבואו, לא הארץ שלא נתחייבו בעומר קודם שלא יכנסו לארץ, וקסבר חדש בחוצה לארץ דאוריתא ומטושבותיכם כל מקום שאתם יושבים משמע וכי תבואו וכן ביאה הוא כלומר לאו משום דמארץ בלבד אתיא לא וכן ביאה, משתבואו לארץ אתם חייבין

להביא עומר מכל מקום, הרי שדקדקו זה הדיוק ז"ל. פרק המוכר את הספינה, דבי רבי ישמעאל תנא וירשתם אותה וישבתם בה כמה ירשתם בישיבה כלומר בחזקה. ירושלמי פ' יש נוחלין, אמר רבי יוחנן כתוב והבארתי אתכם את הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אותה לכם מורשה אני יי', אם מתנה לטה ירושה ואם ירושה למה מתנה אלא מאחר שנתנה להם בלשון מתנה חזר ונתנה להם בלשון ירושה, וכן אמר הכתוב אחד היה אברהם וירש את הארץ ולנו נתנה למורשה וכן בספר ירמיה ושכנתי אתכם במקום הזה בארץ אשר נתתי לאבותיכם למן עולם ועד עולם. בספר יחזקאל וישבו על אדמתם אשר נתתי לעבדי ליעקב. כתב הרמב"ן ז"ל בפי' התורה ודע כי ארץ כנען לגבולותיה מאז היתה לגוי היא ראויה לישראל והיא חבל נחלתכם כמו שנאמר בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים למספר בני ישראל, אבל נתנה הקב"ה בעת הפלגה לבנען מפני היותו עבד לשמור אותה לישראל כאדם המפקיד נכסי בן האדון לעבדו עד שיגדל ויכה בנכסים ובעבד עד כאן. ויש דמדומי ראיה לדברינו מהיא דריש מסכת ערלה, עת שבאו אבותינו לארץ ומצאו נטוע פטור נטעו אף על פי שלא כבשו חייב כלומר נטעו אף על פי שלא כבשו הכל חייב שהרי הארץ היתה קדושה מעצמה והם שבאו והתחילו לכבשה ולקדשה מחדש הוה ליה כנמצא מן את מינו ונעור, וכדאמרינן בריש מסכת עירובין ורבא התם דפתיח לכרמלית אבל רשות הרבים מאי שרי יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא אין מצא מן את מינו ונעור, אבל בירושלמי פריך והא כל ביאות שנאמרו בתורה לאחר שבע שבכשו ושבע שחלקו כל דהוא, ואם כן היכי אמר הכא נטעו אע"פ שלא כבשו חייב, ומשני מודה רבי ישמעאל בחלה ובערלה לפי ששינה הכתוב שינו חכמים חיובו, ואמרינן מסכת ערכין סוף פרק המקדיש מנין לנולד לו בכור בעדרו שמצוה להקדישו שנאמר הזכר תקדיש, ורבי ישמעאל אי לא מקדיש ליה לא קדיש קדושתו מרחם היא כיון דכי לא מקדיש ליה קדיש לא צריך לאקדושי, (פי' מצוה להקדישו שיאמר זה קדש ויהיה בכור בטות שהוא) ואסיק רבי ישמעאל שאפילו לא אמר קדיש, כלומר שיצא לאויר העולם והוא קדש בלא אמירה. וכן פרק ערבי פסחים, זיל עיין אי נגה יומא ונפסוק ונקבעיה לשבתא, אמר ליה לא צריכיתו למיקבעה דהיא קבעה נפשה, וכן ארץ ישראל אצל כניסת ישראל. מסכת בבא בתרא פרק יש נוחלין, בנות צלפחד נטלו שלשה חלקים בנחלה חלק אביהם שהיה מיוצאי מצרים והלקו עם אחיו בנכסי חפר שהיה בכור ונטל שני חלקים אמאי ראוי הוה ואין הבכור נוטל פי שנים בראוי כבמוחזק. אמר רבה ארץ ישראל מוחזקת היא שנאמר ונתתי אותה לכם מורשה אני יי' ירושה היא לכם מאבותיכם:

עור בהוה פרקא איבעיא להו ארץ ישראל לשבטים אימלגה או דילמא לקרקף גברי נתפלגה תיש בין רב למעט. ולמסקנא דלשבטים נתחלקה ובדאמרי' ועוד תניא עתידה ארץ ישראל שתחלק לשלשה עשר שבטים שבתחלה לא נתחלקה אלא לשנים עשר שבטים, קתני מיהת נתחלקה לשנים עשר שבטים שימ לשבטים נתחלקה והמי המכוון בזה שהשבט הרב נוטל יותר משבט המעט וכפשטיה דקרא לרב תרבה וגומר אלא שיש תימה אחר שהיה הכל בגורל והוצרכו לעשות חלקים שונים זה מזה כלומר גדולים וקטנים האיך ידעו שהגורל יעלה גדול לגדול וקטן לקטן, ושאורים ותומים יאמרו כך. ויש לתרץ שהחלקים כלם היו שוים, וכשעלה גורל שבט המועט היה נוטל מאותו חלק חלקו הצריך לו והשאר יהיה לשבט שכנו הרב ממנו נוסף על חלקו המגיעו לפי ואת החלוקה. כתב רש"י בפי' ספר יהושע ולא הזוקק הכתוב להשמיע מנין חלקי הבנות אלא ללמד שנטלו חלק בכורה להודיע שארץ ישראל מוחזקת ירושה להם מאבותיהם. שאלו לא היה כן אין הבכור נוטל בראוי ככמוחזק. והרמב"ן ז"ל כתב בפי' התורה פרשת ויחי שארץ ישראל לשבטים נתחלקה שלא כדברי רש"י ושנים עשר חלקים שוים עשו ממנה ונטל שבט שמעון המועט שבהם בשבט יהודה המרובה באכלוסין, ומה שאמר הכתוב לרב תרבה ולמעט תמעיט לענין בתי אבות הנזכרים בפרשה דבר הכתוב שהשבט מחלק חלקו לבתי אבות של יוצאי מצרים וביה אב מרובה נותנין לו חלק גדול וביה אב מטועט נותנין לו חלק קטן ומתים יורשים חיים כדמפרש בספרי:

וכן פרק המוכר פירות, חלך בה לארכה ולרחבה קנה מקום חלוקו דברי רבי אליעזר וחכמים אומרים אין הילוך מועיל כלום, אמר רבי אלעזר מאי טעמא דרבי אליעזר דכתיב קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה, ורבנן התם משום חביבותא דאברהם הוא דקאמר ליה הכי:

דע שכמו שארץ כנען היא הארץ היותר משובחת והיותר מבורכת והיותר נבחרת מכל חלקי העולם, ארץ מצרים היא היותר אסורה מכל חלקי העולם עד שיש על שוכניה שלשה לאוין, ותחומה מן יום אסכנדריא ארבע מאות פרסה עד ארבע מאות פרסה והיא כלל ארץ מצרים האסורה לשבת שם וכדאיתא בספרי בסיפא ואמרינן לישיבה אי אתה חזר אבל אתה חזר לסחורה ולפרקמטיא ולכבוש הארץ וכדאיתא פרק חלק. מסכת תענית פרק קמא, תנו רבנן מצרים ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. מיהו מצאנו שהיה ישראל יושבין באסכנדריא,

וזה שהרי גלו שם בעל כרחן ארבעים שנה וכמו שאמר יחזקאל, מקץ ארבעים שנה אקבץ וכן לא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון וגומר, פרש"י ז"ל ולא יהיה מצרים לבית ישראל עוד למבטח המזכיר עון המזכיר להם עון שאמר להם הב"ה לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם. ואסכנדריא היא נא שכן כתוב ועשיתי שפטים בנא, מנא אמון ת"י אסכנדריא רבתא וכרתב עוד רש"י ז"ל בספר ירמיה, ואחרי כן תשכון כימי קדם מקץ ארבעים שנה כמו שאמר יחזקאל ואתה אל תירא צדיקים שבתוך מצרים שגלו שם על כרחן בסוף ספר מלכים והעם הנשאר בארץ יהודה אשר השאיר נבוכד נצר מלך בבל ויפקד עליהם את גדליה בן אחיקם בן שפן וכא ישמעאל בן נתניה והרגו ואחר כן כרתוב ויקומו כל העם מקטן ועד גדול ושרי החיילים ויבואו מצרים כי יראו מפני הכשדים. אמרינן מסכת חלה בסופא אנשי אלכסנדריא הביאו חלותיהן מאלכסנדריא ולא קבלו מהם, וזה לא היה אלא מפני שהוא חוצה לארץ שהעקר בידנו אין מביאין תרומה מחוצה לארץ לארץ, וזה לאבלה אי איפשר שלא יאמרו ראינו תרומה טמאה נאכלת לפי שהיא מחוצה לארץ, לשרפה אי אתה יכול שלא יאמרו ראינו תרומה טהורה נשרפת לפי שלא נטמאה בטומאה מפורסמת אלא בעפר חוצה לארץ ואין כל אדם יודע בו הטומאה, להחזירה למקומה אי איפשר שלא יהו אומרי ראינו תרומה יוצאה מהארץ לחוצה לארץ כיצד הוא עושה מניחה עד ערב פסח ושורפה, וזהו ענין המעשה שנעשית בתרומת אלכסנדריא, ואמרו לא קבלו מהם. ויש לנו לומר שהיה זה בבירת שני שעפר חוצה לארץ לא נטמאה אלא לאחר שעלו מן הגולה וכדאיתא בתוספת מסכת פרה פ"ג, פרק הניזקין, הקול זה הדרינוס קיסר שהרג באלכסנדריא של מצרים ששים רבוא על ששים רבוא כפלים ביוצאי מצרים. תוספת מסכת סכה כל שלא ראה בדפלסטון של אלכסנדריא לא ראה כבוד ישראל מימיו. פרק שני שעירי יום הכפורים וכבש עושים לו מפני הבבליים לא בבליים דיו אלא אלכסנדרניים היו ומתוך ששונאין את הבבליים קורין אותם בבליים על שמם, וכמה כיוצא בזה:

כונה כלל זה הפרק שמה זכרנו בו ואם הוא כטיפה מן הים וכל כיוצא בהם בעניין וכפר אדמתו עמו וכל הדומה להם שהכל אין היום הבדל ולא הפרש ולא חלוק כלל בין מה שכבשו עולי מצרים ובין מה שכבשו עולי בבל שאין שום דבר בזה שלא יהיה בזה בענין הקדושה והמעלה, לבד חיוב התרומות והמעשרות ודומיהם שאלו דאורייתא ואלו דרבנן. ומה שהזכירו ז"ל על עכו שהוא כארץ ישראל לגיטין אבל לא לעבדים, ואף על פי שעכו הוא ארץ ישראל נבאר זה עדיין בגי"ה, והסכים על ידינו הי"ר מתתיה ז"ל:

עוך רואה אנכי להאריך בביאור זה עד שלא יאמר לי איש הא בהא תליא כלומר אין חיוב מתנורת שם דאוריתא, וכן אין שם מעלת הארץ ככבוש שני, וזה ששבעים שנה של גלות בבל בטלה קדושת כלל הארץ בכל חלקיה כל אותן שבעים שנה חוץ מעיר ירושלם שקדושתה קדושת עולם כמו שקדם, וכשחזרו עם עזרא חזרה לקדושתה. ויש לנו לומר שמה שבטלה באותן שבעים שנה הוא מחיוב מצות התלויות בארץ לבד, וכמו שאמרו מסכת מגלה פרק קמא, אלא ביון שגלו ישראל לבבל נטלה מהם מצות ערי חומה, ועוד שלשון הירושלמי הוא: מה ביאתן בימי יהושע פטורין היו ונתחייבו ולא קאמר חולין היתה הארץ ונתקדשה וסוף מסכת ערכין מה ירושת אבותיך בחדוש הדברים הללו, והם השמיטין והיובלות וכיוצא בהם לחוד, שהרי ביאת ישראל לארץ לא קדשה שכבר היתה קדושה שהייתה מתנה ונחלה מאל ויציאתם ממנה לא חללה. ומה שכרתוב ובאו בה פריצים וחללוהו דרשוהו על ירושלם, וכמו שכתבנו פרק ששי דאלו עמידת הגוים היה קודם שגלו לבבל כמו שכרתוב בהרבה מקומות ולא הורישו וגומר, ולזה מסכת שביעית ומסכת חלה אמרו בלשון חוקה לשניהם מה שהחזיקו עולי בבל ומה שהחזיקו עולי מצרים. וכן סוף פדיון בערכין, רב אשי אמר חני שית שני עד דסליק עזרא מכבל וקדש ארעא לא קא חשיב להו שהרי לא עשו שמטה עד שנה שביעית לביאתו שהוא שנת יג לבנין הבירה, אלא שביאתכם נתחייבה הארץ בחקי המתנורת מדין תורה וביציאתם נפטרה מהם. ולזה תמצא כשהם מזכירין ז"ל קדושה ראשונה קדשה לשעתה לא הזכירו אלא על חיוב זה לחוד. וכן תמצא שה"ב התרומה ז"ל נזהר בזה שכתב אף על גב דקדושת הארץ בטלה לענין תרומות ומעשרות, הרי שפרט לך בטול הקדושה לדעתו שאינו אלא לענין תרומות ומעשרות, ובכמה מקומות חזר זה הלשון. והתורה הקדושה אמרה כשתהיו בארץ הקדושה וקדשתם את שנת החמישים שנה, אבל קדושת הארץ כללה לגבולותיה המוגבלים בתורה וטהרתה ומעלתה לחיים ולמתים והיותה נחלת השי"ת מקדושה ראשונה ולהלן בדקאי קאי לא בצר לא בזמן הגלות שהיו בבבל וגם לא בגלותנו היום. וכן תמצא שאמרו ז"ל כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר. ומן הדין היה לומר כרכין המוקפין חומה מימות אחשורוש ומפרש הירושלמי שהטעם הוא לחלוק כבוד לארץ ישראל שהייתה חרבה באותו זמן ויהיה להם גנאי לקרות בכפרים ויהיה זכרון לארץ ישראל עם זה הנס, הרי שאפילו בחרבנה הייתה בכבודה וכן כרתב הר"ם ז"ל הלכות בכורים פ"ה, וקדושה ראשונה בטלה משגלו הואיל והיא ארץ ישראל מפרישין בה חלה אחד ממ"ח ושורפין אותה. וכן תמצא למה שאמרו לשבת אברם מצרימה וכי כמו שקדם ובירושלמי בפ' מסכת שביעית פ"ו, אמר רבי יוסי וכי

משעה שגלו ישראל לבבל כלום נפטרו אלא מן המצות התלויות בארץ, ואם כן הארץ לא בטלה אלא מהם לבד, וכשחזרו חזר הדבר ליושנו באותו היוב:

שאם לא היה כן והוה ליה כחוצה לארץ אם כן כל אותן שבעים שנה הצדיקים אשר נקבו בשטורת שנודע קבריהם בארץ עמדו כל אותן שבעים בחוצה לארץ בתוך קבריהם, או האבות הקדושים היו נקברין בחוצה לארץ עד שבאו ישראל עם עזרא או ירושלם שקדושתה לעולם היתה בחוצה לארץ כל אותו זמן. הלא הם ע"ה היו חוששין שמא יבא יובל ויוציאם מכלל קבור בקבר שאינו שלו ולא יהיו חוששין שיבא גלות ויוציאם מכלל קדושת הארץ אם היה העניין כך אי אפשר שלא התפללו לכ"ע יתעלה על זה או לא היתה התשוקה כל כך וכדאמרינן פרק יש נוחלין. ופנחס דזבן מזבן לא מצית אמרת דאם כן נמצאת שדה חוזרת ביובל ונמצאת צדיק קבור בקבר שאינו שלו, ועוד עזרא לא נצטוה שיכבוש מקום פלוני ויניח מקום פלוני, שלא בא עמו לא מלך ולא אורים ותומים ולא כל ישראל אלא קצתם שמבני הגולה נשארו אחריו בבבל לא הבחירה היתה אליו ולסיעתו לכבוש ולקדש זה ולהניח זה. וכן מצאתי לרב בעל התרומה ז"ל שברצ"ב ונראה דחכי פשיטי בימי יהושע ודאי הוטל עליהם חובה לקדש כל מה שבתוך התחומין המפורשין באלה מסעי, ובשעלו בימי עזרא היתה יכולת בידם להניח מלקדש כל כך ברכין שקדשון וכן הניחו קצת, כאמרם הרבה ברכים בכשום עולי מצרים ולא בכשום עולי בבל. ושמא גם חכל היו יכולים להניח אם היו רוצים ולא היו נענשים ואע"פ כן חייבו עצמן לקדש הרבה למעשרות, ומ"מ מה שקדשו היה חייב בתרומה ומעשר מן התורה, עד כאן. ואם שמא לא חזר עזרא לכבוש חברון ושכם ודרך אפרת ותמנת סרח וגבעת פנחס והגבעה בארץ בנימין, האבות הקדושים ורחל אמנו ויוסף הצדיק ויהושע בן נון ואלעזר חכהן ושאול בן קיש. היו נקברים בחוצה לארץ ולא היו בכלל ובפר אדמתו עמו ולא בכלל הטוב המגיע למי שקבור בארץ ישראל, זה חלוק לא יתכן. וכן הדבר בפי' בתוספתא מסכת אהלות פרק י"ז, עיירות המובלעות בארץ ישראל כגון סוסיתא וחברוניה אשקלון וחברוניה אף על פי שפטורות מן המעשרות ומן השביעית אין בהם משום ארץ העמים. וחר"ם וה"ב התוספות ז"ל שטו בזה הענין בירת שאן ואשקלון בשוה אם כן כל מה שחוא מכבוש עולי מצרים הוא חיוב בענין כלל הארץ, אלא לענין תרומות ומעשרות כדאמרנא, ואם נפתלקה מכבוש עולי מצרים כל קדושתה לכל מילי היאך יבא עזרא שהרשות בידו ומפני שיסמכו בה עניים בשביעית ימעט ויעשה ארץ ישראל כעורו של נמר לא כצבי, פה ארץ ישראל ופה חוצה לארץ ופה ארץ ישראל ופה חוצה לארץ. חלק מטבריא לשכם דרך יום אחד ובאמצע הדרך תמצא חוצה לארץ והוא בית שאן ולעולם הירדן לא עברת:

זאת ועוד שחרי בביאת שניה החזיקו בקצת מקומות, אבל מכזיב ועד סוף גבול הצפון לא החזיקו כלל. וגם מכזיב ולדרום הניחו הרבה כרכים ועל קצת אמרו הסבה למה הניחום כעניין בירת שאן ובקצתם לא חזיקו כאמרם בסוסיתא ואשקלון שפטורה ולא אמרו למה אלא שמן הסתם יש לומר שלא נתקדשו בשניה ולזה סיים בה ואין בהם משום ארץ העמים אם כן מקומות שהניח עזרא הם פטורין ושחורין. ואם שמא נמצא בתוך גבולי הארץ מקומות שמאים כמו שיש דרך רצועת עכו לכזיב, יש לומר שהוא משום מדורת הגוים. וכן מסכת חגיגה פרק בתרא, חומר בתרומה ביחודה מביחודה אין בגלילי לא מאי טעמא אמר ריש לקיש מפני שרצועה של כותים מפסקת:

והנה נמצא בארץ עצמה מקומות שמפני שבהם מושב הגוים קורין להם ארץ העמים וכדאיתא סוף מסכת אהלות עיר גוים שחרבה אין בה משום מדור הגוים, (פי' רבינו שמשון ז"ל עירי ארץ ישראל שהרו בה גוים וחרבה מן הגוים,) לשון הר"ם ז"ל בפירושיו ירצה בה שתהיה מדינה מארץ ישראל המוגבלת משל גוים ואחר נחרבה. וכן בתוספתא מסכת מקואות פרק ו' ארץ העמים טהורה והוא ארץ ישראל ששכנו בה גוים גם כן דאלו חוצה לארץ קבר גזרו עליה טומאה. וכן כתב רבינו שמשון. וכן ארץ כותים טהור ומקואותיה ומדוריה טמאין:

הרי שרבותינו ז"ל קורין ארץ העמים לחלקי ארץ ישראל עצמה מפני אלו הטעמים. אף אנו נאמר שקורין לחלקי ארץ ישראל חוצה לארץ מפני שלא נכבשו בשניה ולשון ארץ העמים ולשון חוצה לארץ הכל אחד שחוצה לארץ הוא ארץ העמים וארץ העמים הוא חוצה לארץ, ואם כן כשנמצא שיפול אחד מאותם השמות על אי זה חלק מהנה הוא מפני אי זה טום שנמצאו חכמים באותו חלק, הן מהדור הגוים הן שלא נכבש בשניה עד שנתבטלו חוקי חכתנורת שם מדין תורה. והנה בירת שאן אינו מכבוש שני ונשתנו חוקי מתנותיו והוא ארץ ישראל, ומהו לא נתגלה עד שבא רבי. אם כן בטול חוקי חכתנורת אינו עושה ארץ ישראל חוצה לארץ, ועוד החיא דגיטין פרק קמא דאפילו להכנן נסין שבים מחור החר עד נחל מצרים באורך הוא ארץ ישראל ואין תהיה היבשה של מיחת חוצה לארץ, ולזה תמצא קשרין שהחזיקו בה מעולה והתירוה כלומר שפטורה שאו נתגלה להם שלא הייתה בכבוש שני:

זה מחברת דבריהם ז"ל. ועל פי הסברא מאין דלגה בגבולי ארץ ישראל חוצה לארץ, עד שבארץ עכו יצאת רצועה כחוצת לארץ וכן בין לוד ויפו נפלה חתיכה מחוצה לארץ והוא כפר

לזרים, והנה שלשת אלו המקומות יכללם מהלך שתי שעות וכמה כיוצא בזה אלא אין לנו לומר אלא הטעם שזכרנו שאנחנו לא נמצא בכתוב ולא בדברי חכמים שאירע לארץ מה שיחזירנה חוצה לארץ, אלא שבטלו חקי מתנותיה, והנה תבור וכרמל היו הוצה לארץ ובאו ונתקדשו:

ערך שעורה לא עלה אלא בשנת שבע לארתחשסתא וזרובבל ומרדכי עלו בימי כורש וכשעלה עזרא בבר נבנה חבית שכן התפלל בבאו לפני בירת האלדים, ואף על פי שבשנת עשרים לארתחשסתא בא נחמיה בן חכליה והשלים המלאכה, ומדרש אגדה שעזרא היה למד תורה בבבל מברוך בן נריה, וכשעלה כבר היה אותו הקהל הראשון שהיה ארבע רבוא אלף שלש מאות ושלשים בעריהם, שכן כתוב וכל ישראל בעריהם, הרי שקראם עריהם ואף על פי שעדיין לא בא עזרא, וכי באותו זמן שהיה חבית בנוי והיו ישראל בעריהם היו בחוצה לארץ לא ואף על שחקי המתנות לא היו בל אותם שש שנים שעזרא בבבל מדאורייתא עד שבא וקדש, וכתוב וכל ישראל בימי זרובבל ובימי נחמיה נותנים מעות המשוררים והשוערים דבר יום ביומו ומקדשים ללוים והלוים מקדשים לבני אהרן, סוף פרק השותפין שרצו, לא עלו עזרא כבבל עד שיחם עצמו ועלה, ומאן אסקיה נחמיה בן חכליה, גם שעזרא בשבא לא בחיל ולא בכח בא שכן כתוב כי בושתי לשאול מן המלך חיל ופרשים לעזרנו מאויב בדרך כי אמרנו למלך לאמר יד אלהינו על כל מבקשיו לטובה, וגם לא באו כלם ואמרינן מסכת יומא פרק קמא אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף, אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כלם בימי עזרא נמשלתם לכסף שאין רקב שולט בו עכשו שעשיתם עצמכם בדלתות נמשלתם כאדו שהרקב בו, והאמרת שאף עולי מצרים לא כבשו כי אם ברחוו וברצונו יתעלה שהרי ירחו, אנה הדיק אשר בנו עליה ואנה הסוללה אשר שפכו בה הריעו ותקעו בשופרות ותפול החומה תחתיה, וכן באדוני צדק והמלכים אשר אתו ויחנם יי לפני ישראל, וכן ביבין מלך חצור, ויאמר יי אל יהושע אל תירא מפניהם כי מחר כעת הזאת אני נותן את כלם חלליהם לפני ישראל, וכן כל מה שכבשו הכל היה בעזר אלהי ישראל לא בכח מלחמה שהרי ארץ חוקה כאד מצאו וגאותיה והריה יופיחו גם היות לא מלכים בשעור ארץ בזאת אם כן עזרא לא בא כלל בחוקה אלא בעזר אלהי, תוספות ראוירה היתה בימה שניה שלי עזרא כביאה ראשונה שלי והושע בגבורה לבא בזרוע ובדלקמן בסמוך, ועזרא הוא שכתוב עליו סופר מהיר בתורת משה, וכן כתוב כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת יי ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט, וגם כן יהושע, וכן כתיב כי לא בחרבם ירשו ארץ, ורועם לא הושיעה למו כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם ולשון חכמים באמרם קדושה ראשונה וקדושה שניה אינו כנגד זה המבוקש שהרי אנו מוצאים במקרא גם כן זה חלשון על מה שהיה מקודש קודם לבן שכן כתוב בספר עזרא ויקם אלישיב הכהן הגדול ואחיו הכהנים ויבנו את שער הצאן המה קדשוה ויעמידו דלתותיו ועד מגדל המאה קדשוה עד מגדל חננאל והה היה בחומת ירושלם כשבא נחמיה בן חכליה שכן השיב לאויבים, ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלם, ובבר קדם שקדושת ירושלם לא בטלה אם כן היא היתה בקדושתה ואומר המה קדשוהו וכן בארץ שהזירה בה קדושה מזמן התנינה, או נהיה לשון קדושה על חיוב המתנות לחוד וכן הוא לשון המקרא, ומקדשים ללוים והלוים מקדשים לבני אהרן, כלומר מעשרים וכן כל חלבו את מקדשו ממנו, שריל מעשרו והנך רואה שבזמן הזה אף מכבוש עולי בבל בטלו היובלות וכל התלוי בו ובהם מצות שתלויות בארץ, והארץ הזיא לעולם עומדת בקדושתה אלי שאר הדברים, ובירת שני לא היה יובלי נוהג, וכדאמרינן פרק השולח גט מומן שאין אתה משמט קרקע אין אתה משמט כספים פירש רשיי זילי כגון עכשו שבטלה קדושת הארץ, ואין לנו לומר שבטלה אלא בכיוצא בזה לחוד, ובזה הלשון אחו הרים וילי הלכות בית הבחירה שכתב ולמה אני אומר במקדש וירושלם קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבא, ובקדושת שאר ארץ ישראל לעניו שביעית ומעשרות וביוצא בהם לא קדשה לעתיד לבא, עד כאן:

ערך ראיה שקדושה ראשונה היא לכלי מילי אלא מצות התלויות בארץ פרק אין בערכין תניא עד שלא נכנסו ישראל בארץ הוכשרו כלי האבות לומר שירה, ומייתי ראיה במסכת מגלה פרק קמא, דאמרינן אם כן הלילה נמי ניתא אמר רבי יצחק שאין אומרים הלילי על נס שבחוצה לארץ, מתקיף לה רב נחמן בר יצחק והתי יציאת מצרים ומשני משנכנסו ישראל לארץ לא הוכשרו כלי האבות לומר שירה, הרי שזה היה באותן שבעים שנה שלי גלות בבל ואפילו הכי מה שנתחייב בעזרם מפני דיני ארץ ישראל לא ישתנה, אמא קדושתה היא לעולם מהכניסה ראשונה ואפילו משעת נתינה לכל ביוצא בזה, ואפילו ברכת הארץ נשארה אחר החרבן וכמו שיתבאר מהחיא דסוף מסכי כתובות, מערות רבי מאיר וברנוה פרק זי וכיש הברכה העליונה, גרסי בתורת כהנים יכול כיון דכתוב כי תבואו משבאו לעבר הירדן יהיו חבתים מטמאין בנגעים תלמוד לומר אל הארץ המיוחדת דהיינו שבעה עממים לאפוקי סיחון ועוג יכול משבאו לעמון ומואב שבבר באו סמוך לה תלמוד לומר אשר אני נותן לכם עד שיכבשו, כתיב רבי אברהם אבן עזרא פרשת ואתחנן ושעם זרון ואת הפרשה לחבב ארץ ישראל ואם הארץ תהיה חביבה ישמרו

מצות הש"ם שלא יגלו ממנה ופרשת קדושים תהיו כתב והטעם להכניס הגרים החושבים עם ישראל שהם חייבים להיותם קדושים בעבור שידורו בארץ קדושה :

העולה בידנו מכל זה שכל מקום שנמצא לרבותינו ז"ל אומרים וקוראים חוצה לארץ לאי זה חלק שיהיה מן הארץ בתוך גבולי אלה מסעי , שרצונם לומר חוצה לארץ של כבוש שני , לא שיהיה דעתם בחוצה לארץ ממש חלילה . בעמון ומואב וסוריא בבל ומצרים וכיוצא בהם וכן כשגזרו טומאה על ארץ העמים לא גזרו אלא אלו ודומיהם לא על ארץ ישראל אם לא שיהיה מדורם ששהו ארבעים יום :

ואם כן כל מה שבתוך גבולי ארץ ישראל הנזכרים באלה מסעי הכל לכל המחות קדוש בקדושת ארץ ישראל לכל התועלות המבוקשים ממנה . ולענין היוב חקוה יש הפרש וכמו שהתבאר . וכל מה שהתאבקתי בזה המבוקש הנה הוא לטעם שזכרתי שלא יאמר לי איש הא בהא תליא , וגם שלא לחתוך חלקי ארץ ישראל בחוצה לארץ לעולם ממה שהתבאר יש לנו לעוקה שהוא לצפון נחל מצרים בסמוך , כנוב או לוד וחלבה שהוא מכבוש עולי מצרים והוא לדרום הר החר בסמוך הוא כאושה ושפרעם חוץ ממצות התלויות בארץ וכמו שקדם . ועדין בג"ה נאריך בביאור הגבולים . וכזה נראה מדברי הר"ם ז"ל הלכות תרומה פרק א' , ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות שכובש אותן מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל וזהו הנקרא כבוש רבים אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו ובבשו לעצמן מקום אפילו מן הארץ שנתנה לאברהם אבינו אינו נקרא ארץ ישראל כדי שינהגו בו כל המצות . ומפני זה חלק יהושע ובית דינו כל ארץ ישראל לשבטים ואף על פי שלא נכבשה כדי שלא יהיה כבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו , עד כאן . וכבר עשו כן שהרי כבשו מנחל מצרים עד טורי סמנוס, ראה גם ראה כמה דקדק הרב ז"ל במאמרו ואינו נקרא ארץ ישראל כדי שינהגו בו כל המצות, והוא המכוון מבוקשנו :

לשון קדושה שאמרו ז"ל קדושה ראשונה ושניה וכן על אדמת הקדש וכיוצא בו יש לנו לחפש על זה אם הוא מלשון קדש לה' אם כן יהיה לשון איסור , אם הוא לשון המתקדשים והמטהרים , או מתקדשת מטומאתה זה לא יתכן , אבל הנכון שהוא מלשון הקדישו את קדש בגליל , שהוא לשון חכנה והזמנה וכמו שפי' אבן גנאח ז"ל וכמו שהוא לשון חכמים הרי את מקודשת לי שהוא מלשון וקדשתם היום כלומר ותזמנון . וכן תמצא אותה דסוף מסכת ערכין בעי מאי טעמא דמאן דאמר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא , ומסיק אלא מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע מה ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה ונתחייבו במעשר אף ביאתם בימי עזרא וכו' אם כן זה היה ענין הקדושה וכיוצא בו . וכן החיא דריש מסכת כלים , אינו מורה על קדושה בעצמה , וכמו שכתב הר"ם ז"ל הלכות בית הבחירה פרק ו' , שלא מנה ארץ ישראל בכלל העשרה . וכן נמי לרבינו האיי גאון ז"ל , והביאו הרב בעל הערוך מלת עשר , דבר זה לשונו נשאל מרבינו האיי גאון ז"ל עשר קדושות ששנינו בראש כלים כשנמנה אותם יהיו אחד עשר , וחשיב ארץ ישראל אינה חשובה מן הקדושות לפי ששאר העשרה יש בהם כיבוד למקום מונעין ממנו מקצת טמאות או שמונעין קצת בני אדם להכנס אליו ואין בסתם ארץ ישראל קדושה זו והבארת בכורים עומר ושתי הלחם ולחם הפנים אינן בקדושת הללו ועשר קדושות ארץ ישראל הן וסדר אחד הן כלל אחד בתורתה עד כאן . כתב רש"י ז"ל בפרשת ויחי , ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה מה שלא נאמר באברהם ויצחק, לאברהם אמר שא נא עיניך וראה צפונה ונגבה וגו' כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולא הראהו אלא ארץ ישר' בלבד ליצחק אמר כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות הא והקימותי את השבועה וגו' וו היא שאמר ישעיה והאבלתיך נחלת יעקב אביך ולא אמר נחלת אברהם, וכן ליוצאי מצרים נתחלקה וכמו שזכרנו , ויוצאי מצרים לעולם לא היו שם כי במצרים נולדו ואפילו חכי היתה חלוקת הארץ על ידם . וכן תמצא יעקב אבינו כשברך בניו הזכיר להם חלקי הארץ לקצתם ואפילו שמורת המדינות , ובולון לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות וירכתו על צדון, ישששכר רובץ בין המשפתים כתרגומו וכן וארץ הארץ כי נעמה , וכן מאשר שמנה לחמו כתרגומו, ונבא על ארץ יהודה שתהיה מושכות יין כמעיין ולעולם נקראת ארץ אחותכם ארץ ירושתכם וביוצא בזה , וכן ארון הנביאים אדוננו משה ע"ה כשברך ישראל , וליוסף אמר מבורכת השם ארצו, וכן ולדן יזנק מן הבשן , וכן נפתלי יש ודרום ירשה כתרגומו , ועדין לא נכנסו כלל לארץ ולא כבשו ולא חלקו הם בעצמם , וכן היתה הארץ מבורכת מתחלה שכן כתוב ארץ זבת חלב ודבש, וכן עיני יי' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית השנה , וכמה כיוצא בזה כל התורה מלאה מזה . ואם שהאמת הוא שהמבוקש היות ישראל יושבים על אדמתם ויקיימו מצות גואלם יתעלה ובמצותיו יהיה חפצים מאד ויהיו עמו בארצו וכמו שנאמר על ידי יחזקאל ע"ה שם יעבדוני כל בית ישראל כלה בארץ שם ארצם ושם אדרוש את תרומותיכם וגומר , וכן אתה מוצא שהאבות הקדושים ע"ה נהגו בה חוב מצות התלויות בארץ כמה שהיה אפשר כמו יצחק אבינו שהיה מעשר

זרע השדה, וכן ביעקב אל תירא מרדה מצרימה לפי שהיה מצר על שנוקק לצאת לחוצה לארץ, אנכי אעלך הבטיחו להיות נקבר בארץ, אשר רכש בארץ כנען אבל מה שרכש בפדן ארם נתן הכל לעשו בשביל חלקו במערת המכפלה, אמר נכסי חוצה לארץ אינם כדאי וכמו שכתב רש"י ז"ל. עוד הביא ז"ל מדרש אגדה וילך א ארץ מפני יעקב אחיו, מפני חוב של גזרת כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, המוטל על זרע של יצחק אמר אלך לי מכאן אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת ולא בפרעון השטר, וכן שכון בארץ זכרונה בפרק מ"ב. בפ' ספר מיכה המורשתי הביא רש"י ז"ל אגדה עוד היורש אביא לך. ראוין היה בני עילם לירש את ארץ ישראל שהוא היה בכור לבני שם ובשביל אהבת אבותיכם הסיבותיה לבני ארפכשד. עוד כתב ז"ל בפ' ספר יהושע לכנעני תחשב מארץ הכנעני שנתתי לאברהם היא, וכן גור בארץ פלשתים כי לך ולזרעך אתננה כדכתיב חמשת סרני פלשתים לכנעני תחשב, הרי לנו כמה ראיות שמאותו זמן הוא שנקראת ארץ ישראל וזולתה חוצה לארץ. עוד אמרו ז"ל אדם הראשון ראשו מארץ ישראל, וכמו שזכרנו. כתב הרמב"ם ז"ל הלכות בית הבחירה פרק ב', ומפורש ביד הכל שהמקום שבנה דוד ושלמה את המזבח בגורן ארונה הוא המקום שבנה בו אברהם אבינו את המזבח ועקד עליו יצחק והוא המקום שבנה נח מזבח כשיצא מן התבה והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל ובו הקריב אדם הראשון כשנברא קרבן ומשם נברא. אמרו חכמים אדם ממקום כפרתו נברא. ברוך א עליון שהוציא ידידו מארץ מולדתו שהיה עושה שם נפשות כדי להביאו אל הארץ שבחר בה לבחירתו בו יתעלה ובזרעו, וביה המקדש שהוא בארץ ישראל נברא קודם שנברא העולם וכמו שזכרנו. וכן המבול לא ירד לארץ ישראל. פרק הוציאו לו את הכף, עולם שכיון נברא, והא יראנו נפלאות מתורתו, ויפתח לנו בחסדו הגדול שערי בינה, ובזנתי בזה ככוב הא' ת' וכות האבות הקדושים ע"ה:

כבר התבאר ת"ל ארץ ישראל מאימתי קורין אותה ארץ קדושה, ומהו לשון קדושה שהוטלה עליה, כמו אדמת הקדש וכיוצא בזה אין ספק שיש בה קדושה וטהרה גדולה ולזה גם כן נקראת ארץ זולתה ארץ טמאה, אבל אמרו ליהושע כי המקום אשר אתה עומד עליו קדש הוא ממין אחר. והתבאר דיני חיוב תולדות הארץ וצאיצאיה בשתי הקדושות וגבא' בג"ה גבולי הארץ על פי התורה כיד הש"ם הטובה עלינו. ממה שאמרו ז"ל במסכת סוטה פרק או נאמרין בכל לשון יראה שיום שעברו את הירדן שבו ביום באו הר גריזים, בא וראה כמה ניסים נעשו לישראל באותו היום עברו את הירדן ובאו אל הר גריזים והר עיבל שבשומרון ושבצד שכם ושבאצל אוני מורה שנאמר הלא המה בעבר הירדן וגומר יותר מששים מילין ולא עמד איש בפניהם וכל שעמד לפניהם מיד ניתרו שנאמר את אימתי אשלח לפניך ואומר תפול עליהם אימתה ופחד עד יעבור עמך יי' זו בריאה ראשונה עם זו קנית זה בריאה שניה ותמה הוא שהרי כתוב והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש הראשון ויחנו בגלגל בקצה יריחו ושם מלו ושם עשו את הפסח שנאמר ויחנו בני ישראל בגלגל ויעשו את הפסח בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערבות יריחו, וכבשו יריחו וכבשו עי, ואחר כן כתוב או יבנה יהושע מזבח לי' אלהי ישראל בהר עיבל. ומיהו רש"י ז"ל הביא בפ' ספר יהושע ובאו ולנו בגלגל לזכרון. עוד כתב ז"ל או יבנה יהושע פרשה זו אין מוקדם ומאוחר שיום שעברו את הירדן עשו כן, ספרי שלש בריתות כרת הב"ה עם ישראל אחד בחורב ואחד בערבות מואב ואחד בהר גריזים והר עיבל. ובתוספת רבי שמעון מוציא הר גריזים והר עיבל ומביא אוהל מועד, וכן פרק כהן גדול, שלש מצות נצטוו בכניסתן לארץ להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה:

דע שזה הפלך שארץ ישראל בתוכו הוא מן המדבר למזרח עד הים הגדול למערב והם חמש ארצות, ארץ אדום, וארץ עמון ומואב, וארץ סיחון ועוג, וארץ כנען, וארץ פלשתים. וביאור זה לרש"י ז"ל, שלש ארצות יושבות בדרומה של ארץ ישראל זו אצל זו והם קצת ארץ מצרים, וארץ אדום כלה וארץ מואב כלה ארץ מצרים במקצוע דרומית מערבית ונחל מצרים שהוא השיחור מפסיק בין ארץ מצרים וארץ ישראל וארץ אדום אצלה לצד המזרח וארץ מואב אצל ארץ אדום למזרח גם כן בצד הדרום, ופלשתים הם יושבים על הים במערבה של ארץ כנען שכן נאמר עליהם יושבי חבל הים כלומר חלק ומחוז. וכתב רש"י ז"ל בספר יחזקאל חוף הים הם הפלשתים שיושבין במקצוע דרומית מערבית של גבול ארץ ישראל עד הים האחרון, והש"ם יתעלה שלא רצה להכנים את ישראל דרך ארץ פלשתים אלא הסיבן והוציאן דרך דרומה למדבר ממערב כלפי מזרח עד בואם לדרומה של ארץ אדום בקשו מלך אדום שיניחם לעבור דרך רוחב ארצו וליכנם לארץ ולא אבה, סבבו כל דרום ארץ אדום והגיעו לדרום ארץ מואב גם זה לא הניחם עבור בגבולו וכמו שפרי יפתח הגלעדי וגם א מלך מואב שלח ולא אבה, הלכו כל דרומה של ארץ מואב גם כן עד סופו שהוא קצה דרומי מזרחי שלה ומשם הפכו פניהם לצפון עד שסבבו הכל מצד מזרח שלה לרחבה, וכשכלו מזרחה מצאו ארץ סיחון ועוג שהיו יושבין במזרחה של ארץ כנען והירדן מפסיק ביניהם והיא כלומר ארץ סיחון ועוג לצפון ארץ מואב, אם כן ארץ מואב מערב שלה הוא מזרח ארץ אדום וצפונה הוא דרום ארץ סיחון ועוג מזרחה ודרומה הוא המדבר וישרא' הם שסבבו

אלו השתי צדדין מהמדבר סביבה וארץ סיחון דרומית לארץ עוג ושניהם היו אחין ובדאיתא מסכת נדה פרק האשה . וכן תמצא היום הענין שהר שעיר שהוא ארץ אדום והוא שדה אדום והוא הר עשו , ונמצא בסוף ספר עובדיה ע"ה ארת הר עשו ת"י בונא רבא דעשו הוא רומי וקורין לו בערבי אלקראק והוא מערבי דרומי לארץ מואב שקורין לו בלד בלקה כלומר ארץ בלק . פרק האשה נקנית , רב חייא בר אבין אמר רבי יוחנן גוי יורש את אביו דבר תורה דכתיב כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר ודילמא ישראל משומד אלא מחבא כי לבני לוט נתתי את ער ירושה , ונמצא שרבותינו ז"ל מזכירין תמיד ארץ עמון ומואב וסיחון ועוג וסוריא ובחיוב החקים אין לארץ אדום זכירה , ושמא הוא לפי שלא חיתה לנו וכמו שנזכיר בסמוך . כרתב רבי אברהם ן' עזרא פרשת וישלח , והאומר שארץ אדום הוא בין ארץ ישראל לחרן לא חלק לחדנה והדין עמו שאדום וחרן חוצה לארץ הם ושניהם למזרחת אדום לדרום וחרן לצפון וביניהם כחמשה עשר יום וחרן הוא עבר הנהר . אל עשו ארצה שעיר נראה לפי ענין שיעקב אבינו ע"ה לא בא בחרן דרך הישוב שהרי הבא בחרן אל נגב ארץ ישראל שהוא מבוקשו עובר נחר פרת סמוך לרחובות עיר ומשם בא אל ארץ דמשק ומשם עובר ירמוך וירדן סמוך ליציאתו מן הים של טבריא ובא לו אל הערבה הולך רחבה ועולי להרי אפרים ושם שכם שהיה תחלת ביאתו לארץ אבל הוא ע"ה הלך דרך המדבר כנגדן לדרום נוטה למערב עד הגיעו לגבול בני עמון ומשם בא אל ירדן וירחו ועלה שכם . ושמא ירמוך כי כן יעשו בניו , בראשית רבה , מחוק באזני כלב אמר ליה חב"ה לדרכו היה מהלך והיה משלח אצלו כה אמר עבדך יעקב . כרתב הרמב"ן ז"ל ועל דעתי ירמוך כי אנחנו התחלת נפילתנו ביד אדום כי מלכות בית שני באו בברי' עם הרומיים ומהם שבאו ברומא והיא היתה סבת נפילת' ביד' וזה נזכר בדברי רבותינו ומפורסם בספרים עד כאן . ומסתברא שהרומיים הם בני עשו דאמרינן פרק חמביא גט , רחמנא או בטולך או בטולא דבר עשו למימרא דהומאי מעלו מפרסאי :

נמצא קרן מזרחי דרומי של ארץ ישראל הוא בקרן מזרחי צפוני של ארץ אדום ואצל זה הקרן גם כן הוא קרן מערבי צפוני של ארץ מואב , ואל צפונה הוא ארץ האמורי שבעבר הירדן מזרחה , ופשוט הוא שקרן מערבי צפוני של ארץ מואב היה נכנס במזרח ארץ ישראל קצת עד שערבות מואב עד ירדן יריחו היה . וכן השוב מלך עמון למלאכי יפתח מארנון ועד היבוק ועד הירדן :

הרי שכותלי ארץ ישראל שבדרום הם הקצת של ארץ מצרים וארץ אדום . ולזה קרא לארץ אדום תימן , ולצד המזרח הוא האמורי , וארץ מואב למזרחא דקרנתא שבקרן מזרחי דרומי שלה , ושבמערב הים הגדול , וצפונית מערבית תתאו לכם . הר ההר והוא טורי סמנום , והכרוב אומר מארת הגוים אשר סביבותיכם מהם תקנו עבד ואמה . פירש ר' אברהם אבן עזרא מעמון ומואב ואדום וארם , לשכני הרעים בירמיה פירש רש"י עמון ומואב ואדום וצור וצידון שהיו שכני ישראל וכבר ידעת שדמשק הוא מארם שכן כתוב בארם דמשק . וכן כי ראש ארם דמשק , ומדבר צין הוא בנוקצוע דרומית מזרחית , וכן נמי כתב רש"י ז"ל פרשת שלח , ואם כן יהודה לפי זה ארם לארץ ישראל מזרחי צפוני , וכן הוא דמשק אליהו . ועדין נוסיף בזה בגי"ח , לוד וארם תרגם רבינו סעדיה ז"ל לודא וארנן הוא לצפון ארץ ישראל מנהר פרת שהוא למזרח עד הים הגדול שהיא למערב . בסדרש איכה נשקד היאך שקד להביא עלי רעה אמר אם אני מגלה אותם דרך חמדבר הם מתים ברעב אלא הרגני מגלה אותם דרך ארמיניא ודרך כרכין ודרך מחוזות כדי שיהא מאכל ומשקה מצוי להם , ודע כי ארץ יון שהיא צפונית מערבית לארץ ישראל ארכה כמו מאתים יום מארץ בבל עד אי בארץ הלועזים ושמה וינסיא , ופרת אינו יוצא לים הגדול מערבית לארץ ישראל אלא יורד לבבל וזהו שאמרו ז"ל מטרא במערבא סהדא רבה פרת , ובבל אינו רחוק מארץ ישראל אלא שנסתתמו הדרכים , כאמרם במדרש איכה , גדר דרכי בגורת , בנות לוד היו לשות עיסתן וחיו עולות לירושלם ומפללות ויורדות עד שלא יחמיץ , בנות צפורי היו שובתות בירושלם לא הוה בר נש קרין לתאניא דצפורי קדמי מנחון החוא בר נש הוה רעי תורין , ערק תורתיה ופרה בתרה ואשכח יהיב בבבל אמרו ליה כן הן אתית אמר ליה מארעא דישרא , בעי למהדר ולא אשכח ההיד גדר דרכי בגורת , (וסי' פרח דלג,) כדאיתא בירושלמי קראה סרוגין , קרא חדא פרה חדא :

כל סביבות ארץ ישראל חייבין בתרומות ומעשרות , מדברי סופרים דרום רחוק מצרים הים וכל אלו חמש ארצות הם שלנו חוץ מאדום , וזה שעמון ומואב טהרו בסיחון ופלשתים טהרו בכפתורים וכדאיתא פרק אלו טרפות , כיון דאשבעיה אבימלך לאברהם אם תשקור לי ולניני ולנכדי אשר הקדוש ברוך הוא ליתו כפתורים וליפקו מעוים דהוא נינהו פלשתים ולזרע ישראל וליפקו מכפתורים . כיוצא בדבר אתה אומר כי חשבון עיר סיחון וכו' , והיינו דאמר רב פפא עמון ומואב טהרו בסיחון . חמשת סרני פלשתים העזתי האשדודי האשקלוני הגתי העקרוני והעוים , והעוים נחשבים גם כן מפלשתים וכדאיתא פרק אלו טרפות , אם כן עכשו היו ישראל

מותרין בארץ פלשתים. וכן יש ללנו ראיה ממקום אחר ממסכת סוטה פרק קמא והוא יחל להושיע את ישראל מיד פלשתים. אמר רבי אחא אמר רבי חנינא הוחזלה שבועתו של אבימלך דכתיב אם תשקור לי וגומר ופירש רש"י ז"ל הוחלה לשון לא יחל דברו לפי שהם עברו על השבועה תחלה ע"כ:

ומכאן הורו רבותינו ז"ל, ששני בני אדם שנשבעו זה לזה תנאים בענין במחותנים או שותפין וכיוצא בהם שאם עבר אחד מהם תחלה על אותם התנאים שהשני פטור משבועתו ואינו צריך לשום התר וזולת זה שבטול תנאו התרו, וכן נמי נמצא שדוד המלך ע"ה שכבש רבת בני עמון ואף על גב דכתוב עליהם לא תצורם ולא תתגר בם, ואמרינן בבראשית רבה, שהם פרצו בגדר תחלה, וכן נמי משמע בההיא דהכותב כל נכסיו דדוקא ששייר קרקע כל שהוא כתנתו קיימת, ואם לאו אין כתנתו קיימת דאולינן בתר אומדנא, וכן מי שחלך בנו למדינת הים ושמע שמת ואחר כך בא בנו, וכן זבין ולא אצטריכו ליה ווי, וכן ההיא דובין נכסיה אדעתא למיסק לארעא דישראל דמשמע שאם גלה דעתו לא הוו זביני כל שכן הכא דאדעתא דיקיים לו חברו תנאו הוא דאשבע. כתב הרמב"ן ז"ל בפי' התורה, וישובו אל ארץ פלשתים וישובו אל עירם אשר בארץ פלשתים כי בארץ פלשתים היו, אבל הם יושבים בגרר שהיא מדינת המלך והוא יושב בבאר שבע שהוא בארץ פלשתים בנחל גרר עד כאן. פרק חלק עמון ומואב שיבבי בישי:

לעתיך לבא יהיה אף ארץ אדום לנו בחסד אל עליון, וכן הביא רש"י ז"ל פרשת לך לך בפסוק את הקני, שאמר עשר אומות יש כאן ולא נתן להם אלא שבע והשלשה אדום ומואב ועמון והם הקני והקנזי והקדמוני עתידין להיות ירושה לערזיד שנאמר אדום ומואב משלח יד ובני עמון משמעתם, וכן העיד הנביא ע"ה למען ירשו את שארי אדום וכל הגוים. ורבי אברהם פירש קני וקנזי וקדמוני מבני כנען ויש להם שתי שמורת ולרש"י שומעין שאמר הלכה, שכך נראה ממאי דאמרינן פרק חזקת הבתים אמר רב יהודה אמר שמואל כל שהראוהו הקדוש ברוך הוא למשה חייב במעשר למעוטי מאי למעוטי קני וקנזי וקדמוני, תניא רבי מאיר אומר נפתוחה ערבאה ושלמאה, רבי יודא אומר הר שעיר עמון ומואב, רבי שמעון אומר ערמסקס אסיא ואספמיא, ואף על גב דמדת"ק ורבי יודא קני קנזי וקדמוני לאו היינו אדום עמון ומואב, והר שעיר הוא אדום. וכן על מה שכתוב בסוף נבואת יחזקאל ע"ה אמרו בספרי פרשת האזינו שהוא לעתיד. עוד בסוף פי' יחזקאל פירש רש"י ז"ל ובהפילכם את הארץ בנחלה שעתידין לחלוק את ארץ ישראל לי"ב הצועות ולא כחלוקה הראשונה שהייתה לרב כפי כוחו ולמעט כפי פקודיו והיו שני שבטים או שלשה ברצועה אחת עבשו החלקים שוים וכשורות הכרם מפארת ים עד פאת קדים, ומה שכתוב ואת היבוסי יושב ירושלם לא יכלו בני יהודה להורישם היה זה מפני תנאי מערת המכפלה, וכדאיתא פרקי דרבי אליעזר ז"ח:

ויש לדעת שארץ כנען היא למשפחה אחת ופלשתים למשפחה אחרת, וזה שמבני חם מצרים וכנען ומצרים ילד את לודים ענמים נפתוחים פתרוסים כסלוחים אשר יצאו משם פלשתים ואת כפתורים, תרגם רבינו סעדיה ז"ל ומצרים אולר אל צעידין ואל בנהדסין ואל תניסין ואל פרמין ואל ברמין ואל אסכנדרנין אדי כרגו מנהן אל פלסתין ואל דמייטין, וכנען ילד את צידון ואת יבוסי אמורי גרגשי חוי ערקי סיני ארודי צמרי חמתי, אם כן ארצם הוא ארץ כנען. ואלו הארבעה אחרונים תרגם רבינו סעדיה ז"ל אל טרבלסין ואל אריאין ואל חמציין ואל חמאוין, וכפתור שהוא דמייט שם גילום לים הגדול וכפול ממנו שאמרו עליו שעושה במלאכה נכנם לאלכסנדריא ואודיעך כי שמורת העיירות והנהרות הכתובים בכתבי הקדש שבכתב ושבעל פה שמעט הוא מה שנשתנה שמם בין הישמעאלים גם רוב הכדבר שבלשונם הוא לשון התלמוד ירושלמי ובבלי, זכרון כבוש אדוננו משה ע"ה הוא פרק מ"ו:

פרק האחד עשר.

בביאור גבולי ארץ ישראל על פי התורה האמתית, ולבאר רוב מה שיצטרך לביאור זה בג"ה ונאמר כתוב בפרשת את מסעי ואת הארץ אשר תפול לכם בנחלה ארץ כנען לגבולותיה, והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה, ונסב הגבול מעצמון נחלה

מצרים וגבול זה יהיה להם גבול ים, וזה יהיה לכם גבול צפון מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר, מהר ההר תתאו לבא חמת, והתאויתם לכם גבול קדמה מחצב ענן שפמה, וירד הגבול ומחה על כתף ים כנרת קדמה וירד הגבול הירדנה והיו תוצאותיו ים המלח, זאת תהיה לכם הארץ לגבולותיה סביב הרי לך שהתורה הגבילה לנו מצרי הארץ כלה כדין הלוקח שדה או כרם וזה המקום בתורה הוא עקר תחומי הארץ ואת הפרשה מיוחדת לזה כפרשת ציצית לציצית ופרשת הפסח לפסח וכיוצא בהם, ולזה הביאו זה הפסוק כשבאו בני אפריקי לדון עם ישראל לפני אלכסנדרון מוקדון אמר ליה ארץ כנען שלנו היא דכתיב ארץ כנען לגבולותיה סביב וכדאיתא פרק חלק כאלו זה שטר הנרתינה או הירושה וגואלנו חי יתברך, וכן חזיר הר״ם ז״ל בפי׳ המשנה מארץ ישראל המובלטת, וכמו שכתבנו פרק עשירי, ואם בזולת זאת הפרשה נמצא זכרון לקצות הארץ הזאת הוא לדבר ידוע בענין מה שכתוב לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד נהר הגדול נהר פרת, וכן כל מקום אשר תדרוך כף רגליכם בו לכם יהיה מן המדבר והלבנון מן הנהר נהר פרת עד הים האחרון יהיה גבולכם, וי״א שזה לעתיד ויהיה התוספת מנהר פרת, וכן ויראתו יי׳ את כל הארץ מן הגלעד עד דן, וכיוצא בזה הרי שנמצא בתורה גבולים יותר גדולים מגבולי אלה מספי ובגבולים קטנים מהם, וכן נמצא לרבותינו ע״ה לפעמים יקחו קצה הארץ הזאת עכו לפעמים רקם לפעמים דן לפעמים באר שבע לפעמים אשקלון ולפעמים סולמא דצור ומחתנא דגדר ובדאיתא פרק עושין פסין לפעמים כזיב לפעמים טורי סמנום לפעמים נחל מצרים גבולי הדרום נחל מצרים באר שבע אשקלון ומחתנא דגדר, וגבולי הצפון עכו כזיב טורי סמנום וסולמא דצור, דן גבע רקם וכיוצא בזה כבר ידעת שנחל מצרים וטורי סמנום בקו ישר למערב, וכן באר שבע וכן לטורח, אבל אשקלון ורקם בקוטר, וכן סולמא דצור ומחתנא דגדר, האמנם אחר ביאור גבולי התורה על פי הפרשה המיוחדת לזה לא יפול ספק בשום דבר מזה:

דרי יש לנו שמקצוע מזרחי דרומי לארץ ישראל הוא ים המלח, כלומר ימה של סדום שכן כתוב וזה יהיה לכם פאת נגב ממדבר צין על ידי אדום וזה יהיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה, ופי׳ על ידי אדום אצל מקום אדום כמו על יד הירדן, וגם שנסב עוד הגבול מנגב למעלה עקרבי׳ ועבר צנה וזה תוצאותיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר אדר ועבר עצמונה, ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים וזה תוצאותיו הימה, כתב רש״י ז״ל כל מקום שכתוב ונסב הגבול או יצא מלמד שלא היה המצר שוה ותוצאותיו כמו קצותיו, אם כן באומרו ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים, רוצה בזה שמתעקם לצד צפונו של עולם באלכסון למערב ועובר המצר בדרומו של מעלה עקרבים וזהו לפנים מן המצר ועובר אל צין, וקצהו הוא לדרום קדש ברנע, וחוזר ומתפשט המצר ומרחיב לצד צפונו של עולם עוד נמשך באלכסון לצד מערב ובא לחצר אדר ומשם לעצמון ומשם לנחל מצרים, והוא מצד הדרום, והכל כפי מה שפי׳ רש״י ז״ל, ופוף ספר יחזקאל כתב ז״ל, מיריחו עיר התמרים במקצוע המזרח ובא למערב למי מריבת קדש ובא והולך עד נחל מצרים השופך לים הגדול במקצוע דרומי כערבי ע״כ:

דרי שנחל מצרים הוא מקצוע מערבית דרומית לארץ ישראל, וזה הנחל הוא השיחור וכן פי׳ רש״י ז״ל ואינני היאור, וכן כתוב בדברי הימים ויקהל דוד את כל ישרא מן שיחור מצרים ועד לבא חמת, וכן תרגם רבינו סעדיה גאון בתפסיר, ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה ויסתדיר מן מאול אלי ואד אל עריש ויכון כרוגה אלי אל בחר, ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכמו שלשה ימים או פחות מזה, תחתוך סמוך לכניסתו לים כמטחוי קשת ותלך, וכן קורין לו העם היום ואד אל עריש כלומר נחל סבות ומסתברא שהוא שוכח שנאמר עלין ובהר שמיר ויתיר ושוכה, האמנם יש לדרום חברון כמו יום עיר ששמה שוכה וסמוך לה יתיר שקורין עתיר, וכבר אשדוד ובנותיה וחצריה עזה ובנותיה וחצריה עד נחל מצרים והים הגדול וגבול, ואחר כן כרתוב ובהר וגומר, ודע כי ההרים למזרח סמוכים לים באלף אמה במקום ההוא ועוד היום מקובל אצל הכל שמה שמסמיך בין ארץ כנען שקורין לו בלד אל שיאם ובין ארץ מצרים הוא זה הנחל:

אם כן ממה שחתבאר קצה ארץ ישראל דרומי מזרחי הוא ימה של סדום והולך הגבול מתעקם ומתרחב עד הגיעו לנחל מצרים, ממקצוע מערבי דרומי שהוא זה שהזכרנו נטה ונסמן ונתאוה ללכת אל הצפון ביושר דרך שפת הים עד הגיענו אל הקצה הצפוני מערבי והוא הר החר שכן כתוב וזה יהיה לכם גבול צפון מן הים הגדול תתאו לכם הר החר, וכן תרגם רבינו סעדיה ז״ל אלי גבל אל הור ויהיה הים הגדול מצד המערב:

עתה הם בידינו שלש קצת, זה ההר נקרא בלשון חכמים ז"ל מסכת גיטין פרק קמא טורי סמנום ואין זה הר ההר של אהרן וכמו שכתב רש"י ז"ל, שאותו של אהרן ע"ה הוא בחוצה לארץ מזרחי דרומי לארץ ישראל וזה ההר הוא מארץ ישראל בקצהו והוא צפוני מערבי בקטרו, וחרמון עם ארבעת שמותיו אין לו מבוא הנה:

לרעת זה ההר אי זה הוא ואנה הוא מקומו טרחתי זמן מרובה יגעתי ומצאתי ת"ל. דע כי מן ההר המפורסם הסמוך לעכו והוא הר הכרמל ואל הצפון ימצאו קצת ראשים בים יבואו והם בשטח הארץ כמו צור וצידון ובירות. וראש קורין לו בערבי וגאל חגר כלומר פני האבן, וסמוך לו ראס אל באסיט, וסמוך לו הר גבוה מאד מאד ושמו בלשון ערבי גבל אלאקרע, כלומר הר החלק, וזה ההר הוא יחידי ונבנם חרטומו בים, ועליו עצי ארזים גבוהים עד לב השמים ועצי בטנים ושם מעיינות מים וכפרים ליתרון ברכתו והוא מקוף כמו יום או יומים, ואל דרומו כחצי יום היא עיר הנזכרת מסכת שבת פרק כל כתבי ומסכת מנחות וזולתם, ושמה לורקיא וקורין לה לאדקיא והלועזים א לגא ובין העיר הזאת וההר הזה הר קטן קורין לו א חורי אדה, ובין ביניהם עיר ושמה קבותיא רחוקה מן הים כחצי שעה, ואומר אני כי זה ההר הוא ההר המבוקש כי שאר הראשונים אינם הרים, עוד שהעיירות הנזכרות בגבולי השבטים נמצאים עד היום הזה גם שהוא מכוון כנגד חמת וה במזרח וזה במערב וביניהם כשלשה ימים ברוחב, וזה שהרי עמה שהוא לשבט אשר היא היום אל מזרח זה ההר כחצי יום, וכמעט שהיא צפוניה לו, וקורין לו היום עים, וכן תמצא לדרום זה ההר כשני ימים עיר הלבה שהוא לאשר גם כן כן ולא שנו שמה, ורחוב וקורין לו רחב, וכן חמון וקורין לו חמם, וכן קבותיא שזכרנו. ולולי שרש"י ז"ל פי' קפלוריא שם עיר יושבת על חודו של הר, הייתי אומר שזה הוא קבותיא הנזכרת ושמא אמר זה רבי יהודה להיותו קרוב להר וכדי שיצאו שני החוטים ביושר לא שזה יצא מסוף נחל מצרים וזה הר מגובה ההר הזה, וכן לדרום זה ההר הוא מקום שנאמר עליו ויפסלו בוני שלמה ובוני חירום והגבלים, וכן בספר יחזקאל וקני גבל וחכמיה וקורין לה גובלא, ואף על פי שרש"י ז"ל כתב בספר מלכים גבלים שם אומה, ונראה שהוא גבלה שזכרנוה פרק החולץ דאמרי רבי חייא בר אבא איקלע לגבלא חזא בנות ישראל דמעברן מגרים שמלו ולא טבלו חזא חמרא דמזגו גוים ושתו ישראל וחזא תורמוסא דשלקי גוים ואכלי ישראל ולא אמר ליהו ולא מידי אתא לקמיה דרבי יוחנן אמר ליה צא והכריז עליהם שהם ממזרים ועל יינן נשוים יין נסך ועל תרמוסן משום בשולי גוים לפי שאינן בני תורה. וכן סוף מסכת כתובות, רבי יהושע בן בן לוי איקלע לגבלא חונדו לחנהו קטופי דהוו קיימי בגופני כי עגלי אמר עגלי בין הגפנים, אמר ליה קטופי נינהו אמר ארץ הכניסי פירותיך למה את מוציא פירותיך לגוים הללו שעמדו עלינו בחטאתינו אין המלך במסיבו (פירש קטופי אשכולות) והוא לשון ערבי קטף הטי"ת בלועה ותרגם לא תבצור לא תקטוף, וכן כרתוב סוף ספר יחזקאל, ופארת ים הים הגדול מגבול עד נכח לבוא חמת ואת פאת ים תרגם יונתן ורוח מערבא לימא רבה פתחומא עד לקבל כעלנא דחמרת דין רוח מערבא, וציון מכללם:

ורע כי מי שהוא בראש זה ההר ופניו למזרח אל עבר פניו יהיה חמת וכמעט שהוא נוטה אל הדרום, ויהיה בינו ובין הים מקומות מפורסמים כגון צרפון, חצאן אלקראת ומציאתו, ואל דרום זה ההר על שפת הים לכמו שני ימים הוא עיר גדולה ושמה בלשון תורה סין, טראבלום אל שם וכן סמוך לה ערקא לא שנו שמה, ועל שניהם אמר הכתוב את הערקי ואת הסיני ואל דרום סין זה כמו שני ימים על חוף הים גם כן עיר ושמה היום בירו"תא, ולפי דעתי היא עיר שנאמר עליה בסוף יחזקאל, זה גבול הארץ לפאת צפונה מן הים הגדול הדרך חתלון לבא צדדה חמת בירותא סברים, ואף על פי שיש מרחב בינה ובין חמת וסברים כי סברים לפי דעתי היא עיר שקורין לה סיי"זאר סמוך לחמת כחצי יום למערב. ורש"י ז"ל כתב בירותא וסברים כל העיירות הללו במצר הצפון עד כאן. ולפי מה שנראה מאלו העיירות כשנתחיל מן הים הגדול יהיה סדורן בירותא סברים חמת, ופרקא דחסידי הוא שנזכר בירות אלעזר איש בירות, ובין חמת ובירות זה כשני ימים או שלשה, והנה תמצא בפי ההמון חלוק בין בירותא ובין באירות אשר לבנימין כי לבארות קורין לו אלביראה, ואל בירותא קורין לו בירות בת"יו דגושה. וחכרתוב שחופיר ארץ הכנעני והלבנון הנה זאת ארץ הלבנון ואם כן תמצא לצפון ארץ ישראל העליון והסיני קרובים זה לזה כמו שתמצא לצד דרומה האשדודי והאשקלוני סמוכים זה לזה:

הרי שיש לנו בחסד עליון ידיעה ברורה בהר ההר הזה. וכתב רש"י ז"ל מקצוע צפוני הוא הר ההר שהוא נכח לבוא חמת, עד כאן. והרב ז"ל הוציא מכח הכתוב מה שאנו רואים היום בעינינו וכל הכנעני והלבנון פי' אותם שיושבים בהר הלבנון ודברי רש"י ז"ל מסכים עמנו עם ראיותינו ההכרחיות ואם כן כל מה שהוא לדרומו הוא ארץ ישראל מן התורה עד נחל מצרים, והעיירות הנודעות אצלנו בין שתי אלו הנקודות שהם על שפת הים מצפון לדרום הם אי תחלה זה ההר הטוב, לודקיא, גבל, סין, בירותא, צידון, צור המעטיר, עכו, חיפה, קסריאה, אכשף, יפו, עקרון, אשקלון, עזה, דרון, עזקיה, נחל מצרים, ואם שעזה ועזקת רחוקים מן

הים כשתי שעות, ועקרון כמו ארבעה שעות. ובבר ידעת כי עכו הוא לשבט אשר וכן צידון וידעת כי במה שבין עכו וצידון באמצע הוא צור, ואם תאמר שחירם מלך צור מלך היה בזה אינו בטל להיות ארצו ארץ ישראל שמלכותו אינו חותך דסדנא דארעא חד היא והתורה לא סלק מגבולי הארץ שום חתיכה אלא שנתנה להם לישראל כל מה שבין מקצועות אלה כמעי, וכן הענין בארץ האשרי וולתו שהיו בתוך הארץ שלא הורישום ישראל, ואם תאמר שאלו היו לכם גם חירם היה משועבד לדוד ולשלמה וסר למשמעתם. גם נמצא שבימי הטלכים היו לצידונים מלך גוי וכמו שנראה מאתבעל חותן אחאב ואף על פי שהוא ארץ ישראל מלכם בה מוציאה מקדושתה כמו שהיה הענין בקטרון וגזר בית שאן וולתם שלא הורישום בני ישראל וצידון מפלגם, וכן איו כל שפת הים עד הר ההר גם משם יתרחב למזרח שהרי עירותיו נזכרות שם, וכתוב אשר ישב לחוף ימים, ואם כן יהיה ארצו כמין גם, מה שאני מניח עקרון וקרסיאה שהרי עקרון תעקר, נראה שהוא מקום שבין עכו ובין אכשף וקורין לו קיסריאה ויהיה זה קיסרי בת אדום שתחלתה היתה משל פלשתים והיא הנזכרת מסכת מגלה. ועוד נמצא בין יפו ובין אשקלון עיר קורין לו היום עאקר, אבל לפי פשטי הכתובים נראה כי עקרון תעקר הוא המסוך לאשקלון, ואם כן תהיה קסרי בת אדום בארץ יהודה שהרי אותו עקרון הוא דרומי מזרחי אל יבנה שהוא ליהודה, ואם קסרי בת אדום היא קסריאה שזכרנו תהיה בארץ אשר שהרי היא צפונית לאכשף שהוא לאשר, ולא יתכן שתהיה בתחום יששכר כי אם תוציא קו ישר מעין גנים אל הים הגדול תהיה קסריאה דרומית לסוף הקו ההוא הנופל בים כארבע שעות, ואם הוא כך קרוב הדבר לומר שקסטרא הוא קסריאה ולזה אמרו במדרש איכה סביבין צרין כגון קסטרא לחייפה, ועוד היום שם בנין רומי גדל מאד. ובתוספתא מסכת דמאי פרק קמא הלוקח מן הספינה ביפו ומן הספינה בקסרי חייב, וזאת שהזכרנו בים תבו' וצפונית ליפו כמו יום, ועל כרחך קסרי אינה קסריון, וכמו שנראה הענין דסוף מסכת אהלות לקמן וכן מהחיא דפרק חישן, מעשה ברבי אליעזר ששבת בסוכתו של רבי יוחנן ב"ר אלעאי בקסרי ואמרי לה בקסריון ושמא בכלם הוא קסריון בט"ית. איכה רבתי שישי ושמחי בת אדום זו קסרין ורומי גם עליך תעבור כוס זו קסריו ורומי תשברי ותתערי זו קסרין ורומי, ועקרון מזרחי ליפו כארבע שעות כמו שזכרנו, דהרי שהתוספת מכרחת היות קסרי אלקיסריאה הנזכרת שהיא על הים, והאל יתעלה יאיר עינינו במאור תורתו:

מזרח ההר זה נטה ונסמן ונלך למזרח נוטים מעט אל הדרום דרך שלשת ימים ונמצא לבא חמת שהזכיר הכתוב, עוד מתארך זה המצר עד שיכלה לחצר עינן ויהיה חצר עינן הקצה הרביעי והוא צפוני מזרחי, וכתוב מקצה צפונה אל דרך יד חתלון לבא חמת חצר עינן גבול דמשק צפונה אל יד חמת וגומר. וכרחב רש"י זה דמשק בטקצוע צפונית מזרחית אצל חצר עינן, אין מושיבין את הארי ודבריו ז"ל דברי נביאות אלא הענין הוא כך כפי מה שאנו רואים חצר עינן הוא למערב חמת יום נוטה לדרום, וקורין לו חצן אלאקרט והוא על הר בינוני ודמשק הוא לדרום חמת ביושר כמהלך ארבעה ימים, ולטעון דעת צדקות הנזכרן יתעלה שמו אגיד לך גם בפעם הזאת המקצועות שהם לצפון שהדרומיות ידעתם מהר ההר עד חמת נוציא קו ישר ויהיה ראשו המערבי נוטה לצפון וראשו המזרחי נוטה לדרום אחר תוציא קו מחמת אל חצר עינן, ואחר מחצר עינן אל דן שהוא שפם, ויהיה אורך זה הקו כמהלך ארבעה ימים ואלו השני הקוים הם על זוית נרחבת וכל מה שהוא למזרח דרום זה המרובע הוא סוריא ושם חמץ ובעבר ביק ודמשק וולתם, ואם כן יהיה פי' חצר עינן גבול דמשק צפונה אל יד חמת כלומר דן ישוב מקצה צפוני מזרחי עינן שבמקצוע מזרח שהוא בגבול דמשק, ובתורת כתוב ויצא הגבול ופרונה והיו תוצאותיו חצר עינן זה יהיה לכם גבול צפון, תרגם רבינו סעדיה ויכרוג אלי זפרון ויתחי אלי חצר עינן הדא יכון לכם חד אלי שמאל, (וסי' אנתי תבליה), וכחצר עינן נטה ונלך לאורך המזרח ונגיע לדרום מהלך אלפוני נוטה למערב מעט עד הגיענו אל שפם שכן כתוב והתאויתם לגבול קדמה מחצר עינן שפמה, ומשפם חולך המצר אל הרבלה למזרח העין והולך לדדום עוד עד הגיע לצד ימה שכ' טבריה למזרחה שכן כתוב וירד הגבול ומחה על כתף ים כנרת קדמה והוא ים גנוסר ומסתברא שאין זה רבלה הנזכרת בספר ירמיה בענין שכתוב על צדקיהו ויקחו אותו ויעלוהו אל נבוכד נצר מלך בבל רבלתה בארץ חמת. וכרחב רש"י ז"ל רבלתה היא אנטוכיא ורבלה הנזכרת בתורה היא לדרום שפם וארץ חמת הוא לצפון שפם מזרחית וחנה בבא המצר המזרחי מסגל ויורד מחצר עינן אל מזרח ימה של טבריא יורד עוד לדרום אל הירדן והולך לו עד הגיעו אל הקצה הראשון שהוא ימה של סדום והוא שכתוב והיו תוצאותיו ים המלח, אלה גבולי הארץ של שבעה עממין לבד:

ואין בכל התורה כלה שבכתב ושבעל פה שיכחיש את זה ורבותינו ע"ה לא באו להוסיף על אלו הגבולין ולא לגרוע מהם שהם לא בכשו ולא חלקו אלא שבאו להגיד ולחודיע מה שכבשו עוזי בבל מן הארץ שבתוך אלו המצרנים שהרי עולי מצרים הדבר מבואר שכבשו הכל מן הקצה אל הקצה. כדכתב הרמב"ן ז"ל פרשת ואלה חמשפטים, וכתוב ביהושע ותעברו את הירדן ותבואו אל יריחו וילחמו בכם בעלי יריחו האמורי והפרזי והכנעני והחתי והגרגשי החוי והיבוסי ואתן אותם בידכם וכתיב ואשלח לפניכם את הצרעה ותגרש אותם הנשארים מהם כי אחרי

נתני בידכם כל הנזכרים שלחתי הצרעה לגרש הנשארים והנפתרים. עוד כתב ז"ל פרשת ואלה שמות, אל ארץ זבת חלב ודבש אל מקום הכנעני והחתי, יזכור בכאן ששה עממין ויניח השבעי אולי לא היתה ארצו זבת חלב ודבש כאה וכן בפסוק כי ילך כלאבי לפניך הזכיר אה הששה ואולי הוא רמז שאלה כבשו תחלה כי הם נקבצו על יהושע ונותנים יי' בידו. ורבותינו ז"ל אמרו הגרגשי פנה ולכך לא נזכר עם הנכרתים שנאמר בהם והכחדתיו, וכן בכאן ירמוז אל הנלחמים שכבשו, ושעם אל מקום הכנעני שלא אמר אל ארץ הכנעני, כאשר יאמר בשאר מקומות לרמוז שירשו אותם ויכריתום וישבו במקומותם, לא שהיו יושבים בקרבם כאבותם. עוד כתב סדר בא אל פרעה והיה כי יביאך וגומר אף על פי שלא מנה אלא המשה עממין כל ז' עממין במשמע, שכלם בכלל הכנעני הם ואחת מן המשפחות שלא נקרא לה אלא כנעני לשון רש"י ובאמת שהם בכלל כנעני שהם בניו כלם ולפי' כשאמר והיה כי יביאך יכלול את כלם, וכן אמר הכרזוב בכל מקום ארץ כנען, ודעת רבותינו שארץ ששה עממין הללו זבת חלב ודבש ולא היה כן בארץ חשעים הנשארים, ולכך יבשרם בארץ הואת וכראיתא בספרי לענין בכורים וכן במכילתא בפרשת בא. עוד שנו בספרי ונחלה לא יהיה לו זו נחלת חמשה עממין בקרב אחיו זו נחלת שני עממין, הרי שהפרישו בפני עצמן חמשה עממין הללו לפי שהוא עקר הדבר שבח הבטיחם שהוא זבת חלב ודבש והגרגשי שלא נזכר בתורה רק בפסוק ונשל גוים רבים מפניך ולכך אמר רבים, וכן כתוב החרם תחרימם החתי והאמורי והכנעני והפריזי החוי והיבוסי ולא הזכיר הגרגשי ירמוז כי לא יבא עמהם למלחמה ויפנה מפניהם עד כאן הרמב"ן. ובעזרא בפי' שכבשו הכל שנאמר וכרות עמו הברית לתת את ארץ הכנעני החתי האמורי והפריזי והיבוסי והגרגשי לתת לזרעו ותקם את דבריך כי צדיק אתה, וכתוב ויבואו הבנים וירשו את הארץ ותכנע לפניהם את יושבי הארץ הכנעניים ותתנם בידם ואת מלכיהם ואת עמי הארץ לעשות בהם כרצונם וילכדו ערים בצורות ואדמה שמנה, ועל ארץ אשר כתוב בתורה כאשר שמנה לחמו, מזה נאמר שארצו מאותם החמשה עממין שארצם זבת חלב ודבש, הרי שעזרא ע"ה הזכיר בכבוש הראשון גם הגרגשי, והחוי אין ספק שהיה בכבושן שהרי ארץ שכם מן החוי היתה וכן הגבעונים מן החוי וכמו שהוא בענין. אמרו ז"ל מסכת סוטה על שכם, בארץ הכנעני והלא בארץ החוי הוא. ומיהו הא כתיב עד מקום שכם עד אלון מורה והכנעני אז בארץ. ואמנם בימי יהושע לא כבשו הכל שכן כתיב ויהושע זקן בא בימים וגומר, ואומר זאת הארץ הנשארת כל גלילות הפלשתים וכל הגשורי מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני והעוים מתימן כל ארץ הכנעני ומערה אשר לצידונים עד אפקה עד גבול האמורי והארץ הגבלי וכל הלבנון מזרח השמש מבעל גד תחת הר חרמון עד לבא חמת. ופירש רש"י ז"ל מתימן, פסוק ראשון מנה מצר הדרומי מן המזרח למערב וזה מונה רוחב אותו המקצוע הנותר ליכבש במזה הוא מן הדרום לצפון, מתימן כל ארץ הכנעני ומערה וגו', ובמצר המזרח נשאר לכבוש במקצוע הצפון כל הלבנון מבעל גד שהוא בסוף הכבוש עד סוף המצר של צפון ארץ ישראל וברוחב מן המזרח למערב עד לבא חמת והו כל מצר הצפוני שלבא חמת במקצוע צפונית מזרחית באלה מסעי עד כאן. עוד כתב ז"ל למטה מזה, והודה יעמוד על גבולו מנגב ארץ ישראל ששם נפל גורלו כל המצר הדרומי ובית יוסף מצפון צפוני ממה שנכבש כבר ועוד יש חרבה לכבוש עד המצר מבעל גד עד לבא חמת שהוא אצל הר ההר במצר צפונה. והשבעה שבטים יחלקו אותה וכן עשו שבכשוה כולה בימים הם לגבולותיה הנזכרים בגבולותיה באלה מסעי, ולזה הנביא בחוכיחם מזכיר אותם הגבולים בדברי עכום, ולחצו אתכם מלבא חמת עד נחל הערבה, פירש רש"י ז"ל מלבא חמת עד נחל הערבה נחל מצרים שהוא במקצוע דרומית מערבית, עד כאן. ובספר יחוקאל כתב ז"ל תוך הים הם הפלשתים שיושבין במקצוע דרומית מערבית של גבול ארץ ישראל על הים האחרון. ומכתב תעניית ר"ג אומר בשבעה בו ט"ו אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת ופרק אלו מציאות מקדש ראשון דנפישי ישראל טובא דכתיב כחול אשר על שפת הים בעי כולי האי ואמרינן מסכת סוטה פרק אלו נאמרין בכל לשון עודן בירדן אמר להם יהושע דעו שעל כן אתם עוברים את הירדן על מנת שאתם תורישו את כל ישבי הארץ, שנאמר ואם לא תורישו את כל ישבי הארץ וגומר וכתיב כאשר דמיתי לעשות להם אעשה לכם, אם אתם שומעין מוטב ואם לאו באים הם ושוטפים אותכם מאי אותכם ואתכם. והנה זמן כבוש יהושע חמש שנים שכן כתוב ועתה הנה החייה יי' אותי כאשר דבר זה ארבעים וחמש שנה מאז דבר יי' את הדבר הזה אל משה, והשליחות היה שנה ראשונה לצאתם מארץ מצרים, ושאר הכבוש היו שתי שנים שכן אמרו ז"ל שבע שכבשו ושבע שחלקו, וכתוב מעיד שכבשן הכל בזמן המלכים שכן כתוב ויעש שלמה בערת הזיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבא חמת עד נחל מצרים. וכן תמצא בדברי הרמב"ן ז"ל במה שכתב כי מן הבאר ההיא ירמוז לבית המקדש ושלשה עדרי צאן עולי שלשה רגלים ישקו העדרים כי מציון תצא תורה ודבר יי' מירושלם, ונאספו שמה כל העדרים באים מלבא חמת עד נחל מצרים, וכמה ביוצא בזה:

וכן רבותינו ז"ל הזכירו הענין כך כלומר שכבוש עולי מצרים היה מהר ההר עד נחל מצרים. גרסינן ריש פרק ו' מסכת שביעית, שלש ארצות לשביעית כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב לא נאכל ולא נעבד, כל שהחזיקו עולי מצרים מכזיב ועד הנהר ועד אמנם נאכל ולא נעבד, מן הנהר ומאמנם ולפנים נאכל ונעבד, ומסכת חלה פרק בתרא רבן גמליאל אומר שלש ארצות לחלה מארץ ישראל ועד כזיב חלה אחת, מכזיב ועד הנהר ועד אמנם שתי חלות, אחת לאור ואחת לכהן, של אור יש לה שעור ושל כהן אין לה שעור מהנהר ומאמנם ולפנים שתי חלות אחת לאור ואחת לכהן של אור אין לה שעור ושל כהן יש לה שעור וטבול יום אוכלה. על ההיא דמסכת שביעית פירש הר"ם ז"ל יש מי שקורא אמנם והוא אמנה ויש מי שקורא אמנום, וענין לא נאכל ולא נעבד שאסור לנו עבודת הארץ ההיא ואם תעבד על ידי אחר אסור לאכול ממה שתוציא, ושאמר נאכל אבל לא נעבד ר"ל שאין מותר עבודתה ואם נעבדה יהיה כל הצומח בה נאכל בקדושה שביעית, ושאמר נאכל ונעבד שמותרות עבודתה בשביעית והצומח בה יאכל בלא קדושת שביעית אלא כסירות כל שנה, ומה שפי' ז"ל על ההיא דמסכת חלה, שלש ארצות לחלה ענייני לשלשה חלקים תחלק הארץ לענין חלה, ארץ ישראל כלה וגבולה עד כזיב והיא הארץ שהחזיקו בה עולי בבל כמו שהתבאר פרק ו' משביעית, והיא הארץ שנתקדשה קדושה שניה בעליית עזרא היא חייבת בחלה אחת ותנתן לכהן, ומכזיב עד הנהר עד אמנם והיא ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ולא נתקדשה ביטי עזרא אבל נשארו שם הגוים שוכנים היא חייבת שתי חלות אחת של תורה ואחת של סופרים, ומהנהר ומאמנום ולפנים ר"ל שאר הארץ כלה שהיא ארץ העמים והיא חוצה לארץ ושבנו בה ישראל אחר גלותם מארצם ארץ הצבי יתחייב בה גם כן שתי חלות אבל שתיהן מדרבנן, עד כאן. ובחבור הלכות תרומה פרק א' פי' לנו ז"ל אמנה ונהר, שאמר ומכזיב ולחוץ ועד אמנה והוא סמנום ועד הנהר והוא נחל מצרים לא החזיקו בו וכזיב עצמה לא החזיקו בו. מדרש חזית תשורי מראש אמנה רבי הונא בשם רבי יוסטא בשם רבי שונם עתידות הגליות כגיעות עד טורי אמנום ואומרות שירה, שבעה אחרי' נטלו אחר מות יהושע:

נמצא שעולי מצרים החזיקו כל גבולי ארץ ישראל הנזכרים בתורה פרשת אלה מסעי באורך, כלומר מדרום לצפון. שחלקה היה כבוש הדרום, ואמנה הוא ההר ההר כלומר טורי סמנום. והמשנה אמרה שהחזיקו מכזיב ולדרום עד נחל מצרים ומכזיב ולצפון עד ההר ההר, ויחידה כזיב שבזאת המשנה לזכרון מה שהחזיקו עולי מצרים כמו נקודה שעליה תסוב החוג, וזה שאותה של מסכת חלה שאומר מכזיב ועד הנהר רוצה לומר שאם יש מכזיב ועד הנהר מקום שהוא כמו המקומות שהם מכזיב ועד אמנם כלומר שהם מכבוש עולי מצרים לבד בענין בית שאן וחביריו שרצי חלות, מהנהר ולדרום ומאמנם ולצפון שתי חלות. גרסינן במסכת גיטין פ"ק, ואם שבבר וכרנוה, איזהו ארץ ישראל ואיזהו חוצה לארץ כל ששופע ויורד מטורי סמנום ולפנים ארץ ישראל מטורי סמנום ולחוץ חוצה לארץ, והנסין שבים רואין אותם כאלו חוט מתוח עליהן מטורי סמנום ועד נחל מצרים מן החוט ולפנים ארץ ישראל מן החוט ולחוץ חוצה לארץ, רבי יהודה אומר כל שהוא כנגד ארץ ישראל חרי הוא כארץ ישראל שנאמר וגבול ים:

אמנם בגבולי התורה שברוחב הארץ כלומר ממערב למזרח שבצד הצפון פשיטא שלא כבשו הכל ביטי דוד המלך שהרי מפני מה שנשאר לכבוש ולא כבשו דוד אלא שקפץ אל ארם נהרים ואל ארם צובא והניח לכבוש תשלום גבולי הארץ הוא שירד כבושו ממעלת ארץ ישראל לגמרי. ומירדו הארך מקרן מזרחי צפוני נראה שכבשו שרצי כתוב בדברי הימים ויקהל דוד את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבא חמת להביא את ארון האלהים מקרית יערים וגומר, ואולי נשאר לכבוש אז ארץ הערקי וחסיני שהם סמוך להר ההר כלומר לטורי סמנום שהוא קצה ארץ ישראל מערבי צפוני:

וממה שכתבנו יתבאר שארם שראשו דמשק הוא חוץ למצרני ארץ ישראל המזרחיים וכרוב ויתר דברי ירבעם וכל אשר עשה וגבורתו אשר נלחם ואשר השיב את דמשק ואת חמת ליהודה בישראל הלא הם כתובים וכו' ודמשק הם במקצוע מזרחי צפוני לארץ כנען וכן כתב הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה וכו', (פי' השיב כיד מלכי ארם,) וכן לשלמה בעלת ותדמור והוא לדרום דמשק. בראשית רבה פרשת וירא וירש זרעך את שער איביו זה תדמור, איכה רבתי רבי אומר אשרי אדם שהוא זוכה לראות בכפלתה של תדמור למה שהעטידה קשטים לחרבן בית המקדש שמונים אלף לחרבן ראשון ושמונים אלף לחרבן שני וגבי שלמה נמצא כל העם הנותר מן האמורי החתי והפרזי החוי והיבוסי וכו' ויעלם שלמה למס עובד עד היום הזה, מסכת יבמות פרק קמא ההוא בשבעה עממין כרתוב, ומקשו התוספת והיאך כרת שלמה ברית עם חירם מלך צור והא כתיב לא תכרות להם ברית, ולרבנן לא איירי אלא בשבעה עממין, ומתרצין דלא אסרה תורה אלא כורת לעבודה זרה דכתיב להם ולאלהיהם ברית, אי נמי חירם גר תושב הוה.

כרתב ה"ב הלכות גדולות בהלכות נחלות שבעה גוים דאשלימו קמי כבוש הארץ שרי למעיל בקהלא דישראל וכי אסר רחמנא שבעה גוים בארץ ישראל אבל דשרו בחוצה לארץ לא אסר רחמנא ועל שבעה גוים דלא עייל בקהל ואף על גב דמיתגיירי בלא תתחתן בם קיימין דקאמרינן הדר אמר רבא בגיותן לירת להו חתנות זנורת בעלמא הוא ניתגירו את להן חתנות ואסור לאתחתוני בהו ואי קשיא לך רחב הזונה דאיתגירה ונסבה יהושע דוסתקיתא הות ולא משבעה גוים הות ואם כן צור מארץ שבעה עממין הוא • תנחומא פרשת אלה מסעי כי אתם באים אל ארץ כנען ארץ שר פרקמטיא ארץ שבה סחורה כד"א אשר סוחריה שרים וכו', וזה על צור המעטירה הוא דכתוב• ומה שלא כבשו בימי דוד כבר יצא ממה שאמרנו שהוא משפם ולמזרח ושמא לזה הוא שפירש הר"מ ז"ל מסכת גיטין מרקם למזרח, למזרח ארץ ישראל אבל מדן ועד באר שבע לא הניחו כלל או אם לא חמש סרני פלשתים שהם על שפת הים, וכבר זכרנו במה שקדם שכבוש עולי בבל לא הירה רק חוקה והמלחמה מעוטה, אבל כבוש עולי מצרים פשוט הוא שעם שהירה להם עזר אלהי היו עדיין המלחמות חזקות, ולזה הוא שהתירה להם התורה דבר האסור כאמרם פרק הכל שוחטין ובתים מלאים כל טוב אמר רבי ירמיה בר אבא אמר רב קתלי דחזירי קורתלי נראה דמטוב קא דריש, והכי אמרינן במסכת מגלה פרק קמא וישניה ואת נערותיה לטוב שרצו להאכילה קתלי דחזירי, ומה שאמרו ז"ל קורתלי דחזירי כלומר שהותר להם דבר האסור בשעת הכבוש אם היה נמצא אצלם מוכן ולא ירבטלו מכבושם להכנה אחרת ואחר הכבוש חזר הדבר לאסורו, ומסתברא דנהי דבר אסור הנמצא בשלל הגוים הוא שהתירה להם התורה מידו בשר נחירה לא אשתרי להו ולא איפשיט בעיא דרבי ירמיה, וכן נמי כרתב רבינו האיי ז"ל, ושמא מזה הטעם הוא שהתירו חכמים ז"ל ארבעה דברים דאמרינן מסכת ערובין סוף פרק קמא ארבעה דברים פטורין במחנה מביאין עצים מכל מקום כלומר אפילו כרתו אותם בעליהם ועשאום חבילה אין בהם משום גזל ופטורין מרחיצת ידים כלומר מטים ראשונים דאלו מהאחרונים חייבין ומדמאי כלומר שמא כילין אותם דמאי ומלערב כלומר שפטורין מלערב מאהל לאהל כענין ערובי חצרות אבל ערובי תחומין חייבין:

על מה ששנינו המביא גט ממדינת הים צריך שיאמר בפני נכרתב ובפני נחתם רבן גמליאל אומר אף המביא מרקם ומן החגר רבי אליעזר אומר אפילו מכפר לודין ללוד וכו' רבי יהודה אומר מרקם למזרח ורקם כמזרח מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום מעכו לצפון ועכו כצפון, פרש"י ז"ל מרקם ועד סוף העולם למזרחו הוי מדינת הים, ואם כן הרוחב במקום ההוא הוא מרקם שבמזרח ארץ ישראל עד הים הגדול וכן כתב נמי הר"ם ז"ל בחבור• ופי' רקם קדש וקדש זה הוא קדש שבהר נפתלי, דרומי לשפם כחצי יום והוא מערי המקלט ומסתברא שרקם זאת המשנה אינו זה הרקם לפי שרקם המשנה הוא בחוצה לארץ שהרי יש לה מדרגות ת"ק אומר שהמביא גט ממדינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם ופירש רש"י ז"ל שכל חוצה לארץ קרי מדינת הים לבר מבבל ובא ר"ג והחמיר יותר אף המביא מן הרקם ומן החגר ובא רבי אליעזר והחמיר יותר אף מכפר לודין ללוד, ובגמרא יהיב טעמא רבה מתרץ לטעמיה דכולי עלמא לפי שאין בקיאין לשמה והכא ת"ק סבר הני כיון דסמוכות מגמר גמירי כלומר רקם שסמוך לארץ ישראל אבל מ"ט הוא חוצה לארץ, ואתא ר"ג למימר מובלעות גמירי כלומר כפר לודין מפני שהוא נבלע בתחום ארץ ישראל, אבל סמוכות כגון רקם כלומר כיון שהוא חוצה לארץ אף על פי שהם סמוכות לא גמירי, ואתא רבי אליעזר למימר מובלעות נמי לא שנא כדי שלא תחלק במדינת הים, ולרבא דמתרץ לטעמיה אתי נמי שפיר• ומיהו יש תמה שהרי כאן מנה בסמוכות רקם וחגר וה"ה כל אותם שהזכיר רבי יהודה שבא למיע לר"ג ואם כן יהיו בסמוכות אשקלון• והתוספת מסכת אהלות פרק י"ז מונה אשקלון במובלעות דאמרינן התם עיירות המובלעות בארץ ישראל כגון סוסיתא וחברותיה אשקלון וחברותיה, להכי איה למימר שמה שהוא מובלע בארץ ישראל הוא בתחום ארץ ישראל• תוספת מסכת גיטין מעשה באחד מכפר סמי שהביא לפני רבי ישמעאל גט אשה אמר ליה רבי ישמעאל מאין אתה אמר ליה מכפר סמי תחומה של ארץ ישראל קרובה לצפורי יתר מעכו, ולשון הגמרא מעשה באחד שהביא גט לפני רבי ישמעאל אמר ליה מהיכן אתה אמר ליה מכפר סיסאי אמר ליה צריך אתה לומר בפני נכתב ובפני נחתם אמר ליה והלא כפר סיסאי מובלעת בתחום ארץ ישראל וקרובה לצפורי יותר מעכו אם כן נראה שכפר סוסאי הוא כפר סמי, זה הכפר חפשתי אותו ומצאתיו לצפון שוור כמו שעה ומעכו אל שוור למזרח כמו חצי היום ביושר ומשוור לטבריה כשלש שעות• באיכה רבתי סביביו צריו כגון חלמיש לגויי סוסיתא לטבריה קסטרא לחייפה יריחו לנוערך לוד לאונו• ופרק עשרה יוחסין כגון הזמניא לפום נהרא, וכבר ידעת כי צפורי דרומי לעכו כמו ח' שעות ומשוור לצפורי לדרום סחות מחצי יום אם כן כפר סמי קרוב לצפורי יותר מעכו וקורין לו היום כפר סמאע ויהיה פי' יותר מעכו כלומר שכפר סמי קרוב לצפורי יותר מה שהוא מעכו או יותר ממה שעכו קרוב לצפורי, וכן כפר כמר הנזכר בתוספת בתחום סוסיתא וכרגוה פרק ח', הוא לצפון עכו כמו חצי שעה וקורין לו צומריא והיא סמוכה ליה במרוצת הסוס• ובעלי התוספות ז"ל הקשו למה לא שנאה המשנה המביא גט מחוצה לארץ בפ' ותרצו

שאם אמר מחוצה לארץ הוי משמע אשאר עיירות הסמוכות לארץ ישראל הנא מדינת הים דמשמע מקום רחוק לאפוקי רקם וחגר שהם קרובים לארץ ישראל מכל מקום מדקתני אף המביא מן הרקם וכן החגר משמע שהוא מחוצה לארץ כמו מדינת הים ת"ק ופסר לדין לדבי אליעזר אם כן זה קדש בגליל ועל כרחין יש לנו לומר דרקם דמתני' הוא רקם דחוצה לארץ אלא שהוא קרוב לה לא בקרוב כפר לודין ללוד, וכן בבראשית רבה מוכח דשובא קדש הוד וכן גם כן מוכיח המקרא. ויש לנו לומר שהוא מורחי דרומי לשפם שאם חירה צפוני אלין היה נכנס תוך מצרני ארץ ישראל של תורה הצפוני ההולך מהר הדר לחצר ענן ואז היה בארץ ישראל אלא על כרחיך כדאמר' ואם כן יפול בארץ הגולן כי הוא באותו חצד אי נמי הוא רקם והוא קדש בגליל ולכתני' דלכאורה קרי ליה חוצה לארץ ואף על פי שהוא בתוך הארץ שמא לא הין מכבוש שני:

רבותינו ז"ל לא שנו ולא החליפו כלל כלל חלילה הגבולין הנזכרים בתורה גם מה שמנה התורה בארץ ישראל לא באו הם וגרעוהו שדרכם להוסיף נדרים וסייגים לא לעשות מקדש חול ומארץ ישראל חוצה לארץ מה שלא עשה הכתוב ולא צוה, אלא שהודיעו מה שכבשו אלו ומה שכבשו אלו כדלעיל, אלא שנראה שכונתם ז"ל הוא שיש להם חלוק בין מצוה ועושה דאוריתא למצוה ועושה דרבנן וכמו שהתבאר במה שקדם שאם לא היה כן לא החליפו הנקודות בהרכה מקומות, ויש לומר שלזה היה מקובל בכך ולזה בכך כמו שתראה בענין בתי ערי חומה סוף מסכת ערכין שהוא לפי המסורת, ובן כונו בזה באמרם ז"ל מסכת מגלה ולמה נקרא שמה טבריה שושבת בטבורה של ארץ ישראל שהרי מטבריה אל נחל מצרים הוא כמו מטבריה אל הר ההר בקירוב, ולא תוכל לכוון זה אלא כך לעולם שהרי מטבריה אל דן כמו יום אחד ומטבריה אל באר שבע כארבעה ימים, עכו מכוון כנגד טבריה וזה במזרח וזה במערב ביניהם כמו יום אחד, ואינו הפרש מורגש במה שיש מעכו לנחל מצרים ובין מזה שיש מעכו ולזה הפר דרך שפת הים:

ונאמר גבולי התורה וקצוותיה ים המלח לבא חמת וחצר עינן דהר ההר נחל מצרים אלו הם קצוות כבוש עולי מצרים, וכבר הזכרנו שגבולי התורה הם עצמם ארץ ישראל ועל עולי בבל נחל מצרים כויב וזה לפי משנת שביעית אבל לפי מסכת גיטין והתוספות משביעית קצוות עולי בבל רקם אשקלון והם זוועות הקוטר האלכסוני, ומרקם לעכו, ומסכת גיטין לא הזכיר הזועות הדרומי מזרחי אאולי לפרסומו שהוא ים המלח והחרמון מזכיר חמיד מדן ועד באר שבע, וכן מזכיר הכרמון מגבע ועד באר שבע, וגבע הוא סמוך לדן וקורין לו גבע, ומה שאמר הכרמון כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם דרשוהו ז"ל בספרי והזכרנוהו ריש פרק י"ג:

אחר שהתבאר זה, אין צריך להזכיר קצת המקומות שהם בתוך מצרני ארץ ישראל ואפילו מאותם שהם בגבולים של כבוש שני כבית שאן וזולתו למה יצאו מחיוב תורה בענין מעשרות ושביעית, שהדבר פשוט בהם שהוא מפני שלא כבשום עולי בבל לא לגרעון קדושה וכמו שזכרנו, ולזה תמצא סוף פרק מי שאחזו כי הוו מפטרי רבנן מדרבי בעכו דהוו מפטרי משום דאסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ כלזכר שהעיירות והמקומות שלא החזיק אצלם מכבוש שני קוראים להם חוצה לארץ לפי שהם בחיוב המתנות מדאוריתא כחוצה לארץ ואף על פי שעכו מכבוש שני הוה וכמו שפתבו בעלי התוספות ז"ל ריש גיטין, תוספות מסכת המאי פרק קמא חוקת ארץ ישראל חייב עד שיודע שהוא פטור חוקת חוצה לארץ פטור עד שיודע שהוא חייב, דהרי לך ואת התוספות על פי מבוקשנו בשלמות, שאם לא היה כן אנה ארץ ישראל מכבוש שני שתהיה פטורה ואנה חוצה לארץ שתהיה חייבת שזה מחיוב תורה קאמר דאלו מחיוב דרבנן הרי כמה ארצות מחוצה לארץ חייבות וכמו שזכרנו סוף פרק עשירי:

ועוד מה ענין לחוקה שחגבולים נודעים אם שתרצה גבולי התורה ואם שתרצה גבולי חכמים אלא כדאמרינן לפי הקבלה וכן מצאי דאמר' בהחיא פרקא רבי יהודה אומר חמרת היורדת לכויב חייב מפני שחוקתה מן הגליל וחכמים אומרים חרי היא בחוקתה פטורה עד שתודע מהיכן היא כלומר עד שיודע אם היא מן הגליל שהוא לדרום וגם מכבוש שני או היא מכויב ולצפון שהוא מכבוש ראשון, ועוד תנוא הלוקח מן הספינה ביפו וכן הספינה בקסרי חייב, וזה מפני שלא יפול בהם ספק שהרי הם בגבולי כבוש שני באמצע ואין בורח חולק אבל צור וצידון וכויב שהם בקצה גבול כבוש שני אפשר שיהיו אותם הפירות מראשון או משני אהאי גיסא או מהאי גיסא והוו שתודע מהיכן היא כלומר מאיזה צד הם, וחיוב רבי יהודה על פרחיך דאוריתא הוא מפני שחוקתו מן הגליל וחכמים אינם חולקים עמו בזה דאלו מדרבנן חרי כויב שלא החזיקו בה וחייבה חייבת וכמעשה שהבאנו פרי מי ואין אותו חיוב אלא מדבריהם אם כן מן המבואר שכל מה שלא החזיקו בכבוש שני מפה שהיה מכבוש ראשון שחייב מדבריהם לחוד וכן כל מה שהוא מכבוש שני שהוא עד כויב ולא עד בכלל שהוא חייב מן התורה, וגם יתבאר מזה שכן הסתם כל מה שהוא לדרום כויב מוחזק שהחזיק בו עזרא שהרי אמרו חייב שחוקתו מן הגליל אם לא שהם יאמרו בפרי

שהניחום

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

שהניחום כענין בית שאן וולתו שהוכירו הם ז"ל . גם בזה דברנו פרק ה' עם שאין זה אצלי ראיה גמורה שהרי אמרו הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל והאי מדרום בזיב ולחלן קא מיירי . וגם מצד אחר הוא ראיה שהרי המקומות המוכרים שהתירו היו אסורים תחלה וזה מאותה חזקה ר"ל שהיו מוחזקים שהוחזקו בשניה , ואותם שהזכרנו פרק ח' יש לומר שהם נתקדשו תחלה לוולתם . הנך רואה שחכמים ז"ל עושים עכו ארץ ישראל כאמרם סוף מסכת כתובות רבי אבא מנשק כפי דעכו רבי חנינא מתקן מתקליה רבי אמי ורבי אסי קיימי משמשא לטולא וטטולא לשמשא , רבי חייא בר' אבא מיגנדר בעפרא , אמר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחונו , (פירש רש"י ז"ל מנשק אלמוגים של עין) שהיה מארץ ישראל משום חביבותא דארץ ישראל , (ל"א כיפי פלעים) , (מתקן וכו' כלומר משוה גומות הקרקע וגבשושית מרוב חיבה), וי"מ מתקן מתקליה כלומר היה מנשק משקל האבנים משום ארץ אשר אבניה ברזל , משמשא בימות החמה , טטולא בימות הגשמים . תוספות מסכת שביעית פ"ה אין מביאין תרומה מחוצה לארץ לארץ אמר רשב"ג אני ראיתי את שמעון בן כהנא שהיה שותה יין של תרומה בעכו ואמר זה בידי מקלקיא וגזרו עלי שאשתהו בספינה , הרי שעשו ז"ל עכו כפר' ארץ ישראל , ופרק השולח גט אמרינן עכו כארץ ישראל לגיטין , לגיטין אין לעבדים לא ולא נתנה תורה לחציין אלא כדאמרינא ועל דרך זה שם הירושלמי חלוק בעכו עצמה ועוד שכויב שהוא קצה כבוש שני הדרומי הוא לצפון עכו כמו יום וכמו שנבאר בג"ה וכן רבי שהתיר בית שאן וליכא למאן דאמר לאו ארץ ישראל הוא וכן בירושלמי קסרי וחבריו הנוכרים פרק ח' , וכן אשקלון פטורה גם כן מטעם שפטרו בית שאן וכמו שכתבנו התוספות ריש גיטין ובית שאן מכבוש עולי מצרים היה לבד אם כן ילמד סתום מן המפורש כל אלו המקומות הם בתוך מצרני התורה של עולי בבל אלא בית שאן לא כבשוה עולי בבל והתירוה אף אני אביא אשקלון קסרי בית גוברין וכפרצמא , אשקלון אמרו עליו בפ' שאין בו משום ארץ העמים אף אני אביא דכותיה אם כן יהיה כלם בתוך מצרני ארץ ישראל ומכבוש עולי מצרים לחוד ואין בהם משום ארץ העמים והיכא איתמר הא דאשקלון בתוספות מסכת אהלות פרק י"ז עיירות המובלעות בארץ ישראל כגון מוסיתא וחברותיה אשקלון וחברותיה אף על פי שפטורות מן המעשרות וטן השביעית אין בהם משום ארץ העמים , וקודם שהתירם רבי נהגו אבותינו בו איסור כמו שקדם , וזה אפילו בפירות הגוי . אמרינן בתוספות מסכת אהלות פרק י"ז העיד רבי יהודה בן יעקב מבית גוברין ויעקב בן יצחק מבית גופנין על קסרין שהחזיקו בה ישראל מעולם והתירוה שלא במנין אמר רבי חזקיה אותה שנה שביעית היתה והלכו גוים לקרקסיות שלהם וחניתו שוק טלא פירות ובאו ישראל ובזזום בחזירתן אמרו בואו ונלך אצל החכמים שמא התירו להם חזירין אמר רבי זריקא בחמישית באדר השני נמנו עליה עשרים וארבעה וקנים והתירוה שהיו הכל נכנסין לתובה , פירש הר' שמשון ז"ל שהחזיקו בו מעולם שחיתה של ארץ ישראל וחייבת במעשר ושביעית והתירוה פי' שלא במנין מעצמן התחילו לנהוג בה היתר מפטרה ממעשר ושביעית אף על פי שלא נמנו חכמים להתירה במנין , ובזבזום ולא אסרום משום שביעית לאחר חביעור , בחמישית באדר השני בשנה החמישית של שמטה נכנסין לתובה ואין בה טומאה משום ארץ העמים , וכל אלו אף על פי שפטורים מחמתנות בקדושתן הם זה המעשה היה באלו הזקנים על קסרין כמו שהיה מעשה דרבי על בית שאן בשוה , וזה שקודם לכן הוחזקו בה ישראל מעולם בחיוב המתנות ואחר כך באו אלו הזקנים ובדקו וחפשו עליו ומצאו שלא החזיקו בו עולי בבל והתירוה מאותה שעה ואילך וכן דרבי , שאפילו בפירות שביעית של גוי היו נוהגין בו איסור קודם לכן , וזהו שאמרו שם מעשה ברבי ורבי ישמעאל ברבי יוסי ורבי אליעזר חקפר ששבתו בחנותו של בלוד והיה רבי פנחס בן יאיר יושב אמרו לו מה אתם בה ובו' אמרו לו אם כן בואו ונמנה עליה לפוטרה מן המעשרות ולא נמנה עמהם רבי ישמעאל בר' יוסי משיצא אמר ליה רבי מפני מה לא נמנית עמנו אמר ליה על טומאה שטומאתי טיהרתי בר' יוסי משיצא אמר ליה רבי מפני מה לא נמנית עמנו אמר ליה על טומאה שטומאתי טיהרתי ולא על מעשרות מתירא אני מב"ד הגדול שמא יריצו את ראשי , פי' רבינו שמשון ז"ל אמרו לו אם כן שאתה מעיד שהיא מחוצה לארץ בואו ונמנה עליה לפוטרה מן המעשרות ולא נמנה עמהם על המעשרות שהיה מתירא מפני גדולי הדור , אבל על חטרה נמנה וסמך על עדות של רבי פנחס בן יאיר שאין בה טומאה עד שישהה הגוי כמדור ארבעים יום שהם ימי יצירת הולד ושמא קבר שם נפל והיינו דקאמר להו על שטמאתי טיהרתי כלומ' על מה שהחזקתי בו טומאה כל ימי אני נמנה לטהר ולא אני נמנה לפטור מן המעשר עד כאן גרסינן מפסח אהלות בטופה מדורות הגוים טמאים מזרח קסרין ומערב קיסריון וקבורת מזרח עמו היה ספק וטהרוהו חכמים וחתר ופיטור הנאמר באלו המקומות הוא מחיוב מעשרות ושביעית והנה מצאתי בספר כוגה מאד ומערב קטריון ואם כן הוא צפרי וכן במשניות הר"מ ז"ל מצאתי קטריון בטי"ת לא בסמ"ך . גרסינן בספרי פנו וסעו לכם ובואו הר האמורי וכו' ובחוף הים זה אשקלון ועזה וקסרין , פירש רש"י ז"ל בערבה הוא מישור של יער ורבינו סעדיה ז"ל תרגם אל נגב בהר זה הר החלך והוא בחרי אפרים בשפלה זו שפלת דרום קיסרי ידוע הוא שהיה מקום חכמים כאמרם רבנן דקסרי , ונראה דרבי אבהו היה ב"ד יפה של קסרי כר' יוסי דצפורי דאמרינן פרק אלו מגלחין כי נח נפשיה דרבי אבהו נחות עמודי דקסרי דמעי דרבי יוסי שפוך כרבי דצפורי כלומר זה בקסרי כזה

בצפוני ואמרינן אתקין רבי אבהו בקסרי תקיעה שלשה שברים תרועה ותקיעה, ומה שאמרו ז"ל מסכת גיטין פרק קמא למימר דעכו לצפונה דארץ ישראל קיימא ורמינהו היה מהלך מעכו לכויב מימינו למזרח הדרך טמאה משום ארץ העמים ופטורה מן המעשרות ומן השביעית וכו' ועד היכן עד כויב אלמא עכו לצפונה דארץ ישראל קיימא אמר אביי רצועה נפקא, בפ' רצועה נפקא נתחלפו בה רש"י ז"ל והר"ם ז"ל שרש"י ז"ל פי' שרצועה קצרה יוצאה מעכו והיא רצועה מארץ ישראל הולכת לכויב ואם כן יהיה צדדית חוצה לארץ. ולר"ם ז"ל מצאתי בפירושיו בכתב ידו במצרים שפי' הפך זה שארץ ישראל הולך כלה עד כויב אלא שמכויב תצא רצועה אחת מארץ העמים הולכת עד עכו וכל צדדיה הם ארץ ישראל. התוספות מסכת אהלות פרק בתרא אומר הפך גמרין ההולך מעכו לכויב מימינו למזרח הדרך טהורה משום ארץ העמים וכו'. ויש לתרץ שאותה רצועה לה שני דרכים אחת אל השפה המזרחית ואחת אל השפה המערבית ועכו מכבוש עולי בבל הוה וכמו שהתבאר וכמו שהיו אושא ושפרעם הסמוכים לו'. והר"ם ז"ל כתב בהלכות תרומה פרק א' עכו חוצה לארץ כאשקלון והן תחומי ארץ ישראל, ויש לומר שאין זה אלא לענין חיוב המתנות דאוריתא:

הוצרכנו לחפש על מקום כויב אנה הוא מפני שהוא גבול צפוני לכבוש שני ובאמת כי על פי הסברא ממעשה דיהודה בן יעקב נראה שהוא סמוך לתמנת ועדולם כי עסקו היה אז בארץ ההיא ותמנת ועדולם נודעים אצלנו ומפורסמים שהם לדרום צור המעטירה לכמו חצי יום עם שהם נוטים למזרח בהיותם על ראשי ההרים הגבוהים והנה צרפתה אשר לצידון בדרך שבין צידון לצור למערב הדרך וקורין לו צרפאן והוא על שפת הים קרוב לצידון אבל מקומו בכיון מהחיא דפרק הדר ומן התוספות מסכת פסחים פ"ב דאמרינן התם מעשה בר"ג שהיה מהלך מעכו לכויב וכו', הגיע לכויב ובא אחד ושאל לו את נדרו אמר לזה שעכו כלום שתינו רביעית יין האשלקי אמר ליה הן אמר ליה אם כן יטייל עמנו עד שיפיג יינו וטייל עמהם עד שהגיעו לסולמא דצור כיון שהגיעו לסולמא דצור ירד מן החמור ונתעטף והתיר לו את נדרו ובגמרא וטייל אחריהם שלשה מילין עד שהגיעו לסולמא דצור אם כן מכויב לסולמא דצור הוא שלשת מילין, וגמרין לא הוכירה ר"ג אי מזה בא ואנה הולך לזה לא יוכרח אם כויב לצפון סולמא או לדרומה אלא שמע מינה אין ביניהם אלא ג' מילין. אבל מן התוספות יתבאר שהוא לצפונה ושהשאלה על כרחי לא הייתה אלא בחורה, וליין האשלקי הוא דבעי ג' מילין אבל אחרינא הא אמר רמי בר אבא דרך מיל ושינה כל שהוא מפיגין את היין, ושיעור השיול לא הזכירו התוספות וסולמא דצור נראה פירושו כמה שהקדמנו מן אל ואואקיר והשתיה על כרחין בכויב היתה. וכן נמי פי' רש"י ז"ל פרק עושין פסים סולמא דצור סלע שיש הר גבוה סביב עד כאן. (ופירש הגאון תמה, דסולמא דצור פי הגאון נהר, כדרך שפירש רש"י ז"ל סולמי דפרת ראשי פרת מקלחין תחת קרקע ועוין נהרין כמין סולם, גבי החיא דאמר רב משרשיא הני סולמא דפרת גינהו דכתוב ונהר הרביעי הוא פרת וכדאיתא סוף מסכת בכורות). מסכת יום טוב פרק אין צדין אמר ליה רב נחמן לחייא בר אבא שליח ציון כי סלקית להתם זיל ואפיק אסולמא דצור ועול לגבי רבי יעקב בר אידי ובעי מיניה כמא מה אתון ביה, אם כן כויב הוא סמוך וסביב זה המקום שהוא מפורסם אצלנו וגלוי. מסכת חלה פרק ב' מנהר דרומה של כויב ואילך שתי חלות דמאי רבי שמעון אומר אם לא תרם את הראשון כשעור לא יאכל את השני. תוספות מסכת שביעית פרק ד' איזהו ארץ ישראל מנהר דרומה של כויב והלך סמוך לעמון ומואב, עד שם תחומי ארץ ישראל פרשת אשקלון ושורא דעכו לא ראי זה כראי זה אלא כדתריצנא. תוספות מסכת דמאי פרק קמא כויב עצמה פטורה מן הדמאי אבל על הודאי טבל לא נתמעטה וכמו שנראה מן התוספות וכרנוה פרק ט'. והר"ם ז"ל כרכ מסכת דמאי ואשר החזיקו בה עולי מצרים הם לענין דמאי כחוצה לארץ מכלל דלודאי הוא בארץ ישראל. וממעשה בפרק אין מעמידין בתלמידי דרבי עקיבא שהיו מהלכין לכויב פגעו בהם לסטים אמרו להם לאן אתם הולכים אמר ליה לעכו כיון שהגיעו לכויב פרשו. נראה שכויב לדרום צור שאם פגעום לצפון צור אחר שהיו מתפחדים בצור היו פורשים, וכן נראה מהתוספות מסכת דמאי ס"ק חלוקה מן החמרת בצור ומן הכיגרת בצידון פטור וכו'. ר' יהודה אומר חמרת היורדת לכויב חייב כפני שחוקתה מן הגליל (ופי' חמרת שיירות חמרים המביאים פירות), אם כן כויב לדרום אלו לצד הגליל שהגליל לדרום צור הוא.

סוף דבר שמכבוש עולי מצרים לדרום הוא עזה ועוקה וכל חבל הים והארץ ההיא עד נחל מצרים, ולצפון הוא סין ונקרא בפי ההמון טרבלוס אל שם ולודקיא, ואת העיר הנזכרת פרק כל כרבי הקדש פעם אחת נתארחתי אצל בעל הבית בלודקיא, ומה שאמרו שם ושבשאר ארצות במה הם זוכים אמר ליה בשביל שמכבדין את השבת ואחר כן מביא זה המעשה הכל הוא מטעם שאינו מכבוש שני וכמנהגם ז"ל. וכן מסכרת מנחות באנשי לודקיא שהוצרכו לשמן ובכמה דוכתי, וקורין לו בערבי לא דקיא ובלשון לע"ז לאליגא, וגבל וברותה וצידון ומשם ולחזלן לדרום הוא כויב כמו שבארנו וכן כל ארץ הר החר ולמזרח עד לבא חמרת וכן מתלכסן הולך ובא עד שפם:

ודע כי בין חמת ובין ארץ הר החר יש מדבר גדול ומקום מרעה וקורין לו חיום עאמק אל הארם והוא לצפוני להם: מטכת דמאי פרק ב' רבי אליעזר בר' יוסי אומר אורח שבחולת אנטוכיא כותר הוא עד בורו ואנטוכיא היא למזרח הר ההר, צפוני לו כמו חצי יום, ואנטוכיא רחוקה מן הים כחצי יום, וצפונית מערבית לחמת כמו שלשה ימים והיא דרומית אל ארם ומערבית ולוה היו שבויי ארם קרובים לה וכדאמרינן פרק החולץ רב אחא שר הבירה ורבי תנחום בריה דרב חייא איש כפר עכו פרוק הנהו שבויתה דאתו מן ארכאי לאנטוכיא כרתב רש"י ז"ל פרק חלק גבי החיא דרבי אבהו דאמר רבלתה זו אנטוכיא קיימא לן דאינה ארץ ישראל חמת רבה שהוכיר עמוס פירש רש"י ז"ל אנטוכיא אבל יונתן בן עזיאל לא הוציאו מפשוטו, ובפרי התורה כתב ז"ל ותפגעו לבא חמת זו אנטוכיא של מצרים, אם כן לבא חמת הוא על כרחין צפוני אל חמת, ובספר יחוקאל פירש ז"ל על גבול ישראל סוף הגבול והיא רבלתה ארץ המת היא אנטוכיא שם נשפט צדקיהו והוא סוף הגבול שנאמר במרגלים ובכמה מקומות עד לבא חמת. ונראה כי היו דרים שם ישראל אחר החרבן דהא אמרינן גבי הנפרעת שלא בפניו לא תפרע אלא בשבועה אמר רב אחא שר הבירה מעשה בא לפני ר' יצחק נפחא באנטוכיא ואמר לא שנו אלא כתובת אשה משום חינא אבל בעל חוב לא ורבא אמר רב נחמן אפילו בעל חוב שלא יהא כל אחד ואחד נוטל מעותיו של חבירו ויושב והולך לו במדינת הים ונמצא נועל דלת בפני לווין. וכן היו דרים בלודקיא וכמעשה דמנחות ושבת דלעיל:

ואם תדקדק במה שיש מהר ההר עד נחל מצרים תמצא היום ארבע מאות פרסה אלא שתעשה הפרסה משני מילין. מסכת מגלה פרק קמא תרגום של נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי באותה שעה נזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. וכן מסכת מנחות פרק רבי ישמעאל ושמא לזה אמרי מסכת גיטין דגמרא דין הקדושה ודין חיוב המתנות בכל חלקי הארץ ובשני הכבושים זכרנום ת"ל, ומה שהוכירה התורה פנו וסעו לכם ובאו שכל אותם הפרטים הם לדרום ארץ ישראל ולבסוף לצפון ארץ הכנעני והלבנון בכלל הוא אצלי לכבוד בית המקדש שהוא העקר. סוריא כבר ידעת שהוא הארץ שכבש דוד המלך קודם תשלום כבוש ארץ ישראל והוסיפה על ארץ ישראל וכמו שכתב רש"י ז"ל פרק כיצד מברכין ודינו כדין כבוש עולי מצרים בחיוב המתנות. ושמא לזה כתב רש"י ז"ל בפרי גיטין סוריא לצפון של ארץ ישרא להלן מעכו ע"כ, כלומי שחיוב זה כחיוב זה ולהלן מעכו אינו אלא לצפון, מצאתי בנמוקי רב נחמן ריש מתיבתא דסוריא חירם מלך צור גוי גמור היה והיינו דאמור רבנן כל זמן שאני משפיע לכם טובה אתם ממעטים עצמכם לפני נתתי גדולה לאברהם אמר ואנכי עפר ואפר וכו', אבל אומות העולם אינם כן נתתי גדולה לנמרוד אמר אעלה על במתי עב וכו' וחירם בכללם שנאמר מושב אלהים ישבתי וכו', וכדאיתא סוף פרק כסוי הדם, וחירם שהיה בימי שלמה בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי והוא שנכנס לגן עדן בזכות הבית ששמש בו עד כאן. פרק יש בערכין אמרינן אימיה דבית דן וכתיב ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן ולעיל כתיב דגר תושב היה. לכאורה מסתברא שכח שאמרו תמיד הכמים ז"ל יהודה והגליל שהם שני חציי חלקי הארץ כלה לגבולותיה חלק הדרום הוא יהודה ואחיו הדרומיים, וחלק הצפון הוא הגליל בשם כולל, וזה קרוב אל מה שכתב הראב"ד ז"ל פרק הרואה חלק יהודה היה כל הדרום של ארץ ישראל ארוך וקצר וירושלם היה באמצע צפונו של יהודה ובדרומו של בנימין ושאר כל השבטים חוץ מחלק יהודה ושמעון ובנימין קרויים גליל עליון וגליל תחתון ע"כ וכן הביא רש"י ז"ל אמר רבי אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרא הסולם הזה עומד בבאר שבע ושפעו מגיע עד בית המקדש שבארשבע עומד בדרומו של יהודה וירושלם בצפונו בגבול שבט יהודה ובנימין ובית אל בצפון נחלת בנימין בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף ע"כ. וכן נראה ממה דגרסינן ריש פרק כיצד מעברין בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקיים תלמודן בידם בני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נתקיים תולמודן בידם:

נמצא שכל סביבות ארץ ישראל הם חייבין בחקי המתנות וכמו שזכרנו פרק עשירי עמון ומואב מצרים בכל כדאיתא מסכת ידים פרק ד' סוריא מההיא דמסכת גיטין פרק קמא ומסכת אהלות פרק בתרא. וכבר ידעת שדמשק מכלל אותה הארץ וכמו שהוכירה הר"ם ז"ל בחבורו וכתוב בדברי הימים וך דוד את הדרעזר מלך צובה חמתה בלכתו להציב יד בנהר פרת:

סיחון ועוג חיובם מאין יבא זכרנוהו פרק מ"ו, וכל שכן ארץ ישראל כלה מהר ההר עד לבא חמת עד נחל מצרים ועל דרך שבארנו ת"ל:

עתה אקום יאמר יי' אנכי מגן לך בעזרו אגלה הנעלם בדור הזה לשאינו יודע מא"י מגבולי השבטים ועיירותיה כיד השם הטובה עלי וכמו שהתנאתי בפתיחת הספר וזה לתועלת שנדע מדי עברנו עליהם כאן נעשה נס ופלא ונודה לאל עליהם ואוכיר המקום בלשון קדש ובערבי שעם זה יודו שאי אפשר ממעט שנוי בקצתם, וזה החפוש חביב אצלי מחיפוש מקומות הכוכבים

ברקיע ואף על פי שהענין חיום דומה לו, וזה שהכל יודעין שיש ברקיע י"ב מזלות וכ"ח מחנות היוח ושמונה צורות והכל מ"ח צורות ככוכבים הנביאים וגם יש שבעה כוכבי לכת כמנין הנביאות והגלגל סובב סובב ואותם הכוכבים עוברים עלינו תמיד ומעטים הם המכירים אותם, כן גם כן העיירות ידועות בארץ ישראל ובני אדם עוברים ושבים עולים ויורדים ולא ידעו דבר מזה, על כן באתי אני הדל השפל לספר לאחי ועמי מה שמצאתי בזה הטבוקש ואין זה מיתרון השנתי על השנה מי שאינו מדבר בזה אלא מיתרון חקירתי על חקירתו ותנועתי על תנועתו הן היתי כשני שנים בגליל הורש וחוקר ועוד חמש שנים בשאר ארצות השבטים לא מנעתי עצמי שעה אחת מרגל ארץ הארץ ברוך העזר:

ונאמר שרצונו שנלך מצפון לדרום חמדינות שהם מזרח החר עד צור המעטירה מהנודעות אצלנו רובם זכרנום, א"כ נתחיל מדן דן הוא לשם הוא שפם הוא ליש הוא פניום, ובערבי בניים. ורש"י ז"ל הביא בפי שופטים שמצאו שם אבן ששמה לשם והיא היתה על החשן לשבט דן וידעו שהוא נחלתם, לדרומה כחצי יום הוא קדש בהר נפתלי וקורין לו קדם, וגבע הוא למערבו של דן כשתי שעות קורין לו גבע, לדרום של קדש כמו יום על ראשי ההרים עיר ושמה צפת ואין זה חרמה כי היא בארץ יהודה בחלק שמעון, והיא עיר חדשה מוסבת שם הישנה. וכן יש בארצה עיר אחרת ושמה גם כן צפת עדי בשם לזוי לצפון זה צפת בפחות מאלפים אמה על הר גבוה הוא בירי, והוא שנזכר פרק מי שהוציאוהו דמן בירי: וכן פרק מקום שנהגו מעשה ביהודה והלל בניו של ר"ג שיצאו בקורדקיסין בשבת בבירי, וקורין לו ביריא ואולי הנה זה רבי דוסתאי בר' ינאי שהרי נמצא זולתו ר' הוסתאי דמן דמא, מערבי לבירי זה כשתי שעות. מסכת ערלה פרק ב' דסתאי איש כפר דמן דמא היה מתלמידי בית שמאי, ומפני היות שם גדול ישמרם האל הואלתי לחודיע מאיזה שבט הוא, וזה שבט שהוא בשבט נפתלי זה על זה שם כתוב לבני נפתלי וכו' ושב הגבול ימה אזנות תבור ויצא משם חקוקה ופגע בזבולון מנגב ובאשר פגע טים, וחקוק הנזכר בדברי הימים אין זה חקוקה כי הוא לאשר אל צפון הארץ, הרי לך קצוות ארץ נפתלי באורך ממערב למזרח ואזנות הוא מחראש וכפירש רש"י ז"ל. וכבר ידעת תבור וירדן אנה הם עמך, ומן הדרום הוא דרום ימה של טבריא, ומן הצפון לכל הפחות הוא קדש המקלון גם את זה ידעתו. חקוקה יראה לי שהיא עיר שהיא דרומית מערבית אל צפת הנזכר כמה לך שתי שעות והוא מזרחי צפוני להר תבור כמו חצי יום וקורין לו היום יקוק אומרים כי שם חבקוק הנביא ע"ה ושם ראינו בית הכנסת ברצפה ישן נושן,

ולזו אני

קו מתבור לחקוקה והנה זבולון לצפון והוא לדרום ואשר למערב כי אבשף דרומי הרבה הרי שיש לנו מזרחי ארץ נפתלי ארבעה נוציא קו שני מחקוקה עד דרומו וקו שלישי מחקוקה לצפונו ויהיה בזה המשולש ארבל וצרדה וגנוסר תנחום טבריא ומעון ואל הצפון עכברה צפת הנזכר ועכוקה וקדש המקלון ומשם לירדן וזולת אלו הרבה עיירות וכפרים, והירדן למזרחה כחצי יום ואף על פי שלא תהיה אותה חקוקה שחקקנו בחכרח תעלה זאת העיר בגבול נפתלי לא בגבול אשר שגוש חלב צפוני מערבי לו חרבה. ועוד אומר אני שנראה היות זאת חעיר צופיה הנזכרת פרק עגלה ערופה בסיפא וגופת צופים רבי יהואל אומר זה דבש חבא מצופיה, ויהיה צופיה מגזרת צופה כי היא בראש הר גבוה ובהרים מראה טוב וכדאמר תעשנח הדבורים כדמתרגם רב ששת כמה דתנן דבריתא ושיטין ברומי עלמא ומייתן דובשא מעשבי טוריא והיום שם דבש הרבה. עוד ראיה שהרי לפי התוספות מסכת שביעית שהזכרנו למעלה נראה שהצפיא היא בתחום טוסיתא שאמרנו שהוא ממאיע וזה סמאיע למערב זה צפת כמו ארבעה שעות והאלהים יאיר עינינו במאור תורתו, לדרום זאת העיר ביושר כמו חצי שעה היא עכברא הנזכרה בירושלמי הורה רבי בעכברא באל"ף ועדיין נזכירה עוד כחצי שעה לדרום זה נוטה מעט למערב היא צדדה וקורין לה ציידון לדרום זה כמו שעה הוא גנוסר למזרחו כחצי שעה היא תנחום לדרום גנוסר כחצי שעה טבריא למערב טבריא כתחום שבת מעון, מעון זה הוא אותו של דוד שנאמר עליו מדבר מעון וערבה כי הוא בקרן מערבי צפוני לערבה אבל אינו אותו מעון הנזכר בחלק יהודה שנאמר עליו ומעון וכרמל ויזרעאל, והדבר מוכרח להיות כן שאמרו ז"ל פוף מסכת זבחים תנא רואה שאמרו כל שרואה ואין דבר מספיקו אמר ליה שמעון בן איקים לר' אליעזר אסברא לי אמר ליה כגון בי כנשתא דמעון, פ"רש"י ז"ל אסברא לי כלומר הראני דוגמא לדבר, בי כנשתא דמעון משם הין רואין שילה דאמרינן גבי קדשים קלים ומעשר שני בכל הרואה רבי אבהו אומר בן פורת יוסף בן פורת עלי עין עין שלא רצתה ליהנות ממי שאינו שלו תזכה ותאכל בכולא עין שילה ומקום שילה נזכר בסטוך, לצפון טבריא כחצי שעה הוא ארבל ואל מערב ארבל נוטה מעט לצפון שמא הוא כפר עתים נזכר מסכת בכורות פרק מעשר בהמה וקורין לו חטין ואולי הוא כפר חיטיא הנזכר מסכת חגיגה פרק קמא, לדרום

טבריא בחצי יום בית שאן ובאמצע הדרך נחל קישון קורין לו קיסון מבית שאן הניח למזרח הערבה ותלך כמהלך שעה ותעלה ופניך לדרום ואל שתי שעות, עוד תמצא בוק וקורין לו אבזיק תלך עוד לעולם הולך אל דרום ואל שעה תמצא תבין וקורין תאבין תלך ותעלה עוד כשלש שעות ותמצא שכם בין שני ההרים הר גריזים והר עיבל ואוא לפי דעתי הכפר שקורין לו באלטא לא העיר המערבית לה כתחום שבת ושמה נבלוס, ואשר הבריחנו לומר זה שכיון יוסף הצדיק שהוא לצפון באלטא כחמשים אמה והוא בשדה אשר קנה יעקב וכמו שהתבאר סוף ספר יהושע והוא על פני שכם ונבלוס רחוק ממנו, ואל זה השדה שבו יוסף ע"ה מיום שעמדתי על חקירת ארץ ישראל מנעתי רגלי מלהכנס שם ומרובעו גדור באבנים, וזה מפני הקדושה שהרי היה שם מזבח, וביוצא בזה מסכת תמורה פרק יש בקרבנות ודקא קשיא לך אמאי שבק ירושלם ואזיל ומקריב בחברון תקשי לך גבעון דמקום קדוש הוא, מסכת סוטה פרק קמא מאי שנא בשכם אמר רבי חמא ברי חנינא משכם נגבוהו לשכם החזירו אבידה שכם למערבו נוטה מעט לדרום כשתי שעות שם פרעתון וקורין לו פרעתא:

עד כה באנו מדן עד הנה למזרח הארץ כלומר לצד הירדן מצפון לדרום, ועתה נלך מדן גם כן לדרום למערב הארץ לומר לצד הים הגדול ונאמר מדן לצידון כמו יום וחצי לדרום צידון יום צור המעטירה לדרום צור יום עכו לצפון עכו כשתי שעות מדבר זיף שנאמר עליהם באו הזיפים אל שאול וקורין לו זיף לדרום צור כארבע שעות נוטה למזרח בראשי ההרים תמנת וקורין לו תמנין לדרום תמנת שעה עדולם לא נשתנה שמו לדרום תמנת כשתי שעות גוש חלב וקורין לו גוש, מההיא דמסכת מנחות פרק כל הקרבנות צבור נראה שגוש חלב הוא לשבט אשר ואף על פי שהוא מזרחי לעכו כמו יום וכבר נודע שחלקי השבטים נכנסים קצתם בקצתם לדרום גוש חלב ביושר כחצי שעה הוא מירון ואולי הוא מקום המרוני הנזכר פרק מי שמת ושמא הוא מירום הנזכר בכתוב מי מירום, אבל באמת הוא מרון הנזכר פרק השובר את הפועלים גבי קבורת רבי אליעזר בר' שמעון בן יוחאי דאמרינן אולו רבנן לאיעסוקי ביה לא שבקנהון בני עבריא דכל כמה דהוה נייח רבי אלעזר ברבי שמעון בעיליתיה לא סליק היה רעה למתייהו במעלי יומא דכפורי דהוון טריחי כולי עלמא שדרינהו רבנן לבני מרון ואסקוה ואטמוהו למערתה דאבוה אשכחוה לעבנא דהוה הדרא לה אפומא דמערתא אמרו לה עבנא עבנא פתחי פיך ויכנס בן אצל אביו פתחה לה, והם היום שניהם במרון במקום מיוחס לבית המדרש של רבי שמעון בן יוחאי למעלה ממערת הלל ושמאי, ועבורא הנזכרת היא דרומית למרון כמו שעה והיא נמוכה אצל מרון ושם עין טובה ולדרומה ישנים רבי ינאי ורבי דוסתאי ורבי נהוראי כן היא הקבלה, מרון ועבורא לא נשתנה שמם, למערבו כמו שעה הוא כפר חנינא הנזכר מסכת שביעית פרק ט' וקורין לו כפר ענן למערבו כמו שעה שזור לא נשתנה שמו וסמוך לו דרומי כשתי שעות אושא וקורין לו הושא וסמוך לו שפר עם לא נשתנה שמו לצפון אושא כשתי שעות כבול לא נשתנה שמו למערב כבול כשתי שעות עכו לדרום עכו בסמוך הוא שחור לבנת וקורין לו רמלא ביצה כלומר חול לבן והר הכרמל לדרומו ביניהם לשון ים וברגל הר על חוף לשון הים הוא חיפה ואולי לזה נקרא שמו כן ומישור עכו הדרומי גדול מאוד מתפשט עד עמק יזרעאל, ועכו אף על פי שהוא לשבט אשר אינו קשה כמו שאמרו ז"ל פרק יש נוחלין עם זבולון עולה תחום עמו עולה, שלא אמרו עכו עולה, וכן תמצא לצידון שהוא לאשר גם כן אלא שתחומן הוא לזבולון שנאמר וירכתו על צידון והכתוב אומר אשר ישב לחוף ימים וחוף הים הוא מקום חנוך הטים בגליהם ואינו נמל אלא חוף אניות וכן פי' אבן גנאח ז"ל. גרסינן סוף מסכת אהלות המהלך בארץ העמים בהרים ובסלעים טמא בים ובשונית טהור אחזו שוניות כל מקום שהים עולה בועפו:

נחזור לבית שאן למערבו ביושר בשעה אחת וחצי הוא יזרעאל שכל ישששכר וקורין לו זרעין, למזרח יזרעאל ביושר כמרוצת הסוס הוא העין שחנו עליה ישראל במלחמת שאול האחרונה ונוצאת מהרי הגלבוע מן הדרום וקורין לה עין גילות ואומרים הישמעאלים כי שם היה מלחמת דוד עם גלית והם טועים כי לא היה אלא בארץ יהודה, בין שוכה בין עזקה למזרח העין הזאת אמה הוא טובניא הנזכר פרק מקום שנהגו, פני ביתואני ואחיני דטובניא חייבין במעשר וקורין לו גם כן טובניא חטרית פתוחה הר"ו בלועה הבי"ת בצירי והרק תחת הנון ושבת על הנהר היוצא מהעין הנופר וכן טועים הישמעאלים במקום אחד הסמוך לצפורי ששמו כפר מנדי והם אומרים שהוא מדין והרי הגלבוע קורין להם גלבון למזרח הרי הגלבוע למערב בירת שאן כמו שעה היא מודיעית הנזכרת מסכת קדושין פרק האומר גבי אמו של ינאי המלך דאמרינן אמו נשבירת במודיעית, ואין זה מודיעים הנזכר פמוך לירושלם שהרי מודיעית לחוד ומודיעים לחוד וקורין לה מידעה, ואמרינן פרק מי שהיה טמא אמר עולא מן המודיעין ולירושלם חמשה עשר מילין הויא, והוא קרוב למהלך חצי יום כי היום כלו הוא מהלך מ' מיל לצפון יזרעאל ביושר כחצי שעה הוא שונם והוא מקום נאה כאד ובאמצע העיר יוצא עין מכלע הצפונית ועליה הוא שחנו פלשתים באותה מלחמה של שאול ושם ראיתי על ראש העין ההיא בית אין רוח שאינו מצויה שם אמרתי הלא זה בית השונמית ושם היה עליית אלישע הנביא ע"ה והשונמית בפרקי דרבי אליעזר שהיא אתורת

אבישג למזרח שונם כחצי שעה הוא טבעון נזכר מסכת מכשירין פרק קמא ׳אמר רבי יהושע משם אבא יוסי חולי קופרי איש טבעון לא נשתנה שמו אלא לשונם קורין לו סולם בפתיחות הסמ״ך והבלעת הו״או וסגול הלמ״ד לצפון עין יזרעאל הנזכרת כמו שעה וחצי נוטה מעט למזרח הוא עין דאר מקום בעלת אוב של שאול בזמן ההוא וקורין לו אן דאר לצפון עין דאר כשתי שעות הוא הר תבור והוא גבוה וגדול מאד וצורתו ככובע הנחשת והוא יחידי והוא לזבולון שכן כתוב עליו את תבור ואת מצרניו למזרח הר תבור כחצי שעה מקום קורין לו היום דנה ושם ציון ישן כעין חציונים הישנים ולדרומו הנחל וקורין לבעל אותו ציון דנה אל האכם והאכם אצלם הוא דיין, או אמרתי כי שם דן בן יעקב וקורין לו כך על שם דן ידין עמו ׳ והנה תמצא רוב השבטים שהם בכפרים מפוזרים בארץ ישראל והכפר ההוא נקרא על שם אותו שבט הישן שם למזרח הר תבור בסמוך הוא דברת וקורין לו דוריא למזרחו כשתי שעות ביושר חפרים וקורין כפרה והוא גבוה מאשר סביביו לדרום חפרים כחצי שעה הוא יבלעם וקורין לו יבלה והוא על רזל ולפניו נחל שם עיינות מים שאינם נזלים בקיץ למערב הר תבור הוא כסלות תבור לשעה וקורין לו כסל לדרומו ביושר כמו שעה הוא קישון ומשם יצא הנחל לדרומו כמו שעה נוטה מעט למערב הוא נעורן הנזכר מסכת חולין פ״ק, ומסכת סוטה פרק בתרא, קטנה דמן נעורן וקורין לה נעורה והוא ברגל הר אחד למזרח וסמוך לו ענם לישששכר וקורין לו לצפון הר תבור כשתי שעות הוא צפרי והוא קטרון הנזכר מסכ׳ מגלה פרק קמא לדרום צפורי ביושר כמו שעה הוא בית שמש לישששכר וקורין לו שומשיה וכן שם רמון לזבולון וקורין לו רומנה וסימוניא היא לדרום מערב צפורי כשתי שעות ורומי צפוני ביושר כשלש שעות לצפורי ׳ סרק המזכר את הספינה תניא אמר רבי יוסי אני ראיתי צפורי והיו בה בשוק שמונים אלף:

נחזור לשונם למערבו ביושר מגדו כשתי שעות וקורין לו לגון, לדרום מגדו שעה הוא תענך לא נשתנה שמו, לדרום תענך כארבע שעות על שפת הים הוא אכשף וקורין לו ארסוף וכל אלה בעמק יזרעאל ובאילון תבור בלומר מישור תבור וקורין לו מרג בני עמר למערב זהו העמק הוא הר הכרמל לדרום יזרעאל ביושר כשתי שעות הוא עין גנים ובתוכו עין כשמה וקורין לו גנין למערב עין גנים כחצי שעה הוא ברק וקורין לו ברקין למזרח עין גנים ביושר כשתי שעות בהרי הר הגלבוע לדרום הוא מרואן שהוא אחד מל״א מלכי כנען והוא על ההרים שהם למערב הערבה דרומית לבית שאן וקורין דאר מרואן לדרום עין גנים ביושר כשתי שעות הוא גור אשר לאפרים וקורין לו גנזור והוא על תל וסביביו מישור לדרום גור כחצי שעה הוא דותן וקורין לו דותא ושם עין טובה והוא לצפון שכם כארבע שעות ומשם ואילך לדרום תעלה ותבא אל הרי אפרים עד בואך שומרון כארבע שעות והוא מעט מערבי וקורין לו סבסטיא ׳ והנה לרבותינו ז״ל קורין לו כך מסברת ערכין פרק ב׳, ובשדה אחוה להקל ולהחמיר כיצד אחד המקדיש בחולת המחוז ואחד המקדיש בפרדסות סבסטי נותן בזרע חומר שעורים חמשים שקל כסף ׳ פירש ה״ב הערוך ז״ל מקום ידוע הוא בארץ ישראל שהוא יפה וחשוב ׳ והתוספות מזכיר מקומות זולת אלה בזה הענין המקדיש בפרדסות של ירחו ובחולת של יבנה נותן חמשים סלע לבית כור משומרון לשכם שהוא למזרחו כשתי שעות ואמרינן פרק אלו נאמרים בכל לשון אצל אלוני מורה זהו שכם, וכן הוא אומר ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם מה להלן שכם אף כאן שכם ׳ תניא אמר רבי אלעזר בר׳ יוסי

זה וייפתי ספרי כותים — זייפתם תורתכם ולא העליתם
כלום שאתם אומרים שאלוני מורה — אנו למדנו מג״ש ואתם

מטה למדתם, לדרום שכם כשתי שעות על הר שאינו גבוה והוא לבדו עיר ושמה גרזים ולמערבו מישור חיים, לדרום שכם כשתי שעות הוא תמנת חרס וקורין לו כפר חרס למזרח שכם ביושר כשתי שעות הוא גבעת פנחס ושם ישן אלעזר ואיתמר ופנחס ושבעים וקנים ושם הכפר עכרתא ואולי הוא כפר תמנתא הנזכר תמיד בתלמוד ׳ שילה הוא לדרום שכם כשלש שעות ביושר אלא שנוטה מעט למזרח והוא בדרך עלותך לירושלם והמסילה העולה מכשם לירושלם מניח שילה אל שמאל העולה והוא לסוף השליש הראשון וקורין לו מאילון ׳ ודע כי כמו שהוא נסמן בסוף ספר שופטים כן הוא היום שתחלה תמצא על ימינך לבונה וקורין לו לובן, תעלה עוד כאף אמה ותמצא על שמאלך עין מים ושם שביל תלך בו למזרח נוטה לדרום כמו שעה ושם הוא שילה, עוד הים שם כיפה קורין לה קובה אל סכינה, וסמוך לה מוקם קורין לו מאידא בני ישראל כלומר לוחות, ואל דרום שילה הוא בית אל, וקורין לו ביתאי הפילו הלמד, והיה לו לומר המסילה העולה משכם לביתאל שהרי לבונה גבוה משכם ושילה מלבונה וביתאל משילה ׳ כא׳ ירמיה כי לבו נא אל מקומי אשר בשילה אשר שכנתי שמי שם בראשונה וראו את אשר עשיתי לו מפני רעת עמי ישראל ׳ ודע כי בית אל היו שנים וכמו שפרי רש״י ז״ל ספר יהושע אחד מהם בית אל סתם והוא אצל העי ועליו נאמר לאברהם ע״ה בין בית אל ובין העי זוה בית אל הוא בחלק בניימין, אבל לוז שקראו יעקב ע״ה בית אל הוא בחלק אפרים בדרומו בסמוך שחולק בינו ובין בניימין וכמו שפרי רש״י ז״ל בפסוק ועבר משם הגבולה לוזה אל כתף לוזה יגבה הוא בית אל, וכתוב

בספר שופטים ויתירו בני יוסף בירת אל ושם העיר לפנים לוז, וכן כרתוב בין הרמה ובין בית אל בהר אפרים ובית אל של אברהם ע"ה כאלו הוא בערבה מקום מישור למטה סמוך לככר הירדן, והוא שכתוב וירדי כראות מלך העי וימהרו וישכימו ויצאו אנשי העי לקראת ישראל הוא וכל עמו למועד לפני הערבה ובית אל של יעקב בהרים היה ולזה נאמר לו והוא בשכם קום עלה בירת אל והוא סמוך לשילה וכמו שהתבאר, ואם היו אלו השלשה מקומות הנזכרים בפסוק הנה חג יי' בשילה רחוקים זה מזה לא היה סימן שכמה מקומות יפלו ביניהם ובית אל הוא על תל ולזה נאמר מתחת לבירת אל והנה מבית אל זה אל קבורת רחל אמרו שיש כמהלך שמונה שעות בקירוב. ולזה נראה פירש שחביא רש"י ז"ל בשם מנחם שפירש ככרת ארץ מהלך רב, וגם הוא ז"ל פירש מהלך יום או יותר ואם תלך משכם לבית אל יהיה שילה למזרח המסילה ביושר כרב ספאא, ובירת אל של בנימין סמוך לו הגלגל ונקרא בירת און והוא בירת אל שעליו מדבר עמום, אין בין שילה לירושלם מהלך יום שלם, אל מערב שילה דרומי כשתי שעות הוא בירת גופנין וקורין לו גופנא ועוד היום הוא מקום גפן, מלבונה ועד בארות לבנימין כשלש שעות וקורין לה אל בירה מבארות אל הרמה כמו שעה משם עד ירושלם כמו שעה מירושלם לעקרבת לצפון כמו יום וקורין לה קרבה מירושלם אל יריחו למזרח כמו יום. וכן זכרו ז"ל מסכת יומא סוף פרק קמא מירושלם ליריחו עשר פרסאות ועל יריחו הביא רש"י ז"ל בסוף ספר מלכים וראיתי בספר יוסיפון פגג הוא אפרסמון וגדל ביריחו ועל שם הריח נקרא יריחו. ומה שהזכירה המשנה והירדן מן המזרח יש לומר שהוא ירדן יריחו:

הגלגל הוא בערבות יריחו שכן כרתוב ויחנו בני ישראל בגלגל וכו' בערבות יריחו וירחו הוא תחלת הערבה מן הדרום. ולזה כשבאו שמואל הנביא ושאול המלך ע"ה מלסייע אנשי יבש גלעד אמר שמואל ע"ה לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה ואף על פי שהארון בשילה היה כרתוב וקחה אלינו משילה את ארון בית יי'. זה המקום היה להם יותר קרוב שעברו הירדן ופנו לדרום ובאו דרך הערבה מיבש גלעד לערבות ירחו אשר שם הגלגל. עם ששמואל בחסידותו היה מבקר תמיד מקומות שהיה בהם קדושה כמו שכתוב והלך מדי שנה בשנה וסבב בירת אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל וכו', ותשובתו הרמתה כי שם ביתו:

וכן ראוי לסבב ולבקר אותם המקומות הקדושים אף בזמן הזה שאין ספק שיש לעולם בהם ממין קדושתן הראשונה וכדאמרינן, וגם ציוני הצדיקים מדאמרינן ריש פרק סדר תעניות ולמה יוצאין בבית הקברות פליגי בה רבי לוי בר חמא ורבי חמא בר חנינא חד אמר הרי אנו חשובין לפניך כמתים וחד אמר כדי שיבקשו מתים רחמים עלינו, מאי ביניהו קברי גוים. וכן כלב דאמרינן פרק אלו נאמרין בכל לשון ויעלו בנגב ויבא עד חברון ויכואו מבעי ליה אמר רב מלמד שפירש כלב מאחיו הלך לחברון להשתטח על קברי אבות העולם ואמר בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים יהושע כבר בקש משה רבינו עליו רחמים. ומצאנו רבי בנאה דהוה מציין מערתא בסתם פרק חוקת הבתים וריש לקיש פרק השוכר את הפועלים מערתא דרבנן בפרט, ורבי בנאה חכימא דיהודאי הוה ומסתברא שבהליכה לא באו בזה הדרך כמו שמואל ושאול אלא מארץ בנימין לארץ אפרים מדרום לצפון ולא ירדו הערבה לעבור הירדן אלא מבזק ולחלן שכן כרתוב ויפקדם בבזק:

נשוב לירושלם ונלך לדרום ביושר אל כמו שעה שם קבורת רחל ומשם אל בית לחם כאלפים אמה, מירושלם לעואזל כשלש שעות וחלחול ותקוע שם סמוכים, מירושלם לחברון כמהלך יום החורף, ואל מערב חברון כחצי שעה הוא מגדל עדר, ונחל אשכול הוא לצפון הדר ששם היה חברון ומערת האבות הקדושים ע"ה היא למזרח, ואל מערב המערה כמטחוי קשת מקום אבנר בן נר. ועתה העתיקו העיר מן ההר ובנאוה סביב המערה ולאותו ההר קורין לו חברא ואל העיר אל כליל שפירושו אחוב. ופרק חזקת הבתים דאמרינן גבי רבי בנאה כי מטא למערתא דאברהם על ציין ונפק תמה שהרי סביב המערה מרובע רבוע גדול חומה גבוה מאבני המקום הקדוש בית המקדש ומקובל שהוא מבנין שלמה ע"ה אם כן למה היה צריך לציין שהרי שלמה לפניו היה וכל ציון למעלה הוא כמו שכתוב ובנה אצלו ציון, ומה הציון שהיה רבי בנאה מציין לפנים דקאמר ציין ונפק. וכן מאי אהדרו ליה כמדת החיצונה או מדת הפנימית ולמאן דאמר שתי כתים זה למעלה מזה כמדת עליונה כך מדת התחתונה וכי לדעת ארבן ורחבן הוא צריך, לזה הטיבו אשר דברו מציין מעיין. וגם הריף ז"ל כתב בתשובה שזה ראה בחלום, למזרח חברון כחצי יום עין גדי, מחברון אל באר שבע לדרום כמו יום נוטה מעט למערב וקורין ביר סבע, למערב חברון כחצי יום באמצע הדרך שבינו ובין עזה הוא בית גוברין לא נשתנה שמו, למערב ירושלם דרומי כשלש שעות הוא בתר, למערב ירושלם כמו חצי שעה גוטה לצפון היא הרמתה ושם שמוא ע"ה כי שם ביתו, משם כג' שעות ביושר למערב הוא נוב עיר הכהנים, מנוב אל לוד למערב נוטה מעט לצפון כג' שעות ובלוד היה מעשה בן סיודא וכדאיתא סוף ארבע מיתות, ותלמיד רבי יהושע בן פרחיה הוה והלך עמו לאלכסנדריא של מצרים ובחזירתו וקף לבינתא פלחה וכדאיתא מסכת סוטה פרק בתרא, בני בנימין לוד ואונו כמו שחתבאר בדברי חימים, לזה שערתי בעקבי שהדרך שהוא בין ירושלם

זבין עקרבת בענין כרם רבעי הוא יותר ממה שבין ירושלם ללוד . סוף מסכת כתובות מלוד לאונו שלשת מילין, חדיד הוא על ראש הר עגול למזרח לוד כשתי שעות וקורין לו חדתא, מנוב ליבנה למערב ביושר עם מעט קט נטיית הדרום כארבע שעות, מנוב למערב ביושר כשלש שעות הוא צריפין וקורין לו צרפאן ובתחום צריפין יש עיר ושמה רמולה וקורין לה פליסתין ואולי הוא גת אלו העיירות לא נשתנה שמם, ביבנה תמצא ר"נ היום בבנין נאה מאד על ציונו, אבל נרצה לדעת אי זה ר"ג הוא שהרי לא היו אלא שנים ר"ג הזקן זקן ר' ור"ג בנו של רבי ואם כן נאמר שהוא ר"ג הזקן והוא שאמרו עליו הלך אחר ב"ד יפה אחר ב"ד יפה ליבנה, והראיה על זה דאמרי' פ' אלו עוברין אמר רבי אלעזר ב"ר צדוק פעם שבת אבא ביבנה וחל י"ד להיות בשבת ובא זונין ממונה של בית ר"ג ואטר הגיע עת לבער את החמץ, אם כן ר"ג שביטל רבי צדוק הוא ר"ג הזקן שהיו שניהם בזמן חבית אף על פי שר' צדוק ראה החרבן לא ר"ג וכמו שהתבאר מהראיה דפרק הנזקין ור"ג ברבי בדור שלישי היה . וקברו הקדוש בגליל קברו וכדאמרינן פרק הנושא את האשה, רבי מוטל בצפורי ומקום קברו מוכן לו בבית שערים והא תניא צדק תרדוף הלך אחר רבי לבית שערים כיון דחלש אמטויה לצפורי דמידליא וחיום קברו רמוז במערה

ועל פיה דלת לוח אבן, ומזרחי צפוני לצפורי כחצי שעה יש עוד מערה מיוחסת לר"ג ובצדה מערה מיוחסת לאחיו רבן שמעון ועל כתפי בניו של רבי הם, ובית שערים מזרחי לצפורי כשתי שעות ולזה תבור כתחום שבת ובה נהר וטבריא מזרחית לו כשתי שעות וקורין אשערה, כפר לובין זכרתיו למערב לוד כשתי שעות הוא יפו, לצפון לוד בין ההרים הוא כפר דכרין לא נשתנה שמו, וסמוך לו מרישה, בין לוד ויבנה כשתי שעות וביניהם פקעין, לדרום לוד כשלש שעות מזרחי הוא צרעה ואשתאול לא נשתנה שמם, מיבנה לאשדוד כשלש שעות לדרום וקורין לו אסדוד, ויבנה בארץ פלשתים שכן כתוב כדברי הימים על עזוחו ויצא וילחם בפלשתים ויפרוץ את חומת גת ואת חומת יבנה ואת חומת אשדוד, מזה יראה שמה שקורין העם לרמולא הנוברת גת שהדין עמהם, והוא שכבשה דוד ע"ה דכתיב ויקח דוד את גת מיד פלשתים . מסכת שבת פרק קמא אמר רבי אלעזר בר' צדוק כשחיינו עוסקים בעבור השנה ביבנה לא חיינו מפסיקין לא לק"ש ולא לתפלה, ועבור שנה אינו אלא בארץ ישראל והוא לשבט יהודה . כרתב רש"י ז"ל גור בארץ הואת גרר מפלשתים וגבולה מארץ ישראל שכן כתיב לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים . ולמטה מזה כרתב ז"ל בארץ החיא אע"פ שאינה חשובה כשאר ארץ ישרא, מיפו לעקרון כחמש שעות והוא מזרחי אל יבנה, מעקרון לאשדוד כשלש שעות וקורין לעקרון עקר, ועקרון זו קסרי ואם כן יהיה בין קסרי ובין לוד ויבנה שלשתם כמו משולש שוה הצלעות ויהיה אורך הסלע כשתים ושלש שעות ולזה הוא שהיה הולכים ושבים החמים מזה לזה תמיד כאמרם סוף ארבע מיתות למוצאי שבת פגע בו רבי עקיבא בין קסרי ללוד זה מזרה שקסרי הוא עקרון הסמוך ללוד דאלו אלקיסריאה כמה מקומות בינה ובין לוד מאשדוד לאשקלון לדרום כארבע שעות, ואשקלון בים יבא וקורין לו עסקלאן, כאשקלון לעזה לדרום כשלש שעות, מעזה לדרום כשתי שעות יש עיר ושמה דרום וקצת קורין לה דרון והיא נזכרת במסכת סוטה פרק היה נוטל כמה זבות תולה שלשה חדשים כדי הכרת עובר דברי אבא יוסי בן חנן רבי אליעזר בן יצחק איש כפר דרום אומר תשעה חדשים, משם אל הצרים כשתי שעות וקורין לו רפאח, וכן תרגם רבינו סעדיה בפסוק והעיים היושבים בחצרים עד עזה ואלעזיין אל מקימין ברפח אלי גזה, מעזה לעזקה כמו יום וקורין לו ועקה, מעזקה לנחל מצרים לסוף הדרום כשני ימים, באר שבע אל חברון ועזה משולש שוה חשוקים שמחבר לבאר שבע לדרום מערבי כמו יום וכן מעזה לבאר שבע ואליה הוא מזרחי דרומי ובין עזה וחברון כמו יום שלם, עזה למערב וחברון למזרח ונטה הוא לדרום שעות לא נשתנה שמו, וכן

יתור אל דרום והוא חכם וקורין לו עזור דע שבתפור הוא

דמיניט הוא אל סוף גבול הארץ הדרומי כמו אנטוכיא אל סוף גבול הארץ והוא כשני ימים :

בבאר התחומין וטעמו השבטים כחשג יהו, יהודה לדרום כנחלל מצרים ועד צפון ירושלם, בנימין הבא אחריו עד שילה, אפרים הבא אחריו והולך עד גזר וכן בתוב עד גבול ביתו תחתון ועד גזר וחיו תוצאותיו חיכה . כרתוב בספר שמואל ביער אפרים והביא רשי"ז ל מהוכן היה יער לאפרים מעבר היתדן מזרחה אלא כתוך שהתנה יהושע שיהיו מרעין בחורשין והיה אותו יער סמוך לאפרים אע שחירדן מפסיק וחיו מרעין שם היה נקרא יער אפרים, וששכר הוא הבא אחריו והולך לכל הפחות עד סמוך לציפורי שהרי ציפורי לזבולון הוא, זבולון הוא הבא אחריו והולך לכל הפחות עד למעלה מציחין וכן גבול עכו הוא לו, נפתלי הוא למזרח זבולון והוא מדרום יכה של טבריא לכל הפחות עד קדש בגליל, דן הוא לצפון נפתלי, אשר יש לו על חוף הים הגדול מאכשף ועד הר ההר שהוא סוף הגבול, שכעון ארצו למערב ארץ יהודה הצפוני ששם הם צרעה ואשתאול, וכן בתוב כל ערים עשרים ותשע, ובפרטן אתה כוציא ל"ח אלא אלו היתירות נטלו בני שכעון מיהודה, מנשה כלומר חצי השבט ארצו כמו שהעיד הכרתוב באשר ובישששכר, נמצא שחלק יהודה איגו כל המערב שכנגד ארצו מפני שכעון . כדרש ארץ הגשן הוא גושן של ארץ מצרים היא נבלעת בתוך ערי ישראל כמו שנאמר ויעל לקראת ישראל גשנה אבו

גושנה, מלמד שהיה בעליה כלפי ארץ ישראל ובוכות שהלך יהודה בשליחות אביו להורות לפניו זכה שיהיה ארץ גושן שהיא טובה בחלקו, אבל בנימין ואפרים הם מהירדן עד הים הגדול, וכמו שבארנו באפרים, ובנימין מקום בית אל שלו בערבה היה. אמנם ישששכר אין לו כל המערב שכנגד חלקו שהרי אכשף הוא דרומי לארצו שתחלת ארצו לדרום בחכרח הוא בין עין גנים ובין גזר שביניהם כשתי שעות ואם תוציא קו מבין שניהם הולך אל הים הגדול ישאר אכשוף לדרומו, וכן מנשה אלא שהולך למזרח עד הירדן שהרי מנשה עובר בין יזרעאל ובין שונם והולך ועובר על בית שאן ביושר ויורד לירדן הסמוך לו שעה, ויהיה מערב מנשה באשר ומזרחו בישששכר, ופסוק ויהי למנשה בישששכר ובאשר בירת שאן ואת בנותיה וכו', מעיד היות אכשף אכסוף שהרי אכסוף הוא לדרום תענך וכל שכן למגדו, עד שתמצא שנים ממלכי כנען כמכוונים זה לזה והם מלך אכשף ומלך מרואן זה על שפת הים וזה למזרח סמוך לירדן אלא שאכשף נוטה לו מעט לדרום, וכן ישששכר הולך עד הירדן כי מה יעיק לו לזה בלכתך מבירת שאן אל טבריא דרך הערבה בצאתך מגבול מנשה תלך בארץ ישששכר עד דרום ימה של טבריא, בצאתך מבית שאן הולך לטבריא למהלך שעה והצי תמצא על שמאלך בתוך הנחל עיר אחת קורין לה גבול בגמל רפא, ואל מערב הנחל כשתי שעות למעלה על שפת וקורין לה גבול גם כן אל הראשונה קורין גבול תחתון ואל השנית גבול עליון כחצי שעה, וכן בלכתך לדרום בצאתך מרוחב גבול מנשה תלך בארץ ישששכר עד שתכוין שאתה כנגד גור, וזבולון מזרחו אינו הולך עד הירדן מפני נפתלי, ויהיה נפתלי למזרח זבולון בשמעון למערב יהודה כלומר לקצתו, אבל הולך הוא ר"ל זבולון אל המערב עד הים הגדול לצפון עכו ודאמרינן מסכת מגלה פרק קמא וזבולון מתרעם על כדותיו הוא שנאמר זבולון עם חרף נפשו למות אמר זבולון לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם לאחי נתת ארצות ולי נתת ימים ונחרות לאחי נתת שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות אמר לו הקדוש ברוך הוא כלם צריכין לך על ידי חלון שנאמר וספוני טמוני הול ותני רב יוסף ספוני זו טרית, חול זו חלון, ואמרי' פרק במה מדליקין יוצבים אלו צדי חלון מסולמא דצור עד חיפה, ויעבור בתוך אשר בדרך שיעבור שמעון ביהודה ומנשה בישששכר:

מכל אלו החלוקות יתבאר כך שהכרח הוא להיות ארץ אשר לפוף הגבול הצפוני אשר שם עיירותיו כלומר חלבה ווולתה עד דר הכר, שהרי כל מה שהיה מצידון ומדן ואל הדרום הכל נחלק לשאר אחיו זולתי חבל הים לבד מאכשף וזה לא די לו שאין לך בכל השבטים שאין להם מדברות וביוצא בהם אבל באכשף ועכו וציידון לא יספיק אליו וזהו שכתוב אשר ישב לחוף ימים ועל מפרציו ישכון פירש רש"י ז"ל לשמור פרצות ארצו, וכן תמצא רחוב שהיא אל שבט אשר והיא לצפון בעמק עם ליש שהוא דן שכן כתוב עליה והיא בעמק אשר לבית רחוב וכו', ובהקהל העדה על דבר פילגש בגבעה מדן ועד באר שבע מה נשאר לצפון קצת משבט אשר לבד כי כלם זולת קצתו הם לדרום דן:

ברוחב כל חלק בקירוב, יהודה כחמשה ימים, בנימין כיום אחד, אפרים כשני ימים, ישששכר כיום אחד, זבולון כשלשה ימים, נפתלי כשני ימים, דן כיום אחד, אשר כחמשה ימים מזבולון ולהלן, שמעון ומנשה בתוך אחיהם, האורך מן הירדן לים הגדול כשני ימים ומהר הר לחמת כארבע ימים, עכשו בלכתך בדרך מקום לטקום תדע אם תדע למי אתה ואנה תלך. וכן תדע מקומות הנזכרות בתלמוד באיזה שבט הם באמרך דרך משל ברק בישששכר רומי מזבולון טבעון במנשה שהרי רוב מקומות המקרא נודעים, כל מי שבא ונכנס לישראל אם שיבא דרך ים במה שבין נחל מצרים והר הכר ואם שיבא מן המזרח ויכנס במה שבין ים המלח וחמת, ואם שיבא מן הצפון ויכנס במה שבין דר הכר וחמת, ואם שיבא מן הדרום ויכנס במה שבין ים המלח וכניסת נחל מצרים לים הגדול. ויש לדעת שחלקי הארץ שלא כבשום השבט אינו גרעון בחק הקדושה שהרי אשר לא הוריש את יושבי עכו ואת יושבי צידון ואת אחלב ואכזיב ואת חלבה ואת אפק ואת רחוב, וישב האשרי בקרב הכנעני יושבי הארץ כי לא הורישו, וכן לא הוריש מנשה את בירת שאן ואת בנותיה, וכן אפרים בגזר, וקטרון שהוא צפורי לזבולון, ובית שמש ובית ענת לנפתלי, וכן את היבוסי יושבי ירושלם לא יכלו בני יהודה להורישם ואף על פי שהיו יכולים אלא שלא היו רשאים מפני השבועה:

והנה נשארה שארית בארץ אחר גלות ישראל לבבל מפוזרים בארץ ועיר שם ועיר שם, והיו עובדין עבודה זרה עדיין כמו שכתוב ויובח את כל כהני הבמות אשר שם, וכן אמר כדברי הימים שהיו שם שארית ביתי יאשיהו וכן ביתי חזקיהו היה שארית בארץ מזבולון ומאשר ומשמעון ומאפרים ומנשה, וכתיב וגדלת הארץ השאיר גבוראדן רב טבחים לכורמים וליוגבים, לכורמים תני רב יוסף אלו מלקטי אפרסמון טעין גדי ועד כמריא, יוגבים אלו צדי חלון מסולמא דצור עד חיפה וכדאיתא פרק במה מדליקין, בכתבי הקדש נוכרים עיירות השבטים אשר בחלקיהם:

הראובני והגדי וחצי שבט המנשה ארצם עבר הירדן מזרחה והוא שכבשה אדון הנביאים אדוננו משה ע"ה ומאשר מסיו אנו חין נצטרך לדבר דבר בארץ ההיא כתוב ויתן משה

למטה בני ראובן מערער וכל המישור עד מידבא חשבון וכל עריה אשר במישור דיבון ויהצה, חשבון מזרחי דרומי לבית שאן למזרח הירדן בשני ימים וקורין לו חסבן, לדרום חשבון כמו יום הוא ערער ונחל ארנון תחתיו נהר גדול וקורין לו ערער בפתחות שתי עיניו. חשבון למזרח יריחו כמו יום, מחשבון תלך למזרח כמו יום בישוב ומשם והלה מדבר בני ישראל וקורין לו תיה בניא סראיל, אבל דרום תלך מחשבון ל דיבון כחצי יום וקורין לו דיבאן, ומדיבון לאילת ומאילת לרבת ומרבת לארגוב והוא ל מוגאב, והעיר אשר בנחל שמה ל עאגב, ומארגוב לראש הספגה והוא מואב וקורין לו אל קארק, ומהספגה דרך שני ימים לדרום הוא הר שעיר וקורין לו אל שובאק, יהצה הוא לפוף הארץ החיא למזרח צפוני אל ההרים שמפסיקין בין המדבר והישוב ובראש אותם ההרים הוא סלכה, לא נשתנה שמו, ונסיכי מדין היו יושבי הארץ וכרזיב וילכדו שני שרי מדין וכרזיב כי ישמעאלים הם, והם בני קטורה וכן בתורה קראם ישמעאלים והנה ארחת ישמעאלים, וכן היו בזמן אברהם ע"ה וכמו שהביא רש"י ז"ל שמא ערביים הם שמשתחוים לאבק רגליהם, ובדברי הימים וחצי שבט המנשה ישבו בארץ מבשן עד בעל חרמון ושניר והר חרמון, וכתיב ובני חצי שבט מנשה ישבו בארץ מבשן ועד בעל חרמון ושניר והר חרמון המה רבו נקרא גבל אל תלג, כתיב וירתן משה לבני גד וכו' וכרזיב ויחי גבולם יעזר וכל ערי חגלעד וכחנים ובירת נמרה והירדן, וגבולו מן יעזר עד ערער אשר על רבה, גלעד קורין לו גרש, והוא למזרח הירדן כמו יום וחצי כנגד בירת

שאן כעט דרומי כעון, נבו
אל צפון הגולן ואל צפונו כמו ארבע שעות
בעל מעין וקורין לו צנמיין, צלם כי בלשון ערבי צלם צנם,

ושתיהם היום עיירות גדולות ומפורסמות, בירת נמרה קורין לו נאמר והוא לדרום יעזר כמו שעה אחת, יעזר קורין לו זרעה, וצפוני מזרח ליעזר כמו יום הוא שכמה וקורין לו שאהבה, ושם קריתים וקורין לו קרייתין, ושם קנת וקורין לה אל קונייא, ומסתברא שארץ יעזר הוא ארץ עוץ ששם מקום מיוחד לאיוב וקורין לו דאר איוב נבו וארצו לצפון ארץ כבוש אדוננו משה והוא ארץ עוץ וקורין לה אלגוטה, וכן תרגם רבינו סעדיה ז"ל ובני ארם עוץ וחול ובני ארם אלגוטה ואל חולא, ושתי אלו הארצות הם לדרום דמשק ולצפון נבו ובעל כעון ואל דרום נבו כמו שעה מקום קורין לו דאר איוב והוא בארץ עוץ הידה וחוא ארץ קדם לארץ ישראל כנגד טבריא. וי"א ארץ קדם חרן שכן כתיב וילך ארצה בני קדם, סלכה הוא לשבט גד וכמו שהוא בדברי הימים שנאמר ובני גד לנגדם ישבו בארץ הבשן עד סלכה, אדרעי הוא מערבי לסלכה ביושר כמו יום לא נשתנה שמו. וזים היא צפונית מערבית לאדרעי כמו ארבע שעות וקורין לו זיון ועליה נהרות רבים, וממנו לעשתרות כחצי יום וקורין לו קרן אל חארה והיום דרומית לעשתרות, חות יאיר הוא בארץ גלעד והיום הוא מקום מקנדה וקורין לו חוארה והיא מערבית לאדרעי כמו ארבע שעות ובאמצע שניהם הוא רמתה, ובצר במדבר הוא למזרח אדרעי כחצי יום וקורין לו בצרה, וקמון היא למזרח הירדן של פני בירת שאן כמו חמש שעות מעט דרומי וקורין לו קומיכא, ושם יאיר נקבר. כתיב א"ע פרשת ראשי המטות ויאיר בן מנשה הלך וילכוד וכו' והוא מטשפחת יהודה כי כן כתיב חצרון לקח את בת מכיר בן מנשה והוליד ממנו שגוב ושגוב הוליד את יאיר שהיו לו הערים בדברי הגלעד ונקרא על שם משפחת אמו אלו דבריו ויתכן שיהיה זה יאיר בן שגוב, ויתכן שיהיו חות יאיר שלשים עירים איננו יאיר הגלעדי ששפט את
ישראל ומת ונקבר בקמון, שהרי בין לכידת חות יאיר ובין שפוט וארבעים
ושנה שנים ושופטים, עוד כתוב גבי

חלק גד, מחשבון עד רמת המצפה ובטנים ומחנים עד גבול דביר, ובעמק בית הרם ובית נמרה וסכת וצפון יתר ממלכות סיחון מלך חשבון וגבול עד קצה ים כנרת עבר הירדן מזרחה מלך ערד ארצו לדרום חשבון יום ונקרא עורד בדגשות הדל"ת וסכיך ליה אל עלא וקורין לה עלה, כרזיב וילכו כל הבתרון ויבאו מחנים, הבתרין קורין לו אל אתרון, מחנים מחנה ומחנים הוא למזרח בית שאן ביושר כחצי יום, וסמוך לו לדרומו שעה עיר שמה אל אסתיב אומרים שהוא מקום אלירו התשבי זכור לטוב, והיא בגבול גד ושכא היה שם ביתו ז"ל כי משבט גד היה כולדתו וכמו שכתבנו בסוף הספר, ולצפון זה אל אסתיב יש נחל מים קיץ וחורף ועליו גנות ופרדסים וקורין לו ואד אליאם כלומר נחל יבש, ושמעתי כאשר תמהתי לשם חלוף הפועל כי שמו מיוחד ואד אליאם כלומר נחל אליהו כי כן קוראין לאליהו ז"ל, ואין לחשב שנקרא כן מפני יבש גלעד כי רחוק הוא מאד. ורש"י ז"ל כתב שם העיר ששמה תשוב, ויהיה תשבי כמו המורשתי, יבש גלעד הוא מזרחי לבית שאן ביושר כשלש שעות וקורין לו גופן והוא לשון יובש בעבי, ואל יבש והבתרון הוא דרומי לכחנים ולורה שהיו במלחמה בגבעון וברח אבנר ואנשיו לעבר הירדן והלכו בערבה כל הלילה ההוא ועברו הירדן וילכו כל הבתרון ויבאו משם מחניה, וגבעון סמוך לנוב ונוב לדרום ארץ ישראל אם כן בהכרח באו תחלה לבתרון ומשם למחנים לפי מה שהתבאר מה שאנו יושבי בית שאן רואים מן הערבה מזרחה ולצפון עד ים כנרת הוא לשבט גד, וכן כתוב ועברים עברו את הירדן ארץ גד וגלעד. ורש"י ז"ל כתב פרשת אלה

הדברים כנהר מעבר הירדן המערבי היא ונחלת בני גד מעבר הירדן מזרחי ונפלו גורלו רוחב הירדן כנגדם ועד מעבר שפתם · דע שבארץ גלעד היום עיר וקורין לה ענלון ואינה ענלון הכתוב בל"א מלכים כי היא מעבר הירדן מערבה בחלק יהודה וכל הארץ ההיא נחלת ישראל וגבולם שכן כתוב נחלה לישראל עבדו וכתיב ויכם חואל בכל גבול ישראל מן הירדן מזרח השמש וכו׳ :

הפרק השנים עשר ·

לבאר שיושבי אדמת ישראל הם המכובדים על כל יושבי הארץ זולתה ואפילו על בני בבל , כשאוחזין מעש הצדיקים בידיהם , ודין ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין ומי הוא הנותן רשות לדון , ולמי ינתן רשות , וזולת זה · פרקא דחסידי קרי לארץ ישראל גבירה ולוולתה שפחה · מסכת פסחים פרק מקום שנהגו כי אתא רבה בר בר חנא אכל דאיתרא כלומר כשבא מארץ ישראל לבבל אכל חלב שעל יתד הקובה שבבבל נהגו בו איסור ובארץ ישראל נהגו בו התר ועשה כמנהג מקומו עיל לגביה רב אויא ורבה בר חנין כיון דחזנהו כסייה אתו ואמרו לאבוה אמר ליה שוינהו כותאי ורבה בר בר חנא לית ליה נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם אמר אביי ה"מ מבבל לבבל ומא"י ישראל לארץ ישראל אי נמי מבבל לארץ ישראל אבל מארץ ישראל לבבל כיון דאנן כייפינן להו עבדינן כותיהו רב אשי אמר אפילו תימא מארץ ישראל לבבל רבה בר בר חנא דעתו לחזור הוה , ומתני׳ כך היא , ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין או ממקום שאין עושין למקום שעושין נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך שם ואל ישנה אדם מפני המחלוקת · ותימה יש בדבר דהיכי דמי אי בשדעתו לחזור חומרי מקום שהלך לשם אין נותנין לו כעובדא דרבה בר בר חנא ואי בשאין דעתו לחזור אין לו חומרי מקום שיצא משם כעובדא דרבי זירא דאמרי׳ מסכת חולין פרק קמא כי סליק רבי זירא אכל מוגרמתא דרב ושמואל , ומוקים לה נמי רב אשי התם בשאין דעתו לחזור · ויש מפרשין דלצדדין קתני · והרמב"ן ז"ל פירש דכולא בדעתו לחזור וחומרי מקום שהלך לשם בדברים המותרין והם נהגו בהם איסור לסיג כעובדא דבני בישן פרק מקום שנהגו דכל כי האי חוששין למחלוקת · ומתוך דבריו ז"ל נראה שהדברים האסורים שם מן הדין ובמקומו מותרין שלא יהיה חשש למחלוקת · ויש תימה בדבריו ז"ל שהרי תרבא דאיתרא לבני בבל מן הדין היה אסור כדנפקא להו התם מכל החלב · והרשב"א ז"ל כתב שנראה שהנכון הוא שההולך מבבל לארץ ישראל ודעתו לחזור נותנין לו חומרי מקומו מפני שעדיין נחשב כהם וכן כיון דארץ ישראל חשוב יותר ממקומו גם הוא צריך לחוש לדבריהם כל שהוא שם וכדאביי דאמר אנן בייפינן לדהו ורב אשי לא חלק עליו אלא לומר שכל שדעתו לחזור נותנין עליו חומרי מקום שהוא משם ואף על פי שהוא בארץ ישראל ולא עוד אלא נראה דאף בהולך מבבל לבבל ומארץ ישראל לארץ ישראל ודעתו לחזור נותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם כל שהוא בפניהם משום דכל שדעתו לחזור עדיין כפוף לאנשי מקומו וכן למקום שהלך לשם כיון שחשוב כמקומו וכהיא דאמרי׳ רבי ינאי באתריה מטלטל שרגא באתריה דרבי יוחנן לא מטלטל שרגא והיינו דאמרי׳ כל הבשר רמי בר תמרי סליק למורא ואכל כחלי אמר ליה מאי טעמא עבדת הכי וכו׳ , ולית לך נותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם אמר ליה חוץ לתחום אכלי אלמא אפילו בשווין כגון מבבל לבבל דדעתו לחזור נותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם והא ודאי דעתו לחזור הוה ודקאמר לדהו מאתריה דרבי יהודה אנא ועוד דמנא ליה לרב כהנא דאין דעתו לחזור אדרבה סתם יוצא ממקומו דעתו לחזור הוא · ומיהו כשהולך מארץ ישראל לבבל ודעתו לחזור אין נותנין עליו חומרי מקום שהלך לשם והיינו דאיתרא דרבה בר בר חנא כד אתא לבבל וטעמא משום דבני בבל כפופין לבני ארץ ישראל ונותנין אפילו בקוליהן בפניהם דומה למה שאמרו מסכת יבמות פרק קמא בית שמאי לא עשו מעשה בפרחסיא וכו׳ , והיינו דאמר אביי גבי דאיתרא דרבה אנן בייפינן להו ורב אשי לא חלק עליו אלא במה שהיה סבור דאפילו אין דעתו לחזור עושה כן מפני הכפיפה ורב אשי אמר לא כיון דאין דעתו לחזור עד כאן · גרסינן בסוף פרק ואלו קשרים דבי רבי יהודה מקנבי כרבא דבי רבא גרדי קרא כיון דחזו דהוו קא מחרפי אמרי להו אתא אגרתא ממערבא משמיה דרבי יוחנן דאסיר · כתב הר"ם ז"ל ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין לא יעשה ביישוב מפני המחלוקת אבל עושה הוא במדבר וההולך ממקום שאין עושין למקום שעושין לא יעשה ונותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם ואף על פי כן לא יתראה בפניהם שהוא בטל מפני האיסור לעולם לא ישנה אדם מפני המחלוקת · וכן מי שדעתו לחזור למקומו נותנין באנשי מקומו בין להקל בין להחמיר והוא שלא יתראה בפני אנשי המקום שהוא בו מפני המחלוקת · פרק הקורא את

המגלה בן עיר שהלך לכרך ובן כרך שהלך לעיר אם עתיד לחזור למקומו קורא במקומו ואם לאו קורא עמהם (פירש בן עיר בן י״ד בן כרך בן ט״ו) ערתיד לחזור, רש״י ז״ל מפרש לה אבן כרך לא שנו דבן כרך שהלך לעיר וכו׳ קורא במקומו אלא שעתיד לחזור למקומו בליל י״ד שהוא זמן העיר שהוא שם ונמצא שלא קבע עצמו להיות פרזו עמהם ביום קריאתם אבל אם אין דעתו לחזור למקומו באותה הלילה קורא עמהם ואפי׳ היה דעתו להיות בכרך שלו בליל ט״ו דמ״מ פרזו בן יומו הוא ונקרא פרזו (פי׳ פריז מגזרת פרזות תשב ירושלם כלומר בלתי מוקף) • ולפי דברי הרי״ף ז״ל נראה דאבן עיר קאי ואצטריכא ליה למימר מדפרזו וכו׳ • כרשוב שם פרק מקום שנהגו כהר״ז ז״ל והני דנחתי ממערבא אמור להו למעבד עבדתא בי״ט שני • כרשב עליו הראבד ז״ל זה אינו כלום שאין בכל הגולה ולא בא״י מי שלא ינהוג שני יומים טובים של גליות ומעשה דרמי בר תמרי בבחלי שאכלם חוץ לתחום ולא אמר להם דעתו לחזור יכולין אנו ללמוד שאין תלמיד רשאי לעשות כן במקום שיש גדול ממנו להתיר לעצמו במקום הרב ומשום כבודו דרב חסדא לא היה רשאי לעשות ובכמה מקומות הוא זה בתלמוד באתריה דרבי יוחנן לא הוה מטלטל שרגא ואין ספק עד כאן • פרק המוכר את הבית שטר כים היוצא על היתומים דייני גולה אמרו נשבע וגובה כלו ודייני ארץ ישראל אמרו נשבע וגובה מחצה ומסקנא אמר רבא הלכתא נשבע וגובה מחצה דהוה בתורת מלוה אבל פלגא דהוה בתורת פקדון חיישינן שמא נאנס או נמי דילמא פרעיה, (פי׳ שטר כים שטר עסקא) • פרק החובל נוקי שור בשור ונוקי שור באדם אלהים בעינן וליכא התם שליחותיה ומקשינן מדי דהוה אהודאות והלואות הכי שארץ ישראל עושה רושם וכמה כיוצא בזה • וסוריא אינן מומחין וכדאיתא פרק זה בורר בערכאות שבסוריא שנו וכבר הבאנו אותו בזה הפרק לקמן (ופי׳ ערכאות מקום עריכת הדין), הרי שאפילו בני בבל הם כפופים לבני ארץ ישראל, ואף על גב דאמרינן סוף מסכת כתובות ארץ ישראל עיסה לבבל כלומר ספק הוא שמעורב בהן סובין ומורסן וקמח ועורא לא עלה מבבל עד שעשאה כסולת נקיה ואם תראה שבני ארץ ישראל הין צריכים לבני בבל הוא משום דהתם שבט וכדאמרינן מסכת סנהדרין פרק קמא אמר רב האי מאן דבעי למידן דינא וכי טעי ליפטר ולא לישלם לינקוט רשותא מבי ריש גלותא וכן אמר שמואל וה״מ מהכא להכא ומהתם להתם ומהכא להתם אבל מהתם להכא לא מהניא רשותא דהכא שבט והתם מחוקק דתניא לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שבבבל שרודין את ישראל בשבט ומחוקק מבין רגליו אלו בני בניו של הלל שמלמדין תורה ברבים, ואמרי׳ מסכת חוריות פרק בתרא איזהו נשיא זה המלך, ת״ר נשיא זה המלך יכול נשיא שבט כנחשון בן עמינדב תלמוד לומר מכל מצות יי׳ אלהיו ולהלן הוא אמר לטען ילמד ליראה את יי׳ אלהיו מה להלן שאין על גביו אלא יי׳ אלהיו אף כאן נשיא שאין על גביו אלא יי׳ אלהיו • בעא מיניה רבי מרב כגון אני מהו בשעיר אמר ליה הרי צרתך בבבל איתיביה מלכי ישראל ומלכי בית דוד אלו מביאין לעצמן ואלו מביאין לעצמן אמר ליה התם לא כייסי לחדדי הבא אנן כייפינן לדו״ו • ושעיר הוא ארץ ישראל וכההיא דמסכת תמיד וכרנוה פרק עשירי • ירושלמי פרק יש נוחלין רבי מולך בשם רבי יהושע בן לוי הלכה כרבי זכריה בן הקצב רבי ינאי קפודקיא הוה ליה עובדא והורו דינין רבי הונא ורבי יהודא בן פזי ורבי אחא אמר לון רבי אחא אחינו שבחוץ לארץ הדיוטות הן והן טועין את ההלכה ועוד דאינון סמכין על הדא דרבי מולך על רבי זכריה שאמר אחד הבן ואחד הבת שניהם שוין במטה האם ולירת כן היא • תוספת מסכת בבא קמא פרק ז׳ מפני מה גלו ישראל לבבל יותר מכל הארצות כולן מפני שבית אביהם אביהם משם משלו משל למה הדבר דומה לאשה שקלקלה על בעלה להיכן משלחה לבית אביה • זה המקום ראוי להביא ענין הרשות ולאיזה דבר טועיל ומי הוא הנותן רשות, ולמי ינתן • גרסי׳ פרק דרישה וחקירה אמר רבי טעה בדבר משנה חוזר טעה בשקול הדעת אינו חוזר (פירש חוזר שמחזיר הדבר כשהיה מתחלה שחוראתו אינה כלום), וה״ה כשטעו״ז מצוי בדבר משנה או בתלמוד בדברי הרמב״ם ז״ל אין דינו דין לגמרי וחוזר • ורש״י ז״ל כתב שתלו הטעם במשנה שר׳ מתנן שכל הישיבה מצויה אצלו ועל ידי שהיה נשיא ודקדקו עמו בדברים והעמידום על בורים, וה״ה טעה בתוספתא דרבי חייא ורבי הושעיה שהם סדרו סדר התוספות וסתמו מה שסתמו, והתם אמר אפילו כדרב ושמואל כלומר בדברי האמוראין האחרונים, והדינים הם כך דן את הדין וטעה בדבר משנה חוזר הדין ואינו חייב לשלם כל עיקר וזה בין שיהיה הדיין מומחה ונקיט רשותא או לא, לא שנא נשא ונתן ביד ולא שנא לא נשא ולא נתן ביד (פי׳ נשא ונתן ביד שהוא עצמו גבה מזה ונתן לזה), לא נשא ונתן ביד אלא זה לבעל הדין, ואפילו היה הדבר שאי אפשר לחזור בו כגון דין רבי טרפון גבי פרה שהאבילה לכלבים פרק עד כמה ואם לא האבילה היה חוזר ואף על פי שגרם להוציא לא היתה כוונתו להוציא ולא כחייבינן ליה משום דינא דגרמי, והפך זה מי שאינו מומחה ולא קבלוה עליהן בעלי דינא אף על פי שנטל רשות הרי הוא ככלל בעלי זרוע ואינו בכלל הדיינין לפיכך אם דן בין טעה בין לא טעה כל אחד מבעלי דינין אם רצה חוזר ודן בפני ב״ד, ואם טעה ונשא ונתן ביד חייב לשלם מביתו וחוזר ולוקח מבעל דין זה שנתן שלא כהלכה או שאסר לאכול דבר המותר והאבילו לכלבים ישלם כדין כל גורם לחוזק שוה כתבון לחזוק הוא • ולענין גרמא בנזקין קיימא לן פרק הכונס צאן כרב אשי שהוא

פוטר , ומידו דוקא גרמא דאתי מעלמא כגון נמייה או שאין בליכתו כדי ללבותה , אבל גרמא דאתי מדידיה חייב דהא אמרינן ולרבינא מאי שנא מגץ היוצא מתחת הפטיש דחייב משמע דלגבי תשלומין קאמר . וכן נמי כתב בעל העטור ז"ל , וכן נמי דעת הרב אלפאסי ז"ל שהרי פרק כיצד הרגל גבי הא דאמר רבא זרק בלי מראש גגו והיו תחתיו כרים וכסתו וקדם ופלקן או בא אחר ופלקן פטור בעידנא דשדא מפסיק פסקי גיריה . כראב"ד ז"ל מסתברא לן דלית הלכתא בהא כרבא משום דסבירא ליה דלא דיינינן דינא דגרמי דהא הוא דאמר בפרק הגוזל קמא השורף שטרותיו של חבירו פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים וקיימא לן דלית הלכתא הכי דאמרי' בפרק רפרם לרב אשי ואגביה כשורא לצלמי אבל גירי פשיטא לן דחייב וכדאמרי' פרק חבית והעליה הני בתרי דהוו דיירי חד עלאי וחד תתאי וכי מטי עליון מיא מוקי לתחתון תחתון מתקן דעל הניזק להחזיק את עצמו ודוקא דאיכא מעיבה דמתם תיימי מיא והדר אולי אבל ליכא מעיבה גיריה הוא ועליון מתקן . וכן המוכר שטר חוב לחברו וחזר ומחלו משלם את הכל ואפילו מכר שטר של אלף במנה משלם אלף דמשום מזיק אנו מחייבין אותו דבריא היקיה והיינו דאמרי' פרק הכורם בלמאן דדאין דינא דגרמי משלם כשורא לצלמי וכן כל כיוצא בזה . גרסינן סוף פרק הגוזל ומאביל אמר רבי יוחנן כל הגוזל את חברו שוה פרוטה כאלו נוטל נשמתו ממנו שנאמר כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח ואומר ויאמר יי' אל שאול ואל בית הדמים אשר המית את הגבעונים מאי ואומר וכי תימא ה"מ בידים אבל גרמא לא ת"ש ויאמר יי' אל שאול וכי היכן מצינו בשאול שהרג את הגבעונים אלא מתוך שהרג נוב עיר הכהנים שהיו מספקין להם מים ומזון מעלה עליו כאלו הרגן, ומסתברא שכל הלכה פסוקה הוא בדבר משנה דאמרי' האי דיינא דאשבע ביי' אלהי ישראל נעשה כמי שטעה בדבר משנה וחזר . כראב"ד רבינו האי גאון ז"ל וכל שטועה של כל החכמים כדבר משנה דמיא , וכן אם התובע יש לו גלגול על הנתבע וב"ד אמרו שיכול הנתבע להפך ועשו מעשה הורו רבותי שזה מכלל טעה בדבר משנה אחר שיש לנו כמה ראיות לגלגול שבועה דרבנן , וכתב בעל העטור ז"ל תשובה להרי"ף ז"ל שבועת הסת דמסיבנן דוקא דלית ביה גלגול שבועה אצל הנתבע :

אמנם טעה בשקול הדעת והוא מומחה ונקיט רשותא אף על פי שנשא ונתן ביד הדר דינא ופטור מלשלם , וכן נמי מומחה ולא נקיט רשותא אלא דקבלוהו עליהו בעלי דינא, אבל מומחה ולא נקיט רשותא ולא קבלוהו עליהו בעלי דינא , או שאינו מומחה אלא שקבלוהו עליהו בעלי דינא נשא ונתן ביד מה שעשה עשוי ומשלם מביתו לא נשא ונתן ביד הדר דינא ופטור מלשלם ליתיה מומחה ולא קבלוהו עליהו לא עשה ולא כלום דרב אלפסי ז"ל הוכיח עם דליתיה מומחה וקבלוהו עליהו בעלי דינא אי נמי נקיט רשותא מריש גלותא , וכן נמי עם דליתיה מומחה ולא קבלוהו עליהו בעלי דינא ולא נקיט רשותא , והשתא על כרחי' האי דנקיט רשותא שהוכיר ז"ל בשאינו מומחה דאי בטומחה היינו קמייתא ושלא קבלוהו דאי קבלוהו כח כי נקט רשותא, א"כ נראה לפי דבריו ז"ל דליתיה מומחה וקבלוהו עם דנקט רשותא לחוד ואינו מומחה ולא קבלוהו ששניהם שוים . וכן נמי משמע ממה שכראב"ד ז"ל בבבא חמישירת דליתיה מומחה ולא קבלוהו ולא נקיט רשותא הא נקיט דיניה דינא . והר"ם ז"ל נראה שהרגיש בזה עד שכתב בפי' המשנה מי שאינו מומחה ונטל רשות זה אין צד וענין למנותו שלא ירגן ב"ד רשות למי שאינו מומחה לפי שאינו מועיל כל עקר ולא עוד אלא אותו ביום דין כאלו נטע אשרה וכדאיתא מסכת סנהדרין עד כאן . ובשאר הדינים מוסכמים ז"ל ת"ר דיני ממונות בשלשה ואם היה מומחה לרבים דן אפילו יחידי אמר רב נחמן כגון אנא דיינא דיני ממונו אפי' ביחיד והכי תניא קבלוהו עליהו דן אפילו יחידי והכי איתא בירושלמי בעובדא דרבי אבהו דהוה יתיב ודיין בכנשתא דקסרין לגרמיה אמר ליה תלמודאי לא כן אלפן ר' אל תהי דן יחידי אמר ליה מכיון דאינון חמון לי דאנא יתיב לגרמי ואתון לגבאי כמי שקבלו עליהם פרק זה בורר גבי אודיתא ואי כראיב ביה דינא דפלניא ואמרנא ליה לרבנא פלוני דמשמעו דאינון תלתא וכו' . כראב הר"ף ז"ל מיהא שמעי' דלית הלכתא כשמואל דאמר שנים שדנו דיניהם דין . כראב הר"ם ז"ל אף על פי שאין בית דין פחות משלשה מורד לאחד לדון מן התורה שנאמר בצדק תשפט עמיתך ומדברי סופרים עד שיהיו שלשה ושנים שדנו אין דיניהם דין . ורבינו האי ז"ל כראב מי שאינו דן יחידי הוא מדת חסידות ובדתנן באבות שאין דן יחידי אלא אחד , אבל שורת הדין כדמר רב נחשון דתנו רבנן משנה שלמה דיני ממונות בשלשה ואם היה דיין מומחה לרבים דן ואפילו יחידי , ואמרי' עלה אמר רב נחמן כגון אנא דן דיני ממונות ביחיד , וכן אמר רבי חייא אבבעיא להו כגון אנא דגמירנא וסבירנא ונקיטנא רשותא אבל לא נקיט רשותא דיניה דינא או דילמא אף על גב דלא נקיט רשותא דיניה דינא . ת"ש דמר זוטרא בריה דרב נחמן דן דיא ושעה אחא לקמיה דרב יוסף אמר ליה אי קבלוך עלויהו לא תשלים ואי לא זיל שלם ש"מ כי לא נקיט רשותא דיניה דינא . ומידו לאו אורח ארעא למידן יחידי לא קטן ולא גדול אבל אי עבד וסדרו בעלי דינין מיליהון קמיה וקא מודו דהכי הוה ודן ביניהם דיניה דינא כי גמר וסביר ומומחה לרבים ע"כ . כראב בעל העטור ז"ל ושדר רב שרירא גאון ז"ל יחיד מומחה דחשיב בדורו כרב נחמן דבקי במשנה ובתלמוד ובקי נמי בשקול הדעת ומעיין בדיני כמה שני ומנסו

ליה זמנין סגיאין ולא חוו ליה טעותא כגון זה מומחה לרבים וכן שלשה בין מומחין בין שאינן מומחין וקבלו ושטו בשקול הדעת קם דינא ופטורין, וכן יש לו ז"ל קם דינא והדר דינא בחד דינא כגון הא דאמרי' כל זמן שמביא ראיה סותר את הדין. וכן ההיא דפרק עשרה יוחסין נאמן דיין לומ' לוד וכיתי ולזה חייבתי במה דברים אמורים בזמן שבעלי דינין עומדין לפניו ואי לא אינו נאמן ואוקימנא דקריען זכותיה ומקשי ונהדר נדונינהו ומשני שודא דדייני כלומר שעקר הדין אינו אלא בענין שודא דדייני כענין שניהם תלמידי חכמים שניהם קרובים דפרק הכותב וכיוצא בו ומינה הביא הרב בעל העטור ז"ל בשם בעל המתיבות, דב"ד הגדול הוא דאימי למעבד שודא דדייני אבל דייני בעלמא לא, דאמרי' אמר ליה מאי טעמא עבד מר הכי שודא דדייני אמר ליה אנא נמי שודא דדייני אמר ליה הדא דאנא דיינא ומר לאו דיינא ועוד מעיקרא לאו בתורת הכי אתית לה והא רב ששת חכי' גמיר וסביר הוא וקאמר ליה רב נחמן מר לאו דיינא הוא ש"מ דלא עביד שודא דדיינא אלא ביה דינא רבה. וכן כתב רבינו חננאל ז"ל עיקר קבלה בידינו דלא עבדינן שודא אלא במקרקעי אבל במטלטלי אמרי' מזמן המוטל בספק חולקין, ואמר רב נחשון ז"ל שודא דדייני שיתא הוו בכולא תלמודא, מסתברא דשודא הוא לשון חוק והיא מלה ערבית ויסכים עם הירושלמי פרק מי שהיה נשוי גבי ההיא דשני שטרות היוצאין ביום אחד ואמר שמואל שודא דדייני. וירושלמי שכואל אמר שוחדא לדייני איזה מהם שירצו ב"ד להחליט מחליטין, וי"מ אומד' אבל אם היה עקר הדין טעו דיין חוזרין הדין לתחלתו הרי קם דינא והדר דינא והכל בדין אחד ושטאא דקם דינא דמצי למימר ליה טעם הראשון יפה מן האחרון. גרסי' סוף מסכת גיטין לפניהם ולא לפני הדיוטות אמר לירד אנן שליחותיהו קא עבידי מדי דהוה אהודאות והלואות אי הכי גולות וחבלות נמי כי עבדינ' שליחותיהו במילתא דשביחא במלתא דלא שביחא לא עבדינן ופ"רשי ז"ל שליחותיהו דבני ארץ ישראל דמאמרי' בסנהדרי' אי הכי גולות וחבלות נעביד שליחותיהו ואנן אמרי' בריש סנהדרי' דבעינן שלשה מומחי' ומשני מלתא דשביחא כלומר הלואה. וירושלמי הוא טעות משנה היא טעות זקנים, אמר ר"ע אני איני יודע לדון דין תורה מקבלין אתון מה דאנא אמרי ואמרי' אע"פ שאין אדם דן יחידי אותם יחידי דכתיב אבל אגיד לך הרשום בכתב אמת, עוד בירושלמי אמר רבי סימון צריך הדיין לשנות טענותם שנא' ויאמר המלך זאת אומרת בני החי. גמרין פרק הגוזל ומאביל מי ששלחו לו ב"ד ולא בא לדין מנדין אותו. מסכת סנהדרי' פרק קמא אמר רבה בר רב הונא האי דיינא דשאיל שאלתא פסול למידן דינא ולא אמרנא אלא דלית ליה לאו שאולי אבל אית ליה לית לן בה. וירושלמי החשוד לחיות נוטל שכרו לדין דיינין בטלין, תני כן לדיין שכר בטולו ולעד שכר עדותו, לרב אלפסי ז"ל פופר החותם ברוב השטרות כעד אינו ראוי לדון בשטר ששטו חתום עליה מדאמרינן החשוד בדבר לא דנו ולא מעידו, חבורי ל"ו דיין לדון משקנו ממנו בקנין אין יכול לחזור בו, וכן הביאו בעל העטור ז"ל, ואם לא קנו מידו אלא שכתבו שטרי בירורין מדעת שניהם יש מי שאומר שאין יכולין לחזור בהם וי"א משטענו בפניהם אין יכולין לחזור בהם ואף על פי שלא קנו ושלא כתבו, וכן משמע מהירושלמי פרק דיני ממונות בתרא קבל עליו בפני שנים יכול הוא לחזור בו בפני שלשה אינו יכול לחזור בו (פירש קבל התרעם). גרסינן בספרי רשב"ג אומר לשבטיך ושפטו מצוה על כל שבט ושבט להיות דן את שבטו ושפטו את העם על כרחם, כתב הרי"ם ז"ל ספר המצות וזה ראוי ומחויב לדורי דורות:

הנותנים רשות הם שנים האחד ראש גולה שבבבל ואין חוששין אליו אלא ליחוסו לא לחכמתו שדינו על כל ישראל כדינא דמלכותא שאונסת ומכרחת לרדות ישרא ולדין עליהם בכל מקום בין רצו בין לא רצו שנאמר לא יסור שבט מיהודה, וכל דיין שראוי לדון שנתן לו רשות ראש גולה יש לו לדון בכל העולם אף על פי שלא רצו בעלי דינין בין בארץ בין בחוצה לארץ אף על פי שאין דן דיני קנסות:

השני הנותן רשות גם כן הוא ראש ישיבה של ארץ ישראל וזה צריך שיהיה גדול בתורה לא ימצא כטוהו בכל ארץ ישראל בזמן שמנינן אותו דכתיב ומחוקק וכבר בארנו פרק עשירי שזה בהסבמת בני ארץ ישראל. כתב הרי"ט ז"ל בפי' המשנה כשם שאינו מועיל רשות ראש גלות בהתר בכורות בלבד כך צריך בזה רשות ראש ישיבות ארץ ישראל כמו שהתבאר בתלמוד בפי' כשתשמע מוכיחה בהתר בכורות או ראיית מומו תדע שהוא מוכיחה שנטל רשות מביד לראות בבכורות ולהורות בהם בפירוש, וכל דיין שראוי לדון שנתן לו ראש ישיבה שבארץ ישראל רשות יש לו לדון ישראל וסבירא אסילו בעל כרחן, אבל בחוצה לארץ אם רצו אין לא רצו לא ואף על פי שיכול לדון שם דיני קנסות ואם נטל רשות מראש גולה דן בעל כרחן, מי שאינו ראוי לדון מפני שאינו הגון ועבר ראש גולה ונתן לו רשות או ששטו ב"ד ונתנו לו רשות אין הרשות מועיל לו עד שיהיה ראוי. ריש פרק כיצד מעברין אמרי ליה רבנן לרבי אילעא הצפינינו היכן רבי אבוהו צפון אמר ליה נתיעץ במכתיר והנגיב למסיבושת (פירש רש"י ז"ל נתיעץ במכתיר נטל רשות מבעל ישיבה), מכתיר על שסוכך ונורגן רשות להורות ולהקרא רבי, ומשם והלאה הוא רשאי לדון ולהורות וליהיות מוכיחה לרבים ואם טעה לא ישלם, עד כאן. (פירש הצפינינו הראנו כמו צופיה חליבות ביתה) (צפון נחבא) (והנגיב הלך לו לדרום, למסיבושת לפני חכמי דרום

שהם חכמים מאד על שם שהיה מפיבושת חכם גדול קרי ליה חכי) והדין הוא כך אם אוירא דארץ ישראל מחכים כל שכן באויר בית המקדש, והמשכן לא היה לעולם אלא בדרום ארץ ישראל. האיש שנותנין לו רשות צריך שיהיה תלמיד חכם מפורסם בחכמת התורה ובדאיתא מסכת הוריות, ובג"ה עדיין נאריך בגדר החכם פרק מ"ב ושם תמצאהו. כרתב הרמב"ם ז"ל והמצוה שהזכיר ב"ד הגדול או ראש גלות שלא למנות דיין אדם שאינו חכם בחכמת התורה בעבור מעלות אחרות שיהיו בו וימנוהו בעבורם אלא שיהיה יודע בתורה ואהרותיה והנהגותיה וחוקתו במעשים נאים, ואמרינן בספרי שמא תאמר פלוני נאה אושיבנו דיין פלוני גבור אושיבנו דיין, יודע בכל לשון אושיבנו דיין נמצא מזכה את החייב ומחייב את הזכאי לא כפני שהוא רשע אלא מפני שאינו יודע לכך נאמר לא תכירו פנים במשפט. גרסי' פרק שבועת העדות מנין לדיין שלא ישב לפניו תלמיד בור ת"ל מדבר שקר תרחק פירש רש"י ז"ל לישא וליתן בדין כדי שלא יתעהו ונר' שהכונה בזה שהחכם היה יכול לעשות ממנו עד שירצה והיה ליה יחידי בדין שזה לא יוכל להישב לאורו חכם, ומה ששנינו מסכת סנהדרין אי אפשר דליכא חד מיניהו דגמיר דמשמע דאפילו אחרים עמי הארץ לירת לן בה, ר"ל שאינם עמי הארץ אלא שהם יכירו אם ירצה החכם שבהם להטעותם ואף על פי שאינם חכמים כמוהו:

ערך פי' טעה בדבר משנה כגון ששכח אותו הלכה או לא ידעה וכדאיתא בכתובו' ב"ד שמכרו בלא הכרזה נעשו ככי שטעה בדבר משנה וחזר, וקצת מרבותינו כתבו שלא אמר כך רשב"ג אלא כסתם מקומות שלא נהגו אלא בהכרזה, ומיהו ב"ד שהגבו כתובה לאלמנה ולא העמידו אפטרופוס ליתומים אין לומר עליהם שנעשו כטועין בדבר משנה וחזרין דהא ב"ד הם אפטרופין ואביהם של יתומים, ובדאמרינן ר"ג וביר' דינו אביהם של יתומים ובכל מקום שאמרו ב"ד מעמידין להם אפטרופוס אינו אלא להקל על הב"ד שאינם רוצים לפקח על נכסי היתומים ומעמידין להם אחרים לפקח על נכסיהם אבל אם רצו ב"ד לפקח על הנכסים אין לך אפטרופין יפין מהם ולא מצינו עכוב בהעמדת אפטרופין, וכן כרתב הרשב"א ז"ל, טעה בשקול הדעת כגון תרי תנאי ותרי אמוראי דפליגי אהדדי ולא איתמר הלכתא כהד מיניהו וסוגיין בעלמא כחד מיניהו ועבד איהו כאידך איגלי מן מילתי דודאי טעה, והר"ם ז"ל כתב שלא ידע שכבר פשט חמעשה בכל העולם כדברי האחד אלא כיון דלא איתמר הלכתא בהדיא לאו דבר משנה הוא. וכן פירש ז"ל מוסחה מנוסה שניסוהו בקושיות ושאלות ונמצא גדול בחכמה ומובהק וכענין לשון קטיע מוסחה כלומר מנוסה גם זה מנוסה בחכמתו, ואם המנסה אותו הוא ב"ד הרי זה נקרא מוסחה לרבים, ואמרינן מסכת נדרים והלכתא אסמכתא קניא והוא דלא אנים והוא דקנו מיניה בב"ד חשוב כלומר מוסחה לרבים. וכרתב על זה הרי"ף ז"ל פרק גט פשוט וקאמר גאון ז"ל דהאי דינא ליתא אלא בכתפים זכותיה בלחוד ומסתבר כותיה. אמרינן בירושלמי אפילו למנותו לדבר אחד אינו מורתר עד שיהא חכם בכל דיני התורה אף על גב דאיתמר ממנין הוקנים לדברים יחידים והוא שיהיה ראוי לכל הדברים:

מסכת עבודה זרה פרק קמא שאל לחכם אחד וטימא אל ישאל לחכם אחר ויטהר לחכם ואסר אל ישאל לחכם אחר ויתיר היו שנים אחד מטמא ואחד מטהר אחד אוסר ואחד מתיר אם היה אחד מהם גדול בחכמה ובמנין הלך אחריו ואם לאו הלך אחר המחמיר רבי יהושע בן קרחה אומר בשל סופרים הלך אחר המקל. והלכתא כותיה ודוקא שלא טעה שאם טעה ודאי יכול להחזירו, ולזה כרתב הרב בעל התוספות ז"ל אבאי לא ישאל שמא טעה הראשון ויחזרנו השני ותרץ שלא ישאל לשנים סתם אם לא הודיעו שכבר אסר הראשון ואם יכול להוכיח שטעה בדבר משנה יחזירנו בדין, ואם חלוק עליו בשקול הדעת שסברתו נוטה לטהר או להתיר מה שטמא או אסר הראשון אלא שאין כ"ן הוכחה כהלכה יאמר אני אומר כן אבל אני אין מתיר מה שאסר שכבר שויה תתיכה דאיסורא. והא דאמרין פרק אין מעמידין נפקי שפורי דמר ושרו שפורי דמר ואסרי מירי בשהדב' בא לפני שניהם וכי הדדי חולקין. תוספות כו ביום עמד יהודה גר העמוני בבית המדרש אמר להם מה אני לבא בקהל אמר לירת ר"ג אסור אתה אמר ליה רבי יהושע מורתר אתה אי נמי שהירת דברי המתיר תחלה. ומיהו בירושלמי אמרי' חכם שטירתר אין חברו רשאי לסמא התיר אין חברו רשאי לאסור, ויל שכבר חלה הוראת הראשון קודם שחלק חברו עליו, וכגון שלא טעה בדבר משנה, ואם טעה ודן ובא לפני ב"ד אחר יכול לסתור מה שדן הראשון וכעובדה בפרק מי שהירת נשוי באימיה דרמי בר חמא וכרנהו ריש פרק ששי, דמשום דטעה רב ששרת בהא דחוץ מירושלם לא כתבינן לשעות החזיר הדין רב נחמן, גם מההיא עובדא שמעי' דב"ד הגדול אלים למעבד שורא דדייני אבל דדייני דעלמא לא דהא רב ששרת גמיר וסביר ואפילו הכי קאמר ליה רב נחמן אנא דיינא ומר לאו דיינא, (פירש במנין שרובץ תלמידים יותר ממנו אי נמי שרוב התלמידים אומרי כמוהו) (או יהירת פירש במנין שהוא מוסכם שהת גדול בחכמה כענין נמנו וגמרו), מפי אבא מורי ז"ל היה ומסתברא שאם האחד גדול מחברו בחכמת ומפורסם שאין בדבר קפידה כדאמרי' פרק כל היד אמר רבי יוחנן חכמתיה דרבי חנינא גרמא דלא חזירת לי דמא מטמינא מטהרנא מטמא אמינא בדעתי לא ידענא למיחזי דמא.

ובשווין אחר המחמיר דיני קנסות כגון גזלות וחבלות ותשלומי כפל ארבע וחמשה האונס והמפתה וביזנא בהם אין דנין אותו אלא שלשה מומחין והם הסמוכים בארץ ישראל, אבל שאר דיני ממונות כגון הלואות והודאות אינן צריכין מומחה ואפילו שלשה הדיוטות ואפילו מומחה דן אותם, וכן כתב הרי"ף ז"ל סנהדרין פרק קמא דשנים שדנו ובתנאי שיהיו מומחין או שקבלום עליהם בעלי הדין דיניהם דין ואפילו אחד מומחה דן דין, פרק אלו מציאות איסור ורב ספרא עבדו עסקא בהדי הדדי אזל רב ספרא פלג בלא אדעתיה דאיסור וכו', ומסיק תדע דתנן אלמנה מוכרת שלא בפני ב"ד ולאו מי איתמר עלה אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן אינה צריכה ב"ד מומחין אבל צריכה ב"ד הדיוטות, פרק זה בורר אמר רבי יוחנן שנים שנתעצמו בדין אחד זה אומר נדון כאן ואחד אומר נלך לבית הועד כופין אותו ודן בעירו ודוקא היכא דניחא ליה למלוה, ואמרי' פרק הכותב היה איתיביה שבועה בבי דיניה דרב ביבי בר אביי אמר ליה ההוא בעל דין תיתי ותשבע לי במתאי דחייבי רב ביבי למעבד הכין ומיהו אלו היה ב"ד יפה סמוך לעירם תוך שלש פרסאות אי נמי שאין בעירם יודע דין אף ללוה שומעין לו ללכת לב"ד יפה סמוך לנו וכדמוכח ריש פרק זה בורר, זה בורר לו ב"ד אחד וזה בורר לו ב"ד אחד ואקשינו ואפילו לזה מצי מעכב והא אמר רבי אלעזר לא שנו אלא מלוה אבל לוה כופין אותו ודן בעירו, ופרקינן כדאמר רבי יוחנן בערכאות שבסוריא שנו הכי נמי בערכאות שבסוריא שנו אבל מומחין לא, רב פפא אמר אפילו תימא במומחין כגון בי דינא דרב הונא ורב חסדא דאמר ליה מאי קא מטרחנא ליה, ורב חסדא תלמיד דרב הונא הוה ותלמיד אל יורה הלכה תוך שלש פרסאות לרבו כמחנה ישראל כדאיתא בערובין, אלא תוך שלשה פרסאות יכול אף הלוה לעכב ולומר לב"ד יפה קא אזלינא ושאין שם לא טורח ולא הוצאה כל כך, וכן אלו נזדמן למלוה דרך למקום הב"ד יפה אף הלוה יכול לעכב ולומר הרי אתה הולך מעצמך למקום ב"ד יפה ואינך צריך להוסיף על דיני לא הוצאה ולא טורח ושומעין לו אבל בענין אחר לא ואפילו אמר לוה אנא עבידנא אוינקא דמצי אמר לא מצינא דאטרח, וכן כתב הרשב"א ז"ל, ובאה הגמרא להראות לנו ולהודיענו שבלוד היה ב"ד רבי אלעזר ובפקעין רבי יהושע וביבנה ר"ג וכבר בארנו שאין לוד ויבנה כשרצי שעות והוכחנו היות פקעין ביניהם פ"ו וסכני הוא בגליל העליון צפוני לצפורי כחצי יום אם כן מה שאמרו ודן בעירו רוצה לומר עם אותו ב"ד שבעירו ואף על פי שיש בבית הועד חכמים גדולים מהם, ופירש ב"ד יפה כלומר שהגה בירת דין ושם ב"ד אלא שהוא יפה ממנו, ואחר שהוא כן אמרם ז"ל הלך אחר ב"ד יפה אינו בהכרח אלא היכא דניחא ליה למלוה בבירת דין יפה אי נמי אף על גב דלא ניחא ליה אם הוא סמוך להם או הדרך השלישי, ומה שדקדקנו בסמיכות שלשה פרסאות נראה שהוא קרוב למה שאמרו שם גם כן והיכמה הולכות אחר היום להתירה ואפילו היא בטבריה והוא בצפורי שחרי ביניהם כשלש פרסאות בקירוב, פרק אף על פי אפילו ביעתא בכותחא לא לישרי אינש במקום רביה ואם אמר כתבו לי מאי זה טעם דנתוני כותבין וגומרין לו, ואם הוצרך דבר לישאול מב"ד הגדול שבירושלם כותבין ושולחין ושואלין, ובזמן הזה שולחין ושואלין בכל מקום שיש שם חכמים והיכא דלא ניחא למלוה עבד לוה לאיש מלוה וכופין אותו והולך לבירת הועד, פירש רש"י ז"ל מקום שתלמידי חכמים מתועדים ללמוד תורה ולא שנא בארץ ולא שנא בחוצה לארץ הולכין אחר ב"ד יפה וכדאמר אחר רבי מתיא בן חרש לרומי ואחר רבי חנניא בן אחי רבי יהושע לגולה, כתב ה"ב העיטור אות קו"ף תשובה להרי"ף ז"ל אם בא לפני ב"ד שטר קבלת עדות והעדים באותו העיר רואין אם אותן מקבלי עדות בקיאין בדקדוקי עדים ובחקירת הולכין אחר השטר ואין חוששין לעדות העדים ואם לאו אין סומכין על קבלת העדות ובתיבתן אלא סומכין על העדים, והלכתא קבלת עדות צריך שלשה מומחין יודעין הלכות עדים כשרים ופסולים זהירין בקבלתם לבוין עדות כל אחד ואחד, כדתנן הוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר משום דבי דינא ברא בי דינא לא דייקא ע"כ, וכן נמי כתב הר"ם ז"ל פרק ה' וקיימא לן הלכתא אין חוששין לבית דין טועין, ולעולם אין בודקין אחר ב"ד אלא מחוקין אותם שהם בקיאין ולא יטעו אלא בודקין אחר העדים וכדאמרי' סוף פרק מצות חליצה ורבא דידיה אמר אין חולצין אלא אם כן מכירין ולא מכאנין אלא אם כן מכירין אבל כותבין גט חליצה וגט כיאון אף על פי שאין מכירין דלא חיישינן לב"ד טועים, וסוף פרק יש נוחלין יהיב טעמא דבי דינא בתר בי דינא לא דייקי אבל בי דינא בתר עדים דייקי, (ופירש מכירין שיכירו שזה פלוני אחי פלוני וזו יבמתו ברת איש פלוני אשת פלוני וזה שחלץ לה אחיו הוא), ופירש אף על פי שאין מכירין שנים או שלשה שראו שנחלצה כותבין לה גט חליצה ואף על פי שאינם הדיינין שחלצה בפניהם ואינם מכירין שזו בת פלוני ואשת פלוני וכו' שגט חליצה אינו אלא מעשה ב"ד שיחיה לה ראיה שנחלצה, אבל מכל מקום צריך שנדע שהם ב"ד ושניכר כתיבתן, אבל כתב או שטר שבא לפנינו חתום ואין איש שיכיר החתימות אין ראוי לסמוך עליו וכדתוכח מדאמרי' פרק האשה שנתארמלה ופרק גט פשוט אמר רב יהודה אמר שמואל עד ודיין מצטרפין, מרקיח לה רבא אמאי דמסחיד סהדא לא מסחיד דיינא וכו' ומסקנא הלכתא אין מצטרפין, וירושלמי פרק דיני ממונות אשרתא דדייני מהו שצריך ב"ד ר' אושעיא ושמואל חד אמר יתקיים או בכתב ידי עדים או בכתב ידי הדייני רבי פרנא אטר אפילו בכתב עד אחד ודיין אחד,

עוד ירושלמי מסכת גיטין קרא ערער על חתימת ידי עדים או על חתימת ידי הדיינין אם רצה לקיים בכרכ ידי עדים מקיים בכתב ידי הדיינים מקיים • כרכ ה״ב העטור ז״ל ואומר אני ואפילו בעד אחד ודיין אחד מקיים והיינו פרושא דעד ודיין מצטרפין עד כאן • גם נראה שנוכל לומר עליו שהוא שטר מזוייף מכאי דאמרי מודה בשטר שכתבו שצריך לקיימו כרבי, וכן פסק הרי״ף ז״ל מסכי בבא מציעא פרק קמא, וכן פסק הכי בהדיא רב נחמן פרק האשה שנתארמלה בגמרא העדים שאמרו כרכ ידינו והוא זה ואם כן מי שהוציא על חברו שטר מקויים ואין אדם מכיר חתימתן של עדים ולא חתימת הדיינין ואמר הלא פרוע הוא נאמן מגו דאי בעי אמר מזוייף הוא, וכן כתב הרשב״א ז״ל ואם בממון כך קל וחומר באיסורין ולשון קיום שטרות הוא שיאמר מכיר אני חתימתן של אלו והוו ותקיים בחותמו או שיאמרו הם זה כרכ ידינו, והוו שאמרו פרק המביא גט תניגן או כלו בקיום הגט או כלו בתקנת חכמים, (פירש כשאר קיום שטרות שכל אחד ואחד יעיד על חתימתו או שיעידו עליהם שנים דעלמא, או כלו בתקנת חכמים שהאמינו השליח על חתימת שני עידי הגט) • גרסי׳ פרק האשה שנתארמלה העדים שאמרו כתב ידינו הוא זה אבל אנוסים היינו קטנים היינו פסולי עדות היינו הרי אלו נאמנין ואם יש עדים שהוא כתב ידן או שפרכ ידן יוצא ממקום אחר אין נאמנין, אמר רמי בר חמי לא שנו אלא שאמרו אנוסים היינו מחמת ממון אבל אמרו אנוסים היינו מחמת נפשות הרי אלו נאמנין אמר ליה רבא כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד וכי תימא ה״מ על פה אבל בשטר לא והא אמר ריש לקיש עדים החתומים על השטר נעשה כמי שנחקרה עדותן בב״ד ל״א אי איתמר אירישא איתמר הרי לו נאמנין אמר רמי בר חמא לא שנו אלא שאמרו אנוסים היינו מחמת נפשות אבל אמרו אנוסים היינו מחמת ממון אין נאמנין מאי טעמא אין אדם משים עצמו רשע • כרכ ה״ב העטור ז״ל ואף על גב דקיימא לן כריש לקיש העדים החתומים על השטר נעשה כמו שנחקרה עדותן בב״ד אפי׳ בשאין כרכ ידן יוצא ממקום אחר כדגרסי׳ ריש מסכת גיטין בדין הוא דקיום שטרות נמי לא ליבעי כדריש לקיש, הכא ליכא למימר כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד דכיון דקיימא לן הפה שאסר הוא הפה שהתיר ליכא הגדה כלל וליכא למימר נחקרה עדותן, הילכך אי אמרי אנוסים היינו מחמת נפשות נאמנין • כרכ הרמב״ם ז״ל פרק ו׳ אבל יש מקומות שיש חבמים מומחין לרבי׳ ומקומות שיש בהם תלמידי׳ שאין כמותן אם אמר המלוה לילך לפלוני שבארצי הגדול ונתן לפניו בדין זה כופין הלוה והולך עמו וכן היו מעשים בספרד בכל יום • עוד פרק כ״ב שאל אחד מבעלי דינין לכתוב לו פסק דין כותבין לו כך פלוני בא לב״ד עם פלוני בעל דינו שתבעו בכך ויצא זכאי או חייב • עוד פרק אחרון על ההיא דפרק בתרא דמסכת גיטין גבי היה רבי טרפון אומר כל מקום שאתה מוצא אגרואות של גוים אף על פי שדיניהם כדיני ישראל אי אתה רשאי להוקק להם שנאמר ואלה המשפטים • כרכ ז״ל כל הדן בדיניי או בערכאות שלהם אף על פי שהיו דיניהם כדיני ישראל הרי זה רשע וכאלו חרף וגדף והרים יד בתורת משה רבינו שנאמר אלה המשפטים אשר תשים לפניהם ולא לפני גוים ולא לפני הדיוטות, היתה יד הגוים תקפה ובעל דינו אלם ואינו יכול להוציא ממנו ממונו בדיני ישראל יתבענו לדיני ישראל תחלה אם לא רצה לבא נוטל רשות מב״ד ומוציא בדיני הגוים מבעל דינו • כרכ ה״ב העטור ז״ל ומנהג שלנו לעכב שלשה פעמים בבירת הכנסת ואחר כך מתירין לו • כתב הרשב״א ז״ל אסר לבר ישראל להודכן אצל שופטי אומות העולם כלל ואפילו יהיה דינם שוה עם דיני ישראל דכריב ואלה המשפטים ומי שלא יקק לדייני ישראל צריך לנדותו עד כאן • כרכ ה״ב העטור ז״ל תשובה להרי״ף ז״ל גבי מלוה ברבית דקיימא לן לוה פסול דרבנן ומלוה פסול דאוריתא, האי דנקט מלוה ולא נקט שאר חייבי לאוין משום דמלוה ברבית מצוי מכל עוברי עברה והיה לשאר חייבי לאוין, ועוד כרכ שאין כל חייבי לאוין פסול אלא שיש בו מעשה ונשבע ומגר ומקלל חברו בשם שהם בני מלקות ומסור פסול לעדות ואמרי רבותא בלא התראה, ובלא הכרזה • ירושלמי אמר רבי יעקב צריכין שיהיו הדיינין מכירין את הנידונין מעשה היה וייפו ומסתברא כל היכא דליכא למימר יוציא מגזה על מנה כופין ללבת לבית הועד, ואם כן מלוה לאו דוקא אלא כל תובע קאמר ואפילו נוקין וחבלות והוא שיש עדים בחבלה וגולה אבל בטענה לחוד לא, והיכא דאמר לוה אנא עבידנא אוינקא דיליה ונלך לבית הוועד כופין המלוה והולך • וקצת מרבותי כרכבו דאפילו הכי יכול מלוה לומר לא מצינא דאשרח ובדלעיל, והיכי דאמר לוה נכתוב שטרותינו לבירת הועד, כתב ה״ב העטור מסתברא דמלוה מצי כעכב אף על גב דלית בה אוינקא דגרסינן פרק קמא שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התרגמן, וה״ה מפי הכתב דחד טעמא ניגהו כראמרי׳ בספרי מפיהם ולא מפי כתבם ולא מפי התרגמן ולא עד מפי עד והילכך כופין אותו ודן בעירו, ואף על גב דההיא גבי עדים קאמר ילפינן מינה בעלי דינין לפי שאין הדיין יכול לחקור הדבר על פי הכתב, ולפי הירושלמי צריך שיהיו הדיינין שבעירו יושבין ושוטרין וחוקרים הדברים ודנין מה שדנין והפסק שולחין • סנהדרין פרק קמא אמר רבא הלכה כרבי יהושע בן קרחה דאמר מצוה לבצוע מצוה למימר להו הכי דינא בעיתו או פשרה בעיתו, ודוקא מקמי גמר דין אבל אחרי גמר דין רשעי לבצוע והוא שיאמר גדול הדיינין איש פלוני אתה חייב • פרק ואו מציאות אמר רבי יוחנן מפני מה חרבה ירושלם מפני שהעמידו דבריהם על דין תורה ולא עשו לפנים משורת הדין, דיגי

מזונות דנין אותם ביום וגומרי בלילה שנאמר ושפטו את העם בכל עת, מזה הפסוק הביא הירושלמי פרק דיני מזונות ראיה שדנין אפילו בערב שבת מן התורה אלא שחוא אסור מדרבנן, והרי"ף ז"ל הביאו, וכן יש עוד בירושלמי מסכת כתובות פרק קמא שאמור לדין דיני מזונות בערב שבת להלכה הא לדברי תורה דנין, ולענין קביעות זמן לנידונין אמרי' מסכת בבא קמא פרק בתרא דלא קבעינן זמן לא ביומי ניסן ולא ביומי תשרי אבל דמניסן לבתר ניסן וכתשרי לבתר תשרי יהבינ' כח שאין כן מפעלי שבתא לבתר שבתא כדאיתא בגמרא משום דטריח בעבידתא דשבתא, האוהב והשונא כשרים לעדות ופסולין לדון, הכל כשרים לדון דיני ממונות ואפילו גר והוא שאמנו מישראל או מכזר, אין דיין דן את קרובו, פרק זה בורר לא יושתו אבות על בנים לא יהיו העדים קרובי בעלי דינין ולא לערב ולא קרובים זה עם זה ולא יהיו הדיינים קרובים זה לזה, ואין דיין דן על פי עדות קרובו, ויש אומרים שלא יהיה הערב קרוב לדיין, ירושלמי מניין שלא יהיו הדיינים קרובים של נידונים ת"ל לא יושתו אבות על בנים, תוספות ממכרת שבועית בסיפא אין מעשה ב"ד צריך קיום, ירושלמי רב אמר הדיינ' חותמי אף על פי שאין יודע' לקרות אבל אין העדים חותמי' אלא א"כ יודע' לקרות, ובגמרין פרק המביא תניין עדים שאין יודעין לחתום מקרע' להם נייר חלק וממלין הקרעים דיו ושאין יודעין לקרות קורין לפניהם וחותמין ודוקא בגיטין שלא יהיו בנות ישראל עגונות, אבל בשאר שטרות לא ואי קרו ספרי קמייהו כי קרו קמייה דינא דאית ליה אימתא עליהו חתים ואי לא לא חתים, וה"ב העטור ז"ל כתב בשם רבינו חננאל ז"ל דליכא בשטרי סהדי כלל, ואמרי' והא ההוא גברא דעבד עובדא בשאר שטרות ונגדיה רב כהנא תרגומא אקריאה, כתב הרשב"א ז"ל הירושלמי אוסר הקרובים בקום שטרות, אבל אני דעתי נוטה להלכה לא למעשה דעיקר קיום קרובים למולוה ולוה כשרים מדאמרי' אין העדים חותמין על השטר אם לא קראוהו אבל הדיינין חותמין על השטר אף על פי שלא קראוהו ואם איתא ליחוש שמא עידי הקיום קרובים למולוה או ללוה, פרק זה בורר והוא לא אוהב לו אוהרה לשני תלמידי חכמים ששונאין זה את זה שאסורין לישב בדין זה עם זה, פרק שבועת העדות האי צורבא מרבנן דידע בסהדותא לחבריה וחלה ביה מילתא דנזיל לגבי' דיינא דבציר מיניה לא נזיל וה"מ בממונא אבל באיסורא אזיל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב, כתב הרי"ם ז"ל כבר נהגו כל בתי דיני ישראל מאחר התלמוד בכל הישיבות שמושיבין בעלי דינין ומושיבין העדים כדי לסלק חמחלוקת שאין בנו כח להעמיד משפטי הדת על תלם:

הקרובים הם אחים בין מן האב או האם זה עם זה ראשון בראשון ובניהם שני בשני ובני בניהם שלישי בשלישי, ולעולם שלישי בראשון כשר ובל' שכן בשני אבל שני בשני וכ"ש שני בראשון פסולים, אב ובנו ראשון בראשון אב ובן בנו שהוא שלישי לו הוא שני בראשון ובן בן בנו שהוא לו רביעי כשר שהוא שלישי בראשון, ודרך נשים שתי אחיות או אח ואחות כגון האב או האם הן ראשון בראשון, בניהם בין זכרים או נקבות שני בשני ובני בניהם או בנות בניהם שלישי בשלישי, כל אשה שאתה פסול לה אתה פסול לבעלה וכל בעל שאתה פסול לו אתה פסול לאשתו, כתב ה"ב העטור ז"ל חזינן תשובה דאין בעלי קרובות פסולין להדדי אלא בעל האם עם בעל הבת, וכן כתב הרי"ם ז"ל כל שתי נשים שני בשני בעלי"ן כועדים זה לזה, אינו מעיד לבן אחות אשתו שהוא בן גיסו מאחות אשתו אבל מאשה אחרת כשר כדברי הרב אלפסי ז"ל, כתב ה"ב העטור ז"ל וקייסא לן דחתן אסילו מאחות אשתו כשר, ותרי גיסי כראשון בראשון נינהו, כתב הרי"ף ז"ל בתשובה דלא אמרי' בעל כאשתו לא בבעל אשה ובתה ובעלי שתי אחיות אבל בעלי בנות אחים פסולים זה לזה אינו מעיד לבעל בת אשתו, אבי חתן וכלה מעידין זה על זה, וכן אחי האח מהאם, האיש עם אשתו ראשון בראשון לזה אינו מעיד לבנה ולא לאשת בנה ולא לבתה ולא לבעל בתה ולא לאביה ולאמה ולא לבעל אמה ולא לאשת אביה, וכן הדין לאשתו ארוסה לעצמה, אח חכוותו הוא ראשון בשני, ובנו שני בשני, אח חכוו ראשון בשני בן אחי חכוו שני בשני קרוב ונתרחק כשר ואפילו הניחה בנים, יודע לו עדות ואחר נעשה אחנו בעינא אחלתו וסופו בכשרות, הפסולין דבר תורה שלא מחמת קורבה הם בעלי עבירה דאוריתא שחייבין עליה מלקות וכדאמרי' פרק זה בורר דאמר רב נחמן החשוד על העריות כשר לעדות אבר ליה רב ששת ארבעין בתפיה וכשר, והרי"ף ז"ל נראה שפסק כרב ששת וכן מצאנו לו בתשובה ואף על גב דפריק רב נחמן יצרו תקפו לא כמפי עדיה ויש קצת ראיה מדאמרי' מסכת סנהדרין פרק קמא אמר רב יוסף פלוני דבעני לאונסי הוא ואחד מצטרפין להרגו לרצוני רשע הוא והתורה אמרה אל תשת ידך עם רשע עד רבא אמר אדם קרוב אצל עצמו ואין אדם נושים עצמו רשע אלמא כלהו אמרי דרשע הוא ופסול לעדות ולא אמרי' ביה יצרו תקפו אלא דרבה הכשירו לורה נושה דאין אדם נושים עצמו רשע, ובזה נתישבו רבותי, ואע"פ שיש מי שפוסק כרב נחמן, וכן נמי לא קיימא לן כרבא דאמר רשע דחמס בעינן לא אפי' אוכל נבלות להכעיס פסול לעדות וגוזל פסול לעדות דבר תורה אבל חמסן דיהיב כולי דמי אינו פסול דבר תורה ואין בו אפי' משום לאו דלא תחמוד כדאמרי' ריש מסכת בבא מציעא, והא קא עבר משום לא תחמוד ופריק לא תחמוד לאינשי בלא דמי כשטא לרו, ותדע לך דחכי הוא דהא על טוד

ששנינו פרק ור״ח בורר הוסיפו עליהן הגולנין והחמסנין, ואקשי׳ בגמרא גולן דאוריתא הוא ואוקמנ׳ בגולת חרש שוטה וקטן ואלו בחמסנין לא הקשו הכשן דאוריתא הוא משום דכיון דיהיב דמי לאו רשע הוא להיות פסול לעדות והוא שנותן דמים שלמים כדמי מה שנטל, ופסולין דרבנן רובם זכרים ו״ל פרק זה בורר, ובאותו פרק כ״ב הרב אלפאסי ז״ל ורבותיא אמרי אי קביל עליה חד קרוב או פסול כבתרי וקנו מיניה לא מצי הדר ביה ומסתברא כותיה, שלחו ליה מבי רב לשמואל ילמדנו רבינו לפני גמר דין וקנו מיניה מאי שלח להו אין אחר קנין כלום, וכן הלכה וזה במכר במתנה ובכל התנאים. גרסי׳ פרק יש נוחלין ודוקא ביום אבל בלילה אפילו שלשה כותבין ואין עושין דין, ושמא דמלתא דלילה לאו זכו תחלת דין הוא, וכתבו קצת מרבותי דקבלת עדות בתחלת דין ואין תחלת דין בלילה ולפי׳ אין מקבלין עדות בלילה ואם עברו וקבלו אין דנין על פי אותה קבלה אפילו ביום, ומיהו אם קבלו עליהם בעלי הדין מותר דלא גרע מנאמן עלי אבא ואביך דכאן וכאן עדות פסולה ואם קבלו עליהם מקובל:

הפרק השלשה עשר.

לבאר חלקי העולם בענין מצות התלויות בארץ ולבאר קצת חלוק שבין הארץ וחוצה לארץ בכלל הפירות של זה בזה. חלקי העולם לענין זה שלשה, ארץ ישראל, סוריא, חוצה לארץ, ארץ ישראל נחלקת לשנים כל שהחזיקו עולי בבל חלק אחד, והשאר שהחזיקו עולי מצרים בלבד חלק שני, וחוצה לארץ נחלקת גם כן לשנים, ארץ כזבים, ובבל ועמון ומואב, ובבר בארנו שמצות התלויות בארץ נוהגות בהם מדברי נביאים וסופרים וכדאיתא מסכת ידים, וכ״ש ארץ סיחון ועוג וכמו שנבאר עדיין בג״ה, ושאר כל הארצות הם חלק שני ובהם אין תרומות ומעשרות נוהג בהם, וכן כ״כ הר״ם ז״ל הלכות תרומה פרק א׳ דבר זה לשונו וסוריא הוא הארץ שכבש דוד המלך ועל פי ב״ד הגדול ולא היה דין הארץ ההיא כארץ ישראל לכל דבר מפני שקפץ וכבשה ועדיין ארץ ישראל לא נכבשה לגבולותיה, והארץ ההיא מארץ ישראל ולמטה בנגד ארם נהרים וארם צובא כל יד פרת עד בבל כגון דמשק ואחלב וחמן ומגבנ׳ וכיוצא בהם, סוריא הוא שיש בה דברים כארץ ישראל ויש בה דברים כחוצה לארץ הקונה בה קרקע כקונה בארץ ישראל לענין תרומות ומעשרות וכל אלו הדינין שם מדרבנן, וחכי אמרי׳ מסכת גיטין פרק קמא והקונה שדה בסוריא כקונה בפרוזי ירושלם חייבת במעשרות ובשביעית בארץ ישראל קסבר כבוש יחיד שמיה כבוש. גרסי׳ בספרי כ״כ אחד אומר כל מקום אשר תדרוך וכו׳ וכתוב אחר אומר מן המדבר והלבנון וכו׳ דמשטע ולא חזין לגבולין ארץ ישראל, וכשני לא קשיא כאן קודם כבוש כאן לאחר כבוש, ויש קצת דברים חלוקים בסוריא מארץ ישראל. תוספות מסכת תרומות פרק ב׳ אין תורמין מפירות ארץ ישראל על פירות סוריא ולא מפירות סוריא על פירות ארץ ישראל, וזה שאלו מן התורה ואלו מדרבנן, ישראל שקנה שדה בסוריא הרי הוא כקונה בפרוזי שבירושלם תורם ומעשר עליהם, כתב הר״ם ז״ל הקונה שדה בסוריא חייב בתרומה ומעשר מדברים כמו שנתחייב מן התורה הקונה בארץ ישראל. מסכת מעשר ראשון פרק ד׳ הלוקח שדה ירק בסוריא עד שלא באו לעונת מעשרות חייב משבאו לעונת המעשרות פטור ישראל שקנה שדה בסוריא את על פי שחזר ומכרה לגוי חייבת במעשרות ובשביעית שכבר נתחייבה, וישראל וגוי שקנו שדה בסוריא פסק הר״ם ז״ל הלכה כרשב״ג דאמר חלקו של ישראל חייב וחלקו של גוי פטור. טוף מסכת חלה ישראל שהיו אריסין לגוים בסוריא רבי אליעזר מחייב פירותיהן במעשרות ובשביעית ר״ג פוטר ר״ג אומר שתי חלות בסוריא רבי אליעזר אומר אחת והלכה כר״ג בשתיהן, ושמא דדיה משום דקרובה לחוצה לארץ ודיני סוריא קרובין מדיני חוצה לארץ, וחייב להוציא שתי חלות כמו בחוצה לארץ אחת לאור מפני שהיא טמאה לפי שהיא כחוצה לארץ, והשנית תנתן לכהן כי היכי דלא לישתכח תורת חלה מישראל. מסכת אהלות פרק בתרא הקונה שדה בסוריא כמוכה לארץ ישראל אם יכול ליכנס לה בטהרה טהורה וחייבת במעשרות ובשביעית, גוי שמכשן שדהו לישראל פירותיו פטורין מן המעשר וכן גוי שהיה אריס לישראל ושלח לישראל פטורין שאני אומר כן השוק לקחן והוא שיהיו מצויין בשוק, המוכר פירות בסוריא ואמר משל ארץ ישראל הם חייב לעשר, מעשרין דין גאמן שהפה שאסר הוא הפה שהתיר וחכי איתא מסכת דמאי פרק ו׳. וכתב על זה הראב״ד ז״ל שהטעם הוא מפני שרוב פירות שבסוריא של גוים הם ומסתמא אינו חייב לעשר. כ״כ הר״ם ז״ל בפירושו ואו הארצות ז״ל סוריא אין חייבין בה מעשר אא מי שקנה שם קרקע ויהיה חייב להוציא מעשר ממה שהוציאה השדה אבל מי שקנה כהם דבר באיזה מקום שיהיה יעשר דמאי. מסכת שביעית עושין בתלוש

בסוריא אבל לא במחובר כלומר שאסור להתעסק כהם בדבר המחובר לקרקע בשנה השביעית ואף
על פי שהוא מותר שם כדי שלא ידיחו בני אדם מארץ ישראל וישכנו שם. ירושלמי אין מעשר
שני נוהג בסוריא, וכן אין שם נטע רבעי. כרתב הראב"ד ז"ל נראה לי מה שאמרו שאין מעשר
שני בסוריא מן התורה קאמר ואם גזרו עליה מעשרות לא גזרו עליה נטעי רבעי. מסכת עבודה
זרה פרק קמא ובסוריא מוכרין להם בתים ומשכירין שדות. סוף מסכת ערלה ספק ערלה בארץ
ישראל אסור ובסוריא כותר, כרם שהוא נטוע ירק וירק נמכר חוצה לה בארץ ישראל אסור
ובסוריא כותר. מסכת גיטין פרק קמא וכן היא בתוספת ריש מסכת טהרות, בשלשה דברים
שוה סוריא לארץ ישראל ובשלשה לחוצה לארץ עפרה טמא כחוצה לארץ המביא גט מסוריא
כמביא מחוצה לארץ המוכר עבדו לסוריא כמוכרו לחוצה לארץ, ג' כארץ ישראל הקונה שדה בסוריא
כקונה בפרוור בירושלם וחייבות במעשרות ובשביעית ואם יכול ליכנס לה בטהרה טהורה. ובגמרא
מקשי והא אמרת עפרה טמא, ומשני בשדה תיבה ומגדל שאוירה טהור. תוספת מסכת שקלים
פרק ב' תרם את הראשונה ואמר הרי זו מארץ ישראל ועל כל ישראל וחיפה בקובטליאות מפני
שאנשי סוריא באין ושוקלין עליה, תרם את השניה ואמר הרי זו מעמון ומואב ומכרכין המוקפין
לארץ ישראל וחיפה מפני שאנשי בבל באין ושוקלין עליה, תרם את השלישית ואמר הרי זו מכבל
וממדינות הרחוקות על כל ישראל:

בחלוק הפירות תוספת מסכת תרומה פרק ב' אין תורמין מפירות הארץ על פירות חוצה
לארץ. מסכת חלה פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ חייבין בחלה יצאו מכאן לשם
רבי אליעזר מחייב ורבי עקיבא פוטר, פסק כרבי עקיבא. הלכות תרומה פרק א' פירות ארץ ישראל
שיצאו לחוצה לארץ פטורין מן החלה ומן המעשר שנאמר אשר אני מביא אתכם שמה, שמה אתה
חייבין ובחוצה לארץ פטורין ואם יצאו לסוריא חייבין מדבריהם וכן פירות חוצה לארץ שנכנסו
לארץ חייבין בחלה שנאמר שמה שמה אתם חייבין בין בפירות הארץ בין בפירות חוצה לארץ, ואם
נקבעו במעשר ביד ישראל אחר שנכנסו לארץ חייבין במעשרות מדבריהם ע"כ. כרתב הראב"ד ז"ל
נראה לי שלא נחלקו רבי אליעזר ורבי עקיבא בזה אלא בחיוב תורה ופטור תורה דרבי אליעזר אויל
בתר גמר פירי ורבי אויל בתר מקום קביעות למעשר דהיינו מירוח אבל מדרבנן מיהא אף על פי
שיצאו חוצה לארץ ונמרחו שם חייבין דלא גרעי מפירות שנער ומצרי ועמון ומואב נמצא שפירות
הארץ בחוצה לארץ או פירות חוצה לארץ בארץ חייבין. תוספת מסכת דמאי פרק קמא פירות
ארץ ישראל שרבו על פירות חוצה לארץ חייבין פירות חוצה לארץ שרבו על פירות ארץ ישראל
פטורין דברי רבי מאיר וחכמים אומרים אף דברים התדירים כגון האגוזים והדורמסקינות והפסדקאות
פטורין ושאר כל הדברים חייבין אמר רבי נראין דברי רבי מאיר בדבר שאינו קבוע ודברי חכמים
בדבר הקבוע. ולשון הר"ם ז"ל פרק י"ג על זה כשגזרו על הדמאי לא גזרו על פירות חוצה
לארץ שנכנסו לארץ, פירות הארץ שרבו על של חוצה לארץ הרי אלו חייבין בדמאי ושל חוצה
לארץ שרבו על פירות הארץ, וכן דברים שחוקתן תדיר מחוצה לארץ כגון אגוזים ודורמסקנית הרי
אלו פטורין מן הדמאי. מתני' מסכת מעשר ראשון פרק ג' איזהו שעומד בארץ ונוטה לחוצה
לארץ הכל הולך אחר העקר העומר ושתי לחם אינו באין אלא מן הארץ הנודר מפירות הארץ אסור
בפירות הארץ ומותר בכמהין ופטריות ואם אמר כל גדולי קרקע אסור בהן:

פירות חוצה לארץ בחוצה לארץ עצמה היה זמן בגולה שהיו תורמין ומעשרין. ירושלמי רבותינו
שבגולה היו מפרישין תרומות ומעשרות עד שבאו הרובים ובטלום מאן איזנון הרובים
תרגומניא ולא פי' מהו. מסכת עבודה זרה פרק רבי ישמעאל ריש לקיש איקלע לבצרה חזרו
דאכלי פירי דלא מעשרי אסר להו וכו' כי אתא לגבי דרבי יוחנן אמר ליה אדמקטורך עלך זיל הדר
בצר לאו חיינו בצרה, ותמה שהרי בצר ובצרה שניהם חייבין לעשר וזה שבצר הוא מעבו מקלט
בחלק ראובן בארץ סיחון לדרום ובצרה מערי מואב וכמו שכתב גם כן רש"י ז"ל פרשת וישלח
יעקב יובב בן זרח מבצרה בצרה היא מערי מואב שנאמר ועל קריות ועל בצרה ולפי שהעמידה
מלך לאדום עתידה ללקות עמהם שנאמר כי זבח ליי' בבצרה ושני הארצות האלו חייבים במעשר כמו
שהתבאר פרק מ"ז, אבל לפי מה שהשיב פה רבי יוחנן נראה שבארץ עמון ומואב יהיה פטור
כלעשר דקאמר ליה זיל הדר בצר כלומר שהוא ארץ סיחון ועוג החייב אינו בצרה הפטור. מדרש
איכה רבי אבהו אול לבוצרה ואומקבל גבי רבי יוסי וכו', פרק במה מדליקין ריש כנישתא
דבוצרה גרר מפסלא לעילא מרבי ירמיה בר אבא. כתב הי"ב העטור ז"ל ושדרו מתיבתא רבותינו
שבחוצה לארץ היו מפרישין תרומות ומעשרות לאחר חבית, כדגרסי' רב טובי בר מתנה הוה ליה
גרבא דחמרא דתרומה וכו' ואמר רבא תרומת חוצה לארץ מבטלה ברוב כדאיתא פרק עד כמה
חולתו, וכן סוף פרק הזורע והלחיים לוי זרע בכישר ולא הוזה עניים תכן למשקל לקט ובישר לא היה
חייב במתנות אלא שרצה להחמיר על עצמו, וכבר עברו כמה ימים שלא נהגו תרומות ומעשרות
בחוצה לארץ ע"כ, אף אנו נאמר שיש לנו ראיה על זה, מסכת ערובין פרק בכל מערבין, ובתוס'
פרק ד' שהיתה בידו בלילה של פירות שאינה מתוקנת היום הוא אומר אם יום טוב הוא אין
בדברי כלום ואם לאו קורא שם לתרומה ומעשרות שבה ואוכלה רבי יוסי אומר בשני ימים טובים

של גליות . ומצאתי כתוב על רבינו אפרים ז"ל שהיה לו דלת בחצרו והיה מוציא מיניה תרומה ומשקה אותה לכהנים קטנים וזה כלו ממדת חסידות והוא בחוצה לארץ היה , כי יתן וחיינו אנחנו המתקבצים מקרוב לארץ ישראל מתקנים היום פירותינו כלנו כהלכה , ואמרת כי כשגלו לבבל הביאו עמהם אפר פרה וכדאיתא בתוספת מסכת פרה פרק ג' רבי שמעון אומר אפר ירד עמהם לבבל ועלה אמרו לו והלא ניטמאה בארץ העמים אמר לידה לא גורו טומאה בארץ העמים אלא לאחר שעלו מבבל וכו' חרבן היה להם אפר פרה שנעשית בבית שני וכדאיתא פרק בנות כותים אמר רבי יוסי מעשה וכו' לסוכה שמן של תרומה , שביעית פרק ה' רשב"ג אומר אני ראיתי ארץ שמעון בן כהנא וכו' של תרומה בעכו . ירושלמי חבריא מדכן בגלילא , וכן פרק כל הבשר וכו' אשכחיה לרב דקא אכיל במפה אמר לידה עבדין כן אמר לידה דעתי קצרה , וכי סליק ר' זירא אשכחינהו לרבי אמי ולר' אבי דקא אכלי בבלאי חמותות רבנן מעי כדרב ושמואל והא קאמר ליה דעתי קצרה אישתמיטתיה הא דאמר שמואל התירו במפה לאוכלי תרומה ולא התירו במפה לאוכלי טהרות חני אוכלי תרומה הוו , פי' שהיו כורכים ידיהם במפה ולא היו צריכין נטילת ידים , ואף על פי שחבאים אחריהם לא היו גדולים בחכמה ובמניין שמא על תנאי גזרו שאם יש דורות שלא יוכלו לעמוד בה שיתירו , וכיוצא בזה נמצא מסכת מעשר שני פרק ה' גבי כרם רבעי , וכשהרבו חפירות בירושלם התקינו שיהיה נפדה סמוך לחומה ותנאי היה בדבר אימתי שירצו יחזרו הדבר לכמות שהיה רבי יוסי אומר משחרב בית המקדש היה התנאי הוא ותנאי אימתי שיבנה בית המקדש יחזור הדבר לכמות שהיה . מסכת מועד קטן ברישא רבן גמליאל ובית דינו נמנו על שני פרקים הללו והתירום , ומקשי ר"ג ביה דינו היכי מצו מבטלי תקנתא דתקנן ב"ש וב"ה והא תנן אין ב"ד יכול לבטל וכו' אמר ליה אימר כך התנו כל הרוצה לבטל יבא ויבטל . כתב הר"מ ז"ל הלכות מעשר שני פרק א' ונראה לי שמעשר שני שמפרישין בארץ שנער ובארץ מצרים פודין אותו שם ומביאין דמיו לירושלם וכן יראה לי שלא חייבו מקומות אלו במעשר שני אלא בדי לקבוע מעשר עני כדי שיהיו עניי ישראל סומכין עליהם , והראב"ד ז"ל כדבר זה רוח אחרת עמו :

הפרק הארבעה עשר .

לבאר חלוק שבין הארץ וחוצה לארץ בקצת דינין וכן דיני קשת הראיה בארץ ישראל ולמה בארץ ישראל לעולם יום טוב הוא יום אחד לבד . מדרש חזית אמר רבי לוי כל מעשיהן של ישראל משונין מאומות העולם בחשבונן שמונין ללבנה , בחרישתן בזריעתן בנטיעתן בקצירתן בעמורן בדישתן בגרניהם ביקביהם בבכוריהם בשערן בתגלחתן במניינן דכתיב כי ראש ארץ ראש בני ישראל . פירש אבא מורי ז"ל ה"ש שלא לבעט ולתת כבוד לכבוד יי' וכי לו כל הארץ ית' . עבור חשנה אינה אלא בארץ ישראל וכפרט בארץ יהודה אמר רב יהודה בריה דרבי שמעון בן מזי מאי קראה לשכנו תדרשו ובאתה שמה כל דרישות שאתה דורש לא יהיו אלא לשכנו של מקום , ודוקא דאיכא מומחין בארץ ישראל אבל אי ליכא מומחין מעברין אפילו בחוצה לארץ , וכמעשה דרבי עקיבא שלא חניח כמותו בארץ ישראל . כתב הר"ש ז"ל פרק א' אין מחשבין וקובעין ומעברין חדשים אלא בארץ ישראל שנאמר כי מציון תצא תורה וכו' . עוד בספר המצות שלו ז"ל ועל קביעותם נסמוך לא על חשבוננו אלא חשבוננו לגלויי מילתא , וכן כתב ראש"ם ז"ל פרשת אמור אל הכהנים , ורוב ענין זה וכרוכו מסכת ראש השנה ומסכת בכורות ומסכת סנהדרין :

דע שבני ארץ ישראל לעולם לא עשו מיום טוב אלא יום אחד בלבד ומזה הטעם אנחנו היום נוהגין פה כך , וכן התירו בור הקר ממנהג אבותיהם בידיהם וכדאיתא סוף ערובין , ומה שעושין בגליות שני ימים הוא מדברי סופרים שהרי לנו ולהם חשבון אחד וקבוע אחד , האמנם ראש השנה אפילו בארץ עבדינן תרי יומא דבזמן סנהדרי גדולה אפילו בירושלם שהיה מקום ב"ד הגדול היו עושין לפעמים ראש השנה שני ימים וכדלקמן בסמוך ולזה חתקנו שאפילו בני ארץ ישראל יעשו לעולם ראש השנה שני ימים , ומיהו יום שני של ראש השנה מדברי סופרים הוא . כתב חרי"ף ז"ל מסכת יום טוב פרק קמא וברוצה אפורה לחו בתרויהו , פרק בכל מערבין וכן היה רבי יוסי אומר בשני ימים טובים של גליות , פירש רש"י ז"ל כגון שני ימים טובים של פסח ועצרת וסוכות , שהתורה אמרה יום אחד שבתון , ובגולה עשין שני ימים מפני שרחוקים מב"ד ואין יודעין אם הוקבעו תשרי וניסן ביום שלשים או ביום ל"א , ואע"ג דמשום ספק דחד מינייהו חול א"א מחמיר בחו רבי יוסי והנך דראש חשנה לא קרי ליה של גליות מפני שאף בירושלם פעמים היו עושים

שני ימים ובגולה שלא באו עדים ביום שלשים קודם המנחה שהיו נוהגין היום קדש ולמחר קדש וכדאיתא במסכת ביצה פרק קמא, ושני ימים טובים של גליות כל עיר שהיא רחוקה מירושלם יותר על עשרה ימים עושין שני ימים בלא ספק וכל מקום שהוא פחות מזה המרחק אם המקום ההוא מארץ ישראל שהיו בה בשעת הראיה עושין יום אחד כגון אושא ושפרעם לוד ובנה נוב ושבריה, ואם המקום מסוריא כצור ודמשק ואשקלון או מחוצה לארץ כמו מצרים ועמון ומואב וכיוצא בהם עושין כמנהג אבותיהם אם יום אחד יום אחד ואם שני ימים שני ימים, ומקום שבינו ובין ירושלם פחות והיא סוריא או חוצה לארץ אין להם

מנהג אלא שהיא עיר שנתחדשה במדבר ארץ ישראל או מקום ששכנו בו ישראל עתה כלומר שלא היו שם בשעת הראיה עושין שני ימים כמנהג רוב העולם, כן כתב הר"ם ז"ל הלכות קדוש החדש פרק ה' ותמה איך זכר ז"ל אשקלון בסוריא שאין זה מקומו וכמו שהתבאר מטה שבתבנו ומן החוש, וכן צור אינו מסוריא גם לא מצינו שדוד כבשו לעולם. והלכות יום טוב פרק ו' כתב ז"ל שהיום שבני ארץ ישראל מוכין על החשבון ומקדישין עליו אין יום טוב שני להסתלק מן הספק לא מנהג לבד, ולפי אני אומר שאין מערב אדם ומתנה בזמן הזה לא ערובי תבשילין ולא ערובי חצרות ולא שתופי מבואות ולא כעשר את הטבל על תנאי אלא הכל מערב יום טוב בלבד, והאמת שהרב ז"ל נימוקו עמו אלא שלא נשמע זה לזולתו. וכן כתב הראב"ד ז"ל, אבל הרשב"א ז"ל לא הודה הברי הרב בזה כלל. ומכל מקום אפשר לפי

מוזרות שלא אמר כן הרב ז"ל אלא כמתגרה

בקיבועא דירחא אין לנו להתנות באם קיימא דלא חמירא לדידן

דידעינן בקיבועא דירחא ידע ע"כ. גם בענין הקבועים נאמר שמה

שכתבו בהם באמרם ומה שבין פסח לעצרת חבר שלשה סדרים, דע כי בארץ ישראל בחוזרת ניסן בשבת הן בשנה פשוטה דהן במעוברת צריך לחלק מה שהם צריכים לחבר בחוצה לארץ, דמיון שנה פשוטה ויהודה הסימן הכ"ו פה בארץ ישראל בחלק אשה כי תזריע מן ואת תהיה, ובשנה מעוברת אם הסימן בש"ו או גכ"ו נחלק בין הדבקים מטות ומסעי, הכלל בזה שכל זמן שיבא בשני ימים טובים של גליות באיזה רגל שיהיה יום שני האחרון ביום השבת נקדימם אנחנו לעולם פרשה אחת ולזה נצטרך שנחלק מקום שהם מחברים כמו שנעשה בראשי המטות ואה כסעי בחיות עצרת יום ששי, וכיוצא בזה, וזה שבחיות שבת של כ"ב ניסן בשלשת הסימנין האלו שבת של אחר הפסח הוצרך לתת אליו הסדר שהיית נותן לשבת של כ"ט ניסן, וכן תלך ותתן של זה לזה עד הגיעך אל ראשי המטות ומשם ואילך תחזור לשורתך אם אתה במעוברת והפשוטה דפגע ברישא והיא אשה כי תזריע מן וזאת תהיה:

בביאור דיני קשת הראיה בארץ ישראל, והוא על דרך שבאר הר"ם ז"ל הלכות קדוש החדש, נוציא לרוחב ירושלם או סביבין אמתי לשני הסאורות והשוה לתלי ווה לעת ערב יום שאחר המולד שנרצה לדעת אם יראה הירח או אם לא וגדר המולד הוא רגע דבוק שני המאורות, וכבר ידעת כי מן המולד עד הנגוד והוא ערת היות הלבנה במולאה הלבנה מתרחק מן השמש והוא חצי ההדש הראשון וחצי החדש השני מתקרבת אליו, תגרע לעולם אכתי לחמה מאמתי ללבנה והנשאר הוא הנקרא אורך ראשון, והוא העקר המבוקש אחר תקונו, וכן נדע רוחב הירח ומאתו עם התלי ויקרא זה מרחב ראשון, ודע שאם האורך הראשון יצא תשעה כעלות בשוה או פחות אי אפשר שתראה בלילה ההוא הירח בכל ארץ ישראל, ואם הוא יותר על ט"ו מעלות יראה על כל פנים, והחפוש בזה אינו צריך אלא כשהאורך הראשון מן ט' עד ש"ו, וזה יהיה אם אמתי לחמה מתחלת גדי עד סוף תאומים, אבל אם הוא מתחלת סרטן עד סוף קשת ויהיה אורך ראשון עשר מעלות בשוה או פחות אין הלבנה נראית, ואם יתר על כ"ד אין ספק שיראה בכל גבול ישראל, והחפוש או אם האורך כעשר עד כ"ד. עוד ראיה אמתי לירח באיזה מזל הוא ואם הוא בטול טלה תגרע מן האורך הראשון נ"ט ראשוני מעלה, ואם בשור כעלה אחת שלמה, ואם בתאומים נ"ח ראשונים, בסרטן מ"ג, בבתולה ל"ו, במאזנים ל"ד, בעקרב ל"ד, בקשת ל"ו, בגדי מ"ד, בדלי נ"ג בדגים נ"ח, ומה שנשאר מן אורך ראשון אחר זה הגרעון מכונו יקרא אורך שני, אחר כן נלך אל מרחב ראשון לתקנו גם כן, אם זה הרוחב הוא צפוני נגרע התקון מן הרוחב הדרומי ואם הוא דרומי נוסיפהו עליו ויהיה נקרא רוחב והתקון הוא כך אם אמתי לירח הוא במזל טלה התקון הזה הוא ט' ראשונים, ואם בשור עשרה, בתאומים י"ו, בסרטן כ"ו, באריה ל"ח, בתולה מ"ד מאונים מ"ו, עקרב מ"ה, קשת מ"ד, גדי ל"ו, דלי כ"ו, דגים י"ב. ואחר התוספות או הגרעון הוא רוחב שני, אחר כן נקח מן הרוחב השני הזה המתוקן מקצתו לתקון אחר על זה הדרך, אם אמתי ללבנה בראש טלה עד כ' כעלה מכונו או מראש מאזנים עד כ' כעלה מכונו נקח מהרוחב השני מקצתו והוא שני חומשין, ואם האמתי ללבנה הוא מכ' טלה עד עשר שור או מכ' מאזנים עד עשר עקרב נקח שלישיתו, מעשר משור עד כ' מכונו או מעשר מעקרב עד כ' מכונו נקח רביעיתו, ואם הוא מכ' משור עד סופו וכן עקרב נקח רביעיתו, ואם האמתי בראש תאומים עד כ' וכן בקשת נקח חצי שתורתו וכן בקשת נקח חצי שתורתו, ואם האמתי מעשר תאומים עד כ' וכן בקשת נקח חצי שתורתו

גם כן מן כ׳ עד כ״ה וכן קשת נקח רביעי שתורתו, ואם האמרתי מן כ״ה תאומים עד ה׳ סרטן וכן בקשת עד ה׳ גדי לא נקח כלום, ואם האמתי כן ה׳ סרטן עד עשר וכן גדי נקח רביעית שתותו, ואם האמרתי מעשר סרטן עד כ׳ וכן גדי נקח שני חצאי שתותו, ואם האמתי מכ׳ סרטן עד סופו וכן גדי נקח חצי שתורתו, ואם האמתי מראש אריה עד עשר וכן דלי נקח חמישיתו, ואם האמתי מעשר אריה עד כ׳ וכן דלי נקח רביעיתו, ואם האמנתי מן כ׳ אריה עד עשר בתולה וכן בדלי עד דגי נקח שלישיתו, ואם האמתי מעשר בתולה עד סופו וכן הגים נקח שני חומשי:

וזה המקצת שהזכרנו שנקח מן הרוחב השני יקרא מעגל הירח, ואם רוחב הירח הוא צפוני נגרעתו מן האורך השני, ואם הוא דרומי נוסיפהו עליו, וזה אם אמתי לירח הוא מראש גדי עד סוף תאומים, ואם הוא דרומי מראש סרטן עד סוף קשת בהפך כלומר שאם רוחב הירח הוא צפוני נוסיף המעגל על האורך השני, ואם הוא דרומי נגרעהו ממנו, ומה שיהיה אחר התוספת או הגרעון הוא יקרא אורך שלישי, ואם יצא במקום שלא יצטרך ליקח מן הרוחב השני כלום הוא בעצמו ר״ל האורך השני חזר להיות אורך שלישי עתה, אחר כן נחזור אל האורך השלישי הזה והוא המעלות שבין אמתי לשמש ואמתי לירח. ונראה באיזה מזל הוא נופל אם במזל דגים או בטלה נוסיף על האורך השלישי שתותו, ואם בדלי ושור נוסיף עליו חמישיתו, ואם בגדי ותאומים נוסיף עליו שתותו, ואם בקשת וסרטן ננית האורך השלישי כמות שהוא לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, ואם בעקרב ואריה תגרע ממנו חמישיתו, ואם במאזנים ובתולה תגרע שלישיתו ממנו, ומה שיהיה מן האורך השלישי אחר התוספת או הגרעון או הנחתו כמות שהוא הזה יקרא אורך רביעי, אחר כן נחזור אצל רוחב הירח הראשון ונקח ממנו שני שלישיו לעולם והוא הנקרא מנת גובה המדינה, אם רוחב הירח הוא צפוני נוסיף המנה על האורך הרביעי, ואם הרוחב הוא דרומי נגרעתו ממנו, ומה שיהיה אחר התוספת או הגרעון הזה הוא הנקרא קשת הראיה אשר נרצה לדעתו:

דע שאם קשת הראיה ט׳ מעלות או פחות או אפשר שיראה הירח בלילה ההוא בכל גבול ישראל, ואם הוא יתר על י״ד מעלות אין ספק שיראה בכל ארץ ישראל, ואם קשת הראייה מתחלת מעלה עשירית עד סוף י״ד נעריך קשת הראיה על האורך הראשון ונדע אם יראה הירח אם לאו ונקראים קיצי הראיה. ואלו דין אם קשת הראיה יותר מט׳ מעלות עד סוף עשר או יתר על עשר והיה אורך ראשון י״ג מעלות או יותר באמת יראה, ואם קשת הראיה פחות מזה לא יראה, ואם תהיה הקשת יתר על עשר עד סוף י״א או יותר מי״א ויהיה האורך הראשון י״ב או יותר באמת יראה, ואם הקשת פחות מזה או יהיה האורך הראשון פחות מזה לא יראה, ואם קשת הראיה יתר על י״א עד סוף י״ב ויהיה האורך הראשון י״א או יותר באמת יראה, ואם הקשת פחות מזה או שיהיה האורך הראשון פחות מזה לא יראה, ואם קשת הראיה יתר על י״ב עד סוף י״ג או יתר על י״ג ויהיה האורך הראשון עשר מעלות או יתר באמת יראה, ואם קשת הראיה פחות מזה או שיהיה אורך הראשון פחות מזה לא יראה, ואם תהיה קשת הראיה יתר על י״ג עד סוף י״ד או יתר ושיהיה אורך הראשון ט׳ או יותר באמת יראה, ואם הקשת פחות מזה או אורך ראשון פחות מזה לא יראה, ע״כ סוף הקיצין וזה כלו בפלגות ארץ ישראל:

אחוז זה הכלל בידך שהעקר בכל זה הוא האורך הראשון, וזה כי תחלה תקנת אותו ונעשה אורך שני, תקנת רוחב ראשון ועשירית אורו רוחב שני הוצאת ממנו מעגל ותקנת בו אורך שני ונעשה אורך שלישי, אחר כן תקנת אורך שלישי עם מזלו ונעשה אורך רביעי, עוד חזרנו אל רוחב הירח הראשון והוצאנו ממנו מנה ותקנו בו אורך רביעי ואז יצא קשת הראיה, הלא זה נקרא מועט והלכות מרובות אלא שיש בו די בחסד עליון לוקן ורגיל:

אי לאו דמסתפינא מדברי רבי אברהם כן עזרא כמו שנכתוב בסמוך הייתי אומר שמה שאנו עושין שלא נקבע ראש חדש תמיד ביום המולד ואף על פי שאנו בקיאין בקבוע דירחא הוא לפי שראש חדש אינו תלוי ברגע המולד שהוא דבוק שני המאורות במקום אחד מגלגל המזלות אלא שהוא תלוי אל עת התחלת ראיית הירח החדש באופן עיר אלהים ירושלם וארצו, וזה נמנע הוא שיהיה אלא אחר המולד, ויהיה אם כן הקביעות רודף ראיית הירח כרוב החדש הזה לכם וכו׳ ואמרו מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא למשה דמות לבנה ואמר לו כזה ראה וקדש, כלומר ראיה חושית שהרי חשבון נקודת המולד הוא ראיה שכלית. וכבר ידעת מה בין המולד האמצעי שהוא ביד כל אדם היום ובין המולד האמתי. כראב הר״ם ז״ל פי׳ המשנה מסכת ראש השנה ומה שתאמין כי עקר דתנו בנוי על הראיה ואם לא תראה הלבנה נשלים ל׳ יום לחדש שיצא, וסוד העבור שמסר לו הקדוש ברוך הוא למשה בסיני הוא ענין החשבון שיודעין בו קשת הראיה ובעלי החשבון מכל האומות והפילוסופים חולקים בו ועד היום נמשך הדבר ועדיין לא נתברר אצלם שעות האמ׳ וזה החשבון הנמצא בידנו היום הוא חלק מאותו החשבון ותחלתו לפי שהוא מנין הדבוק האמצעי בלבד, עד כאן. וכבר ידעת שמולד זקן הוא בעבור שלא תוכל להראות הלבנה בלילה ההיא בשום פנים, ופסול גט ר״ד בפשוטה ובט״ו תקפ״ט בשנה של אחר העבור והם ימים

כשרים כלומר שאינם ימי אד"ו וגם שאינם מולד זקן הוא לפי שאינו יכול להיות בין תשרי לתשרי כי אם גד"ה בפשוטה הו"ו במעוברת, וכמו שבאר קרובי מורי ה"ר יעקב בר' מביר בן תבון ז"ל במאמר עקר הדחיות · כרצ"ב רבי אברהם בר' חייא הספרדי בספר חשבון המהלכות הוי יודע כי אין הלבנה נראית בראש חדש הזה כי אם אחר כ"ט יום שלטים מהראותה בראש חדש שעבר והוא ליל יום שלשים ויהיה החדש שעבר חסר, או אחר שלשים יום שלמים שהוא ליל יום אחד ושלשים ויהיה החדש שעבר מלא, ותמצא מכאן כי אין הספיקה במראות הלבנה כי אם בליל יום שלשים שהוא ערב יום כ"ט שיש לנו ספיקה אם תראה בו הלבנה אם לא אבל ליל יום שלשים לכל העולם ברור הוא שנראית אם המולד האמתי משבע שעות ולמעלה מהלילה עד חצי יום למחר יתברר לן כי היום החוא אין הלבנה נראית בו ובלא ספק יראה ערב יום מחרתו, ואם המולד הוא מחצי היום ולמטה עד שליש הלילה או יותר מעט יהיה יום הספיקה מחרת היום הזה עד כאן דבריו · רצה בזה שאו יצטרך לחפש אם יראה בערב ההוא הירח אם לא · קבלתי מקרובי מורי ז"ל דרך קצרה הוא שנתקן חכמי הלבנה לערב יום הספיקה ונקח מתנגדי מקום חמה ולבנה ונדע מצעדיהם כלומר מצעדי המתנגדים, נוציא הקטן מהגדול אם העודף פחות מי"ב מעלה אין הלבנה נראית ואם הוא יתר מי"ב הנה היא נראית :

אם תרצה לדעת מתוך הלוחות הנודעות אלין ז"ל והוא האלמנך המולד אמתי או הנגוד האמתי הנה למולד תקח לך אמתי לשני המאורות בסוף החדש, ואם תרצה לנגוד באמצע החדש ועד העודף אם הוא יותר משבע מעלות תעזוב היום ההוא והוציא ליום לפנין אם העודף ליתר נקח העודף ההוא ונחלקהו על הניצוח מחק לבנה ואמתי לשמש והם שעות מרחק המולד או הנגוד מחצי היום ההוא, נתקן בערך החלוף ואורך העיר והיוצא דהוא המבוקש · גרסי' מסכת מנחות פרק שתי הלחם חל יום הכפורים להיות בשבת החלות מתחלקות לערב, חל לחיות אחר השבת שעיר של יום הכפורים נאכל לערב והבבליים אוכלים אותו כשהוא חי מפני שדעתן יפה. מזאת המשנה יראה שיום הכפורים אפשר להיות באחד בשבת כמו שהוא בפירוש ושיהיה ערב שבת וכמו שיראה ממה שאמר והבבליים וכו' וזה"ו שכתב שם הר"ם ז"ל לחם הפנים נאכל יום השבת אם לא ימצע הצום, וכשתעיין כל הקרבנות שלו יום הכפורים לא תמצא בהם מה שיאכל זולת שעיר החטאת הנעשה בחוץ · וכבר נתבאר בחמישי מזבחים שהחטאת נאכל ליום ולילה עד חצות, ואם חל יום הכפורים בששי בשבת אי אפשר לאכול שעיר חטאת ליל שבת מבושל לפי שאין מותר לבשלו לא ביום הכפורים ולא ביום השבת ואמר שהבבליים אוכלין אותו חי בלא בשול מפני שאסתומכתם חזקות והוא מה שאמר מפני שדעתם יפה, וזה דוחה טענת מי שכפר ומאמין שיום הכפורים לא היה מעולם לא ביום ששי ולא ביום ראשון ואף על פי שכל מה שאמרו מזה במשנה הוא על דרך תנאי שאם חל כבר אמרה המשנה הלכה למעשה שהבבליים אוכלין אותו חי, ולפי' אין ראוי להיות בכאן מחלוקת ואי אפשר גם כן לומר שזה הענין שלא היה כמוהו והרבה דברים יש בתלמוד כדומה לזה וסוף דבר הענין מסור לראיה בזמן שיש שם ב"ד כמו שבארנו בראש השנה ע"ש · כרצ"ב רבי אברהם בן עזרא פרשת אמר אל הכהנים ואין בכל המקרא ראיה איך היו ישראל קובעין החדשים והמועדים ומה שאמר הגאון כי על חשבון העיבור היו נמסמים אינו אמרת והעבור בנוי על מהלך התיכון על כן אמר פעמים בקצרה, ואין הקביעות הודף אחרי ראיית הלבנה בירושלם או שבא בקצה מזרח ומערב והעד מקום המחברת התיכונה כי הנה היא עד ירושלם, גם אין הקביעות בנוי בכל עת התחברות המאורות אפי' כמהלך האמצעי, וחכלל שחכמינו ז"ל העתיקו לנו שנסמוך על העבור בגלות וכן קבלו מן הנביאים ולא נוכל לעשות דבר אחר טוב ממנו וזה ששמו שני ימים בגלות הוא על דבר ספק, והמתעני' יום הכפורים שני ימים מה יועילם בעבור הדחיות כי בשנת ג"ש ר"ד על המולד היו ראוי שיתענו בשמיני לקביעותינו כי לכמה נעוות אנחנו חשבון שנתנו בעבור שנה אחרת וכן יקרה להם עם הראיה ע"כ · עוד כרצ"ב בתחלת פי' התורה שלא התכר איך נדע דברי

והיו לאותות ולמועדים אינו אומר למועדי יי' עוד שלא פרש

היתה לא הזכיר על איזה ממהלכותיה נסמוך אם על האמצעי או האמתי כי פעם יש ביניהם מעט פעם הרבה אם הוא משונן מה נעשה גם לא הזכר במה הם חדשי השנה לא התכר אם מן השעורים או מן החטים

ומתי יבוקש ואנה והשיעור, ואם היא שנת בצורת בארץ ישראל ואין זרע הנעשה השנה פשוטה או מעוברת, על כן בהכרח שהתורה שבכתב נסמכה על תורה שבעל פה אחד וצריכין אנו לדברי הקבלה והמסורת ומעידי הראיה נאמנים הם בעיני חכמים :

גם כן יעדנו בנ"ה לבאר קצת דינין מיוחדי' כאמרם ז"ל מקרקעי דחוצה לארץ כמטלטלי דמי, ונקדים גרסי' פרק שבועת חדיינין אלו דברים שאין נשבעין עליהם חעבדים והשטרות והקרקעות והחקדשות, ודוקא שאין נשבעין מן התורה כלומר שבועה דאוריתא אבל מדרבנן נשבעין והכי איתא פרק הכותב גבי פוגמת כתובתה, וכשאמרו אין נשבעין על הקרקעות ה"מ בפני עצמן אבל על ידי גלגול נשבעין, כדתנן נכסים שאין להם אחריות נוקקין עם נכסים שיש להם אחריות לישבע עליהם · וכרצ"ב אדוני זקני ז"ל דשבועת הסת נמי משביעין עלייהו, ובזה אין חילוק בין

הארץ

הארץ וחוצה לארץ, והאי מקרקעי דחוצה לארץ כמטלטלי דמי הוא מדגרסי' מסכת ערכין פרק המקדיש אמר עולא אי הואי התם הוה יהיבנא כולהו לכהנים אלמא קסבר עולא כתם חרמין לכהנים, מתיבי אין עבד עברי נהג אא בזמן שהיובל נוהג שנאמר עד שנת היובל יעבוד עמך, ואין שדה אחוזה נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג שנאמר וישב ביובל ושב לאחוזתו, ואין בתי ערי חומה נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג שנאמר לא יצא ביובל, רבי שמעון בן יוחאי אומר אין שדה חרמין נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג שנאמר והיה השדה בצאתו ביובל קדש ליי' כשדה החרם, רבי שמעון בן אלעזר אומר אין גר תושב נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג ואמר רב ביבי מאי קראה אתיא טוב טוב כתיב הכא כי טוב לו עמך וכתיב בטוב לו לא תתונו, וקשיא לעולא דאמר חרמין נוהגין בזמן הזה האמר רבי שמעון בן יוחאי דאינו נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג,

דמקרקעי הא כמטלטלי, והא במעשה בפום בדיתא

במקרקעי נמי הוה מקרקעי דחוצה לארץ כמטלטלי דארץ ישראל

מילתא דהא שדה חרמין יליף משדה אחוזה מדכתיב והיה השדה מה שדה אחוזה אין דינו אלא בארץ אף שדה החרם אין דינו אלא בארץ, ולהאי דינא הוה ליה קרקע חוצה לארץ כמטלטלי דארץ ישראל, אבל לענין שבועה או לענין אונאה דאמרי' אין אונאה לקרקעות דינם שוה הא לא מטלטלי ולא אשכחן חדא מרבוותא דשוו פלוגתא בין מקרקעי דארץ ישראל לדחוצה לארץ בשבועה ואונאה, (פי' אין עברי נוהג שאינו נמכר בזמן הזה), ואין שדה אחוזה דין שדה אחוזה שתהא נגאלת בגירעון אלא אם ירצה הלוקח, אין בתי ערי חומה נוהגין כלומר דלא כייפינן ללוקח אם בא מוכר לגואלה אפילו בתוך שנה, ואין גר תושב נוהג כלומר שיהא ישראל מצווה להחיותו והוא שקבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה וכמו שבארנו אלא שאוכל נבלות ואין יובל נוהג משגלו שבט ראובן ושבט גד ועדיין נוכרי זה בגי"ה, הר"מ זל בפי' המשנה בפרק הנזכר כתב וכן מי שהחרים בזמן הזה מטלטלין מתם הרי הן לכהנים ומקרקעי דחוצה לארץ דינם כדין המטלטלין ר"ל שהם לכהנים, אבל מי שהקדיש לבדק הבית כותר לו לפדותו בדבר מועט לכתחלה ומשליך אותם דמים לים אבל נתנו שעור שלא יהא הדבר המועט פרוטה אלא כמו שאמרו ארבעה זוזי והקרוב להם לפרסומי מילתא ולא התרנו זה לכתחלה אלא בזמן הזה שאין בית המקדש קיים עד כאן. וכן כתב ז"ל הלכות ערכין וחרמין בסופן מי שהחרים בזמן הזה מטלטלין מתם הרי אלו נותנין לכהנים הנמצאים באותו מקום, אבל אם החרים שדה בארץ ישראל מתם או שהחרימה לכהנים אינו חרם שאין שדה חרמים נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג, החרים לכהנים קרקע בחוצה לארץ ואפילו בזמן הזה הרי הוא כמטלטלין בארץ ישראל ותנתן לכהנים:

וכן יש לנו לבאר מה שחושבין קצת מבני אדם על ענין אגב מקרקעי ארץ ישראל, גרסי' מסכת פאה פרק ג' רבי עקיבא אומר קרקע כל שהוא חייב בפאה ובבכורים ולכתוב עליו פרוסבול ולקנות עמו נכסים שאין להם אחריות בכתף בשטר ובחזקה, וכתב בעל העטור ז"ל ש"מ ארבע אמות דכתבינן בשטראי לאו דוקא, ורבא נמי אקני אגב סיפא דביתא, ושמע מינה דפרוסבול ואגב חדא דינא אית להו, וכי תיכא דאמרי' בפרוסבול מוכה לו בתוך שדהו, ואמרי' נמי השאיל לו מקום לתנור וכירים כותבין עליו פרוסבול חבי נמי לענין אגב בשאלה ובשכירות סגי והוא דאחזיק, ובתשובי לרבינו אפסי ז"ל אין סומכין על קרקע ארץ ישראל אא בהרשאות כשום תקנה כדי שלא ישתקע ממון בני אדם אצל המוסקדים ולא על דרך העקר. תשובה לרבינו שמואל בן חפני ז"ל נהגו לכתוב בהרשאה ארבע אמות מחלק המורשה שבארץ ישראל שלא יחוק האפטרופוס בו ולא יקנה כי אין מקומו ידוע וכו', ויש שסומכין לארבע אמות קבורה, וי"א דוקא שיש לו ארבע אמות אבל אם אין לו לא סמכינן לארבע אמות קבורה ולא לארבע אמות ארץ ישראל, והכי מסתברא דגרסי' פרק חזקת הבתים גבי מכר לו טלית וליחוש דילמא מטלטלי אגב מקרקעי הקנה להם כגון דאמרי ידענא ביה דלא הוה ליה ארעא כעופם, וגרסי' נמי פרק הזהב וליקנינהו ניהליה אגב ארעא דליכא ליה, שמע מינה והוא דאית ליה, הרי שצריך שיהיה לו קרקע עוד צריך שיסים מקום וכדאמרי' פרק מי שמת גבי חהוא מרוני שאמר צפונו של זה לפלוני ועמו מאה צאן ומאה חבורת דרומו של זה לפלוני ועמו מאה צאן ומאה חבירו ואי לא לא קני ומ"ה בעי למכתב ארבע אמות בצפון חצרי, עוד צריך תנאי שלישי דלימא ליה אגב, וגרסי' פרק חזקת הבתים אקני ליה מטלטלי אגב מקרקעי גבי מקרקעי גבי מטלטלי והוא דכתב ליה דלא כאסמכתא ולא כטופסי דשטרי, ודקא דאמר ליה אגב הא לאו הכי לא גבי, נמצא בקנין נכסי שאין להם אחריות עם נכסי שיש להם אחריות צריך ג' תנאי האחד שיהיה לו קרקע מעויין, השני שיסים לו מקום, השלישי שיאמר אגב, ד' אמות א"י בהרשאה להצלה. כתב הר"ם ז"ל מסכת גיטין פ"ק ונראה לי שלא הוצרכו לכך אא במקום שאין להם בית הכנסת ידוע לכלם אלא שכל אחד יש לו מקום ידוע לישיבתו וזה אין לו אבל במקום שיש להם בית הכנסת ידוע לכלם או שקנו בית הקברות הסה או אבותם ממון צבור יכולין להרשות אגבן ולחקנות מעקר הדין למה זה דומה לחצר של שותפין שאין בה דין הלוקח ע"כ. תקנו הגאונים שאם הרשהו ליטול מעות שיש לו ביד חברו או לתבוע ממנו הלואתו ולא הייתה למלוה קרקע מקנהו ארבע אמות ממקום שבארץ ישראל ומקנה לו המעות אגבן, ודברים אלו דברים קלים הם

עד מאד ורעועים ובאמת מי יאמר שיש לו חלק בארץ ואפילו הוא ראוי אינו ברשותו והגאונים עצמן שתקנו תקנה זו אמרו שאין אומרין בו יקוב הדין את ההר ואינה אלא לאיים על הנתבע אם רצה לדון בהרשאה זו וליתן נפטר ולמה יפטר שאין זה הבא בהרשאה זו הרעועה פחות משליה שעשאוהו בעלים בעדים אבל אם לא רצה הנתבע לדון עמו אין כופין ארזו ליתן לו ולא השביעו עד שיבא בעל דינו עד כאן:

מסכת ערכין פרק ב', אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק שמונה עשר ימים בשנה יחיד גומר בהן את ההלל ואלו הן שמונת ימי החג ושמונת ימי חנוכה ויום ראשון של פסח ויום טוב של עצרת ובגולה עשרים ואחד יום וכו'. תוספות מסכת סוכה פרק ג' שמונה עשר יום בשנה ולילה אחד פי' ליל הפסח ולזה קצת כרחבו שהלל ליל הפסח טעון ברכה לגמור את ההלל, והראב"ד ז"ל כתב פרק במה מדליקין אף על פי שאין אותו הלל טעון ברכה אנו חותמין אותה חתימה, והלל בימים שחיחיד גומר בהם את ההלל הוא דאוריתא ואמרינן אמר רבא זאת אומרת הלל דראש חדש לאו דאוריתא. סוף מסכת תענית רב איקלע לבבל חזנהו דקא קרו הלל בר"ח סבר לאפסוקינהו שמעינהו דקא מדלגי ואזלי אמר שמע מינה מנהג אבותיהם בידיהם הוא, משמע מיהא דבני ארץ ישראל לא היו קורין הלל בראש חדש מפני שהיו מקדשין על פי הראיה ודי להם בזה אבל בני בבל קורין לפי שלא היו להם הכר אחד ולפי' כשבא לבבל סבר לאפסוקינהו וכיון דחזא דמדלגי אמר שמע מינה קריאת הלל מנהג אבותיהם בידיהם הוא. ויש לפרש נמי דבארץ ישראל היו קורין הלל מדרבנן דמאי דאמרינן הלל בראש חדש לאו דאוריתא בין בארץ בין בחוצה לארץ הוא ולפי' הלל דראש חדש אינו דוחה מעמד, ורב כשבא לבבל ראה שלא היו מדלגים במקום שבני ארץ ישראל מדלגים סבר דלא מדלגי כלל וסבר לאפסוקינהו כיון דחזא דקא מדלגי דלוגי אמר הדולג הזה מנהג אבותיהם בידיהם. כתב הר"ם ז"ל הלכות מגלה וחנוכה פרק ג' אלא קריאת ההלל לעולם מדברי סופרים בכל הימים שגומרין, וכתב על זה הראב"ד ז"ל ויש בהם עשה מדברי קבלה השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, ועוד כתב הר"ם ז"ל ומנהג זה בצבור לפי' קוראין בדלוג ואין מברכין עליו. כתב על זה הראב"ד ז"ל שאין זה, ומה שאמר ויחיד שהתחיל לקרות בדלוג אינו גם כן אלא יקרא כמו שירצה שחותם בחתימת הצבור:

הפרק החמשה עשר.

בביאור דיני חלה, וגם שיש חלוק בין חלת הארץ לחלת חוצה לארץ. מסכת חלה פרק בתרא ר"ג אומר שלשה ארצות לחלה מארץ ישראל ועד כזיב חלה אחת מכזיב ועד הנהר ועד אמנם שתי חלות אחת של אור ואחת של כהן של אור יש לה שעור ושל כהן אין לה שעור ומהנהר ומאמנם ולפנים שתי חלות אחת של אור ואחת של כהן של אור אין לה שיעור ושל כהן יש לה שיעור וטבול יום אוכלה רבי יוסי אומר אינו צריך טבילה. פי' הר"ם ז"ל לשלשה חלקים תחלק הארץ לענין חיוב חלה ארץ ישראל כלה וגבולה עד כזיב והיא הארץ שהחזיקו בה עולי בבל כדאיתא מסכת שביעית פרק ו', והיא הארץ שנתקדשה בקדושה שניה שקדשה לעתיד לבא, חלה אחת לחוד ותנתן לכהן והיא חלה דאוריתא הנאכלת בטהרה, והאוכל מעיסה משנתגלגלה בחטים ונתטמטמה בשעורים קודם הפרשת חלה יש בה חיוב מיתה בידי שמים לור שאכלה מזיד מפני שהוא טבל, ואינה ראויה לא לכהן קטן ולא לטבול יום ואין לה תקנה בבטול, ואם היא חלה של דבריהם מכות מרדות, וחלה טמאה מותרת לכהן להסיקה תחת תבשילו כתרומה טמאה. כתב הר"ם ז"ל הלכות בכורים פרק ה' אין חייבין בחלה מן התורה אלא בארץ ישראל בלבד שנאמר באכלכם מלחם הארץ ובזמן שכל ישראל שם שנאמר בבואכם בית כלכם ולא ביאת מקצתכם, לפיכך חלה בזמן הזה אפילו בימי עזרא בארץ ישראל אינה אלא מדברי סופרים. וכן כתב הלכות איסורי ביאה פ"ב חלה בזמן הזה אפילו בארץ ישראל אינה של תורה שנאמר בבואכם בבית כלכם ולא ביאת מקצתכם וכשעלו בימי עזרא לא עלו כלם וכן תרומה בזמן הזה של דברי סופרים הוא ולפי' אוכלין אותה הכהנים שבזמננו שהם בחזקה, והכי איתא פרק האשה שנתארמלה אפילו למאן דאמר תרומה בזמן הזה דאוריתא חלה מדרבנן דתניא אי בבואכם יכול משנכנסו שנים ושלשה מרגלים ת"ל בבואכם בית כלכם אמרתי ולא ביאת מקצתכם וכי אסקינהו עזרא לאו בולהו סליק. גרסי' בספרי רבי ישמעאל אומר משונה ביאה זו מכל ביאות שבתורה שבכלן הוא אומר כי תבואו וכאן נאמר בבואכם ללמדך שכיון שנכנסו ישראל לארץ מיד נתחייבו בחלה. החלה היא נכסי כהן שיכול לקדש בה האשה. ומכזיב עד הנהר עד אמנה והיא ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים

ולא נתקדשה ביטי עזרא חייבת שני הלות אחת לשריפה לפי שהיא חלה טמאה דאוריתא ויש לה שעור אחר שהוא מן התורה דכרתיב והיה באבלכם מלחם הארץ תרימו תרומה ונאמר זה להם כשהיו אובלין המן כשתאבלו הדגן תתחייבו בחלה ולפיכך צריך להוציא חלה זו כשעור ושעורה אחת ממ"ח ואף על גב דמתני' קאמר שעורה אחד מכ"ד זהו לבעל הבירה ונתנו חכמים טעם בזה לפי שהוא ל"ש עיסה קטנה צריך להוציא שעור שיהיה ראוי לתתו לכהן מדכתיב תתנו שיהא בו כדי נתינה אבל הנחתום ל"ש הרבה ולוה שעורו מ"ח, וכדאיתא בתוספת מסכת חלה פרק קמא עוד טעם לפי שהוצאת החלה מסור לאשה והאשה עינה רעה ולואי שתוציא חלק ממ"ח כשנשליך עליה חלק מכ"ד, והחלה השנייה לתרומה לכהן ואין לה שעור אלא ברצון המפריש לפי שהיא מדבריהם ואמרינן בירושלמי של אור יש לה שעור שהיא מן התורה ושל כהן אין לה שעור שהוא מדברי סופרים, ומה שתקנו חכמים ז"ל את החלה השניה כדי שלא יחשוב אדם שהתרומה הראשונה שלא ראו בה טומאה מפורסמת שהייתה טהורה ונשרפת ויאמרו תרומה טהורה נשרפת, ויש אומרים כדי שלא תשתכח תורת חלה. כרתב רב צמח בר מר פלטוי גאוני פומבדיתא ז"ל בתשובה, כך ראינו כי בזמן תרומה בזמן הזה וליכא מצות הפרשת תרומה בחוצה לארץ אלא רבנן ראשוני' שאנו אומרים הלכה מפיהם היו מחמירין על עצמן בכל דבריהם ושאני דין חלה שמפרישין מן העסה מדין תרומת דגן תירוש ויצהר משום דחלה מילתא דשכיח' משום הכא גזרו בה רבנן בחוצה לארץ וגזרו הכל בה משום חלת ארץ ישראל שלא תשתכח, ועקר הא מילתא בפכחים אבל תרומה לא שכיח' כי היכי דניליפו מינה לתרומת ארץ ישראל ומ"ה לא גזרו בה רבנן, הילכך מאן דאכיל עסה בטיבלא לא מזמנינן עליה עד כאן. ומנחר ומאמנום ולחוץ כלומר כל שאר ארץ העמים והוא חוצה לארץ ושבנו בה ישראל בזמן הגלות יתחייב שתי חלות ושתיהן מדרבנן של כהן יש לה שעור של אור אין לה שעור וזהו שאמרו הואיל וו וו מדבריהם מוטב לרבות בנאבלות ולא לרבות בנשרפת. כתב ה"ב תורת הבית איסור של דבריהם שאין לו עקר בתורה בתרומת חוצה לארץ וחלת חוצה לארץ שלא אסרום אלא כדי שלא יגעו בתרומה וחלה של תורה שאין בחוצה לארץ תרומה וחלה דבר תורה אלא כדי שלא תשתכח תורתן. ראיתי להביא מה שכתב הר"ם ז"ל הלכות בכורים ולהוסיף או ביאור שלשה דינין לחלה בשלש ארצות כל הארץ שהחזיקו בה עולי בבל עד כוב מפריש בה חלה אחת כשעור והיא נאבלת לכהנים, ושאר ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ולא החזיקו בה עולי בבל שהוא מכוב ועד אמנה מפרישין בה שתי חלות האחת נשרפת והאחת נאבלת, ומפני מה מפרישין בה שתי חלות מפני שהחלה הראשונה טמאה שהרי לא נתקדשה אותה הארץ בימי עזרא וקדושה ראשונה בטלה משגלו הואיל והיא ארץ ישראל מפרישין בה חלה אחת ממ"ח ושורפין אותה ומפרישין חלה שניה ונותנין אותה לכהן לאבלה כדי שלא יאמרו תרומה טהורה נשרפת שהרי נשרפה הראשונה אף על פי שלא נטמאת טומאה ידוע לכל וו השניה אין לה שעור אלא כל שרוצה מפריש מפני שהוא מדבריהם, וכל הארץ שמאמנה ולחוץ בין בסוריא בין בשאר ארצות מפרישין שתי חלות אחת לשריפה כדי שלא יאמרו ראינו תרומה טמאה נאבלת, ואחת לאבילה כדי שלא תשתכח תורת חלה מישראל ואו ואלו מדבריהם, בזמן הזה שאין שם עסה טהורה מפני טומאת המת מפרישין חלה אחת בכל ארץ ישראל אחד ממ"ח ושורפין אותה מפני שהיא טמאה ויש לה עקר מן התורה ומכוב עד אמנה מפרישין שניה לכהן לאבילה ואין לה שעור כשהיה הדבר מקדם, חלת חוצה לארץ אף על פי שהיא טמאה הואיל ועקר חיובה מן דבריהם אינה אסורה באבילה וכו' עד כאן. ובאור זה שכבוש עזרא ובזמנו חלה אחת לבד והיא טהורה ונאבלת וכבוש ראשון שתי חלות הראשונה מחוייב שמ"מ ארץ ישראל היא אבל מפני שאותו חלק מן הארץ טמא שורפין אותה והרואה שריפתה יודע שהיא חלת ארץ ישראל אבל אינו יודע שאותו חלק מן הארץ יהיה טמא דקימא לן ארץ ישראל טהורה ומקוותיה טהורין ויאמר תרומה טהורה נשרפת ואין שורפין הטהורה לפיכך הוצרכו חז"ל להפריש שם חלה שניה וליתנה לכהן לאבילה ועכשיו יאמר הרואה לא הוציאו השניה והאבילוה לכהן אלא מפני שהראשונה לא היו יכולים להאבילה אליו ואם כן היתה טמאה וכדין שרפוה, אם כן השניה תקנה משום חשש שלא יאמרו תרומה טהורה נשרפת, ובחוצה לארץ מפרישין נמי שתים ושתיהם מדבריהם האחת לאבילה כדי שלא תשתכח בחוצה לארץ דין חלה המחוייבת בארץ, ואחת לשריפה שהרואה יודע שאותה חלה שהוא מוציא לכהן היא חלה טמאה שארץ העמים היא ויאמר חלה טמאה נאבלת ואינה אלא לשריפה, ועכשיו שרואה שמפרישין השניה ושורפין אותה יאמר שהחלה הנאבלת אינה החלה החייבת, אם כן השניה אינה אלא לגלות שאין תרומה טמאה נאבלת, נמצא שבכבוש ראשון הנשרפת היא החייבת והנאבלת לגלות, ובחוצה לארץ החסך, ובזמן הזה אפילו אותה חלה של כבוש שני היא טמאה מפני טומאת מת לפיכך מפרישין חלה אחת בכל תחומו שהיא עד כוב ושורפין אותה שהרי טמאה היא ויש לה עקר מן התורה, ומעולם בוה החלק מארץ ישראל לא חייבו חכמים שתי חלות שהרי חיוב החלה אינו אלא חלה אחת לבד וזה בארץ ישראל וכל מה שתקנו שתים בזולת זה החלק אינו אלא לשמירת ואת החלה, ומה שלא הצריכם ז"ל בוה החלק לחייבו שתי חלות לפי שהכל יודעין

שאנו טמאי מת לא שהארץ היתה לה שום טומאה ואם תחייב בה שתי חלות יאמרו שהענין הוא בזה החלק כמו שהוא בכבוש ראשון ותהיה האחת נאכלת והשנית נשרפת ואם כן תהיה הנשרפת שם כדין הנשרפת בכבוש ראשון, ואין הענין כן שהנשרפת בכבוש ראשון הוא מפני שחשו משום טומאה לאותו חלק מארץ ישראל ואפילו היינו אנחנו טהורים, והנשרפת בכבוש שני הוא הפך זה מפני טומאתנו לא מפני טומאתה, אם כן החלות הטמאות באיזה משני חלקי ארץ ישראל שיהיה שורפין אותה אבל לא אוכלין, אבל בחוצה לה נאכלת הטמאה ועכשו בזמן הזה שאין לחוש מפני הראוין שיאמרו תרומה טהורה נשרפת שהרי בכל שני חלקי הארץ החלה טמאה היא אם מצדה אם מצדנו בכבוש שני אין מפרישין אלא חלה אחת לבד ושורפין אותה והנאכלת בטלה ובכבוש ראשון נשארו השתים וכמו שהתבאר, נמצא שבכבוש ראשון חכמים ז"ל חשו עליו משום טומאה לא ששמוהו לעולם חוצה לארץ זה מסייע אל מבוקשנו פרק עשירי, וענין הטומאה לחלק מן הארץ שהיה מכבוש ראשון הוא מטעם שלא נתקדשה בימי עזרא, ולזה הוא שברייב ז"ל מפני שהחלה הראשונה טמאה שהרי לא נתקדשה אותה הארץ בימי עזרא, והסבה בטומאת זה החלק מן הארץ וטהרת החלק השני לפי שכשגלו לבבל נטמאה כל ארץ ישראל שהיתה משכן הגוים ומדור הגוים טמא וכמו שזכרנו, לפיכך כשעלה עזרא מה שכבש חזר לטהרתו ומה שלא כבש נשאר בטומאתו אבל שם ועקר ארץ ישראל לא נפל ממנה אף במה שלא כבש עזרא ולזה אמרו שקדושה ראשולה בטלה ועמדה הטומאה בנקומה, אם כן בזמן הזה אין חשש שיאמרו תרומה טהורה נשרפת שהרי אפילו בכבוש שני העמה שם היא טמאה מפני טומאת מת ואם כן בכבוש ראשון כל שכן דאיכא תרתי לפי לא נשאר בכבוש ראשון חשש זה, ואחר שהענין הוא כן מסתברא דמן הדין לא היו כבוש ראשון בזמן הזה חייב אלא חלה אחת ולשריפה, ושמא לא רצו להוציאו מחזקתו הראשונה שהרי בזמן עזרא גם כן היו שם שתי חלות, במדרש חזית בפסוק א תראוני אמר רבי יוחנן אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים על שלא שמרתי חלה אחת בתקנה בארץ ישראל הרי אני משמר שתי חלות בחוצה לארץ סבורה אני לקבל שכר על שתיהן ואיני מקבלת שכר אלא על אחת, ועל שלא שמרתי זום טוב אחד בתקנו בארץ ישראל הריני משמר שני ימים טובים של גליות בחוצה לארץ סבורה אני לקבל שכר על שתיהן ואיני מקבלת שכר לא על אחת, רבי יונתן הוה קרי עליהון גם אני נתתי להם חקים לא טובים, כרייב בעל התרומה ז"ל דחוצה לארץ שהם רחוקים חרבה מן הארץ אין לחוש לפירות הארץ, ומסתברא דבעניין זה הוא מאי דאמרי' בתוספתא מסכת דמאי פרק קמא, הלוקח מן החברת בצור ומן המגרת בצידן, (ופי' חברת החברים המביאים פירות), (ומגרת אוצרת בענין אגרה בקציר), וסתם חברה מביאה מרחוק והמגרת אוצרת מקרוב, והענין בזה שצידן קרובה לארץ של כבוש שני יותר מצור, וראיתי שלשון הר"מ ז"ל מתחלף בפטור וחייב מלשון התוספתא, דהכי אמרי' בתוספתא הלוקח מן החברת בצור ומן המגרת בצידן פטור מן המגרת בצור ומן החברת בצידן חייב, והוא ז"ל כרייב הלוקח מבעלי אוצרות בצור פטור מן הדמאי ומן החבר יחוד פטור הלוקח מבעלי אוצרות בצידן חייב וז"ל על זה שלפי התוספתא יהודה צור קרוב ולר"ש ז"ל צידן וכדבריו ז"ל, ופירש חברת ומגרת אין להחליפו, מאי דאמרינן וטבול יום אוכלה לא נשתעי אלא בחלת האור של חוצה לארץ אף על גב דטבול יום אסור בתרומה האי דמדרבנן הוא לא החמירו בה, ואין הלכה כרבי יוסי, כרייב הי"ב הלכות גדולות שחלת כרשן אביל לה כהן אף על פי שטומאה יוצאה עליו מגופו כלומר גדול ואפי' בעל קרי שלא טבל לקריו בלל, ויש מתירין אותה לנדות ולזבות וכן כהן אוכלה עם אשתו נדה וסלת האור אביל לה כהן קטן שאין טומאה יוצאה עליו מגופו או כהן והוא גדול שטבל לקריו, אבל לטומאת מת לא חיישינן כלל דהכי אמרי' התם אמתא דאתיא לקמיה דרב נחמן אמרה ליה טמא מת מהו ליטבול ולאכול בתרומה חוצה לארץ א"ל וכי הואה יש לנו ומה תועלת בטבילה אלמא אפי' בלא טבילה מותר ובלבד שטבל לקרויו, ואם שמא זה הבהן שהוא גדול רוצה לאכול חלת האור והוא בעל קרי שלא טבל כלל יש לו תקנה שיטבלנה ברוב חולין וחדר אביל לה ודוקא לכהן אבל לור אף על גב דבטלה ברוב חולין אסורה עליו, והאי דאמרי' פרק עד כמה גבי תרומת חוצה לארץ רבה מבטלה ברוב ואביל לה בימי טומאתו, רבה כהן הוא ודאמרינן פרק מצות חליצה רבה ואביי מדבית עלי קאתו, וכן הדין בחלת האור אבל אינה בטלה אלא באחד ומאה, והראב"ד ז"ל כרייב פרק אלו עוברין הא דאמרינן פרק עד כמה נדה קונה לה חלה ואוכל לה כהן קטן ואי ליכא כהן קטן שקיל לה בריש מסא ושדי לה בתנורא ומדרבינא דהוא בתרא לא שרי למיתבא לגדול על ידי טבילה ש"מ הא דאמרינן בסוף שמעתא בגדול טמא מת שטובל ואוכל בח, ואמרינן דלית הלכתא כותיה לחומרא איתמר דלא סגי ליה בטבילה לגדול ולא משום טומאת המת והשרץ אלא משום טומאת הקרי והויבה שיוצאין ממנו דלא סגי ליה לגדול בטבילה, ואפשר שגזרו עליו משום ויבה דלא סגי לה בטבילה ואפילו בהערב שמש, וכן עקר עד כאן, (פירש מסא מרדה שרודה בה פרה מן התנור והבי איתא פרקי דחסידי), כרייב הי"ב הלכות גדולות שמקומות מחוצה לארץ שמפרישין מעט מעשה ושורפין אותה הי"ה דמצו יהבי לה לכהן קטן או לגדול שטבל לקריו או אם לא טבל ליבטלה ברוב חולין, ואם

תאמר אנאי לא תקנו בימיהם שתי תרומות נמי כי היכי דלא לישתכח תורת תרומה מישראל, וי"ל לפי שכל אדם מגלגל עמה ואינו למיחש לתורת חלה ואין כל אדם בעל שדה שימרח תבואתו • וביושלמי מס' חלה פריך ומשני אין אחר חלה כלום אבל יש אחר תרומה מעשר, וחלת כהן שהיא חלה שניה אין העסה טובלת בכך כמו בחלה ראשונה שהיא חלת האור שהעסה אסורה באכילה עד שיפרישנה אם בתחלה אם בסוף וכדאיתא פרק רבי ישמעאל דמנחות תרומת נכרי בחוצה לארץ אינה מדמעת משמע הא דישראל מדמעת ואוסרת העסה, ואמרי' תרומת חוצה לארץ אוכל והולך ואחר כך מפריש, ואמרינן נמי תרומת חוצה לארץ אין בה משום כהן המסייע בבית הגרנות • ומיהו אם חלת לחם שעשאה לתת לכהן נתערבה עם לחמי בעל הבית צריך אחד ומאה כדי לבטל ודוקא מין במינו כלומר חטי בחטי אבל שאינו מינו כגון חטי ושערי בששים כשאר איסורין, והכי נפקא לן מהחיא דכסכת ערלה פ"ב, ולא מצינו חלוק בין תרומת חוצה לארץ לתרומת הארץ לענין בטול באחד ומאה:

צריך שבשערת קריאת שם חלה שיהא נוגע זה המעט בעסה בשעה משום מוקף כלומר מכונס במקום אחד שהחלה נקראת תרומה ולפיכך אינה נטלת אלא מן המוקף כתרומה, והכי איתא מסכת טבול יום פרק בתרא האשה שהיא טבולת יום לשה את העסה וקוצה לה חלה ומפרשתה ומניחתה בכפישה או באנחותא ומוקפת וקורא לה שם מפני שהוא שלישי והשלישי טהור לחולין, ואי לאו משום דבעי' נגיעה למה הוצרך מוקף אלא ממוך לקריאתה מקודם לכן ולא בשעת קריאת שם ממש וכן דעת ה"ב התרומה:

שעור העסה החייבת בחלה חמשת רובעים קמה, ועוד שהם שתי קבין פחות חומש וכמה הוא ועוד זכרנוהו פרק נ"ח, קב ד' לוגין לוג ו' ביצים, הרביעית אצבעים על אצבעיים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע ובגודל, והוא העומר ומחוקת מ"ג בצים כמנין חל"ה • מסכת מנחות פרק קמא והעשרון הוא עשירית האיפה והוא העומר שהוא שעור חלה • כתב רבי אברהם בן עזרא וטעם והעומר עשירית האיפה מאבל איש אחד, ואמרי' פרק כיצד משתתפין ראשית עריסותכם כדי עיסתכם וכמה עיסתכם כדי עיסת מדבר וכמה עכרת מדבר והעומר עשיריית האיפה מכאן אמרו שבע' רובעי' קמח ועוד חיבין בחלה שהן שש ירושלמיות חמש צפוריו', מכאן אמרו האוכל כמדה זו הרי זה בריא ומבור' יתר מכן הרי זה רעבתן פחות מכן הרי זה מקולקל במעיו • כתב הר"מ ז"ל סוף הקדמתו למסכת מנחות שמוצא שעור החלה בכדה שעשה מחוק חמש מאות ועשרים דרכמוני' מקמח או כולת מצרים, והדרכמוני' כלם מצריים:

זה השעור אין אדם רשאי ללוש יותר בפסח בפעם אחת שניא תחמין ואסור לעולם לעשות עסתו פחות מזה השעור לפוטרה מן החלה ואם הפריש חלה פחות מכשעור זה לא עשה ולא כלום והרי הוא חולין כשהיו, ואם עשה עסה פחותה מכשעור ואפאה ונתן הפת לכל או לכלי שיש לו בית קיבול וחזר ואפה פת אחרת ונתן לכל אם נתקבץ שעור חלה הכל מצרפן לחלה והיינו דרבי אליעזר דאמר אף הרודה ונותן לכל הכל מצרפן לחלה כלומר שאם אפה הרבה כענין אחת אחרת אף על פי שאינם נוגעות זו בזו הכל מצרפן ומפריש חלה מן הפת שנאמר והיה באכלכם מלחם הארץ מלמד שהוא מפריש מן האפוי שמי שלא הפריש חלה בצק לא אפה הכל הרי זה מפריש מן הפת אבל התנור אינו מצרף לחלה, היו כברות שנושכות זו בזו ונתקבץ מן הכל שעור חלה חייבין בחלה ואף על פי שאינם בכל, אפה מעט מעט וקבץ הכל על לוח שאין לו בית קבול הרי זה ספק ואם החלה של דבריהם הוא אינו חייב להפריש עד שיצרף אותם בכלי שיש לו בית קבול, הלוקח מן הנחתום מפריש מן החמה על הצועת וכן הצועת על החמה אפילו מדפוסין הרבה, אם נתערב פת שנטלה חלתו עם פת שלא נטלה חלתו ואינו מכירם נראה שיהיה הדין כענין טבל וחולין שנתערבו ובדלקמן • מדת הפסח לרב רבי יונה כלי גבהו שש אצבעות רחבו שבע ארכו שמונה וכל זה בחללו והכל בגודל, והר"ם ז"ל מסכת חלה פ"ב מדה של י' אצבעות על עשר ברום שלש אצבעות ועשיריית עשיריית אצבע וחלק מאלפים ות"ק מן האצבע וכל זה בדיוק ובגודל, אבל לא יפריש מכונה חלה עד שתאפה כל הפת והסל מצרפין להלה, קמח שלא רקדו ולשו בסובין הואיל ויש בכל הקמח כשעור חייב בחלה אבל אם נטל המורסן מן הקמח וחזר והשלים עמו כשעור אינו חייב בחלה, שתי עסות שאין באחת כשעור וכין שתיהם יש שעור החייב בחלה נגעו זו בזו ונשכו זו את זו או אם הם מאיש אחד ואינו מקפיד בנגיעת העיסות זו בזו והם ממין אחד מצטרפין, ואם הם של שני בני אדם אפילו הם ממין אחד פטורין מן החלה שסתם שני בני אדם מקפידין הם. ואם ידוע שאינם מקפידים על ערוב העסות הרי אלה מצטרפות • עסרת חטים ועסרת כוסמין שהיו של אדם אחד שנגעו זו בזו מצטרפין, עסרת חטים בשאר מינים אין מצטרפות, עסרת שעורים עם עסת כוסמין או שבולת שועל ושיפון או שלשתן זה בזה מצטרפין, עסרת חדש ועסת ישן אין מצטרפין ואפילו ממין אחד אא יביא עסרה מן החדש או מן הישן להשלים לשעור • זה שאמרנו הוא בנגיעת העסורת קצתם בקצתם, אבל הכולל קמח חמשת המינים ועשה מהם עסה אחת מצטרפין לשיעור חלה • עסה שהיא פחותה

מכשיעור מכאן ועסה שהיא פחותה מכשעור מכאן ותהיה באמצע עסה שאינה חייבת בחלה כגון עסת אורז או עסת תרומה או מדומע או עכת גוי אף על פי שנוגעות זו בזו אין מצטרפות שהרי דבר הפטור מן החלה מבדיל באמצע, היה באמצע עסה שהתרומה חלתה אינה חוצצת ומצטרפות עסורת הצדדין שכבר נתחייבה בחלה אותה עסה, וכן עסת הקדש מפני שראויה לפדותה, וכן עם ביניהם עסת כותי אחר או עסת איש אחר או עסת חדש, שתי עסות ואין בכל אחת כשיעור הפריש חלה מכל אחת ואחת ואחר כן באו ונגעו זו בזו ועתה בשתיהן כשיעור מה שעשה אינו כלום ויפריש מהם חלה. שני גוים שעשו עסה כשיעור וחלקוה ונתגיירו וחוסיף לכשיעור כל אחד ואחד על חלקו הרי זו חייבת אף על פי שבגיותם פטורה היתה ועם עשו כן שני ישראים פטורין מפני שעשאוה לחלק. היתה העסה של גוי ושל ישרא בשתוף וחלקו נתגייר הגוי והוסיף כל אחד בחלקו לכשעור של ישראל חייבת ושל גר פטורה. הנוטל שאור מעסה שלא הורמה חלתה ונתן לתוך עסה שהורמה חלתה הרי זה מביא עסה שניה ממקום אחר עד שתהיה היא עם השאור שעור חלה ונותן אותה בצד העסה שהורמה חלתה ומפריש מן העסה השניה חלה עליה ועל השאור כדי שיטול מן המוקף ואם אין לו עסה שניה שנקראת בלשון חכמים פרוסה ממקום אחר נעשית כל העסה טבל ומפריש חלה על הכל שהטבל במינו אוסר בכל שהוא, המפריש חלתו קמח אינה חלה וגזל ביד כהן ושאר העסה חייבת בחלה ואותו קמח שהפריש לשם חלה אם יש בו עומר ועשהו עסה הרי זה מפריש מזמנה חלה כשאר כל קמח חולין. גרסינן מסכת חלה פרק ג' כיון שהיא נותנת את המים מגבהת חלתה ובלבד שלא יהא שם חמשת רבעים קמח ועוד כלומר במה שלא נתערב עדיין, ובירושלמי פרק אלו עוברין בפסח מפרש טעמא דתקנת חכמים היא שלא תמתין מליטול חלה עד שתגמור הלישה אלא תמהר להפריש בטהרה עד שלא אירע טומאה בעסה. כתב הר"ם ז"ל מאימתי מפריש חלה משיתערב הקמח במים ומפרישה מתחלת דבר הנילוש שנאמר ראשית עריסותיכם והוא שלא ישאר קמח בערבה שלא נתערבה במים כשעור עומר ואם אמר הרי זו חלה על העסה ועל השאור ועל הקמח שנשתייר ולכשתעשה כלה עסה אחת תתקדש זו שבידי לשום חלה הרי זו מותר. כתב הראב"ד ארישא אין יפה לעשות כן אלא אם עשה כן הרי זה קיים ראשית עריסותיכם שהיא נחשבת עסה ואם חייב לעשות כן איך יאכל ממנו עראי עד שיתגלגל והלא טבל הוא, מאימתי תתחייב העסה בחלה משתגלגל בחטין שיתערב הקמח במים, או שתטטטם בשערים ותעשה כלה גוף אחד, וקודם אלו הזמני אוכלין עראי מן העסה, כוסמין כחטין שבולת שועל ושיפון כשעורים. נכרי שנתן לישראל לעשות לו עסה ונתנה לו בתתנה עד שלא גלגלה חייבת בחלה ואם נתנה לו אחר שגלגלה פטורה, אבל גלגול גוי בעסת ישראל אינה פוטרת וכמו שכתבנו פרק ד'. עסת ארנונה אמרי' בתוספת חייבת בחלה מפני שחייב באחריותה עד שעה שימסור. ומסכת פסחים פרק קמא עסת ארנונא חייבת בחלה וזה לגרסת רש"י ז"ל, אבל לגרסת רבינו שמואל פטורה. מסכת חלה פרק ג' העושה עסה עם הנכרי אם אין בשל ישראל כשעור פטורה מן החלה, ופרק ראשית הגז חלה אף על גב דכתיב ראשית דאיכא למימר ילוף ראשית ראשית מראשית הגז מה להלן דשותפי לא אף כאן דשותפי לא כתב רחמנא עריסותיכם והאי בשותפי גוי קא מיירי וכדאיתא בגמרא, ויש לומר דהא בשקנו הקמח יחד דלכל פורתא אית ליה לגוי חלק בה הא ביש קמח לכל חד וחד אלא שלשו קמחן בהדדי עסת הנכרי פטורה. גר שנתגייר והיתה לו עסה נעשית על שלא נתגייר כלומר שנתגלגלה פטורה משנתגייר חייבת ואם ספק חייבת לפי שהוא עון מיתה ואין חייבין עליה חומש כלומר לזר שאכל חלת ספק, עסת השותפין והעושה עסה לרבים חייבת בחלה, העושה עסה לאבלה בצק חייבת בחלה, קמח קלי שגבלו ועשאו עסה חייבת בחלה וכן קנובקאות שהוא קמח קלי נילוש בשמן ואחר לישתו ואפייתו מפרכין אותו ביד ומחוירין אותו קמח, העושה עסה להאכיל הפת לבהמה ולחיה פטורה עסת הכלבים בזמן שהרועים אוכלין אותה חייבת בחלה אין חייבין בחלה אלא חמשת המינין לבד שהם חטין ושעורים כוסמין שבולת שועל ושיפון שנאמ' באכלכם מלחם הארץ, אין קרוי לחם אא פת שנעשית מאלו אבל פת אורז או דוחן והפרגין והשומשמין וביוצא בהם מן הקטניות ופחות מחמשת רבעים קמח בתבואה אין חייבין כלל בחלה. כיצד העושה עסה מן החטים ואורז אם יש בה טעם דגן חייבת בחלה ואם לאו פטורה ואם כן למה אמרו הטבל אוסר בכל שהוא מין במינו ושלא במינו בנותן טעם כלומר חטה בחטה חטה באורז, עסה שנילושה בין ושמן ודבש או מים הורחין או שנתן לתוכה תבלין או שהרתיח המים והשליך הקמח לתוכו ולשו אם אפאה בין בתנור בין בקרקע בין על מחבת ומרחשת בין שהדביק את הבצק במחבת ובמרחשת ואחר כך הרתיחן באש מלמטה עד שנאפת הפרי בין שהרתיחן ואחר כך הדביק הבצק כל אלו חייבין בחלה, אלו הם דברי הרי"ם ז"ל בתנור והרי שפסק כרבי יוחנן, אבל בפירושיו מסכת חלה פרק קמא כתב גבי המעיסה וחליטה, מעיסה במים רותחין בחבלית שנותנין בו קמח ולשין הכל, וחליטה הפכו, והלבה שמעיסה וחליטה אם נאפות בתנור שהם חייבות בחלה, ואם הם מעשה אלפס והוא שנותנין אותו במרחשת ומעבירין תחתיה אש עד שתאפה הרי הם פטורין מן החלה, הרי שפסק כרבי שמעון בן לקיש, ורב אחא משבחא והרי"ף פסקו כרבי יוחנן פרק כל שעה, והא דמסכת חלה פרק קמא דקתני

חמופגנין והדוכשנין והאסקרטין וכו' מ"ה פטורין דהויא להו אפייתן לחום החמה שאלו הייתה אפייתן באלפס היו חייבין לא שנא הרתיח ולבסוף הדביק ולא שנא הבדיק ולבסוף הרתיח דנהמא הוא וחייב בחלה, ובעל הלכות משמיה דכהן צדק פסק כרבי שמעון בן לקיש דאמר בשהרתיח ולבסוף הדביק חייב אבל הדביק ולבסוף הרתיח פטור ואיכא מאן דפסק כרבי יהודה דאמר אין מעשה אלפס חייב אפילו הרתיח ולבסוף הדביק שאין לחם אלא האפוי בתנור ואינו חייב בחלה, ואיכא עלה פירכא וכמו שהביא הרי"ף מהויא דפרק החולץ ואי חלוט דקאמרינן מצה היא למאי הלכתא אמר רבינא לומר שאדם יוצא בה ידי חובתו בפסח. והראב"ד הקשה עליו עוד מהויא דפרק כיצד מברכין דאמרי' טרקונין כוכא דארעא, וכרב ז"ל נראה לי כעין כוך שעושין בארץ ומסיקין אותו ואופין בקרקעיתו ואף על פי שאינה עשה גמורה אלא גבלה בעלמא חייבת בחלה ויוצא בה ידי חובתו בפסח ומברך עליה המוציא היכא דקבע עליהו. ומיהא שמעינן דאין הלכה כרבי יהודה דאמר אין לחם אלא האפוי בתנור, ומתוך דבריו נראה נשסמך למה שכתבו קצת המפרשים שמה שבלילתו רכה שהוא כמו גבלא בעלמא אם יהיה אפייתו יבשה כלומר בלא משקיה כעין הסריקין המצויירין העושים בדפוס התיום מברזל אם קבע סעודתיה עליהו כלומר שלא אכל לחם אלא הוא חשיבה נהמא עוד כתבו שאם יהיה אפייתו לחה כלומר במשקי' כמעשה הצפחיות בשמן דלאו נהמא הוא כלל, וראיתי בספר המצות הקצר וכן הלכה דתחלתו סופגנין וסופו סופגנין פטורין מן החלה ואין מברכין עליהם המוציא, תחלתו עשה וסופו סופגנין חייב בחלה, ומטוגנת בשמן היינו סופגנין, ומה שבלילתו רכה אינו נקבע לחלה אלא מאפייה ואילך שהרי פרק השוכר את הפועלים אמרי' הלש והמקטף והאופה הואיל ונגמרה מלאכתן למעשר ולחלה וכו', ולא היה צריך להזכיר אופה אחר שהזכיר לש שהרי נגמרה מלאכתו לחלה משעת לישה אלא משום דאיכ' דאינו חייב בחלה אלא מאפיה ואילך לא מלישה והיינו שבלילתו רכה, ותנא מקטף כדרך ששנה חרש עם שוחה וקטן בקריאת מגלה:

ופרח הבא בכסנין אף על פי שהוא פת מברך עליו בורא מיני מזונות ואם קבע סעודתו מברך עליו המוציא, ופת זה פי' הר"מ ז"ל עסה שנילושה בדבש או בחלב או שערב בו מיני תבלין ואפאה. הראב"ד ז"ל כתב שפרפרת האמורה במשנה היא גרוסטי והוא פרז בכיסנין, ובויקרא רבא אמרי' הדא גרחמיטה לא אתיא אלא לבסוף ואם אכל כדי שיהיו אחרים קובעים עליו אף על פי שהוא לא קבע עליו ובירך בורא מיני מזונות בסוף מברך שלש ברכות, ואם הוא קבע עליו במה שהוא בתחלה יברך המוציא ולבסוף שלש ברכות. עוד כתב ז"ל ואני אומר כל שמביאין עמו יין לשתות עליו או לשרותו בו כגון אלו הנבל"ש שמביאין עמהם יין מבושם לשרותן שהוא אבילת קבע וצריך המוציא ונטילת ידים ושלש ברכות, ולא תזות מינה עד כאן. היוצא מכלל דבריו ז"ל שכל זמן שהביא עמו יין אין ראוי לקרותה לעולם סעודה שאינה של קבע ודומה לזה למה שכתבנו פרק כ"ח בשם הר"ם ז"ל שאין מנהג שיבשל אדם ויאכל ותקרא ואת האכילה אבילת עראי, ואם כן אין עליו בורא מיני מזונות לחוד אלא שלא קבע לאוכלו עם יין, ונבל"ש שהוכיר הרב הוא דבר מטוגן שבלולתו רכה ומים וקמח ומעט שמן למשוח הכלי שנעשית בהם והוא כלי התיום שזכרנו, משמע שכל הוא אם מביאין יין עם פרז הבא בכיסנין שנוטל ידיו ומברך המוציא ושלש ברכות, ועל תבשיל של עסה כתב רמ"ם דנהמא הוא וחייב בחלה וטעון המוציא דהכי גרסי' מסכת חלה פרק קמא תחלת"ח עסה וסופה סופגנין חייבת בחלה, ותני היד עומד ומקריב מנחות בירושלם נטלן לאכלן אומר המוציא לחם מן הארץ, קא פסיק ותני לא שנא מנחת סלת ולא שנא מנחת מאפה תנור ולא שנא מחבת ומרחשת אף על פי שמטוגנין בשמן. והר"מ ז"ל כתב העושה עסה כדי ליבשה בחמה בלבד או לבשלה בקדרה פטורה שאין מעשה חמה לחם בין שלשה במים בין שלשה בשאר משקין וכן קלי פטור, עסה שלשה למעשה חמה והשליכה לעשות פרז או שלשה לעשות פרז והשליכה למעשה חמה חייבת בחלה, עשאה כעבין חייבת, (פ"רש"י ז"ל כעבין עוגה יפה ומקוטפת כעין גלופקאורת). והראב"ד ז"ל פי' כעין לחמים שעושין בעבו, והוו הלחם העשוי לכותח ועבשו נראה כאלו עשאו לאכילה, כדאיתא פרק כיצד מברכין והיינו דאמרי' התם אמר אביי טריתא פטורה מן החלה, מאי טריתא איכא דאמרי גביל מרתח שהוא נתינת המים הרותחין על הקמח בגבלא בעלמא, ואיכא דאמרי לחמא דהנדקא שרוא בצק שאופין בשפוד ומושחין אותו תחיד בשמן או במי ביצים ושמן, ואיכא דאמרי לחם העשוי לכותח שאין אופין אותו בתנור אלא בחמה ופטורה אלא אם כן עשאה כעבין, פרז צנומא כלומר כשפתרו הפרז בקערה והציקו התבשיל עליהם קורין לו הישטעאלים בארץ כנען תרידא:

עסה שנדמעה פטורה מן החלה כלומר חולין שנפל לתוכו תרומה דכתיב חלה תרימו תרומה ולא שכבר נתרמה, וכתב רמ"ם שבירושלמי מוביח דכי אמרי' מדומע פטור מן החלה דוקא שאין בחולין כדי שעור חלה מלבד התרומה שאם היה בו שעור חלה היה חייב, ואף על פי שכן הדין היה שאחר שלא יהיה שעור בחולין ששטוח הוא שפטורין יש לומר כיון דמדאורייתא חד בתרי בטיל הוה אמינא דלהוי כאלו הכל חולין קמ"ל דפטור. יש מהקדקין שאין לו לאדם לתרז שאור

מעשה מתוקנת לתוך עשה אחרת שאותו שאור אינו בטל כדין דבר המעמיד, וכן כתב הר"ם ז"ל על ההיא דמסכת תרומה פרק ה' גבי ואין המחמץ מחמין אלא לפי חשבון, העקר אצלנו ששאור של תרומה אם יש בו כדי לחמץ אותה עשה שכלה תרומה לא נשעריה לא במאה ולא במאתים. אם כן הורה ליה כמדומע שפטור מן החלה ומפקעא ליה לאותה עשה מידי חלה. שמעתי בשם רבינו פרץ ז"ל שהעושה עשה למצה עשירי בבצים או במי פירות שאינם מכשירין שיעשה אותה עשה פחותה מכדי העומר שלא תחול עליה חיוב חלה, שמאחר שלא הוכשרה לקבל טומאה הויא לה עשה טהורה וחלתה טהורה וחלתה לכהן לא חויא לא לאכילה ולא לשריפה שאין שורפין הטהורה, אם כן אין לו תקנה אלא בפחותה מכשעור:

אזהר שנתגלגל לנו זכרון מצה נביא דין חלתה בפסח, הלש עשה בפסח ביום טוב ראשון או אחרון יפריש ממנה עיסה קטנה ולא יקרא לה שם חלה עדיין שהרי אינו יכול לשורפ' כדין חלת האור דתרומה טמאה גמרינן מקדשים ואין שורפין קדשים ביום טוב שנאמר והנותר ממנו עד בקר רצון לו בקר שני לשריפתו. גם אינו יכול לאפותה כיון דאסורה לאכול שהרי תרומה טמאה היא והויא לה אפייה שלא לצורך, ולהטיל לה צונן כבן בתירא לכתחלה לא ואלו היה יום טוב אחר היה יכול לשהותה עד החול שאין בו איסור חמץ וט"ה לא יקרא לה שם עד שתאפה כרבי אליעזר, ולאחר אפייתם ירצן הכל לכל ויקוף ויגיע העוגה ההיא למצות ואז יקרא לה שם חלה, ויברך עליה תחלה להפריש חלה ויניחה עד החול וישרפנה, ובי"ט אחר משקרא עליה שם חלה אסור לטלטלה דהא טמאה היא ואינה ראויה לאכילה, ואמרי' פרק אין צדין דגים מעשה ושאלו את רבי טרפון עליה ועל החלה שנטמאת ואמר לא יזנה ממקומה ודוקא חלת ארץ ישראל שאינה ראויה לשום כהן אבל חלת חוצה לארץ שראויה לכהן קטן או לגדול שטבל לקרויו או בלא טבילה על ידי ביטול ראויה לטלטל, ואפילו אם יהיה בעיר שאין שם כהן כמו שמטלטלין את הלוף מפני שהוא מאכל עורבים ואפילו אדם שאין לו עורבים, מכל מקום אם שמא אירע לו ביום טוב של פסח שקרא שם לחלה בעודה עשה דהשתא אינו יכול לשורפה ולא לאפותה עביד לה כבן בתירא ויניחנה בכלי מלא מים ולא תחזיק ובחול ישרפנה אבל לא לכתחלה, והא דאמרי' מסכת ביצה פרק קמא אמר רבא שחט צפור מבעוד יום אין מכסין את דמו ביום טוב, גרגל עשה מערב יום טוב מפריש חלתה ביום טוב, פסק הריף ז"ל כאבוה דשמואל שכתב ז"ל גלגל עשה מערב יום טוב מפריש ממנה חלתה ביום טוב אבוה דשמואל אמר אפילו גלגל עשה מערב יום טוב אין מפריש ממנה חלתה ביום טוב והלכתא כאבוה דשמואל דגרסינן פרק אין משילין ולא מגביהין תרומות ומעשרות ואפילו ליתנן לכהן בו ביום והי"מ דטבלי מאתמל אבל פירי דטבלי האידנא כגון עשה לאפרושי מינה חלה מפרישין ויהבינן לכהן. והר"ן ז"ל חולק עליו ומוקים ההיא דטשילין פירות שהביא הרב בחלת ארץ ישראל דטבלה ואיכא משום מתקן אבל חלת חוצה לארץ דקיימא לן דשמואל דאוכל והולך ואחר כך מפריש לא טבלא כלל ואין בה משום מתקן ולזה כרבה מתברא דבחלת חוצה לארץ קא מיירי, והראב"ד ז"ל כהריף. כתב ה"ב ההשלמה דפלוגתיהו בין בחלת ארץ ישראל בין בחלת חוצה לארץ ועצמא דרבה דכיון דלא גורו על חלה שהרי מותר לגלגלה ביום טוב לא שנא גלגלה ביום טוב או מערב יום טוב שמפריש חלתה כיון שאין מותר לאכול ממנה בלא הפרשה מה שאין כן בכסוי שמותר לאכול בלא כסוי וכן נראה מפ"ש ז"ל

הפרק הששה עשר.

לבאר קצת דיני מתנות כהנה הזרוע והלחיים והקבה, וראשית הגז, ומעשר בחמה טהורה, וסטר חמור, ובכור אדם, וכמה הם חמש סלעים של פדיונו ומתוך כך נאריך בבאור משקלי המטבעות בעדו ובעד ראשית הגז:

בתורה כתוב ונתן לכהן הזרוע וכו' ואמרי' בפרק מסכת חולין הזרוע והלחיים והקיבה נוהגין בארץ ובחוצה לארץ בפני הבית ושלא בפני הבית וכן פסק הריף והר"ם הלכות בכורים פרק ט', אבל בראשית הגז פסקו כרבי אלעאי שאינו נוהג אלא בארץ. ורש"י כתב הוא הדין למתנות דכי הדדי גמירי נתינה נתינה מתרומה, וכן נטי כתוב הר"ן ז"ל. וכתב עליו הראב"ד ז"ל ואי פסקא דלא מיחוורא וכו' וסיים דבריו ואין ללמוד ממנחג רע של איסור, וחרי במתנות קונסן אטמא וגלימא ומשמתין ואפילו בכהן טבח, והי"ב תורת הבית כתב מתנות אלו אינם נוהגות אלא בארץ ישראל לפי שהקשו המתנות וראשית הגז לתרומה וכשם שאין התרומה נוהגות בחוצה לארץ כך המתנות וראשית הגז אינם נוהגים בחוצה לארץ, וכבר אמרו חכמים

שנהגו

שנהגו בראשית הגו כרבי אלעאי שפוטר בחוצה לארץ וממנו אתה דן למתנות שאינן נוהגות
אא בארץ ישראל, או במקומות שבחוצה לארץ שנהגו בהם חכמים להפריש שם התרומה, ויש
מחמירין וכחייבין במתנות אף בחוצה לארץ ונראין דברי המחירין וכן נהגו בכל גלילות אלו ע"כ.
וגלילות זה הרב בארץ אנדלוס, סתם מתנות כהנה הם אלו ואמרי' רב כהנא אביל בשביל אשתו,
רב פפא אביל בשביל אשתו, וכל אלו היו ישראים נשואים כהנות, ואשכחן רב כהנא ישראל
כדהכא, ורב כהנא דפרק אלו עוברין אמר רב כהנא אנא אי לאו דנסבי כהנתא לא גלאי, מכאן
משמע שזהו רב כהנא שגלה לבבל ואמרי' סוף מסבת בבא קמא דאמר ליה רב סך לארעא דישראל
וקביל עלך דלא מקשית ליה לרבי יוחנן עד שבשני ולבסוף ענשיה רבי יוחנן לרב כהנא ונח נפשיה,
למחר אמר להו לרבנן חזיתו לבבלאה היכי עבד אמרי ליה דרכיה הוא על לגבי למערת' חזא דהדרא
לידה עבנא אוכל רבי יוחנן אמר ליה עבנא עבנא פתח פרך שיכנס הרב אצל תלמיד ולא אשגחא
חבר אצל חבר ולא פתח תלמיד אצל הרב ופתחה ליה בעא רחמי ואחייה אמר ליה אי הוה
ידענא דדרכיה דמר הכי לא הוה מיחלש' דעתאי א"ל קום בהדאי א"ל אי מצית בעית רחמי דרתו
לא שכיבנא אזלנ' ואי לא הואיל וחליף החיא שעתא חליף תייריה אוקמי' שיויליה כל ספיקא
דהוה ליה ופשטינה והיינו דאמר רבי יוחנן דילמן אמרי דלהון היא, עוד היום תמצא אותה מערה
בטבריה מיוחסת לרב כהנא לדרומה כמטחוי קשת מערה מיוחסת לרבי יוחנן ומהאי עובדא משמע
שאורתו רבי יוחנן הוא רבי יוחנן בר נפחא משום דאשכחן דעניש וקטיל ואמרינן פרק השובר את
הפועלי' באתר דזיקוקין דנור ובעורין דאשא מאן מעייל בר נפחא לתנן מאי טעמא משום דעניש וקטיל,
ואולי עשה רבי יוחנן מערתו אצלו לייתוביה דעתיה, ואלו השתי מערות תמצאם היום רמוזות
בתוך קברי תלמידי רבי עקיבא והם היו שם קודם זה המעשה בהכרח, ואיך רב ורבי חייא תלמידי
רבי הוו, ורבי יוחנן בימי רבי חייא הוה ורב הלך לבבל ונהג שם שררה ואז היה רבי יוחנן מנהיג
ארץ ישראל ווה על כרחיך בתר רבי הוה, ואף על גב דאמרינן ריש פרק השובר את הפועלים
אמר רבי יוחנן אנא אישתיירי משפירי ירושלם, אין הענין שהיה הוא בפני הבירה שהרי רבי לאחר
חרבן הוה ור' יוחנן בימי ר' נולד וכדאמרי' מסכ' יומא פ' בתרא גבי החיא איתתא דפחא ונפק מינה
רבי יוחנן, וכן ריש מסכת פסחים שהיה תלמידו דאמרי' הני תרי תלמידי דהוו יתבי קמיה דרבי
חד אמר מפני מה בוצרין בטהרה וכו' ומנו רבי יוחנן, אלא משפירי ירושלם כלומר ממשפחותם,
אם כן הלך רבי ודורו והלך רבי עקיבא ורבי יוחנן מנהיג ואז היה אורתו מעשה אם כן עשו מערתם
רחוק אותם התלמידים, וכן תמצא היום הר"ם ביניהם וזולתו ז"ל ה"ה, ואשכחן נמי רב כהנא
דהוא כהן וכדאמרינן מסכת קדושין פרק קמא רב כהנא הוה שקיל סודרא מבי פדיון הבן אמר
לדידי שוה לי חמש סלעים ואמרינן פרק יש בכור לנחלה רב כהנא הוה רגיל דשקיל ומהדר, ופרקי
מבוי אמר רב כהנא הואיל ושמעתא דכהני היא אימא בה מילתא, וכמה רב כהנא נזכרים בההיא
שמעת' דמבוי שצדו אחד ארוך וצדו אחד קצר, ובסוף מבוי אמר רב הונא כהנא דכהנא הוא מסייע
כהני, ואין ספק דרבי יוחנן דהוא בר פלוגתיה דרבי שמעון בן לקיש הוא רבי יוחנן בר נפחא,
וכדאמרינן פרק האשה שנתארמלה זמנון הוה יתיבנא קמיה דרבי יוחנן אתא כי האי עובדא
לקמיה אמר ליה ריש לקיש ראיתו שחלק על הגורן אמר ליה ראיתיו רבי יוחנן ואם אין שם גורן
בטלה כהנא הדר חוייה לרבי אלעזר בישורי אמר ליה שמעת מילי מיניה דבר נפחא ולא אמרת
לן משמיה, ואמרינן פרק חלק ויחלק עליהם לילה אמר רבי יוחנן אורתו מלאך שנודמן לו לאברהם
לילה שמו שנאמר ולילה אמר ורבי יצחק נפחא אמר על עסקי לילה שנאמר כן שמים נלחמו,
אמר ריש לקיש טבא דנפחא מדבר נפחא, מזה יראה דרבי יוחנן מתמא הוא בר נפחא, ופירש
רש"י דאביו של רבי יוחנן הוה נפח, וא"ד על שם יפיו וזה נראה יותר שרבי יוחנן יפה היה
וכדאיתא ריש השובר את הפועלים, ומשם נעשה רבי שמעון בן לקיש בעל אחורו ונעשה בר
פלוגתיה, והוא רבי יוחנן שהיו דברין עם ריש לקיש תמיד וכדאמרי' פרק מבוי, אמר ליה ר' יוחנן
לריש לקיש לא כך היה מעשה שהלך רבי יהושע אצל רבי יוחנן בן נורי ללמוד תורה, ולא מצינו
למימר דרבי יוחנן בר נפחא הוא רבי יוחנן שחבר תלמוד הירושלמי שהרי בין הבור המשנה שהוא
לרבי ובין חבור הירושלמי שהוא לרבי יוחנן יש כמו ר"פ שנה וכמו שתדע ממה שכתבנו
פרק ה', ורבי יוחנן בר נפחא תראהו תלמיד רבי, ומה שאמר טבא דנפחא אינו שירצה לומר
שמועה זו נאה אלא כעין נראין דבריו, גם לא יוכל לומר שמחבר התלמוד הירושלמי הוא רבי
יוחנן בן נורי שהרי הוא היה בזמן רבי עקיבא וכמו שתראה מהחיא דמסכת ערכין פרק יש בערכין,
ונראה שפירש רש"י ז"ל יצא לו מן הירושלמי מסכת סנהדרין שאמרו לעבור שנה מתחילין מן
הצד וכבר נכנס רבי יוחנן והוא הקטן שבהם אמרו לו אמור הרי השנה מקודשת בעבורה אמר השנה
מקודש' בעבור ר' יונתן ראה לשון שלמדנו בן הנפח וכו', כהן פטור מן המתנות וכן לוי
שנאמר מאת העם והלוים ספק אם הם העם, ואי תפש לא מפקינן מיניה וזה בכהן השוחט לעצמו
אבל אם הוא טבח שוחט ומוכר לשוק שתים וג' שבתות פטור מכאן ואילך חייב, קבע ליה מסחתא
כלומר בית המטבחיים חייב מיד, וכל טבח שאינו רוצה ליתן מנדין אותו עד שיתן, וכן כהן ששחט
לישראל בהמה חייבת שוחט לנכרי פטור, פרק השוחט ולא בא בפי בשר פיגול שלא אכלתי

מבהמה שחורה בה חכם משום רבי נתן אמרו שלא אכלתי מבהמה שלא הורמו מתנותיה, אמר רב חסדא מתנות כהונה זרוע לאחד, קיבה לאחד, לחיים לשנים, וכל זה אם הוא רוצה אבל אם רוצה ליתן הכל לאחד יתן, אסור לאכול מבהמה שלא הורמה מתנותיה, מ"ה אינה בטבל אלא חוברת טבח הם אבל בשרא שרי וכן פסק הרי"ף, והכי איתא פרק בני העיר דאמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן כל האוכל מבהמה שלא הורמו מתנותיה כאלו אוכל טבלים ולירת הלבתא כותיה. המתנות אינם נאכלות אלא צלי בחרדל כדרך שהמלכים אוכלים, וכדאמרינן פרק הזרוע אין נאכלין אלא צלי נאכלות אלא בחרדל פי' לאו דוקא אלא לומר שנאכלות על השבע ובלפתן כדרך שהמלכים אוכלים אטו מי שאינו אוכל חרדל אינו נוטל מתנות וכדאמרינן התם בסמוך, אי לקדרה אדמחתך ליה ומלח ליה וכו', ותנן במוקדשין ונאכלין בכל העיר בכל מאכל, ותנן נמי מסכת זבחים פרק כל התדיר ובכלן הכהנים רשאים לשנות באכילתן לאכלן צלויים ושלוקים ומבושלים ולתת לתוכן תבלי חולין ותבלי תרומה דברי רבי שמעון ר"ש אומר לא יתן לתוכן תבלי תרומה שלא יביא את התרומה לידי פסול, והלכה כרבי כרבי מאיר, אם רצה הכהן למכור המתנות וליתנם אפילו לגוי או להאכילם לכלבים הרשות בידו שאין בהם קדושה, אמר רב יוסף האי כהנא דאית ליה צורבא מרבנן בשבבותיה ודחיקא ליה מילתא ליזבי ליה מתנתא ואף על גב דלא אתו לידיה במכרי כהונה ולויה, כלומר אם יש לו הכהן חברים רגילים לתת לו המתנות אם רצה לזכות בהם להאי צורבא מרבנן הדחוק וכשהם יזבחו שיתנו לו המתנות עושה והוא שיהיה הכהן הזה חברו של צורבא מרבנן והיינו דקתני במכרי כהנה ולויה, ואם לא היו שם או השני תנאים שהם דחוק ומכיר לא יזכה, אין שם כהן מעלין בדמים ואוכלין וגורן המעות לכל כהן שירצה, הזרוע כן הפרק של הארכובה עד כף היד מהימין והם שני איברים מעורבים זה בזה, הלחיים כן הפרק של לחי עד פיקה של גרגרת שהיא טבעת גדולה עם הלשון, ואמרינן הרחם הזרוע זרוע ימין, הלחיים להביא צמר שבראשי הכבשים ושער שבוקן התישים, הקיבה להביא חלבים שעל גבי הקיבה אמר רבי יהושע כהנים נהגו עין יפה וגרתנוהו לבעלים:

בראשית הגו בתורה כתוב וראשית גז צאנך שעורו אחד מששים ממה שגזו, והשעור היותר קטן שחייב בראשית הגז הוא משקל ששים סלעים על מנת שיהיו מחמש צאן ועל מנת שלא יגזו מאחת מחמש הצאן פחות מי"ב סלעים אבל לא בין חמשתן ששים סלעים, נמצא שראשית הגז לא יהיה פחות ממשקל סלע לא הכפיק לתתו עד שצבעו פטור לבנו ולא צבעו חייב, והאי פטור דקאמרי הכא לגמרי קאמר דקננהו בשנוי ואף על גב דאמר מסכת בבא קמא פרק הגזל דגזל קונה בשנוי ומחויר את הדמים הכא בהיתרא אתא לידיה שאותה גיזה שלו היתה מעיקרא אבל גזלן באיסורא אתא לידיה, הלוקח גז צאנו של חברו אם שייר המוכר הנה הוא חייב ואם לאו הלוקח חייב. כתב הר"מ ז"ל ראשית הגז חולין לכל דבר לפיכך אומר אני שנותנין אותה לכהנת אף על פי שנשוזה לישרא כמתנות בהמה ונראה לי שניהם אחד הוא. עוד כתב ז"ל משקל הסלע כ"ד דרכמונים שמשקל אחד מהם י"ו גרעיני שעורה עד כאן, ולפי זה יהיה משקלו של סלע ששה דרהם כנעניים, וזה ששעורות הדרהם הם ס"ד וכדלקמן, כפלנו כ"ד ב"י והיוצא מהכפל חלקנו על ס"ד:

במקום הזה ראיתי להאריך במשקלו והמטבע לפי שיש מהם בארץ כחוצה לארץ וההפך. גרסינן פרק שור שנגח ארבע וחמשה אמר רב יוסף כל כסף האמור בתורה הוא כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה, (פירש של תורה כגון שלשים של עבד חמשים של אונס ושל מפתה מאה של מוציא שם רע), וכן חמש סלעים של בן בכונה צורי, בפרוטה של מקדש, כתב הגאון שהוא כסף מדינה ולא כסף צורי שכך אמרו אמר רב אסי כל כסף קצוב האמור בתורה סתם כסף צורי ושל דבריהם כסף כודנה. עוד אמר ז"ל ואנו אב בירת דין שאמרנו פרוטה רבע חבה או על דרהם א' ערב דיינו סומכים, גם שעורה משונה בכמה מקומות ושאמרנו רבע חבה לא שעור קצוב מדבר ידוע אלא קצבה מדבר שאינו ידוע כדנו כאדם שאומר חלק אחד מק"ב חלקים כי ודאי אין נודע באמונה הפרוטה כמה היא, ואף על פי ששנינו קדושין פרק קמא אחר משמונה באיסר האטלקי הרי אמרו שיער רבי סימאי בדורו פרוטה אחד משמונה באיסור האטלקי, ולא הוצרכנו לומר כך אלא שהודיע רבי סימאי שאותו איסר שהיה בדורו של רבותינו הוא האיסר שהיה בדורו ועכשו אינו נודע. ועל מה שאמר רבינו סעדיה ז"ל שהאיסר הוא אחד מכ"ד מכשקל וחוב של ישמעאלים והפרוטה חלק מכסף כן קצ"ב חלק מכשקל דינר הערבי, כתב עליו זה הגאון אב בית דין והוא רבינו האיי ז"ל שטר רב סעדיה הקל בדבר ומי שמשער ממטבע כסף מחמיר הוא וכן שנינו ואלו דברים מקולי בית שמאי ומחומרי בית הילל שביש אומר בכסף ובשוה כסף וב"ה אומר בפרוטה ובשוה פרוטה. וכן טר רב סעדיה מיקל על דבריו אינה מקודש עד שיתן לה שוה פרוטה כסף שהוא אחד מקצ"ב מכשקל מטבע של זהב והיא יתירה על משקל פרוטה שכן מטבע של כסף, ואין לו ראיה ואין סומכין על דבריו ומקילין אלא מחמירין

ואף בפרוטה מן מטבע של כסף מצריכין גט, דאיסור הוא וקיימא לן ספק איסורא לחומרא, ושל תורה היא וקיימא לן בשל תורה חלק אחר המחמיר, וכן הענין במה שאמרו פרק אלו מציאות חמש פרוטות הן עד כאן. ופרק הזורע אמרי' ולא פליגי הא דאיקור איסרי וקם עשרין וארבעה בזוזי הא דזיל איסרי וקם תלתין ותרתין בזוזא, ומסקנא דכי אמרינן איסר אחד מכ"ד בדינר נפקא מינה לא קדושי אשה הוא כשהאיסר הוא כך. והרי"ף מסכת קדושין פרק קמא ברכ והפרוטה שעורה חד מן קצ"ב בזוזא דששכ"ג דהוא דינר זהב של ערביים, נמצאת פרוטה על פי השעור הזה חצי חבה לפי שהדינר צ"ו חבה עד כאן. ולפי זה יסכים עמו רבינו סעדיה, וחבה שהזכיר הרב ז"ל אינו רוצה לומר גרעין של חרוב כמתם חבה בלשון הישמעאלים אלא חבה פרה הוא גרעין של שעורה, וכוה הזכירה הר"מ ז"ל שתהיה כסף צורי ושל דבריהם כסף מדינה כגון מנה מאתים של כתובת אשה, או כענין המשיאין את היתומה לא יפחתו לה מחמשים זוז, וכדאמרינן פרק מציאת האשה, ופי' זוזי דהכא פשיטי דאמרי' אמר אביי חמשין זוזי פשיטי ממאי מדקתני בד"א בעני שבישראל אבל במכובד הכל לפי כבודו ואי ס"ד חמשין זוזי ממש עני חמשין זוזי מנא ליה אלא חמשין זוזי פשיטי וכדאיתא סוף פרק אף על פי, כלומר כסף דבריהם והוא ששה דינרין ורביע מכסף צורי שהרי מנה י"ב דינרין וחצי:

זוז הוא משקל צ"ו שעורות שהם כ"ד קירט. מסברת מעשר שני פרק ב' גבי הפורט סלע של מעשר שני פירש הר"מ ז"ל הסלע הוא מכסף והמעות מנחשת מפותח, ושם התאבר שהסלע שני שקלים ודינר רביע הסלע, ורביע הנזכר במשנה שם הוא רביע שקל והוא חצי דינר, ומשנת הפורט זכרוה גם בן פרק הזהב והלכה כב"ה שהפורט סלע מעשר שני בירושלם שקל כסף ושקל מעות, כלומר כשירצה אדם בירושלם להחליף סלע ולהחזירו מעות לוקח מה שירצה שקל כסף ושקל מעות כלומר שחציו לבד יחליף אותו במעות של נחשת, וששה חלוקות הם בדבר ב"ה שמעתו וב"ש מתירין לעשות כל הסלע מעות, הדנים לפני חכמים אומרים שיחלוף אותו ברובע, ורבי עקיבא אומר שמינית, ורבי טרפון אומר ארבעה אספרי כסף, ושמאי אומר שלא יחליף כלל אלא שיניחנו בחנות ויוציא עליו עד שישלם הסלע, (פירוש אספר הוא שם מטבע היוצא בארץ יון,) ושמעתי ששוה חצי דינר כסף פחות מעט, ואם כן יהיה זה משקלי שבעה גרעיני חרוב ומשהו, ונחשוב שיהיה הסלע שוה עשרים אספרי, אם כן לרבי טרפון יחליף מהסלע חומש ואם כן תמצא בזה, כל, וחצי, ורביע, וחומש, ושמינית, ואין כל. ויש מפרשי' של דבריהם קנסות דרבנן וכיוצא בהם:

שקל הוא לשון תורה וכן כסף ולשון חכמים סלע והוא תרגום שקל אם כן שקל וכסף וסלע שלשתם ענין אחד הוא. ובדברי חכמים נמצא ששקל הוא חצי סלע בדרך הנחה כאמרם פרק מציאת האשה האומר תנו שקל לבני בשבת ודאי ראויין לתת להם סלע נותנין להם סלע. וכן מסברת בכורות סוף פרק קמא דבי נשיאה הוה ליה פטר חמור שדריה לקמיה דרבי טרפון אמר ליה כמה בעינן למיתב לכהן אמר ליה הרי אמרו עין יפה בסלע עין רעה בשקל בינונית ברניא אמר רבא הלכתא ברניא וכמה תלתא זוזי, (פירוש סלע ד' דינרין, שקל ב' דינרין, רניא ג' דינרין, שזו הוא דינר,) עוד בהדיא פרקא משה רבי גזבר נאמן היה ובקי בחשבונות היה וכו':

בקע הוא מחצית השקל משקלו קצ"ב שעורה שהם מ"ח גרעיני חרוב שהם משקל שלשה דרהם כסף צורי. ורבי אברהם בן עזרא כתב בקע משקלו בקע חצי שקל מגזרת נבקע, ואף אנו נאמר לרבותינו ז"ל פרס חצי מנה מגזרת פרוסה, וכן אמרו על מחיצה פילגותא דכרתיב ותהי מחצת העדה וכדאיתא פרק השותפין שרצו ברישא, פעמים יאמר בתורה כסף וירצה בו משקל גרה שהוא המשקל היותר קטן שבתורה וכדאמרינן ריש פרק שבועת הדיינין כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים והאי כסף הוא גרה, והגרה הוא מעה וכן תרגומו וכן פירש רש"י שתי כסף שתי מעות דהא שתי לשון נקבה הוא והן שליש דינר דשש מעה כסף דינר, ואמרינן הטענה שתי כסף מה כלים שנים אף כסף שנים, והם שני מעין, וכן הראיה מעה כסף וחגיגה שתי כסף לב"ה, בכל או נוכר כסף ולקחוהו חכמים בשם מעה וא"כ יש תמה על מאי דאמרי' פרק גט פשוט כסף אין פחות מדינר כסף ואימא נסכא דכתב במטבע ואימא פריטי אמר רב נחמן באתרא דלא סגי פריטי דכספא, אמאי לא אמרינן נמי הכא מעה ומסתברא שמעה אין בה צורת מטבע כלל אלא שהיא חתיכה של כסף משקלה י"ו שעורה, ומאחר דשני ליה וכתב ליה מטבע תו לא אקשי ואימה מעה דלית ליה צורה, וזו ההלכה שנויה מסברת מנחות פ' בתרא, וכן מסכת שקלים ירושלמי פרק שלשה עשר שופרות דתנן הרי עלי זהב לא יפחות מדינר זהב אמר רבי אלעזר והוא שהזכיר צורה אבל לא הזכיר צורה מביא אפילו צינורא בעלמא (ופירוש צינורא ברזל שעל ראש הכוש שטויין בו), ובמנחות אמרי' צינורא קטנה של נחשת למאי חזי אמר אביי שמוחטין בה פתילות ומקנחין בה את הנרות, וכן מחטין וצינורות:

נקח לשון חכמים סלע משקלו שפ"ד שעורה וכל זה לשטת הר"ם ז"ל, רביעיתו צ"ו והם משקל דינר שהסלע ארבעה דינרין ושס"ד הוא אחר שחוסיפו חכמים על שקל תורה

שתורת שהיה מתחלה ש"כ של שקל תורה היה משקל הדינר פ' שעורה שהוא רביעית ש"כ . מסכת קדושין פרק קמא ששמעה כסף דינר מעה שני פינדיונות פינדיון שני איסורין איסר שני מסכתין מסכם שני קונטרונקי' קונטרינקין שתי פרוטות נמצא פרוטה אחד משמונה באיסר האיטלקי, והוא האיסר הנזכר שיש בו שמונה פרוטות משקל מעה י"ן שעורות, וכן כתב הר"מ ז"ל הלכות טוען ונטען פרק ג' אין מודד נקצת חייב בשבועת התורה עד שיודה בפרוטה או יותר ויכפור בשרי מעין כסף וכמה היא פרוטה משקל חצי שעורה של כסף נקי וכמה הם שני מעים משקל ל"ב שעורים כסף מזוקק . זה הוא הדבר הנראה לי בשעור כמירת חטענה ורבותי הורו שכפירת חטענה הוא משקל י"ט שעורות וחצי שעורה מן הכסף ויש לי כמה ראיות לסתור אותה הדרך שתפסו ויראה לי שהוא טעות, ע"כ . והרב בעל העטור הולך בדרך שהזכיר הר"ם בשם רבותיו, שכתב ז"ל ושתי כסף דקאמר כסף מדינה הוא כדגרסינן בפ"ק קדושין, והם עשרים גרגרי חמה כסף במשקול, ולא מחייב שבועה עד דטעין ליה בהכי ובשויו וכפר ליה בב' פחות חצי גרגיר ומודה בחצי גרגיר דהיינו פרוטה עד כאן . פנדיון ח' שעורות איסר ד', מסכם ב, קונטרונק שעורה, פרוטה חצי שעורה . כתב הרמב"ם ז"ל הלכות שקלים פרק א' שקל שהיה בימי משה והוא הנאמר בכל מקום בתורה הוא שפישקלו ש"כ שעורה, וחכמים הוסיפו עליו במשקל המטבע שנקרא סלע בזמן בית שני שהיה משקל הסלע שפ"ד שעורה בינונות, אם כן היה התוספת של חכמים ס"ד שעורה שהם י"ן קירט והוא משקל הדרהם הכנעני, גרה שעשינו מעה יהיה לפי חשבון שאנו בו בשקל ארבע ועשרים גרה, והכתוב אומר, עשרים גרה השקל :

שקל של תורה שהוא שקל של משה רבי' הוא ש"כ שעורה והוא בעל עשרים גרה וזה כשתכפול כ' על י"ן המאונים על זה כשתחלק ש"כ על עשרים לפי שי"ן הם שעורות המעה שהוא הגרה, ושקל של תורה אחר שהוסיפו עליו חכמים הוא שפ"ד שעורה כי בעל כ"ד גרה בתוספת ד', וזה בשתכפול כ"ד על י"ן המאונים על זה כשתחלק שפ"ד על כ"ד שיצא י"ן או חלק שפ"ד על י"ן ויצא כ"ד, וכן אם חלקת ש"כ על כ' יצא י"ן ואם חלקת ש"כ על י"ן יצא כ' . גרסינן בספרא והלא סלע של הקדש אינו אא מ"ח פנדיונות ומה טיבו של פנדיון זה קלבון לפרוטרוט, כלומר שהנותן פנדיון לשלחני לקחת ממנו סלע נותן לו מ"ט פנדיון, וקלבון לעולם הוא תוספת בחליפין, ופרוטרוט נגזר מפרוטה כלומר הפרוטה הקטנה :

מנה הוא משקל מאה דינרין, דינר פרוטותיו קצ"ב והוא על זה הדרך דינר ששה מעה, דינר י"ב פנדיון, דינר כ"ד איסר, דינר מ"ח מסכם, דינר צ"ו קונטרונן דינר קצ"ב פרוטות . ולתוספת ביאור עוד שתראה כיון הגאונים ז"ל באמרם פרוטה היא חצי שעורה, איסר כ"ד כמוהו הם דינר, והפרוטה הוא חלק משמונה מהאיסר אם כן באיסר ח' פרוטות שהם ח' חציי שעורה שהם ד' שעורה שלמים, כפול כ"ד על ח' ויהיו לך פרוטות הדינר, והם קצ"ב פרוטות שהם קצ"ב חציי שעורה ואחר שהאיסר הוא ד' שעורה שלמים אם כן האיסר הוא חבה ערבית כלומר גרעין חרוב שהוא קירט, ולפי זה החשבון הקירט לא נוכל עשותו פחות מד' שעורה שלמים, ואם כן יהיה הפרוטה שמונית חבה כנענית שנזכיר למטה, ואם רובע חבה כן הדרהם ערב שהזכיר הגאון רבינו האיי הוא זה הכנעני הוא ז"ל המקל, לזה נחלק הדבר עד שיתבאר לכל, ונאמר רבינו האיי ז"ל יש לשער דעתו בפרוטה כטה היא כתוך לשונו והוא שאמר פרוטה רבע חבה ושסוכך על דרהם ערב, נניח תחלה שאותו דרהם כדרהם הכנעני שלנו הגדור למטה כבספו וכמשקלו . גם יתבאר דרהם שלנו כמה פרוטות נחשת יש בו וכל התלוי בהם אם כן זאת החבה שהזכיר ז"ל אם היא חבה סתם שהוא גרעין חרוב, ויהיה רביעיתו משקל שעורה אחת ושורה פלום מצריי או משקל עשרים קירט מגרוטאות של נחשת בארץ כנען ואם הוא גרעין שעורה לא קירט יהיה הרביעית רביעית שעורה, שזה רביעית פלום מצריי, או משקל ה' קירט נחשת, ואם דרהם שלו כדרהם שלנו במשקלו אלא שבספו נקי ויהיה החבה גרעין חרוב יהיה רביעיתו שעורה שהיא מכסף דרהם שלנו משקל שעורה וחצי, שזה פלום וחצי מצריי, או משקל ל' קירט נחשת, ואם גרעין שעורה יהיה מכסף דרהם שלנו במשקל רביעית שעורה ושמיניתה שזה רובע פלום ושמיניתו, או משקל ז' קירט וחצי נחשת, ואם דרהם שלו אינו כדרהם שלנו במשקל לא נוכל לדעת לסוף דעתו . הריף ז"ל שאמר בפי' הפרוטה חצי שעורה מכסף נקי שזה מדרהם שלנו חצי שעורה ורביע שעורת, והוא חצי פלום ורביע מצריי, או משקל ט"ו חבה נחשת כלומר ט"ו קירט, הרי שמצאנו לרבינו האיי ארבעה פרוטות שתים בכסף דרהם שלנו, האחת פלום אחד, והשנית רביע פלום, ושתי' בכסף נקי, האחת פלום וחצי, והשנית רובע פלום ושמינית פלום, ואחר שהוא ז"ל משבח המחמיר לא נוכל לקחת לו אלא או רביע פלום לכסף דרהם שלנו או רביע פלום ושמיניתו בכסף נקי, ונראה שכמו שהריף הוא בכסף נקי גם כן כספו נקי שכלם קב ונקי, ויהיה שער פרוטה לרבינו האיי ז"ל חצי שער הפרוטה שהיא לריף, נמצא פרוטת הריף הוא חומש קירט ושליש רובע שעורה, ומן הפשוט שזכרנו למטה תהיה הפרוטה חלק אחד מי"ד מטנו :

דינר זהב הוא כ"ד דינרי כסף שהוא שש סלעים, וזה סלע ארבע דינרין הכה ד' על ו' ויהיו כ"ד דינרין והסלעים שש :

דרכון הוא שני סלעים וכדאיתא פ׳ גט פשוט גבי דרכונות דאינון ונטחקו אין פחות משנים, וכן מצרפין שקלים דרכונות:

אסתרא פלגא דווזא והוא טרפעיקא ווזלת אלו הרבה, כסף צורי פירושו כסף זך וטזוקק אין בו כלל תערובת. פרק יש בכור לנחלה מאי מנה צורי אמר רב אסי מנה של צורי רבי אסי אמר דינר ערביא רבי חנינא אמר איסתירא סורסי. תוספת סוף מסכת כתובות כסף שדברה בו תורה בכל מקום זהו כסף צורי:

כסף דדבריהם הוא הנקרא כסף מדינה פירוש מטבעי ירושלם והוא שהשמיני ממנו כסף נקי ושבעה חלקו נחשת. סלע מדינה לפי חשבון זה הוא חצי דינר צורי וזה סלע דאוריתא ד׳ דינרין בשל צורי, וסלע מדינה הוא שמיניתו שהוא חצי דינר, וזהו שאמרו פרק שור שנגח ההוא גברא דתקע ליה לחבריה וחייבו חכמים בסלע מדינה ואמר הניחו הואיל ופלגא דווזא הוא לא בעינא ליה נתביה לעניי, דהוי שהם ו״כ קורין סלע מדינה פלגא דווזא וכן הרבה:

ככר וזהב כתב רבי יונה אבן גנאח משקלו שלשת אלפים שקל בשקל הקדש והוא עשרת אלפים זהב בשקלי הערב ושקל הקדש עשרים גרה ואלה הגרות גרות השקלים האלה לא גרות חזזים. וראיתי בקצת הפרושים כי הככר מאה ליטרין ע״כ:

אחר ההקדמה הזאת נוכל להעריך אלו המטבעות לכל מין שימצא מהמטבע, בארץ ישראל יש עמנו היום מטבע יוצא במשקל והוא לבן ושמו דרהם נוקרא צורתו עגלה קטרו כחצי אצבע בגודל, וכן זה המטבע יוצא בעמון ומואב סיחון ועוג בסוריא וארץ מצרים בשוה והוא הדרכמון המצרי שמזכיר הר״ם ז״ל וכדלקמן משקלו לעולם לא ישתנה והוא י״ו גרעיני חרוב והגרעין הזה קורין חבה או קירט וקירט הוא לשון רבותינו ז״ל, כלל קירט משקלו ד׳ גרעיני שעורה, אם כן שעורות הדרהם הם ס״ד, וכן הזכיר הרופא אבן צינא בספר הקנון הגדול בענין המשקלים והמדות אמר וכל קירט ארבעה שעורים וכן גם כן נוהגים המוחרים והעם. הדרהם הזה יש לו פרוטות נחשת קורין להם פלוס ומספרם ס״ד וכך הוא השער השוה, וא״כ הקירט הוא ד׳ פלוס והשעור׳ פלוס אחד, ולפעמים עושים פרוטות רעועות קטנות ואז לא יצאו כי אם במשקל, ויהיה משקל שמונים דרהם שוה דרהם, ואולי זה השם הוציאוהו מלשון חכמים ז״ל דאמרי׳ פרק הזהב אלא אמר רבי יוחנן מאי אסימן פלוסא פ״רש״י ז״ל דבר שאין עליו צורה קרוי אסימון והיינו פלוסא, וכן פרק במה אשה יוצאה, אי משום צורתא ליעבד ליה פלוסא פי׳ זל ליעבד ליה פלוסא וליעבד עליה צורתא, וי״מ פלוסא משקל על שם שאינו שוה אלא משקלו כסף או מפני שדרך לשקול בה והוא מלשון ושקל בפלס הרים, ובארמית עשרים שקל כסף עשרין פלוס דכסף:

הדרהם הזה יש בו מכסף נקי עשרה קירט וב׳ שעורה ושני שלישי שעורה לפי שהדרהם לעולם שני שלישיו הם כסף נקי ושלישיתו נחשת:

אחר שהסלע הוא כ״ד דרכמונים שמשקל כל אחד מהם י״ו גרעיני שעורה ויהיה בדינר ו׳ דרכמונים שהם צ״ו שעורה קרוב הדבר לומר שהדינר הוא דרהם וחצי ממטבענו הנזכר ר״ל הדרהם, וזה שהדרהם י״ו חבה וכל חבה ד׳ שעורה, הכה ד׳ על י״ו ס״ד, חציו ל״ב, מס״ד עד צ״ו ל״ב נמצאו בצ״ו שהם מספר שעורות הדינר שלשה פעמים ל״ב, וכל ל״ב הוא חצי דרהם אם כן הדינר משקלו דרהם וחצי וחפנדין הוא שמיניות הדרהם, והדרכמון הוא רובע דרהם. וראיתי לר״ם חשבון קרוב לזה בפי׳ מסכת בכורות פרק יש בכור שקל כסף סלע שלשתם שם לדבר אחד משקלו כ״ד דרהם והדרהם משקלו י״ו גרגרים, ואלו הן גופי התלמוד ואין ספק בהם, וקבלה מהרב אביו שאלו הגרגרים הם שעורים, ואמר ז״ל ואיני יודע לו שום טעם, ומצא דרהם של מצרים ס״א גרעים שעורה ולפי זה משקל הסלע שהוא שפ״ד שעורים יהיה מדרהמי מצרי׳ ו׳ ורובע וחלק מי״ו בקירוב וזה כשתחלק שפ״א על ס״א, חלק ס״א על י״ו שהם קרטי הדרהם ויהיה הקירט שלשה שעורה וחצי שעורה וחלק אחד מל״ב שבשעורה. וז׳ גאון מבבל כרב בתשובה שחמש סלעים של בן הם ל״ג דרהם וחצי ואין ספק שהוא מדרהמי בבל אבל של מצרים יהיו ל״ח וחצי, וזה בהכרח ה׳ על ו׳ ורביע וחלק מי״ו, ושלשים של עבד קפ״ט אלא שמיניות דרהם, וחמשים של מפתה שט״ו אלא רובע והכל בקירוב. וכל המשקלים האלו כסף מזוקק כן המובחר שאפשר להיות והוא שקראוהו ז״ל כסף צורי, אבל של דבריהם בכתובות וקנסות כסף מדינה כלומר מטבע ירושלם שהשמיניות כסף והשבעה חלקים נחשת ואמר שגם זה מקובל מהרב אביו ז״ל:

דינר של תורה משקלו דרהם וחצי שהם כ״ד קירט שעורותיו י״ג והכל כסף נקי, ושוה הדינר הזה מדרהמי כנען ב׳ דרהם ורובע, ושל דבריהם שוה רובע דרהם וחצי קירט, וזה שקירט דינר של דבריהם הם ג׳ שהם שמיניות כ״ד, שעורותיו י״ב כי הוא שמיניות דינר של תורה, ואם תרצה להעריך הדרהם לאחד מהם כבר ידעת שקירטיו י״ו ושעורותיו ס״ד, ויהיה הדרהם חכנעני שני שלישי דינר תורה ודינר של דבריהם יהיה חומש הכנעני אלא שליש אחד, ולזה כתב הר״ם ז״ל הלכות אישות פרק י״ד גבי החיא וכן חמורד על אשתו מוסיפין לה על כתובתה שלשה

דינרין בשבת בפרק אף על פי, המודר על אשתו ואמר הריני זן ומפרנס אבל איני בא עליה מפני שאני שנאתיה מוסיפין לה על כתובתה משקל ל״ו שעורי של כסף בכל שבת ושבת, והם ממטבע דרהם כנעני י״ג קירט וחצי קירט, עוד שם המשקה אשתו על ידי שליש לא יפחות לה מקבי״ם חטים או ד׳ קבין שעורים ונותן לה חצי קב קטנית וחצי לוג שמן וקב גרוגרות או מנה דבלה״ ואם אין לו פוסק לעומתן פירות ממקום אחר, ונותן לה מטה ומסך, מותר מזונות לבעל מותר בלאות לאשה, ונותן לה מעה כסף לצרכיה ואם אינו נותן לה מעה כסף לצרכיה מותר מעשה ידיה שלה, ומה היא עושה לו משקל חמש סלעים שתי ביהודה שהן עשר סלעים בגליל או משקל עשר סלעים ערב ביהודה שהן עשרים סלעים בגליל, בד״א בעני שבישראל אבל במכובד הכל לפי כבודו. והר״ם ז״ל פירשו פרק י״ב כמה מזונות פוסקין לאשה פוסקין לה לחם שתי סעודות בכל יום סעודה בינונית של כל אדם באותה העיר אם חטים חטים אם שעורים שעורים וכן אורז או דוחן או כשאר מינין שנהגו בהם, ופוסקין לה פרפרת בגון קטנית או ירקות וביצה בהן ושמן לאבילה ולהדלקה ופירות ומעט יין אב מנהג נשים שישתו יין, ופוסקין ג׳ סעודות בשבת ונותן לה בכל שבת מעה כסף לצרכיה כנון פרוטה לכבוס או למרחץ וביצה בהן, קביים חטין הם ח׳ מאות זוז שהם אלף ומאתים דרהם כנענים שהם כ״ד אוקיא של דמשק שהם שני ליטרין דמשק, אם כן הסעודה ל״ט לחם ושעורים יתן כפלים, חצי קב קטנית שהם ג׳ מאות דרהם שהם ו׳ אוקיא שהם חצי ליטרא דמשק, קב גרוגרות ליטרא דמשק, מנה דבלה משקל ק״נ דרהם שהם שלש אוקיא חצי לוג שמן משקל נ״ב דרהם שהם אוקיא וב׳ דרהם, ומה שפי׳ הר״מ ז״ל על קביים דגמ׳ לחם שתי סעודות חנה הוא כמוסכם עם דברי רבי אברהם אבן עזרא ורבי יונה אבן גנאח, שהרי קביים לרבי יונה הם ח׳ מאות זוז, ועשירית האיפה אליו גם כן ז׳ מאות וב׳ זוז, ויהיו קביים קרובים לעשירית האיפה, ורבי אברהם אמר שהוא מאבל איש אחד, אב כן קביים הוא מה שיספיק לאיש אחד ביום אחד וחמן לא היה נופל כי אם בבקר, ואשמעינן ז״ל שאין דרכה של אשה לחזר אחר הריחים, ומעה כמו שליש דרהם אם הוא כסף צורי:

סלע משקלו ו׳ דרהם, של תורה שוה ט׳ דרהם, ושל דבריהם שוה כ״ח דרהם וב׳ קירט שכספם נקי הוא י״ב דינרין וחצי משקלם י״ח דרהם וחצי ורובע, היוצא מחלוק רכ״ה על ח׳ שהרי של דבריהם הוא שמונית של תורה:

חמש סלעים א הר״ם ז״ל שוים כ״ח דרהם, על חשבון פ״ד שעורה הדרהם. כתב הרב ז״ל מסכת בכורות פרק ח׳ חמש סלעים של בן ל״א דרכמון וחצי מצרים, ושלשים של עבד קפ״ט פחות שמינית, וחמשים של מפתה שט״ו פחות רביע בקירוב, וכל המשקלים הללו כסף מזוקק שאין בו תערובת כלל, והלכות אישות פרק עשירי כתב ז״ל דינרין אלו לא תקנו אותם מן הכסף הטהור אלא ממטבע שהיה באותן הימים שהיה שבעה חלקים נחשת וחלק אחד כסף עד שיהיה בסלע חצי זוז כסף ונמצאו מאתים דינרין של בתולה כ״ה דינרין של כסף וכאה של בעולה י״ב דינרין וחצי ומשקל כל דינר צ״ו שעורות כמו שביארנו הלכות ערובין והדינר הוא הנקרא זוז בכל מקום בין שיהיה מן הכסף הטהור בין שיהיה ממטבע אותן הימים:

כלל הדבר כשנרצה לדעת איזה מספר ממיני המספרים כבר ידענו שעורות המספרים לכל מיניהם נכפול ונחלק והיוצא הוא המבוקש, דמיון רצינו לדעת כמה הם י״ב דינרין וחצי שהוא לר״ם מנה דרבנן, נדע תחלה כמה הם שעורותיו והם בשנכפול י״ב וחצי עם צ״ו שהם שעורות הדינר והיוצא מהכפל חלקוהו על ס״א שהם שעורות הדרהם לדקדק הר״מ ז״ל או על ס״ד לחשבוננו והיוצא בחלוק הוא המבוקש, וכן כל כיוצא בזה, וכן יש להם לחכמים ז״ל דנקא והיא שתות הדינר, אם כן מעה וגרה ודנקא שלשתם ענין אחד ומה שמזכירים רבותינו בענין חדמים משלם לו דמי בשר בזול מסבת בבא קמא פרק בתרא או דמי קנים בזול מסבת בבא בתרא פרק קמא, וביוצא בהם פירושו ששטין כל זוא בארבעה דנקי, אם כן פותחין ממנו השליש:

גם יש פה בארץ כנען מטבע והב וקורין לו בערבי דינרי משקלו לעולם דרהם וחצי פחות קירט שהם כ״ג קירט ועל הרוב כל קירט מהוהב בערך דרהם כסף ויהיה הדינ׳ שוה כ״ג דרהם נוקרה והוא הזהב בלשון חכמים ז״ל, וקיימא לן בפרק הזהב לגבי פדיון הבן ופדיון מעשר שני דהבא טבעא הוי, והוא דסגי ההוא דינרא דדהבא בההוא אתרא דאי לאו הכי לא חזי טבעא אלא פירי לכל מילי, והכי דינא נמי בטבעא דכספא, וכן כתב הרי״ף מסכת שקלים סוף פרק קמא גבי קילבון מעה כסף דברי רבי מאיר וחכמים אומרים חצי, פי׳ מעה שתות מתקל מן הכסף, ולפי זה הפירוש יהיה הדינר שמו מתקאל שהרי המעה הוא שתות דינר, וכן קורין היום בערבי למשקל הדינר של זהב אלמתקאל. ולשון הר״ם ומעה כסף הוא חצי שתות מחצית השקל והוא חלק מכ״ד מן הסלע ומשקלו י״ו שעורות מכסף, לפי מה שתרגם רבינו מעדיה בתורה מלת מתקאל הוא שקל לא דינר, ומעתיקי ספרי חרפואה מערבית לערבית ממנו מתקאל הוא דרהם וחצי וכן הוא הזוז דרהם וחצי, וכן הוא אתנו אלא חסר קירט:

אחר שהודענו מטבע ארץ ישראל למי שהוא חוצה לה נצטרך להודיע לאנשי הארץ מטבעות שהם חוצה לה, ואנחנו לא נוכל להודיע זה אלא מצד הטערב הצפוני, דע שבארץ

פרוכנ"צא וצרפת יש מטבע יוצא במספר ויש להם שם דבר יוצא במשקל, היוצא במשקל נקרא זקוק, ובו ח' אוקיא מאוקיותם, והמטבע היוצא במספר הוא שני מינים אחד כסף נקי חוץ מחלק אחד מכ"ד שבו שהוא נחשת ושמו טורניש כסף או לבן, צורתו עגלה קטרו אצבע בגודל, והמטבע השני כסף ונחשת מעורבים ושמו טרניש דק וקורין לו העבריים פשיט, הטורנש הלבן שוה י"ב טורניש דקים, כלומר י"ב פשיטין:

הזקוק שוה חמשים טורניש כסף בקירוב, הטורניש הזה שהוא נמצא פה עמנו בארץ כנען ויוצא בערך ב' דהמים במעט דוחק, עוד יש להם מטבע אחר ושמו אצלם ויניציאנה והישמעאלים קורין לו בנדוקי יוצא פה בערך דרהם והוא כסף נקי משקלו י"א קירט, עוד יש להם מטבע וקורין לו אשטרלין והוא מטבע כסף, שוה ארבעה פשיטין כלומר ארבעה טורניש דקים, עוד להם שם מטבע וקורין לו ארגינש משקלו ח' קירט שהוא חצי דרהם. מטבע מלגויירש שהוכיר הרב בעל העטור חלק ב' מלוה על פה, הוא כמו טורניש דק,

מעתה בג"ה יש ללנו לבאר המבוקש, סלע ושקל של תורה חמשה מהם הם חמש סלעים של בן, כ"ה מהם הוא מנה דאוריתא, ונקראהו מנה גדול, ובו חמשה פעמים חמש סלעים, ושמונית מנה זה הוא מנה של דבריהם ונקראהו מנה קטן, וכן שמונית סלע של תורה הוא סלע של דבריהם ' וזה אצל כל מין ומין מן החשבונות נקח טורניש של כסף שיהיה שוה ב' דרהם בהרוחה, אם כן ששה פשיטין שוים דרהם, הפשיט שוה ב' קירט וב' שעורה וחצי ומשהו. ומהנה יצא לנו פרוטה לריף כמה שוה מאותו מטבע, עשינו מהכל רביעי שעורה וי"ו כ"ב חלקנו על ג' שהם רובעי פרוטה ויצא י"ד, חצי פשיט שוה קירט ושעורה ורובע שעורה, פשיט וחצי שוה דקירט פחות רובע שעורה, ומאן דפרע יקפיד כאי דבעי, אם כן יהיה ערך האוקיא ו' טורניש כסף וג' פשיטין, קבוצם ע"ה פשיטין, חלקם על ו' שהוא מספר פשיטי הדרהם היוצא בחלוק י"ב וחצי, ואם כן תשוה האוקיא י"ב דרהם וחצי, חצי אוקיא שוה ג' טורניש כסף ופשיט וחצי, רובע אוקיא שוה טורניש כסף וששה פשיטין וחצי ורובע, שמינית אוקיא שוה ט' פשיטין ורובע ושמינית, ומן הדרהם חצי אוקיא שוה ו' דרהם וד' קירט פחות רביע שעורה, לחשבון שאנו נותנים ס"ד שעורה א' הדרהם יהיה הדינר דרהם וחצי, ויהיו ק' דינרין מאה וחמשי' דרהם. אמנם א' החשבון שזקדק הר"ם במשקל הדרהם שמצאו ס"א שעורה לבד יהיו ק' דינרין קנ"ו דרהם ושליש דרהם וג' שעורה ושליש שעורה, וזה שנכפול ק' על צ"ו שהם שעורות הדינר והיוצא מהכפל נחלקהו על ס"א והיוצא בחלוק הוא המבוקש. אבל אל הרי"ף יהיו ק' דינרין קמ"ד דרהם וזה שברחב ז"ל בפרק כיצד משתתפין, ליטרא מאה זוז גדולים שהם מאה דינרין והמאה דינרין הם במשקל של ערביים שהוא משקל אל קירואן קמ"ד זוז, והם ליטרא עד כאן, ויש לומר שהזוז האחרון שהזכיר ז"ל הוא קטן כלומר דרהם א' קירואן, בעשותיכו דרהם נוקרה ס"ד שעורה ימצא מנה שלנו ז"ל יתר על מנה אל קירואן חלק אחד מן כ"ה בי זה ק"ן וזה קמ"ד:

ונביא בג"ה מה שנמצא מהחכמים מעינין השקל כי ממנו יצאו כל החשבונות והמספרים. רש"י ז"ל כרחב פרשת ואלה המשפטים והשקל משקלו ארבעה זהובים שהם חצי אוקיא למשקל הישר של קולונייאה עד כאן. לפי זה החשבון יהיה הסלע של תורה חצי אוקיא הנזכרת, וי"ו חמש סלעים של בן שני אוקיא וחצי, ויהיה מנה דאוריתא ששה אוקיא וחצי, ויהיה מנה דרבנן אוקיא ורובע, חצי זה המנה רוצה לומר מנה דרבנן הוא חמשים של נישואי היתומה:

סל"ע של תורה לפי מה שקדם מן הביאור שוה ג' טורניש כסף ופשיט וחצי, וזה שהזקוק שוה חמשים טורניש כסף חלק ג' על ח' שהוא אוקיות הזקוק ותעלה האוקיא ששה טורניש וג' פשיטין דקים, והסלע הוא חצי אוקיא, הכהו על פ"ה ויהיו ע"ה והם ע"ח טורניש ופשיט וחצי והוא מנה דאוריתא זה המנה חלקהו על ח' שהוא שמינית המנה ויצא ט' והם טורניש וט' פשיטין ומשהו והוא מנה דרבנן, עוד חלקהו על ה' ויצא בחלוק ט"ו והם טורניש כסף ושבעה פשיטין וחצי והוא חמש סלעים של בן שהם ל"א דרהם וד' קירט פחות רובע שעורה, וסלע של תורה יהיה שוה ו' דרהם ורובע ושל דבריהם ג' רובעיות דרהם וחצי קירט שהוא דרהם פחות ג' קירט וחצי, ומנה גדול קנ"ו דרהם וג' קירט וג' שעורה ומשהו, מנה קטן י"ט דרהם וחצי ומשהו, וכן תוכל לדעת מכל המטבעות כמה יהיה. גרסינן פרק יש בכור לנחלה תניא עשרים גרה השקל למדנו שקל שהוא עשרים גרה ומנין שאם רצה להוסיף יוסיף תלמוד לומר יהיה יכול שאם רצה לפחות יפחות תלמוד לומר הוא. רב אשי שדר ליה שבסר זוזא לרב אחא בריה דרבא בפדיון הבן שלח ליה לישדר ליה מר תילתא יתירא דאיכא עליהו שלח ליה איהו אדרבה לישדר לי מר תלתא אחרינא דאוסיפו עליהו. וביאור זה שכבר ידעת דהיינו שקל היינו סל"ע, והיינו דינר היינו זוז אם כן שקל של תורה הוא עשרים גרה לחוד, הגרה הוא כמשקל י"ו שעורות, נכפול י"ו על כ' ויהיו ש"כ שהם שעורות השקל, לדינר שעורות צ"ו חלק עליו ש"כ ויהיו לך דינרי השקל והם ג' דינרין ושליש דינר, והיינו דרבא דאמר סלעא דאוריתא תלתא ותולתא דכתיב עשרים גרה השקל וסירש רש"י שלשה דינרין ושליש, ורב אשי שדר ליה לכהן י"ו זוז שלמים כלומר י"ו דינרין, ולא

הירד חייב לו אלא י"ז פחות שליש שהם דינרי חמש סלעים לחשבון עשרים גרה השקל, ענהו הכהן שעדיין חייב לו יותר ג' זוזים שהרי הוסיפו חכמים על השקל שתות ועשאוהו כ"ד גרה למדת סלע צורי שהוא כ"ד כעין, וא"כ יהיו חמש סלעים עשרים וזו ששערות השקל הם עכשו שפ"ד חלקם על צ"ו ויהיו לך דינרי השקל והם ד', אם כן הדין הירד עם הכהן • ועשרים וזו כלומר עשרים דינרין כשקלם ל' דרהם שוים כ"ה דרהם כוסכם עם הר"מ, אז מ"ז ורובע הדרהם • זהו לפי מה שפירש רש"י ז"ל בגמרא בכורות, ומה שפי' ז"ל בתורה הכל לפניך • מצאתי בתשובה מיוחסת לרבינו יעקב כהן ריש מתיבתא דכתא מחפיא דבר זה לשגי וחמש סלעים של פדיון הבן חוייאן כ"ח זוזים וחצי זו וחצי שתות בזוזים של ערביים עד כאן • והחשבון הזה הוא כחשבון הרי"ף שזכרנו, וזה כשתחלק קכ"ד זו אל קירואן על ה' שהרי חמש סלעים הוא חמשה פעמים במנה, הר"מ ז"ל בארנוהו ראשונה, ת"ם ז"ל בארנוהו באחרונה דנפישי מיליה • הרב בעל העטור ז"ל כתב בשם הגאונים ומאתים דינרין של תורה מ' אוקיאות וחצי עד כאן, נקח חציו להקל החשבון ויהיה מנה דאוריתא עשרים אוקיא ורובע אוקיא, והוא בכסף צורי, ויהיה מנה דרבנן שמיניתו שהוא שני אוקיאות וחצי וחלק מל"ב באוקיא, חמש סלעים הם ארבעה אוקיאות וחומש רביעית האוקיא, וזה כשתחלק עשרים אוקיא ורובע על ה', סלע דאוריתא חומשו, סלע דרבנן שמינית של תורה:

מהטורניש מנה דאוריתא קכ"ו טורניש כסף ושתה פשיטין וחצי ורובע, מנה דרבנן שמנית שהוא ט"ו טורניש וט' פשיטין וחצי ורובע ומשהו, סלע דאוריתא ה' טורניש וחצי פשיט ועוד מעט, חמש סלעים הם כ"ה טורניש וג' פשיטין וחצי ומשהו, סלע דרבנן ז' פשיטין וחצי ומשהו, ואם תרצה לדעת מהדרהם הרשות בידך:

רבי יונה אבן גנאח ז"ל כתב בספר השרשים מלת שקל ודע כי שקל הקדש שעורו שלשה והובים ושליש ערביים מפני שאמרו פרק יש בכור אמר רבא סלעא דאוריתא תלתא ותולתא דכתיב עשרים גרה השקל ומתרגמינן עשרין מעין סלעא, ותניא ו' מעה כסף דינר כסף ע"כ • פי' הגרה הוא המעה ושש גרה הם דינר חלק עשרים על ו' ויצא ג' כין הי"ח והם דינרין נשארו ב' שהם שליש הדינר הרי תלתא ותילתא כבר בארנו שמשקל הדינר הערביי הוא דרהם וחצי פחות קירט, ואם כן יהיה משקל השקל ד' דרהם ו"ב קירט וג' שעורה אלא נשהו, וזהו סלע דאוריתא, ושל דבריהם ט' קירט ושתי שעורה ומשהו שמיניתו, ומנה דאוריתא משקלו קי"ט דרהם ו"ב קירט וג' שעורה שכפלנו השקל על כ"ה, ומנה דרבנן ט"ו דרהם אלא משהו שמיניתו, חמש סלעים הם כ"ד דרהם אלא ג' חבה, שחקקנו המנה על ולוה החבם כל אי המשקלים בכסף צורי, וכשתרצה לידע אלו התיכוכים כמה הם ממטבע הדרהם נוקרה נוסיף שליש לכל אחד במושכל ויצא המבוקש, וכן לזולתו מהמטבעות כפי מה שיעלה אליו • מה שפירש הוא ז"ל שלשה והובים ושליש פירש אותו רש"י שם בפרק יש בכור שלשה דינרין ושליש ואם כן יהיה בין שניהם ג' קירט ואחת שעורה, וזה שהדינר הוא כ"ד קירט, אם כן ג' דינרין ושליש יהיו שכוונים קירט שהם משקל ה' דרהם, ג' והובים ושליש, והוהב כ"ג קירט אם כן ג' והוב ושליש יהיו ע"ו קירט וג' שעורה אלא משהו שהם משקל ד' דרהם ו"ב קירט, ואם תעשה משקל הוהב כמשקל הדינר יסביכו רבי יונה ורש"י ז"ל דגמרא, ויהיו או חמש סלעים משקל כ"ה דרהם כסף צורי, דהרי לך שלפי פי רש"י ז"ל דגמרא יהיו חמש סלעים כן הדרהם הכנעני שוים ל"ו דרהם וחצי, מנה גדול קפ"ו וחצי והקטן כ"ג וחצי בקרוב • ולפי מה שפי' רש"י ז"ל בתורה, חמש סלעים יהיו ל"א ורובע אלא משהו ויהיה ז"ל מוסיף בחמש סלעים בגמרא יתר על פי התורה ו' דרהם ורובע אלא משהו, ואם כן סלע של תורה לרש"י וכ"ל דתורה שוה ו' דרהם ורביע, ולרש"י ז"ל דגמרא שוה ו' דרהם וחצי, כפול סלע איזה שתרצה על ה' וטשכחת ליה לחומתה, כה"ר ברוך ז"ל אמר אלי בשם זולתו שמנה של דבריהם הוא ג"ה ויניציאנש עד כאן, אם כן יהיה מנה גדול ת"מ וינסיאנש, וסלע גדול י"ו וחצי, וסלע קטן שני ושמינית, וחמש סלעים פ"ו וחצי והכל, ויניסיאנש, והדרהם כמשהו • קבלתי ממורי הרבי אשר ז"ל חמש סלעים הם כ"ו טורניש כסף עד כאן, ואם כן יהיה סלע גדול ה' טורניש וה' פשיטין אלא משהו, וסלע קטן ח' פשיטין ושמינית פשיט, ומנה גדול קל"ח טורניש כסף ומן הדרהם ר"ע, ומנה קטן י"ו טורניש וי' פשיטין וחצי, ומן הדרהם חמש סלעים נ"ד דרהם, ומנה קטן ל"ג דרהם וחצי וד' קירט שהוא שמינית הגדול, וכן תעשה כמשפט לשאר המינים אם תרצה אותם • מה"ר שלמה בן אדרת ז"ל כתב בתשובה סלע ד' דינרין והדינר לדעת הגאונים ז"ל משקל ג' ארגינין כסף נמצאו ה' סלעים עשרים דינרין שהם ס' ארגינין שהם חצי זקוק כסף פחות רביע אוקיא, ע"כ • ולפי חשבון זה סלע דאוריתא הוא משקל י"ב ארגינין, סלע של דבריהם משקלו ארגינין וחצי, מנה גדול ב' זקוקים פחות אוקיא שהם ט"ו אוקיא, מנה קטן אוקיא וחצי ורובע ושמינית שבאוקיא, וכל אלו המשקלים כסף צורי, נעריך זה החשבון אי ממטבע הדרהם ויהיה כך, סלע גדול משקלו י"ב ארגינין והם משקל י"ב חציו דרהם כמו שקדם, אם כן השקל או הסלע הוא משקל ו' דרהם שוה ט' הדרהם, סלע קטן משקלו ארגינין וחצי שהוא משקל חצי דרהם ורובע, שוה דרהם וב' קירט, מנה גדול משקלו ש' ארגינין שהם ש' חציי דרהם והם ק"ן דרהם, שוים רכ"ה דרהם, מנה קטן משקלו ל"ו

ארגינץ וחצי שהם י״ט דרהם פחות רביע, שוה כ״ח דרהם וב׳ קירט, חמש סלעים משקלם ס׳ ארגינץ והוא היוצא מכפל ה׳ על ס׳, לפי שחמש סלעים הם לעולם חומש המנה דאוריתא, המאונים על זה חלק ש׳ על ס׳ ויצא בחלוק ה׳, מנה קטן י״ב דינרין וחצי שהוא שמינת הגדול והם ל״ז ארגינץ וחצי, סלע דרבנן חצי דינר והוא ארגינץ אחד וחצי, והכל כסף צורי, אם כן בכל מקום שתשים ארגינץ הוא חצי דרהם כנעני לפי שבדינר ג׳ חצי דרהם או ג׳ ארגינץ:

החשבון היותר גדול מאלו מה שזכרנו בשם הר״ב, שני לו מהר״א, שלשי הר׳ בעל העטור רביעי הד״ם ז״ל והרשבא, חמישי רש״י ז״ל דגמרא, ששי אבן גנאח, שביעי רש״י ז״ל דתורה, שמיני רת״ם ז״ל:

עור בא לידי דינר ממטבע שקל הקודש והוא כסף כתוב סביבו בכתב הכותיים שהוא כתב הדיוט וכמו שזכרנו פרק ה׳ מצד אחר צורת מחתה ומצד השני אילן שקד בשלשה פרחי שקדים שקלתיו בדקדוק ועלה ארבעה דרהם וחצי וקירט אחד, אם כן ישוה הסלע של תורה כן הדרהם הכנעני ו׳ דרהם וי״ג קירט וחצי, רבי׳ סעדיה בתרגמו התורה כתב מחצית השקל בשקל הקודש שף מתקאל במתקאל אל קודם עשרין דאנק אל מתקאל, וכן בקע לגולגלתא שף מתקאל, וכן עשרה זהב משקלם עשרה מתקאל אי דהב, ויהיה אם כן המתקאל הוא השקל והוא הסלע שבו כ׳ דאנק כלומר עשרים גרה לשקל של משה רבינו ע״ה:

אחר כלה זה מצאתי לחסיד הרבי יונה בדרשות שלו, ושער חמש סלעים י״ב דינרין וחצי פרשיש, וד׳ דינרין פרשית שוין ה׳ דינרין טורניש וכן קבלנו מרש״י ז״ל עד כאן. אם כן יהיה זה ט״ו טורניש כסף וחצי טורניש קטן וחצי פרוטה, ויהיה כדעתו ז״ל חמש סלעים כן הדרהם שלשים ומשהו, מנה גדול ק״ן דרהם, מנה קטן י״ח דרהם וג׳ רובעי דרהם, וזה כי טורניש קטן בעל ד׳ פרוטות וכפ״רש״י בעל חמש, ופ״רש״י הוא שם אותו מטבע שיתר על טורניש קטן חומש, במנה מאה דינרין, במנה כ״ה סלעים במנה ה׳ פעמים חמש סלעים, חלק המנה על חמשה ויהיה לך חשבון ה׳ סלעים, כפול ה׳ סלעים על ה׳ ויהיה המנה, כלל גדול והנה יש עמנו סלע של תורה, וסלע דרבנן, מנה דאוריתא ומנה דרבנן, וחמש סלעים אלו חמשת המינים תלויים זה בזה לפי כשיכיר אחד מן החכמים אחד מחמשתן יודעו כלם ממנו. וזה הרי שיש לך ידיעה אל סלע של תורה כמה הוא. תחלקו על ח׳ ויהיה לך סלע דרבנן, ואם תכפלהו על כ״ה יהיה לך מנה של תורה יתחלק מנה של תורה על ח׳ ויצא לך מנה דרבנן, תכפול הסלע על ה׳ ויצא חמש סלעים, הרי שיש לך מנה דאוריתא חלקהו על ח׳ ויהיה לך מנה דרבנן, חלקהו על ח׳ ויהיה לך סלע דאוריתא. חלק זה הסלע על ח׳ ויהיה לך סלע דרבנן, חלק המנה על ה׳ ויהיה לך חשבון חמש סלעים, הרי שיש לך סלע דרבנן כפלהו על ח׳ ויהיה לך סלע של תורה ועשה כמושכל, הרי שיש לך מנה דרבנן כפלהו על ח׳ ויהיה לך מנה של תורה, ועשה כמושכל הרי שיש לך חמש סלעים כפלם על ה׳ ויהיה לך מנה של תורה, חלקהו על ה׳ ויהיה לך סלע של תורה, חלק מנה של תורה על ח׳ ויהיה לך מנה דרבנן. חלק סלע של תורה על ח׳ ויהיה לך מנה דרבנן:

הוצרכתי להזכיר זה לפי שאתה רואה מאלו החכמים קצתם יוכירו המנה לבדו וקצתם הסלע לבדו, וקצתם מנה דרבנן לבדו, וכיוצא בזה ובא זה ולמד על זה וזה מאזני צדק לכל, הנך רואה אל סלע המחלקות הללו ואחר שבארנו ת״ל אותם בארוכה לפי קוצר ידינו וחמש סלעים נדרשים תמיד לבכור וכן מנה דרבנן לכתובת אשה אמרתי לסדרם להקל טורח החפוש. רש״י ז״ל דתורה ה׳ סלעים הם ל״א דרהם וד׳ קירט פחות רובע שעורה, מנה דרבנן הם י״ט דרהם וחצי משהו. רש״י ז״ל דגמרא ה׳ סלעים הם ל״ו דרהם וחצי מנה קטן כ״ג וחצי בקירוב. הר״ם ז״ל ה׳ סלעים הם כ״ה דרהם, מנה קטן הם כ״ח דרהם וב׳ קירט. רת״ם ז״ל ה׳ סלעים י״ן דרהם וחצי וב׳ קירט וב׳ שעורה וחצי ומשהו מנה קטן י׳ דרהם אלא מעט. ה״ב העטור ה׳ סלעים הם נ׳ דרהם וחצי וקירט ושעורה ורובע שעורה בקרוב, מנה קטן הם ל״א דרהם וחצי וקירט ושעורה ומשהו. אבן גנאח ה׳ סלעים הם ל״ה דרהם וי״ג קירט וחצי, מנה קטן הם כ״ב דרהם וחצי אלא משהו. הרבי יונה ה׳ סלעים הם ל׳ דרהם ומשהו, מנה קטן הם י״ח דרהם וג׳ רובע דרהם, הר״ב ה׳ סלעים הם פ״ו דרהם וחצי, מנה קטן הם נ״ה דרהם, הר״א ה׳ סלעים הם נ״ד דרהם, מנה קטן הם ל״ג דרהם ויב קירט. הרשב״א ז״ל ה׳ סלעים הם מ״ה דרהם, מנה קטן כ״ח דרהם ושנים עשר קירט:

מציאת העבד ה׳ סלעים הם ל״ד דרהם וג׳ קירט וחצי, מנה קטן הם כ״א דרהם ושש קירט ומשהו, והיותר קרוב אל המציאה הוא רבי יונה אבן גנאח ורש״ר דגמרא. והרי״ף הזכיר מנה אלקירואן כי מאה זוז הם המנה ואם כן לחשבון קמ״ד המנה הגדול יהיה הקטן ר״ח, וחלסלע ה׳ וחצי ורובע ומשהו, וה׳ סלעים כ״ח וחצי ה׳ קירט א משהו כוסכם עם רבינו יעקב כהן דלעיל, ראה כי למה שמצאנו מן המשקל שבא לידנו ורש״ר הן דתורה הן דגמ׳, ורבי יונה אבן גנאח והרבי יונה החסיד הכל קרוב. פ׳ הזהב כרתבנו על פי אופנו גבי אחד מכ׳ וחמשה בדינר לרש״ר ז״ל דינר זה הזהב הוא והזהב ומשקלו שני אשטרלינש ומחצה, ודינר של כסף משקלו גם כן בזהב בשוה,

ויהיה משקל הסלע ד' זהובין או ארבעה דינרין, אם כן יהיה משקל הסלע מן האשטרלינש עשרה שהם ארבעים טורניש דקים, שהם ג' טורניש כסף וד' פשיטין, וחמש סלעים נ' אשטרלינש שהם מאתים פשיטין שהם ר"ו טורניש כסף וח' פשיטים, ויהיה הדינר של זהב שהוא בעל כ"ה דינרין של כסף כשתכהו על ב' ומחצה יעלה ס"ב וחצי והם אשטרלינש שום עשרים טורניש כסף ועשרה פשיטין וזה אינו חולק על זה שחשבון פרק הזהב הוא שיהיה ערך הזהב תר"ם פשיטין חלקם על י"ב ויצא נ"ג טורניש כסף וד' פשיטין. ואל חשבון שברשבנו הנה הערכנו הזהב נ' טורניש בצמצום שהם ת"ר פשיטין. לרת"ם ז"ל דינר של זהב משקלו ב' אשטרלינש וחצי, ושל כסף משקלו אחד אשטרלין ורובע, ואם כן לפי פירש רת"ם אחד מעשרים וארבע בדינר גרסי, וזה שהוא ז"ל רוצה לכוין המכמת שני מקראות הנאמרים על קנין הגורן של ארונה היבוסי ששם בירת המקדש מפני זאת הגרסא, ולזה כדי שיהיה הענין יותר מבואר נסדרהו כפי המשך החשבון ממטה למעלה:

הקדמה בידנו שדינר של כסף הוא אחד מכ"ד בדינר זהב אם כן למאה דינרי זהב יהיו כ"ד מאות דינרי כסף, והם שש מאות שקלים, וזה כשתחלק כ"ד מאות על ד' שהוא משקל הסלע בדינרין וכדלעיל ומעתה נצרף החשבון:

בירת המקדש הוא בגורן המלך ארונה היבוסי וקנהו המלך דוד בסוף ימיו ונתן בערכה נסנא של זהב שהיה משקלה חמשים שקל כסף שהם שום שש מאות שקלי כסף לחשבון זה, כיצד דינר זהב משקלו שני אשטרלינש וחצי, ודינר של כסף משקלו חצי מזה שהוא אשטרלין אחד ורביע יהיה לפי חשבון זה שקל כסף משקלו חמש אשטרלינש ושל זהב משקלו עשרה, ויהיה משקל דינר זהב כמשקל חצי שקל כסף בשוה, כפול נ' שקלי כסף על ה' ויהיה ר"נ והם אשטרלינש, והוא משקל נ' שקלי כסף והוא משקל מאה דינרי זהב, נמצא שדוד ע"ה נתן חמשים שקלים זהב שהיה משקלם מאה דינרי זהב שהם שוים כ"ד מאות דינרי כסף שהם שש מאות שקלים, ועכשו יתקיימו שני המקראות הללו שאחד אומר בדברי הימים ויתן דוד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות, וכרתוב אחד אומר בסוף ספר שמואל ויקן את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים, כלומר שנתן מן הזהב לארונה על הגורן חמשים שקלים במשקל שקל כסף שהוא ה' אשטרלינש ושוים שש מאות שקל כסף, הרי שמציאות כיוון אלו שני המקראות הכריח רת"ם לשים חלוק הנוכר בין משקל דינר של כסף לדינר של זהב, וכן הדין בסלעיהם ושאר הפרטים, מכל מקום יראה מסוף ספר שמואל ע"ה שבעת הקנין ההוא עדיין היה ארונה טלך:

נרצה לדעת כמה עולה קנין הגורן הקדושה מן הזקוקים וכן הטורניש וכן הדרהם וזה ששש מאות שקל כסף מרת"ם אינם כי אם ג' מאות של רש"י וקנו ז"ל ואם כן ג' מאות שקלים הם לרש"י ק"ן אוקיא, חלקם על ח' שהוא מספר אוקיות הזוק והיוצא בחלוק הם הזקוקים ומה שנשאר לחלק הם אוקיות והם י"ח זקוקים ושמה אוקיא, ולחשבון שהזקוק נ' טורניש הם ט' מאות ול"ו טורניש וחצי, ולשנים דרהם הטורניש הם אלף וח' מאות ע"ה דרהם. מסכת זבחים פרק בתרא כרתוב אחד אומר ויתן דוד לארונה במקום שקלי זהב משקל שש מאות וכרתוב ויקן דוד את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים הא כיצד גבה מכל שבט ושבט חמשים שקלים שהם שש מאות ר"מ אומר משום אבא יוסי בן דוסתאי בקר ועצים ומקום מזבח בחמשים וכל הבית בשש מאות, כרתוב התם וזהב וכתוב הכא כסף אלא אימא גובה כסף בשש מאות שקלי זהב, ראה איך אמרו ז"ל על פסוק הכתובים התם ועל פסוק הנביאים הכא ולזה גם כן שם חלוק הר"מ בחלק השני פרק מ"ה בין מדבר ברוח הקדש שהם הכתובים ובין הנביא שהם הנביאים, ואף על פי שכלם קדושים ומפי הגבורה ולזה אמרו פרק בני העיר וחומשים על גבי נביאים וכתובים אבל לא נביאים וכתובים על גבי חומשין, ולא קתני נביאים על גבי כתובים. לרת"ם ז"ל חמש סלעים שוה בן הם כ"ח אשטרלינש שהם ח' טורניש כסף וארבעה פשיטין, וכן תתן לכהר דין ודין חקן על זה הדרך, מנה גדול יהיה ל"ט טורניש וחצי פשיט ורביע שהם ע"ח דרהם ושתות דרהם וחצי שתות דרהם, מנה קטן חמש טורניש בקירוב שהם עשרה דרהם אלא מעט, וכן על דרך כן:

נרצה לידע במטבענו מערת המכפלה בכמה קנאה אברהם אבינו ע"ה. לחשבון רש"י היה הקנין כ"ה זקוקים שהם אלף ור"נ טורניש שהם אלפים וה' מאות דרהם. מיהו פרק חשוכר את הפועלים אמרינן וישקול אברהם לעפרון דלא שקיל טיניה אלא קינטרא ותרגום כפר וזהב טהור קינטר דהב דכי, ואמרינן פרק יש בכור לנחלה אמר רבי חנינא כל כסף האמור בתורה סתם סלעין דנביאים ליטרין דכתובים קינטרין חוץ מכספו של עפרון אף על פי שכרתוב בתורה סתם קינטרין הוא דכרתיב ארבע מאות שקל כסף עובר למוכר ואיכא דוכתא דקרו לקנטרא תיקלא סירוש קינטרא מאה סלעים בכל שקל עבר למוכר שכל מקום שיש סוחר מקבלין אותו בתורת שקלים ואיכא דוכתא וכו', חילכך קינטירא יהב ליה, ולפי זה קנאה בארבעים אלף שקל, אם כן אין זה וההפך חסר:

נרצה לידע דמי מכירת יוסף הצדיק ע"ה שאמר הכתוב בעשרים כסף כבר קדם כי כסף סלע שקל הכל אחד, א"כ הם סלעים ולפי זה לעבד נמכר יוסף לשיטת רש"י ז"ל בעשרה אוקיא כסף שהם וקוק אחד ורובע שהם ס"ב טורניש וחצי שהם קכ"ח דרהם, וכסף הנזכר עליו סלע היה לא גרה שאם אינו כן אלא שהוא גרה לא יהיה קניינו אלא ז' דרהם וחצי וזה נמנע, ועוד דאמרינן בירושלמי מסכת שקלים פרק מצרפין רבי ברכיה ורבי לוי בשם ריש לקיש אמר לפי שמכרו בכורה של רחל בעשרים כסף יהא כל אחד ואחד פודה את בנו בעשרים כסף, ולפי זה הירושלמי כסף האמור לגבי יוסף הוא זוז או דינר, ויבא הענין כעובדא דרב אשי דלעיל, ולא היו דמי מכירתו אלא ה' סלעי, ורבי סעדיה תרגם כ' דרהם. גרסי' פ' השותפין שרצו אמר רב אסי לעולם אל ימנע אדם עצמו משלישית השקל בשנה שנאמ' והעמדנו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה יהיה זה לחשבון הר"ם ג' דרהם בשנה. גרסי' מס' כריתות סוף פ"ק ועמדו קנין בו ביום ברבעתין פירש הר"ם הוא רבית דינר כסף שהוא שוה ו' דרכמונים ולפיכך היו שתי תורים או שני בני יונה בדרכמון וחצי שהעוף האחד יהא בשלשה רביעי דרכמון והדרכמון הוא י"ו גרגיר שעורה עד כאן, אם כן רבית דינר כסף הוא דרכמון וחצי והם כ"ד גרגיר שעורה, היה שוה לעוף אחד ממטבע הדרהם רובע דרהם וחצי קירט. גרסינן פרק כסוי הדם ושפך וכסה מי ששפך יכסה, מעשה באחד ששפך וקדם חבירו וכסה וחייבו ר"ג ליתן לו עשרה זהובים שכר ברכה יהיה זה מן הדרהם לפי מה שקדם מאתים ושלשים דרהם, וכוס של ברכה ששוה ארבעים זהובים יהיה תתק"כ דרהם. פרק שלשה שאכלו אורח מברך כדי שיברך בעל הבית, כתב הראב"ד ז"ל מיתחזי מהכא דאי אמר בעל הבית לא ניחא לי דליברכן אלא אנא מבריכנא הרשות בידו, וקשיא לי ההוא מעשה דמסכת חולין דאמר ליה רבי לאותו שבשרו על אויבו שנפל ומת וסעד אצלו אמר ליה ארבעים זהובים אתה נוטל או כוס של ברכה אתה שותה, ומה לו לקנותו ארבעים זהובים והוא שלו אם ירצה ואפשר מפני שבשרו בשורה טובה לא רצה להעבירו ממנו אלא בדמים עד כאן. וחזוב עשרה זהובים למי שגזל מצוה מחבירו אצל הרב אלפא"ס ז"ל אינו קנס אלא דין וכמו שכתב פרק החובל אמר ליה תתרגם מתניתך בשור העומד להריגה ובאילן העומד לקציצה אמר ליה אי הכי מאי קא טען דאמר אנא בעינא למעבד האי מצוה כדתניא ושפך וכסה מי ששפך יכסה ומעשה באחד ששפך וקדם חברו וכסה וחייבו ר"ג ליתן עשרה זהובים. איבא מאן דאמר דהאי דחייביה ר"ג להאי גברא עשרה זהובים קנסא הוא דקנסיה ולא גמרינן מינה לדינא אחרינא, וכד מעיינת בגמרא לא משכחת האי סברא וכו' עד כאן. ומצאתי שמעשה היה באבי הבן שנתן בנו לאחד למולו והקדימו אחר ושאל לו בדין הזהובים ובא מעשה לפני רת"ם והורה שהוא פטור מטעם קנס, וכן פעם אחרת קראו לאחד לקרוא בתורה וקדם חברו ועלה וחייבו שיביא לו תרנגול לשחוט, מסתברא דכל כי האי הלכה כדברי המחזיר, וזה שהגזל את חברו מצוה לא יהא פחות מהגזלו שוה פרוטה שחייבוהו להוליכה אחריו אפילו למדי, ואין זה בעד הפרוטה אלא כדי שלא יהא רגיל לגזול ואנו נעשה זוכל בגזל המצות שמתן שכרן אינו אלא לעולם הבא, עם שדומה לחוב ואיטלול, א"כ אין להקל עליו במה שחייבוהו רבותינו ז"ל, עוד הרי שגזל סאה של תבואה וכו', אין זה מברך אלא מאין שנאמר ובוצע ברך נאץ יי', וכל שכן הגזול מצוה דהוה ליה בידיה מצוה הבאה בעברה וכהלבנת פני חברו, עוד לא יהא דיני ממונות חמור מדיני נפשות, דאמרי' גזל בהמה והוקינה משלם כשעת הגזלה, ואמר רב ספא לא הוקינה ממש אלא אפילו כחשה, ומסקנא כחשה דלא הדרה, וא"כ זה שנקרא לקרוא בתורה שהוא תקנת נביאים שביניהם ועורא אחריהם ואי אפשר בלא זה יבא אחר ויגזול ואחר כן יפרענו בשחיטת וכסוי התרנגול שאם רצה לכלב ישליכנו אחר כל זה אי בעית אכיל אי בעית לא אכיל, ושכר מצוה ומצוה אינה נזכרת בתורה עד שנדע שגזל לו ואת"ל פרעונו בזו, ואף על פי שנוכל להבין קצת מתוך ענשן וכמו שהזכיר הר"ם ז"ל בפי' אבות, עוד הרי אמרו צריך אדם שיראה עצמו כאלו כל העולם כלו תלוי עליו עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם כלו לזכות, זה החושך המצוה מאי קסבר דדמא דידיה סומק טפי דילמא דחבריה סומק טפי, ואם חוטפין מצוה לטעם אין חוטפין מצוה בלא טעם. ירושלמי תאני מצה גזולה אסור לברך עליה אמר רבי אושעיא על שם שנאמר בוצע ברך נאץ יי', הא דתימא בתחלה אבל בסוף דמים הוא חייב ל"ן רבי יונה אומר אין עברה מצוה רבי יוסי אומר אין עברה מצוה, אמר רבי אילא אלה המצות אם עשיתה אותה כמצותן הרי זה מצות ואם לאו אינו מצות, ואחר שהענין כן מה בין גזול מצה לגזול מצוה מן המצות, אם כן נראין דברי הרי"ף ז"ל:

במרות. פרק איזהו נשך חטי בדינר זהב הכור וכן השער. ירושלמי א"ר אבא בר סימונא והוא השער היפה לעולם פחות מכן וי לזבונא יתר מכן וי למוכנא דינר זהב הוא כ"ה דינרי כסף, הכור לי' סאין יצא כל סאה ה' מעין, סאה ביציה קמ"ד:

חומר היא המדה היותר גדולה שבמדות בני ישראל והיא מדה מכילה משקל ע"ב אלף וז', אם כן שדה אחוזה זרע חומר שעוריס נפדה בחמשים שקל כסף ויהיה זה סלע ומנדיון לשנה אל מ"ח שנה, ושנה אחרונה היא בסלע לחוד, וזה נ' שקלים נ' סלעים והם פדיון

חומר שעורים שהם שלשי' סאין תן מן החמשים מ"ט לס"ט שנה, ישאר שקל עשה ממנו ופדיונין יהיו מ"ח תן עוד לכל שנה פנדיון והיו סלע ופנדיון לשנה אי שנה אחת לבד בסלע בלא פנדיון, וזה אע"פ שהפירות שוים:

ורתך הוא חצי חומר והיא מדה מכילה משקל ל"ו אלף זוז, וכמוהו היה פסכתר ובדאיתא מסכת תמיד פ"ח, וקסטא דמוריסא דע"ז קורין לו קסט בערבי, בפתחות הקו"ף ומשקלו אלף וג' מאות וחמשים דרהם, ואמרינן פר' ערבי פסחים אמר רבי יצחק קיסטא דמוריסא דהוה בציפורא הות לוגא למקדשא ובה משערין רביעית לפסח:

ברת ואיפה לאבן גנאח בשרשים שתי מדות אלו הם שוות שנאמר האיפה והבת תוכן אחד יהיה אלא שהאיפה מדת היבש והבת מדת הלח, וכל אחת מהם עשירית החומר כמו שכתוב מעשר החומר הבת ועשירית החומר האיפה, משקל מה שמודדין בכל אחת מהם שבעת אלפים ומאתים זוז ומה שאמרו פרק מציאת האשה הבת נוטלת עישור נכסי סימן לדבר מעשר החומר הבת:

עומר עשירית האיפה והיא מדה מכילה ז' מאות ועשרים זוז, עשרון הוא העומר, סאה שלישית האיפה קב ששית האיפה, לוג רביעית קב והוא ששה ביצים, מסכת כריתות פרק קמא הרבה ניסים נעשו בשמן המשחה מתחלתו ועד סופו לא הית אלא י"ב לוג וכו', וגבי נר חנוכה אמרינן עד דכליא רגלי דתרמודאי כרגב הר"ט ז"ל שהוא שעור חצי שעה אחר שקיעת החמה, אם כן לפי חשבון זה שעור מדת השמן הוא שמינית ביצה שהרי אמרו חצי לוג שמן לנרות המנורה והם דולקות מערב עד בקר דהיינו י"ב שעות, וחצי לוג הוא ג' ביצים כל ד' שעות ביצה כל שעה רובע ביצה כל חצי שעה שמינית ביצה וזה לכל פתילה:

כור הוא החומר והוא ל' סאין, קפי זה הוא פחות מעשרון, כוספא הוא קבה ברת תלתא קפיזי וכדאיתא פרק המוכר את הספינה, עוד שם אבל עושה הוא סאה וחצי סאה תרקב וחצי תרקב קב וחצי קב ורובע ורזומן וחצי רזומן ועוכלא וכמה הוא עוכלא אחד מחמשה ברובע זה הקב כ"ד ביצה חציו שנים עשר רבעו ו' שמיניה ג' חצי שמינית ביצה וחצה ביצה וחומש ביצה:

ובמשקל חזון לפי מה שקדם איפה ז' אלפים ור' זוז סאה אלפים וארבע מאות זוז, קב ד' מאות זוז, חצי קב מאתים זוז, ליטרא גדרה הרי"ף ז"ל מאה זוז, והוא המנה גם כן, אם כן היא רביעית הקב, שמיניה הקב חמשים זוז, חצי שמיניה הקב כ"ה זוז, אוקיא של דמשק היא משקל חמשים דרהם, אם כן לחשבון זה הליטרא היא שלש אוקיא מדמשק בשוה וחצי קב ו' אוקיא, קב י"ב אוקיא והוא ליטרא, סאה ו' ליטרא, איפה י"ח ליטרא והכל מדמשק בזמננו זה:

ואחר שידעת כמה קירט יש בדרהם וידעת שהזוז הוא דרהם וחצי תוכל להעריך הליטרא בכל מקום שתרצה, ובכל ארץ כנען מצרים וסוריא עושין בליטרא שלהם י"ב אוקיא אבל מספר דרהמי האוקיא נהרא נהרא ופשטיה, וזה כי אוקיאת ירושלם ולוד ושכם ס"ו דרהם ושני שלישי דרהם אחד, אוקיאת בירת שאן וטבריה ע"ח דרהם, אוקיאת גלעד וארצו מאה דרהם, אוקיאת בכל ומצרים שנים עשר דרהם וחצי, והכסר מאה ליטרא, סוף מסכת בבא בתרא אמר רב ספא פשיטא ספל מלמעלה וקפל מלמטה הכל הולך אחר התחתון בעי רב אבי קפל מלמעלה וספל מלמטה מאי מי חיישינן לובוב או לא תיקו, (פירש ספל סאה), (קפל קב ופלגא):

פרס לפי מקומו פעם הוא חצי מנה, פעם שלשה ביצים, חציים ביצה וחצה, ואמרינן כל האוכלין מצטרפין לפסול כבחצי פרס וכדאיתא סוף מסכת מקוואות ופרק בכל מערבין, פרק כיצד מברכין כרגב רש"י פרס ארבעה ביצים שהאכילה שמונה, כרגב ה"ב תורת חבית כמה שעור אכילת פרס יש אומרים ד' ביצים ויש אומרים שלשה ביצים ולזה דעתי נוטה, וכן פרק כיצד משתתפין כמה שעור חצי פרס שתי ביצים חסר קימעא. ובתוספתא מסכת מקוות פ"ו וכמה הוא חצי פרס שתי ביצים חסר קימעא דברי רבי יהודה רבי יוסי אומר שתי ביצים צוחקות רבי שיעור שתי ביצים ועוד:

דין מדה מחזקת אלף מאתים זוז, וכן היו במקדש בזך טני הולתם, רביעית כלומר רביעית לוג ביצה וחצה, וכן התם במדת לח עושה דין וחצי הין ושלישית דין ורביעית הין, לוג וחצי לוג ורביעית ושמינית ואחד משמונה בשמינית והוו קירטוב, (פי' לוג ו' ביצים חציו ג' ביצים, רביעתו ביצה וחצה, שמיניתו חצי ביצה ורביעיתה, ושמינית זה השמינית הוא הקירטוב, אם כן ברביעית יש י"ו קירטוב ויהיה הקירטוב חצי שמינית הרביעית:

מקוה שיש בו ארבעים סאה חסר קירטוב שנפל לתוכו ג' לוגין מים שאובין עם שמראיהם מראה מים פוסלין המקוה, ואלו הית שאובה שהמשיט מעוטה כלומר תשעה עשר סאין וכ"א מי גשמים לדברי הכל הוה ליה מקוה בשר, וכן פסק רב אחא משבחא, והראב"ד ז"ל בספר בעלי הנפש, אבל הרשב"א ז"ל כתב בתשובה מגדולי הפוסקים יש שהכשירו אפילו כולה,

וכן הרי"ף ז"ל דגרים בדרב דימי בכולה עד כאן . וההיא דרב דימי מסכת תמורה פרק קמא דכי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן שאיבה שהמשיכה כולה טהורה נמצא שרי"ף ז"ל גרים בה כולה, והראב"ד ז"ל לא גרים כולה , וזה לדברי הר' שלמה ואף על פי שהוא ז"ל אומר שסומכין על ר"ם והראב"ד ז"ל , ומסתברא שאין הפרש בהכשר המשכה בין שאובה על ידי כלים שנפלו מאליהם בצינור ובין שנשאבו על ידי אדם דהכשר המשכה דמוכר מסכת תמורה בשאובה בכתף משתעי דתנן רבי אליעזר בן יעקב אומר מקוה שיש בו עשרים ואחת סאה מי גשמים ממלא בכתף י"ט סאה ופותקן למקוה והן טהורין שהשאובה מטהרת ברובה ובהמשכה , אלמא אפילו המשכה דשאובה שבכתף הכשירו , ורבי' שמשון סובר דשאובה בכתף אפילו בקרקע פסולה , ומה שאמרתי לדברי הרב רבי שלמה מפני שבהלכות הרי"ף ז"ל פרק ידיעות בהרבה ספרים לא ימצא שם כולה אלא סתם , וכן נמי כתב עליו הראב"ד בספר בעלי הנפש דבר זה לשונו הנה גם זה קשיא על דברי הרב רבי יצחק אלפא"סי ז"ל שכתב על השאובה שהטשיכוה כולה שהיא טהורה להטביל בה , א"כ אין ספק שהרי"ף גרים כולה , וכן קבלתי מרבותינו . ולשון הרמב"ן ז"ל פרק המוכר את הבית ונראה שרבינו הגדול ז"ל שהכשיר כולה שאובה בהמשכה סובר דשאובה לאו דאוריתא , אבל הגאונים ז"ל לא הכשירו אלא ברבויה והמשכה , ואין כאן מקום להאריך בדהו ואפילו לדבריהם משמע דשאובה דרבנן היא לגמרי ואפילו לטבול בה עד כאן . והר"ם מקוצי ז"ל במצות רמ"ח בשם רבינו יצחק בר' שמואל הביא ראיה על כולה שהיא כשרה , וכן רבי' האי גאון ז"ל וכן נמי כתב הרמב"ם ז"ל וזה לשונו אם ממלא בכלי ושופך והמים וזחלין והולכין למקום אחד הרי זה מקוה כשר . כתב הרמב"ן ז"ל על צינור שחקקו ולבסוף קבעו פוסל את המקוה קבעו ולבסוף חקקו אינו פוסל את המקוה אינו פוסל כלל את המקוה ואפילו לכתחלה ושמעתי משום דשאובה לאו דאוריתא וכשם שאין פוסל כך הוא משלים למקוה ועושה מקוה שלם דרך צנור עד כאן . ומכל מקום לכתחלה טוב הוא לחוש לדברי הגאונים ז"ל , וגדולי המפרשים שהסכימו , דכולה שאובה דרבנן לפי שלא נאמרו השאובין אלא משום גזרת כלים בלבד דמקוה בעינן בקרקע דומיא דמעיין הא שאובה כולה בקרקע דאוריתא משרא שריא וכדאמרינן פרק המוכר את הבית שאני שאובה דרבנן . וכן בפסחים משקה בי מטבחיא , והתם כלם שאובין נינהו ותניא בתוספתא מקוה שהניחו ריקן ובא ומצאו מלא כשר מפני שספק מים שאובין וחזקת המקוואות כשרות מדקתני ריקן ולא קא תני חסר ומצאו שלם ש"מ שלא היו בו מים כלל בשהניחו ואפילו חבי כשבא ומצאו מלא כשר מן הספק לפי שהשאובה ואפילו כולה אינה אלא מדרבנן וספיקא דרבנן לקולא , ורבינו שמשון הביא בפירושיו דבר זה לשונו , ירושלמי מסכת עבודה זרה פרק בתרא דמודה כותאי בשאובה דפסולה , מכלל דהויא דאוריתא ולזה אמרינן לקמן ומקואותיה טהורין , ומשמע משום דשאובה דאוריתא מדמודי בה כותאי . ויש לדחותה דלעולם לא מודו ומכל מקום מטהרינן מספק משום דשאובה דרבנן וכדאיתא במרובה עד כאן , והכי תניא התם והרי צינור דאיכא שני השם דמעיקרא קצצתא והשתא צינור ותנן צינור שחקקו ולבסוף קבעו פוסל את המקוה , קבעו ולבסוף חקקו אינו פוסל את המקוה ואי אמרת שני השם מילתא היא כי קבעו ולבסוף חקקו נמי ליפסל שאני שאובה דמדרבנן הוא , אי הכי אפילו חקקו ולבסוף קבעו נמי שאני התם דאיכא תורת כלי עליו בתלוש , פירש רש"י ז"ל קבעו ולבסוף חקקו דלאו כלי הוא אלא ארעא תמיכתא הוא . כתב ה"מ הלכות עירובין והרביעית מחזקת מן המים או מן היין משקל י"ו דינרין וחצי בקירוב , והליטרא האמורה בכל מקום מלא שתי רביעיות שהם משקל כ"ו דרהם וחצי ושני שעורה וחצי שעורה , ויצא לך זה בשתכה שבעה עשר דינרין וחצי על צ"ו שהם שעורות הדינר היוצא מהכפל חלקהו על ס"א שהם שעורות הדרהם לר"מ והיוצא הוא המבוקש :

נמצא שרביעית לוג משקל כ"ו דרהם וד' קירט , לדברי הר"מ , ורביעית קב לפי שעורי רבי יונה אבן גנאח ז"ל מאיפה למאה ומסאה לקב וכוקב לחצי קב ומחצי קב לרובע קב יהיה רובע קב מאה וז שהם ק"ן דרהם , ויהיו חמשת רובעים ת"ק וז שהם תש"ג דרהם מצריים . והנה כתבנו בשם הר"מ בפרק קודם זה ששעור חלה במדה שעשה כחוק ה' מאות וב' דרכמוני מצריים , וכמכונא לעי' גבי דין המשקה אשתו הלכנו בשיטת רבי יונה ולסוף הקדמתו למסכת מנחות כתב ז"ל וכבר זכרתי בתחלת מסכת עדיות שאני עשיתי מדת הרביעי' ודקדקתי בה כל מה שאפשר לי וזכרתי שמצאתי מחוקת כן היין קדוב לכ"ו דרכמונים מצריים וגרגרים לא חששתי להם למיעוטן ויהיה משקל מה שמחזיק הלוג כן היין או השמן כפי מה שמצאתי ק"ד דרכמונים מצריים ע"כ . הרופא הזה לא השוה יחד בספרו משקל היין והשמן שאמר מדת אחום מלא שמן משקלו ט' ליטרין ומלא יין משקלו עשרה ליטרין . כתב הרמב"ן ז"ל רביעית הוא נ"א ארגינין ואם כן הלוג הוא ר"ד ושעור חלה אלף ועשרים :

נחזור לענייננו מעשר בהמה מסכת בכורות פרק ט' ברישא מעשר בהמה נוהג בארץ ובחוצה לארץ בפני הבית ושלא בפני הבית וזהו לדין תורה אבל חכמים גזרו שמא יאכלנו

שלא במזומים מפני שאין אצלנו מקדש שהרי דינו אם הוא תם מקריבין ממנו חלבו ודמו ואוכלין אותו הבעלים בירושלם, ואם אירע בו מום יאכל במומאה בכל מקום ואמרו שאינו נוהג אלא בפני הבית ובשחיה שם מקדש בנוי נוהג בארץ ובחוצה לארץ:

בכור בחמה הם שנים בכור בחמה טהורה והוא בקר וצאן, ובכור בחמה טמאה והוא מין אחד לבד והוא החמור, והבכור השלישי הוא בכור אדם, ושלשתם בפסוק כל פטר רחם לכל בשר וכו', בכור בחמה טהורה אמרינן בספרי שאינו נוהג אלא בארץ יכול יהא אדם מעלה בכורות מחוצה לארץ ת"ל ואכלת לפני יי' אלהיך מעשר דגנך תירושך ויצהרך ובכורות בקרך וצאנך ממקום שאתה מביא מעשר דגן אתה מביא בכורות מחוצה לארץ שאין אתה מביא מעשר דגן אין אתה מביא בכורות, וכן היא סוף מסכת חלה בן אטיטס העלה בכורות מבבל ולא קבלו ממנו, וחתם בכורות גרסי' לא בכורים, וכן פי' שם הר"ם ז"ל ומיהו לפי חנראה מן המשנה ההיא בכורים גרסי' לא בכורות, דבכורים קא משתעי דאמרינן אנשי הצבועים הביאו בכוריהם קודם עצרת ולא קבלו מהם מפני הכרזוב שבתורה וחג הקציר בכורי מעשיך וכו' בן אטיטס העלה בכוריו מבבל ולא קבלו ממנו, יוסף הכהן הביא בכוריו יין ושמן ולא קבלו ממנו א"כ אלו שני המעשי' בבכורי' קא מיירי אבל על כרחי' ההיא דבן אטיטס בכורות קא מיירי דהכי אמרי' מס' תמורה פ' אין קשרים ובאין מחוצה לארץ לארץ חוץ מן הבכור והמעשר אם באו תמימים יקרבו ואם בעלי מומין יאכלו במומן לבעלי, ואמרי' בגמרא ורמינהו בן אטיטס העלה בכורות מבבל ולא קבלו ממנו אמר רב ששת לא קשיא הא רבי עקיבא הא רבי ישמעאל, ופי' הר"ם דרבי ישמעאל נדחת היא דאית ליה הא דתניתן לפי שאין בכור בא מחוצה לארץ. גם התם מסכת חלה דחק הרב ז"ל עצמו ופי' ההיא דבן אטיטס בבכורות וההיא דיוסף הכהן בבכורים. ומגדולי הגאונים ז"ל פסקו שהבכור נוהג בחוצה לארץ, והכי נהי אמרינן מסכת סנהדרין פרק קמא בן אחותי יורד לבבל יורה יורה ידין ידין יתיר בכורות אל יתיר, אם כן הבכור נוהג בחוצה לארץ. ובחבור כרתב הרב ז"ל הלכות בכורים פרק ב' אין הבכורים נוהגין אלא בפני חבירת ובארץ ישראל בלבד שנאמר ראשית בכורי אדמתך וכו', ומביאין בכורים מדבריהם מערי סיחון ועוג וסוריא אבל עמון ומואב וכו'. סוף פרק עד כמה ומסכת נגעים סוף פרק ב' כל הבכורות אדם רואה חוץ מבכורי עצמו. מסכת תמורה ריש פרק כיצד מערימין אמר רב יהודה מותר להטיל מום בבכורות קודם שיצאו לאויר העולם, ומוקים לה בזמן שאין בית המקדש קיים. ורבינו האי גאון כרתב בספר מקח ומכר שער נ"ו הבכור קדושתו מרחם ונוהגת בגלות בזמן הזה, וכל בכורתם שאין בו שום מום חרי הוא לכהן והוא רשאי למכרו אבל אין לו רשות לשוחטו לא הוא ולא הלוקחו ממנו, וכן אסור להשתמש בו שום תשמיש ואם מת קוברין אותו כדגרסינן מסכת תמורה פרק קמא הבכור מוכרין אותו חי ובעל מום חי ושחוט ואי מתרמי ביה מום הרי הוא נכסי כהן יש לו לאכלו ולמכרו למי שישחטנו ולמי שיאכלנו ואין ב"ד רשאין להניחו לישראל לשוחטו במומו אלא עד שיהיה כהן עמו שיאמר אני מכרתיו לך במומו זה כדגרסי' סוף פרק כל פסולי המוקדשין אמר רב יהודה אין רואין בכור ישראל אלא אם כן יש כהן עמו, ומותר למוכרו לכהן ולישראל יחדו ואף על פי שאמרו מסכת תמורה אמר רב חסדא לא שנו אלא כהן לכהן אבל כהן לישראל אסור למכור, הרי אמרו שאין הלכה כן דגרסינן מר זוטרא איקלע לבי רב אשי אמר ליה טעים מר מידי צבת ליה אומצא אמר ליה ליכול מר משום דבוכרא הוא אמר ליה מנא לך הא אמר ליה מכהן ובנתיה אמר לו והא אמר רב חסדא מכהן לישראל אסור אמר ליה לא שמיע לי כלומר לא סבירא לי, ואסור למכור בכור לגוי בין חי ובין שחוט בין תם בין בעל מום כל עקר, וחלבו מותר למכרו לגוי כדתנן כל פסולי המוקדשין נמכרין באטלין ונשחטין באקלים ונמכרים בליטרא חוץ מן הבכור ומן המעשר שחנאתן לבעלים עד כאן. כרתב רב אחא משבחא פרשת בא אל פרעה גבי בכור בזמן שאין בית המקדש קיים תם קאי ורעי עד דנפיל ביה מום ונאכל לכהנים ונראה שפסק ההיא דרב חסדא, ומיהו הא איתי ז"ל ההיא דאמי ורדינאה חוי בוכרא דבי נשיאה הוה, והאי על כרחי כרב אשי איתא דאי לאו הכי למאי איצטריכא ליה לא מי ביקור דהא אין לישראל חלק בו ואפילו בדמיו, וברתר הכי בסוף דבריו ז"ל הביא כל הענין כמו שכתבו הגאון רבינו האי ז"ל. כרתב החסיד הר' יונה ז"ל בכור בהמה טהורה בזמן הזה אסור באכילה ובהנאה עד שיפול בו מום מעצמו נפל בו נותנו לכהן לשחטו ולאכלו והכהן יכול להאכיל ממנו לישראל, והמזומים הם מומין גדולים ונכרים כגון נקטרה ידו נשברה רגלו נסטית עינו:

בכור בחמה טמאה הוא פטר רחם והוא שנפדהו בשה לבדו ולא בזולתו וינתן לכהן והוא שאמר הכתוב ופטר חמור תפדה בשה, ואמרינן סוף מסכת חלה ואלו נותנין לכהן התרמין והבכורות ופדיון הבן ופדיון פטר חמור הזרוע הלחיים והקיבה וראשית הגז ושמן שריפה, ופי' הר"ם והטעם שלא נקדים באלו המתנות כהן חבר על זולתו לפי שאין בהם קדושה ולא נחוש שמא יטמאום עם הארץ, פטר חמור אם לא יפדה בשה וערפתו ואם ערפו טעון קבורה, והוא מכלל איסורי הנאה ופדיונו בשה אף על פי שאינו בשויו כדאמר רב יוסף פטרוא בר דנקא כלומר שהכחוש שוה שתות דינר שהוא מאה, וכן נפדהו בכל מדי בשויו אם אין לו שה, ואפילו

בכישא דירקא וכדאיתא מסכת בכורות סוף פרק קמא רב נחמן בריה דרב יוסף פריק בשלקי בשויז, פי׳ עשבים שלוקות. כרתב הר״מ הלכות בכורים פרק י״ב ושתי מצות אלו נוהגות בכל מקום ובכל זמן ומצות פדיה קודמת למצות עריפה. וכפ׳ המצות כרתב ז״ל ויש למקשה שיקשה ויאמר לאיזה דבר מנית פדיונו ועריפתו שתי מצות ולא תמנה אותם מצוה אחת ותהיה עריפתו מדין המצוה כמו שקבלת בשורש הרביעי, הנה יודע האל כי צדיק יהיה מחייב זה לולי מה שמצאנו לרבינו ז״ל לשון יורה על היותם שתי מצות והוא אמרם מצות פדיה קודמת למצות עריפה מצות יבום קודמת למצות חליצה וכמו שהיבמה אם ליבום אם לחליצה היבום מצוה והחליצה מצוה כל אחת מצוה בפני עצמה כן פטר חמור אם לפדיה או לעריפה וו וו מצוה. חכמים ז״ל הקדימו במשנתם בפרק קמא באור פטר חמור לבאור ענין בכור בחמרה טהורה משום דלא נפישי טיליה:

פדיון בכור אדם הוא שנאמר וכל בכור בניך תפדה, ומצוה זו נוהגת בכל מקום ובכל זמן, ובאורה מסכת קדושין פ״ק ואבי הבן מברך שתים ובדאיתא סוף מסכת פסחים, והם אשר קדשנו במצותיו וצונו על פדיון הבן ושהחיינו, האב נותן לכהן חמש סלעים לפדיון הבן והכהן מברך על כוס בורא פרי הגפן ובורא עצי בשמים, ואחר ברוך אתה יי׳ אלהינו מלך העולם אשר קדש עובר במעי אמו לארבעים יום חלק לו את אבריו מאתים וארבעים ושמונה אברים ואחר כך נפח בו נשמה שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים עור ובשר הלבישו ובעצמות וגידים סוככו שנאמר עור ובשר תלבישני ובעצמות וגידים תסוככני וצוה לו מאכל ומשתה דבש וחלב להתענג בו וזמן לו שני מלאכי השרת לשמרו בתוך מעי אמו כמו שכתוב חיים וחסד עשית עמדי ופקודתך שמרה רוחי, ידי רצון מלפניך שכשם שהכנסתו לפדיון הבן כן תכניסהו לתורה ולחופה ולמעשים טובים ברוך אתה יי׳ מקדש בכורי ישראל ופדיונם, אבי הבן אומר זה בני בכורי וזהו ראשית אוני פי שנים ראוי ליתן לו שכך כרתוב בתורת משה לתת לו פי שנים וכו׳, ואמו אומרת זה בני בכורי אשר בו פרחם הקדוש ברוך הוא דלתי בטני חמש סלעים נתחייבנו לכהן לפדותו מכנו שכך היא גזרת מלך אך פדה תפדה את בכור האדם, ופדיון מבן חדש תפדה, ולקחת חמשת שקלים לגלגלת, ואחר כך מברך הכהן הנער כמסת ידו וקורא עליו פסוקים של ברכה והו סדר הפדיון, וכל שנתן חמש סלעים או שוויהם לכהן הכהן רשאי להחזיר מהם כמה שירצה בין כלן בין מקצתן שאחר שוכה בהם מתנה הוא דקא יהיב מדידיה, אבל אינו רשאי לקבל מה שאינו שוה חמש סלעים בחמש סלעים אלא אם כן הוא שהוא אדם חשוב שנדעהו שאם הוצרך לאותו דבר היה נותן ומיקרבו עד כדי אותו סך כטלית נאה לתלמיד חכם דמצי אמר לדידי שוה לי חמש סלעים ובדאיתא מסכת קדושין, ואם שוה חמש סלעים אין צריך שומא ואם אינו שוה אף על פי ששוה לכהן כדאמרינן צריך לעשותו שומא כיצד אל יאמר לו זה לפדיון בני אלא זה בחמש סלעים לפדיון בני ובדאיתא התם. כתב רש״י ז״ל בספר האורה ובכל שיישר בעיני הכהן יכול לפדות ממנו ברצון הכהן אפילו בפת ואפילו בבגד וכן הלכה עד כאן, וכן מותר להתנות עמו ולומר הילך חמש סלעים בפדיון בני על מנת שתחזירהו לי משום דכל האומר על מנת כאומר מעכשו דמי ובדאיתא ריש פרק האשה נקנית, הילך מנה על מנת שתחזירהו אמר רבא במכר לא קנה באשה אינה מקודשת בבכור אינו פדוי, ואקשינן והא אמר רבא כל האומר על מנת כאומר מעכשו דמי, ואקשינן אמר רב אשי בכולהו קני לבד מאשה גזרה שמא יאמרו אשה נקנית בחליפין, ודוקא בעל מנת ומשום דבמעכשו דמי אבל האומר הא לך חמש סלעים בפדיון בני ואתה תחזירם לי וביוצא בו ושלא בעל מנת אין בנו פדוי, ואפילו לא אמר מדי אלא שדעתו שיחזירם לו הכהן כלן או מקצתם ולולי זה לא היה נותנין לכהן בזה אפילו לא החזיר לו הכהן כלום אין בנו פדוי כדאמרינן פרק יש בכור לנחלה, רב כהנא הוה רגיל דשקיל ומחזיר חזייה לההוא גברא דהוה קא אזיל ואתי לקמיה אמר ליה לא גמרת ויחבת לי מידעם הילך ואין בנך פדוי. ומצאתי שנהגו רבותינו בעל הישיבות לפדיון הבן מביאין כוס יין והדס ומברכין על כל אחד ואחד כן מברך הכהן אשר קדש עובר במעי אמו וכו׳, וזה בשם ומלכות. כרתב הר׳ משה בר׳ יהודה דבכל סעודת מצוה כגון פדיון הבן וביוצא בו מברכין שהשמחה במעונו דהא גבי שבוע הבן אי לאו דטרידי בצערא דינוקא הוו מברכין לפי׳ גבי פדיון הבן וביוצא בו דליכא למיטר הכי מברכינן:

הפרק השבעה עשר.

לבאר שהחלה והתרומה גדולה אינם אלא מן המוקף, וכרון החכשר, החלה היא שנקראת תרומה דכרתיב חלה תריטו תרומה ותרומה גדולה אינה אלא מן המוקף כלומר מוקף ומכונם במקום אחד וסמוך לתבואה שתורם עליה כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב, ולא שיוציא מזה על זה שהוא במקום אחר לא בחלה ולא בתרומה הרי זה אסור לכתחלה, וכבר אמרו לא נחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף. מיהו אם הפריש תדומתו תרומה והוא שיהיה המופרש שמור לאפוקי מי שהיה טעון כדי יין או כדי שמן וראה שהם משתברין ואמר הרי הן תרומה על פירות שהם בביתי לא אמר כלום, והטעם שתרומה זו אינה אלא מן המוקף לפי שהיא ניטלת באומד ואם אינו מוקף לא יכוין השער. גם יש בו טעם זולת זה, אבל תרומת מעשר מפרישין אותה שלא מן המוקף אלא אף על פי שיהיה זה במדינה זו וזה במדינה אחרת, והיינו דאמרינן בספרי כל התורה כלה מלמדת ולמדה חוץ מתרומת מעשר שמלמדת ואינה למדה שהיא נתרמת שלא מן המוקף דכתיב מכל מעשרותיכם תריטו כלומר אחד על הכל באיזה מקום שיהיה אף על פי שאינו מוקף, דמלמדת שאין תורמין תרומה גדולה אלא מן המוקף דכרתיב והרמותם ממנו כלומר ממנו מן המוקף. כרתב הר"ם ותלמידי חכמים אין תורמין אלא מן המוקף ואפילו תרומת מעשר, ושמא כרתב זה ז"ל משום ההיא דפרק כל הגט בסופא דאמרינן על תרומת מעשר וכי נחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף. וכרתב הראב"ד ז"ל שהלוי הוא שאינו תורם אלא מן המוקף. ועליו נאמר והרמותם ממנו כלומר מן המחובר והטעם שמא ישכח ויעשה את התרום תרומת מעשר על מקום אחר, אבל ישראל התורם תרומת מעשר תורם שלא מן המוקף שאין לחוש בכך. מסתברא של צורך שבת תורם שלא מן המוקף וכמעשה דרבי ינאי פרק האשה רבה שתרם לצורך שבת שלא מן המוקף, דרבי ינאי הוה ליה ההוא אריסא דהוה מייתי ליה בנתא דפירי כל מעלי שבתא ההוא יומא נגה ליה ולא אתא שקל עשר מפירי דביתיה אתא לקמיה דרבי חייא אמר ליה שפיר עבדת, דתני למען תלמד ליראה וכו' אלו שבתות וימים טובים למאי הלכתא אלימא לעשורי ומיכל אינטריך קרא למשרי טלטול דרבנן אלא לאו כי האי גונא, ואמרינן פרק בכל מערבין רבי סבר ניחא ליה לחבר דליעבד איהו איסורא קלילא ולא ליעבדיה לעם הארץ איסורא רבה ומוקמינן לה בשהאיסור שבא לידי עם הארץ הוא על ידי החבר כי ההיא דאמר ליה לך ולקט לך כלכלה של תאנים מתאנתי, דאמרינן יש לו לחבר לעשר עליהן שלא מן המוקף כדי שלא יאכיל עם הארץ תאנים בלא מעשר ונמצא עובר על ידי החבר, והויא לי כרבי ואף על גב דפליגי עליה דאבוה דאמרינן התם האומר לחברו צא לקט לך תאנים מתאנתי אובל מהם עראי ומעשרן ודאי מלא לך כלכלה זו תאנים מתאנתי אוכל מהם עראי בטה דברים אסורים בעם הארץ אכל בחבר אוכל אינו צריך לעשר דברי רבי ר' שמעון בן גמליאל אומר בעם בד"א הארץ אכל בחבר לא יאכל עד שיעשר לפי שלא נחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף ולא יאכילו לעכו"ם לארץ טבלים. פירש רש"י ז"ל יצא ולקט ולא נתן מדה בלקיטתו ולזה יאכל המלקט מן הנלקטות עראי בלא מעשר וכשבא לאכלן קבע מעשרן ודאי ותורם שאין ספק לומר שמא בעל הבית עשר עליהם מטקום אחר דהא לא ידע כמה לקט, מלא לך כלכלה זו הואיל ויודע כמה הוא יש לומר שמא זה הנותן חשש שמא יסמוך הלוקט על שאתן לו דבר התר ומעשר עליה ממקום אחר שלא יאכל המלקט טבל על ידו, הילכך המלקט אובל עראי בלא מעשר וכשבא לאכלן קבע אין צריך לעשרו אלא דמאי, ויאבל מעשר הלוי והעני כשאר הלוקחים מעם הארץ שאנו מחזיקין בספק מעושר ואף אלו ספק מעושרין הם, בטה דברים אסורים בספק מעושרין הם ודמאי מיהא בעי אפרושי בעם הארץ שהנותן עם הארץ שלא ידע שאסור לתרום שלא מן המוקף אבל אם חבר הוא ודאי מעושרין הם ואפילו דמאי אין צריך לעשר, ורשב"ג אומר בטה דברים אסורים דסגי בדמאי על מאי דאמרינן מסכת שבת ברישא וכי אומרין לו לאדם לך וחטוא בשביל שתוכה את חברך, הקשה עליה רת"ם מההיא דרבי דניחא ליה לחבר, ותירץ דשאני התם שעל ידו הוא עושה שאומר לו טלא כלכלה זו תאנים מתאנתי. פרק המפקיד פירות אצל חברו אפילו הן אבודים הרי זה לא יגע בהם, ואמרינן בגמרא מאי טעמא לא יגע בהם רב נחמן אמר חיישינן שמא עשאן בעל הבית תרומה ומעשר ממקום אחר, ואם תאמר הא לא נחשדו חברים ז"ל דבי לא נחשדו ח"ם מדבר שאינו ברשותו שאינו יכול ליקחנו אבל הכא הא איתיה ברשותיה כל אימת דבעי יהיב ליה הנפקד, אי נמי ח"ם מדבר שלא בא לידו לעולם. וא"ד דכשאין תורמין אלא מן המוקף ה"ם בחול אבל בערב שבת מפני כבודו תורמין, ואית דלא גרסינן תרומה ולא קשיא להו מידי. תוספת הביא מינין הרבה בקופה כרוב מלמעלה כרוב ומין אחר באמצע לא יתרום מן העליון על התחתון אלא אם כן הקוף, חמשת צבורין בגורן תורם מאחד על הכל, אמר

אמר רבי אימתי בזמן שעקר הגורן קיים אין עקר הגורן קיים תורם מכל אחד ואחד המכנים פירותיו לתוך ביתו אף על פי שמפזרים תורם מאחד על הכל, שתי מגורות בעליה אחת תורם מכל אחת ואחת, סקי תבואה ועגולי דבלה וחביות של גרוגרות כלן בהקפה אחת תורמין ומעשרין מזה על זה, תורמי' מן הערימה על הכרי אבל איפכא לא, סלי תאנים וסלי גרוגרות כלן שוין תורמין מזה על זה:

בחכשר תרומה טהורה שלא הוכשרה באחד משבעה משקין שהם היין, הטל, המים, השמן, החלב, הדם, ודבש תמרים, וכדאיתא מסכת מכשירין פרק בתרא אסורה באכילה אפילו לכהן בזמן הזה שאין לנו הואה וכלן טמאין, וכן אינו יכול לשרפה שאין שורפין את הטהורה, ואף על גב דאמרינן מסכת פסחים פרק קמא ארבעה עשר שחל להיות בשבת מבערין את הכל מלפני השבת ושורפין תרומות תלויות טמאות וטהורות התם בלאו הכי נמי אולא לאיבוד משום: איסור חמץ, ואית דמפרשי' דתרומה טהורה בשעה ששית אסורה מדרבנן ושורפין לה עם הטמאה דאוירא ומשויה לה שניה דאוירא דמן התורה אוכל מטמאה אוכל ומתחלה הויא טהורה לגמרי, והא דתנן מסכת טהרות פרק ד' על ששה ספקות שורפין את התרומה, מיירי בתרומה דרבנן דכיון דטמאה בספק הקלו לשרפן מה שאין כן בטהורה גמורה, אבל אספק ספקא לא שרפינן תרומה וכדאיתא מסכת נדה פרק בנות כותים. כתב ה"ב התרומה וכן אסור לגרום לה טומאה מדכתיב משמרת תרומתי שצריך לשמרה מטומאה והוא הדין מאבוד, הראיה דאמרינן פרק חלק גבי עיר הנדחת ותרומות ירקבו אבל לשרפה עם שלל העיר אסורי ומשום הכי אם היא טהורה שלא הוכשרה יקברנה ולא יתננה בכלי שלא תמצא ויבא לידי תקלה שיאכלנה, ואף על גב דאסור לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל מן התורה מותר להכשירה קודם הפרשתה בטעם ולאחר שבא להם היוב חלה דהיינו לאחר גלגול לאחר חיוב תרומה דהיינו לאחר מירוח דחולין הטבולין לחלה כחלה דמו, ומכל מקום בזמן הזה דלא קדשה לעתיד לבא ותרומה בזמן הזה דרבנן כיון שאין לה אוכלין אם היתה טהורה מותר להכשירה ותהא טמאה בהפרשתה שלא יכשל בה עוד הכהן וישרפנה ויהנה ממנה בשעת שריפה דדרשינן נתתי לך שלך תהא לחסיקה תחת תבשילך, דאי לא תימ' הכי תמה על עצמך היאך לשין שום עסה בארץ ישראל עכשו שאין לנו שום הואה וכלנו טמאים הלא אסור לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל אלא כיון דבזמן הזה חלה ותרומה דרבנן הקלו חכמים היכא דלא אפשר לתקן. טיהו מזה יש לומר דקודם חיוב חלה דהיינו קודם גילגול אין קפידה בגרם טומאה שלה עד כאן. אבל הר"מ כתב פרק ז' שמותר לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל, וחכי איתא נמי מסכת נדה פרק קמא דאמרינן נולד לה ספק טמאה עד שלא גילגלה תעשה בטומאה משגלגלה תעשה בטהרה עד שלא גלגלה תעשה בטומאה חולין ניגהו ומותר לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל משגלגלה תעשה בטהרה חולין הטבולין לחלה ניגהו וחולין הטבולין לחלה כחלה דמו ואסור לגרום טומאה לחלה. והכי נמי נפקא לן מהתוספתא דאמרי' וב"ה אומר אף למעשר זכרונה פרק ל"ו, ושומאת חולין שבארץ ישראל אסורא דרבנן הוא וכיון שנולד להם ספק טומאה ואי אפשר לאכלן עוד בטהרה מותר לטמאם טומאה ודאית. טהור קודש מה"ר אליעזר זק"ל הכי נמי כתב בהלכותיו ואף על גב דאין בוצרין עם ישראל העושה פירותיו בטומאה משום דהוי מסייע ידי עוברי עברה אף כי מותר לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל. ריש פרק המצניע גבי זרק כזית תרומה לכית טמא מהו, זכרנו שלא אמרו אסור לגרום טומאה לחולין בארץ ישראל אלא בשיש להם שיעור לטמא אחרים ובשביל שלא יבאו ויטמאו אוכלין הרבה אבל פחות מכביצה שאינו מטמא אחרים לא גזרו, ואמרינן מסכת טהרות בריש פרק שני אף על פי שיש בו כביצה הואה טמא וחכל טהור, אלמא דפחות מכביצה מקבל טומאה ואינו מטמא אחרים ורבותא דאף על פי הוא דאפילו בכביצה אינו מטמא. ירושלמי אמר רבי יוסי בשם רבי חילא בדין הוא שיטמא אדם טבלו דבר תורה דכתיב ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומותי תרומה צריכה שימור ואין טבל צריך שימור ומה אני מקיים ונתתם ממנו את תרומת יי' לאהרן הכהן עשה שניתן לאהרן הכהן בכהנתו ובאלו הואיל ואי אתה יכול ליתנו לאהרן הכהן בכהנתו רשאי אתה לטמאו. תוספתא מסכת מכשירין פרק ד' הפירות בכל מקום הרי הן בחזקת טהרה אחד הגוי ואחד הזמין ואחד ישראל אף על פי שאמרו אין אדם רשאי לטמא את פירותיו התירו לבעל הבית שהיא מטמא דבר מועט וגורן לתוך כפישה:

הפרק השמונה עשר ·

בביאור דיני תרומה גדולה · התרומה אפילו היא טמאה מפרישין אותה ותנתן לכהן ואף על פי שהוא טמא שראויה לו היא להסיקה תחת תבשילו והראיה על זה דאמרינן הלוקח יין מבין הכותיים אומר שני לוגין שאני עתיד להפריש הרי הן תרומה ועשרה מעשר ראשון ותשעה מעשר שני וטחל ושותה, וזה בלוקח מן הכותיים שהם טמאים ואפילו הכי צריך להפריש תרומה גדולה :

שערך אמרו ז"ל בינונית אחד מחמשים, ומסתברא שזהו בתרומה טהורה או בטמאה באונס דאלו בטמאה בשוגג אחד מששים, הסכים בזה מה"רב, ומיהו הר"ם מנה באונס עם אותן של ששים · והתוספת פרק ה' לא זכרו דאמרי אלו נוטלין אחד מששים גדולי תרומה ועורבי תרומה ותרומה שנטמאת בשוגג תרומת הקדש תרומת חוצה לארץ הקצח הכלוסין החרובין גמוזות תרכוסין ושעורים אדמוית תרומת עציץ שאינו נקוב אפיטרופוס שתורם פירות בעד היתומים · תרומה גדולה אין הכל כשרין להפרישה דהכי תניא חמשה לא יתרומו ואם תרמו אין תרומתן תרומה החרש והשוטה והקטן והתורם שאינו שלו שלא ברשות בעלים והנכרי שתרם של ישראל אפילו ברשות · פרק אין בין המודר הנאה התורם משלו על שאינו שלו טובת הנאה שלו, כלומר שיכול לתתה לכל כהן שירצה, וקא בעי בגמרא התורם משלו על חברו צריך דעת או לו ומסקינן באומר כל הרוצה לתרום יבא ויתרום · ומסכת תטורה פרק קמא אמרי' התם התורם משלו על שאין לו טובת הנאה שלו מאי טעמא את כל מעשר תבואתך ונתת וכו', עוד חמשה לא יתרומו ואם תרמו תרומתן תרומה השכור והערום והסומא והאלם והוא ששומע ואינו מדבר והחרש והוא שמדבר ואינו שומע · כתב הר"ם בפרי המשנה חרש שבלשוננו הוא שאינו שומע וחכמים ז"ל קוראין לאלם חרש לפי שסבת האלטורת היא החרשות, וקראו לאלם בסבת האלמות חרש, ודע כי כשנולד באדם חרשות אחר ששמע או נשתתק אחר שהיה מדבר מותר לו לתרום, ושמהו הר"ם כזה המניין במקום בעלי קרי הנזכר במשנה, והוכפל פעמים במשנה לא יתרומו החרקה יתירה ונפסלו לכתחלה האלם שאינו יכול לברך בשעת ההפרשה, וכן הערום וכן הדין בחלה, ודוקא באיש אבל באשה מותרת והיא ערומה שמעצמה מכסה ערותה, מכאן שאין בה משום ערוה, מכאן מסתברא שהאיש שכסה ערותו לא נחוש לחשופי שרי שאין הנה קפידה אלא על הערוה, וכן נמי מסתברא שבכל הברכות לא נקפיד אלא על כסוי הערוה לחוד, דאלו קריית שמע בעי תרתי כסוי הערוה ושלא יהיה לבו רואה הערוה, ולתפלה בעינן תלתא הני תרתי ושיהיה לבו מכוסה, דתניא טלית של בגד ושל עור חגורה לו על מתניו קורא ק"ש ולתפלה עד שיכסה את לבו, א"כ לשאר ברכות בכסוי הערוה לחוד סגי, ועוד זכרנו זה בספר בתי הנפש · פרק המקבל עורם לא יתרום דכתיב לא יראה בך ערות דבר · תוספת מסכת תרומות פרק ג' מפני מה אמרו עורם לא יתרום מפני שאין יכול לברך אבל מכסה עצמו בתבן ובקש ובכל דבר ומברך, החרש שאינו יכול להשמיע לאזנו מה שהוא מוציא בשפתיו, שכור וסומא שאינם יודעים לכוון את היפה שצריך ברירה משום שנאמר את כל חלבו, וקטן שהגיע לעונת נדרים אף על פי שלא הביא שתי שערות ולא נעשה גדול אם תרם תרומתו תרומה, הרי לך מקום שהברכה טונע ממנו עשיית המצוה · ירושלמי אלם אינו תורם מפני שאינו יכול לברך, אין תורמין לא במדה ולא במשקל ולא בטניין אבל תורם הוא המדוד השקול והמנוי, אין תורמין בסל ובקופה שהן של מדה כלומר שמיוחדין למדה אבל תורם הוא בהן חציין או שלישן ולא יתרום בסאה חצייה שחצייה מדה, אבל מפריש באומד הדעת כמו אחד מחמשים משום שנאמר ונחשב לכם תרומתכם כלומר במחשבה ואומד הוא שתורם ולא בדבר אחר, ואע"ג דהאי קרא בתרומת מעשר הוא דכתוב אם אינו עניין לגופו שהרי שעורו מפורש בתורה מעשר מן המעשר תנהו עניין לתרומה גדולה · ובעלי התוספ' מסכת ביצה פרק קמא גבי מה תרומה גדולה נטילת באומד מקשו והלא עקר מחשבת בתרומת מעשר כתוב, ומתרצי דבדגן מן הגורן על תרומה גדולה אמור כתרגומו, אם כן יותר פשוט הוא בתרומה גדולה · תוספרת רבי יהודה אומר מודד אדם את טבלו ומכניסו בתוך ביתו ובלבד שלא יתרום בכדה, וכן שוקל, וכן מונה, נתבוון לתרום אחד מחמשים ועלה בידו אחד משמים תרומתו תרומה, אבל אספא לא, הפריש תרומה ועלה בידו אחד מעשרים תרומתו תרומה, תרם ועלה בידו אחד מששים וחזר והוסיף לשם תרומה אותו תוספת חייב במעשר ומפריש ממנה הכהן המעשר ואחר כך יאכלנה, תרם ועלה בידו אחד מששים ואחת הרי זו תרומה ויחזור ויתרום להשלים השעור שבדעתו, התורם צריך שישייר מקצה חולין שאם אמר כל הפירות הללו תרומה לא אמר כלום, התורם צריך ליחד ולעיין ולציין מקום לצפונו או לדרמו ולהפריש ממנה תרומתו ואם לא עשה כן לא עשה כלום · המניח פירות להיות מפריש עליהם תרומה גדולה צריך שיהיו טבולין לתרומה ·

התורם צריך שיוציא בשפתיו וצריך כונה התכוין לומר תרומה ואמר מעשר מעשר ואמר תרומה לא אמר כלום עד שיהיו פיו ולבו שוין. התורם בשבת בין בשוגג בין במזיד תרומתו תרומה. אין תורמין מן הלקט מן השכחה מן הפאה ולא מן ההפקר שחרי ממון עניים הם ואין לבעל השדה זכות בהם, כלומר שאפילו טובת הנאה אין לו בהם וכדאיתא סוף מסכת נדרים, ולא ממעשר שני ולא ממעשר ראשון שלא נטלה תרומתו, ולא מהקדש שלא נפדה, ולא מן החיוב על הפטור והפסו, ולא מתלוש על המחובר והפסו, ולא מן החדש על הישן והפסו, ולא מפירות הארץ על פירות חוצה לארץ והפסו, וכן סוריא, ואם תרמו אין תרומתן תרומה. התורם משלו על של אחרים הרי זו תרומה, הפריש מקצת תרומה כלומר מי שיש בידו פירות והוציא מהם קצת התרומה החייבת בהם לא כולה מוציא ממנו תרומה עליו אבל לא למקום אחר, כלומר שמוציא מאותו הקצת עצמו התרומה החייבת בו לפי שאותו הקצת שהפריש אינו תרומה אלא הוא טבל כשהיה ואין זה אלא כמי שלקח קצת הפירות והפרישן לעצמן, וממקום אחר לא כלומר שאין לו דין טבל לגמרי ולזה אין לו להוציא על אותו הקצת שהפריש תרומה ממקום אחר כדרך שמותר לעשות בטבל גמור שכיון שזה הקצת שהפריש הפרישו לדעת שהוא מקצת תרומה אין לו לתרום אלא מיניה וביה. אין תורמין מן הטמא על הטהור משום דתרומה אינה נטלת אלא מן המוקף ודילמא מיפתפי שיגע הטהור בטמא ויתרום שלא מן המוקף ואם תרם בשוגג תרומתו תרומה. אין תורמין מתבואה שלא הביאה שליש, וכיצד יודע זרעה וצמחה הביאה שליש אין תורמין מן היבש על הלח, והפסו, ואם תרם תרומתו תרומה, כיצד לקט ירק היום ולקט ממנו למחר אין תורמין מזה על זה אא אם כן דרכו להשתמר שני ימים וכן כיוצא בזה. אין תורמי מפירות שנה זו על פירות שנה אחרת ואם תרם אינה תרומה. ראש השנה לתבואה וירק וקטנית הוא אחד בתשרי, וטיו בשבט ראש השנה לאילן, ולא מפירות שאין חייבין בתרומה כגון לקט שכחה ופאה על פירות החייבין והפסו, ואם תרם אינה תרומה. אין תורמין החייב בתרומה דאוריתא על החיוב דרבנן ולא הפסו, ואם תרם תרומתו תרומה ויחזור ויתרום. כתב הר"מ תקן הדמאי בזדאי והפריש ממנו תרומה גדולה ומעשרות או שתקן את הזדאי בדמאי לא עשה כלום, והרב ז"ל אחז בזה התוספת ופסק כרבי יעקב דהוא קב ונקי. והראב"ד כתב ומסתברא דהלכה כרבי יוסי, ואין שום בלבול בענין זה על הר"מ. היורד לתוך שדה חברו ותרם שלא ברשותו ובא בעל הבית ואמר ליה כלך אצל יפות ויש שם יפות מהם תרומתו תרומה ואם לאו אין תרומתו תרומה, ואם היה בעל הבירת מלקט ומוסיף עליהם בין כך ובין כך תרומתו תרומה. השותפין תורמין שלא ברשות, ומסכת תמורה פרק קמא השותפין שתרמו זה אחר זה רבי יוסי אומר אם תרם הראשון כשעור אין תרומת שני תרומה ואם לאו תרומתו תרומה. אפטרופסין תורמין על נכסי יתומין, פרק הנזקי אפטרופסין תורמין ומעשרין להאכיל אבל לא להניח, וכן יתומים שסמכו אצל בעל הבית חייב לעשר פירותיהם ואפי' לא מינוהו ב"ד ולא אביהם של יתומים, ודוקא להאכיל נמי כדי שלא יאכלו טבלים אבל לא להניח משום דמיעט רחמנא תורם שאינו שלו. גוי שתרם של ישראל אפילו ברשות אין תרומתו תרומה, רבי יצחק אומר גוי שתרם את של ישראל והבעלים מקיימין על ידו תרומתו תרומה. התורם את הגורן צריך לכוין לבו על מה שבקשין ועל מה שבגורן ועל מה שבתבן ועל מה שבצדדין, וכן התורם הגת על החרצנים והזגין וחבד. התורם כלכלה של תאנים ונמצאו תאנים בצד הכלכלה דהרי אלו מטורין מפני שבלבו לתרום על הכל. המכנים שבלים לתוך ביתו לעשותם מלילות הרי זה תורם שבלים. אסור לו לכהן ליטול תרומה עד שיפרישוה הבעלים ואחר שהורמה לא יטלוה אא מדעת בעלים שהרי היא של בעלים ליתנה לאיזה כהן שירצה שנאמר איש את קדשיו לו יהיו, ואם לקחן שלא מדעת בעלים וכה בהן שאין לבעלים בה אלא טובת הנאה וטובת הנאה אינה ממון, וכן פסק הר"ם פרק י"ב ונראה שמא דעתו ז"ל כשאמר אינה ממון לומר שאינו יכול להוציא ממנו בדיינין. וראי"מ כתב פרשת קרח בענין מי שגרתן תרומה לכהנת ואמר לה התקדשי לי בגוה או לכהן מפני בתו מי אמרינן ממונא דכהן הוא ולא הוו קידושי או דילמא כיון דאית ליה טובת הנאה בגויה דאי בעי למר יהיב ואי בעי למר יהיב כממונא דמיא והוו קדושי, ופסק והלכתא כרבא דאמר טובת הנאה ממון, ואהי מימרא תנינא לה סוף מסכת נדרים וכדלעיל, דאמרינן במתני' קונם כהנים ולויים כהנים לא יטלו בעל כרחו, ואמרי' בגמרא אמא טובת הנאה אינה ממון כלומר מאחר דקיימא לן דבתרומות ומעשרות יש בהם טובת הנאה לבעלים משום דתניא כתיבה בחו א"כ מדאמרי' הבא יטלו בעל כרחו אמא טובת הנאה אינה ממון כלומר אע"פ שיש לו על אותם המתנות טובת הנאה ליתנם לכל כהן שירצה אפי' הכי אינו נקרי ממונו שאם היה כן האיך יטולו על כרחו הא מצי אסר להו, ורבא מסיק לשמעתא דטובת הנאה ממון ושאני תרומה דיטול בעל כרחו משום דתרומה לא חויא אא לכהנים וביון דאסרה אבולהו כהנים קא משויא לה עפרא בעלמא ולשויא עפרא בעלמא לא קניא ליה וכן היא פרק האיש מקדש אין ישרא חייב ליטפל בתרומה ולהביאה מן הגורן לעיר וכן המדבר לישוב אלא מפרישה ומניחה בגורן ואם היה מקום האבד לחיה ולבהמה תקנת חכמים לחטפל בה ולהביאה לעיר ונוטל שכר הבאה מכהן ולא יהיה חכול חשם בהניחה לאבוד. אסור לכהן לסייע בגרנות בארץ ישראל, וכן אסור לתת לו תרומה על מנת להחזירה

שנראה כמסייע בבית הגרנות ואם עשה כן יצא ידי נתינה · פרק עד כמה תנו רבנן הכהנים והלויים והעניים המסייעין בבירת הרועים ובבית הגרנות ובבירת המטבחיים אין נותנין להם תרומות ומעשרות בשכרן ואם עשו כן חללו ועליה נאמר שחתם ברית חלו, וטעמא דמילתא דרחמנא אמר חלף עבודתכם ולא חלף שכרם, וכן היא בתוספת מסכת דמאי פרק ה' ואמרינן ירדר על כן אמרו תרומתן אינה תרומה ומעשרותיהן אינן מעשר · תוספת מסכ' תרומות בסו' עשרה אין חולקין להם בין הגורן ואלו הן חרש שוטה וקטן וטומטום ואנדרוגינס נשים ועבדים וערל וטמא והנושא אשה שאינה הוגנת לו · ודע שחלוק תרומה בבית הגרנות אין מעלין מזמנו ליוחסין שאין מעלין ליוחסין אא מן המוזבח או מן הסנהדרין או מאכילת תרומה של תורה וכדאמרינן ריש פרק עשרה יוחסין וכי מסקינן מתרומה ליוחסין בדאוריתא בדרבנן לא מסקינן והכי מייתינן לה נמי פרק האשה שנתארמלה וכהנים שבזמן הזה אוכלי' תרומה דרבנן וכמו שקדם, אסור לחתוך התרומה ואפילו לשאלה בפניהם אלא יקחו דרך כבוד דמשלחן גבוה קא זכו · ומזה הטעם אמרו פרק עד כמה אמר ליה כרבן בתוך זמן תנהו לי הרי זה לא יתנו לו אסור לעשות סחורה מתרומה אף על פי שלוקח מכרון ומוכר לכרון :

הפרק התשעה עשר ·

לבאר מרן הנתרם ועונשי תשלומי תרומה וכיוצא בו · כל שהוא אוכל ונשמר וגדולו מן הארץ חייב בתרומה, אוכל להוציא את הכופר ובערבי נקרא אל חנא, והקוצה ונקרא א עצפור ודומיהם, נשמר להוציא ההפקר, גדולו מן הארץ להוציא כמהין ופטריות · כרתב הר"מ נראה לי שיוק אינו חייב בתרומה אלא מדבריהם כמו מעשר · פרק אלו עוברין בפסח שרתי מדומות אחת של חולין ואחת של תרומה ולפניהם שתי קדרות אחת של חולין ואחת של תרומה ונפלו אלו לתוך אלו כותרי' שאני אומר חולין לתוך חולין נפלו ותרומה לתוך תרומה נפלה ואי אמרת אכילת פרס דאוריתא אמאי אמר רבי יוחנן שאני אומר חנח לתרומת תבלין דרבנן, אם כן התבלין כמו הפלפלין ושאר מיניהם חייבין בתרומה ומעשר מדרבנן, וכן נמי חייבין בערלה כדאמרינן מסכת יומא פרק בתרא וכרנוהו פרק עשירי ברישא, וכבר בארנו פרק י"ג שפירות ארץ ישראל בחוצה לארץ או פירות חוצה לארץ בארץ חייבין, ותמה על מה שכתב הריף פרק כיצד מברכין פלפלי רטיבתא בורא פרי האדמה יבישתא ולא כלום דלאו אוכלא הוא, דהא פרק לולב הגזול קים לן שהוא פרי דהכי אמרינן איזהו עץ שטעם עצו ופריו שוים הוי אומר זה אתרוג ואימא פלפלין לא אפשר דהיכי ליעביד לינקוט חדא לא מינכרא לקיחתה לינקוט תרתי או תלת פרי אחד אומר רחמנא, ואין לומר דהוה ליה כקפרס דלעיל דהא פלפלי לגבי ערלה פירא הוא וכדאיתא פרק יום הכפורים · והר"מ פרק ח' כרתב כמו הריף ז"ל האוכל תרומה בשוגג משלם קרן וחומש, ובאור חומש רביעית מה שאכל שיהיה חומש הכל כגון שאכל שוה דינר משלם דינר ורביע דינר והו שיהא הוא וחומשו חמשה, וכן אם זה החומש שהוסיף על מה שאכל בשגגה בא ואכלו משלם עליו גם כן קרן וחומש והו חומשא וחומש חומשא שהרי דינו ודין התרומה שוה משום שנאמר וחמישיתו יוסף עליו, אמרו מלמד שהוא מוסיף חומש על חומש, והו אחד האוכל ואחד השותה ואחד הסך, אבילה בבורית וכדאיתא פרק כל שעה, שתיה בכוית ואין מצטרפין, ופרעון אלו התשלומין הוא שיהיה מן החולין שיהיו מתוקנים בדיני התרומות והמעשרות, אבל לא יהיה הפרעון מן התרומה שהפריש לו מפירותיו, והטעם שהתרומה לכהן והדבר שאכל הוא חוב עליו ואין ראוי לפרוע חובו במטון אחרים, ויהיה זה הפרעון לכהן שכבר התבאר שהתרומה נתנת לכהן ומותרת לו לכל הפחות בהנאה, ותשלומין אלו דינם לכל דבר כתרומה בין למזומע בין לוולתו. והם קדש כרתב גבי אוכל בשגגה ויסף חמישיתו עליו ונתן לכהן את הקודש, ואחר שהוא קדש אין הכהן רשאי ליתנם ואסור על ישר' לעבד אצלו קדש, והו ששנינו ואין לכהן רשות למחול אלו התשלומין, ועוד ששנינו זה הכלל כל המשלם קרן וחומש התשלומין תרומה ואם רצו למחול אינו מוחל, האוכל תרומה במזיד משלם את הקרן ואינו משלם את החומש, והו שלא התרו בו שאם התרו בה היה לוקה ואינו משלם אפילו הקרן שאין אדם לוקה ומשלם, ועכשו שפטרוהו מן החומש הוא משום דקם ליה בדרבה מיניה, ותשלומין זה הקרן הם חולי' מפני שהמזיד הוא הפך השוגג לכל דבריו, ולזה אם רצה הכהן למחול עליו מוחל · תוספת מסכת דמאי פ"ג כשם שאין נותנין תרומה אלא לכהן חבר כך אין משלמין קרן וחומש אלא לכהן חבר, ותניא מניין שאין נותני' תרומה אא לכהן חבר דתנא דבי רבי ישמעאל ונתתם ממנו תרומת יי' לאהרן הכהן וכי אהרן לעולם קיים אלא מה אהרן חבר אף בניו חברים מבאן שאין נותנין תרומה לכהן עם הארץ,

ופרק חלק אמרינן אמר רבי יוחנן מנין לתחיית המתים מן התורה שנאמר ונתתם ממנו תרומת יי׳ לאהרן הכהן וכי אהרן לעולם קיים אלא מלמד שעתיד להחיות עם ישראל ונותנין לו התרומה · פרק במה מדליקין תניא רבי שמעון בן גמליאל אומר הלכות הקדש תרומות ומעשרות הן הן גופי תורה ונמסרו לעמי הארץ · מסכת פרק כל היד, אמר אביי רוכבי גמלים אסורין לאכול בתרומה, תניא נמי הכי רוכבי גמלים כולם רשעים הם המפנים כולם צדיקי הם, החמרים מהם צדיקים ומהם רשעים, האוכל תרומה נקודה ושותה יין מגולה משלם קרן וחומש, האוכל תרומה טמאה משלם דמי עצים לכהן · מסכת עוקצין פרק בתרא השבת משנתנה טעמה בקדרה אין בה משום תרומה, כלומר שבת של תרומה שבשלה בקדרה ונתנה טעמה שם אם הוציאה מן הקדרה ואכלה אינו חייב משום אוכל תרומה שכבר הוציאה כל טעמה וחשובה כעין בעלמא, אכל תותים ורמונים שאינן ראויין להסקה שנטמאו פטור מן התשלומין, דבש חמרים ויין תפוחים וחומץ סתוניות כלומר העשוי מעבים שבימי החורף ושאר כל פירות של תרומה פטורין מן החומש, ואף על פי שאין אדם רשאי לעשות תמרים דבש ולא תפוחים יין ולא סתוניות חומץ ושאר כל הפירות אין משנין מבריאתן בתרומה אלא זתים וענבים בלבד משום שנאמר כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן · מסכת יומא פרק בתרא זר שכסס שעורים של תרומה משלם את הקרן ואינו משלם את החומש דכתיב כי יאכל פרט למזיק, המאכיל בניו הקטנים או עבדיו בין גדולים בין קטנים תרומה או האוכל פחות מכזית וכן האוכל תרומת חוצה לארץ משלם את הקרן ואינו משלם את החומש ותשלומי חולי ואם רצה הכהן למחול מוחל שכבר שנינו וכל המשלם את הקרן ואינו משלם את החומש התשלומין חולין ואם רצה הכהן למחול מוחל, ואם לקח זה הישראי אלו התשלומין לעצמו או שנתנם לו הכהן מותר לו לאכלם, וכזית הוא הפחות שבשעורין ואמר רחבנא איש כי יאכל קדש עד שיהיה בו שעור אכילה, הגונב תרומה ולא אכלה משלם תשלומי כפל לכהנים דמי התרומה כדין תורה, אכלה משלם שני קרנים וחומש אחד קרן וחומש מן החולין המתוקנים כדין האוכל תרומה בשוגג ואפילו לא הייתה גנובה וקרן מפני הגנבה וזה אפילו מדמי תרומה, ואם אותה תרומה היא הקדש כלומר שהקדישה הכהן לבדק הבית ואכלה הישראל משלם קרן אחד ושני חומשין, קרן אחד שאין להקדש תשלומי כפל דרעהו כתוב ולא להקדש, ושני חומשין אחד מפני תרומה ואפילו לא היתה הקדש, והשני מפני ההקדש ואפילו לא היתה תרומה שהרי הנהנה מן ההקדש מעל ומשלם קרן וחומש, וזה משום אסור מוסיף שהתרומה בתחלה היתה מותרת לכהן ואסורה זר הקדישה נוסף בה איסור נאסרה אף לכהן לזה נוסף בו איסור על הישראל, והתשלומין אם יש בהם כזית ואין בה שוה פרוטה לכהנים שוה פרוטה ואין בה כזית להקדש, וביאור זה הרי שאכל בשוגג ארבעים לוגים תרומה משלם שני קרנים וחומש אחד שהוא ט׳ סלעים, קרן ושני חומשין ששה סלעים שהעקר אצלנו לפי דמים משלם כלומר מה שהיתה שוה בשעת אכילה בין הזולה בין שהוקרה בשעת תשלומין, גולה והאכילה לאחר האוכל משלם קרן וחומש, והתשלומין אין באים לא מן הלקט והשכחה והפיאה והחפקר ולא ממעשר ראשון שלא נטלה תרומתו, ואין משלמין אלא ממין על מינו כלומר שמשלם ממין שאכל, אבל תרומה מפירות שנה ששית ימתין לשלם לשנה ראשונה מן השמטה שהרי פירות של שביעית הפקר הם · ישראל שנפל לו בירושה מאבי אמו כהן פירות בטבלן והם פירות שנגמרה מלאכתן ועדיין לא הפריש מהם תרומה ומעשר אותה התרומה שוה היורש יפריש מאותן פירות היא שלו כלומר למכרה לכהן והדמים שלו דאמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה ישראל שיש לו טבלים ממורחים בתוך ביתו שנפל לו מבית אבי אמו כהן מעשרן והן שלו וכדאיתא במסכת בכורות סוף פ״ק אלמא מתנות שלא הורמו כמי שהורמו דמיין כל שבידו לא כמחוסר מעשה דמי וזכה בהם כהן ואורתינהו לבן בתו :

הפרק העשרים ·

רבאר מרזי ראוי לתרום ואם היו מינין חלוקים היאך יהיה דינם וה אצל וה · הזמן שחל חיוב הפרשת התרומה הוא משנגמרה מלאכת הפירות החם כלומר תשלום בשולם, וזה ממה שכתוב ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב, כלומר מן הגמור וכל שאינו גמור אינו מותר לכתחלה, וכדאיתא במסכת תרומה סוף פרק קמא אין תורמין מן דבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו ואם תרמו תרומתן תרומה, וחכי איתא בספרי, שומע אני יתרום שבלים על חטים וענבים על יין וזתים על שמן תיל כדגן מן הגורן מן הגמור, מדקא שני ליה חכי ולא קאמר דהאי

דאוריתא והאי דרבנן ש"מ דתרומת ענבים וזתים הם דאוריתא כתירוש ויצהר, ועוד שהתורה אמרה דגנך תירושך ויצהרך והם אמרו שומע אני יתרום שבלים על חטים וענבים על יין, הרי ששבלים כחטים וכן ענבים כיין וזתים כשמן וכן אמרו הקדימו בשבלים, וכן מההיא דפרק קמא מי שתרם שמן וכיוצא בזה חרבה, אם כן כשאמרנו פרק ג' פירות דרבנן אינם בכלל ענבים וזתים ששני אלו הפירות הם דאוריתא תירושם ויצהרם, ולכך שנו במתני' אין תורמין שמן על זתים הנכתשים ולא יין על ענבים הנדרכות, וזה מפני שהשמן נגמרה מלאכתו וכן היין מה שאין כן בזתים הנכבשים וענבים הנדרכות שעדיין לא נגמרה מלאכתן, ומה ששנינו אחר זה תורמין שמן על זתים הנכבשים כלומר שרויים במים ומלח עומדים לאכילה כבר נגמרה מלאכתן וכן נמי ענבים הנעשים צמוקים וכשהותר לתרום מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו הוא שלא יהיו כלאים זה בזה אלא שיהיו ממין אחד וכדאיתא במתני', מסכת בכורות פרק בתרא אין תורמין ממין על שאינו מינו, מנא ה"מ אמר רב אמי אמר ריש לקיש דאמר קרא כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן דגן חלב זה וחן חלב זה, עוד תנאי אחר שיהיה מן המשובח על שאינו משובח מדכתוב בהרימכם את חלבו ממנו, כלומר הטוב והיפה בטעם ואכלו את חלב הארץ, ועל זה הוא ששנינו תורמין זיתי שמן על זיתי כבש אבל לא זיתי כבש על זיתי שמן ויין שאינו מבושל על המבושל ולא המבושל על שאינו מבושל, וצלול על שאינו צלול, ואם תרם תרומתו תרומה והכי נמי איתא מסכת תמורה פרק קמא והרי תורם מן הרעה על הרעה דרחמנא אמר מכל חלבו חלבו אין גירעון לא ותנן אין תורמין מן הרעה על היפה ואם תרם תרומתו תרומה, ומסיק התם כדרבי אלעאי דאמר רבי אלעאי מניין לתורם מן הרעה על היפה שתרומתו תרומה שנאמר לא תשאו עליו חטא ואם אינו קדוש נשיאות חטא למה מכאן לתורם מן הרעה על היפה שתרומתו תרומה, (פירש זיתי שמן הם ששמנן מרובה) (וזיתי כבש הפך זה ואינם ראוים אלא לכבישה), ועוד תנאי אחר דבעי לכתחי' דבר המתקיים יותר והוא כשאין שם כהן, וזהו ששנינו כל מקום שיש כהן תורם מן היפה וכל מקום שאין שם כהן תורם מן המתקיים, רבי יהודה אומר לעולם הוא תורם מן היפה, ולית הלכתא כרבי יהודה, כל אלו ששנינו מסתברא דעל כרחי' הוא בשיש שם כהן דאי אין שם כהן נקח המתקיים יותר הן שיהיה בזיתי כבש או המבושל או שאינו צלול והכי אמרי' פרק כל המנחות באות ת"ר תורמי' תאנים על גרוגרות במקום שרגיל לעשות תאנים גרוגרות ולא גרוגרות תאנים ואפילו במקום שרגילים לעשות תאנים גרוגרות, ומקשי במקום שרגיל אין במקום שאין רגיל לא היכי דמי אי דאיכא כהן מקום שאינו רגיל אמאי לא והא תנן מקום שיש כהן תורם מן היפה אלא פשיטא דליכא כהן אימא סיפא ולא גרוגרות על התאנים ואפילו במקום שרגילי' לעשות תאנים גרוגרות ואי דליכא כהן אמאי לא והא תנן מקום שאין כהן תורם מן המתקיים אלא פשיטא דאיכא כהן רישא דליכא כהן סיפא דאיכא כהן אמר ליה אין, אמר רב ספא ש"מ דחקינן ומוקמי מתניתא בתרי טעמי ולא מוקמי בתרי תנאי, וחכי נמי אמרי' פרק המפקיד מאן דמתרגם לי חבית אליבא דחד תנא מוכילנא מניה לבי מסותא, פי' בתרי טעמי כגון הכא דאמרי' רישא דליכא כהן סיפא דאיכא כהן ולא אוקימנא בתרי תנאי דלא אמרי' רישא וסיפא דליכא כהן ודקא פרכת דהא תנן תורם מן המתקיים תנאי היא דהא תרי תנאי פליגי בהא מסכת תרומה פרק ב' דהיינו רבי יהודה, מסכת בבא בתרא פרק המוכר פירות, למעוטי מגולה, ואיבא למידק אמאי לא אמר למעוטי מבושל שפסול לנסכים ובדתניא מסכת מנחות אין מביאין יין מבושל ולא מעושן ואם הביא פסול, ויש שפירשו שאף על פי שפסול לנסכים מקדשין עלייהו ועלויה עלייה ואף על גב דאמרי מסכת תרומה פרק ב', תורמי' משאינו מבושל על המבושל ולא מן המבושל על שאינו מבושל, הא אמרי' פרק בתרא אין מבשלין יין של תרומה מפני שממעיטו רבי יהודה מתיר מפני שמשביחו, וגרסי' בירושלמי התם בתרומות ומקצתו, פרק אין מעמידין אמר רבי יוחנן דרבי יהודה היא דתניא רבי יהודה מתיר מפני שמשביחו א"כ שבח הוא ליין שיתבשל הילכך מקדשין עליו קדוש היום, אבל רש"י ז"ל כתב בתשובת שאלה שאף בורא פרי הגפן אין מברכין עליו, וכן כתב רב צמח גאון ז"ל, ומיהו בירושלמי פרק ערבי פסחים אמרי' יוצאין ביין מבושל, ש"מ שמקדשין עליו קדוש היום, ואין צריך לומר בורא פרי הגפן, ואף על פי שאמרו אין משום יין נסך לפי שאין מנסכין אמרן כך לא משום גריעות היין, והר"ם ז"ל כתב שחבירת שנתערב בה מעט דבש כיון שאינו ראוי לנסך על גבי המזבח אין אומרי' עליו קדוש היום, כתב חרמב"ן ז"ל ויש שהכשירו שלא אמרו יין הראוי לנסך אלא למעוטי מגולה, דאי לאו הכי הוה ליה לאייתויי הכא למעוטי שנתערב בו דבש, וטעמא דמילתא דלא ממעטינן הכא אלא יין הפסול מחמת עצמו אבל יין שנתערב בו דבש הדבש הוא האוסרו מפני שפסלו הכרחוב מעל גבי המזבח ולא פסלו לקדש, ועוד מצינו בירושלמי מסכת פסחים מהו לצאת ביין קונדטון מהא דתני בר קפרא קונדטון ביין הדה אמרה יוצאי בקונדטון אמא מקדשין עליו והקונדטון יש בו דבש ופלפלין, וירושלמי אמר רבי ירמיה מצוה לצאת ביין אדום מאי טעמא אל תרא יין כי יתאדם, וזה לענין קדוש הוא, תוספת פרק ד' תורמי' חטים על פת אבל לא הפת על החטים אלא לפי חשבון, וכן נמי לענין דרים חטים וקטח ופרח הכל מין אחד הם, אין תורמין זתים על שמן ולא ענבים על יין כלומר

שאין לתרום מן הזתים שעור התרומה הראויה לזתים ולשמן, וכן בענבים והטעם בזה גזרה שמא יטריח הכהן לסייעו ולכתוש ולדרוך, שאם היה תורם זתים על שמן היה אומר: ישראל לכהן בא וסייע או טול לך זתים כמות שהן, ואי לאו משום האי גזרה מן הדין היו תורמין זתים על שמן דתרויהו נגמרה מלאכתן נינהו דהאי לאו שבלים על חטים נינהו ותדע לך דאלו תרם זתים על שמן מדעת כהן דוקא רשאי מה שאין כן שמן על זתים הנכתשים או שבלים על חטים ואפי' מדעת כהן שזה נגמרה מלאכתו וזה לא נגמרה מלאכתו ולא כתהני ביה דעת כהן. מסתברא דמהכא נפקא לן שתורמין שמן על זתים סתם שזה תועלת כהן הוא, עוד מסתברא שזתים הנכתשים הם כדין זתים הנכבשים שיותר טוב הוא אותו שלא נעשה בו עדיין דבר מאותו שהתחילו בו ולא נגמר כותים הנכתשים. עוד מסתברא שתורמין חטים על קמח דקמח לא גרע מפת, ועוד מידי דהוה אזתים על שמן מדעת כהן, והכא ליכא למגזר שמא יאמר לכהן בא וסייע לטחון או טול חלקך בחטין שגם הוא רגיל ליקח תרומתו בחטין בגורן ולא ימצא זה בזתים ועגבים, ועוד שהרחים מצויות בכל עת מן הגת והבד, א"כ חטים על קמח הוה ליה כתורם משני מינים שאינם כלאים זה בזה מן היפה על הרעה שהרי החטין יפים מן הקמח וכדאיתא לעיל בחטין אצל הפת, קמח על פת מסתברא שתורמין מידי דהוה אחטין על פת, ופת על קמח לפי חשבון מידי דהוה אפת על חטין, וחטין או קמח או פת על עסה לא שוה נגמרה מלאכתו וזה לא נגמרה מלאכתו ואין צריך לומר עסה עליהם, הסבים בהם מה"ר, נמצא לפי זה שתורם חטין על פת ועל קמח, אבל לא פת על חטין ולא על קמח אלא לפי חשבון ולא אחד מאלו על עסה ולא עסה עליהם, והתנאים הנזכרים בענין תרומה הם גמר מלאכת הפירות בכלל, ואם תורם ממין על מין שיהיו רחת מין אחד שלא יהיו כלאים זה בזה, ושיהיה מן היפה על הרעה, ושיהיה מן המרקיים יותר אם אין שם כהן שאם יש שם כהן מן היפה לעולם. גרסי' פרק קמא מי שרתרם שמן על זתים לאכילה וזתים על זתים לאכילה יין על ענבים לאכילה וענבים על ענבי' לאכילה ונמלך לדורכן אינו צריך לתרום, פי' זה שנמלך אחר שהפרישן לאכילה וחזר וסחטן שאותן הזתים וענבים חזרו כאלו נגמרה מלאכתן אינו צריך לתרום פעם שניה שכשהוציא התרומה כל אחד מהן נגמרה מלאכתו היה באותו שעה לפי כונתו, א"כ התרום ענבים לכתחלה על מנת שידרכם אותו יין אינו תרום וצריך לתרום שניה מן היין שבזה המקום אינו מועיל ליין אלא מפני שתרם הענבים בתחילה על מנת לאכלם ואחר כך נמלך ודרכם, ובן בזתים, ומסתברא שאפילו לענבים עצמם לא יועיל מה שתרם כדאמרי' בהחיא פרקא אין תורמין זתים על שמן ולא ענבים על יין ואם תרם ב"ש אומר תרומה עצמן בהם, וב"ה אומר אין תרומתן תרומה, פי' הר"ם ז"ל מי שיש לו יין וענבים ורצה למכור מן הענבים שעור התרומה הראויה שהיא תרומה על הכל ב"ש אומר שזה שתרם מן הענבים יספיק לתרומה החייבת לענבים ונשאר עליו לתרום את היין והוו תרומת עצמן בהם, וב"ה אומר אינה תרומה בשום פנים אלא א"כ יכוין שיהיו אלו הענבים תרומה על הענבים בלבד לא על הענבים ויין ולשון ספרי שומע אני יתרום שבלים על חטים וענבים על יין ת"ל כדגן מן הגורן מן הגמור, עד כאן, א"כ כל שכן הוא הנה שיתרום הענבים לכונה שיהיה היין הנדרך מהם מתוקן שלא עשה כלום לא שיועיל ליין שיבא ולא לענבים הנדרכים שאין כונתו לתקן הענבים לצורך עצמן, עוד נראה שתורמי' אוכלי' על משקין ובלבד שיהיו התנאים נשמרים, וזה שהרי ענבים על ענבים ונמלך לדורכן אינו צריך לתרום היין, והענבים הם אוכל והיין משקה, וכדאמרי' סוף מסכת מכשירין לא אם אמרתם בפלי זתים וענבים שתחלתן אוכל וסופן משקה, ואמרי' מסכת יומא פרק בתרא האוכל והמשקה אינן מצטרפי' ואפילו הכי תורמי', וכן משקין על אוכלי' כדתניא שמן על זתים. תוספת פרק ב' אין תורמי' מטין על שאינו מינו אבל אמרו כל מיני חטים אחד כל מיני אופלין ואגוזים ושקדים וריסונים אחד רתורמי' מזה על זה. היו לו תאנים שחורות ולבנות ברוך ביתו וכן שני מיני' חטים תורמי' מזה על זה. מתני' פרק ב' אין רתורמי' מטין על שאינו מינו ואם תרם אין תרומתו תרומה, כל מין חטים אחד כל מין תאנים וגרוגרות ודבלה אחד תורם מזה על זה, תאנים הם הלחות, גרוגרות יבשות, דבלה הדרוסות ונדבקות זו בזו ברם השמן אין מינם אחד, דהא אמרי' מסכת נדרים הנודר מן השמן מותר בשמן שומשמי' כלומר דשמן סתמא של זית הוא, א"כ אין תורמי' ומעשרי' מזה על זה דלא אולי' ברתר שמא אלא ברתר עקר. תוספ' מסכת כלאים פ"ק דלעת יונית עם המצרית ועם הרמוצא אף על פי שדומי' זה לזה כלאים זה בזה, ותניא מסכת תרומה פרק ב' זה הכלל כל שהוא כלאים בחברו לא יתרום מזה על זה ואפילו מן היפה על הרעה, ומתם דלעת היא היונית וכדאיתא בתוספת מסכת נדרים פרק ג' הנודר מן הדלועים אין אסור אלא בדלעת יונית בלבד, ולזה היא כלאים עם זולתה, ודלעת מצרית ודלעת הרמוצא אינן כלאים זה בזה. תוספות מסכת כלאים פ"ק הקישואים והדלועים האבטיחים והמלפפונות אינן כלאים זה בזה ותורמי' ומעשרי' זה על זה, וכל שכן שני מיני האבטיחים:

הפרק האחד ועשרים.

בבאור הדמע. תרומה גדולה כשנתערבה עם חולין היא העולה באחד ומאה כמו תרומת מעשר, שהרי על תרומת מעשר נאמר בחרימכם את חלבו ואת מקדשו ממנו ואמרו המורם ממנו מקדשו שהוא אחד ממאה אם נפל לתוכו מקדשו, ותרומה ותרומת מעשר והלה ובכורים נקראו תרומה כמו שקדם חוץ מהבכורים וכבר אמרו ותרומת ידך אלו הבכורים, ולפיכך דין ארבעתם לענין אכילה ודמוע הכל אחד הוא ובלן עולין באחד ומאה, ומצטרפי זה עם זה ואם נטמאו ישרפו וכדאיתא מסכת ערלה פ"ב ומסכת מעילה פרק קדשי מזבח, ופירש עולה באחד ומאה שאם יפול על דרך משל מאה אחת של תרומה לתוך מאה של חולין עד שיהיה אחד ומאה או עולה התרומה כלומר שיפלק ויוציא אותה מאה של תרומה שנפלה לתוך חולין אלו ויתנה לכהן ויאכל השאר שהכל מותר לזרים. רבינו חתרומה ותרומת מעשר עולין באחד ומאה וצריך להרים, ירושלמי משום גזל השבט אבל אם נפלה מאה של תרומה לפחות ממאה מאה של חולין נעשה הכל מדומע מטעם המורם ממנו מקדשו. כתב הר"ם הלכות מעשר פרק ח' טבל שנתערב בחולין מתוקנין מן במינו שאי אפשר להלך אחר הטעם אם יש לו פירות אחרות מוציא על אותו טבל תרומה ומעשר לפי חשבון ואם אין לו פירות אחרות הרי הכל אסור עד שיפריש ובשהוא מפריש מספיד מן החולין המתוקנין כדי תרומת מעשר שבטבל, כיצד מאה מאה של טבל שנתערב במאה מאה חולין מתוקנין מפריש מן הכל מאה ואחת וכל שהפריש טבל וישאר צ"ט חולין מתוקנין נמצא מפסיד מאה אחת, וכן אם היה אורזו טבל לתרומה מפסיד מן החולין המתוקנים כדי תרומה ותרומת מעשר, ולמה מפסיד מאה זו כדי שלא יאמר ק' שהפריש הם ק' של חולין והק' שנשארו הוא הטבל, וכן אם הרה הטבל פחות מן החולין או מרובה מהם מגביה הטבל וכדי תרומת מעשר שבטבל מן החולין או כדי תרומה ותרומת מעשר אם היה טבל טבול לתרומה. כתב הראב"ד ז"ל שאין צריך לשאול למה הפסיד מאה זו שאם לא יטול האחד מהם מה תקן והלא כל מאה ומאה בספק טבל ויש בכל מאה ומאה ספק תרומת מעשר שהם שני ספקין ועכשו שיטול מאה ואחד הרי צ"ט מתוקנים ואפילו הם הטבל ודאי ובלבד שיוציא התנאי בפיו, והמאה ואחד שנטל גם כן צריך לקרא שם לתרומת מעשר שבהם מספק הרי שני ספקין של תרומת מעשר מספק מכל מקום הכל מתוקן בכך שאין כאן אלא מאה אחת ודאי ויעלה באחד ומאה. כי שיש לו מגורה או שק או חבית וכיוצא בזה שיש במקצתם חולי מתוקני ואחר כך בא והשליך עליהם טבל אפילו מכינו מסתברא שיכול הוא לתקן מה שהשליך עליהם עכשו מיניה וביה שעדיין לא נתערבו אלא חולי למטה וטבל למעלה א"כ מן הטבל שהוא למעלה יתקנהו בעצמו, והראיה על זה דאמרי בתוספתא מסכת דמאי פרק ח' הקורי שם לשולי חבית לא ישתה מפני לפיה לא ישתה משוליה מפני שהמשקי מעורבי אבל הקורא שם לשולי מגורה אוכל מפיה לפיה אוכל משוליה. עוד מסתברא שאין דין משקי מעורבים ודין משקי מעורבי אחד כגון שהיה בכלי אחד יין ושמן והכל טבל ודומיהם שיתקן השמן העליון, וכן היין נטי על ידי קני ולא שימלא פיו ויפלוט כדי שעור הצריך לו דהא לגבי ברכה בולעו וכדאיתא פרק שלשה שאכלו אלא שואף ברוח פיו עד שיעלה היין כדרך שעושין הבסטים כשרוצים לוכך המשקה או האספרגום באותם שני קנים קטנים העשויים כמין גאם שאחר השאיפה המשקה עולה מאליו ואת על סי שאינו יכול לדבר בעוד שהוא מושך כבר בארנו מן הירושלמי פרק י"ח שלא אמרו האלם אלא מפני שאינו יכול לברך וזה יכול, וכן יכשוך כדי תרומה ותרומת מעשר כדרך שחוכירה המשנה נוטל אחד משלשה ושלשים ושליש ואומר, ומוקף גבי עסה בארנו פרק ט"ו נוגע, ועל זולתה פירשנו פרק י"ז מכוגם במקו' אחר וסמוך, ואולי יש חלוק בהגבלה מזולתו וכן יתקן היין שיקוב חור וא"כ אם מוכף בכל דבר הוא הנוגע יש לומר לטומאה וטהרה מדמין ליה ואין לנצוק חבור ולא נדמהו ליין נסך דמשום חומרא דידיה חבור, גם נמצאים ארצנו בארץ כנען שני מיני משקי שהם מתוך גסותם לא יתערבו זה בזה אלא לזמן מרובה כגון דבש תמרים ואוכל עשוי מהשומשמים ונקרא טחינה והוא מין ממיני מרזיקה, וכשיהיו שניהם בקערה או בספל תוכל לסלק לצדדים העליון מהם וישאר לפניך קצת התחתון מזוקק, ואין דבר מזה אצלי משנת חסידים:

דין מדומע. לעולם אינו ראוי לא לכהנים שימכור הכל אליהם בדמי תרומה כלומר בזול חוץ מדמי אותה מאה של תרומה שנפלה שלא יקח דמיה שהרי היא של כהן, וכשאנו הולכי אחר מאה בעני תרומה הוא כשנפל מין במינו אבל מין בשאינו מינו הולכי אחר נותן טעם כשאר איסורי שבתורה, וזה שאם יש בכל טעם התרומה נעשה הכל מדומע ואם טעם הכל חוזין הכל מותר לזרים, ואם יהיה שהמאה שיש תרומה שנפלה למאה של חולי הגבוהה כדי לתרזיר החולי

ואותה סאה שהגביה עכשו חזרה ונפלה למקום אחר של חולין אינה מדמעת אלא לפי חשבון כלומר שנעשה חשבון שהיא נלקחת ממאה, וא"כ לא נחשוב שיהיה בו מתרומה ודאית אלא חלק אחד ממאה ולזה אם ואת הסאה נפלה למקום אחר של חולי לתוך סאה אחרת לבד אינה מדמעת שאנו נאמר חלק אחד ממאה מסאה זו נפלה לתוך סאה שלימה של חולי ואינו מדמע כלל אלא תעלה באחד ומאה ואם נפלה לפחות מסאה או יהיה מדומע, וכן הדין אם יקרה למדומע שיפול לפחות ממאה מדמע הוא אלא שאינו מדמע אלא לפי חשבון, כיצד הרי שנפלו עשר סאין של תרומה לתשעים סאה חולי נדמע הכל והם ק' סאין דמוע אם נפל ממדומע זה עשר סאין לפחות מק' חולי נדמע שהרי יש בעשר של מדומע סאה של תרומה נפלו פחות מעשר אינן מדומעות אלא הכל מותר לזרים, ודוקא דבר שאין דרכו להבלל כגון חטי של תרומה בחטי של חולי אבל דרכו להבלל כגון יין של תרומה ביין של חולי הולכי אחר הרוב אם רוב מן התרומה מדמע כתרומה ואם רוב כן החולי הרי הן כחולי ואינו מדמע אף על פי שהכל אסור לזרים סאה של תרומה שנפלה לק' של חולי והגביהה ונפלה אחרת והגביהה ונפלה אחרת והגביהה הרי הק' הנשארי מן החולי מותרי עד שתרבה תרומה על החולי כלומר שיפול בק' חולי ק' סאה ומשהו כל תרומה בזה אחר זה סאה אחר סאה נעשה הכל מדומע. סאה של תרומה שנפלה לק' ולא הספיק להגביהה עד שנפלה אחרת הרי זו אסורה כלו' נדמעו והרי הוא כאלו נפלו שתיהן יחד, ופי' התוספות אמר רבי אלעזר בר' שמעון בד"א שלא ידע בה ואחר כך נפלה כלומר השניה אבל אם ידע בה ואחר כך נפלה אחרת הרי זו מותרת שכבר היה להעלות, כלומר והרי הוא כאלו עלתה ומפריש מאתים והשאר מותר, וכזה פסק הר"ם ז"ל והראב"ד ז"ל סבירא ליה כת"ק דלא מפליג כלל אלא בין ידע בין לא ידע אסור, סאה תרומה שנפלה לק' טחנן ופחתו כשם שפחתו החולי כך פחתה התרומה ומותר כלומר שעולה. שתי קופות אחת של תרומה ואחת של חולי ונפלה סאה של תרומה לתוך אחת מהן ואין ידוע לאיזה מהן נפלה הרי אני אומר ברוב של תרומה נפלה, ואם אינו יודע אי זו חולי ואי זו תרומה ואבל אחת מהן פטור והשניה נודג בה כתרומה ואינה חייבת בחלה שדינה כדין מדומע שאינו חייב בחלה, ואם אכל אדם אחר את השניה אחר כך פטורי' אבל איש אחד שתיהן משלם כקטנה שבהם, נפלה אחת מהן לתוך החולי אינה מדמעת, נפלה השניה למקום אחר אינה מדמעת, נפלו שתיהן למקום אחד מדמעת כקטנה שבהם, וכן אם זרע אחת פטור זרע אחר השניה פטור, זרע אחר שתיהן בדבר שזרעו כלה כחטים וכיוצא בו מותר בדבר שאין זרעו כלה כבצלים ודומיהם אסור. תוספת סוף פרק ו' דיו לפניו שתי קופות אחת של תרומה ואחת של חולי ולפניו שתי סאין אחת של תרומה ואחת של חולי ונפלו משתיהן ואין ידוע אם מזו לתוך זו הריני אומר תרומה לתוך תרומה נפלה חולי לתוך חולי נפלו. כרתב הר"ם ואף על פי שלא רבו חולי על תרומה כלומר שהרי אחד חולי ואחד תרומה הן בקופות הן בסאין ואין החולי שבקופה רבה על התרומה עוד כרתב ז"ל בד"א בתרומה בזמן הזה שהיא מדבריהם אבל בתרומה של תורה עד שירבה חולי על תרומה. כרתב הראב"ד ז"ל דבזמן הזה תרומה דאוריתא, ירושלמי אין טנופת של תרומה מצטרף עמה לאסור על החולי אבל הטנופת מן החולי מצטרף עם החולי להעלות את התרומה, כיצד טנופת מן החולי מצטרף עם החולי להעלות את התרומה שנפלה לק' של חולי והם חטין רעות וטחן הכל אף על פי שהמורסן של חולי מרובה ושל תרומה מועט והרי הקמח של תרומה בפחות מק' מקטח החולי הרי זה עולה באחד ומאה שהרי הותירו החולי ופחתה התרומה, סאה של תרומה שנפלה לפחות מק' חולי כלומר שעכשו נעשה מדומע ואחר כך נפלו שם חולי כלומר שהוסיפו עד תשלום מאה אם שוגג מותר מיד אסור משום קנס שביטל האיסור, והטעם שאין מבטלי איסור לכתחלה. ועוד אמרי בירושלמי מפרת תרומה ס"ה רבי ביבי בעי טנופת של תרומה מהו שתצטרף עם החולי להעלות התרומה מן מה דאמר רב הונא קליפי איסור מצטרף להיתר הדא אמרה טנופת של תרומה מצטרפת עם החולין להעלות את התרומה רבי אבהו בשם רבי יוחנן כל איסורי שרבה עליהם מיד אסור שוגג מותר ולא מתני' היא מתני' בתרומה אתא לך למימר אפילו שאור כל הדברים. כרתב ה"ב העיטור מיהא קיימא לן בכל דוכתא דאין מבטלי איסור לכתחלה היא דיעבד מותר, ואמר רבה מיד אסור וכן הלכה. עוד כתב ז"ל ואע"ג דאין מבטלי איסור לכתחלה ה"מ בדבר שהוא בעין כגון סאה תרומה אבל בליעת קדרה לא אמרי, והא דאמרי קדרה שבשל בה תרומה לא יבשל בה חולי החוא משום דילמי יחיב טעמי ולאו אדעתי, וכאשר באנו אל ענין איסור תרומה וטבל וכיוצא בהם נצטרך להביא שעורי קצת האיסורי בפרק מיוחר סמוך לזה:

הפרק השנים ועשרים ·

לבאר קצת דינין בשיעורי האיסורי׳ כתרומה וטבל וערלה וכלאי הכרם וחולתם . ונאמר ביטול האיסורי׳ שלשה דינים חלוקים , האחד איסור תורה כתרומה וערלה ונבלה ודומיהם , וזה האיסור הוא שאין מבטלי׳ אותו לכתחלה ואם בטל הרי זה מותר אלא שקנסוהו חכמים ואסרו הכל · כ״ב הר״ם ז״ל יראה לי שכיון שהוא קנס אין אוסרי׳ תערובת זו אלא על זה העובר שבטל האיסור אבל לאחרים הכל מותר · כ״ב ה״ב תורת הבית גדולה מזו אמרו שאפילו באיסורי׳ שהחמירו שלא להתבטל לעולם אם עמד וגרם להם ביטול במזיד אסור כיצד חתיכה הראויה של נבילה שנתערבה ועמד ואתכה לבטל חשיבותה נתבטלה בשאר איסורי׳ אם עשה במזיד אסור לן ולכמי שבטל בעבורו בשוגג מותר ואין קונסי׳ שוגג אלא מזיד :

דע שכשאנו אומרי׳ אין מבטלי׳ איסור לכתחילה כמו שתראה שהכל לשון דיעבד , פאה תרומה שנפלה למאה , פאה ערלה שנפלה למאתים , שאור של תרומה ושל כלאי הכרם שנפלו לתוך העסה , רתנור שהסיקו בקלפי ערלה , טיפת חלב שנפלה לתוך קדרה של בשר , דג טהור שכבשו עם דג טמא וביוצא בהם , ה״מ באיסור שהוא בעין , אבל איסור משהו בלוע אפילו לכתחילה מבטלי׳ אותו וכדקיימא לן בפסחים גבי נשהינהו לאחר זמן , וכן מקנקנים של גוים גוי נותן לתוכו יין וישראל נותן לתוכו מים ואינו חושש , כן נראה מדברי הראב״ד ז״ל · וכ״כ מורינו ז״ל ומיהו לא בכל מקום אמרו לבטל איסור לכתחילה ואפילו באיסור בלוע אלא במקום שאי אפשר לבוא לידי נתינת טעם כגון בלע קנקני׳ שדרכן להשתמש בהם בשפע וכן קדרה , וכן מגורה , אבל בלע משהו שבקערה וכיוצא בה לא לפי שאפשר לבוא לידי נתינת טעם שפעמים נותני׳ בה היתר מועט , ודין איסור משהו בעין נזכירהו בפרק שאחר זה · ובעלי התוספת כ״כ בו בפרק כל הבשר איסור דרבנן שעקרו דאוריתא כתרומת פירות וירק אחר שדגן תירוש ויצהר הם דאוריתא לכתחלה אין מבטלי׳ , אבל מה שהוא עקרו מדרבנן במוקצה וכיוצא בו מבטלין :

השני איסור דבריהם הר״ם ז״ל לא חלקו אלא שאמר אבל באיסורי׳ של דבריהם מבטלי׳ האיסור לכתחילה , ומיהו ה״ב תורת הבית חלקו לשנים והלך בזה בשיטת ה״ב התוספת פרק ביצה שכ״כ ז״ל בספר תורת הבית איסור של דבריהם שיש לו עיקר מן התורה כגבינת הגוים שאסורו משום תערובת חלב טמא וכשמנו של גיד שאסרו משום גיד אין מערבין אותו בתוך היתיר בידים כדי לבטלו עבר וערבו בהיתר כדי לבטלו במזיד אסור בשוגג מותר , נפל מעצמו בהיתר אף על פי שאין בהיתר כדי לבטלו מותר להוסיף בהיתר להכשירו כענין מרבה עליהם עצים מוכנים ומסיקן , וגבי איסור תורה כנבלה וביוצא בה כ״כ ז״ל אין צריך לומר שאין מערבי׳ ומבטלי׳ אותו לכתחלה בידים אלא אפילו נתערב בהיתר מעצמו ואפילו מין במינו וההיתר רבה עליהם שבטל דבר תורה אלא שהחמירו שלא להתבטל עד ששים אסור להוסיף במזיד בהיתר כדי לבטלו בששים :

השלישי איסור של דבריהם שאין לו עקר בתורה כתרומת חוצה לארץ וכחלת חוצה לארץ שאסורם כדי שלא יגעו בשל תורה ושלא תשתכח תורתן . והקלו בהם לבטלם לכתחלה בידים ולבטלן ברוב וביוצא באלו האיסורי׳ , מה ששתף ה״ב תורת הבית לאיסור שיש לו עיקר מן התורה גבינת הגוים עם שמנו של גיד אינו שיתוף גמור , דהא גיד אסור בפי׳ בתורה והאוכל ממנו כזית לוקה מה שאין כן חלב בהמה טמאה דלא נפקא לן אלא מברת העינה שהוא ביצתה וכן כל דדמיה לה והוא החלב , ולזה האוכל כזית מחלב הטמאה אינו לוקה מן התורה אלא מדרש דרבנן , והוה ליה כאוכל חצי שעור שאסור מן התורה ואינו לוקה , גם מה שכ״כ ז״ל דגבינה אסרוה משום תערובת חלב טמא · הר׳ יוסף הלוי אמגש ז״ל והר״ם ז״ל פסקו ההיא דשמואל שהוא מפני שמעמידין אותה בעור קיבת נבלה , ואי איתא דאיסור גבינה הוא משום תערובת ליכתני חלב שחלבו גוי אסור ולא מבעי׳ גבינה דמינה הוא :

נקוט האי כללא בידך באיסור תורה , איסור מדובה והוא בעין בעני׳ פאה תרומה שנפלה לפחות מק׳ וביוצא בזה אין מבטלי׳ אותו לכתחילה , אבל איסור מועט בעין מבטלי׳ לכתחילה וכדנפקא לן מגורה שפינה ומהחיא דחבירת של שמן , וכן איסור מדובה לא שהוא בלוע ואין בו כדי נתינת טעם וכדלעיל :

שעורי האיסורי׳ שוניים הם בבטולם בעירובם , טבל ויין נסך במינו במשהו , וסתם יינם פירש רת״ם שבטל בששים , תרומה במינה במאה , ערלה וכלאי הכרם במאתים , לפי שהוכפלו

באיסור שהרי נאסרו בהנאה, אבל כלאי זרעים מסתברא שהוא בטל בארבעה ועשרים, וגם שמבטלי אותו לכתחילה דאמרי׳ מסכ׳ כלאים ריש פ״ב כל סאה שיש בו רובע זרע ממין אחד ימעט ובסאה כ״ד רובעי קב. עגלה ערופה ושור הנסקל וצפור מצורע שחוטה ופטר חמור אפי׳ באפ אסורי, בריה שלימה בעלת רוח כנמלה לאפוקי גדעי׳ פרי ואינו מכירה אסור תערובתו עד שירבה התיר תשע מאות וששים ביצת עוף טמא של טריפה טרופה בקערה עם ביצים של היתר בששים והיא, כחל שלא קרעו שרצי וערב ולא טחו בכורכל עם הכשר תשעה וחמשים והוא, רוב איסורי של תורה ושל דבריהם בששים והוא, תניא רבי שמעון הכבורים אחד מששים, פיאה אחד מששים, ראשית דגן אחד מששים, תרומה טמאה אחד מששים, תרומה שאין הבעלים מקפידי עליה כגון תרומת הבלופים והתיחובין שבאדום אחד מששים, ויש בטלי ברוב חתיכת נבלה שאינה ראויה להתכבד שנתערבה בשל היתר יבש ביבש, וכן שאר איסורי ואפילו איסור של דבריהם, ויש שאוסר בריחו כבשר נבלה שכן שצלאו בתנור אחד צד עם בשר שחוטה ואפילו בשר שחוטה שכן ונבלה כחוש וכיוצא בזה, ושאוסר בכל שהוא במינו דאלו שלא במינו בנותן טעם, וכן כרתב ה״ב העטור, והוא הדבר שיש לו מתירי העתידי לבוא בהכרח כמו ביצת שנולדה בי״ט שנתערבה באחרות לאפוקי ביצת ספק טרפה שהיא בטלה, או שבידו לעשות בלא הפסד כטבל שנתערב בפירות מרזוקני ויש לו פרנסה ממקום אחר כלומר טבלים אחרים שיכול להפריש על הטבל שנתערב מן טבלים האחרים שעשו לתקנו וכיוצא בזה. ויש שאין אוסר פליטתו לעולם אלא בזמן שמכירו זורקו ואוכל השאר כגיד הנשה שנתבשל עם הגידים שאין בגידים בנותן טעם אלא שהתורה אסרתו לאפוקי שמנו שצריך ששים וכן אם נמחה גופו של גיד בששים וכשהוא שלם הוא בריא. ה״ב הלכות גדולות בהלכות יין נסך כרתב חבית שיש בתוכה משקי בין יין ובין שמן ובין כל משקה ונפל לתוכו שרץ או עכבר שעורו אחד מאלף והחבית והמשקי מותרי ואם בקש לטהר את הכלי מכניסו לתוך הכבשן עד שיהא כבראשונה. רב אחא שיער בחלה בחמשין רב שימי בריה דרבי אבדן שיער בשיכרא בשיתין והילכתא אידי ואידי בשיתין מידי דהוה אכל איסורין שבתורה, עד כאן. ירושלמי מסכת תרומות פרק עשירי רבי יוסי בר׳ בון הורה בהדין עכברא חד לאלף:

רוב הגאונים הסכימו הלכה כרבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש דאמרי׳ מסכת עבודה זרה פרק בתרא כל איסורי שבתורה בין במין בין שלא במינו בנותן טעם חוץ מטבל ויין נסך דבמינן במשהו, וחמץ בפסח אפילו שלא במינו במשהו משום חומרא דחמץ דאית ביה כרת היכא דהוי בעיניה, אי נמי משום דיש לו מתירי אל הר״ם ז״ל. אך ר״ת ז״ל פסק ביין נסך דוקא במינו הוי במשהו אבל סתם יינן הוי כשאר איסורי דבין במינן בין שלא במינן וכו׳, ודין נותן טעם כבר כללו רבא פרק גיד הנשה, וכי אמרי׳ בנותן טעם דוקא שיהיה הטעם לשבח ולפגם מותר ובדאיתא בעבודה זרה. ומ״הר שלמה בן אדרת כרתב בשם הרמב״ן ז״ל שכל כלי הגוים שאינן בני יומן פוגמי ואפילו כל היין וכל נותן טעם לפגם מותר ע״כ. מסכת דמאי פרק ד׳ בתוספי׳ מצרפי מפירות חוצה לארץ על פירות הארץ כדי שירבו על פירות הארץ לפטרן מן המעשרות. כרתב הר״ם ז״ל בפי׳ מסכת ערלה פרק ב׳ כשאנו אומרי בתרומה וחברותיה תעלה באחד ומאה מין במינו ובתנאי שלא יהיה מחמץ ומתבטל שאם היה כן היה אוסר במשהו, אבל מין בשאינו מינו בנותן טעם וכן בערלה וכלאי הכרם. ירושלמי אמר רבי אבדן בשם רבי יוחנן בשם רבי מאיר כל האיסורי מצטרפי ללקות עליהם בכזית משום לא תאכל כל תועבה, ואחד ששים אסמכינהו רבנן אורוע מן האיל של נזיר שנאמר ולקח הכהן הזרוע בשלה מן האיל ושיערו שיהיה הזרוע בכשר ועצמות כלו חלק ששים מכל גוף האיל והנה נתבשל הכל שלם בכלי אחד, והזרוע לא היה אוסר הואיל ואוכלי אותו בעליו, וטין במינו לא בטיל נפקא להו מדם חפר ומדם השעיר של יום הכפורים שהיו מעורבים ועם כל זה היה דם חפר דם השעיר:

הפרק השלשה ועשרים.

בזריעת התרומה ווולת זה בדיני התרומה. הזורע תרומה בשוגג יוסף כלומר שמותר לו להפך הארץ ולהפסיד הזרע שזרע, ואם במזיד יקיים כלומ׳ שחייב להניחם כדי שיצמחו ויהיה תרומה, והוא שלא יהיה פשתן של תרומה שכא יחשוב שאין האיסור אלא בזרע ויהנה מעצו וחייבת בלקט שכחה ופאה ובמעשרות ובמעשר עני שכו עניי ישראל ועניי כהנים מלקטי ועניי ישרא מזכרי שלהם לכהנים בדמי תרומה והדמים שלהם, ודמי תרומה לעולם הם בזול, שאינה ראויה אלא לכהנים, והחובט אותה בטקל בשעת דישה משובח גדולי תרומה הרי הם תרומה כלומר מה שיצמח

אחר שקצר התרומה, וגדולי גדולין חולי והם שמה שצומח אחר התרומה אם יורענו יהיה שלישי לתרומה, ק' לגינה של תרומה כלומר ערוגות ואחת של חולי ביניהם ואין ידוע מי היא אם הם נורעות בדבר שורעם כלה כמו הכרוב והשומר וכיוצא בהם הכל מותר, אבל אם הם מדבר שאין זרעו כלה כבצלים ודומיהם כולן אסורות ולא נדין אותם כדין מדומע לפי שהתרומה מופרשת היא ולא נתערבו בה חולין התורם קישות ונמצאת מרה אבטיח ונמצא פרוזה תרומה ויחזור ויתרום ושתיהם לכהן והוא יתן לישראל דמי הגדולה שבהם משעה שמוציא מחבירו עליו הראיה, וכן התורם חבית של יין ונמצא חומץ אם ידוע שהיתה חומץ עד שלא תרם אותה אינה תרומה ואם משתרמה החמיצה הרי זו תרומה ואם ספק תרומה ויחזור ויתרום ראשונה אינה מדמעת בפני עצמה אלא שאם נפלה לחולי מוציאה ומותר, ואין חיבי עליה חומש מי שאכלה בשוגג, וכן הדין בשניה ואם נפלו שתיהם למקום אחד מדמעות כקטנה שבהם וכיצד יעשה נותן שתיהם לכהן אחד ונוטל מהכהן דמי הגדולה, תפוח של תרומה שרקבו (פירוש שכתשו ונתנו לתוך העפה של חולי וחימצה) הרי זו אסורה כלומר שאותן חולי הם תרומה שעורי של תרומה שנפלו לתוך בור של מים אף על פי שהבאישו את מימיו מותרי. הרודה פרת חמה ונתנה על פי חבית של יין של תרומה בשל חטי מותרי בשל שעורים אסור ששואבי. תנור שהסיקו בכמון של תרומה ואפה בו את הפת מותרת שאינו טעם כמון אלא ריח כמון, וריחא לאו מילתא היא בכל איסורי שבתורה, התרומה אין חייבים בה אלא הזרעים הנאכלים בלבד לא העצים ותי חולי שכבשן עם זרי תרומה אסור, אבל בירק כל הנכבשי זה עם זה מותרים אלא עם החסיות שהם השום והבצל שמפני חריפותם שולט טעמם בכל מה שמכבשי עמהם, ומפני זה חסית חולי עם חסית תרומה או ירק חולי עם חסית תרומה אסור אבל חסית חולי עם ירק תרומה מותר. מי כבשי וכי שלקות של תרומה אסורי לזרים, וכן עוקצי תאני וגרוגרות והחרובי וכיוצא בהם אסורים לזרים מגורה שפינה ממנה חטי תרומה אין מחייבי אותו להיות יושב ומלקט אחת אחת אלא מכבד בדרכו כלומר כדרך שבני אדם מכבדין את האוצרות כשמפני אותם ואחר כך נותן לתוכה חולי, יש שהם מעמידים אותה בתרומת חוצה לארץ שמבטלי אותה לכתחלה וכמו שקדם, וזה אינו דלא מבעיא שאין צריך לגרגר ולטפח אלא אפילו ערב בידים הרבה מותר. ויש שמעמידי אותה בתרומה בומן הזה דרבנן ולא חשו חכמים למיעוט כזה, אבל הרים נראה שפי אפילו בתרומה דאוריתא, וכן נראה ממה שכתב הרב ז"ל העזר פרק המוכר את הספינה גבי הרכינה ומיצר, ולדעתם ז"ל אפילו משהו כעין בענין גרגירי תרומה שמגורה וטיפת שמן שכבד אין דרכם של בני אדם להקפיד ולטפח מבטלי אותו לכתחלה, ולזה אמרו חבית של שמן שנשרפה אין מחייבי אותו להיות יושב ומטפח מן הקרקע אלא נותנ בה כדרך שנוהג בחולי. המערה מכד של תרומה לתוך כד ריקנית והטיף שלש טיפין נותן לתוכה חולי, כלומר אם כך זו הטיף שלש טיפין טיפה אחר טיפה כמו שהוא דרך לכלי שמריקין ממנו כל מה שכתוכו מותר לו לתת באותו כד חולי אבל אם הרכינה כלומר שהטה אותה על צדה אחר שעירה מה שבתוכה והטיף ממנו שלש טיפין ולא נתן בה שום דבר ומיצת כלומר שנתכנס שם שמן אותו שמן תרומה הוא, כרשיני תרומה הכהן מאכילן, לבהמה לחיה ולעופות, וכן ישראל ששכר פרה מן הכהן ובדאיתא מסכת תרומות פרק ברא ומיתינן לה מסכת עבודה זרה פ"ק. ומסכת יבמות ריש פרק אלמנה לכהן גדול דאמרי ישראל ששכר פרה מכהן הרי זה מאכילנה כרשיני תרומה ובהן ששכר פרה מישראל אף על פי שמזונותיה עליו הרי זה לא יאכילנה בכרשיני תרומה וכאן שבירו לא קניא ודייקינן דוקא כרשינן דלאו דגן הוא אבל חטין לא אפילו כהן עצמו, דהכי אמרי בספרי ויליד בירנו הם יאכלו בלחמו יליד בית הוא דאוכל אבל מקנת כספו דהיינו בהמה לא תאכל בלחמו, יכול אפילו כרשיני לא ת"ל בלחמו בלחמו הוא דאינו אוכל אבל אוכל הוא כרשיני כהן ששכר פרה מישראל מאכילנה כרשיני תרומה והוא הסיפא (ופי' שם פרה שקנאה בדבר ידוע ועליו מזונותיה) ובשמפטמין אותה ימכרוה ומה שנוסף על דמיה חולקי על דרך שיהיה מוכר ולא יהיה בו משום רבית. פרה של ישראל שהיה כהן דש בה בתרומה ובתרומת מעשר ודאי וכן פרות חדשות מעשר שני אינו עובר עליהם משום בל תחסום אלא מפני טרחת העין מביא מעט מאורנו המין ותולה להם בקרסטלין שבפיהם, והדש במעשר שני של דמאי וכן בתרומת מעשר של דמאי ובגדולי תרומה עובר משום בל תחסום. תוספתא פרק ברא ממלא כהן נר שמן שריפה ונותנו לישראל לעלות לו לעלייה ולהכניס לחדר לעשות צרכי כהן אבל לא לצורך ישראל ואם היה שותף עמו מותר ושמן שריפה הוא שמן תרומה טמאה שאינו עומד אלא לשריפה. ישראל שהיה אורח אצל כהן והדליק לו שמן שריפה ועמד הכהן וחלק לו אינו חייב לכבות את הנר, וטובל הישראל פתילה בנר הכהן ומדליקה, שמן שריפה שלא ברשות כהן מדליקי ממנו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות האפלין, וברשות כהן על גבי החולים, ומותר לכהן לחדליק בבית האבל ובבית המשתה ואין חוששי שמא ישתמשו מזה השמן לדבר אחר לבד ההדלקה, בקרן של כהן שהיה מאכיל אותו אצל ישראל וכן בגד כהן שהיה נאגד אצל ישראל מדליקי עליו שמן שריפה, עמד והלך לו אין מחייבי אותו לכבותו עד שיכבה מאליו, אמר רבי אבדימו שלח יונתן בן עקמיי ברת כהן שהיתה עומדת ערב שבת עם

חשיכה ובידה נר עם שמן שריפה מערבת לתוכו שמן חולי ומדליק, כי שאין לו שמן של חולי להדליק של חנוכה כדליק בשמן שריפה שלא ברשות כהן. התרומה אף על פי שהיא אסורה לזר דוקא ליהנות ממנה כדרך שהכהן עושה שהרי אסורה לזר להסיקה תחת תבשילו, אבל נהנה הוא ממנה שלא כדרך כליון ולזה אמרו פרק כל שעה מערבין לישראל בתרומה, יין תרומה שנתגלה ישפך, האומר תרומת הכרי הרי בתוכו לא קרא שם אלא שהוא כמו שהיה קודם שאמרו עד שיעיין מקום בצפונו או בדרומו, אין מבשלים יין של תרומה מפני שמטעיטו:

הפרק הארבעה ועשרים.

בביאות תרומת מעשר. תרומת מעשר הוא שמפרישי' אותה ורשאי להפרישה שלא מן המוקף שני מכל מעשרותיכם תרימו אין מפרישי' אותה מאומד אלא מדקדקין בשעורה ואפילו בזמן הזה לפי ששעורה מפורש בתורה מעשר מן המעשר, הראוי למדוד מודד לשקול שוקל למנות מונה, היה אפשר למנותו ולמודדו ולשוקלו המונה משובח והמודד משובח ממנו והשוקל משובח משניהם, מצותה שיפרישנה הלוי ממעשרו מן היפה והמובחר שנאמר מכל חלבו את מקדשו ממנו, ואם לא עשה כן קאי בחטא דכתיב ולא תשאו עליו חטא הוה ליה לאו הבא מכלל עשה. אמר רבי אלעזר בשם רבי הושעיא כשם שלא נחשדו ישראל על תרומה גדולה כך לא נחשד בן לוי על תרומת מעשר. ויש לישראל רשות להפרישה ולירתנה לכהן וירתן המעשר ללוי אחר כן, והכי איתא פרק כל הגט בסוף, וכי יש לו רשות לבעל הבית לתרום תרומת מעשר אין ואבא אליעזר בן גמליאל היא דתניא אבא אליעזר בן גמליאל אומר ונחשב לכם תרומתכם בשתי תרומות הכתוב מדבר אחת תרומה גדולה ואחת תרומת מעשר כשם שתרומה גדולה נטלת באומד ובמחשבה כך תרומת מעשר נטלת באומד ובמחשבה וכשם שיש רשות לבעל הבית לתרום תרומה גדולה כך יש לו רשות לבעל הבית לתרום תרומת מעשר. ולפי מה שבתבנו לעיל פלגינ' דבוריה דאבא אליעזר בן גמליאל:

מסתברא שדין תרומת מעשר הוא שאין מפרישי' אותה באומד אבל אם הפרישה באומד מה שעשו עשוי. ויש בזה כמה ראיות אמרי' במסכת תרומה פרק ד' בשלשה פרקים משערין את הכלכלה בבכירות ובסיפות ובאמצע הקיץ, המונה משובח והמודד משובח ממנו והשוקל משובח משלשתן, (פירש הר"ם כלכלה הוא הסל שבו מודדי' להוציא התרומה), ואלו זמנים הם שהפירות משנים כמותם ושעורם מלאים או מצטמקי' וכל זה שידע באמת כמה מכילה הכלכלה בכל המיני' ויוציא מה שראוי להוציא מאותו המין, ואמר המונה משובח משובח עניינו משובח מהמוציא באומד, ודע כי זה הדין בתרומת מעשר, אבל בתרומה גדולה בבר קדם שאין מורח להוציאה אלא באומד, וכן ביאר התלמוד שתרומת מעשר צריך אדם לדקדק, וכמו כן המעשרות ימנעו להוציאם באומד ואמרו אל תרבה לעשר אומדות עד כאן, אם כן מה שאנו מוצאים שניטלת באומד בדיעבד הוא. וכן נמי נראה מטה שפירש רש"י, דגרסי' פרק כל המנחות תורמי' תאנים על הגרוגרות במניין אי אמרת לכמות שהן משערין שפיר לא אי אמרת כמות שהן הוה ליה מרבה במעשרות ותנן המרבה במעשרות פירותיו מרתקנים ומעשרותיו מקולקלים, ואלא מאי לכמות שהן אימא סיפא גרוגרות על תאנים במדה אי אמרת בשלמא כטורח שהן שפיר אלא אי אמרת לכמות שהן מרבה במעשרות הוא אלא הבא בתרומה גדולה עסקי' ורישא בעין יפה וסיפא בעין רעה, אי הכי אימא סיפא אמר רבי אלעזר ברבי יוסי אבא היה נוטל עשר גרוגרות שבמקצוע על תשעים תאנים שבכלכלה ואי בתרומה גדולה עשר מאי עבידתיה אלא הבא בתרומת מעשר פוסקנן ואבא אליעזר בן גמליאל היא דתנן אבא אלעזר בן גמליאל אומר ונחשב לכם וכו', ומה תרומה גדולה בעין יפה אף תרומת מעשר בעין יפה, ותניא אמר רבי אלעזר בר' יוסי אבא היה נוטל וכו', אי אמרת בשלמא לכמות שהן משערי' שפיר אלא אי אמרת כמות שהן בציר ליה, כי אתא רב דימי אמר רבי אלעזר שאני גרוגרות הואיל ויכול לשולקן ולהחזירן לכמות שהיו, פירש רש"י תורמין לאו תרומה ממש אלא מעשר, תאנים הם לחים, גרוגרות היבשות שצמקו וכווצו, במנין, עשר תאנים על תשעים גרוגרות אבל במדה לא משום דהוי מעשר זוטא לגבי מנין דכי מנירת לה"ו לגרוגרות דחולי ולתאנים דמעשר לא תשכח לכל עשר גרוגרות דחולי חדא תאנה דמעשר דכלי המחזיק מאה גרוגרות לא מחזיק טפי מחמישים תאנים. ובאור זה הרי שהיו כ"ך תשעים גרוגרות חזקין והם בט' קערות קטנות מתמלאות כל אחת כעשרה גרוגרות תקח קערה עשירית כמותן תמלאה תאנים לא יחזיק עשרה, אי אמרת לכמות שהיו גרוגרות טעיקרא

כשהן לחים משערינן שפיר דתאנים אתאנים תרים, אלא אי אמרת כמורת שהן השתא משערינן הוה להו מרבה במעשרו׳ לגבי מדה דדנין עשר תאנים דתרומה מחוקי קבע ותשעים גרוגרות לא מחוקי אפילו ה׳ קבין והוה אחד מחמשה, המרבה במעשרות, תורם מן הכרי מודד ד׳ קבין לחולין וחמישי למעשר, מעשרותיו מקולקלים, טבל ומעשר מעורבין, דחצי קב החמישי הוי מעשר וחציו הוי טבל כשאר תבואה שבכרי, גרוגרות על תאנים במדה כלומר ולא במנין ולא משום דמתעט במעשר לגבי מדה דאי כייל לתשעים תאנים מחוקי ט׳ קבים וכי כיילת עשר גרוגרות לא מחוקי אלא פלגי קבא ואישתכח דלא מעשר אלא חד מארבעה אי אמרת בשלמא כמורת שהגרוגרות עכשו משערינן ולא איכפת לן מתאי דהוי מעיקרא שפיר דהא תרים קב על ט׳ קבין אלא אי לכמורת שהיו מרבה במעשר הוא דאי הוו לחים הוה ביהא קב גרוגרות ב׳ קבין תאנים. תרומה גדולה ניטלת בעין יפה דלא נתנה בה התורה שעור אלא ראשית דגנך, ומדאוריתא חטה אחת פוטרת את הכרי ואמור רבנן בעין יפה אחד מארבעים אמא ניטלת בעין יפה. רבי אלעזר בר׳ יוסי אתא לאיפלוגי דאפילו גרוגרות תורמין על התאנים במנין דסבירא ליה לכמורת שהיו משערינן ולא ממעט במעשר. מקצוע כלי שעושין בו הגרוגרו׳ ועל שם הכלי קרי להו קציעות בכמה דוכתי, שבכלכלה, תאנים לחים, בשתי תרומות הכרחוב מדבר, דהכי משמע האי קרא דכרחוב בתרומת מעשר דלויים ונחשב לכם כלומר במחשבה תטלו לתרומת מעשר, כדגן מן הגורן כאותה תרומה שנטלו מן הגורן דהיינו תרומה גדולה אלמא שתי תרומו׳ כרתיבי בהאי קרא, ומהאי קרא נפקא לן אתרויהו דניטלות במחשבה ובאומד דונחשב אתרויהו קאי, ואף על פי ששעורה קצוב מן התורה מעשר מן המעשר והאי דילוף תרומת מעשר מתרומה גדולה לענין אומד הוא דילוף, באומד, שאם יש לו פירות הרבה אין צריך למדוד אלא באומד יטול אחד מחמשים דאם טעה אין כאן איסור דמדאוריתא חטה אחת פוטרת, במחשבה, כדאמרי׳ בעלמא גורתן עיניו בצד זה לשם תרומה ואוכל מצד אחר ואף על פי שלא הפריש, וטינה, כלומר מחא דרבי אליעזר גופיה מיתינא פירכא, אלא אי אמרת כמורת שהן השתא משערינן בצר להו מעשרות לענין מדה אי הוה כייל לדהו להנך דתרים במניין משתכח מעשר וזוטא, עד כאן:

נמצא שיש לנו שתורמין תאנים על גרוגרות וגרוגרות על תאנים עם תנאיהם, וכדנפקא לן מברייתא דתורמי׳ תאנים וכרנוהו פרק ב׳, ואף על פי שהיא סמוכה לזו, ויש ליופה תאר המעשה אך הוא, ומאי דפליג רבי יוסי שאני ליה ר׳ אלעזר, אם כן גרוגרות על תאנים אפילו במנין נמי ומה ששנינו במדה הוא לעין יפה דהא רבי יוסי דנימקו עמו הוה עביד ברה עובדא וככל דוכתא אמרינן מעשה רב. ומסתברא דהיא לכל פירות שדרכן לצמקם שיהיה העניין בהם כעניין תאנים וגרוגרות, ומאי דאמרינן שאני גרוגרות לאו למעוטי שאר פירות הוא דאתא אלא לאפוקי דלא שמעת מהא דרבי יוסי אי לכמורת שהן משערינן אי כמורת שהן משערינן שהוא מחלוקת רב ורבי חייא ורבי יוחנן עם שמואל ורבי שמעון ברבי וריש לקיש גבי בשר העגל שנתפח ובשר וקנה שנרמעך, ולעיל מינה גבי שאור דאמרי׳ רבה ורב יוסף דאמרי תרויהו לכמורת שרין משערינן:

ישראל שהקדים לתרומת המעשר ללוי בשבלים קודם הדישה וקודם הפרשת תרומה גדולה ואין הלוי חייב להפריש ממנו תרומה גדולה אחר הדישה אלא תרומת מעשר בלבד, וזאת התרומה קונסי׳ הלוי שלא יתנה לכהן אלא דגן אחר הדישה וזוזיה מפני שהפקיעה בתרומה גדולה אבל אם הקדימו בדגן חייב הלוי גם בתרומה גדולה שהדגן מחוייב בתרומה גדולה שנאמר ראשית דגנך. אין חייבין במעשר התבן והעצה, תרומת מעשר אם נטמאת או נטמא המעשר מפרישי׳ אותה בטומאה ותתן לכהן להיות בשריפתה:

ומברך קודם הפרשתה כדרך כל המצות. בן לוי שהיה לו מעשר ראשון שלא ניטלה תרומתו וחניחו להיות מפריש עליו והולך והוא בטבלו מה שעשה עשוי שנאמר כי את מעשר בני ישראל אשר ירימו ליי׳ מלמד שהוא עושה את כלו תרומה לאחר, אבל שמהפריש ממנו תרומתו אינו מפריש עליו תרומת מעשר שנאמר את מקדשו ממנו בזמן שקדשיו בתוכו עושה תרומה לאחרים אין קדשיו בתוכו אינו עושהו תרומה לאחרים. חרוצה להפריש תרומה גדולה ותרומת מעשר כאחד מפריש אחד מל״ג ושליש ובדלקמן. תרומה טהורה ואפילו של דבריהם אינה נתנת אלא לכהן חבר, והטמאה לכל כהן, חייבו חכמים חומש על תרומת מעשר של דמאי כדי שלא יזלזלו בה, ודין תרומת מעשר של דמאי לכל דבר כתרומת מעשר של ודאי אלא שאין לוקין על אכילתה:

הפרק החמשה ועשרים ·

בבאור תנאי מעשר ראשון ולמי ינתן אחד שגזר עליהם עזרא הסופר ע"ה, והאיך מברכין על הפרשתו · מעשר ראשון הוא שהישראל מפריש אחד מעשרה מטה שנשאר אחר שהפריש תרומה גדולה ונותנו ללוי וכן כתוב כי את מעשר בני ישראל אשר יריימו ליי' תרומה וכל מעשר · האמנם כשעלה עזרא קנם אותם שלא יתנו להם עוד מעשר ראשון שלא עלו עמו שנאמר ואבינה בעם ובכהנים ומבני לוי לא מצאתי שם · פרק יש מותרות, איתמר נמי מפני מה קנסו לויים במעשר פליגי בה ר' יוחנן וסביא חד אמר שלא עלו ביימי עזרא וחד אמר כדי שיסמכו כהנים עליו ביימי טומארתן בשלמא למאן דאמר שלא עלו משום הכא קנסינהו רבנן אלא למאן דאמר כדי שיסמכו כהנים ביימי טומאתן משו' כהנים קנסינהו ללוים אלא דכולי עלמא קנסא שלא עלו ביימי עזרא וחכא בהא קא מפלגי מר סבר קנסא לעניים ומר סבר כהנים ביימי טומארתן עניים נינהו, ומנא לן דלא סליקו ביימי עזרא דכתוב ואקבצם אל נהר אהוא ונחנה שם וכו' · ומיתו עלו דהא אמרינן עשרה יוחסין עלו מבבל אלא שלא באו עמו לירושלם, כך תרצו קצת המפרשים, ואינו נכון שהרי כשחבין בעם עדיין היה בארץ החיא ואמרי' ריש פרק עשרה יוחסי' כהני לויי וישראל מנלן דסליקו דכתיב וישבו הכהנים והלויים ומן העם וכו', זה הכתוב על אותם שעלו עם זרובבל וסיעתו הוא דכתוב לא על אותם שעלו עם עזרא, אלא האמת שעלו עמו אלא שלא עלו מהתעוררת רוחם כמו שעלו עם זרובבל שבאו עמו הכל מאה שלשים וט' לויים ועם עזרא לא עלו אלא מעט ועל ידי אונס וכדרבא דאמר העלום תנן וכתיב ואבינה בעם ובכהנים ומבני לוי לא מצאתי שם · וכתוב בתריה ואשלחה לאליעזר לאריאל לשמעיה וכו' ואצוה אותם על אדון הראש בכספיא המקום וכו' להביא לנו משרתים לבית אלהינו ויביאו לנו כיד אלהינו הטובה עלינו איש שכל מבני מחלי בן לוי בן ישראל ושרביה ובניו ואחיו שמונה עשר, ואת חשביה ואחיו ישעיה מבני מררי אחיו ובניהם עשרים, וכתוב בתריה ונעמה מנהר אהוא בשנים עשר לחדש הראשון ללכת ירושלם ויד אלהינו היתה עלינו ויצילנו מכף אויב ואורב על הדרך ונבוא ירושלם · מפי אבא מרי ז"ל, כתב רא"ם פרשת ויקח קרח, וכי יתבינו' מעשר ללוים מקמי עזרא אבל מימות עזרא ואילך לא יתבינן להו משום דקנסינהו עזרא, וכן נמי כתב הר"ם פ"א עזרא קנם את הלוים בזמנו שלא ינתנו להם מעשר ראשון אלא יתנו לכהנים לפי שלא עלו עמו לירושלם · ברם מעובדא דרבן גמלי' וזקנים דמסכת מעשר שני פרק ברזא מסתברא כמאן דאמר אף לכהנים וכרנוה פרק מ"ב · תוספו' מסכ' פאה פרק ד' רשב"ג אומר כשם שהתרומה חוקה לכהנים בחלוק גרנות כך מעשר ראשון חוקה לכהנים בחלוק גרנות, ואית נמי כרבי אליעזר בן עזריה ובדמוכח פרק האשה שנתארטלה, ומעשה דר' גמליאל הוא שאמר עשור שאני עתיד למוד נתון ליהושע ומקומו מושכר לו, ורבי יהושע לוי הוה וכדאיתא פרק אין בערכין מעשה ברבי יהושע בן חנניא שהלך לסייע בהגפת דלתות אצל יוחנן בן גדגדא ואמר לו בני חזור לאחוריך שאתה מן המשוררים ואני מן השוערים · וי"א שקנם עזרא לא היה אלא ללוים עשירים אבל העניים לא קנם, ור' יהושע עני הוה וכדאמר ליה ר"ג מכותלי בירתך ניכר שפחמי אתה וכדאיתא מסכ' ברכו', ור"ג אחר עזרא הוה, ורבי יהושע הקנה תרומת מעשר שבו לרבי אלעזר בן עזריה שהיה כהן ועשירי לעזרא · עוד פרק יש מותרו' תרומה לכהן מעשר ללוי דברי רבי עקיבא רבי אלעזר בן עזריא אומר מעשר ראשון לכהן לכהן ולא ללוי אימא אף לכהן מאי טעמא דרבי עקיבא ואל הלוים תדבר ואמרת אליהם בלוים קא משתעי קרא ואידך כרבי יהושע בן לוי דאמר בעשרים וארבעה מקומות נקראו כהנים לוים וזה אחד מהם והכהנים הלוים בני צדוק ורבי עקיבא הכא לא מצית אמרת דכתוב ואכלתם אותו בכל מקום ויצא כהן שאינו יכול לאכול בבירת הקברות ואידך בכל מקום דלא בעי חומה ואי אביל ליה בטומאת הגוף הוא דלא לקי, ההיא גנתא דהוה לרבי אלעזר בן עזריה שקיל מעשר ראשון מינה אזל רבי עקיבא אהדריה לפתחיה לבי קברי אמר עקיבא בתרמילו ואנא חיי, אלא רבי עקיבא מאי טעמא אהדריה לפתחא חבי קאמר ליה אי אתית לך בתורת קנסא אית לך בתורת חלוקה לית לך, ורבי עקיבא רעיא דבן כלבא שבוע הוה וכדאיתא פרק אף על פי, וזה שחתר עם רבי אלעזר בזה על רבי עקיבא אינו אלא לכבוד חמתנורת ומעלתם לא שהיה צריך להם וכדאיתא פרק יום טוב שחל, תריסר אלפי עגלי הוה מעשר רבי אלעזר בן עזריה מעדריה כל שתא ושתא · סוף מסכ' מעשר שני, יוחנן כהן גדול העביר חודיות חמעשר כלומר שלא יהיו מרחזדים שיהיו נותנין בזמן החזה המעשר ראשון לכהנים ואין יכולו לומר בודיים וגם נתרי ללוי · מסכ' סוטה פרק אלו נאמרין, פרשת המלך כיצד מוצאי יום טוב הראשון של חג בשמינית במוצאי שביעית עושין לו בימה של עץ וחוא יושב עליה שנא' מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסכות בבא כל ישראל וקורא מתחלת אלה הדברים עד שטע

משטע עד עשר תעשר ירושלמי ולמה על ידי שיצאו ישראל משביעית לשמינית שלא לשכח תורת מעשר · מצאתי באלפא ביתא דרבי עקיבא אי"ק בכ"ר גל"ש דמ"ת הנ"ך וס"ם וע"ן חפ"ף טצ"ץ, ואמר א' מעשר אל י' וי' מעשר אל ק' וכן כל האלפא ביתא נמצאת כולה מעשר וו מזו וקודש וכבר ידעת ך' ה' מאות, ם' ו' מאות, ן' שבעה מאות, ף' שמונה מאות, ץ' תשעה מאות:

מעשר ראשון שנטלה תרומתו מותר באכילה לישראל כמות שהוא בלא שום תקון ונאכל בכל מקום לפי שאין בו קדושה אלא שהוא כחולין שנא' ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגורן, שהרי בכל מקום שהזכיר במעשר קודש או פדיה אינו אלא על מעשר שני · הכהנים והלוים מפרישין מעשר ראשון כדי להפריש ממנו תרומת מעשר, והכהנים מפרישין גם כן שאר תרומות לעצמן שלא יאכלו פירותיהן בטבלן, מעשר ראשון צריך לברך קודם הפרשתו כדרך כל המצות, וכן על מעשר שני ועל מעשר עני ועל תרומת מעשר על כל אחד ואחד בפני עצמו ואם הפריש הכל זה אחר זה מיד ולא סח בנתים לכלם ברכה אחת ומברך להפריש תרומה ומעשרות, וכדאיתא בתוספ' מסכ' ברכות פרק ו', הידה הולך להפריש תרומה ומעשרות אומר ברוך שהגיענו לזמן הזה, כשהוא מפרישן אומר ברוך א"י אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש תרומה ומעשרות, עשרה שהידה עושין עשר מצות כל אחד ואחד מברך לעצמו היו כולן עושין מצוה אחת אחד מברך לכלן · מפי הר"ב ז"ל שמעתי שעל זה סומכין בארצו שאם היו בבית הכנסת עשרה או אלף בני אדם שימולו בניהם יחד שאחד מהם מברך וכלן יוצאין, וכן כיוצא בזה, מסתברא שהמרתקן מיני' שונים כיחד שאינו צריך אלא ברכה אחת מידי דהוה אההיא דפרק כיצד מברכין גבי היו לפנינו מינין הרבה, וחכמים אומרי' מברך על איזה שירצה ופוטר את שאר, וזה כשברכותיהן שות כאתרוג ווית · ועוד ראיה דאמרי' פרק כסוי הדם ר' יהודה אומר שחט חיה וכסה ואחר כך ישחוט את העוף, ואמרי' ומודה רבי יהודה לענין ברכה שאינו מברך אלא ברכה אחת, ואף על גב דאמרי' בתוספתא מסכ' ברכות יחיד שהידה עושה עשר מצות מברך על כל אחת ואחת, מסתברא שזו כשהמצו' חלוקו' בקריאת התורה ועטוף ציצית והנחת תפילין ומילה וחלוב וכיוצא בהם דהוה ליה כענין מינים שאין ברכותיהן שוות שדברי הכל מברך על כל אחת ואחת:

ברמאי בהפרשת תרומו' ומעשרות של דמאי אין מברכין עליו ומשום הכי מפרישין אותו ואפילו ערום והטעם שהוא ספק לדברי הר"ם, אבל הראב"ד כרתב שנראה מדברי רבא שהטעם לדמאי שאין מברכין על הפרשת דינוי משום דרוב עמי הארץ מעשרין הן הא לאו הכי מספק מברכין מפני שהיא בספקא דאורי', וההיא דרבא שנויה היא פרק האשה שנתארמלה ובזולתו, ומפני זה מחייב ז"ל טומטום ואנדרוגינום לברך לישב בסכה וכל ספק אפילו דרבנן, ומשום הכי מברכין על יום טוב שני · ונשאל הרשב"א על מה שכרתב הר"ם, ספק קרא ק"ש ספק לא קרא חזור ומברך לפניה ולאחריה, זה תימה דהא ברכות דרבנן הם ומספק אינו מברך ואם ברך עובר משום לא תשא, והשיב ז"ל מה שאמרת שכל ספק מצוה דרבנן אין מברכין עליה אינו דברי הכל לפי שרש"י ז"ל פרק בטה טודליקין גבי הא דאמר רבא רוב עמי הארץ מעשרין הן כרתוב לעולם אפילו ספק דבריהם בעי ברכה ודמאי אפילו ספק נמי ליכא דרוב עמי הארץ מעשרין הן, עד כאן · והר"ם שפטר הדמאי מפני שהוא ספק פטר כל הספקות נמי ולזה פטר טומטום ואנדרוגינם לברך בסכה מפני שהם חייבין מספק · ומיהו מברכין על יום טוב שני אף על פי שהוא ספק כדי שלא יזלזלו בו:

וכן נראה מדבריו ז"ל שהנשים שהן רשות אין מברכות כלל · והר"ם מקוצי כרתב בשם רת"ם במצות ציצית שהנשים מברכות על כל מצות עשה שהזמן גרמה ואף על פי שהם פטורות באותן המצות אפילו מדרבנן · כרתב הר"ו הלוי פרק יום טוב של ראש השנה וכל מצות עשה שהזמן גרמה אף על פי שאינה חובה בנשים רשות דמצוה הוא ואף על פי שמברכות עליהם א"ק"ב"ו על נטילת לולב וכיוצא בו אין מזמחין בידן כמיכל בת שאול שהייתה מנחת תפלין ואשתו של יונה שהיתה עולה לרגל ולא מיחו בידן חכמים וכדאיתא פרק המוצא תפלין, ויש להביא ראיה על זה מההיא דרב יוסף דאמר מריש הוה אמינא מאן דאמר לי הלכה כרבי יהודה דאמר סומא פטור מן הציצית עבידנא יומא טבא לרבנן דלא מפקדנא ועבידנא, ואיהו על כרחיך בברכה הוא דעביד · וה"ב העטור כרתב ומסתברא דכי היכי דשחיטה כשרה בנשים ונשים מהמני הכי נמי מהמני אניקור בשר וחלב והא דאמרי' ריש גמ' פסחים הכל נאמנין על ביעור חמץ אפילו נשים אפילו קטנים ואוקימנא כיון דבדיקת חמץ מדרבנן המנוה רבנן בדרבנן דמשמע דלא מהמני בדאוריתא ההיא שנויא אקטנים קאי אבל נשים בכולהו מהמני בעד אחד דנאמן באיסורין, ואפילו באיסור' דאוריתא כדאמרינן מסכת כתובות פרק חמודיך ומאכילתו שאינו מעושר ואינה קוצה לו חלה, ובעי היכי דמי אי דידע ניפרוש אי דלא ידע מנא ידע אלמא דלכתחלה יש לו לסמוך עליה, וכן נסמוך עליה על ספירת נדתה דאיכא כרת וכן נמי כתב הראב"ד וטעמא דמילתא דהכל חברים אצל המצות מכיון שהם עוסקין בהם עד שיחשדו כמו שנחשדו עמי הארץ

הארץ על המעשרות כשנבדקו שאם לא כן אין אדם סומך על אשתו בנקור בשר ומליחה ובדיקת הירקות שהוחזקו בתולעים וכיוצא בזה, אלא הכא לאו דאמרי אנן בדקיניה כלומר בענין בדיקת חמץ אלא דאמרי בדיק ליה מאן דהו, ולגבי עדות ודאי אין סומכין על עדותן במקום דאתחזק איסורא דאוירא אבל גבי ביעור הימנינהו רבנן בדרבנן דלא צריך בדיקה מיהו בטול בעי, עד כאן. ויש בזה כדי לפקפק דאמרי' מסכת נדה פרק בא סימן כל הנבדקות נבדקות על פי נשים וכך היה רבי אלעזר כומר לאשתו ורבי שמעון מומר לאמו, רבי יהודה אומר לפני הפרק ולאחר הפרק נשים בודקות אותן תוך הפרק אין נשים בודקות אותן שאין משיאין ספקות על פי נשים רבי שמעון אומר אף תוך הפרק נשים בודקות אותן ונאמנת אשה להחמיר אבל לא להקל כיצד גדולה היא שלא תמאן קטנה היא שלא תחלוץ, הא מאן קתני לה אימא רבי יהודה אלמא נשים אינן נאמנות להקל אלא לאחר הפרק, ומתרצינן דאיסור ערוה שאני שאין דבר שבערוה פחות משנים ושתי שערות דבר שבערוה הוא, ודאמרי' אחד אומר בגבה ואחד אומר בכרסה חצי דבר וחצי עדות הוא. פרק חזקת הבתים, אלמא בעינן שני עדים ואין הנשים נאמנות בכיוצא בזה. תנחומא ותכחש שרה מכאן פסלו חכמים את הנשים לעדות, ופרק החובל אמרי' אמר עולא אתיא קל וחומר מאשה ומה אשה שראויה לבא בקהל פסולה לעדות וכו', ומשום הכי פסולה גם כן לדון והאי דאמרי' פרק ארבעה אבות אשר תשים לפניהם השוה הכתוב אשה לאיש לכל דינין שבתורה לומר שחיוב הדינין שוה בשניהם לא שתהיה היא כשרה לדון דהא אמרי' פרק בא סימן כל הכשר לדון כשר להעיד ויש שכשר להעיד ואינו כשר לדון, ואם כן מי שאינו כשר להעיד כל שכן שאינו כשר לדון, ודבורה שופטה את ישראל כלומר מלמדת הדינים, אף נמי נביאה שאני, נשים כשרות לשחוט לכתחלה, וכן נמי כתב הר"ם ואם הנשים הן מומחות שוחטות לכתחלה, ונשים שבארצות אלדד הדני היה להן חלוש יותר מדאי ועשויות להתעלף ונשים שבארצותינו חיות הנה. כתב וה"ב העזר בשם רבינו האיי דנשים חייבות בברכת המזון דאוריתא מדקאמרי' אשה מברכת לבעלה ואפילו כי לא אכלה אלא כזית לחוד ואחרים כל צרכן דכזית דגן דאוריתא וכספר המצות הקצר פסק נשים מזמנות לעצמן ונראה שאין הדבר אלא רשות כידן אם רוצות לומן ולומר נברך. כתב הראב"ד תניא נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם אלמא לא מחייבי בזימון ואפילו הכי אם רצו מזמנות לעצמן, פרק ערבי פסחים אשה חשובה צריכה הסבה אבל אינה קוראה בצבור, בבא קמא פ"ק השוה הכתוב אשה לאיש לכל ענשין שבתורה, קדושי' פ"ק כל מצות לא תעשה נשים חייבות חוץ מכל תקיף ובל תשחית ובל תטמא לכהנים, ומאי דלא אקיים ורעא לרב הונא מונה מסכ' נזיר ריש פרק בתרא, הוא משום דלטייה רב אדא בר אהבה וקללת חכם אפילו לחנם היא באה, וקיימא לן הלכה כרב הונא וכן פסק הריף פרק אלו דין הלוקי. ויש מצות עשה שלא הזכן גרמה ואפילו הכי נשים פטורות כגון מצות דבן על האב שהם למולו לפדותו לישראל אשה ללמדו תורה ואומנות וכן היא פטורה מפריה ורביה ואפילו הכי מציא אמרה בעינ' חוטרא לידא ומרה לקבורה, ויש שהזכן גרמה וחייבת כמצה בדאוריתא, ובדרבנן כגר חנוכה ומגלה וארבע כוסות. מסכ' סוטה פ"ק מכאן לנשים צדקניות שלא היו בפיתקא של חוה, כלומר בכתב חוה שנאמר לה בעצב תלדי בנים:

מעשר ראשון אינו צריך להפריש מן המוקף לוה מעשרין ממקום זה על מקום אחר אבל לא ממין על שאינו מינו ולא מן החיוב על הפטור ולא מן הפטור על החיוב כדרך שאמרו בתרומה גדולה כל שתורמין מזה על זה כך במעשר וכל שפטור מן התרומה כך במעשר, האומר לחברו הריני מעשר על ידך אין צריך לעמוד עמו ולראות אם יעשיר אם לאו ואם אמר לו עשר לי על ידי צריך לעמוד עמו. אין מעשרין אלא מן המוכחר שנאמר בהרימכם את חלבו, אין מעשרי' באומד אלא במדה או במשקל או במנין מערבי במעשר ראשון שנטלה תרומתו, מעשר ראשון נאכל בטומאה אפילו לזרים שנאמר ואכלתם אותו בכל מקום ואפילו בבית הקברות ואין מעשר נוהג דבר תורה אלא דגן תירוש ויצהר וכמו שקדם, לוז של האילנות חוץ מתירוש ויצהר אינן חייבין במעשר אלא מדרבנן וכרב הר"ם החרובין אינן חייבין במעשרות אלא מדבריהם ויצהר אינן חייבין במעשר אלא מדרבנן וכרב הר"ם החרובין אינן חייבין במעשרות אלא מדבריהם לפי שאינם מאכל כל אדם. כתב על זה הראב"ד נראה לי דחרובי שטה וחרובי צלמונא קאמר דפטורין לגמרי שאינן מאכל האדם, וכדאיתא בתוספתא, ירושלמי מסכ' שביעית פרק ג' אמר לו לא תיבעי חרובין חירובי מאכל בהמה הן. אין הטבל מתחייב במעשרות עד שיראה פני הבית שנאמר בערתי הקדש מן הבית, וכתב הראב"ד זהו בדבר שאין לו גורן, והבית יש לו שעור למטה וזה שאם אין בו ארבע אמות על ארבע אמות אינו קובע:

הפרק הששה ועשרים.

לבאר מ"ו חייב במעשר, ומ"ד יגיע החיוב. מסכת שביעית פרק ט' הפיגם והרבוזים השוטים והחלגלוגות כסבר של הרים כסבר של נהרות גרגר שבנהרות של אפר פטורי' מן המעשרות. עוד מסכת מעשר ראשון פרק קמא כלל אמרו במעשרות כל שהוא אוכל ושמור וגדולו מן הארץ חייב במעשרות ועוד כלל אחר אמרו כל שתחלתו אוכל וסופו אוכל אף על פי שהוא שומרו להוסיף אוכל חייב קטן וגדול וכל שאין תחלתו אוכל אינו חייב עד שיעשה אוכל. והתוספות הביאה עוד כל שתחלתו אוכל ואין סופו אוכל כגון המקיים ירק לזרע חייב בתחלתו ופטור בסופו, ופירוש כל שהוא אוכל לאפוקי הכופר וספיחי סטים וקוצה וספיחים אלו הם רכים ולפעמי' נאכלים ואפילו הכי פטורי' דעקרם לצביעה הם עומדים כל שכן הסטים וקוצה בעצמם וכן כיוצא בהם. ובפרק בא סימן אמרי' נמי אוכל למעוטי סטים וקוצה דלאו אוכל נינהו, נשמר לאפוקי הפקר, ופרק ל"ו הארכנו בו, ומטעם זה פטורי' מן המעשר ולקט שכחה ופאה, וגדוליו מן הארץ לאפוקי כמה"ן ופטריות. וביר"ש מפרש טעמא מדכתיב זרעך דבר הנזרע וצומח יצא כמהין ופטריות שאין נזרעין, תחלתו אוכל וסופו אוכל ושומרו להוסיף אוכל כגון ירק שתחלתו וסופו וכל זמן הוא אוכל ולזה בין קטן בין גדול חייב והיינו דאמרי' ירק אחר לקיטתו עשורו. וכל שאין תחלתו אוכל אבל סופו אוכל כלומר שבשעת לקיטתו אינו אוכל אבל סופו להיות אוכל והוא כשגמר גדולו בפירות האילן אז הוא שהגיע לעונת מעשרות:

וכלל הדבר הוא שהמוציא מעשרות מפירות חדשים צריך שיגמר בשול הפירות וטעמן והוא ששנינו מסכת מעשר ראשון פרק קמא מאימתי פירות חייבין במעשרות כלומר שחל עליהם חיוב מעשר התאנים משיבחלו, (פי' משיבשלו) הענבים והבאושים משיבאישו, (פי' שיתרככו ויודבכו), וי"ג האובשים, האוג, והוא הסבאק, והתותים משיאדימו וכל האדומים משיאדימו, הרמונים משימסו והוא מגור' וחם השמש ונמס. ירושלמי ר' זעירא בשם רבי יוסא משיתמעך האוכל תחת ידו, התמרי משיטילו שאור, (פירוש שירפו ויתנפחו כלחם חמץ כי כן מנהג התמרי), האפרסקי משיטילו גידים (פירוש חוטין אדומים), האגוזים והשקדים משיעשו קלפה (פי' הפגימות וכן מפורש בתוספת), החרובי' משינקדו (פי' שיעשה בהם נקודות שחורות וכל השחורין משינקדו), האגסין והקרוסטמלין הפרישין והחרדין משיקרחו וכל הלבנים משיקרחו, ואגסים הם א' ברקוק בלשון ערבי, קרוסטמלין אל כמתרי, פרישין חבושים, חורדין אל זערור, משיקרחו כלומר שיעשו בהם בהרות לבנות, הצלף הוא פרק נ"ד. מסכת שביעית פרק ד' הפגין משיוריחו הבוסר משהביא מים חייבין במעשר, בוסר הוא הענב שאינו מבושל, ובוסר שחוכיר הר"ם שאינו חייב במעשר הוא על כלל הפירות שהם בוסר ואינם ראויין לאכילה לקטנם לא על בוסר הענב. תום מסכ' עוקצין רבי נחמיה אומר זתים ובוסר שפחתן עד שלא באו לעונת המעשרו' משקה היוצא מהן טהור שאינו א' שוף, ומשיוריחו הוא פי' כולל לכל הפירות, התלתן כדי שתצמח כלומר שתזרע ותצמח, התבואה משיכניסו שליש כלומר שזה הגרעין גדל שליש ממה שראוי ליגמר, וכן הזתים. ויש מפרשים כגון הפי' כשיגמור יש בו משקל שלש סלעים כיון שהביא משקל סלע חייב במעשר, מנא לן אמר רבי זירא עשר תעשר את כל תבואת זרעך כלומר עשר מדבר שאם תזרענו תעשר מצמנו כגון דבר שזורע וצומח פרט לפחות משליש שאינו צומח. תוספת מסכת תרומות פרק ח', דבש תמרים רבי אליעזר מחייב במעשרות אמר רבי נתן מודה רבי אליעזר שפטור מן המעשרות אבל אומר הוא רבי אליעזר שלא יאכל מן הדבש עד שיתקן תמרים, מודה רבי אליעזר שאם רצה תמרים ודובשן באספמיא שמוחרת, מסתברא שהוא חדין בדבש קני המתוק הנקרא בערבי סבר וכן בסוכר עצמו, ומה שהביאני לומר זה מה שכתב הר"ם הלכות ברכות פרק ח' הקנים המרוקים שמוחטין אותן ומבשלין מיהם עד שיקפה וידמה למלח כל הגאונים אומרי' שמברכין עליו בורא פרי האדמה ומקצת אמרו בורא פרי העץ וכן אמרו שמוצין אות' קנים מברך בורא פרי האדמה ואני אומר שאין זה פרי ואין מברכין עליו א"א שהכל לא יהיה דבש אלו הקנים שנשתנה על ידי האור גדול מדבש תמרים שלא נשתנה על ידי האור ומברכין עליו שהכל עד כאן. ומסתברא שמה שאמרו הגאונים שמברך פרי האדמה דאמרי' פרק בכל מערבין הקנים והקידין והארבגין מין ירק, וא"כ אם לא תקן התמרים יתקן הדבש, וכן הדין בקנים, אבל אם תקן תמרים וקנים לא יצטרך לתקן דובשן מה שאין כן הענין בותים וענבים וכמו שכתבנו פרק עשרים, ספרד תרגם יונתן אספמיא. חלך דבש, פי' רש"י דבש קנים גדלים בארץ ישראל ואותו דבש קורין לו בלשון ישמעאל סוקרא ויפה פי':

ויש ד' מינים שיש להם דין חלוק מתבואה וקטנית ואילנות שהולכין בהם אחר עונת המעשרות וחלוק מירק שהולכין אחר לקיטתו וחם אלו דאמרי' מסכת שביעית פרק ב' האורז והדוחן והסרגין והשומשמין שהשרישו לפני ראש השנה מתעשרין לשעבר, כלומר אם ראויים

למעשר עני יהיו למעשר עני ואם למעשר שני למעשר שני, ואם לא השרישו לפני ראש השנה מתעשרי לשנה הבאה, (פי׳ פרגין אל כשכש) • גרסי׳ בראש השנה אמר רבא אמור רבנן אילן ברתר חנטה תבואה וזתים ברתר שליש וירק בתר לקיטה הני כמאן שוונהו רבנן הדר אמר רבא מתוך שעשויין ערוגות ערוגות ועירגה זארת מתמלאת ומביאה שליש ועדיין זו לא נתמלאת הכל לפי שומן המקום כיון שהשרשת׳ כאחרת אמור רבנן ברתר השרשה בין לשבעי׳ בין למעשר • ירושלמי מתוך שעשויי׳ פרכי׳ ואי אתה יכול לעמוד על שליש שלהם הלכו בהם אחר השרשה לא אחר השליש • עוד התם מסכת שביעית הבצלי׳ וסריסין ופול המצרי שמנע מהם מים שלשים יום לפני ראש השנה מתעשרין לשעבר ואם לאו מתעשרים להבא, (פי׳ סריסי׳ שאין להם לחות כל כך שיצמח בתוכן פרח אחר עקירת׳ כמו שיקר׳ לזולתם כן פי׳ הר״ם פרק ה׳) • ומסכת ראש השנה פ״ק פרשו אמאי קרי לדהו סריסין משום שאין להם זרע ואותן עצמן הוא שזורעי׳ • ויש מפרשים שהוא מין בצל ארוך יוצא בארץ אנדלוס וקורי׳ לו׳ אשקלוניא על שם שבאות מאשקלון, ובירק הקשואים והדלועי׳ והאבטחי׳ והמלפפונות וכן התפוחים והארתוגים חייבין גדולים וקטנים שכל אי תחלתן וסופן אוכל, (פי׳ וקשואים הם א׳ פקום), (דלועים דלעת), (אבטיחים א׳ בטיך), (מלפפונות א׳ ביאר) • חייב בשקדים המרים פטור במתוקים והחייב במתוקי׳ פטור במרים, הרי כי בכל אי איש יביא בפריו זמן ועונה לפי מזגו שיגיע לעונת מעשר וכן בכל כיוצא בזה, ומשיגיע לזאת העונה נאמרו באבילת קבע עד שיעשרם, וקודם זמן זה יהיו אותם הפירות מותרי׳ באבילה למי שירצה לאכלן כרצון איש ואיש שעדיין לא חל עליהם שום חיוב דכדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב בעינן כלומר הגמור, וכן מזרע הארץ ומפרי העץ עד שיהיה פרי, וכן תבואת זרעך עד שתעשה תבואה, הרי שיש מקרא לעונת מעשרות, ויש מקרא לגמר מלאכתן וכן יהיה הענין בתבואה שקצרה ודשה אלא שעדיין לא זרה ולא מרחה וכיוצא בזה בפירות שהגיעו לעונת מעשר מצד בשולן וטעמן שנשלם ונתלשו אלא שעדיין צריכי׳ תקון כמו שנזכר במשנת איזהו גרנן למעשרות, ותבואה זו אחר שקצירה ודשה הוא שהגיע לעונת המעשרות, וכשעדיין לא זרה ולא מרחה לא נגמרה מלאכתה קרינן בה כלומר שלא הגיעה לגרנן של מעשרות, והיינו מתני׳ התבואה משימרה אבל אחר שהגיעו לעונתם כלומר לגמר בשולם כמו מה שהתבאר שכשהגיעו הפירות איש איש כפי מה שהוא לאותה עונה ולאותה בשול כבר הוא רשאי לאכילה ובדגן מן הגורן קרינן ביה, מאותה עונה ואילך חל עליהם חיוב מעשרות ואסור לאכול מאותם הפירות אכילת קבע והוא שהגיעו לגרנן נאמרו אפילו באכילת עראי עד שיעשר:

נמצא שיש לפירות הללו שלשה דינים חלוקי׳ קודם שהגיעו לעונת מעשר מותרי׳ אפילו אכילת קבע, הגיעו לעונת מעשר אלא שעדיין לא הגיעו לגרנין מותרי׳ באכילת עראי לחוד, הגיעו לגורנן נאמרו אפילו אכילת עראי, ובתנאי שוקבעו למעשר כמו שנבאר בע״ה, אבל נגמרה מלאכתן לא נקבעו למעשר אלא על ידי אחת משלשה דברים ובדלקמן, ופי׳ הגיעו לגורן אינו שיהיה גורן ממש אלא הפירות כשיגיעו לנקודה ולשעור ידוע כמו שיתבאר בכמשנה אז יאמר להם שהגיעו לגורן ככו התבואה כשהיא בגורן מרוחה שהוקבעה למעשר ונאסר אפילו באכילת עראי עד שיעשר, כן יהיו הפירות כשהגיעו לאותה נקודה, וכן הר״ם במקום איזהו גרנן שכל מעשרות דמתני׳ כתב איזהו גמר מלאכתן של פירות, ותניא בתוספות ריש מסכת מעשר ראשון גורנו למעשרות לחייב עליו משום טבל משתיגמר מלאכתו ומלאכת כניסתו, עוד שם כיון שנתמרח הגורן לא יאכל עד שיעשר, ומסתברא שמה שאמר משתיגמר מלאכתו כלומר שהגיעו לעונת מעשרות, ומלאכת כניסתו כלומר שהגיע לגרנן שמאותה עונה ואילך הוא זמן כניסתם אם לבית אם לשוק • עוד בתוספות מסכ׳ מעשר שני פרק קמא פירות שנגמרה מלאכתן אין חייבי תרומה ומעשרות אלא עד שיעריבו, ושואל המשנה אותם הנקודות וחשעורין שכשהגיעו אליהם הפי׳ות יאמר עליהם שהגיעו לגורן מי הם ומתי, וזהו ששנינו איזהו גרנן של מעשרות הקשואים והדלועים משיקמקו ואם אינו משיעמיד עריסה, האבטיח משישלק אם אינו משלק עד שיעשה מוקצה, ירק הנאגד משיאגד ואם אינו נאגד עד שימלא את הכלי ואם אינו ממלא את הכלי עד שילקוט כל צרכו, כלכלה משיחפה אם אינו מחפה עד שימלא את הכלי ואם אינו ממלא את הכלי עד שילקוט כל צורכו, בד״א במוליך לשוק אבל במוליך לביתו אוכל מהם עראי עד שהוא מגיע לביתו, (ופי׳ משיקמקם כלומר שצומח עליהם כמו שער או קוץ דק ונקרא פקם) (וכן על האבטיחים ונקרא שלק ורוצה לומר משיקמקם ומשישלק כלומר שיפול אותו השער מעליהם כשיקנחם בידו) ומסתברא שהוא מלשון וכן הכוחלת וכן הפוקסת דפרק המצניע שפירושו נותנת השער על הצדדים, וי״מ משישלק שהאבטיחים כשנגמרי׳ הם ירוקים בעין דבר השלוק, (פי׳ מוקצה כלומר שישתחם ויסדרם במקום מוקצה ואין דרך לעשות עריסה מן האבטיחים מפני שישתברו קצתם מוקצים, (פי׳ משיחפה שדרך בני אדם האוספים פירות שמכסי׳ אותן בעלי האילן וכיוצא בו, ומה שאמר בד״א כלומר שכשהגיעו לעת הזה שנקבעו למעשרות ואסור לאכל מהם עראי במוליך לשוק למכור אבל במוליך לביתו אוכל עראי עד שמגיע לביתו שהרי הטבל אינו חייב במעשר עד שיראה פני הבית שנא׳ בערתי קדש מן הבית, הפרד והצמוקים והחרובי׳ עד שיעמיד עריסה, הבצלי׳ משיפקל אם אינו מפקל

עד שיעמיד ערימה, התבואה משימרה אם אינו ממרח עד שיעמיד ערימה, קטניות משיכבוד אם אינו כובר עד שימרח אע"פ שמרח נוטל מן הקוטעין ומן הצדדין וממה שבתוך התבן ואוכל, (פי' הפרד הוא גרגיר הרמון היבשי' ונקרא בערבי חב א רמאן), (משיקפל כלומ' משיחתוך העליון שלהם ויסיר הנתלה בהם), (משימרח כלומר שיברר היטב התבואה מן התבן), (שיכבור כלומר בכברה), קוטעין הוא מה שהוקצה מן הגדיש לאחר מן הצדדין), היין משיקפח אף על פי שקיפה קולט מן הגת העליונה ומן הצנור ומכל מקום ושותה. השמן משירד לעוקה אף על פי שירד נוטל מן העקל ומן המגל ומבין הפסים ונורזן לחמיטה ולתמחוי אבל לא ירזן לקדרה ולאילפס כשהם מרותחים, (פירוש משיקפה כלומר משיעלה עליו קצף), (גת העליונה הוא שבה דורכי הענבים, והתחתונה הוא המקום שיורד בה היין והוא היקב), (והצנור הוא שיורד ממנו היין), (עוקה הוא החפירה שמקבצי לתוכה השמן), (עקל כלי עגול עשוי מחבלים שבוצרים לתוכו הזתים וסוחטי' אותם), (ומגל הוא האבן שמוחצי' בו הזתים), (ומבין הפסים כלומר מבין שתי האבנים או שני העצים מעצי הגת או אבניה), (ונותן לחמיטה ולתמחוי כלומר שיכול לתת מזה השמן לתוך כלים קטנים העשויים לתת לתוכן המאכל כשהוא חם), והותר זה מפני שכבר ידוע שהעקר אצלנו שבישול על האש קובע למעשרו' שאין מנהג שיבשל אדם ויאכל ושיקרא זה אכילת עראי שכיון שבשל אין זה עראי ואם כ הנורזן זה השמן לחמיטה ולתמחוי אף על פי שכהם תבשיל חם לא הוקבע למעשרות מפני שאינו מתבשל בכלים אלו דהזה ליה כלי שני אבל לקדרה ולאילפס שהם כלים שמבשלים בהם התבשיל לא ירזן השמן הזה כל זמן שהם רותחי' מפני שמתבשל בהם ואחר שנתבשל הוקבע למעשר, וחמיטה ותמחוי אם הם חמים ביותר עד כדי שיכוה היד לא ירזן לתוכו מפני שמתבשל שם גם כן, העגול משיחלקנו הגרוגרות משידוש ובכגרורה משיעגל, (פירוש משיחלקנו דבלת תאנים שעושי' כמו רחים ושפין ומחליקי' אותם), (משידוש כלומר קצתם על קצתם בכלים שרוצים להצניעם), (ובמגורה כלומר באוצר מיעגל ויחליקם על פי האוצר וחכלי המעגלן והמחליקן נקרא מעגלה נוכרת מסכת מכות ומסכת משקי' ובכמה דוכתי'). גרסי' פרק השוכר את הפועלים דיש מה דיש מיוחד דבר שלא נגמרה מלאכתו למעשר ולחלה אף כל דבר שלא נגמרה מלאכתו למעשר ולחלה יצא הבודל בתמרים וכגרוגרות והלש והטקטף והאופה הואיל ונגמרה מלאכתן למעשר ולחלה אין פועל אוכל בו:

הפרק השבעה ועשרים.

לכלול טה שהתבאר בפרק שקדם, ונאמר הרי יש לנו שתי משניות האחת הודיענו עונת המעשרות כלומר גמר בשולם של פירות איש כפי מה שהוא והוא הזמן שחל עליהם חיוב המעשרות ומאותה שעה ואילך נאמרו בכל מקום אותם הפירות באכילת קבע וזהו משנת מאימתי פירות חייבי במעשרות. המשנה השני' הודיענו גרנן של מעשרות כלומר גמר מלאכתן של פירות איש כפי מה שהוא גם כן, ומאותה שעה ואילך נאמרו הפירות אפילו באכילת עראי וזהו משנת איזהו גרנן של מעשרו', ועם כל זה צריך שיהיו הפירות נקבעים למעשר קודם שיאכלו באכילת עראי אחר עונת המעשרו' ואחר גרנן, והדבר הקובעם למעשרות אחר זה הוא שיראו פני הבית, ואז נאמרו הפירות באכילת עראי אבל קודם זה אף על פי שעבר עליהם עונת המעשרו' ועבר עליהם גרנן של מעשרות אינם אסורים באכילת עראי. גם יש דברים אחרים לבד הבית שקובעים למעשר שזולת אחת מהם אין על הפירות לעולם איסור אכילת עראי, ואם כן יהיה סדר הפירות כך, עונה, גמר, הקבעה, הגיעו לעונת מעשרות נאסרה אכילת קבע, הגיעו אחר זה לגמר מלאכתן והוקבעו למעשר באחר מאותן הדברים שנזכרים בסמוך או נאסרו אפילו אכילת עראי, אבל אם נגמרה מלאכתן ולא הוקבעו למעשר מותרים באכילת עראי, וכן הדין נמי אם הוקבעו למעשר אע"פ שעדיין לא נגמרה מלאכתן, והאוכל טבל שלא הוקבע למעשר אינו לוקה אפילו מדרבנן:

הדברים הקובעים למעשר הם ששה, והכי איתא בירושלמי, אור, ומוכח, ומקח, ותרומה, ושברת, וחצר ובירת שמירה טובלי', וזה כל אחד ואחד בפני עצמו זה בלא זה, ועל הבית כתב חרים אין חטבל נקבעו למעשר מן התורה עד שיכנסנו לביתו שנאמר בערתי הקדש מן הבית. עוד כתב ז"ל נראה לי שאין לוקי' מן התורה על אכילת הטבל עד שיקבע בכניסתו לביתו אבל בשאר ששה דברים שמנינו אין לוקי' עליו אא מכת מרדות מדבריהם, ואמנם יש שאפי' בכונה לבד הוקבעו למעשר וזה כמו שיהיו לו פירות שגמרן למכרן לשוק נאסרו באכילת עראי בלא הקבעה אחרת, והאוכל מפירות שדעתו לחוליכן לשוק אחר שנגמרה מלאכתן

אינו לוקה אלא מכת מרדות, דעת הר"ם שאין הגומר בלבו חייב לעשר אלא מדבריהם, ואם דעתו להוליכם לביתו אוכל עראי עד שמגיע לביתו וכדאיתא במתני', או עד שיוקבע באחד מהששה דברים הקובעים למעשר, וכל אלו הששה דברים אין קובעים למעשר אלא בדבר שנגמרה מלאכתו, כן כתב הר"ם. והראב"ד כתב חוץ מדגן תירוש ויצהר שעשאן גורן וטרחן הגמר מלאכתן דהנהו בגורן תלה רחמנא, וכשם שמותר לאכול מפירות שלא נגמרה מלאכתן כך מותר להאכיל מהם לחיה ולבהמה ולעופות אבילת קבע בכל מה שירצה דכל אבילת בהמה חשיב עראי, ומפקיר מהם כל מה שירצה, אבל אם נגמרו אף על פי שלא נקבעו למעשר לא יפקיר ולא יאכיל לבהמה חיה ועוף קבע עד שיעשר, ומאכיל לבהמה עראי מן הטבל אפילו בבית, ומאכיל פקיעי עמיר עד שיעשם חבילות וכדאיתא בתוספות פרק ב', ופי' פקיעי עמיר אגודות מן הדברים שיקצרו בני אדם), וכתב הראב"ד בטעמיר מאכל אדם כגון חבילי פיאה והקורנית שהם מאכל אדם ומאכל בהמה, ובפי' הוא ששנינו הלוקח לזרע ולבהמה פטור מן הדמאי, אבל אם הוא ודאי צריך לעשר, ואין להקשות מחמורו של רבי פנחס בן יאיר שהוא החמיר על עצמו וכדאיתא במסכת שקלים פרק אלו דברים המטמונים, או שהיא היתה יודעת אמתת הדבר ולא היה אצלה ספק והתם עושהו חמורה, והבבלי פרק הבל שוחטין עושה חמור, ויש מי שאומר קבע מפירות שהגיעו לעונת המעשרות אלא שלא נגמרה מלאכתן והוא הפועל וכדאיתא במסכת מעשר ראשון פרק ב', ויש שאף על פי שלא נגמרה מלאכתן אם תרם אותם הוקבעו למעשר כמו כלכלת תאנים וכדאיתא פרק ב' מה שאין כן בשאר פירות וכן נטי התורם תרומה שצריך לתרום שניה כמו שמן על זתים הנכתשים שקדם, נקבעו ולא יאכל עראי עד שיתרום שניה ויעשר, וכן יש פירות שנגמרה מלאכתן ונכנסו לבית ואף על פי כן לא הוקבעו למעשר כההיא דאמרי' בתוספות פרק ג' סובי תאנה ובהם תאנים מכבדי תמרה ובהם תמרים הכניסום תינוקות או פועלים פטורי הכניסן בעל הבית חייבין, ועל כרחי' בנגמרה מלאכתן עסקינן דאי לאו הכי אפילו הכניסן בעל הבית פטורין דהא אמרי' אין קובעין אלא בדבר שנגמרה מלאכתו, וכן הכנים שבלים לעשות עסה לא נקבעו לאכלן מלילות נקבעו ודוקא בתבואה אבל בקטניות לא נקבעו, וכדאיתא במסכת י"ט סוף פרק קמא ומותר להערים על התבואה ומכניסה במוץ שלה כדי שתהא בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשר, והוה מעט מעט אחר שהכנים לבית ופטור לעולם מן התרומה ומן המעשרות שהרי אינו מתחיל לגמור הכל, וזה שהרי צריך להכניס פירותיו דרך השער שנאמר ואכלו בשעריך ושבעו, אבל הכנים דרך גגות ודרך קרפיפות פטור מן התרומה ומן המעשר. פרק השובר את הפועלים אמרי דבי רבי ינאי אין השבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית שנאמר בערתי הקדש מן הבית, רבי יוחנן אמר אפי' חצר קובעת שנאמר ואכלו בשעריך ושבעו:

אחר שזכרנו הששה דברים הקובעים דרך כלל נצטרך לבארם בפרט והכלל הוא (פי' אור קובע אם בשלן באש או כיוצא בו), (מלח אם כבשן במלח), (מקח כמשמעו), (תרומה אם הפריש מהם תרומה), (שבת אם בא עליהם השבת), (כית ראית פני הבית והוא ממורה), ובכלן בעי' עם שנגמרה מלאכתן אחד מאלו הששה, והכי אתא מסכת י"ט סוף פרק המביא כי אתא רבין אמר רבי יוחנן אחד שבת ואחד חצר ואחד תרומה ואחד מקח כלן אין קובעין אא בדבר שנגמרה מלאכתו, ולא נזכר שם אור ומלח שהביא הירושלמי:

הפרק השמונה ועשרים.

לבאר האיך האור קובע למעשר, ואף על פי שהיה לנו להקדים בית שהוא דבר תורה עם כל זה נמשך לסדר הירושלמית. מסכת מעשר ראשון ריש פרק ד' הכובש והשולק והמולח בשדה חייב, כלומר חייב לעשר שהרי הוקבעו, וכן נמי פי' אותו הר"ם ושאמר המולח פירות בשדה נקבעו, וכתב ז"ל במקום אחר אחד המכשל ואחד השולק ואחד הכובש קובע למעשר, ותימה למה שינה לשון המשנה והוסיף המכשל כאותה בבא שהרי בכלל שולק הוא המכשל שהכל תולדת האור הוא, וכן הוא בכלל הכובש דקיימא לן כובש הרי הוא כמכושל כלומר המולח בשר בקערה דומה כאלו בשלו בקדרה בלא מליחה ואסור. וי"מ כבוש בחומץ ותבלין הרי הוא כמכושל לחוק החומץ ולוח אם יש חתיכה של היתר וחתיכה של איסור יחד שתיהן אסורות כאלו נתבשלו שניהם יחד, וכן טליח הרי הוא כרותח, שאם נטלח הבשר עם החלב הורה ליה כצולה בשר בחלבו ואסור לעולם. עוד כתב הר"ם והעקר אצלנו כי הבשול על האש קובע למעשרות שאין מנהג שיבשל אדם ויאכל ותקרא זאת האבילה אבילת עראי ובדלעיל,

המעשן הפירות להכשירן לאכילה הרי הוא ספק, אבל המכמר באדמה כלומר המטמין באדמה או בתבן או בובל לחמם כדי שיתבשלו להכשירן לאכילה לא נקבעו שאין זה כבישה, מוג היין במים חמים נקבע וכל שכן אם בשלו. מתני' פרק ד' המקפה לתבשיל פטור ולקדרה חייב מפני שהוא כבור קטן, ובאור זרוע יין לעשות ממנו מרק לתבשיל שהרי פי' מקפה הוא מרק, ואמרי' בתוס' המערה מים למיחם מקפה לאלפס מקדרה לקדרה מותר לירקן לשני ואסור לירקן לראשון, וזו היא ששנינו במתני' נמי פרק קמא ונותן לחמיטה ולתמחוי אבל לא ירקן לקדרה ולאלפס כשרקן מרוקחין, ואמרי' מסכת זבחים פרק דם חטאת אחד שבשל בו ואחד שעירה לתוכו רותח טעון מריקה ושטיפה, חמיטה ותמחוי בארנוס, קדרה ואלפס הם שמבשלים בהם התבשיל, והתיר לתת השמן בכלי מאכל לפי שאינו מתבשל שם, והכונה בכל זה שהולכין אחר הדבר החם לא אחר הכלי, ולפי כלי שני ויש בו דבר חם ביותר חייב כלומר שהוקבע, וזהו שאמרו המקפה לתבשיל פטור, והוא שלא יהיה חם ביותר, ולקדרה חייב שמסתמא שהוא חם ביותר. וכן היא בתוספתא שהיא לעולם פירוש המשנה, המערה ממיחם למיחם מאלפס לאלפס מקדרה לקדרה, ועל כרחי המיחם והאלפס והקדרה הראשון הוא כלי החם והשני הוא בלי הקר ואמר מותר לירקן היין או השמן אל המיחם השני או האלפס השנית או הקדרה השנית שסתמ' שנתקרר כעט התבשיל שעיר' כן הראשון לשני ואינו חם ביותר, אבל ליתן אל הראשון אפור שסתמא שהוא חם ביותר וכן הסכים הר"ם פרק ג' שכרכב ונותן לקערה קטנה ולתמחוי לתוך התבשיל אף על פי שהוא חם כעט מפני שאינו מתבשל בכלי שני, ואם הירה חם ביותר כדי שיכוה את היד לא ירקן לתוכו שהוא מתבשל. הרי שפי"ט ז"ל כלי שני שאם הוא חם ביותר לא יתן לתוכו יין או שמן, ומסתברא שהרב ז"ל הרכיב המשנה עם התוספת שמה שאמר אף על פי שהוא חם כעט הוציאו מן המשנה דתנן ונותן לחמיטה ולתמחוי, ומה שאמר מפני שאינו מתבשל בכלי שני הוציאו מהתוס' דתני מורתר ליתן לשני. וכרכב עוד ז"ל פרק ה' הנותן יין לתבשיל חם או שנתן שמן לקדרה ולאילפס כשרקן מרותחי נקבעו למעשר כמתני' דפרק קמא. והנה הקדרה הוא כלי ראשון ועם כל זה תנא כשרקן מרותחי. ואמנם הרב משנת פרק ד' פי' לתבשיל פטור שיהיה אותו תבשיל צונן, ולקדרה חייב ואפי' אין שם לא תבשיל ולא אש שהטעם הוא מפני שהוא בור קטן כלומר שיורדי' שם היין והשמן, ופטור וחייב דמתני' פטור מלעשר שאינו קובע וחייב לעשר שקובע, וכן אסור ומורתר דבריתא אפור לאכול עד שיעשר כלומר שהוקבע או מורתר לאכול שאינו קובע כלומר שזה אינו בכלל המבשל, אבל מי שיש לו תבשיל ושכח ולא תקן מה שבשל מתקנו אחר שנתבשל וכדאיתא בירושלמי מסכת פיאה פרק בתרא גבי שכן דרך בעל הבית להיות מוציא מאילפסו, רבי אסי בשלי ירק אנשון מתקנתיה סליק גבוליאל זוגא ותקניה מאילפסיה:

הפרק התשעה ועשרים.

בביאור היאך חטלח קובע למעשר. מתני' הכובש והשולק והמולח בשדה חייב כלומר שקובע אפי' בשדה למעשר, וירושלמי הוא, אור, ומלח, וטקח, ותרומה, ושבת, וחצר ובית שמירה טובלי', והמלח הוא שקובע אבל המטבל במלח אינו קובע וזהו ששנינו המטביל בשדה פטור, וכן נמצא לענין שבת שיש חלוק בין המולח והטובל, וכראי' פרק שמנה שרצים כיון דשמעתא להא דכי אתא עולא אמר במערבא מלחי כשרי כשרי מטלח לא מלחנא טבולי מטבילנא, והמטבל הוא כמו טופת בטלח דפרק השוכר את הפועלים שפירושו מטבל ומחבר בטלח. ונראה שיש לנו שבעה דרכים שקובעי למעשר, והם שהשולק והמולח דמתני' הם בטקום אור ומלח דירושלמי נשאר הכובש שהוא השורה אותם במים ומלח כפי מה שפי' הר"ם בפירושיו, וכן בהלכותיו. ולפי דברי הראב"ד יהיה מזלח דמתני' שכבשן במלח, והכובש שכבשן בחומץ, והם שהוא כרכב על מה שאמר הר"ם פרק ג' או שכבשן, אמר רבי אברהם ולמה לא מנה הכובש אף על פו שלא כבשן אלא בחומץ שהמשנה מנאן שנים. ואולי חור הר"ם פ"ז והוכיר מבשל שולק וכובש למעושי מעשן ושומן שהוכיר בסמוך, וכן המולח פירות בשדה נקבעו למעושי מטביל יתים אחרת אחת ואוכל שאינו קובע, ולשון המשנה המטביל בשדה פטור, וטיגה המטביל בבית חייב שהרי הבית קובעת:

הפרק השלשים.

לבאר האיך המקח קובע למעשר. כשהמקח קובע למעשר צריך שיהיה בו תנאי, והוא שהסירות שהוא קונה שיהיו תלושים בשעת המקח שאלו הם מחוברים היה רשאי לקוצצן ולאכול מהם עראי כמו שהיה עושה בעל הקרקע, וגם שיקנה אותם הפירות לאכול לעצמו שאלו לקחם לשלחם לחברו ואפילו שהם תלושים לא הוקבע ויכול לאכול מהם עראי קודם שיעשר והכי איתא במתני' לקח במחובר לקרקע פטור לקח לשלוח לחברו פטור, אבל יהיה זה אם הלוקח ייחד וציין וקבע מה שלוקח מן הפירות בעוד שהם מחוברים לקרקע קודם שקצצן כגון שאמר לחברו הא לך איסר זה בעשרים תאנים אלו והם עדיין באילן בשני האשכולות הללו והם עדיין בגפן, ששנינו אוכל כדרכו ופטור שקנה במחובר לקרקע, אוכל כדרכו כלומר קוצץ כדרכו ואוכל עראי ופטור שלא נקבעו במקח שהרי לקחן במחובר, אבל לא ייחדן בשעת המקח אף על פי שהם מחוברים לקרקע הרי הוא כמי שקנה התלוש ונקבעו למעשר ואם קצצן אינו אוכל מהם עראי, וזו היא ששנינו האומר לחברו הא לך איסר זה בעשרים תאנים שאבור לי בורר ואוכל, כלומר אבל לא יצרף, באשכול שאבור לי מגרגר ואוכל, כלומר שילקוט הגרגרים אחת אחת מן האילן ולא שיתחוך האשכול כלו ושיאכל אחר הצירוף או הקציצה עראי כדרך שאמרנו באו' תאנים אלו או אשכולות אלו, אם כן המקח שאינו קובע למעשר הוא כשהיה במחובר ושיהיה מיוחד ומצויין, אבל מקח שהוא במחובר ואינו מיוחד קובע כגון הלוקח בתלוש, נמצא שיש לנו בענין המקח שלש חלוקות, האחת קנין הפירות בתלוש, השנית קנין במחובר בלא ייחוד, השלישי קנין במחובר וביחוד, ודיניהם שנים, שהראשון והשני דינם אחד והשלישי יש לו דין אחר ומשנתנו סדרום זה אחר זה, הראשונה האומר לחברו הא לך איסר זה ותן לי בו חמש תאנים לא יאכל עד שיעשר דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר אוכל אחרת אחת ופטור אם צירף חייב אמר רבי יהודה מעשה בגנת וורדים שהיתה בירושלם ודין תאניה נמכרות משלשה וארבעה באיסר ולא הפרישו ממנו תרומה ומעשר מעולם, פי' שהיו אוכלין אותם אחרת אחת כמו שהמוכר נותנם לו אחת אחרת והאי בתלוש מעיקר' קמיירי שאין נתינה אלא בתלוש כענין בספר כריתות וגרזן בידה, והא קאמר ליה תן לי, השנית האומר לחברו הא לך איסר זה בעשרים תאנים שאבור לי בורר ואוכל באשכול שאבור לי מגרגר ואוכל בריכוז שאבור לי פורט ואוכל באבטיח שאבור לי סופת ואוכל, והאי במחובר קא מיירי אלא שלא ייחד הפירות שרוצה לזיקה, ואם כן אינו קנין גמור על המחובר, השלישית אמר ליה הא לך איסר זה בעשרים תאנים אלו בשני אשכולות אלו בשני ריכוזים אלו בשני אבטיחים אלו אוכל כדרכו ופטור מפני שקנה במחובר לקרקע שהרי לא הוקבעו בזה המקח, אבל שאבור לי אם קצץ לא יאכל מהם עראי אלא בעודם שהם באילן בורר או מגרגר פורט או סופת, שיותר הוא מבואר נפילת המקח שהוא על המחובר באמרם או יותר מאמרו שאבור לי וכשעור ההוא נתחלפו הדינין שזה קוצץ אם ירצה וזה לא אלא אם קצץ אינו אוכל הרי זה קנין במחובר וייחוד הפירות שקונה ולזה אינו קובע כלל, וכן נמי פי' הר"ם פרק ה' שהמשנה הראשונה פסק כרבי יהודה ואם צירף חייב, השנית באשכול שאבור לי ופרט ז"ל באילן ואמר אחר כן אם קצץ התאנים וגרסן או שקצץ האשכול או האבטיח חייב לעשר שהרי לא קנה אלא הנתלש. וכתב הראב"ד על זה ולענין קביעות מעשר אין כאן קפידה אלא בצירוף אבל בתולש הקלח ובתולש האשכול אין קפידה ובלבד שלא יצרף ויאכל וי"א שאין צריך צירוף אלא בתאנה שאין לקיטתה באחרת אבל באשכול באחד סגי לקבעו למעשר. ובשלישית כתב ז"ל תאנים או אשכולות אלו קוצץ כדרכו ואוכל עראי ופטור שלא נקבעו במקח שהרי לקחן במחובר, וגם שלשון המשניות מוכיחים את זה שהרי הראשונה הוא תן לי שהוא מיד ליד, ועל זה אמר רב יהודה אוכל אחת אחת ואם צירף חייב. השנית שאבור לי כלומר מן האילן אבל קצצן חייב, השלישית תאנים אלו שהם באילן ומיוחדים בקנין ואלו אפילו אחר שקצצן אוכל מהם עראי:

אם כן אין לך אדם ואפילו לוקח שיאכל פירות מן האילן אחד אחד או מלקט אבטיח אחד או כיוצא בו אחד אחד ואוכל שיהיה חייב בתרומה ומעשר, והטעם שלא הגיעו לגורן:

הזמן שחל המקח הוא משעת מרזן מעות ואף על גב דלא משך, גמר בלבו לקנות ואם בורר ומניח בורר ומניח אפילו כל היום כלו אחר שלא נתן המעות לא הוקבעו, ואם הוא בעל נפש אחר שגמר בלבו מעשר ואחר כך אם רצה להחזירם למוכר יחזיר, וכדאמרי' פרק המוכר את הספינה גמר בלבו לקנות חייב בטעשר אמר רב הושעיה הכא באדם ירא שמים עסקינן כגון רב

ספרא דמקיים בנפשיה ודובר אמת בלבבו. המחליף עם חברו זה לאכל וזה לאכל שניהם נקבעו שהרי לקחו בתלוש, וזה להקצות וזה להקצות שניהם לא נקבעו שאין המוכר קובע דבר שלא נגמרה מלאכתו:

הפרק האחד ושלשים.

לבאר האיך תרומה ושבת קובעים למעשר. התרומה הוא שאם הפרישה מאותם הפירות הוקבעו מאותה שעה ואילך ונאכרו באכילת עראי וכמו שקדם. השבת הוא הפירות שנגמרה מלאכתן וחשכה עליהם ליל שבת נקבעו ולא יאכל מהם עראי אפילו לאחר השבת עד שיעשר. אילן שהוא מיוחד לאכול פירותיו בשבת ולקט מכנו כלכלה לאכל בחול לא יאכל עד שיעשר ואף על פי שלא עבר עליהם שבת עדיין הואיל ופירות אילן זה מיוחדים לשבת והשבת קובעת, וזהו ששנינו פרק ד' כלכלת שבת בית שמאי פוטרין וב"ה מחייבין, כלומר מי שיש לו אילן שמנהגו לעולם לאכל פירותיו בשבתות ולקט מאותו אילן כלכלה אומר ב"ה שכיון שאותם הפירות מוכנות לשבת ושבת קובעת שנקבעו למעשר ואסור לו לאכל מהם עד שיעשר, וביאור זה שאלו היתה ארת הכלכלה מאילן שאינו מיוחד לשבתות היה אוכל ממנה עראי בלא מעשר שעדיין לא ראו פני הבית ולא עבר עליהם דבר הקובעים למעשר. פרק ערבי פסחים הכי אמר רב כשם שהשבת קובעת למעשר כך קובעת לקדוש, פי' הריף כל דבר שאוכל ממנו בחול עראי ועדיין לא הוציא ממנו המעשר אסור לאכל ממנו בשבת אלא אם כן עשר, מאי טעמי כיון דכרתוב וקראת לשבת עונג ובעי לענוגי לשבת במאכל ובמשתה אסתלקו לדהו כל פירי מתורת עראי והוו להו שבת כמאן דאומניה למיכל מיניהו בתורת קבע ואי לא עשרינהו מבעוד יום אסור לעשוריהו משחשיכה ואפילו ספק חשיכה ספק אינה חשיכה אין מעשרין ומאורתו העת קבעתן השבת למעשר ואסור לאכלן בשבת מפני שנקבעו במעשר, עד כאן. תינוקות שטמנו תאנים לשבת ושכחו לעשרן לא יאכלו למוצאי שבת עד שיתעשרו כלו' שכבר עבר עליהם את השבת וקבעתם, ואקשינן מאי איריא שבת אפילו בחול נמי שטמנו או שלקטו תאנים הוקבעו הואיל וקבעו עליהם אכילתן, כלומר שדרך התינוקות לקבוע אכילתן על הפירות מה שאין כן בגדולים, ומשום הכי אמרי' שפירות חנאכלין בגנה ובשדה וכו', ומשנינן התם מסכ' יום טוב פרק המביא הא קמ"ל דטבל מוכן הוא אצל שבת, ופי' אותו הראב"ד מדלא קתני הכי שכחו ולא עשרו לא יאכל בשבת אפילו עשרו ולא למוצאי שבת עד שיעשרו, אלא הכי אלמא שאם עשרו בשבת יאכלו שאין בו משום מוקצה אלא משום איסור טבל לחוד. כרתב הר"ם הלכות שבת פרק כ"ג המגביה תרומות ומעשרות בשבת או ביום טוב בשוגג יאכל מה שתקן ביחיד לא יאכל עד מוציא שבת בין כך ובין כך תקן את הפירות. תוספת מסכת תרומות פרק ד' התודם והמעשר בשבת בין בשוגג בין במזיד מעשרותיו מעשר. מסכת יום טוב פרק בתרא ולא מגביהין תרומות ומעשרות, כל אי ביום טוב אמרו ואין צריך לומר בשבת, ואפילו ליתנם לכהן בו ביום, וה"ט פירי דטבילי מאתמל אבל פירי דטבילי האידנא כגון עסה לא פרשו מינה חלה מפרישין ומביאין לכהן. ירושלמי וכלן שעשו בין אנוסי בין שוגגין בין מזידין בין מוטעין מה שעשו עשוי בשבת ואין צריך לומר ביום טוב. וכרתב הרי"ף ושמעי' מהא מאן דעבר ואקני בשבת' מקרקעי או מטלטלי הקנאתו הקנאה. ירושלמי דנין דיני ממונות בשבת ואין דנין דיני נפשות בשבת, הרי שאפילו מזיד תקן פירותיו, והכי נמי איתא פרק כירה טבל מוכן הוא אצל שבת שאם עבר ותקנו מרתוקן, ופרק מי שהחשיך היתה בהכתו טענה טבל ועששירת, ונראה שה"ה אם אירע זה המעשה הרבה שבתות או באותו שבת פעמים. ומיהו יש מעשה שבת שחותר פעם ראשונה ופעם שניה יהיה אסור, כענין שאמרו פרק הכל שוחטין השוחט כשבת וביום הכפורים שאף על פי שמחייב בנפשו שחיטתו כשרה. כרתב הר"ם בחדושיו וקשי' לן טובא ביצד שחיטתו כשרה והרי הוא מחלל שבתות בפהרסיא במזיד לא שוגג ולא מוטעה לא יהא אלא רשע, ומסתברא שוה שאמרנו שחיטתו כשרה בהמה אחד לבד מפני שכששחטה כשר היה ולא נתחייב סקילה ונעשה כגוי לכל דברין אלא כשנגמרה השחיטה שמחשבתו לשחיטה, וא"ת והלא משחבל בעור והוציא דם קודם שישחוט סימני' נתחייב, לא אינו מתחייב עד שישחוט שחיטה גמורה שמחשבתו לשחיטה ולכך נתכוון וקימא לן מלאכת מחשבת אסורה תורה ואלו שחט שתי בהמות זו אחר זו הראשונה כשרה והשנית פסולה שכבר נעשה גוי כששחט הראשונה, ע"כ כרתב ז"ל השוחט ביום הכפורים או בשבת בשוגג אף על פי שאלו

היה

הירה מזיד הירה מרחייב בנפשו או מתחייב מלקות על יום הכפורים שחיטתו כשרה, פי' למוצאי שבת, ובענין מבשל נפסקה הלכה כרב יהודה דאמרי' פ' מרובה המבשל בשבת בשוגג יאכל במזיד לא יאכל דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר בשוגג יאכל למוצאי שבת במזיד לא יאכל עולמית רבי יוחנן הסנדלר אומר בשוגג יאכל למוצאי שבת לאחרים ולא לו, במזיד לא יאכל עולמית לא לו ולא לאחרים, והרי"ף הביאה פרק כירה, והכלל שוגג דרבי יהודה כמזיד דרבי מאיר שוגג דר' יוחנן כמזיד דרבי יהודה, ומזיד דלרבי מאיר בשוגג יאכל הוא ובו ביום, במזיד אינו אוכל אלא למוצאי שבת, לרבי יהודה בשוגג לא יאכל הוא בו ביום אבל בלילה אוכל ובמזיד לא יאכל הוא לעולם אבל לאחרים מותר בלילה, לרבי יוחנן בשוגג לא יאכל הוא לעולם אבל לאחרים מותר בלילה ובמזיד אפילו לאחרים אסור לעולם, וקיימא לן כרב יהודה. תוספת מסכת שבת פרק ט"ו מי שנשכו נחש קורין לו רופא ממקום למקום ושוחטין לו תרנגולת וגוזזין לו כרישין אוכל ואין צריך לעשר דברי רבי, רשב"ג אומר צריך לעשר:

הפרק השנים ושלשים.

לבאר האיך בית הקובעת למעשר. ונאמר שכבר קדם לנו שהבית קובעת למעשר דבר תורה על פי תנאים הנזכרים, וכן החצר גם כן קובעת כמו הבירה ודרך השער ואע"פ שלא הכניסן לבית, והוא שתהיה חצר משתמרת כלומר שהכלי' נשמרי' בתוכה לא שתהיה חצר פתוחה כאלו היא הפקר והיינו דאמרינן מסכת נדה פרק יוצא דופן איהו חצר קובעת למעשר היינו חצר צוריית שהכל נשמר שם והא דגרסינן פרק השוכר את הפועלים אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית, הא דאוריתא הא דרבנן. חצר של שני בני אדם שהאחד פותח ונכנס והשני נכנס ויוצא והוא נועל הואיל והן פותחין ונועלין הרי זו קובעת או חצר שאין אדם בוש לאכל בתוכה, או אחד נכנס לתוכה ואומר לו מה תבקש וכן שתי חצרות זו לפנים מזו פנימית חייבת חיצונה פטורה, ובית שער של חצר, והאכפדרה, והוא מקום מוקף משלש רוחותיו ובו קרוי, והמרפסת והוא מקום גבוה על קרקע החצר שבו הסלם קבוע לעליות א' העליות, ושלשתם דינם כדין חצר שלהם אם חייבת חייבין אם פטורה פטורין. כל הגגות פטורין אחד שלא נכנסו הפירות לבית, ואם אין בגג ארבע אמות על ארבע אמות כגון שהבית היה משופע ועולה אינו פטור מן המעשר אלא הרי זה במקצת אויר חבית, וכן חדין בבית שער כלומר מבוא הבית והוא פרוזדור, וכן הצריפין והבורגנין והם כמו מגדלים עשויים לשמור הדרכים, אלא לבעליהם טובלין לבד, והא לקטיות שהם סכות שעושין בימות החמה לצל, תרגמו קין וחורף וקיטא וסתוא דע כי א' גרוגרות קורין להם בלשון ערבי א' קטין כלומר פירות הקיץ ונמשכו בזה אחר לשון חכמים ז"ל דאמרי' הנודר מפירות הקיץ אינו אסור אלא בתאנים, וכן סוכת גנוסר, ואף על פי שיש בהם ריחים ותרנגולים, וכן סכת החג, אבל סכת יוצרים והם אומני כלי חרס הפנימית חייבת. חביא תאנים מן השדה לאכל בחצר שפטורה מן המעשר' שכח והכניסן לתוך ביתו מוציאן לחצר ואוכל מהם עראי הביא לאוכלן בחצר שפטור' שכח והעלן לראש הגג או אפילו הכניסן בתוך הבית אוכל מהם עראי כלומר בגג. והתוספת הזכירה פה בירה, והר"ם לא זכרו, וכן תמצא שכתב ז"ל הביאן לאכלן לראש הגג ושכח והכניסן לחצר חברו נקבעו ולא יאכל עד שיעשר. והראב"ד תמה על זה ואמר חצר חברו למה קובעת בשוכח והלא אינה בירה לינה כלל לזה, ותלה ז"ל הדבר בלינה משום דגרסי' במתני' פרק ב' המעלה פירות מן הגליל ליהודה או עולה לירושלם אוכל עד שהוא מגיע למקום שהוא הולך וכן בחורה רבי מאיר אומר עד שהוא מגיע למקום השביתה והרוכלין המחזרין בעיירות אוכלין עד שהם מגיעין למקום הלינה רבי יהודה אומר בית הראשון הוא ביתו, (ופי' מקום השביתה מקום ששובת בו ביום השבת), ואומר שהרוכלים והם הבשמים המחזרים בעיירות רשאין לאכל כל היום מה שנותנין להם מן הפירות אף על פי שהם נכנסים בבתים עד שיגיעו למקום הלינה, ואין הלכה לא כרבי מאיר ולא כרבי יהודה, ובתוספת נמי ריש פרק ב' החמרים ובעלי בתיה' שחיו עוברים ממקום למקום כלומר עם פירות, אוכלין ופטורין עד שמגיעין למקום ההוא כלומ' סוף מגמתן, ואף על פי שבדרך נכנסים לבתים ולחצרות, לפי' אם ייחד להם בעל הבית בית בפני עצמן אם לינן שם חייבין לעשר ואם לאו פטורין, ובספר שעמי הגרסא כך המביא תאנים מן השדה לאכלן בראש גגו שכח והכניסן לתוך ביתו לא יאכל עד שיעשר, ושמא יהיה זה מפני שדעתו לגג וקרוב לבית ממי שדעתו לחצר, ואצל הראב"ד מצאתי נסחה אחרת:

בירה הכנסת ובית התלמוד אם יש בהם בית דירה אין אוכל מהם עראי ואם לאו אוכל מהם עראי, בית הספר ובית המדרש טובלין לזה שיושב בהם ומלמד מפני שהם כביתו

ואין טובלין לאחרים · האודיארות והאוצרות שבשדה העשויות למיכנס אוכל בהם עראי לבית דירה אין אוכל מהם עראי · חצר הנעדרת הרי היא כגנה ואוכל מהם עראי והוא שיעדר רובה ואם זרע רובה אין אוכלין בהם עראי , (פי' נעדרת נחפרת כההיא דפרק הגוזל) . ומאכיל מנכשי זרעים ועודר ירקות שפי' חופרי ירקות , וכן במעדר יעדרון וכן אם נטע רובה ואם נטעה לנוי והיא נעדרת אוכל מאותן האילנות עראי וכתב הראב"ד שהעקר הוא כך שחצר שנזרעה רובה פטורה שהזרעים שמונה שדה אבל אם נטע רובה חייבת שהנטיעות אינן מוציאות מידי ישוב , וחכי איתא מסכת ערובין · ואמרי' בירושלמי אמר רב חסדא והוא שנטע לנוי חצר ותו אמרי' התם שאם היתה נעדרת שחיא כשדה · תוספת תמר שעומד בגינה ונוטה לחלון אוכל כדרכו ופטור ואם לקט והניח על השלחן אפילו אחת חייב , ולא מצאתי שהר"ם הביא התוספת , אבל הביא ז"ל תאנה שעומדת בחצר אוכל ממנה אחת אחת ופטור ואם צירף חייב במעשר ברי"א כשהיה עומד בקרקע אבל עם עלה לראש התאנה ממלא חקו ואוכל שם שאין אויר החצר קובע למעשר וכדאיתא מסכת מעשרות פ"ג ומה שאמר ז"ל ואוכל שם כלומר ובלבד שלא יורידם למטה בחצר אלא שם בראש האילן יאכלם, ולא הביא ז"ל הירושלמי שאומר תאנה אחת בימינו ואחת בשמאלו ותאנה בפיו , תניא רבי אלעזר בר' שמעון אומר שלשה בימינו שלשה בשמאלו שלשה בפיו , רבי אלעזר בר' שמעון על ידי דהודה איניש אכלן הוה שער בגרמיה , ומסתמא שה"ה לענין בית כענין הילך איסר ותן לו' בו חמש תאנים שזכרנו פרק ד' לענין מקח , וכן כתב ז"ל אילן שנטעו לתוך הבית פטור מן המעשרות שנא' עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה , ויראה לי שהוא חייב במעשרות כדבריהם שהרי העומדת בחצר חייב לעשר פירותיה אם אספן כאחת · היתה עומדת בחצר ונוטה לגנה הרי זה אוכל ממנה בגנה כדרכו כאלו היתה נטועה בגנה והנוטה לחצר הרי זו כנטוע בחצר שאינו אוכל שם אלא אחת אחת , וכן ברמון אלא פורט את הרימון באילן ואוכל הפרט משם כלומר גריעגה , וכן באבטיח סופת באדמה ואוכל , (פי' סופת הוא מחתך וקוצין) כוסבר שהוא זרוע בחצר מקרטם עלה עלה ואם צירף חייב לעשר וכן כל כיוצא בזה (פי' מקרטם מחתך) , פירות שהוציא מהם מעשר ראשון שלא נקבעו למעשר הרי זה אוכל מהן עראי קודם שיוציא מעשר שני שאין הראשון קובע לשני אבל משנקבעו למעשר אף על פי שהוציא את הראשון אסור לאכול מהם עראי עד שיוציא את השני או מעשר עני :

הפרק השלשה ושלשים ·

לבאר מדין אכילת עראי וכמה הוא ואיך הוא · כבר התבאר שהפירות אף על פי שהגיעו לעונת מעשרות אלא שעדיין לא נגמרה מלאכתן שמותרין באכילת עראי בלא מעשר, וכן היא שנויה מסכ' יום טוב פרק המביא בסו' דתנן פירות עד שלא נגמרה מלאכתן רבי אליעזר אוסר לאכל מהם עראי וחכמים מתירין , או פירות שנגמרה מלאכתן אלא שעדיין לא נקבעו למעשר באחד מהדברים שהזכרנו , והוא שגמרן לאכל לביתו שאו גמרן לאכלן לשוק הוקבעו מיד, ואמרינן בתוספת מסכת מעשרות פרק ב' מודים חכמים לרבי מאיר בפירות שאין צריכין גמר מלאכה שלא יאכל מהם עראי :

ברם אכילת עראי מדין וכמה הוא · מתני' פרק ד' ומסכת י"ט סוף פרק קמא המקטף בשעורים מקלף אחת אחת ואוכל ואם קלף ונתן לתוך חיקו חייב , והוסיפו התם ואמר רבי אלעזר וכן לשבת , ופי' הרי"ם מקלף מסיר הקליפה העליונה מנפח מגער מיד ליד אוזן החטים כדי שיסור מהם הפסולת , ונקראים השבלי' המהובהבות באש מלילה שמלילה בלשון חכמים הוא מעיכה העשויה בין האצבעות או כפות הידים , הרי שאו הדברים הגיעו לעונת מעשרות אלא שלא נגמרה מלאכתן ולפי' דין מותרין לאכלן על דרך כך שנקרא אכילת עראי , וכן הסוחט זיתים על בשרו פטור לעשר שזה בכלל אכילת עראי , ואם סחט ונתן לתוך ידו חייב לעשר מפני שאינו נקרא עראי , ובתוספת פ"ק הסוחט ענבים בתוך ידו הרי זה פטור בתוך הכוס הרי זה חייב, וכן כיוצא בזה , והדברים שנגמרה מלאכתן ומותרין באכילת עראי מפני שעדיין לא הוקבעו למעשר באחד מן הדברים הקובעים , כהחיא דפ"ד , הנוטל זתים מן המעטן טובל אחת אחת בטלח ואוכל ואם טלח ונתן לפניו חייב , (פי' המעטן הוא המקום שמתקבצין שם הזתים לרכך ושיחיו ראויות להוציא שמנן) , ועל כרחי אלו הזתים שנגמרה מלאכתן נינהו שהרי הן במעטן ומיהו מסתברא שעדיין לא הוקבעו באחת מהדברים הקובעים שאם הידה זה המעטן בבית האיך הידה ראשי להיות טובל אחת אחת במלח והלא הוקבעו אלא בשהמעטן הוא בשדה ואין ההבקעה אלא מפני המלח · אכילת הבהמה ואף על פי שהיתה אכילת קבע הרי היא בכלל אכילת עראי , וכדאיתא מסכת

פאה פרק קמא ומאכיל לבהמה לחיה ולעופות ופטור מן המעשרות עד שימרח, ומה שתמצא ממרח שאמרו ז"ל המקפה לתבשיל פטור וכן אף על פי שמרח נוטל מן הקטעין ומן הצדדין וכו', הכל הוא מטעם אכילת עראי. גרסי' התבואה אסור לאכל ממנה עראי משימרח אמר רבי חנינא בשם רבי יוחנן משיפה פניו של כרי ומשווה פניו ברחת, ובן כל מקום שתמצא שנגמרה מלאכתו או שהגיע לעונת המעשרות והותר בהם אכילה באיזה צד שיהיה הוא מפני שנחשבהו באכילת עראי. מסכת מעשר ראשון ריש פרק ב', הידד עובר בשוק ואמר טלו לכם תאנים אובלין ופטורין לפיכך אם הכניסו לבתיהם מתקנים ודאי טלו והכניסו לבתיכם לא יאכלו מהם עראי לפיכך אם הכניסו לבתיהם אינם מתקנים אא דמאי, פי' חרי"ם כשוה המוכר המסבב בשוקים מכריז ואומר טלו לכם תאנים מותר לאכל מהם עראי לפי שלא ראו פני הבית, ולפי' אין מכריז עליהם אא לאכלן בלבד עראי והוא כנותן מתנה ואין המתנה קובעת למעשר כמו המוכר, ואם הביאן לביתו צריך להוציא מהן המעשרות החייבת לטבל, ואם אמר טלו והכניסו לבתיכם נאמר שהם ראו פני הבית ולפי' לא יאכל מהם עראי ואינו נאמן באמרו הכניסו לבתיכם שעניינו שהם מעשרין ולפי' יוציא מהם חקי הדמאי לפי שהוא ספק שמא אמר אמת באמרו שהם מעושרין או שמא הוא שקר ומה שאמר לא אמרו אלא כדי שיקפצו עליהם לוקחים וכל זה כשהמוכר עם הארץ:

הפרק הארבעה ושלשים.

לבאר דיני חטבל. הטבל הוא מה שהוא ודאי שלא יצא ממנה אחת מהמתנות כלל כלל, וכבר קדם איסורו. כתב חרי"ם הלכות מאכלות פרק י"ד יראה לי שכל החייב בתרומה ומעשרות מצטרף לכזית בטבל מפני שהוא שם אחד למה זה דומה לנבלת השור ונבלת השה ונבילת צבי שהם טצטרפות לכזית, הטבל אסור באכילת עראי ולזה סיים הירושלמי בשהוכיר ששה דברים הקובעים אמר טובלים, שהרי אחר כן נאמרו בעראי, ולזה החמירו בטבל ואמרו שאין מוכרין אותו אלא לצורך ולחבר וכדאמרינן מסכת דמאי פרק ה' הלוקח טבל משני מקומות מעשר מזה עכ"ז זה אף על פי שאמרו אין אדם רשאי למכור טבל אלא לצורך, ואין חבר שולח לחבר טבל שמא יסמכו זה על זה ובדלקמן, וכן מכר טבל לחברו בשוכח ורץ אחריו לתקן ולא מצאו אם ידוע שאינן קיימין אינו צריך לעשר עליהם ואם ספק צריך לעשר עליהם מפירות אחרים, מכר פירות כובר אומר על מנת שהם טבל מכרתי ולוקח אומר לא לקחתי אלא ע"מ שהם מעושרין כופין את המוכר לתקן קנס הוא לו שמכר את הטבל. מסכת ברכות פרק אלו דברים אכל טבל אין מזמנין עליו ואוקימנא בטבל מדרבנן היכי דמי כגון שורעם בעציץ שאינו נקוב, ושמעינן מהא שאין מזמנין על מי שאכל ולא הפריש חלת האור שהיא מדרבנן, וטעמא דטילתא לאו מפני שאינו חייב בברכת המזון אלא מפני שאינו קביעות. מסכת יומא פרק בתרא ת"ר מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו הקל הקל, טבל ושביעית מאכילין אותו שביעית, טבל ונבלה מאכילין אותו נבלה, טבל ותרומה תנאי היא דתניא טבל ותרומה מאכילין אותו טבל ואין מאכילין אותו תרומה בן תימא אומר תרומה ולא טבל, וקיימא לן כת"ק טבל ולא תרומה, וטעמא דטילתא דתרומה אין היתר לאיסורה אבל טבל אפשר דמתקן ליה, ואית לאפוקי מהכא דלענין בולמוס וכל חולה שיש בו סכנה, דנבלה ומעשה שבת אם הנבלה מבושלת ומתוקנת מאכילין לו אותה נבלה ולא נשחוט ונבשל דוהו הקל הקל, דנבלה בלאו ושבת במיתה, אבל אם הנבלה אינה מבושלת אחר שצריך לחלל שבת על בשולה לא נאכילהו אותה נבלה אלא נשחוט ונבשל ואף על פי שעכשו יש שתי אבות מלאכות, וזהו לשיטת הפוסק דחויה היא שבת אצל סכנת נפשות, דאן למאן דפסק הותרה שבת אצל חולה לא יחבינן ליה נבלה לעולם דמעשה שבת מותרין לו ונבלה אסורה לו, ועוד מטעם מיאום הנבלה שמא יוסיף על חליו, והר"ם אית ליה דחויה שבת. מסכת דמאי פרק ו' המקבל שדה מישראל מן הכותי מן הנברי חולק לפניהם וכו', ונוטל חלקו ונותן להם חלקם כמו שהוא דרך הקבלנות למחצה לשליש ולרביע, ומה שהצריכו חכמים לחלוק לפני בעל השדה כדי שידע שכמה יגיע לו מחלקו הוא טבל, אבל החוכר שדה מישראל לבדו יוציא תרומה מכל מה שהוציא השדה ואו יתן לבעל השדה מה שפסק עמו כדין חוכר כך וכך בין יעשה בין לא יעשה ואינו צריך להוציא מעשרות, ובא רבי יהודה ופי' אימתי יהיה זה בזמן שנתן לו מאותה שדה ומאותה חטין אם חטין חטין ואם שעורים שעורים אבל אם חכרה לחטה וזרע בה שעורים

ונתן לו מהשעורים כנגד שווי החטים או שנתן לו חטים אלא שהם משדה אחר לא יתן לו אחד מאו עד שיוציא תרומות ומעשרות, והלכה כרבי יהודה, אבל אם חכר שדה מהנכרי לבדו כבר הקדמנו שבשל ישראל אינו מוציא כי אם תרומה אבל חכיריות בשל נכרי חייב להוציא המעשרות קודם שיתן לו, וזה קנם כדי שלא ישכור בארץ ישראל שדה מן הגוי וישאר בורה ושממה ועל כרחו ימכרנו לישראל, וכל זה משום לא תחנם, ומה שפטרנו המקבל שדה מן הנכרי אלא שחוקק לפניהם לבד זה בשדה שאין ידוע ממי היתה וממי באתה ליד זה הגוי אבל אם יש ביד הגוי שדה והיא ידועה שהיתה מאביו של איש פלוני ישראל ובא בנו ולקחה מאותו הגוי בקבלנות קונסין אותו ומעשר את שלו ואחר כך פורע הגוי ולא ינכה לו ממנו כלל כפני המעשרות שהוציא, והטעם בזה שהוא אוהב זה השדה מפני שהיתה של אבותיו ולא יניחה בשום פנים אבל בשיראה שהמעשרות כלן מחלקו ואם קבלה זולתו היה פטור מהם והוא חייב ימשוך ידו ויניחה בורה ויצטרך הגוי למכרה על כרחו, נמצא שהמקבל שדה מישראל אינו מוציא כלל. החוכר מישראל תורם ונותן לו על פי התנאים, מקבל שדה מן הגוי שהיתה של אבותיו מעשר ונותן לו, (פי' חוכר בפירות שוכר במעות, וכבר זכרנוה עוד פרק ד'):

הטבל אין פורעין את החוב ממנו מפני שהוא כמוכרו, בחיוב עונש אוכל טבל, וזהו האוכל ממנו כויית קודם הפרשת שתי התרומות הוא בסיתה בידי שמים שנאמר לא תחללו את קדשי בני ישראל כלומר לא ינהוג בהם מנהג חולין ועדיין קדשים שעתידין לתרום לא הזרמו, ואמרינן סוף פרק אלו דין הנשרפין אין דין במיתה האוכל טבל וכהן טמא שאכל תרומה טהורה וזר שאכל את התרומה אמר שמואל משום רבי אליעזר מנין לכהן טמא שאכל תרומה טמאה שאינו במיתה שנאמר ומתו בו כי יחללוהו פרט לזו שהיא מחוללת ועומדת, ואמרי' התם נמי זר ששמש במקדש רבי עקיבא אומר בחנק וחכמים אומרים בידי שמים. תניא רבי ישמעאל אומר נאמר כאן והזר הקרב יומת ונאמר להלן כל הקרב הקרב אל משכן יי' יומת מה להלן בידי שמים אף כאן בידי שמים, ופי' רש"י דבמאתים וחמשים שרופים כרשב, מכאן נראה שיש חלוק בין מיתה בידי שמים ובין כרת, ומה שאמרו זכרונם לברכה שהם במיתה כלומר בידי שמים אבל אין בהם חיוב כרת, וכרת בחמשים כדנפקא לן מלוים. ירושלמי מסכת בכורים מה חמית מימר מת בחמשים זו היא מדרת כרת דכתוב אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי וזאת עשו להם שלא יזונו עיניהם מקדש הקדשים וכרשב לא יבאו לראות כבלע, וכתיב מבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה, ומיתה בששים ממתי מדבר. פרק יש נוחלין לא נגזרה גזרה לא על פחות מבן עשרים ולא על יתר מבן ששים. מסכת משקין חמשים זו כרת ששים מיתת כל אדם שבעים שיבה שמונים גבורות. אמר רבא מחמשים ועד ששים זו היא מיתת כרת ומדלא קא חשיב לה משום כבודו של שמואל הרמתי, כלומר נ"ב שנה, רב יוסף כי הוה בר שתין עבד יומא טבא לרבנן, ולזה עשה להם הרי"ם שתי מדרגות פי' מסכת אבות, אנסו לי פירותיו אינו צריך לעשר עליהם, לקח טבל משני מקומות מעשר מזה על זה. אין וזרעין את הטבל ואפילו פירות שלא נגמרה מלאכן עד שיעשר במה דברים אמורים בתבואה וקטנית וכיוצא בהם אבל לעקור שתלים מתוך שלו ונוטע לרשך שלו פטור וכדאיתא מסכת מעשר ראשון פרק בתרא ופי' זה שהעוקר שתלים שיש בהם פירות ונטען בקרקע שלו ממקום למקום בתוך שדהו הרי זה מורה ואינו כזורע טבל שהרי לא אסף את הפירות, וכן העוקר לפת וצנונות מתוך שלו ונוטע לתוך שלו לזרע חייב מפני שהוא גרגן כלומר שעקירתם מן הקרקע הוא הקובעם למעשר ואם להוסיף בהם מותר. תוספת אין מחסין את הטבל ואין עושין עם הגוי בטבל. ישרא ששכח וזרע את הטבל עד שלא צמחה חייב משצמחה פטור שכבר אבד, (פי' שכבר אבד הצורה הראשונה ולבש הצורה השנית באמצעות ההיולי). הטבל גידוליו מותרין בדבר שזרעו כלה אבל בדבר שאין זרעו כלת גדולי גדוליו אסורין. ירושלמי עד כמה אמר ר' יעקב בר אידי בשם ר' יונתן עד שלש גרנות אסורות גורן הרביעית מותרת. כהן או לוי שלקחו פירות טבלים מישרא שנגמרה מלאכתן מוציאין התרומות והמעשרות החייבות באותן הפירות ונותנין אותן לכהנים וללוים חולתם, וחכי נפקא לן מסכת פאה פרק קמא כהן ולוי שלקחו מן הגורן המעשרות שלהם עד שימרחו כלומר כל זמן שלא נבנסו לגורן בענין שיתחייבו במעשר שהוא כשימרחום, אבל משבאו לגורן ונתחייבו במעשר הוא שלקחום חייבין לתת לזולתם, והוא קנם כדי שלא יקפצו לגרנות ולגתות ולבדים ויקנו טבלים ויפקיעום ממתנות אחיהם הכהנים, וכן הוא דעת הרי"ם אבל הראב"ד כתב שאינו קנם אלא מפני שאומרי' להם מנתא דכהן לא זבני לך וכדאיתא פרק הזורע, ומה הטעם בעצמו כהן או לוי שמכר פירותיו לישראל עד שלא מרחן המעשר שלהם כלומר לכהן או לוי שהרי עדיין לא היה להם זכות בהם כדי שימכרוהו לישרא זה אבל משמרחן כבר היה להם זכות בהם וכל הזכות שיש להם באותן הפירות מכר לישראל לפיכך נותנן לכל כהן שירצה. כהן או לוי שמכר פירותיו טבלים לישרא והם מחוברים לקרקע או תלושים אלא שלא נגמרה מלאכתן המתנות שלהם ואם מכרם אחר שנגמרה מלאכתן הם ללוקח ובידו לתת לכל כהן שירצה. פרק המוכר את הבית בן לוי שמכר שדהו לישרא

ואמר לו על מנת שהמעשרות שלי מעשרות שלו, דכיון דאמר ליה על מנת נעשה כמי ששייר מקום המעשרות, מי שיש לו מאה לוגין של יין טבל של תורה ואמר שני לוגין שאני ערדיד להפריש וכו' ירתבאר וה לקמן בג"ה:

הפרק החמשה ושלשים.

לבאר דיני הדמאי וזכרון פדיית המעשר. הדמאי קדם גדרו, ומכללו פירות עם הארץ שאינו מדקדק על עצמו כחבר ואף על גב דרבא הוא דאמר רוב עמי הארץ מעשרין הן. ובימי יוחנן כהן גדול שלחו בכל גבול ישראל מדן ועד באר שבע ומצאו שלא היו מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד מפני שהוא בעון מיתה, ובא הוא ז"ל ואמר לאנשי דורו כשם שתרומה גדולה עון מיתה כך תרומת מעשר וטבל בעון מיתה, עמד ותקן להם להציל נפשם ממות שפירות דמאי יהיו מוציאין תרומת מעשר ומעשר שני בלבד, וזה שתרומה גדולה כבר היו מוציאין אותה קודם תקנתו, ומעשר ראשון הוא ללוי או לכהן, וכן מעשר עני בשנתו שהוא לעני יביאו ראיה כדין המוציא מחברו שאלו הפירות אינם מרוקנים ואו יקחו חלקם, ומשום הכי אמרי' סוף מסכת מעשר שני ובימיו אין אדם צריך לשאול על הדמאי, וכן היא שנויה במסכת סוטה פרק ברתא, ומה שהפרשנו חלק הכהן כלומר התרומות השתים אינו אלא מפני חומר האיסור לא שהכהן יכול להוציאו בדיינין, נמצא שפירות דמאי הוא שנפריש תרומת מעשר ומעשר שני בשנתו וזה לבדו, וכבר ידעת שתרומת מעשר הוא חלק ממאה שבו. ודיני הדמאי הם קלים יותר מדיני חודאי, וזה שהפודה מעשר שני של דמאי לעצמו אינו מוסיף חומש מה שאין כן בשל ודאי כדאיתא במסכת מעשר שני פרק ד' דתנן הפודה מעשר שני שלו מוסיף עליו חמישיתו בין שהוא שלו בין שנתן לו מתנה, ופ' הזהב אמרי' נמי הכי חמשה חומשים הן האוכל תרומה ותרומת מעשר ותרומת מעשר של דמאי החלה והבכורים מוסיף חומש, הפודה נטע רבעי שלו ומעשר שני שלו מוסיף חומש, והפודה הקדשו מוסיף חומש, הנהנה שוה פרוטה מן ההקדש מוסיף חומש, הגוזל את חברו שוה פרוטה ונשבע לו מוסיף חומש. מסכת דמאי ברישא, הדמאי אין לו חומש ואין לו ביעור ונאכל לאונן ונכנס לירושלם ויוצא ומאבדין את מיעוטו בדרכים ונותנו לעם הארץ ואוכל כנגדו ומחללין אותו כסף על כסף נחשת על נחשת כסף על נחשת נחשת על הפירות ובלבד שיחזור ויפדה את הפירות דברי ר' מאיר וחכמים אומרים יעלו הפירות ויאכלו בירושלם, ופ' הר"ם מעשר שני של דמאי דיניו קלים ולא חייבו מה שחייב במעשר האמתי, והוא כי מעשר שני האמרתי כשיגאלו בעליו לנפשו יוסיף חומש על דמיו שנא' וחמישיתו יוסף עליו, ויוציאהו מביתו כשישלם זמנו שנאמר בערתי הקדש מן הבית, ואונן הוא שמת לו מת ויום קבורה אונן דאוריתא והלילה של אחריו אונן דרבנן, וכל זמן שנקרא אונן אסור לו לאכל מעשר שני שנאמר לא אכלתי באוני ממנו, ופירות מעשר שני אמר הכתוב עליהם אחר שהעלום לירושלם אסור להוציאם משם אלא שיאכלם שם, ואסור לאבדם בדרכים ואפילו מעט מהם אבל יולין הכל או דמיו לירושלם. ואסור לתת לעם הארץ בירושלם חיישינן שמא יאכלנו בטומאה והכתוב הוהיר על זה לא בערתי ממנו בטמא, והותר כל זה במעשר שני של דמאי כמו שתראה, ומה שאמר אוכל כנגדו כלומר שפירות מעשר שני של דמאי שהתרנו לתתם לעם הארץ יצטרך להוציא מנכסיו כפי מה שהם שווים ויאכלם בירושלם כמעות מעשר שני. מלבי צדק פי' ומאבדין את מיעוטו בדרכים שאין מצוה עליו להשיבו משום השבת אבדה אבל בודאי מצוה להשיב אבדה בדבר מועט כלומר משלו כגון תרומה להביאה מן המדבר ליישוב ומן הגורן לעיר אבל בדמאי אינו כן, וזה שנינו ומאבדין את מיעוטו. וא"ד, אינו מחללו ואפילו היו לו מעות אבל בדמאי אינו פחות מאוכל כביצה מותר לאבד בפרוס אבל בשלם עד כגרוגרות:

דע שמעשר שני האמתי מותר לפדותו בזוזים של כסף ויחזרו הזוזים להם קודש ויהיו הפירות חולי' כזה המעשר, וזהו ענין מחללין, ומותר לו לחלל המעות להם על מעות כסף שניים כמו כן ויוציאו המעות הראשונות לחללין ויחזרו השניים קודש, וכן יעשו בזוזים השניים אם ירצה וכן יעשה אפי' אלף פעמים. ואסור לפדות פירות מעשר שני האמתי בנחשת ולא להחליף מעות מעשר שני בטעות נחשת שנאמר ונתת הכסף וצרת הכסף, אבל במעשר שני של דמאי יהיה מותר על דרך ההקל, ואין הלכה כרבי מאיר:

עוד תניא הלוקח זרע לבהמה קטן לעורות שמן לגר שכן לסוך בו את הכלים פטור מן הדמאי, שמן ערב ב"ה פוטרין, והוא שמן המזר, ומקולי הדמאי מה ששנינו מכויב ולהלן פטור מן הדמאי, ופ' הר"ם בזה נוכר:

הדמאי אין מברכין על הפרשתו, ומפרישין אותו עראי, הדמאי בטבלו ראוי לערובי חצרות ותחומין ושתופי מבואות, ומברכין עליו ברכת המזון וכדאיתא פרק שלשה שאכלו. וכן ערב שבת בספק חשכה בספק אינה חשכה כלומר בין השמשות מעשרין אותו, וכשם שמעברין בדמאי כך אם הקדים מעשר שני למעשר ראשון, וכל זה אסור בטבל ומאכלין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי, כלומר האורחים או החיל, וצריך להודיעם שהוא דמאי והרוצה לתקן יתקן, כלומר אם רוצה להוציא ממנו מתנות הדמאי. פרק לולב הגזול אתרוג הגזול והיבש פסול של אשרה ושל עיר הנדחת פסול ושל ערלה פסול ושל תרומה טמאה פסול ושל תרומה טהורה לא יטול ואם נטל כשר ושל דמאי ב"ש פוסלין וב"ה מכשירין של מעשר שני בירושלם לא יטול ואם נטל כשר. של ערלה פסול מאי טעמא פליגי בה רבי חייא בר אבא ורבי יוסי חד אמר לפי שאין בה היתר אכילה וחד אמר לפי שאין בה דין ממון, ושל דמאי מאי טעמא דב"ה כיון דאי בעי מפקר להו לניכסיה והוי עני וחזי ליה ואכיל השתא נמי חזי ליה, כלומר שיהיה מותר לברך עליו, וב"ש עני לא אכל דמאי דאמר רב חונא תנא ב"ש אומר אין מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי וב"ה אומר מאכילין אם כן אתרוג שהוא דאי טבל לכולי עלמא לא יטול דהא אין בו היתר אכילה, והוה ליה כאתרוג הערלה עד שיתוקן, לוה אי אפשר לו מאחד שלם ואחר איחרה שיחירה או חתיכה מאתרוג לתקן השלם עליו:

הפרק הששה ושלשים.

בבאור דיני הדמאי עוד, וזכרון הבא לקבל עליו דברי חברות. מי שנחשד שפירותיו דמאי ורוצה ליכנס בתורת חברות שיאמינו בו כשיאמר פירות אלו מעושרין הם, צריך שיהיה מעשר את שהוא אוכל ואת שהוא טובר ואת שהוא לוקח, ושלא יהיה מתארח אצל עם הארץ כלומר שאינו אוכל ושותה עמו, הר"ם פסק בזה כרבי מאיר, אבל חכמים אומרי' כתארח אצל עם הארץ נאמן, וכדאיתא בתוספות פרק ב'. מסכת נדרים פרק ואלו נדרים מותרים אד' תחי רגיל אצל עם הארץ שסופו להאכילך טבלים, וא תדחי רגיל אצל כהן עם הארץ שסופו להאכיל תרומה. תוספות מסכת עבודה זרה פרק ג' איזהו עם הארץ כל שאינו אוכל חולין בטהרה דברי רבי מאיר וחכמים אומרי' כל שאינו אוכל מעושר, ובגמרא סוף פרק הניזקין וחכמים אומרי' כל שאינו מעשר פירותיו:

הנחתומים כלומר האופים לא חייבום חכמים להפריש אלא כדי תרומת מעשר וחלה ופטורין מלהוציא מעשר שני שהאיש המטונה שוטר ומחשב על ענייני האופים והוא לשון חכמים ז"ל אגרדמים, ובלשון ישמעאל מהתסאב, הוא שנותן שיעור וקצבה במכירתם בדבר ידוע:

החנוני אינו רשאי למכור את הדמאי מפני הנערי' שקונין מהם ואינם יודעי' לתקן ולהוציא מתנות הדמאי ויאכילם טבל זה והם אינם יודעים, ואף על גב דקיימא לן אין ברת דין מצווין להפרישו מ"מ אינן לא אכלינן להו בידים, והפרשת מתנות הדמאי בזולת החנוני על הקונה לא על המוכר, הרוצה לחזור את חירק (פי' להקל ממשאו) לא ישלוך עד שיעשר כדי שלא יהיה תקלה לעם הארץ שאוכלין אותו דמאי, כן כתב הר"ם פרק י"א, ומיהו בתוספת פרק ד' אמרינן הרוצה להחזים עלי ירק ולהקל ממשא לא ישלוך עד שיעשר רבי יוסי אומר בוודאי אסור ובדמאי מותר, הלוקח ירק מן השוק ומשך אף על פי שלא שקל ולא מדד ולא נתן דמים ונמלך להחזירו לא יחזיר עד שיעשר, וכל דבר שאין אדם רשאי למוכרו דמאי לא ישלחנו לחברו דמאי, הנותן לפונדקאות מעשר את שהוא נותן לה ואת שהוא נוטל מפנה, וכן חנותן לחמותו, קניבת ירק הנמצאת בגנה הרי זו פטורה מן הדמאי ושל בעל הבית הנמצאת בבית חייבת ושעל גבי האשפה בכל מקו' מותרת, המוכר פירות בסוריא ואמר משל אריס ישרא' הם חייב הלוקח לעשר דמאי, אמר מעושרין הן נאמן שהפה שאמר הוא הפה שהתיר, אמר משדה שיש לי פה בסוריא הם חייב לעשר מעושרין הן נאמן משום הפה שאמר, ואם ידוע שיש לו שדה ואמר מעושרין הן חייב לעשר והוא שיהיה רוב ממכרו משדהו. ומיהו הלוקח סתם פירות בסוריא אינו מעשר אפילו דמאי מה שאין כן בארץ ישרא' שבכל מקום יעשר דמאי, אמר לטי שאינו נאמן על המעשרות קח לי ממי שהוא נאמן כלומר שהוא נאמן על הטומאה והטהרה או מי שהוא מעשר והלך והביא אינו נאמן שחביא מאותן שצוותו המשלח, אבל אמר לו לך והבא לי מפלוני הרי זה נאמן שכתירא הוא שמא ישאלנו אם בא איו שלוחו, הלך ליקח ממנו אמר לו מצאתיו ולקחתי מאחר שהוא נאמן אינו נאמן, נכנס לעיר והוא אינו מכיר שם אדם אמר מי כאן נאמן מי כאן מעשר אמר לו אחד אני אינו נאמן איש פלוני

הרי זה נאמן · הלוקח מן הנחתום ביצד הוא מעשר נוטל כדי תרומה ותרומת מעשר וחלה ואומר אחד ממאה ממה שיש כאן הרי זה בצד מעשר ושאר מעשר סמוך לו וזה שעשיתי מעשר עשוי תרומת מעשר עליו והשאר חלה ומעשר שני בצפונו או בדרומו ומחולל על המעות, וביאור זה שהלוקח מן הנחתום הוא דמאי, א"כ צריך תקון משום תרומת מעשר ומשום מעשר שני לא משום תרומה גדולה ולא משום מעשר ראשון, ואף על גב דאמרינן מסכת דמאי פרק ב' הנחתומין לא חייבו אותם חכמים להפריש אלא כדי תרומת מעשר וחלה, ואם כן הלוקח מן הנחתום פטור מתרומת מעשר וחלה, ופרק ה' אומר שהלוקח מן הנחתום נוטל כדי תרומת מעשר וחלה, המשנה הראשונה על כרחיך בנחתום חבר אז נאמן הוא דקא מיירי, והמשנה השנית בנחתום עם הארץ או מי שאינו נאמן, וכן נראה מלשון הר"ם הלכות מעשר פרק ט' הנחתומים לא חייבו אותם להפריש מעשר שני מן הדמאי אלא תרומת מעשר בלבד כדי שיפרישנה בטהרה עם החלה והלוקח מפריש מעשר שני בד"א במוכר בחנותו או על פתח חנותו אבל המוכר לפלטר או בחנות הסמוכה לפלטר חייב להפריש אף מעשר שני, ומאחר שהזכיר ז"ל שיפרישנה בטהרה על כרחיך בחבר עסקינן, ועוד שהדבר בעצמו מוכיח כן שהרי האמינוהו על תרומת מעשר, והוצרכו לזה המעשר שצריך להקדים מעשר ראשון לתרומת מעשר שהיא לו תרומה, אם כן יקח הכסר ויעיין ויפריש אל קצהו שעורי חלה ותרומת מעשר המחוייב לאותו כסר לא שיחתוך אותו שעור עדיין אלא יניחנו עמו מחובר:

ויאמר חלק אחד ממאה מזה הכסר יהיה בצד זה מעשר כלומר בצד אשר הפריש ושאר מעשר סמוך לו כלומר התשעה חלקים המחוברות בו ויהיה החלק ההוא מאותו הצד מעשר ראשון, ואחר כך יאמר זה החלק ששמתיו מעשר עם המחובר לו שמתי ועשיתי אותו תרומת מעשר על התשעה חלקים המחוברים בו, והנוסף שיש בו על החלק ממאה הוא שיהיה חלה, הרי שהוציא תרומת מעשר אחר שקרא שם למעשר ראשון ועשאו על הסדר, ומפריש בו חלה, וחזר ואומר ומעשר שני מאותו כסר בצפונו או בדרומו, ואומר אחר כן הרי הוא מחולל על המעות, ויצניע המעות ההם ויעשה מהם הראוי למעות מעשר שני, נמצא תורת הפרשות אלה ארבעה דברים, האחת שצריך המפריש לקבוע מקום לכל אחד ואחד בפיו ובידו ואם לא עשה כן אינה קרואה הפרשה, השנית שלא יוכל להפריש איש תרומת מעשר עד שיקרא עליה תחלה שם מעשר ראשון ואחר כך קורא עליה שם תרומת מעשר, השלישית שהמפריש מכסר מעשר ותרומה וחלה צריך לחתוך המקום ההוא ולהשליכו לריקבון, הרביעית שגם מעשר שני צריך ליחד לו מקום אבל אינו צריך להשליכו לריקבון אז פודהו בכסף ויחללנו ויאבלנו, ושעור תרומת מעשר וחלה שהפריש מן הכסר יתננה לכהן ויהנה מטנו להסיק תחת תבשילו בזמן חזה כי לא טהור הוא, ויאבל השאר, והקדים להפריש מעשר ראשון לחלה, ואף על פי שהחלה היתה ראשונה למעשרות שהרי נתחייבו בשנכנסו לארץ שנאמר והיה באכלכם מלחם הארץ, מפני שמעשר ראשון נקרא ראשית ולא חלה מפרישין אותה אחריו וקודם מעשר שני, הלוקח מן הנחתום אינו מעשר מן החמה על הצוננת ולא מן הצוננת על החמה חישינן שמא הלחם האחד חמה ישנה והאחר מחדשה, וקיימא לן שאין מעשרין מזה על זה · הלוקח מן הפלטר מעשר מאחד על הכל, והחלוק שיש בין נחתום ופלטר שהנחתם הוא הלש ואופה ומוכר לפלטר והפלטר מוכר לבני אדם · הלוקח מן המנפול מעש' מכל דפוס ודפוס, ומנפול הוא גם כן שם למוכר הלחם אלא שהוא קונה משני נחתומי שלא יכירם כגון שיהיו ט' מוכרין ועשרה נחתומין נותנין להם הלחם ואין ספק שאחד מאו התשעה מוכרין הוא שלקח משנים, ולזה כל מי שלקח מאחד מהם מעשר מכל דפוס ודפוס, הלוקח מן העני וכן עני שנתנו לו פרוסות פת או פלח דבלה מעשר מכל אחד ואחד, ואם נתנו לו תמרים וגרוגרות בולל ונוטל כלומר מערב הכל יחד ויוציא המעשר מהכל יחד, ובא רבי יהודה שהלכה כמותו הנה לפרש הדבר המוקדם שזהו בזמן שהמתנה מרובה דאיכא למימר נדיב לב הוא והוציא המעשרות לפי יעשר הכל דמאי, אבל אם המתנה מועטת איכא למימר דכילי הוא ועינו רעה להוציא המעשרות לפי מעשר מכל אחד ואחד שמא יפריש מדמאי על ודאי וזה אסור, הלוקח מן הסיטון וחזר ולקח ממנו שניה לא יעשר מזה על זה ואפילו מאותו הסוג אפילו מאותו המין, נאמן הסיטון לומר משל אחד הם · הלוקח מבעל הבית וחזר ולקח ממנו שניה מעשר מזה על זה אפי' משתי קופות אפילו משתי עיירות, (ופי' סיטון הוא המוכר פירות וכל דבר לח כשמן ודבש, ובערבי קורין לו א פא"מי), (ופי' סוג הוא שתחתיו מינים) (ומין הוא שתחתיו אישים) · בעל הבית שהיה מוכר בשוק בזמן שהם מביאים לו מגנותיו מעשר מאחת על הכל מגנות אחרות מעשר מכל אחת ואחת · עציץ נקוב הרי הוא כארץ תרם מן הארץ על עציץ נקוב אי נמי איפכא תרומתו תרומה, משאינו נקוב על הנקוב תרומה ויחזור ויתרום מכל אחד ואחד בפני עצמו, מן הנקוב על שאינו נקוב תרומה ולא תאכל עד שיוציא עליה תרומה ומעשרות ממקום אחר, (ופי' עציץ הוא כלי שזורעין בו ואם נקב כשעור שורש קטן שהוא פתוח מבחוץ נחשב כקרקע מפני שהוא מחובר לקרקע), ומה שאינו צומח בארץ אינו חייב אלא מדרבנן, ולא תאכל עד שיוציא עליה וכו', לפי שהוא כטבל ואסור לכהן לאכלה שכל הגדל בעציץ שאינו נקוב אינו חייב בתרומה זו ואז נתנוה

לכהן ויהיה מותר באכילתה אם הוא טהור · תרם מן הדמאי על הדמאי ומן הדמאי על הודאי תרומה ויחזור ויתרום מן הודאי על הדמאי תרומה ולא תאכל עד שיוציא עליה תרומה ומעשרות, וכבר ידעת טפטור על חיוב טבל ביד בעל הבית וחפך לכהן · הדמאי הוא כמו הגדל בעציץ שאינו נקוב והודאי הגדל בארץ, אבל תרם משאינו נקוב על שאינו נקוב תרומתו תרומה דתרויהו כחדא נינהו דהיינו חיוב רדבריהם, מה שאין כן מן הדמאי על הדמאי שאפשר שאחד מהם הוא טבל גמור וחייב דאורייתא, ולזה הוא תרומה ויחזור ויתרום, (ופי' תרומה ויחזור ויתרום הוא במרתני' מסכת תרומה פרק קמא) · תוספת סוף פ"ה עציץ שאינו נקוב חייב במעשרות תרומתו אין מדמעת ואין חייבין עליהם חומש, ביר' שמאי אומר לא ימכור אדם את זתיו אלא לחבר ב"ה אומר אף למעשר וצניעי ב"ה היו נוהגין כדברי ב"ש, חבר הוא התלמיד חכם והוא הנאמן על הטומאה והטהרה, ואומר ביר' שמאי שהורים שהם עומדים לדריכה לא ימכרם אלא למי שהוא נאמן על הטומאה שמא יתעסק בשמן בטומאה, וב"ה אומר שמותר למכרן אפילו למעשר כלומר למי שהוא נאמן על המעשרות ואף על פי שלא יהיה נאמן על הטומאה לפי שדעתו בה שמותר לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל · וכרתב הר"ם פי' זו היא משנה אחרונה שהוא מותר וכן הלכה · ומסתברא שהמשנה הראשונה לזה הדין היא בפרק שני מזרעים המסכתא שהיא מסכת דמאי, דאמרינן המקבל עליו להיות חבר אינו מוכר לעם הארץ לח ויבש, וטעמא דמילתא שפירות עם הארץ בחזקת טומאה וסבירא ליה אסור לגרום טומאה לחולין שבארץ ישראל, והמשנה האחרונה היא בפרק ו' מאותה מסכתא עצמה, וקתני ב"ה אומר אף למעשר וכמו שהתבאר, וקיימא לן בחדא מסכתא יש סדר למשנה, וצניעי ב"ה הם המדקדקים במצות מחבורת ב"ה · ירושלמי מרו צניעי כשרי אמר רב חסדא כן שנינו שהכשר נקרא צנוע · שנים שבצרו את כרמיהם בתוך גת אחת אחד מהם הוא שהוא נאמן על המעשרות והאחר אינו נאמן ועשר זה הנאמן את שלו כלומר חלקו ודאי בשעה שנוטל התירוש שלו, עדיין צריך ומוטל עליו להפריש עוד מחלקו זה מעשר דמאי על חלק עם הארץ, הרי שיצא מחלק זה הנאמן מעשר ודאי בעבור חצי היין שלו ומעשר דמאי בעבור החצי האחר של עם הארץ והכל מחלקו, כיצד היו מחצה למחצה נטלו חציו מאה לוגין יין מפריש לוג אחד תרומ' מעשר ועשרה מעשר שני כנגד המאה לוגין שהרי הפריש מעשר של ודאי תחלה על חצי כל מה שדרכו בגת, וכן איזה חלק שיהיה לו ביין מפריש לפי חשבון · עם הארץ שאמר לחבר קח לי אגודת ירק אחת או גלוסקמא אחת ולקח לו סתם פטור ואם אמר לו זו שלי וזו של חברי ונתערבו חייב לעשר אפי' דין אלף :

דיני הלכה זו על שלשה עקרים, האחד שאסור למכור דמאי וכל שכן טבל לעם הארץ ומותר למכרו לתלמיד חכם לפי שהוא יפריש מהם המתנות הכתובות ואחר כן יאכלו, העקר השני שזה המוכר הוא תלמיד חכם, העקר השלישי שזה המוכר ידע השליחות ששלח עם הארץ לתלמיד חכם, לפי' כשאמר השליח למוכר תן לי בדמים או כך וכך סתם שלא הודיעו אם לעצמו קונה אם לעם הארץ השולחו, הנה זה הדבר הלקוח הוא פטור שהרי המוכר תלמיד חכם וגם שהוא יודע השליחות אם כן לא ירצון לו אלא פירות מחוקנים כדי שלא יבא עם הארץ לידי מכשול, ואם יפריש התלמיד חכם השלוח למוכר הזה באו הדמים לעצמו ובאו הדמים לחברו כלומר לאותו עם הארץ ונתן לכל כסף דבר בפני עצמו, יש לומר שמא מה שנתן בדמי החבר טבל הוא מפני שידע לתקנם ומה שנתן בדמי עם הארץ הם מתוקנים שלא יבא לידי תקלה, ואם נתערבו אפי' היה של חבר אגודה אחת ושל עם הארץ מאה אגודות נתחייב הכל מעשר דמאי והוא כשלא שאל למוכר אבל שאל לו ואמר ליה שהם מתוקנים נאמן וכל מה שיקנה ממנו פטור מפני שהוא תלמיד חכם, וקיימא לן חוקה על חבר שאינו מוציא דבר שאינו מתוקן מתחת ידו · בראשית רבה פרשת ס"א רבי ירמיה שדר ליה רבי זירא כלבלה דפירי אמר אי איתא דלא מעשרו לא הוה משדר לי, ומר אמר לא סמך אדידי אדהכי והכי מתאכלי פירי בטבליהו, נראה מזה שחבר השולח לחבר אחר יתקן או יודיעהו · וזה המעשה הביאוהו בעלי התוספות על מה שפירשו צדיקים עצמן לא כל שכן דלא פריך אלא גבי אבילה דאו בלאו הכי אשכחן מעשה דרבי ישמעאל שקרא וחטה פרק יציאות שבת, וכן מסכת עבודה זרה רב מנשה שרא אבן למרקלים, ופרק או הן הגולין אמר רב חונא להפילי דבי חביבי דתפירי בכירתנא ולית הלכתא כותיה, וכן מסכת יבמות פרק נושאין וסוף פרק האשה שנתארמלה בטקומו של רבי יהודה היו מעלין מתרומה ליוחסין בטקומו של ר' יוסי לא היו מעלין מתרומה ליוחסין, תניא אמר ר' אלעזר ברבי יוסי מימי לא העדתי אלא עדות אחת פעם אחת העדתי והעלו עבד לכהנה חוא בארתיה דרבי יוסי ואול אסחיד באתריה דרבי יהודה · מסכת מכות ומסכת חגיגה פרק אין דורשין ארואה בנחמה אם לא הרגתי עד זומם להוציא מלבן של צדוקים, ואמר לו שמעון בן שטח ששפך דם נקי, וכן כיוצא בזה, אלא הקושיא הבא היא על אבילת איסור שאין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידן ואפי' חבי קשיא דאמרינן מסכת ראש השנה סוף פרק קמא לוי איקלע לבבל בחד סר בתשרי אמר להו בסים תבשילא דבבלאי ביומא רבה בטערבא אמר ליה אסחיד אמר להו לא שמעתי מפי ב"ד מקודש

ותרצו דלא שיך היכא דאוכל אסור והיום מותר אבל איסבא לא, וכן פרק ערבי פסחים רבי ירמיה בר אבא אישתלי ואכל קודם הבדלה, והכי נמי אין המאכל אסור אא"כ מטעם שלא הבדיל, ואע"ג דהתם אמרינן טעם ולא הבדיל מיתתו באסכרה, ור"ת לא חשיב דבר תקלה אא"כ באוכל דבר איסור אבל אם אוכל דבר המותר בשעת איסור אין זו תקלה כלל כך, ועל מעשה דרבי ירמיה תירצו שמעשה דרבי פנחס הוא שהיה בדור של צדיקים גדולי' והאי מעשה היה בדור שאמרו עליו אם ראשונים בני מלאכים אנו בני אנשים ואם ראשונים בני אנשים אנו כחמורים ולא כחמורו של רבי פנחס בן יאיר. ומיהו מסכת עבודה זרה פרק רבי ישמעאל יש מעשה מוכיח רבי יוחנן בן ארוא ורבי יוסי בן יהודאי הוו יתבי וקא שתו חמרא על אתא ההוא גברא אמרי ליה תא אשקיין בתר דרמא לכסא איגלי מילתא דגוי הוה. וכן מסכת גיטין פרק קמא אמר רבי אבהו לעולם אל ישול אדם אימה יתירה בתוך ביתו שהרי אדם גדול היטיל אימה יתירה בתוך ביתו והאבילוהו דבר גדול ומנו רבי חנינא בן גמליאל האבילוהו ס"ד השתא בהמתן של צדיקים אא בקשו להאכילו דבר גדול ומאי ניהו אבר מן החי. ובמדרש רבי פנחס בן יאיר מזבולון יצא אילון ויונה הנביא, ובירושלמי פרק החליל יונה בן אמתי אמו מאשר ואביו מזבולון:

הפרק השבעה ושלשים.

לבאר הקלין שבדמאי, ריש מסכת דמאי הקלין שדמאי השיתין והרימין והעוזרדין ובגורת שוח ובגורת שקמה ונובלות תמרה והגופנין והנצפה וביהודה האוג והחומץ והכסבר, ירושלמי מה בין יהודה שחייב בראשונים ואינן פטורין אלא האוג והחומץ והכסבר ובגליל פטורין מן הראשונים וחייבין באוג ובחומץ וכסבר, ותירץ שהראשונים נשמרים ביהודה לפיכך הם חייבין שם ואין נפקרים אא האוג והחומץ והכסבור, ובגליל ההפך, יש קצת פירות שהקלו עליהם חכמים לפטרם אפי' מדין דמאי שהם תרומת מעשר ומעשר שני וכל שכן משאר החקים, פי' רש"י פרק כיצד מברכין הקלין שבדמאי פירות שאינם חשובים שהקלו חכמים בדמאי שלהם שהלוקחם מעם הארץ אין צריך לעשרם, וקראום קלים שבדמאי היה זה לשתי סבות האחת דהוה להו ספק מעושר ספק אינו מעושר, השנית אם שמורים אם דפקר, לפי שרוב אילנות האילנות הם מדבריים ואינם נכנסים ברשות איש אחד ומעט הם נטעים ורובם הפקר, ואו הם השיתין והוא מין מהתאנים הסדבריות, ופי' בירושלמי ביוצאין תחת סלעים כמו שיתין שהם יסודות כאמרם בשעה שכרה דוד שיתין, עוד בירושלמי אי דין השיתין רבי שמעון אומר שדין יוצאין מתחת העלין, מכלל שחטובים יוצאין למעלה מן העלין. מסכת שביעית פרק ד' תני רשב"ג אומר מהוצאת העלין ועד הפגים ג' יום מפגין ועד שיתין הנובלות ג' יום, מן השיתין ועד התאנים ג' יום, הרימון והוא אל נבק בלשון ארץ מצרים, ואלדום בארץ כנען, ואילנו א סדר, העוזרדין, והם א זערור', בגורת שוח, תאני חוורתא והם נותנים פריים משלש לשלש שנים, בגורת שקמה, והם תאנים מדבריות ונקראים א גמיז ובלשון אחרת תאני פרעה, כל או רוב הולדם בהרים ובמדברות, נובלות של תמרה כלומר שנופלים מהדקל מפני הרעש, ובדאמרינן בירושלמי נובלות התמרה רבי אילעא ורבי זירא חד אמר תמרי ביקא וחד אמר כושלים כומרא, פי' שמניחן אותן באילן להצטנק מלשון עורנו כתנור נבמרו, גופנין, שילי גופנא והוא א סבסתן. והר"ם פי' כין מהירקות דומה לשבת, ורבינו שמשון פי' ענבים הנשארים בגופן אחר הבציר קשים להתבשל, הנצפה הוא א כבר והוא צלף, האוג, הוא א סמאק, הכסבר הוא א כסברה, וכתב הר"ם והעקר שתהיה מחוק בו שכל צמח שחוקתו מן ההפקר ואינו נוטע אא מעט אינו מחויב דין הדמאי. וא"ד דתניי' הקלים שבדמאי דדוקא בדמאי אבל בשל ודאי חייבין ואף על פי שהם הפקר וקיימא לן בריש מסכת חלה שההפקר פטור מלעשר בשעשאן גורן חייבין וכדרבי יוחנן דאמר לקט שכחה ופאה שעשאן גורן הוקבעו. ומיהו גרסי' בירושלמי אמר רבי יוחנן לפי שרוב המינין הללו אין באין אא מן ההפקר לפיכך מנו חכמים אותן ולא שניא בין דמאי בין ודאי פטורין ואפילו אם דיגלן לא הוטבלו, אבל שאר מינין הנשמרין והופקרו ודיגלן חייבין במעשרות דאמר רבי יוחנן משום רבי אייעזר בן יעקב הלקט והשכחה והפיאה שעשאן גורן הוקבעו למעשר מדרבנן, מכל מקום לפום גמרא דידן בודאי מחייבי:

נקוט האי כללא בידך, שההפקר פטור וכמו שבארנו פרק נ"ב, אם כן או האילנות שהם על זאת החוקה פירותיה' כשיבאו לפנינו נחוקם ברוב ויהיו פטורין מלעשר וכל שכן אם נמצא אילניהם במקום הפקר. האמנם אם הם נשמרים הם חייבים שהפטור והקולא הנמצא בהם אינו אא מפני טעם הפקר, ולזה הוא ששנינו בתוספת פרק קמא רבי יוסי אומר שירזין

שבציפורין חייבות מפני שהם משתמרות, ופרק נ"ד שהתמורות כשהם רכים נקראים שיתיה, אע אפילו הם ודאי הפקר חייבין לעשרם אם עשאן גורן וכדרבי יוחנן, אבל שאר האילנות שדרכן להשתמר כגון השקדים ותאנה וגפן ורימון וכיוצא בהם ספקן חייב בדמאי וודאן טבל, וגם אע אם הם נמצאים במקום הפקר פטורין שהכל תלוי בשמירה, ועכשו אין יקשה צלף ונצפה וכמו שזכרנו פרק נ"ד שבמקום אחד חייבום ובמקום אחר פטרום והם אילן אחד בעל שתי שמות. ברם יש דברים שהחמירו עליהם ונתנו להם דין וחיוב הדמאי בכל מקום שהם בין בארץ בין בחוצה לארץ. גרסינן ריש פרק ב' אין דברים מתעשרין דמאי בכל מקום הדבלה והתמרים והחרובין והאורז וכמון, האורז שבחוצה לארץ כל המשתמש ממנו פטור, פי' שאו הדברים מחוייבים בדיני הדמאי בכל מקום אחד שיהיו בארץ אע או בחוצה לארץ אבל לא המין כלו אלא קצתו והוא אותו שלא יצא כמוהו אלא בארץ ישראל בלבד ועל כן יתחייב בו דמאי בכל מקום והם דבלת תאנים ידועה בתכלית המתיקות אי אפשר שימצא כמותה אלא בארץ ישראל. התמרים, ר"ל מין מהתמרים גסים מאוד לא ימצאו כמותם אע בארץ ישראל, והחרובין מין טיושר ונאה לא ימצא כמוהו אע בארץ ישראל, וכמון, גרגריו מיושרים, ומה שאמר כל המשתמש ממנו פטור ר"ל כל מה שנעשה ממנו בין קודם שימרח בין לאחר שימרח פטור ולא נחוש שמא נתערב באורז של ארץ ישראל, וא"ד כל המשתמש, כלומר אפילו בארץ ישראל דלא אתי לאיחלופי, ומיהו יש מתעשרין ודאי וכדאמרינן בתוספתא מסכת כלים פרק י"ג אמר רב יהודה לא הזכרו רימוני בדן וחצירי גבע של בין הכותים אע שמתעשרין ודאי בכל מקום, גבע זה אנה הוא ידעתו מפ' י"א. ירושלמי אמר רבי אבין חיוב המינין הללו על שאין כיוצא בהן בחוצה לארץ הוצרכו חכמי למנותם, ולאו הא דבילה בבוצרה, שחיקה היא, והא תמרים באלכסנדריא, רקיקין אינון, והא חרוב בביאור בבייר גדר הואי, והא אורז בחלתא אבתר הוא סכוך הוא, והא כמון בקיפרוס, עקים הוא. ומכתבו' שלוח פי' הר"ם כמון גרגריו מיושרים, וכן מסתברא שמקומות החרוב הוא בייר וגדר, ואין תמוה אם קרא גדר מארץ ישראל שהרי נאמר עליו חמת רקת וכנרת וכמו שקדם, קיפרוס הוא אי למערב עכו כמו מארתים מיל, ובלשון לעז גיפרי. שמעתי מה"ר ברוך על רבינו מאיר רבו שפעם אחת אירע שהביאו לו אורז יפה עמד הרב ז"ל ועשרם ואמר שמא מארץ ישראל הם, ואורז הרב מאשכנז היה:

הפרק השמונה ושלשים.

לבאר דין המזמן את חברו שיאכל אצלו והוא אינו מאמינו על המעשרות, ויש הנה דינים הצריכין לענין שבת ווולתו. מסכתין ריש פרק ז' המזמן את חברו שיאכל אצלו והוא אינו מאמינו על המעשרות אומר מערב שבת מה שאני עתיד להפריש למחר הרי הוא מעשר ושאר מעשר סכוך לו וזה שעשיתי מעשר עשוי תרומה מעשר עליו ומעשר שני בצפונו או בדרומו מחולל על המעות, מזגו לו את היום אומר מה שאני עתיד לשייר בשולי הכום הרי הוא מעשר ושאר מעשר סכוך לו וזה שעשיתי מעשר עשוי תרומה מעשר עליו ומעשר שני בפיו ומחולל על המעות. ירושלמי אמר רבי יוחנן מתני' בספק הא בודאי לא, כלומר שהם ספק לו אם הם מעושרים כענין דמאי לפי שאין אדם מתנה בפירות ודאי טבל שהם ביד חברו ופי' הענין הוא שזה שאינו נאמן המזמין ערב שבת מי שהוא מעשר שיאכל אצלו ביום השבת, הרי שזה המזמן אינו יכול ללכת ערב שבת לבית המזמן ולעשר שם הפירות כי אכסני הוא, אם כן אחר שהפירות ההם הם של דמאי שהרי הם ממי שאינו נאמן על המעשרות יש לו תקנה לזה המזמן ולצורך שבת לחוד:

מסתברא שהוא הדין אף על פי שלא הזמינו עדיין שום אדם בערב שבת אלא שהוא סבור שלמחר ביום השבת יהיה קרוא עם מי שאינו נאמן על המעשרות שיכול הוא מערב שבת לעשות זה התנאי על מי שיזמינהו למחר, והעקר אצלנו בדמאי אדם מתנה על מה שאינו ברשותו, וחכי איתא בירושלמי מה בין דמאי לודאי דמאי אדם מתנה על דבר שאינו ברשותו וודאי אין אדם מתנה אלא על דבר שהוא ברשותו. אבל אם ברור לנו שהמזמן אינו מעשר כלל אינו מועיל תנאי למזמן שפירותיו ודאי טבל הם לא דמאי. הוצרכנו לזה המעשה כדי שלא יוציאו המעשרות לכתחלה בשבת וזה יקדים הדבור מערב שבת, וזה שבערב שבת הוא שיאמר מה שאני עתיד להפריש למחר, כמו שפדרה המשנה, ובשיבא למחר שימזגו לו את הכום או שיושם לפניו לאכל מפני שואת התקנה היא בין בלח בין ביבש לא יאכל עד אם דבר דבריו, מה שאני עתיד לשייר בשולי הכום, וכן נעשה באשר דבר והוא שיניח כדי תרומת מעשר בשולי הכום, והוא אחד ממאה, וזה יספיק לו עם מה שהתנה מאמש, וכן יעשה בכל מה

שיאכל וישתה, וזאת תרומת מעשר שהפריש יוריקינה או יפמידנה כדי שלא יכשל עם הארץ המזמן, וכן נראה הענין מן הירושלמי. רבי ורבי יוסי ברבי יהודה נתאכסנו אצל בעל הבית והיו משליכין זה לזה שעור תרומת מעשר ומאבדין אותה. ומיהו בתוספתא פרק ח' אינו נראה כן דאמרינן נוטל תרומת מעשר ומניחה במקום המוצנע אחד תרומה טהורה ואחד תרומה טמאה. ירושלמי אמר ר' יונה צריך שיהיה זכור תנאו, שמעון בן אבא בשם ר' יוחנן צריך להלחיש בשפתיו, רבי ירמיה של לא נמצא במתקן בשבת, כלומר כשמפריש מן האוכל ועושהו מעשר, אמר ליה אדחי תנא, כלומר אימתי, ואם תאמר מאי מעמא הא כבר אמר למען תלמד ליראה את יי אלהיך כל הימים דאפילו בשבתות, עוד הקשה, כשמפרש ועושהו מעשר לא נמצא מאבד האוכלים כשמשליכים לארץ, ומשני מפרק כל שהו כלומר מעט מעט, ואינו אסור משום גזל אמר ליה רוצה הוא שיהא לו קורת רוח, (פי' גזל לעם הארץ המזמן, ומשני שהעם הארץ רוצה בנחת רוח אוהבו שהזמינו), וכן כתב הר"ם פרק ט' וצריך ללחוש בשפתיו בשעה שמפריש זו אחר זו ואינו כמתקן בשבת שהרי הקדים תנאו וטבל שיש עליו תנאי זה אם הוא ברשותו מותר לטלטלו בשבת קודם שיפריש ונותן עיניו בצד זה ואוכל בצד אחר, ומתני' היא בפי' מזגו לו את היום אומר אם כן לא יספיק בדברים שבלב, ויש אומרים שמשנת מזגו לו את היום היא שמעתא באפיה נפשה ומשתעי אפילו בחול וכל זמן וכדלקמן, והירושלמי נותן להתיר טלטולו טעם אחר והוא כרבי אלעזר דאמר משייר עמה כל שהו מן החולין ומטלטלה ובדתני' מטלטלין תרומה טמאה עם הטהורה, ועל ענין התנאי אומר עוד הירושלמי אמר רבי יוחנן הדא בשל דמאי אבל בשל ודאי טבל אינו מועיל תנאי ובדלעיל. ומיהו לפי מעשה דרבי הושעיא הנזכר שם נראה שאפילו בשל ודאי מועיל תנאי, וכתניתא דילן מוכח שמועיל תנאי אפילו בשל ודאי דהכי אמרי' מכלתין פרק בתרא, היו לו תאנים של טבל בתוך ביתו והוא בבית המדרש או בשדה אומר שני תאנים שאני ערידה להפריש הרי הן תרומה עשרה מעשר ראשון תשעה מעשר שני היו דמאי אומר מה שאני ערידה להפריש למחר הרי הוא מעשר ושאר מעשר סמוך לו, היו דמאי, שמעינן ממתניתן דלא אשכחן תרומה גדולה דמאי, נמצא שהבבא קמא בשל ודאי קא מיירי דקתני טבל, והשניה בשל דמאי ולא הוכיר בשל טבל תרומת מעשר שהרי היא באותם עשרה של מעשר ראשון, ומתרצים שהירושלמי דמשמע שאין מועיל תנאי אלא בשל דמאי הוא בשאין הפירות ברשותו ובהכי מועיל בשל דמאי אבל לא בשל ודאי, ומתני' בשישנם ברשותו ולזה מועיל התנאי אפילו בשל ודאי, וכן נמי כרב טהור קודש מה"ר אלעזר וק"ל בהלכותיו בשל ודאי נמי מועיל תנאי, ומיהו הר"ם כרב לפי משנת היו לו תאנים, גם זה תדע כי מה שנאמר בתאנים של טבל אינה הלכה לפי שהטבל חייב במתנות מדאוריתא והעקר בידנו בדאוריתא אין ברירה ואין כאן תקנה אלא אם כן הוציא לו המתנות קודם ואין ברירה דאוריתא ויש ברירה דרבנן היא שנויה מסכת יום טוב פרק כשילין, ובשל דמאי מותר בשביל התנאי שהקדים מערב שבת והכי נמי כתב ז"ל על משנת מסכת דמאי ושנויה היא נמי פרק בכל מערבין, הלוקח יין מבין הכותיים אומר שני לוגין שאני ערידה להפריש הרי הן תרומה עשרה מעשר ראשון תשעה מעשר שני ומוחל ושותה, ופי' ז"ל זה הדבר הוא בכי שקנה ערבי שבת ולא היה לו פנאי להוציא המתנות ופירות כותיים הם טבל ולפי הוא חייב במעשרות כלם כמו שאתה רואה, ומה שאמר מוחל ר"ל יתחיל לשתות, ואת ההלכה היא לרבי מאיר שסובר יש ברירה והדבר הנשאר כאלו הופרש מתחלה ותדע שחובת התרומה והמעשרות מן התורה באכילתה והעקר בידנו בדאורי' אין ברירה, ומפני זה אין הלכה כרבי מאיר שהוא לו זה הסתם אלא יוציא תרומה ומעשרות קודם שתייתו על כל פנים, עד כאן. והתוספתא נמי בערב שבת מיירי דהכי אמרי' מסכת דמאי פרק בתרא הלוקח יין מבין הכותיים מערב שבת ושכח ולא הפריש אומר שני לוגין שאני עתיד להפריש הרי הן תרומה ועשרה הבאים אחריהם מעשר ראשון ותשעה הבאים אחריהם מעשר שני ומתחיל ושותה מיד דברי רבי מאיר רבי יהודה ורבי שמעון ורבי יוסי אומרין אמר ליה לרבי מאיר אי אתה מודה שאם יבקע הנוד ששתה זה טבל אמר ליה לכשיבקע, ומיהו גבי מעשר שני כיון שדינו בפדייה יחללנו מעתה ולא מכינן אברירה אלא היכא דלא אפשר בענין אחר, וגבי תאנים דלא תני ומחל ואוכל משום דהתם אינם מעורבים וידועים הם מי הם תרומה ומי הם מעשר שני הלכך לא הוצרך לשנות ומחל ואוכל, ובמתני' רבי סתמא קתני לה לא ששנה בה פלוגתא דתנאי, וכן בגמרי' סוף מסכת מעילה גבי ביסין אלוגין רמא ליה, אייתי פלוגתא דהני תנאי ומשנת מסכת דמאי לא הזכירה תרומת מעשר לפי שאסור לקרות שם בין השמשות בודאי כי אם לפי הצורך בצמצום, ולהכי נמי לא קתני גבי מעשר שני בצפונו או בדרומו ומחולל על המעות כמו גבי דמאי דקביעות מקום וחילול כמו הפרשה הוא:

ומה שהביאו בתוספתא פרק בכל מערבין יראה שאפילו בשבת עצמו יוכל לומר זה במה שאינו מרתוקן מערב שבת. הלוקח יין מבין הכותי' מוחל ושותה, גרים רבינו האיי גאון ז"ל ומוחל ושותה כלומר מזוג מגורת מחול במים, וזה קודם הפרשה וכשיפריש התרומה והמעשר חלה עליהם מאיהם ואין כאן משום מתקן בשבת ולא משום שותה טבלים למפרע שכשיבאו

לידי ההפרשה יהיו נקבעים ונמצא מה ששתה חולין שתה, אלמא קסבר הגאון יש ברירה ולבקיעת הנוד לא חיישינן כרבי מאיר, כלומר הרי תרומה ומעשרות בתוכן והוא שותה ואמרינן מה שמשייר והו תרומה ומעשרות ומה ששתה חולין שתה, ואי קשיא תוס' דדמאי קרא שם לשולי חביות לא ישתה מפיה דמשקה מעורב הוא אם כן אפילו יש ברירה כל זמן שלא הופרש חולין ותרומה ומעשר מעורבין והוה ליה דמע, איכא למימר דהתם לא תלה הטעם בהפרשה הילכך ישתה מה ששתה ויניח מה שיניח ולעולם אותם שנשארו לשעת הפרשה הם מוקבעים לתרומה ומעשר שהוא לא קבעום אלא על הנפרשים כשעור קביעתם, וכן מסברת דמאי מוגו לו את הכום אומר שני לוגין וכו', הרי כמו כן בכאן שלא קבעם מיד בשולי הכוס אלא מה שישאר בשוליו והנשאר הוא הנקבע לא השתוי, וכמה משניות שבכאן שנינו מעשר שני לצפונו או לדרומו ומחולל על המעות, וכאן שנינו מוחל ושותה ולמה שינה את לשונו אלא ודאי נראין דברי הגאון והדברים עתיקין, עד כאן. הרי בכאן שלש לשונות לפי מה שנמצא שהרי התוספת גרים מוחל ושותה, כרתחיל, וכן פי' הר"ם, ורבינו האיי מוחל, ורש"י פי' מחלל. מסברת מכשירין פרק ברתרא מי החלב כחלב והמוחל כשמן (פי' שמן עבור ובו מים כעורב). הלכות שבת פרק כ"ג כתב הר"ם מי שקרא שם לתרומת מעשר של דמאי או למעשר עני של ודאי לא יטלם בשבת ואף על פי שיחד מקומם מקודם השבת והרי הם ידועים ומונחים בצד הפירות ואם היה כהן או עני למודים לאכל אצלו יבאו ויאכלו ובלבד שיודיעו לכהן שזה שאני מאכילך תרומת מעשר ולעני שזו מעשר עני, והיא שנוייה מסברת דמאי פרק ד' (פי' קורא שם תרומת מעשר המחוייבת לזה הצבור יהיה בזה הצד וסימן עליו אך לא הפרישה מכלל הפירות הם ולזה אמרו אף על פי שהם ידועים לא יטלם בשבת, ובארו בגמרא שלא יטלם הוא לא יתנם כלומר לא יטלם לנתינה מפני שאסור לתרת המתנות בשבת). ונראה מדבריו ז"ל שפבור שתרומות ומעשרות בזמן הזה דרבנן שעבשיו יהיה מותר להתנות אפילו בטבל דהא דרבנן יש ברירה, עוד יתבאר מהירושלמי שבשעת הפרשת והגבהת זה התקון ביום השבת שאדם אחר זולת המתנה הוא שיכול להפרישה ולהגביהו ומביא על זה מעשה רבי אושעיא הוה ליה תנאי ודאי אתיא איתתא בשלית ירקא אינשא מתקנא אתיא אמר ליה לרבי אושעיא שלח זכרי בן לוי דתקנן ליה ואף על גב דלא הוה לנו וכיה בגויה:

תנאי העשירה מבוארת במשנת מוגו לו את הכום, ושואל הירושלמי מתי יאמר זה אם קודם שתיה משקה מעורב אם אחר שתייה נמצא שותה טבלים למפרע, ומשני לעולם קודם שתיה והוא שיאמר מכבר לכשאשתנה כלומר מעכשו לכשאשתנה, ועל מאי דגרסי' בתוס' וירושלמי ומעשר שני בצפונו או בדרומו מחולל על המעות אמר רבי יהודה היאך זה מעשר דבר שלא בא לתוך ידו, לא מצאתי מי שהשגיח על רבי יהודה בזו מפני שחולק על המשנה, ועל ההוא דהלוקח יין מבין הכורים אומר הירושלמי הכל מודים בכום שהוא על אתר, וקורא מערב שבת לשבת על אתר כלומר זמן סמוך זה לזה וקרוב, ודוקא נוד דעבדי דמשהין ביה חמרא ואיכא למיחש אבל כום וכיוצא בו בדבר שאין משהין בו או דברים שאין בהם דרך בקיעה מודו לרבי מאיר שמועיל בו תנאי, וזה יהיה לסברת מי שיש לו שתנאי מועיל בשל טבל, ההוא דהלוקח בשל טבל משתעי, ותנאי אי זה שיהיה כשמועיל דוקא למה שיאכל בשבת לבד אבל לא לצורך החול, וכבי איתא בירושלמי מסברת דמאי פרק ז' רבי ינאי הוה ליה תנאי ודאי שלו רבי חייא רבה מתקנו בשבת אמר לו למען תלמד ליראה את יי' אלהיך כל הימים אפי' בשבת, ופי' תנאי ודאי שהיה לו ודאי טבל שהתנה עליו מערב שבת, ובגמרי' מסברת יבמות פרק האשה רבה רבי ינאי גופיה תרם שלא מן המוקף לכבוד שבת, וכברנוה פרק י"ו, ומאחר שהיה תורם שלא מן המוקף על כרחי' היו לו פירות בידו שהוא תורם בעדם שאינם במוקפות ואם כן שהיו לו פירות מה לו לתקן האחרים שלא מן המוקף יסתפק עם אלו הפירות בשבת ויניח האחרים למוצאי שבת ואז יתרום מן המוקף, אלא שמא יצטרך לכל הפירות הללו והללו ולא איפשר ליה אלא בהבי, אבל מי שיש לו פירות שאינם מתוקנים כלל מערב שבת ולא עשה עליהם שום תנאי אינו יכול להסתפק מהם באותה שבת כלל, והוא שלא כדברי התוספות דלעיל, דהא אמרי' מפק חשיכה מפק אינה חשיכה אין מעשרין את הודאי אבל מעשרין את הדמאי, וכיוצא בזה הרבה, וזה אחד שבת ואחד יום טוב שאין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד, ואפילו אין לו מה יאכל דמשום עונג שבת אינו עובר, דהא תקיעת שופר ונטילת לולב דאוריתא ואפי' שבות דרבנן לא מבטלינן עליה וכן הדם שענבו מרובין מעליו פסול ואם מעטן כשר ואין ממעטין אותו ביום טוב לפי שהוא כמתקן, וכיוצא בזה, ואין לנו בשום מקום חטוא בשביל שתוכה אם לא הצלת נפשות ומה שהזכירו ז"ל, ומיהו אם עבר ותקן מרתוקן וכמו שקדם:

הפרק התשעה ושלשים.

לבאר המדיר את חבירו שיאכל אצלו והוא אינו מאמינו על המעשרות, וענין החשוד, והמסגף עצמו. גרסי׳ במכלתין פ״ד המדיר את חברו שיאכל אצלו והוא אינו מאמינו על המעשרות אוכל עמו בשבת ראשונה אף על פי שאינו מאמינו על המעשרות ובלבד שיאמר לו מעושרין ואין ובשבת שניה אף על פי שנדר ממנו הניה לא יאכל עד שיעשר, ושבת ראשונה הוא שבת ראשונה שיקראהו לאכול עמו אף על פי שזכר לו לאכול עמו והתירו זה מפני דרכי שלום, ומה שאמרו אף על פי שנדר ממנו הניה כלומר אף על פי שזכר לו בכלל שבועתו שלא יהנה ממנו אם לא יאכל אצלו שצריך לו לעשות בן לחוק החברה ולהרחיק האיבה שתפול ביניהם אם לא יאכל עמו אף על פי כן אינו רשאי לאכל עמו עד שיעשר הוא בעצמו או יעשרו אחרים לפניו. ואת המשנה על כרחי׳ היא בשהיתה ואת החדרה בשבת עצמו שלא היה דרך להתנות, ויש מי שפי׳ שזה בסעודת חתן וכלה ברזולה ומפני דרכי שלום, והכי איתא בירושלמי, אמר רבי ינאי ברבי ישמעאל בשם רבי יוחנן בשבת של פרוטוגמיא התירו משום איבה, (פי׳ פרוטוגמיא טלה טורכבת והיא יונית פרוש הוא ראשון וגמיו הוא שמחה), ודרכם שקורין לחתן רוק הנושא בתולה לנישואיהם פרוטו גמו, ואלמון בבתולה או ההפך אין קורין לו אלא גמו, אמר רבי אבין בן התירו טבלין מפני דרכי שלום רבי ירמיה בעי אי מפני דרכי שלום למה לי דקתני ובלבד שיאמר לו מעושרין ואין ומשנת המזמן כשהזמנה היא בערב שבת שיכול להתנות ולזה אפשר במזמן שיהיה בכל ערב שבת מן יכול השנה אם ירצה והמדיר אינו רשאי להיות אלא באותה שבת בלבד, ומשנת הלוקח יין, וכן משנת דיין לו תאנים שתיהן בטבל קא מירו, אבל מי שיש לו פירות של דמאי בתוך בירתו ערב שבת והוא בבית המדרש או בשדה או לעסקין פשוט הוא שיכול להתנות דהא קתני הין דמאי אומר מה שאני עתיד להפריש למחר, הרי שהקדים תנאי מערב שבת ומועיל לו בשבת, ועוד דלא גרע תנאי על פירות שהם ברשותו מתנאי על פירות שאינם ברשותו כההיא דהמזמן:

ביצה בזה גרסי׳ פרק ד׳ הלוקח פירות ממי שאינו נאמן על המעשרות ושכח לעשרן שהו בשבת ואוכל על פיו חשיכה מוצאי שבת לא יאכל עד שיעשר, וכן הוא בתוספתא שאלו בשבת אוכל ביום טוב אוכל, וכן שבת ויום טוב הסמוכין זה לזה שאלו באחד מהם אוכל בשני וכן שני ימים טובים של גליות, ואפילו הין לו פירות אחרות מרוקנים מאותו המין, וטעם שאלו בשבת אובל על פיו שאומרת שבת עליו ולא יעשה עם הארץ עברה ביום הגדול והנורא ההוא, וחשיכה כלומר צאת הכוכבים, עד שיעשר הנזכר כאן הוא תרומת מעשר ומעשר שני שהם דיני הדמאי, לא מצאו אמר ליה אחר שאינו נאמן על המעשרות מעושרין הם אוכל על פיו, קיימא לן אין אדם חוטא ולא לו. וכן פסק הר״ם פרק י״ב מהלכות שחיעד על של אחרים נאמן חוקה אין אדם חוטא ולא לו, וכן נמי הלכות שמיטה פ״ט, והקשה על זה הראב״ד מההיא דהנכנס לעיר ואמר מי כאן מעשר ואמר ליה אחד איש פלוני נאמן, ומקשינן בגמרא ועד אחד נאמן אמר רבי יוחנן קולא הוא שהקלו באבסנאי מפני חיי נפש, ועוד דרבי מאיר סביר ליה החשוד על דבר לא דנו ולא כעדו ומתם לן תנא כרבי מאיר, ודרבי מאיר היא בפרק כל פבולי המוקדשין, והסתמא היא פרק עד כמה. כתב על זה הר״ם החשוד בטהלי דרבנן אין ראוי לחשוד אותו בטהלי דאוריתא אבל אם נחשד על טומאה דאוריתא הרי הוא גם כן חשוד על שביעית ומעשרות דאוריתא, ומה שאמר שם זה הכלל החשוד על דבר עניינו שהחשוד על שום דבר בין מדרבנן בין מדאוריתא הרי הוא חשוד על איסור אחר שהוא כמוהו בשום צד מהצדדים. ומיהו בתוספות שאפילו בשלו נאמן כמו שתראה מההיא שאומרת שבת על עם הארץ, עוד שהרי מטעם אין אדם חוטא ולא לו הוא שהבשרנו רועה בהמות דלאו דידיה. וראינו האיי גאון כתב שער שמיני כל מי שהוא חשוד למכור דברים האסורים שאם נחשד בכך אסור ליקח מכל מה שקנה בעולם אם יש באותו קנין שום חשד מאותו דבר האסור כדגרסינן החשוד על הבכורות אין לוקחין ממנו אפילו בשר צבים ולא עורות שאינן עבודים ואין לוקחין ממנו צמר מצובע אבל לוקחין ממנו אפילו מים ומלח דברי רבי יהודה רבי שמעון אומר כל שיש לו זיקת תרומה ומעשר אין לוקחין ממנו, עד כאן. וטיהו אף על פי שהעדות הוא לוולתו אינו מועיל בחול אלא בשבת לחוד. ירושלמי החשוד על השביעית מאימתי מקבלין אותו משיבא לבית דין שאין מבירין אותו ויאמר חשוד אני, חשוד על השבועה כדתנן פרק כל הנשבעין אחד שבועת העדות ואחד שבועת הפקדון ואחד שבועת שוא, ואמרינן חרם וליתני שבועת בטוי כי קתני דבי משתבע משקרא אבל שבועת בטוי דאומר קושטא קא משתבע לא קתני, כגון אוכל ולא אוכל, ופי׳ רש״י דלא כפסיל. כתב הרב

בעל העטור ומסתברא נחי דלא קתני לה מידו לכי עבר אשבועה מיפסל, ושמעינן מינה עובר על גזירת קהל פסול דהיינו שבועת בטוי, וכן הורו הר' יעקב והר' משלם ז"ל. לרבינו אפאסי החשוד על הגנבה אם החזיר בתשובה ולא על ידי יראה ופחד וקבל על עצמו שלא לגנוב לישראל וגוי מקבלין עדותו, עד כאן. תרומת מעשר של דמאי שחזרה למקומה ועכשו נעשה מדמע אף בחול שואל זה העם הארץ אם הרים והפריש אותה תרומה ואמר הוצאתיו ותקנתיו אוכל על פיו, עוד שם כשם שאימת שברת על עם הארץ כך אימת תרומה עליו שיאמר זה טבל וזה תרומה זה ודאי וזה דמאי אע"פ שאמרו החשוד על דבר לא דנו ולא מעידו לא נחשדו ישראל על כן. היה מוכר פירות בערב שבת עם חשיכה ואמר מרוקנים הם הלוקח ממנו למוצאי שבת לא יאכל עד שיעשר, ודברי הגוי לא מעלין ולא מורידין, כותי כגוי לכל דבריו:

ביוצא בזה גרסי' במתני' פועל שאינו מאמין לבעל הבית נוטל גרוגרות אחת ואומר זו ותשעה הבאים אחריה עשויות מעשר על תשעים שאני אוכל זו עשויה תרומת מעשר עליהם ומעשר שני באחרונות מחולל על המעות וחוסך גרוגרת אחת רשב"ג אומר לא יחסוך מפני שהוא ממעט מלאכתו של בעל הבית רבי יוסי אומר לא יחסוך מפני שהוא תנאי ב"ד, וביאור זה תחלה שהרי ייחס מקום למעשר שני שאמר באחרונות כאו אמר בצפונו או בדרומו, ואמרו וחוסך גרוגרת אחת כלומר מחסר ממון בעל הבית אותה גרוגרת שאנו מחשבין שמא היא תרומת מעשר ויתנה לכהן ולא יחסרנה ממה שפסק עליו בעל הבית לאכל מפני שתנאי בית דין הוא שלא יחסר תרומת מעשר של דמאי אא משל בעל הבית, והכי איתא בתוספתא תנאי בית דין הוא שתהא תרומת מעשר משל בעל הבית ומעשר שני משל פועל, ולזה הפי' יחידי רשב"ג הוא החולק על ת"ק שהוא אומר לא יחסוך מפני שממעט מלאכתו של בעל הבית כלומר לא יחסרנה ממונו בעל הבית לפי' חוסך אצלו כגון וצדיק ירזן ולא יחשך, ויהיה פי' מלאכתו של בעל הבית ממונו כטעם לרגל המלאכה אשר לפני, ורבי יוסי אומר לא יחסוך כלומר משלו אא משל בעל הבית שבא לפרש דברי ת"ק והלכתא כותיה ולא כרשב"ג, וזהו לפי פי' הר"ם, אבל לפי מה שפירש רבינו דניאל והביאו ה"ב הערוך מסתברא שרשב"ג ורבי יוסי הם בששה אחת ושניהם חולקים על ת"ק, והלכה כותיהו וזה לשונו לא יפחות גרוגרת מאכילתו ליתנה תרומת מעשר מפני שממעט מלאכתו של בעל הבית וכן מפורש בירושלמי מסכת כלים, ע"כ, והשתא רבי יוסי איתי כותיה אא טעמא דמר משום דממעט מלאכתו של בעל הבית ומלאכתו מלאכה ממש ולא יהיה חלוש, וטעמא דמר משום תנאי בית דין ויהיה לשון ההלכה מסכים עם שניהם ששניהם אומר לא יחסוך כלומר לא יחסוך משלו אא משל בעל הבית:

ירושלמי רבי יוסי אול לחד ארבר אשכח חד ספרא אטמיאם אמר ליה מהו כן אמרו ליה ציים אמר ליה אסיר לך במלאכת בשר ודם אי אתה רשאי במלאכת שמים לא כל שכן, (פי' אטמיאם חולה), (ציים רגיל להתענות):

מזה יצא לנו שאין ראוי לסגף עצמו ולהתענות כל ימות השנה שבתות ומועדים, והאי דאמרינן פרק אלו עוברין בפסח מר בריה דרבא ירתיב בתעניתא כולי עלמא לבר מפוריא ועצרתא ומעלי יומא דכפורי, פירש הרי"ף דבתעניות חלום קא מיירי, (פי' שלא היה נזהר להתענות כולה שתא לבר מהני), ואפילו להתענות בראש השנה ובשבת שבעשרת ימי תשובה שדיו נוהגין קצת מהגאונים ז"ל נשא רבינו האיי ואמר דבר זה לשונו ז"ל להתענות בשני ימים טובים של ראש השנה כך אנו רואים יפה שלא להרבות בתענות שכך אמרו פרנסי ישראל הראשונים לישראל בראש השנה אבלו משמנים ושתו ממתקים וכן בשבת שוב אין אנו רואים שיתענה אדם שהרי תשעה באב שהוא תענות חמור לא ראו לקובעו בשבת אא בדחו, ואפי' להשלים בשבת הענית שהוחחל בערב שבת נסתפק בכמה דורות עד שנחתכה הלכה מתענה ומשלים ואם להשלים בשבת כך האיך נאמר שתעניות נדבה בשבת שפיר דמי הילכך לא תעשו כן, ע"כ, וראם כתב לפוריא שאתא ואסור להתענות בשבת מפני כבוד השבת ולא בערב שבת מפני טורח שבת, ואמרינן בירושלמי סוף מסכת נדרים רבי יוסי בר' חנינא אסור להתענות עד שש שעות בשבת אבל תענית חלום מותר אפי' בשבת כדאמרינן פרק יציאות שבת. פרק בכל מערבין בסוף דרש מר זוטרא משמיה דרב הונא הלכה מתענה ומשלים. כלומר מערב שבת, ועל זה הוא שדברי רבינו האיי, שהרי רבי עקיבא פעם אחת חל תשעה באב להיות ערב שבת והביאו לו ביצה מגולגלת וגמעה בלא מלח ולא מפני שהיה תאב אא כדי להראות הלכה לתלמידים. כתב הריא"ג אין אנו דוחים עונג שבת ושמחת י"ט הקבועים מן התורה מפני תענית נדבה שאין לה עיקר חיוב ואפי' מדברי סופרים אא לתענית חלום בלבד משום צערא דגופא, וכן בירושלמי מס' תענית בכל מתענין חוץ משבתות וימים טובים וחולו של מועד וראשי חדשים וחנכה ופורים ע"כ. מסכת ראש השנה פ"ק קמא על ששה חדשים השלוחים יוצאים על ניסן מפני הפסח ועל אב מפני התענית ועל אול מפני ראש השנה ועל תשרי מפני תקנת המועדות על כסלו מפני חנכה ועל אדר מפני הפורים. כתב הר"ם בפי' המשנה בית שני לא היו מתענין על עשרה בטבת

ולא שבעה עשר בתמוז אלא מי שהיה רוצה לבד, ולוה לא היו יוצאין על טבת ועל תמוז, והטעם בזה מאמר השם יתי צום הרביעי וכו' כאן נתן בידם הבחירה, והיה מכלל זה תשעה באב שהוא העשירי אלא הואיל והוכפלו בו צרות, עד כאן. לזה אדם התעניתו ופורע, כתב הראב"ד ואפי' אמר יום זה, כתב הרשב"א על זה והירושלמי שאומר הא אם אמר יום זה מתענה ומשלים כלומר שאינו רשאי ללותו לא קיימא כותיה דפליג הוא אגמרין, למאי דסבירא ליה לרב ז"ל ההיא דרבי יהושע בריה דרב אידי כוכח הכין, גם מזה הירושלמי הביא הרב ז"ל ראיה על מי שנשבע לעשות דבר ביום פלוני אם עבר ולא עשה שוב אין חיוב שבועה עליו ולוקה על שעבר על שבועתו ופטור מלעשותו, ותדע לך דגרסינן בירושלמי מסכת נדרים פרק קונם יין נדר להתענות ושכח ואכל בכר אבד תעניתו רבי אבא בשם רבנן דתמן אמר והוא שאמר יום סתם הא אם אמר יום זה מתענה ומשלים, כלומר שאם אמר יום סתם כבר קבל עליו להתענות יום אחד ואף על פי שהתחיל עכשיו להתענות אם שכח ואכל אין תשלום יום זה עולה לו משום נדרו אבל אם אמר יום זה אף על פי ששכח ואכל משלים זה ואין חייב להתענות יום אחר עד כאן. ומיהו אין הענין כן במי שלא רצה ליכול וזהו שכתב הר"ם בפי' המשנה פרק רבי אליעזר דמילה, וממה שאני חייב להזכירך בכאן שהאדם כשעבר ולא מל בנו או יליד ביתו וחס עליו ביום שמיני שעבר על מצוה גדולה חמורה שאין בכל התורה כמוה וזה הענין קשה יותר ממי שעבר עליו חג הסכות ולא עשה סוכה או הפסח ולא אכל מצה לפי שזה אחר שעבר יום שמיני למילה לא נפטר מואת המצוה ואין בכל התורה מצוה כזו רצה לומר שלא יתחייב בה מלקות והוא מכשול גדול ואם מת ערל חייב כרת הנזכר בתורה בכמי שלא יכול. ירושלמי מסכת תעניות פרק קמא תני מותר לאבול עד שיאור המזרח רשב"ג אומר עד קרית הגבר ישן ועמד אפור בשלא התנה ואם התנה מותר. פרק סדר תעניות רבי יוסי אומר אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתעניות שמא יצטרך לבריות ואין הבריות מרחמות עליו ואמר רב יהודה אמר רב מאי טעמא דרבי יוסי דכתוב ויהי האדם לנפש חיה אמר ליה הקדוש ברוך הוא נשמה שנתתי לך החיה אותה, וכן מסכת נדרים מהחיא דאשר חטא על הנפש, ומסכת תענית פ"ק בר בי רב דיתיב בתעניתא ליכול כלבא לשירותיה, והטעם שאין המצטער יכול לכון שמועתיו ולא לעמוד על תורתו וכל שכן האיש הרעב ובדאמרינן פרק השותפין שרצו אמר רב דימי דמן חיפא קודם שיאכל אדם וישתה יש לו כמה לבבות לאחר שאכל ושתה אין לו אלא לב אחד שנאמר ואיש נבוב ילבב וכתיב נבוב לוחות ומתרגמן חליל לוחין, (ופירוש כמה לבבות שאינו מסכים לדעת אחת) ועל דעת זה מסכים הרשב"א ז"ל אף אנו נאמר כמה התירו מן הדברים לכבוד השבת וכמו שהוא בפרק זה ובפרק שלפניו. האמנם באמת דרבי נתן תניא רבי נתן אומר אין לך אהבה כאהבה של תורה רבי יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוג העולם הזה נותנין לו תענוג העולם הבא. פרק הנודר מן המבושל וזמנא חדא גזר תעניתא רשב"ג רבי יהודה לא אתא לבי תעניתא אמרי' ליה לא אית ליה כיסויא שדר ליה גליכא ולא קביל דלי ציפתא אמר ליה לשליחא חזי מאי איכא מידו לא ניחא לי דאיתחני בהדין עלמא, (פירש ציפתא מחצלת ותחתיה גומא שלא יהבים), וכן עמום הנביא ע"ה כי בקר אנכי ובולם שקמים תרגם יונתן ע"ה ארי מרי גיתין אנא ושוקטין לי בשפלתא מן קדם חובי עמי אנא מסגף נפשי, והתענית במקומו ראוי ושוב הוא בענין בדברים הנזכרים במסכ' תענית על עניני המאורעות וכיוצא בהם. פרק אין עומדין אמר רבי אלעזר גדולה תענית יותר מן הצדקה מאי טעמא שזה בגופו וזה במטונו, ירושלמי פרק אין עומדין המתפלל ואינו נענה צריך תענית, והאמת צדיק אוכל לשובע נפשו כענין האומר אוכל בשביל שאחיה ואחיה בשביל שאעבוד יוצרי יתי:

נחזור לענין. חבר שהיה יושב במשתאו של עם הארץ ובסעודתו של עם הארץ אפילו רואין אותו נוטל ואוכל מיד נוטל ושותה מיד אין לו חוקה למעשרות שמא עשר בלבו אף על פי שאמרו כל אלו תקלה לאחרים הם כלומר שיחשבו שתהיה הסעודה מתוקנת וכן נראה מלשון הר"ם שכתב ראוהו מיסב עם עמי הארץ אין הסעודה בחזקת מעושרת שמא החבר על התנאין שבלבו הוא סומך, כשם שאדם סועד אצל עם הארץ וסומך על תנאו כך הוא צריך להיות מתנה על בנו ואפילו היה בנו במקום אחר אבל אינו צריך לחיות מתנה על אחר חוץ מבנו ואפי' היה עמו במשתה, לפיכך בן חבר שהיה מיסב במשתה עם הארץ אין הסעודה בחזקת מעושרת שמא אביו התנאה עליו. תוספות היה בנו מיסב אצלו מעשר עליו אחר אין מעשר עליו בנו במקום אחר מעשר עליו:

הפרק הארבעים ·

בדיני מעשר שני ורובו במה שנוהג שלא בפני הבירה · מסכת זבחים פרק ב״ש, וכן פרק ארבע מיתות אמר רב יוסף הלכתא למשיחא אמר ליה אביי אי מעתה כולה שחיטת קדשים לא ליתנא הלכתא למשיחא אי דרוש וקבר שכר נמי דרוש וקבל שכר, מכאן אתה למד שהשונה מה שהוא הלכה בזמן הזה ששכרו מרובה מהשונה הלכתא דמשיחא, וכענין זה כתב הר״ם בפי המשנה הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שקורא בתורה ומאי לא הפסיד בברכות אי מברך לפניה ולאחריה ואפי׳ אחר שש שעות כן היום, ומכאן אתה למד שמי שקרא ק״ש בעונתה שכרו מרובה מקורא בתורה ברם אין אנו משמשים על מנת לקבל פרס אלא למצותו ית׳ ושננתם לבניך ודברת בם · מעשר שני קדם וברו והוא שנאמר עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה · גרסי׳ בספרי שנה שנה מלמד שאין מעשרין כן החדש על הישן אין לי אא מעשר שני שאר מעשרות מנין ת״ל עשר תעשר, ונודג אפילו שלא בפני הבירה, אבל אינו נאכל אא בפני הבירה ובירושלם בפרט, דאיתקש לבכור תם ובכו שקדם, נמצא שבזמן הזה צריך להפרישו ואם ירצה ליהנות ממנו יפדהו או יחללהו, אבל אכלו בלא פדיה וחלול עובר בלאו שנאמר לא תוכל לאכול בשעריך, ולוקה על אכילתו בין שהמעשר שני טמא ואוכלו טהור או ההפך, והוא שאכלו בירושלם קודם פדייה אבל אכלו בטומאה חוץ לירושלם מכין אותו מכת מרדות · פרק ג׳ לא יאמר אדם לחברו העל הפירות הללו לירושלם ונחלקם אא אומר לו העלם שנאכלם ושנשתם בירושלם · ירושלמי מה בין האומר שנאכלם ושנשתם לאומר לחלקם אמר רבי זירא מחילכות עיטעומים היא, (פי׳ זה וזה הנה אסור אא עטעמו עליו חכמים והתירוהו), ומעשר שני אינו אפור לזרים שכל עצמו הית נאכל לבעלים, והפודה אותו לעצמו יוסיף חומש שנאמר ואם גא יגאל איש ממעשרו ויסף חמישיתו עליו, וכן אם נפלו לו ברושה, או שנתן לו טבלו במתנה, והאשה הפודה מעשר שני שלה אינה מוסיפה חומש שנאמר איש ממעשרו ולא אשה · מסכת קידושין פרק קמא אין קנין לעבד בלא רבו ואין קנין לאשה בלא בעלה · ירושלמי אשתו אינו פודה לו מעשר שני, רבי שמעון בן אזעור אמר בשם רבי מאיר אשתו פודה לו מעשר שני, והכין תניא ר׳ מאיר עבד יד העבד כיד רבו ולא עבד יד אשה כיד בעלה, מעשר שני קודש והוא ממון גבוה וגוהגין בו כבוד · מרגני׳ פרק קמא מעשר שני אין מוכרין אותו ואין ממשכנין אותו ואין מחליפין אותו ואין שוקלין כנגדו, והתוספת אין ממשכנין אותו אין מהרהגין אותו ואין שוקלין כנגדו דינרי זהב אפילו חלל עליהם מעשר שני אחר. לא יתנם לשולחני להתנאות בהם ולהלוותן ולהרעטר בהם אם בשביל שלא יעלו חלודה הרי זה מותר, וכן אין מקדשין בו האשה לפי שהוא ממור מעשר שני, אין מדליקין בו בשהוא טמא דאמר ר׳ זעירא בשם רבי אזעור מנין לקונה בכסף מעשר שני שניטמא שאין מדליקי׳ בו אליבא דרבי עקיבא תיל לא בערתי ממנו בטמא · מערבין במעשר שני שנפדה · פרק חלק את כל שללה תקבוץ שללה ולא שלל שמים מכאן אמרו התקדשות שבתורה יפדו ותרומות ירקבו מעשר שני וכרבי הקודש יגנזו · כשפודין אותו אין פודין אותו לשם מעשר אא לשם חולין אומר כמה שווין פירות חולין או ואף על פי שהכל יודעין שהם מעשר כדי שלא יתגבה, וזה לדברי הר״ם, אבל הראב״ד כתב נראה לי שלא אמרו דבר זה אא כשפודין אותו על פירות שלא לפרסם הדבר אבל על כסף תורה גילתו ואנו מכסין והלא מכין שמברכין על פדיונו מצוה היא ולמה טומנין את המצוה ולפי התוספתא לא נאמר אא שלא לפגום את המעשר מפני שדמי המעשר פחותים מדמי חולי, ולשון התוספתא פרק ד׳ מוכר מעשר שני לשם חולין אבל לא ימכרנו לשום מעשר מפני שפוגם את המעשר, מעשר שני נרתן שיפדה או שיחלל, ופדיון הוא בשווי, וחלול הוא אפילו על פרוטה ויהיה הוא שוה מנה, ואין פדיון בפחות מפרוטה מפני שהוא כפודה באסימון, וזה הפדיון יהיה על כסף ושיהיה עליו צורה למעוטי אסימון שנאמר וצרת הכסף, וכדאיתא פרק כל שעה · ומסכת ערבין פרק בכל מערבין, ואין פודין אותו במטלטלין, אא על מטבע היוצא ושיהיה ברשותו, אבל של דמאי מחללי׳ אותו נחשת על נחשת · כתב הר״ם מדת חכמות שפודין אותו בזמן הזה בכדי שווין כדרך שפודין אותו בפני הבית דהתם אין פודין אותו אא בשווי ולא אכסרא, (פי׳ באוכד אא את שדמיו יודעים יפדה על פי עד אחד ושאין דמיו יודעים יפדה על פי שלשה כדאיתא בתנאי), ופי׳ הר״ם שצריך שידיו סוהרים ואפילו יהיה האחד גוי או בעל הממון מותר · מסכת סנהדרין פרק קמא תנו רבנן איזהו מעשר שני שאין דמיו יודעין פירות שהרקיבון ויין שהקרים ומעות שהחלידו · תנו רבנן מעשר שני שאין דמיו יודעין פודין אותו בשלשה לקוחות אבל לא בשלשה שאינן לקוחות אפילו אחד מהן גוי אפילו אחד מהן בעלי׳ וכן בתוספת, וארבעה שדמיו יודעים כיצד פירות מרקיבי׳ ומעות מחלידין או יין שהתחיל להחמיץ, ועל מעשר שהוא בזה כשפודה אותם אין

צריך להוסיף עליהם חומש אא דיו שיאמר הוא וחומשו מחולל על איסר זה, וודאי שהוכירה התוספת מעשר שני שאין לו דמים דיו שיאמר הוא וחומשו מחולל על איסר זה, וכן נראה ללשון הר"ם פרק ד' ופרק ה' ובומן הזה כתב עוד והורו הגאונים שאם רצה לפדות שוה מנה בפרוטה לכתחלה בומן הזה פודה לא יהיה חמור מן ההקדש ומשליך הפרוטה לים הגדול, וכן אם חלל מעשר שוה מנה על שוה פרוטה מפירות אחרות הרי זה מחולל ושורף את הפירות שחלל עליהם כדי שלא יהיה תקלה לאחרים. כתב הראב"ד תמה אני אם אמרו הגאונים שיפדה מעשר שני אפי' בומן הזה פירות על פירות אא במעשר שני של חוצה לארץ שעשאוהו כדמאי. כתב הר' מאיר נרבוני מיהו לפרסומי מילתא צריך ליה טפי מפרוטה כי ההיא דאחר מינהו לנכסיה וכו', ולא נהיר' דפרוטה נמי היא לפרסומי מילתא, דהכי אמרינן מסכ' ערכין פרק המקדיש ההוא גברא וכו' אימר דאמר שמואל שחללו לכתחי' מי אמר ה"מ בומן שבירת המקדש קיים משום פסידא דהקדש אבל בומן הזה אפי' לכתחי' אי הכי אפי' פרוטה נמי לפרסומי מילתא, ואולי למדו מהר"ם סוף הלכות ערכין שכתב ז"ל מותר לפדות ההקדשות בומן הזה ואפי' לכתחלה בפרוטה ומשליך אותה פרוטה לים המלח וחכמים היו שיפדנו בארבעה זוזים או קרוב לזה כדי לפרסם הדבר, מההיא דפרק הזהב נראה שאין מחללין פירות על פירות דהא כל עצמנו אנו נותנים ודהבא להוי טבעא לגבי מעשר שני כדי שנוכל לחללו עליו, מכלל שאם נחשבהו פירא לא ורבינו האיי גאון אמר דדהבא פירא הוי לכל מילי, ומיהו מההיא דמסכת טבול יום פרק בתרא יראה שמחללין וכרנוה בסוף זה הפרק, הפודה מעשר שני מברך עליו. ירושלמי רבי מונא בעי קומי רבי יודן כיצד הוא מברך אמר ליה אם היו פירות על פדיון מעשר שני אם היו מעורין על חלול מעשר שני, כתב הר"ם ואם חללן על פירות אחרות או שחלל מעות על פירות מברך על חלול מעשר שני, והפודה או מחלל מעשר שני של דמאי אינו צריך ברכה, ומכלל הגאונים שפתם לן הר"ם הוא ראי"ם שכתב פרש' קדושי' דקיימא לן כשמואל דאומר הקדש שוה מנה שחללו על שוה פרוטה כמחולל אע"ג דשמואל דיעבד קאמר ה"מ בומן שבירת המקדש קיים אבל בומן שאין בירת המקדש קיים אפי' לכתחי' מההיא דאחריתינהו לנכסיה בפום בדית'. גרסינן בפרק כל הגט בפי' המניח פירות להיות מפריש עליהם תרומה ומעשרות מעות להיות מפריש עליהם מעשר שני מפריש עליהם בחוקת שהם קיימין ואם אבדו הרי זה חושש, כלומר למפרע, עוד שם בשלשה פרקים בודקים את היין בקירום של מוצאי החג ובהוצאת הממדר, ובשעת בניסת מים לבוסר, וזה בין שסומך עליו תרומה ומעשר הוא אם החמיץ:

הפרויה והחלול, הוא שפודה אותם בדמיהם וצריך שיאמר הרי המעות הללו פדיון הפירות של מעשר שני או הפירות הללו של מעשר שני מחוללין על המעות הללו כלומר שתחול קדושת המעשר על המעות וודאי שצריך לכתחי' אבל אם לא פירש כלומר שלא הוציא בפיו ובשפתיו ולא אמר הרי זה פדיון מעשר אא שהפריש המעות כנגד הפירות דיו כרבי יוסי, ובזה המעשה יצאו הפירות ההם מקדושת מעשר שני לחולין, ובתוספת פרק ד' רבי אומר אם עתיד לקרא להם שם אין בהם קדושה עד שיקרא להם שם אם אין עתיד לקרא להם שם כיון שהפרישם נתקדשו, ומתני' הפודה מעשר שני ולא קרא שם רבי יוסי אומר דיו, והלכת' כותיה. ומסתברא שכשאדם פודה מעשרו כדין תורה כלומר שדמיו ידועים ופודהו בשוויו שאז מוסיף חומש וקורא לו שם חומש, והמחללו על שוה פרוטה אין צריך לקרוא שם לחומשר ולזה אינו נזכר כלל במשנה כשאמר ומעשר שני מחולל על המעות שאינו מזכיר וחומשו בשום מקום, ואם אמרו יפה הוא וכדחזקיה, מעשר שני שאין בו שוה פרוטה אינו תופס בו פדיון, אם כן יצניעהו עד שיהיה שוה פרוטה בודאי ואז יפדהו כדין ומעשר שני בזה בטל ברוב כלומר מעשר שני שאין בו שוה פרוטה ובפרק הזהב איתא והכי אוקימנא מדתניא בהדיא מעשר שני בטל ברוב, באיזה אמרו במעשר שני שאין בו שוה פרוטה שנכנס לירושלם ויצא, פודין אותו כשער הזול כמו שהחנוני פורט ולא כמו שהוא מצרף, וכשתחלל הפירות על המעות אין צריך שיהיו הפירות ההם והמעות שתחלל עליהם נמצאים במקום אחד, אא שיהיו במקום המשתמר, וכן פי' רש"י פרק כל הגט ברישה ומחל, מעשר שני מחלל בדבורא בעלמא על מעות שיש לו בביתו דמה שאפשר לתקן לגמרי יתקן ושותה מיד, ונפקא לן מדאמרינן מסכת מעשר שני פרק ג' פירות בירושלם ומעות במדינה אומר הרי המעות ההם מחוללים על הפירות הללו, ופירות או הם חולין והמעות מעשר שני, ומדינה נקראת כל מדינה ומדינה ממדינות ארץ ישראל לבד ירושלם, כן פי' הר"ם וגבי כסף מדינה פרק י"ו פירשו קצת המפרשים מדינה ירושלם, עוד ראיה באותה מסכת פרק ד', וכן היא שנויה ריש פרק הזהב היה עומד בגורן ואין בידו מעות אומר לחברו הרי הפירות הללו נרצונים לך במתנה וחוזר ואומר הרי הן מחוללין על המעות שבבירה, ואז הפירות של מעשר שני הם, וזה דבר הערטה הוא לפטור החומש בשעת פדייה מפני שהפודה מעשר שני שלו דוקא מוסיף חומש, ומפני זה יכול להעריך וכדתנן מעריטין על מעשר שני וכו', ונותנו לחברו במתנה ויזכה בו חברו ואחר כן יחזור ויפדה אותה ממנו במעות שיש לו בביתו ולא יתחייב חומש לפי שכבר נרצנו במתנה. תוספות פרק ד' כיצד חייב בחומש הפודה בסלע נותן חמשה דינרין. תוספות מסכת מעשר שני

פרק קמא אין מחללין אותו לא על מטבע ולא על מטבע שאינו יוצא ולא על מעות שאינם ברשותו . כיצד היו לו מעות כוביות מעורת ירושלמיות אין מחללין אותו עליהן אם חלל לא קנו מעשר . אין מחללין אותו לא על מעות שבמדי ולא על מעות שבבבל אא אם היה כן והיו לו מעות בבבל מחללין אותו עליהם , כיצד אין מחללין על מעות שאינם ברשותו היו לו מעות טמונות בקצרה בהר המלך או שנפלה כיסו לבור אף על פי שידוע שהוא שם אין מחללין אותו עליהם ואם חלל לא קנה מעשר , היה טעון כדי יין וכדי שמן וראה אותם שנשתברו לא יאמר הרי הן עשויין תרומה ומעשרות על פירות שיש לי בתוך ביתי אם עשה כן הרי זה אסור . מסכת טבול יום פרק בתרא בראשונה היו אומרי' מחללין על פירות עם הארץ חזרו לומר אף על מעותיו, ומיהו מטבע שיוצא על ידי הדחק מסתברא שמחללין עליו דאמרינן פרק הזורק , כמה תהא הסלע חסרה וכו' , ונורצנה למעשר שני ואינו חושש שאינה אא נפש רעה , אמר רב פפא שימ האי מאן דמוקים אוהא מקרי נפש רעה וה"מ דנפיק על ידי הדחק , (פי' דמוקים אוהא שאינו רוצה ליקחנו במה שמכר או בחובו) , ומעות כוביות וירושלמיות לא היו יוצאות כלל , ואם כן על מטבע טורניש כסף או על מטבע בנדוקי הנזכרים פרק י"ו היוצאים פה עמנו בארץ הצבי על ידי מעט דוחק מסתברא שמחללין עליהם וכן כיוצא בהם , הפודה בשעת הפדייה צריך שיעין ויציין מקום מעשר שני קודם שיפרישנו באיזה צד וחלק רמוז וניסמן ונודע טן הפירות באחת מארבעת רוחותיהם ואם לא עשה כן לא עשה ולא כלום , כלומר שאם אמר מעשר שני של פירות או פדוי או מחולל במעות או לא אמר כלום ולא קבע מעשר אם לא קבע לו מקום וכדאיתא בתוספתא פ"ג האומר מעשר שני שבחפץ זה מחולל על איסור זה ולא קבע לו מקום רבי שמעון אומר קרא שם וחכמים אומרים עד שיאמר לצפונו או לדרומו :

מעשה ברשב"ג ורבי יהודה ורבי יוסי שנכנסו אצל בעל הבית בכויב אמרו נדע היאך בעל מרתקן פירותיו כיון שהרגיש בהם הלך והביא לפניהם בדלוסקין מלא דינרי זהב אמרו לו האיך אתה מתקן את פירותיך אמר ליה כך אני אומר מעשר שני שבחפץ זה מחולל על איסר זה אמרו לו צא ואבל את מעותיך נשברת מעות איבדת נפשו' כלומר שלא קבע מקום לצפונו או לדרומו , והרוויח מעות שלא חל עליהם קדושת מעשר , ואבד נפשו' שהאכילם את שאינו מעושר :

נמצא שמה שהיה מקדושה ראשונה לחוד חייב בתקון הפירות שהרי כויב עצמה לא החזיקו בה וכמו שקדם , ומנהגנו היום בארץ הצבי לייחד בתיבה או בכיס חתיכה אחת כסף ממטבע היוצא ונחלל על שוה פרוטה ממנו , וכשאנו אומרים שהיא כבר טענה משאה נקח לה פרוטה ונחלל החתיכה ההיא עליה ונשליכה באחת הבורות לאבוד ועתה תצא החתיכה לחולין והפרוטה תהיה פדיון המעשר , עוד נחזיר החתיכה למקומה וחוזר חלילה לעולם . האמנם בשנת מעשר עני אין לך עסק באותו כסף שמוכרח אתה להפרישו , ובעל נפש שנותן בזמן הזה המעשר שני לעניים תבוא עליו ברכה וכדאיתא בירושלמי זברנוהו פרק מ"ו , האוכל כזית מעשר שני או ששתה ממנו רביעית חוץ לחומת ירושלם לוקה שנאמר לא תוכל לאכל בשעריך , ולוקה על כל אחת ואחת בפני עצמו , והוא שאכלו משנכנס לירושלם אבל קודם מכין אותו מדות , ואפילו להדליק בו הנר אסור עד שיפדה , ומאשר עניין פדייתו לפני הנראה אינו שוה בזמן הזה בירושלם עם פדייתו בשאר מקומות ארץ ישראל יצטרך באור בפרק מיוחד :

הפרק האחד וארבעים .

בבאור פדיית מעשר שני בירושלם בזמן הזה , ונאמר שמעשר שני מפירות שנגמרה טלאכתן כמו שקדם אחר שקרא לו שם הרי הם בקדושת מעשר שני ויצטרך בעל הפירות או שיוציא מעשר זה ושיפרישהו מפירותין ושיתנהו ללוי עני ואם הוא בעצמו רוצה לאוכלו מאחר שהוא מותר לזרים צריך שיפדהו או שיחללהו , ובזה המעשה הוא שהפשיט וחלץ זה המעשר שני קדושתו והלבישה אל המעות ההם שהוא מחלל עליהם , וזה הענין מסתברא שלא יתכן שיעשה בזמן הזה בירושלם לפי שמעשר שני שנמצא בירושלם אין אדם יכול להפשיט מעליו קדושתו לא בפדיון ולא בחלול , וטעם בזה שאחר שהמעשר שני הזה קלטו ליה מחיצות ירושלם אינו נתן לעולם לפדייה ולא לחלול לא בזמן הבית ולא אחריה , והכי גרסינן לה מכלתין פרק ג' פירות שנגמרה מלאכתן ועברו בתוך ירושלם יחזור מעשר שני שלהם ויאכלם בירושלם . או הפירות עברו בתוך ירושלם והמעשר שני עדיין בתוכם ויצאו הפירות כמות שהם ואפילו הכי קלטי להו מחיצות למעשר שני שבתוכם , כל שכן אם יש לך פירות בירושלם חייבין במעשר שני והפרשת אותו וקראת לו שם כמו שהוא צריך דקלטי ליה מחיצות ויאכל בירושלם בקדושת מעשר שני שלא

נרון לפדייה, אם כן בזמן הזה שלא נרון לאכילה וגם אין אתה יכול לפדותו דקלטי ליה מחיצות תוליך הכל ליום המלח, ואין לומר שדבר תלוי במציאות החומה מדאמרינן מסכת זבחים פרק בתרא, ומעשר שני לפנים מן החומה, וא"כ עכשו שבטלה החומה חזרה להיות כשאר עיירות ארץ ישראל לענין זה, זה אינו שהרי בכלל ארץ ישראל בדינים התלוים בחומה בטולה אינו מבטל החק כדאמרינן מסכת מגלה פרק קמא רבי אליעזר אומר אשר לו חומה אף על פי שאין לו עכשו והיה לו קודם לכן, וזה הן בענין בתי ערי חומה הן בענין קריאת המגלה, ואם כן היאך יוק לירושלם שקדושתה לעולם עומדת. גרסינן פרק כיצד צולין סכו בשכן של מעשר שני לא יעשנו דמים על חבורה שאין פודין מעשר שני בירושלם. ברם אם המעשר שני נכנס לירושלם ונטמא מותר לפדותו ואפילו נגמרה מלאכתו ואפילו מעשר שני של ודאי והכי תנינן לה פרק הזהב מנין למעשר שני שנטמא שפודהו ואפילו בירושלם שנאמר כי לא תוכל שאתו ואין שאתו אלא אכילה שנאמר וישא משאות מאת פניו, וכן התם נמי בהחיא פרקא דאמרינן מחיצות לאכל דאוריתא, כלומר מן התורה מצוה לאכל לפנים מן החומה, מחיצות לקלוט כלומר שיהיו המחיצות קולטות בין לענין פדייה בין לענין שום דבר מדרבנן הוא, וכי גזרו רבנן דתחני קליטת מחיצות למעשר שני דשוב אינו יכול לפדותו, וכן פי' רש"י והר"ב התרומה הביא מזה ראיה שעכשו יפדנו ואפילו בירושלם, ותמה הוא דהכי הוא דאמרי' התם כלומר פרק הזהב ומאי יצא דנפל מחיצה והא אמר רבא מחיצה לאכל דאוריתא מחיצה לקלוט דרבנן וכי גזור רבנן כי איתנהו למחיצות כי ליתנהו למחיצות לא גזרו רבנן, לא פלוג רבנן וכו', אי הכי מאי אירייא אין בן שורה פרוסה אפילו יש בו נמי לא מבעינן קאמר לא מבעיא יש בו דאוריתא קלטו ליה מחיצות אבל אין בו דרבנן אימא לא קלטו ליה מחיצות קמ"ל, אשכח לרבנן דפליגי עליה דרבא דאף על גב דליתנהו למחיצות לא פליג אלא כמאן דאיתנהו דמי, ואין הלכה כיחיד במקום רבים. גרסינן מכלתין פרק ג' וכן היא שנויה פרק או הן הלוקין מעשר שני שנכנס לירושלם ונטמא וכו', ב"ה אומרי' הכל יפדה ויאכל בחוץ חוץ משנטמא בולד הטומאה בפנים, פי' כיון שנכנס לירושלם בין שנטמא באב הטומאה בין בולד הטומאה בין בפנים בין בחוץ אומר ב"ש הכל יפדה ויאכל בפנים כלומר שלא פסק ממנו הקדושה לגמרי חוץ משנטמא באב הטומאה בחוץ דכיון שנכנס לירושלם ואף על פי שהוא נפדה שהוא עתה חולין אסור להוציאו אלא יאכל בירושלם מלבד מה שנטמא באב הטומאה חוץ לחומה ואחר כך נכנס לירושלם שכותר להוציא לפי שבשעת כניסתו לא היה ראוי לאכילה ולא הייתה בו קדושה כלל שכבר נטמא בטומאה חמורה דאורייתא, וב"ה אומר הכל יאכל בחוץ כשנפדה מלבד מה שנטמא בולד הטומאה לפנים מן החומה לפי שעדיין נשאר בו קצת מקדושת מעשר שני לפי שלא נטמא טומאה חמורה דאוריתא, ולפי' יאכל בפנים אחר הפדייה, ואב הטומאה הוא כמו שרץ ושכבת זרע ושמא מת ונדה וב ומצורע וביוצא בהם, וולד הטומאה כמי שנטמא באב הטומאה הרי שיש לנו פירות שפודין אותם בירושלם וחוזרין חולין ונאכלין בכל מקום הן בירושלם הן בחוצה לה לפי שנסתלקה מהם קדושת מעשר שני שדינו שאינו נאכל אלא בירושלם וזה כשנטמא:

מסתברא לעניותנו שאין ראוי ללמוד מזה בזמן הזה עד שנאמר מעשר שני בזמן הזה טמא הוא שכלנו טמאים, ואם הוא טהור כלומר המעשר הזה מפני שלא הוכשר באחד משבעת המשקין נגרום לו טומאה כדי שנוכל לפדותו בירושלם אין זה כלום דהתם משתעי בזמן שרזיו פודין מעשר שני שנטמא ואוכלין את דמיו בטהרה בתורת פירות מעשר שני, וכמו שכתב הרים פרק ג' מעשר שני שנטמא אפילו בירושלם פודין אותו ויאכל ואוכלין את דמיו בטהרה בתורת פירות מעשר שני כמו שיתבאר אפילו נטמאו הפירות כלן כשהן טבל מפריש מעשר שני בטומאה ופודהו, אם כן כשנוכל לאכול פדיונו בקדושת מעשר שני דהיינו כשנטמא לפני הבירה יפדה, לא נוכל לאכל פדיונו בקדושת מעשר שני דהיינו כשנטמא אחר הבירה אין פדיונו כלום, לזה מעשר שני שנטמא היום בירושלם לא נוכל לפדותו, דמה נפשך טהור הוא למה נפדהו ולאכלו לא נוכל שאין בית, ואם הוא טמא כשנפדהו איך נוכל לאכול פדיונו בקדושת מעשר שני, הילכך אין למעשר שני בירושלם היום אלא הרקבון הן שיהיה טהור הן שיהיה טמא, אם כן עכשו בחטאינו בטלה הפדייה שם כי אין בית, וכן נראה ממה שאמרו כי לא תוכל שאתו כלומר שאין אתה יכול לאכלו מפני שנטמא הא לא נטמא תוכל לאכלו יצא עכשו שהמונע הוא חרבן הבית, ואפילו יהיה המעשר טהור, אם כן פדיון הטמא שבזמן הזה אינו מטעם הפדיון שהוא עכשו והתם הוא אפשר והשתא לא אפשר, ומסתברא שביוצא בזה הוא מה ששנינו סוף המסכתא מי שהיו לו פירות בזמן הזה והגיעה שעת הביעור ב"ש אומר צריך לחללו על כסף וב"ה אומר אחר שהם כסף ואחר שהם פירות, ופי' הר"ם בזמן הזה עניינו בזמן שאין בית המקדש קיים, אומר ב"ש וצרת הכסף בידך הכסף בלבד מעלין, וב"ה אומר כי הוא כשיש שם מקום להעלות הפירות ולאכלן בו, אבל בזמן הזה שאין שם מקדש הדין הוא שיבער הפירות, שהרי החילול אינו מועיל לו מביון שאין יכול לעלות ולאכלן בירושלם, אם כן יגנו אחד הכסף ואחד הפירות כלומר יניחם במקום מוצנע עד שירקבו הפירות, אף אנו נאמר בזמן שהיה

שם מקדש והיה מעשר שני טמא היה נפדה ואוכלין דמיו בטהרה וכדלעיל, אבל עכשו שאין שם מקדש יוליכהו לים המלח עד שנא' כל שרשנו באכילה ישנו בפדייה וכל שאינו באכילה אינו בפדייה, והכי גרסי' לה בפי' בתום' פ"ג אין פודין מעשר שני בירושלם בזמן הזה אין מחללין מעשר שני בירושלם בזמן הזה, אין מוכרין מעשר שני בירושלם בזמן הזה, אין מוציאין מעשר שני בירושלם בזמן הזה ואם הוציא הרי אלו ירקבו, מחללין מעות על פירות בירושלם בזמן הזה ב"ש אומר זה וזה ומעשר שני וב"ה אומר מעות כמו שהיו הפירות כמו שהיו, ועל כרחי' תלתא בבי קמאי במעשר שני מופרש ועומד משתעו, ובבא דאין מוציאין הוא בשעדיין המעשר שני בתוך הפירות, ועצה טובה קמ"ל שאין מוציאין אותו שם כלומר אין מפרישין, ומה שהכריח לפרש כך דקא תני בירושלם ולא קתני מירושלם, ובבא בתרא דמחללין מעות הוא לחזק הדבר שהרי המעות הם של מעשר שני והפירות הם חולין ואומר ב"ה מעות כמו שהיו כלומר שאפילו על קדושת מעות קלטי מחיצות, ועל דרך זה הלך הר"ם פרק ב', כשם שאין אוכלין מעשר שני בזמן הזה בירושלם כך אין פודין אותו שם ואין מחללין אותו שם ואין מוכרין אותו שם ואם נכנס לירושלם אף בזמן הזה אין מוציאין אותו משם אלא מניחין אותו שם עד שירקב, לפיכך אין מפרישין מעשר שני בירושלם בזמן הזה אלא מוציאין את הפירות בטבלן חוץ לעיר ומפרישין אותו שם ופודהו ואם הפרישו שם בזמן הזה ירקב, עד כאן. והר"ם דקוסי כרתב ואת הברית' קשה לרבינו יצחק על ההיא דמסקינן פרק הזהב דלענין פדייה לא נחלקו בין ישנם למחיצות בין אינם למחיצות ופי' שם דלענין להוציאו לחוץ משמע בסוף פרק חלק שחלקו דאמר רבא מחיצות לאכל דאוריתא מחיצות לקלוט דרבנן וכי גזור רבנן כי איתנהו למחיצות כי ליתנהו למחיצות לא, פי' ויכול להוציאו, ובפי' שונה בתוספתא שאין יכול להוציאו בזמן הזה, עד כאן. ואין לא יהיה פי' התוספתא על דברי התלמוד כפי' המפרשים כמו ה"ב התרומה וולתו שיאמרו שאינו נאמר בזמן הזה, נמצא אם כן שבזמן הזה המפריש מעשר שני בירושלם צריך להוליכו לים המלח או מפרר ווורה לרוח, וזה דהא על כרחי' צריך לקרא לו שם ואחר שקרא לו שם מעשר שני נתקדש ונאסר אם לא בפדיון או בחלול, והוא אינו יכול לפדותו שם ולא לחללו שם אם כן הוצרך להפרישו מכלל הפירות שלו ואחר כן לאבדו במקום נקי:

האמנם מסתב' שיש לישבי ירושלם כפי מה שאנו רואי' בזה הערת הקל מטורח הוצאת הפירות למקום רחוק, ואיך שהרי ירושלם לחוד וציון לחוד וכמו שכתוב בספר מלכים אז יקהל שלמה את כל זקני ישראל את כל ראשי המטות נשיאי האבות לבני ישראל אל המלך שלמה ירושלם להעלות את ארון ברית יי' מעיר דוד היא ציון, וכתוב בספר דברי הימים ויעש לו בתים בעיר דוד ויבן מקום לארון האלהים ויט לו אהל, הרי שזה האהל הוא בציון, והנך רואה כי עוד היום האהל הזה עומד קיים בתחלת חוייתו והוא בכיפה וכנגד הר המוריה לדרום והכל קורין לו חיכל דוד, ולפניו לצפונו מערבו רחוב אין ספק שהוא מציון וזה קרוב מאד אל בית הכנסת שהיא היום שם ואל השכונה, ואם כן נקל הוא להם להוליך שם פירותיהם וכבר יצאו מירושלם ויתקנום שם, ומה שאמר אבן עזרא על מגדל ציון זכרנוהו פ"ג, ואולי בית הכנסת והשכונה הכל בציון, אבל מה נעשה היום שהרי דרכי ציון אבלות ומסילות ירושלם שוממות ולא נכר גדריהם בברור שהיום תראה העיר יותר גבוהה מהר המוריה וכל שכן בית הכנסת והשכונה ואולי הירד זה מאשר נחרבה כמה פעמים וחזרו ובנוי על ההרום ולזה תמצא כפות ישנות תחת הבתים והם קרקע הבתים החדשים, ואולם היה הר הבית גבוה מירושלם וכדאיתא בפרקא דחסידי, לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתקנן עד שיצאו ישראל מירושלם להר הבית מפני הגשמים. ומסכת חגיגה פרק קמא אם יכול לרכוב על כתפו של אביו לעלות מירושלם להר הבית ובכמה דוכתיה, ובשנת מעשר עני שוה ירושלם בענין זה לשאר מקומות ארץ ישראל:

הפרק השנים וארבעים.

לבאר ענין הביעור מפני שעקרו מעשר שני, וזכרון קצת דיני השבירות. ונאמ' זמן ביעור מעשר שני ושאר המתנות הוא ערב יום טוב האחרון של פסח משנה הרביעית של שמיטה וערב יום טוב האחרון של פסח משנה השביעית ולא היה מגיע פסח של שנה רביעית אלא עד שתעשר כל מה שצמח בשנה השלישית ממה שהוא חייב מעשר עני, וכן כל מה שצמח בששית הן פירות האילן הן פירות הארץ, ואותו יום היו נותנין מכל הצמחים כל המתנות שחייבות, תרומה גדולה ותרומת מעשר מעשר ראשון כל אחד לבעליו, ומעשר שני הירד הוא אוכל מה

שיכול לאכלו, וכן נטע רבעי שהוא כמעשר שני, ואחר כך מבערין ומאבדין מה שנשאר עד שלא ימצא מהם אצלו וברשותו כלל לקיים מה שנאמר בערתי הקדש מן הבית, כיצד אם נשאר אצלו תרומה ותרומת מעשר ירקן לכהן, מעשר ראשון ללוי, מעשר עני לעניים, כל אין המתנות היו להם בעלי זולתו אבל המעשר שני של ודאי או נטע רבעי הם שלו ואין נאכלין אחד מהם אלא בירושלם, ולזה אם נשאר אצלו מעשר שני של ודאי או נטע רבעי או מעות פדיון שלהם הרי זה מבערם ומשליכם לים המלח או שורפן, וזו היא ששנינו ערב יום טוב האחרון של פסח רביעית ושל שביעית היה הביעור כיצד היה הביעור נותנין תרומה ותרומת מעשר לבעליה מעשר ראשון לבעליו מעשר עני לבעליו מעשר שני והבכורים מתבערין בכל מקום, אבל אם נשאר אצלו מעשר שני של דמאי אינו חייב לבערו, וכן פירות שלא הגיע לעונת המעשרות בשעת הביעור אינו חייב לבערם:

דין ביעור נוהג לפני הבית ושלא בפני הבית, וצריך להתודות, כתב הר"ם פרק י"א ובין בפני הבירה ובין שלא בפני הבירה חייב לבער ולהתודות ווידוי זה נאמר בכל לשון שנאמר ואמרת לפני יי אלהיך בכל לשון שאתה אומר, אין מתודין אלא ביום וזה כל מי שהיה לו מעשר שני בזמן הזה והגיעה שעת הביעור אחר שאין שם מקדש בחשאנו הן שיהיה כסף מעשר שני הן שיהיו פירות מעשר שני הדין הוא שיבער הפירות לא שנצטרך לחללם ובבית הלל, ואם הוא בשעת הביעור רחוק מן הפירות קורא עליהם שם לכל המתנות, כתב הר"ם קורא שם למתנות ומזכה להם לבעליהם על גב קרקע או למי שזוכה בהם לבעליהם ומתודה למחר, ועושה על הסדר וכמעשה דר"ג וקנים, וכדאיתא סוף מכלתין ובבא מציעא פרק קמא ומסכת קדושין פרק קמא מי שהיו פירותיו רחוקים ממנו צריך לקרות להם שם מעשה בר"ג וקנים שהיו באין בספינה אמר ר"ג לזקנים עישור שאני עתיד למוד נרתון ליהושע ומקומו מושכר לו עישור אחר שאני עתיד למוד נרתון לעקיבא כדי שיוכה לעניים ומקומו מושכר לו אמר ר' יהושע עישור שני שאני עתיד למוד נתון לאלעזר בן עזריה ומקומו מושכר לו ונתקבלו זה מזה שכר, פי הר"ם רבי עקיבא היה פרנס של עניים ורבי יהושע לוי הוה ורבי אלעזר בן עזריה כהן עשירי לעזרא, והעקר המפורסם אצלנו כשם שקרקע נקנית בכסף ובשטר ובחזקה כך שבירות קרקע, ובששכר המקום נקנין המטלטלין שבתוכו שאותו קרקע יחשב כאלו הוא שלו וברשותו וכאן כשך שם המטלטלין או שנתנם שם, לזה כל אחד מהם שהשכיר לחברו מקום המעשר בכסף וחברו קנה המעשר שהיה במקום ההוא כאן הגיע לרשותו, ור"ג עשה זה לפי שהגיעה שעת הביעור והיה חייב להגיע ליד בעליו כל חק וחק מן המעשרות והתרומות מאחר שנגמרו פירותיו, ואלו לא היה ר"ג עם או הנזכרים שהיה אפשר לו להגיע לידם החקים על הדרך שאמרנו היה מספיק לו לקרוא שם בלבד למעשרות וליחד להם מקום בצפון או בדרום כמו שהתבאר, וזהו ענין אמרם בתחלת זאת החלכה צריך לקרוא להם שם כלומר שכשהגיע שעת הביעור והפירות רחוקות ממנו שאינו יכול להוציא מהם החקים שצריך על כל פנים לקרוא להם שם:

זה המעשה מסכת בבא מציעא פי רש"י שר"ג תרם באשר הוא שם ששכח לתרום וחשש שמא יסמכו בני ביתו על חזקה על חבר שאינו מוציא דבר שאינו מתוקן מתחת ידו, ותמה שהרי אין ספק שלא עשה כך אלא שהגיעה שעת הביעור וכמו שפי' הר"ם, וכן נטי נראה מלשון המשנה, אבל בזה המעשה ר"ג היאך לא הוכיר תרומה גדולה, וי"א דלא מחייבה בביעור אלא מדרבנן כדאמרינן מסכת בכורים פרק ב', יש במעשר ובבכורים מה שאין בתרומה וחד מיניהו ביעור והכא לא איירי אלא בשל תורה, ומדרש וגם נתתי ללוי זו תרומה גדולה ותרומת מעשר אסמכתא בעלמא היא, ולא היא דאף על גב דהוה ליה מדרבנן ר"ג לא הוה מולול ביה, אלא על כרחי תרומה גדולה חייבת בביעור מן התורה כמדרש וגם נתתי ללוי ומתני' דקאמר שאינה חייבת בביעור כלומר הבערה והשלכה ושריפה כמו שאר מתנות אבל נתינה לכהן מיהא חייבת משום דכתיב וגם נתתיו ועכשו יתקיים מדרש וגם נתתיו כלומר לכהן ותתקיים המשנה כלומר שאין מבערין אותו במעשר שני ובכורים ושאר מתנות, ור"ג שלא הוכירה ולא קרא לה שם סמך על מה שהיה ההרגל שהיו מפרישין תרומה גדולה אחר המירוח וחכי איתא בירושלמי, דבר שיש לו גורן מפרישין אותו תרומה ומעשר ואינו צריך להפריש תרומה גדולה דתנן מצא פירות ממורחין מכונסין אסורין משום גזל בין כך ובין כך חייבין במעשר ופטורין מתרומה גדולה שאי אפשר לגורן שתעקר בלא תרומה גדולה, והא דר"ג ממורח הוה, וקיימא כשמואל דחטה אחת פוטרת, ותרומת מעשר הוא עישור של רבי יהושע שנתן לרבי אלעזר בן עזריא, ונראה שלא הוכר מעשר שני בזה המעשה מפני שאין למעשר שני בעלים אלא הוא בעצמו אם כן למי היה מקנהו, ולא היה חייב על ביעור מעשר שני אחר שאין לו תקנה אחרת, ויש אומרים שאם נתן מעשר שני הוכרח לתתו לרבי יהושע וקיימא כל הנותן מתנותיו לכהן אחר מביא רעב לעולם כההיא דעיריא היאירי דפרי הדר, ורבי יהושע שהשכיר מקומו לרבי אלעזר בן עזריה וקיימא לן אין השוכר רשאי להשכיר ורבי יהושע שוכר הוה מר"ג, י"ל דהי"מ שלא מדעתו של בעל הבית והכא אדעתא דר"ג הוה עביד:

כרתב ח"ב העטור ש"מ דשכירות נקנה בכסף, ושמ מכי שכרה כחצרו דמיא ונקנה מה שבתוכה באגב אבל בלא אגב לא קני. ונראה דכיון דכחצרו דמיא יכול הוא להקנות לאחרים אגבו אם הקנה לו ארבע אמות קרקע בו דהא מכירה ליומיה הויא מכירה ושכירות הוי מכירה ליומיה, וכן כרתב הר"ם דשכירות הוי מכירה ליומיה, הלכות שטרות, ממאי דאמרי' עשור שאני ערדיד למור נרגון ליהושע ומקומו מושכר לו נפקא לן דשדה בכסף ומטלטלין במתנה קני, והיא בעי' מסכת קידושין פרק קמא וכן כרתב הרי"ף פרק המוכר פירות, ופרק שנים אוחזין מקשי וכי רבי עקיבא ורבי יהושע בצד שדהו של ר"ג היו עומדין, וזאת הקושיא למה דשמא הייתה חצר המשתמרת דלא בעי' עומד בצד שדהו אלא מכל מקום לא הייתה משתמרת לדעת הוקנים. וה"כ העטור כרתב ורבי יהושע ששכרה לרבי אלעזר בן עזריה בשנתן לו ר"ג רשות דהא קיימא לן אין השוכר רשאי להשכיר אלא ברשות בעלים ולא הקנה להם בסודר כלומר בחליפין אלא מטלטלי אגב מקרקעי כי היכי דלא ליטרחינהו כלומר להפיס דעתם שלא יפחדו שיאמר להם היום או מחר פנו המקום. וי"א שלא הקנה להם אגב סודר משום דהחיא מתנה אינה אלא טובת הנאה וטובת הנאה אינה ממון כדק"ל פרק האיש מקדש הילכך על ידי סודר לא מקנו הנהו פירי ובעו שכירות מקומו, ונראה שזה אינו דהא אסיקנ' שלהי נדרים דטובת הנאה ממון וכמו שקדם, ולהכי נראה הראשון עקר וכדאמרינן ישראל ששכר פרה מכהן יאכילנה כרשיני תרומה אלמא שכירות לא קניא וכדאמרינן נמי התם גבי אף מקום שאמרו להשכיר לא לבית דירה אמרו מפני שמכנים לתוכו עבודה זרה. וכרתב ה"ב התרומה ואגרא לא קניא ועובר על לא תביא תועבה אל ביתך, ומה ששנינו פרק הזהב דשכירות ליומי הויא מכירה, והיא הלכה איכא למימר שהוא לענין שיש אונאה לשכירות דסליק מיניה וכדאמרינן אמר ליה אביי מי כרתיב וכי תמכרו ממכר לעולם ממכר סתמא כרתוב והא ליומי מכירה היא, אי נמי להקנות כחצרו וכמו שכרתב ה"ב העטור, א"כ שכירות אינו קונה קנין גמור לכל מילי, ושכירות שיש לו אונאה הוא בשכירות מטלטלין דאלו בשכירות קרקע ליכא אונאה כלל דהא טעמא דשכירות משום דליומיה הויא מכירה והא אמעיט קרקע מאונאה במכירה, וה"ה לשכירות עבדים, אבל שכירות ישראל ר"א שאין לו אונאה דלאו ממכר הוא, וכן בקבלנות, ור"א שכל שכירות יש בו אונאה וכן דעת רבותינו נ"ע. סוף מסכת מעשר שני במנחה ביום טוב האחרון של פסח היו מתודים כיצד חיה הוידוי בערתי הקודש מן הבית וה מעשר שני ונטע רבעי נתתיו ללוי זה מעשר לוי, וגם נתתיו זו תרומה ותרומת מעשר, (פירוש מה שאמרו וגם נתתיו יורה על מעלה שניה קדמה לזו), אבל משום דכרתיב וגם נתתיו ללוי שיהיה צריך לומר בודוי העביר הודיות יוחנן כהן גדול שהוא סוף המסכתא הזו וסוף סוטה, והטעם שבזמן ההוא היו נותנים אותו לכהנים, ליגר ליתום ולאלמנה וה מעשר עני הלקט השכחה והפאה אף על פי שאינן מעכבין את הודוי, מן הבית זו חלה, (פירוש לפי שאין שם חק יהיה במה שבבית בלבד אלא החלה החייבת בעסה). ככל מצותיך אשר צויתני הא אם הקדים מעשר שני לראשון אינו יכול להתודות, לא עברתי ממצותיך לא הפרשתי ממון על שאינו מינו לא מן התלוש על המחובר ולא מן המחובר על התלוש לא מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש, ולא שכחתי מלברך ומלהזכיר שמך עליו (פי' אקב"ו להפריש תרומות ומעשרות כלומר מעשר ראשון וכן להפריש מעשר שני וכן לעני וכן לפדיון מעשר שני, וכן להפריש חלה מעסה). לא אכלתי באוני ממנו הא אם אכלו באנינה אינו יכול להתודות, לא בערתי ממנו בטמא הא אם הפרישו בטומאה אינו יכול להתודות. לא בערתי ממנו בטמא (פי' בין שאני טהור והוא טמא בין שאני טמא והוא טהור ובפרק הערל בעו מיניה מרב ששת ערל מהו במעשר ומסקינה מה שאין כן במעשר ש"ט), לא נתתי ממנו למת לא לקחתי ממנו ארון ותכריכין למת ולא נתתי לאוננים אחרים, שמעתי בקול יי' אלהי הבאתיו לבית הבחירה, (פי' מה שאמרו בכאן שמעתי בקול יי' הבאתיו לבית הבחירה) ואיננה עכשו בעונותינו. זה הדרש הוא בכאן על את הפרשה מלה מלה אין רצונו שיאמר אדם זה בשעת הודוי בלא שהודיענו על דרך הפירוש ענין הפרשה אבל בשעת הקריאה אינו קורא אלא הפרשה בלשונה כמו שנתנה על יד אדון הנביאים אדנינו משה ע"ה, וכן נמי כרתב הר"ם בפירושיו. עשיתי ככל אשר צויתני שמחתי ושמחתי בו, השקיפה ממעון קדשך מן השמים עשינו מה שגזרת על"נו אף אתה עשה מה שהבטחתנו השקיפה וכו' וברך את עמך את ישראל בבנים ובבנות ואת האדמה אשר נתת לנו בטל וטטר וברוחות ובילדות בהמה, כאשר נשבעת לאבותינו וכו' כדי שתתן טעם בפירות. סוף מסכת מעשר שני מכאן אמרו ישראל ומסורים מתודים אבל לא גרים ולא עבדים משוחררים שאין להם חלק בארץ, רבי מאיר אומר אף לא כהנים ולוים שלא נטלו חלק בארץ רבי יוסי אומר יש להם שדה מגרש והלכה כרבי יוסי, ואמרי' מסכת בכורים פרק קמא הגר מביא ואינו קורא שאינו יכול לומר אשר נשבע יי' לאבותינו, וכרתב על זה הר"ם שפסק הלכה הגר עצמו מביא בכורים וקורא ומסכו זה למה שאמר השם יתי לאברהם כי אב המון גוים נתתיך לשעבר היית אב לארם עתה אתה אב לכל העולם כולו, ומפני זה יכול כל גר לומר אשר נשבע לאבותינו לפי שאברהם היה אב לכל העולם לפי שלמדם האמונה עד כאן. ומזה מטעם גם כן הגרים מוציאין את הרבים ידי חובתן בברכת המזון שהם

בני אברהם וראויין לירושה שלו אלא שנתחלקה הארץ ליוצאי מצרים והרי הן כטפלים שראויין לירש ואין להם ואעפ"כ הרי הן כשאר כל אדם . מסכת ברכות סוף פ"ק תני בר פרקא כל הקורא לאברהם אברם עובר בעשה שנאמר והיה שמך אברהם רבי אלעזר אומר עובר בלאו לא יקרא עוד שמך אברם , ובבראשית רבה פרשה ע"ה רבי לוי אומר בעשה ולא תעשה לא יקרא עוד שמך אברם בלא תעשה והיה שמך אברהם בעשה , וטיהו הר"ם לא מנאם בספר המצות שלו ולא רבי שלמה בחדושיו , ובבר אמרו ז"ל ראויה היתה התורה להתחדש הזה ואם היה כן היה ראוי למנות ישיבה בארץ ישראל מצות עשה משום שנאמר שכן בארץ אשר אומר אליך , קראי דבר קפרא ורבי אלעזר ורבי לוי לא אלימי במילתיהו משכן בארץ במילתיה אלא אם כן שתבא מכח קבלה :

נראה ממה שהתבאר שהגר כשהוא מתפלל שיכול לומר אלהינו ואלהי אבותינו אם היתה אמו מישראל מביא וקורא . ירושלמי רבי יהודה תני גר עצמו מביא וקורא מאי טעמא כי אב המון גוים נתתיך לשעבר היית אב לארם מכאן ואילך אב לכל הגוים רבי יהושע אומר הלכה כרבי יהודה אתא עובדא קמי רבי אבהו והורה כרבי יהודה כלומר לא שהיו בכורים ביניהו לא לענין מתפלל בינו לבין עצמו שאומר אלהינו ואלהי אבותינו . כרתב הר"ם אין מתודין אלא ביום וכל היום כשר לידוי מעשר ובין בפני הבירת בין שלא בפני הבירת חייב לבער ולהתודות וכו' ומצותו במקדש שנאמר ואמרת לפני יי' אלהיך ואם התודה בכל מקום יצא . כרתב על זה הראב"ד שהוידוי הזה אינו אלא לפני יי' ואין לפני יי' אלא בבירת . ובענין הביעור פשיטא שנוהג שלא בפני הבית דהכי אמרינן מי שהיו לו פירות בזמן הזה והגיעה שעת הביעור וכו' , וכן בירושלמי ולא רבי יוחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר ופריק העבירן שלא יתודו הא לבער צריך לבער והני מילי בודאי אבל דמאי לא , והוידוי הוא דרך תפלה ובדאיתא בתוספ' רבי יוסי אומר בערתי הקדש מן הבית זו חלה . דבר אחר כיון שהפרישו מן הבירת שוב אין אתה זקוק לו , כל העסקין במצות פיהם פתוח בתפלה לפני המקום שנאמר ותגזר אומר ויקם לך , ואומר ויסב הזקיהו פניו אל הקיר, ואומר אנא יי' זכר נא , השקיפה ממעון קדשך זו מקום השקפה שנאמר אמת מארץ תצמח , מן השמים מאוצר טוב שבשמים שנאמר יפתח יי' לך וכו' ולזה יתכן שיאמר בכל מקום מארץ ישראל שיבער שם פירותיו ואם כן דברי הר"ם יותר נראין . מסכת סוטה פרק בתרא רשב"ג אומר משום רבי יהושע מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה ולא ירד טל לברכה וניטל טעם הפירות רבי יוסי אומר אף ניטל שומן הפירות . תוספת ארץ זבת חלב ודבש מלמד שהמעשרי נוטלין את השומן ואת הדגן . ירושלמי סוף מסכת סוטה הזנורי והכשפים כלו את הכל , ואמרינן פרק כי שכת אמר רב יהודה אמר שמואל מעשה באדם אחד ששגר לבית חמיו יין חדש ושמן חדש וכלי פשתן חדש בעצרת מאי קט"ל איבעית אימא חשיבותיה דארץ ישראל קט"ל וכו' . ירושלמי מסכת סוטה פרק קמא אמר רבי יוחנן יפה ספסוף שאכלנו בנערותינו מפרסקין שאכלנו בזקנותינו דביומי אישתני עלמא , (פי' ספסוף דבר מן החרובין) . פרק כל כתבי בעא מיניה רבי מר' ישמעאל ברבי יוסי עשירים שבארץ ישראל במה הם זוכים אמר ליה בשביל שמעשרין שנאמר עשר תעשר עשר בשביל שתעשר, וכן היא שנויה מסכת תענית פרק קמא , עוד בהחיא פרקא אמר רב חסדא אין הגשמים נעצרין אלא בשביל תרומות ומעשרות שנאמר ציה גם חום יגזלו מימי שלג . ירושלמי פרק הרואה אליהן זכור לטוב שאל את רבי נהוראי מפני מה זוועות אמר ליה בעון תרומו' ומעשרות כרתיב עיני יי' אלהיך בה , וכרתיב המביט לארץ ותרעד כיצד יתקיימו שני כתובים הללו בשעה שישראל עושין רצונו של מקום ומוציאין מעשרותיהם כראוי תמיד עיני יי' אלהיך בה ואינה ניזוקת כלום ובשעה שאין עושין רצונו ואינם מוציאין מעשרותיהם כראוי המביט לארץ ותרעד אמר ליה חייך כך הוא , מסכת אבות פרק ח' שבעה מיני פורעניות באין לעולם על שבעה גופי עבירות מקצתן מעשרין ומקצתן אין מעשרין רעב שלישי בצורת בא מקצתן רעבין ומקצתן שבעין גמרו שלא לעשר רעב שלישי מהומה ושל בצורת בא . פרק במה מדליקין אסכרה באה על המעשרות , אלה שמות רבה נבהל להון איש רע עין אמר רבי זה שאינו מוציא מעשרותיו כראוי , ולא ידע כי חסר יבואנו מעשה באחד שהיה לו שדה עושה אלף מדות והוא מוציא מאה למעשר מת הוא בא בנו נכנס בו עין רעה פחת עשרה והשדה מאה וכן עשה עד שעמדה על מעשרותיה באו קרוביו אמרו לו לשעבר היית בעל השדה והקב"ה כהן עכשיו נעשית כהן והקב"ה בעל הבית . בראשית רבה פרשת לך לך כתוב וזה הדבר אשר מל יהושע אמר וכי אתם סבורים ליכנס לארץ ערלים כך אמר הקב"ה לאברהם ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך על מנת ואתה את בריתי תשמור , מכאן שמי שבא ונכנס לישב בארץ הקדושה שיכנס בקדושת דמים ובקדושת הגוף שיהיה טהור ידים נקי כפים ובעל נפש, וכרתב רש"י שכון בארץ שאתה עולה תמיטה ואין חוצה לארץ כדי לך , ואם כן מי שהוא עולה תמיטה כדי לו ארץ ישראל :

הפרק השלשה וארבעים ·

בבאור מעשר עני שקדם גדרו והוא שנת ג״ו מהשמיטה, ובשמיטה הכל הפקר אין שם לא תרומות ולא מעשרות, מיהו בחוצה לארץ שאין שמיטת קרקע נוהגת בהם בשנת השמיטה יוציא מעשר אם מעשר שני אם מעשר עני, והכי איתא מסכת ידים פרק ד׳ הלכה למשה מסיני עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית וכן מצרי׳ וכדרבי טרפון ובבל מעשרין מעשר שני בשביעית, והטעם בזה עמון ומואב ומצרים קרובים לארץ ישראל ויסמכו עליהם עניים בשביעית, בבל שהיא רחוקה ומפרישין בה בשביעית מעשר שני כסדר השנים, ויש לנו לכלול בזה כלל יועיל לפרק ולוולתו, וזה שיש מתנות שיש בהם טובת הנאה לבעלים לעולם והם התרומות והמעשרות, ויש מתנות שאין לבעלים בהם שום טובת הנאה בעולם והם מתנות עניים בלקט-שכחה ופאה פרט ועולות, ויש מתנות שיש זמן שיש לבעלים בהם טובת הנאה וזמן שאין בהם טובת הנאה והם מעשר עני, וכדאיתא שלחי מסכת נדרים מעשר עני המתחלק לגורן אין להם לבעלים טובת הנאה כלל אלא עניים באים ונוטלין בעל כרחן, אבל אם נשאר שלא לקחו העניים המעשר והכניסוהו הבעלים לבית עם התבואה אותו המעשר עני אז יש לו לבעלים טובת הנאה לתתו לכל עני שירצה ונראה מהחיא דרבא התם, שאם יש לו מעשר עני ואין שם עניים שמכניסו לבית ואם הוא דבר המתקיים יניחהו אצלו עד שיבאו עניים והאביונים דאמר רבא כאן במעשר עני המתחלק בתוך הבית דכתיב ביה נרתינה שנאמר ונתת ללוי לגר ליתום ולאלמנה מ״ה אסור לאתהנויי, כאן במעשר עני המתחלק בתוך הגרנות כיון דכתוב ביה והנחתו בשעריך שרי לאתהנויי · פרק הזורע והלחיים מעשר עני המתחלק בתוך הבית יש בו טובת הנאה לבעלים מאי טעמא נתינה כתיבה בהו, א״כ אף על פי שהוא בבית הוא מעשר עני מה שאין כן בשאר מתנות עניים כמו שיתבאר במקומו בג״ה, גבי אימתי כל אדם מותרין פי׳ רש״י ו״ל הואיל והוא מתחלק בתוך ביתו יש בהם טובת הנאה לבעלים שבידו לתתם לאיזה עני שירצה, ותמה הוא דאם כן אפילו מעשר ראשון נמי, וההיא דשלחי נדרים מפורש בספרי דאמרי׳ כתוב אחד אומר מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך והנחתו לומר שמניחו בגורן ובאין עניים ונוטלים אותו וכתוב אחד אומר כי תכלה לעשר את כל מעשר ונתת הא כיצד עד הפסח מחלקו בבית מכאן ואילך מניחו בחוץ, פי׳ מפני שער הפסח זמן גשמים הוא ונפסד בגורן והוה מעשר עני המתחלק בבית שיש בו טובת הנאה לבעלים דכתיבא ביה נתינה מכאן ואילך יצות הקיץ הם ומניחו בגורן ועניים נוטלין אותה ואין בו טובת הנאה לבעלים דהנחה כתיבא ביה, אבל בדבר שאינו מתקיים למה יזרקנו אלא ודאי יהנה בו דבל תשחת הוא · תוספת מסכת פאה ריש פרק ג׳ אין נותנין מעשר עני לעניי גוים אבל נותנין להם חולין המתוקנים לשם טובה, פירש בחסד וחנם וכענין שאמרו פרק מי שהפך זיתיו רבי אומר בשבת בטובה בי״ט במזונות במועד בשכר:

מעשר עני בשנתו והוא ודאי טבל צריך לקרוא לו שם ולהפרישו והכי אמרינן מסכת דמאי פר׳ רבי אליעזר אומר אין אדם צריך לקרות שם למעשר עני של דמאי וחכמים אומרים קורא שם ואינו צריך להפרישו פירש רש״י פרק אלו הן הלוקין דכיון שקראו עליו שם יצא הכרי מתורת טבל, ופי׳ קורא עליו השם ולומר מעשר עני של כרי זה יהא בצפונו או בדרומו, נמצאת אומר שמצד מה שהוא מעשר עני הוא שצריך לקרות לו שם, ומצד שהוא של דמאי אינו צריך להפרישו מטעם המוציא מחברו עליו הראיה, אבל אם הוא מעשר עני של ודאי קורא לו שם דלא גרע משל דמאי ועוד שהרי הוא במקום מעשר שני בשנתו, ועל כרחו צריך להפרישו שאין מטענה על העני הבא ראיה שהרי ודאי טבל הוא והתורה חייבתו עליו, וזה מפורש ממאי דגרסינן התם נמי מי שקרא שם לתרומת מעשר של דמאי ולמעשר של ודאי לא יטלם בשבת ואם היה כרכן או עני למודין לאכל אצלו יבאו ויאכלו ובלבד שיודיעם וביאור זה ענין קרא שם שיאמר תרומת מעשר המחוייבת לזה הצבור וכו׳, וכמו שזכרנו פרק ל״ח, הרי שלמעשר עני של ודאי צריך לקרוא לו שם וצריך להפרישו ואלו לא היה אלא שאין נוטלין ומפרישין מתנות בשבת היה נוטל ומפרישו, ומעשר עני של דמאי קורא לו שם ואין צריך להפרישו מטעם המוציא מחבירו וצריך למעשר עני לקבוע לו מקום בצפונו או בדרומו אחר שקרא לו שם כמו שצריך למעשר שני בשנתו כי בשנתו במקומו הוא, ואם הוא של ודאי יקרא לו שם ויקבע לו מקום ויתננו לעניים שכמו כן אם רצה להפריש מעשר שני בשנתו קובע לו מקום ונותנו אחר כן ללוי או לכהן כמו שקדם, ואם הוא מעשר עני של דמאי קורא שם וקובע לו מקום ומניחו אצלו עד שיבא ראיה העני שאינו מרוקן, אם כן למעשר עני של ודאי צריך שלשה דברים לקרוא לו שם, ולקבוע לו מקום, ולהפרישו, וזה שיאמר ומעשר עני בצפונו או בדרומו כדרך שאמר ממעשר שני בשנתו, ומפרישו, ולוח הנכנס בזמן הזה בברית נודיעהו חומרו וכדאיתא

פרק החולין ליבמתו, תנו רבנן גר שבא להתגייר אומרי׳ לו מה ראית שבאתה להתגייר אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דוויים והחופים מסוחפים מטורפים ויסורין באין עליהם ואם אמר יודע אני ואיני כדיי מקבלין אותו מיד ומודיעין אותו קצת מצות קלות וקצת מצות חמורות ומודיעים אותו עון לקט שכחה ופאה ומעשר עני, והודעת אליו דאמר רבי חייא בר אבא אמר ר׳ יוחנן בן נח נהרג על פחות משוה פרוטה ולא ניתן לחשבון, אבל של דמאי אינו צריך אלא שני דברים קורא לו שם וקובע לו מקום, ויניחהו אצלו ויאכלנו כמו שהוא וזה שיאמר עני מעשר עני בצפונו או בדרומו ויניחהו לעצמו, ואו מעשר שני אם הוא של ודאי צריך לקרוא לו שם ולקבוע לו מקום ולחללו אם ירצה, והם שלשה דברים גם כן ואם הוא של דמאי צריך כמו כן לקרוא לו שם ולקבוע לו מקום ולחללו, וכן הוא מבואר במשנת המזון שהוא בשל דמאי ומסיים ומעשר שני בצפונו או בדרומו ומחולל על המעות, וכן נמי נראה מהחיא דפרק או דין הלוקין בפלוגתא דרבי אליעזר וחכמים וכדלעיל:

מסכת מכשירין סוף פ״ב פירות שנייה שרבו על של שלישית ושל שלישית על של רביעית ושל רביעית על של חמישית ושל חמישית על של ששית ושל ששית על של שביעית ושל שביעית על של מוצאי שביעית הולכין אחר הרוב להקל מחצה למחצה להחמיר, מסתברא שפי׳ משנה זו כך הוא שפירות שנה שניה שנתערבו עם פירות שנה שלישית או של שלישית עם הרביעית או חמישית עם ששית או שביעית עם שמינית, שעשו קצת הפירות הם בחיוב מעשר שני, וקצתם בחיוב מעשר עני, ומעשר שני לעולם חמור ממעשר עני שזה קודש וזה חול, לא חול גמור וכמו שיראה מתוספתא פאה בסמוך, ועם כל זה נלך אחר הרוב לקולא עד שאם פירות של שנה שלישית עודפים בזה הערוב על פירות שנה שנייה או רביעית שלא נשליך עליהם חיוב מעשר שני החמור אלא חיוב מעשר עני הקל, וכן הדין בשל ששית עם החמישית, ושל ששית על של שביעית זה לא ימצא אלא בבבל שהשנה השביעית הוא מעשר שני וכדאיתא מסכת ידים, דאו בארץ ישראל אין בשביעית לא מעשר שני ולא מעשר עני, ובמצרים ועמון ומואב השביעית הוא למעשר עני, ואם כן הוה ליה ששית ושביעית מין במינו כלומר מעשר עני עם מעשר עני, על כרחי לא משתעי אלא בבבל ומה שאמר ושל שביעית על של מוצאי שביעית כלומר ושל שביעית על של שמינית שהשמינית יקרא מוצאי שביעית לא מתוקמא אלא במצרים עמון ומואב שלפי סדר השנים שביעית מעשר שני וכן מוצאו שביעית נמי, אבל מצרים עמון ומואב שביעית היא מעשר עני, אם כן סופא דהא מתני׳ לא מתוקמא אלא במצרים ועמון ומואב, דאלו בבבל תרוייהו מעשר שני נינהו, נמצא ששית על שביעית משתעי בבבל לחודיה, ושל שביעית על של מוצאי שביעית משתעי במצרים ועמון ומואב לחודיהו, וכולא רישא אפילו בארץ ישראל, ולא הוה לזה התנא צורך להזכיר רביעית על חמישית כמו שלא הזכיר הראשונה עם השניה דמין במינו הוא כלומר מעשר שני עם מעשר שני, ואגב שטפיה נקט ליה, מחצה למחצה להחמיר כלומר שמעשרין מן הכל מעשר שני החמור, כן נראה לפרש מתוך דברי הר״ם פ״א וכן פירות שהם ספק אם של שנה שנייה או שלישית מפריש מן החמור. כל הפטור ממעשר ראשון פטור ממעשר שני וממעשר עני, וכל שחייב במעשר ראשון חייב במעשר שני ובמעשר עני, וכל התורם מעשר וכל שאינו תורם אינו מעשר, וכל מי שאין תרומתו תרומה כך אם הוציא מעשר אינו מעשר:

הפרק הארבעה וארבעים.

לבאר גדר העני הראוי ליקח מעשר עני ושאר מתנות עניים והצדקה וקצת דיניה, ואיך החכמים נוהגים עצמם בה, וזכרון קצת דברים התלויים בחכמים. גרסינן מסכת פאה בסיפא מי שיש לו מאתים זו לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, היו לו מאתים חסר דינר אפילו אלף נותנין לו כאחד הרי זה יטול, היו ממושכנים בכתובות אשתו או לבעל חובו הרי זה יטול, אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו. מסתברא דה״ה על מה שאמרו פרק ואלו מגלחין אין כותבין שטרי חוב במועד ואם אינו מאמינו או שאין לו מה יאכל הרי זה יכתוב, גם לזה נן הדין אין מחייבין אותו למכור ביתו וכלי תשמישו אלא כותב כדי פרנסתו, אמר רבי חנינא כלי רגל כלי שבת אין מחייבין אותו למכור. פרק אלו קשרים וכבדתו שלא יהיה מלבושך של שבת כמלבושך של חול. מסכת פאה מי שיש לו חמישים זו והוא נושא ונותן בהם הרי זה לא יטול. ירושלמי הכא אמרי׳ חמשין עבדין טבין ממאתן חסר דינר דלא עבדין דאו חתם יטול והכא לא יטול. עוד ירושלמי מסכת סוטה פרק היה נוטל חד תלמיד דרבי הוה ליה מאתן וזוי חסר דינר הוה יליף רבי וכי עמיה חד לתלת שנין מעשר מסכן עבדין ביה תלמידי עין בישא ומלון ליה אתא בעי רבי מוכי עמיה היך מה דהוה יליף מה דהוה יליף אמר ליה ר׳ אית לי שעורא אמר זו מכת פרושין

נגעו בו רמז רבי לתלמידיו ואעלניה לקפליון וחסרוניה חד קרט וכה עמיה במה דהוה יליף, (פירוש קפליון חדר), קרט פרשנוהו פרק י"ו, מסתברא מהכא שמכיוצא בזה לא חיישינן למקט, מיהו הא אמרי' בגמר' בהחיא פרקא היכי דמי רשע ערום ר' אבהו אמר זה הנותן דינר לעני להשלי' לו מאתים זוז, מסתברא דזהו כשעושה כך לפטור עצמו. פרק כל הגט, המלוה מעות את הכהן וארז הלוי ואת העני להיות מפריש עליהם מחלקן מפריש עליהם בחוקת שהם קיימין ופוסק עמהם כשער הזול ואין בו משום רבית, מכאן נראה שמותר להלות ברבית כל זמן שאפשר שיפסיד הקרן, ואם כן החלואות שעושין עם בוחרי היום בתוספת שרו דכיון דאלו מפסיד כוליה מפסיד בעל החלואה קרן שלו ליה ביה משום רבית, וכן כיוצא בזה וכן כרשב"ם העזר, מותר שירי הלשכה מה היו עושין בהם לוקחין בהם יינות שמנים וסלתות והשכר לחקדש דברי רבי ישמעאל רבי עקיבא אומר אין משתברין משל הקדש אף לא משל עניים כלומר לסחור בממונם ואף על פי שהשכר שלהם, והלכה כרבי עקיבא. ירושלמי פרק החובל אמר רבי יוחנן הקוטע יד עבדו של חברו רבו נוטל חמשה דברים והלה מתפרנס מן הצדקה דמצווים ישראל לפרנס עבדים המקוטעים ולא השלמים והא רבי יוחנן אכיל קופד ויהיב לעבדיה שתי חמר ויהיב לעבדיה וקרי עלוי הלא בבטן עושני עשהו אמרי התם מדרז חסידות הכא מדת הדין, (פי' דאמר ליה עשה עמי ואיני זנך). מסכת בתובות פרק מציאת האשה די מחסורו אתה מצוה עליו לפרנסו ואי אתה מצוה להעשירו. פרק השותפין שרצו אומר כסוני בודקין אחריו פרנסוני אין בודקין אחריו, תוספות בזמן שמכירין אותו אף מכסין אותו, אין לו ואינו רוצה להתפרנס נותנין לו לשום הלואה, יש לו ואינו רוצה להתפרנס אין נזקקין לו. ירושלמי מסכת פאה מי שצריך ליטול ואינו נוטל כאלו שופך דמים (פירוש כגון זקן או חולה או בעל ייסורין או שיש לו בנות רבות להשיאן), והא דאמרינן אין מחייבין אותו למכור ארז ביתו ואת כלי תשמישו כלומר לעני, הא תניא היה משמש בכלי זהב ישתמש בכלי כסף בכלי כסף משתמש בכלי נחשת ובדאיתא פרק מציאת האשה כרשב"ם הרי"ף פי' גאון ז"ל כל זמן שאינו נוטל לא בצינעא אין מחייבין אותו למכור כלי תשמישו אבל אם הוצרך ליטול מן הגבוי של קופה של צדקה אין נותנין לו אלא אחר שמכר. מסכת ערכין פרק שום היתומים אף על פי שאמרו חייבי ערכין ממשכנין אותן נותנין לו מזון שלשים יום וכסות שנים עשר חדש מטה מוצעת וסנדלין ותפיליו אבל לא לאשתו ובניו, אם היה אומן נותנין לו שני כלי אומנות מכל מין ומין והוא שקראו חכמים ז"ל סדור, ואמרינן פרק המקבל כדרך שמסדרין בערכין כך מסדרין בבעל חוב, ורבי יוחנן גמר נדר נדר מערכין מה ערכין מסדרין אף הקדש מסדרין, עוד אמרינן פרק שום היתומים אחד המקדש נכסיו ואחד המעריך את עצמו אין לו בכסות אשתו ולא בכסות בניו ולא בצבע שצבע לשמן ולא בסנדלין חדשים שלקח לשמן, וכן הדין נמי בשלישי שהוא בעל החוב ולוה כרשב"ם הלכות מלוה ולוה פרק א' אין בעל חוב גובה לא מכסות אשתו ובניו של לוה ולא מבגדים צבועים שצבעם לשמם אף על פי שעדיין לא לבשום ולא מסנדלין חדשים שלקחם אלא הרי הם שלהם, במה דברים אמורים בבגדי חול אבל בבגדי שבת ומועד גובה אותם בעל חוב ואין צריך לומר אם היה בהם טבעות וכלי זהב וכסף שהכל לבעל חובו, היו לו מטלטלין או קרקע וחרי עליו שטרי חובות לגוים ואמר הרי כל נכסי משועבדין לגוים ואם יטלו אותם הישראלים בחובם יאסרוהו אותם הגוים בחובם ויהיה בשבי הורו רבותי שאין שומעין לו וכשיבאו גוים ויאסרוהו הרי כל ישרא מצווין לפדותו, עד כאן. תוספות סוף מסכת פאה להאבילו בתוך פיו מאבילין אותו בתוך פיו שנאמר די מחסורו אשר יחסר אפילו עבד אפילו סום, לו זו אשה שנאמר אעשה לו עזר מעשה באנשי גליל שהיו מעלין לוקן אחד ליטרא בשר בצפורי בכל יום, היה מסבב על הפתחים אין נזקקין לו לכל דבר, אמרו משפחת בית נבלטה היתה בירושלם והייתה מתיחסת בבני בני ארונה היבוסי העלו להם חכמים שלש מאות שקלי זהב ולא רצו להוציאן חוץ לירושלם: מסכת בבא קמא פרק קמא תניא הרי שהיו לו בתים שדות וכרמים ואין מוצא למכור מאבילין אותו מעשר עני עד מחצה הוי בדה רבה היכי דמי אלימא דזול ארעתא ודידיה נמי זול בהדיהו אפילו פורתא נמי לא ליספו ליה ואלא דאיקור ארעתא דכולי עלמא ולדידיה איידי דעייל ונפיק אזוי זילא ארעיה אפילו טובא ליספו ליה והדר אמר לא נצרכא אלא דביזמי ניסן יקראי ארעא וביזמי תשרי זולא דכולי עלמא נטרי עד ניסן וזבני והאי הואיל ואצטריכו לידי זוזי השתא עד פלגא ארחי למיזל טפי לא: פרק אלו דין הנשרפין אל ההרים לא אכל שלא אכל בוכרת אבותיו ועיניו לא נשא אגילולי בית ישראל שלא הלך בקוטח וקופה וארז אשרת רעהו לא טמא שלא ירד לאומנותו של חברו ואל אשרה נדה לא קרב שלא נהנה מקופה של צדקה שנאמר צדיק הוא חיה יחיה:

מסכת פיאה בסיפא אין פוחתין לעניים בגורן מחצי קב חטין וקב שעורים קב וחצי כוסמין וקב גרוגרות או מנה דבילה חצי לוג יין רביעית שמן ושאר כל הפירות אבא שאול אומר כדי שימכרם ויקח בהם מזון שתי סעודות. אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מכבר בפנדיון מארבע פאין בסלע ותני רובע אורז כלה תבלין ליטרא ירק שלשה קבין חרובין חצי לוג רביעית יין שמן עשרה אגוזים חמשה אפרסקים שני רמונים אתרוג אחד מה טעם ואכלו בשעריך

ושבעו רצון לו כדי שבעו, (כלה תבלין פירוש כל שהוא) ואמרינן פרק בכל מערבין וכן לערוב, וביאור זה שאחר שהתורה האמתית צותה בענין מעשר עני ואכלו בשעריך ושבעו אם כן כשיעבור העני על הגורן והיה לו לבעל הבית מעשר עני לא ירצון לו מאו המינים פחות מאו השעורים ואם רצו להוסיף מוסיף, ואם המעשר עני הוא בביתו אין חובה עליו לתת לעני דבר קצוב אלא ירצון לכל עני בין רב למעט כרצונו, והלכה גם כן כאבא שאול, ותניא אין פוחתין לעניים בשנת מעשר עני מחצי קב חטין וקב שעורים בד"א בגורן אבל בתוך ביתו נוטלין כל שהוא, ובגורן נמי אם היה לו דבר מועט נותן לפניהם והם מחלקין ביניהם, (פירוש גרונרות הם התאנים היבשות) (והדבלה הם הכתושות והדרוסות) (ומנה דבלה כלומר ליטרא דבלה שהוא כמו קב גרוגרות):

כך מעיינת ביה שפיר תמצא שהשעור הנרצון לעני בגורן ממעשרו, והנתן לעני העובר ממקום למקום שהוא ככר בפנדיון שהכל שעור אחד בכיון אלא שזה בחטים וזה בפת וביאור זה שהרי ארבעה סאין בסלע וסלע ארבעה דינרין, אם כן סאה בדינר, דינר שש מעין ומעה שני פנדיונין אם כן יהיו בדינר י"ב פנדיונים, ויהיה סאה בי"ב פנדיונים, ובסאה י"ב חצי קב, אם כן חצי קב בפנדיון, וככר לחם אחת שהוא כוח כלומר שיש בו שוה פנדיון והוא חצי קב הוא שנותנין לעני העובר ממקום למקום, ואל העני המחזר על הגורן גם כן אין פוחתין לו מחצי קב חטים לפי שבארנו פרק י"ו והיה זה מזון חצי סעודה, ונותנין לו פרנסת לינה דהוא פוריא וביפדיאי תניא פרנסת לינה שמן וקטניה. מתני' פ"ה בעל הבית שהיה עובר ממקום למקום וצריך ליטול לקט שכחה ופיאה ומעשר עני כשיחזור לביתו ישלם דברי רבי איעזר וחכמים אומרים עני היה באותה שעה, כלומר אף על פי שיש לו ממון אינו חייב לשלם כשיחזור לביתו אלא במדת חסידות, אבל בביתו אסור ליהנות ממנו כדאיתא סוף נדרים. תוספת מעשר עני אין פורעין חימנו טלוה וחוב ואין משלמין חימנו את הגומלין ואין פודין בו שבויים ואין עושין בו שושבינות, זהו במעשר עני שהגיע לידו אבל בשלא הגיע האמרי' לעיל המלוה העני מפריש עליהם מחלקן בצדקה. פרק בני העיר, בני העיר שהלכו לעיר אחרת ופסקו עליהם צדקה נותני' אותה לא גבא העיר כדי של יחזרו בפסיקתם וכשהן חוזרין לבתיהם תובעים אותה מאותן הגבאים ומביאין אותה עמהם זמפרנסין בה עניי עירם, אבל אם יש שם חבר עיר מניחין שם הצדקה ומפרנסין בה עניי אותה העיר ועניי עולם, (ופירוש חבר עיר חכם המתעסק בצרכי צבור) ואם כן הוה ליה כיד העניים וזכו עניי אותה העיר שפסקו בה, ואם אין שם חבר עיר לא כדאמרינן ומסתברא לפרש חבר עיר אדם כשר ופרוש מעברות וכמו שפי' הר' מלכי צדק מסכת דמאי פ"ב המקבל עליו להיות חבר, פרוש, ואף על פי שיהיה בעיר יודע יותר ממנו אלא שזה יותר ישר, ויחיד שהלך לעיר אחרת ופסקו עליו צדקה תנרצון לעניי אותה העיר, וזה אין בו חלוק משני חבר עיר. פרק השותפין שרצו אין פוסקין צדקה על היתומים אפי' לפדיון שבויים אלא לאחשובינהו, ופדיון שבויים קרו ליה מצוה רבה, והיא מוטלת על כל ישרא, ומסתברא דה"ה לכל דמי ליה כגון מי שנתחייב ממון לגוים אם מחמת הלואה אם מחמת מס כגון כסף גלגלתא שפורעין בארץ ישטעאל מדי שנה בשנה וכיוצא בהם והעני החוא אין עמו כלום ואם לא יפרע יאסרוהו ויתנוהו בשבי או יכוהו עד שתצא נפשו ויטות תחת השבט אין ספק פדיון שבויים גדול מזה וכל ישראל מצווין לפדותו וכמו שכתב הר"ם ז"ל לעיל. עוד כתב ז"ל הלכות מתנות עניים פרק נ"ח פדיון שבויים קודם לפרנסת עניים ולכסותם ואין מצוה רבה כמו פדיון שבויים שהשבויי הרי הוא בכלל הרעבים והצמאים וערומים ועומר בסכנת נפשות והמעלים עינו מפדיונו הרי זה עובר על לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך ולא תעמוד על דם רעיך ועל לא ירדנו בפרך לעיניך, ובטל מצות עשה פתח תפתח את ידך, ומצות ואי אחיך עמך, ואחבת לרעך כמוך, והרבה דברים כאלו עד כאן. קופה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, בשנים שאין עושין שררה על הצבור בפחות משנים ומתחלקת בג' מפני שהוא כדיני ממונות, כלומר שנותנין לחם קופה של צדקה אבל התמחויי יש מקומות שנהגו בו ויש מקומות שלא נהגו בו, והמנהג הפשוט היום שיהיו גבאי הקופה מחזרין בכל יום ומחלקין מערב שבת לערב שבת התמחוי לעניי עולם קופה לעניי העיר, ראשין בני העיר לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה ולשנותן לכל מה שירצו, גבאי צדקה אין ראשין לפרוש זה מזה מן השוק אבל זה פורש לשער זה לחנו וגובין מצא מעות או שפרעו הנושא מעות לא יתנם לכיסו אלא לתוך ארנקי של צדקה ולכשיגיע לביתו יטלם, גבאים שאין להם עניים לחלק פורטין לאחרים ואין פורטין לעצמן, וכן גבאי תמחוי מוכרין לאחרים ואין מוכרין לעצמן, והכל משום והייתם נקיים וכו'. מסכת בבא קמא פרק בתרא

גבאי צדקה לוקחין מן הנשים ומן העבדים ומן התינוקות דבר מועט אבל לא דבר מרובה, רבינא איקלא למחווא אייתו בני מחווא כיפי וסרבלי ושדו קמיה וקביל מיניהו אמר ליה רבה תוספאה והתניא לוקחין מהן דבר מועט אבל לא דבר מרובה אמר לו חני לבני מחווא כדבר מועט דמי, (פירוש כיפי נוסים), ורישא דהחוא פרקא, אין פורטין לא מתכת המוכסין ולא מכים של גבאין ואין נוטלין מהם צדקה אבל נוטל הוא מתוך ביתו או מן השוק ואמרינן בגמרא מיכסין והא אמר שמואל דינא דמלכותא דינא ומוקמינן לה במוכסין שאין לו קצבה אי נמי במוכס העומד מאליו. מקבלין צדקה מבן נח, כתב הר"ם ז"ל הלכות מלכים פרק עשירי ויראה לי שנותנין אותו לעניי ישראל הואיל והוא ניזון מישראל ומצוה עליהם להחיותו, אבל הגוי שנתן צדקה מקבלין ממנו ונותנין אותה לעניי גוים. אין מחשבין בצדקה עם גבאי צדקה שנאמר אך לא יחשבו וכו' כי באמונה הם עושי', וכן אמרו פ' זה בורר אמר רב יהודה סתם רועה פסול סתם גבאי כשר, ולזה עם הארץ אסור בכך וכדאמרינן סוף פ' או עוברין בפסח ששה דברים נאמרו בעם הארץ אין מוסרין לו עדות ואין מקבלין ממנו עדות ואין מגלין לו את הסוד ואין ממנין אותו אפטרופא על היתומי' ואין ממנין אותו אפטרופא על קופה של צדקה ואין מתלוין עמו בדרך, ופרק כ"ח בארנו שמי שאינו כשר לעדות כ"ש שאינו כשר לדון, כמה יהיה בעיר ויהיה כאנשי העיר ל' יום לקופח ג' חדשים לתמחוי ו' חדשים לכסות תשעה לקבורה, ועל כל אחת כופין אותו ליתן, ורש"י ז"ל גריס איפכא, שלשים יום לתמחוי שלשה חדשים לקופה, שבתחלה ירחייב בהוצאות הקטנות, ומה שאמרו כמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר דוקא בשדעתו לקבוע שם דירתו, ואם קנה בית דירה הרי הוא כאנשי העיר מיד, או שהיה לו שם בית. ירושלמי פרק השותפין שרצו, אמר רבי יוסה לפוסים לחיטי הפסח בין לישראל בין ליראן, מי שיש לו מזון שתי סעודות אסור ליראן לו מן התמחוי מזון ארבע עשרה סעודות לא יטול מן הקופה. מסכת שקלים פרק מצרפין מותר ענייים לעניים מותר עני לאותו עני, כלומר עני שגבו לו כדי להשלים מחסורו והותירו לו על מה שהוא צריך עכשו המותר שלו הוא, וכן נמי כתב הר"ם ז"ל, וא"כ כל שכן הוא שמה שגובין לוח העני אין נותנין אותו לזולתו שכבר זכו לו הגבאין משעת גובייתו וזו היא ששנינו מותר שבוי לאותו שבוי מותר חמת ליורשיו דאי לא תימא הכי אף מותריהן יחזרו לנותן שהרי נפדה, אם הכונה בנותנים דוקא אם צריך כל שאינו צריך יחזור לנותן ואם הכונה להתנדב לו וכבר זכה אין מוציאין מידו, וכן כתב הרשב"א אמר אביי מריש הוה עביד מר תרי כיסי חד לעניי מתא וחד לעניי עולם כיון דשמעה להא דאמר שמואל לרב תחליפא בר אבדימי עביד חד ואתני איהו נמי עביד חד ומרתני, אמר רב אשי אנא אתנויי נמי לא צריכנא כיון דכל דאתי אדעתא דידי אתי מאי דבעינא עביד ביה, דיין שם עניים הרבה ואין בכים כדי לפרנס או לכסות או כדי לפדות את כולן מקדימין הכהן ללוי ולוי לישראל וגר קודם לעבד משוחרר, במה דברים אמורים בשהיו שוין בחכמה אבל אם היה כהן גדול עם הארץ ומטמר תלמיד חכם תלמיד חכם קודם, וכל הגדול בחכמה קודם על חברו, ואם יש שם רבו או אביו ויש שם תלמידי חכמים גדולים מהם אלא שהם תלמידי חכמים גם כן הם קודמין, רבו ואביו תלמיד חכם אביו קודם וכדאיתא סוף פרק אלו מציאות. פרק מציאת האשה המשיאין את היתומה לא יפחתו לה מחמשים זוז אם יש בכים מפרנסין אותה לכבודה. ירושלמי אמר רבי יוסי דא אמר אין אומרי' לפרנסין ללות דהו פתר לה בשיש בכים אבל אין בכים פותח רבי חנינא אומר דא אמר שאומרין לפרנסין ללות דהו פתר לה בשאין בכים לוין עד חמשים אבל יש בכים מוסיף והלכה כרבי חנינא. פרק נערה שנתפתתה באושא חלקינו שהוא זן האדם את בניו ובנותיו קטנים כתב בל נכסיו לבניו הוא ואשתו ובניו קטנים ניזונים מהם. ירושלמי עוקבא אתא לגבי רבי יוחנן אמר לו עוקבא זן בניך אמר לו מנן מרי אמר לו עוקבא רשיעא זן בניך. ירושלמי מסכת קידושין פרק קמא רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן כופין את חבן לזון את האב אמר רבי יוסי בר' בון הלווי הזן כל שמועתתא בריר לי כהדא שמעתא שכופין את חבן לזון את האב. ירושלמי ר' יאי ור' יונתן הוו יתבין אתא בר נש ונשק רגלוי דרבי יונתן אמר לו ר' יאי מה טיבו הוא שלים לך מן יומוי אמר ליה חד זמן אתא קביל לי על בריה דיחונינה ואמרית ליה זיל צור כנישתא עלויה ובוזיתיה, אמר לו למה לא כפיתיניה אמר לו וכופין אמר לו ועדיין וכו', מכאן לכולי עלמא שמי שאינו רוצה לזון אביו סוכרין עליו בית חכנסת ומבזין אותו אבל לנדותו אינו מן הדין דאין לך כפיה גדולה מזו ונקטיה בכוכפיה דליתן ליה גלמיה הוא. כתב הרשבא ז"ל ומסתברא שאם חבן אמיד שכופין אותו לזונו משלו מדין צדקה וכמו שכופין את האב לזון הבנים הגדולים מדין צדקה וכדאיתא פרק נערה שנתפתתה, לא אמרינא אלא דלא אמיד אבל אמיד אכפינן ליה בעל כרחיה כי הא דרבא כפא ליה לבר אמי ואפיק מיניה ארבע מאה זוי לצדקה. כתב הר"ם ז"ל הנותן מזונות לאביו ולאמו הרי זה בכלל צדקה וצדקה גדולה הוא שהקרוב קודם. מסכת יבמות פרק נושאין מעשר עני המתחלק בתוך חבירו נותנין לאשה תחלה ופוטרין אותה מאי טעמא משום כיסופא, וכן העניין בדין. מסכת שקלים פרק אלו דין המטונים נחוניא חופר שיחין סגי ליה חד ירושלמי אמר לו זכי עמי חדא תרנגולא אמר ליה חילך טומיתא קוסד וחבן קוסד ואבל בשרא ומירא והוה צווח ואמר בואו וספדו להרוגי נחוניא, נחום איש גם זו

היה מוליך דורון לבית חמיו פגע מוכה שחין אחד אמר ליה וכי עמי אמר ליה המתן לי ואהדר אשכחיה דמית וקם לקבליה אמר עיני דלא חמי לך יסתמיון, ידי דלא פשטין לך יתקטעון רגלי דלא רהטו למיתן לך יתברון מטא ליה כולא. עוד ירושלמי פ' הוחב אמר לירתן מתנה ובקש לחזור בו מותר לחזור בו ואם אמר לו בדעת גמורה אני אומר לך אינו יכול לחזור בו הדא דתימא בעשיר אבל בעני נעשה נדר. רב מפקיד לשמשיה אימת דאמר לך רתן מתנה לבר נש אי מסכן הוא הב ליה מיד ואי עתיר הוא אמליך בי תנינות. ויתן בצנעה דאמרינן מסכת חגיגה פרק קמא מאי אם טוב ואם רע אמרי דבי רבי ינאי זה הנותן פרוטה לעני בפרהסיא, רבי ינאי חוייה להההוא גברא דיהיב ליה פרוטה לעני בפרהסיא אמר לו טב דלא יהבת ליה מדיהבת ליה וכספתיה, דבי רבי שילא אמרי זה הנותן פרוטה לאשה בצנעה מאי טעמא דאתו לידי חשדא, ויש לכל איש ואיש לתת בכתנת ידו וכענין רבינו הקדוש שהיה עשיר כדאמרינן אהוריריה דרבי עתיר משבור מלכא, ואמרינן בירושלמי מסכת יבמות פרק החולץ דילמא תלת עשר אחין הוון ומיתון תרין עשר בלא בניין אתין בעין מתייבמי קומי רבי אמר ליה רבי זיל ייבם אמר ליה בחייכי זיין אמרין כל חדא וחדא אנא זין ירחאי אמר ומאן זיין ירחא דעיבורא אמר ר' אנא וצלי עליהון ואזכין להון ברתר תלת שנין אתין דטעינין תלתין ושית מינוקין אתון וקטון לון קומי דרתא דר' סלקין ואמרי' ליה אית לרע חדא קורייא דמיינוקיא בעין משאיל בשלומך אדיק ר' מן כוותא וחמיתון אמר לון מאי עסקינון אמרי' ליה אנן בעין תרתן לין ירחא דעבורא ויהיב להון. מסכת כלה אמרו על רבי טרפון שהיה עשיר גדול מימיו לא נתן מתנות רבות לעניים מצאו רבי עקיבא פעת אחת אמר ליה רצונך שאקח לך עיר אחת או שתים מיד עמד רבי טרפון והביא ארבעת אלפים דינרי זהב נטלין רבי עקיבא והלך וחלקם לעניים לימים מצאו רבי טרפון אמר ליה עקיבא היכן עיירות שלקחת לי תפסו בידו והוליכה לבירת המדרש והביא תינוק ספר תלי וקרא עד שהגיע לפסוק פור נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד. בפסיקתא גדולה צדקה שמוציאה מדינה של גיהנם שנאמר כפר לעמך ישראל יכול כיון שמרת אדם אין לו תקנה בצדקה ת"ל כפר מלמד שזורקין אותה מדינה של גיהנם:

גרסינן פרק שור שנגח ד' וה', ההוא גברא דרתקע ליה לחבריה וכו' אמר ליה ההוא גברא הואיל ופלגיה דווא הוא לא בעינן ליה נרצייה לעניי הדר אמר לחו נתבו ניהלי דאזיל ואיברי ביה נפשאי אמר ליה רב יוסף כבר זכו ביה עניים ואע"ג דליכא עניים הכא דליזכו ביה אנן יד עניים אנן דאמר רב יהודה אמר שמואל יתומים אין צריכין פרוסבול ר"ג ובירת דינו אביהם של יתומים. ומיהו ההוא דהתוקע לחברו היא בפרק החובל, וכן היא שנוייה פ' יש בכור לנחלה, והאי פלגא דווא הוא דמי צער ודמי בושת. כתב הרי"ף ז"ל פרק המניח את חבד האי דקאמר לארכובה שלש איתי דמפרשי דהאי דמי צער הוא בלחוד לבר מדמי בושת ורבנן אחריני אמרי הא דמי הכל הוא ומסיעיי ליה להאי סברא ממעשה החנן בישא דלא חייבוה אלא פלגא דווא דרתנן התוקע לחברו וכו' ואנן הכי סבירא לן, עוד כתב ז"ל איכא מאן דפשיט מהא דמאן דיהיב מידי לעני באמירה ובעי למהדר ביה מצי למיהדר ביה מדאמר רב יוסף ואף על גב דליכא עניים הכא דליזכו ביה אנן יד עניים אנן שמעינן דדינא דעניים כדינא דהדיוט דמי דבהדיוט אי אמר ליה לחבריה מנח לי ביד תנהו לפלוני במעמד שלשתן קנה ואי לא לא קנה והכי דינא דעניים ומ"ה אמר רב יוסף אף על גב דליכא עניים הכא דליזכו ביה כדינא דמעמד שלשתן אנן יד עניים אנן, ואנן אמרי' ליכא למשמע הכי דבהדיא אמרי' בפיך זו צדקה אלמא בדבור לחוד מחייב והאי דאיצטריך הכא למימר לרב יוסף ואף על גב דליכא עניים הכא אנן יד עניים אנן דאלמא אי לאו הכי הוה מצי מהדר ביה לאו משום דדין עניים כדין הדיוט דמי לא משום דהההוא פלגא דווא לאו ברשותיה הוה קאי דהא לא אתא לידיה כדאמרי' אמר רב כל ממון שאינו יכול להוציאו בדיינין והקדישו אינו קדוש ואקשינן הא יכול להוציאו בדיינין והקדישו קדוש והא אמר ר' יוחנן גול ולא נתייאשו הבעלי' שניהם אינם יכולי' להקדיש זה לפי שאינו שלו וזה לפי שאינו ברשותו ואוקימנא להא דרב במקרקעי דכי יכול להוציאו בדיינין ברשותיה דמריה קאי, ושמ"ש דכמטלטלי אפי' ממון שהוא יכול להוציאו בדיינין והקדישו אינו קדוש ומ"ה אמר ליה רב יוסף אנן יד עניים אנן דלא גרע מדינא דחדיוט כבר זכו ביה עניים ולא מצי הדר ביה כדאמרי' בפיך זו צדקה ואמר רבא וצדקה מחייב עליה לאלתר דהא קיימי עניים, ומיהו ודאי אי בעי לשנויי להו מידי דיהביה לעניים עד דלא אמטייה ליד גבאי כמדי אחרינא דכותיה מצי למיעבד הכי כדאמרינן מסכת ערכין פרק קמא אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה אמר רב האומר סלע זו לצדקה מותר לשנותה בין לעצמו בין לאחרים לא שנא אמר זו ולא שנא אמר עלי ורבנן דרבנן כל האומר סלע זו לצדקה עד שלא בארת לידי גבאי מותר לשנותה משבארת לידי הגבאי אסור לשנותה ואיני והא רבי ינאי יתיב ופרע שאני רבי ינאי דניחא ליה לעניים דכמה דמשתהי מעשה ומיית לחו, כלומר רבי ינאי גבאי הוה ויתיב מעות הצדקה לצרכו ופרע, וכל מכה דמשתהי כלומר דליתי ליה זוזי למפרע מעשה וכופה הצבור לעשות צדקה ואיכא רווחא לעניי ומ"ה ניחא ליה ורבינו חננאל פי' דהדאמרי' בפיך זו צדקה לא חיה יכול לחזור ואף על גב דלא איכא ידי דעניים והזה ליה באומר חוב זה בשיבא לידי אתנהו לצדקה ולא נחשבה כדבר שלא בא לעולם

אלא שהוא לא רצה לחזור מן הצדקה אלא שהיה רוצה ללוותן לפי שעה ולהחזיר ולעניים אחרים דכותיהו תחתיהם, ואמר ליה רב יוסף ידי דעניי אנן וזכינו בו במעמד שלשתנו ואמרינן פרק קמא דערכין האומר סלע זו לצדקה וכו', והרי בארת ליד הגבאי ולא יוכל לשנותה, ע"כ. פרק שנים אוחזין כתב הרי"ף ז"ל וטטלטלי נמי דקא אמרי אף על פי שהוא יכול להוציאו בדיינין והקדישו אינו קדוש ה"מ היכא דכפריה דצריך להוציאו בדיינין אבל היכא דאית ליה פקדון גבי חבריה וכי תבע ליה יהיב ליה ניחלידה כמקרקעי דכי דקיימא לן דפקדון ברשותא דמריה הוא והכי נמי איתמר משמיה דגאון ז"ל. ה"ב העטור כתב לרבינו אפרים ז"ל החוא זוזא מטא ליד רב יוסף וקאמר ליה האריך איברי ביה נפשאי כעניא דמינאי, ואמר ליה רב יוסף אף על גב דעני את מני אמרת הבו לעניי כבר זכו ביה שאר עניי, ואף על גב דקיימא לן כל האומר תנו כאומר זכו דמי בלא ב"ד ובלא עדים, משום דמזכה לאדם יודע, אבל הכא אימא מצי הדר ביה קמ"ל רב יוסף דמשעתא דמטא לידיה כמאן דמטא ליד עניים דמי. ורבינו האיי כתב שער נ"ן נכסי צדקה יש להם שלשה עניינים מה שאין יודע מהם מיוחד לאיש או לאנשים מיוחדים מרקעים בו חמכר לדעת הנותנם אור"ו ולדעת הגבאין, וכה שהוא מיוחד לאנשי' מיוחדים הם יכולין למכור או אפטרופא שלהם, ובין כך ובין כך ב"ד יכול למכור כל זמן שאין מצויו הבעלי' שאותו דבר מיוחד להם כדאמר רב אשי אתנויי נמי לא צריכנא, וכן מי שהוא ראש מתיבתא יכול למכור הקדש של מתיבתא בקל וחומר מאחרי' ע"כ. פ' החובל בסיפא ההוא ארנקי דצדקה דאתא לפומבדיתא אפקדיה רב יוסף גביה ההוא גברא פשע ביה אתו גנבי גנבוה חייביה רב יוסף א"ל והא כי תניא כי יתן איש לרעהו כסף או כלים לשמור לשמור ולא לחלק לעניים אמר ליה עניי דפומבדיתא מיקץ קיץ להו לשמור קרינא ביה, כלומר מה שעשוי לשמירה ולא מה שעומד לחלק. כתב הרי"ם ז"ל הלכות מכירה פרק נ"ב אם צוה אדם כשהוא שביב מרע ואמר כל מה שיוציא אילן זה ינתן לעניים או כל שכר הבירה זה לעניים וכו ברזן עניים, יש גאונים שחולקין על דבר זה ואומרי' שאין העניים זוכים אלא בדברים שההדיוט קונה בהן ולפיכך לא זכו בדבר שלא בא לעולם ואין דעתי נוטה לדברים אלו שאין אדם רוצה להקנות והוא מצוה לקיים דבריו בצדקה או בהקדש כמו שהוא מצוה לקיים הנדר עד כאן. מסכת ערכין פרק קמא נדר צדקה ואין הקדש צדקה מאי קאמר לא נדר צדקה ולא הקדש צדקה אלא לאו הכי קאמר צדקה הרי היא כנדר לבל תאחר ואינה כהקדש דאלו הקדש אסור לאשתמושי ביה צדקה שרי לאשתמושי ביה. תוספת האומר תנו מאתים דינרין לבית הכנסת או ספר תורה ינתנו לבית הכנסת שהוא רגיל הידך רגיל בשניהם ינתנו לשניהם, האומר תנו מאתים דינרין לעניים ינתנו לעניי העיר ר' אחא אומר ינתנו לעניי עולם, מיהו האומר תנו מנה לעניי עירי לספר תורה קאמר וקרו להו עניים משום דהכל אצל ספר תורה עניים נינהו, וכדאיתא פ' חזקת הבתי'. עוד כתב ה"ב העטור מדאמר רב יוסף אע"ג דליכא עניים הכא אנן יד עניי' אנן משום האי טעמא הוא דאי הוו עניי' הכא זכו בהו עניי' דהכא כת"ק דאמר ינתנו לעניי אותה העיר, השתא ליכא עניי' הכא אנן זכינן בהו לעניי דעלמ' ולא משום טעמ' דרבוותא קמאי דאמרי' דינא דעניי' כדינא דהדיוט דמי, ולאו דבעי' במעמד שלשתן דהא קיימ' לן בפ"ק זו צדקה, והרי"ם ז"ל פסק כת"ק, והרי"ף ז"ל לא אייתי דרבי אחא, נמצא לדברי הרי"ף ז"ל מאן דיהיב מדי לעניי באמירה בלחוד ובעי למיהדר ביה אי מלטלי נינהו ולירתנהו ברשותיה ולא הוי באנפיה ב"ד מצי הדר ביה, ואי החוא גברא דמחייב ליה קאי באפיה בי דינא ואמר באנפייהו נירתבו לעניי לא מצי הדר ביה דב"ד יד עניים נינהו והוה ליה כמעמד שלשתן, וכן הדין במקרקעי אם יכול להוציאו בדיינין ובמטלטלי ואירתנהו ברשותיה ואמר להון לעניי כבר זכו ביה עניים ולא מצי הדר ביה ואף על גב דלא הוי באפי בי דינא כלומר שאין צריך לומר יד עניים בזה המקום דהא אמרי' בפרק זו צדקה וצדקה מחייב בה לאלתר דהא קיימי עניים, ועל החיא דרבי דאמר גזל ולא נתיאשו הבעלים מסתבר' דה"ה לפקדון דכי תבע ליה לא יהיב ליה ולמלוה דלאו ברשותיה נינהו שלא יוכל להקדישן. מאי דאמרי' מסכת יום טוב פרק ברזא ואלו הן משום מצוה לא מקדישין ולא מעריכין ולא מחרימין ביום טוב וכל שכן בשבת, אם כן איך נפסוק בשבת וביום טוב צדקה לעניים ומסתברא דלעניין הקדש שמוציא הדבר המוקדש מרשותו ונעשה ברשות גבוה נאסר עליו גזרה משום מקח וממכר ואע"ג דמצוה קא עביד גזרו ביה רבנן אפילו ביום טוב וכל שכן בשבת דילמא אתי למימר אי הכי דשרי להקדיש ולאקנויי הקדש לגבוה הכי נמי שרי לאקנויי אניש מידי לחבריה וארי לידי מקח וממכר, אבל הפוסק צדקה לעניים אפילו אמר סלע זו לעניים לא יצא מרשותו ואינו נאסר בה כהקדש אלא שמותר להשתמש בה ולהחליפה ואין עליו אלא לקיים נדרו ובשנתן חלופה יצא ידי חובה. על מאי דאמרינן מסכת כתובות שאין משתכרין בשל הקדש כתב ה"ב תורת הבירה דדוקא בהקדש טובת או בדק הבירה אבל הקדש עניים אינו בכלל זה, וזה שהקדש שמים מותר ברבית קצוצה דבר תורה דאחיך כתוב ולא הקדש, ותניא פרק הזהב רבית ואונאה להדיוט ואין רבית ואונאה להקדש, ומעות של הקדש עניים מסתברא שמותר להלוותן קרוב לשכר ורחוק להפסד כמעות של יתומים וקרוב אני לומר שאין רבית אף להקדש עניים לפי שטעות אלו אין להם בעליים ידועים בשעת ההלואה וגובר לא בשל עצמו הוא

מלוה נמצא שאין רבית זה בא מלוה למלוה וכבר אמרו לא אסרה תורה אלא רבית הבאה מלוה למלוה שהממון אינו מהגזבר אלא שנעשה עליו אפטרופא וכל שהוא בענין זה מותר ובלבד שלא יהא בעל הממון אסור ברבית, וכדאיתא בתוספות מסכת בבא מציעא ישראל שאמר לגוי הילך שכרך ובא והלוה מעותי ברבית אסור וגוי שאמר לישראל הילך שכרך ובא והלוה מעותי ברבית מותר אבל אסור מפני מראית העין, ישראל שנעשה לו לגוי אפטרופוס או סנטר מותר ללות ממנו ברבית והחפך אסור, ומכל מקום לא למעשה אני אומר להלוותן ברבית קצוצה אבל קרוב לשכר ורחוק להפסד כמעות של ירזומין נראה לי שהדבר ברור הוא שמותר ע"כ. גרסי' פרק הגוזל קמא תני חדא אם פתחו לו ואם הותירו הותירו לו ותני אידך אם פתחו פתחו לו ואם הותירו הותירו לאמצע, ומוקים ר' יוחנן הא דקתני הותירו לאמצע כרבי יהודה דאמר שנוי אינו קונה כשאין מתכוון לקנות כמו גבי צבע ששינה. כתב הר"ם דקוצי ז"ל מתוך כך פסק ר"י שיכול אדם להלוות מעות בהתר למחצית שכרו שיהיה כל האחריות על הלוה. פרק נערה שנתפתתה באושא התקינו המבזבז א' יבזבז יותר מחומש ודוקא מחיים שמא יצטרך לבריות אבל לאחר מיתה כמה דבעי. מסכת ערכין פרק המקדיש מחרים אדם מצאנו ומבקרו ומעבדיו ומשפחותיו הכנענים ומשדה אחוזתו ואם החרים את כלן אינו מוחרמין דברי ר' אליעזר אמר ר' אליעזר בן עזריה מה אם לגבוה שאין אדם רשאי להחרים את כל נכסיו על אחת כמה וכמה שיהא אדם חייב להיות חס על נכסיו. ירושלמי מסכת פאה וגמילות חסדים הרא דתימא בגופו אבל בממונו יש לה שיעור ריש לקיש בשם רבי יהודה בן חנינא באושא נמנו להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה עד היכן ר"ג בן איניא ורבי אבא בר בהנא חד אמר עד כדי תרומה ותרומת מעשר וחד אמר כבד את יי' מהונך ומראשית כל תבואתך, ומקשי חומש לשנה לחמש שנים אפם בכספו, ומשני בתחלה לקרן מכאן ואילך לשכר, ויהיה אם כן לוה אחד מל"ג ושליש, ולוה אחד מחמשים, עוד בירושלמי גמילות חסד נוהג בחיים ובמתים בעניים ובעשירים בממונו ובגופו אבל צדקה בחיים ואינון עניים ובממונו ותו לא. ירושלמי פרק החובל ונתן לך רחמים ורחמך והרבך הסימן הוה יהיה בידך כל זמן שאתה רחמן המקום מרחם עליך וכל זמן שאין אתה רחמן אין הקב"ה מרחם עליך:

במקדש אף על גב דכתב רחמנא דגנך ואמרינן ולא דגן הקדש אין לחוש עם הגזבר משום בעלי כיסין דזילא ביה דגזבר מילתא למרח ברשות בעלים אחר שהקדישו הבעלים התבואה ואחר יפדה, ועוד שאין אדם עושה קנוניא להקדש וכדאיתא מסכת ערכין פרק שום היתומים ועוד שאין לנו בזמן הזה גזבר של הקדש דקיימא לן מסכת עבודה זרה פרק קמא, אין מקדישין ואין מחרימין בזמן הזה, ומוקמינן ליה בדלירתנהו בעלים דאי אירתנהו לא הוה צריך בהמה לעקר וכיוצא בו דהא קמ"ל הקדש שוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחולל, ומה כתב רבינו שמואל דרומ"רוג שאסור לו לאדם לומר הריני מקדיש או מניח בהקדש ספר פלוני או ממון פלוני מפני שאסורין על כל העולם, אלא אומר הריני מרגנדב כך וכך לצדקה או לצרכי צבור, וכן נמי כתב ה"ב התרומה, וכתב הרשב"א המקדיש בזמן הזה אינו מפקיע מידי שעבוד דאינו הקדש הגוף דסתם מקדיש היום לעניים הוא שאינם מכירים הקדש בדק הבית וכדאיתא מסכת נדרים פרק ואלו נדרים מותרין גבי חרמים ומיתו אם פי' עכשו ואמר לכך נתכוונתי הכל כפי פירושו וכדתנן סתם נדרים להחמיר פירושן להקל ע"כ. והר"ם ז"ל כתב בפי' מסכת שקלים ומה שהוא ראוי שתדע שגבאי צדקה כשרואין מדרך התקון ובתנאי שיהיה זה בעצת אנשי העיר שצריכין לשנות אלו המתנות הנזכרות פה ויעשו מהם רצונם כגון שיוציאו מותר שבויים לעניים או מותר המתים לשבויים והדומה לזה שהרשות בידם והבחירה וכך נראה מתלמודנו, וכן אמר הירושלמי בזה המקום אין ממחין ביד הפרנסים בכך, וכל הדברים הללו נותנין בסדר הזה כשאין שם צורך הכרחי ולא הסכימו הזקנים ואנשי העיר על הפך זה אבל אם הסכימו עושין כפי הסכמתן עד כאן. פרק נגמר הדין מותר המתים למתים מותר המת ליורשיו. פרק המקבל הקדיש פרה ואם המתינה אשבח מרגלית הביאה לכרך אשבח, קיימא לן אין להקדש אלא מקומו ושעתו, אם כן היום אין גזבר לפי שאין הקדש:

בחכמים יודעי דת ודין. פרק שור שנגח ארבעה וחמשה את יי' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים, חכם שמחל על כבודו כבודו מחול אפילו הכי הדור מיהא

בעי למיעבד וכדאיתא פרק האשה ניקנית. אמרינן פרק במה מדליקין אמר רבא דרחים רבנן הוו ליה בנין רבנן דמוקיר רבנן הוו ליה תלמודא רבנן דדחיל רבנן הוא גופא צורבא מרבנן ואי לאו בר הכי הוא משתמען מיליה כצורבא מרבנן, השכר היותר מרובה בשלש מדות הללו דדחיל דאלו אהבה כבר נתחייב בה משום דכתיב ואהבת לרעך, וכבוד מפני שיבה תקום, אם כן היראה מפני החכם מיתרון נפש טובה הוא. אפיקורוס הוא המבזה תלמידי חכמים, ביישו בדברים נותן בשתו משלם וכדאיתא בירושלמי ואותו בושת אפי' בדברים בעלמא הוא וכן כתב הר"ם הלכות תלמוד תורה פרק ו' אף על פי שהמבזה את החכמים אין לו חלק לעולם הבא אם באו עדים שבזהו אפילו בדברים חייב נדוי ומנדין אותו ביום דין ברבי וקונסין אותו ליטרא זהב בכל מקום

וגורתנין אותה לחכם, וחמבוה החכם ברבים אפילו אחר מירתה מנדין אורתו ב"ד והם מרתירין אורתו כשיחוור בתשובה אם היה החכם חי אין מתירין לו עד שירצה זה שנדוהו בשבילו, תלמיד שנידה לכבודו ניזדוו נדוי וכדאירתא פרק אלו מגלחין, ופירושו שהעיז פניו כנגדו וזה אפילו שלא בעדים ואחד האיש ואחד האשה. פרק אלו מגלחין אמר רב יוסף צוורבא מרבנן עביד דינא לנפשיה במילתא דפסיקא ליה, מסתברא לפרש שזהו בענין שיכול לנדות מעצמו מי שפשוט ומבואר אצלו שהפקיר בו, דאלו בענין תובע ונרתבע אפילו כל אדם נמי, וכדאמרינן פרק המניח את הכד רב נחמן אמר עביד אינש דינא לנפשיה דכיון דדינא קא עביד אמר לא מצינא דאשתרח, והלכתא כותיה דקיימא לן הלכתא כרב נחמן בדיני. פרק אלו מציאות מאי כלי אנפריא אמר רב יהודה כלים חדשים שלא שבעת העין ולירת בהו סימן נפקא מינה להדורי לצוורבא מרבנן בטביעות עינא אי שבערן העין. פרק גיד הנשה אמרי' אמר רב בשר שנרתעלם מן העין אסור ואסיקנא אלא רב היכי אביל בשרא אימא וכו', מכאן מוכח ה"ב התוספות שאין הלכה כרב מדקאמר אלא רב היכי אביל בשרא ולא קאמר אלא אנן היכי ניכול בשרא. ומיהו הרי"ף ברתב וקיימא לן כותיה דרב, ועל מאי דאמרי' אי בעית אימא דצריר וחרתים, ואי בעית אימא דאירתא ליה סימנא בי פיסקי ודמחתיך לה אחלת קרנתא כרתב בעל העיטור ואי אירתא ביה טביעות עינא נמי שרי דק"ל טביעות עינא עדיף מסימנא, והא דגרסי' באלו מציאות דוקא צוורבא מרבנן אבל אינש דעלמא לא מהימן בטביעות עינא דוקא דקא שרי איסורא לאחריני אבל במילתא דשרי לדידיה ולאחריני כיון דלדידיה מהימן מהימן נמי לאחריני עד כאן. וטביעות עינא עדיף מסימנא שהרי סומא מותר באשרתו בטביעות עינא דקלא. פרק חמותר את הספינה כל מי שעיניו צרות בתלמודי חכמים בעולם הזה נרתמלא חופתו עשן, וכן על כל אדם מוטל להועיל להם וכדאמרינן פרק מקום שנהגו ותודום איש רומי גברא רבא הוא ועוד מטיל מלאי לכיס שכל תלמודי חכמים הוא דאמר רבי יוחנן כל המטיל מלאי כיס שכל תלמידי חכמים זוכה ויושב בישיבה שכל מעלה שנאמר בצל החכמה בצל הכסף, וכן מקום שיש שם אדם חשוב תלמיד חכם ממונה על הצבור אין בני העיר רשאין לעשות תקנות אלא מדערתן דהכי אמרינן פרק השותפין שרצו, הנהו דאתנו בהדי דכל דעביד ביומא דלאו דידיה לקרעיה למשכיה אול חד ועבד ביומא דחבריה וקרעוה למשכיה אתא לקמיה דרבא חייביה איתיביה רב יימר בר שלמיה לרבא רשאין בני העיר להתנות על המדות ועל השערים ולשכירות פועלים ולחסיע על קיצרתן, ופריקו ה"מ היכא דליכא אדם חשוב אבל איכא אדם חשוב לאו כל כמיניהו דמרתנו, (כלומר שאינם רשאין להתנות שלא מרשותו), ומ"מ כל שהסכימו כלן רשאין וכדאיתא בתוספות שם, רשאין בני העיר לומר כל מי שירצה אצל פלוני יהא נותן כך וכך וכל מי שיראה אצל מלכות יהא נותן כך וכך רשאין לעשות קיצתן ורשאין הצמרין והצבעין לומר כל מקח שיבא לעיר נהא כולנו שותפין בו, מכאן נלמוד שכל תגאי וכל קבצה שרוצין לעשות אפילו בעלי אומנות במקום רשאין וקיים כל שהסכימו כל בעלי אותה אומנות שבעיר כטבחי' וצבעי' וכל שכן כל בני העיר. פ' שבועת הדיינין אכר רב פפא האי מאן דמסיק שטרא אחבריה וא"ל פריעא הוא לאו כל כמיניה ואי אמר אישתבע לי משתבע ליה ואי צוורבא מרבנן הוא לא משבעינן ליה, כלומר שאין מטריחין אותו לישבע על שטר שבידו, י"א דלא מזדקקינן ליה כלומר לא לשבועה וגם לא מגבינן ביה בלא שבועה דלא ליטרו רבנן משלחי גלימא דאינשי אלא מחורינן לפשרה, עוד אמרינן ההוא צוורבא מרבנן דחוו מנגדי ליה ובהדי דנגדו ליה דלייה לדרעיה חזיה דלא עביד ביה השחי אמר מן חבריה הוא דין שבקוה, מכאן שמלבושיה' הידה בעין שלנו פה בארץ הצבי רחב הגוף ורחב ידים. סוף פרק אלו מציאות ואם היה אביו תלמיד חכם אביו קודם לרבו. פרק השולח אין פודין את השבויין יקר מפדי דמיהן מפני תקון העולם, (פירוש יתר מכדי ממכרן בשוק), ומיהו תלמיד חכם פודין אותו בכל מטון שפוסקין עליו, ובההוא עובדא דר' יהושע בן חנינא בההוא ינוקא דאמר מי נרתן למשיסח יעקב וכו' ובדאמר פרק הנזקין, וכן כרתב ז"הב העור, וגבי מאי דאמרי' בשבי דרב עילית דשמע עורב ויונה אומרי' עיליש ברח עיליש ברח אמר שמע מינה מרתרחיש ניסא קם ערק, י"א דאף על גב דאמרי' לא תנחשו אלו המנחשים בחולדה בעופות ובכוכבים דבשאר עופות קאמר לא בעורב ויונה שלוחי דנח, אי נמי צוורבא מרבנן שאני, אי נמי שערי הסכנה שאני, אי נמי סימנא בעלמא הוה ליה, ושבי כולהו איתנהו ביה, אי נמי שלא היה בו צד נחש כלל אלא יודע בחכמה מיוחדת לשיחת העופות וקורין לה בלשון ערבי עלם אל טיאר, והיא חכמה מותרת כחכמת שיחת דקלים, וכבר שבחוהו פרק הרבית רב עיליש גברא רבה הוא ולא ספי איסורא לאנשי, ודייק מהאי הרשב"א מדאמר ולא ספי איסורא וא אמר ולא עביד איסורא ש"מ דאין איסור אבק רבית אצל הלוה אלא אצל המלוה לפי שאיסור הלוה חדוש הוא ודי במה שחדשה התורה ואסרה עליו, אם כן רב עיליש לא ספי איסורא כל שכן דלא עביד לה. כרתיב ונשיא בעמך לא תאר שבכלל זה ראש סנהדרי שהוא במעלה העליונה בשררת התורה. מסכת יומא פרק בראשונה אמר רבא לא משכחת צוורבא מרבנן דמורי אלא דאתי משבט לוי או משבט ישששכר דכרתיב ובני ישששכר יודעי בינה לעתים, אימא נמי יהודה דכרתוב מחוקקי אפוקי שמעתתא אליבא דהלכתא קאמרי'. והחכם אף על פי שיכול לטחול על כבודו כמו מקימה וכיוצא בזה

אינן

אינן יכול למחול על כבוד תורתו כלומר אם נתבזה, ולזה אמרו שיהיה נוקם ונוטר כנחש · מסכת יומא פרק בראשונה ובן אינו יכול למחול על קללתו אלא אם כן בקשו ממנו מחילה לכבוד תורתו · כתב הר"ם ז"ל סוף הלכות תלמוד תורה תלמיד חכם שבזהו או חרפו אדם בפהרסיא אסור לו למחול על כבודו ואם מחל נעשה מפני שזה בזיון תורה אלא נוקם הדבר ונוטר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו, ומאי דאמרינן במגלה מימיו לא עלתה עטי קלת אדם על מטתי כי הא דמר זוטרא חפידא כי הוה סליק לפורייא אמר שרי ומחיל ליה לכל מאן דמצערן, יש לומר שלא היה מוחל אלא צער גופו ולא היה מקללו אבל כבוד תורתו לא היה מוחל אלא מנקיט ליה בלביה, וכן העושים מצוה ראויים לכבוד דאמרי' סוף מסכת בכורים וכל בעלי אומנות שבירושלם עומדין מפניהם · ירושלמי אמר רבי יוסי בר' בון בשם רבי הונא בר חייא בא וראה מה גדול כחן של עושי מצוה יותר מתלמידי חכמים וקנים שמפני תלמידי חכמים אין בעלי אומניות עומדין ומפני עושי מצוה עומדין, וכן המוכיר החכם בלשון מגונה, ואמרי' פרק הנודר מן המבושל ההיא איתתא דאתת לקמיה דרב יהודה בנהרדעא איתחייבא בדינא אמר' ליה שמואל רבך הכי דן אמר לה ידעת ביה אמר ליה אין איניש גוצא הוה רבה כריסיה ורב שיניה אמר ליה לבוויי קא אתית תחוי איתתא בשמתא ופקעא כריסה, וכן ברב, דאמרי' סוף ראשית הגז כי סליק איסי בר היני אשכחיה לרבי יוחנן וכו' אמר ליה מאן ריש סידרא בבבל אמר ליה אבא אריכא אמר ליה אבא אריכא קרית ליה וכו', תני רבי יהושע בן לוי אומר בעשרים וארבעה מקומות מנדין על כבוד הרב ואחד מהם המספר אחר מטתן של תלמידי חכמים ולא שרינן ליה עד דחיילא עליה שמתא תלתין יומין אף על גב דמפיים ליה ואי לא מפיים לעולם · נשאל רבינו האיי על אדם שהוה חולק על פי' הלכה אחת עם חברו אמר האחד לחברו נשלח לפני גאון פלוני השיב שכנגדו אורחו גאון חשוב לפני כבהמה אמר הרב ז"ל שחייב נדוי ומלקות וקנס כפי כחו, ע"כ · פרק אלו מגלחין אמר רבא מנא לן דקא בעינן דוכתא ומשדרנא שליחא ומזמנינן לדינא דכרתיב וישלח משה לקרא לדתן ולאבירם ומנא לן דמזמנינן לדינא דכרתיב ויאמר משה א' קרח אתה וכל עדתך וכו' לקמיה גברא רבא דכרתיב לפני ה' את ופלניא דכרתיב אתה והם דקבעינן זימנא דכתיב מחר ומנא לן בתר זימנא דכתיב קראו שם פרעה מלך מצרים שאון העביר המועד ומנא לן דאי מתפקר בשליחא דבי דינא ואתי ואמר לא מתחזי כלישנא בישא שנאמר העינו האנשים ההם תנקר ומנא לן דמשמתינן דכתיב אורו כורו · פרק כירה אמר רבא האי מאן דעבר אדרבנן שרי למקרייה עברייניא, פרק חלק אמר רבי אלעזר כל המתעשר ואין תלמיד חכם נדבה מעשרו אינו רואה סימן ברכה לעולם שנאמר אין שריד לאכלו על כן לא יחיל טובו ואין שריד אלא תלמיד חכם שנאמר ובשרידים אשר יי' קורא בהם · ירושלמי מסכת שקלים רבי חמא בר חנינא ורבי הושעיא רבה הוו מטיילין בלוד אמר ליה ר' חמא לרבי הושעיא כמה מזמן שקעו אבותי כאן אמר ליה רבי הושעיא כמה נפשות אבדו אבותיך כאן שנאמר וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלות ומי לא הוו בניי אינשא דיילפון באוריתא · מסכת מנחות פרק שתי הלחם אמר ריש לקיש תלמיד חכם שפרח אין מנדין אותו בפרהסיא שנאמר ובשלח היום וכשל גם נביא עכך לילה כסדרו כלילה · פרק כל כתבי אמר רבא תיתי לי דכי אתי צורבא מרבנן קמאי לא מסגינא ראשאי אבי פריא כמה דלא מהפכנא בוכותיה וטחפך בוכות על דבר אמת שאין רדיפת הוכו בדברי שקר מעלה · מס' נדרי' פרק קונם, שרי ליה לצורבא מרבנן למימר צורבא מרבנן אנא שרו לי תגראי ברישא, אמר רבא שהרי ליה לצורבא מרבנן למימר לא יהיבנא אברגא מאי טעמא דכתיב מגדא בלו והלך ואמר רב יהודה מגדא זו מנת המלך בלו זו כסף גולגלתא והלך זו ארנונא, ואמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן למימר עבדא דנורא אנא לא יהיבנא אברגא מאי טעמא לאברוחי אריא מיניה קאמר, (ופירוש עבדא דנורא עבד אשדרת דרדיגנו תורה.) ושרי להוציאו בלשון שהם שוטעין ממנו נורא שלהם, ורה כענין מה שאמר רבי אליעזר לאורחו הגמון נאמן עלי הדיין וסבור אורחו הגמון שעליו הוא אומר ושהאמינו ואמר לו האמנתני דימום פטור אתה, ולא השיבו רבי אליעזר לא עליך אני אומר אלא על הקדוש ברוך הוא שהוא הדיין האמתי לפי שההגמון הטעה את עצמו. וכן זה מרכזון להקב"ה גבאי הסם הם המטעי' עצמן, (בלשון ערבי אל חק הקרקעות קורין לו אברג, זו מנת המלך (פרש"י ז"ל מגבתי מסים), ארנונא, (עשורי תבואות ובחמות שנה בשנה), וכן עקר, ובחמה ועסה שלא הגביהו ממנה עישורו של מלך נקראת בהטרת ארנונא ועסת ארנונא, ושלא כדברי המפרשים שאמרו שותפות דגור, וכן בירושלמי מסכת חלה כרתב הרמב"ן ונראה שאין תלמידי חכמים פטורין מעושרי תבואתם ולא מכסף גלגלתם אלא כשהמלך מטיל על בני העיר ליתן כך וכך במעשרותיהם אבל אם אמר המלך לירגן כל אחד ואחד כסף גולגלתו אין עמי הארץ פורעין בשביל תלמידי חכמים אלא אם רצה המלך למחול להם ימחול וכך שנינו פרק הגוזל שבאים עמי הארץ וגובין מתלמידי חכמים, וכן במעשר הארץ, וכרתב ר"ח ז"ל כל אלה כגון שיש עליהם דבר קצוב במס הגולגלתא או בטסקא דארעא או בארנונא ומעריכין על כל אחד ואחד ומרתקבצין אותו ביניהם אין על תלמידי חכמים למייעם ולא לחתך עמהם כלום ע"כ · ודברים נכוחים הם וכן נמי איתא מסכת סנהדרין דרב ספא הוה יתיב בכרגא ובר חמא קביל עליה כרגא דכולהו שניה, ורבי' הגדול

ז"ל פי' ארנונא תשורה או ארוחה שעושין למלך כשעובר עליהם, והעיד עליו תלמידו רב יהוסף ז"ל שהיה דן שלא נאמרו דברים האלו אלא בתלמיד חכם שתורתו אמונתו כלומר שתורתו קבע ועסקו עראי אבל לא במי שעסקו קבע ואין תורתו קבע, ע"כ דבריו ז"ל, וכן מסכת ערכין נמי אמרי' אמר רבא שרי ליה לאינש לאודועי נפשיה באתרא דלא ידעין ליה דכתיב ועבדך היה ירא את יי', והממון אינו מעלה לחכמים שהרי כלב נתן בתו עכסה לעתנאל בשביל תורתו לחוד וכדאמרי' מסכת תמורה פרק יש בקרבנות נתת לי גולות מים ארם שאין לו אלא תורה בלבד, והוא היה קורא ספר ולבד קריאת ספר, ואמנם שלמה כבר אמר טובה חכמה עם נחלה:

והחכמים אנשי מדות נאות ועל זה אמרו פרק כיצד מברכין ששה דברים הוא גנאי לתלמיד חכם אל יצא כשהוא מבושם לשוק ולא יצא יחידי בלילה ואל יצא במנעלים המטולאים ואל יספר עם אשה בשוק ואל ישב בחבורה של עמי הארץ ואל יכנס באחרונה בבית המדרש וי"א אל ילך בקומה זקופה ואל יפסע פסיעה גסה. פרק חזקת הבתים בעי מינה רבי יוחנן מרבי בנאה חלוק של תלמידי חכמים כיצד כל שאין נראה מתחתיו, טלית של תלמידי חכמים כיצד כל שחלוקו נראה מתחתו טפח, שלחן של תלמידי חכמים כיצד וכו' מטה של תלמידי חכמים כיצד כל שאין תחתיו אלא סנדלין בימות החמה ומנעלים בימות הגשמים ושל עם הארץ דומה לאוצר בלום, ומלבושים אלו הם לבושי ארץ הצבי, ומנהג העם הישובים עליה שאינם לובשים בתי שוקים, ולפעמים אינם לובשים אלא חלוק אחד לבד והוא רחב ואם היה החלוק מפשתן דק כשל מצרים יראה בשרו תחת החלק, והם בעלי אמונה ויושר וכדאמרי' פרק אלו מציאות בחני תלת מילי עבדי רבנן דמשנו בדיבוריהו במסכתא בפוריא באושפיזא ואם היו משנים בזולתם יחשב להם למום גדול שהרי הם משבחים בזאת המרה רב טבות בפרט כדאיתא פרק הזהב, דאי הוו יהבי ליה כל חללי עלמא לא הוה משני בדבוריה, גם לצורך יעשו כיוצא בזה דאמרינן פרק מצות חליצה ההוא יבם דאתא לקמיה דרבי חייא והטעהו ואמר ליה חלוץ לה ובכך אתה כונסה לברתר דחלץ לה אמר ליה השתא מינך איפסלא זיל חלוץ לה חליצה מעליא כי היכי דלישתרי לעלמא, גם שהם מחורים על המצות מזולתם, וכדאמרי' פרק המפקד אמר שמואל נכסים אין להם שמירה אלא בקרקע אמר רבה ומודה שמואל וכו', ואי צורבא מרבנן הוא כלומר המפקיד מצי למימר ליה הנפקד אמינא דילמא בעי זוזי לא בדלתא, וכן הם צנועים מזולתם דאמרי' פרק גט פשוט צורבא מרבנן דאול לקדושי איתתא נדבר עם הארץ בהדי דילמא מחלפי לה, וקאמר דלאו אורחיה למידק, ומאי דאמרי' מסכת יומא פרק קאמר כי מיקלע רב מברזי מאן הוי ליומא, אינו אלא משום אינו דומה מי שיש פרס בסלו למי שאין לו פת בסלו כענין שהיו אומרי' אנשי סכות אל איש עתי שהיו מזמנין אותו לאכול והוא לא יאכל, וכן אוהבים זה את זה מזולתם וכענין שאמרו פרק במה מדליקין גבי יהודה בן גרים, תלמידי חכמים לא כל שכן, וכן אם במשא ומתן של תורה יטיח דברים האחד כנגד חברו ואפילו הקטן לגדול אינם מקפידים וכענין בן הרכינס לרבי עקיבא דאמר ליה עדיין לא הגעת לרועה בקר והשיב לו רבי עקיבא ואפילו לרועה צאן וגם שמדברים בענוה, וכדאמרי' מסכת יבמות פרק האשה גבי יבמה שנתקדשה ושמוצ אמר בעניותנו צריכה גט. פרק איזהו נשך אמר רב יהודה אמר שמואל תלמידי חכמים מותרין ללות ברבית דידעי דרבית אסורה ויהבו זה לזה במתנה, ואינם מחניפים כדאמרי' פרק או מגלחין דאפילו לגברא רבה דכותיך לא חנפי. פרק שבועות העדות שלח ליה רב יוסף לרב נחמן עולא חברנו עם שאתך בתורה ובמצות הוא אמר מאי שלח לי לחנופי ליה הדר אמר לשמשא תגריא ברישא אי נמי לשודא דדייני, וכן מה שהוא אסור משום קדושה לוולתם להם מותר דאמרי' פרק בני העיר בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגין בהם קלות ראש אין אוכלין בהם ואין שותים בהם ואין נאותין בהם ואין מטיילין בהם ואין נבנסין בהם לא בחמה מפני החמה ולא בגשמים מפני הגשמים אמר רבא חכמים ותלמידיהם מותרין. תוספתא מעשה באחד ששכח כליו לבית הכנסת ובא מעשה לפני חכמים וטיהרו שאינה רשות עם הארץ. ירושלמי פרק הירה קורא בתורה רבי טיאשא ורבי שמואל בר רב יצחק הוו יתבין ואבלין בחדא מן אלין כנשתא, עוד ירושלמי רבי אמי מפקד לספרייא אי אתי בר נש גביכון מלכלך באוריתא תהוון מקבלין ליה ולחמריה ולכנוי, ומי שהוא חכם ומחניף הלא גנאי הוא לו. מסכת כתובות פרק בתרא אמר אביי האי צורבא מרבנן דרחמו ליה בני מאתיה משום דלא מזכה להו במילי דשמיא, וחסך זה חמיסרם וחמוביחם, וכדאמרי' מסכת שבת פרק שואל אמר ליה אביי לרבה כגון מר דסנו ליה כולהו פומבדיתאי מאן אחים בה ספדיה אמר ליה מסייתא את ורבה בר רב חנן:

בגדר החכם האדם אינו נקרא תלמיד חכם אלא עם ידיעה גדולה ומפורסמת באמתת חכמת התורה השלימה ובתלמודה, וכדאמרי' פרק אלו קשרים איזהו תלמיד חכם כל ששואלין דבר הלכה ואומרה לכאי הלכתא למגויה אי במסכתא באתריה אי בכולא תלמודא בריש מתיבתא. מסכת נשקין פרק קמא אמר אביי ש"מ צורבא מרבנן דאיתיה בתתא כל טילי

דמתא עלויה רמיין . פרק האיש מקדש על מנת שאני שונה הלכות תנא דתני משנה ספרא וספרי ותוספתא וכולא תלמודא . תלמיד כל ששואלין אותו דבר אחד בתלמודו ואומרו ואפילו במסכת כלה, חכם כל ששואלין דבר חכמה בכל מקום ואומרה , ומסתברא לפרש שהתלמיד [הכם יחוייב להשיב על פסק הלכה וזהו דבר הלכה , אבל התלמיד אינו מחוייב בזה שלא שהוא חייב אם שואלין לו אנה מקום מימר׳ פלונית ופלונית בתלמודך או איך פירושה שישיב , ומה שאמר דבר אחד לאו דוקא כמו דבר הלכה או דבר חכמה , ובעלי התוספ׳ כתבו ואפי׳ במסכת כלה כלומר אפי׳ לא למר כי אם מסכת כלה והיא סדורה בפיו מיקרי תלמיד , והא דאמרי׳ איזהו תלמיד חכם הראוי למנותו פרנס על הצבור כל ששואלין אותו בכל מקום ואפי׳ במסכת כלה היינו משום דלא רגילי בה אינשי , ומ״מ אין בה עומק כל כך , פרש״י מסכ׳ כלה כלה בלא ברכה וכו׳, ורת״ם פי׳ מסכ׳ כלה היינו אותן דרשות שרגילין לדרוש ל׳ יום קודם הפסח ודאמרי׳ בעלמא יומא דכלה כלומר של דרשה , ובספר האורה הביא רש״י ז״ל איזהו תלמיד חכם זה הרואה טרפה לעצמו , פירוש איזהו תלמיד חכם שיודע לתרץ טעמי משנה ומשניות חסותרות זו את זו היינו תלמיד חכם . ירושלמי כשם שקורעין על החכמים כך קורעין על תלמידי חכמים , איזהו תלמיד חכם חוקיה אמר כל ששנה הלכות ועד תורה אמר ליה רב יוסף הדא דתימר בראשונה אבל עכשו אפילו הלכות , רבי אבהו בשם ר׳ יוחנן אמר כל שהוא מבטל עסקו מפני משנתו , תני כל ששואלין אותו והוא משיב , אמר ר׳ אבא שהוא יודע לבאר משנתו ואנן אפילו רבנין לא חכמין מבארה מתניתין , ונמצא בתשובות אמר רב משה איזהו תלמיד חכם שאין מועד בפניו כל ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר ואפילו במסכת כלה , ולזה הוא שאמרו פרק היו בודקין , כי בתחבולות תעשה לך מלחמה במי אתה מוצא מלחמתה של תורה במי שיש בידו חבילות חבילות של משנה קרי רב יוסף אנפשיה ורב תבואות בכח שור וכן בעובדא דרבי מאיר ורבי נתן על רשב״ג מי ראה למלל גבורות יי׳ מי שיכול להשמיע כל תהלתו , ובדאיתא סוף מסכת הוריות והבקיאות אינו מצוי בכל ערב ובכל זמן ובדאמר פרק ארבע מיתות אמר רבי אלעזר בר׳ צדוק מעשה בבר כהן שונתה והקיפוה חבילי זמורות ושרפוה אמרו ליה מפני שלא היה ביה דין של אותה שעה בקי , אמר רב יוסף ביה דין של צדוקי היה , ופי׳ רש״י כורתים היו שאין להם גזרה שוה אלא קרא כמשמעו . מסכת הוריות בריש ראוי להוראה גמיר וסביר משמע . פרק אלו קשרים אמר ר׳ יוחנן איזהו תלמיד חכם שממנין אותו פרנס על הצבור זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומרה אפילו במסכת כלה , ואמר רבי יוחנן איזהו תלמיד חכם שבני עירו מצווין לעשות לו מלאכתו זה שמניח עסקיו ועוסק בחפצי שמים למאי נפקא מינה למטרח ליה ברפתיה . אלה שמות בתנחומא כי העושק יהולל חכם , חכם המתעסק בצרכי צבור משתכח תלמודו . פרק הרואה אמר ר׳ יצחק אין מעמידין פרנס על הצבור אלא מדעת צבור שנאמר ראו קרא יי׳ בשם בצלאל בן אורי וכו׳ , וכן בשיכוה בישיבה של מעלה אומרי׳ לו אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו , וכדאיתא פרק השותפין שרצו, שחכונה בזה שיהיה התלמוד שגור בפיו וכמעשה דרבי חייא דאמר ליה למלאך המות אתרחי לי עד דאהדר תלמודאי וכדאיתא בכתובות ואין לפרש שיפשפש אם עבר שום עברה בשום דבר שלא קיימו דמאי דהוה הוה , אלא שיהיה שגור בפיו ולהנצל מן הבושה וכדאמרי׳ בירושלמי החוא תלמודא דאסקיה אליהו לישיבה של מעלה חוא דאיכא מרבנן דהוו אפיהן נמיכין ומינהוון אפיהן גבי׳ין אמר ליה אינון דאפיהן גביהן שתלמודם שגור בפיהם , ובן רבי חייא דאמר ליה אליהו להחוא מרבנן בכלהו אסתכל לבר מגו הרקיה דרבי חייא וכדאמרינן פרק השוכר את הפועלים :

נמצא שאין ספק שהחכם הנזכר בתורה ובתלמודא הוא הבקי בתורה בהלכותיה בדרכיה ונתיבותיה וכל ידיעה זולת זה הוא פרפרת , ומה שאמרו ז״ל כל שרוב חכמתו ממנו הוא בידיעת התורה ועקריה וסודותיה ולזה נראה שאמרו על משה רבינו ע״ה אב בתורה אב בחכמה אב בנביאים מסכת מגלה , ומה שנאמר על שלמה ויחכם מכל האדם , כבר אמרו ולא ממשה, ר״ל מכל האדם שבדורו , אבל שבח משה רבי׳ מכל האדם אשר על פני האדמה , כלומר שאין אפשרות באדמה שימצא כמוהו וזה אינו תלוי לא בדור ולא בחלק מחלקי העולם , ואין להקשות ממה שכתוב הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך שהרי מיני החכמה רבים וחכמת משה רבינו ע״ה עקרה באלהיות [כי שליח היה לאל יתי בינו ובין ישראל להודיעם מצותיו חקותיו ותורותיו , ומיכרון הדביקות לא היה יכול להשקיף כל כך במפורסמות ועצרת יתרו אליו ע״ה יוביח , אבל חכמת שלמה ע״ה עקרה להעמיד חקי האלהים על תלם ולהיות מלך במשפט ואמת ולהנהיג העם ביושר ולזה נאמר כוה הלשון על יוסף הצדיק , אין נבון וחכם כמוך , וכן רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה , אף על פי שחכמתו גם במושכלות עד שעשו ז״ל ספרו קדש קדשים , אבל עד משה רבינו ע״ה לא קם נביא מושך עצמו וחכמה וגבורה עמו , והרמב״ם ז״ל כתב שאין מדריגת שלמה כמדרגת ישעיה , וכבר ידעת מה בין נביא ומדבר ברוח הקדש , גם ידעת שלא הגיע ולא יגיע נביא לנבואת אדון הנביאים אדוננו משה ע״ה וכמו שביארנו בפתיחת הספר , אם כן על מנת שאינו חכם דמקדש וכיוצא בהם אינו אלא על חכמת

התורה האמתית, והראיה על זה עוד דאמרי' פרק האיש מקדש (קדושין דף מ"ט ע"ב) שאני שונה מהלכות קאמר ואי אמר ליה תנאה אנא עד דתאני כושנה ספרא וספרי ותוספתא וכולא תלמודא, הנה השונה והתנא לא הניחו שום דבר מידיעת התלמוד המקודש, ואפילו הכי אמר אחר כן על מנת שאני חכם אין אומר כחכמי יבנה אלא כל ששואלין דבר חכמה בכל מקום ואומרה, וזה דבר חכמה מעקרי התורה קאמר כחכמת רבי עקיבא ולא מצינו לו פרסום בחכמה אלא בשל תורה, וזו מדרגה היותר גבוהה שמי שהגיע לזו הגיע למה שקדם לו וזה הוא בראש ובראיתא פרק לולב הגזול שומע כעונה, בעו מיניה מר' חייא ברבי אבא שמע ולא ענה מהו אמר ליה חביטייא וספרייא ודרשיא עמא אמרין שמע ולא ענה יצא, וכן שמואל כשרצה להודיע עצמו מבבל אצל רבי יוחנן בארץ ישראל דאמרי' פרק גיד הנשה בולהו שני כרב הוה כרתיב ליה רבי יוחנן לקדם רבינו שבבבל כי נח נפשיה דרב כרתיב לשמואל קדם חברנו שבבבל אמר ליה לא ידע ליה טידי דרביה אנא כרתיב ושדר ליה עיבורא דשיתין שנין אמר השתא אמר הושבנא בעלמא הוא דידע הדר שדר ליה תלימר גמלי טריפתא, (פי' טעונים ספוקי טריפתא) אמר אית לי רב בבבל איקום אזיל אחויה, ולזה תמצא בתלמוד שאותם שהיו חכמים בחכמה וזולת חכמת התורה לא היו נקראים לא רב ולא רבי אלא בשמם לחוד ואין זה שתאמר גדול מרבן שמו, כמו טודום הרופא דפרק עד כמה, וכמו בנימין אפיא דפרק רבי אליעזר דמילה וכמו בר נתן אפיא דפרק מקום שנהגו, וביוצא בהם, אבל אותם שעקר חכמתם בתורה ויתר החכמות להם פרפרת נקראים בשם רבי כענין ר"ג בחכמת הכוכבים, וכן רבי אליעזר הגדול בפרקין וכענין הרפואות לרבי פנחס בן יאיר ולרבי חנינה, רבי פנחס בהכל שוחטין מימי לא שאלני אדם על מכת פרדה לבנה וחיה, ורבי חנינה פרק הוציאו לו את הכף ומאי שנא רבי חנינה משום דבקי ברפואות, ושמואל דהוה מצטער למסמכיה ברבי דהשוכר את הפועלים לא מפני הרפואות ולא מפני האצטגנינות אלא מפני תועתו, והתורה היא שצריכה יומם ולילה ולכל הפחות לקבוע עתים, אבל זולתה שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה או שעה שהוא נפנה לבית הכסא, וזהו שכתוב כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים כלומר זאת ולא זולתה שזולתה בזולתכם גם כן נמצאת, והאמת שכל מה שימצאון בשבע חכמות הנמצא בידנו היום קצת מהם ימצא מטונם בחכמת התלמוד חלק יודע ממנו שהם ע"ה היו בקיאים בכלם והכל כלול בדבריהם ז"ל, וכבר הזכרנו הרבה מזה בספר שושנת העמקים. מסכת יומא פרק בא לו כרון גדול, רבי יוחנן רמי כתוב ועשית לך ארון עץ וכתוב ועשו ארון עצי שטים מיכאן לתלמידי חכמים שבני עירם מצווין לעשות להם מלאכתן, מבית ומחוץ תצפנו אמר רבא כל תלמיד חכם שאין תוכו כברו אינו תלמיד חכם אמר אביי ואיתימא רבא בר עולא נקרא תועבה שנאמר אף כי נתעב ונאץ אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן מאי דכתיב למה זה מחיר ביד כסיל אוי להם לתלמידי חכמים שעוסקין בתורה ואין בהם יראת שמים, מבריה רבי ינאי חבל על דלית ליה דיראתא ותרעא לדיראתיה עביד, אמר להו רבא לרבנן במטותא בעינא מיניכו לא תירתו תרתי גיהנם:

גם הוצרכו החכמים להכיר תוספת מעלה שיש לזה על זה וכראמרינן בירושלמי פרק האומר התקבל גט ר' כד הוה בעי למקשייה על דרבי יוסי הוה אמר אנן עלוביא מקשייה על דרבי יוסי שכשם שבין קדשי הקדשים לבין חולין כך בין דורינו לדורו של רבי יוסי. פרק ערבי פסחים מניין שיודע בחברו שגדול ממנו אפי' בדבר אחד שצריך לנהוג בו כבוד שנאמר כל קבל די רוח נבואה ומנדע וסוכלתנו, וכן אם הוא גדול מצד אבותיו, וכענין ר' אלעזר בן עזריה כשטינוהו בראש שאמר ר' עקיבא אשרי אדם שזכו לו אבותיו:

והם ז"ל לא היו מבטלים הלמוד לא מפני עושר ולא מפני עוני וכענין שהזכירו פרק אשר להם חטמונה הלל מחייב את העניים היו עניים כגון רבי יהושע בן חנניה במסכת כרתות ר"ש ז"ל דקוצי מצות קט"ב גדולי החכמים היו עניים כגון רבי יהושע בן חנניה במסכת ברכות שאמר לו ר"ג מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה, וכן רבי אלעזר במסכת תענית מגלגל עצמו בצער גדול שלא לקבל צדקה, ואמר ליה רב לרב כהנא פשוט נבלתא בשוקא ולא תימא כהנא אנא גברא רבה אנא, וכן אמרן עשו שבתך חול ואל תצטרך לבריות, וכן רבי אלעזר בן חסמא ורבי יוחנן בן גודגדא שיודעין לשער כמה טיפין יש בים והיו עניים וכדאיתא מסכת הוריות פרק בתרא, וכן רבי עקיבא בתחלתו, ורבי חנינא בן דוסא פרק דחסידי דשבבתא אמרה לדביתהו מכדי ידענא דמידי ליתי לה, ומיהו אכתי עשיר היה שהרי היה מושיב חכמי ישראל במטות זהב, וכדאיתא מסכת יבמות פרק קמא וכן רבי יהושע בן קרחה הלא סיום מסאני וכדאיתא פרק שואל אדם. פרק האשה ניקנית רב כהנא הוה מזבין דיקולי תבעתיה דהוא מטרוניתא אמר ליה אזיל אקשיט נפשאי סליק וקא נסיב מאיגרא לארעא אתא אליהו קבליה אמר ליה אטרחתן אבבא מאה פרסי אמר ליה טאי גרים לי לאו עניותא יהב ליה שיפא דדינרי, (פירוש תיבה), ורב כהנא שפיר הוה וכדאיתא פרק חזקת הבתים. פרק עשרה יוחסין והצנועין שבכהנים מבליעין אותו בנעימות אחיהם הכהנים. ירושלמי חד יומי אמר לרבי פנחס בן חמא תא נסמור לך השם אמר ליה לא יכילנא דאנא אכיל מעשר, ואמר רב מאן דרגיל בשם לא יכיל מיכל מברנש כלום, ומיהו

הלימוד הוא יורד נמצא מתוך קופה של בשר ופת בסל, ובדאמרינן רבי יצחק נפחא פתח סמכוני באשישות אלו הלכות המאוששות רפדוני בתפוחים שריחן יפה כתפוחים כי חולת אהבה אני אמר רבי יצחק לשעבר כשהייתה הפרוטה מצויה היתה נפש אדם מתאוה לשמוע דבר הלכה ודבר אגדה. פרק הלק רבי יהודה אומר כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק עליו הכתוב אומר כי דבר בזה, ואינם נוטלים שכר על הלימוד וכמו שאמרו מה אני בחנם אף אתם בחנם, ומידתו שירות פורתא שרי ובדאמר פרק כיצד הרגל אמר לידה מתני' היא אמר לידה הי מתני' אמר לידה לכי תשמש לי שקל סודריה פרס לידה, אמר ליה הא מתני' אם נדחנית משלמת טה שנהנירת (פירוש פרס פשט), ורש"י גריס כרך (פי' קפל):

ואינם ז"ל רוצים להשתמש בכתר תורה וכמעשה דרבי טרפון פרק קונם וכן פרק בני העיר ש לקיש הוה אזיל באורחא מטא עורקמא דמיא אתא ההוא גברא ארכביה אכתפיה וקא מעבר ליה אמר ליה קרית קרינא תנית תנינא ארבע סדרי אמר ליה פסלת לך ארבע סדרי וארכבת בר לקישא אכתפך שדי בר לקישא למיא, וכן פרק השותפין שרצו, רבי פתח אוצרו בשני בצורת אמר יכנסו בעלי מקרא ובעלי משנה ובעלי תלמוד ועמי הארץ אל יכנסו דחק יונתן בן עמרם ונכנס אמר ליה רבי פרנסני אמר ליה קרית אמר ליה לאו שנית לא אלא כמה אפרנסך אמר לידה פרנסיני בכלב וכעורב פרנסו בתר דנפק ירתיב רבי וקא מצטער אמר אוי לי שנתרתי פתי לעם הארץ אמר לפניו רבי שמעון ברבי שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא שאינו רוצה ליהנות בכבוד תורה בדקו ומצאו כדבריו אמר ר' יכנסו הכל רבי לטעמיה דאמר רבי אין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ. ירושלמי פרק מי שמרתו מעשה בר"ג ור' יהושע שהיו מהלכין בדרך והיו מסלקין לצדי הדרכים וראו פפוס בן יהודה משתקע ובא כנגדם אמר מי הוא זה שמראה עצמו באצבע אמר ליה פפוס שכל מעשיו לשום שמים אמר ליה ולא כן תני כל דבר שהוא של שבח לא כל הרוצה לעשות עצמו יחידי עושה אמר לידה ולא כן תני כל דבר שהוא של צער תבא עליו ברכה אמר ר' זירא ובלבד שלא יבזי אחורין, ובגמרין פרק מרובה החולכים הם ר' ורבי חייא והמפסג הוא יהודה בן נקוסא. ירושלמי פרק מצות חליצה בני סימוניא אתון לגבי רבי אמרי ליה אנן בעינן לן חד בר נש דרוש דיון חזן סופר מתניין ועבד לן כל צרכי ויהיב לון ליוי בר סיסי עשו ליו בימה גדולה והושיבוהו עליה אתון שאין ליה גדמת במה היא חולצת ולא אגבינון רוקח דם ולא אגבינון אמרי דילמא ליית הוא מרי אולפן נשאיל ליה שאלין דאגדתא אתון שאלין ליה מרהו הדין דכתוב אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת אם אמת למה רשום ואם רשום למח אמת ולא אגבינון אתון לגבי ר' אמרי ליה הדי מיינסה דסיפורתך אמ' לחון חייכון בר נש דכותי יהבית לכון שלח איתיתי ושאל ליה רקח דם א"ל אם יש בו צחצוחי רוק כשר גדמת בכוה חולצ' אמר ליה בשניה א"ל מרהו הדין דכתיב אבל אגיד לך א"ל עד שלא נחתם גזר דין רשום משנחתם אמרת, א"ל ולמה לא אגיבתון א"ל עשו לי בימה גדולה והושיבוני עליה וטפח רוחי עלי וקרי עלוי אם נבלת בהתנשא מי גרם לך להתנבל בדברי תורה על שנשאת עצמך בהם, (פי' גיבתון מענה והיא מלה ערבי), והכי נמי אמרי' סוף פרק אלו עוברין בפסח והידה ביום ההוא לא יהידה אור יקרות וקיפאון, רבי יוחנן אמר אלו בני אדם שיקרין דין בעולם הזה וכפויין לעולם הבא, כלומר עליונים לטטה ותחתוני' למעלה ובדאיתא התם, גם מדרכי החכמה שהטועה לא יתבייש לומר טעיתי ושיחזור בו, מסכת ובחים פרק דם חטאת דרש רבא מנין לבעל מגעיל בשבת אמר ליה רב פפא לרבא והא אמר רבי חייא בר אשי ומנין סגיאין הוה קאימנ' קמיה דרב ושכשכי ליה מסאני במיא שכשוך אין כיבום לו חדר אוקי רבא אימוראה עליה ודרש דברים שאמרתי לפניכם טעות הן בידי שכשוך מותר כיבום אסור, וכן אם נסתפק להם דבר לא ירבייש לשאול ואפילו יהיה קטן ממנו אא שיודע שעמו הקבלה ובדאמרי' פרק עד כמה בסיפא רבי יהודה ורבי יוסי איסתפקא לחו מילתא בטהרות שדר זוגא מרבנן לגבי בנו של רבי חנינא בן אנטיגנוס אמרו ליה זילו אמרו ליה ליעיין ביה, גם שהוראתם יהידה בטעם ובדאמרי' פרק הטפלת הטפלת דמורת נחש חורה ר' חנינא בן אחי ר' יהושע אמו טמאה לידה הלך ר' יוסי הגלילי וסיפר דברים לפני ר"ג שלח ליו לר' יהושע הנחיג בן אחיך ובא בהליכתו יצתה כלת ר' חנניא לקראתו אמרה ליו ר' הטפלת דמורת נחש מהו אמר ליה טהורה אמר לידה והלא חמורתי אמרה לי משמך טמאה מא זה טעם הוא אזיל וגלגל עינו עגול כשל אדם טרזוך דבריה נזפר ר' יהושע שלח ליו לר"ג מפי הורה חנניא, אמר אביי ש"מ צורבא מרבנן כי מורה מילתא נימא בה טעמא דכי מדכרו ליה מדכר. גם חכם שבא לעיר יבקר את שהוא בעיר ובדאשכחן מסכת חגיגה פרק קמא ר' ורבי חייא הון קא אזלין באורחא מטו להאי מתא אמרי איכא צורבא מרבנן הכא דנויל לקבל אנפיה אמרה להן החיה סבתא איכא צורבא מרבנן הכא ומאור עינים הוא אמר ליה ר' חייא לרבי רזיב אנת לא תזלול בנשיאותך אנא אעול ואקבל אפיה אכסיה על בהדיה, וכן פרק בנות כותים רב פפא איקלע לתאוך וכו', ואותם שהיו חכמים לא היו רוצים שיקראום ר' ואמרי בירושלמי להונא הון קרו ליד רב הונא אמר ליה תורת

חברות בי אין ואתון קרון לי ר׳, ובגמרין הפך זה ובנתינת טעם · פרק כיצד צולין בסופו רב הונא בריה דרב נתן איקלע לבי רב נחמן בר יצחק אמרו לו מה שמך אמר להו רב הונא נירציב מר אפוריא ירציב יהבו ליה כסא קבליה בחד זימנא ושרצי בתרי זימני ולא אהדר אפיה אמרו ליה מאי טעמא קרית לך רב הונא א״ל בעל השם אני, וכן בשלהי פרק מציאת האשה דרב הונא איקפד כששלח לו רב ענן הונא חברין, בעובדא דההיא איתתא דקא בעייא עישור ניכסי ופסק רבא וחלקתא מקרקעי ולא ממטלטלי בין למזונות בין לכתובה ובין לפרנסה · כרצב הר״ם הלכות אישות פרק ב׳ עישור זה שהוא לפרנסה אינו מתנאי כתובה לפיכך אפילו בתקנת אחרונים אינה נוטלת אלא מן הקרקע, וכן כרצב הרי״ף ז״ל והאידנא כולהו גבו ממטלטלי בין כתובה בין מזוני אבל לפרנסה לא גבי אלא מקרקעי, ופי׳ האידנא שכרצב הרב בתקנת האחרונים שתקנו דמטלטלי ישתעבדו לבעל חוב · והרי״ף הביא בש׳ השבועה אשר לו ועיקר תקנה זו נקבעה שנת אלף למנין שטרות בימי הגאונים האחרונים, ואמרי׳ אמרו ליה לרב פפא טה שמך אמר ליה רב פפא אמרו ליה והא כרצב יהלך זר ולא פיך אמרו אם אין זר פיך · ירושלמי בר נש דתני חדא מבילא והוא אזל לאתר ואינון מוקרין ליה בגין תרתי צריך מימר לון חדא מבילא אנא חכם, כל שכן למי שאינו חכם ועושה עצמו חכם ונוטל שם בלא מעשה שלא עשה כלום והוא כמאמר האומר המתחכם בלא חכמה כחטור הרחי׳ סובב סובב ואינו זז ממקומו, עוד שעובר לאו דמן קבלה ואל תהי חכם בעיניך, וכמדומה שמפרסמין אותו כמו החנפים, דאמרי׳ סוף יומא מפרסמין את החנפים מפני חלול השם שנאמר ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול ונתתי מכשול לפניו, פירש רש״י החנפים הם הרשעים שמראים עצמם כצדיקים אם יש מכיר במעשיהם מצוה לפרסמם מפני חלול השם שבני אדם למדי׳ ממעשיהם שסוברים שהם צדיקים:

וגם אמנה שהם ע״ה עם התורה אוהבים המלאכה ולזה ממצות הבן על האב ללמדו תורה ואומנות · פרק האשה נקנת ירושלמי מסכת פאה ובחדת בחיים זו אומנות · עוד בירושלמי עדה קדושה רבי יוסי בן המשולם ורבי שמעון בן מנסיא בהגדת קהלת ראה חיים עם האשה אשר אהבת ר׳ בשם עדה קדושה אמר קנה לך דברי אומנות עם דברי תורה מאי טעמא דכתוב ראה חיים וכו׳, ולמה קורין אותה עדה קדושה שמשלשין את היום שליש לתפלה שליש לתורה שליש למלאכה, א״ד יגעין בתורה בימות החורף ובמלאכה בימות הקיץ, ואמרי׳ פרק אין עומדין מרזוך שחסידים הם תורתם משתמרת ומלאכתם מתברכת, מיהו צריך שתורה תהיה קבע ודאמרינן מסכת יומא ודברת בם עשה אותם קבע · בהם ז״ל עובדי אדמה כמו אבא חלקיה דפרקא דחסידי דהוה רפיק, וכן מאותם שהיו נביאים שהיו חורשים כענין אלישע בן שפט · בהם ז״ל מודריים ודאמרינן מסכת בבא מציעא פרק המקבל אמר ליה רב יהודה לרב אדא משוחאה לא תזלול במשחתא כל פורתא ופורתא חזי לכורכמא רישקא · בהם ז״ל טבחים ודאמרי׳ פרק אין טריפות העיד ר׳ נתן בר שילא ריש טבחי דצפורי לפני ר׳ על שני מעין הוצאין מן הבהמה כאחת טריפה ונכנדן בעוף כשרה · בהם ז״ל נחתומין ודאמרי׳ פרק יש נוחלין גבי הכותב כל נכסיו לאשתו ויצא עליו שטר חוב אמר ר׳ יהודה הנחתום מעשה ואירעה דבר בבירת אחותי כלה ואמרו חכמים תיקרע כתובתה ותעמוד על מתנתה ונמצארת קרחת מכאן ומכאן, וכן הלכה · בהם ז״ל רוכלים וכמעשה דרב עובדיה ורב יאשיה דשרו להו לאקבועי דלא כהלכתא, פרק השותפין שרצו · בהם ז״ל סוחרים ודאיתא בההוא פרקא ברב דימי מנהרדעא דאיתי גרוגרות בספינה, פרק ואלו מגלחין ר׳ שמעון בן לקיש הורה מנטר פרדיסא · הר״ם ז״ל כתב בפתיחת פי׳ המשנה לפרי זרעים יש מהם אותם שיחם אותם למלאכה כדי לפרסם שמו כגון נחום הלבלר, ור׳ שמעון השזורי ולא הביא ז״ל ר׳ ישמעאל השזורי הנזכר במשנה שנתפרסם שמו בכהנה, ושזורה פתילה והוא כפילת החוט לשנים מגזרת פתלתול, לא חטויה שהוא מעשה נשים, כאמרם ז״ל אין חכמה לאשה אלא בפלך, ובלשון ערבי קורין לחוט כפול כפתול, ואל חטויה עויאל, וכן הענין אצל החכמים דאמרי׳ פרק המוציא תפלין המוציא תבלת בשוק לשונות פסולה חוטין כשרה מאי שנא לשונות דפסולה דאמרי׳ אדעתא דגלימא צבעינהו חוטין נמי ליסר אדעתא דגליטא שרינהו בשוורין · פרק בא לו כהן גדול וקיצץ פתילים פתיל שנים פתילים שנים הרי כאן ארבעה, וקודם ראותי זה לרב ז״ל הייתי סבור שהיה שמו שוורי על שם עורו שציונו היום נודע שם ושמה עד היום שזור, וכן ר׳ ישמעאל, ור׳ מאיר הורה לבלר, דקאמר ליה ר׳ ישמעאל בני מה מלאכתך אמרתי לו לבלר אני וכדאיתא ריש פרק חיה נוטל את המנחה · פרק הנודר כן המבושל ר׳ יהודה כד אויל לבי מדרשא שקיל גולפא אכתפיה אמר גדולה מלאכה שמכבדת בעליה, ר׳ שמעון שקיל צנא אמר גדולה מלאכה שמכבדת בעליה ושניהם עשירים היו:

בהם ז״ל אושפיים דאמרי׳ פרק ערבי פסחים שלשה הקדוש ברוך הוא מכריז עליהם בעצמו עד רווק הדר בכרך ואינו חושא, ועל עני המחויר אבידה, ועל עשיר המעשר פירותיו בצנעה · רבי תנא קמי דרבא ורב ספרא צדכו פניו דרבא אמר ליה לאו כגון את אלא כגון רב חנניא ורב הושעיא דאושכפי גינוהו וירתבי בשוקא דבי זונות וטפיימין לדבי

מסני אינהו אסתכלי בהו ואינהו לא מדלן עיניהו וכי מאומין מאומין הכי בחיי חון דרבנן קדישי עלמא • בהם ז"ל קדרים, ירושלמי פרק השובר את האומנין ר' נחמיה הוה קדר מסר קדרוי לחד בר נש ותפרן וארים גולתיה • בהם ז"ל כובסים, ירושלמי סוף מסכת בבא קמא אבא הושעיה איש טיריא הוה קצר (פי' כובס):

מסכת משקין פרק קמא בסו' אמי תנורא • פרק תפלת השחר מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה, ועל ביתו של ר' יהושע הוא שנאמר זה, (ופי' רש"י עושה פחמין) (וי"א נפחן), וכן באותו פרק שמעון הפקולי (פי' רש"י מוכר סלוקין צמר), ואמרי' פרק כל היד אין בודקין לא בעד אדום ולא בעד שחור בפשתן אלא בפוקולין או בצמר נקי ורך • פרק הדר, רבי יהודה הפכך (פי' גדיל סבכה,) • בהם ז"ל בסמים ר' יהודה הבסם דפרק אלו טריפות • בהם ז"ל רופאי ובאותם שהזכרנו למעלה, ואמרי' פרק החובל תנא דבי רבי ישמעאל ורפא ירפא מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות • כרתב ה"ב התוספת וא"ת מן ירפא לחודיה שמעינן לה, ויש לומר דהוה אמינא ה"מ בחבלה שבידי אדם אבל חולי הבא בידי שמים כשמרפאהו הראה כתותר גזרת מלך קמ"ל דשרי, ואמרי' מסכת יומא פרק בתרא חולה מאכילין אותו על פי בקיאין פירוש המהירין במלאכת הרפואה, והדינין הם כך, חולה אומר צריך ורופא אומר אינו צריך שומעין לחולה, רופא שהוא בקי אומר צריך וחולה אומר אינו צריך שומעין לרופא, חולה ורופא אחד אומר אינו צריך ושני רופאים אחרים אומרים צריך מאכילין אותו על פיהם, חולה אומר צריך אפילו מאה רופאים אומרים אינו צריך מאכילין אותו על פי עצמו • נחלקו הרופאים קצתם אומרין צריך וקצתם אומרי' אינו צריך שומעין לרובן ואם הם שוה בשוה בחכמה ובמנין, כרתב על זה הר"ם ז"ל בפי' המשנה כפי סברתנו מאכילין אותו כי העקר אצלנו ספק נפשות להקל, ומה ששומעין לחולה דלב יודע מרת נפשו וחולה שאין בו סכנה דאמרי' אומר לגוי ועושה, דוקא לגוי אבל לא לעבדו ולא לעבד חברו שנאמ' וינפש בן אמתך והגר, ואמרי' ביבמות זה עבד ערל וגר תושב • והרמב"ן כרתב שלא יאמר הרופא מה לי בצער הזה שמא אטעה ונמצאתי הורג נפשות בשוגג לפי' נראה לו תורה רשות לרפאות, וחקשו התוספת דתניא רופא אומן שרפא ברשות בי"ד והזיק הרי זה גולה אימא עונש שוגג יש בדבר, וי"ל הרי הרופא כדיין מצוה לדון ואם טעה בלא הודעה אין עליו עונש כלל כדאמרי' שמא יאמר הדיין מה לי בצער הזה ת"ל ועמכם בדבר המשפט אין לדיין אלא מה שעיניו רואות ואף על פי כן אם טעה ונודע לב"ד שטעה משלם מביתו על הדרכים הידועים בו ואף על גב דהתם אם דן ברשות ב"ה פטור אף כאן מדיני אדם פטור הוא מן התשלומין אבל לא מדיני שמים עד שישלם הנזק ויגלה על המיתה הואיל ונודעת שטעה והזיק או המית בידים, וכן אמרו בתוס' דבבא קמא גבי פטורין מדיני אדם וחייבין בדיני שמים רופא אומן שריפא ברשות ב"ד והזיק פטור מדיני אדם ודינו מסור לשמים, ומ"מ בלא הודע אינו חייב כלום כמו שהדיין פטור לגמרי בין מדיני אדם בין מעונש שמים והוא שיזהר כמו שראוי שיזהר בדיני נפשות ולא יזיק בפשיעה כלל, ומסת' דהא דאמרי' נראה תורת רשות לרופא לרפאת לומר שאיני אסור משום חשש השגגה, או נמי שלא יאמרו הקדוש ברוך הוא מוחץ והוא ירפא שאין דרכן של בני אדם ברפואות אלא שנהגו בענין שכרתב גם בחליו לא דרש את י"י כי אם ברופאים, אבל האי רשות רשות דמצוה הוא שמצוה לרפאת וכלל פקוח נפש הוא כדתנן מאכילין אותו על פי בקיאין, ותניא מי שאחז בולמוס מאכילין אותו דבש וכל מיני מתיקא מפני שהדבש וכל מיני מרתיקא מאירין את העינים וכל זו על פי בקי מאכילין אותו שאם הייתה אישתא צמירתא בבולמוס שלו והאכילוהו דבש הרי זו חורגין אותו, ותנן נמי החושש בפיו מטילין לו מם בשבת, וכן רבינא דשייף לברתיה בגוהרקי דערלה משום אשתא צמירתא, וכן בכל כתרפאין חוץ מעצי אשרה כולן בדרכים של מלאכת הרפואות עושין אותן ואי אפשר לדעת אותם אלא על פי אותה החכמה, וכן עין שמרדה מותר לכחלה בשבת ומלאכת הכוחלים משערי חקילורין של רפואות היא והואיל ומחללין שבת ברפואות ש"מ בכלל פקוח נפש הם ופקוח נפש מצוה רבה הוא הוריו בחכמה זו משובח והנשאל מגונה והשוא שופך דמים וכ"ש המתייאש ואינו עושה וש"מ כל רופא שיודע בחכמה ובמלאכה זו חייב הוא לרפאת ואם מנע עצמו הרי זה שופך דמים, עוד האריך בזה הרמב"ן ז"ל בספר תורת האדם ופי' שמרה שאמרו טוב שברופאים לגיהנם לגנות דרכן של רופאים בפשיעות ודגנות שלהם לא שיהיה חשש איסור בדבר כדרך שאמרו שם טוב שבטבחים שותפו של עמלק הא אלו נדון כשורה כל שכן שהוסיף זכות לעצמו שאומנותו אומנות ליסטים ולא למדי ממעשיהם, וכן כתב ז"ל שם ולענין שכר רפואה נראה לי שמורה ליטול מהם שכר בטלה וטורח אבל שכר הלימוד אסור דאבדת גופו הוא ורחמנא אמר והשבות לו • עוד הביא על ערך סם ביותר מדאי, שאין לו לא כדי דיירן מהיא דמעוברת דמצי אמר ליה משטה אני בך, אבל אם התנה בשכר הרופא הרבה חייב לירתן שחבמתו מכר לו ואין לו דמים • ריש פרק שני דייני גזירות אבר ר' אבהו בא וראה במה סמיות עיניהם של מקבלי שוחד אדם חש בעיניו נותן ממון הרבה לרופא ספק מתרפא ספק אין מתרפא והם נוטלי' שוה פרוטה ומסמין עיניהם שנאמר כי השוחד יעור וכו':

מסתברא שבקיאות וארת החכמה היא בידיעת ספרי הגוים שהם אתנו היום כספרי אבוקרט וגלינוס וזולתם ואף על פי שיש עמנו הרבה מעניני הרפואה בחכמת התלמוד כמו בפרק ח' שרצים ופרק מי שאחזו קורדיקום, ופרק אין בין מודר הנאה ובכמה מקומות שדברו בכחלי והקילורים ובסגלות העקרים ובסגלות הקמיעין אבל מיוחד להם ז"ל בזה אינו נמצא אתנו והוצרכנו לאותם הספרי' מפני שהם מסדרי' אותם חכמה תחלה בנתוח אברי האדם ומתבוננים ובמזגיהם והסבות והטקרים והחליים והחוראות והרפואות הכל בסדר נכון מהם תצא חכמה מפוארה, וכזה הזכיר הר"ם ז"ל בענין הראייה פרק י"ז מקודש החדש, ואין ספק שהכל היה עמנו ובזמן גלותנו אבדה חכמת חכמינו ומצאנו הגוים ספרינו והעתיקום על שמם במעט שנו שעשו בהם, אבל מ"מ חכמים לחוד ורופאים לחוד ובדאמרי' פרק המפלת מעשה באשה אחת שהייתה מפלת כמין קליפות אדומות ובאו ושאלו את אבא ואבא שאל לחכמים וחכמים שאלו לרופאים אמרה להם אשה זו מכה יש לה בתוך מעיה שממנה מפלת כמין קליפות אדומות:

סוף דבר התורה עקר שהיא רפואות הנפש והגוף הנפש בענין תורת יי' תמימה משיבת נפש וביוצא בזה בגוף בענין שדרשו פרק כיצד מעברין חש בכל גופו יעסוק בתורה שנאמר ולכל בשרו מרפא, יי' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר, ואם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה לעולם שכלו טוב ולעולם שכלו ארוך:

הפרק החמשה וארבעים.

לבאר תאר העשייה בתקון הפירות טחייב דיניהם. ונאמר האיש שהוא ראוי לחפריש חמתנות כבר קדם וברו וזכר המתנות, וכשהוא בא לתקן פירותיו צריך הוא שיעשה בזה הסדר, וכבר ידוע שמה שיתקן הם אם פירות שלו ודאי אם שלו דמאי, ולכל אחד מהם עשתה המשנה בבא באפיה נפשה וכדאיתא מסכת דמאי פרק ה', ואקדים שלו דמאי ואף על פי שכבר נזכר כדי לסדר הענין ועוד אם שיהיה בנחתו עם הארץ שיצטרך זכרון חלה אבל בזה המקום אין לנו בה צורך:

הרוצה לתקן פירות שלו דמאי שהם פירות עם הארץ או ממי שאינו נאמן על המעשרות נוטל מאותם הפירות כדי תרומת מעשר שהוא אחד ממאה שבו, ואומר אחד ממאה שיש כאן הרי זה בצד זה מעשר ושאר מעשר סמוך לו וזה שעשיתי מעשר עשוי תרומת מעשר עליו, ואחר כך אומר ומעשר שני בצפונו או בדרומו ואחר כך יאמר ויהיה מחולל על המעות המיוחדות לחלל עליהם, והכל מבואר בסדה שקדם, ואין צריך לברך עליו, ושאר תנאיו נזכרים גם כן:

הרוצה לתקן פירות טבלים ולהוציא תרומות ומעשרות צריך לברך תחלה כדין כל המצות, ותאר העשייה כפרש במשנה דתניא הרוצה להפריש תרומה ותרומת מעשר באחד נוטל אחד משלשים ושלשה ושליש ואומר אחד ממאה ממה שיש כאן הרי זה בצד זה חולין והשאר תרומה לכהל, כן החולין שיש כאן הרי זה בצד זה מעשר ושאר מעשר סמוך לו, וזה שעשיתי מעשר עשוי תרומת מעשר עליו, ומעשר שני בצפונו או בדרומו ומחולל על המעות וזה לשון המשנה מסכת דמאי פרק ה', ופי' אותם הר"ם ז"ל הלכות תרומה פרק ג' כך הרוצה להפריש תרומה גדולה ותרומת מעשר כאחד מפריש אחד מליג ושליש ואומר אחד ממאה ממה שיש כאן הרי זה בצד זה שהפרשתי והרי הוא חולין והשאר מזה שהפרשתי הוא תרומה על הכל והמעשר שראוי להיות למאה חולין אלו הרי הוא בצד זה שהפרשתי וזה הנשאר יותר על התרומה ממה שהפרשתי הרי הוא תרומת מעשר על הכל. עוד בא הראב"ד ועשה פי' לפירושו, ואמר אחד מליג ושליש (פי' שהם ג' סאין) ואומר אחד ממאה ממה שיש כאן, (פי' בין הכל והוא סאה), (הרי זה בצד זה שהפרשתי) (פי' שהם השנים הוא תרומה על הכל והמעשר הראוי להיות למאה חולין אלו הרי הוא בצד זה שהפרשתי) (פי' הוא הברי הגדול), וזה הנשאר יותר על התרומה ממה שהפרשתי הרי הוא תרומת מעשר על הכל עד כאן, הרי שהפריש והוציא בפועל התרומות והכה המעשרות והניחם שם, ופי' חולין הכא טבל, ומתני' לא זכרה לו ואף על גב דפשיטא בלוי קא משתעי דהא ישראל אינו יכול להפריש תרומת מעשר ממעשר ראשון דהא ממון לוי הוא, כך כתב בעל הפי' אבל אנן קיימא לן פרק כל הגט שיש לו רשות וכמו שזכרנו פרק כ"ד ואמרו זה בצד זה חולין ולא קאמר זה בצד זה מעשר לפי שאסור להקדים מעשר לתרומה, ואל שנת מעשר עני אינו כן אלא קורא שם ומייחד מקום ומפרישו וכמו שקדם. תוספת מסכת סוטה פרק י"ג מעשר ראשון

ומעשר

ומעשר שני מקצתן מפרישין ומקצתן אין מפרישין הואיל ותרומה גדולה בעון מיתה ותרומת מעשר בעון טבל ידוע אדם קורא שם לתרומה ותרומת מעשר ונותנן לכהן ומעשר שני מחללו על המעות והשאר מעשר ומעשר עני המוציא מחברו עליו הראיה, וארת התוספתא לא משתעי אלא בדמאי:

גם אביא הנה מה שכתב עד זה טהור קודש מהר״ר אליעזר זצק״ל בהלכותיו ובלשונו אם הוא רוצה להפריש בבת אחת בדבר שיקח הן לחם הן פירות הן כל דבר שנגמרו מלאכתן יברך תחלה אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש תרומות ומעשרות ולא יסיח בנתים ויחוש להפריש אחד מל״ג ושליש שבצד צפון או דרום כי לתרומה גדולה נמי בעיא ראשית שיהיו שיריה נכרין כרבנן דפליגי עליה דר׳ שמעון פרק ראשית הגז, ויאמר שנים מהם מאותו שייעד בצפונה לתרומה גדולה והחלק השלישי סמוך לשנים הוא טבל, והוא גדול מעט יותר להפריש עשרה כמוהו למעשר לכך יאמר אותו חלק שלישי הסמוך לשנים והיתרון שבו היות אחד ממאה בנשאר יצטרף עם החולין שאצלו עד שיהיו תשעה כמוהו בצמצום, והוא והתשעה יהיו מעשר ראשון על הכל ואחר יאמר אורז שמניתי ראשון שהוא סמוך לשנים יהיה תרומת מעשר עליהם ואחר יאמר מה שיעלה למעשר שני סמוך לתשעה של מעשר ראשון לצפונו או לדרומו אם ירצה יהא מעשר שני ואותו מעשר שני מחולל על פרוטה אחת שבבר ייחד במקום אחד, ועתה באותו המקום שסיים יפריש התרומה גדולה תרי מכאה, והמעשר ראשון והמעשר שני יאכל כי המעשר ראשון מותר לזרים, והמעשר שני כבר חללו על פרוטה והפרוטה יוליכנה לים המלח, ואם שנת מעשר עני יפרישנה במקום מעשר שני, כבר הקדמתי דלא סגי בחטה אחת נמי שכל התרומות שמפרישין טמאות צריך לירתן לכהן כדינם אחד מחמשים ולא סגי בחטה אחת ואף על גב דאמר שמואל דבר תורה חטה אחת פוטרת מ״מ אסמכוה רבנן אקרא, וחייב לירתן בטומאה כמו בטהרה והוא יעשה ממנה מה שירצה אם שמן ידליק בו את הנר ואם חטים יסיק בו את התנור וכדאיתא פרק כל שעה, אבא שאול גבל של רבי הוה והיה מחמם התנור לאפות בו את הפת בחטין של תרומה שנטמאת, ושם פי׳ רת״ם ז״ל בחטים לבהנים שהיו לומדים בבירת רבי, ואם פרת יתננו לכלבו או לבהמתו, ע״כ, האמנם לפי מה שכתב הר״ם ז״ל הלכות תרומה פרק ג׳ בענין תרומה גדולה שבזמן הזה יש לו להפריש כל שהוא אפילו לכתחלה וכדכתיבנא:

אם כן עכשו אין לנו צורך למי שירצה להפריש על דרך זה כלומר מל״ג ושליש אלא שבאחד ממאה סגי, ועוד חטה כלומר כל שהוא, ושיאמר בסדר הנזכר במשנה, וכבר זכרנוה, ובשנת מעשר עני אומר ומעשר עני בצפונו או בדרומו ומסלקו ונותנו לעניים:

הפרק הששה וארבעים.

לבאר חלקי התרומו׳ והמעשרו׳. הבא לתקן טבלו והוא האיש שהוא בקי ויודע סדר השנים וחשבונם כלומר שיודע באמת ארת שנת השמיטה עד שמתוך כך ידע אם הוא בשנת מעשר שני או בשנת מעשר עני והוא בעל נפש ואינו הולך אחר המקילים אלא על דרך שנראה שהוא אורח התנאים והאמוראים בענין הנראה במעשה דר״ג וזקנים, ובענין משנת מסכת דמאי חלוקה יין מבין הכותיים, שבכל אלו המקומות יראה מהם שהתרומה הגדולה היו מפרישין אחד מחמשים לא שהיו מסתפקים בחטה כשמואל ועל ההיא דמסכת דמאי אין לומר שהתרומה הייתה חטה אחת ומ״ה קתני עשרה מעשר ראשון דאלו הות התרומה שנים לא היה המעשר עשרה, דהא עשרה לאו דוקא כתשעה מעשר שני, ועוד דבפי׳ קתני שני לוגין:

לזה בשנת אב״ד ד״ה ידוע במעשר שני, ושנת ג״ן ידוע במעשר עני גם מתנאי זה הבעל נפש לתרת המעשר ראשון בזמן הזה ללוי או ללויה או לכהן או להכהנת, ויש לדון ראיה שהמתנות ראוי לתתם לבעליהם דאמרי׳ פרק כל הגט המולוה מעות לכהן וכו׳ וכבר זכרנוה, וכן יתן מעשר שני לעניים אם ידבנו לבו, ירושלמי פרק ב׳ מה עשה קרא שם למעשר שני ופראו ונתנו לעניים:

סדר התקון הוא כך הרי שעמנו דרך משל מאה סאין חטה ותהיה כל סאה ברת ששים קבים קטנים, וכל קב מהם בן ששים כוו תור, אם כן יוציא לתרומה גדולה ב׳ סאין ויתנם לכהן, נשארו בידו צ״ח סאין, חזור והוציא מהנשאר הזה מעשר ראשון ויהיה ט׳ סאין ומ״ח קבין, אם יתנהו ללוי או לכהן או לעני הם חטה יוציאו מאותו מעשר תרומתו, ויהיה נ״ח קבין ומ״ח כוו תור, נשאר ביד בעל הבית פ״ח סאין וי״ב קבין, וביד הלוי נשאר ח׳ סאין ומ״ט קבין וי״ב כוו תור, הרי שחסכים מה שנשאר ביד הלוי כן המעשר ראשון למה שהגיע ליד העני ממעשר עני שוה בשוה,

נשארו ביד בעל הבית פטור ומותר ע"ש סאין וכ"ב קבין וט"ח כוז תור, וכבר הוציא כ' סאין ול"ז קבין וי"ב כוז תור, לפי שתרומת מעשר הוציאו מי שלקח המעשר ראשון, נמצאת אומר שבעל התבואה הוציא החמישית לפרעון החקים ועוד בחלק אחד ממאתים בקירוב וארבע הידות יהיו לו, ומעתה אין עליו חק ומשפט מצד דין תרומה ומעשרות כלל:

והרוצה ללכת בדרכי המקילים יעשה כך, והוא שיוציא לתרומה גדולה חטה אחת כשמוא, אחר כך יקרא שם למעשר ראשון ויוציאנו באמירה ובכח לבד אם ירצה, כיצד יחד אחד ממאה שבו ויאמר אחד ממאה ממה שיש כאן הרי זה מעשר ראשון ושאר מעשר שכוך לו וזה שעשיתי מעשר יהיה תרומת מעשר עליו ואחר כן יפריש אותו החלק שעשהו תרומת מעשר ויתנהו לכהן אם הוא מצוי, והמעשר ראשון יש לו רשות שיניחהו אצלו ושיאכלהו אם ירצה, מסכת יומא פרק קמא לפי ששלח בכל גבול ישראל וראה שאין מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד מעשר ראשון ומעשר עני המוציא מחברו עליו הראיה, אחר כן אם אינו בקי בסדר השנים יקרא שם למעשר שני ויעין לו מקום לצפון או לדרום, ויאמר ובצד פלוני יהיה מעשר שני אם זאת השנה היא שנת מעשר שני ויהיה מחולל על פרוטה מכסף שיש עליו צורה שהוא אצלי במקום פלוני מיוחד לזה, ואם ירצה יאכלנו כמו מעשר ראשון אחר שחללו כהלכה, וישלך הפרוטה לים המלח על דרך שכבר בארנו, וט"מ צריך לו להוציא שלישית המעשר הזה, ואם יודע שהוא שנת מעשר עני יוציאהו כלו על כרחו ויתננו לעניים:

ערוה מפני שהוא ספק אצלו אם הוא בשנת מעשר שני או בשנת מעשר עני יש לו להוציא שלישיתו בכל עת ובכל זמן, וכבר עשינו הדמיון למאה סאין, אם כן על כרחו צריך לו להפריש מזה חטה אחת לתרומה גדולה, ומאה אחת לתרומת מעשר, וג' סאין וי"ח קבין בעד שליש המעשר שני שהוא בספק אם בשנת מעשר עני הוא, הרי ד' סאין וי"ח קבין וחטה אחת כלומר כל שהוא, ומה שהוציא בעד שליש מעשר שני ג' סאין וי"ח קבין שהוא שליש מעשר ציים שהוא ט' סאין וי"ד קבין ולא הוציא ב' סאין ג"ו קבין כ"ד כוז תור שהוא מעשר פ"ח י"ב, לפי הנראה שראוי להעריך זה המעשר שני והעני לצ"ט כאלו לא יצא מעשר ראשון מכנו, וכן הוא בענין הרוצה להפריש תרומה ותרומת מעשר כאחת שאומר נוטל אחד מל"ג ושליש, וזה נערך אל מאה שהרי ג' פעמים ל"ג ושליש הוא מאה, ותרומת מעשר באה לעולם אחר הוצאת מעשר ראשון ולא היה הערך אל מאה אם נחשב כמופרש, אם כן נחשב כאלו הוא בתוכו ונעריך אל הכל, הרי שעל כרחו צריך להפריש בכל ער ומכל דבר אחר שאינו נודע אצלו סדר השנים בכיון חלק אחד כן כ"ה בהעדפה לא בצמצום:

האמנם אם נודע אצלו סדר השנים דהן בשנת מעשר שני אינו מוציא חטה אחת וחלק אחד ממאה, וכל מעשר עני בשלמותו ומוציאו ונותנו לעניים בעל כרחו אם הם נמצאים, ומה שמוציא היודע בשתי שנים ממעשר עני שוה למה שמוציא הבלתי יודע בשש השנים בין שני ועני הספק, לפי שהיודע מוציא בכל שנה משתי השנים ט' סאין וי"ד קבין שהוא עשירית תשעים ותשעה סאין על דרך שבארנו, כפול אותם ויהיה י"ט סאין וט"ח קבין, והבלתי יודע מוציא בכל שנה משש השנים ג' י"ח, חבה אותם בששה ויהיו י"ט מ"ח, והמחמיר דעת חכמים נוחה היכנו, ושיהיה אדם כילי אפילו במילי דעלמא אינו ראוי כל שכן לגבי מצוה וכדאמרינן בירושלמי פרק כשם שהמים, איש תם וישר אמר ר' תחליפא בר קסריא שהיה ווותרן אמר ליה ר' זעירא ומאן דליתיה ותרן ליה הוא כשר אלא שהוא כותר על קלקלתו, ובגמרי' פרק השותפין שרצו איזה ותרן בממונו הוה, וכן מה שאמרו מאי חסרת יי' מעותם אמר ר' יוחנן משום ר' אעזר בר' שמעון אמר ליה הקב"ה לישראל בני לזו עלי והאמינו בי ואני פורע, וכן עד שליש מצוה נשלו מכאן ואילך משל הקב"ה וכיוצא בזה:

צורת המעשה למחמיר הן בשנת מעשר שני או בשנת מעשר עני מא"ה סא"ן תרומה גדולה ב' סאין, נשאר צ"ח, אחר כן מוציא מעשר ראשון ט' סאין וט"ח קבין, נשארו פ"ח י"ב, תרומת מעשר ג"ח קבין וט"ח כוז תור, מעשר שני ח' סאין מ"ט קבין י"ב כוותור, וכזה בשנת מעשר עני, הרי שהוציא כמו החומש:

צורת המעשה אל המקל ושאינו יודע סדר השנים, תרומה גדולה חטה אחת, מעשר ראשון לא כלום, תרומת מעשר מאה אחת, שנת מעשר עני ט' סאין ג"ד קבין, וחטה אחת, סך זה עשרה סאין ג"ד קבין הרי שהוציא כמו חלק מעשרה וחלק ממאה בקירוב:

צורת המעשה אל המקל ושאינו יודע סדר השנים, תרומה גדולה חטה אחת, מעשר ראשון ולא כלום, תרומת מעשר מאה אחת, וכל שנה ושנה ג' סאין וי"ח קבין, סך זה ד' סאין י"ח קבין וחטה אחת, הרי שהוציא כמו אחד מן כ"ה ואחד משלש אמות בקירוב, הוצרכתי לכתוב זה בעל כרחי מפני שראיתי מאומרים שאומרים שיודעים שלעולם לא יסכימו שיוכל אדם לידע שנת השמיטה כי אינם בקיאים בחשבון ואינם רוצים למטוך על זולתם ונוהגים עצמם בכך ואומרים אם הוא שנת מעשר שני יהיה זה מעשר שני ואם הוא שנת מעשר עני יהיה מעשר עני ויבא העני ויביא ראיה שהיא שנת מעשר עני ויטול, אבל אומרים שצריך להפריש השליש כי

ב' חוא שליש ו' אלו דבריהם, אמרתי להם השברתם מעות ואבדתם נפשות לפי שלא יתכן שלא יהיה בשש שנים שתי שנים של מעשר עני, ומעשר עני כבר התבאר שחוצרך אדם להפרישו על כרחו אם כן באותן שתי שנים לא הוציאו אלו דין מעשר עני כלל ונמצאו הפירות טבלים שהרי מעשר עני טובל וכמו שהתבאר, והראיה שהם מטילים על העני אדרבה עליהם היא שיביאו ראיה שאותה שנה אינה מעשר עני, שהרי המעשר עני ברוא הוא והם שמא, ויש סיני ועוקר הרים ויש רשיה והר:

נמצא שמעשר ראשון עשרה פחות חומש סאה שהוא י"ב קבין, ועמנו ט' מ"ח ומעשר שני שהוא ח' סאין וח' עשיריות סאה שהם מ"ח קבין, לפי שעשירית סאה הוא ו' קבין כפול ו' על ח' ויהיו מ"ח, הרי שמונה עשיריות ושתורת העשירית שהרי עמנו מ"ט קבין חסר מהם מ"ח וישאר אחד והוא שתות ששה שהוא עשירית ס', וחומש השתות הוא י"ב כור תור, לפי שס' קבין עשיריתם ששה קבין ושתורת ששה קבין הוא קב אחד, ובכל קב ס' כור תור נמצא שחומש קב אחד הוא י"ב כור תור:

הרי לך שהשעורים האמתיים הם כך, תרומה גדולה ב' סאין ושמנה עשיריות ושתורת עשירית וחומש שתורת העשירית, ובפרק ג"א בארנו בחסד עליון ידיעת סדר השנים:

הפרק השבעה וארבעים.

בביאור עבודת השביעית ודין פירות שביעית והספיחין, וזכרון הארץ שכבש אדון הנביאים משה רבינו ע"ה. מצות עשה מן התורה בארץ ישראל לשבות מעבודת הארץ בשנה השביעית שנאמר בחריש ובקציר תשבות, והוכפל זה הצווי פעמים שנאמר שבת שבתון יהיה לארץ, וכן ושבתה הארץ שבת ליי'. כתב הר"ט ז"ל פרק ד' אין שביעית נוהגת אלא בארץ ישראל בלבד שנאמר כי תבואו אל הארץ בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, ויש בו ד' לאוין איסור עבודת קרקע שנאמר לא תזרע, מעבודת אילן שנאמר וכרמך לא תזמור, מלקצור הספיחין בשביעית אלא בשנוי שנאמר את ספיח, מלאסוף הפירות אלא בשנוי שנאמר לא תבצור. וחכמים ז"ל דקדקו המלאכי מי הם אסורו' ואיך. פ' לולב וערבה והשביעית תשמטנה ונטשתה תשמטה מלקשקש, ונטשתה מלסקל, אמר רב עוקבא תרי קשקושי הוו חד פתומי פילי וחד אברויי אילני פתומי פילי שרי אברויי אילני אסיר, (פי' פילי פתחים,) רתנו רבנן שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור אין לי אלא זרע וזמיר המיוחדין מנין למנכש לחורש ולכיסוח ולביקוע ולעיבוד ת"ל שדך לא כרמך לא כל מלאכה שבשדך וכל מלאכה שבכרמך, מנין שאין מזבלין ואין מפרקין ואין מאבקין ואין מעשנין באילן ת"ל שדך לא כרמך לא, יכול לא יקשקש תחת הזתים ולא יסלא נקעים מים ולא ינכש תחת הזתים ולא יעשה עוגיות בין אילן לחברו ת"ל שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, זריעה וזמירה בכלל היו ולמה יצאו לחקיש אליהם מה זרע וזמר מיוחדין שהם עבודה בשדה ובכרם ואסיר אף כל דבר שהוא עבודה בשדה ובכרם, הרי שיש בעבודת שביעית עשה ולא תעשה בין בקרקע בין באילנות, ואינו לוקה מן התורה אלא על זריעה וזמירה קצירה ובצירה:

בזמן הבית היו העבודות אסורות קודם שתכנס השביעית כדאמרינן במתנין עד אימתי חורשין שדה אילן ערב שביעית כלומר שנה ששית, וכן איתי חורשין שדה לבן, ור"ג ובית דינו התקינו שבזמן הזה לא תאסר העבודה עד ראש השנה של שביעית וכדאיתא בתוספתא פ"ק, ואינה אסורה לא לפניה ולא לאחריה:

שביעית נוהגת בזמן הזה לרבנן מדאוריתא ולרבי מדרבנן, ורוב הגאונים פסקו כרבי, וכמו שבארנו פרק מ"ט, פירות שביעית הם הפקר שנאמר ושבשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית ובו' הרי שמותרין לאדם ולבהמה, אחד עני ואחד עשיר ואף על פי שהוא הפקר עיסתו כלומר עיסת שביעית חייבת בחלה ויש בה חיוב מיתה כשאר השנים משום שנאמר ראשית עריסותיכם איזו עסה שתהיה ומיהו שביעית פטורה מן המעשר דכתיב ויתרם תאכל חית השדה מה בהמה אוכלת ופטורה מן המעשר אף אתה כן. פרק האיש מקדש המקדש בפירות שביעית מקודשת. פרק לולב הגזול הלוקח לולב מחבירו בשביעית נותן לו אתרוג בכותנה שאינו רשאי ללקחו בשביעית:

ספיחי שביעית אסורין באכילה וזה מדרבנן לחוד דתנן פרק מקום שנהגו הן לא נזרע ולא נאסוף אמר רבי עקיבא מאחר שאין זורעין מחיכן אוספין מכאן לספיחין שאסורין, והכי נמי איתא מסכת שביעית פרק ו' רבי יהודה אומר ספיחי חרדל מותרין שלא נחשדו עליהן עוברי

עברה רבי ישמעאל אומר כל הספיחין מותרי' חוץ מספיחי כרוב שאין כיוצא בהם בירקות שדה וחכמי' אומרי' כל הספיחין אסורים, פי' דר' ישמעאל סבר בספיחי כרוב הכתוב מדבר כלומר ספיחי כרוב שגדילין מאותם שנזרעו בששית, וסבר דלא גזרינן שאר ספיחין אטו ספיחי כרוב לפי שאין כיוצא בהם בירקות השדה שדרכן לגדל אמהות אבל ירק את יכול לעקור עליו בין חדש בין ישן כרם הכא שלא יוליך וביבא מן האיסור ואומר מן האמהות הבאתי, וחכמי' גזרין שאר ספיחין אטו ספיחי כרוב שאם נתיר הנשארים יבא להתיר של כרוב דאמרי מאי שנא כל הספיחין אחת היא, והירושלמי זכרנו פ"ה, וספיחי חרדל לר' יהודה מותרין שמאחר שאינן חשובים לא גזרו עליהם, ואין הלכה לא כר' יהודה ולא כר' ישמעאל, וגזרו עליהם משום עוברי עברה שלא ילך ויזרע בסרטר ויאמר ספיח הוא, ומיהו לקצרו לא בשנוי אסור מדאוריתא וכדלקמן:

נמצא שאין אוכלין בשביעית אלא פירות האילן, ומן העשבים אותם שאין רוב בני אדם זורעים אותם כגון הפיגם והירבוזים השושים וכיוצא בהם, פירושם פרק מ"ח, אבל ירקות שדרך בני אדם לזרעם בגנות ומיני תבואה וקטנית כל הצומח מהם אסור מדבריהם, והמלקטן מכין אותו מכת מרדות, ולא גזרו על ספיחי שדה בור אף שדה ניר ושדה כרם ושדה זרע לפי שאין אדם זורע מקומות אלו. ספיחי שביעית שיצאו למוצאי שביעית אסורים באכילה מראש השנה עד חנכה ומחנכה ואילך מותרין והזורע ספיחי שביעית אחר שביעית מותרין, כן כתב הר"מ ז"ל והראב"ד ז"ל תמה ואמר זמן חנכה מנין לו. פרק מקום שנהגו אוכלין בענבים עד הפסח (פי' ואחר כך מבער), בזתים עד עצרת (פי' ואחר כך מבער), בגרוגרות עד חנכה (פירוש ואחר כך מבער), בתמרים עד פורים (פי' ואחר כך מבער), וכן על מה שכתב הר"מ ז"ל, וכן התבן של שביעית מותר בכל מקום ולא גזרו עליו, אמר אברהם לא גזרו עליו איסור ספיחין אבל קדושת שביעית ודאי יש בה אסור ושלא לעשות בה מחורה. עוד כתב הר"ם ז"ל כל שהחזיקו עולי בבל עד כוב אסור בעבודה וכל הספיחין הצומחין בו אסורין באכילה וכל שלא החזיקו עולי בבל אלא עולי מצרים בלבד שהוא מכויב עד הנדר ועד אמנה אף על פי שהוא אסור בעבודה בשביעית, הספיחין הצומחין בו מותרין באכילה ומהנדר ומאמנה והלאה מותר בעבודה בשביעית, סוריא אף על פי שאין שביעית נוהגת בו מן התורה גזרו עליה שתהיה אסורה בעבודה בשביעית כארץ ישראל כדי שלא יניחו ארץ ישר' וילכו וישתקעו בה, אבל עמון ומואב ומצרים ושנער אף על פי שהם חייבין במעשרות מדבריהם אין שביעית נוהגת בהם, וכן הוא בתוספות מסכת בכורים פרק א שהתרומה והמעשר שני נוהגין בעמון ומואב, עבר הירדן שביעית נוהגת בה מדבריהם וספיחי עבר הירדן וספיחי סוריא מותרין באכילה לא ידעינן אלו הארצות חמורים מארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים:

אגיד לך מה שהראנו לנו מן השמים בבאור עמון ומואב וסיחון ועוג, כבר ידעת כי האל ית' שמו נתן לאברהם אבינו ארץ כנען לגבולותיה וכבר זכרנו באורם פי"א ונתן לעשו הר שעיר, ונתן לבני לוט שהם עמון ומואב ער וולת זה, והיא ארץ לצפון עשו. דע כי לדרום אי"י יש ארץ רחבת ידים וקורין לה חישמעאלים בלד אל שאובאק, והוא ארץ אדום. ואורך הארץ מדרום לצפון כמו ארבעה ימים, ויש שם ערבה כמו הערבה שבין ים כנרת וירחו, ואל צפון ארץ זו הוא ארץ מואב ער וארצו קורין לו אלכאראך, והוא הר גבוה וחזק ושם רבת וקורין לו רכה, ואל צפון ער כמו יום יצא נחל ארנון וכבר זכרנוהו פרק י"א, ואל שפתו הצפונית הוא ערער לא שנו שמו כלל, ואל צפון ערער קרוב אל חיושר כדרך יום ותמצא חשבון עיר סיחון וקורין לו חוסבאן, לצפון חשבון כמו יום תמצא נחל יבוק וקורין לו ואדי אל זארקא גם זה הנחל זכרנו פרק י', ושל צפונו כחצי יום הוא גלעד והריו, למזרח או הארצות הוא המדבר, למערבם לקצתם הירדן ולקצתם ארץ סדום וימה לצפון הגלעד הוא הבשן לצפון הבשן הגולן לצפון הגולן הר חרמון, למזרח אלו הארצות הרים קורין להם גבל בני הלל, ובקיאי הלשון קורין להם גבל בני ישראל, מערבם הירדן והיות הענין על זה הסדר יגיד עליו רעו כי הארץ לעולם עומדת ובשמותיה ברוב והשנוי בשמות מעט הוא:

אחר שהתבאר זה נאמר שארץ מואב היתה לדרום נחל ארנן שגורין לו אלמואג'אב ושם רבת ער וכיוצא בהם, גם היה להם בירושתם לצפון נחל ארנון מערער עד נחל יבק כי חשבון למואב היה, ונחל יבוק היה לעמון שכן כתוב רק אל ארץ בני עמון לא קרבת כל יד נחל יבק ועריו ההר, ואם כן אז היתה ארץ עמון ומואב סמוכה זו לזו ומצרנים, ואותו הזמן היתה אותה הארץ אסורה בכבוש לישראל, האמנם קודם שבאו ישראל ואחר מתן תורה ובאותן ארבעים שנה שהרי בשעת מתן תורה אסורים היו בא סיחון על מואב ונלחם בו ולקח מטואב כל מה שהיה לו לצפון נחל ארנון וזהו שכתוב כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא והוא נלחם במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו עד ארנן, ואז הותרה בכיבוש ישראל כי נעשית ארץ סיחון לא ארץ בני לוט, ולזה אמרו ז"ל עמון ומואב טהרו בסיחון, ולפי מה שנראה מהכרח הכתוב שסיחון לא לקח ארץ עמון לפי שכתוב רק אל ארץ בני עמון לא קרבת כל יד נחל יבק ועריו ההר, ואם

סיחון לקחו הירה מותר לקרב להם ולכבשם כמו חשבון וארצו וכרתוב וירש את ארצו מארנון עד יבק עד בני עמון כי עז גבול בני עמון, וגבולו וארצו נחל יבק ועדי ההר, אם כן מה שכתב ונקח בעת ההיא את הארץ מיד שני מלכי האמורי אשר בעבר הירדן מנחל ארנן עד הר חרמון, ר"ל שלקחו מאותם שני מלכים מה שהירה להם מנחל ארנן עד הר חרמון, אבל מה שלא הירה להם ממקום יד היבק ועדי ההר לא לקחו שאם לקחוה לא הירה אומר משה ע"ה רק אל ארץ בני עמון לא קרבת, אם כן אמרם ז"ל עמון ומואב טהרו בסיחון, היה להם לומר מואב טהר בסיחון, ואולי כי אחים היו לא חשו לוה כמו שלא חשו לומר ארץ סיחון ועוג על ארץ עוג כי אחים היו גם כן ואמוריים, וכשבאו ישראל לא הירה למואב שאירית לצפון נחל ארנן שכן כרתוב וישמע בלק כי בא בלעם ויצא לקראתו אל עיר מואב אשר על גבול ארנן אשר בקצה הגבול, וכן כתוב קומו ועברו את נחל ארנן ראה נתתי לפניך את סיחון מלך חשבון ואת ארצו, וכתוב כי ארנן גבול מואב בין מואב ובין האמורי, וכתוב וירתן משה לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה בן יוסף את ממלכת סיחון מלך האמורי ואת ממלכת עוג מלך הבשן, והיה זה מה שהיה להם מנחל ארנן ועד הר חרמון לא היבק וכמו שכעיד הכרתוב, ומה שאמר יפתח הגלעדי וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה, על כרחית הוא על מואב שהוא לדרום נחל ארנן, וכן כתוב כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער, כי שניהם או לדרום ארנן היו, וא צפון ארנן הירה סיחון וכתוב ולא אבה סיחון מלך חשבון העבירנו בו:

עכשו הוצרכנו להפש מה הדבר שקורין רבותינו ז"ל ארץ עמון ומואב, ומה הארץ שקורין לה ארץ סיחון ועוג שהרי שמו חלוק בדיניהם בענין מצות התלויות בארץ, ונאמר מארנן עד הר חרמון הארצות הם כך, ארנן לדרום וחרמון לצפון והם הקצוות מארנן עד היבק חלק אחד שהוא כג' ימים והוא למואב, היבק וארצו חלק אחר הבא אחריו שהוא כיום אחד וחצי והוא לעמון, מארץ היבק עד חרמון חלק אחר שהוא כג' ימים ובו הבשן והגולן והוא לעוג, סיחון האמורי לא נמצא לו שם וחלק אי בכה שכבש ממואב עד שאמר הכתוב כי ארנן גבול מואב בין מואב ובין האמורי כלומר מואב היה לדרום ארנן והאמורי היה לצפון ארנן, וכן קראו דוד סיחון מלך האמורי על שם רבו שני, אבל מעמון שהוא כל יד היבק לא כבש סיחון כלל ולוה לא יכלו ישראל לכבשו כמו שאמר רק אל ארץ בני עמון לא קרבת ואי סיחון לא כבשו ישראל מנין ליה, ולוה לא נשתנה שם ארץ בני עמון אלא שגם מה שהיה למואב בצד צפון ארנן נקרא בין רבותינו ז"ל על שם בעליו הראשון שהוא מואב לא על שם רבו שני שהוא סיחון, גם ארץ עוג לא שנו שמה, ואם כן רבו ז"ל קורין ארץ עמון ומואב אל הארץ שהיא מצפון ארנן ועד צפון היבק ועדי ההר, וקורין ארץ סיחון ועוג אל מה שהוא משם ועד חרמון אבל על צד האמת לסיחון לא היה לו דבר מדרום היבק ולצפון, ואל מואב לא היה לו דבר לצד צפון ארנן מכבוש סיחון ולהלן, ועם כל זה קורין לוה ארץ עמון ומואב ולוה ארץ סיחון ועוג, והראיה על זה דאמרי' ממכת יבמות עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית, ופרשי' ישראלים הדרים בארץ עמון ומואב שכבש משה מסיחון וכדלעיל, ומה שהיה למואב לדרום נחל ארנן לא כבש סיחון ולא ישראל ונשאר למואב והוא ער ורבת וארצם, ומה שבא דוד על רבת זכרנו סוף פרק עשירי, והארץ שהיא לדרום ארנן למואב היא אותה שהוכיר למעלה בסמוך רבי' שמשון והר"ם ז"ל דקוצי, והראיה שהיא מחוקת הבתים, לאפוקי הר שעיר עמון ומואב, ראיה יפה היא שהרי הר שעיר ועמון ומואב באותו העבר כלומר דרום ארנן כי הדדי הוו קיימי, שעיר הוא אל שואבאק ומואב הוא אל קאראך:

ואם תרצה לדעת קו החולק בין ארץ עמון ומואב של רבו ז"ל של צפון נחל ארנן ובין ארץ סיחון ועוג שבארנו, נוציא קו ישר מצפון נחל יבק והריו וילך למזרח עד המדבר ולמערב עד הירדן, יניח ראשו המזרחי לצפונו סלכח ואדרעי וכל הבשן, ויניח ראשו המערבי לצפונו מהלך יום אחד לדרום בירת שאן, ומה שקורין רבותינו ז"ל לארץ סיחון על שם עמון ומואב בעליהם הראשונים מסתברא שהוא מפני שהקרקע אינה נגולת והיא ארץ ירושתם, וזה מסייע לנו לומר אין קנין לגוי, ומה שאמרו טהרו ולא אמרו התירו כלומר שהיו להם לישראל באיסור אותה הארץ כטוקה טהרה, ובני עמון היו שכנים רעים לישראל בזמן תחלת מלכות שאול לאנשי יבש גלעד שהוא לצפון נחל יבק כמו יום, וכמעשה שהיה:

ברם מצינו שרבותינו ז"ל קורין לפעמים עבר הירדן על דרך העברה ארץ ישראל דאמרי' מסכת מנחות פרק בתרא הרי עלי עולה שאקריבנה במדבר והקריבה בעבר הירדן יצא ועגוש כרת, פירוש כשאמר שאקריבנה במדבר הרי הוא כאו אמר שאהרגה ולא איתחייב באחריותה ומשום הכי יצא, ואף על גב דלא קיים נדרו וגם לא הקריבה בירושלם, ועגוש כרת משום שחוט חוץ שהרי קרא עליהם שם עולה, והקריבה בעבר הירדן פי' רש"י בארץ ישראל ואמת הוא שמי שהוא במדבר המזרחי יהירה לו ארץ ישראל עבר הירדן. תוספות מסכת שביעית פ"ד העיירות המוזרות בתחום נוי ונאסרו וכן האסורות בתחום צור, והם למזרח הירדן:

מסתברא שסתם עבר הירדן לחכמים אינו בכלל עמון ומואב וכן מסתברא שנקרא עבר הירדן סתם ארץ סיחון ועוג מפני שהירדן על פניה למערב, והכרתוב כשרוצה להזכירו

מפרט אותו כמו שכתוב בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה, ויחזיר אם כן עבר הירדן סתם ארץ סיחון ועוג. מסכת ידים גבי עמון ומואב מעשרין פי' רבי שמשון אין זה עמון ומואב שטהרו בסיחון דארץ ישראל הוא שאפי' תמצא לומר שלא כבשום עולי בבל על כרחית שביעית נוהגת בו כדתנן פרק מקום שנהגו שלש ארצות לביעור ועבר הירדן הוא ארץ סיחון ועוג, אלא בשאר ארץ עמון ומואב שלא טיהרו בסיחון ולא נכבשו מעולם אירי, תדע מדמייתי עלה מצרים ובבל, ובכי האי אירי פרק חוקת הבתים דאמרי' כל שהראהו הב"ה למשה חייב במעשר, ואמרי' לאפוקי הר שעיר עמון ומואב, ע"כ. הר"ם ז"ל דקוצי הביא מצות קס"א בשם רת"ם ז"ל שאינו מדבר אלא בארץ בני עמון שלא כבש סיחון ועוג אבל אותם שכבש משה ע"ה מסיחון ועוג קדשו אף עולי בבל דתנן שלש ארצות לביעור, ע"כ, ומפתברא שהכריחים לומר היות עמון ומואב עיירות של ארץ ישראל דאמרינן מסכת חגיגה פרק קמא נמנו וגמרו עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית מה טעם הרבה כרכים בכשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל וקסבר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא והניחום כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית, ומסכת יבמות פרק קמא פי' רש"י עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית. ישראלים הדרים בארץ עמון ומואב שכבש משה מסיחון ונתקדשו בקדושת הארץ ועכשו בימי בית שני בטלה קדושתן וזורעין בה בשביעית, ותמה איך יחשב עמון ומואב מעיירות ארץ ישראל שהרי מסכת ידים פרק בתרא ששם העקר מדין עמון ומואב בין לרבי טרפון בין לרבי אלעזר בן עזריה תרוייהו אית להו דעמון ומואב חוצה לארץ כבבל ומצרים ולפי יש מהמפרשים דלא גרסי בההיא דמסכת חגיגה מה טעם, וגם אינה שנויה בידים ועוד שהרי בעמון ומואב אין בכורים נוהג. ירושלמי אמר ר' מונא כל עמא מודו שאין מעשרין את הבכורים מעמון ומואב, אבל נוהג הוא בעבר הירדן דאמרי' מסכת בכורים פ"ק ר' יוסי הגלילי אומר אין מביאין בכורים מעבר לירדן שאינה ארץ זבת חלב ודבש, פי' הר"ם ז"ל אף על פי שאינה זבת חלב ודבש השם ית' נתנה לנו ואפשר לנו לומר אשר נתת לי ואין הלכה כרבי יוסי, ובחבור כתב ז"ל ומביאין בכורים מדבריהם מערי סיחון ועוג ומסוריא שהקונה בסוריא בקונדה בירושלם אבל לא מעמון ומואב. ירושלמי תני אשר נתתי לי יי' ולא שנטלתי מעצמי מה ביניהון אמר ר' אבין חצי שבט מנשה לא נטלו מעצמן לפי' מביאין וקורין ומאן דאמר זבת חלב ודבש אפי' כן אינה זבת חלב ודבש:

דברי לך שסתם עבר הירדן הוא ארץ סיחון ועוג, ואין צריך לומר ששם חייבין בחקי תרומות ומעשרות שהרי ארצנו ונחלתנו היא, עוד שנוהג שם שביעית ובכורים מה שאינו נוהג בעמון ומואב, ודבר רואה שבעמון ומואב נוהג בהם תרומות ומעשרות וכל שכן בארץ האמורי שכבש אדוננו משה עליו השלום, וגם שהיא יותר סמוכה לארץ מזולתה מאותן שחייבות בתרומות ומעשרות, וחורת יאיר מנה יהושע בגבול ארץ ישראל, ועמון ומואב הם לדרום סיחון ועוג וכמו שקדם:

וברוך אל עליון ששם ציונים ומקומות רמוזים ומפורסמים לכל מה שיחדש בעד עמו ישראל כענין ים סוף לנס, והר סיני לתורה, ים המלח נחל מצרים הר ההר חמת גבול ארצו, נחל ארנן, והר חרמון גבולי כבוש אדוננו משה עליו השלום, אומרים ההולכים שלא ימצא עומק כעומק נחל ארנן, הר המוריה ליתו ית', הר גריזים ועיבל לקיום קבלת תורתו השלמה, הר עמד בין הבתרים, הר עואזל לכפור, עין שונם ועין יזרעאל למלחמת שאול, הר תבור ונחל קישון לברק בן אבי נעם, וכן ביוצא בזה והכל כי לא מראש בסתר דברתי:

ואני מתעסק בעלמא חפשתי ומצאתי בחסד עליון היות ארץ כבוש אדוננו משה ע"ה בקרוב כארץ ישראל ארכה ורחבה, וזה שנחל ארנן הוא כנגד באר שבע, והר חרמון כנגד עיר כירות הנוכרת במקומה, ונשארו קצוות לצפון עד הר ההר ולדרום עד נחל מצרים, אבל רחבה יותר ממה שהוא בין הירדן והים הגדול כי זה יומים וזה יום, ומצד חמת רוחב ארץ ישראל יותר ממנה וכן לדרום במדבר, ויש לזה סמך ממאי דאמרי' מסכת מכות פרק אלו דין הגולין ובתוספת באותה מסכתא גם כן פרק ב' שלש ערים הפריש יהושע בארץ כנען והיו מכונות כנגד שלש שבעבר הירדן כשתי שורות שכברן חברון ביהודה כנגד בצר במדבר שכם בהר אפרים כנגד רמות בגלעד קדש בגליל כנגד גולן בבשן, ושלשת שהיו משלשות שיהא מחברון לדרום מחברון לשכם כמשכם לקדש, וכבר הוכיר התורה האמיתית כי יחזיב יי' את גבולך וכו' ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה, וזה ראיה ברורה על מלך המשיח וחורת המלכות לישראל שזה לא היה מעולם ולא צוה הקדוש ברוך הוא דבר לבטלה חלילה וזה כן התורה אבל הנביאים כלם לא נתנבאו אלא לזה, וכרון שני משיחים כן התורה בפרשת בלעם, כוכירת עולם חבא בפסוק אשריך ישראל מי כמוך עם נושע ביי', שהוא תשועת עולמים כענין שכתוב ישראל נושע ביי' תשועת עולמים, לפני מלך מלך, פי' ר' אברהם האמת שעל משה אמר וכן כתוב ויהי בישורון מלך, ורש"י ז"ל כתב פרק דרישה וחקירה כגון משה שהיה גדול על ישראל במלכות ותורה, והכי נמי אמרי' מסכת זבחים פרק טבול יום אמר עולא בקש משה מלכות ולא נתנו לו דכתיב אל תקרב הלום ואין הלום

אלא מלכות דכתיב כי הביאותני עד הלום, כתיב ר' אבא בר' ישמעאל חטש שמחות היתה אלישבע יתרה על ישראל יבמה מלך אישה כדון גדול בנה סגן בן בנה משוח מלחמה אחיה נשיא שבט, אמר ליה לזרעו אחרון קאמר כלומר ומ"מ הלום מלכות עולמית הוא, והלום דשאול תריץ ליה בגמרא. תנחומא באלה שמות משה זכה למלכות שנאמר ויהי בישורון מלך. בפרקי דרבי אליעזר מ"ו רבי אומר ראו אבותיו של משה תארו כמלאך האלהים ומלו אותו לשמונה ימים וקראו את שמו יקותיאל רבי ישמעאל אומר טוב קראו שמו שנאמר כי טוב הוא. מסכת סופה פרק קמא כי טוב הוא רבי מאיר אומר טוב שמו רבי יהודה אומר טוביה שמו רבי נחמיה אומר הגון לנבואה אחרים אומרים נולד כשהוא מהול וחכמים אומרים בשעה שנולד משה נתמלא כל הבית אורה, נולד אורו של עולם ע"ה שנת אלפים שס"ח ליצירה ששה באדר ג' שעות ביום ג' והיה מולד אדר ה"א כ"ב כך מצאתי, ופרק האשה נקנית בשבעה באדר נולד משה וכן הוא בפרק מגלה נקראת:

הכתוב מעיד שמשה רבינו ע"ה הגיע עד הירדן שנאמר לא תעבור את הירדן הזה, וכן בתוס' מסכת סוטה פרק ה' נמצאו אומר שלשה מיני אבנים הם אחד שהעמיד משה על שפת הירדן בערבות מואב ואחד שנרשן תחת מצב רגלי הכהנים ואחד שהעבירו עמהם. ירושלמי בהזהיא מסכת פרק קמא תני בשם רבי יהודה אולי שהדבר כרשום אי אפשר לאומרו מלמד שמשה מושל בכנפי השכינה כארבעת מיל מנחלת בני ראובן עד נחלת בני גד שמת בנחלת בני ראובן ונקב' בנחלת בני גד ומנין שמת בנחלת בני ראובן שנאמר ובני ראובן בנו את חשבון ואת אל עלה ואת קריתים ואת נבו וכתיב עלה על הר העברים הזה הר נבו ומות בהר אשר אתה עולה שמה ומנין שנקבר בנחלת בני גד שנאמר ולגד אמר ברוך מרחיב גד ויראש ראשית כי חקדוש ברוך הוא אמר וירא ראשי עם מלאכי השרת אומרים צדקת יי' עשה ישרא' אומרים ומשפטיו עם ישראל ואלו היה אומר יבא שלום, וכן הוא נמי בגמרין במעט שנוי, ולא נחוש למה שכתב רבי אברהם בן עזרא פרשת חקת על זה:

נחזור לענין. ספיח הוא כל מה שתוציא הארץ בשנה השביעית בין מזרע שנפל בה קודם שביעית בין מן העקרים שנקצרו קודם וחזרו ועשו בין עשבין וירקות שעלו משיהן ואין להם זרע הכל מותר מן התורה שמה שאמר את ספיח קצירך לא תקצור לא לאסור הספיח בא שכבר אמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה אלא שלא יקצור כדרך שקוצרין בכל שנה ואם קצר כן לוקה, כלומר שעקר כל השדה ודש בפירות וביוצא בו, ובאו חכמים ואסרו כל הספיחין באכילה משום עוברי עברה וכדלעיל:

פירות שביעית יש להם קדושה שנאכלין בקדושת שביעית, ואסור לשנותן מברייתן אלא דבר שדרכו לאכלו חי לא יאכלנו מבושל מבושל לא יאכלנו חי מה שהוא מיוחד למאכל בהמה אין שולקין אותו ואין מבשלין אותו. תוספות פרק ה' אין מאכילין לא את הגוי ולא את השכיר פירות שביעית, פירות שמיוחדין למאכל אדם כגון חטים וענבים ותאנים וביוצא בהם אין מאכילין אותם לבהמה לחיה ולעופות, אבל אם הלכה הבהמה מאליה תחת האילן אין מחייבין אותו להחזירה משום שנאמר ולבהמתך ולחיה, ואין עושין מהם מלוגמא או רטיה וביוצא בהם ואפילו לאדם שנאמר לאכלה ולא למלוגמא, ואין מכבסין בהם וכדאיתא פרק לולב הגזול, וכל שאינו מיוחד למאכל אדם ולא לבהמה כגון הסיאה והאיזוב והקורנית הרי זה תלוי כמחשבתו חשב עליו לעצים כעצים חשב עליו לאכילה הרי הוא כפירות, חשב אדם למאכל אדם ולמאכל בהמה גורגנין עליו חומרי מאכל אדם שאין עושין ממנו רפואה וחומרי מאכל בהמה שאין שולקין אותן, אין שורפין חבן וקש של שביעית מפני שראוי למאכל בהמה, ואין נותנין אותן לתוך כר או טנא וכדאיתא בתוספת' פ"ח, ואם נתן הרי הוא כמבוער, וירושלמי הוא שישן עליו, מרחץ שהוסק בתבנו מותר לרחוץ בה בשכר, ואם אדם חשוב הוא אסור שמא לכבודו ישרפו מה שאינו בכלל עצים במקום עצים ויפסידו פירות שביעית, וזהו שפי' הר"ם ז"ל על המשנה שבסוף פרק ח', מרחץ שהוסק בתבן ובקש של שביעית מותר לרחוץ בה ואם כמתחשב הרי זה לא ירחוץ, ומיהו בגמרא פרשו ואם אדם חשוב הוא לא ירחוץ. ירושלמי ואם היה אדם של צורה לא ירחוץ, כלומר אדם חשוב אפילו דברים של התיר אסורי' כן, ונראה לומר מותר לרחוץ דקתני ברישא בחנם קאמר אבל בשכר לא דהוה כסחורה ואם אדם חשוב הוא לא ירחוץ חנם דחנם דידיה כשכר דמי, ואם כדברי הרב ז"ל אדם חשוב לא ירחץ בשום מרחץ בשביעית ומה אריא כשהוסק בתבן וקש של שביעית. רשנור שהוסק בתבן של שביעית יוצן וכדאיתא בתוספות פרק ה', ונהגי' בשריפת תבנו וקשו משתרד רביעה שניה של מוצאי שביעית שהוא שנה ראשונה של שמיטה, פירות שביעית אין מתעסקי' בהם כדרך פירות של שאר השנים שנאמר ואת עגבי גויריך לא תבצור ואמרו בספרא לא תבצור כנגד הבוצרי' מכאן אמרו תאנים של שביעית אין קוצין אותם במוקצה אלא בחרבה, אין דורכי' ענבים בגת אלא דורך הוא בעריבה, אין עושי' תמים בבד אבל כותש ומכנים לבודידא שהוא הבד הקטן. אין מוכרי' פירות בטדה ובמשקל ובמנין שלא יראה כסוחר של שביעית, וסוחר של שביעית כבר הוא מנוי עם הספולים לעדות וכדאיתא פרק זה בורר וסוחרי שביעית אין

שנושאי' ונותני' בפירות שביעית ואימתי חורתן משתגיע שביעית אחרת ויבדלו אמר רבי נחמיא לא חורת דברים בלבד אמרו אלא חורת ממון כיצד אומר אני פלוני בן פלוני כנסתי מאתים זוז מפירות שביעית והרי הם נתונים במתנה לעניים, וכן מסכרת ערכין פ' בתרא כמה קשה אבקה של שביעית אדם נושא ונותן בפירות שביעית לסוף מוכר מטלטלין, לסוף מוכר ביתו, ומסקנא לסוף מוכר עצמו לע"ז עצמה · פרק במה מדליקין בעון גלוי עריות וע"ז והשמטת שמיטין ויובלות גלות בא לעולם ומגלין אותן ממקומן ובאין אחרי' ויושבין תחתיהם שנאמר כי את כל תועבות האלה עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ותטמא הארץ ובתוב ולא תקיא אתכם הארץ בטמאכם אותה כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם · פרק עד כמה באתריה דרבי יהודה חמירא להו שביעית דההוא גברא דקארי ליה לחבריה גיורא אמר ליה תיתי לי דלא אכלי פירי דשביעית כוותך ופרק הנזקין דאמר ליה לחבריה דיירא בר דיירתא (פי' רש"י גר בן גיורת), (ונראה לפרש כומר בן כומרית), שכן בלשון ערבי לבתי הכומרים קורין להם דייר ובלשון רבותינו ז"ל הדבר בפי' דאמרי' מסכת פרקא דחסידי גבי נחום איש גם זו אצל גנא בההוא דיירא קמו הנהו אירי וכו' ואולי פי' רש"י כך כי תרגום גר הוא דייר · ירושלמי חד בר נש הוה חשד על שמיטתא אמר לאתתיה אפקין חלתא אמרה ליה ההוא גברא חשיד אשמיטתא ואת אמרת אפקין חלה אמר לה חלה דבר תורה שביעית מן רבן גמליאל וחבריו, (פי' חשוד לאכל פירות שביעית אחר ביעור שהוא אסור) דבר תורה כדנפקא לן מכלה לחיה שבשדה כלה לבהמתך שבבית, ועיל הבאנו תקנת ר"ג · תוספות סוף מסכת בכורים תגרי שמטה ומגדלי בהמה דקה וקוצצי אילנות טובים אינם רואים סימן ברכה לעולם, ומזה הטעם הצבע צובע לעצמו ולא יצבע בשכר שאין עושין סחורה מפירות שביעית, וכן אין עושי' סחורה לא בבכורות ולא בתרומות נבלות וטריפות שקצים ורמשים ולא יהיה לוקח ירקות שדה ומוכר בשוק אבל הוא לוקט ובנו מוכר על ידו והמעות הם דמי שביעית, לקח לעצמו והותיר מותר למכור · ירושלמי כל דבר שאיסורו דבר תורה אסור לעשות בו סחורה וכל שאיסורו מדבריהם מותר לעשות בו סחורה, הרי חמור למלאכתו הוא גדל והרי גמל למלאכתו הוא גדל, רבי הושעיה נסב יהיב הדין מוריסא ר' חונא נסב יהיב בהדין חלתיתא צייידי חיה עופות ודגים שנתנו להם מינין טמאים מותר למכרן רבי יהודה אומר אף מי שנתמנה דיין לפי דרכו לוקח ומוכר ובלבד שלא תהא אומנותו לכך, והלכה כרבי יהודה· מצות עשה להשטיט כל מה שתוציא הארץ שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנועל כרמו וסג שדהו בשביעית בטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכל מקום שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא מעט לתוך ביתו כדרך שמביאין מן החפקר חטט כדי שמן עשרה כדי יין ואם הביא יותר מזה השיעור מותר, מצינו איסור שאינו יוצא מרשות בעליו כענין חמץ משש שעות ולמעלה, ומצינו הפך זה שאחר שהוא אסור אין לבעליו רשות בהן, ובדאמרי' מסכת כלאים פרק ז' אמר רבי יוסי מעשה באחר שזרע את כרמו בשביעית ובא מעשה לפני ר' עקיבה ואמר אין מקדש דבר שאינו שלו, הרי ששנת השביעית אין לו כרם ולא אילן שהפקר היא, בשביעית יש בו מלאכות הרבה אסורות אבל דיניהם חלוק שהנוטע והמבריך והכורכיב וכיוצא בזה מעבודת האילנות מכין אותו מכת מרדות, הנוטע אפילו בשוגג יעקור שאם תאמר יקיים המזיד יאמר שוגג אני שישראל חשודין על השביעית · המתקן שדהו בשביעית לצורך מוצאי שביעית כגון שחרש שדה ניר או זבלה קונסי' אותו ולא יזרענה מוצאי שביעית ואם כת יזרענה בנו · העביר קוצים ממנו או שסקל אבנים אף על פי שאינו רשאי אין קונסי' אותו ויזרעה במוצאי שביעית, משרבו האנסים התירו לזרוע בשביעית לצורך עבדי המלך וכדאיתא פרק זה בורר, כדמכריז רבי יגאי פוקו וזרעו בשביעית כשום ארנונא, מי שהוא בזמן הזה ורוצה בשנה השישית לנטוע או להבריך או להרכיב צריך שיהיה רחוק מראש השנה של שביעית שני זמנים, זמן מפני הקליטה כלומר שיאחז השרשים בארץ, וחזמן השני שיהיה נחשב שנה עד שהנטיעה כשתכנס בשביעית יהיה לה שנה שניה, וכלל אלו שני הזמנים מ"ד יום, ר"ד אל קליטה ול' לזמן החשוב להיות נחשב בעד שנה פחות מזה השעור יעקר ואם לא עקר הפירות מותרין אלא שהם אסורים עד ט"ו בשבט אם לערלה ערלה או לרבעי רבעי, ומחייבין היורש לעקור, בצלים הסריסים קדם פירושן פכ"ו, ופול המצרי שמנע ממנו מים לפני ראש השנה של שביעית, וכן שכל בעל כלומר מקום משקה שמנע ממנו שלש עונות כלומר שלש השקאות שהם לעתים ידועים מותרין בשביעית · מסכת משקין פרק קמא משקין בית השלחים במועד ובשביעית, פול המצרי זרעו לורע בששית ונגמר פריו קודם ראש השנה בין ירקו בין זרעו מותר בשביעית זרעו לירק ונכנס עליו שביעית בין זרעו בין ירקו אסור בספיחי שביעית, עבר וזרעו בשביעית ויצא לשמיניה אם זרעו לורע בין זרעו בין ירקו אסור במוצאי שביעית כשאר ספיחין ואם זרעו לירק הואיל ונלקט בשמינית בין ירקו בין זרעו מותר זרעו לורע ולירק אסור משום ספיחין וירקו מותר, וכרב הראב"ד לא מצינו בורע בשביעית שום היתר שהרי אמרו הנוטע והמבריך פחות מבן יום לפני ראש השנה אסור לקיימן בשביעית, והנוטע בשביעית במזיד יעקור ואין הולכי' לא לחנטת פרי ולא לגמרו אלא משהשרישו בשביעית יעקור ואין הולכין אחר חנטה אלא בפירות אילן ולא אחר גמר פרי אלא בספיחין שיצאו מאליהם ואי משכחת לה בנורעו

לא

לא משכחת לה אלא שזרעו גוי, אי נמי במקומות שהשביעית מדבריהם דאפשר דלא אמרי' בה יעקר. מכלתין פרק ה' בנורת שוח שביעית שלהן שניה שהן עושות לשלש שנים רבי יהודה אומר הסרדסות שביעית שלהם מוציא שביעית שהן עושות לשתי שנים אמרו לו לא אמרו אלא בנות שוח. ירושלמי בנות שוח הן חרובין, ובבבלי הוא תאיני חיורתא (פי' שביעית שלהם שניה שעושות לג' שנים), כיצד מה שחונטין שנה ראשונה בשניה בוחל בשלישית מרבשלין, ולפי זה החשבון מה שמוציאי' בשביעית מוציאי שביעית בוחל ושנה שניה לשביעית מרבשלי', ועכשו באלו הפירות הנלקטין בשנה שניה אתה נותג בהם דין שביעית דברתר חנטה אזלינן ואלו בשביעית נחנטו וכלן כסדר הזה דפירות ראשונה נגמרי' בשלישית ופירות שניה ברביעית ופירות שלישית נגמרין בחמישית, ושואל הירושלמי והיאך יודעין פירות כל שנה ושנה ר' יונה אומר קושרין בחוט, (פי' אלו בחוט לבן ואלו בחוט שחור או זה אדום וזה ירוק) אמרו לו לא אמרו אלא בנורת שוח אבל שאר אילנות בשנה אחת חונטין ונגמרי'. תוס' אמרו לו והרי עמך בטבריה ועושות לשנה אחת. מתני' פ"ב האורז והדוחן והפרגין והשומשמין שהשרישו לפני ר"ה מתעשרי' לשעבר נמותרין בשביעית ואם לאו אסורי' בשביעית ומתעשרי' לשנה הבאה, וביאור זה שזרע ההלכה באיזה שנה שתחילה מדברת ואם אירע שיהיה זה שנה שביעית יודיון הפירות לפי ההשרשה, ואלו הארבעה מינים בלבד הוא הכונה בהם שתשרישו קודם שביעית אבל תבואה שתביא שליש וירק אחר לקיטתו, (פי' פרגין א' כשכש) הדעי' שקיימין לזרע אם הקשו לפני ראש השנה ונפסלו מלאכל אדם מותר לקיימן בשביעית ואם לאו אסור מפני שפירות שביעית אסור לגמוי ולהניחם לוריעה, חוברי' נירין מן הגוי' בשביעית כלומר שרה המהופכת בחרישה, אבל לא מישראל כדי לזרעה במוצאי שביעית שקונסין להם ההפכות בשביעית, ומחויקי' ידי גוים בשביעית אבל לא ידי ישראל, כלומ' בדבור לא במעשה כגון שיאמר להם השו"ם עמכם וכיוצא בזה. ויש מפרשי' אומרי' להם חרושו בטוב ואנו נקח השדות מכם בחברות אחר השמטה, ושואלי' בשלומן (פי' ביום אידם מפני דרכי שלום) ובראיתא מסכת שביעית פ"ד, ובן סוף פרק הניזקין ואמרי' התם אין עודרין עם הגוי בשביעית, ובן פסק הרי"ף ז"ל, (ופי' עודרין חופרי') והטעם שקדושה שניה קדשה לעתיד לבוא, ואף על פי שאין יובל יש שמיטה. והב"ח כתב דבשביעית מותר לחרוש ולזרוע בקרקע הגוי ואפילו מדרבנן, ולא הסכים בזה טהור קודש מה"ר אלעזר וכמו שכתבנו לפנים. ירושלמי דילמא רבי חנינא בר פפא ורבי שמואל בר נחמן עברין על חד מחורשי שביעית אמר ליה רבי שמואל בר נחמן אישר אמר ליה רבי חנינא ולא כן אלפן רבי לא אמרו העוברים ברכת יי' עליכם שאמור לומר לחורשי שביעית אישר אמר ליה לקרות אתה יודע לדרוש אין אתה יודע ולא אמרו העוברים אין אומות העולם שהם עוברי' מן העולם ולא אמרו לישראל ברכת יי' אליכם מה ישראל אומר להם ברכנו אתכם בשם יי' לא דייכם כל הברכות הבאות לעולם בזכותינו הם באות לא דייכם שאין אתם אומרי' לינו באו וטלו לכם מן הברכות הללו אלא שאתם מגלגלים עלינו פייסים וזומיאות וגולגליות וארנוניות. ובגמרין פרק הבא על יבמתו כל גויי הארץ אפילו ספינות הבאות מגליא לאספמיא אין מתברכות אלא בשביל ישראל, הטומן את הלוף והוא מין מטיני הבצל וטומן אותו לשמירה בעלמא לא יפחות על הלופים מארבע קבים ושיהיה בגובה המקום שהוא טומן טפח וטפח עפר על גבו וטומנו במקום דריסת האדם כדי שלא יצמח שאם היה טומן מעט היה נראה כזורע בשביעית לא כטומן. תוס' מס' תרומות פרק ט' אלו דין מיני חסירת הלוף והשום והבצלים והקפלוטות הלוף הנלקח מוצאי שביעית משריבה החדש, וכן נאמרו כלים המיוחדי' לעבודה אסורה למכרם בשביעית לחשוד כגון מחרישה וכליה העול המזרח והדקר אבל מוכר מגליד עגלה וכליה וכיוצא בהם וזה משום לפני עור לא תתן מכשול ולמי שאינו חשוד על השביעית מותר למכור הכל שמכינם לשנה ראשונה של שמיטה, וכן היוצר מוכר חמש כדי שמן עשרה כדי יין שכן דרכו להביא מן ההפקר, ויותר מזה מוכר לגוי בארץ ולישראל בחוצה לארץ, ולא נחוש שהגוי ימכור לישראל או יקנה ישראל חוצה לארץ ויביאם לארץ דאחזוקי אסורא לא מחזקינן, מוכרי' בשביעית אפילו לחשוד פרה חורשת מפני שיכול לשחטה, וכן מוכרי' לו פירות אפילו בשערת הזרע. תוספת אין מוכרי' פירות שביעית לחשוד על השביעית אלא מזון שלש סעודות במה דברים אמורים בדבר המתקיים אבל בדבר שאין מתקיים אפילו כאה סעודות מותר, ומשאיל לו מאה שלו אף על פי שיודע שיש לו גורן ופורט לו מעות אף על פי שיודע שיש לו פועלים, וכולן בפירוש אסורי, כלומר מכור לי פרה לחרוש פירות לזרוע מאה למוד זרע לשדי תן לי מעות לפרוע פועלים שעשו עמי בעבודת קרקע כל זה אסור דהוה לידי מסייע ידי עוברי עברה. החשוד על השביעית אין לוקחי' ממנו טווי וארוג, משאלת אשה לחברתה החשודה על השביעית נפה וכברה ורחים ותנור ולא תטחון עמה, והיתר זרע שהם כלים שאינם מיוחדים לעבירה שאלה נפה לתקן איזה דבר הרחים לטחון רפואות התנור לבשל המטוה. ירושלמי רבי יוסי בר' בון בעא קומי רבי מונא מהו לטחון עם הגוי בארץ אמר ליה מתני' אמר שהוא אסור דתנן עושין בתלוש בסוריא אבל לא במחובר הא בארץ אפילו בתלוש אסור, ואמרי' במאי עסקינן אם בפירות ששית שנכנסו לשביעית אפילו

בארץ מותר אם בפירות שביעית שיצאו למוצאי שביעית לחרוש מותר לקצור אסור ואנן תנן אסור לחרוש, אלא הכא במאי עסקי בפירות שביעית בשביעית והבצירה והקצירה והמסיקה בארץ אסור דתניא ואת ענבי נזיריך לא תבצור מן השמור בארץ אי אתה בוצר אבל אתה בוצר מן המוסקר, ד"א לא תבצור כנגד הבוצרים, מאימתי מותר אדם ליקח ירק במוצאי שביעית משישעה כיוצא בו כלומר שיצמח כמו הטין החוא, עשה הביר הותר האפל (פי' הבכיר הממהר לצאת בתחלה מוצאי שביעית) (והאפל הוא המאחר שנשאר בפירות שנה שביעית שעברה), רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד, והלכה כותיה, כתב ר"ם ז"ל פרק ד' גוי שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיו מותרין שלא גזרו על הספיחין אלא משום עוברי עברה והגוים אינם מצווים על השביעית כדי שנגזור עליהם, תמה על זה אמאי פירותיו של גוי מותרי' מזה הטעם שכך שנינו לא נאכל ולא נעבד, וחרב בעצמו פי' שאם העבר על ידי אחר אסור לאכול ממה שתוציא, וזה אפילו בקרקע הגוי שאם היה דעת הרב ז"ל שאינו נעבד ר"ל בקרקע ישראל אבל בקרקע הגוי נעבד אם כן היה בא מטעם יש קנין, ואם הוא כן לא היה צריך ז"ל לזכרון ספיחין, ומה שכתב ז"ל פה שלא גזרו על הספיחין וכו' ודאי הוא שספיחי ישראל בקדושת עזרא אסורין משום גזרה ובדלעיל, אבל לזרוע אסור מן התורה וכדלעיל נמי, והגוים אינם מצווין על השביעית ומשום הכי אין לנו לגזור עליה' ולאסור ספיחיהן, אבל מה שהוא אסור מן התורה מפני שבת הארץ וקדושתה לא הופקע אותו איסור בקניינו מטעם שאין קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר ושביעית שהרי אינם חייבין במעשר ואפילו הכי פירותיהן חייבין הרי הכי נמי אינם חייבין בשביעית אבל בפירותיהן נוהג שביעית שהרי בטול גזרת ספיחיה לא התיר עבודה בשביעית וכמו שכתב הוא ז"ל הלכות שמיטה וכרוה פרק ה' שהספיחין מותרין והעבודה אסורה, ואין לומר מי שספיחיו אסורין פירותיו אסורי' ומי שספיחיו מותרין פירותיו מותרי', שהרי איסורי הפירות אינו בא מכח הספיחי' אלא איסור הספיחין בא מכח איסור הפירות ותלי תניא בדלא תניא ואיך נתלו תחר פירות הגוי מפני התר ספיחיו, והספיחי' אסורי' משום גזרה לא הפירות, וכבוש עולי מצרים אם עבדו ישראל אסור מדרבנן ולזה אם עבדו הגוי נאכל הוא, ומשנת אינו נאכל ואינו נעבד יראה גם כן בפי' שפירות הגוי בעבודתו שהם אסורי' ולזה לא מצא הר"ם ז"ל התר לפירות הגוי בשביעית אלא משום והגוים אינם מצווין על השביעית, דאי לאו הכי לכתוב פירות הגוי בשביעית מותרין ולישתוק:

נמצאת למד שבקדושה שניה אסורה בעבודה מדאוריתא וספיחי' אסורי' מדרבנן, וכן לפי הנראה מה שורע הגוי בקרקעו, ובקדושה ראשונה אסורה בעבודה מדרבנן, וספיחיה מותרי', וכן נמי מה שורע הגוי בקרקעו, ובשניהם מותרי' הפירות עד זמן הביעור, וכן ההפקר, והעשבים שאין רוב בני אדם זורעין אותם וכמו שהתבאר וא"ל הרב ז"ל יש לי להאמין אף על שכא שהוא ימין. פרק חלק על בני כנען שבאו לדון עם ישראל בעניין שאמר ליה אלכסנדרוס מקדון התירו לו תשובה אמרו ליה תן לנו זמן נתן להם זמן שלשה ימים בדקו ולא מצאו תשובה מיד הניחן שדותיהם כשהן זרועות וכרמיהן כשהן נטועין וברחו, תנא אותה שנה שביעית היתה וסמכן ישראל עליה, אם כן מה שורע הגוי בקרקעו בארץ ישראל מקדושה שניה בשביעית אסור, אבל ספיחיו מותרין, ובקדושה ראשונה אם זרע הגוי נאכל הוא וכ"ש שספיחיו מותרי', אבל לא נעבד לישראל ואם עבדו אסור דקדושה דרבנן בו:

נמצא לפי זה שכבוש עולי בבל אינו נאכל ואפילו נעבד על ידי הגוי, וכן נמי נראה לפי דברי הראב"ד, וכרנוהו בפרק שאחר זה גבי עזקה, ואמנם האיסור מבואר באהלות פרק י"ו וכרנוהו פרק י"א:

נראה שנשארו פירותיהם בשביעית בחיוב תרומות ומעשרות כשאר השנים אלא שיהיה במעשר עני דלא גרע מעמון ומואב משום דסמיכי לארץ ישראל השביעית החיא במעשר עני, ויהיה אם כן מי שבפירותיו חל שביעית כמו הישראל אין בו חיוב תרומות ומעשרות, אבל מי שלא חל עליו שביעית כמו הגוי פירותיו הם בחיוב תרומות ומעשרות, ואם כן עכשו בארץ ישראל שרוב פירותינו משל גוים הם בדין הוא שיהיה נוהג בהם דין המתנות בשביעית אלא שמעשר שני יהיה מעשר עני לא שני משום עניים כטעם עמון ומואב שאחר שפירות הגוים אין בהם דין שביעית הוה להו בשביעית כפירות עמון ומואב שמפרישין המתנות על הסדר:

ובעלי כיסין כלומר בעלי קרקעות יהדרו מן השביעית. תוספת פרק ד' בראשונה היו אומרים אין כובשין ואין מיבשי' ואין מביאין יבשות וכבושות מחוצה לארץ לארץ, רבותינו התקינו שיהיו כובשי' ומיבשין ומביאין יבשות וכבושות מחוצה לארץ לארץ, אין מביאין ירקות מחוצה לארץ לארץ רבותי' התירו שיהיו מביאי' ירקות מחוצה לארץ לארץ כשם שמביאי' ירקות מחוצה לארץ לארץ כך מביאין תבואה וקטנית מחוצה לארץ לארץ. פירות שביעית שבאו מחוצה לארץ לארץ אין מוכרי' אותן לא בסדה ולא במשקל ולא במנין אלא הרי הם כפירות הארץ כלומר שיהיו נמכרים כפירות הארץ אכסרה. וכתב הר"ם ואם היו נכרים שהם מחוצה לארץ מותר, עוד

בתוספת פירות שביעית אין מוציאי אותן מן הארץ לחוצה לארץ ואפילו לסוריא ואין מאכילי אותן לגוי ולא לשכיר, ואם שכיר שבת שכיר חדש שכיר שנה או שקצץ מזונותיו עליו הרי הוא כאנשי ביתו ואוכל וכן מאכילי האכסניא פירות שביעית, ואין ב"ד פוסקי לאשה פירות שביעית אבל ניזונית היא משל בעלה. תוספת פרק ג' עושין ספיחין בראשי גגות ומקיימין אותו ואין חוששי' לא משום שביעית ולא משום עבודת הארץ:

מסתברא שדין שביעית בשתוף ישראל וגוי הוא כדין שבת, דאמרי' מסכת עבודה זרה פרק קמא ישראל וגוי שקבלו שדה בשותפות אל יאמר ישראל לגוי טול אתה בשבת ואני בחול ואם התנו מתחלה כותר ואם באו לחשבון אסור, פי' הראב"ד מילתא באפי נפשא היא כגון שקבלו פתם ועשו פתם ולבסוף באו לחשבון כמה ימי שבת נטלת אטול אני כנגדם בחול אסור אבל אם התנו מתחלה אפי' באו לחשבון מותר, ע"כ. ולפי זה יהיה ההצעה של הלכה כך ישראל וגוי שקבלו פתם שדה בשותפות ועברו עליהם שבתות ואחר כך באו לחשבון ואמר ישראל לגוי אתה נטלת כך וכך שבתות ואני אטול כנגדם בחול הרי זה אסור דאכתי חלקם אינו נברר אבל אם התנו מתחלה טול אתה בשבת ואני בחול אפי' באו לחשבון הרי זה מותר, ומה שכתב על זה הר"ם כתבנוה פרק נ"ד. ונראה לפי דבריו ז"ל שאם באו לחשבון נמשך עם ואם התנו מתחלה מותר כלומר כשהוא מותר הוא באמרו טול אתה בשבת כפי מה שיבא ואני בחול ימים כנגדם כפי מה שיבא אבל באו לחשבון הפירות כלומר אתה אכלת עשרים סלים דרך משל ואני אטול כנגדם עשרים סלים הרי זה אסור שהוא כמחליף פירות של איסור בשל היתר:

השביעית כל פירותיה הם הפקר ולזה אין בה לא מעשר ראשון ושני ועני, ואף על פי שחיא שנת הפקר יש לפירותיה זמן בהתחלה שהותרו באכילה מאותו זמן ולהלן, גם יש זמן בסופם שמאותו זמן ואילך אסורי' אלא שהם נבערים והוו הנקרא

ביעור שביעית. וביאור זה שיש להם עונה לאכילתן כמו שאמרנו במה שקדם מעונת המעשרות וזה שהותרה אמרה מן השדה תאכלו את תבואתה ואמרו ז"ל אינה נאכלת עד שתהיה תבואה כלומר בכשול שלם, אבל הפגין משיורחו כלומר הפירות שהם מתחילים להזריח ולהבריק אוכל פתו בהם בשדה כלומר שמותרין באכילת עראי, ביחלו כלומר שנתבשלו כל צרכן לא כשחן בוסר כונם לתוך בית, והוו עונת הגעת המעשרות בשאר השנים. פירות שביעית התורה זכתה אותם לכל אדם שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ולזה אין קוצצין את האילנות לעצים בשביעית מפני שגורל את הרבים, אבל עם כל זה יש בשנת השביעית שני זמנים לאילן שהוא מותר לקוצצו והוא קודם שיהיה בהם פרי שעדיין לא חל עליהם דין שביעית, וחשני אחר שהוציא פירותיו ונשלם בשוכם כפירות שהגיעו לעונת המעשרות שכבר בטל דין שביעית ממנו משהוציא פירותיו, אבל משהתחיל לעשות פרי לא יקוץ אותו שהרי מפסיד האוכל וכתוב לכם יהיה לאכלה ולא להפסד, כגון החרובי' משישלשלו הגפנים משיגרעו זתים משינצו ושאר כל האילנות משיוציאו בוסר. פירות שביעית נתנו לאכילה ולשתיה ולסיכה ומשום דכתיב תהיה למדנו בספר' אף להדלקת הנר ולצביעה. פירות שביעית נאכלין בטובה ושלא בטובה כיצד בטובה שיתן לו פירות שביעית כמו שעשה עמו טובה שנתן לו או שיכניסנו לגנתו לאכל כמו שעשה עמו טובה, ושלא בטובה כלומר אין מחויבי' טובה לשום אדם ואפילו לבעלים דרחמנא אפקרינהו, ר' טרפון ירד לאכל שלא בטובה כב"ש ראוהו סנטירין התחילו חובטין כיון שראה עצמו בסכנה א"ל בחייכון אמרין בגו ביתיה דטרפון שיכינו לו תבריכין כיון ששמעו כך נפלו על אפיהון אמרו ליה מחול לנו מחל להם, אמר רבי אבהו בשם רבי חנינא בן גמליאל כל ימיי שלי רבי טרפון היה מתענה על דבר זה ואומר אוי לי שנתכבדתי מכתרה של תורה. פירות הנתנים במתנה או שבאו בירושה דינם בדין הפירות שהוא אוסף:

הפרק השמונה וארבעים.

בביאור ביעור השביעית. זמן ההתר בכל זה עד זמן הביעור, וגדרו הוא הביעור הנזכר בשביעית. גרסי' בספרא כתוב ולבהמתך ולחיה אשר בארצך ומה חיה שאינה ברשותו אוכלת בהמה שהיא ברשותו אינו דין שתאכל אלא כל זמן שהחיה אוכלת מן השדה תאכיל לבהמתך שבבית כלה לחיה שבשדה כלה לבהמתך שבבית, למדנו מזה שאם יקוץ מין מביני הפירות או זרעים והביאום אל ביתו יוכל לאכול מאותו המין כל זמן שימצא ממנו באילנות או בשדה כגון שאסף תאנים ויבשם ואכל מהם ונשארו עדין אצלו מהם ונשלמו וכלו

התאנים הלחים מן האילנות אחר שהגיעה זאת העונה אם יוכל לאכול אותם התאנים היבשים שעמו יאכלם או שיחלקם מזון שלש סעודות לכל איש ואיש וחבי איתא בתוספתא פרק בתרא, מי שיש לו פירות שביעית והגיעה שעת הביעור מחלק מהם לשכיניו לקרוביו למיודעיו ומוציא ומניח על פתח ביתו ואומר אחינו בית ישראל כל מי שצריך ליטול ישטול ואם נשארו לו עדיין ולא מצא אוכלין בשוק הביעור ישרפם אלו יורקם להם וכיוצא בזה מכל דבר שמאביד ויוציאם מביתו ומרשותו ואף על פי שעדיין ימצא מהמין ההוא בגגות ובפרדסין וכל שכן מן השמור בבית אינו מעיל שאינו מצוי לחיה ואם יש מן שהוא קשה להתבשל עד סוף השנה אוכל עליו מן הנאסף אצלו בביתו. וזהו ביעור של שביעית לפי שיטת הר"ם, וכתב הראב"ד גמר הביעור האסור לכל אדם אינו החלוק של שלש סעודות אלא בשיכלו פירות העיר ותחומיה מוציאין כל אדם מה שבבית ומביאין אותן לאוצר ליד ב"ד והם מחלקים לכל אדם שלש סעודות כדי לשבות וכן בכל יום עד שיכלו ואם אין שם אוצר ולא ב"ד מחלק מוציאם לשוק ומפקירם ואף הוא יכול לחזור ולוכות בהם בכל אדם ואוכל הזובה בהם עד שיכלו אותם פירות מן הארץ ביהודה מכל ארץ יהודה ובגליל מכל ארץ הגליל, ואחר שיכלו מכל הארץ יתבערו לגמרי לשריפה או לאיבוד ומאותו הביעור ואילך אינו אוסר במשהו וחייב לבער עירובו מן הבית, ודין זה יתבאר בתוספתא מסכת תרומה סוף פרק ה'. וירושלמי רבי יצחק כד הוה עובדא, (פי' לבער פירות שביעית) ובא ושאל לר' יאשיה ואמר לידה בחר לך שלשה אוהבים ואפקר קומייהו כלומר שהם אוהביך ויחזירום לך ותאבלם עד שיכלו, קפודקאי דצפורי שאלו לרבי אמי כגון אנן דליכא דרחים לן ולית דשאול בשלמנא כיצד נעשה אמר ליה כשתראו השוק פנוי מאנשים הוציאו הפירות לשוק ובעקו הפירות הללו ידהו הפקר וכיון שיתחילו האנשים לבוא וליקח קדמו וזכו בהם אתם, וקפודקאי הוא דמייט וכמו שנזכר, אחר זמן הביעור אחד עני ואחד עשיר אסורין באכילת פירות שביעית בתוך השנה השביעית עצמה. כתב הר"ם הלכות מאכלות אסורות פרק ט"ו פירות שביעית אף על פי שאם נתערבו במינם בכל שהו שלא במינם בנותן טעם אינם בכלל איסורי תורה שאין אותה התערובת אסורה וכו', וכתב הראב"ד ויש עוד דבר אחר בפירות שביעית שהיא לשריפה אז לקבורה והוא כשיכלה המין האחרון שבאותה הארץ משלש ארצות שהם חלוקות לביעור, ואותו זמן בין במינו בין שלא במינו בנותן טעם. מסכת יבמות בסיפא גוי שהיה מוכר פירות לשוק ואמר פירות הללו של ערלה הם של עוקה הם של נטע רבעי הם לא אמר כלום לא נתכוון זה אלא להשביח מקחו, (י"מ של עוקה כלומר שמורים והיא שנת השביעית), וזה תמה דבמאי עסקינן אי לפני ביעור אפילו של עוקה מותרי ואי אחריו אפילו אינם שמורים אלא שהם הפקר אסורי, ואם כן פשיטא דלא אמר כלום, וי"א שעוקה היא העיר חידועה לדרום ארץ יהודה וזכרנוה בפרק העיירות, ופירותיה משובחין ואם אמר הגוי שהם מאותה העיר כלומר מארץ ישראל עד שנצטרך לעשרם דאוריתא אין שומעי' לו דלהשביח מקחו קאמר, (והראב"ד פי' עזיקה ארץ עבודה), ואם ספיחים אסורים בשביעית כל שכן פירות ארץ עבודה בין של גוים בין של ישראל, ואמרי' שאינו נאמן שלא נתכוון אלא להשביח מקחו:

ארץ ישראל כלה נחלקת לשלשה חלקים והם כסוג וכל חלק מהם נחלק לשלשה חלקים והם כמין, וכל זמן שיהיה במין אחד מן השלשה שהם תחת סוג אחד הותרו כל שלשה המינים, וזהו ששנינו במכלתין שלש ארצות לביעור יהודה ועבר הירדן והגליל ושלש ארצות לכל אחת ואחת גליל העליון וגליל התחתון והעמק מכפר חנינא ולמעלה כל שאינו מגדיל שקמים גליל העליון, ומכפר חנינא ולמטה כל שהוא מגדל שיקמי' גליל התחתון ותחום טבריא וביהודה ההר והשפלה והעמק ושפלת לוד כשפלת הדרום והר שלח כהר המלך ומבירת חורון ועד הים מדינה אחת, פי' בן מלכי צדק ז"ל מכפר חנינא ולמעלה כל שהוא מגדל שיקמים גליל העליון הרי לך הרי הגליל, מכפר חנינא ולמטה גליל התחתון הרי לך שפלת הגליל, ותחום טבריא שהוא בקערת גינוסר וחברותיה הוא עמק הגליל. ירושלמי עמק שביהודה מעין גדי ועד יריחו, והר"ם ז"ל ושפלת לוד כשפלת הדרום כלומר שאוכל בזה כל זמן שימצא בזה, והר המלך הוא הר גדול רב הפירות מכל הרי ישראל ועל כרחי ביהודה הוא, מדינה אחת כלומר באיזה מקום שיהיה משם כל זמן שימצא בכל גבולו, ובחבור כתב הלכות שמיטה ויובל פרק ו' שלש ארצות לביעור ארץ יהודה כלה ההר והעמק והשפלה ארץ אחת, עבר הירדן כלומר שפלת לוד וההר שפלת לוד ומבית חורון עד הים ארץ אחרת, והגליל כלו גליל העליון וגליל התחתון ותחום טבריא ארץ אחרת, ואוכלי' בכל אחת ואחת משלשתם עד שיכלה האחרון שבה, ודע שאין זה עבר הירדן שהזכיר ז"ל פ"ד שאמר עבר הירדן שביעית נוהגת בה מדבריהם:

נמצא לפי המשנה ששית חלקי עבר הירדן כלומר ההר שפלה ועמק שיהיה השפלה שפלת לוד, וההר הוא ההר של אותה שפלה, והעמק מבית חורון ועד הים, וזה שהזכרת שלשה חלקים אלו אינם בגליל שהרי הזכיר חלקיהם, וכן ביהודה, אם כן תנהו אל עבר הירדן, ולוד מארץ ישראל הוא, והוא על כרחי מעבר הירדן מערבה. מסכת מעשר שני לוד מן

המערב אם כן לשון המשנה תוכיח שעבר הירדן הנוכר בענין זה הוא מגוף ארץ ישראל כמו גליל ויהודה, ועל דרך הר"ם גם שבין יהודה וגליל שם לו עבר הירדן:

ויש תמה מן התוספת' שמשי' עבר הירדן הנוכר פה א' עבר הירדן מזרחה כלו' ארץ סיחון ועוג. דהכי אמרי' תחם ג' ארצות ליעזר יהודה ועבר הירדן והגליל וכו' איזהו הר שלה זה הר חמלך ושפלה שלה זו שפלת לוד עמק שלה מעין גדי עד ירחו, איזהו עמק שבגליל כגון גינוסר וחברותיה רבי שמעון בן אלעזר אומר איזהו הר שבעבר הירדן כגון חרים ונוי וגדור וחברותיה שפלה שלה חשבון וכל עריה שנאישוך דיבון ובעל פעור ובעל מעון עמק שלה כגון בית נמרה רמתה וחברותיה, ויהיה הר שלה לצפון והשפלה לדרום, וכבר ידעת כי חשבון עיר סיחון והתוספות עשתה הנה השפלה בעל פעור ובעל מעון וזולתם כלם מהארץ החיא לא מארץ ישראל כלל, וכן גדור נזכר ממקומות עבר הירדן ממש סוף מסכת ערכין, והתוספות לעולם היא פי' המשנה ואיך א"כ יהיה הפי' הפך המבוקש, והמשנה בהוכרת שלשת חלקי כל אחד ואחד חורה והוכירה גליל ויהודה ולא חורה להזכיר עבר הירדן אלא סתם שאמר ושפלת לוד וכו, והתוספות חורה והוכירה גליל ועבר הירדן ואת יהודה לא חזר להזכירו אלא שאמר סתם איזהו הר שלה, ומסתברא שהתוספות בזה עקר. פרק מקום שנהגו תניא רשב"ג אומר סימן להרים מילין, סימן לעמקים דקלים, סימן לנחלים קנים, סימן לשפלה שקמה:

המוליך פירות ממקום שבלו למקום שלא כלו או החפך חייב לבער גורנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהכך לשם, ופירות הארץ של שביעית שיצאו לחוצה לארץ מרבערין במקומם לא שיביאום לארץ להתבער שם וכדרבי בתוספ' פרק ה', וכן יש זמן שהוא מותר בלקיטת העשבים הלחים, וזמן זולתו אוכל ממנו ללקיטת העשבים היבשים, וזה שהעשבים הלחים נלקטים בשביעית עד זמן שיבש המרזק לבד, ולא אחר אותו זמן, והמרזק הוא פרי האדמה כעין תפוח וטעמו מר מאוד וקראוהו ז"ל מתוק כסגי נהור לעור, והוא סם משלשל הבלגם בחוקה נודע אצל הרופאים וקורין לו אל חנטל, ויקוששו עשבים יבשים כל השנה השביעית וגם בשנת מוצאי שביעית עד שתרד רביעה שניה בה, וזהו בעצמו זמן שמותר לעניים ליכנס בפרדסות של שנה שביעית בשנת מוצאי שביעית כשתרד רביעה שניה מפני שיש בה מותרות מפירות שביעית, וזמן רביעה שניה בארץ ישראל היא המכרכת שבעה במרחשון ושנה בינונית כ"ג בו והמאוחרת ראש כסלו, עוד יש דברים שיש להם דין שפיעית כדלקמן, וכן לדמיהם אם נמכרו ויש להם דין ביעור בשעתו, ויש דברים שיש להם ולדמיהם דין שביעית אבל אין להם דין ביעור אלא שמותר להתעסק בהם תמיד ולהנות מהם עד שישלימו אותם שאסף ואין לו להסתכל בזה לשעת הביעור אלא משתטש מהם עד אחרית השנה, וכן לדמיהם אם נמכרו, המין הראשון כגון כל מה שיהיה מאכל אדם ומאכל בהמה או מין חצובעים ואינו מתקיים בארץ וזה נודג בשביעית יותר על המעשרות שאין נודג במעשרות אלא מאכל אדם, כמו שתאמר ממאכל אדם עלה הלוף השושה ועלה הדנדנה (פירוש הוא מין ממיני הבצלים) (העולשין שהם הנהנבא) (והכרישין שהם החציר) (והרגלה שהם הלגלוגות) (וניץ החלב שהוא הפיטר ובערבי בקדונים, וממאכל בהמה כגון החוחים והדרדרים, ומין חצובעים כגון ספיחי אסטים (פי' והוא צבע תכלת ובערבי אל ניל), וקוצה אל עצפור וצבעו אדמוני (והוא פרח זרע אל קרטם ודומה לשעורת העפרן), ובארץ כנען ראיתי שנורגין אותו בתבשיל במקום זעפרן, וכן כיוצא בהם, וספיח נודע שהוא לעולם מה שצומח אחר חקצירה, המין השני כגון זה כלומר שהוא מאכל אדם או בהמה או לצביעה אלא שהם דברים המתקיימים בארץ ולזה אין להם ביעור ולא לדמיהן, ואל המין הראשון הביאה ההלכה משל ודמיון לכל אחד משלש חלקי כלו' כל מה שהוא ממאכל אדם ומה שהוא ממאכל בהמה ומה שהוא מהצביעה אבל בזה המין לא הביאה דמיון אלא מעניני הצביעה בלבד שהם הפואה שהיא ידועה, והרכפה (פי' והוא אל בקם והוא עין אדום, והניח דמיון לשני חלקיו הראשוני' שמה שהוכירה מעקר חלוף ועקר הדנדנה והעקרבין והחלבצין והבכביה כל אלה אין אחד מהם לא ממאכל אדם ולא מאכל בהמה ולא מין הצביעה אלא שהם עצים בעלמא, ואף על פי שהם דברים שאין מתקיימים בארץ דיניהם וביוצא בהם שיש להם שביעית ולדמיהן שביעית ואין להם ביעור כלל, וכן קליפי רמון ונץ שלו וקליפי אגוזים והגרעינין, עקרבן (פי' הוא סקולו פנדריון), חלבצים והבכביה לא פי' אותם הר"ם ז"ל. לולבי זרדין והחרובים יש להם שביעית ולדמיהם שביעית יש להם ביעור ולדמיהם ביעור, לולבי האלה והבטנה ואטדין יש להם שביעית ולדמיהם שביעית אין להם ביעור ולא לדמיהם ביעור, אבל לעלים יש להם ביעור מפני שנושרין מאליהן:

מסכת שביעית פרק ז' הורד והכופר והקטף והלוטם יש להם שביעית ולדמיהם שביעית רבי שמעון אומר אין לקטף שביעית מפני שאינו פרי, ואמרי' מסכת נדה פרק קמא אמר ר' פדת מאן תנא קטפא פירא רבי אליעזר ושקיל וטרי אפילו תימא רבנן עד כאן לא פליגי רבנן עליה דרבי אליעזר אלא בקטפא דגווא אבל בקטפא דפירא מודי ליה דתנן אמר רבי יהושע בפירוש שמעתי שהטעמיד בשרף העלין בשרף העקרין מותר בשרף הפגין אסור מפני שהוא פרי,

קטף (פי' הוא מצטבא כך קבלתי מאבא מרי ז"ל ה"ה), הורד אם כן הוא פרי לוה כתב וה"ב העור שעל הורד מברכי' שנתן ריח טוב בפירות, עוד חביא ז"ל ראיה מהתוספות מסכת כלאים פרק ג' הקנים והחגין והורד והאטדים מין אילן ואינם כלאים בכרם, וכן הרשב"א כתב שהערלה נוהגת בו, ועל מי הורד מסתברא שמברך תחלה שהכל ולבסוף בורא נפשות כדין המוחט פירות להוציא מהן משקין, והר"ב אמר שעל המים ההם יברך בורא מיני בשמים, והר"ם הלכות ברכות פ"ט כתב הורד ומי הורד בורא עצי בשמים, וכן כתב רבינו חאיי גאון בין בגופן בין במימיהן, ה"ב ה"ג, ורדא בורא עצי בשמים. מסכת שביעית ריש פרק ט' וכן היא שנויה פרק לולב הגזול הפיגם והירבוזים והשיטים והחלגלוגות כסבר של הרים כרפס של נהרות גרגיר של אפר פטורין מן המעשרות ונלקחין מכל אדם בשביעית לפי שאין כיוצא בהם נשמר, והקדמת זאת ההלכה שפירות שביעית אסור להצניען ולסחור בהם ואם מכר מהם ירדיו אותן המעות דמי שביעית ואסור להצניעם ולעשות מחורה בהם אלא קונה מהם מאכל ואוכל בקדושת שביעית, ואסור לתת דמי שביעית לעם הארץ שמא יגנוו ולא יקנה מהם מאכל, ולוה עם הארץ המוכר פירות בשביעית אם הם מדברים שדרך לעשות מהם בגנות ובמקום המשתמר אסור לקנות ממנו שהקונה נותן לו דמי שביעית ואם הם פירות של הפקר מותר לקנות ממנו שעור מזון שלש סעודות ומשום כדי חייו, ומה שאמר ונלקחים מכל אדם בשביעית היינו מזון שלש סעודות לבד, (פי' פיגם א' סראב), (ירבוזים עליו החבים מחלגלוגות וכן בערבי נקרא ירבוז), (החלגלוגות הם לגלוגות), (כסבר א' כסברא), (וה"ר בן מלכי צדק פי' הירבוזין אספרג), (שיטים שומר בערבי קורין לו ראזאנג), (כרפס של נהרות מהו אמר רבי יוסי בר חנינא פיטרוסילינון), כך הוא בירושלמי ובלשון ערבי קורין לו אל בקדונים, ואספרג בלשון ערבי הליון, ומה שאנו אומרי' יש לו שביעית כלומר שהם בקדושה שביעית וכתנאו והם רבים:

השביעית מה שראוי לאכילה לסיכה. מסכת יום טוב פרק המביא ועוד אמר רבי אלעזר עומד אדם על המוקצה ערב שבת בשביעית ואומר מכאן אני נוטל למחר וחכמים אומרי' עד שירשום ויאמר מכאן עד כאן, ומסיק בגמרא דשביעית לאו בר עשורי הוא. פירות שביעית תופסין את דמיהם שנאמר תהיה בחוייתה תהא, וזה שאם מכר פירות שביעית יתפסו הדמים ויעשו כפירות שביעית וחפירות הדם עצמם לא נתחללו, כיצד לקח בפירות שביעית או בדמיהם בשר נעשרה הבשר כפירות שביעית וצריך לבער שתיהן בשעת הביעור חור ולקח באותו הבשר או בדמיו דג' יצא בשר ונכנסו דגים ולקח באותן דגים או בדמיהן שמן יצאו דגים ונכנס שמן, וכן לעולם יצא זה נתפס זה וצריך לבער הראשונים עם האחרון שבהם כדרך שמתבערין פירות שביעית, וזה חומר בשביעית מבהקדש דאלו פירות הקדש הפודה אותם יצאו לחולי ויתפסו הדמים הקדושה תחתיהם, שביעית אינה מתחללת אלא דרך מקח ודוקא פרי ראשון אבל פרי שני אפילו דרך חלול, וכשמחללי' פרי הנלקח שנית אין מחללי' אותו על בהמה חיה ועוף שמא יניחם ויגדלו ויעשה מהם עדרים ואין צריך לומר פירות שביעית עצמם אלא מחללי' אותם הפירות הדמים על השחוטין, שביעית אין פורעים מדמיו את החוב ואין עושין בהם שושבינות ואין משלמין מהם דברים הגמולים, ואין פוסקי' מהם צדקה לעניים בבירת הכנסת אבל משלחין מהם דברים של גמילות חסדים וצריך להודיעו אין סבין בשמן שביעית כלים ועורות ואם סך יאכל כנגדן, אין נותני' מהם לבלן ולספר ולספן ולא לשאר האומנין בשכרם, אבל נותן הוא לבייר (פירוש הדוקא ומשקה מן חבור אל בני אדם), ולעולם נותן להם מתנת חנם. עוד יש מלאכות זולת זריעה וקצירה שהם אסורות בגון שלא יפתח אדם מחצב בתחלה לתוך שדהו מפני שהוא יפה לארץ כשמסיר הסלע, ואם התחיל קודם שביעית ופסל ממנו כ"ו אבנים ברבוע שלש על שלש ברום שלש כל אבן מהם אמה על אמה ברום אמה או גדולו מזו הרי זה מותר לנקר ממנו בשביעית כל מה שירצה וכדאיתא במתני' פרק ג', פירש שיעשה שלשה גלי אבנים בבל גל יהיו שלש שורות ובכל שורה שלש אבנים הרי בין שלשתם כ"ו, והוא בחשבון מעוקב. תוספות פרק ג' אמר רבי יהודה במה דברים אמורים בזמן שמתכוון לעשות שדה אבל בזמן שאין מתכוון לעשות שדה אפילו דבר מרובה מותר (פירוש לעשות שדה לתקן השדה), וכן תרגם וכן הבקר אשר עשה, אבנים שועיעתן המחרישה או שהיו מכוסות ונתגלו אם יש בהם שתים שתים של משוי שנים שנים הרי אלו יטלו, ומה שאמרו שועיעתן המחרישה מפורש בתלמוד ראוי שתעיעתן המחרישה אף על פי שלא זעזעם, המסקל שדהו נוטל העליונות ומניח התוגעות בארץ, וכן כיוצא באלו העבודות:

הפרק התשעה וארבעים.

בבאור השמטת כספים בשביעית בזמן הזה. מצות עשה מן התורה להשמיט כספים כלומר החובות כלם בשנת השמיטה והוא שכתוב ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך. וכבר הוכפל הצווי במצוה זו ואומר והוא דבר השמיטה שמוט ואמרו בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים אי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים, וכדאיתא פרק האשה נקנית. כרתב הר"ם ומצוה זו של שמיטת כספים אינה נוהגת מן התורה אלא בזמן ששמיטת קרקע נוהגת ואפילו בארץ, וכן נמי פסק הרי"ף פרק השולח גט דהשמטת כספים בזמן הזה דרבנן, וכן כתב רש"י ז"ל, רבא אמר לעולם בין לרבנן דפליגי עליה דר' דאמרי שביעית משמטת מלוה בזמן הזה דאוריתא ותקן הלל דלא תשמט, ובין לר' דאמר לאו דאוריתא ואמור רבנן דתשמט לא תקשי דבדבר שבממון אין כאן עקירת דבר מן התורה במקום גדר וסייג דהפקר ב"ד הפקר, ועוד אמר ז"ל והלכה כרבי דאמר שביעית משמטת מלוה בזמן הזה דרבנן:

האמנם ה"ב העטור סבירא ליה דשביעית והשמטת כספים בזמן הזה דאוריתא וסבירא ראיה מפרק הנוטע בשבת בשוגג יקיים במזיד יעקור בשביעית בין במזיד בין בשוגג יעקור, ולטעמיה תקשי לך היא גופא מכדי הא דאוריתא והא דאוריתא מאי שנא שבת ומאי שנא שביעית. עוד מסכת משקי יכול ילקה על תוספת שביעית ש"מ דכולהו סבירא להו דאוריתא, ורבנן פליגי עליה דרבי אפילו כדאוריתא נהגה שמיטת כספים וק"ל הלכה כרבי מחברו ולא מחבריו, והא דמכרו רבי ינאי פוקו וזרעו בשביעתא משום ארנונא דפירוש רש"י ז"ל דסבירא ליה כרבי דאמר שביעית בזמן הזה דרבנן לא דיק כן דאפילו לרבנן דאמרי דאוריתא מפני האונסין מותר וחבי מוכח בירושלמי בסנהדרי ובשביעית בראשונה היתה מלכות אונסת הורה רבי ינאי שיהא חורש חרישה ראשונה, ולמסקנא דרבי ינאי אפילו דאוריתא קאמר, ופשוט הוא דשביעית בזמן הזה אליבא דרבנן דאוריתא ואליבא דרבי דרבנן, והכי גרסי' לה מתני' מסכת שביעית בסוף, וכן היא שנויה פרק השולח גט הלל תקן פרוסבל מפני תקון העולם, ופרוסבל הוא שטר שבין הלוה והמלוה עם ב"ד ואחריו אין שביעית משמטת החוב וכמו שנאבר בג"ה, ומקשי בגמרא ומי איכא מידי דמדאוריתא משמטה שביעית ומתקן דלא תשמט, ומשני אמר אביי בשביעית בזמן הזה ור' היא דתניא רבי אומר זה דבר השמיטה שמוט בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים ותקנו רבנן דתשמט זכר לשביעית, נראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה עמד ותקן פרוסבל, הרי שנשארה שביעית דרבנן שתלה הכתוב שתי השמיטות זו בזו ועכשו אינו נוהג שמיטת קרקע דאוריתא ששמיטת קרקעות בשביעית תלוי בחומת שדות לבעלים ביובל דהכי איתא בירושלמי סוף מסכת שביעית, תניא זה דבר השמיטה שמוט רבי אומר שתי שמטות שמיטה ויובל בשעה שהיובל נוהג שמיטה נוהגת דבר תורה פסקו היובלת שמטה נוהגת מדבריהם. ורש"י הביא פרק השולח גט ירושלמי בלשון אחר מנין שאין שמיטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג שנאמר זה דבר השמיטה שמוט אחד שמטת יובל ואחד שמיטת שביעית. עוד כתב ז"ל אבל בתורת כהנים ראיתי דשביעית נוהגת בזמן שאין יובל נוהג ואומר אני שהיא מחלוקת ע"ב, נמצא אליבא דרבי שמן התורה בזמן הזה שביעית אינה משמטת ואתו רבנן ותקון דתשמט וכר לשביעית נמנעו העם מלהלוות תקן הלל דלא תשמט והוא ליה הם אמרו והם אמרו, וחזר ומקשי בגמרא ומי איכא מידי דאוריתא לא משמטה שביעית ומתקנינן דתשמט, ומשני אמר אביי שב ואל תעשה הוא. רבא אמר הפקר ב"ד הפקר דאמר רבי יצחק מניין שהפקר ב"ד הפקר שנאמר וכל אשר לא יבא לשלשת ימים בעצת השרים, הפקירו ממון המלוה אצל הלוה, וכל זה אליבא דרבי ומודו אליבא דרבנן דפליגי עליה ואמרי דשביעית דאוריתא שאחו ה"ב העטור איתא נמי שפיר, והא שבשנאמר שהשמטת כספים דאוריתא לא נעשה מדרש רבי מפסוק והא דבר השמטה שמוט אלא שנאמר ששמטה נוהגת אבל יובל אינו נוהג משום דכתיב וקראתם דרור, למדנו משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט המנשה פסקו היובלות, וגרסי' בספרי חכמים אומרי' שמטה אע"פ שאין יובל, הרי ששמטה נוהגת בזמן הזה דאוריתא אליבא דרבנן דפליגי עליה דרבי, והשתא אתי שפיר למאי דאקשי בגמרא ומי איכא דאוריתא משמטה שביעית ומתקן דלא תשמט דהא מדאוריתא היא דוקא, ויהיה התירוץ נמי ההיא דרבא דאף על גב דאמרה תורה דתשמט אפילו הכי אתא הלל ותקן דלא תשמט ולוקחי ממון הלוה ונותני למלוה ולא יהיה כעין גזל שנוטלי מודו ונותני לוה דהפקר ב"ד הפקר, אבל הגמרא עשתה יסורה על ההיא דרבי דאי לאו הכי לא הוה צריכא לקושיא שניה שהוכירה, ולזה נראה שהלכה כרבי, ויש אומרי שמטעם קדושה שניה שקדשה לעתיד לבא הנזון הזה נהגה

דאוריתא שמיטת קרקעות, ולפי זה יש להם לתרץ הירושלמי שתולה שמטה ביובל אליבא דיחידאה והוא כר' דהוא מרה דשמעתא, ומעטו המשגיחי' בזה, קבלנו מאלופנו, הלל תקן פרוסבל, ואקשינ' ומי איכא מידי דמדאוריתא משמטא שביעית ומתקן הלל דלא תשמט, וא"ת והא הלל נמי דאוריתא היא כדתניא בספרי ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך ולא של אחיך בידך יצא המלוה על המשכון והמוסר שטרותיו לב"ד, ועקר קרא למוסר שטרותיו לב"ד אצטרי' דאלו מלוה על המשכון מדרבי יצחק נפקא לן דבעל חוב קונה משכון, וי"ל דמסירת שטרות דאוריתא ואתא הלל ותקן פרוסבל דהויא כמסירת שטרות דאמר מוסרני לכם וכו', ואף על גב דלא מסר מהני ואפילו אינם בידו כדאמרי' בירושלמי ואפילו נתונים ברומי, והכי נמי משמע במסכת שביעית דמסירת שטרות דאוריתא ופרוסבל דרבנן, דתנן המלוה את חברו על המשכן והמוסר שטרותיו לב"ד אין משמיטין פרוסבל אינו משמט ודה אחד מן הדברים שהתקין הלל, וא"ת כיון דמסירות שטרות דאוריתא ובהכי סגי אמאי תקן הלל פרוסבל אלא ימסור שטרו לב"ד ולא יעבור על דברי תורה, י"ל שאין בני אדם רוצים למסור שטרותיהם ביד אחרים, ועוד דהא איכא מלוה על פה דבעי פרוסבל, וי"א דדרשא דספרי אסמכתא היא וכשאמרו דמוסר שטרותיו אין משמיטי' מתקנתו של הלל אמרו, והכי איתא בירושלמי פרק בתרא דשביעית השמט ידיך ולא המוסר שטרותיו לב"ד מכאן אמרו לפרוסבל מן התורה, כלומר מתקנת הלל דדרש ואסמכה אקרא, וא"ת לא ליתקן פרוסבל אלא שיכתבו דאופיה על מנת שלא ישמטנה בשביעית כמו שעושי' בהרבה מקומות, ודה תנאי ממון הוא ואין בו משום מתנה על מה שכתוב בתורה, יש לומר משום הומני' דלא דכירי בשעת הלואה וכיון דפסדי מידי איכא נעילת דלת, אבל פרוסבל כשהגיע ערב שביעית כל אחד הולך וכותב, לא נמצא ששששו חכמים לזכרון יובל כמו ששששו לזכרון שביעית ט"מ אליבא דכולי עלמא שמטת כספים נוהגת בזמן הזה לכל הפחות מדרבנן ואפילו בחוצה לארץ דהוה ליה חובת הגוף, ולזה הביאה הרי"ף ז"ל:

אבל מה שצותה תורה גאולה תתנו לארץ שהוא חורת קרקעות לבעליהן, זה אינו נוהג אלא בארץ ובזמן שהיובל נוהג, וכן הדין בבתי ערי חומה שנאמר ואיש כי ימכור בית מושב עיר חומה:

והשביעית משמטת ההלואה, ואפילו הלואה שבשטר שיש בו אחריות נכסים אותה מלוה אף על פי שהקרקע אצלו כמו משכון על מזונו ואפילו הכי משמט, וזהו ששנינו שביעית משמטת את המלוה בשטר וכו', וכדאיתא פרק השולח גט רב ושמואל דאמרי תרוייהו בשטר שטר שיש בו אחריות נכסים שלא בשטר שטר שאין בו אחריות נכסים וכל שכן מלוה על פה, ועל מלוה בשטר שיש בו אחריות נכסים אמרי' נמי התם סיים לו קרקע בהלואתו אינו משמט, וכן פסק הר"ם. תוספות מסכת שביעית בסוף המלוה את חברו על המשכון או בשטר שיש בו אפותיקי הרי זה אינו משמט, ועל משכון דמטלטלי' אמרי' נמי התם המלוה את חברו על המשכון אף על פי שהחוב מרובה על המשכון אין משמט, ירושלמי אמר שמואל אפילו על המחט שנאמר ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך פרט למה שיש לאחיך תחת ידך ואשר יהיה לך ולא המוסר שטרותיו לב"ד, וכתב הר"ם והוא שיהיה החוב כנגד המשכון ואם היה יותר משמט היתר על המשכון, וזה המשכון אפילו יהיה משכון שמשכנו בשעת הלואתו דילפינן ליה ממשכון, שמשכנו שלא בשעת הלואתו דבכי האי גונא הוא דאיירו ההיא דרבי יצחק כלומר שמשכנו שלא בשעת הלואתו, ומשכנו בשעת הלואתו קני ליה נמי בפרוטה דרב יוסף דאמרי' בפרק הכונס צאן לדיר, שומר אבידה רב יוסף אמר בשומר שכר דמי בההיא הנאה דלא בעי מיתב רפתא לענייא דאמרי' העוסק במצוה פטור מן המצוה הוי עלה שומר שכר, וקיימא לן כרב יוסף. פרק שבועת הדיינין המלוה את חברו על המשכון שומר שכר הוי לא שנא משכנו בשעת הלואתו או שלא בשעת הלואתו לא שנא הלוהו פירות או נעות:

נמצא שאין מן ממיני ההלואה על המשכון דמטלטלי שתהיה שביעית ממשמטתה, אבל הלואה על המשכון דמקרקעי ולא סיים לי קרקע אפשר דתשמט ואפשר דלא תשמט וכדאיתא פרק איזהו נשך האי משכנתא באתרא דמפלקי וכו', ושביעית משמטתה אבל משכנתא באתרא דלא מפלקי הוה ליה כקני, ואין שביעית משמטתה. בשם רת"ם המלוה לחברו מעות על ביתו ועל חצרו שביעית משמטתו, הקפה החנות אין משמטת לפי שאינו דרך חוב, וכן שכר שכיר, תוספת כתובת אשה פגמה וקפה משמטת פגמה ולא וקפה וקפה ולא פגמה הרי זו אינה משמטת, אבל הר"ם או קתני לה, שברזב ז"ל המגרש את אשתו קודם השמטה אין כתובה נשמטת ואם פגמה או וקפה עליו במלוה נשמטת, הרי שפסק כשמוא דאמרי' פרק המביא גט אימתי כתובה משמטת רב אמר משתפגום ותקוף ושמואל אמר פגמה אף על פי שלא וקפה וקפה אע"פ שלא פגמה (פירוש תפגום שפרע קצתה), (ותקוף שתוקף עליו חמותר במלוה) וזה דמעכשו נפקא לה להאי כתובה מתורת תנאי ב"ד שאין נשמטי' כמו מוסר שטרותיו לב"ד או מלוה על המשכון וכיוצא בהם, וכתבו רבוותא דמיזו חוב הנדוניא שעברה עליו שמטה משנתארמלה יש לחוש משום שמטה דאף על גב דתנאי כתובה בכתובה לענין שביעית וחבריו הנזכרים ברישׁ פרק אף על פי, היינו

על התוספת אבל לא על הנדוניא, וי"א דנדוניא היא מתנה על תנאי ולאו מלוה מטע"א בהקפת חנות דלא משמטה, כל מה שאינו חוב אינו משמט בענין קנסות שחייבה תורה לאונס ומפתה ומוציא שם רע שאלו הם דברים שהאיש ההוא אינו פטור עד שיפרעם והוא שלא זקפן עליו במלוה, וכן כל מעשי ב"ד שהם שטרי פסיקתא והוא שיאמר הדיין איש פלוני אתה חייב ליתן לזה כך וכך ממון אותו ממון אינו משמט שאחר שצוהו הדיין לתת לו כאלו נכנס ברשות בעליו ואינו חוב, וכן המוסר שטרותיו לב"ד שכבר נתן יד ב"ד בידו בתביעת זה הממון ונסתלק הוא מלתובען והניח הדבר עליהם ונעשה לב"ד זה החוב לא אצל אחרים. שחט פרה וחלקה בראש השנה של מוצאי שביעית שהיה סבור שכבר יצא השביעית ונתעבר אלוקל של שביעית שהיה זה יום שלשים ממנו משמט שהרי עבר סוף שביעית על החובות של פרה זו, והירושי מוקים לה להא מתניתא אליבא דרבי יהודה דאמר הקפת חנות הראשונה משמטת ואלו לרבנן בכל הקפת חנות אינה משמטת והא דפרה היא הקפת חנות, וכן כתב הראב"ד. תוספת רבי שמעון אומר הוא משמט ואין יורשיו משמיטין שנאמר שמוט כל בעל, התובע חוב שעבר עליו שביעית עובר על לא תעשה שנאמר לא יגוש את רעהו, לזה כשיבא לפניך הלוה ויתבע ממך זה הדבר שיש לך לדין לו שהחוב נשמט, ואפילו לא יבקש הוא הדבר אתה צריך לומר לו דכגון זה פתח פיך לאם הוא, ואפילו יהי התובע יורש דקיים ליה מועני ליורש:

זמן ההשמטה ואבוד החוב הוא שעה אחת לחוד והוא כשתשקע החמה בליל ראש השנה של מוצאי שביעית שכך כתוב מקץ שבע שנים תעשה שמטה, כלומר בסוף ואפילו הלוה את חברו בשנה שביעית עצמה גובה את חובו כל השנה כלה עד אותה שעה. מסכת ערכי פרק המקדיש נמצאת אתה אומר אחד יובל ואחד שביעית או שמיטי כאחד אלא שהיובל בתחלתו והשביעית בסופה, בשלמי שביעית בסופה דכתוב מקץ שבע אלא יובל בתחלתו ביום הכפורים הוא דכתוב ביום הכפורים תעבירו שופר בכל ארצכם הא מני רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה היא דאמר מראש השנה חיל יובל, וכן השביעית משמטת חוב של שבועה לחודה דהכי אמרי פרק כל הנשבעין, השביעית משמטת השבועה, ובאור זה שאם נתחייב לו שבועה לחוד כשבועת מודה מקצת או שבועה בעד אחד שאין כאן ממון שהרי כפר לו ולא נתחייב לו אלא חוב של שבועה בלבד אפילו הכי שביעית משמטת השבועה החיא דאף בה קרינן לא יגוש דהא קא נקיט ליה בכובסיה ואמר קום אשתבע לי ואפילו כפר בכל דמגלגלי עליו אם נתחייב לו שבועה ממקום אחר כל שעברה עליו שביעית אין מגלגלי עליו וכדתנן לוה ממנו ערב שביעית ולמוצאי שביעית נעשה לו שותף או אריס אין מגלגלי דאתי שביעית ואפקעוה לשבועה והיינו דאמרי בירושלמי כל ששביעית משמטתו משמט שבועתו וכל שאין שביעית משמטתו אין משמטת שבועתו, כגון שנעשה לו שותף ערב שביעית וחלקו ולמוצאי שביעית לוה הימנו מגלגלי עליו הרי שהשביעית אינה משמטת שבועה אלא שבועת חוב, אבל שבועת הדיינין וכיוצא בהם משבועות שאם יודה ישלם הרי זה נשבע אחר השמטה, וכן כתב רש"י סוף פרק הנשבעין והשביעית משמטת את השבועה ולאו אהך שבועה דשותפות קאי דאין שביעית משמטת דשותפות ולא שבועה אלא מלוה ושבועתה. ירושלמי מסכת שביעית האונס והמפתה והמוציא שם רע וכו', ואמר רב יהודה בשם רב רבי מאיר היא דאמר במלוה הדבר תלוי וכל מעשה בית דין אינו משמט. כתב הרי"ם הלוהו ותבעו וכפר בו והגיעה השמטה והוא בכפירתו והודה אחר שעברה השביעית או שבאו עדים אחר השביעית השביעית משמטת, וא"ד דטעמא דשביעית אינה משמטת שתוך דכנגוש ועומד הוא ביון שמודה לו הרי הוא מוחזק לשניהם, שביעית שבא תוך זמן ההלואה אינה משמטת דקיימא לן כמאן דאמר מסכת מכות פ"ק, המלוה את חברו לעשר שנים אין שביעית משמטת, וכן הדין נמי אם הגיעה זמן ההלואה קודם השביעית ונשבע שיפרענו ביום פלוני ולא פרעו כבר עבר זה על שבועתו ושוב אין לו תשלומי ואין עליו עוד חיוב פרעון בשבועה כמי שנשבע שיאכל ככר זה היום ועבר היום ולא אכלו שוה עבר על שבועתו ושוב אינו חייב לאכל את הככר דמאי דהוה הוה, וכן נמי כתב הרשב"א המלוה שהתנה על מנת שלא תשמטנו שביעית הרי זה נשמט שאינו יכול לבטל דין שביעית, אבל אם התנה שלא ישמיט חובו אפילו בשביעית אין שביעית משמטתו דכל דבר שבממון תנאו קיים וזה חייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה, אלו הם דברי הרי"ם ז"ל, הרי שפסק כההיא דרב יהודה אמר שמואל דאמר המלוה את חברו על מנת שלא תשמטנו שביעית שביעית משמטתו, אבל ה"ב העטור כתב ואסיקנא דאי אמר ליה על מנת שלא תשמטנו שביעית אין שביעית משמטתו על מנת שאין בו השמט שביעית הרי יש בו השמט שביעית, וכן הלכה, וחלל דתקן פרוסבל אבל לא התקין על מנת שלא תשמטנו שביעית דתקנה דהיתרא תקן תקנה להתנות על דבר לא תקן:

הפרק החמשים ·

באור בדיני הפרוסבל · גרסי׳ סוף מכלתין פרוסבל אינו משמט זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן כשראה שנמנעו העם מלהלות זה את זה ועוברי׳ על מה שכתוב בתורה שנא׳ השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל התקין פרוסבל זה גופו של פרוסבל מוסרני לכם איש פלוני ופלוני הדיינין שבמקום פלוני שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה והדיינין חוזרמי׳ מלמטה או העדים · שם פרוסבל מלה מורכבת כלומר פרס בולי ובוטי, שהוא תקנת עניים ועשירים שאלו מוציאין מי שמלוה להם ואלו אינם מאבדים ממונם, בולי אלו עשירים דכרתיב ושבררתי את גאון עזכם ותני רב יוסף או בולאורת שביהודה, בוטי אלו עניים דכתיב העבט תעביטנו, וגופו של פרוסבל הוא מוסרני לכם והוא שהמלוה הולך אצל בירת דין ואמר ליה זה הלשון, ומה שאמר מוסרני לכם אני מעיד עליכם על כך וכך, ומה שאמר והדיינין חותמי׳ מלמטה או העדים ללמדך שבדבר זה מורחר להיות הדיין עד והעד דיין, וכן העקר אצלנו דבדרבנן עד נעשה דיין, וכבר התבאר שהפרוסבל מדרבנן · בשם רבינו נסים שתנאי פרוסבל הם שנים האחד שצריך להיות כתיבתו אחר ההלואה מדגרסי׳ כל חוב שיש לי ולא קתני כל חוב שיהיה לי, ואף על פי שרש״י ז״ל הואיל שאמר בסוף גמרא כל מלוה שלאחר פרוסבל אינו משמט, אין סומכי׳ אלא על משנתנו, והשני שיכתוב אותו קודם השמטה כדתנן אימתי כורתבי׳ עליו לחיכתב עד שלא תכנס השמטה דהיינו בשלחי אלול בשנה ששית והוא יום ערב ר״ה של שנה השביעית ומחני להלוואות שקדמוהו וצריך הפרוסבל להיות קיים שלא יקרע כל שנת השביעית כי השביעית בסופה משמטת, ואם מסר וכרתבו בשלחי אלול של שביעית דהיינו ערב ר״ה של שמינית כשר הוא ואינו צריך להיות קיים לא בו ביום שהוא זמן ההשמטה, ובשקדמה המלוה לפרוסבל היינו מתני׳ פרוסבל המוקדם כשר והמאוחר פסול, ויש גורסי׳ פרוסבל המוקדם למלוה כשר ע״כ · והי״ב העטור כרתב ומסתברא דכל מלוה שנעשית אחר זמן הפרוסבל אינה משמטת בשעה שמוציא הפרוסבל בב״ד כרתוב בו וכל חוב שיש לי, ולישנא מעליא נקט, ופרוסבל שעושה הלוה למלוה כשטר חוב שכותבין ללוה ונותני׳ למלוה, והיינו דתנן פרוסבל המוקדם כשר שאם הלוה ממנו בניסן וצוה לדייני׳ לכתוב הפרוסבל באדר שלפניו אם יש עליו מלוה באדר הרי שתיהן אינם משמיטי׳ ותבא עליו ברכה שהוא ממעט את כחו, אבל איפכא לא שמיפה כחו, והא דגרסי׳ אימתי כותבי׳ פרוסבל ערב שביעי׳ כלומר דמשמע פרוסבל מאוחר, לא בא למעט אלא שאין כורתבי׳ אותו משנכנס שביעית אבל קודם שביעית כורתבין אותו בכל שעה עד ערב שביעית, וכורתבי׳ בו זמן ההלואה או כותבי׳ כל חוב שיש לי משנה ראשונה של שמיטה שאגבנו כל זמן שארצה ולמה צריכי׳ לכתוב זמן פרוסבל משום דמהחיא שעתא ואילך אינו משמט אבל אם הירה לו חוב לפני אותו הזמן משמט שאותו פרוסבל אינו מועיל אלא מזמנו ולהלן, ופרוסבל המאוחר פסול ששנינו במתני׳ פירשו הר״ם שכשילוה המלוה תחלה ונעשה חוב ונרתחייב בדיני החובות שיהיה נשמט בשביעית ואחר כך כרתב פרוסבל פסול, והחלוקות בדין זה הם כך · לפי ההלכה פרוסבל ואחריו ההלואה כשר ואין ההלואה נשמטת, ההלואה ואחריה פרוסבל פסול וההלואה נשמטת, וכן שיטת ה״ב העטור, אבל לשיטת רבי׳ נסים פרוסבל ואחריו ההלואה פסול וההלואה נשמטת, ההלואה ואחריה פרוסבל כשר ואין ההלואה נשמטת, פרוסבל המוקדם כשר ושטרי חוב המוקדמי׳ פסולין והמאוחרי׳ כשרי׳ ופרק איזהו נשך מקשי אמאי פסולי׳ וליגבי מזמן שני, ופריק אמר ריש לקיש ר׳ מאיר היא דאמר קנסינן היתירא אטו איסורא דתנן שטר שיש בו רבית קונסי׳ אותו ואינו גובה לא את הקרן ולא את הרבית דברי ר׳ מאיר וחכמים אומרי׳ גובה את הקרן ולא את הרבית דשמעת מינה לרבנן הכי נמי דגבי מזמן שני ור׳ יוחנן סבר אפילו לרבנן פסולי׳ ממש וגזרה שמא יגבה מזמן ראשון · ירושלמי שטרי חוב המוקדמין פסולי׳ ר׳ יוחנן אומר פסולי׳ ממש ריש לקיש אמר אינו מונע אלא משערת הכתב, (פירוש משעה שניתן ליכתב דהיינו מזמן שני), ומאוחרין כשרי׳ מפני שמורע כחן, ואמאי ניחוש דילמא כרתבי שטרי בניסן בשנה שלישית והמלוה הייתה בתשרי בשנה שניה ומתרטו ליה זוזי בטבת ואמר טלוה מרכם לי שטרא וכרתב ליה שובר והדר מפיק ליה האי שטרא ואמר טלוה שניה היא, ומסקנא דלהכי כשרי׳ דכרתיב בשטר האי שטריה האי מפיק שובריה ומזייף ליה, ומה שפי׳ הר״ם ז״ל הוא דמוקים ליה בשטר שלוה בו ופרעו וחזר ולוה בו שהרי כבר נמחל שעבודו ואפילו מזמן שני אינו גובה גזרה שמא יגבה מזמן ראשון, אבל כתב לו שטר ואחר זמן נרתן לו המעות זה אינו שטר מוקדם שכל שטר בקנין משעת כתיבה הוא טורף, ועוד אם הוא עומד בניסן וכתב השטר מאדר ועברו העדים והעידו בו אין זה נקרא שטר מוקדם, וצריך לדעת שהמלוה בשיטעון

על הלוה שיש לו עליו ממון והוציא שטר חוב בסך ההוא ואמר הלוה לא היו דברים מעולם ואין לו אצלי כלום והשטר החזה בידו בנאמנות והודה המלוה ששטר מוקדם הוא כלומר שטר שלוה בו ופרעו וחזר ולוה בו, הדין הוא שישבע הלוה שבועת הסת שאין למלוה אצלו כלום, ולא אמרי' מגו דיכיל למימר מאוחר הוא ואמר מוקדם הוא נאמן, דלא אמרי' מגו אלא לפטור אדם מחובו אבל לא שיגבה מאחרים בטענתו כדהכא וזה עקר ומועיל ויש לך להבין אותו, ע"כ, אחד לווה מחמשה כורתב פרוסבל לכל אחד ואחד, חמשה לווין מאחד אינו כורתב אלא פרוסבל אחד לכלן, וביאור זה שהרי פרוסבל חוזר למלוה לא ללוה · אין כורתבי' פרוסבל אלא על הקרקע ואם אין לו מזהו בתוך שדהו כל שהוא כלומר המלוה ללוה, היה לו שדה ממושכן בעיר כורתבי' עליו פרוסבל ר' חוצפית אומר כורתבי' לאיש על נכסי אשתו וליתומים על נכסי אפטרופין כלומר שיהיה קרקע ללוה שישעבדהו לוה הפרוסבל שהרי הלה הזקן לא תקנו אלא על חוב כשאר שטרות שהן לגבות מן הקרקע, ואף על פי שאין הקרקע שוה כל החוב כדקתני מזכה בתוך שדהו כל שהוא, וכן פי' רש"י אבל בירושלמי אמרי' רבא אמר והוא שיש קרקע למלוה וללוה ר' אחא אמר למלוה אף על פי שאין ללוה ללוה אף על פי שאין למלוה, ואיכא למימר דטעמא משום דלא שביחא דלירת ליה קרקע לחד מיניהו ר' חצפית אין חולק עליו · תוספות ר' חצפית כורתבי' לאשה על נכסי בעלה, גם בזה אין עליו חולק, ואפטרופי' הוא שמינה אותם אביהם של יתומים או בית דין, ויתומים דוקא שלוו כורתבי' אבל שהלוו אין צריכי' פרוסבל ר"ג ובית דינו אביהם של יתומים, כלומר נשיאי ישראל בכל דור ודור אביהם של יתומים וממונים עליהם ועל ממונם והיו שטרותיהם במסורות לב"ד, והאי דנקט ר"ג ובית דינו שהיה הוא ובית דינו קיים בשעה שנישנית ואת המשנה · ירושלמי ר' אבא בשם רב מי שאין לו אלא קלח אחד ברחוק שדהו כלומר ממושכן כותבי' לו פרוסבל, ואף על גב דלהוי משכנתא דסורא, אמר רב יהודה השאילו מקום לתנור וכירים כלומר להניחם שם כותבין עליו פרוסבל · כורתב דבורים אינה קרקע ואין כותבי' עליה פרוסבל ומקבלת טומאה במקומה והרודה ממנו בשבת פטור, ושלשה דינין יש לה מחוברת לקרקע, מונחת על גבי קרקע, מונחת על גבי יתידות, ומחוברת לקרקע לחוד היא דהויא כקרקע, וחשאר כתלוש, והאי מתניתא איתא סוף מסכת שביעית וסוף עוקצין בתוספתא, ת"ר אין לו קרקע ולערב יש לו קרקע כורתבי' עליו פרוסבל לערב אין לו קרקע ולחייב יש לו קרקע כורתבי' עליו פרוסבל מדר' נתן, ובאור זה ראובן חייב לשמעון ויש לו לראובן קרקע ובא שמעון שלוה מלוי ורצה לכתוב פרוסבל על עצמו והנה אין קרקע לשמעון כלל כותבי' עליו פרוסבל מפני קרקע שיש לראובן, וזהו לחייב יש לו קרקע שיוצא לשלישי · כתב הר"ם התקין פרוסבל כדי שלא ישמיט החוב עד שילוו זה מזה ואין הפרוסבל מועיל אא בהשמטת כספים בזמן הזה שהוא מדבריהם אבל שמטה של תורה אין פרוסבל מועיל · כתב הראב"ד ז"ל אביי הוא דאמר הכי אבל רבא פליג ואמר הפקר ב"ד הפקר והילכך נוהג בכל זמן:

פרוסבל בזמן הזה אמר שמואל אין כותבי' פרוסבל אלא כגון בי דינא דסורא או בי דינא דנהרדעא, וסורא מקום רב ונהרדעא מקום שמואל, ואמר שמואל האי פרוסבלא עולבנא דדייני הוא, כלומר בושת הוא להם שמוציאין ממון שלא כדין בחזקה ומפקעי שמיטה · כתב ח"ב העטור הילכך לא מבעי' למאן דאמר לדידיה תקין דלא מהני פרוסבל א"א אפי' למאן דאמר לדרי עלמא נמי תקן האידנא לירת בידה דינא, ועולבנא היא לן למכתב ופרוסבל לא מהני, ולא כתבי' לטופסי, וכן כתב הר"ם אין כותבי' פרוסבל אלא בבית דין של חכמים גדולים כבית דינו של רבי אמי ורבי אסי שהם ראוים להפקיע ממון בני אדם אבל שאר בית דין אין כותבין:

ברם מסתברא שדין פרוסבל אינו בטל בכך שהרי לא מעטו אלא הכתיבה אבל תוקף הדין כדקאי קאי, והוא שאם יכסור בדבריו כלומר דברי גופו של פרוסבל ב"ד שבעירו שיועיל ובדאמרי' רבנן דבי אשי מסרי מלייהו להדדי ר' יונתן מסר מילי לר' חייא בר אבא אמר לידה מי צריכנא מידי אחרינא אמר לידה לא, וכן פסק הרי"ף ז"ל האי פרוסבלא אי אישר חילי אוקמינה דאף על גב דלא כתב כמי שכתב דמי וחכמים מסרי מילייהו לחדדי כלומר בלא כתיבת פרוסבל אלא כיון שאמר לדייני הרי אתם ב"ד וחובי מסור לכם לגבות כל זמן שארצה, נאמן אדם לומר פרוסבל היה לי ואבד דכיון דתקינו רבנן דלגבי בהיתרא לא שביק היתרא ואכיל איסורא ומזה הטעם הוא שאמר רת"ם דאפילו שבועה לא בעי, ואי לא טעון פרוסבל הוה ליה אנן טענינן ליה, ואפילו עכשו שאין העם מורגלי' בפרוסבלים ואינם יודעים אותם נאמן לומר תנאי היו דבריו שלא אשמיטנו בשביעית מהחיא דרב דלא שביק היתרא ואכיל איסורא, ולא עוד אלא כגון זה פתח פיך לאלם הוא, וכדאמרי' התם כי אתו לקמיה דרב הוה אמר ליה פרוסבל הוה ואבד כגון זה פתח פיך לאלם, וכן נמי כתב הרשב"א ז"ל, וכן כתב הרמב"ן ז"ל, שאם טען מלוה על מנת שלא ישמטנו בשביעית הלוהו נאמן מגו דאי בעי אמר פרוסבל הוה לי ואבד, מיהו היכא דאמרי סהדי שלא הזכירה שמטה ביניהם כלל ולא רגילי נמי למיכתב פרוסבל כי השתא שביעית משמטתו דהפקר ב"ד הפקר, ולא עשאוה כאחריות שהוא טעות סופר, ויש מי

שברצב דהשתא דנהגי כולהו למחל בשביעית ונפק חד שטרא קמן דלא כרציב ביה הכי מסתברא דמוקמינ׳ כוילתא אחוקה ואמנהג מדינה סמך ולא הקפיד להתנות ומגבינן ביה, מסתברא דלא קאמר אלא בחוצה לארץ שאין לדם זכרון לשביעית אלא מעט אבל בארץ ישראל שהיא לנגד עינינו תמיד ליכא למימר הכי:

דקדוי שהשמטת כספים נוהגת בזמן הזה ואין כותבי פרוסבל אלא שמציל על השביעית המוסר שטרותיו לב״ד או דבריו או הכותב על מנת שלא תשמטנו שביעית בלא כתיבת פרוסבל, המחזיר חוב בשביעית צריך שיאמר משמט אני. כתב רש״י דוקא המחזיר בשביעית אבל המחזיר אחר שביעית לא, אמר לו אעפ״כ יקבל הימנו וזה דבר השמיטה כלומר מאחר שהוציא הדבר מפיו הותר. ירושלמי אומר בשפה רפה משמט אני והימין פשוטה לקבל, והמחזיר חוב בשביעית רוח חכמים נוחה הימנו:

הפרק האחד וחמשים.

בבאור זמן השנה השביעית מרתי היא, ואיך נדעה בכל עת שנרצה. ונאמר בזה החשבון נחלקו מסכת ראש השנה פרק קמא חכמים ור׳ יהודה דאלו לר׳ יהודה שנת חמשים עולה לכאן ולכאן כלומר שהיא שנת היובל והיא גם היא שנה ראשונה של שמיטה, ואלו לרבנן דפליגי עליה היא שנה עומדת בעצמה אין לה דבקות לא לכאן ולא לכאן אלא שהיא שנת החמשים וקדמו לפניה מ״ט שנה שהם שבע שמיטות, ואחר אותה שנה מתחיל השנה הראשונה של שמטה. פרק אין בערכין הא מני ר׳ יהודה היא דאמר שנת חמשים עולה לכאן ולכאן, ולעיל מינה אמרי׳ כשחרב הבית בראשונה אורזו היום תשעה באב היה ומוצאי שבת היה ומוצאי שביעית היתה. וכן בשנייה נתחלפו בפי׳ רת״ם ור״י, שרש״י פי׳ מוצאי שביעית השנה הראשונה אחר צאת השביעית, ורת״ם פי׳ השנה עצמה של שביעית כלומר השנה שכשנגמרה יצאה השביעית, ובכמה מקומות הוא שרבותי׳ ז״ל קורין מוצאי שביעית השנה ראשונה מהשמטה וכמו שתמצא מסכת מכשירי׳ פרק ב׳ וכרנוה פרק מ״ג בפי׳ רש״י ז״ל, אבל מוצאי שביעית דהיא כפי׳ רת״ם הוא וכדלקמן, ויחיה ביניהם ז״ל שנה, ורש״י לפנים, והר״ם פי׳ מוצאי שביעית כפי׳ רש״י, ושניהם מוסכמים שתחלת החשבון הוא משנת החרבן עצמה, לא הר״ם, ואנחנו באי הארץ מקרוב לא נדע מה נעשה אם שמא תאמר שנעשה שתי שנים שביעית רצופות ותהיה השנה ראשונה לרש״י ז״ל והשנה הבאה אחריה לרת״ם כדי לצאת ידי שניהם כדרך שעשו׳ קצת ארבעה וגזות תפלין זוג כשטת רש״י וזוג בשטת רת״ם, זה נקל וזה כבד, ואף שהם מעט ר״ל בעלי ארבעה וגזות תפלין, גם כי בהשמטת כספים ירבו מחלוקות בישראל אף בחוצה לארץ. וענין חביעור בארץ יש לנו שלשה ביעורי׳ שנים למעשר שני ואחד לפירות השמטה ושלשתם נוהגי היום, ותורתינו נתיבותיה שלום, ויש לנו לאחוז שטרא אחד מהם כדרך שנעשה בכל מקום שנמצא מחלוקת בין הפוסקים, ואין זה צרת חברת דר׳ יהושע מסכת יבמות פרק קמא, כשהר״ם עושה שמטה, גם רת״ם עושה שמטה, גם רבי יצחק בר׳ אברהם וכמו שכרצב מהר״י איעזר דשינו ז״ל בהלכותיו, וההולכים אחר סדר דרבינו עושים שמטה, והר״ז עושה שמטה וכשרש״י עושה שמטה, גם ח״ב התרומות עושה שמטה, ואם תאמר נעשה תורה כשרתי תורות אין זה שהרי אין לך חמור מחותמו של הקדוש ברוך הוא, ותפילינו הוא על דרך שצונו והלכה בדרכיו, וחנך רואה החלוק והשנוי שבין רש״י ורת״ם בפרשיות, ועם כל זה נהגו העם כאחד מהם, והמהדרי׳ מן המהדרי׳ שהם שנושאים שתי זוגות כמו שמרתעני׳ ביום הכפורים שני ימים תבא עליהם ברכה, והנך רואה בארץ ישראל לוד שעושה יום אחד מיום טוב וגרת שהוא לו לאלף וחמש מאות אמה עושי׳ שני ימים, וכן יש עיר עבר הירדן ושמה עגלון אנם עושים יום טוב אלא יום אחד, ויש באותה הארץ קרוב לה עיר ושמה חברם שהוא חריס ועושי׳ שני ימים, ואין לומר בכל כיוצא בזה נעשה תורה כשרתי תורות, ולמה לא תקשה ארת הקושיא שהיום אתנו קצת מעשרים וקצת אינם מעשרים והלא זה יורד קשה, ושאינו זורע בשביעית שלו אף על פי שחברו זורע אין ואל ישנה אדם מפני המחלוקת, ואם כורחבי בשטרי ההלואות, והשמטת כספים הוא על שיטת הדבר פלוני חירת יפה, והוא שיהיה אותו הרב שזה הרב בשטרתו כשאר דיני השמטה ושנותיה, כדי שינצל מן הכסיל בחשך הולך, וכמה דברים באיסור ערות ובאיסור מאכלות ובדיני ממונות שיש מחלוקת בין המפרשים או בין הפוסקים ושנצטרך בהכרח לעשות כאחד מהם, ואדם יוצא ידי חובתו בזה שאם לא היה בן בטלו הרבה מצורת כמו שאו מבטלין דיני השביעית ודין שנותיה לגמרי. לכן עתה בארתי לבאר בג״ה דבריהם ותבחר לך מה שהוא נראה יותר, ויחיה

הענין כדרך מה שכתב הרשב"א שנשאל ל"ו אם מותר לקרות בשבת באגרות שלומים אם לאו ואם הוא מסכים עם הרמב"ן המתיר, והשיב דעתי בזה שהוא אסור, ורש"י פי' פרק שואל אין קורין בשטרי הדיוטות אגרות שלום, ומ"מ מי שדעתו נוטה לדברי הרמב"ן אין כח בידנו למחות בידו וכעין שאמרו מאן דאית ליה כר' יהודה מאן דעביד כר' מאיר מילט לייט ליה, ולפי' מי שנוהג כאחד מן הגדולים ואין בידנו ראיה מכרחת אין בנו כח למוזעו והאמת יעשה דרכו, עד כאן. כן הדבר בנדון שלפנינו:

דבר השמטה על דרך מה שכתב הר"ם הלכות שמטה ויובל פרק עשירי נמצאת למד שהשנה שחרב בה הבית בראשונה שתחלתו מתשרי שאחר החרבן כשני חדשים שחרי מתשרי הוא המנין לשמיטי' וליובלות ואותה השנה מוצאי שביעית היתה ושנת ט"ו מן היובל התשיעי היתה ולפי חשבון זה שנה זו שהיא שנת אלף ומאה ושבע לחרבן שהיא שנת שבע ושמונים ואלף וארבע מאות למנין שטרות שהוא ששה ושלשים ותשע מאות וארבעה אלפים ליצירה היא שנת שמטה והיא שנת כ"א מן היובל, אבל כל הגאונים אמרו שמסורת היא בידם איש מפי איש שלא מנו באורן השבעים שנה שבין חרבן בית ראשון ובין בית שני אלא שמטות לבד בלא יובל, וכן משחרב באחרונה לא מנו שנת חמשים אלא שבע שבע בלבד מתחלת שנת החרבן, וכן עולה מתלמוד ע"ז כפי חשבון זה שהוא קבלה, ושנת השמטה ידועה היא ומפורסמת, אבל הגאונים ואנשי ארץ ישראל וכלם לא מנו אלא לשני חרבן משליכי' אותן שבע שבע, ולפי חשבון זה תהיה שנה זו שהיא שנת שבע ומאה ואלף לחרבן מוצאי שביעית, ועל זה אנו סומכים וכפי חשבון זה אנו מונים לעניין מעשרות ושביעית והשמטת כספים שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובזה ראו להתלות, שנת היובל אינה עולה ממנין שני השבוע אלא שנת מ"ט שמטה ושנת חמשים יובל ושנת נ"א תחלת שש שנים של שבוע וכן בכל יובל ויובל, עד כאן. למדנו רבינו שכשנרצה לידע שנת השמטה שניקח השנים שבינינו ובין חרבן הבית השני ונחלקם על ז' ובתנאי שיהיה התחלת המנין הוה מהשנה שאחר החרבן לא משנת החרבן עצמה, ולדעת שנת החרבן השני עשה רבינו שרירא גאון סימן, קע"ב שנה אחר חרבן הבית נשלמו ארבעת אלפים לבריאת עולם, אם כן חסר מד' אלפים קע"ב נשארו ג' אלפים וח' מאות וכ"ח שנה, ואו בחטאנו חרב מקדש שני, גרע זה מהשנים שבידך מבריאת העולם והנשאר הם השנים שאתה רוחק מן החרבן, דמיון הרי שהיו בידך ד' אלפים וט' מאות ול"ו שנה, גרע מזה ג' אלף וח' מאות וכ"ח שנה וישארו אלף וק"ח, והם השנים שאתה רוחק משנת החרבן עצמו, אבל הר"ם אינו מונה ואינו מסכים בחשבונו שנת החרבן עצמה וכמו שהזכיר לזה נשארו אצלו ממרחק החרבן אלף וק"ו לבד, אם כן לפי דרכו ז"ל לא נגרע מהשנים שבידינו לבריאת עולם פחות מג' אלפים וח' מאות וכ"ט שנה, אם נרצה חשבון השמיטי', אבל אם נרצה זכרון שנת החרבן עצמה או נפחות ג' אלפים ח' מאות וכ"ח שנה, וכן אנו רגילי' בארץ כנען להזכיר בקהל חשבונו כל ליל ט' באב מפני עגמת נפש, והמנין ההוא נחשבהו משנת החרבן עצמה, אם כן סימן קע"ב הוא לחרבן וקע"א לשמיטי', הסר קע"א מד' אלפים ועשה כמשפט וישארו אלף ק"ו כדבריו ז"ל, ואין הרב חולק בשנת החרבן אלא שהיא על חשבון קע"ב אבל תחלת המנין לשמיטי' אינו לעולם אצלו אלא משנה שאחר החרבן והוא על חשבון קע"א, וכן הוא הענין ר"ל להיות ראש החשבון מן קע"א לא מקע"ב, אצל הרמב"ן שכתב בדרשותיו בשנת תב"א גלו וכן מבואר בערכין, וחנה לת"ר יהיה קע"ב ולתב"א יהיה קע"א:

חשבון קע"ב בארו רש"י פרק חלק גבי שני אלפים תורה, מאדם הראשון עד שנולד אברהם אלפים שנה פחות נ"ב וכדמוכח בקראי, וכשהיה אברהם בן בן עסק בתורה שנאמר וארז הנפש אשר עשו בחרן ואמרי' מסכת ע"ז דהאי שעתא הוה אברהם בר חמשין ותרתין שנין, ואו נשלמו אלפים שנה, מזה עד שנולד יצחק מ"ח שנה, עד שנולד יעקב ס' שנה, יעקב ק"ל במצרים ר"י עד בניין הבית ת"פ, הבית ת"י, גלות בבל ע' בית שני ת"כ, הרי בין הכל ג' אלפים וח' מאות וכ"ח שנה, הוסיף על זה קע"ב וישלמו ד' אלפים:

במה שכתב הר"ם משליכי' אותן ז' ז' כתב על זה הראב"ד הגאונים שאמרו שאין מונין משנת החרבן אלא ז' ז' אולי גם כן קודם החרבן כי יש מפרשים דסביר לן כרבי יהודה דאמר שנת חמשים עולה לכאן ולכאן עד כאן. כתב ה"ב העשור ומדק' אמר נשקול מכל מאה תרתי ש"מ הלכה כר' יהודה דאמר שנת חמשים עולה לכאן ולכאן. כתב ה"ב התרומה בהלכותיו קביעות השמטה הלכה כדברי רבינו חננאל ז"ל שכל ההלכות מיושבות לדבריו והלכה כר' יהודה דאמר שנת חמשים עולה לכאן ולכאן ליובל ולמנות שנה ראשונה ואם כן יחשב שש שנים ואחר כן שמטה כן הלכה, הכל כמו שפרשתי בספר וה בשמעתא דתנא דבי אליהו ע"כ:

לשון הר"ן במאור אמר רב הונא בריה דרב יהושע האי מאן דלא ידע כמה שני בשבוע נישייליה לתנא דסדר עולם כמה חשיב ונחשוב כללי ביובל ופרטי בשבועי ונשקול מכל מאה תרתי ונשדי אפרטי ונחשבינהו בשבועי וידע כמה שני בשבועי, הכין גרסי' לה בספרים

ישנים חבאים מספרד ומישיבת גאונים מדוקדקים ומוגהים ולא גרסי' ונטפי חדא שתא וכן בפי' ר"ח ז"ל • והוי יודע כי בירת שני חרב במוצאי שביעית כמו שמפורש בערכין והוא חרב בשנת תכ"א לבנינו אלא ששנת החרבן אינה נמנית בכלל שנות חבנין אלא בכלל שנות החרבן ואפשר שחירה זה מפני שנת הפרסמה שטיפת החרבן מתחלת חשנה והיא שנת שלש אלפים ת"תכ"ט לבריאת עולם לחושבים מתשרי של ו"ד, ומשנה זו נשנה זו בכלל אנו חושבים קע"ב שנה אחר חרבן חבית להשלמת ד' אלפים גם זה לחושבים מתשרי של ו"ד אבל לחשבונינו הפשוט מתשרי של בה"ד שנת החרבן היא שנת ג' אלפים תת"ל לבריאת עולם וכשתשול שתי שנים מכל מאה ותוסיף על הפרט תבא לך שנת החרבן במוצאי שביעית שהיא שנה ראשונה לשמטה והחושבים מתשרי שמולדו ו"ד צריכים להוסיף בחשבונם שנה אחת כדי שתתבון להם על דרך החשבון הזה שנת החרבן במוצאי שביעית וכו', עוד כתב ז"ל ומאי דאמר רב אשי התם שירת שנין עד דסליק עיר"א וקדש לא קא חשיב לטעמייהו דרבנן קאמר ולא לטעמיה דר' יהודה אף על פי שסמך עליהם הרב רבי שלמה ז"ל בחשבונו בשמועה זו אין נראה לנו כדבריו ולא כחשבונו, ע"כ:

ונרצה לבאר מה שכתב שם ז"ל, גרסי' מסכת ע"ז פרק קמא אמר רב פפא אי טעי תנא ולא ידע פרטיה כמה הוי לישיוליה לספרא כמה חשיב ולימפיה עליה עשרים שנה, (פירוש התנא הוא המונה שנים שאחר החרבן), והסופר מונה שנים למלכות יון כדתנין ובגולה אין מונין אלא למלכי יון בלבד), וכבר נפקא לן מההיא דר' יוסי דסדר עולם מלכות יון הוא חשבון הסופר והוא לפני התנא שפ"ו שנה, הסר מהם ו' שנים דלא חשיב להו לפי שלא מלכו אלא בעולם פשו להו ש"פ לפני החרבן והתנא מן החרבן אם כן ביניהם עשרים שנה, כלומר שתחלת מנין התנא הוא לש"פ מהסופר וכשיהיה לסופר שפ"א יהיה לתנא א' וכן לעולם, וכן יודע הסופר מהתנא בהפך, אמר רב פפא אי טעי תנא ולא ידע פרטיה כמה הוי כלומר כמה יש לו אחר ד' אלפים ליצירה לישיוליה לספרא כמה חשיב, כלומר כמה יש לו בפרטו של שטרות, ולימפיה עליה ארבעים ותמני שנין ומשכח ליה לחומריה, פי' קע"ב אחר החרבן נשלמו ד' אלפים חבר עם קע"ב ש"פ של שטרות ויהיו תקנ"ב, אם כן לד' אלפים ליצירה יהיו לתנא מהחרבן קע"ב ויהיו לסופר ממלכות יון תקנ"ב, ואם תוסיף על פרט הסופר מ"ח שנה אז ישלמו לן שש מאות ליצירה על ד' אלפים, ומשם והלאה מתחיל פרט שלו, והתנא כבר מנה מ"ח לפרט אחר ד' אלפי', אלה הם דברי הרב ז"ל שם • ולתוספת באור פרט דהכא הוא פרט על ת"ר שנה שלמים לסופר הוא דקאמר והגיע הסופר אל ת"ר על דרך זה, ש"פ שלפני החרבן וקע"ב שאחריו, ואז נשלמו לו ד' אלפים והא דרב פפא אפרטא דת"ר קאי, אם כן כשיהיה לסופר איזה פרט על כלל ת"ר יוסיף עליו התנא מ"ח, וידע פרטו, דמיון בהיות פרט הסופר נ"ח יהיה פרט התנא ק"ג, וכשיהיה פרט הסופר ק"ג יהיה פרט התנא קנ"א, וכן על דרך זה, נמצא שסימן קע"ב הוא מורה צדק • פרק אין בערכין, וכן בשניה שהרי בשניה התחילו למנות שמיטין ויובלות כבראשונה וכמו שזכרנו פרק ג', אם כן שנה ראשונה של בית שני היתה ראשונה של שמטה ושל יובל, ומקשי ושניה במוצאי שבת מי משכחת לה, הרי שהם ז"ל לקחו מוצאי שביעית במקום שנה של שמטה כפי' רת"ם, ושניה במוצאי שביעית מי משכחת לה מבדי בית שני כמה קם ארבע מאה ועשרין ארבע מאה תמני יובלי ארבשרי תרי שבועי פשו להו שירה הוה ליה בשיתא בשבוע הא מני ר' יהודה היא דאמר שנת חמשים עולה לכאן ולכאן, אייתי תמני מתמני יובלי וחני שית הויא להו ארבשרי אישתכח דמוצאי שביעית חרוב, פי' בשנת השמטה, אי ר' יהודה בראשונה לא משכחת לה דתניא שבעה עשר יובלות מנו ישראל משנבנסו לארץ ועד שגלו וכו', ומסיק רב אשי אמר חנך שית שני עד דסליקי עיר"א ומקדש לא קא חשיב להו, וכתב חרב דשנויא דרב אשי אינה אלא ליישב הבריתא דקתני מוצאי שביעית חרבה לרבנן אבל לר' יהודה התחילו למנות שמיטין משנה ראשונה של בנין, וא"כ הא דאמר רב הונא בריה דרב יהושע הא מאן דלא ידע כמה שני בשבוע ניטפי חד שתא וניחשב כללי ביובלי ופרטי בשבועי ונישקול מכל מאה תרתי ונשדי אפרטי שוהו כר' יהודה, ואם כן אמאי נטפי חדא שתא הלא שנה ראשונה של תנא המונה מהחרבן היא שנה ראשונה של שמטה, ותו דהשתא מוכח דשנת ת"כ היא שנת שמטה לכולי עלמא ועם כל זה כתב לעיל, ופי' רש"י שנת ת"כ היה מוצאי שמטה ואע"ג דת"כ של בנין חבית הפל בשמיטין לר' יהודה הא מסקינן דשית עד דסליק עיר"א לא קא חשיב דאכתי לא התחילו למנות שמיטין, והתנא המונה לאחר החרבן ניטפי עליהו חד שתא כדי למנות מתחלת שנה ראשונה של שמטה שהיתה בשעת החרבן שזהו לפי חשבון התנא, כללי דמילתא חלק ת"כ על ז' ויצא הכל שבעיות הסר ממנו שית שני ישאיר ת"יד חלקהו על ז' וישאר א' לחלק:

עתה נורגן זה הרב תאריכו ואומר, ואם כן תמני קע"ב לאחר חרבן שנשלמו ד' אלפים ואחרי כן תקס"א יהיה שמטה, פי' אם תחבר קע"ב עם תקס"א יהיו אלף קל"ג והם שנות מרחקו ז"ל כן החרבן חלקם על ז' ז' ונשאר לחלק ששה, ניטפי עליהו חד שתא כדקאמר והויא להו כולהו שביעיות והויא שמטה כמילתיה, לפי דבריו ז"ל הוא מבקש בחשבון השמטה קע"ב

ומבקש ניטפי חדא שתא, ועל פי זה הדרך אינו מוסכם עם רש"י שהרי יקד לפניו שנה אחת ולפני הר"ם ורת"ם שנים שנים קע"ב בלא תוספת אותה שנה הוא מכוון עם רש"י, וכן קע"א ותוספת אותה שנה, קע"א בלא תוספת אותה שנה מכוון עם הר"ם, ועל פי מוצאי שביעית אם דרכו כדרך רש"י ויש לו נטפי חדא שתא הרי הוא לפני רש"י שנה אחת, אבל אם דרכו כדרך רת"ם ונטפי חדא שתא יהיה מוסכם בחשבון השמטה עם רש"י, ואם רש"י מוסכם עמו דנטפי חדא שתא יהיה רש"י רחוק מרת"ם שתי שנים כמוהו, וכן מהר"ם, ואם רת"ם מוסכם עמהם דנטפי חדא שתא יהיה רש"י והר"ב התרומה לפניו שנה אחת והר"ם לאחריו שנה אחת:

האמנם ממה שכתב הר"ו מסתברא שה"ב התרומה הוא לבדו באותה גירסא שכתב בסמוך והיה מן הראשונים שהיה גורס ונטפי חדא שתא ואין אנו צריכין לגרסא ההיא, וכן נראה מתוך התאריכים שהוכירו החכמים שאינה לאותה גרסא כלל:

אם כן נשאר חשבון רש"י ור"תם והר"ם ז"ל על הדרך שבארנו למטה ולא נטפי חדא שתא, וכבר ידענו ראשי' החשבון לכלם והוא העקר, עוד הביא ה"ב התרומה ז"ל והאי דקאמר נטפי חדא שתא אומר רבינו יצחק בר' שמואל הדבי קאמר על שנות עולם תוסיף שנה אחת ותמנה הכל שביעיות ויבא לך בצמצום שנת כ"א מוצאי שביעית, כמו אם תתחיל למנות מתחלת בירת שני תמנה אלפים תמ"ח עד יציאת מצרים, ומשם עד בנין שלמה ת"ף, והבית ת"ר, וגלות בבל ע', המחובר הוא ג' אלפים ת"ח, חלקם על ז' נשאר ששה ניטפי חדא שתא יבאו הכל שביעיות, רבינו חננאל גרים נבצר תרתי שני או ניטפי חמש שני וסימניך כי זה שנתים הרעב ועוד חמש שנים, הספר שמונה ש"פ קודם החרבן אם שיוסיף ה' אם שיגרע ב' וזה שחשבון ש"פ הוא ארבעים לבנין, ושפ"ו הוא ל"ד לבנין, וחשבון הספר לעולם אל ש"פ אם כן בנין שהוא התחלת מניינו הוא יתר על שביעיות ה', או. שתוסיף עליו ב' וידעין שביעיות שהרי ל"ה ומ"ב הם שביעיות:

עוד הביא ז"ל ורת"ם מצא בסוף סדר דרבינו שנת ד' אלפים וה' מאות וס"ד לבריאת עולם וסימניך כס"ד לפרט היתה שמטה, עד כאן, וסבור אני שסדר דרבינו הוא ספר דרבינו יוסף טוב עלם ז"ל שכן מצאתי בתוספות פרק אין מעמידין וכן בסדר רבינו יוסף הנזכר שכתוב בסדר תנאים ואמוראים שהלכה כר' יהושע בן לוי בכל מקום, וכן נמי כתב הר"ו בספר המאור פרק קמא דעבודה זרה, והיה מן הראשונים שהיה גורס ונטפי חדא שתא לפי שהיה חושב התשרי שמולדו ו"ד המתחיל ממציאות העולם, ועכשו שפשט החשבון מתשרי של בהר"ר אין אנו צריכי לגרסא ההיא, ודע כי שנת ד' אלפים תת"ם היתה שמטה לפי החשבון הזה ושנת ה' אלפים תהיה שנית בשבוע עד כאן, הרי שנתן תאריכו ז"ל, נמצא שורש החשבון פוגש חשבון הר"ם ורת"ם כי מה שהביא רבי' ת"ם בשם חסדר שוה בשוה אל הר"ו, ודע שתאריך ה' אלפים פ"ב שהוא עודף על תאריך סדר דרבינו תקי"ח, אם תחלקנו על ז' ז' יעלה חכל שביעיות גם כן, וכן מצינו על פי חשבון הר"ט וחשבון רת"ם ז"ל בכיון וכמו שנבאר בג"ה ונאריך בזה מעט להבין ולהורות:

כבר התבאר שעקר ידיעת השמטה תלוי בידיעתנו כמה אנו רחוקים מחרבן בית שני וכבר הגעת לזה ת"ל, עוד עקר אחר והוא ששנת החרבן למנין קע"ב, עוד עקר אחר שמרחק שנות החרבן נחלקם על ז' ז', עוד עקר אחר אצל הר"ם שהתחלת מניינו הוא אל קע"א, עוד עקר אחר שכל רש"י ורת"ם התחלת המנין מקע"ב, עוד עקר אחר דלא גרסינן ונטפי חדא שתא דקיימא לן הלכה כר' יהודה, ונרצה לבאר אל הר"ם שנת החרבן עצמה מי הוא, ונאמר שהיא שנת השמטה, וזה שהוא ז"ל הזכיר תאריכו והזכיר התחלת חשבון מרחק החרבן שהוא מהשנה שלאחר החרבן, תאריך מרחקו אלף ק"ו, ואמר שהוא שנה ראשונה של שמטה, אם כן בהכרח יש לנו לומר שהוא סובר ששנת החרבן עצמה היא שנת השמטה, ואיך חלקנו אלף ק"ו על ז' ז', נשאר א', לחלק והוא אצלו מוצאי שביעית, אם כן התחלת מניינו גם כן הוא מוצא שביעית שאחר שחלקת שנותיך על ז' ונשאר א' והוא מוצאי שביעית א"כ בהכרח תחלת מניניך הוא ממוצאי שביעית וכבר אמר ז"ל שהוא מתחיל למנות משנה שאחר החרבן שהיא אצלו מוצאי שביעית א"כ השנה של פניה שהיא שנת החרבן עצמו היא אצלו שנת השמטה, ואם כן בחלקך שנות מרחקו על ז' ז' כל שביעיותיו יכלו אל השמטה, וכן יעשה כל מי שנמשך אחר זה, אם כן שנת ה' אלפים ופ"ב ליצירה רחוקים אנו משנות החרבן אלף רנ"ד, ורחוקים אנו מתחלת החשבון אלף רנ"ג, חלקנוהו על ז' ז' יצא בחלוק קע"ט שהם שמיטין שלמים מן החרבן, ולא נשאר לחלק דבר אם כן אנו לפי הר"ם בשנת השמטה עצמה, ויהיה בין תאריכו לתאריכים קט"ו שנה, ולחקל מעלין תקח זה הכלל בידך שתוסיף לעולם על פרטך שעל ה' אלפים, ב', אם תרצה זה לר"ם ורת"ם ואשר אתם, וכן כתב הר"ו ששנת ה' אלפים שנה שניה בשבוע וכדלעיל, ואם תרצה לרש"י ואשר אתו תוסיף ג', ותחלק על ז' ויצא לך שנת השמטה שאתה בה, ובאור זה שקע"א ואלף שהוא על ד' אלפים בחלקם על ז' ישאר ב', וזה לחשבון קע"א דאלו לחשבון קע"ב תוסיף ג':

גם נרצה לבאר דרך רש"י ורת"ם, כבר אמרנו ששנת החרבן עצמה היא תחלת המנין לרש"י ולרת"ם, ואין בזה ביניהם מחלוקת אבל אותה שנה מי היא בזה נפל ביניהם

מחלוקת שרש"י אומר שהיא מוצאי שביעית כלומר שנה ראשונה כן השמטה, ור"ת אומר שהיא שנת השמטה עצמה, ועל פי העקרים האלו נבאר חשבונותינו בג"ח. וכבר מצאנו הר"ם והראב"ד וה"ב העטור וה"ב התרומה, כלם ז"ל מוסכמים שנחלק שנות המרחק מהחרבן על ו' ו', ואם כן נקח זה הדרך גם כן לרש"י ולרת"ם, ונאמר שכל שביעיות רש"י יכלו אל השמיטה, ולר"ת יכלו אל שנת הששית, ובאור זה תחלה לרש"י ששנת החרבן אליו היא השנה הראשנה מהשמטה, כשעשה ז"ל ו' שנים מתחלת מניינו מצא עצמו עומד בשנת השמטה, וכן כל שביעיותיו כך, ואם נשאר לו לחלק א' הנו בשנה הראשונה מהשמטה ואם ב' בשנית ואם ג' בשלישית ואם ד' ברביעית ואם ה' בחמישית ואם ו' בששית, ואם לא נשאר דבר לחלק הנו בשמטה:

לזה לרש"י ז"ל כשנרצה לידע שנת השמיטה, ואתה דרך משל באלף הששי לקצת שנים נמנו קח לך ק"ב וקח עמו אלף שהוא האלף החמישי וקח עמהם פרטך וחבר הכל וחלק הכל על ו' ו' והיוצא הוא המבוקש, דמיון הרי אנו בשנת פ"ב מהאלף הששי לקחנו ק"ב ואלף ופ"ב, חברנו הכל והם אלף רנ"ד, חלקנוהו על ו' ונשאר לחלק א', אם כן אנו אז בשנה ראשונה של שמטה, וכן על זה הדרך לעולם:

ולרת"ם והוא שסבור ששנת החרבן היא שנת השמטה עצמה, ואם כן תחלת הק"ב אליו הוא משנת השמטה, ולזה כשעשה רת"ם מתחלת מניינו ו' שנים מוצא עצמו עומד בשנה הששית מהשמטה, וכן לעולם כל שביעיות כלות לשנה ששית, ואם לא נשאר לו דבר לחלק הוא בשנה הששית מהשמטה, ואם נשאר לו א' הנו בשנת השמטה ואם ב' בראשונה ואם ג' בשניה ואם ד' בשלישית ואם ה' ברביעית, ואם ו' בחמישית, ואם הכל שביעיות הנו בששית, וכן לעולם, אם כן נרצה לדעת לדעתו שנת השמטה לתאריך שוברו, נקח ק"ב ואלף ופ"ב חברנו וחלקנו על ו' ונשאר לחלק א', וא' אליו ו"ל הוא שנת השמטה עצמה:

וכדי שיהיה ערוך לפניך בלא טורח שמתים בלוחות אלו:

רש"י ז"ל		רת"ם ז"ל		לר"ם ז"ל	
א	בראשונה,	א	שמטה,	א	בראשונה,
ב	בשניה,	ב	בראשונה,	ב	בשניה,
ג	בשלישית,	ג	בשניה,	ג	בשלישית,
ד	ברביעית,	ד	בשלישית,	ד	ברביעית,
ה	בחמישית,	ה	ברביעית,	ה	בחמישית,
ו	בששית,	ו	בחמישית,	ו	בששית,
הכל שביעיות בשמטה,		הכל שביעיות בששית,		הכל שביעיות בשמטה,	

ולרש"י ק"ע"ב	לרת"ם ק"ע"ב	הר"ם
ותחילת מניינו	ותחילת מניינו	מודה שהחרבן
כשנה ראשונה של שמטה	מהשמטה עצמה	הוא אל ק"ע"ב

ומודה לרת"ם ששנת החרבן היא שנת השמטה עצמה ובדי, אבל אינו מודה לו שמשם התחלת החשבון וכמו שהתבאר:

וידע שהר"ם עם חשבונו ורת"ם עם חשבונו שניהם מלאים יוצאים בדרך אחד. וראה בעיניך היות הברח פגישתם בלוחות אלו:

הר"ם ז"ל			רת"ם ז"ל			רש"י ז"ל		
שנות החרבן	שנות הק"ע"ב	שנות השמטה	שנות החרבן	שנות הק"ע"ב	שנות השמטה	שנות החרבן	שנות הק"ע"ב	שנות השמטה
ק"ע"ב שמטה ולא תכנס בחשבונו,			א	קעב	שמטה	א	קעב	א
א	קעא	א	ב	קעא	א	ב	קעא	ב
ב	קע	ב	ג	קע	ב	ג	קע	ג
ג	קסט	ג	ד	קסט	ג	ד	קסט	ד
ד	קסח	ד	ה	קסח	ד	ה	קסח	ה
ה	קסו	ה	ו	קסו	ה	ו	קסו	ו
ו	קסו	ו	ז	קסו	ו	ז	קסו	שמטה
ז	קסה	שמטה	ח	קסה	שמטה	ח	קסה	א
ח	קסד	א	ט	קסד	א	ט	קסד	ב
ט	קסג	ב	י	קסג	ב	י	קסג	ג
						יא	קסב	

י	קסב	ג	יא	קסב	ג	יא	קסב	ד
יא	קסא	ד	יב	קסא	ד	יב	קסא	ה
יב	קס	ה	יג	קס	ה	יג	קס	ו
יג	קנט	ו	יד	קנט	ו	יד	קנט	שמטה
יד	קנח	שמטה	טו	קנח	שמטה	טו	קנח	א
טו	קנז	א	טז	קנז	א	טז	קנז	ב
טז	קנו	ב	יז	קנו	ב	יז	קנו	ג
יז	קנה	ג	יח	קנה	ג	יח	קנה	ד
יח	קנד	ד	יט	קנד	ד	יט	קנד	ה
יט	קנג	ה	כ	קנג	ה	כ	קנג	ו
כ	קנב	ו	כא	קנב	ו	כא	קנב	שמטה
כא	קנא	שמטה	כב	קנא	שמטה	כב	קנא	א
כב	קנ	א	כג	קנ	א	כג	קנ	ב
כג	קמט	ב	כד	קמט	ב	כד	קמט	ג
כד	קמח	ג	כה	קמח	ג	כה	קמח	ד
כה	קמז	ד	כו	קמז	ד	כו	קמז	ה
כו	קמו	ה	כז	קמו	ה	כז	קמו	ו
כז	קמה	ו	כח	קמה	ו	כח	קמה	שמטה
כח	קמד	שמטה	כט	קמד	שמטה	כט	קמד	א
וכן לעולם על דרך זה,			וכן לעולם ועד,			וכן לעולם ועד,		

והרב בעל התרומה הזכיר תאריכו והוא מרחקו מהחרבן אלף קל"ג, ואמר ז"ל שהוא שמטה וכבר קדם באורו:

וסדר דרבינו שהביא ה"ב התרומה בש"ם רת"ם נמשך בדרך פגישה אל שיטת הר"ם ורת"ם וזה שהוא אמר שנת ד' אלפים וה' מאות וס"ד לבריאת עולם היתה שמטה חלקם על ו' ז' ויהיו הכל שביעיות והוא שמטה כמילתיה, ואם כן אלו נשאר לחלק א' הוא בשנה ראשונה מהשמיטה ואם ב' בשניה וכן על זה הדרך, חלק ה' אלפים ופ"ב על ו' ז' ויצא הכל שביעיות, הרי שמוסכם עם הר"ם ועם רת"ם:

נמצא הר"ם ורת"ם וסדר דרבינו, והרי"ז הלוי ובדלעיל על דרך אחד בענין שנת השמטה אע"פ שתחתל' החשבון אינו שוה בהם. ורש"י בדרך אחד וה"ב התרומ' על דרך אחד זולתה ובדלעי' ואותו תאריך שהוא מוכיר ואומר שהוא שמטה היה לרש"י שנה ששית ולרת"ם ולר"ם חמישית, והיצירה שהזכיר הר"ם והוא ד' אלפים ותת"קלו, ואמר ז"ל שהוא שמטה, אם החלקנו על ו' ז' ישאר א', ולזה כשהביא ז"ל מסורת הגאונים שלא מנו באותן שבעים שנה אלא שמטות בלא יובל אמר שהיא מוצאי שביעית ואם תחלק ד' אלפים תת"קלו על ו' ישאר א' והוא מוצאי שביעית כמילתיה, שכבר ידעת שכשנשאר לו לחלק א' הוא בראשונה שהיא מוצאי שביעית, ואם תחלק לר"ם מחשבון היצירה על ו' הכל שוה לו כמו אם תחלק לחשבון קע"א לחרבן והר"ם כבר אמר ועל זה אנו סומכים וכפי חשבון זה אנו מונים, אם כן מעשה רב ואחונו דרכו וכדי הוא הרב וחבריו לסמוך עליהם. ואולם כל איש ואיש חישר בעיניו יעשה, וארבעה לגבי חדא נינהו, והכא ליכא מאי דאקשינן פרק הנודר כן הירק, שביק מר תרתין ועביד כחד, וחד הוא ר' יאי ותרתין ר' יוחנן ור' יונתן, ומסתברא דעבדינן כרב דעות וכן נראה מכאן דכת' הרי"ף פרק אין מרפות גבי גלודה דבר זה לשונו וכיון דשמו' ור' יגאי ורבה בר בר חנא כולהו סבירא להו דלאו כל העור מציל בגלודה אלא עור מיוחד, אף על גב דרב ור' יוחנן קיימי בחדא שטרא הוו להו תרי לגבי תלתא והוו להו כיחיד אצל רבים עד כאן, ופי' הענין כי שמו' מציל העור שעל פני כל השדרה, ולר' יגאי על מקום טיבורו, ולרבה בר בר חנא אראשי אברים, ואלו לרב כל העור מציל חוץ מעור בית הפרסות, ולר' יוחנן אפי' עור של בית הפרסות, והחצלה הוא מהעור שנשתייר כסלע והלכה כשמו' והוא שיהיה כסלע על פני כל השדרה, אם כן הכת הגדולה במנין הם הרבים והכרת הקטנה במנין הם היחיד, ובכל ארץ מצרים וארץ כנען אותם היושבי' ראשונה במלכות נורדגין בחשבון השמטה כדרך הר"ם וז"ל:

גם נרצה לדבר על ענין חשבון השטרות, כבר הקדמנו פרק ו' שחתימ' החוזן הירח מ' שנה אחר בנין בירת שני, ואחר אותה חתימה היא תחלת מנין השטרות, אם כן חשבון השטרות נקל, תחלת בנין בירת שני עם חתימת החוזן ג' אלפים תמ"ח, ותחלת מנין השטרות הירח משם ולהלן שהוא מג' אלפים תמ"ט, הסיר זה הרים כתאריכו ונשארו לו אלף תפ"ז לשטרות, כמו שלידיעת מרחק החרבן נשליך מתאריכנו ג' אלפים ח' מאות וכ"ט שנה, כן לידיעת שנת התחלת מנין שטרות נשליך מתאריכנו ג' אלפים תמ"ט שנה, דמיון לתאריך הר"ם מד' אלף ט' מאות ול"ה חסר נ' אלף תמ"ט ונשארו אלף תפ"ז כמילתיה, וכן כל כיוצא בזה, נמצא שלעולם התחלת מנין

השטרות הוא קודם התחלת מנין החרבן ש"פ שנה, לשטת הר"ם ז"ל ומימנך ש"ף אחר שטרות כבוד הבית שף מדוכתיה, יכוננה עליון נורא. כתב קרובי מה"ר יעקב בן תבון בין השטרות שהוא לאלסכנדר ובין הנוצרים ג' מאות וי"א שנים וג' חדשים וב' ימים, היום הראשון לאלסכנדר יום שני, בין אלסכנדר ובין הערביים ט' מאות ול"ב שנים וט' חדשים וכ"ח ימים יום ראשון לערביים יום חמישי, בין הערביים והנוצרים ו' מאות וכ"א שנים ושש חדשים וט"ו ימים עד כאן, ואני מצאתי בין אלסכנדר וערביים תת"קלב שנים רפ"ו יום, נקוט האי כללא בידך חרבן ראשון ליציריה ג' אלפים של"ח שטרות ליציריה ג' אלפים תמ"ט, חרבן שני ליציריה ג' אלפים תתכ"ח אם כן חשבון השטרות היה אחר חרבן ראשון קי"א וקודם חרבן שני ש"פ, חסר מניין הנוצרים מאלסכנדר והנשאר הוא שהיתה ההגשמה לפני החרבן, סר שבט מיהודה ומלכות מישראל מזמן מלכות פרס שהיה לפני הבית ל"ד שנה וכמו שזכרנו פרק ו', והיה ממלכות פרס עד החרבן תע"ד שנה, וענין הנצרי היה ס"ט שנה לפני החרבן וכמו שזכרנו ריש פרק עשירי, גרע ס"ט מן תע"ד ונשאר ת"ה, אם כן ת"ה שנה קודם אותו מעשה נפסק המלכות מישראל כי ענין חשמונאי נסא בעלמא הוא, אם כן תעו האומרים לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבא שילה, אבל בבואו יסור השבט והנה סר מזמן מרובה א"כ אין זה שילה שאמר הכתוב וכמו שכתשו בתאריך כחשו בפי שילה:

גם אזכיר תאריך חרבן מקדש מעט והוא חרבן בתי מדרשות ובתי כנסיות שבצרפת ובקצה פראנצה בזמני וזמן המערכה נסתי, והוא בעונותינו שנת ה' אלפים וס"ו, והיה הוא גם כן בחדש המוכן לפורענות הוא חדש אב יום שני לחרבן המקדש והוא העשירי באב והיה יום ששי, והסימן אב הטו"מא וי"כו בלא כח, כלומר יום ששי שנת י"לכו הלכנו, אי נמי ויגרשהו וי"לך, ויהיו ביניהם אלף רל"ח, יחוירנו מהרה אל מלכותו המקודש מקבץ נדחי ישראל:

ביובל תחלת המנין מי"ד שנה אחר שנכנסו לארץ, כבר קדם שמיציאת מצרים עד המנין ת"פ, במדבר היו מ', וי"ד כבוש וחלוק הרי נ"ד, ואז התחילו למנות, תגרעם מת"פ וישאר ת"נו ואז נבנה בית ראשון, חבר עליו ת"י מחבית ויהיו תת"לו ואז נחרבה הראשונה ת"ת הם י"ז יובלות, אם כן אל ול' מהיובל הי"ז נחרבה ואל י"ד אחרון היה יובל, ולזה כאותם ע' שנה של גלות בבל אל י"ד מהם היה יובל, חסר י"ד משבעים נשאר נ"ו, ות"כ שעמדה הרי תע"ו, ואז נחרבה בשניה, ת"נ הם ט' יובלות וישאר כ"ו מהיובל העשירי, אם כן אל כ"ד שנה אחר החרבן היה יובל, נגרע כ"ד מק"עב וישאר קמ"ח, ואם כן תחלת מנין ליובלות הוא כן קמ"ח אל החרבן, דמיון לתאריכנו הנזכר, חבר קמ"ה ואלף החמישי שלם ופ"ב ויהיו אלף ור"ל, אלף ד' הם כ"ד יובלות ואנו בשנת השלשי' מיובל כ"ה, וכן על זה הדרך, וכבר אמרו חכמים ז"ל כשם שהשמטה משמטת שנה אחת לשבע שנים כך העולם משמט אלף שנה לשבעת אלפים, וכדאיתא פרק חלק:

הפרק השנים וחמשים.

בבאור מתנות עניים שהם פאה לקט שכחה פרט ועוללות. ונאמר הפאה היא לעניים בלבד כלומר כשקוצר או תולש שדהו יניח דבר מועט לעניים וזהו שכתוב לא תכלה פאת שדך, וחיוב זה באילנות כמו בשדות, עבר וקצר הכל או אסף כל הפירות שבאילנות לוקח מזה מעט ונותנו לעניים שנתינתו מצות עשה שנאמר לעני ולגר תעזב אותם, ואפילו טחנו קמה ולשו ואפהו פת הרי זה נותן פאה מן הפת לעניים, וכן צונו יתע' בלקט כשהוא קוצר ומאם אלומיו שלא ילקוט השבלים הנופלות בשעת הקציר אלא שיונחו לעניים שנאמר ולקט קצירך לא תלקט, עבר ולקטן אפילו טחן ואפה נותן לעניים שנאמר לעני ולגר תעזוב אותם, וכן צונו יתברך בשכחה שהמעמר ושכח אלומה אחת בשדה הרי זה לא יקחנו שנאמר ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו, עבר ולקטו אפילו טחן ואפה נותנו לעניים שנאמר ולגר ליתום ולאלמנה יהיה, וכן בפרט שנפרט כן הענבים בשעת בצירה, וכן בעוללות שנאמר וכרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט, וכל אלו מצות לא תעשה הניתק לעשה ואם לא קיים עשה שבהם לוקה, וכבר התבאר זה בספרת מכות גבי פאה, וכל אלו המתנות אינן נוהגות כן התורה אלא בארץ ישראל שנאמר ארץ קציר ארצכם, אבל חכמים אמרו שהפאה נוהגת בחוצה לארץ מדבריהם. כתב הר"ם נראה לי שהוא הדין לשאר מתנות עניים או שהם כלם נוהגין בחוצה לארץ מדבריהם, ודע שבענין תבואה יש שני דברים קמה ועומר, הדברים החייבין בקמה הם לקט ופאה, וחובת העומר הוא השכחה, ובכרם שנים והם פרט ועוללות, והקמה הוא שעדיין אינו נקצר, והעומר הוא האלומה

הנעשית מן הקציר אלא שבקמה נוהג בה גם בן חיוב השבחה כמו לעמרים והיינו שכתוב ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו, והביאתא פרק ששה קמה שיש בה ס׳אתים ושבחה אינו שכחה, הא פחות הוה ליה שכחה, הרי שנוהג אפילו בקמה, וכן משנה הקוצר בלילה והמעמר יש לו שכחה, הרי שהוכיר שכחה לקוצר כמו למעמר, והקוצר אין ספק שהוא בקמה והמעמר בעמרים:

הפאה אין לה שעור כן התורה אלא אפילו שבולת אחת פוטרת אבל מדרבנן יש לה שעור, דתנן פרק קמא אין פוחתין לפאה מששים בין בארץ בין בחוצה לארץ, ועדיין מוסיף על שעור זה לפי גודל השדה אף על פי שהעניים מועטים ולפי רוב העניים אף על פי שהשדה מועט, ולפי מה שעונה השדה שאם זרע מעט ואסף הרבה שהרי נתברך מוסיף לפי חברכה, וכל המוסיף בפאה מוסיף בשכר ולתוספת זה אין לה שעור, ומה ששנינו ואלו דברים שאין להם שעור הפאה וכו׳, מפרש לה בתוספת הפאה אין לה שעור מלמעלה כלומר משקצר שבולת אחת נתחייבה שדהו פאה אבל קוד׳ שקצר לא נתחייב, בקש לעשות כל שדהו פאה עושה, אבל יש לה שעור למטה כדתנן אין פוחתין, ריש מסכת חלה אלו חייבין בחלה ופטורין מן המעשרות הלקט והשכחה ופאה והפקר וכו׳, ירוש׳ אמר יוחנן בשם ר׳ ינאי זה אחד משלשה מקראות שהן מחוורין בתורה ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך ממה שיש לך ואין לו אתה חייב ליתן לו מעשר יצא הפקר לקט שכחה ופאה שידך וידו שוין בהן, מסכ׳ נדה פרק בא סימן כל שהוא חייב בפאה חייב במעשרות ויש שהוא חייב במעשרות ואינו חייב בפאה, פרק המניח את חבד בעל חבית שהניח פאה מצד אחד ובאו עניים ונטלו מצד אחר זה וזה פאה, ולפטרו ממעשר קאמר כדתניא חמפקיר כרמו והשכים ובצרו חייב בפרט ובעוללות בשכחה ופאה ופטור מן המעשר, הדברי׳ החייבים בפאה דתניא, כלל אמרו בפאה כל שהוא אוכל ונשמר וגדולו מן הארץ ולקיטתו כאחת ומכניסו לקיום חייב בפאה, התבואה והקטנית בכלל הזה, ובאילן האוג והחרובין והאגוזין והשקדים הגפנים והרמונים והתמרים חייבין בפאה, ר״א שאף על פי שהמשנה לא מנה אלא שמונה אילנות אלו אילנות דכותיהן כמו הבטנים והערמונים נמי חייבין בפאה, דדכותי׳ במעשרות לא תנינן אלא אגוזים ושקדים ושבקינהו להני משום דדמיין להו, אוכל להוציא הכופר והוא אל חנה והנילוג שהוא העצפור, ור״א הנילוג והדומה להם שנאמר ובקרבכם את קציר ארצכם ואינו נופל אלא על דבר הנאכל, נשמר כלומר שיושב שם שומר, לאפוקי הפקר שנאמר תעזוב אותם והפקר כבר משולח ונעזב, ולקיטתו כאחת כלומר שיאסוף אותם בפעם אחת לאפוקי תאנים וכיוצא בהם שאין לנו לחייב בפאה אלא כל דבר שנאצר באוצר כגון חטה ושעורה שכן כרתוב פאת שדך בקוצרך ושם קצירה לא יפול על שדה ירק, הרי יש לנו מכניסו לקיום אלא שאין לקיטתו כאחת כמו תאנים, ויש לקיטתו כאחת אלא שאין מכניסו לקיום כירק, וירק שמכניסו לקיום על ידי דבר אחר כגון ראשי לפתות אנשי ירחו הין נותנין מהם פאה וטיחו בידם חבטים וכדאיתא פרק נקום שנהגו, אבל הירק שמכניסו לקיום בלא דבר כמו הבצלים והשומים חייבין בפאה, וכדאמרינן טלבנות הבצלים, אבל הירק והקשואים והדלועים והאבטיחים והטלפפונות אינם בכלל זה, וחכי איתא בספרא, ושברי וחרדל אינם ירק אלא זרעים וחייבין בפאה וכדאיתא פרק ג׳, התבואה הוא שם כולל לחמשת המינים, וקטנית שם כולל האפונים והפולים והשומשמין חלוביא וכיוצא בהם, וטה שסיים המשנה בכלל זה, כלומר כשישליטו בהם אלו התנאים נתחייבו בפאה, ובאילנות הנזכרים נמצאים כל התנאים, האוג הוא הסמאק, תוספו׳ רבי יוסי ב״ר יהודה אומר רוטבות תמרה מטורות כן הפאה שאין ראשון ממתין לאחרון, מתני׳ מסכת טבול יום פרק ג׳ הירק אוכל זתים פטועים ותמרים רטובות כל שהוא רוצה למוץ גלעיניהן וגפל על בגדיו ועל כבר של תרומה טמא, וכן נקראים בערבי רטוב גם קורין לו בלח, וחכל אחד, תוספת פרק ב׳ ארבע מתנות בכרם פרט עוללות פאה ושכחה, בתבואה שלשה לקט שכחה ופאה, בשאר אילנות שתים פאה ושכחה, ואין בכל אחת מאלו המתנות טובת הנאה לבעלים אלא שהעניים נוטלין אותן בעל כרחן של בעלים ואפילו עני שבישראל מוציאין אותו מידו, ומתנות עניים אין עליהם חובת מעשרות ואפילו היו אותם המתנות ביד בעל הבית כגון שהחליפן וזהו ששנינו חמחליף עם העניים שלו פטור ושל עניים חייב:

מקום הפאה מתני׳ פרק קמא נותנין פאה בתחלת השדה ומאמעיתה ר׳ שמעון אומר ובלבד שיתן בסוף בשעור, תוס׳ ואם נתן בין בתחלה בין באמצע בין בסוף יצא, אמר ר׳ שמעון מפני ארבעה דברים לא יתן אדם פאה אלא בסוף מפני גזל עניים ומפני בטול עניים ומפני מראית העין ומפני הרמאין, מפני גזל עניים כיצד שלא יראה שעה שאין אדם שם ויאמר לעני קרוב בוא וטול לך פאה זו, מפני בטול עניים כיצד שלא יהיו עניי יושבי׳ ומשמרי׳ עכשו הוא נותן פאה אלא מתוך שנתנת בסוף הולך ועושה מלאכתו ובא ונוטלה באחרונה, מפני מראית העין כיצד שלא יהיו עוברים ושבים אומרי׳ ראו חיאך פלוני שקצר את שדהו ולא הניח פאה, שכן כרתוב בתורה לא תכלה פאת שדך, ומפני הרמאין כיצד שלא יאמרו כבר נתננו, ר״א שלא יניח את היפה ויטול מן הרעה, ובירושלמ׳ גרסי׳ נתן פאה בין בתחלה בין באמצע יצא דכתוב ובקוצרכם מה ת״ל לקצור אלא אפילו יש לך כמה לקצור, שדה שקצרוה גוים קצרוה ליסטים

כו׳ פשורה, מתני׳ בשקצרוה לאבדה אבל קצרוה שלא לאבדה חייבת. הפאה נתנת במחובר לקרקע כלומר להניח הפאה מחוברת לקרקע והיה בקציר וביוצא בו מדברים שאפשר לקטון וגדול לקחתם אבל בדלית כלומר בגפן ובדקל ובחלוקי אגוזים כלומר אגוזי פרך שהם אילנות גבוהים מאד בעל הבית מוריד ומחלק לעניים אפילו תשעה ותשעים אומרין לחלק ואחד אומר לבוז כלומר שיקח כל אחד מה שיוכל זה שומעין שאמר כהלכה, דהכי גרסי׳ לה בספרא תעזוב הנח לפניהם והם יבזבו, ובדלית ובדקל הפך, דהכי אמרינן התם יכול בדלית ובדקל, כלומר פאה של דלית ושל דקל שאין העניים מגיעין לבוז אותה אלא בסכנה גדולה בעל הבית מוריד אותה ומחלק בין העניים ואם רצו כלן לבוז אותה לעצמן בזמן אפילו צ״ט אומרי׳ לבוז ואחד אומר לחלק זה האחד שומעין שאמר כהלכה ומחייבין בעל הבית להוריד ולחלק ביניהם. הפאה אין קוצרין אותה במגלות ואין עוקרין אותה בקרדומות כדי שלא יכו איש את רעהו. שלש אבעיות ביום כלומר בקשורת שחרית חצות ומנחה שהם שעות ידועות לתת פאה והעניים יתקבצו שם. ירושלמי בשחר מפני המניקות בחצות מפני התינוקות במנחה מפני הנמושות, פי׳ בשחר הילדים ישנים, בחצות התינוקות דרכם לילך, במנחה הזקנים והם ההולכים על המקלות, מתה תרגום ירושלמי תיגרא, ובפרק אלו מציאות פירשו תיגרא. מסכת פאה פרק ד׳ מי שלקט את הפאה ואמר הרי זה לאיש פלוני עני אם הלוקט הוה הוא עני זכה בפאה וכה בדה האיש החוא דמגו דזכי לנפשיה זכי נמי לאחריני, אבל אם המלקט הוא עשיר לא זכה הפלוני שאמר אלא יתנה לעני הנמצא ראשון שהרי יצטרכו תרי מגו חד מגו דאי בעי מפקר נכסי׳ והוה ליה עני וזכי ליה שנחשוב כאלו הפקירם וחד שנאמר מגו דזכי לנפשיה זכי נמי לאחריני, וחד מגו אמרי׳ תרי מגו לא אמרי׳, והכי מסתברא מהחיא דמסכת בבא מציעא פרק קמא. גרסי׳ מסכת גיטין פרק הנזקין בסוף, עני המנקף בראש הזית מה שתחתיו גזל מפני דרכי שלום רבי יוסי אומר גזל גמור, רב כהנא הוה אזיל לחופל חזייה להחוא גברא דהוה קא שדי אופיי וקא נתין תמרי אזל וקא מנקיט ואכיל א״ל חיי דמר דבידאי שדיתינהו א״ל מאתריה דר׳ יאשיא רבה את קרי עליה וצדיק יסוד עולם (פירוש מנקף מרעיד ומנענע האילן כדי שיפלו הפירות) גזל גמור פרש״י ואפילו לר׳ יוסי דאו גזל דאוריתא הואי נפקא מינה מדר׳ יוסי להוציאו בדיינין ולרבנן לא נפיק, ומיהו לר׳ יוסי גזל מעליא לא הוי ליפסל לעדות ולעבור עליו בלאו, ואם לקט ונתן על גבי קרקע ביד הואיל ומטו בידיה גזל גמור הוא, אופיי (פי׳ טקלות), רבי יאשיא דמן הוצל הוה, ובערבי קורין לו מוצל, מאתריה דר׳ יאשיא את לפיכך אתה בקי בדיינין לפי שדורש ברבים ומודיעין. ויש כאן מקום עיון רב כהנא היאך היה אוכל מתנות עניי, ועוד למה הוצרך לומר חיי דמר דבידאי שדיתינהו, וכי רב כהנא לא היה נזהר מגזל מפני דרכי שלום, ונאמר על הראשונה דדילמי עני הוה ובדאמרי׳ פרק ערבי פסחים אמר ליה רב לרב כהנא פשוט נבלתא בשוקא ולא תיטא גברא רבה אנא זולא בי מילתא, או אם היה עשיר בעובר ממקום למקום מותר בלקט דאותה שעה עני הוא וכמו שקדם, והשניות ג״ל שמא היה סבור דגוי הוא וכיון דבישראל ליכא גזל גמור בגוי נמי ליכא משום חלול השם, ומ״ה א״ל בידאי שדיתינהו לומר אף על פי שאינך חושש לדרכי שלום קנייה גמורה יש לי בהם. המחליק בצלים לחים לשוק (פירוש החותך מגזרת מחליק פטיש) לגורן יבשים ומקיים נותן פאה לאו לעצמן ולאו לעצמן וכן באפונים כלומר בזרעונים שאין לו בכלל ירק הפטור, וכן בכרם, האמהות של בצלים כלומר הבצלים השמורים לזריעה חייבות בפאה, דאכילה על ידי הדחק שמה אכילה. או מפסיקין לפאה הנחל השלולית ודרך היחיד ודרך הרבים ושביל הרבים ושביל היחיד, הקבוע בימות החמה ובימות הגשמים הבור והניר וזרע אחר הקוצר לשחת אם חרש, ופירוש זה שמפסיקין וחולקין את השדה לעשותה שתי שדות ויתחייב להניח פאה לכל אחת מהן, (שלולית הוא תעלה וגולה מים שנמשכים ממנה אמת המים להשקות בהם מקומות אחרים), (ודרך היחיד ארבע אמות רוחב), ודרך הרבים שש עשרה אמה), שביל הרבים ושביל היחיד ושביל שבין שתי שדות לעבור משם לגן או לשדה הן לאיש אחד הן לרבים אף על פי שיחיד אותו שביל צר מאוד ובלבד שתהיה הדרך סלולה ותמידה בקיץ ובחורף, ואם אינו כן צריך שתהיה רחבה ד׳ אמות ליחיד וי״ו לרבים), (הבור הוא ארץ השממה), (חניר ידוע), (וזרע אחר כלומר שיזרע באמצע השדה זרע ממין אחר להפריש בו דין שני זרעים כגון שבשדה חטים באמצע יזרע פולים או זרעונים וביוצא בהם, וצריך שיהיה רוחב אלו השלשה כלומר בור ניר וזרע אחר כמו שלשה תלמים של שדה שהוא פחות מבירת רובע והה בשדה קטנה שהוא חמשים אמה על חמשים אמה או פחות אבל שדה יתירה על זה צריך שיהיה רוחב השלשה בית רובע או יתר, אבל זרע אחר כל שהוא מפסיק אמת המים שאינה יכולה ליקצר כאחת רבי יהודה אומר מפסקת, אבל החרים אשר במעדר יעדרון כלומר מקום קשה עד שאין הבקר יכול עבור כלומר שאינו יכול לחרוש נותן פאה אחת לכל. והר״ם פי׳ החרים אשר במעדר יעדרון מקום עולה ויורד ואי אפשר לחרוש בבת אחת. הכל מפסיק לזרעים כלומר כל אלו שאמרנו אבל לאילן אינו מפסיק אלא גדר והוא שיהיה גבוה עשרה טפחים, ואם היה שער כותש, כלומר שענפי האילנות הבדים והפארות נוגעין בגדר ומשולחין עליו אינו מפסיק, והחרובין כל שרואין זה את זה כלומר שאדם אחד עומד הנה ואחר שם

ורואין זה את זה, ולותים כל שיהיו ברוח אחת מן העיר, זרע שדה מין אחד אף על פי שעשה שתי גרנות נותן פאה אחת, שני מינים אפילו גורן אחת שתי פאות, ושני מיני חטים בכלל זה, כלומר עשאן גורן אחד פאה אחת, שתי גרנות שתי פאות, וזה הלכה למשה מסיני:

וכן זרעוני גנה שאינן נאכלין מצטרפין אחד מכ"ד בנופל לבית פאה ה"לם, עשר נטיעות כפזורות לבית פאה חורשין כל בית פאה בשבילן ה"לם, וכן עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית ה"לם, וכן עגול של דבלה שנטמאת מקצתו תורמין מן הטהור שבו הל"ם, וכן בין התירו כ"ערב קשה ברך הל"ם, וכן כ"ג שמן לתודה הל"ם, וכן רביעית שמן לנזיר ה"לם, וכן אחד עשר יום שבין נדה לנדה ה"לם, וכן גוד ולבוד ודוסן עקומה הל"ם, וכן שעורין חציצין ומחיצין ה"לם, וכן תפלין על קלף ומזוזה על דוכסוסטוס וספר תורה על גויל ה"לם, וכן שין של תפלין וקשר של תפלין ורצועות שחורות ותפלין מרובעות ומעברת דתפלין ה"לם, וכן כותבין ספר תורה בדיו ומסורגל ה"לם, וכן נכרכות בשערן ונתפרות בגידן ה"לם, וכן פחותה מכת שלש שנים אין ביאתה ביאה ה"לם, וכן החזן רואה מהיכן התינוקות קורין הל"ם, וכן האשה חוגרות בסינר בין מלפניה בין מלאחריה ה"לם. שדה שלקטה גוי פטורה, הלקט השכחה והפאה שכל נכרי חייבת במעשרות אלא אם הפקיר, אמר רבי עקיבא קרקע כל שהוא חייב בפאה, דסבירא ליה שדך כל דהוא משמע. ירושלמי רבי בשם ריש לקיש בעי הגע עצמך שהרי שם שבולת אחת עד שלא קצר אין כאן חיוב משקצר אין כאן שיור ומה פאה דקתני רבי עקיבא אמר רבי חנינא בשם רבי פנחס תפתר שיש שם קלח אחד ובו חמש שבלים. ירושלמי מסכת בבא בתרא פרק מי שמת תמן תנינן רבי עקיבא אומר קרקע כל שהוא חייב בפאה ובכבורים קרקע כל שהוא מה הוא א"מר מתניה תפרוך שנשתייר שם מקום שבולת אחת ומרגלית טמונה בה:

הלקט גרסי' פרק ד' איזהו לקט הנושר בשעת קצירה קצר מלא ידו תלש מלא קומצו הכדון הקוץ ונפל מידו לארץ הרי זה של בעל הבית, ומה שיפול מתוך היד מתוך המגל לעניים ומה שיפול מאחר היד אחר המגל לבעל הבית, ראש היד וראש המגל רבי ישמעאל אומר לעניים רבי עקיבא אומר לבעל הבית, והלכה כרבי עקיבא, שני שבלים לקט ושלשה אינם לקט וכדברי ב"ה. פרק אלו קשרים וכי דרכו של בועז לשאול בנערה אמר ר' אלעזר דבר חכמה ראה בה"ת שתי שבלים לקט שלשה אינן לקט. תוס' מס' פאה פ"ג אין שוכרין פועלי גוים לפי שאינן בקיאין בלקט. פ' הנזקין אין ממחי' ביד עניי גוים בלקט בשבחה ובפאה מפני דרכי שלום, ספק לקט לקט, וכן הוא בירושלמי לגר ליתום ולאלמנה יהיה א"ר בין מדידך בין מדידיה הב ליה. עוד ירוש' לא חטה כשפטו אביונך בריבו אבל אתה מטה לו במתנו' מכאן אמרו ספק לקט לקט ספק שכחה שכחה. גדיש שלא לוקט תחתיו כלומר שקבץ הערימות מהחטה על מקום שלא נלקט ממנו לקט שכל עניים קנסוהו שיתן מהערמה ההיא כל הנוגע ממנה בפני הארץ מחובר למה שיחיה שם מן הלקט, הרוח שפזרה העמרים אומדין ממה לקט ראויה לעשות ונותן לעניים. לא ישכור אדם את הפועל על מנת שילקוט בנו אחריו שגזל העניים. ירושלמי בעל הבית שעושה כן גוזל את העניים, (פי' שעכשו זה הפועל יכנה לו משכרו) ופועל שעשה כן גוזל בעל הבית ועניים, (פירוש שלוקח מבעל הבית לתת לבנו) וכ"ש שנותן לו מלוקטן של עניי', מי שאינו מניח עניים ללקט או שמניח אחד ואחד לא או שמסייע את אחד מהם הרי זה גזל את העניים על זה נאמר לא תסיג גבול עולם, וי"א גבול עולים, כלומר עולי מצרים:

והשכחה שני עמרים שכחה שלשה אינם שכחה, וכן בצבורי זתים וחרובים והוצני פשתן. העומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעל הבית או ששכחו בעל הבית ולא שכחוהו פועלים או עומר שעמדו עניים בפניו או שחפוהו בקש אינו שכחה, העומר שהוא סמוך לגפה ולגדיש (פירוש צבור עמרים) לבקר ולכלי שכחה, החוזק בעומר להוליכו לעיר ושכחו אינו שכחה, עומר שיש בו סאתים אינו שכחה שנאמר ושכחת עומר ולא גדיש. פרק המוכר את הבית אמר ר' אמי עומר שיש בו סאתים תורת עומר עליו וחורת גדיש עליו חורת עומר עליו דשני עמרים שכחה שלשה אינם שכחה תורת גדיש עליו דתני' עומר שיש בו סאתי' ושכחו אינו שכחה, מלבנות התבואה' שבין הותי', (פי' שורה של אילנות בין שורה לשורה יהיה שם תבואה) ב"ה אומר פאה מאחד ועל הכל וכ"ש אם ראשי השורות מעורבין שאין פאה אלא מאחד על הכל. נכרי שקצר שדהו פטור מן הלקט ומן השכחה ומן הפאה, והוא שאם קצרו ואחר כך נתגייר פטור כ"ש כשהוא בגיותו. שבולות שבקציר וראשה מגיע בקמה כלומר שנשארה יחידית שנמלטה מן המגל אם נקצרת עם הקמה לבעל הבית ואם לאו לעניי. תבואה שנתנה לשחת אין לה שכחה, כל חטמונים בארץ כגון חלוף שהוא מן מיני הבצלים והבצלים עצמן והשום והלפפות וכיוצא בהם יש להם שכחה, והמפרש לוף קולקום לא כיון שהרי שנינו מס' ערובין מערבין בלוף ובקולקס, ומס' מעשר ראשון פרק בתרא ר' מאיר אומר אף הקלקס ר' יוסי אומר אף הקוטעין ופטורין מן המעשרות ונלקחי' מכל אדם בשביעית זרע הלוף וכו'. הקוצר בלילה והמעמר והסומא יש לה שכחה, הרי לנו גם כן ראיה מכאן שיש שכחה בקמה בעמרים וכדלעיל. הרי מתכוי' ליטול את הגם אינו שכחה. הקוצר שהתנה שיקח שכחתו תנאו בטל שאין זה דבר

שבממון · כל זית שיש לו שם בשדה אין לו שכחה משום שנאמר ושכחת עומר בשדה עומר שאתה שוכחו לעולם יצא זה שאתה זוכרו לאחר זמן · גרסי׳ רבי יוסי אומר אין שכחה לותים, ואמר רבי שמעון בן לקיש לא אמר רבי יוסי אלא בראשונה שלא היו זתים מצויין, כלומר שבא אדריינוס קיסר והחריב את כל הארץ אבל עכשו שהזתים מצויין יש להם שכחה, ובגמרין פרק החובל אמר רב דיקלא דטעי קבא אסיר למקצייה, וכמה יהא בזית ולא יקצצו רובע דשאני זתים דחשיבי, והזמן שיש לו רשות לעני ליקח השכחה עד שיכלה הפרי מתחת האילנות כדאמרין כל זמן שיש לו תחתיו יש לו בראשו, כלומר כל זמן שיש לעני רשות לקחת השכחה מתחת האילן יש לו גם כן רשות לקחתו מן האילן עבר אותו הזמן אין לעניים שכחה, עני שראה כרי פאה בין בתבואה בין באילן אינו רשאי ליגע בה ואסורה משום גזל עד שתודע לו שהיא פאה:

בפרט איזהו פרט הנושר בשעת הבציר הרי בוצר עקץ את האשכל (פירוש חרדך) היסב׳ בעלים נפל לארץ ונפרט הרי הוא של בעל הבית, המניח את הכלכלה תחת הגפן בשעה שהוא בוצר הרי זה גזול העניים על זה נאמר לא תסגן וכו׳, שני גרגרים פרט שלשה אינן פרט:

בעוללות איזהו עוללות כל שאין לה כתף ולא נטף ואם ספק לעניים · תוספ׳ איזהו כתף סיגון המחוברות בשדרה זו על גב זו, איזהו נטף ענבים המחוברות בשדרה ויורדות, גרגיר יחידי עוללות · ומלת עוללות על שם עולל שהוא כעולל אצל האשכל, ולפעמים לוקחים חכמים ז״ל אפילו האשכולות בשם עוללות דאמרינן במדרש רות משל לכרם שנזדמנו לו שלשה אריסין רעים אחד מקטף בעוללות ואחד מזנב בגפנים ואחד עוקר בשרשים, (פירוש מזנב קוטע) וכדאיתא מסכת שביעית פרק ד׳ כרם שכולו עוללות לעניים וכדברי עקיבה · והזמן שהעניים זוכים בעוללות משיתחיל בעל הבית לבצור כרמו שנאמר כי תבצור לא תעולל, וכמה יבצור ויהיו זוכים בעוללות שלשה אשכלות שהם עושים רביע · הפרט והעוללות אין נוהגין אלא בכרם בלבד ובדלעיל · ויש זמן שכל אדם אפי׳ עשיר מותרין באלו המתנות אף על פי שהם של עניים, וזה שהתורה אמרה בחלק הנעזב לעניים לעני ולגר תעזוב אותם וכשפוסקין העניים מלבקשם הם מותרין לכל אדם שלא צוה הקדוש ברוך הוא לעזבם לאבוד או לעופות, ומסתברא שהוא הדין אם אין שם עני כדאמרי׳ פרק הזרוע והלחיים גבי מתנות כהנה ואם אין שם כהן מעלין בדמים ואוכלן מפני הפסד כהן מאי טעמא נתינה כתיבה בדבר, אבל לקט שכחה ופאה דלא כתיבה בדבר נתינה אי ליכא עני דשקיל להו לא צריך לאפוקינהו בדמי דכתוב לעני ולגר תעזוב אותם ולא לעורבים ולעטלפים, וכן נמי פסק הריף ז״ל · מסכ׳ פאה פרק בתרא מאמתי כל אדם מותרין בלקט משילכו הנמושות, ופירשו ז״ל פרק אלו מציאות מאי נמושות סבי דאזלי אתגרא ריש לקיש אמר לקוטי בתר לקוטי, וכן פסקו הגאונים שאחר המלקטים השניים כל אדם מותרין · תנן נמושות אבא שאול אומר משושות מאן דתני נמושות שבאין בסוף ומאן דתני משושות שהן ממשמשין ובאין, ר׳ יוחנן בן נורי היה יוצא אחר הנמושות ומביא פרנסתו של כל חשנה · פרט ועוללות משילכו העניים בכרם ויבאו הנשאר אחר כן מזרזר לכל אדם, ובזתים משתרד רביעה שניה והזמן נזכר במה שקדם · ומתנות העניים שבשדה שאין העניים מקפידין עליהם הרי הם של בעל השדה ואף על פי שעדיין לא פסקו העניים מלחזר אחר מתנותיהן, וזה שאין גופן קודש כתרומה, ואינו חייב ליתן להם דמיהם שלא נאמר בהם ונתן לעניים אלא תעזוב אותם ואינו מצוה לעזוב לתיה ולעופות אלא לעניים והא ליתנהו · תוס׳ גוי שמכר כרמו לישראל לבצור חייב בעוללות, ישראל וגוי שהיו שותפין בכרם חלקו של ישראל חייב ושל גוי פטור · מתני׳ נאמנין על הלקט ועל הפאה ועל השכחה בשעתן כלומר ונפטרו מעשרות, ובשעתן כלומר בימות הקציר · ירושלמי עד היכן אמר ר׳ חנינא עד מקום שדרכו לילך ולבא בו ביום, מעשה היה והאמין רבי לחמשה אחין בחמשה כורין של חטים, ואפשר כן בתמי׳, א״ל אין מיכא צבחר ומיכא צבחר כורא סליק, (פירוש צבחר מעט), ועל מעשר עני נאמן בכל שנתו, נאמנין על החטים אבל לא על הקמח ולא על הפת, נאמנין על השעורה של אורז ואינן נאמנין עליו בין חי בין מבושל, כלומר נדוש ואפי׳ שמנהגו לתתו בשבלי׳, נאמן על פול ועל גריסין בין חיין בין מבושלים, נאמנין על השמן לומר של מעשר עני הוא ואינו נאמנין לומר על זיתי ניקוף הוא, כלומר זתים שחובטים אותם העניים, וטעם חיותו בלתי נאמן בקמח ופת וזולת זה מאותם שהזכרנו, לפי שאין דרך שיותנו כך, וטעם היותו נאמן על הלקט ועל השכחה והפאה כשיאמר זה הקמח מורע לקט שכחה ופאה טחנתיו ואינו נאמן באומרו מזיתי ניקוף דרכתיו לפי שאי אפשר לדרוך ולטחון דבר מועט · נאמן על הירק החי ולא על המבושל אלא אם כן היה לו דבר מועט שכן דרך בעל הבית להוציא מלפסו, ולפם הוא שם כלי שמבשלין בו כל הירקות, תוספ׳ רבי יהודה אומר מקום שדורכין את העוללות נאמן עני לומר יין זה של עוללות הוא:

הפרק השלשה וחמשים ·

בנטע רבעי · נטע רבעי כלו קודש הכתוב יחיד כל פרין קודש, ודינו שיעלה לירושלם ויאכלנו בעליו שם כמעשר שני בשוה, ואין לכהן בו כלום · ספרי ואיש את קדשיו לו יהיו משך הכתוב כל הקדשים ונתנן לכהן ולא שייר מהם אלא תודה ושלמים ופסח ומעשר בהמה ומעשר שני ונטעי רבעי שיהא לבעלים · כתב הר״ם הלכות מאכלות אסורות פ״י יראה לי שאין דין נטע רבעי נוהג בחוצה לארץ אבל אוכל פירות שנה רביעית בלא פדיון כלל שלא אמרו אלא בערלה, אבל בארץ ישראל נוהג בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, חורן קצת הגאונים שכרם רבעי לבדו פודין אותו בחוצה לארץ ואחר כך יהיה טותר באכילה ואין לדבר זה עקר · כתב ראב״ם פרשת קדושים תדעון גבי כרם רבעי והאידנא בחוצה לארץ פריק ליה וקלי ליה לדמיה והדר משתרי ליה למיכליה בשתא חמישתא, וכי פריק ליה מייתי חמשא אשכולות מאותו הכרם ארבעה מארבע פינותיו ואחד מאמצעיתו ומביא חמים או שעורים ומניחן זה כנגד זה ומברך על פדיון הכרם ואומר תיחול קדושתיה דהאי פרדסא על הדין חטי או שערי תלת זמני וקלי לחו להנך חטי או שערי ושדי לחו למשקינא דפרדסא כי היכי דליתברך · וכי אמרי׳ כרם רבעי מחייב למפרק ונטע רבעי לא מחייב למיפרק ה״מ בחוצה לארץ אבל בארץ לא שנא כרם רבעי ולא שנא נטע רבעי כלהו בעי למיפרקינהו · יש לנברי נטע רבעי שאם בא לנהוג במצוה זו הוא קודש כשל ישראל, גדר כרם שתים כנגד שתים ואחת יוצאה וכו׳ :

גפן יחידית אינה צריכה פדיון שאין זה כרם וכדמוכח פרק כיצד מברכין דקיימא לן כל המקל בארץ הלכה כמותו בחוצה לארץ, ופדיון אפשר דאינו במחובר וכדאיתא בתוספות מסכת מעשר שני פרק בתרא ב״ש אומר אין פודין אותו ענבים אלה יין ב״ה אומר יין וענבים אבל הכל מודים שאין פודין במחובר, וכן פסק הר״ם הלכות מעשר שני פרק ט׳, וכתב גאון דהתם טעמא משום דבמחובר לא בקיאי בשומא דאלו בקיאי בענבים שרי לב״ה, ופרק מרובה אמרינן בצנועים דמחללין במחובר והתם עבוד תקנה שלא יבאו לידי תקלה · כתב הרשב״א הילכך בזמן דקיימא לן כשמואל דאמר הקדש שוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחוללי מוקמינן ליה אדינא דאורייתא ואף במחובר שפיר דמי · פירות שנה רביעית כלה אסור לאכול מהם בארץ ישראל עד שיפדו · ירושלמי אמר רבי זעירא הלולים חילולים לא מתמנעים רבנן בין ה׳ לח׳ ומאי קאמר רחמנא אחליה לקדושתיה והדר אכליה בכל מקום · מסכת מעשר שני כיצד נטע רבעי מניח הסל על פי שלשה ואומר כמה אדם רוצה לפדות לו בסלע על מנת להוציא יציאות מביתו כלומר עבודות הצריכות לאילנות והשמירה מהגנבים וכיוצא בהם, וטניח את המעות ואומר כל הנלקט מזה מחולל על המעות האלו מכך וכך פאין בסלע, ובשביעית פודהו בשווי שאין שם לא שומרים ולא פועלים, ואם היה הכל מופקר אין לו אלא אלא שכר לקיטה בלבד כלומר בשביעית אינו יכול לחשב יציאות שאין שם עבודת קרקע ולזה אין לו לפחות מדמיו אלא פודהו בשווי, אם היה הכל מופקר וכו׳, כגון שהיה הסל שוה סלע ושכר הלקיטה איסר פודה בסלע פחות איסר · הפודה נטע רבעי שלו מוסיף עליו חומש בין הוא שלו בין שנתן לו במתנה, ואת המתנה אינה קיימת אלא אם נתן לו הפירות קודם שחל עליהם קדושה והוא קודם שיבא לעונת המעשרות שאחר כך הם ממון גבוה כמעשר שני, וחכי תניא אם גאל יגאל איש ממעשרו שתי גאולות הם אחת של נטעי רבעי ואחת למעשר שני · כרם או תים של רבעי הצה פודה אותם בענבים ותתים רצה פודה יין או שמן, אבל שאר פירות אין משנין אותם מבריתן · כרם רבעי אין לו שכחה פרט ועוללות ואין מפרישין ממנו תרומה ומעשרות אלא כלו עולה לירושלם, או נפדה ויעלו הדמים ויאכלו בירושלם כמעשר, וכדאיתא מסכת מעשר שני פ״ה כרם רבעי עולה לירושלם מהלך יום לכל צד ואזהו תחומה אילת מן הדרום עקרבת מן הצפון לוד מן המערב, והירדן מן המזרח, ובשרבו הפירות תקנו שיהיה נפדה סמוך לחומה ותנאי היה הדבר אימתי שיהיו יחזור הדבר לכמות שהיה ר׳ יוסי אומר משחרב בית המקדש היה התנאי חוה ותנאי אימתי שיבנה בית המקדש יחזור הדבר לכמות שהיה · כתב הר״מ ז״ל בחבור ענבי׳ של כרם רבעי התקינו ב״ד שיהיו עולי׳ לירושלם מהלך יום אחד לכל צד כדי לעטר ירושל׳ בפירות כדאית׳ מס׳ ביצה, ומשחרב ב״ה נפדה אפי׳ סמוך לחומה ושאר כל הפירו׳ אפי׳ בזמן שב״ה קיים נפדה סמוך לחומה, ומיהו מתני׳ מוכח שהתקנ׳ היתה אחר החרבן שהרי היתה בשעת התנאי׳, ושעת התנאי פי׳ אותו ר׳ יוסי׳, ומלשון הר״ם נראה שהיתה קודם, אבל מטה שכתב ז״ל בפי׳ המשנה נראה שהוא מסופק בדבר שכתב ומכל מקו׳ לא נצריך היום שיעלה לירושל׳ בין שהיתה זו התקנה כשהיו הפירות מרובות קודם החרבן או שהיתה אחר החרבן, וחדין עמו ז״ל, שאם נעשה זה קודם החרבן קשו דברי רבי יוסי, ורבי יוסי נראה כמפרש לא כחולק, גם שאותו זמן אף על פי שהיו מרובים לא היו מונעים זה כי ברובם חדרת העיר, ואם הוא אחר החרבן היאך היו

אז מתקנים תקנות להרבה הוד והדר העיר והיא היתה ביד האויבים, ושתהיה התקנה קודם החרבן והתנאי אחר החרבן אי אפשר, עם ששנינו ורבנאי היה הדבר, לזה מסתברא שהדבר היה מוסכם בזמן הבירה שיעלה כרם רבעי וכשהיה החרבן וחזרו הפירות אז התקינו והתנו וכן נראה מסתמא דמתני', וכן נראה מהתוס' מסכת מעשר שני פרק בתרא דאמרי כרם רבעי עולה לירושלם מהלך יום בכל צד וכו', משחרב הבית ב"ד ראשון לא אמרו בו כלום ב"ד האחרון גזרו שיהא נפדה כמוך לחומה, וכיוצא בזה הוא ההיא דריש מסכת משקין אומר לך כך התנו כל הרוצה לבטל יבא ויבטל. כיצד פודין פירות נטע רבעי בזמן הזה אחר שאוסף אותם מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על פדיון נטע רבעי ואחר כך פודה את כלם ואפילו בפרוטה אחרת, ואומר הרי אלו פדויין בפרוטה זו ומשליכה לים המלח או מחללן על שוה פרוטה מפירות אחרות ואומר הרי כל הפירות הללו מחוללין על חטים אלו או על שעורים או וכיוצא בהם ושורפן כדי שלא יהא תקלה לאחרים ואוכל כל הפירות, ובשנה החמישית אוכל בלא פדיון כלל ככל חולין שבעולם, ובשביעית מפני שהוא חפקר מציינין כרם רבעי בקווזות אדמה (פירוש תלוליות) כדי שיכירו בני אדם שהוא רבעי וימשכו ידיהם ממנו עד שיפדה, וכדאמרי' מסכת מעשר שני פרק ח' כרם רבעי מציינין אותו בקווזות אדמה ושל ערלה בחרסית ושל קברות בסיד וממחה ושופך רשב"ג אומר במה דברים אמורים בשביעית והצנועים מניחין את המעות ואומרי' כל הנקפץ מזה מחולל על המעות האלו, (פירוש זה אדמה כי כמו שיש לו הנאה מהאדמה יש לו הנאה ממנו אחר הפדיון), (חרסית דלית ביה הנאה), (סיד לבן בעצמות), (וממחה ושופך כי היכי דליחוד טפי), רשב"ג אומר במה דברים אמורים שמציינין כרם רבעי וערלה בשביעית דהפקר נינהו כל השדות וצריך הציון להרחיק שלא יכשלו בפירות רבעי וערלה אבל בשאר שני שבוע אינך זקוק לציון אלא הלעיטהו לרשע ויכות, דמה לו לילך בשדה אחר או בכרמו ולגזול, והצנועי' לא היו מציינין כרם רבעי לא בשביעית ולא בשאר ימי השבוע אלא מניחין את המעות ואומרים וכו', וראש השנה שלו הוא ט"ו בשבט, כיצד נטע אילן מאבל בט"ו באב משנה עשירית שביובל הרי הוא תוך שני ערלה עד ט"ו בשבט משנת י"ג וטו"ב בשבט משנת י"ג עד ט"ו בשבט משנת י"ד הוא נטע רבעי וצריך פדיון, נתעברה השנה נתעברה לרבעי או לערלה, נטעו בי"ו באב משנת י' לא עלתה לו שנת עשר שנה אלא הוא ערלה י"א וי"ב וי"ג כלה והרי הוא נטע רבעי מראש השנה של שנת י"ד עד סופה, נטע הנטועה מראש חדש תשרי עד ט"ו בשבט מונה שלש שנים מיום ליום לערלה ומיום ליום לרבעי, ת"ר אילן שחנטו פירותיו קודם ט"ו בשבט מתעשר לשנה שעברה (ופי' חנטה התחלת הראותם ויציאתם). ירושלמי מסכת שביעית פרק ד' לקט תאנה ואיני יודע מרגי חנטה אמר רבי יונה מונה מאה יומין למפרע אם חל תוכן ט"ו בשבט הוא יודע מרגי חנטה, בנות שוח בכל שנה הן עושות צא שאין פירותיהם נגמרים עד שלש שנים כיצד יודע ר' יונה אומר מקשרן בחוטין. קלפי רימון והנץ שלו וקלפי אגוזים והגרעינים מותרין ברבעי בלא פדיון שנאמר פריו וזה אינו פריו, והכי איתא מסכת ערלה פ"ק, וכן בספרא. והנובלות כלן אסורות, הגרעינים הם הפנימיים כמו גרעיני תמרה או זית ודומיהם שיש בהן גרעין קשה, שזה הגרעין אצלם כמו הקליפה לרמון או לשקד. העלין והלולבין ומי גפנים והסמדר כלומר הפרח שממנו הפרי מותרין בלא פדיון. כל שחייב בערלה יש לו רבעי וכל שפטור בערלה אינו חייב רבעי, שנאמר שלש שנים יהיו לכם ערלים, ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים ליי':

הפרק הארבעה וחמשים.

בערלה. צונו הקדוש ברוך הוא שלא לאכל ערלה שנאמר שלש שנים יהיה לכם ערלים וכן ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו, שאינה נוהגת אלא באילן בלבד, והאוכל ממנו כזית לוקה, ולשון התורה האמתית הוא בארץ ישראל לחוד שנאמר כי תבואו אל הארץ ונטעתם וערלתם, ובחוצה לארץ הלכה למשה מסיני, וכדאמרי' סוף מסכת ערלה החדש אסור כן התורה בכל מקום והערלה הלכה והכלאים דברי סופרים, אילן הנטוע אם לכונת אבילה נטעו חייב בערלה וכדאמרי' הנוטע לסיג ולקורות פטור מן הערלה. הנוטע לרבים חייב בערלה כלומר מי שנוטע בתוך שלו ולא לעצמו אלא כונתו שיאכלום בני אדם כלם וכאלו הפקיר הצומח באותו אילן שנטע. הנוטע ברשות הרבים והגזלן שנטע והנוטע בספינה והעולה מאיר והנכרי שנטע של ישראל אם בשבירות אם בחנם חייב בערלה, אבל נטעו הגוי לעצמו ואחר כך קנאו ממנו הישראל אינו חייב בערלה, כן כתב חי"ם בפירוש המשנה, אבל בחבור כתב ז"ל והנכרי שנטע בין לישראל בין לעצמו חייב בערלה ורבעי, ולמטה נחוק מכתב החבור, אילן שנעקר והסלע עמו והוא העפר

המתעבה על עקר האילן ולקשיו נקרא סלע ועמד זה האילן במקום אחר, וכן שטפו נזר והסלע עמו אם יכול לחיות באותו עפר אינו חייב בערלה שלא נחשב זה נטיעה שניה וכאלו לא נעקר כמי ואם לאו חייב בערלה. העלים והלולבין והם ראשי הבדים הרכים ומי הגפנים והם המים היוצאים מהגפנים כשחותבין הגפן ביומי ניסן, והסמדר מותרין באכילה דאין הלכה כרבי יוסי פ"ק, אבל הבוסר אין חולק שהוא אסור. סוף פרק כל הגט ובשעת כניסת טים לבוסר וכרמבו בעלי התוספות ז"ל דמדקאתי ליה מים אם כן אין שם יין עליהם, ואם כן מי הבוסר מותרין במגע הגוי, ורת"ם אמר שאין אנו בקיאין מרזי בוסר ואם כן יש לחוש למגע גוי, ועוד שרש"י פי' שם, כניסת מים לבוסר לאחר שנסחט, אם כן לא איירי במה שבנום לתוכו, וכן החמיר ז"ל במגע החומץ גם כן. אמר רבי יהושע שמעתי בפירוש שהמעמד בשרף העלים ובשרף העקרים מותר בשרף הגפן אסור מפני שהוא פרי, (ופירוש זה שרף הוא שרף היוצא מן האילנות ועדיין הם ערלה), (פגים הוא לעולם שם חפרי שאינו מבושל), (ומעמיד כלומר כקפיא החלב) וקצרת בני אדם הם שמעמידים החלב בשרפים אלו, (ולולבין הם הענפים הרכים היוצאים בראשי הבדים הקשים והם רכים מאד), סמדר פי' הר"ם ז"ל הוא הפרח שממנו יצא הפרי, ואמרי' בספרא פרט לעלין ולולבין ומי גפנים וסמדר, והלכה כרבי יהושע, ענקוקלות והם ענבים שלא נתבשלו כל צרכן והפסידן הרוח המפסיד האילנות, והחרצני והזגין והתמד שלהם והוא השראתם במים, קליפי רמון כלומר החיצונה והנץ שלו קליפי אגוזים והגרעינים אסורין בערלה, ותניא את פרין לרבות את הטפל לפרין מאי היא שומר לפרי, ונאסרו קליפי רמון ונצו לא מפני שהם פרי אלא שהם ראויים לצביעה. כתב רא"ם וטרפא דאתרוגא דאיכא אינשא דאכלן שרן. פרק כיצד מברכין צלף של ערלה זורק האבוזנות ואוכל הקפרסן, פי' הראב"ד אבוזנות הם הפרי כשהוא סמדר, קפרסן הם הפרחים היוצאין עמו והם נושרים ואינו שומר לפרי מה שאין כן נץ הרמון שהוא שומר לפרי, וי"ט פרי וקלפה, והרי"ף הכי נמי פסק שזורק האבוזנות ואוכל הקפרסן, ומיהו הר"ם הלכות מעשר שני פסק בסמדר שהוא מותר ובקליפה שהיא אסורה, ואם כן הפי' הראשון נראה עקר, נמצא שהקפרים לאו פירא הוא ומברך פרי האדמה, ויש מתמיהים על דברי הרי"ף ז"ל במה שכתב ז"ל פלפלי רטיבתא בורא פרי האדמה דהא פלפל פרי עץ הוא וכדאיתא מסכת סכה, איברא דברי הרב נכוחי הם דכשום דלאו אורחיה לטיכל באפי נפשיה הוא והוה ליה כקפרס, אי נמי שעל התמורת הוא שדבר הרב, כבר ראית אדך הרים והראב"ד משתנים בפי' סמדר, ונראה כפי' הר"ם שתרגום ובוסר גומל יהידה נצה, ובוסרא מיניה סמדר, ואם כן הוא סמדר הוא נצה, והרי יונה אבן גגאח כתב בספר השרשים וראיתי לגאון שפי' מה שאמרה המשנה המכבד כרמו של חברו סמדר רואין אותו כמה הוא יפה קודם לכן וכמה הוא יפה לאחר מכן, אמר המפרש כגון שהפסיד פירות גפנים ועודן סמדר והוא קודם לבוסר שתחלת הוצאת הגפן פירותיה מוציא סמדר וסמדר כיון שגדל שלשים יום נעשה בוסר והרא"ה חולק על סמדר שהוא פרח הכרם, ובלשון ערב פק"את ע"כ, ומאי דאמרי' מסכת מעשר ראשון פ"ד רבי אליעזר אומר הצלף מתעשר תמורת ואבוזנות וקפרים רבי עקיבה אומר אינו מתעשר אלא אבוזנות מפני שהם פרי, (פי' צלף הוא כופרא), ובערבי כפא"ר, והוא אצלם ז"ל וראילן וכדאמרי' פרק אין צדין אף צלף באילנות, והוא קטן מאד ואולי לזה קראוהו עז באילנות. כתב רש"י פרק כיצד מברכין צלף לפי שגדלין בו כמדה מיני אבילה קרי ליה מיני נצפה, וכן הוא נוהר ריש מסכת דמאי ובלשון ערבי קורין למינים ולגוונים, צנף, והאמת שהדין עמו ז"ל, שהרי נאכלין עליו ומריגין לרכותם בתחלה, וזה פי' הר"ם קפרס, אחר זמן מועט יצא פרח והוא נאכל וזהו שפירש הר"ם תמורת, ואחר זמן מועט יצא הפרי והוא כשעור קשורת קטן כשהוא בתכליתו, וזהו שפי' הר"ם אבוזנות ובלשון ערבי פקום אכפא"ר, והלכה כרבי עקיבה, ונאכלים בכבישה והרבה מהם פרה בארץ הערבה, ומאשר חרבאר שצלף הוא הנצפה אשכח ריש מסכת דמאי, שפוטר הנצפה אפילו מן הדמאי, ומסכת מעשר ראשון פרק ד' מחייב הצלף לעשר, ועל כרחך דהא במשרמר הא בשאינו משתמר וכמו שכתבנו פרק כ"ו, וצלף יש בו אבילה לעליו לפרחו ולפריו כל אחד בהמצאו ותנא צלף וכל דמי ליה, והר' יצחק בן מלכי צדק פי' צלף הוא שם האילן, ובערבי קפר, הוא נצפא, תמורת הם לולבי הנצפא וכשהם רכים נקראין שיתי ואוכלין אותן לחים והם עקר העץ שיוצא מהם הפרי ועקר הפרי היוצא מהם האבוזנות, והקפרים הוא שומר האבוזנות ונקרא ניצא דפרחא, וירושלמי הקפרים והתמורת מין אחד הן ומעשרין מזה על זה אבל לא מהם על האבוזנות ולא מהאבוזנות עליהם, רבי עקיבה אומר מעשר אינו מעשר פי' מחצלף אין בו דבר שחייב במעשר אלא האבוזנות לחוד מפני שהם פרי הצלף ומדי אחרינא לא, עד כאן, הרי שהצלף שמו גם כן נצפא והוא עקר האילן, ועל כרחי יש בזה האילן שלשה מינים אלו שהם תמורת ואבוזנות וקפרים, ופי' הר"ם תמורת פרח, אבוזנות הפרי, קפרים הסריגים, והראב"ד פי' אבוזנות הוא הפרי כשהוא סמדר, קפרים הפרחים הנושרים ואינו שומר לפרי, ומלכי צדק פי' תמורת לולבין שמהם יצא הפרי, אבוזנות הפרי, קפרים שומר לפירי, ניצא דפרחא כלומר פרח, ומסכת שבת פרק שואל

ועלה בה צלף וממנה היתה פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו, נמצא שכלם מוסכמים בפי׳ אביונות, ומחלפים בפי׳ התמורה אלא שהראב״ד לא זכרו, שהלובנין הם הסריגים, הראב״ד ומלכי צדק מוסכמים שהוא פרח וכן יסכימו על כרחי׳ בפי׳ תמורת, בפי׳ קפריס, לפי לשון ההמון פה עמנו פי׳ הר״ם בקפריס יותר נראה, והפרח אינו שומר הפרי כפי מה שאנו רואין אלא כשנעשה הפרי כבר נפל הפרח והוא לבדו תלויבקפריס לר״ם ובתמורת לט״ץ, ומשם ילקטוהו, וסדורו לר״ם קפריס תמור׳ אביונו׳, וא הראב״ד ז״ל ומ״ץ ז״ל תמור׳ קפריס אביונות. תוס׳ מס׳ כלאי׳ סוף פ״ג צלף ב״ש אומר כלאי׳ וב״ה אומר אין כלאי׳ אלא או ואו טודי׳ שחייב בערלה. כתב הר״ם הלכו׳ מעשר שני האביונו׳ של צלף נותני׳ עליהם חומרי אילן וחומרי זרעים, כתב על זה הראב״ד ששנה כב״ש שעושין אותו ספק דאילו ב״ה אילן גמור הוא ואמרי׳ בברכות דאפילו בחוצה לארץ לא עבדינן כותיהו. ירושלמי ששה ספקות הן הצלף באילן כב״ש, כלי חרס בכלי נתר כב״ש, חולדת סנאים בשרצים כב״ש, אבל פול המצרי בורעים, ואנדרוגינוס באדם, וכוי בחיה דברי הכל, רבי חייא בר עוקבא אמר והמה טרקסין, (פירוש צלף פרק כיצד מברכין), (נתר תוס׳ הכלים), (חולדת הסנאים בכלאים). ספרי לא יאכל אין לי אלא שלא יאכל מנין שלא יצבע ולא יהנה ת״ל וערלתם ערלתו ערלים לרבות את כלם, ומ״ה הוא שהוצרך רבינא דקא שייף לברתיה בגוהרקי דערלה לאהדורי למר בר רב אשי דהוה שעת סכנה שמתרפאין בכל ואפי׳ באיסורי הנאה, דהא הוה ליה אשתא צמירתא, אי נמי דלא הוה עביד כדרך הנאתו, וכדאיתא פרק כל שעה (פי׳ גוהרקי בוסר של זתים קטנים והיה מושח ברגו בהם), ואין דרך הנאה אלא אחר בשול, או יאמר אין דרך הנאה במשיחה לרפואה אלא להדליק בו את הנר, וכדאמר׳ בגמרא שאם הניח חלב של שור הנסקל על גבי מכתו פטור דרך הנאתו להדליק ולמשוח בו עורות לא למשוח לרפואה, ואנשי הרפואה כתבו שהזתים חפנים הם קרים והמבושלים הם חמים, והותרו כלם בנטע רבעי לפי שהוא אינו אסור בהנאה אלא שהוא כמעשר שני שנאכל לבעליו, ולא יתקדש בו אלא פרי הראוי לאכילה, והנובלות כלן אסורות כלומר הנובלות מן האילנות מן חפירות קודם שנגמר בשולן, אסור בכל כלומר בערלה וברבעי ובאשרה ובנזיר, רבי יוסי אומר נוטעין יחור של ערלה ואין נוטעין אגוז של ערלה מפני שהוא פרי, ופירות ערלה אסורין בהנאה ואם קדש בהן את האשה אינה מקודשת מכרן וקדש בדמיהן מקודשת וכדאיתא פרק האיש מקדש, ואין מרכיבין בכפניות של ערלה, עבר ונטע האגוז הצומח מותר כשאר אילנות, וכן עבר והרכיב בכפניות, והטעם כוה משום דזה וזה גורם מותר הפרי אסור ואדמה מותרת, (יחזר פי׳ ענף אילן), (לולבי תמרה בתחלת צמיחתן קראום חכמים כפניתא) ודברי רבי יוסי אמת. הנוטע למצוה כגון לצורך לולב ואתרוג או זית למנורה חייב בערלה, הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה ואף על פי שאינו כארץ לענין זרעים הרי הוא כארץ לענין אילנות, אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה, אחד הנוטע גרעינה או יחור מהאילן או שנעקר האילן כלו ממקום למקום הרי זה חייב בערלה ומונה משעת נטיעתו. כתב הר״ם בחלק השלישי מספר חמורה פרק ל״ז שחדרכים המפורסמים לאדם שלשה, נטיעה הברכה והרכבה, ואל תביט למי שיורע גרעין או עצם הפרי שהתורה לא תלתה החקים אלא בדברים שהם על הרוב. האילן שנעקר ונשתייר בו שורש כחוט של מיתון שהוא מחט שמלפפין עליו הרוקטין את השני והחזירו למקומו ונטעו פטור מפני שיכול לחיות. מסכת ראש השנה פרק קמא אחד הנוטע ואחד המבריך ואחד המרכיב חייב בערלה, והוא שחתך חבד לגמרי אבל אם עדיין הוא מעורה באילן הוקן פטור וכן נמי כתב הר״ם. מסכת מנחות פרק רבי ישמעאל אמר רבי אבדימי אמר רבי יוחנן ילדה שטיבכה וקנה ובה פירות אפילו הוסיפו בטאתים אסור, וכן היא שנויה פרק הנודר מן היורק, פי׳ רש״י נטיעה של ערלה ובה פירות והרכיבה בוקנה שעברו ימי ערלתה אפילו הוסיפו הפירות בעובי לאחר שסיבכה במאתים של היתר יותר משהיו שם מן האיסור אסור, ואף על גב דערלה בטלה במאתים וכדאיתא בפסחים וכו׳, אפילו הכי הכא אסור דחד גופא הוא ובתר עקר אולינן, והר״ם לא כן פי׳ אלא דמוקים הא דרבי יוחנן באותה נטיעה פירות כלל בשעה שסיבכה, דבר זה לשונו הלכות מעשר שני ונטע רבעי פרק י׳ חתך בד אחד מן האילן הוקן והבריכו בארץ או הרכיבו באילן אחר ועקר הבד מעורה באילן הוקן הרי פטור, גדל זה לחוד שהבריך ועשה פירות ואחר נפסק עקרו שהיה מעורה באילן הוקן מונה משעה שנפסק ואותן הפירות מותרין מפני שגדלו בחיתר ואם חניחם אחר שנפסק העקר עד שהוסיפו אחד מכאתי׳ הרי אותם הפירות של ילדה אסורין שאין גדולי׳ התר מעלין את העקר האסור עד כאן, נמצא לרש״י תוספת גידול הפירות מאיסור לחיתר, ואל הר״ם מהיתר לאיסור, ולזה לרש״י נאמר שהוסיפו במאתים, ואל הר״ם שהוסיפו אחד מכאתים. מסכת סוטה פרק משוח מלחמה אמר רבי אבדימ׳ ילדה שסיבכה בוקנה בטלה, ופי׳ רש״י שסיבכה לשון בסבך שעשאה ענף בוקנה בטלה לגבי וקנה ואינה חייבת בערלה, מסתברא שזהו ביחזר לבדו בלא פירות, ויחזר ובר וילדה שלשתם עניין אחד הוא, כלומר נטיעת ערלה, והאומר שהמרכיב יחזר של אילן זה באילן וקן שאין בו משום ערלה נפקא ליה מהכא, אבל הר״ם ז״ל הא אמר שאם חתך הבד לגמרי שחייב, ואין נדע אם הוסיפו אחד

ממאתים, פי' הר"ם שזה יהיה משוער בזמן אם ילוקט זה הפרי ויניחוהו שישב לגמרי שלא נשאר בו לחות כלל וזה יעשה במאתים שעה אין ספק שבשעה אחת יוסיף בלחותו חלק אחד ממאתים, אם כן כשנניחהו שעה אחת יהיה אסור שהרי הוסיף אחד ממאתים. ספרא ונטעתם פרט למבריך ומרכיב ועולה מאליו, כלומר שאינו חייב בערלה, ועל כרחית בשעקרם קיים קא משתעי במבריך ששתל בארץ או במרכיב שמתח ענף כאילן לאילן ונטעו בו ועקרו קיים באילן הראשון, דאלו פסקו לגמרי חייב בערלה מהיא דראש השנה, ואי נמי איתא לההיא דסוטה, ומ"מ מסתברא דההיא דסוטה בשלא נפסקה הילדה מעקרה מיירי אלא זה היחור נטוע ואחר כן מתחו והרכיבו באילן זקן ואשמעינן שלא תהיה בהרכבה ערלה אלא כשהיא דרך נטיעה כלומר שהשורש נחתך לגמרי. עוד אמרי' פרק משוח מלחמה ואמר רבי אליעזר בן יעקב התם כרם כמשמעו הכא נמי נטע כמשמעו נוטע אין מבריך ומרכיב לא, א"כ מבריך ומרכיב אינו חוזר מעורכי המלחמה, ומסתברא דלדידיה ה"ש שאין ערלה נוהגת במבריך ומרכיב דהתם נמי נטיעה כתיבה בידה דכתוב ונטעתם כל עץ מאכל, ואף על גב דנחלקו עליו חכמים הא קיימא לן כל המיקל בארץ הלכה כמותו בחוצה לארץ, וא"כ לדבריו אפילו נפסק מן האב מותר לגמרי בחוצה לארץ אבל בארץ ישראל שאין הערלה שם מהלכות מדינה אלא דבר תורה מי שהבריך נטיעה בין נטיעות ישנות והפסיקו מן האב יחוש לעצמו ויציינה שלא תתעכב בנטיעות של היתר, ואם לא ציין הוה ליה בפלוגתא דרבי יוסי ורבנן פרק הנוקין, דתנן נטיעה של ערלה ושל כלאי הכרם שנתערבו בנטיעות אחרות הרי זה לא ילקט ואם לקט יעלו באחד ומאתים ובלבד שלא ירתכוין ללקוט רבי יוסי אומר אף המרתכוין ללקוט יעלו באחד ומאתים הא אירתמר עלה אמר רבא חוקה אין אדם אוסר כרמו בנטיעה אחת וכן כי אתא רבין אמר רבי יוחנן ומפרשי טעמיה דרבי יוסי ולחכי קיימא לן כותיה, (פירוש חוקה אין אדם נוטע נטיעה של ערלה בין שאר נטיעות בלא סימן משום הכי לאו גזרו), והר"ם הלכות מלכים פ"ו כתב אחד הנוטע ואחד המבריך והמרכיב הרכבה שאינה חייבת בערלה שחוזר, אם כן על כרחי' אית לן הרכבה חייבת בערלה וכההיא דראש השנה, והוא בשנפסק לגמרי, ויש הרכבה שאינה חייבת בערלה וכההיא דר' אבדן ודר' אליעזר בן יעקב והיא דספרא, והוא בשלא נפסק לגמרי, והר"ם הוא שפסק כרבנן דרבי אליעזר בן יעקב לענין שחוזר מעורכי המלחמה ואף על גב דאינה חייבת בערלה. תוס' אילן העולה בין מן הגוע בין מן השרשים חייב רבי יהודה אומר העולה מן הגוע חייב מן השרשים פטור, והר"ם כתב אילן היוצא מן הגוע פטור מן הערלה מן השרשי' חייב בערלה, הרי שהוא ד"ל סותר לת"ק והפך לר' יהודה, פרק המוכר את הספינה הקונה שני אילנות בתוך שדה חברו הרי זה לא קנה קרקע הגדילו לא ישפה העולה מן הגוע שלו מן השרשים לבעל הקרקע, הרואה פני חמה זהו מן הגוע ושאינו רואה פני חמה זהו מן השרשין. תוספות גוי שהרכיב עץ מאכל על גבי עץ פרק מונה לו משעת נטיעתו. פרק משוח מלחמה אמר רבי יוחנן משום רבי אליעזר בן יעקב ילדה פחותה משפח חייבת בערלה כל שנותיה דמיתחזיא כבת שתא והי"מ שתים כנגד שתים ואחת יוצאה ונכ אבל כוליה כרם לא קלא אית ליה. ירושלמי אמר רבי שמואל בר נחמני בשם רבי יונתן בשם ר' אליעזר בן יעקב הגומם כרמו פחות מטפח וגדל חייב בערלה מפני מראית העין וחכמים אומרי' עד שיגמום מעם הארץ, כלומר התם גידוליו חייבין בערלה, (פירוש נגמם נחתך) מעם הארץ ממוך לארץ, פרק נ"ו הוכרנו עוד הירושי' ותוספת אחרת בענין חמודיע מהו אילן ומהו ירק. הערלה עולה באחד ומאתים ואינו צריך להרים כל המחמץ והמתבל בערלה אסור, כלומר בשילוש אדם בשאור של ערלה והחמיץ הבצק אפילו יהיה אותו שאור פחות מכשעור כיון שנתפרסמה פעולתו נחוש לו ולא נחוש לא למאה ולא למאתים, וכן הענין בתבלין. בגד שצבעו בקליפי ערלה ידלק שהערלה אסורה בהנאה, נתערבו באחרים יעלו באחד ומאתים, תבשיל שבשלו בקליפי ערלה ידלק ששבח ערלה בתבשיל, נתערבו באחרים יעלו באחד ומאתים, תנור שהסיקו בקליפי ערלה אפה בו את הפת תדלק הפת נתערבו באחרות יעלו באחד ומאתים. תוספות תנור שהסיקו בקליפי ערלה אם חדש יותץ אם ישן יוצן אפה ובשל בגחלים מותר, והרי"ף והר"ם פסקו בין חדש בין ישן יוצן מטעם זה וזה גורם מותר, אבל הפת אסורה משום דיש שבח עצים בפת, והיא כסתם מתני' דהכא גם רבי אמרה כן פרק בל שעה אפה בו את הפת רבי אומר הפת אסורה ואפכוה לרבנן משום דהכי הלכתא, ומוקמינן לה בגמרא בשאבוקה כנגדו כלומר כל שעה שהייתה הפת בתנור היה דולק האור כנגד ואופהו שעבשו נהנה מן האיסור בשעה שהאיסור הוא בעין שואת האבוקה של איסור היא, ומ"ה אפה בו את הפת הפת אסורה, אבל בשלה על גבי גחלי' דברי הכל הפת מותרת שכבר כלו לחו לעצי איסור, וכן נמי בתוס'. ודין הערלה ופירותיה הוא שישרפוה והמשקין יקברו שאי אפשר לשרפן, והכי איתא מסכת תמורה פרק בתרא תרומה טמאה וערלה בשריפה, קשי' לי דרבינא הוה שיית בגהרקי דערלה משום דלאו דרך הנאתו הוה עביד ואין דרך הנאת אתרוג אלא לאכילה וכההיא שאמרו בגמרא שאם הניח חלב של שור הנסקל ע"ג מכתו פטור דדרך הנאתו לדדליק ולמשוח בו עורות, וניחא לי דאתרוג בעינן שיעור' ולחכי כיון דכתותי מיכתת שיעורי פסול דומיא

דשופר של עבודה זרה דאמרי׳ לא יתקע ואם תקע יצא ופירש הר״ן ז״ל דהני מילי עבודה זרה של גוי דיכול לבטלה אבל עבודה זרה של ישראל כיון דאין לה תקנה עולמית וכתותי מכתת שיעוריה וכן פסק הרי״ף ז״ל ומזה הטעם פסל הראב״ד ארזרוג של ערלה אפילו מיום ראשון ואילך דמיכתת שעוריהו, אבל הר״ז כתירו אחר יום ראשון:

גדסינן מכלתין בפיפא, וכן היא שנויה מסכרת קדושין פרק קמא ספק ערלה בארץ ישראל אסור ובסוריא מותר ובחוצה לארץ יורד ולוקח ובלבד שלא יראנו לוקט, מר בריה דרבנא מרתני לקולא יורד ולוקט ובלבד שלא ילקוט ביד, ואמר ליח לוי לשמואל אריוך ספק לי ואנא איכול, רב אויא ורבה בר רב חנן מספקי להדדי, כרם שהוא נטוע ירק וירק נמכר חוצה לו בארץ ישראל אסור ובסוריא מותר ובחוצה לארץ יורד ולוקט ובלבד שלא ילקוט ביד, (פירוש ספק ערלה הוא כשיהיה כרם הערלה ידוע וענבים נמכרים חוצה לו ולא נודע שהענבים מזה הכרם או מזולתו, ואמרם ובלבד שלא ילקוט ביד ענינו שזה האוכל לא ילקוט הוא בעצמו, אבל ילקוט לו זולתו, וזהו פי׳ הר״ם והראב״ד, וא״ת והא ק״ל דעבר לפני עור לא תתן מכשול וי״ל דהכא כשילקוט לו חברו שמותר לו לגמרי ובארץ ישראל אסור ספיקא לחומרא שאני אומר מכרם ערלה הוא, בסוריא מותר ספיקא לקולא שאני אומר מכרם היתר הוא, ובחוצה לארץ יורד ולוקח כלומר יורד בתוך כרם דערלה וקונה מן הענבים ובלבד שלא יראנו לוקט אלא שיקנה מן הלקוטים, וכן כרם נטוע ירק, ואף על גב דאמרי׳ בעלמא רוב וקרוב הלך אחר הרוב ורובה דעלמא פירות הדיארא נינהו ואם כן אפילו בארץ ישראל ידהו מותרין, איבא למימר דהכא ליכא רוב שאין דרך למכור בעלמא פירות במקום הזה, ורש״י פי׳ ספק ערלה כגון דלא ידעינן אם עברו על פרדם זה או על אילן זה שלש שנים אם לאו, או נמי כגון שיש בפרדם זה נטיעות ישנות וחדשות והגוי לקט ולא נודע מאיזה לקט, ואם כן לרש״י לא נחוש לקושית רוב וקרוב שלא יבא לפירושו. ודין ערלה הוא שתהיה נוהגת אפילו בשל גוי ואפילו בחוצה לארץ, וכן נראה מלשון הר״ם, וכן דעת רבינו שמשון, ויש בזה הרבה ראיות. קדושין פרק קמא חוץ מן הערלה והכלאים ואף החדש. ירושלמי רבי יונה בעי בעי ולמה לא תנינן אף החלה אמר רבי יוסי לא אתניין מתני׳ אלא דברים שנוהגין בישראל ונוהגין בגוים וחלה ליתא בשל גוים, עוד מסכת ע״ז פרק אין מעמידין גבנת חגוים מפני מה אסורה מפני שמעמידין אותה בשרף ערלה, עוד בתורת כהנים פרשת קדושים ונטעתם להוציא את שנטעו גוי קודם שנכנסו אבותינו לארץ יכול שאני מוציא אף מה שנטעו משנכנסו ישראל לארץ ת״ל כל עץ, וכן ענין של עיקר הם שזכרנו פרק מ״ח, דמשום דלא מהימנין ליה הוא דמותרין הא מהימנין ליה משמע דאסורין, ולאוקמינהו בשדה ישראל ושאירם גוי מוכרין דחיא הוא ואע״ג דההיא בשביעית קא מיירי, וכן מהא דספק ערלה דחוצה לארץ יורד ולוקח ובלבד שלא יראנו לוקט, משמע שזה הלוקח הוא לוקח מגינת הגוי דאי מגינת ישראל היאך יכול ישראל בעל הגינה ערלה, אלא על כרחי׳ מגינת הגוי הוא וא״ח נוהג בו ערלה, וא״כ הפי׳ הראשון נראה עקר. גוי וישראל שחיו שותפין בנטיעה התנו מתחלה טול אתה שני ערלה ואני כנגדן שנות חיתר מותר ואם לא התנו מתחלה אסור ובלבד שלא יבאו לחשבון כגון שיחשוב כמה פירות אכל הגוי בשני ערלה עד שיאכל הוא כנגדם שזה כמחליף פירות ערלה, נ״ל דהיינו טעמ׳ דאמרי׳ קדש אשרה בפירות ערלה אינה מקודשת מכרן וקדש בדמיהן מקודשת. מסכת עבודה זרה פרק קמא הנהו שתלי דערלה חוו גוי הוה אביל שני ערלה וישראל הוה אביל שני דהיתרא, כרב הראב״ד על זה שמותר למכור לגוי פירות שני ערלה לשלש שנים שהפירות לא באו לעולם ואין אדם מקנח דבר שלא בא לעולם ולא מכר לו אלא מקום הסוטרת ועצי ערלה מותרין:

הפרק החמשה וחמשים.

בחדש. הקדוש ברוך הוא שצונו במנחת העומר שנאמר והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן, וכתוב מטחרת השברת יניפנו הכהן, ושבת זה אינו שברת בראשית אלא יום טוב, וארת המנחה היא אחת משלש מנחות שהם לצבור והוא קרב לגבי מזבח, וכל המנחות סולת חמים חוץ ממנחת סוטה ועומר התנופה שהם של שעורים, ורמז לדבר שאת נקראת מנחת בכורים ושתי הלחם של עצרת נקרא בכורים ובאר שם ואמר בכורי קציר חטים אם כן אותם הבכורים שקדמו לוח בחמשים יום אינה אלא בכורי שעורים, אלא שהקבלה הוא העקר, וזה שיום שני של פסח שהוא יו״ט בניסן מקריבין יחיר על המוסף של כל היום כבש

לעולה עם עומר התנופה ומנו קבוע ולזה דוחה את השבת ואת הטומאה • אין מביאין מנחה זו אלא מארץ ישראל שנאמר והבאתם את עומר ראשית קצירכם • מצותו להקציר בלילה כלומר בליל י"ו בין בחול בין בשבת, ואם קצרוהו ביום כשר • מצותו להביא מן הקמה לא מצא קמה יביא מן העמרים • מצותו להביא מן הלח לא מצא לח יביא יבש, וקוצרין שלש סאין שעורים בשלשה אנשי' ובשלש קופות ובשלש מגלו', מביאין אותו לעזרה חובטין אותו וזורטין ולוקחין השעורים ומהבהבי' אותן באש באגוב מנוקב כדי שיהיה האור שולט בו שנאמר אביב קלוי באש, ואמרי' במנחת העומר הכתוב מדבר, ואחר שקולין אותו שוטחין אותו בעזרה ורוח מנשבת בו ונותנין אותו לרחים של גרוסות וטוחני את השלשה סאין ומכל שלשתם מוציאין עשרון שהוא מנופה בשלש עשרה נפה, והשאר נפדה ונאכל לכל אדם וחייב בחלה ופטור מן המעשרות, ולוקחי' זה העשרון של שעורי' ובוללין אותו בלוג שמן ביום י"ו בניסן ונותני' עליו קומץ לבונה כשאר מנחות ומניפו במזרח מוליך ומביא מעלה ומוריד ומגישו כנגד חודה של קרן מערבית דרומית כשאר מנחות וקומץ ומקטיר והשאר נאכל לכהנים כשירי כל המנחות • החטים והשעורים והכוסמין ושבולת שועל ושיפון הרי אלו חייבין בחלה ומצטרפין זה עם זה ואסורין בחדש מלפני הפסח ומלקצור לפני העומר ואם השרישו קודם לעומר העומר מתירן ואם לאו אסורי' עד שיבא העומר הבא, והכל כדאיתא מסכת מנחות פרק רבי ישמעאל • בספרא ראשית קצירכם תחלה לכל חנקצרים, במה דברים אמורי' בקציר שראוי לבא ממנו עומר להוציא השלחים שבעמקים הואיל ואין ראוי להביא ממנו קוצרין אותו מלפני העומר אבל לא יגדש, הקוצר קודם קצירת העומר אינו לוקח והקציר כשר, ואמרי' פרק מקום שנהגו וקוצרין וגודשין מלפני העומר ולא ניחו בידן • מצות עשה לספור שבעת שבתות תמימות מיום הבאת העומר שנאמר וספרתם לכם ממחרת השבת, מונה בלילה לא מנה בלילה מונה ביום • כתב הר"מ דקודי ונהגו העם לספור בלילה ואם שכח אינו סופר ביום ונהגו העם לספור ביום בלא ברכה, והרי"ף כתב ואי לא בריך עד למחר מברך ביממא בשם ה"ג • מונה מעומד מנה מיושב יצא, מברך תחלה מנה ולא ברך יצא • כתב הר"ו שאין אומר עליו זמן לפי שכל מצות שאומרי' עליהם זמן הם לקצת שמחה יצא זה שהוא לזכרון החרבן שהוא עגמת נפש, כן פסק הרשב"א בתשובת שאלה קמ"ו משקרב העומר הותר החדש מיד הרחוקין מותרי' מחצות היום ולחלן :

משחרב ביהמ"ק התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא יום הניף כלו אסור אמר רבי יהודה והלא מן התורה אסור שנאמר עד עצם היום הזה מפני מה הרחוקין מותרין מחצות היום ולחלן מפני שהם יודעין שאין ביהמ"ק דין מתעצלין בו, ואותו חצות הוא לחצות יום ירושלם לא לחצות יום עיר שהסבו, וכבר ידעת שהעיר או המקום שאורכו למערב ירושלם חצות היום קודם בירושלם מהיותו שם ואם הוא למזרחה ההפך, והשעור לפי מספר מעלות האורך, והנה בין עיר הקודש ועיר מקום מושב אבותי ושמה פלוראנצה בארץ אנדלוס כשתי שעות ושליש :

בזמן הזה שאין שם מקדש בחטאינו אסור לאכול חדש יום הניף כלו שהוא יום י"ו בניסן מן התורה דעד ועד בכלל • כתב הרי"ף ז"ל סוף מסכת פסחים סבר לה כרבי יהודה דאמר והלא מן התורה הוא אסור שנאמר עד עצם היום הזה עד עצמו של יום וקסבר עד ועד בכלל וחייש לספיקא, הילכך שבסר דספקא דשתסר הוא לא אביל עד לאורתא וכן הלכתא, וכן נמי כתב הר"ם ובזמן שאין מקדש כל היום אסור מן התורה ובזמן הזה במקומות שעושין שני ימים החדש אסור כל יום י"ו בניסן עד הערב מדברי סופרים • אמר רבי יצחק אכל לחם וקלי וכרמל לוקה משום לחם משום קלי ומשום כרמל וכרמל תרגום פרוך, וכן נקרא בערבי פריך, ודין זה בכל מקום ובכל זמן בין בארץ בין בחוצה לארץ בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, תי"ובזאמי"ן :

הפרק הששה וחמשים •

בכלאים . והם שלשה מינים, כלאי זרעים, כלאי בהמה, כלאי בגדים • כלאי זרעים שנונו הקדוש ברוך הוא בתורתו הקדושה שלא נזרע כלאים, ובלאי זרעים או לא נאסרה זריעתם אלא בארץ ישראל ומי שזרעם שם חייב מלקות מן התורה, ובחוצה לארץ מותר אפילו לערב זרעים לכתחלה ולזרעם וכדאמרי' מסכת קדושין פרק קמא רב יוסף מערב בזרוני וזרע, (פירוש בהדי הדדי), אבל בארץ ישראל אחד הזורע ואחד המנכש ואחד המחפה, כגון שהיתה חטה אחת

ושעורה אחת מונחים על גבי קרקע וחפה אותן בעפר בין בידו בין ברגלו בין בכלי חרש זה לוקה, ועציץ נקוב בארץ, ואסור לזרוע בלאים לגוי, וטורח לו לגוי לזרוע לו בלאי זרעים, ואסור לו לאדם לקיים בלאי זרעים בשדהו אלא עוקרם ואם קיים לוקה, ואין אסור משום בלאי זרעים אלא זרעים הראויים למאכל אדם לא המרים או אותם שעשויין לרפואה וכיוצא בהם, הזורע זרעי בלאים וכן המרכיב אילני בלאים אף על פי שהוא לוקה חרי אלו מותרין באכילה אפילו לזה שעבר וזרעם שלא נאסר אלא זריעתם לחוד:

חזרעים יש בהם שמותר חלוקים, וכל אחד לו דין חלוק, שם תבואה תחתיו חמשת המינים, וכן הוא פרק הנודר מן הירק רבי מאיר אומר הנודר מן התבואה אינו אסור אלא חמשת המינים, שם קטני' תחתיו פולים ואפיני' ועדשים ודוחן אורז ושומשמין הפרגין והספיר, וכיוצא בהם, וכלם יקראו זרעוני שדה, שם זרעני גנה תחתיו הזרעים שאינם נאכלין כמות שהן אלא הפרי שלהם כגון בצלים ושומי' חרדל וחציר קצח ולפת וכיוצא בהם וזרע פשתן הוא שנכנס תחת זה השם, שם דשא הוא הצמח קודם שנכר הזרע ונקרא ירק, ויש מזרעוני גנה זרעים שאין דרך בני אדם לזרוע מהן אלא ערוגות ערוגות קטנות כגון הלפת והצנון והתרדין והבצלים והכספר והכרפס והחזרת וכיוצא בהם ונקראים טיני ירק. תוספות פרק ג' זה הכלל כל המוציא עלין מעקרו הרי זה ירק וכל שאין מוציא עלין מעקרו הרי זה אילן. ירושלמי מסכת ערלה פרק ה' תני רבי חנינא העולה מגזעו מן אילן משרשו מן ירק התיבן הרי כרוב עולה מגזעו כאן בוראי כאן בספק:

מסתברא לפי זה הענין שהפרי שנמצא ממנו בארץ הערב מאד וקורין לו אלמוו שמברך עליו בורא פרי האדמה, שהרי העלין עולין לו מעקרו, והוא גבוה מאד וכלו מושרשו ומעלה גלדי גלדי כגלדי בצלים, ולעולם שתוך על פלגי מים, ולפי' לא נוכל לתת בו חלוק בין הגדל בגנה לבין חוגל בשדה כמו שנעשה בנרקים דאמרי' בפרק כיצד מברכין ונרקים דגינוניאתא מברכין עליהו בורא עצי בשמים, דדברא בורא עשבי בשמים, ומסתברא שמח שנברך לזה חמין עצי בשמים מפני שכשהוא מתייבש נעשה קנה שלו כשל פשתן, (ונרקים פירש האיי גאון נרגים, ונרקים הוא תרגום חבצלת השרון, וכן הר"ם כרתב בספ' אהבה, נרגים בג"מול, וכן הוא בלשון ערבי, וזה י"ל אלמוו לעולם בגנה שסתמו על רוב מים וקנה שלו אינו מתייבש אלא מתעפש, ובלשון חכמים ז"ל אינו זה לשים כ"ף או קו"ף במקום ג"מל שהרי מסכת חלה ומסכת שביעית בספרים המדוייקים תמצא מארץ ישראל עד מוב שכתוב גויב בגמ"ל, וכן תמצא כיוצא בזה בהרבה מקומות, ודע שהערביים שוכני מדברות דבורם הוא שעושין מכ"ף וקו"ף גמ"ל ואין כן בשאר הישמעאלים הבייתים, ולשון תורה לחוד ולשון חכמה לחוד כרחלים ורחלות דפרק ראשית הגז), ומזה הטעם בעצמו מסתברא כדעת כל הגאונים שהזכיר הר"ם הלכות ברכות פרק ח' שאמר ז"ל על הסוכר ועל המוצץ קנים שלהם מברך פורא פרי האדמה שהרי עליו עולין משרשו אלא שהוא אמר שאין מברכי' עליו אלא שהכל, ושמא דהוה ליה לרב ז"ל בפחיטת פירות, ומתוך כך מסתברא לעניותנו שהפרי הנאכל חרבה בארץ הצבי ובארץ אנדלוס ושמו אל בדא נגאן ובלשון לעז אל ברגניאש שהם אסורות לעולם משום ערלה, וזה שהרי הוא פרי אילן שאין עלים עולין מעקרו וגזעו מחליף, ולעולם יצטרך לזרעו ונטעו בכל שנה ושנה אלא בארצנו וארץ הערב שידעת גבולה מים סדום לים כנרת שהיא ארץ חמה ביותר ומרקקים כמו שרת שנים ואל יותר מה שיהיה שלש שנים, אם כן זה הפרי לעולם הוא ערלה וערלה נוהגת בשל גוים, וכדאיתא בירושלמי זכרנוהו פרק נ"ד וכן פסק הר"ם בחבור, ואין כאן ספק לי ואנא איכול שהרי מתחלת בריאותו ממוגו הוא שלא יתכן שיהיה אלא ערלה ודאי בכל מקום ובכל זמן, א"ר חננאל א"ר חני חלפי דימא מברכינן עליה בורא עצי בשמים אמר רב זוטרא מאי קראה והיא העלתם הגפה כיון דאיכא פשתן דאיקרי עץ וחליש וכריך כורתיהו אינדו נמי עץ ואלו עץ אל בדאגנאן תקוף ולא כריך. מתני' פרק קמא החטין והזונין אינן כלאים זה בזה השעורים ושבולת שועל הכוסמין והשיפון והפול והספיר והפרקדן והטופח ופול הלבן והשעועית אינן כלאים זה בזה כלומר כל אחד עם הדומה לו כגון חטים עם זונין. בראשית רבה בר טוביא בשם רבי יצחק אמר אף הארץ וגזות הוי זרע לה חטין ומסקא זונין, שעורים עם שבולת שועל, כוסמין עם שיפון וכן כלם. (פירוש הספיר הוא אל מאש), (הפרקדן הוא אל גולבאן), (הטופח הוא הרטמאן והוא נודע אצל הרופאים ואמר עליו בן צינא הרמטאן, הם גרגרים חוקים ככח השעורים אבל הוא ממוצע בין השעורים והחטה והגרש העשוי ממנו ועשבו יותר קובץ מגרש השעורים), (שעועית הוא לוביא), וכן הוא בירושלמי פרקדן גילבונא, שעועית פסילתא, אמר רבי יונה נקרא שמה שעועית שמשעשעת הלב ומהלכרת את המעים, אחרי חכמי האמת לקטו אנשי הרפואה שסגלוה במשלשלת. עוד בירושלמי אמר רבי יונה בוצראה הדין פולא מצראה כד הוא רטוב אינון צוחין ליה לובי וכד הוא נגיב צווחין ליה פולי המצרי. מסכת יום טוב פרק בתרא, מאי שנא חטים בשעורים דכא קאמר להו דהוה ליה מין בשאינו מינו, הקשות והטלפסין אינם כלאים זה בזה, חורת וחורת גנים

עולשין ועולשי שדה כרשינין וכרשיני שדה כסבר וכסבר שדה חרדל וחרדל מצרי דלעת המצרית והרמוצה ופול המצרי והחרוב אינם כלאים זה בזה, (פירוש הקשורת הוא אלפקום), (טלפפון הוא אל ביאר), (חורת וחורת גניות ופרדסירת), (עולשין ועולשי שדה א הנדבא), (פרדסות וסדבריות), (כרשינין חציר גני ופרדסים), (וכן כסבר), (חרדל וחרדל חמצרי חרדל מדינה והמצרי), (דלעת המצרית יחדו), (הרמוצה מין ממיני הדלועים וטעמו מר אין ראוי לאכילה עד שיטמן באפר חם וכו' שאירית מהאש רמץ ולוה נקראת רמוצה והכי איתא פרק הנודר מן המבושל מאי דלעת הרמוצה רב אשי אמר דלעת השמונה ברמץ, ומידו רב אשי קאי בתיבתא התם, (והחרוב הנזכר פרה הוא מין מן הפול המצרי לא אילן החרוב), ירושלמי והחרוב אמר רבי יונה כמין פול המצרי פרסי הוא וח"ב הערוך כתב שתרמילו דומה לחרובין רקיק ועקום ואינו עגול ופשוט כשל פולים, הלפת והנפוץ חכרוב והתור בתור חטרדין והלעונין הוסיף רבי עקיבא השום והשומנית חבצל והבצלול התורסום והפלוסלום אינו כלאים זה בזה, (פירוש הלפת והנפוץ הוא הצנון שבארץ ישרא והוא דומה ללפת, אמר רבי יוחנן כאן הלכו חכמים אחר העלים, כלומר שלפי שעליהן דמיין אהדדי אינן כלאים זה בזה), (ר"ת בתור הוא כרוב כדברי ונקרא בערבי אלקנביט), (לעונין הוא אלקטף ויש ממנו הרבה בארץ הערב ונודע לכל בשהוא עוצר השלשול ועלהן נוטה א הלובן ויש בו מעט מילוחות וקורין לו אלטולחה), (השומית שום מדברי וראשו גוף אחד גם ואינם חלקים מחוברי כמו האחרים ונבנם ברפואות, וכן כרתב הר"ם), (בצלול בצל מדברי, וי"א בצל קטן ונקרא בערבי אלקונאה, וזורעין אותו), (פלוסלום הוא תורמום מדברי), ואין הלכה כרבי עקיבא, ובאילן האגסים והקרוסטמלין הפרישין והעזרדין אינן כלאים זה בזה, התפוח והחורר האפרסקין והשקדים השופין והרימין אף על פי שדומין זה לזה כלאים זה בזה, הצנון והנפוש החרדל והלפסן דלעת יונית עם המצרית ועם הרמוצה אף על פי שדומין זה לזה כלאים זה בזה, פירושם נזכר פרק ג"ו ופרק ג"ח, והוא לפי פי' הר"ם ומצאתי פי' בלשון ערבי זולת זה, (זנן אל זאן), (שבולת שועל סנבל אל תעלב), (כוסמין חנטה בריא כלומר מדבריה), (שיפון אלדוסר ופירשו הרופאים שהוא עשב שידמה עליו לעלי חטה אך הוא יותר רך ולפרין שתים או שלש מחיצות), (חספיר מין מהפולים והוא רחב ונמצא בארץ כנען וקורין לו אל היטי), (הפרקדן גולבאן), (הטופח אל הרמטאן), (שעועית אל מאש), (טלפפון מין מהאבטיח), (דלעת המצרית, נודעת בארץ כנען בקרע אל חבש כלומר דלעת כוש), (הנפוש צנון אל נבטי), (חור בתור קנביט), (לעונים קטף), (השומנית השום), (בצלול קונאה), (אגסים אל אגאם ויקראו אלכמתרי), (קרוסטמלין אל פרטמי והוא נמצא בארץ כנען לא בבבל), (פרישין ספרגל), (עזרדים אל זערור), (שזיפין אל עונאב), (רימין אל נבק), עד כאן, ודע שחבר הפרישין הוא העזרדין בעין, והם הזערור ובלשון לעז שורבא, וחבר התפוח הוא חזרר בח"ת והוא הנקרא א עזרו, ועל הזערור כתבו הרופאים יש ממנו ידוע ויש מהזערור טין קורין לו היזנים קמסליטון וסבטאניון ואפשר שקורין אותו התפוח המדברי ואילנו דומה אל התפוח ואפילו עליו אלא שהוא יותר קטן עפיץ הטעם, (והלפסן פי' הר"ם צמח שטעמו כטעם הלפת ועולה על פני הארץ כשעור אמה והרופאים קורין לו לפסין), דע שדלועי מצרים הם ארוכות, ודלועי ארץ כנען עגולות, ושמעתי של ארץ יון עגולות שטחיות כעדשה פגל נפטי הוא הצנון הגס ועגול כלפת, ודע שרוב כל הזרעים והעשבים והפירות הללו נמצאים אתנו פה בארץ הערב ובשמם, חזרע חטה ושעורה כאחת הרי זה כלאים רבי יהודה אומר אינן כלאים עד שיהיו שני חטים ושעורה או חטה ושתי שעורים או חטה ושעורה וכוסמרת, ואין הלכה כרבי יהודה שחרי בזרעים אינו צריך שיהיה כלאים לכד הדבר הנזרע עמו כלאים, אבל בכלאי הכרם נפסקה הלכה עליו שאינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד ואו הוא חייב מלקות, וכדאיתא פרק ראשירת הגו אמר רב נחמן בר יצחק האידנא נחוג עלמא כתלתא סבי כרבי אלעאי בראשית הגו דתניא רבי אלעאי אומר ראשית הגו אינו נוהג אלא בארץ, כדברי ר' יהודה בן בתירא בדברי תורה דתניא ר' יהודה בן בתירא אומר אין דברי תורה מקבלין טומאה ברבי ישעיה בכלאים דתניא רבי ישעיה אומר לעולם אינו חייב בכלאים עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד, וכן פסק הרי"ף, וחייב שתים אחד משום שדך לא תזרע כלאים ואחד משום לא תזרע כרמך כלאים, כתב הי"ב ההשלמה שאם זרע חטה וחרצן לחודיה או שעורה וחרצן פטור מכלאים ואפילו בארץ ישראל ואפילו איסורא דרבנן ליתי ביה, והראיה על זה מסכת בכורות פרק מעשר בהמה מנין שאין תורמין ממין על שאינו מינו אמר ריש לקיש כל חלב יצחר וכל חלב תירוש ודגן אמרה תורה רגן חלב לזה ורגן חלב לזה, אשבח' תירוש ויצהר דגן ויצהר אלא תירוש ודגן דגן ודגן מניין קל וחומר מה תירוש ויצהר שאין כלאים זה בזה אין מרעשרין מזה על זה תירוש ודגן ודגן דגן ודגן שהם כלאים זה בזה אינו דין שלא יתעשרו מזה על זה ור' יאשיה דאמר עד שיזרע חטה וכו', היכי מייתי ליה אלמא חטה וחרצן אינם כלאים אפילו דרך זריעה אם כן איתי לקל וחומר, ורבי יאשיה סורר הקל וחומר, אם כן חטה וחרצן לא, ופי' דגן ודגן חטים ושעורים שהכל נקראים דגן, וכדאיתא פרק הנודר מן הירק הנודר מן דגן אסור בכל ומותר בפירות האילן

וביוק . ומיהו הזורע שני מינים בכרם הנטוע אסור בהנאה כדתנן המעביר עציץ נקוב בכרם הרי זה קודש , ואם זרע מין אחד בכרם כיון דנהוג עלמא כר' יאשיא מחזי דמותר באבילה ובהנאה, דלא אמר רחמנא פן תקדש אלא שלשה מינים שיש ברמך וכלאי אבל מין אחר וחרצן כשם שמותר לזרוע כר' יאשיא כך מותר באבילה ואיכא מאן דאמר דכי נהוג עלמא כר' יאשיא ה"מ לענין זריעה שמותר לזרוע מין אחד בכרם ומיהו אם זרעו אסור בהנאה , ועוד דאמרי' מסכת קדושין פ"ק רב נחמן ורב ענן הוו אזלי בארחא חזו לההוא גברא דהוה זרע ביני גופני אמר ליה ניתי מר ונשמתיה אמר ליה לא צהיריתו לאו קיימא לן כרבי יאשיא , ואם היה אסור בהנאה למה היה זורע ביני גופני . והראב"ד כתב דחטה וחרצן נמי או שעורה וחרצן אסור משום כלאי זרעים ובזה לא ירדתי לסוף דעתו עד כאן . כתב הר"ם חלק ג' פרק ל"ו מספ' המזרה והתמזה אצלי ממאמר רבי יאשיא בכלאי הכרם והיא הלכה עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד אין ספק אצלי שראה עקר הענין ההוא מדרכי האמורי . מה שאנו אומרי' מחטה ושעורה וחרצן ה"ה שני מיני יוק וחרצן או זרע אחד יוק וזרע אחד תבואה עם החרצן במפולת יד הרי זה לוקה מן התורה , ודוקא בקנבוס ולוף וכיוצא בהם שנגמרים עם תבואת הכרם אבל שאר זרעים אסורין מדרבנן , וזה כדברי הר"ם , וא"ד שאר זרעים דרבנן דוקא שאינן מחמשת המינים אבל חמשת המינים דאוריתא ניגדו מדקאמר עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן , והראב"ד פירש דהאי דאמור רבנן קנבוס ולוף אסרה תורה דוקא לאסרינהו בהנאה אבל בוריעה שאר זרעים נמי אסורין מן התורה :

וכלאי זרעים לא בעינן במפולת יד דתנן מסכ' כלאים פרק ב' היתה שדהו זרועה חטים ונמלך לזרעה שעורים ימרטן לה עד שתתלע ויוסף ואחר כך יזרע , כלומר ינענע הארץ עד שישחית מה שזרע מהחטין" וכן בפרק כל שעה קלח שלי כרוב שהוקשה נותנין לו ביה רובע , וכתב הר"ם אין אסור משום כלאי הכרם אלא מיני תבואה ומיני יוקות בלבד אבל שאר מיני זרעים מותר לזרעם בכרם ואין צריך לומר שאר אילנות . כל סאה שיש בה רובע זרע ממין אחד ימעיט בין ממין אחד בין משני מינים ודברי חכמים בכל שהוא כלאים בסאה מצטרף לרובע, פירוש שרובע קב מן הכלאים אוסרין הסאה והוא שעור אחד מן כ"ד שהרי סאה ששית קבין והרובע הוא רובע קב ואם כן רובע סאה הוא חלק מכ"ד , ואמר ימעט . כלומר אם האומר הוא הרובע והנאסר הוא הסאה פחות רובע או ימעט האומר אי נמי יוסיף הנאסר על שעור כ"ג שבו ויהיה מותר , ומה שאמרו ז"ל כל שהוא כלאים בסאה מצטרף לרובע כלומר כל ששני מינים שהם עושים הרובע בין שניהם והם האוסרים אם שניהם הם כלאים עם הנאסר שהוא הסאה פחות רובע או הם אוסרים אותה אבל עם האחד כלאים עמו והאחד אינו עמו כלאים אינן מצטרפין לרובע לאסור הסאה ההיא , דמיון סאה פחות רובע חטה ויש בין שעורים וכוסמין רובע מצטרפין לאסרה , אבל בין שעורים וזנן רובע אינן מצטרפי' לאסרה , וכן אם היו יותר מאחד , ודין חלק מכ"ד נוהג ג"כ בצמח כלאים המזרעים שאם הוא פחות ניחוהו ואם יתר יעקרהו , במה דברים אמורים שאנו הולכין לסאה שיש בה רובע תבואה בתבואה וקטניות בקטנית תבואה בקטנית קטניות בתבואה , באמת דרעוני גנה שאינן נאכלי' מצטרפי' אחד מכ"ד בנופל לבית סאה , כל באמת הלכה למשה מסיני . ובית סאה הוא מקום מהארץ חמשים אמה על חמשים אמה , ויהיה תשברתו אלפים וה' מאות אמה , וזה בהכות נ' על עצמו ויצא מרובע רבוע , אבל אם היה על צורה אחרת נמי אם יש בו כדי זה החשבון נקרא בית סאה , כלומר שבזה המקום יזרעו בו סאה תבואה או קטניות , ונופל לבית סאה הוא שעור הזרע שיזרעו בבית סאה , ובזרעוני גנה יספק לבית סאה פחות מסאה מהם , ואמרו שהוא קב , (פירוש בבית סאה וה דין שנזרע בו זרעוני שדה או זרעוני גנה) , אם הוא זרעוני שדה יצטרך להיות לבית סאה סאה זרע שהוא שש קבין , ואם הוא זרעוני גנה לא יצטרך אלא רביעית סאה שהוא קב וחצי , והכלאים לעולם חלק אחד ומכ"ד ממה שיצטרך לזריעת בית סאה אם כן לזרע השדה הוא רביעית קב ולזרעוני גנה רובע רביעית קב , שהרי בקב וחצי ו' רביעיות שהם י"ב חצי רביעית שהם כ"ד רובע רביעית , ולזה השעור כלומר לרובע רביעית מצטרפי בו שני מינים או יותר לעשות כלאים בגנה כמו שמצטרפי הזרעים השונים לרובע לעשות כלאים לזרעוני שדה , והו שאמר מצטרפי' אחד מכ"ד בנופל לבית סאה :

תבואה שעלו בה מפיחי אסטים וכן מקום גרנות שעלו בהם מינים הרבה וכן תלתן שהעלה מיני עשבים אין מחייבי' אותו לנכש ואם נכש או כסח אומרי' לו עקור חבל חזק ממין אחד , וזה שהתבואה והגורן והתכתן שלשתם יוקין להם מה שגדל בהם אם כן אין בעל השדה רוצה בקוטן ולזה אין מחייבין אותו לנכש כלומר לנקותם מהקוטות שהם להציאם משם אלא אם נכש או כסח אותם הדברים הגדלים בשדה זו שיכרורת קצת הענפים שאינם צריכי' להם ולנקותם (כסח תרגום לא תזמור) , השתא מרתחי שבעל השדה רוצה בקוטן ומחייבי' אותו שלא יניח שם אלא מין אחד כי היה כלאים קודם לכן במה שעשה הוא , הרוצה לעשות שדהו משר משר

מכל מין (פירוש מקומות מקומות ארוכים) ויורע בכל משר ומשר מין חלוק שהם כלאים זה בזה ב"ש אומר שלשה תלמים של תפוח, (פירוש נקעים שנפתחו במטר הארץ יהיה ביניהם), וב"ה אומר כולא העול השרוני (פירוש שהוא רחב וקרובים דברי אלו להיות כדברי אלו), והר"מ פי' מרחיק בין כל משר ומשר ב' על ב' אמות ומיצר והולך עד שלא ישאר ביניהם בסוף המשר אלא כל שהוא שהרי נראים שלא נזרעו בערבוביא, וכן הוא בתוספות, הירה ראש חזור חטים ונכנס לתוך של שעורים מותר מפני שהוא נראה בסוף שדהו, והוא זוית מחודדת, שלו חטין של חברו מין אחר, מותר לו לסמוך לו מאותו המין מפני שנראה סוף שדה חברו אחד שהוא ממינה, אבל שלו חטין ושל חברו חטין מותר לו לסמוך תלם של פשתן ולא תלם של מין אחר שהרואה יאמר שלא נזרעה אלא להבחין בו השדה אם יצליח לזרוע פשתן אם לאו שאין דרך לזרוע תלם אחד לבד של פשתן שלא יצא ממנו תועלת למיעוטו אבל אם זרע מין אחר שמא יאמר הרואה שליהנות בו זרעו ולא היה צריך אלא לאותה שורה ויראה כלאים, וזה התלם מותר לסוף שדה אבל לא באמצעו ולאפוקי מדר' יוסי, סומכין לשדה ירקות חרדל וחריע, כלומר שאם שדה ירק של חברו זרוע איזה מין שיהיה כלאים עם החרדל וחריע אין אנו מוהרים שלא לזרוע סמוך אליו חרדל וחריע ואף על פי שהם כלאים וסמוכים זה לזה שאין לנו להזהיר בכלאים אלא בשדה שלנו לחוד, אבל המסכך גפנו על תבואתו של חברו חייב, ומה שהתירו לסמוך חרדל וחריע לשדה ירקות ולא לשדה תבואה לא משום כלאים שהרי אינו מזהר בו אלא שאו שני מינים מזיקים לתבואה ואין מזיקים לירקות:

ערוגה שהיא ששה על ששה טפחים זורעין בתוכה חמשה זרעוני ארבעה על ארבעה רוחות הערוגה ואחד באמצע, מנא הני מילי אמר רב יהודה צמחה תרי זרעוניה תרי הא ארבעה תצמיח חדא הא חמשא וקים להו לרבנן חמשא בשתא לא ינקי מהדדי:

כגון זה ובאור זה רבענו ששה על ששה, ואחר רבענו הקצוי טפח ומחצי על טפח ומחצה, וביניהם מרובע ארוך באורך שלשה ורוחב טפח ומחצה ונשאר באמצע מרובע רבוע שלש על שלש, כמה האלכסון ארבע טפחים וחומש אחד, נקח באמצעו טפח על טפח לורע האמצע שהוא החמישי ויהיה זה הטפח רחוק מהזויות ששם הזרעים טפח וחצי ועוד כעט, הרי שיש ביניהם שעור יניקה שהוא טפח ומחצה, ופרק אמר רבי עקיבה קא מוקים לה בערוגה בחורבה כלומר שהיא יחידית שאין בצדה שום זרע:

הפרק השבעה וחמשים.

בהפרש ומרחק שצריך להיות בין שני מינים הן לוריעה הן לנטיעה. כבר קדם מהו התבואה, ומהו הירק, בין תבואה לתבואה שהם כלאים זה בזה צריך להרחיק שעור בית רובע סאה שהוא עשר אמות על עשר וחומש בקירוב, והיינו דתנן פרק שני תבואה בתבואה בית רובע, בין ירק לירק שהם כלאים זה בזה צריך להרחיק ששה טפחים שהם אמה אחת, והיינו דתנן ירק בירק ששה טפחים, תבואה בירק וירק בתבואה בית רובע, ומה שאמרנו בירק שצריך ששה טפחים דוקא בין שדה של ירק לשדה של ירק שהם כלאים זה בזה אבל אם תוך שדה זה של ירק ירצה לזרוע שורה אחת לבד מירק אחר לא יהיה צריך להרחיק כל כך אם יעשה חפירה באורך ששה טפחים ורוחב החפירה כעומקה, והיינו דתנן היתה שדהו זרועה ירק והוא מבקש ליטע בתוכה שורה של ירק אחר רבי ישמעאל אומר עד שיהיה התלם מפולש מראש השדה ועד ראשו רבי עקיבא אומר אורך ששה טפחים ורוחב מלואו רבי יהודה אומר רוחב כמלא רוחב הפרסה, (פי' מלואו מלא התלם ואפילו יהיה עומק אמה), וטעמא דרבי יהודה שאמר רוחב הפרסה ולא אמר טפח משום דכתוב והשקית ברגלך כגן הירק והלכה כרבי עקיבה:

עוד מציל מן הכלאים שעור הרחקת היניקה שהוא טפח ומחצה ולזה ערוגה שהיא ששה טפחים זורעין בתוכה חמשה זרעונים כמו שקדם:

עור מציל מן הכלאים כל מקום שאין בו משום מראית העין כגון ראש תור, והוא ששנינו היה ראש תור חתום נכנס בתוך של שעורים מותר מפני שהוא נראה בסוף שדהו, (פירוש ראש תור הוא העדי שישימו הנשים באזניהם בענין שכתוב תורי זהב, ותבניתו כמשולש, ולודה יקרא הווית המחודדת ראש תור כזה:

עור מציל מן הכלאים החורת העלים לצדדהים עד שיראו שהם מובדלות, והוא ששנינו נוטע אדם קשו ודלע לתוך גומא אחת אחד ובלבד שתהי זו נוטי לצד זו וזו נוטי לצד זו, ולא יועיל שם תלם מפני שעליהם מתפשטי ומסתבכי:

עור מציל מן הכלאים גבל שהוא הפך תלם הנזכר, (פירוש כמו גדר מטיט גבוה טפח ובלשון ערבי דהר הוא גבל) והוא ששנינו גובל שהוא גבוה טפח ונתמעט כשר שהיה כשר מתחלתו (פירוש גובל גבוה טפח מפריש בין שני מינים וכשחסר אחר כך מגבהו הזרעים נשארים בהתרם, ולא נצריכהו להוסיף בגבהו עד שיחזור לטפח אבל בעתיד אינו מותר לו לזרוע מחדש על צדדי הגבול החוא עד שיוסיף בו ויחזירהו לגובה טפח):

עור יש דברים שנוטים זה על זה שמזיקים ויש שאינם מזיקים והוא ששנינו גם כן פרק שני תבואה נוטה על גבי תבואה וירק על גבי ירק וירק על גבי תבואה הכל כותר חוץ מדלעת יונית, וזה מפני שעליה ארוכין ומתפשטין הרבה וכשהיו נוטים על גבי תבואה או ירק נמשכו עליהם ונסתבכו עמהם ונראין כלאים. ירושלמי אמר רבי יוסי גמליאל ברבי נפק לשוקא באו ושאלו לו זו ששנינו אסורה בסיכוך על הזרעים בנוגע היא הזרעים או לא בא ושאל לאבוו אמר ליה בנוגע:

כל מין זרעים אין זורעין בערוגה כל מין ירקות זורעין בערוגה כלומר הירקות זורעין מהם מעט ועל כן הם נזרעות ערוגות ערוגות, ואתא תנא דידן למימר שמה שהתרנו בערוגה שהיא ששה על ששה שזורעין בתוכה חמשה זרעונים ושלש עשרה אם יש לה גבל גבוה טפח, היינו במיני הירקות בלבד אבל במיני זרעים אסור מפני שנראים כלאים, והזכיר שהחרדל והאפונים השפויין כלומר החלקים והשועים הם מין זרעים, והאפונים הגמלונים, כלומר הגסים גדולים במינם כגמל שכן דרך לשון ארמית לכל דבר גדול והם מין ירק, ומה שאמרו כל מין וכו', הוא לשון תורה כל שאר וכל דבש לא תקטירו ממנה אשה ליי. הנוטע שתי שורות של קשואים שתי שורות של דלועים שתי שורות של פול מצרי כותר, ובתנאי שיהיה התלם בין כל שתי השורות ממין שני שבשתם שתי שורות נראה כל מין משלשתם כשדה בפני עצמו אבל שורה של קשואים ושורה של דלועים ושורה של פול המצרי אסור שאחר שאין מכל מין כי אם שורה אחת נראה כמעורב שיתפשטו העלים מזה לזה ויכנסו קצתם בקצתם וכאלו גזרע במפולת יד דמי ולא מהני בהו תלם, והיינו דאמרי' שאני הבא דאיבא שדאבי פרק אמר רבי עקיבה, (פירוש שדאבי עליה רחבים שאוחזין בארץ ורווחין ונכנסים אלו באלו), ואם היה שורה של קשואים ושורה של דלועים ושורה של פול המצרי והרביעית חורה להיות שורה של קשואים אין זה נחשב כשדה קשואים אף על פי שהם נקצות ושיועיל תלם כהיא דלעיל גבי היתה שדהו זרועה ירק, מאחר ששתי שורות של קשואים אינם מחוברות ולאפוקי מדרבי אליעזר, דלעת בירק כירק, כלומר שירחיק הירק כשעור עבודת הירק שהוא ששה טפחים, ובתבואה נותנין לה בית רובע, כלומר אם רצה ליטע שדה של דלעת סמוך לשדה של תבואה ירחיק כשעור עבודת תבואה והוא בית רובע. היתה שדהו זרועה תבואה ובקש ליטע בתוכה שורה של דלועים נותנין לה עבודתה ששה טפחים, כלומר שירחיק מן התבואה ששה טפחים לבד, לפי שהיא שורה יחידה ואין במרחב השורה אלא שורש אחד, ואם הגדילה יעקור כולפניה כלומר שאם יתפשטו עלי אותה שורה ונכנסו בתוך ששה טפחים יעקור מלפניה כל מה שהאריך ונתפשט, דלעת יחידית נותנין לה עבודתה בירת רובע וגמן. יחידירת קלה ממנה שאין נותנין לעבודתה אלא ששה טפחים, ופרק לא יחפור גבי המטריך את הגמן אמרי' אם אין על גבה עפר שלשה טפחים לא יביא זרע עליה ותני עלה אבל זורע את הצדדין אילך ואילך, ופי' רש"י דכיון דגמן יחידית הוא ליכא משום מראית העין זורע על גבה כשיש עליה עפר שלשה טפחים וזורע גם כן את הצדדין אילך ואילך, ומסתברא דהאי בגמן שהיא כלה מכוסה קמיירי דליכא מראית העין כלל כי היכי דלא תקשי ליה החיא דמסכת כלאים פרק שלשה, גמן יחידירת נותנין לה עבודתה ששה טפחים, וכן פרק חמשה גמן שהיא נטועה בגת או בנקע נותנין לה עבודתה זורע את המותר, ועדיין יש לדקדק דאפילו כי ליכא עפר על גבה שלשה אמאי לא יביא זרע לשם דהא ליקה בלא מראית העין שרי וכדמוכח גבי מחיצת הכרם שנפרצה, דאמא לא הרחיק ואפילו הכי כי איבא גדר שרי, ואיבא דמוקים לה בצונמא אבל אי ליכא צונמא כי חבא ואיבא ליקה בלא מראית עין אסור מדרבנן, וכן פירש ר"ת אבל הצדדין דליכא ליקה דגוף הגמן ואף על גב דאולי שרשים דגמן וינקי מיניהו זרעים כולי האי לא גזור כיון דמן התורה אינו אסור

אלא היכא דאיכא מראית העין ורבנן הוא דגזור ביניקה לחודה הני מילי בגוף הגפן אבל בשרשים שרי, וכי אמרי' ערוגה שהיא ששה על ששה וזריעין בתוכה חמשה זרעונים משום מראית העין הוא דאי איכא יותר מחמשה זרעונים איכא ערוב וערבוב אבל בחמשה ליכא משום מראית העין ושרי, הכא נמי שרי כיה למזרע בצד הגפן ממש כיון דלא ינקה לצדדין וליכא נמי משום מראית העין דהא מבוסה הוא, (פי' צונמא אבן קשה וחזקה).

הפרק השמונה וחמשים.

בכלאי הכרם, ובכלאי האילנות, ובכלאי בהמה. מסכת כלאים פרק ארבע ומסכת ערובין פרק ראשון קרחת הכרם, (פירוש כרם שחרב באמצעיתו ונשתיירו בו חמש גפנים מכאן וחמש גפנים מכאן אם אין שם ששה עשר אמות לא יביא זרע לשם היה שם י"ו אמה נותנין לו עבודתו ווזרע את המותר, כלומר נותנין לכרם זה עבודתו לכל צד והוא שנרחיק מהאילנות ארבע אמות מכל צד שהוא שעור עבודת הכרם ויזרע השמונה הנשארות ומה שנוסף, מחול הכרם, (פירוש מחילת הגפנים ועיבתם), ואמר שמחול הכרם בין כרם לגדר אם אין שם שנים עשר אמה לא יביא זרע לשם היה שם שנים עשר אמה נותנין לו עבודתו וזורע את המותר, עכשו שהוא זורע מאלו השנים עשר אמות שמונה שהרי אין לו להרחיק אלא מצד אחד שהוא מצד הכרם אם כן מארבע אמות ולהלן עד הגדר יכול הוא לזרוע וזהו שמונה אמות או יותר אם הם יותר, איזהו גדר הכרם, כלומר שיפריש בין הכרם לוולתו עד שיוכל להניח הזרע לצד גדר זה מכאן והכרם מצד אחר שהגדרים הם שיפרישו ביניהם, גדר שהוא גבוה עשרה טפחים, תוספות פרק ארבעה העושה מחיצה לכרם גבוהה עשרה ורחבה ארבעה ביטל ארבע אמות שבכרם, וכן חריץ שהוא עמוק עשרה טפחים ורוחב ארבעה מותר לזרוע על שפתו ולנטוע על השפה האחרת בלא מרחק, מחיצת הקנים אם אין בין קנה לחברו שלשה טפחים כדי שיכנס הגדי הרי זו כמחיצה, כל פחות משלשה כלבוד דמי הלכה למשה מסיני, הרי שאפילו מחיצת קנים הויא מחיצה, גדר שנפרץ עד עשר אמות הרי הוא כפתח יתר מכאן כנגד הפרצה אסור נפרצו בו פרצות הרבה אם העומד מרובה על הפרוץ מותר שמדת העומד מן הקיר יותר ממדת כל המקומות הפרוצות בו כשיהיו נכללות, ואם הפרוץ מרובה על העומד כנגד הפרצה אסור כלומר עד שיהיה מן הגפנים כדי עבודת הכרם שהוא ארבע אמות, ואם פרוץ כעומד מותר לזרוע אפילו כנגד הפרצה, הנוטע שורה של חמש גפנים אינו כרם עד שיהיו שתי שורות ושורה אחת יהיה דין שלה כדין גפן יחידית שאינו צריך להרחיק ממנה אלא ששה טפחים, לפי הוורע ארבע אמות שבכרם ברשות הרבים אומר קדש שתי שורות שתבואת הכרם אינו נקרא בפחות משתי שורות, ובכל מקום שנמצא בוה הענין קדש או מקדש הוא שהכתוב אומר בכלאי הכרם פן תקדש המלאה וכו', כלומר שאסור ליהנות בשתי התבואות, גדר הכרם וכרגוזו, כרם שחרב אם יש בו ללקט עשר גפנים לבית סאה ונטועות כהלכתן הרי זה נקרא כרם דל, ירושלמי אמר רבי יונה דל מגפנים ועשיר בעבודות, כרם שהוא נטוע בערבוביא אם יש בו לכוון שתים כנגד שלש הרי זה כרם ואם לאו אינו כרם, חריץ שהוא עובר בכרם עמוק עשרה ורוחב ארבעה רבי אליעזר בן יעקב אומר אם היה מפולש מראש הכרם ועד ראשו הרי זה נראה כבין שרגי כרמים זורעין בתוכה ואם לאו הרי הוא כגת שבכרם עמוק עשרה ורוחב ארבעה שאסור לזרוע בתוכה, שומירה שבכרם (פירוש מקום גבוה שעומד שם הצופה לשמור הכרם) גבוהה עשרה ורחבה ארבעה זורעין בראשה, ואם היה שער כורתש אסור כלומר שיהיו זמורות הכרם מגיעות לקרקע השומירה, הרואה ירק בכרם ואמר כשאגיע בו אלקטנו מותר כשאחזור אלקטנו אם הוסיף במאתים אסור, היה עובר בכרם ונפלו ממנו זרעים או שיצאו עם הובלים או עם הטים הזורע וסיערתו הרוח לאחריו מותר סיערתו לפניו אסור, וזה שהכתוב אומר פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע פריו לשנפלו ממנו זרעים, ולאחריו מותר שלא ראה אותם כשנתפזרו, ואם לפניו חייב להסיר רבי עקיבא אומר אם עשבים יוסף כלומר אם אותו זרע צמח ונעשה עשב יהפך הארץ ודיו והכל מותר, ואם נעשה אביב ינפצהו ויוציא החטה לצד אחר החטה אסורה והקש מותר בהנאה ואם הביאה דגן כלומר וגרכון לכך תדלק אפילו הקש, כדין כלאי הכרם, ותרגום פן תקדש דילמא תתוקד, כלומר פן תקדש פן תוקד אש שטעון שריפה, והלכה כרבי עקיבא. המקיים קוצים בכרם, כלומר שרואה אותם ומניחם לא קדש אלא בדבר שכמותו מתקיים, שהכתוב אומר אשר תזרע מה שהוא דרך ומגדג לזרוע ורוצים בקיומו מה שאין כן בקוצים אלא לערבים שהם בעלי

גמלים וכדאיתא בירושלמי פרק מי שהיה נשוי נהגו בסוריא לגבות מנחשת ומהצעות בשם רבי יונתן נהגו בערבייאה לגבות מבושם ומגמלים לפי שהם רוצים בקיום הקוצים שהוא מאכל הגמלים ובאורחם המקומות הקוצים מקדשים בכרם, לפיכך הרואה בכרם עשב שאין דרך בני אדם לזרעו אף על פי שהוא רוצה בקיומו לבהמה או לרפואה לא קדש עד שיקיים דבר שבמורו מקיימין רוב העם במקום ההוא וכדאמרינן פרק מי שמת המקיים קוצים בכרם רבי אליעזר קדש וחכמים אומרי' לא קדש אלא בדבר שכמוהו מתקיימין, אמר רבי חנינא מאי טעמא דרבי אליעזר שכן בעריבייא מקיימין קוצים בשדות לגמליהן. הארום והקסום ושושנת המלך וכל מין זרעים אינן כלאים בכרם. הקנבס רבי טרפון אינו כלאים בכרם וחכמים אומרים כלאים והקנרס כלאים בכרם, (פירוש הארום הוא אל ששנבר), (ושושנת המלך הוא שאקיק אל נעמן והוא ורד אדום חוק חצבוע (קסום קוריאולה ואחרים פירשו אילרא) (הקנבס הוא אל קנב), (הקנרס הוא קבריאה, ויש אומרים שהוא אל כנגר והוא אל דאר שנאמר עליו וקוץ ודרדר תצמיח לך, ונקרא עכביות), והלכה כרבי טרפון:

כבר הרחבאר מהו כרם סתם, ומהו כרם דל, ומהו כרם מעורבב ודומיהם, וכמה צריך להרחיק ממנו ולזרוע והוא ארבע אמות, וכל מה שיהיה מן הגפנים שלא על דרך כך אינו נקרא כרם ואינו צריך להרחיק אלא ששה טפחים כדאמרינן הנוטע שורה אחת של חמש גפנים ביתר שמאי אומר כרם וביתר הלל אומר אינו כרם, וזה בכרם שסריגיה ואשכלותיה מושלכים על הארץ, וכן שתים כנגד שתים ואחת באמצע, וכן הרחבאר דין גפן יחידית שעבודתה ששה טפחים, ואחרי יורע מה שירצה, אלא שאפשר שהנוטע שורה של חמש גפנים שיהיה לו דין כרם ושירחיק ארבע אמות, וזה אם עשה מהם ערים:

ערים הוא הנוטע שורה של חמש גפנים או יותר והגביה מן הארץ הנוף שלהם ועשה להם כמין ערם למעלה או כמין שבכה בקנים או נסרים שיסמכו עליהם השריגים והאשכולות והדלה אותם על אותו בניין, ואלו הגפנים בבנין כך נקרא ערים, ובערבי קורין לסוכה עריש, וגורזנין לו ארבע אמות, וכן אם ערם אותם על גבי הכותל ורוצה לזרוע אל העבר חשני, וזהו ששנינו הנוטע שורה של חמש גפנים בצד גדר שהוא גבוה עשרה טפחים או בצד חריץ שהוא עמוק עשרה ורוחב ארבעה גורזנין לו עבודתו ארבע אמות ביתר שמאי אומר מודדין ארבע אמות מעקר גפנים ולשדה וביתר הלל אומר מן הגדר ולשדה, כלומר שמדידת הארבע אמות הוא מעקר הגדר או החריץ ואותם הגפנים מרפשטין עליו כאלו הגדרות הם עקרי אותם הגפנים, ואם יהיה בין שרשי החמש גפנים ובין הגדרות אמה אחת ימדוד שלשה אמות מעקר הכותל וזרע תבואה, ואם זורע בצד הגפנים מרחיק מהן ארבע אמות שהם חמשה מן הכותל. תוספת העושה מחיצה לכרם גבוהה עשרה ורחבה ארבעה ביטל ארבע אמות שבכרם, עוד בתוספת פרק שלשה וכן היא שנויה בגמרא ריש פרק השותפין שרצו מחיצת הכרם שנפרצה אמרינן לו גדור גדרה ונפרצה אומר לו גדור נתייאש הימנה ולא גדרה הרי זה קדש, וכן כל ערים הנין אותו כך, ואין ערים פחות מחמש נפגים, נהרם הגדר או נסתם החריץ אין כאן ערים אלא כל שורה כגפנים יחידים, ערים שהוא יוצא מן המדרגה כלומר שיוצא ממקום גבוה ואף על פי שעקרו רחוק וחערים שלהם יוצא ומסבך על השדה אם עומד בארץ ובוצר כולו הרי זה אוסר ארבע אמות בשדה שרואין כל מקום שתחת הערים כאלו הוא מקום עקרי הגפנים, ואם לאו כלומר שאינו יכול לבצור אלא א"כ יקח לו סלם או ספסל וכיוצא בו אינו אוסר אלא כנגדו כלומר תחת הערים לבד. המדלה את הגפן על מקצת אילן אפיפירות (פירוש רבי משה בר מיימוני שהוא אריגת הערים אם נשאר מהערים קצתו פנוי וריקם אסור לזרוע תחתיו אף על פי שאין עליו ענפים וכל הזורע שם לא קדש) ואם הביא לא קדש ואם הולך החדש אסור כלומר שאם האריכו הענפים על הערם עד שיסובכו הזרע אותו הזרע אסור. ואילן סרק לענין זה כמו ערים, והוא אילן שאינו עושה פירות. כל הזורע תחת חשריגים והעלים היוצאים מן הגפן חרי זה קדש ואף על פי שהזרע רחוק מעקר הגפן כמה אמות, ואם הדלה הגפן על מקצת אילן מאכל מותר להביא זרע תחת המותר ואם הולך החדש יחזירנו כלומר באילן סרק או בערים אסור להביא תחת המותר שהוא החריק והפנוי מפני שהוא מזונן לדלות הענפים על כולו וזה מחשבתו אבל אילן מאכל אין אדם עושהו ערים וירצון להספידו, וזה שאמרו אין אדם מבטל תאותו מפני גפנו, ולפיכך מותר לזרוע את המותר, ואם האריכו הענפים וסבכו על מה שזרע ירים הענפים המתפשטים ויחזירם לצד אחד:

פסקי עריס שמונה אמות וכל מדות שאמרו חכמים בכרם אין בהם ועוד חוץ מפסקי ערים ומהם פסקי ערים, ערים שחרב אמצעו ונשתייר בו חמש גפנים בצד הגדר מכאן וחמש] מכאן כנגדן אם יש ביניהם שמונה אמות ועוד, וכפרש בתוספתא מכלתין פרק ד' כמה [ועוד אחד ששים באמה, וכן כתב החכם רבי משה בר מיימוני ובפירושי החכם רבי יצחק בן טלבי צדק ראיתי, תניא וכמה הוא ועוד אחד ששה באמה והיינו טפח.

פרק ביצד משתתפי כמה שעור חצי פרס שרזי ביצים חסר קימעא דברי רבי יהודה רבי יוסי אומר שתי ביצי שוחקת שיעור רבי שתי ביצים ועוד וכמה ועוד אחד מארבעים בביצה, ופרק חלון אמרי ומגביהה מן הקרקע משהו מאי משהו נמי דקאמר טפח · מס' תרומו' פרק שלישית במאה ועוד ועוד זה אין לו שיעור רבי יוסי בן משלם אומר ועוד קב למאה סאה שתורת למדמע, ומסכת נדה פרק כל היד אמר לו רבי חייא אי אתה מוזה שצריכה כגרים ועוד לאפוקי מדם מאכולת, נמצא זה מרחיק מכל שורה ששה טפחים ווורע והוא שלא יזרע תחתיהם · היה ביניהם שמונה אמות בצמצום לא יזרע לשם ואם זרע הואיל והרחיק מכל שורה ששה טפחים לא לא קדש, ואם אין שם גדר מרחיק ששה טפחים ווורע שאין כאן לא עריס ולא פסקי עריס · הפרח היוצא מן העריס או חדלית רואין כאלו מטוטלת תלויה בו, כלומר משקולת כנגדו אסור, וכן בדלירת והוא גפן בלא עריס, כך פירשו החכם רבי משה בר מיימוני ז"ל הכא מסכת כלאים, אבל מסכת מנחות פרק כל קרבנות צבור גבי אין מביאין מן חדליות אלא מן הרגליות ומן הכרמים העבודים, פירש שם ז"ל דליות גבוהות מן הארץ על ערס של קנים ורגליות הסמוכות לארץ כשאר הכרמים · המותח זמורה מאילן לאילן תחתיה אסור סיפקה בחבל או בגמי תחת הסיפוק מותר, עשאו כדי שילך עליו החדש אסור ובענין שאמרנו באפיפירות:

דזרי שש לנו כרם, ועריס, וגפן יחידית, ומכלליה דלירת וזמורה · כרם ועריס עבודתם ארבע אמות, גפן יחידית וחברותיה, ששה טפחים, ומכל מקום אסור לזרוע תחתיהם כמו תחת העריס ולזה דקדקה המשנה פרק שביעי אבל תחת הגפן ועבודת הגפן וארבע אמות שבכרם הרי אלו מקדישין (ופירוש תחת הגפן מה שתחבאר במשנת פרח היוצא), ועבודת הגפן הוא משרשה ואף על פי שאינו זורע תחתיה כלל, אבל תחתיה אינו צריך להרחיק ששה טפחים אלא שלא יזרע כנגדה אבל משרשה צריך להרחיק ששה טפחים שהם עבודתה · כל שמרחיק בין הזרע ובין הגפנים כשעור צריך להזהר עם כל זה שלא תסבך הגפן על הירק או הירק על הגפן · כל אמות הכלאים באמת בת ששה טפחים שוחקות לא עצבות · כל השעורים שמרחיק בין הגפנים והחבואה או הירק אינם אלא בארץ ישראל או בסוריא, אבל בחוצה לארץ מותר לזרוע בצד הגפנים בתוך הכרם לכתחלה ולא אסרו בחוצה לארץ אלא לזרוע שני מיני ירק או תבואה עם חרצן במפולת יד, ואם אמר לתינוק ישראל לזרוע לו בחוצה לארץ מותר אבל לא לגוי גדול דילמא אתי לאחלופי בישראל, ואף על פי שמותר לזרוע הירק בצד הכרם בחוצה לארץ הרי אותו ירק הזרוע שם אסור באכילה ואפילו בחוצה לארץ, והוא שיראה אותו לוקט ומוכר אבל ספקו מותר · המבריך את הגפן, כלומר המטמינה בארץ אם אין עפר על גבה שלשה טפחי לא יביא זרע עליה אפילו הבריכה בדלעת או בסילון, והם כלים רקים הדלעת יבשה והסילון של חרס:

אלו אסורין ולא מקדישין מותר חרבן הכרם, מותר מחול הכרם, מותר פסקי עריס, מותר אפיפירות, אבל תחת הגפן ועבודת הגפן וארבע אמות שבכרם הרי אלו מקדישין, כלומר כרם שחרב מאמצעו אם יש שם ששה עשר אמות נותנין לו עבודתו וזורע את השאר, ומה שאמר חרבן חכרם הוא שיהיה חרבן הכרם פחות מששה עשר אמות ונתן עבודתו וזרע המותר, וכן אם הלכה על קצת אפיפרות וזרע תחת השאר, כל אלו אסור לעשותם ואוסרים המקום ההוא מן הארץ לזרוע בה, ומקדישין הוא שישרפו כל הזרע והגפנים עמהם המסכך גפנו על גבי תבואתו של חבירו הרי זה קדש ואף על פי שהוא שנת הפקר · תבואה שהוא נוטה תחת הגפן וכן בירק מחוזר ואינו מקדש, מאימתי תבואה מתקדשת משתשליש, לפי מה שפי' הר"ם משתשריש גרסינן יפרש ז"ל משתשריש, כעת שיתפשטו שרשיה בארץ, וכן נמי כתב בחבור · וענבים משיעשו כפול הלבן · תבואה שיבשה כל צרכה וענבים שבשלו כל צרכן אינן מתקדשות והטעם בזה שנאמר פן תקדש המלאה הזרע שצריך שיהיה שם תבואות כרם · ומלאת הזרע ושתהיה כמו כן כענין גדול ותוספת ואם הגיעה לתכלית שלמות לא קראו אז תבואת הכרם ומלאת הזרע אלא ענבים וחטים · גפן שיבשו עליה ונפלו כדרך יבי החורף אסור לזרוע בצדה ירק או תבואה ואם זרע לא קדש · עציץ נקוב מקדש בכרם ולא את שאינו נקוב, לא שטכין אותו מכת מרדות, כלאי הכרם אסורי מלזרוע ומלקוי ואסורי בהנאה, ומשו' הכי המקדש בהם אשה אינה מקודשת מברן וקדש בדמיהן מקודשת וכדאיתא פרק האיש מקדש, וכלאי זרעים אסורין מלזרוע ומלקיים ומותרין באכילה:

כלל דיני הכרם · הבא לזרוע בצד הכרם מרחיק ארבע אמות מעקרי הגפנים וזורע · גפן ששה טפחים וזורע, היתה שורה אחת של גפנים זו בצד זו אפילו הן מאה אין זה כרם אלא בגפן יחידית מרחיק מהשורה ששה טפחים וזורע · היו שתי

שורות הרי אלו כרם ומרחיק ארבע אמות מכל צד וזורע, והוא שיהיה בכל שורה שלשה טפחים או יתר, ובין כל גפן וגפן מארבע עד שמונה אמות, ובין שתי השורות פחות משמונה אמות ומארבע ולמעלה לא יתר על שמונה ולא פחות מארבע, ואם אינו כן אינו כרם ולא ירחיק אלא ששה טפחים מכל שורה ושורה, אבל אם היו שלש שורות אף על פי שיש ביניהם פחות מארבע הרי אלו כרם ורואין את האמצעית כאלו אינה, והכי איתא פרק המוכר פירות ואף על פי שהם שלש שורות אלא שבין כל שורה ושורה שמונה אמות מותר להביא זרע בתוכו וירחיק מכל שורה ששה טפחים בלבד אבל אם זרע חוצה לכרם צריך להרחיק משורה החיצונה ארבע אמות כשאר הכרמים, ואין דין בין השורות של זה הכרם בכרם שהרב מאמצעו לפי שזה נטעו ששה מתחלה מרוחקין, חיתה בשדה זו שורה אחת של גפנים ובשדה חברו שורה שנייה אף על פי שמפסיק ביניהם דרך היחיד או גדר נמוך מעשרה טפחים הרי אלו מצטרפות להיות שתיהן כרם והוא שיהיה ביניהם פחות משמונה אמות. מתני' סוף פרק ד' וכן היא שנויה פרק המוכר הספינה הנוטע את כרמו על שש עשרה שש עשרה אמה מותר להביא זרע לשם אמר רב יהודה מעשה בצלמון באחד שנטע את כרמו על שש עשרה שש עשרה אמה והיה הופך שער שתי שורות לצד אחד וזורע את הניר ובשנה האחרת היה הופך את השער למקום הזרע וזורע את הבור ובא מעשה לפני חכמים והתירו, והיה עושה זה כדי שיזרע כל השש עשרה אמה ולא יצטרך להניח עבודה לכל שורה, (פירוש שער ענפי הגפנים). פרק החובל שמואל אייתי ליה אריסיה תמרי כי קא אכיל טעים בהו טעמא דחמרא אמר ליה מאי אמר ליד כי גופני קיימא אמר ליה משבחא בחמרא כולי האי למחר אייתי לי קורייהו. כלאי הכרם האובל כמנו כזית לוקה דבר תורה בין מהיזק בין מהענבים ושניהם מצטרפין זה עם זה:

כלאי האילנות הרי הם בכלל מה שנאמר שדך לא תזרע כלאים. כיצד המרכיב אילן באילן כגון יחור של תפוח עם אתרוג או אתרוג בתפוח וכיוצא בהם הרי זה לוקה מן התורה ואפילו בחוצה לארץ, וכן המרכיב ירק באילן לוקה בכל מקום, ותניא אין מביאין אילן באילן וירק בירק ולא אילן בירק ולא ירק באילן. אין מביאין כלומר אין מרכיבין כשישתנו המינים, ואסור לישראל להניח לגוי שירכיב לו אילנו כלאים, ומותר לזרוע זרעים וזרע אילן כאחד, וכל שכן שמותר לזרוע תחת האילנות וכדאמרינן פרק השואל את הפרה מצי אמר ליה אי אנא נטעי הוה קטיני ומזרענא תחותיהו פילקי וירקא, וכן מותר לערב זרעי אילנות ולזרעם כאחד שאין לך כלאים באילנות אלא הרכבה בלבד, ומותר ליטע יחור מן האילן שהורכב כלאים ולזרוע מזרע הירק שהורכב כלאים והכי איתא בתוספתא. ירושלמי מסכת כלאים פ"ק אדם נוטע לזין ובטמין מהנפק מנהון פוסתקין, זרים וירמין מהנפק מנהון שויפין. מתני' ובאילן האגסים והקרוסטמלין והפרישין והועדרין אינן כלאים זה בזה, התפוח והחזרר והאפרסקים והשקדים השופין והרימין אף על פי שדומין זה לזה כלאים זה בזה, (פירוש אגסים אגאץ), (קרוסטמלין אנגאץ והוא כמתרי), (אפרסקים כוך), (שויפין ענאב), (רימין נבק, והוא אל רום), וכבר ידעת שיש מהם שהלכו בהם ז"ל אחר הפרי ומהם שהלכו בהם אחר העלים, כלומר אם הם דומים לפרי אז דומים לעלים לא יחשבוהו כלאים זה בזה וכדאיתא פרק נ"ו אפרסקים ושקדים כשהם קטנים דומין זה לזה. ירושלמי גו שהרכיב אגוז על גבי פסתק אף על פי שאין ישראל רשאי לעשות כן נוטל ממנו יחור ונוטע במקום אחר מהנפק מנהון קדריה פרסקיה. הרכיב תריד על גבי דרקון אף על פי שאין ישראל רשאי לעשות כן נוטל ממנו זרע וזורע במקום אחר מהנפק מיגדון בורסי לבנון. אין נוטעין ירקות בתוך סדן של שיקמה (פירוש סדן גוף האילן), (ושיקמה מין מהתאנים). אין מרכיבין פיגם על גבי קידה לבנה מפני שהוא ירק באילן, וכן היא פרק בכל מערבין, (פי' פיגם סראב), (קדה מן אילן בעל הריח הטוב תרגום קדה וקציעתא ואומר מור ואהלות קציעות כל בגדותיך), ואין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב שיהא מקרו, כלומר שיקרקרהו ויישר מזג חצוח ההוא שהוא חם, כן פירש הר"ם, וחצוב שרשין ישרים יורדים בעומק הארץ ובו תיחם יהושע את הארץ וכמו שקדם. מסתברא שאין לתמוה על התאנה שמזגה החום האיך יקרר החצוב, שהרי חם במעלה ראשונה יקרר החם במעלה השלישית וכמו שנודע זה לאנשי הרפואה מדרך טבעיסי ההרכבה. אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו מפני שהוא אילן בירק. אין נורגנין זרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו מפני שהוא ירק בירק. חלמית כתב הר"ם לא נודע לנו פירושו, ווולתו מפרשים שהוא אל בטמיא, מלשון ריר חלמות בעל הערוך פירש מלוא והוא בלשון חכמים עוד אדגא, וי"א חלומיא והיא עשב דומה לעשב לשון השור וקורין לה כוחילא. הטומן לפת וצנונות תחת הגפן אם היו מקצרת העלים מגולין אינו חושש לא משום כלאי ולא משום שביעית ולא משום מעשרות ונטלין בשבת, לא משום כלאים שאי זה כרכוך לא תזרע כלאים, ולא משום שביעית הוא שאמר שדך לא תזרע בשנה השביעית, ולא משום מעשרות כשיעקרם שהכרתוב אומר וכל מעשר הארץ מזרע הארץ וזה אינו צומח בארץ,

ונטלין בשבת שאינו מחובר בקרקע ואף על פי שינענע העפר בשעת עקירתם, העקר אצלנו טלטול מן הצד לא שמיה טלטול וכן כיוצאי בזה, וכן נמי פסק הרי"ף פרק במה טומנין:

כלאי בהמה. כלאי בהמה מותרין לגדל ולקיים ואינם אסורים אלא להרביע. הכלאים חייבין במתנות כהנה שהם הורוע והלחיים והקיבה, כיצד עז שבא על הרחל וילדה בן אותו בן חייב במתנות שכלו הוא שה, ולא עוד אלא אפילו תיש הבא על הצביה וילדה בן והוא כוי חייב במתנות, וכדאיתא פרק הזורע והלחיים, אם שור לרבות את הכלאים אם שה לרבות את הכוי. כלאי בהמה אסורין זה עם זה, כלומר מין שמורכב משני מינים כגון הפרד ומכלאי בהמה שאין אסור אלא בהרבעה לחודיה והוא בהמה עם בהמה וחיה עם חיה בהמה עם חיה וחיה עם בהמה, אבל המרביע כלאי בהמה טמאה עם טהורה טהורה עם טמאה יש בה תוספת איסור על ההרבעה שאסורין לחרוש בעול אחד יחד ולמשוך העגלה או האבן יחד וכיוצא בו וכדאיתא מרצי' פרק ח', ולהנהינם יחד כלומר שיקשרם ביחד ויוליכם, ותניא המנהיג סופג את הארבעים, וכן היושב בקרון, וזה הענין שאמר הכתוב לא תחרוש בשור ובחמור יחדו, ואמרו ז"ל שענין יחדו כלומר לחבר שניהם וליחדם על איזה דרך שיהיה או לחרישה או לזולתה, וכן השור וחמור נקח ראיה על כל שני מינים אחד טמא ואחד טהור, ואיסור זה מן התורה ומדרבנן אסרו בחרישה גם כן וזולתה בשני מיני כלאים וכדאיתא סוף פרק שור שנגח את הפרה, אבל המוזגן פטור, וזה כלו ענין איסור ההרבעה שאינו מינו בין בבהמה בין בחיה ובעופות ואפילו מיני חיה שבים הרי זה לוקה מן התורה בכל מקום בין בארץ בין בחוצה לארץ הן שיהיו שלו הן של חברו, זהו במרכיב, אבל מנהיג אמרינן פרק שור שנגח הנחיג עיזא ושיבוטא מאי אמר ליה אסור, וכן הוא הענין שאסור להנחיג הבהמה כן היבשה עם החיה שבים כגון עיזא ושיבוטא ואם עשה פטור, ואינו לוקה עד שיכנים בידו כמכחול בשפופרת, אבל העלם זה על גב זה בלבד אינו שעירן בקול מכין אותו מכת מרדות. מותר להכניס שני מינים לטהר ואם ראם רובעים אינו זקוק להפרישם וכדאמרינן פרק השובר את הפועלים מותר להכניס מין ושאינו מינו לדיר אבל לא כמכחול בשפופרת מין ומינו מותר אפילו כמכחול בשפופרת וליכא משום פריצותא, וליכא נמי משום ונשמרת מכל דבר רע שלא יסתבל בשעה שנוקקין זה לזה, וכדאיתא מסכת ע"ז פ"ק ושעמא דמילתא דאוכן בעבידתיה טריד:

מזוזה הטעם התירו לרופא ישראל למשש בדפק אשה ואפילו היא נשואה וליכא משום יד ליד לא ינקה רע, או אשתו נדה והיא חולה חולי שאין בו סכנה ואין אצלה רופא בשר ודם אלא הוא או שיש זולתו אלא שהוא יותר בקי מותר, דהא נגיעה מידו לידה לאו דאורייתא דלא אסרה תורה אלא קריבה המביאה לידי גלוי ערוה שנאמר לא תקרבו לגלות ערוה וכדרי' פרת, אבל עולא אומר אפילו שום קריבה בעלמא אסור משום לך לך, והר"ם הלכות איסורי ביאה פרק כ"א פסק ההיא דר' פרת, וכבר התירו שבות לחולה שאין בו סכנה כאמירה לגוי ויוצא בו, אסור לישראל לירען בהמתו לגוי להרביעה לו, מי שעבר והרכיב את בהמתו כלאים הרי הנולד מהם מותר בהנאה, ואם היה מין טהורה עם מין טהורה מותר באכילה. שני מיני בהמה או חיה אף על פי שדומין זה לזה הואיל והם שני מינים הרי הם כלאים ואסור להרכיבם וכדאיתא מכלתין פרק קמא הואב והכלב הכלב הכופרי והשועל העזים והצבעים העלים והרחלים, הסוס והפרד הפרד והחמור החמור והערוד אף על פי שדומין זה לזה כלאים זה בזה, מין שיש בו מדברי ומן הישוב כגון שור ושור בר, מכלתין פרק ח' שור בר מין בהמה רבי יוסי אומר מין חיה. מצאתי בספ' התגנים לרבי יהודה בן בלעם אמר רבינו סעדיה ז"ל שהגמום כשר לקרבן וחלבו אסור שנאמר שבעתי עולות אילים וחלב מריאים, ואומר יוכח שור ומריא וצאן. ורבינו האיי ז"ל אמר שהוא פסול לקרבן וחלבו מותר והוא מין משור הבר, ופירוש מריא שמן מדכתוב בערת במרום תמריא, ובלשון משנה ממרין את העגלים עד כאן, ור' יונה אבן גנאח כתב בשרשים שור ומריא וחלב מריאים, מריאי בשן, מין מן הבקר גדולים בערת במרום תמריא כלומר תגבה, והוא בלשון ירושלמי ברופולא וכבר זכרנוהו. תוספת פרק קמא חמשה דברים נאמרו בשור הבר אסור משום אותו ואת בנו וחלבו אסור וקרב על גבי המזבח וחייב במתנות ונלקח בכסף מעשר לובחי שלמים אבל לא לבשר התאוה והרי הוא כבהמה לכל דבר, רבי יוסי אומר והוא תאו האמור בתורה ומותר משום אותו ואת בנו וחלבו מותר ופסול מגבי המזבח ופטור מן המתנות וכו', הרי הוא חיה לכל דבר, וחכמים אומרים תאו בריה בפני עצמה שור הבר בריה בפני עצמה, הרי לך דמתני' ותוספת חדא נינהו, ורבינו סעדיה כחכמים. והגדה רבינו סעדה בתרגום התורה כרחב תאו ומר אל תיתל ואל ורפא, ולא תרגמו גאמוס, מכל מקום מתוך דברי אלו הגאונים ידענו ששור הבר הוא הגמוס, ותאו שאמרו חכמים בריה בפני עצמה מסתברא שהוא הבעל חיים שקורין לו בערבי בקר ואחש, והוא שיש לו קרנים וטלפים סימני טהרה ומיצחו צר וגוף דק גבוה יותר מהשור וקרנותיו ישרים ועולים והוא אדום, וטהם ראיתי פרה בית שאון הולך לתשורה הרבך עם הסוס מותר להרכיבם זה עם זה שהם מין אחד. ירושלמי רבי אמי בשם רבי אלעזר רמכא כד"א בני הרמכים, אדני

השדה אמר רבי יוסי בר נש דטור הוא וחיי מן טיבוריה אפסיק טבוריה לא חיי רבי חמא"בר עוקבא בשם רבי יוסי בר חנינא דטעמא דרבי יוסי וכל אשר יגע על פני השדה בגדל מן השדה, כלומר מין אדם, ויהיה נו"ן אדני במקום מ"ם, ויהיה אדן כמו אדם. אוו ואוו בר כלאים זה בזה, שהאוו ביציו מכפנים והבר מבחוץ מכלל שהם שני מינים. הכוי כלאים עם החיה ועם הבהמה אלא שאין לוקין עליו מפני שהוא ספק. מתני' רבי יהודה אומר כל הגולדי' מן הסוס אע"פ שאביהם חמור מותרי' זה עם זה כל הגולדי' מן החמור אע"פ שאביהם סוס מותרין זה עם זה אבל הגולדי' מן הסוס עם הגולדי' מן החמור אסורים זה בזה, ובאור זה שמלת גולדי' שבואת המשנה הוא האמהות, והלכה כר' יהודה, וזהו שפי' הר"ם הילודים מן הכלאי' אם היו אמותיהן מין אחד מותר להרכיבן זה עם זה כגון פרד שאמו חמורה על פרדה שאמה חמורה אבל לא פרד שאמו סוסיה על פרדה שאמה חמורה, וכן כיוצא בו, לפי' הרוצה להרכיב פרד על פרדה או למשוך בשתי פרדות בודק בסימני אוזני' וזנב וקול אם הם דומים זה לזה בידוע שאמן מאין אחד ומותרין, וכדאיתא פרק אותו ואת בנו אמר לו רבי אבא לשמעיה כי מעיילת לנודנייתא בדיוספק עיין בחני דדמיין להדדי ועייל אלמא קסבר אין חוששין לורע האב וסימנין דאוריתא, והיינו טעמא דרבי יהודה, וכן נמי פסק הרי"ף, הרי שיצטרך שהמנחיג בשתי פרדות שתחיינה שוות מאב ומאם. ירושלמי ר' מנא הוה מצווה לאילן דרבי יהודה נשיאה אי בעיתו מובין מולוותן זבנון אילן דאודניהון דקיקין שאמו סוסיה ואביו חמור (פירוש מלווהן הם פרדות והוא לשון לעז), ופרדה עם בהמה אחרת אסור. ירושלמי איסי בן עקביא אומר, אסור לרכוב על גבי פרדה מק"ו ומה אם בבגדים שאת מורד ללבוש זה על גב זה את אסור בתערובתו בהמה שאת אסור לנהוג זו עם זו לא כל שכן שאת אסור לרכוב עליה, והא כתיב וירכיבו איש על פרדו וינוסו אין למדין מן המלכות, והא כתוב והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי בריאה משאת יכי בראשית היתה. תוספת איסי בן הבבלי אומר אסור לרכוב על גבי פרדה מקל וחומר ומה אם במקום שמותר באחד אסור תערובתן מקום שאסור לנהוג שתי בחמות כאחת אינו דין שיהא אסור תערובתן אמרו לו הרי הוא אומר והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי אמר לידה אין משיבין מתוקע אמר ליה והרי הוא אומר ויעש דוד הישר בעיני יי ולא סר מכל אשר צידהו יי רק בדבר אוריה החתי, (פירוש תוקע, תוקע עצמו לדבר הלכה), ובתחלה השיב להם כן וכשהקשה מויעש הישר השיב להם בריאה. מתני' כלב מין חיה רבי מאיר אומר מין בהמה החזיר מין בהמה הערוד מין חיה הפיל והקוף מין חיה. תוספת מה הפרש בין רבי מאיר לחכמים אלא שהכותב חיתו לבנו רבי מאיר אומר כתב לו כלב, כלב כופרי מין חיה חרורין והנעמיות הרי הן כעופות שאין בהמה טהורה יולדת מן הטמאה ולא הטמאה מן הטהורה ולא גמה מן הדקה ולא דקה מן הגסה, ולא אדם מכולן ולא כולן מן האדם, כל שיש בישוב יש במדבר הרבה במדבר שאין בישוב כל שיש ביבשה יש בים הרבה בים שאין ביבשה אין מין חולדה בים. מתני' ואדם מותר עם כולם לחרוש ולמשוך ובספרי לא תחרוש בשור ובחמור יחדו בשור ובחמור אי אתה חורש אבל אתה חורש בשור ואדם חמור ואדם:

הפרק התשעה וחמשים.

בכלאי בגדים. מתני' אינו אסור משום כלאים אלא צמר ופשתים יחדו שנאמר לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו. כתב הר"ם הלכות כלאים פרק עשירי כיון שנתחבר הצמר עם הפשתים צד חבור בעולם הם כלאים דאוריתא, טרפם זה בזה ושע אותם ועשה מהם לבדים הרי אלו כלאים, טרפם וטווה אותם כאחד וארג בגד מזה הטווי הרי זה כלאים. תפר בגד של צמר ושל פשתן אפילו תפרם בכשי או שתפר בגד צמר בחוטי פשתן או בגד פשתים בחוטי צמר או קשר חוטי צמר בחוטי פשתן או גדלן הרי אלו כלאים וכן אם קפל בגדי צמר ופשתן וקשרם הרי אלו כלאים שנאמר צמר ופשתים יחדו מכל מקום כיון שנתאחדו נאסר, ומניין שכל איסורין אלו הם של תורה שהרי הוצרך להתיר כלאים בציצית שלוה נמטמה פרשת כלאים לפרשת ציצית וכדאיתא מסברא יכמות פרק קמא, וחציצית הוא הוטים קשורים בלבד מכלל שחבור כזה שלא במקום מצוה אסור מן התורה, שאינו מטעם בתורה דבר שהוא מדברי סופרים, ע"כ. פרק התכלת, צמר גמלים וצמר רחלים שטרפן זה עם זה אם רוב מהגמלי' מותר ואם רוב מהרחלים אסור, מחצה למחצה אסור, וכן הפשתן והקנבס שטרפם זה עם זה, ומה שאמר מותר, כלומר צמר גמלים וצמר רחלים וכיוצא בהם שטרפן זה עם זה וטווה מן הטווי ההוא אם רוב מן הגמלים מותר לערבו

עם

עם פשתן מפני שצורת הכל צורת צמר גמלים ואין חוששין לנימות של צמר המעורבים בהם מפני שאינם חוטי צמר, וכן הקנבס והפשתן שטרפן זה עם זה אם רוב מן הקנבס מותר לארוג חמוץ מהם עם חוטי צמר מחצה על מחצה אסור. העושה בגד כלו צמר גמלים או צמר ארנבים או קנבס וארג בו חוט של צמר מצד זה וחוט של פשתן מצד זה הרי זה אסור משום כלאים. בגד צמר שנפרם מותר לפרוץ אותו בחוט של פשתן וקושר אבל לא יתפור. השיריין והכלך אין בהם משום כלאים אבל אסורין מפני מראית העין. פירש הר"ם שיריין וכלך הם מיני משי וידמו כאלו הם צמר ופשתים מפני שאחד מהמינים ההם חלק כמו הפשתים והשני יש בו יבשות ושער כמו צמר. ובחבור כרתב ז"ל ויש בכרכי הים כמו צמר שגדל על האבנים שבים המלח תבניתו כתבנית הזוהב והוא רך ביותר וכלך שמו ואסור עם הפשתן מפני מראית העין שהוא דומה לצמר רחלים וכן השיריין והכלך אסורין מפני מראית העין, וי"מ שיריין משי ופשתן, כלך משי וצמר, ורש"י פי' פרק התכלת השיריין של משי, והכלך הוא מעיל שעושין מאותן וגים שמצויין במשי. הכרי והכפתות אין בהם משום כלאים ובלבד שלא יהא בשרו נוגע בהם. אין ארגי לבלאים כלומר שאסור ללבשם ואפילו דרך ארגי כיצד לא ילבש כלאים על גבי עשרה בגדים זה על זה אפילו לגנוב בו את המכס ואם לבש בו לוקה, והם דברי הר"ם הלכות כלאים פרק אחרון, ונראה שפסק כתנא קמא, דתניא פרק הגוזל בתרא לא ילבש אדם כלאים על גבי עשרה ואפילו להבריח בו את המכס רבי שמעון משום רבי עקיבה אומר מותר להבריח מן המכס, בשלמא לענין כלאים בהא קא מפלגי מר סבר דבר שאין מתכוין מותר, וכן פסק הרי"ף שאחר שאינו מתכוין להחם בכלאים אלא להבריח את המכס שהוא מותר, ויהיה זה במוכס שאין לו קצבה או מוכס העומד מאליו או מוכס גוי, דבלאו הכי דינא דמלכותא דינא והשתא הוי אסור משום גזל אבל לעולם משום כלאים פטור משום דדבר שאין מתכוין מותר, וכן נמי הא דתניא פרק ארבעה נדרים נודרין להרגין ולחרטין ולמוכסין, וכן ספר המצות הקצר, משום דקיימא לן כר' שמעון דאמר דבר שאין מתכוין מותר, ואמרינן פרקא דחסידי דההוא גברא דסיים מסאני אוכמי ולא הוי רמי חוטי וגדוקה הוה, וקאמר אליהו דבר עלמא דאתי הוא, ובעו מיניה אמאי לא רמית חוטי אמר ליה עיילא ונפיקנא ביני גוים כי היכי דלא לידעי דיהודאי אנא דכי הוה מילתא דצניעא ובעו למגזר גזרתא מגלו לי ואמינא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטלן לה, (פירוש זגדוקה שר בירת המוהר) מטפחות הידים הם המפורש שינגבו בהם הידים, מטפחות הספג מפורש שינגבו בהם כל הגוף, כן פירש הר"ם במשנה, אבל בחבור כתב ז"ל והמטפחות שמספגין בהם את הכלים והקרקעות, מטפחות ספרים מפורש ספר תורה שיאחזו בהם ספר תורה הקורא בשעת קריאתו, ומטפחות הספרים הם מפות שמשים הספר כשהוא מגלח השער על כתף המגולח, תכריכי המת ומרדעת החמור אין בהם משום כלאים ובלבד שלא יתן המרדעת על כתיפו אפילו להוציא עליה ובל, שכיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות ואין חייבין החיים לנהוג בהם איסור ולא מצוה כגון תפלין וציצית וכיוצא בהם. מיהו מבעלי התוספות כתבו פרק כל שעה הלכה רוחצת שאין קוברין את המת אלא בטלית שיש בה ציצית בין טלית חדשה בין טלית ישנה שלו, וקצת אמרו הפכו, והביאו ראיה לחוק דבריהם דתניא באבל, אבא שאול בן בטנית היה אומר לבניו קברוני תחת מרגלותיו של אבא והתירו תכלת מטלתו, וקשיא ההיא דמסכת מנחות גבי כלי קופסא חייבין בציצית אמר רבא ומודה שמואל בזקן שעשאה לכבודו שהיא פטורה מאי טעמא אשר תכסה בה אמר רחמנא והאי לאו לאיכסויי עבידא בההיא שעתא ודאי רמינן ליה משום לועג לרש, אלמא מטילין ציצית לטליתו של מת. וי"מ רמינן ליה שמתירין אותו כמו שרגין ליה, ואין זה לשון התלמוד אלא שכל הטלת ציצית לבגד נקרא כן כמו רמי חוטי, ועקירתו מן הבגד נקרא מתיר כדאמרינן מתירין מבגד לבגד, ולישנא נמי דקאמר בהניא שעתא ודאי הכי משטע כלומר אף על פי שעד אותה שעה פטרנוה באותה שעה ודאי אין פוטרין אותה והיינו דקאמר ודאי. וחכמי הצרפתים חביאו ראיה להטיל להם ציצית בשערת קבורה ממתי מדבר דאמרי ליה לרבה בר בר חנא הנך חוטי וחוליאתא אי כבית שמאי אי כבית הלל אבעי לך למימרינהו, אלמא רמו תכלתא, ויש אומרי דשאני מיתי מדבר שכל ערב תשעה באב היו הולכים וישנים בקבריהם וחכרוז יוצא לפניהם צאו לחפר צאו לחפר ולמחר חכרוז יוצא ואומר יבדלו החיים מתוך המתים וכדאיתא במגלת איכה, אבל מת דעלמא לא, וכתב הרמב"ן בספר תורת האדם וגדולי רבותינו הצרפתי' נסתפקו בזה עד שרבינו יצחק ברבי אברהם צוה לתלמידיו שיטילו ציצית בסדינו ויחפו אותו בתוך כנפי כסותו מפני הספק הזה, ואנו ברחמי האל עמדנו על עקר הדבר ונסתלק הספק הזה מישראל, מצינו בריתא במסכת ציצית משבע מסכיות קטנות דתניא התם אין מתירין על המת אבא שאול בן בטנית מתיר אמר אבא שאול אמר לי אבא כשאמות התיר לי ציציתי לפי שיש בה משום קדושה וחכמים אומרי' אין בה משום קדושה אלא עושה אותה חבריך לטרת ומרדעת לחמור, והלכה כדברי חכמים דקיימא לן תשמישי מצוה נזרקין וכו', ומצאנו למדין הלכה רוחצת שאין קוברין את המת אלא

בטלית שיש בה ציצית בין טלית חדשה בין טלית ישנה שלו המצויצת וטעמא משום לועג לרש כדמפורש במנחות, ואין כאן בית מיחוש, עד כאן, והא דאמרינן פרק מי שמתו מעשה ברבי חייא ורבי שמעון ברבי דאולי אבי קברי והוה שדי תכלתיה דרבי שמעון אקברי אמר ליה רבי חייא דלייה שלא יאמרו למחר דן באין אצלנו ועכשו מבזין אותנו, ואלו דיו להם ציצית בטליתות שלהם אין כאן משום לועג לרש, תירץ הרב ז"ל גם זו אינה ראיה שאף על פי כן כיון שאו עוסקין במצות ואו פטורין איכא משום לועג לרש אף על פי שנקברו בציצית כדרך החיים ובזה חסכים וקני הרב רבי נתן משרינקט לייש, כתוב בספר המצות הקצר ולמתים יש שמסרין הציצית ויש שמניחין אותם וטוב לקשרם בתוך הכנף דאו לא חוי לועג לרש, עד כאן, ירושלמי אין מדקדקין בכרת ולא בכלאים לבירת המודרש רבי אמי ירתיב ונתני אמר חד לחבריה את לביש כלאים אמר ליה רבי אמי פשוט בגדיך ותנם לו, מוכרי כסורת מוכרין כדרכן לא שיתבזנו בחמה מפני החמה ולא בגשמים מפני הגשמים והצנועין מפשילין במקל, וכן תופרי כסורת והצנועין תופרין בארץ, (פירוש צנועין מדקדקים במצות), הברסין והברדסין והדלמטיקון ומנעלות הפינון לא ילבש מהם עד שיבדוק רבי יוסי אומר הבאים מחוץ הים ומטדינת הים אינם צריכין בדיקה מפני שחוקתם בקנבס, מנעל של זרד אין בו משום כלאים, כתב הר"מ אלו השמות כולם לא עמדנו על פירושם אבל חענין ידוע ומובן והוא שכלם הם בגדי צמר ילבישו בהם הרגלים והשוקים ואמר שאסור ללבשם עד שיחקור עליהם אם הם תפורין בפשתן, ואמר רבי יוסי מטדינת הים ואיי הים אינם צריכים בדיקה שכלם תפורים בחוטי קנבס שהפשתן אינו מצוי אצלם, ואמרינן הדא דתימא בראשונה כלומר שלא היה פשתן מצויה בכל מקום אבל עכשו שמצויה בכל מקום צריכה בדיקה, ומנעל זרד הוא דמורת מנעל שנותנין תחת כף הרגל להלך בה על היצועים ועל הכסותות, כן פירש הר"מ, ויש מפרשים מנעל זרד מלשון יזורבו נצמתו שהוא ענין חמום כלומר מנעל העשוי לחמום שיש שמשיטים בגד צמר מלגו, ומביא ראיה מהירושלמי רבי זירא מפקד לרבי אבא בר ביונא דימר לאומן דלא יחוט ליה מסאניה בכיתן אלא ברצועה, עורות הכבשים שעושין מהם מלבושים ובערבי נקרא אל פארוה אף על פי שתופרין אותן בפשתן מותרין ואין חוששין לניצות של צמר אף על פי שנכרכו בכלל חוט הפשתן שתפרו בו שהרי בטלן במיעוטן, כתני' אין אסור משום כלאים אלא טוי וארוג שנאמר לא תלבש שעטנז דבר שהוא שוע טוי וגוז רבי שמעון בן אלעזר אומר נלוז ומליז הוא את אבינו שבשמים עליו, כתב הר"מ בפי' המשנה שוע הוא הטרוף שהוא מטחק פני הבגד תרגום וטח את הבית וישע יתביתא, וטוי הוא לערב צמר ופשתים יחדו ויטוה כהם חוטים, וגוד הוא שיארוג משניהם אריגה והוא לשון ארמי וענייני אצלם החבור ושיתאחד וישוב כאחד, וכשיתערב הצמר בפשתים ויטוו משניהם חוטין ויעשו מן הטווי ההוא בגד ואחר כן יטרפנו ויכחקנו ויטרקנו או יהיה חבגד ההוא כלאים ווה בכלאים של תורה כלומר שלא יהיו כלאים עד שיהיו נחברים אלו השלשה העניינים כלם, וכל מה שאינו כן הוא כלאים מדברי סופרים, וו ההלכה פסוקה באמרת אין בו ספק, וכן אמר התלמוד, ואם מצאת לאחד דבר חולק על מה שאמרתי לך אל יכנס בלבך ספק שהוא שכח ההלכה ההיא האמורה בגמרא בנדה, עד כאן, וכזה נמי הוא שכתב ה"ב ספר המצות הקצר, שלא ללבוש כלאים שנאמר לא תלבש שעטנז, וכן התורה אין מחייבין אלא על שוע טוי וגוז, ופירש רת"ם היינו שוורי כל אחד לבדו ואחד מחברם יחד, ומדרבנן חייב על שוע או טוי או גוז עד כאן, מיהו תמה שמה שכתב הר"מ הנה הוא הפך מה שכתב בחבור ובדלעיל וגלוז ומליז הוא נוטה מן האמת ומרחיק רחמי הקדוש ברוך הוא ממנו ועובר במצוה שאין בו תאוה שתכריחו וזה עון גדול, וגורת גלוז וטליז מטלת אל יליון מעיניך, הלבדין אסורי מפני שהם שועים פיף של צמר בשל פשתן אסור מפני שהן חוורין באריג רבי יוסי אומר משוחות של ארגמן אסורות מפני שהוא מולל עד שלא קושר, (פי' הר"מ לבדים הם יריעות הצמר שאינם ארוגות אלא טרופות), (ופיף עבותות מצמר ופשתן מפני שיתערבו חחוטים אלו עם אלו כהתערב באריגה), משיחות עבותות של ארגמן מנהג עושיהן לקבץ מהם רבות ולקשור אותם בחוטי פשתן, ואומר שהוא כלאים שהחוט ההוא יתחל אותו עם הארגמן ואז יקשור בו, ובמעשה ההוא שהוא פותל יהיה טווי, וזה ענין שאמר מולל עד שלא קושר, וכל זה כלאים מדרבנן לחוד, נמצא שיש לנו הנח שלשה מיני כלאים דרבנן ואין בכל אחד אלא מין אחד של איסור, הלבד שוע לחוד, הפיף ארוג לחוד, המשיחות טווי לחוד, מסתברא שהעושה כתונת בד וטשים באמצע צמר דאן שיהיה כלי לבישה או כלי שינה שאין בהם אפילו אחד מאלו השלשה שהרי הצמר עומד שם בעצמו בגד אינו וגם אין כאן לא שוע ולא טווי ולא ארוג אלא שתופל לטשוך ולחוציא בהשטטה כל הצמר שבנתים ומה של מעלה מה של מטה קיימים ואם כן אינה אלא כמונחת בשק או בכיס, ואף על פי שבעוד שהם תופרים אותו יתערבו חוטי התפירה עם שערות הצמר הרי הם בטלים בענין שהוכרנו בסמוך

בלבושי העורות, ואין הנה קשר שני בגדים ולא חבור עד שיהא אסור ממאי דאמרינן בספרי, יחדו מכל מקום, וכן בספר המצות הקצר ואותם כרים פשתן אם יש בתוכן גיזי צמר לבד מותרי אף על פי שתפרן עם הבגד של פשתן לפי שיכול להוציא כל הצמר בין תפירה לתפירה בלא קריעה, אבל אם יש בתוכו כלאי בגדים של צמר אסור, עד כאן, וכתב הרשב"א לתפור העורות התפורים בפשתן בבגד צמר ואין חוששין שמא יעבור חוט זה באמצע חוט הפשתן משום דמדרבנן הוא ובדאמרי' התם מאן דאובד ליה חוטא דכיתנא בגלימא דעמרא ונתקה ולא ידע אי נתקיה לגמרי מותר כיון דנתקיה נתקיה, וכדאיתא מסכת נדה לא יקשור סרט של צמר בשל פשתן לחגור בה ארז מתניו שכדי להדביקה בשעה שיחגרנה יעשה לה בכל אחד משני ראשיה סרט כלומר עבותות אחד מצמר ואחד מפשתן ויקשור קצה זה בקצה זה אסור משום כלאים, נ"א פרק. כתב הר"ם ומכאן תבין שאסור לתפור בגד צמר בבגד פשתן ואפילו בחוטי משי או בחוטי צמר גפן, וכל זה כלאים מדרבנן. פרק במה בהמה, ובלבד שלא יכרוך ויקשור, וכלאים בציצית על כרחיך אינה אלא בקשירה. אותות הגרדי ואותות הכובסים אסורות משום כלאים כלומר סימנין שעושים האורגים וכובסי הבגדים כדי שלא יתערבו אם יעשה סימן בחוטי צמר על בגד פשתים או ההפך הרי זה כלאים. הכלאים אין לו שעור אפילו חוט שהוא של צמר בבגד של פשתן או ההפך אסור מדרבנן אפילו עשר מצעות זו על גב זו ותחתון שבהן כלאים אסור לישב על העליון שמא תכרוך נימא על בשרו, במה דברים אמורים בכרים כגון יריעות ושמלות אבל בקשין שאינם נכרכים כגון כרים וכסתות מותר לישב עליהם ולהסב והוא שלא יגע בשרו בהם, וכן הפרוכת שהיא כלאים אם היא רכה אסורה שמא יתכסה בה ואם קשה שאינה נכרכת מותרת. אין אסור משום כלאים אלא בגדים שהם דרך חימום כגון כתונת ומצנפת מכנסים ואבנט והשמלה והבגדים שמחפין בהם השוקים והידים וכיוצא בהם, אבל צלצולים קטנים שעושין אותן העם בבית יד שלהם לצרור בהם המעות או התבלים וסמרטוט שמניחין עליו רטיה או מלוגמא או אספלנית וכיוצא בהם הרי אלו מותרין אף על פי שבשרו נוגע בהם אין דרך חימום בכך. לפי דברי הר"ם וה הצלצול כלאים בעצמו, אבל רש"י פירש סוף פרק ביצה שנולדה חני צררי דזוי אין בהם משום כלאים, צרר מעות בבגד פשתן ונרגנו בתוך חקו במלבוש של צמר, וה תמה דבזרוני שיש בו משום כלאים אמאי, לזה פירש הר"ם נראה יותר, ומכל מקום משמע שחכיסים העשויים מצמר ופשתן שאין בהם משום כלאים דלא עבידי לחימום. ציץ של עור או של משי וכיוצא בהם שתלה בו חוטי צמר וחוטי פשתן מדולדלין על פני האדם כדי להבריח הזבובים אין בו משום כלאים שאין דרך חימום בכך. המנהיג בהמות ומכנים חבלים לתוך ידו מהם פשתים ומהם צמר הרי זה מותר ואף על פי שכורכן על ידו אבל אם קשרם כלם נעשו כלאים ואסור לכרכם על ידו וכדאיתא לעיל. הלוקח כלי צמר מהגוים צריך לבדקם יפה יפה שמא תפורים הם בפשתן. הרואה על חברו כלאים של תורה אפילו הידה מהלך בשוק קופין לו וקורעו עליו מיד ואפילו הידה רבו שלמדו הכמה שאין כבוד הבריות דוחה לא תעשה שבתורה, אבל כלאים דרבנן כבוד הבריות דוחה לאו דלא תסור, ואינו פושטו עד שמגיע לבירו:

הפרק הששים.

בעניין כלאים בציצית, דבר תורה כלאים בציצית שרי מדרישת סמוכים לא תלבש שעטנז וכרתיב בתריה גדילים תעשה לך, ומצות ציצית הם שני צווים האחד ציצית והוא ענף דומה לציצית הראש וה הענף נקרא בלשון חכמים לבן מפני שאין מצוין לצבעו, ואין לחוטי ענף מנין מן התורה, הצווי השני ליקח חוט של צמר שיהיה צבוע בחלזון שהוא כעין הרקיע תכלת, וכורכין אותו על הענף, וה החוט הוא הנקרא תכלת. פרק התכלת אמר ליה אביי לרב שמואל בר יהודה האי תכלתא היכי צבעיתו לה אמר ליה מייתינן דם חלזון וסכנין ורמינן לה ביורה ושקלינן פורתא בביעתא וטעמינן ליה באודא ושדינן לחחיא ביעתא וקלינן לה לאודא, (פירוש אודא מוך), וקלינן לה שלא יעשו ממנה ציצית, גם אין למנין הכריכות שכורך חוט וה על הענף שעור מן התורה וה שכרגוב ועשו להם ציצית ונרגנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. כתב הר"ם בפירוש המשנה מסכת מנחות על מצות ציצית, ותכלת אינו נמצא בידינו היום לפי שאין אנו יודעים צבעו שאין כל עין תכלת

בצמר נקרא תכלת אלא תכלת יהוע שאי אפשר היום לעשותה ועל כן אנו עושין בלבן לבדו
חבגד שחייב בציצית מן התורה הוא שתהיה של צמר או של פשתן, אבל של שאר מינים
כגון בגדי משי או צמר גמלים וגוצא של עזים וכיוצא בהם אינם חייבין בציצית אלא מדבריהם
וכן פסקו הרי"ף והרי"ם ז"ל, דקיימא לן כתנא דבי רבי ישמעאל פרק התכלת, אבל בעלי
התוספות פסקו כרבא דהוא בתרא וסבירא ליה דשאר מינים נמי כגון השיריין והכלך וכיוצא בהם
חייבין בציצית מדאוריתא, ושעושין ציצית משאר מינים בשאר בגדים, והרי"ף כתב ולית
הלכתא כותיה, ורבינו האי מביא בפירושיו ראיה דהלכתא כתנא דבי רבי ישמעאל, ושיחידה
חטלית כלומר חבגד ההוא של ארבע כנפות שנאמר על ארבע כנפות כסותך ולא בעל שלש,
אבל בעל חמש או יותר חייב בציצית מרבוי אשר תכסה בה, אבל אינו עושה ציצית
אלא לארבעה בלבד המרוחקות זו מזו. כסות של בגד וכנפיה של עור חייבת, פירש רש"י
שנחתכו קרניה ותלה בה"ן עור, הוא של עור וכנפיה של בגד פטורה מאי טעמא עיקר בגד
בעינן, וכדאיתא פרק התכלת, כלומר שאין הולכין אלא אחר עקר הכסות, כשום דכתיב אשר
תכסה בה ואין אדם מתכסה שלא בעקר חבגד, ומשום הכי אזלינן בתריה בין לחיוב בין לפטור
לא אחר כנף כרב אחא:

כתב רבינו מאיר מרוטנבורק מהכא שמעינן שאלן הבגדים שפתוחין מעט מלמטה בארבע
כנפות שאין חייבין בציצית דכתיב גופיה אזלינן כדהכא, אף אנו נאמר מתוך דבריו ז"ל
שהוא הדין שפטורין מן הציצית אלה הבגדים שלובשין אותם הנה בארץ הצבי וסביבה שהם פתוחים
קצת פנים ואחור לא שהיה פתוח עקר הלבוש:

וכן המצנפת שעל ראשינו בזאת הארץ והיא שתרגמה רבינו סעדיה אל עמאמה, כתוב
בהלכות גדולות שדרו ממתיבתא דמצנפת אינה ראויה לציצית, ובספרי ממעט פודר הראש
מכסותך דהאי לאו כסות הוא, ומפתברא שאין כל טבסיסי המצנפת שוים, וזה שמצנפורת
ארצות המערב שמכסין ראשיהם מאמצעיתה ושני ראשיה מושלכים על כתפיהם ועל גופם כגון
זה אין ראוי לפטרה שחרי מתכסה בה, אבל מצנפורת ארץ כנען וארץ מצרים שמקפלין כלה בסבוב
כעטרה ולא יראה ממנה ווירת תחיה פטורה. אף על פי שכלאים בציצית מותר מן התורה חכמים
גזרו עליו משום כסות ליה, כדתניא אמר ר' אלעזר והלא כל המטיל תכלת בסדין בירושלם
אינו אלא מן המתמיהין, רבי ועירה אומר גזרה נמי משום כסות ליה, ותכלת מתמא הוא צמר,
וסדין מתמא הוא פשתן ועקר ליה ללאו דכלאים שלא במקום מצות ציצית שאין ציצית בלילה
דכתיב וראיתם אותו ואמרו פרט לכסות לילה:

ברם לעשות טלית פשתן ולעשות ציציותיו פשתן לרוב הגאונים מותר, כמו לעשות טלית צמר
וציציותיו צמר, דהלכתא כרבא דאמר צמר ופשתים פוטרין בין במינן בין שלא במינן
שאר מינים במינן פטורין שלא במינן אינן פטורין. כתב הרי"ף הלכות ציצית וחוינא למקצת
רבוותא דאסרי למירמי חוטי פשתן לטלית של פשתן וכו' וקסברי דכבולה מילתא לית הלכתא
כרבא הילכך לא עבדינן ציצית אלא מצמר בלחוד אבל מפשתים או משאר מינים לא, וחאי סברא
ליתא, וכן נמי כתב ז"ל, וחוינא נמי מאן דסבירא ליה דחוטי פשתן בטלית של פשתן לא פטרי
וכו' וחאי סברא לאו סברא מעליא היא וכו', ופשתים בפשתים חיובא דאוריתא הוא, הרי שפסק ז"ל
דחוטי פשתן בטלית של פשתן פטרי, וכן נמי פסק הר"ם כסות של צמר עושין לבן שלח כלומר
הציצית חוטי צמר וכסות של פשתן חוטי פשתן, וכן כתב רבי חננאל וסדין בציצית ב"ש 'פוטרי'
וב"ה מחייבין, והלכה כב"ה. כתוב הראב"ד בספר כתוב שם מימי עולם נהגו בטלית של שליח
צבור של פשתן עד שבאו היחירי' נוהגין עצמן לחיות כפרושי' לעשות להם שם בפני עצמן בטלית
של צמר בכסף ר"ש ז"ל וכו', ואפשר כי יותר טוב של פשתן משל צמר ע"כ, ואחר שהענין כן כדי
הם אלו הגאונים לסמוך עליהם, וא"כ טלית פשתן בחוטי פשתן אין זה טלית שאינה שאינה מצוייצת
כהלכתה, אלא שמברכי' עליו ומתעטפין בו ויוצאין עמו בשבת לרשות הרבים, וכן עמא דבר. שאר
בגדי' עושין לכל מין ממינו חוטי משי לכסות משי, חוטי נוצה לכסות נוצה, ואם רצה לעשות לבן של
שאר מינים מצמר או מפשתים עושה שהם פוטרין אפי' שלא במינן, ומצוה מן המובחר להיות טלית
צמר וציציותיו צמר ושחטלית והציצית מצבע אחד, ושיהיה הציצית טווי לשמו, ושיברך עליו בכל
ע"ת שילבשנו ומעומד ושיביט אליו משום וראיתם אותו, כן כתוב ה"ב המצות הקצר והי"ר יצחק
מקורבי ב"י יוסף, ומצאתי בתשובה שאין נכון לעשות כן דמאחר שהתבונן בציציותיו בשעת עטיפתן
ובירך עליהם לאחר מכאן למה אוחזן בידו אלא מעתה כשמגיע לוקשרתם יאחזו בתפילין וא"ת אין
הבי נמי אם כן כשיגיע וכתבתם ילך לביתו ויניח ידו על המזוזה, הילכך העושה כן צריך ללמדו
ולהזהיר אותו שלא לעשות ע"כ, ירושלמי תניא ר' מאיר וראיתם אותם אין כתוב כאן אלא אותו מלמד
שכל המקיים מצות ציצות כאלו רואה פני שכינה, וקיימא לן דחובת גברא הוא, ומצות ציצית
מצוה גדולה, ואמרינן פרק במה מדליקין אמר רבי שמעון בן לקיש כל הזהיר במצות ציצית זוכה
ומשמשין אותו שני אלפים ושמונה מאות עבדים שנאמר כה אמר י' צבאות בימים ההמה אשר

יחויקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים, פירוש כפול י׳ על ע׳ שהם הלשונות ויהיו ת״ש כפלהו על ד׳ שהם הכנפות וירויו ב׳ אלף ת״ת. פרק שואל אדם בכל עת יהיו בגדיך לבנים זו מצות ציצית, ושמן רבנן וראיתם אותו וזכרתם ועשיתם ראיה מביאה לידי זכירה זכירה מביאה לידי עשייה:

עושה שלום במרומיו יעשה שלום רב לכל אוהבי תורתו, מאמיני מפרשי דרזו בחסדיו העצומים ירחם על עמו ישראל, לשלוח מהרה המלאך הגואל, בטובו יתעלה יתן דורנו כדורות אשר היו לפנינו כאמרם ז״ל פרק מגלה נקראת במתניתי׳ תנא לא מאפתים בימי כשדים שהעמדתי להם חגניה מישאל ועזריה, ולא געלתים בימי יונים שהעמדתי להם חשמונאי ובניו, לכלותם בימי המן שהעמדתי להם מרדכי ואסתר, להפר בריתי אתם, בימי רומיים שהעמדתי להם שלי בית רבי וחכמי דורו, אני יי׳ אלהיכם, לעתיד לבא שאין כל אומה ולשון יכולה לשלוט בהם. בצדקת אלדינו עלינו, שלומנו ירחמיד ומיכל שרנו יעמיד. תנחומא, גד גדוד יגודנו שהגואל הבא ביעקב הוא מגד שהוא אליהו שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וכו׳, וישראל הוא דאכלי שני משיח, והנה הנביאי׳ ע״ה אחר הזכירם כמה אומות ואמונות ומקרים ומאורעים סוף דבריהם על התורה הקדושה ולעמו ישראל שנאמר זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים. והבטיחנו ברוך הוא על תשועה נצחית גן עדן ועולם הבא שנאמר ישראל נושע ביי׳ תשועת עולמים, ובתורתו השלמה אשרך ישראל מי כמוך עם נושע ביי׳ מגן עזרך ואשר חרב גאותך ויכחשו אויביך לך ואתה על במותימו תדרוך:

חם ונשלם תהלה לאל עולם:

אמר מאיר בר יעקב איש פרענץ

כאשר ראיתי ספר הנותן אמרי שפר ודיניו מיושרים ודבריו מתוקים ונופת צופים עבד לחם רב לכל תלמיד ורב, ורב התועלה לכל מעיין בו נכנסתי בעבי הקורה להדפיסו בתכלית היופי בכל דבר, הן בנייר, הן בדיו, הן באותיות כי נשאו חן בעיני כל רואיהם, ובהיות כי משגיאות לא יוכל אדם להינצל ובפרט במלאכת הדפוס אפיל תחינתי לפני כל יודעי דת ודין ההוגים בספר הזה שידינני לכף זכות, ולהוציא לאור משפטו ולחזק בדקו בררתי למגיה בחור אשר טעם זקנים לקח בקי בחדרי תורה שתורתו אומנתו הנכון החריף מה' רר משה כהן בכה"ר זכריה כהן מקרפו.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

B
367.

כפתור
ופרח.